ADAM MICKIEWICZ

PAN TADEUSZ

АДАМ МІЦКЕВІЧ

ПАН ТАДЭВУШ

АДАМ МИЦКЕВИЧ

ПАН ТАДЕУШ

БЕЛАРУСКІ ФОНД КУЛЬТУРЫ

МІНСК • 1998

Да 200-годдзя з дня нараджэння
АДАМА МІЦКЕВІЧА

Ілюстрацыі і афармленне
Народнага мастака Беларусі
ВАСІЛЯ ШАРАНГОВІЧА

ADAM MICKIEWICZ

PAN TADEUSZ

CZYLI

OSTATNI ZAJAZD NA LITWIE

АДАМ МІЦКЕВІЧ

ПАН ТАДЭВУШ

АБО

АПОШНІ НАЕЗД У ЛІТВЕ

АДАМ МИЦКЕВИЧ

ПАН ТАДЕУШ

ИЛИ

ПОСЛЕДНИЙ НАЕЗД В ЛИТВЕ

УДК 884-31
ББК 84(4П)6
М70

Выданне кнігі Адама Міцкевіча «Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве» на польскай, беларускай і рускай мовах ажыццёўлена па заказу Дзяржаўнага камітэта па друку Рэспублікі Беларусь.

Арганізацыйны камітэт па выданню:
У. А. Гілеп *(старшыня)*, А. Р. Бутвілоўскі, М. П. Станкевіч,
А. А. Тоўсцік, В. П. Шаранговіч, Я. Я. Янушкевіч.

Агульная рэдакцыя, прадмова
ЯЗЭПА ЯНУШКЕВІЧА

Пераклад на беларускую мову *ПЯТРА БІТЭЛЯ*

Пераклад на рускую мову *СВЯТЛАНЫ МАР (АКСЁНАВАЙ)*

Укладанне

УЛАДЗІМІРА ГІЛЕПА, УЛАДЗІМІРА МІЛЮКОВА (Масква),
ЯЗЭПА ЯНУШКЕВІЧА

Каментарыі
ВЯЧАСЛАВА РАГОЙШЫ, ЯЗЭПА ЯНУШКЕВІЧА

Польскі тэкст друкуецца па выданню: Adam Mickiewicz. Dzieła, tom IV.
Społdzielnia Wydawnicza «Czytelnik», Warszawa, 1995.

Рускі тэкст друкуецца па выданню: Адам Мицкевич. Собрание сочинений, том 2.
Государственное издательство художественной литературы, Москва, 1949.

Спонсар выдання ТАА «Харвест».

Беларускі фонд культуры выказвае ўдзячнасць за тэхнічную і кансультацыйную дапамогу ў выданні дзяржаўнаму газетна-часопіснаму аб'яднанню «Воскресенье» (Масква), польскаму выдавецтву «Czytelnik», Творчай выдавецкай майстэрні «На ростанях».

Асаблівая ўдзячнасць — Прадстаўніцтву Арганізацыі Аб'яднаных Нацый у Рэспубліцы Беларусь, Праграме Развіцця ААН.

ISBN 985-6523-01-X
©Беларускі фонд культуры, 1998

НАВА́ГРАДСКАЯ ІЛІЯДА

Кожны дуб сваёй дубраве шуміць.

Зямля наваградская нарадзіла яго. 25-гадовым выгнаннікам ён праехаў расійскую імперыю, пасябраваў з Пушкіным. Правандраваў па Германіі, дзе ў Веймары наведаў старога Гётэ. Прайшоўся ля Капітолія плошчамі Вечнага места, затрымаўся ў Парыжы, жыццёвы шлях скончыў у Канстанцінопалі, прах яго навекі спачыў у сталіцы Пястаў пад скляпеннямі каралеўскай рэзідэнцыі на Вавелі. Не жыўшы на зямлі Кароны (этнічнай Польшчы) – стаўся яе геніем.

Такім быў зямны шлях паэта-рамантыка і пілігрыма Адама Міцкевіча. На тым пакутным шляху віфлеемскай зоркай яму ззяла Наваградчына — Радзіма. Тут, 24 снежня (на Куццю) 1798, года геній пабачыў свет. Ён прыйшоў, каб вырваць з нябыту цэлы край, што паволі западаў у небыццё на задворках Еўропы, стаўшы геаграфічна акраінай царскай імперыі, якой пачала лічыцца Беларусь у выніку трох заборчых падзелаў канца XVIII ст. Занепадаў эканамічна, але не духоўна. Бо, як засведчылі яшчэ старажытныя грэкі, дзяржава павінна абапірацца больш на мужнасць духу, чым на сілу зброі. Дзякуючы таленавітым сынам (у сузор'і іх, апроч зоркі Міцкевіча, імёны Яна Баршчэўскага, Яна Чачота, Юзафа Крашэўскага, Уладзіслава Сыракомлі, Элізы Ажэшка) зноў і зноў выплывала Атлантыда старадаўняй Беларусі-Літвы з еўрапейскай культурай. Атлантыда старажытная і вечна новая, бо нязводна хвалюючая. Краіна Вялікага Княства Літоўскага, якая за тры з паловай гады да нараджэння славянскага тытана слова ў выніку згаданых падзелаў перастала існаваць на мапе Еўропы, — працягвала жыць у мастацкіх палотнах. Гэтаксама як працягвала жыць Карона — Рэч Паспалітая ў творах Ю.Славацкага, З.Красінскага, Ц.Норвіда, С.Жаромскага, Б.Пруса, Г.Сенкевіча, М.Канапніцкай.

Праўдзіва: дзеці не выбіраюць сабе бацькоў, а паэты — народаў. Бацька генія Мікалай Міцкевіч, эканом, шляхецкі радавод якога пецярбургскі Сенат так і пакінуў пад пытаннем, вырабіўся на адваката ў Наваградку, куды пераехала сям'я ў 1801 годзе, і змалку першая сталіца Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага стала для Адама зямлёй запаветнай. Удзельнік паўстання Касцюшкі, чалавек перадавых поглядаў, Мікалай нават пісаў вершы, аднак на станаўленне паэтычнага таленту сына, можна сцвярджаць пэўна, найбольшы ўплыў зрабіў парабак Блажэй (па мянушцы Уліс), які сыпаў беларускімі казкамі нібы з рукава, ды служанкі (з шляхецкімі прозвішчамі) Гансеўская і Гарбатоўская, што ведалі безліч розных песень, якіх «і на валовай скуры не спісаць». Пад іх уплывам чуйны да паэтычнага слова Адась пачаў складаць уласныя вершы, бо айчынны фальклор — жывая граматыка, дзякуючы якой не адзін геній спасціг не толькі асновы народнага жыцця, але і вечнай прыгажосці. 11 кастрычніка 1811 года Наваградак напаткаў вялікі пажар; полымя выкачала ладную частку места (у 1881 г. яшчэ большы пажар зруйнуе радзінны дамок Міцкевічаў ушчэнт). На людское гора Адась адгукнуўся вершам. Дырэктар Наваградскай дамініканскай школкі, дзе з 1807 года вучыліся два старэйшыя сыны Мікалая Міцкевіча, Францішак і Адам, не паверыў, што кранальная лямантацыя складзена самастойна (верш атрымаўся вялікі, не змясціўся ў школьным сшытку), і пакараў дванаццацігадовага вучня карцарам. Так нібыта выглядаў першы ганарар юнага пііта. Падлетак яшчэ не ведаў, што яму самому лёсам будзе наканавана пражыць пагарэльцам-бяскутнікам, бо «у чужым краю як на пагарэллі», бо «на чужыне́ што на ражне́».

У 1815 годзе Адась стаў студэнтам Віленскага універсітэта — найстарэйшага адукацыйнага асяродка краю (1579). Там разам з сябрамі заснаваў Таварыства філаматаў (1817), якое акрэсліла мэтай не толькі ўзаемадапамогу моладзі ў паглыбленні ведаў, не толькі творчае ўдасканальванне юных талентаў, а падымала — як найвялікшы гонар — грамадскую працу для дабра паняволенай Бацькаўшчыны. Гэта быў класічны выпадак, калі «зерне падала не на камень». Прафесары Лявон Бароўскі, Ігнат Даніловіч, Іяхім Лелевель чыталі ў старадаўняй Вільні лекцыі, а Готфрыд Гродэк абудзіў у здольнага студэнта прагу да гамераўскіх вобразаў (сам Гродэк у 1784 г. вучыўся ў семінары славутага філолага Хрысціяна Готліба Хайнэ; адтуль, з Германіі, пераможна крочыў па Еўропе новы літаратурны напрамак — рамантызм). Наогул, як заўважыць пазней Міцкевіч у некралогу «Пушкін і літаратурны рух у Расіі» (падпісаным «Сябра Пушкіна»), «прамежак паміж 1815 і 1830 гадамі быў спрыяльным для паэтаў». Характэрнай рысай адзначанага перыяду лічыцца і тое, што ў пачатку XIX стагоддзя ў еўрапейскай паэзіі панаваў «голад» на эпапею. І калі вялікі Гётэ стварыў несмяротнага «Фауста» (1808—1832), Пушкін увасобіў норавы сучаснага яму жыцця ў «Яўгеніі Анегіну» (1830), дык сам Міцкевіч у «Пане Тадэвушу» пакінуў энцыклапедычна дакладныя, шматпланавыя і па-мастацку яркія постаці старога ладу жыцця ў Літве. Апроч дамінантных матываў кахання Тадэвуша і Зосі, драматычна-таямнічай гісторыі ксяндза Робака, геній з Наваградчыны навек высек пяром постаці-паняцці апошніх «возных трыбуналаў» (Пратазы Бальтазар Брахальскі), «ключнікаў» (Гервазы), падкаморых і цэлую галерэю ахвочых да буйнага жыцця шляхціцаў з сакавітымі мянушкамі (Брытэўка-Брытва, Конаўка, Крапіла-Крапіцель-Хрысціцель, Лейка, Прусак). Да сваіх персанажаў, дзяцей высокага творчага духу, пясняр ставіўся як і да гамераўскіх герояў: людзі жывыя роўныя багам, але адыходзяць у нябыт. Так атрымалася разгорнутая эпапея, у якой перад Берлінам, Масквой, Парыжам, Пецярбургам, Рымам — перад усім светам, занятым высокімі палітычнымі інтрыгамі, панарамна зазіхацела краіна чужая для іх, святая для яго. Бо чым для халоднага жалеза агонь і гарніла, накавальня і молат у дужых кавальскіх руках , тым для шэдэўраў Міцкевіча стала Бацькаўшчына-Літва.

«Паўбяруцца ў сілу, як дубы стануць» — здаўна кажуць у краіне над Нёманам і Дняпром пра падлеткаў. Не ўсе юнакі з віленскіх таварыстваў філаматаў і філарэтаў змаглі наталіцца моцай роднай зямлі. Выкрытае ў 1823 годзе (было арыштавана больш за 100 чалавек) краёвае студэнцтва з карэннямі вырвалі з радзімай глебы і параскідалі па вялізнай імперыі. Настаўнік лацінскай мовы ковенскай гімназіі Адам Міцкевіч за 5-гадовую высылку зведаў арыстакратычныя салоны Пецярбурга і Масквы, дзе пазнаёміўся з будучымі дзекабрыстамі Рылеевым і Бястужавым, з паэтамі Баратынскім, Вяземскім, Грыбаедавым, Дэльвігам, Жукоўскім, Палявым. Пушкін, якога памылкова падмаладзіў аўтар «Дзядоў» і «Свіцязянкі» («маладзейшы за мяне на два месяцы») назваў маладога выгнанніка-літвіна «празарлівым і крылатым паэтам». Зведаў пілігрым таксама чарнаморскую Адэсу і крымскія стэпы — мясціны, куды з каханай Літвы не далятала ніводнае рэха. І якую геній так болей і не пабачыў. 15 траўня 1829 года выгнаннік назаўсёды адплыў з Пецярбурга ў Германію. Зямляк Фадзей Булгарын, вядомы сувязямі з III-ім аддзяленнем, дабіўся афармлення пашпарта, даўшы 30-гадоваму дзецюку магчымасць вырвацца з учэпістых кіпцюроў Мікалая I «Палкіна». (Цень жандарскага сакрэтнага аддзялення падзе на высакароднага літвіна плёткай, нібы той выкупіўся ад царызму, даўшы згоду на агентурнае супрацоўніцтва.) Пазней, калі з Пушкіна стануць пацвельвацца — чаму ж таксама не жадае павандраваць па Еўропе? — класік рускай літаратуры дзеля адгаворкі скарыстае аўтарытэт геніяльнага сучасніка. Маўляў, навошта ўзірацца ў пейзажы, калі ў маім уяўленні яны больш прыгожыя, чым на самай справе.

Паехаў бы, хіба, каб пазнаёміцца з вялікімі людзьмі, аднак я знаёмы з Міцкевічам і ведаю, што больш вялікага, чым ён, не знайду. Бо ўжо з-пад пяра «певца Литвы» (Пушкін) паўстаў «Пан Тадэвуш» — найвялікшы ў славянскім свеце шэдэўр, які цяпер слушна называюць эпапеяй польскага нацыянальна-вызваленчага руху пачатку XIX стагоддзя, а тады ўсе замежныя сучаснікі (ад славянафіла І.Аксакава ды аўтара «Мёртвых душ» М.Гогаля) намагаліся прачытаць у арыгінале. Па ахопу падзей, пачуццю гістарызму, майстэрству рэалістычнага бытапісання гэты неўміручы гімн параўноўваюць з сусветна вядомымі помнікамі народнага эпасу «Іліядай» і «Калевалай».

Задума напісаць «шляхецкую быліцу» узнікла восенню 1831 года, калі адчайны пілігрым з Італіі дапаў на Пазнаншчыну, дзе яго напаткала пякучая вестка пра разгром Лістападаўскага паўстання. Роспач ад няўдачы (паэт спяшаўся прыняць удзел у барацьбе з царызмам са зброяй у руках), расчараванне ва ўяўнай еднасці кіраўнікоў, надзея на новы рэвалюцыйны ўздым палякаў — усё гэта на пазнанскай зямлі, прырода якой балюча нагадвала родныя наваградскія абшары, абвастрыла ў Міцкевіча настальгічнае пачуццё, якое і прывяло да задумы напісаць гімн-успамін пра вольны край, дзе жыло хоць трохі шчасця: край маленства. Памяць пра яго чалавек носіць у сэрцы са святой пашанай, як пілігрым жменю бацькоўскай зямлі. Бо чужына не грэе.

Глыбокай восенню 1832 г. Міцкевіч вярнуўся да ранейшага намеру і ў лісце сябру Стафану Гарчыньскаму 12 студзеня 1833 года паведамляў з Парыжа: «Паволі пішу вясковую паэму». Далейшае развіццё задумы можна прасачыць па чарнавых аўтографах паэмы і пісьмах творцы. Напісаўшы IV-ю песню, паэт лічыў працу амаль завершанай. Праз паўгода вымушанага перапынку над працягам «Пана Тадэвуша», скончыўшы V песню, у лісце да Адынца, удакладняў: «Засталося яшчэ тры». Пазней, на думку аўтара, памер твора не павінен быў перавысіць 10 песень, і ў такім аб'ёме «Пана Тадэвуша» рэкламавалі парыжскія кніжныя каталогі. Урэшце, з аўтографу бачна, што кніга XI мела падзагаловак «Кніга апошняя». Дакладны памер шэдэўра не ўяўляўся, пакуль 13 лютага 1834 года геній не паставіў кропку і з радаснай палёгкай ад здзейсненага не ўсклікнуў: «Песень вялікіх дванаццаць!» Мо так доўга вымалёўвалася гэта агромністае палатно славянскага тытана, што падчас яго напісання аўтару мроілася, быццам жыве ў каханай Літве.

Выхад у свет «Пана Тадэвуша» французскія бібліёграфы занатавалі 28 чэрвеня 1834 года. Наклад выдання склаў тры тысячы асобнікаў. У адрозненне ад папярэдняй кнігі «Дзяды. Частка III» (1832), якая на працягу двух гадоў двойчы перавыдавалася, новая кніга паэта разыходзілася вельмі марудна. Здарылася нават наступнае: калі ў 1838 годзе рыхтаваўся першы Збор твораў Адама Міцкевіча, выдаўцы яго ў V—VI тамах змясцілі «Пана Тадэвуша», змяніўшы папярэдне толькі вокладку экземпляраў першавыдання, што заставаліся на складах кнігарняў.

Тагачасная польская літаратурная крытыка, і «айчынная» і «парыжскай эміграцыі», успрыняла паэму, мякка кажучы, неадназначна. Аўтару выстаўлялі поўнасцю супрацьлеглыя абвінавачванні. Напрыклад, газета «Demokrata Polski» (1838) папракала паэта ў «непачцівых» адносінах да высокіх грамадзянскіх ідэалаў Волі, Роўнасці, Братэрства, абвешчаных Вялікай французскай рэвалюцыяй 1789 года. Меліся на ўвазе пэўныя радкі з першай песні «Пана Тадэвуша», за якімі крытыкі ўгледзелі ў Міцкевіча непавагу да разумовага стану Польшчы. Прадстаўнікі правага крыла рабілі паэту закіды за фальшывае, згубнае, ганебнае імкненне да ўсяго замежнага. На думку аднаго з апанентаў, аўтарам паэмы з аднолькавым поспехам мог быць француз, немец ці англічанін, паколькі польскі дух («polszczyzna») у творы адсутнічае. Апошнія з прыведзеных выпадаў нагадваюць наскокі варшаўскіх апалагетаў класіцызму на

творчасць віленскіх філарэтаў і філаматаў канца 10-х—пачатку 20-х гадоў XIX ст., пераклікаюцца з прамымі папрокамі Міцкевічу: «Вы для Літвы, а не для Кароны пішаце... менш дбаеце пра тое, каб Вас разумелі ў Варшаве, абы толькі разумелі Вас у Вільні ці Літве...».

Спрэчкі вакол «Пана Тадэвуша» перажылі ягонага аўтара і перакаціліся ў наступнае стагоддзе. Бо кожнае буйное мастацкае палатно — неспадзяванка для прафесійных крытыкаў, не кажучы пра паспалітага чытача. Але не пра палеміку тут мова. Пачынаючы шляхецкае паданне, Міцкевіч спачатку задумаў паказаць галоўным вобраз манаха Робака, пра што сведчыць першапачатковая назва паэмы — «Жагота». Так у чарнавіках называўся манах (у былым гуляка-падпанак, пыхаваты «шляхціц на загродзе роўны ваяводзе» — карацей, увасабленне бздурства колішняй Рэчы Паспалітай), які пазней становіцца барацьбітом за адраджэнне маладой Польшчы. Аднак прысутнасць гістарычнага погляду, уласцівага кожнаму сапраўднаму творцу, падказала паэту, што асноўным змагаром у будучым вызваленчым руху стане не бунтарна-рамантычны герой (тыпу створанага ім у 1828 годзе ў варожай Маскве вобраза барацьбіта-адзіночкі Конрада Валенрода), а народ. І тыя, хто быў захоплены апошнім міцкевічаўскім творам «Дзяды», чакалі ад генія працягу ў тым самым рэвалюцыйным духу. Але сапраўдны пясняр заўсёды пракладвае новае рэчышча, дзе вада не застаіцца стагоддзямі.

Незразуметая афіцыёзнай крытыкай квінтэсенцыя, закладзеная Міцкевічам у эпапеі, знайшла гарачы водгук сярод прыхільнікаў ягонага таленту і найперш у сэрцы земляка — Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (1808–1884), класіка беларускай літаратуры, які першым сярод славян наважыўся перакласці велічную сагу на родную мову. Мажліва, пад уражаннем пякучай весткі ў лістападзе 1855 года пра смерць змагарнага літвіна ў далёкім Канстанцінопалі Беларускі Дудар вырашыў аддаць даніну павагі найвялікшаму паэту XIX стагоддзя, зрабіць пераклад ягонага шэдэўра на мову таго народа, чым багатым і цудоўным фальклорам узгадаваны талент Міцкевіча. Здзейсніць мару «літоўскага вестуна», выказаную ім у «Эпілогу» (пры жыцці генія неапублікаваным) да «Пана Тадэвуша», каб яго вершы, простыя, бы песні сялянак, трапілі пад мужычыя стрэхі. Каб вечным болем і прыгажосцю ўзвышалі свой люд. Каб на радзіме, сагрэтай таленавітым словам, ніхто не пачуваўся сірацінай.

Адначасова з пачынальнікам новай беларускай літаратуры за пераклад эпапеі ўзяліся і рускія літаратары, пра што было спецыяльна адзначана Дуніным-Марцінкевічам у знакамітай «Прадмове перакладчыка». Захады да апублікавання «Пана Тадэвуша» на рускай мове сапраўды мелі месца ў канцы 1850-х гадоў. Журналіст і вайсковы перакладчык Мікалай Берг змясціў у «Русском вестнике» невялікія ўрыўкі з розных песен гімна (цалкам бергаўскі пераклад выйшаў асобным выданнем у Варшаве ў 1875 г.), і даследчык славянскіх літаратур П.Дуброўскі апублікаваў празаічны пераказ паэмы ў 11-й кніжцы «Отечественных записок» за 1858 год. Пазней эпапею перакладалі В.Бенедзіктаў (першае шматтомнае рускае выданне твораў А.Міцкевіча, 1882), С. Мар (Аксёнава) (яе пераклад «Пана Тадэвуша», які прапануецца тут чытачу, увайшоў у 5-томны збор твораў польскага паэта, што выходзіў у 1948—1954 гг. і потым неаднаразова перадрукоўваўся ў дапрацаваным выглядзе). Ёсць таксама пераклад М. Паўлавай, які выходзіў асобным выданнем (1954).

Лёс жа першага беларускага перакладу паэмы Адама Міцкевіча «Пан Тадэвуш» склаўся трагічна. Пачатковыя дзве «быліцы», што пабачылі свет у Вільні ў 1859 годзе, царская цэнзура канфіскавала і, па няпэўных звестках, увесь наклад выдання спаліла. Не менш трагічны лёс напаткаў і другі беларускі пераклад, здзейснены ў 1931—1932 гадах у лёхах польскіх турмаў вядомым беларускім грамадскім і палітычным дзеячам Браніславам

Тарашкевічам (1892—1938), які ў выніку абмену палітвязнямі з верасня 1933-га жыў у СССР, дзе ў 1937 годзе зноўку быў арыштаваны і як «агент панска-буржуазнай Польшчы» расстраляны. Вывезеныя ім з «белапольскіх» турэмных сутарэнняў пераклады «Іліяды» Гамера і «Пана Тадэвуша» А.Міцкевіча апынуліся ў нетрах падвалаў НКУС, адкуль здолеў выплыць толькі апошні рукапіс, каб праз паўстагоддзе стаць здабыткам культуры (Мінск, 1981; Ольштын, 1984) [1].

Таму калі чарговы (ужо пасляваенны) вязень сталінскіх лагероў Пятро Бітэль узяўся перакладаць шэдэўр сусветнай паэзіі, ён нічога не мог «падглядзець» у сваіх двух пакутных папярэднікаў. Больш шырокаму чытачу на Беларусі П. Бітэль (1912—1991) вядомы пакуль як аўтар паэм «Замкі і людзі» (1968), «Дзве вайны» (1990) і інш. Магчыма, гадаванец Барунскай і Віленскай настаўніцкіх семінарый (1925—1931) і не заняўся перакладам, калі б не малох сталінізму, які ў 1950 годзе кінуў настаўніка нямецкай мовы з Валожыншчыны за турэмныя краты, а потым у Сібір. Там, у лагерных умовах напрадвесні 1953-га хтосьці з нявольнікаў атрымаў з Варшавы на самым дне харчовай пасылкі том паэзіі вялікага генія. Ды лічаныя беларусы разумелі польскую мову, асабліва з маладых (у савецкія «папраўча-працоўныя» лагеры траплялі нават вучні старэйшых класаў). Як вялікая рака пачынаецца з крыштальна бруістай крынічкі, так і гэты пераклад паклікала да жыцця неаднаразовая просьба вязня-падлетка, які прагнуў паэтычнага слова ў тых нялюдскіх варунках. І вось для юнака Лёні Мазуры з Дзятлава пачаў «перастварацъ» паэму П.Бітэль. Першыя слухачы — зняволеныя беларусы, летувісы, ды «крэсовыя» палякі — натхнялі ў адзін голас: перакладай далей!.. Ніхто не дзяліў Міцкевіча на «свайго» ці «чужога». Так ад самага пачатку бітэлеўскі пераклад, як і сам твор, насычаўся духам інтэрнацыяналізму.

Пераклад Пятра Бітэля паўстаў у 1953—1955 гадах паміж лесапавалам-будоўлямі Кемераўскай вобласці і меднымі руднікамі Джэзказгана (новабудоўлі тыя потым залічалі ў актыў маладым камсамольцам-добраахвотнікам). І мала каму цяпер вядома, што замест асадкі скарыстоўваўся самаробны «аловак» з алавянага дроту, выцягнутага патаемна з ізаляцыйнага кабелю. Што замест атласнага чорнага атраманту не адна тысяча звонкіх радкоў выводзілася зялёнкай, вынесенай пакрыёма з медсанчасці знаёмым санітарам. Што замест белых аркушаў паперы разразаліся запыленыя трохслойныя мяхі з-пад цэмента. І першы «ганарар» яму вызначылі канваіры: калі ўжо «Кніга другая» (менавіта з яе пачаў пераклад П. Бітэль) была скончаная і пайшлі сотні радкоў першай кнігі, яго пасля адбою залавілі за гэтым малазразумелым (і ад таго яшчэ больш небяспечным) заняткам. Кара — трое сутак карцару. Так знакаміты твор, перакладзены на нашу мову, увайшоў у кроў і плоць, знітаваўся з імем перакладчыка, які праробленую працу лічыў сваім найгалоўным творчым здабыткам. П.Бітэль прадэманстраваў бліскучае веданне беларускай і польскай моў, здзяйсняючы свой пераклад без адпаведных слоўнікаў пад рукой. Толькі пакутны пераклад каторае дзесяцігоддзе не мог пабачыць свет, і нарэшце гэты «лагерны помнік» выходзіць да 200-гадовага юбілею А. Міцкевіча. Пераклад, які з'явіўся ў далёкай Сібіры дзякуючы рупнасці пчалы, што шчыравала над свойскай кветкай, узрослай на родным палетку. Твор, які паўставаў у салонным Парыжы ў коле блізкіх сяброў-эмігрантаў, перакладаўся ў мядзведжай Сібіры, — вяртаецца на радзіму. (Асобна адзначым, што ў 1980-я гг. беларуская міцкевічыяна ўзбагацілася мастацкім перакладам Язэпа Семяжона. Выданне, праілюстраванае 25 цудоўнымі акварэлямі мастака Васіля Шаранговіча, стала прыкметнай падзеяй у культурным жыцці беларусаў). Фаліянт, які цяпер ласкавы чытач трымае ў руках, папоўнены новымі адмысловымі ілюстрацыямі, выкананымі спецыяльна для гэтага тома.

[1] Першы рукапіс Б.Тарашкевіча, хутчэй за ўсё, згінуў, і беларусы дасюль не маюць нацыянальнага перакладу «Іліяды».

Пройдзе час, і паўстануць новыя пераклады «Пана Тадэвуша» — несмяротнага польскамоўнага шэдэўра пра наш Край. І ў той, ужо недалёкай будучыні, калі беларусы абавязкова зоймуць «свой пачэсны пасад між народамі», на покуці сярод першых нацыянальных песняроў яны з гонарам пасадзяць і Адама Міцкевіча. Гэтаксама, як ужо сёння, напрыканцы XX стагоддзя (чаго не назіралася яшчэ паўвека таму) поруч з першадрукаром Францішкам Скарынам велічна суседзіць Мікалай Гусоўскі, што ў далёкім XVI стагоддзі ўславіў Беларусь-Літву на адной з класічных моў Сярэднявечча — латыні. І калі Мікалай Гусоўскі, заснавальнік лацінамоўнай рэнесансавай паэзіі на Беларусі, напісаную па просьбе тагачасных вышэйшых іерархаў сваю паэму назваў «Песня пра зубра» (першы эпічны шэдэўр пра нашу зямлю адрасаваны еўрапейскаму чытачу, напісаны ў 1520–1522 гг. у Рыме, выдадзены ў 1523 г. у Кракаве) — дык Адам Міцкевіч у XIX стагоддзі склаў «Іліяду», падзагаловак да якой чытаецца «Песня пра Літву». А дакладней, спеў пра Наваградчыну. Развітальны лебядзіны кліч над нёманскімі дубравамі, над якімі ў паднябессі крыляюць верныя буслы і жураўлі перад вечным выраем. Як рэха гэты пракавечны покліч роднай зямлі падхопіць, ужо ў XX стагоддзі, зямляк з-над Нёмана і фамільянт паэта — Кастусь Міцкевіч, вядомы ў свеце як Якуб Колас (1882—1956). Абапіраючыся на неруш шматмоўнага пласта ў нашым прыгожым пісьменстве XIX стагоддзя, што прадвызначыў з'яўленне і праклаў шлях да ўласна нацыянальнай літаратуры, ён складзе гімн «маладой Беларусі» — паэму «Новая зямля» (1911—1923).

«Пан Тадэвуш» — гэта нескароны дух генія, які смагу па родных загонах зганяў летуценнямі ў крынічных, чыстых, як паэтава сэрца, хвалях ракі маленства, памятаючы глыбінную мудрасць свайго народа: чым за морам віно піць, лепей з Нёмана вадзіцу. Кожны дотык да радзіннай зямлі загартоўваў паэтаву душу. Гарт, якому пазайздросціў Ф.Шапэн, назваўшы А.Міцкевіча «здольным вытрымаць яшчэ некалькі эміграцый і не страціць ні розуму, ні энэргіі». Праўдзівы літоўскі дуб-волат, што каранямі ўчапіўся ў радзімы палетак, «усклаўшы на гарбаты карак цяжар пяці стагодзяў» (III, 565). Прымаючы, нібы ўдары маланак, пакуты мільёнаў. Бо вялікага літвіна заўсёды ахінала адвечнае «літоўскае неба» (гл. пачатак кнігі X). Бо пад тым узвышаным небам навекі засталіся магілы бацькоў, дзядоў і прадзедаў (яны надаюць вечную сілу нябёсам). Бо Свіцязь — найчысцейшая Кастальская крыніца на еўрапейскім Парнасе.

«Пан Тадэвуш» — вечна жывая кветка з парыжскага бруку на шляхетную Атлантыду Бацькаўшчыны. Колькі нябеснага нектару, зямнога водару, сыноўняй тугі і святла ў гэтай кветкі? Не ведаю. Спытайцеся ў жытніх хваляў, «у лугоў духмяных, Шырока над блакітным Нёмнам разасланых», у сонца, якое штодня ўзыходзіць, як у часы Адася, з-за волатаўскіх плячэй наваградскіх узгоркаў над Вільняй, Завоссем, Рутай і Туганавічамі, над абломамі наваградскага замка, над крыжамі Наваградскага фарнага касцёла, дзе быў ахрышчаны Адам Бернард Міцкевіч — наш зямляк, наш суайчыннік, аўтар аднаго з найцудоўнейшых твораў сусветнай паэзіі.

Язэп Янушкевіч

НОВА́ГРАДСКАЯ ИЛИАДА

Всякий дуб свою дубраву славит.

Его родила новаградская земля. Изгнанником двадцати пяти лет от роду он проехал по российской империи, подружился с Пушкиным. Пропутешествовал по Германии, где в Веймаре навестил стареющего Гёте. Прошелся возле Капитолия площадями Вечного города, задержался в Париже, жизненный путь окончил в Константинополе, прах его навеки почил в столице Пястов под сводами королевской резиденции на Вавеле. Он, гений Польши, почти не жил на земле Короны (этнической Польши).

Таким был земной путь поэта-романтика и пилигрима Адама Мицкевича. На этом страдальческом пути вифлеемской звездой ему сияла Новаградчина — Родина. Здесь, 24 декабря (в Сочельник) 1798 года, поэт появился на свет. Он пришел, чтобы вырвать из бездны целую страну, исподволь впадающую в небытие на задворках Европы. Именно такой стала Беларусь в итоге трех грабительских разделов в конце XVIII века, после того, как географически оказалась окраиной царской империи. Страна приходила в упадок экономический, но не духовный. Ибо, как засвидетельствовали еще древние греки, государство должно основываться более на стойкости духа, нежели на силе оружия. Благодаря талантливым сыновьям (в созвездии их, кроме звезды Мицкевича, имена Яна Барщевского, Яна Чечота, Юзефа Крашевского, Владислава Сырокомли, Элизы Ожешко) вновь и вновь восставала Атлантида стародавней Беларуси-Литвы с европейской культурой. Атлантида древняя и вечно юная, и всегда непременно волнующая. Держава Великого Княжества Литовского, которая за три с половиной года до рождения славянского титана в итоге упомянутых разделов перестала существовать на карте Европы, продолжала жить в художественных полотнах. Так же, как продолжала существать и Корона — Речь Посполитая в произведениях Ю.Словацкого, З.Красиньского, К.Норвида, С.Жеромского, Б.Пруса, Г.Сенкевича, М.Конопницкой...

Воистину: дети не выбирают себе родителей, а поэты — народы. Отец гения, Миколай Мицкевич — эконом, чью дворянскую родословную петербургский Сенат так и оставил под вопросом, был адвокатом в Новаградке, куда в 1801 году переехала семья. С самого детства первая столица Великого Княжества Литовского, Русского и Жомойтского стала для Адама землёй обетованной. Участник восстания под предводительством Костюшко, человек передовых взглядов, Миколай даже сочинял стихи, но на становление поэтического дарования сына, можно утверждать смело, наиболее повлияли батрак Блажей (прозванный Улиссом), будто из рукава сыпавший белорусскими сказками, да еще служанки (со шляхетскими фамилиями) Гонсевская и Горбатовская, знавшие уйму песен. Под их влиянием чуткий к поэтическому слову Адась начал слагать собственные стихотворения, ибо отечественный фольклор — живая грамматика, благодаря которой не один творец постиг основы не только народной жизни, но и извечной красоты. 11 октября 1811 года Новаградак охватил огромный пожар; огонь уничтожил значительную часть города (в 1881 г. еще больший пожар испепелит родимый дом Мицкевича почти дотла). На это людское горе Адась отозвался стихотворением, в котором звучали костельные и пожарные колокола, перекликающиеся с голосами людей, обезумевших от горя в ночи. Директор Новаградской доминиканской школы, где с 1807 года обучались двое старших сыновей Миколая Мицкевича, Францишек и Адам, не поверил, что взволнованное стихотворение-причитание написано мальчиком самостоятельно (стихотворение вышло огромным, не вместилось в школьной тетрадке), и наказал

двенадцатилетнего ученика карцером. Таким, согласно легенде, злополучным получился первый гонорар юного пиита. Подросток еще не знал, что ему самому суждено будет прожить жизнь бездомным погорельцем, ибо «в чужом краю как на пепелище», ибо «на чужинé что на рожнé».

В 1815 году Адась стал студентом Виленского университета. Там вместе с друзьями основал Общество филоматов (1817), ставившее главными целями взаимную помощь в углублении знаний, совершенствовании юных талантов и подъем общественного труда на благо порабощенной Отчизны. Это был классический случай, когда «зерно падало не на камень». В древнем Вильно читали лекции известные профессора Леон Боровский, Игнатий Данилович, Иоахим Лелевель, а Готфрид Гроддек пробудил у молодого Мицкевича страсть к гомеровским образам (сам Гроддек в 1784 г. обучался в семинаре у реформатора филологического образования Христиана Хейне; оттуда, из Германии, по Европе победоносно шагало новое литературное направление — романтизм). Позже Мицкевич ■ некрологе «Пушкин и литературное движение в России» (подписанном «Друг Пушкина») назовет «промежуток времени между 1815 и 1830 годами периодом, благоприятным для поэтов». Характерной чертой отмеченного периода литературоведы считают ■ то, что в начале XIX ст. в европейской поэзии наблюдался «голод» на эпопею. И если великий Гёте создал бессмертного «Фауста» (1808—1832), Пушкин воссоздал нравы современой ему жизни в «Евгении Онегине» (1830), то сам Мицкевич в «Пане Тадеуше» нарисовал энциклопедично-многоплановые и художественно яркие картины старого уклада жизни в Литве. Кроме доминантных мотивов любви Тадеуша ■ Зоси, драматично-таинственной истории ксендза Робака, гений из Новаградчины запечатлел последних «возных трибуналов» (Протазий-Балтазар Брехальский), «ключников» (Гервазий), «подкомориев» и целую галерею охочих к разгульной жизни шляхтичей (Варфоломей Бритва, Матвей Лейка, Бартек Шило). К своим персонажам, детям высокого творческого духа, автор относился так, как и великий Гомер к своим героям: люди живые равны богам, но отходят в небытие. Так получилась развернутая панорамная эпопея, ■ которой перед Берлином, Москвой, Парижем, Петербургом, Римом ■ всем миром, занятым политическими интригами, впервые предстала страна, чуждая для них, святая для него. Отчизна-Литва стала для шедевров Мицкевича непересыхающим источником вдохновения.

«Подрастут, как дубы станут» — так издавна говорят в краях над Неманом и Днепром о подростках. Далеко не все юноши из виленских Обществ филоматов и филаретов смогли насладиться жизнью на родной земле. В 1823 году (когда было арестовано более 100 человек) «краевое» студенчество с корнями вырвали из родной почвы, разбросав по просторам огромной империи. Учителю латинского языка ковенской гимназии Адаму Мицкевичу ■ течение 5-летней ссылки удалось посетить аристократические салоны Петербурга и Москвы, где он познакомился с будущими декабристами Рылеевым ■ Бестужевым, с поэтами Баратынским, Вяземским, Грибоедовым, Дельвигом, Жуковским, Полевым. Пушкин, которого ошибочно омолодил автор «Дзядов» и «Свитязянки» («на два месяца моложе меня»), назвал изгнанника «прозорливым и крылатым поэтом». Посетил пилигрим также черноморскую Одессу и крымские степи — места, куда из родной Литвы не долетало ни звука. Родину свою Мицкевич не увидит больше никогда. 15 мая 1829 года новоиспеченный эмигрант навсегда отплыл из Петербурга в Германию. Земляк Фаддей Булгарин, известный связями с III-им отделением, добился оформления заграничного паспорта, дав тем самым 30-летнему поэту возможность вырваться из острых когтей Николая I «Палкина». (Тень жандармского секретного отделения упадет на честного литвина кривотолками: мол, откупился от царизма согласием на агентурное сотрудничество.) Позже, когда Пушкина станут донимать, поддразнивая — почему и он не желает попутешествовать по Европе? — классик русской литературы в отговорке

использует, как веский аргумент, авторитет гениального современника: «Красоты природы я в состоянии представить себе в воображении более прекрасными, нежели они в действительности; поехал бы, пожалуй, чтобы познакомиться с великими людьми, но я знаком с Мицкевичем и знаю, что более великого, чем он, не найду».

В это время «певец Литвы», как назвал Мицкевича Пушкин, уже создал поэму «Пан Тадеуш» — самый крупный в славянском мире шедевр, по праву называющийся теперь эпопеей польского национально-освободительного движения начала XIX века. И тогда все русские современники (от славянофила И. Аксакова до автора «Мёртвых душ» Н. Гоголя) стремились прочесть произведение в оригинале. По охвату событий, исторической углубленности, мастерству реалистичного бытописания этот бессмертный гимн справедливо сравнивают со всемирно известными памятниками народного эпоса — «Илиадой» и «Калевалой».

Замысел написать «шляхетскую быль» возник осенью 1831 года, когда Мицкевич из Италии добрался до Познанщины, где его встретила обжигающая весть о разгроме Ноябрьского восстания. Отчаяние вследствие неудачи (поэт спешил принять участие ■ борьбе против царизма с оружием ■ руках), разочарование ■ иллюзорной сплоченности предводителей, надежда на новый революционный подъем соотечественников — всё это на Познанщине, пейзажами своими болезненно напоминающей родные новагрудские просторы, обострило у Мицкевича ностальгическое чувство. Оно зародило у поэта непреклонное желание написать произведение-воспоминание о вольном крае, где он изведал неподдельное счастье, — крае ушедшего детства. Память о нем человек с трепетным благоговением бережно носит ■ сердце, как пилигрим — горсть родной земли. Ибо чужбина не греет.

Глубокой осенью 1832 г. Мицкевич возвратился к своему намерению и в письме другу Стефану Горчиньскому 12 января 1833 года сообщал из Парижа: «Понемногу пишу сельскую поэму». Дальнейшее развитие замысла можно проследить по черновикам поэмы и переписке автора. Написав IV песню, поэт считал работу почти завершенной. Через полгода вынужденного перерыва, окончив V песню «Пана Тадеуша», в письме к Антонию Эдварду Одынцу поэт уточнил: «Осталось еще три». Позже, по мнению автора, размер произведения не должен был превысить 10 песен, и в таком объеме «Пана Тадеуша» рекламировали парижские книжные каталоги. Наконец, как видно из автографа, книга XI носила подзаголовок «Книга последняя». Точный размер саги не представлялся поэту, пока 13 февраля 1834 года он не поставил точку и с радостным облегчением от сделанного воскликнул: «Песен огромных двенадцать!». Это величественное полотно создавалось так долго вовсе не из-за недостатка таланта у автора. По признанию самого мастера, в те минуты, когда он работал над «любимейшим детищем», он не спешил: ему казалось, «что он ■ Литве».

Выход в свет «Пана Тадеуша» французские библиографы аннотировали 28 июня 1834 года. Тираж издания составил три тысячи экземпляров. В отличие от предыдущей книги «Дзяды. Часть III» (1832), переиздававшейся дважды ■ продолжение двух лет, новая книга поэта распространялась весьма медленно. Случилось даже так: когда в 1838 году готовилось первое Собрание сочинений Адама Мицкевича, издатели в V—VI томах поместили «Пана Тадеуша», сменив предварительно только обложку экземпляров первоиздания, остававшихся на книжных складах.

Польская литературная критика, и «отечественная», и «парижской эмиграции», восприняла поэму, мягко говоря, неоднозначно. Автору предъявляли полностью противоположные обвинения. Например, газета «*Demokrata Polski*» (1838) уличала поэта в «непочтительном» отношении к высоким гражданским идеалам Свободы, Равенства, Братства, провозглашенным Великой французской революцией 1789 года. Имелись в виду определенные строчки первой песни «Пана Тадеуша», за которыми критики усмотрели у Мицкевича непочтение к нравственному состоянию Польши.

Представители правого крыла упрекали поэта в губительном стремлении ко всему заграничному. По мнению одного из оппонентов, автором поэмы с одинаковым успехом мог бы считаться француз, немец или англичанин, поскольку польский дух («polszczyzna») в произведении отсутствует начисто. Последнее из утверждений напоминает наскоки варшавских апологетов классицизма на творчество виленских филоматов и филаретов конца 1810-х—начала 1820-х гг., перекликается с прямыми упреками Мицкевичу: «Вы для Литвы, ■ не для Короны пишете... меньше заботитесь о том, чтобы Вас понимали в Варшаве, лишь бы только понимали Вас в Вильно или Литве...».

Споры вокруг «Пана Тадеуша» пережили самого автора и перекочевали в наш век. Потому что крупное художественное полотно всегда в чем-то непостижимо для профессиональных критиков, не говоря о рядовом читателе. Но не о полемике здесь разговор. Создавая свое произведение, Мицкевич вначале намеревался показать главным образ монаха Робака, о чем свидетельствует первоначальное заглавие поэмы — «Жегота». Так в черновиках звался монах (в прошлом гуляка-полупанок, спесивый «шляхціц на загродзе роўны ваяводзе» — короче, олицетворение склочности и разгула Речи Посполитой), ставший позже борцом за возрождение молодой Польши. Однако вещее чутье, присущее каждому гению, подсказало автору, что основным поборником ■ будущем освободительном движении станет не бунтарь-романтик (наподобие Конрада Валенрода — героя одноименной поэмы, созданной Мицкевичем в 1828 г.), а народ. Все те, кто восхищались последним произведением поэта «Дзяды», ждали от Мицкевича продолжения ■ том же революционном ключе. Но истинному гению не пристало послушно ходить на поводу у публики; он прокладывает такое русло, в котором вода не застаивается веками.

Непонятая официозной критикой квинтэссенция, заложенная Мицкевичем в эпопее, нашла горячий отзвук среди многочисленных поклонников его таланта, и в первую очередь, в сердце земляка — Винцента Дунина-Марцинкевича (1808–1884), классика белорусской литературы, первого среди славян отважившегося перевести величественную сагу на родной язык. Возможно, под впечатлением от горькой вести в ноябре 1855 года о кончине непокорного литвина в далеком Константинополе Белорусский Дудар решил отдать дань памяти величайшему поэту XIX столетия, сделав перевод «Пана Тадеуша» на язык того народа, чьим богатейшим, великолепным фольклором был оплодотворен талант Мицкевича. Осуществив тем самым мечту «певца Литвы», высказанную в «Эпилоге» к «Пану Тадеушу» (неопубликаванном при жизни гения), чтобы его стихотворения, простые, как напевы крестьянок, залетели под сельские стрехи. Чтобы вечной болью и красотой возвышали свой люд. Чтобы на родине, согретый талантливым словом, никто не чувствовал себя сиротиной.

Одновременно с зачинателем новой белорусской литературы за перевод эпопеи взялись ■ русские литераторы, о чем специально упомянул Дунин-Марцинкевич в «Предисловии переводчика». Намерения опубликовать «Пана Тадеуша» на русском языке ■ самом деле имели место в конце 1850-х гг. Журналист и военный переводчик Николай Берг поместил в «Русском вестнике» небольшие отрывки из разных песен гимна (полностью перевод Берга вышел отдельным изданием в Варшаве в 1875 г.), а исследователь славянских литератур П.Дубровский пересказал поэму прозой в 11-ой книжке «Отечественных записок» за 1858 год. Позже эпопею переводили В. Бенедиктов (первое многотомное русское издание произведений А.Мицкевича, 1882), С.Мар (Аксенова) (ее перевод «Пана Тадеуша», который предложен здесь читателю, вошел в 5-томное собрание сочинений польского поэта, вышедшее в 1948—1954 годах, и с тех пор неоднократно перепечатывался). Имеется также перевод М. Павловой, опубликованный отдельной книгой в 1954 году.

Судьба же первого белорусского перевода поэмы Адама Мицкевича «Пан Тадеуш»

сложилась трагически. Начальные две «быліцы» (песни), увидевшие свет в Вильно в 1859 году, царская цензура конфисковала и почти весь тираж издания уничтожила. Не менее трагическая судьба была уготована и второму полному белорусскому переводу, осуществленному в 1931—1932 годах в казематах польских тюрем известным белорусским общественным и политическим деятелем Браниславом Тарашкевичем (1892—1938) , которого в сентябре 1933 года польские власти обменяли на писателя Францишка Алехновича (автора позднее неоднократно издаваемой на Западе книги «В когтях ГПУ»). Б. Тарашкевич жил в СССР, где в 1937 году снова был арестован (на этот раз чекистами) и как «агент панско-буржуазной Польши» расстрелян. Вывезенные им из «белопольских» тюремных застенков переводы «Илиады» Гомера и «Пана Тадеуша» А. Мицкевича оказались в подвальных пучинах НКВД, откуда сумела выплыть только последняя рукопись, чтобы через полвека стать достоянием культуры (Минск, 1981; Ольштын, 1984)[1] . В 1985 году белорусская мицкевичиана пополнилась художественным переводом «Пана Тадеуша», выполненным Язэпом Семяжоном. Издание, проиллюстрированное прекрасными акварелями графика Василя Шаранговича, стало значительным событием в культурной жизни Беларуси.

Поэтому, когда очередной (уже послевоенный) узник сталинских лагерей Пятро Битель взялся переводить шедевр мировой поэзии, он ничего не мог «подсмотреть» у двух предшественников-мучеников. Широкому читателю Беларуси П. Битель (1912—1991) известен пока как автор поэм «Замки и люди» (1968), «Две войны» (1990) и др. Возможно, воспитанник Барунской и Виленской учительских семинарий (1925—1931) и не занялся бы переводом, если бы не молох сталинизма, бросивший в 1950 году учителя немецкого языка на Воложинщине в тюрьму, а затем отправивший его в сибирский ГУЛАГ. Там, в одном из лагерей, весною 1953 года кто-то из заключенных получил от варшавских родственников на самом дне продовольственной посылки том поэзии. Но только некоторые белорусы понимали польский язык, особенно молодые (в советские «исправительно-трудовые» лагеря нередко попадали даже старшеклассники). Как могучая река берет свое начало из кристально чистого родника, так новый перевод родился в ответ на многочисленные просьбы юного заключенного, жаждавшего красоты поэтического слова в тех нечеловеческих условиях. И вот для школьника Лёни Мазуры из Дятлова начал пересказывать поэму П.Битель. Первые слушатели — заключенные белорусы, летувисы, «кресовые» поляки — просили в один голос: переводи дальше!.. Никто не делил Мицкевича на «своего» и «чужого». Бителевский перевод, как и сам шедевр, изначально был пропитан духом интернационализма.

Перевод П. Бителя создавался в 1953—1955 годах между лесоповалом-стройками Кемеровской области и медными рудниками Джезказгана (новостройки те потом зачислят в актив молодым комсомольцам-добровольцам). И мало кто знает сейчас, что вместо пера переводчик использовал самодельный «карандаш» из оловянной проволоки. Что вместо атласно-черных чернил тысяча звонких строчек пролились каллиграфической зеленкой, тайком вынесенной из медсанчасти знакомым санитаром. Что вместо лощеных листов бумаги разрезались запыленные трехслойные мешки из-под цемента. И что первый «гонорар» П. Бителю отмерили конвоиры. Когда уже «Книга вторая» (именно с неё он начал переводить) была окончена и потекли сотни строчек первой книги, его после отбоя застали за этим малопонятным (и потому еще более опасным) занятием. Наказание — трое суток карцера. Так знаменитая сага, пересказанная на белорусском языке, вошла в плоть и кровь, отождествляясь с именем переводчика. Перевод «Пана Тадеуша» П. Битель считал своим главным творческим

[1] Первая рукопись Б. Тарашкевича, скорее всего, погибла, и белорусы до сего времени не имеют национального перевода «Илиады».

достижением. Его блестящее знание белорусского и польского языков бесспорно: он осуществлял перевод без соответствующих словарей под рукой. Однако мученический перевод почти полвека не мог увидеть свет... И наконец «лагерный памятник» выходит к 200-летнему юбилею А. Мицкевича. Перевод, вызревший в далекой Сибири благодаря трудолюбию пчелы, усердствовавшей над прекрасным цветком из родимых полей. Произведение, возникшее ■ душном Париже ■ кругу близких друзей-эмигрантов, переведенное в таежной Сибири, возвращается на родину. На этот раз стараниями Пятра Бителя.

Пройдет время, и появятся новые переводы «Пана Тадеуша» — бессмертной саги о нашем крае на польском языке. И в том обозримом будущем, где белорусы обязательно сумеют занять «свой пачэсны пасад між народамі» (Я.Купала), в национальном пантеоне гениев они поместят ■ Адама Мицкевича. Как уже сегодня, ■ конце XX столетия (о чем не мыслилось даже полвека тому назад), рядом с первопечатником Франциском Скориной величаво возвышается Миколай Гусовский, который в вечном Риме восславил свою Родину на одном из классических языков Средневековья — латыни. И, если Миколай Гусовский, яркий представитель латиноязычной ренессансной поэзии в Беларуси, свою поэму, написанную по просьбе высших церковных иерархов, назвал «Песнь о зубре» (эпический шедевр о нашей земле был адресован европейскому читателю, написан ■ 1520–1522 годах в Риме ■ издан ■ 1523 году в Кракове) — то Адам Мицкевич в XIX столетии сложил свою «Илиаду», подзаголовок которой читается как «Песнь о Литве». А точнее, о Новаградчине. Прощальная лебединая песня над неманскими дубравами, где серебряными звездами в поднебесье кружат верные аисты и журавли перед перелетом. Этот вечный таинственный призыв родной земли, как эстафету, подхватит, уже в XX веке, земляк и однофамилец поэта Кастусь Мицкевич, известный под псевдонимом Якуб Колас (1882—1956). Во многом опираясь на многоязыковое наследие ■ истории нашей письменности XIX столетия, ■ значительной степени предопределившее появление собственно национальной литературы, он создаст гимн «молодой Беларуси» — поэму «Новая земля» (1911—1923).

«Пан Тадеуш» — это неугасимый дух гения. Печаль разлуки с родными краями А. Мицкевич омывал поэтическими грезами в родниковых, чистых, как сердце поэта, волнах реки далекого детства, помня древнюю мудрость своего народа: чем за морем вино пить, лучше из Немана водицу. Каждое такое прикосновение в мечтах и снах к родной земле возвышало душу титана. Этой закалке завидовал и Фредерик Шопен, назвавший А. Мицкевича «крепкой головой», «могущей выдержать еще несколько эмиграций и не потерять ни разума, ни энергии». Настоящий «литовский» дуб-исполин, вцепившийся корнями ■ родную почву. Вобравший, словно удары молний, страдания миллионов соотечественников. Его всегда осеняло извечное «литовское небо» (см. начало книги X), отражающееся в наших реках и озерах, в Свитязи — чистейшем Кастальском роднике европейского Парнаса. Ибо под тем возвышенным небом навеки остались могилы праотцов — ведь это они придают вечную силу небесам.

«Пан Тадеуш» — вечно живой цветок с парижской мостовой на духовную Атлантиду Отчизны. Откуда столько небесного нектара, земного аромата, сыновней тоски и света ■ этом цветке? Не знаю. Спросите у волнения зреющих хлебов, обратитесь с этим вопросом «к лесам задумчивым, к зеленым луговинам, Бегущим к Неману по склонам и долинам», спросите у солнца, каждодневно восходящего, как и во времена Адася, из-за исполинских плеч новаградских холмов над Вильней, Заосьем, Рутой и Тугановичами, над руинами новаградского замка, над крестами Новаградского фарного костела, где был окрещен Адам Бернард Мицкевич — наш земляк, наш соотечественник, автор одного из великолепнейших произведений мировой поэзии.

Язэп Янушкевич

ILIADA NOWOGRÓDZKA

Każdy dąb szumi swej dąbrowie.

Był synem Ziemi Nowogródzkiej. Jako 25-letni wygnaniec poznawał Imperium Rosyjskie, zaprzyjaźnił się z Puszkinem. Podróżował po Niemczech, gdzie w Weimarze odwiedził starzejącego się Goethego. Spacerował obok Kapitolu po placach Wiecznego Miasta, zatrzymał się w Paryżu. Życiowy szlak zakończył w Konstantynopolu. Jego zwłoki na wieki spoczęły w stolicy Piastów na Wawelu — rezydencji królów. Nie mieszkał na ziemiach Korony ale stał się geniuszem na miarę Polski i świata.

Takie było życie poety — romantyka i pielgrzyma Adama Mickiewicza. Niczym gwiazda betlejemska przyświecała mu w tej życiowej wędrówce Nowogródczyzna — Ojczyzna. Tu, 24 grudnia, w Wigilię 1798 Wieszcz przyszedł na świat, aby wydobyć z zapomnienia kraj rodzinny, odchodzący po cichu w niepamięć na peryferiach życia Europy. Kraj ten stał się już geograficznym obrzeżem carskiego imperium. Tak właśnie traktowano ziemie białoruskie należące do zaboru rosyjskiego, które trafiły tam w wyniku zbrodniczych rozbiorów końca XVIII wieku. Ziemie te przeżywały upadek gospodarczy ale duch narodowy tylko krzepł. Jak twierdzili przecież jeszcze starożytni Grecy, państwo powinno opierać się bardziej na sile ducha niż broni. Dzięki utalentowanym synom (oprócz gwiazdy Mickiewicza jaśniały też patriotycznym blaskiem nazwiska Jana Barszczewskiego, Jana Czeczota, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Władysława Syrokomli, Elizy Orzeszkowej...) znów i znów wyłaniała się Atlantyda dawnej Litwy z jej europejską kulturą. Rzeczpospolita Obojga Narodów, która jeszcze przed narodzeniem Wieszcza zniknęła z mapy Europy — nadal żyła w twórczości. Twórczością takich artystów i pisarzy jak Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński, Cyprian Kamil Norwid, Stefan Żeromski, Bolesław Prus, Henryk Sienkiewicz, Maria Konopnicka, Jan Matejko żyła Polska, a z nią Rzeczpospolita.

Istotnie, dzieci nie wybierają sobie rodziców, a poeci narodów. Ojciec Wieszcza, Mikołaj — ekonom, którego szlacheckiego rodowodu nie uznały carskie władze, zdobył wykształcenie prawnicze. Zawód adwokata wykonywał w Nowogródku, gdzie osiadł na stałe w 1801 roku. Pierwsza stolica Wielkiego Księstwa Litewskiego stała się dla małego Adasia Ziemią Obiecaną. Ojciec, uczestnik powstania Kościuszkowskiego posiadał ambicje literackie i próbował swych sił w poezji. Największy jednak wpływ na poetyckie wychowanie syna miał parobek Błażej (o przezwisku Ulis), który opowiadał mu ludowe bajki i podania. Pokojówki o szlacheckich nazwiskach Gąsiewska i Gorbatowska znały i śpiewały niezliczone pieśni. Pod wpływem tych bajek i pieśni Adam zaczął pisać własne wiersze — bo ojczysty folklor zawiera w sobie żywą moc słowa. 11 października 1811 roku w Nowogródku wybuchł pożar, który strawił znaczną część miasta (dom rodzinny Mickiewiczów spłonął w wielkim pożarze w r.1881). To przeżycie Adaś uwiecznił w swoim pierwszym wierszu, który niestety nie zachował się do dziś. Dyrektor szkoły dominikańskiej nie uwierzył, że utwór wyszedł spod ręki ucznia (wiersz nie mieścił się w szkolnym zeszycie) i ukarał go. To było pierwsze honorarium, które otrzymał poeta. Tak głosi legenda. Młodzik nie wiedział jeszcze, że los zgotuje mu życie pogorzelca i wiecznego tułacza, dla którego obce kraje są jak pogorzelisko.

W 1815 roku Adam Mickiewicz przyjeżdża do Wilna i zostaje zaliczony w poczet studentów Uniwersytetu Wileńskiego. Jest jednym z założycieli Towarzystwa Filomatów (1817), którego celem była nie tylko pomoc w nauce, nie tylko kształcenie młodych talentów i ich rozwój ale

również wychowanie patriotyczne dla dobra ujarzmionej Ojczyzny. Ziarno padło na żyzną glebę. W Wilnie wykładali profesorowie Leon Borowski, Ignacy Daniłowicz, Joachim Lelewel, ■ Gotfryd Groddeck zainteresował zdolnego studenta starożytną poezją homerycką i innymi klasykami. Sam Groddeck w 1784 r. uczestniczył w seminariach, prowadzonych przez reformatora studiów filologicznych Ch. G. Heynego. Tam, w Niemczech rozwinie się nowy kierunek literacki — romantyzm. Jak zauważy Mickiewicz w nekrologu po śmierci Puszkina, podpisanym «Przyjaciel Puszkina», lata 1815-1830 sprzyjały rozwojowi poezji romantycznej. Cechą charakterystyczną poezji początku XIX wieku było zapotrzebowanie na epos historyczny. W tym czasie Goethe pisze nieśmiertelnego «Fausta» (1808-1832), Puszkin uwiecznił życie jego współczesnych w poemacie «Eugeniusz Oniegin» (1830), a Mickiewicz pisze «Pana Tadeusza» z podtytułem «Ostatni zajazd na Litwie». Oprócz wątku miłości Tadeusza i Zosi, tajemniczych dziejów księdza Robaka (niestrudzonego patrioty-spiskowca), uwiecznił postacie ostatnich «woźnych trybunałów» (Protazy Baltazar Brzechalski), «klucznikow» (Gerwazy) i całą galerię szlachty (Bartek Brzytewka, Bartek Szydełko, Maciej Konewka, Maciej Chrzciciel). Do swoich bohaterów poeta odnosił się z estymą jak do bohaterów homeryckich: to ludzie żywi równi bogom, odchodzący już w niepamięć. Tak powstała wielka saga narodowa, która wywołała zainteresowanie w salonach Berlina, Petersburga, Moskwy i Paryża. Przed całym rozpolitykowanym światem rozbłysnął kraj, cudzy dla obcych, ■ święty dla Niego... Bo czym jest dla bryły chłodnego żelaza ogień i miech, kowadło i młot w potężnych kowalskich dłoniach, tym dla arcydzieł Mickiewicza stała się Litwa — Ojczyzna.

«Przyodziani w siłę jako dęby staną» — od dawna mawiano w krainie nad Niemnem i Dnieprem o młodzieży. Nie wszyscy młodzieńcy z wileńskiego Towarzystwa Filomatów i Filaretów mogli zaspokoić pragnienie umiłowania ojczystej ziemi. Wykrycie działalności Towarzystwa w roku 1823 spowodowało aresztowanie ponad 100 jego członków. Wyrwani z korzeniami z ojczystej gleby zostali rozrzuceni po wielkim rosyjskim imperium. Nauczyciel łaciny kowieńskiego gimnazjum Adam Mickiewicz po pięciu latach po aresztowaniu znalazł się w Petersburgu i Moskwie. Nawiązał znajomości i przyjaźnie z przyszłymi dekabrystami Rylejewem i Biestużewem, z poetami Baratyńskim, Wiaziemskim, Gribojedowem, Delwigiem, Żukowskim...

Aleksander Puszkin («ode mnie dwoma miesiącami młodszy», jak mylnie uważał twórca «Dziadów» i «Świtezianki») nazwał Mickiewicza «uskrzydlonym poetą». Jego szlak prowadził przez Odessę i stepy Akermanu, skąd nie dochodziło echo z ziemi ojczystej. Wieszcz więcej już tej ziemi nie ujrzał. Z Petersburga do Niemiec wygnaniec wypłynął 15 maja 1829 roku. Ten wyjazd wywołał podejrzenia o jego współpracę z cieszącym się złą sławą III oddziałem. Było to nieprawdą. W wyjeździe pomógł znany ze współpracy z tym oddziałem Tadeusz Bułharyn — szczery wielbiciel Mickiewicza. Po wyjeździe Mickiewicza kpiono z Puszkina, że brak mu zainteresowania Europą. Rosyjski klasyk miał odpowiedzieć, że jeden wielki poeta podróżuje już po Europie, a on wybitniejszego twórcy niż Mickiewicz nie spotka. Bo Mickiewicz napisał już «Pana Tadeusza» — największe arcydzieło Słowiańszczyzny, nazwane później słusznie epopeją polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego. Współcześni (zaczynając od słowianofila I.Aksakowa, a kończąc na autorze «Martwych dusz» M.Gogolu) uważali za swój obowiązek przeczytanie tego eposu w oryginale. Co do opisu wydarzeń, wyczucia historii i mistrzostwa realizmu ten nieśmiertelny poemat porównuje się do takich pomników światowej literatury jak «Iliada» czy «Kalewala».

Zamysł napisania powieści szlacheckiej powstał jesienią 1831 roku, kiedy wielki pielgrzym dotarł do Poznańskiego. Tam zastała go wieść o upadku powstania Listopadowego. Rozpacz, która ogarnęła poeta, rozczarowanie nieudolnością kierownictwa powstania, brak nadziei na nowy zryw niepodległościowy wywołały nostalgię po «Kraju lat dziecinnych».

Pamięć o nim człowiek nosi w sercu tak, jak pielgrzym garstkę rodzimej ziemi. Bo obcy kraj jest zawsze obcy.

Późną jesienią 1832 roku Mickiewicz powrócił do wcześniejszego pomysłu. W liście z Paryża z dnia 12 stycznia 1833 roku informował, że powoli pisze poemat sielski. Utwór, który w założeniu miał składać się z czterech ksiąg, stopniowo się rozrasta. Po ukończeniu V księgi, w liście do Antoniego Edwarda Odyńca pisze: «Ttrzy jeszcze zostaje». Później autor uważał, że objętość poematu nie powinna przekroczyć dziesięciu ksiąg. Taką zresztą ilość zapowiadali francuscy wydawcy. Z rękopisu wynikało, że XI księga miała podtytuł «Księga ostatnia». Temat wymagał jednak zakończenia, rozwiązującego problemy bohaterów. I tak powstała księga XII «Kochajmy się».

Pierwsze wydanie «Pana Tadeusza» ukazało się nakładem 3000 egzemplarzy 28 czerwca 1834 roku, co skrzętnie odnotowali francuscy bibliografowie. W odróżnieniu od wydanej wcześniej dwukrotnie III Części «Dziadów» (1832) nowy utwór nie miał zbyt wielu nabywców. Zdarzyło się nawet, że w 1838 roku, kiedy przygotowywano wydanie dzieł zbiorowych Adama Mickiewicza, wydawcy umieścili w V i VI tomie «Pana Tadeusza» po prostu zamieniając okładki z leżącego na składzie egzemplarza pierwszego wydania. Ówczesna krytyka literacka w Ojczyźnie i na emigracji nie przyjęła poematu zbyt przychylnie. Oprócz słów zachwytu autor spotkał się z zupełnie odmiennymi opiniami. Naprzykład gazeta «Demokrata Polski» (1838) zarzuciła poecie niewłaściwe przedstawienie ideałów Wolności, Równości i Braterstwa. Przyczyną były niektóre strofy z księgi I, w których krytycy dopatrzyli się nienawiści do postępowych dążeń Polski. Przedstawiciele prawicy obwiniali z kolei poetę o dążenie do idei obcej narodowi. Jeden z oponentów przekonywał, że autorem poematu mógł być równie dobrze Francuz, Niemiec czy Anglik, ponieważ w utworze brakuje polskiego ducha. Ten ostatni zarzut przypomina z kolei napady warszawskich apologetów klasycyzmu na twórczość wileńskich Filomatów i Filaretów z przełomu lat 10-20 ubiegłego wieku. Mickiewiczowi wypominano: «Wy piszecie dla Litwy, a nie Korony, mniej dbacie o to, aby rozumiano was w Warszawie, a rozumieli was w Wilnie...»

Spory wokół «Pana Tadeusza» przeżyły autora. Nie umilkły i w wieku następnym, bowiem każda wielka panorama poetycka jest tematem pełnym niespodzianek dla rozważań zawodowych krytyków. Nie polemika jest tu jednak najważniejsza. Rozpoczynając szlachecką opowieść, Mickiewicz zamierzał pokazać przede wszystkim losy księdza Robaka, o czym świadczy pierwszy tytuł poematu — «Żegota». Tak w brulionie nazywał się ksiądz. Były pieniacz i hulaka, dumny szlachcic na zagrodzie — co to równy wojewodzie. To uosobienie warcholstwa w dawnej Rzeczypospolitej przeistoczy się później w bojownika o odrodzenie Polski. Jednak zmysł historyczny, właściwy każdemu wielkiemu poecie podpowiadał, że przyszli wyzwoliciele kraju wywodzić się będą nie z bohaterów romantycznych (a takim był Konrad Wallenrod w poemacie o tym samym tytule, napisanym w 1828 roku) lecz bohaterem będzie naród.

Brak zrozumienia przez krytyków kwintesencji poematu Mickiewicza spotkał się z gwałtowną reakcją wśród zwolenników Jego talentu. Odezwał się jego krajan — Wincenty Dunin-Marcinkiewicz (1808-1884), klasyk literatury białoruskiej, który pierwszy spośród Słowian przetłumaczył «Pana Tadeusza» na swój ojczysty język. Możliwe, że pod wpływem bolesnej wieści o śmierci Mickiewicza w dalekim Konstantynopolu, Dudarz Białoruski postanowił złożyć hołd największemu poecie XIX wieku poprzez przekład jego arcydzieła na język, w którym Mickiewicz usłyszał pierwsze podania i legendy. Było to również ziszczenie marzeń Wieszcza o tym, aby Jego wiersze proste, by pieśni wiejskie trafiły pod strzechy. Aby wiecznym bólem i pięknością wzbogacały swój lud. Aby w Ojczyźnie

rozgrzewały słowem, by nikt nie czuł się sierotą.

Jednocześnie z tłumaczeniem na język białoruski pojawiły się rosyjskie przekłady epopei. Dziennikarz i tłumacz wojskowy Nikołaj Berg zamieścił w «Русском вестнике» niewielkie fragmenty z różnych ksiąg poematu (przekład Berga ukazał się w Warszawie w roku 1875). Slawista P.Dubrowski przetłumaczył poemat prozą («Отечественные записки», 1858, Nr 11). Później epos tłumaczyli W. Bienediktow (pierwsze wielotomowe wydanie rosyjskie dzieł Mickiewicza, 1882), S.Mar-Aksionowa (jej przekład «Pana Tadeusza» znalazł się w pięciotomowym wydaniu dzieł 1948-1954). Istnieje również tłumaczenie M.Pawłowej (1954).

Losy pierwszego tłumaczenia białoruskiego poematu Adama Mickiewicza «Pan Tadeusz» były niezwykle tragiczne. Początkowe dwie «былiцы" (księgi), wydane w roku 1859 w Wilnie skonfiskowała carska cenzura. Z wyjątkiem kilku egzemplarzy nakład spalono. Nie mniej tragiczny los spotkał drugie białoruskie tłumaczenie z lat 1931-1932, dokonane przez Bronisława Taraszkiewicza (1892-1938) w polskim więzieniu. We wrześniu 1933 Taraszkiewicza wymieniono na granicy na pisarza Franciszka Olechnowicza — późniejszego autora pierwszej relacji z sowieckich łagrów, książki «W szponach GPU». Tłumacz «Pana Tadeusza» zamieszkał w ZSRR. W roku 1937 został aresztowany jako agent burżuazyjnej Polski i rozstrzelany. Tłumaczenia «Iliady» Homera i «Pana Tadeusza», które Taraszkiewicz zabrał do ZSRR, trafiły do piwnic NKWD. Udało się uratować tylko ten drugi rękopis, który dopiero po półwieczu trafił do rąk czytelników (Mińsk, 1981; Olsztyn, 1984). Pierwszy rękopis Taraszkiewicza zaginął. Białorusini pozostali bez «Iliady».

Kiedy kolejny więzień stalinowskich łagrów Piotr Bitel rozpoczynał tłumaczenie arcydzieła literatury światowej , nie mógł korzystać z doświadczeń swoich poprzedników. Szerszemu kręgowi czytelników na Białorusi P.Bitel (1912-1991) jest znany m.in. jako autor poematów «Zamki i ludzie» (1968), oraz «Dwie wojny» (1990). Możliwe, że wychowanek Gimnazjum w Borunach i seminarium nauczycielskiego w Wilnie (1925-1931) nigdy nie przystąpiłby do tłumaczenia, gdyby nie okres stalinowski. W roku 1950 jako nauczyciel niemieckiego pod Wołożynem został osadzony w więzieniu, a potem wywieziony na Sybir. Tam, wczesną wiosną 1953 roku, ktoś ze współwięźniów otrzymał z Warszawy przesyłkę, w której ukryty był tomik poezji Wieszcza. Niewielu Białorusinów, zwłaszcza tych młodszych (do sowieckich łagrów trafiali też uczniowie i studenci) znało język polski. Tak jak wielka rzeka rozpoczyna swój bieg z malutkiego strumyczka i wzbogacana przez dopływy, tak też ten przekład powstał w wyniku kolejnych i kolejnych próśb młodych ludzi tęskniących w tych nieludzkich warunkach za poetyckim słowem. Właśnie dla młodego chłopca Loni Mazury ze Zdzięcioła Piotr Bitel rozpoczął swoje tłumaczenie. Pierwsi słuchacze — Litwini, Białorusini, Polacy z Kresów żądali jednym głosem: — Tłumacz dalej! Nikt nie dzielił Mickiewicza na swojego i cudzego. Od samego początku przekład Bitela, podobnie jak i sam utwór stał się wspólnym, międzynarodowym poematem.

Tłumaczenie Bitela powstawało w latach 1953-1955 pomiędzy wyrębem drzew pod Kemerowem a wydobywaniem rudy miedzi w Dżeskazganie. I mało kto wie, że zamiast pióra tłumacz pisał zrobionym przez siebie «ołówkiem» — z kawałka ołowianego drutu. Inne litery rękopisu są zielone. Zamiast czarnego atramentu Bitel używał «zielonki», rodzaju jodyny, potajemnie wynoszonej z lazaretu przez znajomego lekarza. Biały papier zastąpiły pocięte worki po cemencie. Pierwszą «zapłatę» Bitel otrzymał od strażników, którzy po ogłoszeniu ciszy nocnej zastali go przy tym nielegalnym zajęciu. Tłumacza ukarano trzema dobami karceru. W ten sposób przełożony na język białoruski, znakomity utwór zrósł się z osobą tłumacza, który swoje dzieło uważał za największe dokonanie całego życia. Bitel zademonstrował znakomitą znajomość obu języków — nie mógł przecież korzystać ze

słowników. Więzienny przekład nie był nigdy wydany. Dopiero teraz ten łagrowy pomnik zostaje opublikowany z okazji 200-lecia urodzin Adama Mickiewicza. Utwór, który powstał w dusznym Paryżu i przetłumaczony w syberyjskich mrozach, powraca «na Ojczyzny łono». Tym razem właśnie w przekładzie Bitela. (Warto zaznaczyć, że w roku 1985 «Pana Tadeusza» przetłumaczył też Jazep Siemiażon).

Z czasem pojawią się nowe tłumaczenia «Pana Tadeusza» — nieśmiertelnego arcydzieła o naszym pięknym Kraju w języku polskim. I w tej niedalekiej przyszłości, kiedy Białorusini zajmą wreszcie swoje godne miejsce wśród innych narodów, w panteonie swoich wieszczy umieszczą Adama Mickiewicza. Podobnie jak dziś, u schyłku XX stulecia uczynili to z Mikołajem Husowskim, który w odległym XVI wieku rozsławił Białoruś i Litwę w języku łacińskim. Husowski na prośbę dostojników Kościoła stworzył wtedy «Pieśń o żubrze» (Kraków,1523) — pierwsze epickie arcydzieło o naszej ziemi, adresowane do Europejczyka epoki renesansu. Mickiewicz w wieku XIX napisał «Iliadę», której podtytuł można odczytać jako «Pieśń o Litwie», a ściślej «Pieśń o Nowogródczyźnie». Pożegnalny, łabędzi śpiew rozbrzmiewa tam wśród nadniemeńskich dąbrów, a pod niebem niczym srebrnoskrzydłe gwiazdy krążą przed kolejnym odlotem wierne tej ziemi bociany i żurawie. Podobnie jak w XX wieku jego rodak znad Niemna i imiennik — Konstanty Mickiewicz, znany pod literackim pseudonimem Jakub Kołas (1882-1956) korzystał z nawarstwień kultżury polskiej w naszej literaturze XIX stulecia i napisał hymn «młodej Białorusi» — poemat «Nowa Ziemia» (1911—1923).

«Pan Tadeusz» to przejaw nieśmiertelności genialnego ducha, który spazmatyczną tęsknotę do rodzinnych pól gasił w czystych jak serce poety falach ojczystej rzeki. Który pamiętał o głębokiej mądrości swojego narodu: — Lepiej wodę z Niemna pić, niż za morzem wino. Każde wspomnienie o ojczystej ziemi hartowało duszę poety. Tej siły zazdrościł mu Fryderyk Chopin, mówiąc o Mickiewiczu, że jest on zdolny wytrzymać jeszcze kilka emigracji i nie stracić serca, rozumu i energii. Jak prawdziwy litewski dąb-mocarz, co korzeniami wczepił się w ojczyste pola, «dąb, włożywszy pięć wieków na swój kark garbaty» (III,565). Przyjmujący uderzenia piorunów niczym cierpienia milionów. To dlatego, że nad wielkim Litwinem zawsze było odwieczne, litewskie niebo. To dlatego, że pod tym wysokim niebem na wieki pozostały mogiły ojców, dziadów i pradziadów — a to oni nadają moc niebiosom. Dlatego, że Świteź to najczystsze źródło Kastalskie na europejskim Parnasie.

«Pan Tadeusz» to wiecznie żywy kwiat z paryskiego bruku dla ojczystej Atlantydy. O świetnej przeszłości tej Atlantydy świadczą dziś tylko ruiny potężnego zamczyska na wyniosłej górze. Skąd tyle niebiańskiego nektaru, zapachu ziemi, synowskiej tęsknoty i barw w tym kwiecie? Nie wiem. Zapytajcie żytnich łanów, «łąk zielonych, Szeroko nad błękitnym Niemnem rozciągnionych», słońca, które tam codziennie wschodzi. Jak za czasów Adasia, zza potężnych nowogródzkich wzgórz, nad Wilnem, Zaosiem, Rutą i Tuhanowiczami. Nad resztkami murów zamku w Nowogródku, nad krzyżami tamtejszego kościoła farnego, gdzie był ochrzczony Adam Bernard Mickiewicz — nasz krajan i rodak, autor jednego z najwspanialszych pomników światowej poezji.

Jazep Januszkiewicz

ADAM MICKIEWICZ

PAN TADEUSZ

CZYLI
OSTATNI ZAJAZD NA LITWIE

Historia szlachecka
z r. 1811 i 1812
we dwunastu księgach
wierszem

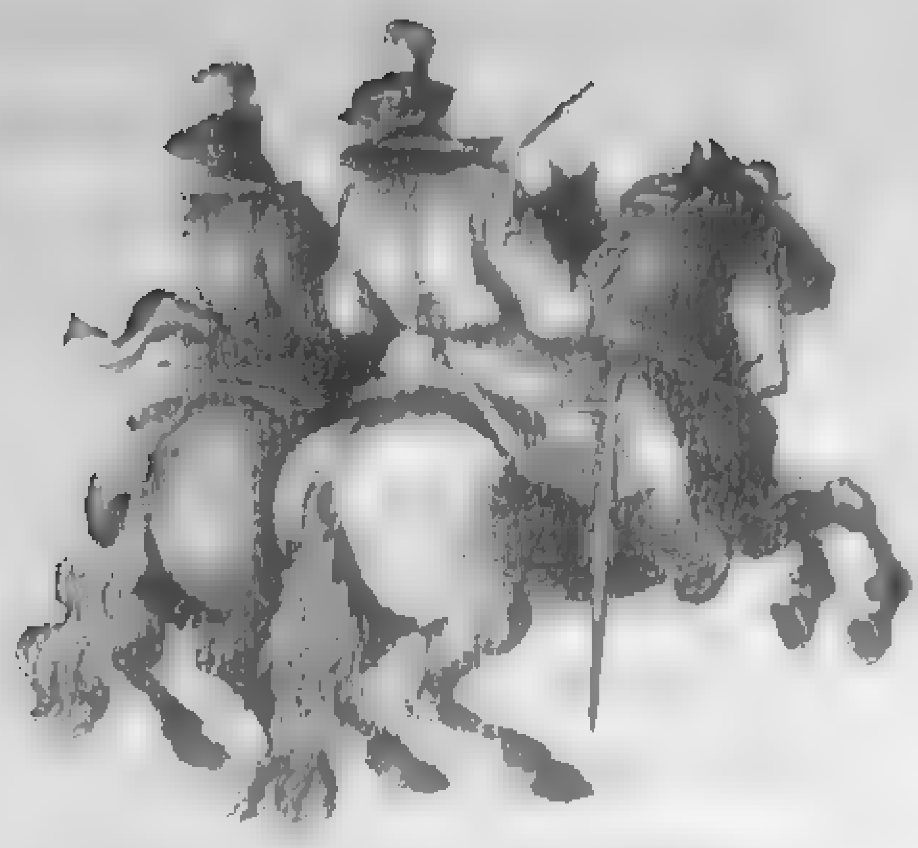

KSIĘGA PIERWSZA • GOSPODARSTWO

T r e ś ć : *Powrót panicza. Spotkanie się pierwsze w pokoiku, drugie u stołu. Ważna Sędziego nauka o grzeczności. Podkomorzego uwagi polityczne nad modami. Początek sporu o Kusego i Sokoła. Żale Wojskiego. Ostatni Woźny Trybunału. Rzut oka na ówczesny stan polityczny Litwy i Europy.*

Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie;
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie
Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie.

Panno święta, co Jasnej bronisz Częstochowy
I w Ostrej świecisz Bramie*! Ty, co gród zamkowy
Nowogródzki ochraniasz z jego wiernym ludem!
Jak mnie dziecko do zdrowia powróciłaś cudem
(Gdy od płaczącej matki pod Twoję opiekę
Ofiarowany, martwą podniosłem powiekę
I zaraz mogłem pieszo do Twych świątyń progu
Iść za wrócone życie podziękować Bogu),
Tak nas powrócisz cudem na Ojczyzny łono.
Tymczasem przenoś moję duszę utęsknioną
Do tych pagórków leśnych, do tych łąk zielonych,
Szeroko nad błękitnym Niemnem rozciągnionych;
Do tych pól malowanych zbożem rozmaitem,
Wyzłacanych pszenicą, posrebrzanych żytem;

Gdzie bursztynowy świerzop, gryka jak śnieg biała,
Gdzie panieńskim rumieńcem dzięcielina pała,
A wszystko przepasane jakby wstęgą, miedzą
Zieloną, na niej z rzadka ciche grusze siedzą.

Śród takich pól przed laty, nad brzegiem ruczaju,
Na pagórku niewielkim, we brzozowym gaju,
Stał dwór szlachecki, z drzewa, lecz podmurowany;
Świeciły się z daleka pobielane ściany,
Tym bielsze, że odbite od ciemnej zieleni
Topoli, co go bronią od wiatrów jesieni.
Dóm mieszkalny niewielki, lecz zewsząd chędogi,
I stodołę miał wielką, i przy niej trzy stogi
Użątku, co pod strzechą zmieścić się nie może;
Widać, że okolica obfita we zboże,
I widać z liczby kopic, co wzdłuż i wszerz smugów
Świecą gęsto jak gwiazdy, widać z liczby pługów
Orzących wcześnie łany ogromne ugoru,
Czarnoziemne, zapewne należne do dworu,
Uprawne dobrze na kształt ogrodowych grządek:
Że w tym domu dostatek mieszka i porządek.
Brama na wciąż otwarta przechodniom ogłasza,
Że gościnna i wszystkich w gościnę zaprasza.

Właśnie dwukonną bryką wjechał młody panek
I obiegłszy dziedziniec zawrócił przed ganek,
Wysiadł z powozu; konie, porzucone same,
Szczypiąc trawę ciągnęły powoli pod bramę.
We dworze pusto: bo drzwi od ganku zamknięto
Zaszczepkami i kołkiem zaszczepki przetknięto.
Podróżny do folwarku nie biegł sług zapytać,
Odemknął, wbiegł do domu, pragnął go powitać.
Dawno domu nie widział, bo w dalekim mieście
Kończył nauki, końca doczekał nareszcie.
Wbiega i okiem chciwie ściany starodawne
Ogląda czule, jako swe znajome dawne.
Też same widzi sprzęty, też same obicia,
Z którymi się zabawiać lubił od powicia;
Lecz mniej wielkie, mniej piękne, niż się dawniej zdały.
I też same portrety na ścianach wisiały.

Tu Kościuszko w czamarce krakowskiej, z oczyma
Podniesionymi w niebo, miecz oburącz trzyma;
Takim był, gdy przysięgał na stopniach ołtarzów,
Że tym mieczem wypędzi z Polski trzech mocarzów
Albo sam na nim padnie. Dalej w polskiej szacie
Siedzi Rejtan żałośny po wolności stracie,
W ręku trzyma nóż, ostrzem zwrócony do łona,
A przed nim leży *Fedon* i żywot Katona.
Dalej Jasiński, młodzian piękny i posępny,
Obok Korsak, towarzysz jego nieodstępny,
Stoją na szańcach Pragi, na stosach Moskali,
Siekąc wrogów, a Praga już się wkoło pali.
Nawet stary stojący zegar kurantowy
W drewnianej szafie poznał, u wniścia alkowy;
I z dziecinną radością pociągnął za sznurek,
By stary Dąbrowskiego posłyszeć mazurek.

Biegał po całym domu i szukał komnaty,
Gdzie mieszkał dzieckiem będąc, przed dziesięciu laty.
Wchodzi, cofnął się, toczył zdumione źrenice
Po ścianach: w tej komnacie mieszkanie kobiéce?
Któż by tu mieszkał? Stary stryj nie był żonaty;
A ciotka w Petersburgu mieszkała przed laty.
To nie był ochmistrzyni pokoj? Fortepiano?
Na nim nuty i książki; wszystko porzucano
Niedbale i bezładnie; nieporządek miły!
Niestare były rączki, co je tak rzuciły.
Tuż i sukienka biała, świeżo z kołka zdjęta
Do ubrania, na krzesła poręczu rozpięta.
A na oknach donice z pachnącymi ziołki,
Geranium, lewkonija, astry i fijołki.
Podróżny stanął w jednym z okien — nowe dziwo:
W sadzie, na brzegu niegdyś zarosłym pokrzywą,
Był maleńki ogródek, ścieżkami porznięty,
Pełen bukietów trawy angielskiej i mięty.
Drewniany, drobny, w cyfrę powiązany płotek
Połyskał się wstążkami jaskrawych stokrotek.
Grządki, widać, że były świeżo polewane;
Tuż stało wody pełne naczynie blaszane,
Ale nigdzie nie widać było ogrodniczki;
Tylko co wyszła; jeszcze kołyszą się drzwiczki

Świeżo trącone, blisko drzwi ślad widać nóżki
Na piasku, bez trzewika była i pończoszki;
Na piasku drobnym, suchym, białym na kształt śniegu,
Ślad wyraźny, lecz lekki, odgadniesz, że w biegu
Chybkim był zostawiony nożkami drobnemi
Od kogoś, co zaledwie dotykał się ziemi.

Podróżny długo w oknie stał patrząc, dumając,
Wonnymi powiewami kwiatów oddychając,
Oblicze aż na krzaki fijołkowe skłonił,
Oczyma ciekawymi po drożynach gonił
I znowu je na drobnych śladach zatrzymywał,
Myślał o nich i, czyje były, odgadywał.
Przypadkiem oczy podniosł, i tuż na parkanie
Stała młoda dziewczyna — białe jej ubranie
Wysmukłą postać tylko aż do piersi kryje,
Odsłaniając ramiona i łabędzią szyję.
W takim Litwinka tylko chodzić zwykła z rana,
W takim nigdy nie bywa od mężczyzn widziana;
Więc choć świadka nie miała, założyła ręce
Na piersiach, przydawając zasłony sukience.
Włos w pukle nie rozwity, lecz w węzełki małe
Pokręcony, schowany w drobne strączki białe,
Dziwnie ozdabiał głowę, bo od słońca blasku
Świecił się jak korona na świętych obrazku.
Twarzy nie było widać, zwrócona na pole
Szukała kogoś okiem, daleko, na dole;
Ujrzała, zaśmiała się i klasnęła w dłonie,
Jak biały ptak zleciała z parkanu na błonie
I wionęła ogrodem, przez płotki, przez kwiaty,
I po desce opartej o ścianę komnaty,
Nim spostrzegł się, wleciała przez okno, świecąca,
Nagła, cicha i lekka jak światłość miesiąca.
Nucąc chwyciła suknie, biegła do zwierciadła;
Wtem ujrzała młodzieńca i z rąk jej wypadła
Suknia, a twarz od strachu i dziwu pobladła.
Twarz podróżnego barwą spłonęła rumianą,
Jak obłok, gdy z jutrzenką napotka się ranną;
Skromny młodzieniec oczy zmrużył i przysłonił,
Chciał coś mówić, przepraszać, tylko się ukłonił
I cofnął się; dziewica krzyknęła boleśnie,

Niewyraźnie, jak dziecko przestraszone we śnie;
Podróżny zląkł się, spójrzał, lecz już jej nie było,
Wyszedł zmieszany i czuł, że serce mu biło
Głośno, i sam nie wiedział, czy go miało śmieszyć
To dziwaczne spotkanie, czy wstydzić, czy cieszyć.

Tymczasem na folwarku nie uszło baczności,
Że przed ganek zajechał któryś z nowych gości.
Już konie w stajnię wzięto, już im hojnie dano,
Jako w porządnym domu, i obrok, i siano:
Bo Sędzia nigdy nie chciał, według nowej mody,
Odsyłać konie gości Żydom do gospody.
Słudzy nie wyszli witać, ale nie myśl wcale,
Aby w domu Sędziego służono niedbale*;
Słudzy czekają, nim się pan Wojski ubierze*,
Który teraz za domem urządzał wieczerzę.
On Pana zastępuje i on w niebytności
Pana zwykł sam przyjmować i zabawiać gości
(Daleki krewny pański i przyjaciel domu).
Widząc gościa, na folwark dążył po kryjomu
(Bo nie mógł wyjść spotykać w tkackim pudermanie);
Wdział więc, jak mógł najprędzej, niedzielne ubranie
Nagotowane z rana, bo od rana wiedział,
Że u wieczerzy będzie z mnóstwem gości siedział.

Pan Wojski poznał z dala, ręce rozkrzyżował
I z krzykiem podróżnego ściskał i całował;
Zaczęła się ta prędka, zmieszana rozmowa,
W której lat kilku dzieje chciano zamknąć w słowa
Krótkie i poplątane, w ciąg powieści, pytań,
Wykrzykników i westchnień, i nowych powitań.
Gdy się pan Wojski dosyć napytał, nabadał,
Na samym końcu dzieje tego dnia powiadał:

«Dobrze, mój Tadeuszu (bo tak nazywano
Młodzieńca, który nosił Kościuszkowskie miano
Na pamiątkę, że w czasie wojny się urodził),
Dobrze, mój Tadeuszu, żeś się dziś nagodził
Do domu, właśnie kiedy mamy panien wiele.
Stryjaszek myśli wkrótce sprawić ci wesele;
Jest z czego wybrać; u nas towarzystwo liczne

Od dni kilku zbiera się na sądy graniczne
Dla skończenia dawnego z panem Hrabią sporu,
I pan Hrabia ma jutro sam zjechać do dworu;
Podkomorzy już zjechał z żoną i z córkami*.
Młodzież poszła do lasu bawić się strzelbami,
A starzy i kobiety żniwo oglądają
Pod lasem i tam pewnie na młodzież czekają.
Pójdziemy, jeśli zechcesz, i wkrótce spotkamy
Stryjaszka, Podkomorstwo i szanowne damy».

Pan Wojski z Tadeuszem idą pod las drogą
I jeszcze się do woli nagadać nie mogą.
Słońce ostatnich kresów nieba dochodziło,
Mniej silnie, ale szerzej niż we dnie świeciło,
Całe zaczerwienione, jak zdrowe oblicze
Gospodarza, gdy prace skończywszy rolnicze
Na spoczynek powraca. Już krąg promienisty
Spuszcza się na wierzch boru i już pomrok mglisty,
Napełniając wierzchołki i gałęzie drzewa,
Cały las wiąże w jedno i jakoby zlewa;
I bór czernił się na kształt ogromnego gmachu,
Słońce nad nim czerwone jak pożar na dachu;
Wtem zapadło do głębi; jeszcze przez konary
Błysnęło jako świeca przez okienic szpary
I zgasło. I wnet sierpy, gromadnie dzwoniące
We zbożach, i grabliska suwane po łące
Ucichły i stanęły: tak pan Sędzia każe,
U niego ze dniem kończą pracę gospodarze.
«Pan świata wie, jak długo pracować potrzeba;
Słońce, Jego robotnik, kiedy znidzie z nieba,
Czas i ziemianinowi ustępować z pola».
Tak zwykł mawiać pan Sędzia; a Sędziego wola
Była Ekonomowi poczciwemu świętą,
Bo nawet wozy, w które już składać zaczęto
Kopę żyta, niepełne jadą do stodoły;
Cieszą się z niezwyczajnej ich lekkości woły.

Właśnie z lasu wracało towarzystwo całe,
Wesoło, lecz w porządku: naprzód dzieci małe
Z dozorcą, potem Sędzia szedł z Podkomorzyną,
Obok pan Podkomorzy otoczon rodziną;

Panny tuż za starszymi, a młodzież na boku;
Panny szły przed młodzieżą o jakie pół kroku
(Tak każe przyzwoitość); nikt tam nie rozprawiał
O porządku, nikt mężczyzn i dam nie ustawiał,
A każdy mimowolnie porządku pilnował.
Bo Sędzia w domu dawne obyczaje chował
I nigdy nie dozwalał, by chybiano względu
Dla wieku, urodzenia, rozumu, urzędu;
«Tym ładem, mawiał, domy i narody słyną,
Z jego upadkiem domy i narody giną».
Więc do porządku wykli domowi i słudzy;
I przyjezdny gość, krewny albo człowiek cudzy,
Gdy Sędziego nawiedził, skoro pobył mało,
Przejmował zwyczaj, którym wszystko oddychało.

Krótkie były Sędziego z synowcem witania,
Dał mu poważnie rękę do pocałowania
I w skroń ucałowawszy, uprzejmie pozdrowił;
A choć przez wzgląd na gości niewiele z nim mówił,
Widać było z łez, które wylotem kontusza
Otarł prędko, jak kochał pana Tadeusza.

W ślad gospodarza wszystko ze żniwa i z boru,
I z łąk, i z pastwisk razem wracało do dworu.
Tu owiec trzoda becząc w ulicę się tłoczy
I wznosi chmurę pyłu; dalej z wolna kroczy
Stado cielic tyrolskich z mosiężnymi dzwonki;
Tam konie rżące lecą ze skoszonej łąki;
Wszystko bieży ku studni, której ramię z drzewa
Raz w raz skrzypi i napój w koryta rozlewa.

Sędzia, choć utrudzony, chociaż w gronie gości,
Nie chybił gospodarskiej ważnej powinności,
Udał się sam ku studni; najlepiej z wieczora
Gospodarz widzi, w jakim stanie jest obora;
Dozoru tego nigdy sługom nie poruczy,
Bo Sędzia wie, że oko pańskie konia tuczy.

Wojski z woźnym Protazym ze świecami w sieni*
Stali i rozprawiali, nieco poróżnieni,

Bo w niebytność Wojskiego Woźny po kryjomu
Kazał stoły z wieczerzą powynosić z domu
I ustawić co prędzej w pośrodku zamczyska,
Którego widne były pod lasem zwaliska.
Po cóż te przenosiny? Pan Wojski się krzywił
I przepraszał Sędziego; Sędzia się zadziwił,
Lecz stało się; już późno i trudno zaradzić,
Wolał gości przeprosić i w pustki prowadzić.
Po drodze Woźny ciągle Sędziemu tłumaczył,
Dlaczego urządzenie pańskie przeinaczył:
We dworze żadna izba nie ma obszerności
Dostatecznej dla tylu, tak szanownych gości,
W zamku sień wielka, jeszcze dobrze zachowana,
Sklepienie całe — wprawdzie pękła jedna ściana,
Okna bez szyb, lecz latem nic to nie zawadzi;
Bliskość piwnic wygodna służącej czeladzi.
Tak mówiąc, na Sędziego mrugał; widać z miny,
Że miał i taił inne, ważniejsze przyczyny.

O dwa tysiące kroków zamek stał za domem,
Okazały budową, poważny ogromem,
Dziedzictwo starożytnej rodziny Horeszków;
Dziedzic zginął był w czasie krajowych zamieszków.
Dobra, całe zniszczone sekwestrami rządu,
Bezładnością opieki, wyrokami sądu,
W cząstce spadły dalekim krewnym po kądzieli,
A resztę rozdzielono między wierzycieli.
Zamku żaden wziąść nie chciał, bo w szlacheckim stanie
Trudno było wyłożyć koszt na utrzymanie;
Lecz Hrabia, sąsiad bliski, gdy wyszedł z opieki,
Panicz bogaty, krewny Horeszków daleki,
Przyjechawszy z wojażu, upodobał mury,
Tłumacząc, że gotyckiej są architektury;
Choć Sędzia z dokumentów przekonywał o tem,
Że architekt był majstrem z Wilna, nie zaś Gotem.
Dość, że Hrabia chciał zamku, właśnie i Sędziemu
Przyszła nagle taż chętka, nie wiadomo czemu.
Zaczęli proces w ziemstwie, potem w głównym sądzie,
W senacie, znowu w ziemstwie i w guberskim rządzie;
Wreszcie po wielu kosztach i ukazach licznych

Кніга першая

Панская сядзіба

Книга первая

Панская усадьба

Księga pierwsza

Pańska siedziba

Sprawa wróciła znowu do sądów granicznych.

Słusznie Woźny powiadał, że w zamkowej sieni
Zmieści się i palestra, i goście proszeni.
Sień wielka jak refektarz, z wypukłym sklepieniem
Na filarach, podłoga wysłana kamieniem,
Ściany bez żadnych ozdób, ale mur chędogi;
Sterczały wkoło sarnie i jelenie rogi
Z napisami: gdzie, kiedy te łupy zdobyte;
Tuż myśliwców herbowne klejnoty wyryte
I stoi wypisany każdy po imieniu;
Herb Horeszków, Półkozic, jaśniał na sklepieniu.

Goście weszli w porządku i stanęli kołem;
Podkomorzy najwyższe brał miejsce za stołem;
Z wieku mu i z urzędu ten zaszczyt należy,
Idąc kłaniał się damom, starcom i młodzieży.
Przy nim stał Kwestarz, Sędzia tuż przy Bernardynie.
Bernardyn zmówił krótki pacierz po łacinie,
Mężczyznom dano wódkę; wtenczas wszyscy siedli
I chołodziec litewski milcząc żwawo jedli.

Pan Tadeusz, choć młodzik, ale prawem gościa
Wysoko siadł przy damach obok Jegomościa;
Między nim i stryjaszkiem jedno pozostało
Puste miejsce, jak gdyby na kogoś czekało.
Stryj nieraz na to miejsce i na drzwi poglądał,
Jakby czyjegoś przyjścia był pewny i żądał.
I Tadeusz wzrok stryja ku drzwiom odprowadzał,
I z nim na miejscu pustym oczy swe osadzał.
Dziwna rzecz! miejsca wkoło są siedzeniem dziewic,
Na które mógłby spojrzeć bez wstydu królewic,
Wszystkie zacnie zrodzone, każda młoda, ładna;
Tadeusz tam pogląda, gdzie nie siedzi żadna.
To miejsce jest zagadką, młodź lubi zagadki;
Roztargniony, do swojej nadobnej sąsiadki
Ledwie słów kilka wyrzekł, do Podkomorzanki;
Nie zmienia jej talerzów, nie nalewa szklanki
I panien nie zabawia przez rozmowy grzeczne,
Z których by wychowanie poznano stołeczne;
To jedno puste miejsce nęci go i mami,

Już nie puste, bo on je napełnił myślami.
Po tym miejscu biegało domysłów tysiące,
Jako po deszczu żabki po samotnej łące;
Śród nich jedna króluje postać, jak w pogodę
Lilia jezior skroń białą wznosząca nad wodę.

Dano trzecią potrawę. Wtem pan Podkomorzy,
Wlawszy kropelkę wina w szklankę panny Róży,
A młodszej przysunąwszy z talerzem ogórki,
Rzekł: «Muszę ja wam służyć, moje panny córki,
Choć stary i niezgrabny». Zatem się rzuciło
Kilku młodych od stołu i pannom służyło.
Sędzia, z boku rzuciwszy wzrok na Tadeusza
I poprawiwszy nieco wylotów kontusza,
Nalał węgrzyna i rzekł: «Dziś, nowym zwyczajem,
My na naukę młodzież do stolicy dojem
I nie przeczym, że nasi synowie i wnuki
Mają od starych więcej książkowej nauki,
Ale co dzień postrzegam, jak młodź cierpi na tem,
Że nie ma szkół uczących żyć z ludźmi i światem;
Dawniej na dwory pańskie jachał szlachcic młody,
Ja sam lat dziesięć byłem dworskim Wojewody,
Ojca Podkomorzego, Mościwego Pana
(Mówiąc, Podkomorzemu ścisnął za kolana);
On mnie radą do usług publicznych sposobił,
Z opieki nie wypuścił, aż człowiekiem zrobił.
W mym domu wiecznie będzie jego pamięć droga,
Co dzień za duszę jego proszę Pana Boga.
Jeślim tyle na jego nie korzystał dworze
Jak drudzy i wróciwszy w domu ziemię orzę,
Gdy inni, więcej godni Wojewody względów,
Doszli potem najwyższych krajowych urzędów,
Przynajmniej tom skorzystał, że mi w moim domu
Nikt nigdy nie zarzuci, bym uchybił komu
W uczciwości, w grzeczności; a ja powiem śmiało:
Grzeczność nie jest nauką łatwą ani małą.
Niełatwą, bo nie na tym kończy się, jak nogą
Zręcznie wierzgnąć, z uśmiechem witać lada kogo;
Bo taka grzeczność modna zda mi się kupiecka,
Ale nie staropolska ani też szlachecka.
Grzeczność wszystkim należy, lecz każdemu inna;

Bo nie jest bez grzeczności i miłość dziecinna,
I wzgląd męża dla żony przy ludziach, i pana
Dla sług swoich, a w każdej jest pewna odmiana.
Trzeba się długo uczyć, ażeby nie zbłądzić
I każdemu powinną uczciwość wyrządzić.
I starzy się uczyli; u panów rozmowa
Była to historyja żyjąca krajowa,
A między szlachtą dzieje domowe powiatu:
Dawano przez to poznać szlachcicowi bratu,
Że wszyscy o nim wiedzą, lekce go nie ważą;
Więc szlachcic obyczaje swe trzymał pod strażą.
Dziś człowieka nie pytaj: co zacz? kto go rodzi?
Z kim on żył, co porabiał? każdy gdzie chce wchodzi,
Byle nie szpieg rządowy i byle nie w nędzy.
Jak ów Wespazyjanus nie wąchał pieniędzy
I nie chciał wiedzieć, skąd są, z jakich rąk i krajów,
Tak nie chcą znać człowieka rodu, obyczajów!
Dość, że ważny i że się stempel na nim widzi,
Więc szanują przyjaciół jak pieniądze Żydzi».

To mówiąc, Sędzia gości obejrzał porządkiem;
Bo choć zawsze i płynnie mówił, i z rozsądkiem,
Wiedział, że niecierpliwa młodzież teraźniejsza,
Że ją nudzi rzecz długa, choć najwymowniejsza.
Ale wszyscy słuchali w milczeniu głębokiem;
Sędzia Podkomorzego zdał się radzić okiem,
Podkomorzy pochwałą rzeczy nie przerywał,
Ale częstym skinieniem głowy potakiwał.
Sędzia milczał, on jeszcze skinieniem przyzwalał;
Więc Sędzia jego puchar i swój kielich nalał
I dalej mówił: «Grzeczność nie jest rzeczą małą:
Kiedy się człowiek uczy ważyć, jak przystało,
Drugich wiek, urodzenie, cnoty, obyczaje,
Wtenczas i swoją ważność zarazem poznaje:
Jak na szalach żebyśmy nasz ciężar poznali,
Musim kogoś posadzić na przeciwnej szali.
Zaś godna jest Waszmościów uwagi osobnej
Grzeczność, którą powinna młodź dla płci nadobnej;
Zwłaszcza gdy zacność domu, fortuny szczodroty
Objaśniają wrodzone wdzięki i przymioty.
Stąd droga do afektów i stąd się kojarzy

Wspaniały domów sojusz — tak myślili starzy.
A zatem...» Tu pan Sędzia nagłym zwrotem głowy
Skinął na Tadeusza, rzucił wzrok surowy,
Znać było, że przychodził już do wniosków mowy.

Wtem brząknął w tabakierę złotą Podkomorzy
I rzekł: «Mój Sędzio, dawniej było jeszcze gorzéj!
Teraz nie wiem, czy moda i nas starych zmienia,
Czy młodzież lepsza, ale widzę mniej zgorszenia.
Ach, ja pamiętam czasy, kiedy do Ojczyzny
Pierwszy raz zawitała moda francuszczyzny!
Gdy raptem paniczyki młode z cudzych krajów
Wtargnęli do nas hordą gorszą od Nogajów,
Prześladując w Ojczyźnie Boga, przodków wiarę,
Prawa i obyczaje, nawet suknie stare.
Żałośnie było widzieć wyżółkłych młokosów,
Gadających przez nosy, a często bez nosów,
Opatrzonych w broszurki i w różne gazety,
Głoszących nowe wiary, prawa, toalety.
Miała nad umysłami wielką moc ta tłuszcza;
Bo Pan Bóg, kiedy karę na naród przepuszcza,
Odbiera naprzód rozum od obywateli.
I tak mędrsi fircykom oprzeć się nie śmieli,
I zląkł ich się jak dżumy jakiej cały naród,
Bo już sam wewnątrz siebie czuł choroby zaród;
Krzyczano na modnisiów, a brano z nich wzory;
Zmieniano wiarę, mowę, prawa i ubiory.
Była to maszkarada, zapustna swawola,
Po której miał przyjść wkrótce wielki post — niewola!

Pamiętam, chociaż byłem wtenczas małe dziecię,
Kiedy do ojca mego w oszmiańskim powiecie
Przyjechał pan Podczaszyc na francuskim wózku,
Pierwszy człowiek, co w Litwie chodził po francusku.
Biegali wszyscy za nim jakby za rarogiem*,
Zazdroszczono domowi, przed którego progiem
Stanęła Podczaszyca dwukolna dryndulka,
Która się po francusku zwała karyjulka.
Zamiast lokajów w kielni siedziały dwa pieski,
A na kozłach niemczysko chude na kształt deski;
Nogi miał długie, cienkie, jak od chmielu tyki,

W pończochach, ze srebrnymi klamrami trzewiki,
Peruka z harbajtelem zawiązanym w miechu.
Starzy na on ekwipaż parskali ze śmiechu,
A chłopi żegnali się mowiąc: że po świecie
Jeździ wenecki diabeł w niemieckiej karecie.
Sam Podczaszyc jaki był, opisywać długo,
Dosyć, że się nam zdawał małpą lub papugą,
W wielkiej peruce, którą do złotego runa
On lubił porównywać, a my do kołtuna.
Jeśli kto i czuł wtenczas, że polskie ubranie
Piękniejsze jest niż obcej mody małpowanie,
Milczał; boby krzyczała młodzież, że przeszkadza
Kulturze, że tamuje progresy, że zdradza!
Taka była przesądów owoczesnych władza!

Podczaszyc zapowiedział, że nas reformować,
Cywilizować będzie i konstytuować;
Ogłosił nam, że jacyś Francuzi wymowni
Zrobili wynalazek: iż ludzie są rowni;
Choć o tym dawno w Pańskim pisano zakonie
I każdy ksiądz toż samo gada na ambonie.
Nauka dawną była, szło o jej pełnienie!
Lecz wtenczas panowało takie oślepienie,
Że nie wierzono rzeczom najdawniejszym w świecie,
Jeśli ich nie czytano w francuskiej gazecie.
Podczaszyc, mimo równość, wziął tytuł markiża;
Wiadomo, że tytuły przychodzą z Paryża,
A natenczas tam w modzie był tytuł markiża.
Jakoż kiedy się moda odmieniła z laty,
Tenże sam markiż przybrał tytuł demokraty;
Wreszcie z odmienną modą, pod Napoleonem,
Demokrata przyjechał z Paryża baronem;
Gdyby żył dłużej, może nową alternatą
Z barona przechrzciłby się kiedyś demokratą.
Bo Paryż częstą mody odmianą się chlubi,
A co Francuz wymyśli, to Polak polubi.

Chwała Bogu, że teraz jeśli nasza młodzież
Wyjeżdża za granicę, to już nie po odzież,
Nie szukać prawodawstwa w drukarskich kramarniach
Lub wymowy uczyć się w paryskich kawiarniach.

Bo teraz Napoleon, człek mądry a prędki,
Nie daje czasu szukać mody i gawędki.
Teraz grzmi oręż, a nam starym serca rosną,
Że znowu o Polakach tak na świecie głośno;
Jest sława, a więc będzie i Rzeczpospolita!
Zawżdy z wawrzynów drzewo wolności wykwita.
Tylko smutno, że nam, ach! tak się lata wleką
W nieczynności! a oni tak zawsze daleko!
Tak długo czekać! nawet tak rzadka nowina!
Ojcze Robaku (ciszej rzekł do Bernardyna),
Słyszałem, żeś zza Niemna odebrał wiadomość;
Może też co o naszym wojsku wie Jegomość?»
«Nic a nic», odpowiedział Robak obojętnie
(Widać było, że słuchał rozmowy niechętnie),
«Mnie polityka nudzi; jeżeli z Warszawy
Mam list, to rzecz zakonna, to są nasze sprawy
Bernardyńskie; cóż o tym gadać u wieczerzy?
Są tu świeccy, do których nic to nie należy».

Tak mowiąc, spojrzał zyzem, gdzie śród biesiadników
Siedział gość Moskal; był to pan kapitan Ryków,
Stary żołnierz; stał w bliskiej wiosce na kwaterze,
Pan Sędzia go przez grzeczność prosił na wieczerzę.
Rykow jadł smaczno, mało wdawał się w rozmowę,
Lecz na wzmiankę Warszawy rzekł, podniosłszy głowę:
«Pan Podkomorzy! Oj Wy! Pan zawsze ciekawy
O Bonaparta, zawsze Wam tam do Warszawy!
He! Ojczyzna! Ja nie szpieg, a po polsku umiem —
Ojczyzna! ja to czuję wszystko, ja rozumiem!
Wy Polaki, ja Ruski, teraz się nie bijem,
Jest armistycjum, to my razem jemy, pijem.
Często na awanpostach nasz z Francuzem gada,
Pije wódkę; jak krzykną: ura! — kanonada.
Ruskie przysłowie: z kim się biję, tego lubię;
Gładź drużkę jak po duszy, a bij jak po szubie.
Ja mówię, będzie wojna u nas. Do majora
Płuta adiutant sztabu przyjechał zawczora:
Gotować się do marszu! Pójdziem, czy pod Turka,
Czy na Francuza; oj, ten Bonapart figurka!
Bez Suwarowa to on może nas wytuza.
U nas w pułku gadano, jak szli na Francuza,

Że Bonapart czarował*, no, tak i Suwarów
Czarował; tak i były czary przeciw czarów.
Raz w bitwie, gdzie podział się? szukać Bonaparta —
A on zmienił się w lisa, tak Suwarów w charta;
Tak Bonaparte znowu w kota się przerzuca,
Dalej drzeć pazurami, a Suwarów w kuca.
Obaczcież, co się stało w końcu z Bonapartą...»
Tu Ryków przerwał i jadł; wtem z potrawą czwartą
Wszedł służący i raptem boczne drzwi otwarto.

Weszła nowa osoba, przystojna i młoda;
Jej zjawienie się nagłe, jej wzrost i uroda,
Jej ubior zwrócił oczy; wszyscy ją witali,
Prócz Tadeusza, widać, że ją wszyscy znali.
Kibić miała wysmukłą, kształtną, pierś powabną,
Suknię materyjalną, różową, jedwabną,
Gors wycięty, kołnierzyk z korónek, rękawki
Krótkie, w ręku kręciła wachlarz dla zabawki
(Bo nie było gorąca); wachlarz pozłocisty
Powiewając rozlewał deszcz iskier rzęsisty.
Głowa do włosów, włosy pozwijane w kręgi,
W pukle, i przeplatane różowymi wstęgi,
Pośród nich brylant, niby zakryty od oczu,
Świecił się jako gwiazda w komety warkoczu,
Słowem, ubior galowy; szeptali niejedni,
Że zbyt wykwintny na wieś i na dzień powszedni.
Nożek, choć suknia krótka, oko nie zobaczy,
Bo biegła bardzo szybko, suwała się raczej,
Jako osobki, które na trzykrólskie święta
Przesuwają w jasełkach ukryte chłopięta.
Biegła i wszystkich lekkim witając ukłonem,
Chciała usieść na miejscu sobie zostawionem.
Trudno było; bo krzeseł dla gości nie stało,
Na czterech ławach cztery ich rzędy siedziało,
Trzeba było rząd ruszyć lub ławę przeskoczyć;
Zręcznie między dwie ławy umiała się wtłoczyć,
A potem między rzędem siedzących i stołem
Jak bilardowa kula toczyła się kołem,
W biegu dotknęła blisko naszego młodziana;
Uczepiwszy falbaną o czyjeś kolana,
Pośliznęła się nieco i w tym roztargnieniu

Na pana Tadeusza wsparła się ramieniu.
Przeprosiwszy go grzecznie, na miejscu swym siadła
Pomiędzy nim i stryjem, ale nic nie jadła;
Tylko się wachlowała, to wachlarza trzonek
Kręciła, to kołnierzyk z brabanckich koronek
Poprawiała, to lekkim dotknieniem się ręki
Muskała włosów pukle i wstąg jasnych pęki.

Ta przerwa rozmów trwała już minut ze cztery.
Tymczasem w końcu stoła naprzód ciche szmery,
A potem się zaczęły wpółgłośne rozmowy;
Mężczyźni rozsądzali swe dzisiejsze łowy.
Asesora z Rejentem wzmogła się uparta*,
Coraz głośniejsza kłótnia o kusego charta,
Którego posiadaniem pan Rejent się szczycił
I utrzymywał, że on zająca pochwycił;
Asesor zaś dowodził na złość Rejentowi,
Że ta chwała należy chartu Sokołowi.
Pytano zdania innych; więc wszyscy dokoła
Brali stronę Kusego albo też Sokoła,
Ci jak znawcy, ci znowu jak naoczne świadki.
Sędzia na drugim końcu do nowej sąsiadki
Rzekł półgłosem: «Przepraszam, musieliśmy siadać,
Niepodobna wieczerzy na później odkładać:
Goście głodni, chodzili daleko na pole;
Myśliłem, że dziś z nami nie będziesz przy stole».
To rzekłszy, z Podkomorzym przy pełnym kielichu
O politycznych sprawach rozmawiał po cichu.

Gdy tak były zajęte stołu strony obie,
Tadeusz przyglądał się nieznanej osobie;
Przypomniał, że za pierwszym na miejsce wejrzeniem
Odgadnął zaraz, czyim miało być siedzeniem.
Rumienił się, serce mu biło nadzwyczajnie;
Więc rozwiązane widział swych domysłów tajnie!
Więc było przeznaczono, by przy jego boku
Usiadła owa piękność widziana w pomroku;
Wprawdzie zdała się teraz wzrostem dorodniejsza,
Bo ubrana, a ubior powiększa i zmniejsza.
I włos u tamtej widział krótki, jasnozłoty,
A u tej krucze, długie zwijały się sploty?

Kolor musiał pochodzić od słońca promieni,
Którymi przy zachodzie wszystko się czerwieni.
Twarzy wówczas nie dostrzegł, nazbyt rychło znikła,
Ale myśl twarz nadobną odgadywać zwykła;
Myślił, że pewnie miała czarniutkie oczęta,
Białą twarz, usta kraśne jak wiśnie bliźnięta;
U tej znalazł podobne oczy, usta, lica;
W wieku może by była największa różnica:
Ogrodniczka dziewczynką zdawała się małą,
A pani ta niewiastą już w latach dojrzałą;
Lecz młodzież o piękności metrykę nie pyta,
Bo młodzieńcowi młodą jest każda kobiéta,
Chłopcowi każda piękność zda się rowiennicą,
A niewinnemu każda kochanka dziewicą.

Tadeusz, chociaż liczył lat blisko dwadzieście
I od dzieciństwa mieszkał w Wilnie, wielkim mieście,
Miał za dozorcę księdza, który go pilnował
I w dawnej surowości prawidłach wychował.
Tadeusz zatem przywiozł w strony swe rodzinne
Duszę czystą, myśl żywą i serce niewinne,
Ale razem niemałą chętkę do swywoli.
Z góry już robił projekt, że sobie pozwoli
Używać na wsi długo wzbronionej swobody;
Wiedział, że był przystojny, czuł się rześki, młody,
A w spadku po rodzicach wziął czerstwość i zdrowie.
Nazywał się Soplica; wszyscy Soplicowie
Są, jak wiadomo, krzepcy, otyli i silni,
Do żołnierki jedyni, w naukach mniej pilni.

Tadeusz się od przodków swoich nie odrodził:
Dobrze na koniu jeździł, pieszo dzielnie chodził,
Tępy nie był, lecz mało w naukach postąpił,
Choć stryj na wychowanie niczego nie skąpił.
On wolał z flinty strzelać albo szablą robić;
Wiedział, że go myślano do wojska sposobić,
Że ojciec w testamencie wyrzekł taką wolę;
Ustawicznie do bębna tęsknił, siedząc w szkole.
Ale stryj nagle pierwsze zamiary odmienił,
Kazał, aby przyjechał i aby się żenił,

I objął gospodarstwo; przyrzekł na początek
Dać małą wieś, a potem cały swój majątek.

Te wszystkie Tadeusza cnoty i zalety
Ściągnęły wzrok sąsiadki, uważnej kobiety.
Zmierzyła jego postać kształtną i wysoką,
Jego ramiona silne, jego pierś szeroką,
I w twarz spójrzała, z której wytryskał rumieniec,
Ilekroć z jej oczyma spotkał się młodzieniec:
Bo z pierwszej lękliwości całkiem już ochłonął
I patrzył wzrokiem śmiałym, w którym ogień płonął,
Również patrzyła ona, i cztery źrenice
Gorzały przeciw sobie jak roratne świéce.

Pierwsza z nim po francusku zaczęła rozmowę;
Wracał z miasta, ze szkoły; więc o książki nowe,
O autorów pytała Tadeusza zdania
I ze zdań wyciągała na nowo pytania;
Cóż gdy potem zaczęła mówić o malarstwie,
O muzyce, o tańcach, nawet o rzeźbiarstwie!
Dowiodła, że zna równie pędzel, nuty, druki;
Aż osłupiał Tadeusz na tyle nauki,
Lękał się, by nie został pośmiewiska celem,
I jąkał się jak żaczek przed nauczycielem.
Szczęściem, że nauczyciel ładny i niesrogi;
Odgadnęła sąsiadka powod jego trwogi,
Wszczęła rzecz o mniej trudnych i mądrych przedmiotach:
O wiejskiego pożycia nudach i kłopotach,
I jak bawić się trzeba, i jak czas podzielić,
By życie uprzyjemnić i wieś rozweselić.
Tadeusz odpowiadał śmielej, szła rzecz daléj,
W pół godziny już byli z sobą poufali;
Zaczęli nawet małe żarciki i sprzeczki.
W końcu stawiła przed nim trzy z chleba gałeczki,
Trzy osoby na wybór; wziął najbliższą sobie;
Podkomorzanki na to zmarszczyły się obie,
Sąsiadka zaśmiała się, lecz nie powiedziała,
Kogo owa szczęśliwsza gałka oznaczała.

Inaczej bawiono się w drugim końcu stoła,

Bo tam, wzmogłszy się nagle, stronnicy Sokoła
Na partyję Kusego bez litości wsiedli:
Spór był wielki, już potraw ostatnich nie jedli.
Stojąc i pijąc obie kłóciły się strony,
A najstraszniej pan Rejent był zacietrzewiony.
Jak raz zaczął, bez przerwy rzecz swoję tokował
I gestami ją bardzo dobitnie malował.
(Był dawniej adwokatem pan rejent Bolesta,
Zwano go kaznodzieją, że zbyt lubił gesta).
Teraz ręce przy boku miał, w tył wygiął łokcie,
Spod ramion wytknął palce i długie paznokcie,
Przedstawiając dwa smycze chartów tym obrazem,
Właśnie rzecz kończył: «Wyczha! puściliśmy razem
Ja i Asesor, razem, jakoby dwa kurki
Jednym palcem spuszczone u jednej dwururki;
Wyczha! poszli, a zając jak struna, smyk w pole,
Psy tuż (to mówiąc, ręce ciągnął wzdłuż po stole
I palcami ruch chartów przedziwnie udawał),
Psy tuż, i hec! od lasu odsadzili kawał;
Sokoł smyk naprzód, rączy pies, lecz zagorzalec,
Wysadził się przed Kusym, o tyle, o palec;
Wiedziałem, że spudłuje; szarak, gracz nie lada,
Czchał niby prosto w pole, za nim psów gromada;
Gracz szarak! skoro poczuł wszystkie charty w kupie,
Pstręk na prawo, koziołka, z nim w prawo psy głupie,
A on znowu fajt w lewo, jak wytnie dwa susy,
Psy za nim fajt na lewo, on w las, a mój Kusy
Cap!!» Tak krzycząc pan Rejent, na stół pochylony,
Z palcami swymi zabiegł aż do drugiej strony
I «cap!» Tadeuszowi wrzasnął tuż nad uchem;
Tadeusz i sąsiadka, tym głosu wybuchem
Znienacka przestraszeni właśnie w pół rozmowy,
Odstrychnęli od siebie mimowolnie głowy,
Jako wierzchołki drzewa powiązane społem,
Gdy je wicher rozerwie; i ręce pod stołem
Blisko siebie leżące wstecz nagle uciekły,
I dwie twarze w jeden się rumieniec oblekły.

Tadeusz, by nie zdradzić swego roztargnienia:
«Prawda, rzekł, mój Rejencie, prawda, bez wątpienia
Kusy piękny chart z kształtu, jeśli równie chwytny...»

«Chwytny? krzyknął pan Rejent, mój pies faworytny
Żeby nie miał być chwytny?» Więc Tadeusz znowu
Cieszył się, że tak piękny pies nie ma narowu,
Żałował, że go tylko widział idąc z lasu
I że przymiotów jego poznać nie miał czasu.

Na to zadrżał Asesor, puścił z rąk kieliszek,
Utopił w Tadeusza wzrok jak bazyliszek.
Asesor mniej krzykliwy i mniej był ruchawy
Od Rejenta, szczuplejszy i mały z postawy,
Lecz straszny na reducie, balu i sejmiku,
Bo powiadano o nim: ma żądło w języku.
Tak dowcipne żarciki umiał komponować,
Iżby je w kalendarzu można wydrukować:
Wszystkie złośliwe, ostre. Dawniej człek dostatni,
Schedę ojca swojego i majątek bratni,
Wszystko strwonił, na wielkim figurując świecie;
Teraz wszedł w służbę rządu, by znaczyć w powiecie.
Lubił bardzo myślistwo, już to dla zabawy,
Już to że odgłos trąbki i widok obławy
Przypominał mu jego lata młodociane,
Kiedy miał strzelców licznych i psy zawołane;
Teraz mu z całej psiarni dwa charty zostały,
I jeszcze z tych jednemu chciano przeczyć chwały.
Więc zbliżył się i z wolna gładząc faworyty,
Rzekł z uśmiechem, a był to uśmiech jadowity:
«Chart bez ogona jest jak szlachcic bez urzędu,
Ogon też znacznie chartom pomaga do pędu,
A Pan kusość uważasz za dowód dobroci?
Zresztą zdać się możemy na sąd Pańskiej cioci.
Choć pani Telimena mieszkała w stolicy
I bawi się niedawno w naszej okolicy,
Lepiej zna się na łowach niż myśliwi młodzi:
Tak to nauka sama z latami przychodzi».

Tadeusz, na którego niespodzianie spadał
Grom taki, wstał zmieszany, chwilę nic nie gadał,
Lecz patrzył na rywala coraz straszniej, srożej...
Wtem, wielkim szczęściem, dwakroć kichnął Podkomorzy,
«Wiwat!» krzyknęli wszyscy; on się wszystkim skłonił
I z wolna w tabakierę palcami zadzwonił:

Tabakiera ze złota, z brylantów oprawa,
A w środku jej był portret króla Stanisława.
Ojcu Podkomorzego sam król ją darował,
Po ojcu Podkomorzy godnie ją piastował;
Gdy w nię dzwonił, znak dawał, że miał głos zabierać;
Umilkli wszyscy i ust nie śmieli otwierać.
On rzekł: «Wielmożni Szlachta, Bracia Dobrodzieje!
Forum myśliwskim tylko są łąki i knieje,
Więc ja w domu podobnych spraw nie decyduję
I posiedzenie nasze na jutro solwuję.
I dalszych replik stronom dzisiaj nie dozwolę;
Woźny! odwołaj sprawę na jutro na pole.
Jutro i Hrabia z całym myślistwem tu zjedzie,
I Waszeć z nami ruszysz, Sędzio, mój sąsiedzie,
I pani Telimena, i panny, i panie,
Słowem, zrobim na urząd wielkie polowanie;
I Wojski towarzystwa nam też nie odmówi».
To mówiąc tabakierę podawał starcowi.

Wojski na ostrym końcu śród myśliwych siedział,
Słuchał, zmrużywszy oczy, słowa nie powiedział,
Choć młodzież nieraz jego zasięgała zdania,
Bo nikt lepiej nad niego nie znał polowania.
On milczał, szczyptę wziętą z tabakiery ważył
W palcach i długo dumał, nim ją w końcu zażył;
Kichnął, aż cała izba rozległa się echem,
I potrząsając głową rzekł z gorzkim uśmiechem:
«O, jak mnie to starego i smuci, i dziwi!
Cóż by to o tym starzy mówili myśliwi,
Widząc, że w tylu szlachty, w tylu panów gronie
Mają sądzić się spory o charcim ogonie;
Cóż by rzekł na to stary Rejtan, gdyby ożył?
Wróciłby do Lachowicz i w grób się położył!
Co by rzekł wojewoda Niesiołowski stary*,
Który ma dotąd pierwsze na świecie ogary
I dwiestu strzelców trzyma obyczajem pańskim,
I ma sto wozów sieci w zamku worończańskim,
A od tylu lat siedzi jak mnich na swym dworze,
Nikt go na polowanie uprosić nie może,
Białopiotrowiczowi samemu odmówił*!

Bo cóż by on na waszych polowaniach łowił?
Piękna byłaby sława, ażeby pan taki
Wedle dzisiejszej mody jeździł na szaraki!
Za moich, panie, czasów w języku strzeleckim
Dzik, niedźwiedź, łoś, wilk zwany był zwierzem szlacheckim,
A zwierzę nie mające kłów, rogów, pazurów
Zostawiano dla płatnych sług i dworskich ciurów;
Żaden pan nigdy przyjąć nie chciałby do ręki
Strzelby, którą zhańbiono, sypiąc w nią śrut cienki!
Trzymano wprawdzie chartów, bo z łowów wracając,
Trafia się, że spod konia mknie się biedak zając;
Puszczano wtenczas za nim dla zabawki smycze
I na konikach małe goniły panicze
Przed oczyma rodziców, którzy te pogonie
Ledwie raczyli widzieć, cóż kłócić się o nie!
Więc niech Jaśnie Wielmożny Podkomorzy raczy
Odwołać swe rozkazy i niech mi wybaczy,
Że nie mogę na takie jachać polowanie
I nigdy na nim noga moja nie postanie!
Nazywam się Hreczecha, a od króla Lecha
Żaden za zającami nie jeździł Hreczecha».

Tu śmiech młodzieży mowę Wojskiego zagłuszył,
Wstano od stołu; pierwszy Podkomorzy ruszył,
Z wieku mu i z urzędu ten zaszczyt należy,
Idąc kłaniał się damom, starcom i młodzieży;
Za nim szedł Kwestarz, Sędzia tuż przy Bernardynie,
Sędzia u progu rękę dał Podkomorzynie,
Tadeusz Telimenie, Asesor Krajczance,
A pan Rejent na końcu Wojskiej Hreczeszance.

Tadeusz z kilku gośćmi poszedł do stodoły,
A czuł się pomięszany, zły i niewesoły,
Rozbierał myślą wszystkie dzisiejsze wypadki,
Spotkanie się, wieczerzę przy boku sąsiadki,
A szczególniej mu słowo «ciocia» koło ucha
Brzęczało ciągle jako naprzykrzona mucha.
Pragnąłby u Woźnego lepiej się wypytać
O pani Telimenie, lecz go nie mógł schwytać;
Wojskiego też nie widział, bo zaraz z wieczerzy

Wszyscy poszli za gośćmi, jak sługom należy,
Urządzając we dworze izby do spoczynku.
Starsi i damy spały we dworskim budynku,
Młodzież Tadeuszowi prowadzić kazano,
W zastępstwie gospodarza, w stodołę na siano.

W pół godziny tak było głucho w całym dworze
Jako po zadzwonieniu na pacierz w klasztorze;
Ciszę przerywał tylko głos nocnego stróża.
Usnęli wszyscy. Sędzia sam oczu nie zmruża:
Jako wódz gospodarstwa, obmyśla wyprawę
W pole, i w domu przyszłą urządza zabawę.
Dał rozkaz ekonomom, wójtom i gumiennym,
Pisarzom, ochmistrzyni, strzelcom i stajennym,
I musiał wszystkie dzienne rachunki przezierać,
Nareszcie rzekł Woźnemu, że się chce rozbierać.
Woźny pas mu odwiązał, pas słucki, pas lity*,
Przy którym świecą gęste kutasy jak kity,
Z jednej strony złotogłów w purpurowe kwiaty,
Na wywrót jedwab czarny, posrebrzany w kraty;
Pas taki można równie kłaść na strony obie,
Złotą na dzień galowy, a czarną w żałobie.
Sam Woźny umiał pas ten odwiązywać, składać;
Właśnie tym się zatrudniał i kończył tak gadać:

«Cóż złego, że przeniosłem stoły do zamczyska?
Nikt na tym nic nie stracił, a Pan może zyska,
Bo przecież o ten zamek dziś toczy się sprawa.
My od dzisiaj do zamku nabyliśmy prawa,
I mimo całą strony przeciwnej zajadłość
Dowiodę, że zamczysko wzięliśmy w posiadłość.
Wszakże kto gości prosi w zamek na wieczerzę,
Dowodzi, że posiadłość tam ma albo bierze;
Nawet strony przeciwne weźwiemy na świadki:
Pamiętam za mych czasów podobne wypadki».

Już Sędzia spał. Więc Woźny cicho wszedł do sieni,
Siadł przy świecy i dobył książeczkę z kieszeni,
Która mu jak *Ołtarzyk złoty* zawsze służy,
Której nigdy nie rzuca w domu i w podróży.

Była to trybunalska wokanda*: tam rzędem
Stały spisane sprawy, które przed urzędem
Woźny sam głosem swoim przed laty wywołał
Albo o których później dowiedzieć się zdołał.
Prostym ludziom wokanda zda się imion spisem,
Woźnemu jest obrazów wspaniałych zarysem.
Czytał więc i rozmyślał: Ogiński z Wizgirdem,
Dominikanie z Rymszą, Rymsza z Wysogirdem,
Radziwiłł z Wereszczaką, Giedrojć z Rodułtowskim,
Obuchowicz z kahałem, Juraha z Piotrowskim,
Maleski z Mickiewiczem, a na koniec Hrabia
Z Soplicą: i czytając, z tych imion wywabia
Pamięć spraw wielkich, wszystkie procesu wypadki,
I stają mu przed oczy sąd, strony i świadki;
I ogląda sam siebie, jak w żupanie białym,
W granatowym kontuszu stał przed trybunałem,
Jedna ręka na szabli, a drugą do stoła
Przywoławszy dwie strony: «Uciszcie się!» woła.
Marząc i kończąc pacierz wieczorny, pomału
Usnął ostatni w Litwie Woźny trybunału.

Takie były zabawy, spory w one lata
Śród cichej wsi litewskiej; kiedy reszta świata
We łzach i krwi tonęła, gdy ów mąż, bóg wojny,
Otoczon chmurą pułków, tysiącem dział zbrojny,
Wprzągłszy w swój rydwan orły złote obok srebrnych,
Od puszcz libijskich latał do Alpów podniebnych,
Ciskając grom po gromie w Piramidy, w Tabor,
W Marengo, w Ulm, w Austerlitz. Zwycięstwo i Zabor
Biegły przed nim i za nim. Sława czynów tylu,
Brzemienna imionami rycerzy, od Nilu
Szła hucząc ku północy, aż u Niemna brzegów
Odbiła się, jak od skał, od Moskwy szeregów,
Które broniły Litwę murami żelaza
Przed wieścią, dla Rosyi straszną jak zaraza.

Przecież nieraz nowina, niby kamień z nieba,
Spadała w Litwę; nieraz dziad żebrzący chleba,
Bez ręki lub bez nogi, przyjąwszy jałmużnę,
Stanął i oczy wkoło obracał ostróżne.

Кніга першая

Нечаканая сустрэча

Книга первая

Неожиданная встреча

Księga pierwsza

Nieoczekiwane spotkanie

Gdy nie widział we dworze rosyjskich żołnierzy
Ani jarmułek, ani czerwonych kołnierzy,
Wtenczas, kim był, wyznawał: był legijonistą,
Przynosił kości stare na ziemię ojczystą,
Której już bronić nie mógł — jak go wtenczas cała
Rodzina pańska, jak go czeladka ściskała,
Zanosząc się od płaczu! On za stołem siadał
I dziwniejsze od baśni historyje gadał.
On opowiadał, jako jenerał Dąbrowski
Z ziemi włoskiej stara się przyciągnąć do Polski,
Jak on rodaków zbiera na lombardzkim polu;
Jak Kniaziewicz rozkazy daje z Kapitolu
I, zwycięzca, wydartych potomkom Cezarów
Rzucił w oczy Francuzów sto krwawych sztandarów*;
Jak Jabłonowski zabiegł, aż kędy pieprz rośnie*,
Gdzie się cukier wytapia i gdzie w wiecznej wiośnie
Pachnące kwitną lasy; z legiją Dunaju
Tam wódz Murzyny gromi, a wzdycha do kraju.

Mowy starca krążyły we wsi po kryjomu;
Chłopiec, co je posłyszał, znikał nagle z domu,
Lasami i bagnami skradał się tajemnie,
Ścigany od Moskali, skakał kryć się w Niemnie
I nurkiem płynął na brzeg Księstwa Warszawskiego,
Gdzie usłyszał głos miły: «Witaj nam, kolego!»
Lecz nim odszedł, wyskoczył na wzgórek z kamienia
I Moskalom przez Niemen rzekł: «Do zobaczenia!»
Tak przekradł się Gorecki, Pac i Obuchowicz,
Piotrowski, Obolewski, Rożycki, Janowicz,
Mierzejewscy, Brochocki i Bernatowicze,
Kupść, Gedymin i inni, których nie policzę;
Opuszczali rodziców i ziemię kochaną,
I dobra, które na skarb carski zabierano.

Czasem do Litwy kwestarz z obcego klasztoru
Przyszedł i kiedy bliżej poznał panów dworu,
Gazetę im pokazał wyprutą z szkaplerza;
Tam stała wypisana i liczba żołnierza,
I nazwisko każdego wodza legijonu,
I każdego z nich opis zwycięstwa lub zgonu.

Po wielu latach pierwszy raz miała rodzina
Wieść o życiu, o chwale i o śmierci syna;
Brał dom żałobę, ale powiedzieć nie śmiano,
Po kim była żałoba, tylko zgadywano
W okolicy; i tylko cichy smutek panów
Lub cicha radość była gazetą ziemianów.

Takim kwestarzem tajnym był Robak podobno:
Często on z panem Sędzią rozmawiał osobno,
Po tych rozmowach zawsze jakowaś nowina
Rozeszła się w sąsiedztwie. Postać Bernardyna
Wydawała, że mnich ten nie zawsze w kapturze
Chodził i nie w klasztornym zestarzał się murze.
Miał on nad prawym uchem, nieco wyżej skroni,
Bliznę wyciętej skóry na szerokość dłoni
I w brodzie ślad niedawny lancy lub postrzału;
Ran tych nie dostał pewnie przy czytaniu mszału.
Ale nie tylko groźne wejrzenie i blizny,
Lecz sam ruch i głos jego miał coś żołnierszczyzny.

Przy mszy, gdy z wzniesionymi zwracał się rękami
Od ołtarza do ludu, by mówić: «Pan z wami»,
To nieraz tak się zręcznie skręcił jednym razem,
Jakby prawo w tył robił za wodza rozkazem,
I słowa liturgiji takim wyrzekł tonem
Do ludu, jak oficer stojąc przed szwadronem;
Postrzegali to chłopcy służący mu do mszy.
Spraw także politycznych był Robak świadomszy
Niźli żywotów świętych, a jeżdżąc po kweście,
Często zastanawiał się w powiatowym mieście;
Miał pełno interesów: to listy odbierał,
Których nigdy przy obcych ludziach nie otwierał,
To wysyłał posłańców, ale gdzie i po co,
Nie powiadał; częstokroć wymykał się nocą
Do dworów pańskich, z szlachtą ustawicznie szeptał
I okoliczne wioski dokoła wydeptał,
I w karczmach z wieśniakami rozprawiał niemało,
A zawsze o tym, co się w cudzych krajach działo.
Teraz Sędziego, który już spał od godziny,
Przychodzi budzić; pewnie ma jakieś nowiny.

KSIĘGA DRUGA • ZAMEK

T r e ś ć : Polowanie z chartami na upatrzonego. Gość w zamku. Ostatni z dworzan opowiada historią ostatniego z Horeszków. Rzut oka w sad. Dziewczyna w ogórkach. Śniadanie. Pani Telimeny anegdota petersburska. Nowy wybuch sporów o Kusego i Sokoła. Interwencja Robaka. Rzecz Wojskiego. Zakład. Dalej w grzyby!

Kto z nas tych lat nie pomni, gdy, młode pacholę,
Ze strzelbą na ramieniu świszcząc szedł na pole,
Gdzie żaden wał, płot żaden nogi nie utrudza,
Gdzie przestępując miedzę, nie poznasz, że cudza!
Bo na Litwie myśliwiec jak okręt na morzu,
Gdzie chcesz, jaką chcesz drogą, buja po przestworzu!
Czyli jak prorok patrzy w niebo, gdzie w obłoku
Wiele jest znaków widnych strzeleckiemu oku,
Czy jak czarownik gada z ziemią, która głucha
Dla mieszczan, mnóstwem głosów szepce mu do ucha.

Tam derkacz wrzasnął z łąki, szukać go daremnie,
Bo on szybuje w trawie jako szczupak w Niemnie;
Tam ozwał się nad głową ranny wiosny dzwonek,
Również głęboko w niebie schowany skowronek;
Ówdzie orzeł szerokim skrzydłem przez obszary
Zaszumiał, strasząc wróble jak kometa cary;
Zaś jastrząb, pod jasnymi wiszący błękity,
Trzepie skrzydłem jak motyl na szpilce przybity,
Aż ujrzawszy śród łąki ptaka lub zająca,
Runie nań z góry jako gwiazda spadająca.

Kiedyż nam Pan Bóg wrócić z wędrówki dozwoli
I znowu dom zamieszkać na ojczystej roli,
I służyć w jeździe, która wojuje szaraki,
Albo w piechocie, która nosi broń na ptaki;
Nie znać innych prócz kosy i sierpa rynsztunków,
I innych gazet oprócz domowych rachunków!

Nad Soplicowem słońce weszło i już padło
Na strzechy, i przez szpary w stodołę się wkradło;
I po ciemnozielonym, świeżym, wonnym sianie,
Z którego młodzież sobie zrobiła posłanie,

Rozpływały się złote, migające pręgi
Z otworu czarnej strzechy, jak z warkocza wstęgi;
I słońce usta sennych promykiem poranka
Drażni, jak dziewczę kłosem budzące kochanka.
Już wróble skacząc świerkać zaczęły pod strzechą,
Już trzykroć gęgnął gęsior, a za nim jak echo
Odezwały się chorem kaczki i indyki,
I słychać bydła w pole idącego ryki.

Wstała młodzież, Tadeusz jeszcze senny leży,
Bo też najpóźniej zasnął; z wczorajszej wieczerzy
Wrócił tak niespokojny, że o kurów pianiu
Jeszcze oczu nie zmrużył, a na swym posłaniu
Tak kręcił się, że w siano jak w wodę utonął,
I spał twardo, aż zimny wiatr w oczy mu wionął,
Gdy skrzypiące stodoły drzwi otwarto z trzaskiem
I bernardyn ksiądz Robak wszedł z węzlastym paskiem,
«Surge, puer!» wołając i ponad barkami
Rubasznie wywijając pasek z ogórkami.

Już na dziedzińcu słychać myśliwskie okrzyki,
Wyprowadzają konie, zajeżdżają bryki,
Ledwie dziedziniec taką gromadę ogarnie,
Odezwały się trąby, otworzono psiarnie;
Zgraja chartów, wypadłszy, wesoło skowycze;
Widząc rumaki szczwaczów, dojeżdżaczów smycze,
Psy jak szalone cwałem śmigają po dworze,
Potem biegą i kładą szyje na obroże:
Wszystko to bardzo dobre polowanie wróży;
Nareszcie Podkomorzy dał rozkaz podróży.

Ruszyli szczwacze z wolna, jeden tuż za drugim,
Ale za bramą rzędem rozbiegli się długim;
W środku jechali obok Asesor z Rejentem,
A choć na siebie czasem patrzyli ze wstrętem,
Rozmawiali przyjaźnie, jak ludzie honoru
Idąc na rozstrzygnienie śmiertelnego sporu;
Nikt ze słów zawziętości ich poznać nie zdoła;
Pan Rejent wiódł Kusego, Asesor Sokoła.
Z tyłu damy w pojazdach, młodzieńcy stronami,

Czwałując tuż przy kołach, gadali z damami.

Ksiądz Robak po dziedzińcu wolnym chodził krokiem,
Kończąc ranne pacierze; ale rzucał okiem
Na pana Tadeusza, marszczył się, uśmiechał,
Wreszcie kiwnął nań palcem, Tadeusz podjechał;
Robak palcem po nosie dawał mu znak groźby:
Lecz mimo Tadeusza pytania i prośby,
Ażeby mu wyraźnie, co chce, wytłumaczył,
Bernardyn odpowiedzieć ni spójrzeć nie raczył,
Kaptur tylko nasunął i pacierz swój kończył;
Więc Tadeusz odjechał i z gośćmi się złączył.

Właśnie wtenczas myśliwi smycze zatrzymali
I wszyscy nieruchomi w miejscach swoich stali;
Jeden drugiemu ręką dawał znak milczenia,
A wszyscy obrócili oczy do kamienia,
Nad którym stał pan Sędzia; on zwierza obaczył
I rąk skinieniem swoje rozkazy tłumaczył.
Pojęli wszyscy, stoją, a środkiem po roli
Asesor i pan Rejent kłusują powoli;
Tadeusz, będąc bliższy, obudwu wyprzedził,
Stanął obok Sędziego i oczyma śledził.
Dawno już nie był w polu; na szarej przestrzeni
Trudno dojrzeć szaraka, zwłaszcza śród kamieni.
Pokazał mu pan Sędzia: siedział biedny zając,
Płaszcząc się pod kamieniem, uszy nadstawiając,
Okiem czerwonym spotkał myśliwców wejrzenie
I jakby urzeczony, czując przeznaczenie,
Ze strachu od ich oczu nie mógł zwrócić oka,
I pod opoką siedział martwy jak opoka.
Tymczasem kurz na roli rośnie coraz bliżéj,
Pędzi na smyczy Kusy, za nim Sokoł chyży,
Tuż Asesor z Rejentem, razem wrzaśli z tyłu:
«Wyczha! wyczha!» i z psami znikli w kłębach pyłu.

Kiedy tak za szarakiem goniono, tymczasem
Ukazał się pan Hrabia pod zamkowym lasem.
Wiedziano w okolicy, że ten pan nie może
Nigdy nigdzie stawić się w naznaczonej porze,
I dziś zaspał poranek, więc na sługi zrzędził,

Widząc myśliwców w polu, cwałem do nich pędził;
Surdut swój angielskiego kroju, biały, długi,
Połami na wiatr puścił; z tyłu konno sługi
W kapeluszach jak grzybki, czarnych, lśniących, małych,
W kurtkach, w butach stryflastych, w pantalonach białych;
Sługi, które pan Hrabia tym kształtem odzieje,
Nazywają się w jego pałacu dżokeje.

Cwałująca czereda zleciała na błonia,
Gdy Hrabia ujrzał zamek i zatrzymał konia.
Pierwszy raz widział zamek z rana i nie wierzył,
Że to były też same mury, tak odświeżył
I upięknił poranek zarysy budowy;
Zadziwił się pan Hrabia na widok tak nowy.
Wieża zdała się dwakroć wyższa, bo stercząca
Nad mgłą ranną; dach z blachy złocił się od słońca,
Pod nim błyszczała w kratach reszta szyb wybitych,
Łamiąc promienie wschodu w tęczach rozmaitych;
Niższe piętra oblała tumanu powłoka,
Rozpadliny i szczerby zakryła od oka.
Krzyk dalekich myśliwców wiatrami przygnany
Odbijał się kilkakroć o zamkowe ściany:
Przysiągłbyś, że krzyk z zamku, że pod mgły zasłoną
Mury odbudowano i znów zaludniono.

Hrabia lubił widoki niezwykłe i nowe,
Zwał je romansowymi; mawiał, że ma głowę
Romansową; w istocie był wielkim dziwakiem.
Nieraz pędząc za lisem albo za szarakiem,
Nagle stawał i w niebo poglądał żałośnie
Jak kot, gdy ujrzy wróble na wysokiej sośnie;
Często bez psa, bez strzelby błąkał się po gaju
Jak rekrut zbiegły; często siadał przy ruczaju
Nieruchomy, schyliwszy głowę nad potokiem,
Jak czapla wszystkie ryby chcąca pozrzeć okiem.
Takie były Hrabiego dziwne obyczaje;
Wszyscy mówili, że mu czegoś niedostaje.
Szanowano go przecież, bo pan z prapradziadów,
Bogacz, dobry dla chłopów, ludzki dla sąsiadów,
Nawet dla Żydów.

Hrabski koń, zwrócony z drogi,
Prosto kłusował polem aż pod zamku progi.
Hrabia samotny wzdychał, poglądał na mury,
Wyjął papier, ołówek i kreślił figury.
Wtem, spójrzawszy w bok, ujrzał o dwadzieście kroków
Człowieka, który, równie miłośnik widoków,
Z głową zadartą, ręce włożywszy w kieszenie,
Zdawało się, że liczył oczyma kamienie.
Poznał go zaraz, ale musiał kilka razy
Krzyknąć, nim głos Hrabiego usłyszał Gerwazy.
Szlachcic to był, służący dawnych zamku panów,
Pozostały ostatni z Horeszki dworzanów;
Starzec wysoki, siwy, twarz miał czerstwą, zdrową,
Marszczkami pooraną, posępną, surową.
Dawniej pomiędzy szlachtą z wesołości słynął;
Ale od bitwy, w której dziedzic zamku zginął,
Gerwazy się odmienił, i już od lat wielu
Ani był na kiermaszu, ani na weselu;
Odtąd jego dowcipnych żartów nie słyszano
I uśmiechu na jego twarzy nie widziano.
Zawsze nosił Horeszków liberyją dawną,
Kurtę z połami żółtą, galonem oprawną,
Który, dziś żółty, dawniej zapewne był złoty.
Wkoło szyte jedwabiem herbowne klejnoty,
Półkozice, i stąd też cała okolica
Półkozicem przezwała starego szlachcica.
Czasem też od przysłowia, które bez ustanku
Powtarzał, nazywano go także «Mopanku»;
Czasem «Szczerbcem», że całą łysinę miał w szczerbach;
Lecz on zwał się Rębajło, a o jego herbach
Nie wiadomo. Klucznikiem siebie tytułował,
Iż ten urząd na zamku przed laty piastował.
I dotąd nosił wielki pęk kluczów za pasem,
Uwiązany na taśmie ze srebrnym kutasem.
Choć nie miał co otwierać, bo zamku podwoje
Stały otworem, przecież wynalazł drzwi dwoje,
Sam je własnym nakładem naprawił i wstawił,
I drzwi tych odmykaniem codziennie się bawił.
W jednej z izb pustych obrał mieszkanie dla siebie;
Mogąc żyć u Hrabiego na łaskawym chlebie,

Nie chciał, bo wszędzie tęsknił i czuł się niezdrowym,
Jeżeli nie oddychał powietrzem zamkowym.

Skoro ujrzał Hrabiego, czapkę z głowy schwycił
I krewnego swych panów ukłonem zaszczycił,
Chyląc łysinę wielką, świecącą z daleka
I naciętą od licznych kordów jak nasieka;
Gładził ją ręką, podszedł i jeszcze raz nisko
Skłoniwszy się, rzekł smutnie: «Mopanku, Panisko,
Daruj mi, że tak mówię, Jaśnie Grafie Panie,
To jest mój zwyczaj, nie zaś nieuszanowanie:
«Mopanku» powiadali wszyscy Horeszkowie,
Ostatni Stolnik, pan mój, miał takie przysłowie.
Czyż to prawda, Mopanku, że Pan grosza skąpisz
Na proces i ten zamek Soplicom ustąpisz?
Nie wierzyłem, lecz w całym powiecie tak słychać».
Tu, poglądając w zamek, nie przestawał wzdychać.

«Cóż dziwnego, rzekł Hrabia, koszt wielki, a nuda
Jeszcze większa; chcę skończyć, lecz szlachcic maruda
Upiera się; przewidział, że mię znudzić może:
Dłużej też nie wytrzymam i dzisiaj broń złożę,
Przyjmę warunki zgody, jakie mi sąd poda».
«Zgody? krzyknął Gerwazy, z Soplicami zgoda?
Z Soplicami, Mopanku?» To mówiąc wykrzywił
Usta, jakby nad własną mową się zadziwił.
«Zgoda i Soplicowie! Mopanku, Panisko,
Pan żartuje, co? Zamek, Horeszków siedlisko,
Ma pójść w ręce Sopliców? niech Pan tylko raczy
Zsiąść z konia, pódźmy w zamek, niech no Pan obaczy,
Pan sam nie wie, co robi; niech się Pan nie wzbrania,
Zsiadaj Pan!» — i przytrzymał strzemię do zsiadania.

Weszli w zamek; Gerwazy stanął w progu sieni:
«Tu, rzekł, dawni panowie, dworem otoczeni,
Często siadali w krzesłach w poobiedniej porze.
Pan godził spory włościan; lub w dobrym humorze
Gościom różne ciekawe historyje prawił
Albo ich powieściami i żarty się bawił,
A młodzież na dziedzińcu biła się w palcaty
Lub ujeżdżała pańskie tureckie bachmaty».

Weszli w sień. — Rzekł Gerwazy: «W tej ogromnej sieni
Brukowanej nie znajdziesz Pan tyle kamieni,
Ile tu pękło beczek wina w dobrych czasach;
Szlachta ciągnęła kufy z piwnicy na pasach,
Sproszona na sejm albo sejmik powiatowy,
Albo na imieniny pańskie lub na łowy.
Podczas uczty na chorze tym kapela stała
I w organ, i w rozliczne instrumenty grała*;
A gdy wnoszono zdrowie, trąby jak w dniu sądnym
Grzmiały z choru; wiwaty szły ciągiem porządnym:
Pierwszy wiwat za zdrowie króla Jegomości,
Potem prymasa, potem królowej Jejmości,
Potem szlachty i całej Rzeczypospolitej;
A na koniec, po piątej szklenicy wypitej,
Wnoszono: «Kochajmy się!» wiwat bez przestanku,
Który dniem okrzykniony brzmiał aż do poranku;
A już gotowe stały cugi i podwody,
Aby każdego odwieźć do jego gospody».

Przeszli już kilka komnat; Gerwazy w milczeniu
Tu wzrok na ścianie wstrzymał, ówdzie na sklepieniu,
Przywołując pamiątkę tu smutną, tam miłą;
Czasem, jakby chciał mówić: «Wszystko się skończyło»,
Kiwnął żałośnie głową; czasem machnął ręką.
Widać, że mu wspomnienie samo było męką
I że je chciał odpędzić; aż się zatrzymali
Na górze, w wielkiej, niegdyś zwierciadlanej sali;
Dziś wydartych zwierciadeł stały puste ramy,
Okna bez szyb, z krużgankiem wprost naprzeciw bramy.
Tu wszedłszy, starzec głowę zadumaną skłonił
I twarz zakrył rękami, a gdy ją odsłonił,
Miała wyraz żałości wielkiej i rozpaczy.
Hrabia, chociaż nie wiedział, co to wszystko znaczy,
Poglądając w twarz starca, czuł jakieś wzruszenie,
Rękę mu ścisnął; chwilę trwało to milczenie,
Przerwał je starzec, trzęsąc wzniesioną prawicą:
«Nie masz zgody, Mopanku, pomiędzy Soplicą
I krwią Horeszków; w Panu krew Horeszków płynie,
Jesteś krewnym Stolnika po matce Łowczynie,
Która się rodzi z drugiej córki Kasztelana,
Który był, jak wiadomo, wujem mego Pana.

Słuchaj Pan historyi swej własnej rodzinnej,
Która się stała właśnie w tej izbie, nie innej.

Nieboszczyk pan mój Stolnik, pierwszy pan w powiecie,
Bogacz i familijant, miał jedyne dziecię,
Córkę piękną jak anioł; więc się zalecało
Stolnikównie i szlachty, i paniąt niemało.
Między szlachtą był jeden wielki paliwoda,
Kłótnik, Jacek Soplica, zwany Wojewoda
Przez żart; w istocie wiele znaczył w województwie,
Bo rodzinę Sopliców miał jakby w dowództwie
I trzystu ich kreskami rządził wedle woli,
Choć sam nic nie posiadał prócz kawałka roli,
Szabli i wielkich wąsów od ucha do ucha.
Owoż pan Stolnik nieraz wzywał tego zucha
I ugaszczał w pałacu, zwłaszcza w czas sejmików,
Popularny dla jego krewnych i stronników.
Wąsal tak wzbił się w dumę łaskawym przyjęciem,
Że mu się uroiło zostać Pańskim zięciem.
Do zamku nieproszony coraz częściej jeździł,
W końcu u nas jak w swoim domu się zagnieździł
I już miał się oświadczać, lecz pomiarkowano
I czarną mu polewkę do stołu podano*.
Podobno Stolnikownie wpadł Soplica w oko,
Ale przed rodzicami taiła głęboko.

Było to za Kościuszki czasów; Pan popierał
Prawo Trzeciego Maja i już szlachtę zbierał,
Aby konfederatom ciągnąć ku pomocy,
Gdy nagle Moskwa zamek opasała w nocy:
Ledwie był czas z moździerza na trwogę wypalić,
Podwoje dolne zamknąć i ryglem zawalić.
W zamku całym był tylko pan Stolnik, ja, Pani,
Kuchmistrz i dwóch kuchcików, wszyscy trzej pijani,
Proboszcz, lokaj, hajducy czterej, ludzie śmiali;
Więc za strzelby, do okien; aż tu tłum Moskali
Krzycząc: «ura!» od bramy wali po tarasie;
My im ze strzelb dziesięciu palnęli: «a zasie!»
Nic tam nie było widać; słudzy bez ustanku
Strzelali z dolnych pięter, a ja i Pan z ganku.
Wszystko szło pięknym ładem, choć w tak wielkiej trwodze:

Dwadzieście strzelb leżało tu, na tej podłodze,
Wystrzeliliśmy jedną, podawano drugą,
Ksiądz proboszcz zatrudniał się czynnie tą usługą
I Pani, i Panienka, i nadworne panny;
Trzech było strzelców, a szedł ogień nieustanny;
Grad kul sypały z dołu moskiewskie piechury,
My z rzadka, ale celniej dogrzewali z góry.
Trzy razy aż pode drzwi to chłopstwo się wparło,
Ale za każdym razem trzech nogi zadarło,
Więc uciekli pod lamus; a już był poranek.
Pan Stolnik wesoł wyszedł ze strzelbą na ganek
I skoro spod lamusa Moskal łeb wychylił,
On dawał zaraz ognia, a nigdy nie mylił,
Za każdym razem czarny kaszkiet w trawę padał
I już się rzadko który zza ściany wykradał.
Stolnik, widząc strwożone swe nieprzyjaciele,
Myślił zrobić wycieczkę, porwał karabelę
I z ganku krzycząc sługom wydawał rozkazy;
Obróciwszy się do mnie, rzekł: «Za mną, Gerwazy!»
Wtem strzelono spod bramy, Stolnik się zająknął,
Zaczerwienił się, zbladnął, chciał mówić, krwią chrząknął;
Postrzegłem wtenczas kulę, wpadła w piersi same,
Pan, słaniając się, palcem ukazał na bramę.
Poznałem tego łotra Soplicę! poznałem!
Po wzroście i po wąsach! Jego to postrzałem
Zginął Stolnik, widziałem! łotr jeszcze do góry
Wzniesioną trzymał strzelbę, jeszcze dym szedł z rury!
Wziąłem go na cel, zbójca stał jak skamieniały!
Dwa razy dałem ognia, i oba wystrzały
Chybiły; czym ze złości, czy z żalu źle mierzył.
Usłyszałem wrzask kobiet, spójrzałem — Pan nie żył».

Tu Gerwazy umilknął i łzami się zalał,
Potem rzekł kończąc: «Moskal już wrota wywalał;
Bo po śmierci Stolnika stałem bezprzytomnie
I nie wiedziałem, co się działo wokoło mnie;
Szczęściem, na odsiecz przyszedł nam Parafianowicz,
Przywiodłszy Mickiewiczów dwiestu z Horbatowicz,
Którzy są szlachta liczna i dzielna, człek w człeka,
A nienawidzą rodu Sopliców od wieka.

Tak zginął pan potężny, pobożny i prawy,
Który miał w domu krzesła, wstęgi i buławy,
Ojciec włościan, brat szlachty; i nie miał po sobie
Syna, który by zemstę poprzysiągł na grobie!
Ale miał sługi wierne; ja w krew jego rany
Obmoczyłem mój rapier, Scyzorykiem zwany
(Zapewne Pan o moim słyszał Scyzoryku,
Sławnym na każdym sejmie, targu i sejmiku),
Przysiągłem wyszczerbić go na Sopliców karkach,
Ścigałem ich na sejmach, zajazdach, jarmarkach;
Dwóch zarąbałem w kłótni, dwóch na pojedynku;
Jednego podpaliłem w drewnianym budynku,
Kiedyśmy zajeżdżali z Rymszą Korelicze,
Upiekł się tam jak piskorz; a tych nie policzę,
Którym uszy obciąłem. Jeden tylko został,
Który dotąd ode mnie pamiątki nie dostał!
Rodzoniutki braciszek owego wąsala,
Żyje dotąd i z swoich bogactw się przechwala,
Zamku Horeszków tyka swych kopców krawędzią,
Szanowany w powiecie, ma urząd, jest sędzią!
I Pan mu zamek oddasz? niecne jego nogi
Mają krew Pana mego zetrzeć z tej podłogi?
O nie! póki Gerwazy ma choć za grosz duszy
I tyle sił, że jednym małym palcem ruszy
Scyzoryk swój, wiszący dotychczas na ścianie,
Póty Soplica tego zamku nie dostanie!»

«O! krzyknął Hrabia, ręce podnosząc do góry;
Dobre miałem przeczucie, żem lubił te mury!
Choć nie wiedziałem, że w nich taki skarb się mieści,
Tyle scen dramatycznych i tyle powieści!
Skoro zamek mych przodków Soplicom zagrabię,
Ciebie osadzę w murach jak mego burgrabię;
Twoja powieść, Gerwazy, zajęła mię mocno.
Szkoda, żeś mię nie przywiódł tu w godzinę nocną;
Udrapowany płaszczem siadłbym na ruinach,
A ty byś mi o krwawych rozpowiadał czynach;
Szkoda, że masz niewielki dar opowiadania!
Nieraz takie słyszałem i czytam podania;
W Angliji i w Szkocyi każdy zamek lordów,
W Niemczech każdy dwór grafów był teatrem mordów!

W każdej dawnej, szlachetnej, potężnej rodzinie
Jest wieść o jakimś krwawym lub zdradzieckim czynie,
Po którym zemsta spływa na dziedziców w spadku:
W Polszcze pierwszy raz słyszę o takim wypadku.
Czuję, że we mnie mężnych krew Horeszków płynie!
Wiem, co winienem sławie i mojej rodzinie.
Tak! muszę zerwać wszelkie z Soplicą układy,
Choćby do pistoletów przyszło lub do szpady!
Honor każe». Rzekł, ruszył uroczystym krokiem,
A Gerwazy szedł z tyłu w milczeniu głębokiem.
Przed bramą stanął Hrabia, sam do siebie gadał,
Poglądając na zamek, prędko na koń wsiadał,
Tak samotną rozmowę kończąc roztargniony:
«Szkoda, że ten Soplica stary nie ma żony!
Lub córki pięknej, której ubóstwiałbym wdzięki!
Kochając i nie mogąc otrzymać jej ręki,
Nowa by się w powieści zrobiła zawiłość:
Tu serce, tam powinność! tu zemsta, tam miłość!»

Tak szepcąc spiął ostrogi; koń leciał do dworu,
Gdy z drugiej strony strzelcy wyjeżdżali z boru;
Hrabia lubił myślistwo, ledwie strzelców zoczył,
Zapomniawszy o wszystkim, prosto ku nim skoczył,
Mijając bramę, ogród, płoty; gdy w zawrocie
Obejrzał się i konia zatrzymał przy płocie.
Był sad. —

Drzewa owocne, zasadzone w rzędy,
Ocieniały szerokie pole; spodem grzędy.
Tu kapusta, sędziwe schylając łysiny,
Siedzi i zda się dumać o losach jarzyny;
Tam, plącząc strąki w marchwi zielonej warkoczu,
Wysmukły bób obraca na nią tysiąc oczu;
Owdzie podnosi złotą kitę kukuruza;
Gdzieniegdzie otyłego widać brzuch harbuza,
Który od swej łodygi aż w daleką stronę
Wtoczył się jak gość między buraki czerwone.

Grzędy rozjęte miedzą; na każdym przykopie
Stoją jakby na straży w szeregach konopie,
Cyprysy jarzyn; ciche, proste i zielone,

Ich liście i woń służą grzędom za obronę,
Bo przez ich liście nie śmie przecisnąć się żmija,
A ich woń gąsienice i owad zabija.
Dalej maków białawe górują badyle;
Na nich, myślisz, iż rojem usiadły motyle,
Trzepiocąc skrzydełkami, na których się mieni
Z rozmaitością tęczy blask drogich kamieni:
Tylą farb żywych, różnych, mak źrenicę mami.
W środku kwiatów, jak pełnia pomiędzy gwiazdami,
Krągły słonecznik licem wielkiem, gorejącem
Od wschodu do zachodu kręci się za słońcem.

Pod płotem wąskie, długie, wypukłe pagórki,
Bez drzew, krzewów i kwiatów: ogród na ogórki.
Pięknie wyrosły; liściem wielkim, rozłożystym,
Okryły grzędy jakby kobiercem fałdzistym.
Pośrodku szła dziewczyna w bieliznę ubrana,
W majowej zieloności tonąc po kolana;
Z grząd zniżając się w bruzdy, zdała się nie stąpać,
Ale pływać po liściach, w ich barwie się kąpać.
Słomianym kapeluszem osłoniła głowę,
Od skroni powiewały dwie wstążki różowe
I kilka puklów światłych, rozwitych warkoczy;
Na ręku miała koszyk, w dół spuściła oczy,
Prawą rękę podniosła, niby do chwytania;
Jako dziewczę, gdy rybki w kąpieli ugania
Bawiące się z jej nożką, tak ona co chwila
Z rękami i koszykiem po owoc się schyla,
Który stopą natrąci lub dostrzeże okiem.

Pan Hrabia, zachwycony tak cudnym widokiem,
Stał cicho. Słysząc tętent towarzyszów w dali,
Ręką dał znak, ażeby wstrzymać konie; stali.
On patrzył z wyciągniętą szyją, jak dziobaty
Żuraw, z dala od stada gdy odprawia czaty,
Stojąc na jednej nodze, z czujnymi oczyma,
I by nie zasnąć, kamień w drugiej nodze trzyma.

Zbudził Hrabiego szelest na plecach i skroni;
Był to bernardyn, kwestarz Robak, a miał w dłoni
Podniesione do góry węzłowate sznurki:

«Ogórków chcesz Waść? krzyknął, oto masz ogórki.
Wara, Panie, od szkody, na tutejszej grzędzie
Nie dla Waszeci owoc, nic z tego nie będzie».
Potem palcem pogroził, kaptura poprawił
I odszedł; Hrabia jeszcze chwilę w miejscu bawił,
Śmiejąc się i klnąc razem tej nagłej przeszkodzie;
Okiem powrócił w ogród; ale już w ogrodzie
Nie było jej; mignęła tylko śród okienka
Jej różowa wstążeczka i biała sukienka.
Widać na grzędach, jaką przeleciała drogą,
Bo liść zielony, w biegu potrącony nogą,
Podnosił się, drżał chwilę, aż się uspokoił,
Jak woda, którą ptaszek skrzydłami rozkroił.
A na miejscu, gdzie stała, tylko porzucony
Koszyk mały z rokity, denkiem wywrócony,
Pogubiwszy owoce, na liściach zawisał
I śród fali zielonej jeszcze się kołysał.

Po chwili wszędzie było samotnie i głucho;
Hrabia oczy w dom utkwił i natężył ucho,
Zawsze dumał, a strzelcy zawsze nieruchomie
Za nim stali. — Aż w cichym i samotnym domie
Wszczął się naprzód szmer, potem gwar i krzyk wesoły,
Jak w ulu pustym, kiedy weń wlatują pszczoły:
Był to znak, że wracali goście z polowania
I krzątała się służba około śniadania.

Jakoż po wszystkich izbach panował ruch wielki,
Roznoszono potrawy, sztućce i butelki;
Mężczyźni, tak jak weszli, w swych zielonych strojach,
Z talerzami, z szklankami chodząc po pokojach,
Jedli, pili lub wsparci na okien uszakach
Rozprawiali o flintach, chartach i szarakach;
Podkomorstwo i Sędzia przy stole; a w kątku
Panny szeptały z sobą; nie było porządku,
Jaki się przy obiadach i wieczerzach chowa,
Była to w staropolskim domie moda nowa;
Przy śniadaniach pan Sędzia, choć nierad, pozwalał
Na taki nieporządek, lecz go nie pochwalał.

Różne też były dla dam i mężczyzn potrawy:

Tu roznoszono tace z całą służbą kawy,
Tace ogromne, w kwiaty ślicznie malowane,
Na nich kurzące wonnie imbryki blaszane
I z porcelany saskiej złote filiżanki,
Przy każdej garnuszeczek mały do śmietanki.
Takiej kawy jak w Polszcze nie ma w żadnym kraju:
W Polszcze, w domu porządnym, z dawnego zwyczaju,
Jest do robienia kawy osobna niewiasta,
Nazywa się kawiarka; ta sprowadza z miasta
Lub z wicin bierze ziarna w najlepszym gatunku*
I zna tajne sposoby gotowania trunku,
Który ma czarność węgla, przejrzystość bursztynu,
Zapach moki i gęstość miodowego płynu.
Wiadomo, czym dla kawy jest dobra śmietana;
Na wsi nietrudno o nię: bo kawiarka z rana,
Przystawiwszy imbryki, odwiedza mleczarnie
I sama lekko świeży nabiału kwiat garnie
Do każdej filiżanki w osobny garnuszek,
Aby każdą z nich ubrać w osobny kożuszek.

Panie starsze, już wcześniej wstawszy, piły kawę,
Teraz drugą dla siebie zrobiły potrawę
Z gorącego, śmietaną bielonego piwa,
W którym twaróg gruzłami posiekany pływa.

Zaś dla mężczyzn wędliny leżą do wyboru:
Półgęski tłuste, kumpia, skrzydliki ozoru,
Wszystkie wyborne, wszystkie sposobem domowym
Uwędzone w kominie dymem jałowcowym;
W końcu wniesiono zrazy na ostatnie danie:
Takie bywało w domu Sędziego śniadanie.

We dwóch izbach dwa różne skupiły się grona:
Starszyzna, przy stoliku małym zgromadzona,
Mówiła o sposobach nowych gospodarskich,
O nowych, coraz sroższych ukazach cesarskich;
Podkomorzy krążące o wojnie pogłoski
Oceniał i wyciągał polityczne wnioski.
Panna Wojska, włożywszy okulary sine,
Zabawiała kabałą z kart Podkomorzynę.
W drugiej izbie toczyła młodzież rzecz o łowach

W spokojniejszych i ciszszych niż zwykle rozmowach:
Bo Asesor i Rejent, oba mówcy wielcy,
Pierwsi znawcy myślistwa i najlepsi strzelcy,
Siedzieli przeciw sobie mrukliwi i gniewni;
Oba dobrze poszczuli, oba byli pewni
Zwycięstwa swoich chartów, gdy pośród równiny
Znalazł się zagon chłopskiej nie zżętej jarzyny;
Tam wpadł zając: już Kusy, już go Sokoł imał,
Gdy Sędzia dojeżdżaczy na miedzy zatrzymał;
Musieli być posłuszni, chociaż w wielkim gniewie;
Psy powróciły same: i nikt pewnie nie wie,
Czy źwierz uszedł, czy wzięty; nikt zgadnąć nie zdoła,
Czy wpadł w paszczę Kusego, czyli też Sokoła,
Czyli obudwu razem: różnie sądzą strony
I spór na dalsze czasy trwał nie rozstrzygniony.

Wojski stary od izby do izby przechodził,
Po obu stronach oczy roztargnione wodził,
Nie mieszał się w myśliwych ni w starców rozmowę
I widać, że czym innym zajętą miał głowę;
Nosił skórzaną plackę: czasem w miejscu stanie,
Duma długo i — muchę zabije na ścianie.

Tadeusz z Telimeną, pomiędzy izbami
Stojąc we drzwiach na progu, rozmawiali sami;
Niewielki oddzielał ich od słuchaczów przedział,
Więc szeptali; Tadeusz teraz się dowiedział:
Że ciocia Telimena jest bogata pani,
Że nie są kanonicznie z sobą powiązani
Zbyt bliskim pokrewieństwem; i nawet niepewno,
Czy ciocia Telimena jest synowca krewną,
Choć ją stryj zowie siostrą, bo wspólni rodzice
Tak ich kiedyś nazwali mimo lat różnicę;
Że potem ona, żyjąc w stolicy czas długi,
Wyrządziła nieźmierne Sędziemu przysługi;
Stąd ją Sędzia szanował bardzo i przed światem
Lubił, może z próżności, nazywać się bratem,
Czego mu Telimena przez przyjaźń nie wzbrania.
Ulżyły Tadeusza sercu te wyznania.
Wiele też innych rzeczy sobie oświadczyli;
A wszystko to się stało w jednej krótkiej chwili.

Ale w izbie na prawo, kusząc Asesora,
Rzekł Rejent mimojazdem: «Ja mówiłem wczora,
Że polowanie nasze udać się nie może:
Jeszcze zbyt wcześnie, jeszcze na pniu stoi zboże
I mnóstwo sznurów chłopskiej nie zżętej jarzyny;
Stąd i Hrabia nie przybył mimo zaprosiny.
Hrabia na polowaniu bardzo dobrze zna się,
Nieraz gadał o łowów i miejscu, i czasie;
Hrabia chował się w obcych krajach od dzieciństwa
I powiada, że to jest znakiem barbarzyństwa
Polować tak jak u nas, bez żadnego względu
Na artykuły ustaw, przepisy urzędu;
Nie szanując niczyich kopców ani miedzy,
Jeździć po cudzym gruncie bez dziedzica wiedzy;
Wiosną równie jak latem zbiegać pola, knieje,
Zabijać nieraz lisa, właśnie gdy linieje,
Albo cierpieć, iż kotną samicę zajęczą
Charty w runi uszczują, a raczej zamęczą,
Z wielką szkodą źwierzyny. Stąd się Hrabia żali,
Że cywilizacyja większa u Moskali,
Bo tam o polowaniu są ukazy cara
I dozor policyi, i na winnych kara».

Telimena, ku lewej iźbie obrócona,
Wachlując batystową chusteczką ramiona:
«Jak mamę kocham, rzekła, Hrabia się nie myli,
Znam ja dobrze Rosyją. Państwo nie wierzyli,
Gdy im nieraz mówiłam, jak tam z wielu względów
Godna pochwały czujność i srogość urzędów.
Byłam ja w Peterburku, nie raz, nie dwa razy!
Miłe wspomnienia! wdzięczne przeszłości obrazy!
Co za miasto! Nikt z Panów nie był w Peterburku?
Chcecie może plan widzieć? mam plan miasta w biurku.
Latem świat petersburski zwykł mieszkać na daczy,
To jest w pałacach wiejskich (dacza wioskę znaczy).
Mieszkałam w pałacyku, tuż nad Newą rzeką,
Niezbyt blisko od miasta i niezbyt daleko,
Na niewielkim, umyślnie sypanym pagórku:
Ach, co to był za domek! plan mam dotąd w biurku.
Otoż, na me nieszczęście, najął dom w sąsiedztwie
Jakiś mały czynownik siedzący na śledztwie;

Trzymał kilkoro chartów; co to za męczarnie,
Gdy blisko mieszka mały czynownik i psiarnie!
Ilekroć z książką wyszłam sobie do ogrodu
Użyć księżyca blasku, wieczornego chłodu,
Zaraz i pies przyleciał, i kręcił ogonem,
I strzygł uszami, właśnie jakby był szalonym.
Nieraz się nalękałam. Serce mi wróżyło
Z tych psów jakieś nieszczęście: tak się też zdarzyło.
Bo gdym szła do ogrodu pewnego poranka,
Chart u nóg mych zadławił mojego kochanka
Bonończyka! Ach, była to rozkoszna psina!
Miałam ją w podarunku od księcia Sukina
Na pamiątkę; rozumna, żywa jak wiewiórka,
Mam jej portrecik, tylko nie chcę iść do biurka.
Widząc ją zadławioną, z wielkiej alteracji
Dostałam mdłości, spazmów, serca palpitacji.
Może by gorzej jeszcze z moim zdrowiem było;
Szczęściem, nadjechał właśnie z wizytą Kiryło
Gawrylicz Kozodusin, Wielki Łowczy Dworu,
Pyta się o przyczynę tak złego humoru.
Każe wnet urzędnika przyciągnąć za uszy;
Staje pobladły, drżący i prawie bez duszy.
«Jak śmiesz, krzyknął Kiryło piorunowym głosem,
Szczuć wiosną łanię kotną tuż pod carskim nosem?»
Osłupiały czynownik darmo się zaklinał,
Że polowania dotąd jeszcze nie zaczynał,
Że z Wielkiego Łowczego wielkim pozwoleniem
Zwierz uszczuty zda mu się być psem, nie jeleniem.
«Jak to? krzyknął Kiryło, to śmiałbyś, hultaju,
Znać się lepiej na łowach i źwierząt rodzaju
Niżli ja, Kozodusin, Carski Jegermajster?
Niechajże nas rozsądzi zaraz Policmajster!»
Wołają Policmajstra, każą spisać śledztwo:
«Ja, rzecze Kozodusin, wydaję świadectwo,
Że to łani; on plecie, że to pies domowy;
Rozsądź nas, kto zna lepiej źwierzynę i łowy!»
Policmajster powinność służby swej rozumiał,
Bardzo się nad zuchwalstwem czynownika zdumiał
I odwiodłszy na stronę, po bratersku radził,
By przyznał się do winy i tym grzech swój zgładził.
Łowczy udobruchany przyrzekł, że się wstawi

Do Cesarza i wyrok nieco ułaskawi;
Skończyło się, że charty poszły na powrozy,
A czynownik na cztery tygodnie do kozy.
Zabawiła nas cały wieczor ta pustota,
Zrobiła się nazajutrz z tego anegdota,
Że w sądy o mym piesku Wielki Łowczy wdał się;
I nawet wiem z pewnością, że sam Cesarz śmiał się».

Śmiech powstał w obu izbach. Sędzia z Bernardynem
Grał w mariasza i właśnie z wyświeconym winem
Miał coś ważnego zadać; już Ksiądz ledwie dyszał,
Kiedy Sędzia początek powieści usłyszał
I tak nią był zajęty, że z zadartą głową
I z kartą podniesioną, do bicia gotową,
Siedział cicho i tylko Bernardyna trwożył,
Aż gdy skończono powieść, pamfila położył
I rzekł śmiejąc się: «Niech tam sobie, kto chce, chwali
Niemców cywilizacją, porządek Moskali;
Niechaj Wielkopolanie uczą się od Szwabów
Prawować się o lisa i przyzywać drabów,
By wziąść w areszt ogara, że wpadł w cudze gaje;
Na Litwie, chwała Bogu, stare obyczaje:
Mamy dosyć zwierzyny dla nas i sąsiedztwa,
I nie będziemy nigdy o to robić śledztwa;
I zboża mamy dosyć, psy nas nie ogłodzą,
Że po jarzynach albo po życie pochodzą;
Na morgach chłopskich bronię robić polowanie».

Ekonom z lewej izby rzekł: «Nie dziw, Mospanie,
Bo też Pan drogo płaci za taką zwierzynę.
Chłopy i radzi temu, kiedy w ich jarzynę
Wskoczy chart; niech otrząśnie dziesięć kłosków żyta,
To Pan mu kopę oddasz, i jeszcze nie kwita,
Często chłopi talara w przydatku dostali;
Wierz mi Pan, że się chłopstwo bardzo rozzuchwali,
Jeśli...» Resztę dowodów pana Ekonoma
Nie mógł usłyszeć Sędzia, bo pomiędzy dwoma
Rozprawami wszczęło się dziesięć rozgoworów,
Anegdot, opowiadań i na koniec sporów.

Tadeusz z Telimeną, całkiem zapomniani, —

Pamiętali o sobie. — Rada była pani,
Że jej dowcip tak bardzo Tadeusza bawił;
Młodzieniec jej nawzajem komplementy prawił,
Telimena mówiła coraz wolniej, ciszéj,
I Tadeusz udawał, że jej nie dosłyszy
W tłumie rozmów: więc szepcąc, tak zbliżył się do niéj,
Że uczuł twarzą lubą gorącość jej skroni,
Wstrzymując oddech, usty chwytał jej westchnienie
I okiem łowił wszystkie jej wzroku promienie.

Wtem pomiędzy ich usta mignęła znienacka
Naprzód mucha, a za nią tuż Wojskiego placka.

Na Litwie much dostatek. Jest pomiędzy nimi
Gatunek much osobny, zwanych szlacheckimi;
Barwą i kształtem całkiem podobne do innych,
Ale pierś mają szerszą, brzuch większy od gminnych,
Latając bardzo huczą i nieznośnie brzęczą,
A tak silne, że tkankę przebiją pajęczą,
Lub jeśli która wpadnie, trzy dni będzie bzykać,
Bo z pająkiem sam na sam może się borykać.
Wszystko to Wojski zbadał i jeszcze dowodził,
Że się z tych much szlacheckich pomniejszy lud rodził,
Że one tym są muchom, czym dla roju matki,
Że z ich wybiciem zginą owadów ostatki.
Prawda, że ochmistrzyni ani pleban wioski
Nie uwierzyli nigdy w te Wojskiego wnioski
I trzymali inaczej o muszym rodzaju;
Lecz Wojski nie odstąpił dawnego zwyczaju,
Ledwie dostrzegł takową muchę, wnet ją gonił.
Właśnie mu teraz szlachcic nad uchem zadzwonił;
Po dwakroć Wojski machnął, zdziwił się, że chybił,
Trzeci raz machnął, tylko co okna nie wybił;
Aż mucha, odurzona od tyla łoskotu,
Widząc dwóch ludzi w progu broniących odwrotu,
Rzuciła się z rozpaczą pomiędzy ich lica;
I tam za nią mignęła Wojskiego prawica:
Raz tak był tęgi, że dwie odskoczyły głowy,
Jak rozdarte piorunem dwie drzewa połowy;
Uderzyły się mocno oboje w uszaki,
Tak że obojgu sine zostały się znaki.

Szczęściem, nikt nie uważał, bo dotychczasowa
Żywa, głośna, lecz dosyć porządna rozmowa
Zakończyła się nagłym wybuchem hałasu.
Jak strzelcy gdy na lisa zaciągną do lasu,
Słychać gdzieniegdzie trzask drzew, strzały, psiarni granie,
A wtem dojeżdżacz dzika ruszył niespodzianie,
Dał znak, i wrzask powstaje w strzelców i psów tłuszczy,
Jak gdyby się ozwały wszystkie drzewa puszczy —
Tak dzieje się z rozmową: z wolna się pomyka,
Aż natrafi na przedmiot wielki, jak na dzika.
Dzikiem rozmów strzeleckich był ów spór zażarty
Rejenta z Asesorem o sławne ich charty.
Krótko trwał, lecz zrobili wiele w jedną chwilę;
Bo razem wyrzucili słów i obelg tyle,
Że wyczerpnęli sporu zwyczajne trzy części:
Przycinki, gniew, wyzwanie — i szło już do pięści.

Więc ku nim z drugiej izby wszyscy się porwali
I tocząc się przeze drzwi na kształt bystrej fali,
Unieśli młodą parę stojącą na progu,
Podobną Janusowi, dwulicemu bogu.

Tadeusz z Telimeną nim na skroniach włosy
Poprawili, już groźne ucichły odgłosy,
Szmer zmieszany ze śmiechem śród ciżby się szerzył,
Nastąpił rozejm kłótni, Kwestarz ją uśmierzył:
Człowiek stary, lecz krępy i bardzo pleczysty.
Właśnie kiedy Asesor podbiegł do Jurysty,
Gdy już sobie gestami grozili szermierze,
On raptem porwał obu z tyłu za kołnierze
I dwakroć uderzywszy głowy obie mocne
Jedną o drugą jako jaja wielkanocne,
Rozkrzyżował ramiona na kształt drogoskazu
I we dwa kąty izby rzucił ich od razu;
Chwilę z rozciągnionymi stał w miejscu rękami
I «*Pax, pax, pax vobiscum*! krzyczał, pokój z wami!»

Zdziwiły się, zaśmiały nawet strony obie:
Przez szacunek, należny duchownej osobie,
Nie śmiano łająć mnicha; a po takiej probie
Nikt też nie miał ochoty zaczynać z nim zwadę,

Zaś kwestarz Robak, skoro uciszył gromadę,
Widać było, że wcale tryumfu nie szukał,
Ani groził kłótnikom więcej, ani fukał;
Tylko poprawił kaptur i ręce za pasem
Zatknąwszy, wyszedł cicho z pokoju.

Tymczasem
Podkomorzy i Sędzia między dwiema strony
Plac zajęli. Pan Wojski, jakby przebudzony
Z głębokiego dumania, na środek wystąpił,
Obiegał zgromadzenie ognistą źrenicą
I gdzie szmer jeszcze słyszał, jak ksiądz kropielnicą
Tam uciszając machał swą placką ze skóry;
Wreszcie, podniosłszy trzonek z powagą do góry
Jak laskę marszałkowską, nakazał milczenie.

«Uciszcie się! powtarzał, miejcie też baczenie,
Wy, co jesteście pierwsi myśliwi w powiecie,
Z gorszącej kłótni waszej co będzie? czy wiecie?
Oto młodzież, na której Ojczyzny nadzieje,
Która ma wsławiać nasze ostępy i knieje,
Która, niestety, i tak zaniedbuje łowy,
Może do ich wzgardzenia weźmie pochop nowy!
Widząc, że ci, co innym mają dać przykłady,
Z łowów przynoszą tylko poswarki i zwady.
Miejcie też wzgląd powinny dla mych włosów siwych;
Bo znałem większych dawniej niźli wy myśliwych,
A sądziłem ich nieraz sądem polubownym.
Któż był w lasach litewskich Rejtanowi równym?
Czy obławę zaciągnąć, czy spotkać się z źwierzem,
Kto z Białopiotrowiczem porówna się Jerzym?
Gdzie jest dziś taki strzelec jak szlachcic Żegota,
Co kulą z pistoletu w biegu trafiał kota?
Terajewicza znałem, co idąc na dziki,
Nie brał nigdy innego oręża prócz piki!
Budrewicza, co chodził z niedźwiedziem w zapasy:
Takich mężów widziały niegdyś nasze lasy!
Jeśli do sporu przyszło, jakże spór godzili?
Oto obrali sędziów i zakład stawili.
Ogiński sto włók lasu raz przegrał o wilka,
Niesiołowskiemu borsuk kosztował wsi kilka!

I wy, Panowie, pójdźcie za starych przykładem
I rozstrzygnijcie spór wasz choć mniejszym zakładem.
Słowo wiatr, w sporach słownych nigdy nie masz końca,
Szkoda ust dłużej suszyć kłótnią o zająca;
Więc polubownych sędziów najpierwej obierzcie,
A co wyrzeką, temu sumiennie zawierzcie.
Ja uproszę Sędziego, ażeby nie bronił
Dojeżdżaczowi, choćby po pszenicy gonił;
I tuszę, że tę łaskę otrzymam od Pana».
To wyrzekłszy, Sędziego ścisnął za kolana.

«Konia, zawołał Rejent, stawię konia z rzędem
I opiszę się jeszcze przed ziemskim urzędem,
Iż ten pierścień sędziemu w salarijum złożę».
«Ja, rzekł Asesor, stawię me złote obroże,
Jaszczurem wykładane, z kółkami ze złota,
I smycz tkany jedwabny, którego robota
Równie cudna jak kamień, co się na nim świeci.
Chciałem ten sprzęt zostawić w dziedzictwie dla dzieci,
Jeślibym się ożenił; ten sprzęt mnie darował
Książę Dominik, kiedym z nim razem polował*
I z marszałkiem Sanguszką księciem, z jenerałem
Mejenem*, i gdy wszystkich na charty wyzwałem.
Tam, bezprzykładną w dziejach polowania sztuką,
Uszczułem sześć zajęcy pojedynczą suką.
Polowaliśmy wtenczas na kupiskim błoniu;
Książę Radziwiłł nie mógł dosiedzieć na koniu;
Zsiadł i objąwszy sławną mą charcicę Kanię,
Trzykroć jej w samą głowę dał pocałowanie,
A potem trzykroć ręką klasnąwszy po pysku,
Rzekł: «Mianuję cię odtąd Księżną na Kupisku» —
Tak Napoleon daje wodzom swoim księstwa
Od miejsc, na których wielkie odnieśli zwycięstwa».

Telimena, znudzona zbyt długimi swary,
Chciała wyjść na dziedziniec, lecz szukała pary;
Wzięła koszyczek z kołka: «Panowie, jak widzę,
Chcecie zostać w pokoju, ja idę na rydze;
Kto łaska, proszę za mną» — rzekła, koło głowy
Obwijając czerwony szal kaszemirowy;
Córeczkę Podkomorstwa wzięła w jedną rękę,

A drugą podchyliła do kostek sukienkę;
Tadeusz milczkiem za nią na grzyby pośpieszył.

Zamiar przechadzki bardzo Sędziego ucieszył,
Widział sposób rozjęcia krzykliwego sporu,
A więc krzyknął: Panowie, po grzyby do boru!
Kto z najpiękniejszym rydzem do stołu przybędzie,
Ten obok najpiękniejszej panienki usiędzie;
Sam ją sobie wybierze. Jeśli znajdzie dama,
Najpiękniejszego chłopca weźmie sobie sama».
Hrabia wracał do siebie, lecz konia wstrzymywał,

KSIĘGA TRZECIA • UMIZGI

Treść: Wyprawa Hrabi na sad. Tajemnicza nimfa gęsi pasie. Podobieństwo grzybobrania do przechadzki cieniów elizejskich. Gatunki grzybów. Telimena w Świątyni dumania. Narady tyczące się postanowienia Tadeusza. Hrabia pejzażysta. Tadeusza uwagi malarskie nad drzewami i obłokami. Hrabiego myśli o sztuce. Dzwon. Bilecik. Niedźwiedź, Mospanie!

Głową coraz w tył kręcił, w ogród się wpatrywał;
I raz mu się zdawało, że znowu z okienka
Błysnęła tajemnicza, bieluchna sukienka
I coś lekkiego znowu upadło z wysoka,
I przeleciawszy cały ogród w mgnieniu oka,
Pomiędzy zielonymi świeciło ogórki:
Jako promień słoneczny, wykradłszy się z chmurki,
Kiedy śród roli padnie na krzemienia skibę
Lub śród zielonej łąki w drobną wody szybę.

Hrabia zsiadł z konia, sługi odprawił do domu,
A sam ku ogrodowi ruszył po kryjomu;
Dobiegł wkrótce parkanu, znalazł w nim otwory
I wcisnął się po cichu, jak wilk do obory;
Nieszczęściem, trącił krzaki suchego agrestu.
Ogrodniczka, jak gdyby zlękła się szelestu,
Oglądała się wkoło, lecz nic nie spostrzegła;
Przecież ku drugiej stronie ogrodu pobiegła.

A Hrabia bokiem, między wielkie końskie szczawie,
Między liście łopuchu, na rękach, po trawie,
Skacząc jak żaba, cicho, przyczołgał się blisko,
Wytknął głowę i ujrzał cudne widowisko.

W tej części sadu rosły tu i ówdzie wiśnie,
Śród nich zboże w gatunkach zmieszanych umyślnie:
Pszenica, kukuruza, bob, jęczmień wąsaty,
Proso, groszek, a nawet krzewiny i kwiaty.
Domowemu to ptastwu taki ochmistrzyni
Wymyśliła ogródek: sławna gospodyni,
Zwała się Kokosznicka, z domu Jendykowi-
czówna; jej wynalazek epokę stanowi
W domowym gospodarstwie; dziś powszechnie znany,
Lecz w owych czasach jeszcze za nowość podany,
Przyjęty pod sekretem od niewielu osób,
Nim go wydał kalendarz pod tytułem: *Sposób*
Na jastrzębie i kanie albo nowy środek
Wychowywania drobiu — był to ów ogrodek.

Jakoż zaledwie kogut, co odprawia warty,
Stanie i nieruchomie dzierżąc dziob zadarty,
I głowę grzebieniastą pochyliwszy bokiem,
Aby tym łacniej w niebo mógł celować okiem,
Dostrzeże wiszącego jastrzębia śród chmury,
Krzyknie: zaraz w ten ogród chowają się kury,
Nawet gęsi i pawie, i w nagłym przestrachu
Gołębie, gdy nie mogą schronić się na dachu.

Teraz w niebie żadnego nie widziano wroga,
Tylko skwarzyła słońca letniego pożoga,
Od niej ptaki w zbożowym ukryły się lasku;
Tamte leżą w murawie, te kąpią się w piasku.

Śród ptaszych głów sterczały główki ludzkie małe,
Odkryte; włosy na nich krótkie, jak len białe;
Szyje nagie do ramion; a pomiędzy nimi
Dziewczyna głową wyższa, z włosami dłuższymi;
Tuż za dziećmi paw siedział i piór swych obręcze
Szeroko rozprzestrzenił w różnofarbną tęczę,
Na której główki białe, jak na tle obrazku,

Rzucone w ciemny błękit, nabierały blasku,
Obrysowane wkoło kręgiem pawich oczu
Jak wiankiem gwiazd, świeciły w zbożu jak w przezroczu,
Pomiędzy kukuruzy złocistymi laski
I angielską trawicą posrebrzaną w paski,
I szczyrem koralowym, i zielonym ślazem,
Których kształty i barwy mieszały się razem,
Niby krata ze srebra i złota pleciona,
A powiewna od wiatru jak lekka zasłona.

Nad gęstwą różnofarbnych kłosów i badylów
Wisiała jak baldakim jasna mgła motylów
Zwanych babkami, których poczwórne skrzydełka,
Lekkie jak pajęczyna, przejrzyste jak szkiełka,
Gdy w powietrzu zawisną, zaledwie widome,
I chociaż brzęczą, myślisz, że są nieruchome.

Dziewczyna powiewała podniesioną w ręku
Szarą kitką, podobną do piór strusich pęku,
Nią zdała się oganiać główki niemowlęce
Od złotego motylów deszczu — w drugiej ręce
Coś u niej rogatego, złocistego świeci,
Zdaje się, że naczynie do karmienia dzieci:
Bo je zbliżała dzieciom do ust po kolei,
Miało zaś kształt złotego rogu Amaltei.

Tak zatrudniona, przecież obracała głowę
Na pamiętne szelestem krzaki agrestowe,
Nie wiedząc, że napastnik już z przeciwnej strony
Zbliżył się, czołgając się jak wąż przez zagony;
Aż wyskoczył z łopucha; spójrzała — stał blisko,
O cztery grzędy od niej, i kłaniał się nisko.
Już głowę odwróciła i wzniosła ramiona,
I zrywała się lecieć jak kraska spłoszona,
I już lekkie jej stopy wionęły nad liściem,
Kiedy dzieci, przelękłe podróżnego wniściem
I ucieczką dziewczyny, wrzasnęły okropnie;
Posłyszała, uczuła, że jest nieroztropnie
Dziatwę małą, przelękłą i samą porzucić:
Wracała wstrzymując się, lecz musiała wrócić,
Jak niechętny duch, wróżka przyzwany zaklęciem;

Przybiegła z najkrzykliwszym bawić się dziecięciem,
Siadła przy nim na ziemi, wzięła je na łono,
Drugie głaskała ręką i mową pieszczoną;
Aż się uspokoiły, objąwszy w rączęta
Jej kolana i tuląc główki jak pisklęta
Pod skrzydło matki. Ona rzekła: «Czy to pięknie
Tak krzyczeć? czy to grzecznie? ten pan was się zlęknie,
Ten pan nie przyszedł straszyć, to nie dziad szkaradny,
To gość, dobry pan, patrzcie tylko, jaki ładny».

Sama spójrzała: Hrabia uśmiechnął się mile
I widocznie był wdzięczen jej za pochwał tyle;
Postrzegła się, umilkła, oczy opuściła
I jako róży pączek cała się spłoniła.

W istocie był to piękny pan: słusznej urody,
Twarz miał pociągłą, blade, lecz świeże jagody,
Oczy modre, łagodne, włos długi, białawy;
Na włosach listki ziela i kosmyki trawy,
Które Hrabia oberwał pełznąc przez zagony,
Zieleniły się jako wieniec rozpleciony.

«O ty! rzekł, jakimkolwiek uczczę cię imieniem,
Bóstwem jesteś czy nimfą, duchem czy widzeniem!
Mów! własna-li cię wola na ziemię sprowadza,
Obca-li więzi ciebie na padole władza?
Ach, domyślam się — pewnie wzgardzony miłośnik,
Jaki pan możny albo opiekun zazdrośnik
W tym cię parku zamkowym jak zaklętą strzeże!
Godna, by o cię bronią walczyli rycerze,
Byś została romansów heroiną smutnych!
Odkryj mi, Piękna, tajnie twych losów okrutnych!
Znajdziesz wybawiciela — odtąd twym skinieniem,
Jak rządzisz sercem moim, tak rządź mym ramieniem».
Wyciągnął ramię. —

Ona z rumieńcem dziewiczym,
Ale z rozweselonym słuchała obliczem:
Jak dziecię lubi widzieć obrazki jaskrawe
I w liczmanach błyszczących znajduje zabawę,
Nim rozezna ich wartość, tak się słuch jej pieści

Z dźwięcznymi słowy, których nie pojęła treści.
Na koniec zapytała: «Skąd tu Pan przychodzi?
I czego tu po grzędach szuka Pan Dobrodziéj?»

Hrabia oczy roztworzył, zmieszany, zdziwiony,
Milczał; wreszcie, zniżając swej rozmowy tony:
«Przepraszam, rzekł, Panienko! widzę, żem pomieszał
Zabawy! ach, przepraszam, jam właśnie pośpieszał
Na śniadanie; już późno, chciałem na czas zdążyć;
Panienka wie, że drogą trzeba wkoło krążyć,
Przez ogród, zdaje mi się, jest do dworu prościéj».
Dziewczyna rzekła: «Tędy droga Jegomości;
Tylko grząd psuć nie trzeba; tam między murawą
Ścieżka». — «W lewo, zapytał Hrabia, czy na prawo?»
Ogrodniczka, podniosłszy błękitne oczęta,
Zdawała się go badać, ciekawością zdjęta:
Bo dom o tysiąc kroków widny jak na dłoni,
A Hrabia drogi pyta? Ale Hrabia do niéj
Chciał koniecznie coś mówić i szukał powodu
Rozmowy. — «Panna mieszka tu? blisko ogrodu?
Czy na wsi? jak to było, żem Panny we dworze
Nie widział? czy niedawno tu? przyjezdna może?»
Dziewczę wstrząsnęło głową. — «Przepraszam, Panienko,
Czy nie tam pokoj Panny, gdzie owe okienko?»

Myślił zaś w duchu: jeśli nie jest heroiną
Romansów, jest młodziuchną, prześliczną dziewczyną.
Zbyt często wielka dusza, myśl wielka, ukryta
W samotności, jak róża śród lasów rozkwita;
Dosyć ją wynieść na świat, postawić przed słońcem,
Aby widzów zdziwiła jasnych barw tysiącem!

Ogrodniczka tymczasem powstała w milczeniu,
Podniosła jedno dziecię zwisłe na ramieniu,
Drugie wzięła za rękę, a kilkoro przodem
Zaganiając jak gąski, szła dalej ogrodem.

Odwróciwszy się rzekła: «Czy też Pan nie może
Rozbiegłe moje ptastwo wpędzić nazad w zboże?»
«Ja ptastwo pędzać?» krzyknął Hrabia z zadziwieniem;
Ona tymczasem znikła, zakryta drzew cieniem.

Chwilę jeszcze z szpaleru przez majowe zwoje
Przeświecało coś na wskróś, jakby oczu dwoje.

Samotny Hrabia długo jeszcze stał w ogrodzie:
Dusza jego, jak ziemia po słońca zachodzie,
Ostygała powoli, barwy brała ciemne;
Zaczął marzyć, lecz sny miał bardzo nieprzyjemne.
Zbudził się, sam nie wiedząc, na kogo się gniewał;
Niestety, mało znalazł! nadto się spodziewał!
Bo gdy zagonem pełznął ku owej pasterce,
Paliło mu się w głowie, skakało w nim serce;
Tyle wdzięków w tajemnej nimfie upatrywał,
W tyle ją cudów ubrał, tyle odgadywał!
Wszystko znalazł inaczej: prawda, że twarz ładną,
Kibić miała wysmukłą, ale jak nieskładną!
A owa pulchność lic ów i rumieńca żywość,
Malująca zbyteczną, prostacką szczęśliwość!
Znak, że myśl jeszcze drzemie, że serce nieczynne!
I owe odpowiedzi, tak wiejskie, tak gminne!
«Po cóż się łudzić, krzyknął, zgaduję po czasie!
Moja nimfa tajemna pono gęsi pasie!»

Z nimfy zniknieniem całe czarowne przezrocze
Zmieniło się: te wstęgi, te kraty urocze,
Złote, srebrne, niestety! więc to była słoma?

Hrabia z załamanymi poglądał rękoma
Na snopek uwiązanej trawami mietlicy,
Którą brał za pęk strusich piór w ręku dziewicy.
Nie zapomniał naczynia: złocista konewka,
Ów rożek Amaltei, była to marchewka!
Widział ją w ustach dziecka pożeraną chciwie:
Więc było po uroku! po czarach! po dziwie!

Tak chłopiec, kiedy ujrzy cykoryi kwiaty,
Wabiące dłoń miękkimi, lekkimi bławaty,
Chce je pieścić, zbliża się, dmuchnie, i z podmuchem
Cały kwiat na powietrzu rozleci się puchem,
A w ręku widzi tylko badacz zbyt ciekawy
Nagą łodygę szarozielonawej trawy.

Hrabia wcisnął na oczy kapelusz i wracał
Tamtędy, kędy przyszedł, ale drogę skracał,
Stąpając po jarzynach, kwiatach i agreście,
Aż przeskoczywszy parkan, odetchnął nareście!
Przypomniał, że dziewczynie mówił o śniadaniu;
Może już wszyscy wiedzą o jego spotkaniu
W ogrodzie, blisko domu? może szukać wyślą?
Postrzegli, że uciekał? kto wie, co pomyślą?
Więc wypadało wrócić. Chyląc się u płotów,
Około miedz i zielska, po tysiącach zwrotów
Rad był przecież, że wyszedł w końcu na gościniec,
Który prosto prowadził na dworski dziedziniec.
Szedł przy płocie, a głowę odwracał od sadu
Jak złodziej od śpichlerza, aby nie dać śladu,
Że go myśli nawiedzić albo już nawiedził.
Tak Hrabia był ostróżny, choć go nikt nie śledził;
Patrzył w stronę przeciwną ogrodu, na prawo.

Był gaj z rzadka zarosły, wysłany murawą;
Po jej kobiercach, na wskroś białych pniów brzozowych,
Pod namiotem obwisłych gałęzi majowych,
Snuło się mnóstwo kształtów, których dziwne ruchy,
Niby tańce, i dziwny ubiór: istne duchy
Błądzące po księżycu. Tamci w czarnych, ciasnych,
Ci w długich, rozpuszczonych szatach jak śnieg jasnych;
Tamten pod kapeluszem jak obręcz szerokim,
Ten z gołą głową; inni, jak gdyby obłokiem
Obwiani, idąc, na wiatr puszczają zasłony,
Ciągnące się za głową jak komet ogony.
Każdy w innej postawie: ten przyrosł do ziemi,
Tylko oczyma kręci na dół spuszczonemi;
Ów, patrząc wprost przed siebie, niby senny kroczy
Jak po linie, ni w prawo, ni w lewo nie zboczy;
Wszyscy zaś ciągle w różne schylają się strony
Aż do ziemi, jak gdyby wybijać pokłony.
Jeżeli się przybliżą albo się spotkają,
Ani mówią do siebie, ani się witają,
Głęboko zadumani, w sobie pogrążeni.
Hrabia widział w nich obraz elizejskich cieni,
Które chociaż boleściom, troskom niedostępne,
Błąkają się spokojne, ciche, lecz posępne.

Któż by zgadnął, że owi, tak mało ruchomi,
Owi milczący ludzie — są nasi znajomi?
Sędziowscy towarzysze! z hucznego śniadania
Wyszli na uroczysty obrzęd grzybobrania:
Jako ludzie rozsądni, umieją miarkować
Mowy i ruchy swoje, aby je stosować
W każdej okoliczności do miejsca i czasu.
Dlatego, nim ruszyli za Sędzią do lasu,
Wzięli postawy tudzież ubiory odmienne,
Służące do przechadzki opończe płócienne,
Którymi osłaniają po wierzchu kontusze,
A na głowy słomiane wdziali kapelusze,
Stąd biali wyglądają jak czyscowe dusze.
Młodzież także przebrana, oprócz Telimeny
I kilku po francusku chodzących.

Tej sceny
Hrabia nie pojął, nie znał wiejskiego zwyczaju,
Więc zdziwiony nieźmiernie biegł pędem do gaju.

Grzybów było w bród: chłopcy biorą krasnolice,
Tyle w pieśniach litewskich sławione l i s i c e,
Co są godłem panieństwa, bo czerw ich nie zjada,
I dziwna, żaden owad na nich nie usiada.
Panienki za wysmukłym gonią b o r o w i k i e m,
Którego pieśń nazywa grzybów pułkownikiem*.
Wszyscy dybią na r y d z a; ten wzrostem skromniejszy
I mniej sławny w piosenkach, za to najsmaczniejszy,
Czy świeży, czy solony, czy jesiennej pory,
Czy zimą. Ale Wojski zbierał m u c h o m o r y.

Inne pospólstwo grzybów pogardzone w braku
Dla szkodliwości albo niedobrego smaku;
Lecz nie są bez użytku, one zwierza pasą
I gniazdem są owadów, i gajów okrasą.
Na zielonym obrusie łąk, jako szeregi
Naczyń stołowych sterczą: tu z krągłymi brzegi
S u r o j a d k i srebrzyste, żółte i czerwone,
Niby czareczki różnym winem napełnione;
K o ź l a k, jak przewrocone kubka dno wypukłe,
L e j k i, jako szampańskie kieliszki wysmukłe,

Кніга першая
Вячэра ў замку

Книга первая
Ужин в замке

Księga pierwsza
Kolacja na zamku

B i e l a k i krągłe, białe, szerokie i płaskie,
Jakby mlekiem nalane filiżanki saskie,
I kulista, czarniawym pyłkiem napełniona
P u r c h a w k a, jak pieprzniczka — zaś innych imiona
Znane tylko w zajęczym lub wilczym języku,
Od ludzi nie ochrzczone: a jest ich bez liku.
Ni wilczych, ni zajęczych nikt dotknąć nie raczy,
A kto schyla się ku nim, gdy błąd swój obaczy,
Zagniewany, grzyb złamie albo nogą kopnie;
Tak szpecąc trawę, czyni bardzo nieroztropnie.

Telimena ni wilczych, ni ludzkich nie zbiera,
Roztargniona, znudzona, dokoła spoziera,
Z głową w górę zadartą. Więc pan Rejent w gniewie
Mówił o niej, że grzybów szukała na drzewie;
Asesor ją złośliwiej równał do samicy,
Która miejsca na gniazdo szuka w okolicy.

Jakoż zdała się szukać samotności, ciszy,
Oddalała się z wolna od swych towarzyszy
I szła lasem na wzgórek pochyło wyniosły,
Ocieniony, bo drzewa gęściej na nim rosły.
W środku szarzał się kamień; strumień spod kamienia
Szumiał, tryskał i zaraz, jakby szukał cienia,
Chował się między gęste i wysokie zioła,
Które wodą pojone bujały dokoła;
Tam ów bystry swawolnik, spowijany w trawy
I liściem podesłany, bez ruchu, bez wrzawy,
Niewidzialny i ledwie dosłyszany szepce,
Jako dziecię krzykliwe złożone w kolebce,
Gdy matka nad nim zwiąże firanki majowe
I liścia makowego nasypie pod głowę.
Miejsce piękne i ciche, tu się często schrania
Telimena, zowiąc je Ś w i ą t y n i ą d u m a n i a.

Stanąwszy nad strumieniem, rzuciła na trawnik
Z ramion swój szal powiewny, czerwony jak krwawnik,
I podobna pływaczce, która do kąpieli
Zimnej schyla się, nim się zanurzyć ośmieli,
Klęknęła i powoli chyliła się bokiem;
Wreszcie, jakby porwana koralu potokiem,

Upadła nań i cała wzdłuż się rozpostarła,
Łokcie na trawie, skronie na dłoniach oparła,
Z głową na dół skłonioną; na dole, u głowy,
Błysnął francuskiej książki papier welinowy;
Nad alabastrowymi stronicami księgi
Wiły się czarne pukle i różowe wstęgi.

W szmaragdzie bujnych traw, na krwawnikowym szalu,
W sukni długiej, jak gdyby w powłoce koralu,
Od której odbijał się włos z jednego końca,
Z drugiego czarny trzewik; po bokach błyszcząca
Śnieżną pończoszką, chustką, białością rąk, lica,
Wydawała się z dala jak pstra gąsienica,
Gdy wpełźnie na zielony liść klonu.

Niestety!
Wszystkie tego obrazu wdzięki i zalety
Darmo czekały znawców, nikt nie zważał na nie,
Tak mocno zajmowało wszystkich grzybobranie.
Tadeusz przecież zważał i w bok strzelał okiem,
I nie śmiejąc iść prosto, przysuwał się bokiem:
Jak strzelec, gdy w ruchomej gałęzistej szopie,
Usiadłszy na dwóch kołach, podjeżdża na dropie,
Albo na siewki idąc, przy koniu się kryje,
Strzelbę złoży na siodle lub pod końską szyję,
Niby to bronę włóczy, niby jedzie miedzą,
A coraz się przybliża, kędy ptaki siedzą;
Tak skradał się Tadeusz.

Sędzia czaty zmieszał
I przeciąwszy mu drogę, do źródła pośpieszał.
Z wiatrem igrały białe poły szarafana
I wielka chustka w pasie końcem uwiązana;
Słomiany, podwiązany kapelusz od ruchu
Nagłego chwiał się z wiatrem jako liść łopuchu,
Spadając to na barki, to znowu na oczy;
W ręku ogromna laska: tak pan Sędzia kroczy.
Schyliwszy się i ręce obmywszy w strumieniu,
Usiadł przed Telimeną na wielkim kamieniu
I wsparłszy się oburącz na gałkę słoniową
Trzciny ogromnej, z taką ozwał się przemową:

«Widzi Aśćka, od czasu jak tu u nas gości
Tadeuszek, niemało mam niespokojności;
Jestem bezdzietny, stary; ten dobry chłopczyna
Wszak to moja na świecie pociecha jedyna,
Przyszły dziedzic fortunki mojej. Z łaski nieba
Zostawię mu kęs niezły szlacheckiego chleba;
Już mu też czas obmyśleć los, postanowienie;
Ale zważaj no, Aśćka, moje utrapienie!
Wiesz, że pan Jacek, brat mój, Tadeusza ociec,
Dziwny człowiek, zamiarów jego trudno dociec,
Nie chce wracać do kraju, Bóg wie, gdzie się kryje,
Nawet nie chce synowi oznajmić, że żyje,
A ciągle nim zarządza. Naprzód w legijony
Chciał go posyłać; byłem okropnie zmartwiony.
Potem zgodził się przecie, by w domu pozostał
I żeby się ożenił. Jużbyć żony dostał;
Partyję upatrzyłem; nikt z obywateli
Nie wyrówna z imienia ani z parenteli
Podkomorzemu; jego starsza córka Anna
Jest na wydaniu, piękna i posażna panna.
Chciałem zagaić». — Na to Telimena zbladła,
Złożyła książkę, wstała nieco i usiadła.

«Jak mamę kocham, rzekła, czy to, Panie Bracie,
Jest w tym sens jaki? czy wy Boga w sercu macie?
To myślisz Tadeusza zostać dobrodziejem,
Jeśli młodego chłopca zrobisz grykosiejem!
Świat mu zawiążesz! wierz mi, kląć was kiedyś będzie!
Zakopać taki talent w lasach i na grzędzie!
Wierz mi, ile poznałam, pojętne to dziecię,
Warto, żeby na wielkim przetarło się świecie;
Dobrze Brat zrobi, gdy go do stolicy wyśle;
Na przykład do Warszawy? lub wie Brat, co myślę,
Żeby do Peterburka? Ja pewnie tej zimy
Pojadę tam dla sprawy; razem ułożymy,
Co zrobić z Tadeuszem; znam tam wiele osób,
Mam wpływy: to najlepszy kreacyi sposób.
Za mą pomocą znajdzie wstęp w najpierwsze domy,
A kiedy będzie ważnym osobom znajomy,
Dostanie urząd, order; wtenczas niech porzuci
Służbę, jeżeli zechce, niech do domu wróci,

Mając już i znaczenie, i znajomość świata.
I cóż Brat myśli o tym?» — «Jużci, w młode lata,
Rzekł Sędzia, nieźle chłopcu trochę się przewietrzyć,
Obejrzeć się na świecie, między ludźmi przetrzéć;
Ja za młodu niemało świata objechałem:
Byłem w Piotrkowie, w Dubnie, to za trybunałem
Jadąc jako palestrant, to własne swe sprawy
Forytując, jeździłem nawet do Warszawy.
Człek niemało skorzystał! chciałbym i synowca
Wysłać pomiędzy ludzie, prosto jak wędrowca,
Jak czeladnika, który terminuje lata,
Ażeby nabył trochę znajomości świata.
Nie dla rang ni orderów! proszę uniżenie,
Ranga moskiewska, order, cóż to za znaczenie?
Któryż to z dawnych panów, ba, nawet dzisiejszych,
Między szlachtą w powiecie nieco zamożniejszych,
Dba o podobne fraszki? przecież są w estymie
U ludzi, bo szanujem w nich ród, dobre imię
Albo urząd, lecz ziemski, przyznany wyborem
Obywatelskim, nie zaś czyimś tam faworem».

Telimena przerwała: «Jeśli Brat tak myśli,
Tym lepiej, więc go jako wojażera wyślij».

«Widzi Siostra, rzekł Sędzia, skrobiąc smutnie głowę,
Chciałbym bardzo, cóż, kiedy mam trudności nowe!
Pan Jacek nie wypuszcza z opieki swej syna
I przysłał mi tu właśnie na kark bernardyna
Robaka, który przybył z tamtej strony Wisły,
Przyjaciel brata, wszystkie wie jego zamysły;
A więc o Tadeusza już wyrzekli losie
I chcą, by się ożenił, aby pojął Zosię,
Wychowankę Wać Pani; oboje dostaną,
Oprócz fortunki mojej, z łaski Jacka wiano
W kapitałach; wiesz Aśćka, że ma kapitały,
I z łaski jego mam też fundusz prawie cały,
Ma więc prawo rozrządzać. — Aśćka pomyśl o tem,
Żeby się to zrobiło z najmniejszym kłopotem;
Trzeba ich z sobą poznać. Prawda, bardzo młodzi,
Szczególnie Zosia mała, lecz to nic nie szkodzi;
Czas by już Zośkę wreszcie wydobyć z zamknięcia,

Bo wszakci to już pono wyrasta z dziecięcia».

Telimena, zdziwiona i prawie wylękła,
Podnosiła się coraz, na szalu uklękła;
Zrazu słuchała pilnie, potem dłoni ruchem
Przeczyła, ręką żwawo wstrząsając nad uchem,
Odpędzając jak owad nieprzyjemne słowa
Na powrót w usta mówcy. —

«A! a! to rzecz nowa!
Czy to Tadeuszowi szkodzi, czy nie szkodzi,
Rzekła z gniewem, sądź o tym sam Wać Pan Dobrodziéj,
Mnie nic do Tadeusza, sami o nim radźcie,
Zróbcie go ekonomem lub w karczmie posadźcie,
Niech szynkuje lub z lasu niech źwierzynę znosi:
Z nim sobie, co zechcecie, zróbcie; lecz do Zosi?
Co Wać Państwu do Zosi? Ja jej ręką rządzę,
Ja sama! Że pan Jacek dawał był pieniądze
Na wychowanie Zosi i że jej wyznaczył
Małą pensyjkę roczną, więcej przyrzec raczył,
Toć jej jeszcze nie kupił. Zresztą Państwo wiecie,
I dotąd jeszcze o tym wiadomo na świecie,
Że hojność Państwa dla nas nie jest bez powodu,
Winni coś Soplicowie dla Horeszków rodu».
(Tej części mowy Sędzia słuchał z niepojętem
Pomieszaniem, żałością i widocznym wstrętem;
Jakby lękał się reszty mowy, głowę skłonił
I ręką potakując, mocno się zapłonił).

Telimena kończyła: «Byłam jej piastunką,
Jestem krewną, jedyną Zosi opiekunką.
Nikt oprócz mnie nie będzie myślił o jej szczęściu».
«A jeśli ona szczęście znajdzie w tym zamęściu?
Rzekł Sędzia wzrok podnosząc; jeśli Tadeuszka
Podoba?» — «Czy podoba? to na wierzbie gruszka;
Podoba, nie podoba, a to mi rzecz ważna!
Zosia nie będzie, prawda, partyja posażna,
Ale też nie jest z lada wsi, lada szlachcianka,
Idzie z Jaśnie Wielmożnych, jest Wojewodzianka,
Rodzi się z Horeszkówny; małżonka dostanie!
Staraliśmy się tyle o jej wychowanie!

Chybaby tu zdziczała». — Sędzia pilnie słuchał
Patrząc w oczy; zdało się, że się udobruchał,
Bo rzekł dosyć wesoło: «No, to i cóż robić,
Bóg widzi, szczerze chciałem interesu dobić;
Tylko bez gniewu. Jeśli Aśćka się nie zgodzi,
Aśćka ma prawo; smutno — gniewać się nie godzi;
Radziłem, bo brat kazał, nikt tu nie przymusza;
Gdy Aśćka rekuzuje pana Tadeusza,
Odpisuję Jackowi, że nie z mojej winy
Nie dojdą Tadeusza z Zosią zaręczyny.
Teraz sam będę radzić; pono z Podkomorzym
Zagaimy swatostwo i resztę ułożym».

Przez ten czas Telimena ostygła z zapału:
«Ja nic nie rekuzuję, Braciszku, pomału!
Sam mówiłeś, że jeszcze za wcześnie — zbyt młodzi —
Rozpatrzmy się, czekajmy, nic to nie zaszkodzi,
Poznajmy z sobą państwa młodych; będziem zważać,
Nie można szczęścia drugich tak na traf narażać.
Ostrzegam tylko wcześnie: niech Brat Tadeusza
Nie namawia, kochać się w Zosi nie przymusza,
Bo serce nie jest sługa, nie zna, co to pany,
I nie da się przemocą okuwać w kajdany».

Za czym Sędzia, powstawszy, odszedł zamyślony;
Pan Tadeusz z przeciwnej przybliżał się strony,
Udając, że szukanie grzybów tam go zwabia;
W tymże kierunku z wolna posuwał się Hrabia.

Hrabia podczas Sędziego sporów z Telimeną
Stał za drzewami, mocno zdziwiony tą sceną:
Dobył z kieszeni papier i ołówek, sprzęty,
Które zawsze miał z sobą, i na pień wygięty
Rozpiąwszy kartkę, widać, że obraz malował,
Mówiąc sam z sobą: «Jakbyś umyślnie grupował:
Ten na głazie, ta w trawie, grupa malownicza!
Głowy charakterowe! z kontrastem oblicza!»

Podchodził, wstrzymywał się, lornetkę przecierał,
Oczy chustką obwiewał i coraz spozierał:
«Miałożby to cudowne, śliczne widowisko

Zginąć albo zmienić się, gdy podejdę blisko?
Ten aksamit traw będzież to mak i botwinie?
W nimfie tej czyż obaczę jaką ochmistrzynię?»

Choć Hrabia Telimenę już dawniej widywał
W domu Sędziego, w którym dosyć często bywał,
Lecz mało ją uważał; zadziwił się zrazu,
Rozeznając w niej model swojego obrazu.
Miejsca piękność, postawy wdzięk i gust ubrania
Zmieniły ją, zaledwie była do poznania.
W oczach świeciły jeszcze niezagasłe gniewy;
Twarz, ożywiona wiatru świeżymi powiewy,
Sporem z Sędzią i nagłym przybyciem młodzieńców,
Nabrała mocnych, żywszych niż zwykle rumieńców.

«Pani, rzekł Hrabia, racz mej śmiałości darować,
Przychodzę i przepraszać, i razem dziękować.
Przepraszać, że jej kroków śledziłem ukradkiem;
I dziękować, że byłem jej dumania świadkiem;
Tyle ją obraziłem! winienem jej tyle!
Przerwałem chwile dumań: winienem ci chwile
Natchnienia! chwile błogie! potępiaj człowieka,
Ale sztukmistrz twojego przebaczenia czeka!
Na wielem się odważył, na więcej odważę!
Sądź!» — tu ukląkł i podał swoje peizaże.

Telimena sądziła malowania proby
Tonem grzecznej, lecz sztukę znającej osoby;
Skąpa w pochwały, lecz nie szczędziła zachętu:
«Brawo, rzekła, winszuję, niemało talentu.
Tylko Pan nie zaniedbuj; szczególniej potrzeba
Szukać pięknej natury! O szczęśliwe nieba
Krajów włoskich! różowe Cezarów ogrody!
Wy, klasyczne Tyburu spadające wody!
I straszne Pauzylipu skaliste wydroże!
To, Hrabio, kraj malarzów! U nas, żal się Boże!
Dziecko muz, w Soplicowie oddane na mamki,
Umrze pewnie. Mój Hrabio, oprawię to w ramki
Albo w album umieszczę do rysunków zbiorku,
Które zewsząd skupiałam: mam ich dosyć w biorku».

Zaczęli więc rozmowę o niebios błękitach,
Morskich szumach i wiatrach wonnych, i skał szczytach,
Mieszając tu i ówdzie, podróżnych zwyczajem,
Śmiech i urąganie się nad ojczystym krajem.

A przecież wokoło nich ciągnęły się lasy
Litewskie! tak poważne i tak pełne krasy! —
Czeremchy oplatane dzikich chmielów wieńcem,
Jarzębiny ze świeżym pasterskim rumieńcem,
Leszczyna jak menada z zielonymi berły,
Ubranymi, jak w grona, w orzechowe perły;
A niżej dziatwa leśna: głóg w objęciu kalin,
Ożyna czarne usta tuląca do malin.
Drzewa i krzewy liśćmi wzięły się za ręce,
Jak do tańca stające panny i młodzieńce
Wkoło pary małżonków. Stoi pośród grona
Para, nad całą leśną gromadą wzniesiona
Wysmukłością kibici i barwy powabem:
Brzoza biała, kochanka, z małżonkiem swym grabem.
A dalej, jakby starce na dzieci i wnuki
Patrzą, siedząc w milczeniu: tu sędziwe buki,
Tam matrony topole i mchami brodaty
Dąb, włożywszy pięć wieków na swój kark garbaty,
Wspiera się, jak na grobów połamanych słupach,
Na dębów, przodków swoich, skamieniałych trupach.

Pan Tadeusz kręcił się, nudząc niepomału
Długą rozmową, w której nie mógł brać udziału;
Aż gdy zaczęto sławić cudzoziemskie gaje
I wyliczać z kolei wszystkich drzew rodzaje:
Pomarańcze, cyprysy, oliwki, migdały,
Kaktusy, aloesy, mahonie, sandały,
Cytryny, bluszcz, orzechy włoskie, nawet figi,
Wysławiając ich kształty, kwiaty i łodygi —
Tadeusz nie przestawał dąsać się i zżymać,
Na koniec nie mógł dłużej od gniewu wytrzymać.

Był on prostak, lecz umiał czuć wdzięk przyrodzenia
I patrząc w las ojczysty, rzekł pełen natchnienia:
«Widziałem w botanicznym wileńskim ogrodzie

Owe sławione drzewa rosnące na wschodzie
I na południu, w owej pięknej włoskiej ziemi;
Któreż równać się może z drzewami naszemi?
Czy aloes z długimi jak konduktor pałki?
Czy cytryna, karlica z złocistymi gałki,
Z liściem lakierowanym, krótka i pękata,
Jako kobieta mała, brzydka, lecz bogata?
Czy zachwalony cyprys, długi, cienki, chudy!
Co zdaje się być drzewem nie smutku, lecz nudy?
Mówią, że bardzo smutnie wygląda na grobie:
Jest to jak lokaj Niemiec we dworskiej żałobie,
Nie śmiejący rąk podnieść ani głowy skrzywić,
Aby się etykiecie niczym nie sprzeciwić.

Czyż nie piękniejsza nasza poczciwa brzezina,
Która jako wieśniaczka, kiedy płacze syna,
Lub wdowa męża, ręce załamie, roztoczy
Po ramionach do ziemi strumienie warkoczy!
Niema z żalu, postawą jak wymownie szlocha!
Czemuż Pan Hrabia, jeśli w malarstwie się kocha,
Nie maluje drzew naszych, pośród których siedzi?
Prawdziwie, będą z Pana żartować sąsiedzi,
Że mieszkając na żyznej litewskiej równinie,
Malujesz tylko jakieś skały i pustynie».

«Przyjacielu! rzekł Hrabia, piękne przyrodzenie
Jest formą, tłem, materią, a duszą natchnienie,
Które na wyobraźni unosi się skrzydłach,
Poleruje się gustem, wspiera na prawidłach.
Nie dość jest przyrodzenia, nie dosyć zapału,
Sztukmistrz musi ulecieć w sfery ideału!
Nie wszystko, co jest piękne, wymalować da się!
Dowiesz się o tym wszystkim z książek w swoim czasie.
Co się tycze malarstwa: do obrazu trzeba
Punktów widzenia, grupy, ansamblu i nieba,
Nieba włoskiego! stąd też w kunszcie peizażów
Włochy były, są, będą ojczyzną malarzów.
Stąd też oprócz Brejgela, lecz nie Van der Helle,
Ale peizażysty (bo są dwaj Brejgele),
I oprócz Ruisdala, na całej północy
Gdzież był peizażysta który pierwszej mocy?

Niebios, niebios potrzeba!» — «Nasz malarz Orłowski*,
Przerwała Telimena, miał gust Soplicowski.
(Trzeba wiedzieć, że to jest Sopliców choroba,
Że im oprócz Ojczyzny nic się nie podoba).
Orłowski, który życie strawił w Peterburku,
Sławny malarz (mam jego kilka szkiców w biurku),
Mieszkał tuż przy cesarzu, na dworze, jak w raju,
A nie uwierzy Hrabia, jak tęsknił po kraju,
Lubił ciągle wspominać swej młodości czasy,
Wysławiał wszystko w Polszcze: ziemię, niebo, lasy...»

«I miał rozum! zawołał Tadeusz z zapałem:
Te Państwa niebo włoskie, jak o nim słyszałem,
Błękitne, czyste, wszak to jak zamarzła woda;
Czyż nie piękniejsze stokroć wiatr i niepogoda?
U nas dość głowę podnieść, ileż to widoków!
Ileż scen i obrazów z samej gry obłoków!
Bo każda chmura inna: na przykład jesienna
Pełźnie jak żółw leniwa, ulewą brzemienna,
I z nieba aż do ziemi spuszcza długie smugi
Jak rozwite warkocze, to są deszczu strugi;
Chmura z gradem, jak balon, szybko z wiatrem leci,
Krągła, ciemnobłękitna, w środku żółto świeci,
Szum wielki słychać wkoło; nawet te codzienne,
Patrzcie Państwo, te białe chmurki, jak odmienne!
Zrazu jak stada dzikich gęsi lub łabędzi,
A z tyłu wiatr jak sokoł do kupy je pędzi:
Ściskają się, grubieją, rosną, nowe dziwy!
Dostają krzywych karków, rozpuszczają grzywy,
Wysuwają nóg rzędy i po niebios sklepie
Przelatują jak tabun rumaków po stepie:
Wszystkie białe jak srebro, zmieszały się — nagle
Z ich karków rosną maszty, z grzyw szerokie żagle,
Tabun zmienia się w okręt i wspaniale płynie
Cicho, z wolna, po niebios błękitnej rowninie!»

Hrabia i Telimena poglądali w górę;
Tadeusz jedną ręką pokazał im chmurę,
A drugą ścisnął z lekka rączkę Telimeny;
Kilka już upłynęło minut cichej sceny;
Hrabia rozłożył papier na swym kapeluszu

I wydobył ołówek; wtem przykry dla uszu
Odezwał się dzwon dworski, i zaraz śród lasu
Cichego pełno było krzyku i hałasu.

Hrabia, kiwnąwszy głową, rzekł poważnym tonem:
«Tak to na świecie wszystko los zwykł kończyć dzwonem.
Rachunki myśli wielkiej, plany wyobraźni,
Zabawki niewinności, uciechy przyjaźni,
Wylania się serc czułych! gdy śpiż z dala ryknie —
Wszystko miesza się, zrywa, mąci się i niknie!»
Tu obróciwszy czuły wzrok ku Telimenie:
«Coż zostaje?» — a ona mu rzekła: «Wspomnienie».
I chcąc Hrabiego nieco ułagodzić smutek,
Podała mu urwany kwiatek niezabudek.
Hrabia go ucałował i na pierś przyszpilał;
Tadeusz z drugiej strony krzak ziela rozchylał,
Widząc, że się ku niemu tym zielem przewija
Coś białego, była to rączka jak lilija;
Pochwycił ją, całował i usty po cichu
Utonął w niej jak pszczoła w liliji kielichu;
Uczuł na ustach zimno; znalazł klucz i biały
Papier w trąbkę zwiniony, był to listek mały;
Porwał, schował w kieszenie; nie wie, co klucz znaczy,
Lecz mu to owa biała kartka wytłumaczy.

Dzwon wciąż dzwonił, i echem z głębi cichych lasów
Odezwało się tysiąc krzyków i hałasów;
Odgłos to był szukania i nawoływania,
Hasło zakończonego na dziś grzybobrania,
Odgłos nie smutny wcale ani pogrzebowy,
Jak się Hrabiemu zdało, owszem, obiadowy.
Dzwon ten, w każde południe krzyczący z poddasza,
Gości i czeladź domu na obiad zaprasza:
Tak było w dawnych licznych dworach we zwyczaju
I zostało się w domu Sędziego. Więc z gaju
Wychodziła gromada niosąca krobeczki,
Koszyki, uwiązane końcami chusteczki,
Pełne grzybów; a panny w jednym ręku niosły,
Jako wachlarz zwiniony, b o r o w i k rozrosły,
W drugim związane razem, jakby polne kwiatki,
O p i e ń k i i rozlicznej barwy s u r o j a d k i.

Wojski miał m u c h o m o r a. Z próżnymi przychodzi
Rękami Telimena, z nią panicze młodzi.

Goście weszli w porządku i stanęli kołem:
Podkomorzy najwyższe brał miejsce za stołem;
Z wieku mu i z urzędu ten zaszczyt należy,
Idąc kłaniał się starcom, damom i młodzieży;
Obok stał Kwestarz; Sędzia tuż przy Bernardynie.
Bernardyn zmówił krótki pacierz po łacinie;
Podano w kolej wódkę, za czym wszyscy siedli
I chołodziec litewski milczkiem żwawo jedli.

Obiadowano ciszej, niż się zwykle zdarza,
Nikt nie gadał pomimo wezwań gospodarza.
Strony biorące udział w wielkiej o psów zwadzie
Myśliły o jutrzejszej walce i zakładzie;
Myśl wielka zwykle usta do milczenia zmusza.
Telimena, mówiąca wciąż do Tadeusza,
Musiała ku Hrabiemu nieraz się odwrócić,
Nawet na Asesora nieraz okiem rzucić:
Tak ptasznik patrzy w sidło, kędy szczygły zwabia,
I razem w pastkę wróblą. Tadeusz i Hrabia,
Obadwa radzi z siebie, obadwa szczęśliwi,
Oba pełni nadziei, więc niegadatliwi.
Hrabia na kwiatek dumne opuszczał wejrzenie,
A Tadeusz ukradkiem spozierał w kieszenie,
Czy ów kluczyk nie uciekł; ręką nawet chwytał
I kręcił kartkę, której dotąd nie przeczytał.
Sędzia Podkomorzemu węgrzyna, szampana
Dolewał, służył pilnie, ściskał za kolana,
Ale do rozmawiania z nim nie miał ochoty
I widać, że czuł jakieś tajemne kłopoty.

Przemijały w milczeniu talerze i dania;
Przerwał nareszcie nudny tok obiadowania
Gość niespodziany, szybko wpadając, gajowy;
Nie zważał nawet, że czas właśnie obiadowy,
Podbiegł do Pana; widać z postawy i z miny,
Że ważnej i niezwykłej jest posłem nowiny.
Ku niemu oczy całe zwróciło zebranie,
On, odetchnąwszy nieco, rzekł: «Niedźwiedź, Mospanie!»

Resztę wszyscy odgadli: że zwierz z m a t e c z n i k a
Wyszedł, że w Zaniemeńską Puszczę się przemyka,
Że go trzeba wnet ścigać, wszyscy wraz uznali,
Choć ani się radzili, ani namyślali —
Spólną myśl widać było z uciętych wyrazów,
Z gestów żywych, z wydanych rozlicznych rozkazów,
Które wychodząc tłumnie, razem z ust tak wielu,
Dążyły przecież wszystkie do jednego celu.

«Na wieś! zawołał Sędzia, hej! konno, setnika!
Jutro na brzask obława, lecz na ochotnika;
Kto wystąpi z oszczepem, temu z robocizny
Wytrącić dwa szarwarki i pięć dni pańszczyzny».

«W skok, krzyknął Podkomorzy, okulbaczyć siwą,
Dobiec w cwał do mojego dworu; wziąć co żywo
Dwie pjawki, które w całej okolicy słyną,
Pies zowie się Sprawnikiem, a suka Strapczyną*;
Zakneblować im pyski, zawiązać je w miechu
I przystawić je tutaj konno dla pośpiechu».
«Wańka! krzyknął na chłopca Asesor po rusku,
Tasak mój Sanguszkowski pociągnąć na brusku:
Wiesz, tasak, co od Księcia miałem w podarunku;
Pas opatrzyć, czy kula jest w każdym ładunku».
«Strzelby, krzyknęli wszyscy, mieć na pogotowiu!»
Asesor wołał ciągle: «Ołowiu, ołowiu!
Formę do kul mam w torbie». — «Do księdza plebana
Dać znać, dodał pan Sędzia, żeby jutro z rana
Mszę miał w kaplicy leśnej; króciochna oferta
Za myśliwych, msza zwykła świętego Huberta».

Po wydanych rozkazach nastało milczenie;
Każdy dumał i rzucał dokoła wejrzenie,
Jak gdyby kogoś szukał; z wolna wszystkich oczy
Sędziwa twarz Wojskiego ciągnie i jednoczy:
Znak to był, że szukają na przyszłą wyprawę
Wodza i że Wojskiemu oddają buławę.
Wojski powstał, zrozumiał towarzyszów wolę
I uderzywszy ręką poważnie po stole,
Pociągnął złocistego z zanadrza łańcuszka,
Na którym wisiał gruby zegarek jak gruszka.

«Jutro, rzekł, pół do piątej przy leśnej kaplicy
Stawią się bracia strzelcy, wiara obławnicy».

Rzekł i ruszył od stołu, za nim szedł gajowy;
Oni obmyślić mają i urządzić łowy.

Tak wodze gdy na jutro bitwę zapowiedzą,
Żołnierze po obozie broń czyszczą i jedzą
Lub na płaszczach i siodłach śpią próżni kłopotu,
A wodze śród cichego dumają namiotu.

Przerwał się obiad, dzień zszedł na kowaniu koni,
Karmieniu psów, zbieraniu i czyszczeniu broni,
U wieczerzy zaledwie kto przysiadł do stoła;
Nawet strona Kusego z partyją Sokoła
Przestała dawnym wielkim zatrudniać się sporem:
Pobrawszy się pod ręce, Rejent z Asesorem
Wyszukują ołowiu. Reszta spracowana
Szła spać wcześnie, ażeby przebudzić się z rana.

KSIĘGA CZWARTA • DYPLOMATYKA I ŁOWY

T r e ś ć : Zjawisko w papilotach budzi Tadeusza. Za późne postrzeżenie omyłki. Karczma. Emisariusz. Zręczne użycie tabakiery zwraca dyskusje na właściwą drogę. Matecznik. Niedźwiedź. Niebezpieczeństwo Tadeusza i Hrabiego. Trzy strzały. Spór Sagalasówki z Sanguszkówką, rozstrzygniony na stronę jednorurki Horeszkowskiej. Bigos. Wojskiego powieść o pojedynku Doweyki z Domeyką, przerwana szczuciem kota. Koniec powieści o Doweyce i Domeyce.

Rowienniki litewskich wielkich kniaziów, drzewa
Białowieży, Świtezi, Ponar, Kuszelewa!
Których cień spadał niegdyś na koronne głowy
Groźnego Witenesa, wielkiego Mindowy
I Giedymina, kiedy na Ponarskiej Górze,
Przy ognisku myśliwskim, na niedźwiedziej skórze
Leżał, słuchając pieśni mądrego Lizdejki,
A Wiliji widokiem i szumem Wilejki
Ukołysany, marzył o wilku żelaznym*;
I zbudzony, za bogów rozkazem wyraźnym

Zbudował miasto Wilno, które w lasach siedzi
Jak wilk pośrodku żubrów, dzików i niedźwiedzi.
Z tego to miasta Wilna, jak z rzymskiej wilczycy,
Wyszedł Kiejstut i Olgierd, i Olgierdowicy,
Równie myśliwi wielcy jak sławni rycerze,
Czyli wroga ścigali, czyli dzikie źwierzę.
Sen myśliwski nam odkrył tajnie przyszłych czasów,
Że Litwie trzeba zawsze żelaza i lasów.

Knieje! do was ostatni przyjeżdżał na łowy,
Ostatni król, co nosił kołpak Witoldowy*,
Ostatni z Jagiellonów wojownik szczęśliwy
I ostatni na Litwie monarcha myśliwy.
Drzewa moje ojczyste! jeśli Niebo zdarzy,
Bym wrócił was oglądać, przyjaciele starzy,
Czyli was znajdę jeszcze? czy dotąd żyjecie?
Wy, koło których niegdyś pełzałem jak dziecię;
Czy żyje wielki Baublis*, w którego ogromie
Wiekami wydrążonym, jakby w dobrym domie,
Dwunastu ludzi mogło wieczerzać za stołem?
Czy kwitnie gaj Mendoga pod farnym kościołem*?
I tam na Ukrainie, czy się dotąd wznosi
Przed Hołowińskich domem, nad brzegami Rosi,
Lipa tak rozrośniona, że pod jej cieniami
Stu młodzieńców, sto panien szło w taniec parami?

Pomniki nasze! ileż co rok was pożera
Kupiecka lub rządowa, moskiewska siekiera!
Nie zostawia przytułku ni leśnym śpiewakom,
Ni wieszczom, którym cień wasz tak miły jak ptakom.
Wszak lipa czarnolaska, na głos Jana czuła,
Tyle rymów natchnęła! wszak ów dąb gaduła
Kozackiemu wieszczowi tyle cudów śpiewa*!

Ja ileż wam winienem, o domowe drzewa!
Błahy strzelec, uchodząc szyderstw towarzyszy
Za chybioną źwierzynę, ileż w waszej ciszy
Upolowałem dumań, gdy w dzikim ostępie,
Zapomniawszy o łowach, usiadłem na kępie,
A koło mnie srebrzył się tu mech siwobrody,
Zlany granatem czarnej, zgniecionej jagody,

A tam się czerwieniły wrzosiste pagórki,
Strojne w brusznice jakby w koralów paciorki. —
Wokoło była ciemność; gałęzie u góry
Wisiały jak zielone, gęste, niskie chmury;
Wicher kędyś nad sklepem szalał nieruchomym,
Jękiem, szumami, wyciem, łoskotami, gromem:
Dziwny, odurzający hałas! mnie się zdało,
Że tam nad głową morze wiszące szalało.

Na dole jak ruiny miast: tu wywrot dębu
Wysterka z ziemi na kształt ogromnego zrębu,
Na nim oparte, jak ścian i kolumn obłamy,
Tam gałęziste kłody, tu wpółzgniłe tramy,
Ogrodzone parkanem traw; w środek tarasu
Zajrzeć straszno, tam siedzą gospodarze lasu:
Dziki, niedźwiedzie, wilki; u wrót leżą kości
Na pół zgryzione jakichś nieostróżnych gości.
Czasem wymkną się w górę przez trawy zielenie,
Jakby dwa wodotryski, dwa rogi jelenie
I mignie między drzewa źwierz żółtawym pasem,
Jak promień, kiedy wpadłszy gaśnie między lasem.

I znowu cichość w dole. Dzięcioł na jedlinie
Stuka z lekka i dalej odlatuje, ginie,
Schował się, ale dziobem nie przestaje pukać,
Jak dziecko, gdy schowane woła, by go szukać.
Bliżej siedzi wiewiórka, orzech w łapkach trzyma,
Gryzie go; zawiesiła kitkę nad oczyma,
Jak pióro nad szyszakiem u kirasyjera;
Chociaż tak osłoniona, dokoła spoziera,
Dostrzegłszy gościa, skacze gajów tanecznica
Z drzew na drzewa, miga się jako błyskawica;
Na koniec w niewidzialny otwór pnia przepada
Jak wracająca w drzewo rodzime dryjada.
Znowu cicho.

Wtem gałąź wstrzęsła się trącona
I pomiędzy jarzębin rozsunione grona
Kraśniejsze od jarzębin zajaśniały lica:
To jagód lub orzechów zbieraczka, dziewica;
W krobeczce z prostej kory podaje zebrane

Кніга другая

На паляванне!

Книга вторая

На охоту!

Księga druga

Na polowanie!

Bruśnice świeże, jako jej usta rumiane;
Obok młodzieniec idzie, leszczynę nagina,
Chwyta w lot migające orzechy dziewczyna.

Wtem usłyszeli odgłos rogów i psów granie,
Zgadują, że się ku nim zbliża polowanie,
I pomiędzy gałęzi gęstwę, pełni trwogi,
Zniknęli nagle z oczu jako leśne bogi.

W Soplicowie ruch wielki; lecz ni psów hałasy,
Ani rżące rumaki, skrzypiące kolasy,
Ni odgłos trąb dających hasło polowania
Nie mogły Tadeusza wyciągnąć z posłania;
Ubrany padłszy w łóżko, spał jak bobak w norze.
Nikt z młodzieży nie myślił szukać go po dworze,
Każdy sobą zajęty śpieszył, gdzie kazano;
O towarzyszu sennym całkiem zapomniano.

On chrapał; słońce w otwór, co śród okienicy
Wyrznięty był w kształt serca, wpadło do ciemnicy
Słupem ognistym, prosto sennemu na czoło;
On jeszcze chciał zadrzemać i kręcił się w koło,
Chroniąc się blasku; nagle usłyszał stuknienie,
Przebudził się; wesołe było przebudzenie.
Czuł się rzeźwym jak ptaszek, z lekkością oddychał,
Czuł się szczęśliwym, sam się do siebie uśmiéchał:
Myśląc o wszystkim, co mu wczora się zdarzyło,
Rumienił się i wzdychał, i serce mu biło.

Spojrzał w okno, o dziwy! w promieni przezroczu,
W owym sercu, błyszczało dwoje jasnych oczu,
Szeroko otworzonych, jak zwykle wejrzenie,
Kiedy z jasności dziennej przedziera się w cienie;
Ujrzał i małą rączkę, niby wachlarz z boku
Nadstawioną ku słońcu dla ochrony wzroku;
Palce drobne, zwrócone na światło różowe,
Czerwieniły się na wskróś jakby rubinowe;
Usta widział ciekawe, roztulone nieco,
I ząbki, co jak perły śród koralów świecą,
I lica, choć od słońca zasłaniane dłonią

Różową, same całe jak róże się płonią.
Tadeusz spał pod oknem; sam ukryty w cieniu,
Leżąc na wznak, cudnemu dziwił się zjawieniu
I miał je tuż nad sobą, ledwie nie na twarzy;
Nie wiedział, czy to jawa, czyli mu się marzy
Jedna z tych miłych, jasnych twarzyczek dziecinnych,
Które pomnim widziane we śnie lat niewinnych.
Twarzyczka schyliła się — ujrzał, drżąc z bojaźni
I radości, niestety! ujrzał najwyraźniéj,
Przypomniał, poznał włos ów krótki, jasnozłoty,
W drobne, jako śnieg białe, zwity papiloty,
Niby srebrzyste strączki, co od słońca blasku
Świeciły jak korona na świętych obrazku.

Zerwał się; i widzenie zaraz uleciało
Przestraszone łoskotem; czekał, nie wracało!
Tylko usłyszał znowu trzykrotne stukanie
I słowa: «Niech Pan wstaje, czas na polowanie,
Pan zaspał». Skoczył z łóżka i obu rękami
Pchnął okienicę, że aż trzasła zawiasami
I rozwarłszy się w obie uderzyła ściany;
Wyskoczył, patrzył wkoło, zdumiony, zmieszany,
Nic nie widział, nie dostrzegł niczyjego śladu:
Niedaleko od okna był parkan od sadu,
Na nim chmielowe liście i kwieciste wieńce
Chwiały się; czy je lekkie potrąciły ręce?
Czy wiatr ruszył? Tadeusz długo patrzył na nie,
Nie śmiał iść w ogród; tylko wsparł się na parkanie,
Oczy podniosł i z palcem do ust przyciśnionym
Kazał sam sobie milczeć, by słowem kwapionym
Nie rozerwał myślenia; potem w czoło stukał,
Niby do wspomnień dawnych, uśpionych w nim, pukał,
Na koniec, gryząc palce, do krwi się zadrasnął
I na cały głos: «Dobrze, dobrze mi tak!» wrzasnął.

We dworze, gdzie przed chwilą tyle było krzyku,
Teraz pusto i głucho jak na mogilniku:
Wszyscy ruszyli w pole; Tadeusz nadstawił
Uszu i ręce do nich jak trąbki przyprawił,
Słuchał, aż mu wiatr przyniosł, wiejący od puszczy,

Odgłosy trąb i wrzaski polującej tłuszczy.

Koń Tadeusza w stajni czekał osiodłany,
Wziął więc flintę, skoczył nań i jak opętany
Pędził ku karczmom, które stały przy kaplicy,
Kędy mieli się rankiem zebrać obławnicy.

Dwie chyliły się karczmy po dwóch stronach drogi,
Oknami wzajem sobie grożące jak wrogi;
Stara należy z prawa do zamku dziedzica,
Nową na złość zamkowi postawił Soplica.
W tamtej, jak w swym dziedzictwie, rej wodził Gerwazy,
W tej najwyższe za stołem brał miejsce Protazy.

Nowa karczma nie była ciekawa z pozoru.
Stara wedle dawnego zbudowana wzoru,
Który był wymyślony od tyryjskich cieśli,
A potem go Żydowie po świecie roznieśli:
Rodzaj architektury obcym budowniczym
Wcale nie znany; my go od Żydów dziedziczym.

Karczma z przodu jak korab, z tyłu jak świątynia:
Korab, istna Noego czworogranna skrzynia,
Znany dziś pod prostackim nazwiskiem stodoły;
Tam różne są zwierzęta, konie, krowy, woły,
Kozy brodate; w górze zaś ptastwa gromady
I płazów choć po parze, są też i owady.
Część tylnia, na kształt dziwnej świątyni stawiona,
Przypomina z pozoru ów gmach Salomona,
Który pierwsi ćwiczeni w budowań rzemieśle
Hiramscy na Syjonie wystawili cieśle.
Żydzi go naśladują dotąd we swych szkołach,
A szkoł rysunek widny w karczmach i stodołach.
Dach z dranic i ze słomy, śpiczasty, zadarty,
Pogięty jako kołpak żydowski podarty.
Ze szczytu wytryskają krużganku krawędzie,
Oparte na drewnianym licznych kolumn rzędzie;
Kolumny, co jest wielkie architektów dziwo,
Trwałe, chociaż wpółzgniłe i stawione krzywo
Jako w wieży pizańskiej, nie podług modelów
Greckich, bo są bez podstaw i bez kapitelów.

Nad kolumnami biegą wpółokrągłe łuki,
Także z drzewa, gotyckiej naśladowstwo sztuki.
Z wierzchu ozdoby sztuczne, nie rylcem, nie dłutem,
Ale zręcznie ciesielskim wyrzezane sklutem,
Krzywe jak szabasowych ramiona świeczników;
Na końcu wiszą gałki, coś na kształt guzików,
Które Żydzi modląc się na łbach zawieszają
I które po swojemu «cyces» nazywają.
Słowem, z daleka karczma chwiejąca się, krzywa,
Podobna jest do Żyda, gdy się modląc kiwa:
Dach jak czapka, jak broda strzecha roztrzęśniona,
Ściany dymne i brudne jak czarna opona,
A z przodu rzeźba sterczy jak cyces na czole.

W środku karczmy jest podział jak w żydowskiej szkole:
Jedna część, pełna izbic ciasnych i podłużnych,
Służy dla dam wyłącznie i panów podróżnych;
W drugiej ogromna sala. Koło każdej ściany
Ciągnie się wielonożny stół wąski, drewniany,
Przy nim stołki, choć niższe, podobne do stoła
Jako dzieci do ojca.

Na stołkach dokoła
Siedziały chłopy, chłopki tudzież szlachta drobna,
Wszyscy rzędem; Ekonom sam siedział z osobna.
Po rannej mszy z kaplicy, że była niedziela,
Zabawić się i wypić przyszli do Jankiela.
Przed każdym już szumiała siwą wódką czarka,
Ponad wszystkimi z butlą biegała szynkarka.
W środku arendarz Jankiel, w długim aż do ziemi
Szarafanie, zapiętym haftkami srebrnemi,
Rękę jedną za czarny pas jedwabny wsadził,
Drugą poważnie sobie siwą brodę gładził;
Rzucając wkoło okiem, rozkazy wydawał,
Witał wchodzących gości, przy siedzących stawał
Zagajając rozmowę, kłótliwych zagadzał,
Lecz nie służył nikomu, tylko się przechadzał.
Żyd stary i powszechnie znany z poczciwości,
Od lat wielu dzierżawił karczmę, a nikt z włości,
Nikt ze szlachty nie zaniosł nań skargi do dworu;
O cóż skarżyć? miał trunki dobre do wyboru,

Rachował się ostróżnie, lecz bez oszukaństwa,
Ochoty nie zabraniał, nie cierpiał pijaństwa,
Zabaw wielki miłośnik: u niego wesele
I chrzciny obchodzono; on w każdą niedzielę
Kazał do siebie ze wsi przychodzić muzyce,
Przy której i basetla była, i kozice.

Muzykę znał, sam słynął muzycznym talentem;
Z cymbałami, narodu swego instrumentem,
Chadzał niegdyś po dworach i graniem zdumiewał,
I pieśniami, bo biegle i uczenie śpiewał.
Chociaż Żyd, dosyć czystą miał polską wymowę,
Szczególniej zaś polubił pieśni narodowe;
Przywoził mnóstwo z każdej za Niemen wyprawy
Kołomyjek z Halicza*, mazurów z Warszawy;
Wieść, nie wiem czyli pewna, w całej okolicy
Głosiła, że on pierwszy przywiózł z zagranicy
I upowszechnił wówczas w tamecznym powiecie
Ową piosenkę, sławną dziś na całym świecie,
A którą po raz pierwszy na ziemi Auzonów
Wygrały Włochom polskie trąby legijonów.
Talent śpiewania bardzo na Litwie popłaca,
Jedna miłość u ludzi, wsławia i wzbogaca:
Jankiel zrobił majątek; syt zysków i chwały,
Zawiesił dźwięcznostrunne na ścianie cymbały;
Osiadłszy z dziećmi w karczmie, zatrudniał się szynkiem,
Przy tym w pobliskim mieście był też podrabinkiem,
A zawsze miłym wszędzie gościem i domowym
Doradcą; znał się dobrze na handlu zbożowym,
Na wicinnym*: potrzebna jest znajomość taka
Na wsi. — Miał także sławę dobrego Polaka.

On pierwszy zgodził kłótnie, często nawet krwawe,
Między dwiema karczmami: obie wziął w dzierżawę;
Szanowali go równie i starzy stronnicy
Horeszkowscy, i słudzy sędziego Soplicy.
On sam powagę umiał utrzymać nad groźnym
Klucznikiem Horeszkowskim i kłótliwym Woźnym;
Przed Jankielem tłumili dawne swe urazy:
Gerwazy groźny ręką, językiem Protazy.

Gerwazego nie było; ruszył na obławę,
Nie chcąc, aby tak ważną i trudną wyprawę
Odbył sam Hrabia, młody i niedoświadczony;
Poszedł więc z nim dla rady tudzież dla obrony.

Dziś miejsce Gerwazego, najdalsze od progu,
Między dwiema ławami, w samym karczmy rogu,
Zwane p o k u c i e m*, kwestarz ksiądz Robak zajmował;
Jankiel go tam posadził; widać, że szanował
Wysoko Bernardyna, bo skoro dostrzegał
Ubytek w jego szklance, natychmiast podbiegał
I rozkazał dolewać lipcowego miodu.
Słychać, że z Bernardynem znali się za młodu
Kędyś tam w cudzych krajach. Robak często chadzał
Nocą do karczmy, tajnie z Żydem się naradzał
O ważnych rzeczach; słychać było, że towary
Ksiądz przemycał, lecz potwarz ta niegodna wiary.

Robak wsparty na stole wpółgłośno rozprawiał,
Tłum szlachty go otaczał i uszy nadstawiał,
I nosy ku księdzowskiej chylił tabakierze;
Brano z niej, i kichała szlachta jak moździerze.

«*Reverendissime,* rzekł kichnąwszy Skołuba,
To mi tabaka, co to idzie aż do czuba;
Od czasu jak nos dźwigam (tu głasnął nos długi),
Takiej nie zażywałem (tu kichnął raz drugi);
Prawdziwa bernardynka, pewnie z Kowna rodem,
Miasta sławnego w świecie tabaką i miodem.
Byłem tam lat już...» Robak przerwał mu: «Na zdrowie
Wszystkim Waszmościom, moi Mościwi Panowie;
Co się tabaki tyczy, hem, ona pochodzi
Z dalszej strony, niż myśli Skołuba dobrodziéj;
Pochodzi z Jasnej Góry; księża paulinowie
Tabakę taką robią w mieście Częstochowie,
Kędy jest obraz tylu cudami wsławiony
Bogarodzicy Panny, Królowej Korony
Polskiej; zowią ją dotąd i Księżną Litewską!
Koronęć jeszcze dotąd piastuje królewską,

Lecz na Litewskim Księstwie teraz syzma siedzi!»
«Z Częstochowy»? rzekł Wilbik, byłem tam w spowiedzi,
Kiedym na odpust chodził lat temu trzydzieście;
Czy to prawda, że Francuz gości teraz w mieście,
Że chce kościoł rozwalać i skarbiec zabierze?
Bo to wszystko w *Litewskim* stoi *Kuryjerze».*
«Nieprawda, rzekł Bernardyn, nie, Pan Najjaśniejszy
Napoleon katolik jest najprzykładniejszy;
Wszak go papież namaścił, żyją z sobą w zgodzie
I nawracają ludzi w francuskim narodzie,
Który się trochę popsuł; prawda, z Częstochowy
Oddano wiele srebra na skarb narodowy
Dla Ojczyzny, dla Polski; sam Pan Bóg tak każe,
Skarbcem Ojczyzny zawsze są Jego ołtarze;
Wszakże w Warszawskim Księstwie mamy sto tysięcy
Wojska polskiego, może wkrótce będzie więcéj,
A któż wojsko opłaci? czy nie wy, Litwini?
Wy tylko grosz dajecie do moskiewskiej skrzyni».
«Kat by dał, krzyknął Wilbik, gwałtem od nas biorą!»
«Oj, Dobrodzieju, chłopek ozwał się z pokorą,
Pokłoniwszy się Księdzu i skrobiąc się w głowę,
Już to szlachcie, to jeszcze bieda przez połowę,
Lecz nas drą jak na łyka». — «Cham! Skołuba krzyknął,
Głupi, tobieć to lepiej, tyś, chłopie, przywyknął
Jak węgórz do odarcia; lecz nam u r o d z o n y m,
Nam wielmożnym, do złotych swobód wzwyczajonym!
Ach, bracia! wszak to dawniej szlachcic na zagrodzie...
(«Tak, tak, krzyknęli wszyscy, rowny wojewodzie!»)
Dziś nam szlachectwa przeczą, każą nam drabować
Papiery i szlachectwa papierem probować».
«Jeszcze Waszeci mniejsza, zawołał Juraha,
Waszeć z pradziadów chłopów uszlachcony sztacha,
Ale ja, z kniaziów! pytać u mnie o patenta,
Kiedym został szlachcicem? sam Bóg to pamięta!
Niechaj Moskal w las idzie pytać się dębiny,
Kto jej dał patent rosnąć nad wszystkie krzewiny».
«Kniaziu, rzekł Żagiel, świeć Waść baki lada komu,
Tu znajdziesz pono mitry i w niejednym domu».
«Waść ma krzyż w herbie, wołał Podhajski, to skryta
Aluzyja, że w rodzie bywał neofita».
«Fałsz! przerwał Birbasz, przecież ja z tatarskich hrabiów

Pochodzę, a mam krzyże nad herbem Korabiów».
«Poraj, krzyknął Mickiewicz, z mitrą w polu złotym,
Herb książęcy, Stryjkowski gęsto pisze o tym».

Za czym wielkie powstały w całej karczmie szmery;
Ksiądz Bernardyn uciekł się do swej tabakiery,
W kolej częstował mówców; gwar zaraz ucichnął,
Każdy zażył przez grzeczność i kilkakroć kichnął;
Bernardyn, korzystając z przerwy, mówił daléj:
«Oj, wielcy ludzie od tej tabaki kichali!
Czy uwierzycie Państwo, że z tej tabakiery
Pan jenerał Dąbrowski zażył razy cztery?»
«Dąbrowski?» zawołali. — «Tak, tak, on jenerał;
Byłem w obozie, gdy on Gdańsk Niemcom odbierał,
Miał coś pisać; bojąc się, ażeby nie zasnął,
Zażył, kichnął, dwakroć mię po ramieniu klasnął:
«Księże Robaku, mówił, Księże Bernardynie,
Obaczymy się w Litwie, może nim rok minie;
Powiedz Litwinom, niech mię czekają z tabaką
Częstochowską, nie biorę innej, tylko taką»».

Mowa Księdza wzbudziła takie zadziwienie,
Taką radość, że całe huczne zgromadzenie
Milczało chwilę; potem na pół ciche słowa
Powtarzano: «Tabaka z Polski? Częstochowa?
Dąbrowski? z ziemi włoskiej?» — aż na koniec razem,
Jakby myśl z myślą, wyraz sam zbiegł się z wyrazem,
Wszyscy jedynogłośnie, jak na dane hasło,
Krzyknęli: «Dąbrowskiego!» Wszystko razem wrzasło,
Wszystko się uścisnęło: chłop z tatarskim hrabią,
Mitra z Krzyżem, Poraje z Gryfem i z Korabią;
Zapomnieli wszystkiego, nawet Bernardyna,
Tylko śpiewali krzycząc: «Wódki, miodu, wina!»

Długo się przysłuchiwał ksiądz Robak piosence,
Na koniec chciał ją przerwać; wziął w obiedwie ręce
Tabakierkę, kichaniem melodyję zmieszał
I nim się nastroili, tak mówić pośpieszał:
«Chwalicie mą tabakę, Mości Dobrodzieje,
Obaczcież, co się wewnątrz tabakierki dzieje».
Tu, wycierając chustką zabrudzone denko,

Pokazał malowaną armiją, malenką
Jak roj much; w środku jeden człowiek na rumaku,
Wielki jako chrząszcz, siedział, pewnie wódz orszaku;
Spinał konia, jak gdyby chciał skakać w niebiosa,
Jednę rękę na cuglach, drugą miał u nosa.
«Przypatrzcie się, rzekł Robak, tej groźnej postawie;
Zgadnijcie, czyja? (Wszyscy patrzyli ciekawie).
Wielki to człowiek, Cesarz, ale nie Moskali,
Ich carowie tabaki nigdy nie bierali».
«Wielki człowiek, zawołał Cydzik, a w kapocie?
Ja myśliłem, że wielcy ludzie chodzą w złocie,
Bo u Moskalów lada jenerał, Mospanie,
To tak świeci się w złocie, jak szczupak w szafranie».
«Ba, przerwał Rymsza, przecież widziałem za młodu
Kościuszkę, naczelnika naszego narodu:
Wielki człowiek! a chodził w krakowskiej sukmanie,
To jest czamarce». — «W jakiej czamarce, Mospanie?
Odparł Wilbik, to przecież zwano taratatką».
«Ale tamta z frężlami, ta jest całkiem gładką!»
Krzyknął Mickiewicz; — zatem wszczynały się swary
O różnych taratatki kształtach i czamary.

Przemyślny Robak, widząc, że się tak rozpryska
Rozmowa, jął ją znowu zbierać do ogniska,
Do swojej tabakiery; częstował, kichali,
Życzyli sobie zdrowia, on rzecz ciągnął daléj:
«Gdy Cesarz Napoleon w potyczce zażywa
Raz po raz, to znak pewny, że bitwę wygrywa;
Na przykład pod Austerlic; Francuzi tak stali
Z armatami, a na nich biegła ćma Moskali;
Cesarz patrzył i milczał; co Francuzi strzelą,
To Moskale pułkami jak trawa się ścielą.
Pułk za pułkiem cwałował i spadał z kulbaki;
Co pułk spadnie, to Cesarz zażyje tabaki;
Aż w końcu Aleksander, ze swoim braciszkiem
Konstantym i z niemieckim cesarzem Franciszkiem,
W nogi z pola; więc Cesarz, widząc, że po walce,
Spojrzał na nich, zaśmiał się i otrząsnął palce.
Otoż, jeśli kto z Panów, coście tu przytomni,
Będzie w wojsku Cesarza, niech to sobie wspomni».

«Ach! zawołał Skołuba, mój Księże Kwestarzu!
Kiedyż to będzie! wszak to ile w kalendarzu
Jest świąt, na każde święto Francuzów nam wróżą;
Wygląda człek, wygląda, aż się oczy mrużą,
A Moskal jak nas trzymał, tak trzyma za szyję,
Pono nim słońce wnidzie, rosa oczy wyje».

«Mospanie, rzekł Bernardyn, babska rzecz narzekać,
A żydowska rzecz ręce założywszy czekać,
Nim kto w karczmę zajedzie i do drzwi zapuka;
Z Napoleonem pobić Moskalów nie sztuka.
Jużci on Szwabom skórę trzy razy wymłócił,
Brzydkie Prusactwo zdeptał, Anglików wyrzucił
Het za morze, Moskalom zapewne wygodzi;
Ale co stąd wyniknie, wie Asan Dobrodziéj?
Oto szlachta litewska wtenczas na koń wsiędzie
I szable weźmie, kiedy bić się z kim nie będzie;
Napoleon, sam wszystkich pobiwszy, nareszcie
Powie: «Obejdę się ja bez was, kto jesteście?»
Więc nie dość gościa czekać, nie dość i zaprosić,
Trzeba czeladkę zebrać i stoły pownosić,
A przed ucztą potrzeba dom oczyścić z śmieci;
Oczyścić dom, powtarzam, oczyścić dom, dzieci!»

Nastąpiło milczenie, potem głosy w tłumie:
«Jakże to dom oczyścić? jak to Ksiądz rozumie?
Jużci my wszystko zrobim, na wszystko gotowi,
Tylko niech Ksiądz Dobrodziej jaśniej się wysłowi».

Ksiądz poglądał za okno, przerwawszy rozmowę,
Ujrzał coś ciekawego, z okna wytknął głowę,
Po chwili rzekł powstając: «Dziś czasu nie mamy,
Potem o tym obszerniej z sobą pogadamy;
Jutro będę dla sprawy w powiatowym mieście
I do Waszmościów z drogi zajadę po kweście».

«Niech też do Niehrymowa Ksiądz na nocleg zdąży,
Rzekł Ekonom, rad będzie Księdzu pan Chorąży;
Wszakże na Litwie stare powiada przysłowie:
Szczęśliwy człowiek jako kwestarz w Niehrymowie!»
«I do nas, rzekł Zubkowski, wstąp, jeżeli łaska;

Znajdzie się tam półsztuczek płótna, masła faska,
Baran lub krówka; wspomnij, Księże, na te słowa:
Szczęśliwy człowiek, trafił jak ksiądz do Zubkowa».
«I do nas» rzekł Skołuba. «Do nas», Terajewicz,
«Żaden bernardyn głodny nie wyszedł z Pucewicz».
Tak cała szlachta prośbą i obietnicami
Przeprowadzała Księdza; on już był za drzwiami.

On już pierwej przez okno ujrzał Tadeusza,
Który leciał gościńcem, w cwał, bez kapelusza,
Z głową schyloną, bladym, posępnym obliczem,
A konia ustawicznie bodł i kropił biczem.
Ten widok bardzo księdza Bernardyna zmieszał,
Więc za młodzieńcem kroki szybkimi pośpieszał
Do wielkiej puszczy, która, jako oko sięga,
Czerniła się na całym brzegu widnokręga.

Któż zbadał puszcz litewskich przepastne krainy
Aż do samego środka, do jądra gęstwiny?
Rybak ledwie u brzegów nawiedza dno morza;
Myśliwiec krąży koło puszcz litewskich łoża,
Zna je ledwie po wierzchu, ich postać, ich lice,
Lecz obce mu ich wnętrzne serca tajemnice;
Wieść tylko albo bajka wie, co się w nich dzieje.
Bo gdybyś przeszedł bory i podszyte knieje,
Trafisz w głębi na wielki wał pniów, kłod, korzeni,
Obronny trzęsawicą, tysiącem strumieni
I siecią zielsk zarosłych, i kopcami mrowisk,
Gniazdami os, szerszeniów, kłębami wężowisk.
Gdybyś i te zapory zmógł nadludzkim męstwem,
Dalej spotkać się z większym masz niebezpieczeństwem;
Dalej co krok czyhają, niby wilcze doły,
Małe jeziorka, trawą zarosłe na poły,
Tak głębokie, że ludzie dna ich nie dośledzą
(Wielkie jest podobieństwo, że diabły tam siedzą).
Woda tych studni sklni się, plamista rdzą krwawą,
A z wnętrza ciągle dymi, zionąc woń plugawą,
Od której drzewa wkoło tracą liść i korę;
Łyse, skarłowaciałe, robaczliwe, chore,
Pochyliwszy konary mchem kołtunowate
I pnie garbiąc brzydkimi grzybami brodate,

Siedzą wokoło wody, jak czarownic kupa
Grzejąca się nad kotłem, w którym warzą trupa.

Za tymi jeziorkami już nie tylko krokiem,
Ale daremnie nawet zapuszczać się okiem;
Bo tam już wszystko mglistym zakryte obłokiem,
Co się wiecznie ze trzęskich oparzelisk wznosi.
A za tą mgłą na koniec (jak wieść gminna głosi)
Ciągnie się bardzo piękna, żyzna okolica,
Główna królestwa zwierząt i roślin stolica.
W niej są złożone wszystkich drzew i ziół nasiona,
Z których się rozrastają na świat ich plemiona;
W niej, jak w arce Noego, z wszelkich zwierząt rodu
Jedna przynajmniej para chowa się dla płodu.
W samym środku (jak słychać) mają swoje dwory:
Dawny Tur, Żubr i Niedźwiedź, puszcz imperatory.
Około nich na drzewach gnieździ się Ryś bystry
I żarłoczny Rosomak, jak czujne ministry;
Dalej zaś, jak podwładni szlachetni wasale,
Mieszkają Dziki, Wilki i Łosie rogale.
Nad głowami Sokoły i Orłowie dzicy,
Żyjący z pańskich stołów, dworscy zausznicy.
Te pary zwierząt główne i patryjarchalne,
Ukryte w jądrze puszczy, światu niewidzialne,
Dzieci swe ślą dla osad za granicę lasu,
A sami we stolicy używają wczasu;
Nie giną nigdy bronią sieczną ani palną,
Lecz starzy umierają śmiercią naturalną.
Mają też i swój smętarz, kędy, bliscy śmierci,
Ptaki składają pióra, czworonogi sierci.
Niedźwiedź, gdy zjadłszy zęby strawy nie przeżuwa,
Jeleń zgrzybiały, gdy już ledwie nogi suwa,
Zając sędziwy, gdy mu już krew w żyłach krzepnie,
Kruk, gdy już posiwieje, sokoł, gdy oślepnie,
Orzeł, gdy mu dziób stary tak się w kabłąk skrzywi,
Że zamknięty na wieki już gardła nie żywi* —
Idą na smętarz. Nawet mniejszy zwierz, raniony
Lub chory, bieży umrzeć w swe ojczyste strony.
Stąd to w miejscach dostępnych, kędy człowiek gości,
Nie znajdują się nigdy martwych zwierząt kości*.
Słychać, że tam w stolicy, między zwierzętami

Dobre są obyczaje, bo rządzą się sami;
Jeszcze cywilizacją ludzką nie popsuci,
Nie znają praw własności, która świat nasz kłóci,
Nie znają pojedynków ni wojennej sztuki.
Jak ojca żyły w raju, tak dziś żyją wnuki,
Dzikie i swojskie razem, w miłości i zgodzie,
Nigdy jeden drugiego nie kąsa ni bodzie.
Nawet gdyby tam człowiek wpadł, chociaż niezbrojny,
Toby środkiem bestyi przechodził spokojny;
One by nań patrzyły tym wzrokiem zdziwienia,
Jakim w owym ostatnim, szóstym dniu stworzenia
Ojce ich pierwsze, co się w ogrójcu gnieździły,
Patrzyły na Adama, nim się z nim skłóciły.
Szczęściem, człowiek nie zbłądzi do tego ostępu,
Bo Trud i Trwoga, i Śmierć bronią mu przystępu.

Czasem tylko w pogoni zaciekłe ogary,
Wpadłszy niebacznie między bagna, mchy i jary,
Wnętrznej ich okropności rażone widokiem,
Uciekają skowycząc, z obłąkanym wzrokiem;
I długo potem, ręką pana już głaskane,
Drżą jeszcze u nóg jego strachem opętane.
Te puszcz stołeczne, ludziom nie znane tajniki
W języku swoim strzelcy zowią: m a t e c z n i k i.

Głupi niedźwiedziu! gdybyś w mateczniku siedział,
Nigdy by się o tobie Wojski nie dowiedział;
Ale czyli pasieki zwabiła cię wonność,
Czy uczułeś do owsa dojrzałego skłonność,
Wyszedłeś na brzeg puszczy, gdzie się las przerzedził,
I tam zaraz leśniczy bytność twą wyśledził,
I zaraz obsaczniki, chytre nasłał szpiegi,
By poznać, gdzie popasasz i gdzie masz noclegi;
Teraz Wojski z obławą, już od matecznika
Postawiwszy szeregi, odwrót ci zamyka.

Tadeusz się dowiedział, że niemało czasu
Już przeszło, jak ogary wpadły w otchłań lasu.

Cicho; — próżno myśliwi natężają ucha;
Próżno, jak najciekawszej mowy, każdy słucha

Milczenia, długo w miejscu nieruchomy czeka;
Tylko muzyka puszczy gra do nich z daleka.
Psy nurtują po puszczy jak pod morzem nurki,
A strzelcy, obróciwszy do lasu dwururki,
Patrzą Wojskiego: ukląkł, ziemię uchem pyta;
Jako w twarzy lekarza wzrok przyjaciół czyta
Wyrok życia lub zgonu miłej im osoby,
Tak strzelcy, ufni w sztuki Wojskiego sposoby,
Topili w nim spójrzenia nadziei i trwogi.
«Jest! jest!» wyrzekł półgłosem, zerwał się na nogi.
On słyszał! oni jeszcze słuchali — nareszcie
Słyszą: jeden pies wrzasnął, potem dwa, dwadzieście,
Wszystkie razem ogary rozpierzchnioną zgrają
Doławiają się, wrzeszczą, wpadli na trop, grają,
Ujadają. Już nie jest to powolne granie
Psów goniących zająca, lisa albo łanie,
Lecz wciąż wrzask krótki, częsty, ucinany, zjadły;
To nie na ślad daleki ogary napadły,
Na oko gonią — nagle ustał krzyk pogoni,
Doszli zwierza — wrzask znowu, skowyt — zwierz się broni
I zapewne kaleczy: śród ogarów grania
Słychać coraz to częściej jęk psiego konania.

Strzelcy stali i każdy ze strzelbą gotową
Wygiął się jak łuk naprzód, z wciśnioną w las głową;
Nie mogą dłużej czekać! już ze stanowiska
Jeden za drugim zmyka i w puszczę się wciska,
Chcą pierwsi spotkać zwierza; choć Wojski ostrzegał,
Choć Wojski stanowiska na koniu obiegał,
Krzycząc, że czy kto prostym chłopem, czy paniczem,
Jeżeli z miejsca zejdzie, dostanie w grzbiet smyczem.
Nie było rady! wszyscy pomimo zakazu
W las pobiegli, trzy strzelby huknęły od razu,
Potem wciąż kanonada, aż głośniej nad strzały
Ryknął niedźwiedź i echem napełnił las cały.
Ryk okropny! boleści, wściekłości, rozpaczy;
Za nim wrzask psów, krzyk strzelców, trąby dojeżdżaczy
Grzmiały ze środka puszczy; strzelcy — ci w las śpieszą,
Tamci kurki odwodzą, a wszyscy się cieszą;
Jeden Wojski w żałości, krzyczy, że chybiono.
Strzelcy i obławnicy poszli jedną stroną

Na przełaj zwierza, między ostępem i puszczą;
A niedźwiedź, odstraszony psów i ludzi tłuszczą,
Zwrócił się nazad w miejsca mniej pilnie strzeżone,
Ku polom, skąd już zeszły strzelcy rozstawione,
Gdzie tylko pozostali z mnogich łowczych szyków
Wojski, Tadeusz, Hrabia z kilką obławników.

Tu las był rzadszy; słychać z głębi ryk, trzask łomu,
Aż z gęstwy, jak z chmur, wypadł niedźwiedź na kształt gromu;
Wkoło psy gonią, straszą, rwą; on wstał na nogi
Tylne i spojrzał wkoło, rykiem strasząc wrogi,
I przednimi łapami to drzewa korzenie,
To pniaki osmalone, to wrosłe kamienie
Rwał, waląc w psów i w ludzi; aż wyłamał drzewo,
Kręcąc nim jak maczugą na prawo, na lewo,
Runął wprost na ostatnich strażników obławy,
Hrabię i Tadeusza: oni bez obawy
Stoją w kroku, na źwierza wytknęli flint rury,
Jako dwa konduktory w łono ciemnej chmury;
Aż oba jednym razem pociągnęli kurki
(Niedoświadczeni!), razem zagrzmiały dwururki;
Chybili; niedźwiedź skoczył, oni tuż utkwiony
Oszczep jeden chwycili czterema ramiony,
Wydzierali go sobie; spojrzą, aż tu z pyska
Wielkiego, czerwonego dwa rzędy kłów błyska
I łapa z pazurami już się na łby spuszcza;
Pobledli, w tył skoczyli i, gdzie rzadnie puszcza,
Zmykali; zwierz za nimi wspiął się, już pazury
Zahaczał, chybił, podbiegł, wspiął się znów do góry
I czarną łapą sięgał Hrabiego włos płowy.
Zdarłby mu czaszkę z mozgów jak kapelusz z głowy,
Gdy Asesor z Rejentem wyskoczyli z boków,
A Gerwazy biegł z przodu o jakie sto kroków,
Z nim Robak, choć bez strzelby — i trzej w jednej chwili
Jak gdyby na komendę razem wystrzelili.
Niedźwiedź wyskoczył w górę jak kot przed chartami
I głową na dół runął, i czterma łapami
Przewróciwszy się młyńcem, cielska krwawe brzemię
Waląc tuż pod Hrabiego, zbił go z nóg na ziemię.
Jeszcze ryczał, chciał jeszcze powstać, gdy nań wsiadły

Rozjuszona Strapczyna i Sprawnik zajadły.

Natenczas Wojski chwycił na taśmie przypięty
Swój róg bawoli, długi, cętkowany, kręty
Jak wąż boa, oburącz do ust go przycisnął,
Wzdął policzki jak banię, w oczach krwią zabłysnął,
Zasunął wpół powieki, wciągnął w głąb pół brzucha
I do płuc wysłał z niego cały zapas ducha,
I zagrał: róg jak wicher wirowatym dechem
Niesie w puszczę muzykę i podwaja echem.
Umilkli strzelcy, stali szczwacze zadziwieni
Mocą, czystością, dziwną harmoniją pieni.
Starzec cały kunszt, którym niegdyś w lasach słynął,
Jeszcze raz przed uszami myśliwców rozwinął;
Napełnił wnet, ożywił knieje i dąbrowy,
Jakby psiarnię w nie wpuścił i rozpoczął łowy.
Bo w graniu była łowów historyja krótka:
Zrazu odzew dźwięczący, rześki: to pobudka;
Potem jęki po jękach skomlą: to psów granie;
A gdzieniegdzie ton twardszy jak grzmot: to strzelanie.

Tu przerwał, lecz róg trzymał; wszystkim się zdawało,
Że Wojski wciąż gra jeszcze, a to echo grało.

Zadął znowu; myśliłbyś, że róg kształty zmieniał
I że w ustach Wojskiego to grubiał, to cieniał,
Udając głosy zwierząt: to raz w wilczą szyję
Przeciągając się, długo, przeraźliwie wyje;
Znowu, jakby w niedźwiedzie rozwarłszy się gardło,
Ryknął; potem beczenie żubra wiatr rozdarło.

Tu przerwał, lecz róg trzymał; wszystkim się zdawało,
Że Wojski wciąż gra jeszcze, a to echo grało.
Wysłuchawszy rogowej arcydzieło sztuki,
Powtarzały je dęby dębom, bukom buki.

Dmie znowu: jakby w rogu były setne rogi,
Słychać zmieszane wrzaski szczwania, gniewu, trwogi,
Strzelców, psiarni i zwierząt; aż Wojski do góry
Podniósł róg, i tryumfu hymn uderzył w chmury.

Tu przerwał, lecz róg trzymał; wszystkim się zdawało,
Że Wojski wciąż gra jeszcze, a to echo grało.
Ile drzew, tyle rogów znalazło się w boru,
Jedne drugim pieśń niosą jak z choru do choru.
I szła muzyka coraz szersza, coraz dalsza,
Coraz ciszsza i coraz czystsza, doskonalsza,
Aż znikła gdzieś daleko, gdzieś na niebios progu!

Wojski obiedwie ręce odjąwszy od rogu
Rozkrzyżował; róg opadł, na pasie rzemiennym
Chwiał się. Wojski z obliczem nabrzmiałym, promiennym,
Z oczyma wzniesionymi, stał jakby natchniony,
Łowiąc uchem ostatnie znikające tony.
A tymczasem zagrzmiało tysiące oklasków,
Tysiące powinszowań i wiwatnych wrzasków.

Uciszono się z wolna i oczy gawiedzi
Zwróciły się na wielki, świeży trup niedźwiedzi:
Leżał krwią opryskany, kulami przeszyty,
Piersiami w gęszczę trawy wplątany i wbity,
Rozprzestrzenił szeroko przednie krzyżem łapy,
Dyszał jeszcze, wylewał strumień krwi przez chrapy,
Otwierał jeszcze oczy, lecz głowy nie ruszy;
Pjawki Podkomorzego dzierżą go pod uszy,
Z lewej strony Strapczyna, a z prawej zawisał
Sprawnik i dusząc gardziel, krew czarną wysysał.

Za czym Wojski rozkazał kij żelazny włożyć
Psom między zęby i tak paszczęki roztworzyć.
Kolbami przewrócono na wznak zwierza zwłoki
I znów trzykrotny wiwat uderzył w obłoki.

«A co? krzyknął Asesor, kręcąc strzelby rurą,
A co? fuzyjka moja? górą nasi, górą!
A co? fuzyjka moja? niewielka ptaszyna*,
A jak się popisała? to jej nie nowina,
Nie puści ona na wiatr żadnego ładunku,
Od książęcia Sanguszki mam ją w podarunku».
Tu pokazywał strzelbę przedziwnej roboty,
Choć maleńką, i zaczął wyliczać jej cnoty.
«Ja biegłem, przerwał Rejent, otarłszy pot z czoła,

Biegłem tuż za niedźwiedziem; a pan Wojski woła:
«Stój na miejscu»; jak tam stać, niedźwiedź w pole wali,
Rwąc z kopyta jak zając, coraz daléj, daléj,
Aż mi ducha nie stało, dobiec ni nadziei,
Aż spojrzę w prawo: sadzi, a tu rzadko w kniei,
Jak też wziąłem na oko, postójże, marucha!
Pomyśliłem, i basta: ot, leży bez ducha;
Tęga strzelba, prawdziwa to Sagalasówka,
Napis: «Sagalas London ŕ Bałabanówka».
(Sławny tam mieszkał ślusarz Polak, który robił
Polskie strzelby, ale je po angielsku zdobił)».

«Jak to, parsknął Asesor, do kroćset niedźwiedzi!
To to niby Pan zabił? co też to Pan bredzi?»
«Słuchaj no, odparł Rejent, tu, Panie, nie śledztwo,
Tu obława; tu wszystkich wezwiem na świadectwo».

Więc kłótnia między zgrają wszczęła się zawzięta,
Ci stronę Asesora, ci brali Rejenta;
O Gerwazym nie wspomniał nikt, bo wszyscy biegli
Z boków, i co się z przodu działo, nie postrzegli.
Wojski głos zabrał: «Teraz jest przynajmniej za co,
Bo to, Panowie, nie jest ów szarak ladaco,
To niedźwiedź, tu już nie żal poszukać odwetu,
Czy szarpetyną, czyli nawet z pistoletu;
Spór wasz trudno pogodzić, więc dawnym zwyczajem
Na pojedynek nasze pozwolenie dajem.
Pamiętam, za mych czasów żyło dwóch sąsiadów,
Oba ludzie uczciwi, szlachta z prapradziadów,
Mieszkali po dwóch stronach nad rzeką Wilejką,
Jeden zwał się Domeyko, a drugi Doweyko.
Do niedźwiedzicy oba razem wystrzelili,
Kto zabił, trudno dociec, strasznie się kłócili
I przysięgli strzelać się przez niedźwiedzią skórę:
To mi to po szlachecku, prawie rura w rurę.
Pojedynek ten wiele narobił hałasu;
Pieśni o nim śpiewano za owego czasu.
Ja byłem sekundantem; jak się wszystko działo,
Opowiem od początku historyję całą».

Nim Wojski zaczął mówić, Gerwazy spór zgodził;

On niedźwiedzia z uwagą dokoła obchodził,
Nareszcie dobył tasak, rozciął pysk na dwoje
I w tylcu głowy, mozgu rozkroiwszy słoje,
Znalazł kulę, wydobył, suknią ochędożył,
Przymierzył do ładunku, do flinty przyłożył;
A potem dłoń podnosząc i kulę na dłoni:
«Panowie, rzekł, ta kula nie jest z waszej broni,
Ona z tej Horeszkowskiej wyszła jednorurki
(Tu podniosł flintę starą, obwiązaną w sznurki),
Lecz nie ja wystrzeliłem — o, trzeba tam było
Odwagi; straszno wspomnieć, w oczach mi się ćmiło!
Bo prosto biegli ku mnie oba paniczowie,
A niedźwiedź z tyłu już-już na Hrabiego głowie,
Ostatniego z Horeszków! chociaż po kądzieli.
«Jezus Maria!» krzyknąłem; i Pańscy anieli
Zesłali mi na pomoc księdza Bernardyna.
On nas wszystkich zawstydził; oj, dzielny księżyna!
Gdym drżał, gdym się do cyngla dotknąć nie ośmielił,
On mi z rąk flintę wyrwał, wycelił, wystrzelił:
Między dwie głowy strzelić! sto kroków! nie chybić!
I w sam środek paszczęki! tak mu zęby wybić!
Panowie! długo żyję, jednego widziałem
Człowieka, co mógł takim popisać się strzałem.
Ów głośny niegdyś u nas z tylu pojedynków,
Ów, co korki kobietom wystrzelał z patynków,
Ów łotr nad łotry, sławny w czasy wiekopomne,
Ów Jacek, *vulgo* Wąsal; nazwiska nie wspomnę:
Ale mu nie czas teraz dojeżdżać niedźwiedzi;
Pewnie po same wąsy hultaj w piekle siedzi.
Chwała Księdzu! dwom ludziom on życie ocalił,
Może i trzem; Gerwazy nie będzie się chwalił,
Ale gdyby ostatnie z krwi Horeszków dziecię
Wpadło w bestyi paszczę, nie byłbym na świecie,
I moje by tam stare pogryzł niedźwiedź kości;
Pójdź, Księże, wypijemy zdrowie Jegomości».

Próżno szukano Księdza; wiedzą tylko tyle,
Że po zabiciu źwierza zjawił się na chwilę,
Poskoczył ku Hrabiemu i Tadeuszowi,
A widząc, że obadwa cali są i zdrowi,
Podniósł ku niebu oczy, cicho pacierz zmówił

I pobiegł w pole szybko, jakby go kto łowił.

Tymczasem na Wojskiego rozkaz pęki wrzosu,
Suche chrusty i pniaki rzucono do stosu;
Bucha ogień, wyrasta szara sosna dymu
I rozszerza się w górze na kształt baldakimu.
Nad płomieniem oszczepy złożono w koziołki,
Na grotach zawieszono brzuchate kociołki;
Z wozów niosą jarzyny, mąki i pieczyste,
I chleb.

Sędzia otworzył puzderko zamczyste,
W którym rzędami flaszek białe sterczą głowy;
Wybiera z nich największy kufel kryształowy
(Dostał go Sędzia w darze od księdza Robaka),
Wódka to gdańska, napój miły dla Polaka;
«Niech żyje! krzyknął Sędzia, w górę wznosząc flaszę,
Miasto Gdańsk, niegdyś nasze, będzie znowu nasze!»
I lał srebrzysty likwor w kolej, aż na końcu
Zaczęło złoto kapać i błyskać na słońcu*.

W kociołkach bigos grzano; w słowach wydać trudno
Bigosu smak przedziwny, kolor i woń cudną;
Słów tylko brzęk usłyszy i rymów porządek,
Ale treści ich miejski nie pojmie żołądek.
Aby cenić litewskie pieśni i potrawy,
Trzeba mieć zdrowie, na wsi żyć, wracać z obławy.

Przecież i bez tych przypraw potrawą nie lada
Jest bigos, bo się z jarzyn dobrych sztucznie składa.
Bierze się doń siekana, kwaszona kapusta,
Która, wedle przysłowia, sama idzie w usta;
Zamknięta w kotle, łonem wilgotnym okrywa
Wyszukanego cząstki najlepsze mięsiwa;
I praży się, aż ogień wszystkie z niej wyciśnie
Soki żywne, aż z brzegów naczynia war pryśnie
I powietrze dokoła zionie aromatem.

Bigos już gotów. Strzelcy z trzykrotnym wiwatem,
Zbrojni łyżkami, biegą i bodą naczynie,
Miedź grzmi, dym bucha, bigos jak kamfora ginie,

Zniknął, uleciał; tylko w czeluściach saganów
Wre para, jak w kraterze zagasłych wulkanów.

Kiedy się już do woli napili, najedli,
Zwierza na wóz złożyli, sami na koń siedli,
Radzi wszyscy, rozmowni, oprócz Asesora
I Rejenta; ci byli gniewliwsi niż wczora,
Kłócąc się o zalety, ten swej Sanguszkówki,
A ten bałabanowskiej swej Sagalasówki.
Hrabia też i Tadeusz jadą nieweseli,
Wstydząc się, że chybili i że się cofnęli:
Bo na Litwie kto zwierza wypuści z obławy,
Długo musi pracować, nim poprawi sławy.

Hrabia mówił, że pierwszy do oszczepu godził
I że spotkaniu z zwierzem Tadeusz przeszkodził;
Tadeusz utrzymywał, że będąc silniejszy
I do robienia ciężkim oszczepem zręczniejszy,
Chciał wyręczyć Hrabiego: tak sobie niekiedy
Przymawiali śród gwaru i wrzasku czeredy.

Wojski jechał pośrodku; staruszek szanowny
Wesoły był nadzwyczaj i bardzo rozmowny;
Chcąc kłótników zabawić i do zgody dowieść,
Kończył im o Doweyce i Domeyce powieść:
«Asesorze, jeżeli chciałem, byś z Rejentem
Pojedynkował, nie myśl, że jestem zawziętym
Na krew ludzką; broń Boże! chciałem was zabawić,
Chciałem wam komedyję niby to wyprawić,
Wznowić koncept, który ja, lat temu czterdzieście,
Wymyśliłem — przedziwny! — Wy młodzi jesteście,
Nie pamiętacie o nim, lecz za moich czasów
Głośny był od tej puszczy do poleskich lasów.

Domeyki i Doweyki wszystkie sprzeciwieństwa
Pochodziły, rzecz dziwna, z nazwisk podobieństwa
Bardzo niewygodnego. Bo gdy w czas sejmików
Przyjaciele Doweyki skarbili stronników,
Szepnął ktoś do szlachcica: «Daj kreskę Doweyce!»
A ten nie dosłyszawszy dał kreskę Domeyce.
Gdy na uczcie wniósł zdrowie marszałek Rupeyko:

Wiwat Doweyko!» — drudzy krzyknęli: «Domeyko!»
A kto siedział w pośrodku, nie trafił do ładu,
Zwłaszcza przy niewyraźnej mowie w czas obiadu.

Gorzej było; raz w Wilnie jakiś szlachcic pjany
Bił się w szable z Domeyką i dostał dwie rany;
Potem ów szlachcic, z Wilna wracając do domu,
Dziwnym trafem z Doweyką zjechał się u promu;
Gdy więc na jednym promie płynęli Wilejką,
Pyta sąsiada: «Kto on?» — Odpowie: «Doweyko».
Nie czekając, dobywa rapier spod kirejki:
Czach, czach! i za Domeykę podciął wąs Doweyki.

Wreszcie, jak na dobitkę, trzeba jeszcze było,
Żeby na polowaniu tak się wydarzyło,
Że stali blisko siebie oba imiennicy
I do jednej strzelili razem niedźwiedzicy.
Prawda, że po ich strzale upadła bez duchu,
Ale już pierwej niosła z dziesiątek kul w brzuchu;
Strzelby z jednym kalibrem miało wiele osób,
Kto zabił niedźwiedzicę? dojdźże! jaki sposób?

Tu już krzyknęli: «Dosyć! trzeba raz rzecz skończyć,
Bóg nas czy diabeł złączył, trzeba się rozłączyć:
Dwóch nas, jak dwóch słońc, pono zanadto na świecie».
A więc do szerpetynek i stają na mecie.
Oba szanowni ludzie; co ich szlachta godzą,
To oni na się jeszcze zapalczywiej godzą.
Zmienili broń; od szabel szło na pistolety,
Stają, krzyczym, że nadto przybliżyli mety;
Oni na złość, przysięgli przez niedźwiedzią skórę
Strzelać się, śmierć niechybna! prawie rura w rurę;
Oba tęgo strzelali. — «Sekunduj, Hreczecha!»
«Zgoda, rzekłem, niech zaraz dół wykopie klecha:
Bo taki spór nie może skończyć się na niczym;
Lecz bijcie się szlacheckim trybem, nie rzeźniczym,
Dosyć już mety zbliżać, widzę, żeście zuchy;
Chcecie strzelać się, rury oparłszy na brzuchy?
Ja nie pozwolę; zgoda, że na pistolety;
Lecz strzelać się nie z dalszej ani z bliższej mety
Jak przez skórę niedźwiedzią; ja rękami memi

Jako sekundant skórę rozciągnę na ziemi
I ja sam was ustawię. Waść po jednej stronie
Stanie na końcu pyska, a Waść na ogonie».
«Zgoda!» wrzaśli; czas? — jutro; miejsce? — karczma Usza.
Rozjechali się. Ja zaś do Wirgilijusza...»

Tu Wojskiemu przerwał krzyk: «Wyczha!» Tuż spod koni
Smyknął szarak; już Kusy, już go Sokoł goni.
Psy wzięto na obławę, wiedząc, że z powrotem
Na polu łatwo można napotkać się z kotem;
Bez smyczy szły przy koniach; gdy kota spostrzegły,
Wprzód nim strzelcy poszczuli, już za nim pobiegły.
Rejent też i Asesor chcieli końmi natrzeć,
Lecz Wojski wstrzymał krzycząc: «Wara! stać i patrzeć;
Nikomu krokiem ruszyć z miejsca nie dozwolę,
Stąd widzim wszyscy dobrze, zając idzie w pole».
W istocie, kot czuł z tyłu myśliwych i psiarnie,
Rwał w pole, słuchy wytknął jak dwa różki sarnie,
Sam szarzał się nad rolą długi, wyciągnięty,
Skoki pod nim sterczały jakby cztery pręty,
Rzekłbyś, że ich nie rusza, tylko ziemię trąca
Po wierzchu, jak jaskółka wodę całująca.
Pył za nim, psy za pyłem; z daleka się zdało,
Że zając, pył i charty jedne tworzą ciało:
Jakby jakaś przez pole suwała się źmija,
Kot jak głowa, pył z tyłu jakby modra szyja,
A psami jak podwojnym ogonem wywija.

Rejent, Asesor patrzą, otworzyli usta,
Dech wstrzymali; wtem Rejent pobladnął jak chusta,
Zbladł i Asesor, widzą — fatalnie się dzieje,
Owa źmija im dalej, tym bardziej dłużeje,
Już rwie się wpół, już znikła owa szyja pyłu,
Głowa już blisko lasu, ogony — gdzie z tyłu!
Głowa niknie, raz jeszcze jakby kto kutasem
Mignął: w las wpadła; ogon urwał się pod lasem.

Biedne psy, ogłupiałe, biegały pod gajem,
Zdawały się naradzać, oskarżać nawzajem;
Wreszcie wracają, z wolna skacząc przez zagony,
Spuściły uszy, tulą do brzucha ogony

I przybiegłszy, ze wstydu nie śmieją wznieść oczu,
I zamiast iść do panów, stały na uboczu.

Rejent spuścił ku piersiom zasępione czoło,
Asesor rzucał okiem, ale niewesoło,
Potem zaczęli oba słuchaczom wywodzić:
Jak ich charty bez smycza nie nawykły chodzić,
Jak kot znienacka wypadł, jak źle był poszczuty
Na roli, gdzie psom chyba trzeba by wdziać buty,
Tak pełno wszędzie głazów i ostrych kamieni.

Mądrze rzecz wyłuszczali szczwacze doświadczeni;
Myśliwi z tych mów wiele mogliby korzystać,
Lecz nie słuchali pilnie; ci zaczęli świstać,
Ci śmiać się w głos, ci, mając niedźwiedzia w pamięci,
Gadali o nim, świeżą obławą zajęci.

Wojski ledwie raz okiem za zającem rzucił,
Widząc, że uciekł, głowę obojętnie zwrócił
I kończył rzecz przerwaną: «Na czym więc stanąłem?
Aha! na tym, że obu za słowo ująłem,
Iż będą strzelali się przez niedźwiedzią skórę.
Szlachta w krzyk: «To śmierć pewna! prawie rura w rurę!»
A ja w śmiech, bo mnie uczył mój przyjaciel Maro,
Że skóra źwierza nie jest lada jaką miarą.
Wszak wiecie Waćpanowie, jak królowa Dydo
Przypłynęła do Libów i tam z wielką biédą
Wytargowała sobie taki ziemi kawał,
Który by się wołową skórą nakryć dawał*;
Na tym kawałku ziemi stanęła Kartago!
Więc ja to sobie w nocy rozbieram z uwagą.

Ledwie dniało, już z jednej strony taradejką
Jedzie Doweyko, z drugiej na koniu Domeyko.
Patrzą, aż tu przez rzekę leży most kosmaty,
Pas ze skóry niedźwiedziej porzniętej na szmaty.
Postawiłem Doweykę na zwierza ogonie
Z jednej strony, Domeykę zaś po drugiej stronie.
«Pukajcie teraz, rzekłem, choć przez całe życie,
Lecz póty was nie spuszczę, aż się pogodzicie».
Oni w złość; a tu szlachta kładnie się na ziemi

Od śmiechu, a ja z księdzem słowy poważnemi
Nuż im z Ewanieliji, z statutów dowodzić;
Nie ma rady: — śmieli się i musieli zgodzić.

Spór ich potem w dozgonną przyjaźń się zamienił,
I Doweyko się z siostrą Domeyki ożenił,
Domeyko pojął siostrę szwagra, Doweykównę,
Podzielili majątek na dwie części równe,
A w miejscu, gdzie się zdarzył tak dziwny przypadek,
Pobudowawszy karczmę, nazwali Niedźwiadek».

KSIĘGA PIĄTA • KŁÓTNIA

T r e ś ć : *Plany myśliwskie Telimeny. Ogrodniczka wybiera się na wielki świat i słucha nauk opiekunki. Strzelcy wracają. Wielkie zadziwienie Tadeusza. Spotkanie się powtórne w Świątyni dumania i zgoda ułatwiona za pośrednictwem mrówek. U stołu wytacza się rzecz o łowach. Powieść Wojskiego o Rejtanie i księciu Denassów, przerwana. Zagajenie układów między stronami, także przerwane. Zjawisko z kluczem. Kłótnia. Hrabia z Gerwazym odbywają radę wojenną.*

Wojski, chlubnie skończywszy łowy, wraca z boru,
A Telimena w głębi samotnego dworu
Zaczyna polowanie. Wprawdzie nieruchoma
Siedzi z założonymi na piersiach rękoma,
Lecz myślą goni źwierzów dwóch; szuka sposobu,
Jak by razem obsaczyć i ułowić obu:
Hrabię i Tadeusza. Hrabia panicz młody,
Wielkiego domu dziedzic, powabnej urody;
Już trochę zakochany! cóż? może się zmienić!
Potem, czy szczerze kocha? czy się zechce żenić?
Z kobietą kilku laty starszą! niebogatą!
Czy mu krewni pozwolą? co świat powie na to?

Telimena, tak myśląc, z sofy się podniosła
I stanęła na palcach, rzekłbyś, iż podrosła;
Odkryła nieco piersi, wygięła się bokiem
I sama siebie pilnym obejrzała okiem,
I znowu zapytała o radę zwierciadła;
Po chwili wzrok spuściła, westchnęła i siadła.

Hrabia pan! zmienni w gustach są ludzie majętni!
Hrabia blondyn! blondyni nie są zbyt namiętni!
A Tadeusz? prostaczek! poczciwy chłopczyna!
Prawie dziecko! raz pierwszy kochać się zaczyna!
Pilnowany, niełacno zerwie pierwsze związki,
Przy tym dla Telimeny ma już obowiązki.
Mężczyźni, póki młodzi, chociaż w myślach zmienni,
W uczuciach są od dziadów stalsi, bo sumienni.
Długo serce młodzieńca proste i dziewicze
Chowa wdzięczność za pierwsze miłości słodycze!
Ono rozkosz i wita, i żegna z weselem,
Jak skromną ucztę, którą dzielim z przyjacielem.
Tylko stary pjanica, gdy już spali trzewa,
Brzydzi się trunkiem, którym nazbyt się zalewa.
Wszystko to Telimena dokładnie wiedziała,
Bo i rozum, i wielkie doświadczenie miała.

Lecz co powiedzą ludzie? można im zejść z oczu,
W inne strony wyjechać, mieszkać na uboczu
Lub, co lepsza, wynieść się całkiem z okolicy,
Na przykład zrobić małą podróż do stolicy,
Młodego chłopca na świat wielki wyprowadzić,
Kroki jego kierować, pomagać mu, radzić,
Serce mu kształcić, mieć w nim przyjaciela, brata!
Nareszcie — użyć świata, póki służą lata!

Tak myśląc, po alkowie śmiało i wesoło
Przeszła się kilka razy — znów spuściła czoło.

Warto by też pomyślić o Hrabiego losie —
Czyby się nie udało podsunąć mu Zosię?
Niebogata, lecz za to urodzeniem równa,
Z domu senatorskiego, jest dygnitarzówna.
Jeżeliby do skutku przyszło ożenienie,
Telimena w ich domu miałaby schronienie
Na przyszłość; krewna Zosi i Hrabiego swatka,
Dla młodego małżeństwa byłaby jak matka.

Po tej z sobą odbytej stanowczej naradzie
Woła przez okno Zosię, bawiącą się w sadzie.

Zosia w porannym stroju i z głową odkrytą
Stała, trzymając w ręku podniesione sito,
Do nóg jej biegło ptastwo; stąd kury szurpate
Toczą się kłębkiem, stamtąd kogutki czubate,
Wstrząsając koralowe na głowach szyszaki
I wiosłując skrzydłami przez bruzdy i krzaki,
Szeroko wyciągają ostrożaste pięty;
Za nimi z wolna indyk sunie się odęty,
Sarkając na gderanie swej krzykliwej żony;
Owdzie pawie jak tratwy długimi ogony
Sterują się po łące, a gdzieniegdzie z góry
Upada jak kiść śniegu gołąb srebrnopióry.
W pośrodku zielonego okręgu murawy
Ściska się okrąg ptastwa krzykliwy, ruchawy,
Opasany gołębi sznurem na kształt wstęgi
Białej, środkiem pstrokaty w gwiazdy, w cętki, w pręgi.
Tu dzioby bursztynowe, tam czubki z korali
Wznoszą się z gęstwi pierza jak ryby spod fali.
Wysuwają się szyje i w ruchach łagodnych
Chwieją się ciągle na kształt tulipanów wodnych;
Tysiące oczu jak gwiazd błyskają ku Zosi.

Ona w środku wysoko nad ptastwem się wznosi,
Sama biała i w długą bieliznę ubrana,
Kręci się jak bijąca śród kwiatów fontanna;
Czerpie z sita i sypie na skrzydła i głowy
Ręką jak perły białą gęsty grad perłowy
Krup jęczmiennych: to ziarno, godne pańskich stołów,
Robi się dla zaprawy litewskich rosołów;
Zosia je wykradając z szafek ochmistrzyni
Dla swego drobiu, szkodę w gospodarstwie czyni.

Usłyszała wołanie: «Zosiu!» To głos cioci!
Sypnęła razem ptastwu ostatek łakoci,
A sama kręcąc sito, jako tancznica
Bębenek, i w takt bijąc, swawolna dziewica
Jęła skakać przez pawie, gołębie i kury:
Zmieszane ptastwo tłumnie furknęło do góry.
Zosia, stopami ledwie dotykając ziemi,
Zdawała się najwyżej bujać między niemi;
Przodem gołębie białe, które w biegu płoszy,

Leciały jak przed wozem bogini rozkoszy.

Zosia przez okno z krzykiem do alkowy wpadła
I na kolanach ciotki zadyszana siadła;
Telimena, całując i głaszcząc pod brodę,
Z radością zważa dziecka żywość i urodę
(Bo prawdziwie kochała swą wychowanicę).
Ale znowu poważnie nastroiła lice,
Wstała i przechodząc się wszerz i wzdłuż alkowy,
Dzierżąc palec przy ustach, tymi rzekła słowy:

«Kochana Zosiu, już też całkiem zapominasz
I na stan, i na wiek twój; wszak to dziś zaczynasz
Rok czternasty, czas rzucić indyki i kurki,
Fi! to godna zabawka dygnitarskiej córki!
I z umurzaną dziatwą chłopską już do woli
Napieściłaś się! Zosiu! patrząc, serce boli;
Opaliłaś okropnie płeć, czysta Cyganka,
A chodzisz i ruszasz się jak parafijanka.
Już ja temu wszystkiemu na przyszłość zaradzę,
Od dziś zacznę, dziś ciebie na świat wyprowadzę,
Do salonu, do gości — gości mamy siła,
Patrzajżeż, ażebyś mnie wstydu nie zrobiła».

Zosia skoczyła z miejsca i klasnęła w dłonie,
I ciotce zawisnąwszy oburącz na łonie,
Płakała i śmiała się na przemian z radości.
«Ach, Ciociu! już tak dawno nie widziałam gości;
Od czasu jak tu żyję z kury i indyki,
Jeden gość, co widziałam, to był gołąb dziki;
Już mi troszeczkę nudno tak siedzieć w alkowie,
Pan Sędzia nawet mówi, że to źle na zdrowie».

«Sędzia, przerwała ciotka, ciągle mi dokuczał,
Żeby cię na świat wywieść, ciągle pod nos mruczał,
Że już jesteś dorosła; sam nie wie, co plecie,
Dziaduś, nigdy na wielkim nie bywały świecie.
Ja wiem lepiej, jak długo trzeba się sposobić
Panience, by wyszedłszy na świat, efekt zrobić.
Wiedz, Zosiu, że kto rośnie na widoku ludzi,
Choć piękny, choć rozumny, efektów nie wzbudzi,

Gdy go wszyscy przywykną widzieć od maleńka.
Lecz niechaj ukształcona, dorosła panienka
Nagle ni stąd, ni zowąd przed światem zabłyśnie,
Wtenczas każdy się do niej przez ciekawość ciśnie,
Wszystkie jej ruchy, rzuty oczu jej uważa,
Słowa jej podsłuchiwa i drugim powtarza;
A kiedy wejdzie w modę raz młoda osoba,
Każdy ją chwalić musi, choć i nie podoba.
Znaleźć się, spodziewam się, że umiesz; w stolicy
Urosłaś. Choć dwa lata mieszkasz w okolicy,
Nie zapomniałaś jeszcze całkiem Peterburka.
No, Zosiu, toaletę rób, dostań tam z biurka,
Nagotowane znajdziesz wszystko do ubrania.
Spiesz się, bo lada chwila wrócą z polowania».

Wezwano pokojowę i służącą dziewkę;
W naczynie srebrne wody wylano konewkę,
Zosia jak wróbel w piasku trzepioce się; myje
Z pomocą sługi ręce, oblicze i szyję.
Telimena otwiera petersburskie składy,
Dobywa flaszki perfum, słoiki pomady,
Pokrapia Zosię wkoło wyborną perfumą
(Woń napełniła izbę), włos namaszcza gumą.
Zosia kładnie pończoszki białe, ażurowe,
I trzewiki warszawskie białe, atłasowe;
Tymczasem pokojowa sznurowała stanik,
Potem rzuciła na gors pannie pudermanik;
Zaczęto przypieczone zbierać papiloty,
Pukle, że nazbyt krótkie, uwito w dwa sploty,
Zostawując na czole i skroniach włos gładki;
Pokojowa zaś świeżo zebrane bławatki
Uwiązawszy w plecionkę daje Telimenie;
Ta ją do głowy Zosi przyszpila uczenie,
Z prawej strony na lewo: kwiat od bladych włosów
Odbijał bardzo pięknie, jak od zboża kłosów!
Zdjęto puderman, całe ubranie gotowe.
Zosia białą sukienkę wrzuciła przez głowę,
Chusteczkę batystową białą w ręku zwija
I tak cała wygląda biała jak lilija.

Poprawiwszy raz jeszcze i włosów, i stroju,

Kazano jej wzdłuż i wszerz przejść się po pokoju;
Telimena uważa znawczyni oczyma,
Musztruje siostrzenicę, gniewa się i zżyma;
Aż na dygnienie Zosi krzyknęła z rozpaczy:
«Ja nieszczęśliwa! Zosiu, widzisz, co to znaczy
Żyć z gęśmi, z pastuchami! tak nogi rozszerzasz
Jak chłopiec, okiem w prawo i w lewo uderzasz,
Czysta rozwódka! — dygnij, patrz, jaka niezwinna!»
«Ach Ciociu, rzekła smutnie Zosia, cożja winna,
Ciotka mnie zamykała; nie było z kim tańczyć,
Lubiłam z nudy ptastwo paść i dzieci niańczyć;
Ale poczekaj, Ciociu, niech no się pobawię
Trochę z ludźmi, obaczysz, jak się ja poprawię».

«Już, rzekła ciotka, z dwojga złego lepiej z ptastwem
Niż z tym, co u nas dotąd gościło, plugastwem;
Przypomnij tylko sobie, kto tu u nas bywał:
Pleban, co pacierz mruczał lub w warcaby grywał,
I palestra z fajkami! to mi kawalery!
Nabrałabyś się od nich pięknej manijery.
Teraz to pokazać się jest przynajmniej komu,
Mamy przecież uczciwe towarzystwo w domu.
Uważaj dobrze, Zosiu, jest tu Hrabia młody,
Pan, dobrze wychowany, krewny Wojewody,
Pamiętaj być mu grzeczną».

Słychać rżenie koni
I gwar myśliwców; już są pod bramą: to oni!
Wziąwszy Zosię pod rękę, pobiegła do sali.
Myśliwi na pokoje jeszcze nie wchadzali,
Musieli po komnatach odmieniać swą odzież,
Nie chcąc wniść do dam w kurtkach. Pierwsza wpadła młodzież,
Pan Tadeusz i Hrabia, co żywo przebrani.

Telimena sprawuje obowiązki pani,
Wita wchodzących, sadza, rozmową zabawia
I siostrzenicę wszystkim z kolei przedstawia:
Naprzód Tadeuszowi, jako krewną bliską;
Zosia grzecznie dygnęła, on skłonił się nisko,
Chciał coś do niej przemówić, już usta otworzył,

Ale spójrzawszy w oczy Zosi, tak się strwożył,
Że stojąc niemy przed nią, to płonął, to bladnął;
Co było w jego sercu, on sam nie odgadnął.
Uczuł się nieszczęśliwym bardzo — poznał Zosię!
Po wzroście i po włosach światłych, i po głosie;
Tę kibić i tę główkę widział na parkanie,
Ten wdzięczny głos zbudził go dziś na polowanie.

Aż Wojski Tadeusza wyrwał z zamięszania,
Widząc, że bladnie i że na nogach się słania,
Radził mu odejść do swej izby dla spoczynku;
Tadeusz stanął w kącie, wsparł się na kominku,
Nic nie mówiąc — szerokie, obłędne źrenice
Obracał to na ciotkę, to na siostrzenicę.
Dostrzegła Telimena, iż pierwsze spojrzenie
Zosi tak wielkie na nim zrobiło wrażenie;
Nie odgadła wszystkiego, przecież pomieszana
Bawi gości, a z oczu nie spuszcza młodziana.
Wreszcie czas upatrzywszy, ku niemu podbiega:
Czy zdrów? dlaczego smutny? pyta się, nalega,
Napomyka o Zosi, zaczyna z nim żarty;
Tadeusz nieruchomy, na łokciu oparty,
Nic nie gadając, marszczył brwi i usta krzywił:
Tym bardziej Telimenę pomieszał i zdziwił.
Zmieniła więc natychmiast twarz i ton rozmowy,
Powstała zagniewana i ostrymi słowy
Poczęła nań przymówki sypać i wyrzuty;
Porwał się i Tadeusz jak żądłem ukłuty,
Spojrzał krzywo, nie mówiąc ani słowa, splunął,
Krzesło nogą odepchnął i z pokoju runął,
Trzasnąwszy drzwi za sobą. Szczęściem, że tej sceny
Nikt z gości nie uważał oprócz Telimeny.

Wyleciawszy przez bramę biegł prosto na pole;
Jak szczupak, gdy mu oścień skróś piersi przekole,
Pluska się i nurtuje, myśląc, że uciecze,
Ale wszędzie żelazo i sznur z sobą wlecze:
Tak i Tadeusz ciągnął za sobą zgryzoty,
Suwając się przez rowy i skacząc przez płoty,
Bez celu i bez drogi; aż niemało czasu
Nabłąkawszy się, w końcu wszedł w głębinę lasu

I trafił, czy umyślnie, czyli też przypadkiem,
Na wzgórek, co był wczora szczęścia jego świadkiem,
Gdzie dostał ów bilecik, zadatek kochania,
Miejsce, jak wiemy, zwane Świątynią dumania.

Gdy okiem wkoło rzuca, postrzega: to ona!
Telimena, samotna, w myślach pogrążona,
Od wczorajszej postacią i strojem odmienna,
W bieliźnie, na kamieniu, sama jak kamienna;
Twarz schyloną w otwarte utuliła dłonie,
Choć nie słyszysz szlochania, znać, że we łzach tonie.

Daremnie broniło się serce Tadeusza:
Ulitował się, uczuł, że go żal porusza,
Długo poglądał niemy, ukryty za drzewem;
Na koniec westchnął i rzekł sam do siebie z gniewem:
«Głupi! cóż ona winna, że się ja pomylił!»
Więc z wolna głowę ku niej zza drzewa wychylił.
Gdy nagle Telimena zrywa się z siedzenia,
Rzuca się w prawo, w lewo, skacze skróś strumienia,
Rozkrzyżowana, z włosem rozpuszczonym, blada,
Pędzi w las, podskakuje, przyklęka, upada
I nie mogąc już powstać, kręci się po darni,
Widać z jej ruchów, w jakiej strasznej jest męczarni;
Chwyta się za pierś, szyję, za stopy, kolana;
Skoczył Tadeusz, myśląc, że jest pomieszana
Lub ma wielką chorobę. Lecz z innej przyczyny
Pochodziły te ruchy.

U bliskiej brzeziny
Było wielkie mrowisko; owad gospodarny
Snuł się wkoło po trawie, ruchawy i czarny;
Nie wiedzieć, czy z potrzeby, czy z upodobania
Lubił szczególnie zwiedzać Świątynię dumania;
Od stołecznego wzgórka aż po źródła brzegi
Wydeptał drogę, którą wiódł swoje szeregi.
Nieszczęściem, Telimena siedziała śród drożki;
Mrówki, znęcone blaskiem bieluchnej pończoszki,
Wbiegły gęsto, zaczęły łaskotać i kąsać,
Telimena musiała uciekać, otrząsać,
Na koniec na murawie siąść i owad łowić.

Кніга другая
Аповяд Гервазага

Книга вторая
Рассказ Гервазия

Księga druga
Opowieść Gerwazego

Nie mógł jej swej pomocy Tadeusz odmówić;
Oczyszczając sukienkę, aż do nóg się zniżył,
Usta trafem ku skroniom Telimeny zbliżył —
W tak przyjaźnej postawie, choć nic nie mówili
O rannych kłótniach swoich, przecież się zgodzili;
I nie wiedzieć, jak długo trwałaby rozmowa,
Gdyby ich nie przebudził dzwonek z Soplicowa. —

Hasło wieczerzy: pora powracać do domu,
Zwłaszcza że słychać było opodal trzask łomu.
Może szukają? razem wracać nie wypada;
Więc Telimena w prawo pod ogród się skrada,
A Tadeusz na lewo biegł do wielkiej drogi;
Oboje w tym odwrocie mieli nieco trwogi:
Telimenie zdało się, że raz spoza krzaka
Błysła zakapturzona, chuda twarz Robaka;
Tadeusz widział dobrze, jak mu raz i drugi
Pokazał się na lewo cień biały i długi,
Co to było, nie wiedział, ale miał przeczucie,
Że to był Hrabia w długim angielskim surducie.

Wieczerzano w zamczysku. Uparty Protazy,
Nie dbając na wyraźne Sędziego zakazy,
W niebytność państwa znowu do zamku szturmował
I kredens doń (jak mówi) zaintromitował.
Goście weszli w porządku i stanęli kołem;
Podkomorzy najwyższe brał miejsce za stołem,
Z wieku mu i z urzędu ten zaszczyt należy,
Idąc kłaniał się damom, starcom i młodzieży.
Kwestarz nie był u stołu; miejsce Bernardyna
Po prawej stronie męża ma Podkomorzyna.
Sędzia, kiedy już gości jak trzeba ustawił,
Żegnając po łacinie, stół pobłogosławił;
Mężczyznom dano wódkę; za czym wszyscy siedli
I chłodnik zabielany milcząc żwawo jedli.

Po chłodniku szły raki, kurczęta, szparagi,
W towarzystwie kielichów węgrzyna, malagi;
Jedzą, piją, a milczą wszyscy. Nigdy pono
Od czasu jako mury zamku podźwigniono,
Który uraczał hojnie tylu szlachty bratów,

Tyle wesołych słyszał i odbił wiwatów,
Nie pamiętano takiej posępnej wieczerzy;
Tylko pukanie korków i brzęki talerzy
Odbijała zamkowa sień wielka i pusta:
Rzekłbyś, iż zły duch gościom zasznurował usta.

Mnogie były powody milczenia: myśliwi
Powrócili z ostępu dosyć gadatliwi;
Lecz gdy zapał ochłonął, myśląc nad obławą,
Postrzegają, że wyszli z niej nie z wielką sławą:
Trzebaż było, ażeby jeden kaptur popi,
Wyrwawszy się Bóg wie skąd, jak Filip z konopi*,
Przepisał wszystkich strzelców powiatu? O wstydzie!
Cóż o tym będą gadać w Oszmianie i Lidzie,
Które od wieków walczą z tutejszym powiatem
O pierwszeństwo w strzelectwie; myślili więc nad tem.

Zaś Asesor i Rejent, prócz wspólnych niechęci,
Świeżą hańbę swych chartów mieli na pamięci.
W oczach im stoi niecny kot, skoki wyciąga
I omykiem spod gaju kiwając urąga,
I tym omykiem ćwiczy po sercach jak biczem:
Siedzieli z pochylonym ku misie obliczem.
Asesor nowe jeszcze miał powody żalów,
Patrząc na Telimene i na swych rywalów.

Do Tadeusza siedzi Telimena bokiem,
Pomięszana, zaledwie śmie nań rzucić okiem;
Chciała zasępionego Hrabiego zabawić,
Wyzwać w dłuższa rozmowę, w lepszy humor wprawić,
Bo Hrabia dziwnie kwaśny powrócił z przechadzki,
A raczej, jako myślił Tadeusz, z zasadzki;
Słuchając Telimeny, czoło podniosł hardo,
Brwi zmarszczył, spójrzał na nią ledwie nie z pogardą;
Potem przysiadł się, jak mógł najbliżej, do Zosi,
Nalewa jej do szklanki, talerze przynosi,
Prawi tysiąc grzeczności, kłania się, uśmiécha,
Czasem oczy wywraca i głęboko wzdycha.
Widać przecież, pomimo tak zręczne łudzenie,
Że umizgał się tylko na złość Telimenie;
Bo głowę odwracajac niby nieumyślnie,

Coraz ku Telimenie groźnym okiem błyśnie.

Telimena nie mogła pojąć, co to znaczy;
Ruszywszy ramionami, myśliła: dziwaczy.
Wreszcie, nowym zalotom Hrabiego dość rada,
Zwróciła się do swego drugiego sąsiada.

Tadeusz, też posępny, nic nie jadł, nic nie pił,
Zdawał się słuchać rozmów, oczy w talerz wlepił;
Telimena mu leje wino, on się gniewa
Na natrętność; pytany o zdrowie — poziewa.
Ma za złe (tak się zmienił jednego wieczora),
Że Telimena zbytnie do zalotów skora;
Gorszy się, że jej suknia tak wcięta głęboko,
Nieskromnie — ■ dopiero, kiedy podniosł oko!
Aż przeląkł się; bystrzejsze teraz miał źrenice:
Ledwie spójrzał w rumiane Telimeny lice,
Odkrył od razu wielką, straszną tajemnicę!
Przebóg, naróżowana!

Czy róż w złym gatunku,
Czy jakoś na obliczu przetarł się z trefunku:
Gdzieniegdzie zrzedniał, na wskróś grubszą płeć odsłania.
Może to sam Tadeusz w Świątyni dumania,
Rozmawiając za blisko, omusknął z bielidła
Karmin, lżejszy od pyłków motylego skrzydła.
Telimena wracała nazbyt śpieszno z lasu
I poprawić kolory swe nie miała czasu;
Około ust szczególniej widne były piegi.
Nuż oczy Tadeusza, jako chytre szpiegi,
Odkrywszy jedną zdradę, poczną w kolej zwiedzać
Resztę wdzięków i wszędzie jakiś fałsz wyśledzać:
Dwóch zębów braknie w ustach; na czole, na skroni
Zmarszczki; tysiące zmarszczków pod brodą się chroni!

Niestety! czuł Tadeusz, jak jest niepotrzebnie
Rzecz piękną nazbyt ściśle zważać; jak haniebnie
Być szpiegiem swej kochanki; nawet jak szkaradnie
Odmieniać smak i serce — lecz któż sercem władnie?
Darmo chce brak miłości zastąpić sumnieniem,
Chłód duszy ogrzać znowu jej wzroku promieniem:

Już ten wzrok, jako księżyc światły a bez ciepła,
Błyskał po wierzchu duszy, która do dna krzepła...
Takie robiąc sam sobie wyrzuty i skargi,
Pochylił w talerz głowę, milczał i gryzł wargi.

Tymczasem zły duch nową pokusą go wabi,
Podsłuchiwać, co Zosia mówiła do Hrabi:
Dziewczyna, uprzejmością Hrabiego ujęta,
Zrazu rumieniła się, spuściwszy oczęta,
Potem śmiać się zaczęli, w końcu rozmawiali
O jakimś niespodzianym w ogrodzie spotkaniu,
O jakimś po łopuchach i grzędach stąpaniu.
Tadeusz, wyciągnąwszy co najdłużej uszy,
Połykał gorzkie słowa i przetrawiał w duszy.
Okropną miał biesiadę. Jak w ogrodzie żmija
Dwoistym żądłem zioło zatrute wypija,
Potem skręci się w kłębek i na drodze legnie,
Grożąc stopie, co na nią nieostróżnie biegnie:
Tak Tadeusz, opiły trucizną zazdrości,
Zdawał się obojętny, a pękał ze złości.

W najweselszym zebraniu niech się kilku gniewa,
Zaraz się ich ponurość na resztę rozlewa.
Strzelcy dawniej milczeli, druga stołu strona
Umilkła, Tadeusza żółcią zarażona.

Nawet pan Podkomorzy, nadzwyczaj ponury,
Nie miał ochoty gadać, widząc swoje córy,
Posażne i nadobne panny, w wieku kwiecie,
Zdaniem wszystkich najpierwsze partyje w powiecie,
Milczące, zaniedbane od milczącej młodzi.
Gościnnego Sędziego również to obchodzi;
Wojski zaś uważając, że tak wszyscy milczą,
Nazywał tę wieczerzę nie polską, lecz wilczą.

Hreczecha na milczenie miał słuch bardzo czuły,
Sam gawęda, i lubił niezmiernie gaduły.
Nie dziw! ze szlachtą strawił życie na biesiadach,
Na polowaniach, zjazdach, sejmikowych radach;
Przywykł, żeby mu zawsze coś bębniło w ucho,
Nawet wtenczas, gdy milczał lub z packą za muchą

Skradał się, lub zamknąwszy oczy siadał marzyć;
W dzień szukał rozmów, w nocy musiano mu gwarzyć
Pacierze różańcowe albo gadać bajki:
Stąd też nieprzyjacielem zabitym był fajki,
Wymyślonej od Niemców, by nas scudzoziemczyć;
Mawiał: «Polskę oniemić, jest to Polskę zniemczyć».
Starzec, wiek przegwarzywszy, chciał spoczywać w gwarze,
Milczenie go budziło ze snu: tak młynarze,
Uśpieni kół tarkotem, ledwie staną osie,
Budzą się, krzycząc z trwogą: «A Słowo stało się...»

Wojski ukłonem dawał znak Podkomorzemu,
A ręką od ust lekko skinął ku Sędziemu,
Prosząc o głos; panowie na ten ukłon niemy
Odkłonili się oba, co znaczy: prosiemy.
Wojski zagaił:

«Śmiałbym upraszać młodzieży,
Ażeby po staremu bawić u wieczerzy,
Nie milczeć i żuć: czy my ojce kapucyni?
Kto milczy między szlachtą, to właśnie tak czyni,
Jako myśliwiec, który nabój rdzawi w strzelbie:
Dlatego ja rozmowność naszych przodków wielbię.
Po łowach szli do stołu, nie tylko by jadać,
Ale aby nawzajem mogli się wygadać,
Co każdy miał na sercu; nagany, pochwały
Strzelców i obławników, ogary, wystrzały
Wywoływano na plac; powstawała wrzawa,
Miła uchu myśliwców, jak druga obława.
Wiem, wiem, o co wam idzie: ta czarnych trosk chmura
Pono z Robakowego wzniosła się kaptura!
Wstydzicie się swych pudeł! niech was wstyd nie pali,
Znałem myśliwych lepszych od was, a chybiali;
Trafiać, chybiać, poprawiać, to kolej strzelecka.
Ja sam, chociaż ze strzelbą włóczę się od dziecka,
Chybiałem; chybiał sławny ów strzelec Tułoszczyk,
Nawet nie zawsze trafiał pan Rejtan nieboszczyk.
O Rejtanie opowiem później. Co się tycze
Wypuszczenia z obławy, że oba panicze
Zwierzowi jak należy kroku nie dostali,
Choć mieli oszczep w ręku, tego nikt nie chwali

Ani gani: bo zmykać mając nabój w rurze
Znaczyło po staremu być tchórzem nad tchórze;
Toż wystrzelić na oślep (jak to robi wielu),
Nie przypuściwszy zwierza, nie wziąwszy do celu,
Jest rzecz haniebna; ale kto dobrze wymierzy,
Kto przypuści do siebie zwierza jak należy,
Jeśli chybił, cofnąć się może bez sromoty
Albo walczyć oszczepem, lecz z własnej ochoty,
A nie z musu: gdyż oszczep strzelcom poruczony
Nie dla natarcia, ale tylko dla obrony.
Tak było po staremu: a więc mnie zawierzcie
I waszej rejterady do serca nie bierzcie,
Kochany Tadeuszku i Wielmożny Grafie!
Ilekroć zaś wspomnicie o dzisiejszym trafie,
Wspomnijcie też starego Wojskiego przestrogę:
Nigdy jeden drugiemu nie zachodzić w drogę,
Nigdy we dwóch nie strzelać do jednej źwierzyny».

Właśnie Wojski wymawiał to słowo: «źwierzyny»,
Gdy Asesor półgębkiem podszepnął: «dziewczyny»;
«Brawo!» — krzyknęła młodzież, powstał szmer i śmiechy,
Powtarzano z kolei przestrogę Hreczechy,
Mianowicie ostatnie słowo, ci: «źwierzyny»,
A drudzy w głos śmiejąc się krzyczeli: «dziewczyny»;
Rejent szepnął: «kobiety» — Asesor: «kokiety»,
Utkwiwszy w Telimenie oczy jak sztylety.

Nie myślił wcale Wojski przymawiać nikomu
Ani uważał, co tam szepcą po kryjomu;
Rad bardzo, że mógł damy i młodzież rozśmieszyć,
Zwrócił się ku myśliwcom, chcąc i tych pocieszyć.
I zaczął, nalewając sobie kielich wina:

«Nadaremnie oczyma szukam Bernardyna;
Chciałbym mu opowiedzieć wypadek ciekawy,
Podobny do zdarzenia dzisiejszej obławy.
Klucznik mówił, że tylko znał jednego człeka,
Co tak celnie jak Robak mógł strzelić z daleka;
Ja zaś znałem drugiego: równie trafnym strzałem
Ocalił on dwóch panów; sam ja to widziałem,
Kiedy do nalibockich zaciągnęli lasów

Tadeusz Rejtan poseł i książę Denassow.
Nie zazdrościli sławie szlachcica panowie,
Owszem, u stołu pierwsi wnieśli jego zdrowie,
Nadawali mu wielkich prezentów bez liku
I skórę zabitego dzika; o tym dziku
I o strzale powiem wam jak naoczny świadek;
Bo to był dzisiejszemu podobny przypadek,
A zdarzył się największym strzelcom za mych czasów,
Posłowi Rejtanowi i księciu Denassow».

A wtem ozwał się Sędzia, nalewając czaszę:
«Piję zdrowie Robaka, Wojski, w ręce wasze!
Jeśli datkiem nie możem Kwestarza zbogacić,
Postaramy się przecież za proch mu zapłacić;
Ręczamy, że niedźwiedź zabity dziś w boru
Przez dwa lata wystarczy na kuchnię klasztoru.
Lecz skóry Księdzu nie dam; lub gwałtem zabiorę,
Albo ją mnich ustąpić musi przez pokorę,
Albo ją kupię choćby dziesiątkiem soboli.
Skórą tą rozrządzimy wedle naszej woli;
Pierwszy wieniec i sławę już wziął sługa boży,
Skórę Jaśnie Wielmożny Pan nasz Podkomorzy
Temu da, kto na drugą nagrodę zasłużył».

Podkomorzy pogładził czoło i brwi zmrużył;
Strzelcy zaczęli szemrać, każdy coś powiadał,
Tamten — jak zwierza znalazł, ten — jak ranę zadał,
Tamten psiarnię nawołał, ów zwierza nawrócił
Znowu w ostęp. Asesor z Rejentem się kłócił,
Jeden wielbiąc przymioty swojej Sanguszkówki,
Drugi bałabanowskiej swej Sagalasówki.

«Sędzio sąsiedzie, wreszcie wyrzekł Podkomorzy,
Pierwszą nagrodę słusznie zyskał sługa boży;
Lecz niełacno rozsądzić, kto jest po nim drugi,
Bo wszyscy zdają mi się mieć równe zasługi,
Wszyscy równi zręcznością, biegłością i męstwem.
Przecież dwóch dziś odznaczył los niebezpieczeństwem,
Dwaj byli niedźwiedziego najbliżsi pazura:
Tadeusz i pan Hrabia; im należy skóra.
Pan Tadeusz ustąpi (jestem tego pewny),

Jako młodszy i jako gospodarza krewny;
Więc *spolia opima* weźmiesz Mości Hrabia.
Niech ten łup twą strzelecką komnatę ozdabia,
Niechaj pamiątką będzie dzisiejszej zabawy,
Godłem szczęścia łowczego, bodźcem przyszłej sławy».

Umilknął wesoł, myśląc, że Hrabię ucieszył;
Nie wiedział, jak boleśnie serce jego przeszył.
Bo Hrabia na strzeleckiej komnaty wspomnienie
Mimowolnie wzrok podniosł; a te łby jelenie,
Te gałęziste rogi, jakby las wawrzynów
Zasiany ręką ojców na wieńce dla synów,
Te rzędami portretów zdobione filary,
Ten w sklepieniu błyszczący herb Półkozic stary —
Ozwały się doń zewsząd głosami przeszłości;
Zbudził się z marzeń, wspomniał, gdzie, u kogo gości:
Dziedzic Horeszków gościem śród swych własnych progów,
Biesiadnikiem Sopliców, swych odwiecznych wrogów!
A przy tym zawiść, którą czuł do Tadeusza,
Tym mocniej Hrabię przeciw Soplicom porusza.

Rzekł więc z gorzkim uśmiechem: «Mój domek zbyt mały,
Nie ma godnego miejsca na dar tak wspaniały;
Niech lepiej niedźwiedź czeka pośród tych rogaczy,
Aż mi go Sędzia razem z zamkiem oddać raczy».

Podkomorzy, zgadując, na co się zanosi,
Zadzwonił w tabakierę złotą, o głos prosi.

«Godzieneś pochwał, rzecze, Hrabio, mój sąsiedzie,
Że dbasz o interesa nawet przy obiedzie;
Nie tak jak modni wieku twojego panicze,
Żyjący bez rachunku. Ja tuszę i życzę
Zgodą zakończyć moje sądy podkomorskie;
Dotąd jedyna trudność jest o fundum dworskie.
Mam już projekt zamiany, fundum wynagrodzić
Ziemią, w sposób następny...» — Tu zaczął wywodzić
Porządnie (jak zwykł zawsze) plan przyszłej zamiany;
Już był w połowie rzeczy, gdy ruch niespodziany
Wszczął się na końcu stoła: jedni coś postrzegli,
Wskazują palcem, drudzy z oczyma tam biegli,

Aż wreszcie wszystkie głowy, jak kłosy schylone
Wstecznym wiatrem, w przeciwną zwróciły się stronę,
W kąt.

Z kąta, kędy wisiał portret nieboszczyka,
Ostatniego z rodziny Horeszków, Stolnika,
Z małych drzwiczek ukrytych pomiędzy filary
Wysunęła się cicho postać na kształt mary.
Gerwazy; poznano go po wzroście, po licach,
Po srebrzystych na żółtej kurcie Półkozicach.
Stąpał jako słup prosto, niemy i surowy,
Nie zdjąwszy czapki, nawet nie schyliwszy głowy;
W ręku trzymał błyszczący klucz jakby puginał,
Odemknął szafę i w niej coś kręcić zaczynał.

Stały w dwóch kątach sieni, wsparte o filary,
Dwa kurantowe, w szafach zamknięte zegary;
Dziwaki stare, dawno ze słońcem w niezgodzie,
Południe wskazywały często o zachodzie;
Gerwazy nie przybrał się machinę naprawić,
Ale bez nakręcenia nie chciał jej zostawić,
Dręczył kluczem zegary każdego wieczora;
Właśnie teraz przypadła nakręcania pora.
Gdy Podkomorzy sprawą zajmował uwagę
Stron interesowanych, on pociągnął wagę:
Zgrzytnęły wyszczerbionym zębem koła rdzawe,
Wzdrygnął się Podkomorzy i przerwał rozprawę.
«Bracie, rzekł, odłoż nieco twą pilną robotę».
I kończył plan zamiany; lecz Klucznik na psotę
Jeszcze silniej pociągnął drugiego ciężaru;
I wnet gil, który siedział na wierzchu zegaru,
Trzepiocąc skrzydłem, zaczął ciąć kurantów nuty:
Ptak sztucznie wyrobiony, szkoda, że popsuty,
Zająkał się i piszczał, im dalej, tym gorzéj.
Goście w śmiech; musiał przerwać znowu Podkomorzy.
«Mości Kluczniku, krzyknął, lub raczej puszczyku,
Jeśli dziob twój szanujesz, dość mi tego krzyku!»

Ale Gerwazy groźbą wcale się nie strwożył,
Prawą rękę poważnie na zegar położył,
A lewą wziął się pod bok; tak oburącz wsparty:

«Podkomorzeńku! krzyknął, wolne Pańskie żarty,
Wróbel mniejszy niż puszczyk, a na swoich wiorach
Śmielszy jest aniżeli puszczyk w cudzych dworach:
Co klucznik, to nie puszczyk; kto w cudze poddasze
Nocą włazi, ten puszczyk, i ja go wystraszę».
«Za drzwi z nim!» Podkomorzy krzyknął.

«Panie Hrabia!
Zawołał Klucznik, widzisz Pan, co się wyrabia:
Czy nie dosyć się jeszcze Pański honor plami,
Że Pan jadasz i pijasz z tymi Soplicami;
Trzebaż jeszcze, aby mnie, zamku urzędnika,
Gerwazego Rębajłę, Horeszków klucznika,
Lżyć w domu Panów moich! i Panże to zniesie!»
Wtem Protazy zawołał trzykroć: «Uciszcie się!
Na ustąp! Ja, Protazy Baltazar Brzechalski,
Dwojga imion, jenerał niegdyś trybunalski,
Vulgo woźny, woźnieńską obdukcyją robię
I wizyją formalną, zamawiając sobie
Urodzonych tu wszystkich obecnych świadectwo
I pana Asesora wzywając na śledztwo,
Z powodu Wielmożnego Sędziego Soplicy:
O inkursyją, to jest o najazd granicy,
Gwałt zamku, w którym Sędzia dotąd prawnie włada,
Czego dowodem jawnym jest, że w zamku jada».
«Brzechaczu! wrzasnął Klucznik, ja cię wnet nauczę!»
I dobywszy zza pasa swe żelazne klucze,
Okręcił wkoło głowy, puścił z całej mocy;
Pęk żelaza wyleciał jako kamień z procy.
Pewnie łeb Protazemu rozbiłby na ćwierci;
Szczęściem, schylił się Woźny i wydarł się śmierci.

Porwali się z miejsc wszyscy, chwilę była głucha
Cichość, aż Sędzia krzyknął: «W dyby tego zucha!
Hola, chłopcy!» — i czeladź rzuciła się żwawo
Ciasnym przejściem pomiędzy ścianami i ławą;
Lecz Hrabia krzesłem w środku zagrodził im drogę
I na tym szańcu słabym utwierdziwszy nogę:
«Wara! zawołał, Sędzio! nie wolno nikomu
Krzywdzić sługę mojego w moim własnym domu;
Kto ma na starca skargę, niech ją mnie przełoży».

Zyzem w oczy Hrabiemu spojrzał Podkomorzy:
«Bez Wacinej pomocy ukarać potrafię
Zuchwałego szlachetkę; a Wać, Mości Grafie,
Przed dekretem ten zamek za wcześnie przywłaszczasz;
Nie Wać tu jesteś panem, nie Wać nas ugaszczasz:
Siedź cicho, jakeś siedział; jeśli siwej głowy
Nie czcisz, to szanuj pierwszy urząd powiatowy».

«Co mi? odmruknął Hrabia, dość już tej gawędy,
Nudźcie drugich waszymi względy i urzędy;
Dość już głupstwa zrobiłem, wdając się z Waćpaństwem
W pijatyki, które się kończą grubijaństwem.
Zdacie mi sprawę z mego honoru obrazy;
Do widzenia po trzeźwo — pódź za mną, Gerwazy!»

Nigdy się odpowiedzi takiej nie spodziewał
Podkomorzy; właśnie swój kieliszek nalewał,
Gdy zuchwalstwem Hrabiego rażony jak gromem,
Oparłszy się o kielich butlem nieruchomym,
Głowę wyciągnął na bok i ucha przyłożył,
Oczy rozwarł szeroko, usta wpół otworzył;
Milczał, lecz kielich w ręku tak potężnie cisnął,
Że szkło dźwięknąwszy pękło, płyn w oczy mu prysnął.
Rzekłbyś, iż z winem ognia w duszę się nalało,
Tak oblicze spłonęło, tak oko pałało;
Zerwał się mówić, pierwsze słowo niewyraźnie
Mleł w ustach, aż przez zęby wyleciało: «Błaźnie!
Grafiątko! ja cię! Tomasz, karabelę! Ja tu
Nauczę ciebie mores, błaźnie! daj go katu!
Względy, urzędy nudzą uszko delikatne!
Ja cię tu zaraz po tych zauszniczkach płatnę!
Fora za drzwi! do korda! Tomasz, karabelę!»

Wtem do Podkomorzego skoczą przyjaciele;
Sędzia porwał mu rękę: «Stój Pan, to rzecz nasza,
Mnie tu naprzód wyzwano; Protazy, pałasza!
Puszczę go w taniec jako niedźwiadka na kiju».
Lecz Tadeusz Sędziego wstrzymał: «Panie Stryju,
Wielmożny Podkomorzy, czyż się Państwu godzi
Wdawać się z tym fircykiem, czy tu nie ma młodzi?
Na mnie to zdajcie, ja go należycie skarcę;

A Waszeć, panie śmiałku, co wyzywasz starce,
Obaczym, czyli jesteś tak strasznym rycerzem;
Rozprawimy się jutro, plac i broń wybierzem.
Dziś uchodź, pókiś cały!»

Dobra była rada;
Klucznik i Hrabia wpadli w obroty nie lada.
Przy wyższym końcu stoła wrzał tylko krzyk wielki,
Ale z ostrego końca latały butelki
Koło Hrabiego głowy. Strwożone kobiety
W prośby, w płacz; Telimena, krzyknąwszy: «Niestety!»
Wzniosła oczy, powstała i padła zemdlona,
I przechyliwszy szyję przez Hrabi ramiona,
Na pierś jego złożyła swe piersi łabędzie.
Hrabia, choć zagniewany, wstrzymał się w zapędzie,
Zaczął cucić, ocierać.

Tymczasem Gerwazy,
Wystawiony na stołków i butelek razy,
Już zachwiał się, już czeladź zakasawszy pięście
Rzucała się nań zewsząd hurmem, gdy na szczęście
Zosia, widząc szturm, skoczy i litością zdjęta
Zasłania starca, na krzyż rozpiąwszy rączęta. —
Wstrzymali się; Gerwazy z wolna ustępował,
Zniknął z oczu, szukano, gdzie się pod stół schował;
Gdy nagle z drugiej strony wyszedł jak spod ziemi,
Podniosłszy w górę ławę ramiony silnemi,
Okręcił się jak wiatrak, oczyścił pół sieni,
Wziął Hrabię i tak oba ławą zasłonieni
Cofali się ku drzwiczkom; już dochodzą progów,
Gerwazy stanął, jeszcze raz spojrzał na wrogów,
Dumał chwilę, niepewny, czy cofać się zbrojnie,
Czyli z nowym orężem szukać szczęścia w wojnie.
Obrał drugie; już ławę jak taran murowy
W tył dźwignął dla zamachu, już ugiąwszy głowy,
Z wypiętą naprzód piersią, z podniesioną nogą
Miał wpaść... ujrzał Wojskiego, uczuł w sercu trwogę.

Wojski, cicho siedzący z przymrużonym okiem,
Zdawał się pogrążony w dumaniu głębokiem;
Dopiero gdy się Hrabia z Podkomorzym skłócił

I Sędziemu pogroził, Wojski głowę zwrócił,
Zażył dwakroć tabaki i przetarł powieki.
Chociaż Wojski Sędziemu był krewny daleki,
Ale w gościnnym jego domu zamieszkały,
O zdrowie przyjaciela był niezmiernie dbały.
Przypatrywał się zatem z ciekawością walce,
Wyciągnął z lekka na stół rękę, dłoń i palce,
Położył nóż na dłoni, trzonkiem do paznokcia
Indeksu, a żelazem zwrócony do łokcia,
Potem ręką w tył nieco wychyloną kiwał,
Niby bawiąc się, lecz się w Hrabiego wpatrywał.

Sztuka rzucania nożów, straszna w ręcznej bitwie,
Już była zaniedbana podówczas na Litwie,
Znajoma tylko starym; Klucznik jej probował
Nieraz w zwadach karczemnych, Wojski w niej celował.
Widać z zamachu ręki, że silnie uderzy,
A z oczu łacno zgadnąć, że w Hrabiego mierzy
(Ostatniego z Horeszków, chociaż po kądzieli).
Mniej baczni młodzi ruchów starca nie pojęli;
Gerwazy zbladnął, ławą Hrabiego zakłada,
Cofa się ku drzwiom. — «Łapaj!» krzyknęła gromada.

Jako wilk, obskoczony znienacka przy ścierwie,
Rzuca się oślep w zgraję, co mu ucztę przerwie,
Już goni, ma ją szarpać, wtem śród psiego wrzasku
Trzasło ciche półkurcze, wilk zna je po trzasku,
Śledzi okiem, postrzega, że z tyłu za charty
Myśliwiec wpół schylony, na kolanie wsparty,
Rurą ku niemu wije i już cyngla tyka;
Wilk uszy spuszcza, ogon podtuliwszy zmyka,
Psiarnia z tryumfującym rzuca się hałasem
I skubie go po kudłach, zwierz zwraca się czasem,
Spojrzy, klapnie paszczęką, i białych kłów zgrzytem
Ledwie pogrozi, psiarnia pierzcha ze skowytem:
Tak i Gerwazy z groźną cofał się postawą,
Wstrzymując napastników oczyma i ławą,
Aż razem z Hrabią wpadli w głąb ciemnej framugi.

«Łapaj!» krzykniono znowu; tryumf był niedługi:
Bo nad głowami tłumu Klucznik niespodzianie

Ukazał się na chorze przy starym organie
I z trzaskiem jął wyrywać ołowiane rury:
Wielką by klęskę zadał uderzając z góry,
Ale już goście tłumnie wychodzili z sieni,
Nie śmieli kroku dostać słudzy potrwożeni
I chwytając naczynia, w ślad panów uciekli,
Nawet nakrycia z częścią sprzętów się wyrzekli.

Któż ostatni, nie dbając na groźby i razy,
Ustąpił z placu bitwy? — Brzechalski Protazy.
On, za krzesłem Sędziego stojąc niewzruszenie,
Ciągnął woźnieńskim głosem swoje oświadczenie,
Aż skończył i z pustego zszedł pobojowiska,
Kędy zostały trupy, ranni i zwaliska.

W ludziach straty nie było; ale wszystkie ławy
Miały zwichnione nogi, stół także kulawy,
Obnażony z obrusa, poległ na talerzach
Zlanych winem, jak rycerz na krwawych puklerzach,
Między licznymi kurczat i jendyków ciały,
W których piersi widelce świeżo wbite tkwiały.

Po chwili w Horeszkowskim samotnym budynku
Wszystko do zwyczajnego wracało spoczynku.
Mrok zgęstniał; reszty pańskiej wspaniałej biesiady
Leżą, podobne uczcie nocnej, gdzie na Dziady
Zgromadzić się zaklęte maja nieboszczyki.
Już na poddaszu trzykroć krzyknęły puszczyki
Jak guślarze; zdają się witać wschód miesiąca,
Którego postać oknem spadła na stół, drżąca
Niby dusza czyscowa; z podziemu, przez dziury
Wyskakiwały na kształt potępieńców szczury:
Gryzą, piją; czasami w kącie zapomniana
Puknie na toast duchom butelka szampana.

Ale na drugim piętrze, w izbie, którą zwano,
Choć była bez zwierciadeł, salą zwierciadlaną,
Stał Hrabia na krużganku zwróconym ku bramie;
Chłodził się wiatrem, surdut wdział na jedno ramię,
Drugi rękaw i poły u szyi sfałdował
I pierś surdutem jakby płaszczem udrapował.

Gerwazy chodził kroki wielkimi po sali;
Obadwa zamyśleni, do siebie gadali:
«Pistolety, rzekł Hrabia, lub gdy chcą, pałasze».
«Zamek, rzekł Klucznik, i wieś, oboje to nasze».
«Stryja, synowca, wołał Hrabia, całe plemię
Wyzywaj!» — «Zamek, wołał Klucznik, wieś i ziemie
Zabieraj Pan!» To mówiac zwrócił się do Hrabi:
«Jeśli Pan chce mieć pokój, niech wszystko zagrabi.
Po co proces, Mopanku! sprawa jak dzień czysta:
Zamek w ręku Horeszków był przez lat czterysta;
Część gruntów oderwano w czasie Targowicy
I, jak Pan wie, oddano władaniu Soplicy.
Nie tylko tę część, wszystko zabrać im należy
Za koszta procesowe, za karę grabieży.
Mówiłem Panu zawsze: procesów zaniechać,
Mówiłem Panu zawsze: najechać, zajechać;
Tak było po dawnemu: kto raz grunt posiądzie,
Ten dziedzic; wygraj w polu, a wygrasz i w sądzie.
Co się tycze dawniejszych z Soplicami sprzéczek,
Jest na to od procesu lepszy Scyzoryczek;
A jeśli Maciej w pomoc da mi swą Rózeczkę,
To my, we dwóch, Sopliców tych porzniem na sieczkę».

«Brawo! rzekł Hrabia, plan twój gotycko-sarmacki
Podoba się mi lepiej niż spór adwokacki.
Wiesz co? na całej Litwie narobim hałasu
Wyprawą, niesłychaną od dawnego czasu.
I sami się zabawim. Dwa lata tu siedzę,
Jakąż bitwę widziałem? z chłopami o miedzę.
Nasza wyprawa przecież krwi rozlanie wróży;
Odbyłem taką jedną w czasie mych podróży.
Gdym w Sycyliji bawił u pewnego księcia,
Rozbójnicy porwali w górach jego zięcia
I okupu od krewnych żądali zuchwale;
My, zebrawszy naprędce sługi i wasale,
Wpadliśmy; ja dwóch zbojców ręką mą zabiłem,
Pierwszy wleciałem w tabor, więźnia uwolniłem.
Ach, mój Gerwazy! jaki to był tryumfalny,
Jaki piękny nasz powrót, rycersko-feudalny!
Lud z kwiatami spotykał nas — córka książęcia,
Wdzięczna zbawcy, ze łzami padła w me objęcia.

Gdym przybył do Palermo, wiedziano z gazety,
Palcami wskazywały mię wszystkie kobiety.
Nawet wydrukowano o całym zdarzeniu
Romans, gdzie wymieniony jestem po imieniu.
Romans ma tytuł: *Hrabia, czyli tajemnice
Zamku Birbante-rokka*. Czy są tu ciemnice
W tym zamku?» — «Są, rzekł Klucznik, ogromne piwnice,
Ale puste! bo wino wypili Soplice».
«Dżokejów, dodał Hrabia, uzbroić we dworze,
Z włości wezwać wasalów!» — «Lokajów? broń Boże!
Przerwał Gerwazy. Czy to zajazd jest hultajstwem?
Kto widział zajazd robić z chłopstwem i z lokajstwem?
Mój Panie, na zajazdach nie znacie się wcale;
Wąsalów — co innego, zdadzą się wąsale:
Nie we włości ich szukać, ale po zaściankach,
W Dobrzynie, w Rzezikowie, w Ciętyczach, w Rąbankach;
Szlachta odwieczna, w której krew rycerska płynie,
Wszyscy przychylni panów Horeszków rodzinie,
Wszyscy nieprzyjaciele zabici Sopliców!
Stamtąd zbiorę ze trzystu wąsatych szlachciców;
To rzecz moja. Pan niechaj do pałacu wraca
I wyśpi się, bo jutro będzie wielka praca;
Pan spać lubi, już późno, drugi kur już pieje;
Ja tu będę pilnować zamku, aż rozdnieje,
A ze słoneczkiem stanę w Dobrzyńskim Zaścianku».

Na te słowa pan Hrabia ustąpił z krużganku;
Ale nim odszedł, spójrzał przez otwór strzelnicy
I widząc świateł mnóstwo w domostwie Soplicy:
«Iluminujcie! krzyknął, jutro o tej porze
Będzie jasno w tym zamku, ciemno w waszym dworze!»

Gerwazy siadł na ziemi, oparł się o ścianę
I pochylił ku piersiom czoło zadumane;
Światłość miesięczna padła na wierzch głowy łysy,
Gerwazy po nim kryślił palcem różne rysy;
Widać, że przyszłych wypraw snuł plany wojenne.
Ciężą mu coraz bardziej powieki brzemienne,
Bezwładną kiwnął szyją, czuł, że go sen bierze,
Zaczął wedle zwyczaju wieczorne pacierze.
Lecz między Ojczenaszem i Zdrowaś Maryją

Кніга другая

Спрэчка Асэсара з Рэентам

Книга вторая

Спор Асессора и Нотариуса

Księga druga

Kłótnia Asesora z Rejentem

Dziwne stanęły mary, tłoczą się i wiją:
Klucznik widzi Horeszki, swoje dawne pony,
Ci niosą karabele, drudzy buzdygany,
Każdy groźnie spoziera i pokręca wąsa,
Składa się karabelą, buzdyganem wstrząsa —
Za nimi jeden cichy, posępny cień mignął,
Z krwawą na piersi plamą. Gerwazy się wzdrygnął,
Poznał Stolnika; zaczął wkoło siebie żegnać
I ażeby tym pewniej straszne sny rozegnać,
Odmawiał litaniją o czyscowych duszach.
Znowu wzrok mu skleił się, zadzwoniło w uszach —
Widzi tłum szlachty konnej, błyszczą karabele:
Zajazd! zajazd Korelicz, i Rymsza na czele!
I ogląda sam siebie: jak na koniu siwym,
Z podniesionym nad głowę rapierem straszliwym
Leci; rozpięta na wiatr szumi taratatka,
Z lewego ucha spadła w tył konfederatka;
Leci, jezdnych i pieszych po drodze obala
I na koniec Soplicę w stodole podpala —
Wtem ciężka marzeniami na pierś spadła głowa
I tak usnął ostatni Klucznik Horeszkowa.

KSIĘGA SZÓSTA • ZAŚCIANEK*

Treść: Pierwsze ruchy wojenne zajazdu. Wyprawa Protazego. Robak z panem Sędzią radzą o rzeczy publicznej. Dalszy ciąg wyprawy Protazego bezskutecznej. Ustęp o konopiach Zaścianek szlachecki Dobrzyn. Opisanie domostwa i osoby Maćka Dobrzyńskiego.

Nieznacznie z wilgotnego wykradał się mroku
Świt bez rumieńca, wiodąc dzień bez światła w oku.
Dawno wszedł dzień, a jeszcze ledwie jest widomy.
Mgła wisiała nad ziemią, jak strzecha ze słomy
Nad ubogą Litwina chatką; w stronie wschodu
Widać z bielszego nieco na niebie obwodu,
Że słońce wstało, tędy ma zstąpić na ziemię,
Lecz idzie niewesoło i po drodze drzemie.

Za przykładem niebieskim wszystko się spóźniło

Na ziemi; bydło poźno na paszę ruszyło
I zdybało zające przy poźnym śniadaniu;
One zwykły do gajów wracać o świtaniu,
Dziś, okryte tumanem, te mokrzycę chrupią,
Te, jamki w roli kopiąc, parami się kupią
I na wolnym powietrzu myślą użyć wczasu;
Ale przed bydłem muszą powracać do lasu.

I w łasach cisza. Ptaszek zbudzony nie śpiewa,
Otrząsnął pierze z rosy, tuli się do drzewa,
Głowę wciska w ramiona, oczy znowu mruży
I czeka słońca. Kędyś u brzegów kałuży
Klekce bocian; na kopach siedzą wrony zmokłe,
Rozdziawiwszy się ciągną gawędy rozwlokłe,
Obrzydłe gospodarzom jako wróżby słoty.
Gospodarze już dawno wyszli do roboty.

Już zaczęły żniwiarki swą piosnkę zwyczajną,
Jak dzień słotny ponurą, tęskną, jednostajną,
Tym smutniejszą, że dźwięk jej w mgłę bez echa wsiąka;
Chrząsnęły sierpy w zbożu, ozwała się łąka,
Rząd kosiarzy otawę siekących wciąż brząka,
Pogwizdując piosenkę; z końcem każdej zwrotki
Stają, ostrzą żelezca i w takt kują w młotki.
Ludzi we mgle nie widać, tylko sierpy, kosy
I pieśni brzmią jak muzyk niewidzialnych głosy.

W środku na snopie zboża Ekonom usiadłszy
Nudzi się, kręci głową, roboty nie patrzy,
Pogląda na gościniec, na drogi rozstajne,
Kędy działy się jakieś rzeczy nadzwyczajne.

Na gościńcu i drogach od samego ranka
Panuje ruch niezwykły; stąd chłopska furmanka
Skrzypi, lecąc jak poczta, stąd szlachecka bryka
Czwałem tarkocze, drugą i trzecią spotyka;
Z lewej drogi posłaniec jak kuryjer goni,
Z prawej przebiegło w zawód kilkanaście koni,
Wszyscy śpieszą, ku różnym kierują się stronom.
Co to ma znaczyć? Powstał ze snopa Ekonom,
Chciał przypatrzyć się, spytać; długo stał nad drogą,

Daremnie wołał, nie mógł zatrzymać nikogo
Ni poznać we mgłe. Jezdni migają jak duchy,
Tylko słychać raz po raz tętent kopyt głuchy
I, co dziwniejsza jeszcze, szczękanie pałaszy:
Bardzo to Ekonoma i cieszy, i straszy,
Bo choć na Litwie było naonczas spokojnie,
Dawno już wieści głuche biegały o wojnie,
O Francuzach, Dąbrowskim, o Napoleonie.
Miałyżby wojnę wróżyć ci jezdzcy? te bronie?
Ekonom pobiegł wszystko Sędziemu powiedzieć,
Spodziewając się i sam czegoś się dowiedzieć.

W Soplicowie domowi i goście po kłótni
Wczorajszej wstali z siebie nieradzi i smutni.
Próżno Wojszczanka damy na kabałę sprasza,
Mężczyznom próżno karty dają do mariasza:
Nie chcą bawić się ni grać, siedzą cicho w kątkach,
Mężczyźni palą lulki, kobiety przy prątkach;
Nawet śpią muchy.

Wojski, rzuciwszy łopatkę,
Znudzony ciszą, idzie pomiędzy czeladkę.
Woli w kuchennej słuchać ochmistrzyni krzyków,
Groźb i razów kucharza, hałasu kuchcików;
Aż go powoli wprawił w przyjemne marzenie
Ruch jednostajny rożnów kręcących pieczenie.

Sędzia od rana pisał, zamknąwszy się w izbie,
Woźny od rana czekał pod oknem na przyzbie;
Sędzia, skończywszy pozew, Protazego wzywa,
Skargę przeciw Hrabiemu głośno odczytywa:
O skrzywdzenie honoru, zelżywe wyrazy,
Zaś przeciw Gerwazemu o gwałty i razy;
Obudwu o przechwałki, o koszta z powodu
Procesu, ciągnie w rejestr taktowy do grodu.
Pozew dziś trzeba wręczyć ustnie, oczewisto,
Nim zajdzie słońce. Woźny z miną uroczystą
Wyciągnął słuch i rękę, skoro pozew zoczył;
Stał poważnie, a rad by z radości podskoczył.
Na samą myśl procesu czuł, że się odmłodził:

Wspomniał na dawne lata, gdy z pozwami chodził
Po guzy, ale razem po zapłaty hojne.
Tak żołnierz, który strawił życie tocząc wojnę,
A na starość w szpitalach spoczywa kaleki,
Skoro usłyszy trąbę lub bęben daleki,
Chwyta się z łoża, krzyczy przez sen: «Bij Moskala!»
I na drewnianej nodze skacze ze szpitala
Tak prędko, że go ledwie może złowić młodzież.

Protazy śpieszył włożyć swą woźnieńską odzież,
Przecież żupana ani kontusza nie kładzie,
One służą ku wielkiej sądowej paradzie;
Na podróż ma strój inny: szerokie rajtuzy
I kurtę, której poły podpięte na guzy
Można zakasać albo spuścić na kolana;
Czapka z uszami, sznurkiem u wierzchu związana,
Wznosi się na pogodę, spuszcza się przed słotą.
Tak ubrany wziął pałkę i ruszył piechotą,
Bo woźni przed procesem, jak szpiegi przed bojem,
Muszą kryć się pod różną postacią i strojem.

Dobrze zrobił Protazy, że w drogę pospieszył,
Bo niedługo by swoim pozwem się nacieszył.
W Soplicowie zmieniano kampaniji plany,
Do Sędziego wpadł nagle Robak zadumany
I rzekł: «Sędzio, to bieda nam z tą panią ciotką,
Z tą panią Telimeną, kokietką i trzpiotką.
Kiedy Zosia została dzieckiem w biednym stanie,
Jacek ją Telimenie dał na wychowanie,
Słysząc, że jest osoba dobra, świat znająca,
A postrzegam, że ona coś tu nam zamąca,
Intryguje i pono Tadeuszka wabi;
Śledzę ją; albo może bierze się do Hrabi,
Może do obu razem: obmyślmy więc środki,
Jak się jej pozbyć, bo stąd mogą urość plotki,
Zły przykład i pomiędzy młokosami zwady,
Które mogą pomieszać twe prawne układy».
«Układy? krzyknął Sędzia z niezwykłym zapałem,
Z układów kwita, już je skończyłem, zerwałem».
«A to co? przerwał Robak, gdzie rozum, gdzie głowa?

Co tu mi Wasze bajasz, jaka burda nowa?»
«Nie z mej winy, rzekł Sędzia, proces to wyjaśni:
Hrabia pyszałek, głupiec, był przyczyną waśni,
I Gerwazy łotr; lecz to do sądu należy.
Szkoda, żeś nie był, Księże, w zamku na wieczerzy,
Poświadczyłbyś, jak Hrabia srodze mnie obraził».
«Po coś Waść, krzyknął Robak, do tych ruin łaził?
Wiesz, jak zamku nie cierpię; odtąd moja noga
Tam nie postanie. Znowu kłótnia! kara Boga!
Jakże tam było? powiedz; trzeba tę rzecz zatrzeć,
Już mnie znudziło wreszcie na tyle głupstw patrzeć,
Ważniejsze ja mam sprawy niż godzić pieniaczy,
Ale jeszcze raz zgodzę». — «Zgodzić? Cóż to znaczy!
A idźże mi Waść wreszcie z tą zgodą do licha!»
Przerwał Sędzia, tupnąwszy nogą. «Patrzcie mnicha!
Że go przyjmuję grzecznie, chce mnie za nos wodzić.
Wiedz Wasze, że Soplice nie zwykli się godzić;
Gdy pozwą, muszą wygrać: nieraz w ich imieniu
Trwał proces, aż wygrali w szóstym pokoleniu.
Dosyć zrobiłem głupstwa, z porady Waszeci
Zwołując podkomorskie sądy po raz trzeci.
Od dzisiaj nie ma zgody; nie ma, nie ma, nie ma!
(I krzycząc chodził, tupał nogami obiema).
Prócz tego za wczorajszy niegrzeczny uczynek
Musi mnie deprekować, albo pojedynek!»
«Ale, Sędzio, cóż będzie, jak się Jacek dowie?
Wszak on umrze z rozpaczy! Czyliż Soplicowie
Nie narobili jeszcze w tym zamku dość złego!
Bracie! wspominać nie chcę wypadku strasznego.
Wiesz także, że część gruntów od zamku dziedzica
Zabrała i Soplicom dała Targowica.
Jacek za grzech żałując, musiał był ślubować
Pod absolucją dobra te restytuować.
Wziął więc Zosię, Horeszków dziedziczkę ubogą,
Hodować, wychowanie jej opłacał drogo.
Chciał ją Tadeuszkowi swojemu wyswatać
I tak dwa poróżnione domy znowu zbratać,
I dziedziczce bez wstydu ustąpić grabieży».
«Lecz cóż to? krzyknął Sędzia, co do mnie należy?
Ja się nie znałem, nawet nie widziałem z Jackiem;

Ledwiem słyszał o jego życiu hajdamackiem,
Siedząc wtenczas retorem w jezuickiej szkole,
Potem u wojewody służąc za pacholę.
Dano mi dobra, wziąłem; kazał przyjąć Zosię,
Przyjąłem, hodowałem, myślę o jej losie:
Dość mnie nudzi ta cała historyja babia!
A potem, czegoż jeszcze wlazł mi tu ten Hrabia?
Z jakim prawem do zamku? Wszak wiesz, przyjacielu,
On Horeszkom dziesiąta woda na kisielu*!
I ma mnie łżyć? a ja go zapraszać do zgody!»
«Bracie! rzekł Ksiądz, ważne są do tego powody.
Pamiętasz, że Jacek chciał do wojska słać syna,
Potem w Litwie zostawił: cóż w tym za przyczyna?
Oto w domu Ojczyźnie potrzebniejszy będzie.
Słyszałeś pewnie, o czym już gadają wszędzie,
O czym ja wiadomostki przynosiłem nieraz:
Teraz czas już powiedzieć wszystko, czas już teraz!
Ważne rzeczy, mój bracie! Wojna tuż nad nami!
Wojna o Polskę! bracie! Będziem Polakami!
Wojna niechybna! Kiedy z poselstwem tajemnem
Tu biegłem, wojsk forpoczty już stały nad Niemnem;
Napoleon już zbiera armiję ogromną,
Jakiej człowiek nie widział i dzieje nie pomną;
Obok Francuzów ciągnie polskie wojsko całe,
Nasz Józef, nasz Dąbrowski, nasze orły białe!
Już są w drodze, na pierwszy znak Napoleona
Przejdą Niemen, i — bracie! Ojczyzna wskrzeszona!»

Sędzia, słuchając, z wolna okulary składał
I wpatrując się mocno w Księdza, nic nie gadał,
Westchnął głęboko, w oczach łzy się zakręciły...
Wreszcie porwał za szyję Księdza z całej siły:
«Mój Robaku! wołając, czy to tylko prawda?
Mój Robaku! powtarzał, czy to tylko prawda?
Ileż razy zwodzono! Pamiętasz? gadali:
Napoleon już idzie! i my już czekali!
Gadano: już w Koronie, już Prusaka pobił,
Wkracza do nas! A on! co? Pokój w Tylży zrobił!
Czy tylko prawda? Czy ty nie zwodzisz sam siebie?»
«Prawda, zawołał Robak, jak Pan Bóg na niebie!»

«Błogosławioneż niechaj będą usta, które
To zwiastują! rzekł Sędzia, wznosząc ręce w górę.
Nie pożałujesz twego poselstwa, Robaku,
Nie pożałuje klasztor; dwieście owiec z braku
Daję na klasztor. Księże, tyś się wczora palił
Do mojego kasztanka i gniadosza chwalił,
Dziś zaraz w twym kwestarskim wozie pójdą oba;
Dziś proś mnie, o co zechcesz, co ci się podoba,
Nie odmówię! Lecz o tym interesie całym
Z Hrabią, daj pokój; skrzywdził mnie, już zapozwałem,
Czyż wypada?»

Załamał ręce Ksiądz zdziwiony.
Wlepiwszy oczy w Sędzię, ruszywszy ramiony,
Rzekł: «To gdy Napoleon wolność Litwie niesie,
Gdy świat drży cały, to ty myślisz o procesie?
I jeszczeż po tym wszystkim, com tobie powiedział,
Będziesz spokojnie, ręce założywszy, siedział,
Gdy działać trzeba!» — «Działać? Cóż?» Sędzia zapytał.
«Jeszcześ, rzekł Robak, z oczu moich nie wyczytał?
Jeszcze serce nic tobie nie gada? Ach, bracie!
Jeśli Soplicowskiej krwi kroplę w żyłach macie,
Uważ tylko: Francuzi uderzają z przodu,
A gdyby z tyłu zrobić powstanie narodu?
Co myślisz? Niech no Pogoń zarży, niech na Żmudzi
Niedźwiedź ryknie! Ach, gdyby jakie tysiąc ludzi,
Gdyby choć pięćset z tyłu na Moskwę natarło,
Powstanie jako pożar wkoło rozpostarło,
Gdybyśmy my, nabrawszy Moskwie harmat, znaków,
Zwycięscy szli powitać wybawców rodaków?
Ciągniemy! Napoleon, widząc nasze lance,
Pyta, co to za wojsko, my krzyczym: «Powstańce,
Najjaśniejszy Cesarzu! Litwa ochotnicy!»
Pyta: «Pod czyją wodzą?» — «Sędziego Soplicy!»
Ach, któż by potem pisnąć śmiał o Targowicy?
Bracie, póki Ponarom stać, Niemnowi płynąć,
Póty w Litwie Sopliców imieniowi słynąć;
Wnuków, prawnuków będzie Jagiełłów stolica
Wskazywać palcem, mówiąc: Oto jest Soplica,
Z tych Sopliców, co pierwsi zrobili powstanie!»

A na to Sędzia: «Mniejsza o ludzkie gadanie,
Nigdy nie dbałem bardzo o pochwały świata,
Bóg świadkiem, żem nie winien grzechów mego brata,
W politykę jam nigdy bardzo się nie wdawał,
Urzędując i orząc mojej ziemi kawał;
Lecz jestem szlachcic, rad bym plamę domu zmazać;
Jestem Polak, dla kraju rad bym coś dokazać,
Choć duszę oddać. W szable nie byłem zbyt tęgi,
Wszakże bierali ludzie i ode mnie cięgi;
Wie świat, że w czasie polskich ostatnich sejmików
Wyzwałem i zraniłem dwoch braci Buzwików,
Którzy... Ale to mniejsza. Jakże Wasze myśli?
Czy potrzeba, żebyśmy zaraz w pole wyszli?
Strzelców zebrać, rzecz łatwa; prochu mam dostatek,
W plebaniji u księdza jest kilka armatek;
Przypominam, że Jankiel mówił, iż u siebie
Ma groty do lanc, że je mogę wziąć w potrzebie;
Te groty przywiózł w pakach gotowych z Królewca
Pod sekretem; weźmiem je, zaraz zrobim drzewca,
Szabel nam nie zabraknie, szlachta na koń wsiędzie,
Ja z synowcem na czele, i? — jakoś to będzie!»

«O polska krwi!» zawołał Bernardyn wzruszony,
Z otwartymi skoczywszy na Sędzię ramiony,
«Prawe dziecię Sopliców! Tobie Bóg przeznacza
Oczyścić grzechy brata twojego tułacza;
Zawszem ciebie szanował, ale od tej chwili
Kocham cię, jak gdybyśmy bracią sobie byli.
Przygotujemy wszystko, lecz wyjść nie czas jeszcze,
Ja sam wyznaczę miejsce i czas wam obwieszczę.
Wiem, że car wysłał gońców do Napoleona
Prosić o pokój; wojna nie jest ogłoszona;
Lecz książę Józef słyszał od pana Biniona,
Francuza, co należy do cesarskiej rady,
Że się na niczym skończą wszystkie te układy,
Że będzie wojna. Książę wysłał mnie na wzwiady
Z rozkazem, żeby byli Litwini gotowi
Dowieść przychodzącemu Napoleonowi,
Że chcą złączyć się znowu z siostrą swą, Koroną,
I żądają, ażeby Polskę przywrócono.

Tymczasem, bracie, z Hrabią trzeba przyjść do zgody;
Jest to dziwak, fantastyk trochę, ale młody,
Poczciwy, dobry Polak; potrzebny nam taki,
W rewolucyjach bardzo potrzebne dziwaki,
Wiem z doświadczenia; nawet głupi się przydadzą,
Byle tylko poczciwi i pod mądrych władzą.
Hrabia pan, ma u szlachty wielkie zachowanie,
Cały powiat ruszy się, jeśli on powstanie;
Znając jego majątek, każdy szlachcic powie:
Musi to być rzecz pewna, gdy z nią są panowie.
Biegę do niego zaraz». — «Niech się pierwszy zgłosi,
Rzekł Sędzia, niech przyjedzie tu, niech mnie przeprosi,
Wszak jestem starszy wiekiem, jestem na urzędzie!
Co się tycze procesu, sąd arbitrów będzie...»
Bernardyn trzasnął drzwiami. — «No, szczęśliwa droga!»
Rzekł Sędzia.

Ksiądz wpadł w powóz stojący u proga,
Tnie biczem konie, łechce lejcami po bokach;
Furknęła kałamaszka, ginie w mgły obłokach,
Tylko kiedy niekiedy kaptur mnicha bury
Wznosi się nad tumany jako sęp nad chmury.

Woźny już dawniej wyszedł ku domowi Hrabi.
Jak lis bywalec, gdy go woń słoniny wabi,
Bieży ku niej, a strzelców zna fortele skryte,
Bieży, staje, przysiada coraz, wznosi kitę
I wiatr nią jak wachlarzem ku swym nozdrzom tuli,
Pyta wiatru, czy strzelcy jadła nie zatruli:
Protazy zeszedł z drogi i wzdłuż sianożęci
Krąży około domu; pałkę w ręku kręci,
Udaje, że obaczył kędyś bydło w szkodzie,
Tak zręcznie lawirując, stanął przy ogrodzie;
Schylił się, bieży, rzekłbyś, iż derkacza tropi,
Aż nagle skoczył przez płot i wpadł do konopi.

W tej zielonej, pachnącej i gęstej krzewinie,
Koło domu, jest pewny przytułek zwierzynie
I ludziom. Nieraz zając zdybany w kapuście
Skacze skryć się w konopiach bezpieczniej niż w chruście,

Bo go dla gęstwi ziela ani chart nie zgoni,
Ani ogar wywietrzy dla zbyt tęgiej woni.
W konopiach człowiek dworski, uchodząc kańczuka
Lub pięści, siedzi cicho, aż się pan wyfuka.
I nawet często zbiegli od rekruta chłopi,
Gdy ich rząd śledzi w lasach, siedzą śród konopi.
I stąd to w czasie bitew, zajazdów, tradowań
Obie strony nie szczędzą wielkich usiłowań,
Ażeby stanowisko zająć konopiane,
Które z przodu ciągnie się aż pod dworską ścianę,
A z tyłu, pospolicie stykając się z chmielem,
Kryje atak i odwrót przed nieprzyjacielem.

Protazy, choć człek śmiały, uczuł nieco strachu,
Bo przypomniał z samego rośliny zapachu
Różne swoje dawniejsze woźnieńskie przypadki,
Jedne po drugich, biorąc konopie na świadki:
Jako raz zapozwany szlachcic z Telsz, Dzindolet,
Rozkazał mu, oparłszy o piersi pistolet,
Wleźć pod stół i ów pozew psim głosem odszczekać,
Że Woźny musiał co tchu w konopie uciekać.
Jak później Wołodkowicz, pan dumny, zuchwały*,
Co rozpędzał sejmiki, gwałcił trybunały,
Przyjąwszy urzędowy pozew, zdarł na sztuki
I postawiwszy przy drzwiach z kijami hajduki,
Sam nad Woźnego głową trzymał goły rapier,
Krzycząc: «Albo cię zetnę, albo zjedz twój papier!»
Woźny niby jeść zaczął, jak człowiek roztropny,
Aż skradłszy się do okna, wpadł w ogród konopny.

Wprawdzie już wtenczas w Litwie nie było zwyczajem
Opędzać się od pozwów szablą lub nahajem
I ledwie woźny czasem usłyszał łajanie,
Ale Protazy o tej obyczajów zmianie
Wiedzieć nie mógł, bo dawno już pozwów nie naszał.
Choć zawsze gotów, choć się Sędziemu sam wpraszał,
Sędzia dotąd, przez winny wzgląd na lata stare,
Odmawiał jego prośbom; dziś przyjął ofiarę
Dla naglącej potrzeby.

Woźny patrzy, czuwa —
Cicho wszędzie — w konopie z wolna ręce wsuwa
I rozchylając gęstwę badylów, w jarzynie
Jako rybak pod wodą nurkujący płynie:
Wzniósł głowę — cicho wszędzie — do okien się skrada —
Cicho wszędzie — przez okna głąb pałacu bada —
Pusto wszędzie. — Na ganek wchodzi nie bez strachu,
Odmyka klamkę — pusto jak w zaklętym gmachu;
Dobywa pozew, czyta głośno oświadczenie.
A wtem usłyszał terkot, uczuł serca drżenie,
Chciał uciec; gdy ode drzwi zaszła mu osoba —
Szczęściem znajoma! Robak! Zdziwili się oba.

Widno, że Hrabia kędyś ruszył z całym dworem
I bardzo śpieszył, bo drzwi zostawił otworem.
Widać, że się uzbrajał; leżały dwururki
I sztućce na podłodze, dalej sztenfle, kurki
I narzędzia ślusarskie, którymi rynsztunki
Poprawiano; proch, papier: robiono ładunki.
Czy Hrabia z całym dworem wyjechał na łowy?
Ale po cóż broń ręczna? Tu szabla bez głowy
Zardzewiała, tam leży szpada bez temlaku:
Zapewne wybierano oręż z tego braku
I poruszono nawet stare broni składy.
Robak obejrzał pilnie rusznice i szpady,
A potem do folwarku wybrał się na wzwiady,
Szukając sług, żeby się rozpytać o Hrabię;
W pustym folwarku ledwie wynalazł dwie babie,
Od których słyszy, że pan i dworska drużyna
Ruszyli tłumnie, zbrojnie, drogą do Dobrzyna.

Słynie szeroko w Litwie Dobrzyński Zaścianek
Męstwem swoich szlachciców, pięknością szlachcianek.
Niegdyś możny i ludny; bo gdy król Jan Trzeci
Obwołał pospolite ruszenie przez wici*,
Chorąży województwa z samego Dobrzyna
Przywiódł mu sześćset zbrojnej szlachty. Dziś rodzina
Zmniejszona, zubożała; dawniej w pańskich dworach
Lub wojsku, na zajazdach, sejmikowych zborach
Zwykli byli Dobrzyńscy żyć o łatwym chlebie.

Teraz zmuszeni sami pracować na siebie
Jako zaciężne chłopstwo! tylko że siermięgi
Nie noszą, lecz kapoty białe w czarne pręgi,
A w niedzielę kontusze. Strój także szlachcianek
Najuboższych różni się od chłopskich katanek:
Zwykle chodzą w drylichach albo perkaliczkach,
Bydło pasą nie w łapciach z kory, lecz w trzewiczkach,
I żną zboże, a nawet przędą w rękawiczkach.

Różnili się Dobrzyńscy między Litwą bracią
Językiem swoim tudzież wzrostem i postacią.
Czysta krew łacka, wszyscy mieli czarne włosy,
Wysokie czoła, czarne oczy, orle nosy;
Z Dobrzyńskiej Ziemi ród swój starożytny wiedli.
A choć od lat czterystu na Litwie osiedli,
Zachowali mazurską mowę i zwyczaje.
Jeśli który z nich dziecku imię na chrzcie daje,
Zawsze zwykł za patrona brać Koronijasza:
Świętego Bartłomieja albo Matyjasza.
Tak syn Macieja zawżdy zwał się Bartłomiejem,
A znowu Bartłomieja syn zwał się Maciejem;
Kobiety wszystkie chrzczono Kachny lub Maryny.
By rozeznać się wpośród takiej mieszaniny,
Brali różne przydomki od jakiej zalety
Lub wady, tak mężczyźni jako i kobiety.
Mężczyznom czasem kilka dawano przydomków
Na znak pogardy albo szacunku spółziomków;
Czasem jedenże szlachcic inaczej w Dobrzynie,
A pod innym nazwiskiem u sąsiadów słynie.
Dobrzyńskich naśladując, inna szlachta bliska
Brała również przydomki, zwane i m i o n i s k a*.
Teraz ich każda prawie używa rodzina,
A rzadki wie, iż mają początek z Dobrzyna.
I były tam potrzebne; kiedy w reszcie kraju
Głupim naśladownictwem weszły do zwyczaju.

Więc Matyjasz Dobrzyński, który stał na czele
Całej rodziny, zwan był K u r k i e m n a k o ś c i e l e.
Potem, z siedemset dziewięćdziesiąt czwartym rokiem,
Odmieniwszy przydomek, ochrzcił się Z a b o k i e m;

Toż K r ó l i k i e m Dobrzyńscy mianują go sami,
A Litwini nazwali M a ć k i e m n a d M a ć k a m i.

Jak on nad Dobrzyńskimi, dom jego nad siołem
Panował, stojąc między karczmą i kościołem.
Widać rzadko zwiedzany, mieszka w nim hołota,
Bo brama sterczy bez wrot, ogrody bez płota,
Nie zasiane, na grzędach już porosły brzozki;
Przecież ten folwark zdał się być stolicą wioski,
Iż kształtniejszy od innych chat, bardziej rozlęgły,
I prawą stronę, gdzie jest świetlica, miał z cegły.
Obok lamus, spichrz, gumno, obora i stajnie,
Wszystko w kupie, jak bywa u szlachty zwyczajnie;
Wszystko nadzwyczaj stare, zgniłe; domu dachy
Świeciły się, jak gdyby od zielonej blachy,
Od mchu i trawy, która buja jak na łące.
Po strzechach gumien — niby ogrody wiszące
Różnych roślin: pokrzywa i krokos czerwony,
Żółta dziewanna, szczyru barwiste ogony;
Gniazda ptastwa różnego, w strychach gołębniki,
W oknach gniazda jaskółcze, u progu króliki
Białe skaczą i ryją w nie deptanej darni.
Słowem, dwór na kształt klatki albo królikarni.

A dawniej był obronny! Pełno wszędzie śladów,
Że wielkich i że częstych doznawał napadów.
Pod bramą dotąd w trawie, jak dziecięca głowa
Wielka, leżała kula żelazna działowa
Od czasów szwedzkich; niegdyś skrzydło wrót otwarte
Bywało o tę kulę jak o głaz oparte.
Na dziedzińcu spomiędzy piołunu i chwastu
Wznoszą się stare szczęty krzyżów kilkunastu
Na ziemi nie święconej; znak, że tu chowano
Poległych śmiercią nagłą i niespodziewaną.
Kto by uważał z bliska lamus, spichrz i chatę,
Ujrzy ściany od ziemi do szczytu pstrokate
Niby rojem owadów czarnych; w każdej plamie
Siedzi we środku kula jak trzmiel w ziemnej jamie.

U drzwi domostwa wszystkie klamki, ćwieki, haki
Albo ucięte, albo noszą szabel znaki:

Pewnie tu probowano hartu zygmuntówek,
Którymi można śmiało ćwieki obciąć z główek
Lub hak przerżnąć, w brzeszczocie nie zrobiwszy szczerby.
Nade drzwiami Dobrzyńskich widne były herby;
Lecz armaturę — serów zasłoniły półki
I zasklepiły gęsto gniazdami jaskółki.

Wewnątrz samego domu, w stajni i wozowni,
Pełno znajdziesz rynsztunków, jak w starej zbrojowni.
Pod dachem wiszą cztery ogromne szyszaki,
Ozdoby czół marsowych: dziś Wenery ptaki,
Gołębie, w nich gruchając karmią swe pisklęta.
W stajni kolczuga wielka nad żłobem rozpięta
I pierścieniasty pancerz służą za drabinę,
W którą chłopiec zarzuca źrebcom dzięcielinę.
W kuchni kilka rapierów kucharka bezbożna
Odhartowała, kładąc je w piec zamiast rożna;
Buńczukiem, łupem z Wiednia, otrzepywa żarna:
Słowem, wygnała Marsa Ceres gospodarna
I panuje z Pomoną, Florą i Wertumnem
Nad Dobrzyńskiego domem, stodołą i gumnem.
Ale dziś muszą znowu ustąpić boginie:
Mars powraca.

O świcie zjawił się w Dobrzynie
Konny posłaniec; biega od chaty do chaty,
Budzi jak na pańszczyznę; wstają szlachta braty,
Napełniają się ciżbą zaścianku ulice,
Słychać krzyk w karczmie, widać w plebaniji świce;
Biegą; jeden drugiego pyta, co to znaczy,
Starzy składają radę, młódź konie kulbaczy,
Kobiety zatrzymują, chłopcy się szamocą,
Rwą się biec, bić się, ale nie wiedzą, z kim, o co!
Muszą chcąc nie chcąc zostać. W mieszkaniu plebana
Trwa rada długa, tłumna, strasznie zamieszana,
Aż nie mogąc zdań zgodzić, na koniec stanowi
Przełożyć całą sprawę Ojcu Maciejowi.

Siedmdziesiąt dwa lat liczył Maciej, starzec dziarski,
Niskiego wzrostu, dawny konfederat barski,
Pamiętają i swoi, i nieprzyjaciele

Jego damaskowaną krzywą karabelę,
Którą piki i sztyki rzezał na kształt sieczki
I której żartem skromne dał imię R ó z e c z k i.
Z konfederata stał się stronnikiem królewskim
I trzymał z Tyzenhauzem, podskarbim litewskim;
Lecz gdy król w Targowicy przyjął uczestnictwo,
Maciej opuścił znowu królewskie stronnictwo.
I stąd to, że przechodził partyi tak wiele,
Nazywany był dawniej K u r k i e m n a k o ś c i e l e,
Że jak kurek za wiatrem chorągiewkę zwracał.
Przyczynę zmian tak częstych na próżno byś macał:
Może Maciej zbyt wojnę lubił, zwyciężony
W jednej stronie, znów bitwy szukał z drugiej strony?
Może, bystry polityk, duch czasu zbadywał
I tam szedł, gdzie Ojczyzny dobro upatrywał?
Kto wie! to pewna, że go nigdy nie uwiodły
Ani chęć osobistej chwały, ni zysk podły,
I że nigdy z moskiewską partyją nie trzymał;
Na sam widok Moskala pienił się i zżymał.
By nie spotkać Moskala, po kraju zaborze
Siedział w domu jak niedźwiedź, gdy ssie łapę w borze.

Ostatni raz wojował, poszedłszy z Ogińskim
Do Wilna, gdzie służyli oba pod Jasińskim,
I tam z Rózeczką cudów dokazał odwagi.
Wiadomo, że sam jeden skoczył z wałów Pragi
Bronić pana Pocieja*, który, odbieżany
Na placu boju, dostał dwadzieście trzy rany.
Myślano długo w Litwie, że obu zabito;
Wrócili oba, każdy pokłuty jak sito.
Pan Pociej zacny człowiek, chciał zaraz po wojnie
Obrońcę Dobrzyńskiego wynagrodzić hojnie,
Dawał mu folwark pięciu dymów w dożywocie
I wyznaczył mu rocznie tysiąc złotych w złocie.
Lecz Dobrzyński odpisał: «Niech Pociej Macieja,
A nie Maciej Pocieja ma za dobrodzieja».
Odmówił więc folwarku i nie przyjął płacy;
Sam wróciwszy do domu, żył z własnej rąk pracy,
Sprawując ule dla pszczół, lekarstwa dla bydła,
Szląc na targ kuropatwy, które łowił w sidła,

I polując na zwierza.
Było dość w Dobrzynie
Starych ludzi roztropnych, którzy po łacinie
Umieli i w palestrze ćwiczyli się z młodu;
Było dość majętniejszych; a z całego rodu
Maciek, prostak ubogi, był najwięcej czczony,
Nie tylko jako rębacz Rózeczką wsławiony,
Lecz jako człek mądrego i pewnego zdania,
Znający dzieje kraju, rodziny podania,
Zarówno świadom prawa, jak i gospodarstwa.
Wiedział także sekreta strzelców i lekarstwa,
Przyznawano mu nawet (czemu pleban przeczy)
Wiadomość nadzwyczajnych i nadludzkich rzeczy.
To pewna, że powietrza zmiany zna dokładnie
I częściej niż kalendarz gospodarski zgadnie.
Nie dziw tedy, że czy to siejbę rozpoczynać,
Czy wiciny wyprawiać, czy zboże zażynać,
Czy procesować, czyli zawierać układy,
Nie działo się w Dobrzynie nic bez Maćka rady.
Wpływu takiego starzec bynajmniej nie szukał,
Owszem, chciał się go pozbyć, klijentów swych fukał
I najczęściej wypychał milczkiem za drzwi domu,
Rady rzadko udzielał i nie lada komu,
Ledwie w niezmiernie ważnych sporach lub umowach
Pytany wyrzekł zdanie i w niewielu słowach.
Myślano, że dzisiejszej podejmie się sprawy
I stanie swą osobą na czele wyprawy;
Bo bijatykę lubił niezmiernie za młodu
I był nieprzyjacielem moskiewskiego rodu.

Właśnie staruszek chodził po samotnym dworze,
Nucąc piosenkę *Kiedy ranne wstają zorze*,
Rad, że się wypogadza; mgła nie szła do góry,
Jak się dziać zwykło, kiedy zbierają się chmury,
Ale coraz spadała; wiatr rozwinął dłonie
I mgłę muskał, wygładzał, rozściełał na błonie;
Tymczasem słonko z góry tysiącem promieni
Tło przetyka, posrebrza, wyzłaca, rumieni.
Jak para mistrzów w Słucku lity pas wyrabia,
Dziewica, siedząc w dole, krośny ujedwabia

I tło ręką wygładza, tymczasem tkacz z góry
Zruca jej nitki srebra, złota i purpury,
Tworząc barwy i kwiaty: tak dziś ziemię całą
Wiatr tumanami osnuł, a słońce dzierzgało.

Maciej ogrzał się słońcem, zakończył pacierze
I już się do swojego gospodarstwa bierze.
Wyniósł traw, liścia; usiadł przed domem i świsnął:
Na ten świst rój królików spod ziemi wytrysnął.
Jako narcyzy nagle wykwitłe nad trawę,
Bielą się długie słuchy; pod nimi jaskrawe
Przeświecają się oczki, jak krwawe rubiny
Gęsto wszyte w aksamit zielonej darniny.
Już króliki na łapkach stają, każdy słucha,
Patrzy, na koniec cała trzódka białopucha
Bieży do starca, liśćmi kapusty znęcona,
Do nóg mu, na kolana skacze, na ramiona;
On, sam biały jak królik, lubi ich gromadzić
Wkoło siebie i ręką ciepły ich puch gładzić,
A drugą ręką z czapki proso w trawę miota
Dla wróblów; spada z dachów krzykliwa hołota.

Gdy się staruszek bawił widokiem biesiady,
Nagle króliki znikły w ziemi, a gromady
Wróblów na dach uciekły przed gośćmi nowymi,
Którzy szli do folwarku krokami prędkimi.
Byli to z plebaniji przez szlachty gromadę
Posłowie wyprawieni do Maćka po radę.
Z dala witając starca niskimi ukłony,
Rzekli: «Niech będzie Jezus Chrystus pochwalony».
«Na wieki wieków, amen» starzec odpowiedział,
A gdy się o ważności poselstwa dowiedział,
Prosi do chaty; weszli, zasiadają ławę.
Pierwszy z posłów stał w środku i jął zdawać sprawę

Tymczasem szlachty coraz gęściej przybywało.
Dobrzyńscy prawie wszyscy; sąsiadów niemało
Z okolicznych zaścianków, zbrojni i bezbronni,
W kałamaszkach i bryczkach, i piesi, i konni,
Stawią wozy, podjezdki do brzezinek wiążą,

Ciekawi skutku narad koło domu krążą:
Już izbę napełnili, kupią się do sieni;
Inni słuchają, w okna głowami wciśnieni.

KSIĘGA SIÓDMA • RADA

Treść: *Zbawienne rady Bartka zwanego Prusak. Głos żołnierski Maćka Chrzciciela. Głos polityczny pana Buchmana. Jankiel radzi ku zgodzie, którą Scyzoryk rozcina. Rzecz Gerwazego, z której okazują się wielkie skutki wymowy sejmowej. Protestacja starego Maćka. Nagłe przybycie posiłków wojennych zrywa naradę. Hajże na Soplicę!*

Z kolei Bartek poseł rzecz swą wyprowadzał;
Ten, że często na strugach do Królewca chadzał,
Nazwany był Prusakiem od swych spółrodaków
Przez żart, bo nienawidził okropnie Prusaków,
Choć lubił o nich gadać; człek podeszły w lata,
W podróżach swych dalekich wiele zwiedził świata;
Gazet pilny czytelnik, polityki świadom,
W niebytność Maćka zwykle przewodził obradom.
Ten tak rzecz kończył:

«Nie jest to, Panie Macieju,
Bracie mój, a nas wszystkich Ojcze Dobrodzieju,
Nie jest to marna pomoc. Ja bym na Francuzów
Spuścił się w czasie wojny jak na czterech tuzów:
Lud bitny, a od czasów pana Tadeusza
Kościuszki — świat takiego nie miał genijusza
Wojennego, jak wielki Cesarz Bonaparte.
Pamiętam, kiedy przeszli Francuzi przez Wartę,
Bawiłem za granicą wtenczas, w roku Pańskim
Tysiącznym osimsetnym szóstym; właśnie z Gdańskiem
Handlowałem, a krewnych mam wielu w Poznańskiem.
Jeździłem ich odwiedzić; więc z panem Józefem
Grabowskim, który teraz jest rejmentu szefem,
A podówczas żył na wsi blisko Obiezierza,
Polowaliśmy sobie na małego źwierza.
Był pokój w Wielkopolszcze jak teraz na Litwie;
Wtem nagle rozeszła się wieść o strasznej bitwie;
Przybiegł do nas posłaniec od pana Todwena,

Grabowski list przeczytał, krzyknął: «Jena! Jena!
Zbito Prusaków na łeb, na szyję, wygrana!»
Ja, z konia zsiadłszy, zaraz padłem na kolana,
Dziękując Panu Bogu. — Do miasta jedziemy
Niby dla interesu, niby nic nie wiemy;
Aż tu widzimy: wszystkie landraty, hofraty,
Komisarze i wszystkie podobne psubraty
Kłaniają się nam nisko; każdy drży, blednieje,
Jako owad prusaczy, gdy wrzątkiem kto zleje.
My śmiejąc się, trąc ręce, prosim uniżenie
O nowinki, pytamy, co słychać o Jenie?
Tu ich strach zdjął, dziwią się, że o klęsce owej
Już wiemy; krzyczą Niemcy: «Achary Got! o wej!»
Spuściwszy nos, do domów, z domów dalej w nogi —
O, to był rwetes! Wszystkie wielkopolskie drogi
Pełne uciekających; Niemczyska jak mrowie
Pełzną, ciągną pojazdy, które lud tam zowie
Wageny i fornalki; mężczyźni, kobiety,
Z fajkami, z imbryczkami, wleką pudła, bety;
Drapią, jak mogą; a my milczkiem wchodzim w radę:
Hajże na koń, pomieszać Niemcom rejteradę;
Nuż landratom tłuc w karki, z hofratów drzeć schaby,
A herów oficerów łowić za harcaby —
A jenerał Dąbrowski wpada do Poznania
I cesarski przynosi rozkaz: do powstania!
W tydzień jeden, tak lud nasz Prusaków wychłostał
I wygnał, na lekarstwo Niemca byś nie dostał!
Gdyby się tak obrócić i gracko, i raźnie,
I u nas w Litwie sprawić Moskwie taką łaźnię?
He? co myślisz, Macieju? jeśli z Bonapartem
Moskwa drze koty, to on wojuje nie żartem:
Bohater pierwszy w świecie, a wojsk ma bez liku!
He, cóż myślisz, Macieju, nasz Ojcze Króliku?»

Skończył. Czekają wszyscy Macieja wyroku.
Maciej głowy nie ruszył ani podniosł wzroku,
Tylko ręką kilkakroć uderzył po boku,
Jak gdyby szabli szukał (od zaboru kraju
Szabli nie nosił; przecież z dawnego zwyczaju
Na wspomnienie Moskala zawsze rękę zwracał
Na lewy bok; zapewne Rózeczki swej macał,

I stąd był nazywany powszechnie Zabokiem).
Już wzniosł głowę, słuchają w milczeniu głębokiem.
Maciej oczekiwanie powszechne omylił,
Nachmurzył brwi i znowu głowę na pierś schylił.
Na koniec odezwał się, z wolna każde słowo
Wymawiając z przyciskiem, a w takt kiwał głową:

«Cicho! skądże ta cała nowina pochodzi?
Jak daleko Francuzi? kto nimi dowodzi?
Czy już wojnę zaczęli z Moskwą? gdzie i o co?
Którędy mają ciągnąć? z jaką idą mocą?
Wiele piechoty, jazdy? Kto wie, niechaj gada!»

Milczała, patrząc na się kolejno, gromada.
«Radziłbym, rzecze Prusak, czekać bernardyna
Robaka, bo od niego pochodzi nowina;
Tymczasem posłać pewnych szpiegów nad granicę
I po cichu uzbrajać całą okolicę;
A tymczasem ostrożnie całą rzecz prowadzić,
Aby Moskalom naszych zamiarów nie zdradzić».

«He! czekać? szczekać? zwlekać?» przerwał Maciej drugi,
Ochrzczony Kropicielem od wielkiej maczugi,
Którą zwał Kropidełkiem; miał ją dziś przy sobie.
Stanął za nią, na gałce zwiesił ręce obie,
Na ręku oparł brodę krzycząc: «Czekać! zwlekać!
Sejmikować! Hem, trem, brem, a potem uciekać.
Ja w Prusach nie bywałem; rozum królewiecki
Dobry dla Prus, a u mnie jest rozum szlachecki.
To wiem, że kto chce bić się, niech Kropidło chwyta,
Kto umierać, ten księdza niech woła, i kwita!
Ja chcę żyć, bić! Bernardyn po co? czy my żaki?
Co mi tam Robak! otoż my będziem robaki,
I dalej Moskwę toczyć! Trem, brem, szpiegi, wzwiady;
Wiecie wy, co to znaczy? — Oto, że wy dziady,
Niedołęgi! He, Bracia! to wyżla rzecz tropić,
Bernardyńska kwestować, a moja rzecz: kropić,
Kropić, kropić i kwita!» — Tu maczugę głasnął,
Za nim cały tłum szlachty: «Kropić, kropić!» wrzasnął.

Poparł stronę Chrzciciela Bartek, zwan Brzytewka

Od szabli cienkiej, tudzież Maciej, zwan Konewka
Od sztućca, który naszał, z gardłem tak szerokiem,
Że zeń jak z konwi tuzin kulek lał potokiem;
Oba krzyczeli: «Wiwat Chrzciciel z Kropidełkiem!»
Prusak chciał mówić, ale zgłuszono go zgiełkiem
I śmiechem: «Precz, wołano, precz Prusaki tchórze!
Kto tchórz, niech w bernardyńskim chowa się kapturze».

Wtem znowu głowę z wolna podniosł Maciej stary
I zaczęły cokolwiek uciszać się gwary.
«Nie drwijcie, rzekł, z Robaka; znam go, to ćwik klecha,
Ten robaczek większego od was zgryzł orzecha;
Raz go tylko widziałem, ledwiem okiem rzucił,
Poznałem, co za ptaszek; Ksiądz oczy odwrócił,
Lękając się, żebym go nie zaczął spowiadać;
Ale to rzecz nie moja, wiele o tym gadać!
On tu nie przyjdzie, próżno wzywać Bernardyna;
Jeśli od niego wyszła ta cała nowina,
To kto wie, w jakim celu: bo to bies księżyna!
Jeśli prócz tej nowiny nic więcej nie wiecie,
Więc po coście tu przyszli? i czego wy chcecie?»

«Wojny!» krzyknęli. — «Jakiej?» spytał. — Zawołali:
«Wojny z Moskalem! bić się! Hajże na Moskali!»

Prusak wciąż wołał, a głos coraz wyżej wznosił,
Aż posłuchanie częścią ukłonem wyprosił,
Częścią zdobył swą mową krzykliwą i cienką.

«I ja chcę bić się, wołał, tłukąc się w pierś ręką;
Choć Kropidła nie noszę, drągiem od wiciny
Sprawiłem raz Prusakom czterem dobre chrzciny,
Którzy mię po pjanemu chcieli w Pregłu topić».
«Toś zuch, Bartku, rzekł Chrzciciel, dobrze! kropić! kropić!»
«Ależ najsłodszy Jezu! trzeba pierwej wiedzieć,
Z kim wojna? o co? trzeba to światu powiedzieć,
Wołał Prusak, bo jakże lud ruszy za nami'?
Gdzie pójdzie, kiedy gdzie iść, my nie wiemy sami?
Bracia Szlachta! Panowie! potrzeba rozsądku!
Dobrodzieje! potrzeba ładu i porządku!
Chcecie wojny, więc zróbmy konfederacyją,

Obmyślmy, gdzie zawiązać i pod łaską czyją?
Tak było w Wielkopolszcze — widzim rejteradę
Niemiecką, cóż my robim? wchodzim tajnie w radę,
Uzbrajamy i szlachtę, i włościan gromadę,
Gotowi, Dąbrowskiego czekamy rozkazu,
Na koniec, hajże na koń! powstajem od razu!»

«Proszę o głos!» zawołał pan komisarz z Klecka,
Człowiek młody, przystojny, ubrany z niemiecka;
Zwał się Buchman, lecz Polak był, w Polszcze się rodził;
Nie wiedzieć pewnie, czyli ze szlachty pochodził,
Lecz o to nie pytano; i wszyscy Buchmana
Szacowali, iż służył u wielkiego pana,
Był dobry patryjota i pełen nauki,
Z ksiąg obcych wyuczył się gospodarstwa sztuki
I dóbr administracją prowadził porządnie;
O polityce także wnioskował rozsądnie,
Pięknie pisać i gładko umiał się wysławiać,
Zatem umilkli wszyscy, kiedy jął rozprawiać.
«Proszę o głos!» powtórzył, po dwakroć odchrząknął,
Ukłonił się i usty dźwięcznymi tak brząknął:

«Preopinanci moi w swych głosach wymownych
Dotknęli wszystkich punktów stanowczych i głownych,
Dyskusyją na wyższe wznieśli stanowisko;
Mnie tylko pozostaje w jedno zjąć ognisko
Rzucone trafne myśli i rozumowania:
Mam nadzieję w ten sposób sprzeczne zgodzić zdania.
Dwie części w dyskusyi całej uważałem,
Podział już jest zrobiony, idę tym podziałem.
Naprzód: dlaczego mamy przedsiębrać powstanie?
W jakim duchu? to pierwsze żywotne pytanie;
Drugie — rewolucyjnej władzy się dotycze;
Podział jest trafny, tylko przewrócić go życzę.
Naprzód zacząć od władzy; skoro pojmiem władzę,
Z niej powstania istotę, duch, cel wyprowadzę.
Co do władzy więc — kiedy oczyma przebiegam
Dzieje całej ludzkości, i cóż w nich spostrzegam?
Oto ród ludzki dziki, w lasach rozpierzchniony,
Skupia się, zbiera, łączy dla wspólnej obrony,
Obmyśla ją; i to jest najpierwsza obrada.

Potem każdy wolności własnej cząstkę składa
Dla dobra powszechnego: to pierwsza ustawa,
Z której jako ze źródła płyną wszystkie prawa.
Widzimy tedy, że rząd umową się tworzy,
Nie pochodząc, jak mylnie sądzą, z woli Bożéj.
Owoż rząd na kontrakcie oparłszy społecznym,
Podział władzy już tylko jest skutkiem koniecznym...»

«Otoż są i kontrakty! kijowskie czy mińskie»?
Rzekł stary Maciej, owoż i rządy babińskie!
Panie Buchman, czy Bóg nam chciał cara narzucić,
Czy diabeł, ja z Waszecią nie będę się kłócić;
Panie Buchman, gadaj Waść, jak by cara zrucić».

«Tu sęk, krzyknął Kropiciel; gdybym mógł podskoczyć
Do tronu i Kropidłem, plusk, raz cara zmoczyć,
To już by on nie wrócił ni kijowskim traktem,
Ni mińskim, ni za żadnym Buchmana kontraktem;
Aniby go wskrzesili z mocy Bożej popi,
Ni z mocy Belzebuba — ten mi zuch, kto kropi.
Panie Buchman, Waścina rzecz bardzo wymowna,
Ale wymowa — szum, drum; kropić — to rzecz główna».

«To, to, to!» pisnął, ręce trąc, Bartek Brzytewka,
Od Chrzciciela do Maćka biegając, jak cewka
Od jednej strony krosien przerzucana w drugą:
«Tylko ty, Maćku z Rózgą, ty, Maćku z maczugą,
Tylko zgodźcie się, dalbóg, pobijem na druzgi
Moskala; Brzytew idzie pod komendę Rózgi».

«Komenda, przerwał Chrzciciel, dobra ku paradzie;
U nas była komenda w kowieńskiej brygadzie
Krótka a węzłowata: Strasz, sam się nie strachaj —
Bij, nie daj się — postępuj często, gęsto machaj:
Szach, mach!» — «To, pisnął Brzytwa, to mi regulament!
Po co tu pisać akta, po co psuć atrament?
Konfederacji trzeba? o to cała sprzeczka?
Jest marszałek nasz Maciej, a laska Rózeczka».
«Niech żyje, krzyknął Chrzciciel, Kurek na kościele!»
Szlachta odpowiedziała: «Wiwant Kropiciele!»

Ale w kątach szmer powstał, choć w środku tłumiony;
Widać, że się rozdziela rada na dwie strony.
Buchman krzyknął: «Ja zgody nigdy nie pochwalam!
To mój system!» Ktoś drugi wrzasnął: «Nie pozwalam!»
Inni z kątów wtórują. Nareszcie głos gruby
Ozwał się przybyłego szlachcica Skołuby:

«Cóż to, Państwo Dobrzyńscy! a to co się święci?
A my, czy to będziemy spod prawa wyjęci?
Kiedy nas zapraszano z naszego zaścianku,
A zapraszał nas klucznik Rębajło Mopanku,
Mówiono nam, że wielkie rzeczy dziać się miały,
Że tu nie o Dobrzyńskich, lecz o powiat cały,
O całą szlachtę idzie; toż i Robak bąkał,
Choć nigdy nie dokończył i zawsze się jąkał,
I ciemno się tłumaczył; — wreszcie, koniec końców,
My zjechali, sąsiadów wezwali przez gońców.
Nie sami tu Panowie Dobrzyńscy jesteście,
Z różnych innych zaścianków jest tu nas ze dwieście;
Wszyscy więc radźmy. Jeśli potrzeba marszałka,
Głosujmy wszyscy, równa u każdego gałka.
Niech żyje równość!»

Zatem dwaj Terajewicze
I czterej Stypułkowscy, i trzej Mickiewicze
Krzyknęli: «Wiwat równość!» — stojąc za Skołubą.
Tymczasem Buchman wołał: «Zgoda będzie zgubą!»
Kropiciel krzyczał: «Bez was obejdziem się sami;
Niech żyje nasz marszałek, Maciek nad Maćkami!
Hej, do laski!» — Dobrzyńscy krzyczą: «Zapraszamy!»
A obca szlachta woła w głos: «Nie pozwalamy!»
Rozstrycha się tłum na dwie kupy rozdzielony
I kiwając głowami w dwie przeciwne strony,
Tamci: «Nie pozwalamy!» — ci krzyczą: «Prosiemy!»

Maciek stary w pośrodku jeden siedział niemy
I jedna głowa jego była nieruchoma.
Przeciw niemu stał Chrzciciel, zwieszony rękoma
Na maczudze, a głową na końcu maczugi
Wspartą kręcił, jak tykwą wbitą na kij długi,
I na przemiany to w tył, to się naprzód kiwał,

I ustawicznie: «Kropić, kropić!» wykrzykiwał.
Wzdłuż izby zaś przebiegał Brzytewka ruchawy
Ciągle od Kropiciela do Macieja ławy.
Konewka zaś powoli wszerz izbę przechodził
Od Dobrzyńskich do szlachty, niby to ich godził;
Jeden wciąż wołał: «Golić!» — a drugi: «Zalewać!»
Maciek milczał, lecz widno, że się zaczął gniewać.

Ćwierć godziny wrzał hałas, gdy nad tłum wrzeszczący,
Ze środka głów, wyskoczył w górę słup błyszczący:
Był to rapier sążnistej długości, szeroki
Na całą piędź, a sieczny na obadwa boki.
Widocznie miecz teutoński, z norymberskiej stali
Ukuty; wszyscy milcząc na broń poglądali.
(Była wieść, że od przodka Dobrzyńskich ta klinga
Wydarta pod Grunwaldem z rąk mistrza Junginga).
Kto ją podniosł? nie widać, lecz zaraz zgadniono:
«To Scyzoryk! niech żyje Scyzoryk! krzykniono,
Wiwat Scyzoryk, klejnot Rębajłów zaścianku!
Wiwat Rębajło, Szczerbiec, Półkozic, Mopanku!»

Wnet Gerwazy (to on był) przez tłum się przecisnął
Na środek izby, wkoło Scyzorykiem błysnął,
Potem, w dół chyląc ostrze na znak powitania
Przed Maćkiem, rzekł: «Rózeczce Scyzoryk się kłania.
Bracia szlachta Dobrzyńscy! ja nie będę radził
Nic a nic, powiem tylko, po com was zgromadził,
A co robić, jak robić, decydujcie sami.
Wiecie, słuch dawno chodzi między zaściankami,
Że się na wielkie rzeczy zanosi na świecie;
Ksiądz Robak o tym gadał, wszakże wszyscy wiecie?»
«Wiemy!» krzyknęli. — «Dobrze, owoż mądrej głowie
Ciągnął mowca spojrzawszy bystro, dość dwie słowie.
Nieprawdaż?» — «Prawda!» rzekli. — «Gdy cesarz francuski,
Rzekł Klucznik, stąd przyciąga, a stamtąd car ruski,
Więc wojna, car z cesarzem, królowie z królami
Pójdą za łby, jak zwykle między monarchami;
A nam czy siedzieć cicho'? Gdy wielki wielkiego
Będzie dusić, my duśmy mniejszych, każdy swego.
Z góry i z dołu, wielcy wielkich, małych mali,

Jak zaczniem ciąć, tak całe szelmostwo się zwali
I tak zakwitnie szczęście i Rzeczpospolita.
Nieprawdaż?« — «Prawda! rzekli, jakby z książki czyta».
«Prawda! powtórzył Chrzciciel, krop a krop i kwita».
«Ja zawsze gotów golić», ozwał się Brzytewka;
«Tylko zgodźcie się, prosił uprzejmie Konewka,
Chrzcicielu i Macieju, pod czyją iść wodzą».
Ale mu przerwał Buchman: «Niech się głupi godzą,
Dyskusyje publicznej sprawie nie zaszkodzą.
Proszę milczeć, słuchamy, sprawa na tym zyska,
Pan Klucznik ją z nowego zważa stanowiska».

«Owszem, zawołał Klucznik, u mnie po staremu,
O wielkich rzeczach myśleć należy wielkiemu;
Jest na to cesarz, będzie król, senat, posłowie.
Takie rzeczy, Mopanku, robią się w Krakowie
Lub w Warszawie, nie u nas, w zaścianku, w Dobrzynie;
Aktów konfederackich nie piszą w kominie
Kredą, nie na wicinie, lecz na pergaminie:
Nie nam to pisać akta, ma Polska pisarzy
Koronnych i litewskich, tak robili starzy;
Moja rzecz Scyzorykiem wyrzynać». — «Kropidłem
Pluskać», dodał Kropiciel. — «I wykalać Szydłem»,
Krzyknął Bartek Szydełko, dobywszy swej szpadki.

«Wszystkich was, kończył Klucznik, biorę tu na świadki,
Czy Robak nie powiadał, że wprzód nim przyjmiecie
W dom wasz Napoleona, trzeba wymieść śmiecie?
Słyszeliście to wszyscy, a czy rozumiecie?
Któż jest śmieciem powiatu? kto zdradziecko zabił
Najlepszego z Polaków, kto go okradł, zgrabił?
I jeszcze chce ostatki wydrzeć z rąk dziedzica?
Któż to? mamże wam gadać?» — «A jużci Soplica,
Przerwał Konewka, to łotr!» — «Oj, to ciemiężyciel!»
Pisnął Brzytewka. — «Więc go kropić!» dodał Chrzciciel.
«Jeśli zdrajca, rzekł Buchman, więc na szubienicę!»
«Hajże! krzyknęli wszyscy, hajże na Soplicę!»

Lecz Prusak śmiał podjąć się Sędziego obrony
I wołał z wzniesionymi ku szlachcie ramiony:

«Panowie Bracia! aj! aj! a na boskie rany!
Co znowu? Panie Klucznik, czy Waść opętany?
Czy o tym była mowa? Że ktoś miał wariata,
Banitę bratem, to co? karać go za brata!
To mi po chrześcijańsku! Są tu w tym konszachty
Hrabiego. — Żeby Sędzia był ciężki dla szlachty,
Nieprawda! dalibóżże! to wy tylko sami
Pozywacie go, a on zgody szuka z wami,
Ustępuje ze swego, jeszcze grzywny płaci.
Ma proces z Hrabią, cóż stąd? obadwa bogaci;
Niechaj pan drze się z panem, cóż to do nas braci?
Pan Sędzia ciemiężyciel! On pierwszy zabraniał,
Ażeby się chłop przed nim do ziemi nie kłaniał,
Mówiąc, że to grzech. Nieraz u niego gromada
Chłopska, ja sam widziałem, do stołu z nim siada;
Płacił za włość podatki, a nie tak jest w Klecku,
Choć tam Waść, Panie Buchman, rządzisz po niemiecku.
Sędzia zdrajca! My się z nim od infimy znamy:
Poczciwe było dziecko i dziś taki samy;
Polskę kocha nad wszystko, polskie obyczaje
Chowa, modom moskiewskim przystępu nie daje.
Ilekroć z Prus powracam, chcąc zmyć się z niemczyzny,
Wpadam do Soplicowa jak w centrum polszczyzny:
Tam się człowiek napije, nadysze Ojczyzny!
Dalbóg, Dobrzyńscy! ja wasz brat, ale Sędziego
Nie pozwolę pokrzywdzić, nie będzie nic z tego.
Nie tak, Panowie Bracia, w Wielkopolszcze było:
Co za duch! Co za zgoda! aż przypomnieć miło!
Nikt tam podobną fraszką nie śmiał rady mieszać».
«To nie fraszka, zawołał Klucznik, łotrów wieszać!»

Szmer wzmagał się; wtem Jankiel posłuchania prosił,
Na ławę wskoczył, stanął i nad głowy wznosił
Brodę jak wiechę, co mu aż do pasa wisi;
Prawą ręką zdjął z wolna z głowy kołpak lisi,
Lewą ręką jarmułkę zruszoną poprawił,
Potem lewicę za pas zatknął i tak prawił,
Kołpakiem lisim w kolej kłaniając się nisko:

«Nu, Panowie Dobrzyńscy, ja sobie Żydzisko;

Mnie Sędzia ni brat, ni swat; szanuję Sopliców,
Jak panów bardzo dobrych i moich dziedziców;
Szanuję też Dobrzyńskich Bartków i Maciejów,
Jako dobrych sąsiadów, panów dobrodziejów;
A mówię tak: jeżeli Państwo chcą gwałt zrobić
Sędziemu, to bardzo źle, możecie się pobić,
Zabić — a asesory? a sprawnik? a turma?
Bo w wiosce u Soplicy jest żołnierzy hurma,
Wszystko jegry! Asesor w domu; tylko świśnie,
Tak wraz przymaszerują, stoją jak umyślnie.
A co będzie? A jeśli czekacie Francuza,
To Francuz jest daleko jeszcze, droga duża.
Ja Żyd, o wojnach nie wiem, a byłem w Bielicy
I widziałem tam Żydków od samej granicy;
Słychać, że Francuz stoi nad rzeką Łososną,
A wojna jeśli będzie, to chyba aż wiosną.
Nu, mówię tak: czekajcie; wszak dwór Soplicowa
Nie budka kramna, co się rozbierze, w wóz schowa
I pojedzie: dwór jak stał, do wiosny stać będzie;
A pan Sędzia to nie jest Żydek na arendzie,
Nie uciecze, to jego można znaleźć wiosną;
A teraz rozejdźcie się, a nie gadać głośno
O tym, co było, bo to gadać, to daremno!
A czyja łaska Panów Szlachty, proszę ze mną.
Moja Siora powiła małego Jankielka,
Ja dziś traktuję wszystkich, a muzyka wielka!
Każę przynieść kozice, basetlę, dwie skrzypiec,
A pan Maciek Dobrodziej lubi stary lipiec
I nowego mazurka; mam nowe mazurki,
A wyuczyłem śpiewać fein moje bachurki».

Wymowa lubionego powszechnie Jankiela
Trafiała do serc; powstał krzyk, oklask wesela,
Szmer przyzwolenia nawet za domem się szerzył,
Gdy Gerwazy w Jankiela Scyzorykiem zmierzył.
Żyd skoczył, wpadł w tłum; Klucznik wołał: «Precz stąd, Żydzie!
Nie tkaj palców między drzwi, nie o ciebie idzie!
Panie Prusak! że Waszeć Sędziowską handlujesz
Parą wicin mizernych, to już zań gardłujesz?
Zapomniałeś, Mopanku, że ojciec Waszécin

Spławiał do Prus dwadzieście Horeszkowskich wicin?
Stąd się zbogacił i on, i jego rodzina;
Ba, nawet wszyscy, ilu was tu jest z Dobrzyna.
Bo pamiętacie starzy, słyszeliście młodzi,
Że Stolnik był was wszystkich ojciec i dobrodziéj:
Kogoż on komisarzem słał do swych dóbr pińskich?
Dobrzyńskiego! Rachmistrzów kogo miał? Dobrzyńskich!
Marszałkostwa, kredensu nie zwierzał nikomu,
Tylko Dobrzyńskim: pełno Dobrzyńskich miał w domu!
On forytował wasze w trybunałach sprawy,
On wyrabiał u króla dla was chleb łaskawy,
Dzieci wasze kopami pomieszczał w konwikcie
Pijarskim, na swym koszcie, odzieży i wikcie;
Dorosłych promowował także swym nakładem,
A dlaczego to robił? że wam był sąsiadem!
Dziś Soplica kopcami tyka waszych granic,
Cóż kiedy wam dobrego zrobił on?»

«Nic a nic!
Przerwał Konewka, bo to wyrosło z szlachciury,
A jak dmie się, phu, phu, phu, jak nos drze do góry!
Pamiętacie, prosiłem na córki wesele;
Poję, nie chce pić, mówi: «Nie piję tak wiele,
Jak wy szlachta; wy szlachta ciągniecie jak bąki».
Ot magnat! delikacik z marymonckiej mąki!
Nie pił, leliśmy w gardło, krzyczał: «Gwałt się dzieje!»
Czekaj no, niech no ja mu z Konewki naleję».

«Filut, zawołał Chrzciciel, oj, i ja go kropnę
Za swoje. Mój syn było to dziecko roztropne;
Teraz tak zgłupiał, że go nazywają Sakiem,
A z przyczyny Sędziego został głupcem takim.
Mówiłem: «Po co tobie leźć do Soplicowa?
Jeżeli cię tam złowię, niech cię Bóg uchowa!»
On znowu smyk do Zosi, dybie przez konopie,
Złowiłem go, a zatem za uszy i kropię;
A on beczy i beczy jak maleńkie chłopię:
«Ojcze, choć zabij, muszę tam iść», a wciąż szlocha.
«Co tobie?» a on mówi, że tę Zosię kocha!
Chciałby popatrzyć na nią, żal mi nieboraka,
Mówię Sędziemu: «Sędzio, daj Zosię dla Saka!»

On mówi: «Jeszcze mała, czekaj ze trzy lata,
Jak sama zechce». Łotr! łże, już ją komuś swata.
Słyszałem; już ja się tam na wesele wkręcę,
Ja im łoże małżeńskie Kropidłem poświęcę».

«I taki łotr, zawołał Klucznik, ma panować?
I dawnych panów, lepszych od siebie, rujnować?
A Horeszków i pamięć, i imię zaginie!
Gdzież jest wdzięczność na świecie! — nie ma jej w Dobrzynie.
Bracia! chcecie bój z ruskim wieść imperatorem,
A boicie się wojny z Soplicowskim dworem?
Strach wam turmy! czyż to ja wzywam na rozboje?
Broń Boże! Szlachta Bracia! ja przy prawie stoję.
Wszak Hrabia wygrał, zyskał dekretów niemało;
Tylko je egzekwować! tak dawniej bywało:
Trybunał pisał dekret, szlachta wypełniała,
A szczególniej Dobrzyńscy, i stąd wasza chwała
Urosła w Litwie! Wszakże to Dobrzyńscy sami
Bili się na zajeździe myskim z Moskalami,
Których przywiódł jenerał ruski Wojniłowicz
I łotr, przyjaciel jego, pan Wołk z Ługomowicz;
Pamiętacie, jak Wołka wzięliśmy w niewolę,
Jak chcieliśmy go wieszać na belce w stodole,
Iż był tyran dla chłopstwa, a sługa Moskali;
Ale się chłopi głupi nad nim zlitowali!
(Upiec go muszę kiedyś na tym Scyzoryku).
Nie wspomnę innych wielkich zajazdów bez liku,
Z których wyszliśmy zawsze, jak szlachcie przystało,
I z zyskiem, i aplauzem powszechnym, i z chwałą!
Po cóż o tym wspominać! Dziś darmo pan Hrabia,
Sąsiad wasz, sprawę toczy, dekrety wyrabia,
Już nikt z was pomóc nie chce biednemu sierocie!
Dziedzic Stolnika tego, który żywił krocie,
Dziś nie ma przyjaciela, oprócz mnie, Klucznika,
I ot, tego wiernego mego Scyzoryka!»

«I Kropidła, rzekł Chrzciciel, gdzie ty, Gerwazeńku,
Tam i ja; póki ręka, póki plusk plask w ręku.
Co dwaj, to dwaj! Dalibóg, mój Gerwazy! ty miecz,
Ja mam Kropidło; dalbóg! ja kropię, a ty siecz,
I tak szach mach, plusk i plask; oni niech gawędzą!»

«Toć i Bartka, rzekł Brzytwa, Bracia nie odpędzą;
Już co wy namydlicie, to ja wszystko zgolę».
«I ja, przydał Konewka, z wami ruszyć wolę,
Gdy ich nie można zgodzić na obiór marszałka;
Co mi tam głosy, gałki, u mnie insza gałka
(Tu wydobył z kieszeni garść kul, dzwonił nimi):
Ot gałki! krzyknął, w Sędzię gałkami wszystkimi!»
«Do was, wołał Skołuba, do was się łączymy!»
«Gdzie wy, krzyknęła szlachta, gdzie wy, to tam i my!
Niech żyją Horeszkowie! wiwant Półkozice!
Wiwat Klucznik Rębajło! Hajże na Soplicę!»

I tak wszystkich pociągnął wymowny Gerwazy,
Bo wszyscy ku Sędziemu mieli swe urazy,
Jak zwyczajnie w sąsiedztwie, to o szkodę skargi,
To o wyręby, to o granice zatargi:
Jednych gniew, drugich tylko podburzała zawiść
Bogactw Sędziego — wszystkich zgodziła nienawiść.
Cisną się do Klucznika, podnoszą do góry
Szable, pałki. —

Aż Maciek, dotychczas ponury,
Nieruchomy, wstał z ławy i wolnymi kroki
Wyszedł na środek izby i podparł się w boki;
I spójrzawszy przed siebie, i kiwając głową,
Zabrał głos, wymawiając z wolna każde słowo,
Z przestankiem i przyciskiem: «A głupi! a głupi!
A głupi wy! na kim się mleło, na was skrupi.
To póki o wskrzeszeniu Polski była rada,
O dobru pospolitym, głupi, u was zwada?
Nie można było, głupi, ani się rozmówić,
Głupi, ani porządku, ani postanowić
Wodza nad wami, głupi! a niech no kto podda
Osobiste urazy, głupi, u was zgoda!
Precz stąd! bo jakem Maciek, was, do milijonów
Krocset kroci tysięcy fur beczek furgonów
Diabłów!!!!...»

Ucichli wszyscy jak rażeni gromem!
Ale razem straszliwy powstał krzyk za domem:
«Wiwat Hrabia!» On wjeżdżał na folwark Maciejów,

Sam zbrojny, za nim zbrojnych dziesięciu dżokejów.
Hrabia siedział na dzielnym koniu, w czarnym stroju;
Na sukni orzechowy płaszcz włoskiego kroju,
Szeroki, bez rękawów, jak wielka opona,
Spięty klamrą u szyi, spadał przez ramiona;
Kapelusz miał okrągły z piórem, w ręku szpadę,
Okręcił się i szpadą powitał gromadę.

«Wiwat Hrabia! krzyknęli, z nim żyć i umierać!»
Szlachta zaczęła z chaty przez okna wyzierać
I za Klucznikiem coraz ku drzwiom się napierać;
Klucznik wyszedł, a za nim tłum przeze drzwi runął,
Maciek resztę wypędził, drzwi zamknął, zasunął
I przez okno wyjrzawszy, raz jeszcze rzekł: «Głupi!»

A tymczasem się szlachta do Hrabiego kupi;
Idą w karczmę. Gerwazy wspomniał dawne czasy,
Kazał sobie trzy podać od kontuszów pasy,
Na nich ze sklepu karczmy beczki wydobywa
Trzy: jedną miodu, drugą wódki, trzecią piwa.
Wyjął goździe, wnet z szumem trysnęły trzy strugi,
Jeden biały jak srebro, krwawnikowy drugi,
Trzeci żółty; troistą grają w górze tęczą,
A spadając w sto kubków, we sto szklanek brzęczą.
Wre szlachta, tamci piją, ci Hrabiemu życzą
Lat setnych, wszyscy: «Hajże na Soplicę!» krzyczą.

Jankiel wymknął się milczkiem, oklep; Prusak równie,
Nie słuchany, choć jeszcze rozprawiał wymownie,
Chciał zmykać, szlachta w pogoń, wołając, że zdradził.
Mickiewicz stał z daleka, ni krzyczał, ni radził,
Ale z miny poznano, że coś złego knuje,
Więc do kordów, i hajże! On się rejteruje,
Odcina się, już ranny, przyparty do płotów,
Gdy mu skoczył na odsiecz Zan i trzech Czeczotów.
Za czym rozjęto szlachtę, ale w tym rozruchu
Dwóch było ciętych w ręce, ktoś dostał po uchu.
Reszta wsiadała na koń. —

Hrabia i Gerwazy
Porządkują, rozdają oręże, rozkazy.

Кніга трэцяя
У садзе

Книга третья
В саду

Księga trzecia
W sadzie

W końcu wszyscy przez długą zaścianku ulicę
Puścili się w cwał, krzycząc: «Hajże na Soplicę!»

KSIĘGA ÓSMA • ZAJAZD

Treść: Astronomia Wojskiego. Uwaga Podkomorzego nad kometami. Tajemnicza scena w pokoju Sędziego. Tadeusz, chcąc zręcznie wyplątać się, wpada w wielkie kłopoty. Nowa Dydo. Zajazd. Ostatnia woźnieńska protestacja. Hrabia zdobywa Soplicowo. Szturm i rzeź. Gerwazy piwniczym. Uczta zajazdowa

Przed burzą bywa chwila cicha i ponura,
Kiedy nad głowy ludzi przyleciawszy chmura
Stanie i grożąc twarzą, dech wiatrów zatrzyma,
Milczy, obiega ziemię błyskawic oczyma,
Znacząc te miejsca, gdzie wnet ciśnie grom po gromie:
Tej ciszy chwila była w Soplicowskim domie.
Myśliłbyś, że przeczucie nadzwyczajnych zdarzeń
Ścięło usta i wzniosło duchy w kraje marzeń.

Po wieczerzy i Sędzia, i goście ze dworu
Wychodzą na dziedziniec używać wieczoru;
Zasiadają na przyzbach wysłanych murawą;
Całe grono z posępną i cichą postawą
Pogląda w niebo, które zdawało się zniżać,
Ścieśniać i coraz bardziej ku ziemi przybliżać,
Aż oboje, skrywszy się pod zasłonę ciemną
Jak kochankowie, wszczęli rozmowę tajemną,
Tłumacząc swe uczucia w westchnieniach tłumionych,
Szeptach, szmerach i słowach na wpół wymówionych,
Z których składa się dziwna muzyka wieczoru.

Zaczął ją puszczyk, jęcząc na poddaszu dworu;
Szepnęły wiotkim skrzydłem niedoperze, lecą
Pod dom, gdzie szyby okien, twarze ludzi świecą;
Niżej zaś — niedoperzów siostrzyczki, ćmy, rojem
Wiją się, przywabione białym kobiet strojem,
Mianowicie przykrzą się Zosi, bijąc w lice
I w jasne oczki, które biorą za dwie świéce.

Na powietrzu owadów wielki krąg się zbiera,
Kręci się, grając jako harmoniki sfera;
Ucho Zosi rozróżnia śród tysiąca gwarów
Akord muszek i półton fałszywy komarów.

W polu koncert wieczorny ledwie jest zaczęty;
Właśnie muzycy kończą stroić instrumenty,
Już trzykroć wrzasnął derkacz, pierwszy skrzypak łąki,
Już mu z dala wtórują z bagien basem bąki,
Już bekasy do góry porwawszy się wiją
I bekając raz po raz, jak w bębenki biją.

Na finał szmerów muszych i ptaszęcej wrzawy
Odezwały się chorem podwójnym dwa stawy,
Jako zaklęte w górach kaukaskich jeziora,
Milczące przez dzień cały, grające z wieczora.
Jeden staw, co toń jasną i brzeg miał piaszczysty,
Modrą piersią jęk wydał cichy, uroczysty;
Drugi staw, z dnem błotnistym i gardzielem mętnym,
Odpowiedział mu krzykiem żałośnie namiętnym;
W obu stawach piały żab niezliczone hordy,
Oba chory zgodzone w dwa wielkie akordy.
Ten fortissimo zabrzmiał, tamten nuci z cicha,
Ten zdaje się wyrzekać, tamten tylko wzdycha;
Tak dwa stawy gadały do siebie przez pola,
Jak grające na przemian dwie arfy Eola.

Mrok gęstniał; tylko w gaju i około rzeczki,
W łozach, błyskały wilcze oczy jako świeczki,
A dalej, u ścieśnionych widnokręgu brzegów,
Tu i ówdzie ogniska pastuszych noclegów.
Nareszcie księżyc srebrną pochodnię zaniecił,
Wyszedł z boru i niebo, i ziemię oświecił.
One teraz, z pomroku odkryte w połowie,
Drzemały obok siebie jako małżonkowie
Szczęśliwi: niebo w czyste objęło ramiona
Ziemi pierś, co księżycem świeci posrebrzona.

Już naprzeciw księżyca gwiazda jedna, druga
Błysnęła; już ich tysiąc, już milijon mruga.
Kastor z bratem Polluksem jaśnieli na czele,

Zwani niegdyś u Sławian Lele i Polele;
Teraz ich w zodyjaku gminnym znów przechrzczono,
Jeden zowie się Litwą, a drugi Koroną.

Dalej niebieskiej W a g i dwie szale błyskają;
Na nich Bóg w dniu stworzenia (starzy powiadają)
Ważył z kolei wszystkie planety i ziemię,
Nim w przepaściach powietrza osadził ich brzemię;
Potem wagi złociste zawiesił na niebie:
Z nich to ludzie wag i szal wzór wzięli dla siebie.

Na północ świeci okrąg gwiaździstego S i t a,
Przez które Bóg (jak mówią) przesiał ziarnka żyta,
Kiedy je z nieba zrucał dla Adama ojca,
Wygnanego za grzechy z rozkoszy ogrojca.

Nieco wyżej D a w i d a w ó z, gotów do jazdy*,
Długi dyszel kieruje do Polarnej Gwiazdy.
Starzy Litwini wiedzą o rydwanie owym,
Że niesłusznie pospólstwo zwie go Dawidowym,
Gdyż to jest wóz Anielski. Na nim to przed czasy
Jechał Lucyper, Boga gdy wyzwał w zapasy,
Mlecznym gościńcem pędząc w cwał w niebieskie progi,
Aż go Michał zbił z wozu, a wóz zrucił z drogi.
Teraz popsuty między gwiazdami się wala,
Naprawiać go Archanioł Michał nie pozwala.

I to wiadomo także u starych Litwinów
(A wiadomość tę pono wzięli od rabinów),
Ze ów zodyjakowy S m o k długi i gruby,
Który gwiaździste wije po niebie przeguby,
Którego mylnie Wężem chrzczą astronomowie,
Jest nie wężem, lecz rybą, Lewiatan się zowie.
Przed czasy mieszkał w morzach, ale po potopie
Zdechł z niedostatku wody; więc na niebios stropie,
Tak dla osobliwości, jako dla pamiątki,
Anieli zawiesili jego martwe szczątki.
Podobnie pleban mirski zawiesił w kościele
Wykopane olbrzymów żebra i piszczele*.

Takie gwiazd historyje, które z książek zbadał

Albo słyszał z podania, Wojski opowiadał;
Chociaż wieczorem słaby miał wzrok Wojski stary
I nie mógł w niebie dójrzeć nic przez okulary,
Lecz na pamięć znał imię i kształt każdej gwiazdy;
Wskazywał palcem miejsca i drogę ich jazdy.

Dziś mało go słuchano, nie zważano wcale
Na S i t o ni na S m o k a, ani też na S z a l e;
Dziś oczy i myśl wszystkich pociąga do siebie
Nowy gość, dostrzeżony niedawno na niebie:
Był to k o m e t a pierwszej wielkości i mocy*,
Zjawił się na zachodzie, leciał ku północy;
Krwawym okiem z ukosa na rydwan spoziera,
Jakby chciał zająć puste miejsce Lucypera,
Warkocz długi w tył rzucił i część nieba trzecią
Obwinął nim, gwiazd krocie zagarnął jak siecią
I ciągnie je za sobą, a sam wyżej głową
Mierzy, na północ, prosto w gwiazdę biegunową.

Z niewymownym przeczuciem cały lud litewski
Poglądał każdej nocy na ten cud niebieski,
Biorąc złą wróżbę z niego tudzież z innych znaków:
Bo zbyt często słyszano krzyk złowieszczych ptaków,
Które na pustych polach gromadząc się w kupy,
Ostrzyły dzioby, jakby czekając na trupy.
Zbyt często postrzegano, że psy ziemię ryły
I jak gdyby śmierć wietrząc, przeraźliwie wyły,
Co wróży głód lub wojnę; a strażnicy boru
Widzieli, jak przez smętarz szła dziewica moru,
Która wznosi się czołem nad najwyższe drzewa,
A w lewym ręku chustką skrwawioną powiewa.

Różne stąd wnioski tworzył stojący przy płocie
Ciwun, co przyszedł zdawać sprawę o robocie,
I pisarz prowentowy w szeptach z Ekonomem.

Lecz Podkomorzy siedział na przyżbie przed domem.
Przerwał rozmowę gości, znać, że głos zabiera;
Błysnęła przy księżycu wielka tabakiera
(Cała z szczerego złota, z brylantów oprawa,
We środku za szkłem portret króla Stanisława),

Zadzwonił w nią palcami, zażył i rzekł: «Panie
Tadeuszu, Waścine o gwiazdach gadanie
Jest tylko echem tego, co słyszałeś w szkole.
Ja o cudzie — prostaków poradzić się wolę.
I ja astronomiji słuchałem dwa lata
W Wilnie, gdzie Puzynina, mądra i bogata
Pani, oddała dochód z wioski dwiestu chłopów
Na zakupienie różnych szkieł i teleskopów.
Ksiądz Poczobut, człek sławny, był obserwatorem*
I całej Akademii naonczas rektorem,
Przecież w końcu katedrę i teleskop rzucił,
Do klasztoru, do cichej celi swej powrócił
I tam umarł przykładnie. Znam się też z Śniadeckim,
Który jest mądrym bardzo człekiem, chociaż świeckim.
Owoż astronomowie planetę, kometę,
Uważają tak jako mieszczanie karetę;
Wiedzą, czyli zajeżdża przed króla stolicę,
Czyli z rogatek miejskich rusza za granicę;
Lecz kto w niej jechał? po co? co z królem rozmawiał?
Czy król posła z pokojem, czy z wojną wyprawiał?
O to ani pytają. Pomnę, za mych czasów,
Gdy Branecki karetą swą ruszył do Jassów
I za tą niepoczciwą pociągnął karetą
Ogon targowiczanów, jak za tą kometą —
Lud prosty, choć w publiczne nie mięszał się rady,
Zgadnął zaraz, że ogon ów jest wróżbą zdrady.
Słychać, że lud dał imię Miotły tej komecie
I powiada, że ona milijon wymiecie».

A na to rzekł z ukłonem Wojski: «Prawda, Jaśnie
Wielmożny Podkomorzy; przypominam właśnie,
Co mnie mówiono niegdyś małemu dziecięciu,
Pamiętam, choć nie miałem wówczas lat dziesięciu,
Kiedy widziałem w domu naszym nieboszczyka
Sapiehę, pancernego znaku porucznika,
Co potem był nadwornym marszałkiem królewskim,
Na koniec umarł wielkim kanclerzem litewskim,
Miawszy lat sto i dziesięć. Ten za króla Jana
Trzeciego był pod Wiedniem w chorągwi hetmana
Jabłonowskiego; owoż ów kanclerz powiadał,
Że właśnie kiedy na koń król Jan Trzeci wsiadał,

Gdy nuncyjusz papieski żegnał go na drogę,
A poseł austryjacki całował mu nogę,
Podając strzemię (poseł zwał się Wilczek hrabia),
Król krzyknął: «Patrzcie, co się na niebie wyrabia!»
Spójrzą, alić nad głowy suwał się kometa
Drogą, jaką ciągnęły wojska Mahometa,
Z wschodu na zachód; potem i ksiądz Bartochowski,
Składając panegiryk na tryumf krakowski,
Pod godłem *Orientis Fulmen*, prawił wiele
O tym komecie; także czytam o nim w dziele
Pod tytułem *Janina*, gdzie jest opisana
Cała wyprawa króla nieboszczyka Jana
I wyryta chorągiew wielka Mahometa,
I ów, taki jak dziś go widzimy, kometa».

«Amen, rzekł na to Sędzia, ja wróżbę Waszeci
Przyjmuję, oby z gwiazdą zjawił się Jan Trzeci!
Jest na zachodzie wielki dziś bohater; może
Kometa go przywiedzie do nas, co daj Boże!»

Na to rzekł Wojski, głowę pochyliwszy smutnie:
«Kometa czasem wojny, czasem wróży kłótnie!
Niedobrze, iż się zjawił tuż nad Soplicowem,
Może nam grozi jakiem nieszczęściem domowem.
Mieliśmy wczora dosyć rozterku i zwady,
Tak w czasie polowania, jako i biesiady.
Rejent kłócił się z rana z panem Asesorem,
A pan Tadeusz wyzwał Hrabiego wieczorem.
Pono spór ten ze skóry niedźwiedziej pochodził;
I gdyby mnie Dobrodziej Sędzia nie przeszkodził,
Ja bym u stołu obu przeciwników zgodził.
Bo chciałem opowiedzieć wypadek ciekawy,
Podobny do zdarzenia wczorajszej wyprawy,
Co trafił się najpierwszym strzelcom za mych czasów,
Posłowi Rejtanowi i księciu Denassów.
Przypadek był takowy:

Jenerał Podolskich
Ziem przejeżdżał z Wołynia do swoich dóbr polskich,
Czy też, gdy dobrze pomnę, na sejm do Warszawy —
Po drodze zwiedzał szlachtę, już to dla zabawy,

Już dla popularności; wstąpił więc do pana
Tadeusza, dziś świętej pamięci, Rejtana,
Który był potem naszym nowogrodzkim posłem
I w którego ja domu od dzieciństwa wzrosłem.
Owoż Rejtan na przyjazd księcia Jenerała
Zaprosił gości — liczna szlachta się zebrała,
Było teatrum (Książę kochał się w teatrze);
Fajerwerk dawał Kaszyc, który mieszka w Jatrze,
Pan Tyzenhauz tancerzy przysłał, a kapele
Ogiński i pan Sołtan, co mieszka w Zdzięciele.
Słowem, dawano huczne nad spodziw zabawy
W domu, a w lasach wielkie robiono obławy.
Wiadomo zaś Waszmościom jest, że prawie wszyscy,
Ile ich zapamiętać można, Czartoryscy,
Choć idą z Jagiellonów krwi, lecz do myślistwa
Nie są bardzo pochopni, pewno nie z lenistwa,
Lecz z gustów cudzoziemskich; i książę Jenerał
Częściej do książek niźli do psiarni zazierał,
I do alkówek damskich częściej niż do lasów.

W świcie Księcia był książę niemiecki Denassów*,
O którym powiadano, że w libijskiej ziemi
Goszcząc, polował niegdyś z królmi murzyńskiemi
I tam tygrysa śpisą w ręcznym boju zwalił,
Z czego się bardzo książę ów Denassów chwalił.
U nas zaś polowano na dziki w tę porę;
Rejtan zabił ze sztućca ogromną maciorę,
Z wielkim niebezpieczeństwem, bo z bliska wypalił.
Każdy z nas trafność strzału wydziwiał i chwalił,
Tylko Niemiec Denassów obojętnie słuchał
Pochwał takich, i chodząc pod nos sobie dmuchał:
Że trafny strzał dowodzi tylko śmiałe oko,
Biała broń śmiałą rękę; i zaczął szeroko
Znowu gadać o swojej Libiji i śpisie,
O swych królach murzyńskich i o swym tygrysie.
Markotno to się stało panu Rejtanowi,
Był człek żywy, uderzył po szabli i mówi:
«Mości Książę! kto patrzy śmiele, walczy śmiele,
Warte dziki tygrysów, a spis karabele» —
I zaczynali z Niemcem dyskurs nazbyt żwawy.
Szczęściem, książę Jenerał przerwał te rozprawy,

Godząc ich po francusku: co tam gadał, nie wiem,
Ale ta zgoda był to popioł nad żarzewiem,
Bo Rejtan wziął do serca, okazyi czekał
I dobrą sztukę spłatać Niemcowi przyrzekał;
Tej sztuki ledwie własnym nie przypłacił zdrowiem,
A spłatał ją nazajutrz, jak to wnet opowiem».

Tu Wojski umilknąwszy prawą rękę wznosił
I u Podkomorzego tabakiery prosił;
Długo zażywa, kończyć powieści nie raczy,
Jak gdyby chciał zaostrzyć ciekawość słuchaczy.
Zaczynał wreszcie, kiedy znowu mu przerwano
Powieść taką ciekawą, tak pilnie słuchaną!
Bo do Sędziego nagle ktoś przysłał człowieka,
Donosząc, że z niezwłocznym interesem czeka.
Sędzia, dając dobranoc, żegnał całe grono;
Natychmiast się po różnych stronach rozpierzchniono:
Ci spać do domu, tamci w stodole na sianie;
Sędzia szedł podróżnemu dawać posłuchanie.

Inni już śpią — Tadeusz po sieniach się zwija,
Chodząc jako wartownik około drzwi stryja,
Bo musi w ważnych rzeczach rady jego szukać
Dziś jeszcze, nim spać pójdzie; nie śmie do drzwi stukać,
Sędzia drzwi na klucz zamknął, z kimś tajnie rozmawia;
Tadeusz końca czeka, a ucha nadstawia.

Słyszy wewnątrz szlochanie; nie trącając klamek,
Ostrożnie dziurką klucza zagląda przez zamek.
Widzi rzecz dziwną! Sędzia i Robak na ziemi
Klęczeli objąwszy się i łzami rzewnemi
Płakali, Robak ręce Sędziego całował,
Sędzia Księdza za szyję płacząc obejmował;
Wreszcie po ćwierćgodzinnym przerwaniu rozmowy
Robak po cichu tymi odezwał się słowy:

«Bracie! Bóg wie, żem dotąd tajemnic dochował,
Którem z żalu za grzechy w spowiedzi ślubował;
Że Bogu i Ojczyźnie poświęcony cały,
Nie służąc pysze, ziemskiej nie szukając chwały,
Żyłem dotąd i chciałem umrzeć bernardynem,

Nie wydając nazwiska nie tylko przed gminem,
Ale nawet przed tobą i przed własnym synem!
Wszakże ksiądz prowincyjał dał mi pozwolenie
In articulo mortis zrobić objawienie.
Kto wie, czy wrócę żywy! kto wie, co się stanie
W Dobrzynie! Bracie! wielkie, wielkie zamieszanie!
Francuz jeszcze daleko, nim przeminie zima,
Trzeba czekać, a szlachta pono nie dotrzyma.
Możem zanadto czynnie z powstaniem się krzątał!
Pono źle zrozumieli! Klucznik wszystko splątał!
Ten wariat Hrabia! słyszę, pobiegł do Dobrzyna,
Nie mogłem go uprzedzić, ważna w tym przyczyna:
Stary Maciek mnie poznał, a jeśli odkryje,
Potrzeba będzie oddać pod Scyzoryk szyję.
Nic Klucznika nie wstrzyma! mniejsza o mą głowę,
Lecz tym odkryciem spisku zerwałbym osnowę.

Przecież dziś tam być muszę! widzieć, co się dzieje,
Choćbym zginął; beze mnie szlachta oszaleje!
Bądź zdrów, najmilszy bracie! bądź zdrów, śpieszyć muszę.
Jeśli zginę, ty jeden westchniesz za mą duszę;
W przypadku wojny tobie cała tajemnica
Wiadoma, kończ, com zaczął, pomnij, żeś Soplica!»

Tu Ksiądz łzy otarł, habit zapiął, kaptur włożył
I okienicę tylną po cichu otworzył,
Widać było, że oknem do ogrodu skakał;
Sędzia, zostawszy jeden, siadł w krześle i płakał.

Chwilę czekał Tadeusz, nim w klamkę zadzwonił;
Otworzono mu, cicho wszedł, nisko się skłonił:
«Stryjaszku Dobrodzieju, rzekł, ledwie dni kilka
Przebawiłem tu, dni te minęły jak chwilka;
Nie miałem czasu z twoim domem się nacieszyć
I z tobą, a odjeżdżać muszę, muszę śpieszyć
Zaraz, dzisiaj, Stryjaszku, a jutro najdaléj:
Wszak pamiętacie, żeśmy Hrabiego wyzwali.
Bić się z nim to rzecz moja, posłałem wyzwanie,
W Litwie jest zakazane pojedynkowanie,
Jadę więc na granicę Warszawskiego Księstwa;

Hrabia, prawda, fanfaron, lecz mu nie brak męstwa,
Na miejsce naznaczone zapewne się stawi,
Rozprawim się; a jeśli Bóg pobłogosławi,
Ukarzę go, a potem za Łososny brzegi
Przepłynę, gdzie mnie bratnie czekają szeregi.
Słyszałem, że mi ojciec testamentem kazał
Służyć w wojsku, a nie wiem, kto testament zmazał».

«Mój Tadeuszku, rzekł stryj, czy Waszeć kąpany
W gorącej wodzie, czy też kręcisz jak lis szczwany,
Co indziej kitą wije, a sam indziej bieży?
Wyzwaliśmy, zapewne, i bić się należy.
Ale jechać dziś, skądżeś Waszeć tak się zaciął?
Przed pojedynkiem zwyczaj jest posłać przyjacioł,
Układać się, wszak Hrabia może nas przeprosić,
Deprekować; czekaj Waść, czasu jeszcze dosyć.
Chyba inny giez jaki Waści stąd wygania,
To gadaj szczerze, po co takie omawiania?
Jestem twój stryj; choć stary, znam, co serce młode;
Byłem ci ojcem (mówiąc gładził go pod brodę),
Już w ucho szepnął o tym mnie mój palec mały,
Że Waszeć masz tu jakieś z damami kabały.
Za katy, prędko teraz młodź do dam się bierze!
No, Tadeuszku, przyznaj mi się Waść, a szczerze».

«Jużci, bąkał Tadeusz, prawda, są przyczyny
Inne, kochany Stryju! może z mojej winy!
Omyłka! cóż? nieszczęście! już trudno naprawić!
Nie, drogi Stryju, dłużej nie mogę tu bawić.
Błąd młodości! Stryjaszku, nie pytaj o więcej,
Ja muszę z Soplicowa wyjeżdżać co prędzej».

«Ho! rzekł stryj, pewnie jakieś miłośne zatargi!
Uważałem, że Waszeć wczora gryzłeś wargi,
Poglądając spode łba na pewną dziewczynkę,
Widziałem, że i ona miała kwaśną minkę.
Znam ja te wszystkie głupstwa, kiedy dzieci para
Kocha się, to tam u nich nieszczęść co niemiara!
To cieszą się, to znowu trapią się i smucą;
To znowu, Bóg wie o co, do zębów się skłócą;

To stojąc w kątkach jakby mruki, nie gadają
Do siebie, czasem nawet w pole uciekają.
Jeżeli na was raptus podobny napada,
Bądźcie tylko cierpliwi, już jest na to rada;
Biorę na siebie wkrótce przywieść was do zgody.
Znam ja te wszystkie głupstwa, wszakże byłem młody.
Powiedz mi Wasze wszystko; ja może nawzajem
Coś odkryję, i tak się oba poprzyznajem».

«Stryjaszku, rzekł Tadeusz (całując mu rękę
I rumieniąc się), powiem prawdę; tę panienkę,
Zosię, wychowanicę Stryja, podobałem
Bardzo, choć tylko parę razy ją widziałem;
A mówią, że Stryj dla mnie za żonę przeznacza
Podkomorzankę, piękną i córkę bogacza.
Teraz nie mogłbym z panną Różą się ożenić,
Kiedy kocham tę Zosię; trudno serce zmienić!
Nieuczciwie, żeniąc się z jedną, kochać drugą,
Czas może mnie uleczy, wyjadę — na długo».

«Tadeuszku! stryj przerwał, to mi dziwny sposób
Kochania się — uciekać od kochanych osób!
Dobrze, żeś szczery; widzisz, głupstwo byś wypłatał
Odjeżdżając: a co Waść powiesz, gdybym swatał
Sam Waci Zosię? He? cóż, nie skoczysz z radości?»

Tadeusz rzekł po chwili: «Dobroć Jegomości
Dziwi mnie! lecz cóż? łaska Stryja Dobrodzieja
Nie przyda się już na nic! Ach! próżna nadzieja!
Bo pani Telimena nie odda mi Zosi!»
«Będziem prosić», rzekł Sędzia.

«Nikt jej nie uprosi,
Przerwał prędko Tadeusz — nie, czekać nie mogę,
Stryjaszku, muszę prędko, jutro jechać w drogę,
Daj mi, Stryjaszku, tylko twe błogosławieństwo,
Wszystko przygotowałem, jadę zaraz w Księstwo».

Sędzia, wąs kręcąc, z gniewem na chłopca spozierał:
«To Waść tak szczery? takeś mi serce otwierał?
Naprzód ów pojedynek! potem znowu miłość

I ten wyjazd, oj! jest tu w tym jakaś zawiłość.
Już mnie gadano, jużem kroki Waści badał!
Asan bałamut i trzpiot, Asan kłamstwa gadał.
A gdzież to Asan chodził onegdaj wieczorem,
Czego Asan jak wyżeł tropił pode dworem?
O Tadeuszku! jeśli może Asan Zosię
Zbałamucił i teraz uciekasz? młokosie,
To się Waci nie uda; lubisz czy nie lubisz,
Zapowiadam Asanu, że Zosię poślubisz,
A nie, to bizun — jutro staniesz na kobiercu!
I gada mnie o czuciach! o niezmiennym sercu!
Łgarz jesteś! pfe! ja z Waści, Panie Tadeuszu,
Zrobię śledztwo, ja Waści jeszcze natrę uszu!
Dziś dość miałem kłopotów! aż mi głowa boli!
Ten mi jeszcze spokojnie zasnąć nie dozwoli!
Idź mi Waść spać!» To mówiąc drzwi na wściąż otwierał
I zawołał Woźnego, żeby go rozbierał.

Tadeusz cicho wyszedł, opuściwszy głowę,
Rozbierał w myśli przykrą ze stryjem rozmowę,
Pierwszy raz połajany tak ostro!... ocenił
Słuszność wyrzutów, sam się przed sobą rumienił.
Co począć? jeśli Zosia o wszystkim się dowie?
Prosić o rękę? a cóż Telimena powie?
Nie — czuł, że nie mógł dłużej zostać w Soplicowie.

Tak zadumany, ledwie zrobił kroków parę,
Gdy mu coś drogę zaszło; spójrzał, widzi marę,
Całą w bieliźnie, długą, wysmukłą i cienką,
Suwała się ku niemu z wyciągniętą ręką,
Od której odbijał się drżący blask miesięczny,
I przystąpiwszy, cicho jęknęła: «Niewdzięczny!
Szukałeś wzroku mego, teraz go unikasz,
Szukałeś rozmów ze mną, dziś uszy zamykasz,
Jakby w słowach, we wzroku mym była trucizna!
Dobrze mi tak, wiedziałam, kto jesteś! — mężczyzna!
Nie znając kokieterii, nie chciałam cię dręczyć,
Uszczęśliwiłam; takżeś umiał mnie zawdzięczyć!
Tryumf nad miękkim sercem — serce twe zatwardził;
Żeś je zdobył zbyt łacno, zbyt prędkoś nim wzgardził!
Dobrze mi tak! lecz straszną nauczona probą,

Wierz mi, iż więcej niż ty gardzę sama sobą!»

«Telimeno, Tadeusz rzekł, dalbóg, nietwarde
Mam serce ani ciebie unikam przez wzgardę,
Ale uważ no sama, wszak nas widzą, śledzą,
Czyż można tak otwarcie? cóż ludzie powiedzą?
Wszak to nieprzyzwoicie, to, dalbóg, jest grzechem».
«Grzechem! odpowiedziała mu z gorzkim uśmiechem,
Niewiniątko! baranek! Ja, będąc kobiétą,
Jeśli z miłości nie dbam, choćby mię odkryto,
Choćby mię osławiono; a ty! ty mężczyzna?
Cóż szkodzi z was któremu, chociaż się i przyzna,
Że ma romans z dziesięciu razem kochankami?
Mów prawdę: chcesz mnie rzucić». — Zalała się łzami.
«Telimeno, cóż by świat mówił o człowieku,
Rzekł Tadeusz, który by teraz, w moim wieku,
Zdrów, żył na wsi, kochał się — kiedy tyle młodzi,
Tylu żonatych od żon, od dzieci uchodzi
Za granicę, pod znaki narodowe bieży?
Choćbym chciał zostać, czy to ode mnie zależy?
Ojciec mnie testamentem kazał, abym służył
W wojsku polskim, teraz stryj ten rozkaz powtórzył;
Jutro jadę, zrobiłem już postanowienie,
I dalbóg, Telimeno, już go nie odmienię».
«Ja, rzekła Telimena, nie chcę ci zagradzać
Drogi do sławy, szczęściu twojemu przeszkadzać!
Jesteś mężczyzną, znajdziesz kochankę godniejszą
Serca twojego, znajdziesz bogatszą, piękniejszą!
Tylko dla mej pociechy, niech wiem przed rozstaniem,
Że twoja skłonność była prawdziwym kochaniem,
Że to nie był żart tylko, nie rozpusta płocha,
Lecz miłość; niech wiem, że mnie mój Tadeusz kocha!
Niech słowo «kocham» jeszcze raz z ust twych usłyszę,
Niech je w sercu wyryję i w myśli zapiszę;
Przebaczę łacniej, chociaż przestaniesz mnie kochać,
Pomnąc, jakeś mnie kochał!» — I zaczęła szlochać. —

Tadeusz, widząc, że tak płacze i tak błaga
Czule, i tylko takiej drobnostki wymaga,
Wzruszył się, przejęły go szczery żal i litość,

I jeżeliby badał serca swego skrytość,
Może by się w tej chwili i sam nie dowiedział,
Czyli ją kochał, czy nie. — Więc żywo powiedział:
«Telimeno, bogdaj mnie jasny piorun ubił,
Jeśli nieprawda, żem cię, dalbóg, bardzo lubił
Czy kochał; krótkie z sobą spędziliśmy chwile,
Ale one mnie przeszły tak słodko, tak mile,
Że będą długo, zawsze myśli mej przytomne
I, dalibógże, nigdy ciebie nie zapomnę».

Telimena skoczywszy padła mu na szyję:
«Tegom się spodziewała, kochasz mię, więc żyję!
Bo dzisiaj miałam dni me własną ręką skrócić;
Gdy mnie kochasz, mój drogi, czyż możesz mnie rzucić?
Tobie oddałam serce, oddam ci majątek,
Pójdę za tobą wszędzie; każdy świata kątek
Będzie mnie z tobą miły! z najdzikszej pustyni
Miłość, wierzaj mi, ogród rozkoszy uczyni».

Tadeusz, wydarłszy się z objęcia przemocą:
«Jak to? rzekł, czyś z rozumu obrana? gdzie? po co?
Jechać za mną? Ja, będąc sam prostym żołnierzem,
Włóczyć, czy markietankę?» — «To my się pobierzem»
Rzekła mu Telimena. — «Nie, nigdy! zawoła
Tadeusz, ja żenić się nie mam teraz zgoła
Zamiaru ni kochać się — fraszki! dajmy pokoj!
Proszę cię, moja droga, rozmyśl się! uspokoj!
Ja jestem tobie wdzięczen, ale niepodobna
Żenić się, kochajmy się, ale tak — z osobna.
Zostać dłużej nie mogę, nie, nie, jechać muszę,
Bądź zdrowa, Telimeno moja, jutro ruszę».

Rzekł, nasuwał kapelusz, odwracał się bokiem,
Chcąc iść; lecz go wstrzymała Telimena okiem
I twarzą, jak Meduzy głową; musiał zostać
Mimowolnie; poglądał z trwogą na jej postać:
Stała blada, bez ruchu, bez tchu i bez życia!
Aż wyciągając rękę jak miecz do przebicia,
Z palcem zmierzonym prosto w Tadeusza oczy:
«Tego chciałam, krzyknęła, ha, języku smoczy!

Serce jaszczurcze! To nic, żem tobą zajęta
Wzgardziła Asesora, Hrabię i Rejenta,
Żeś mnie uwiódł i teraz porzucasz sierotę,
To nic! Jesteś mężczyzną, znam waszą niecnotę,
Wiem, że jak inni, tak ty mógłbyś wiarę złamać,
Lecz nie wiedziałam, że tak podle umiesz kłamać!
Słuchałam pode drzwiami stryja! więc to dziecko?
Zosia? wpadła ci w oko? i na nią zdradziecko
Dybiesz! Zaledwieś jedną nieszczęsną oszukał,
A jużeś pod jej bokiem nowych ofiar szukał!
Uciekaj, lecz cię moje dościgną przeklęctwa —
Lub zostań, wydam światu twoje bezeceństwa;
Twe sztuki już nie zwiodą innych, jak mnie zwiodły!
Precz! gardzę tobą! jesteś kłamca, człowiek podły!»

Na obelgę śmiertelną dla uszu szlachcica,
I której żaden nigdy nie słyszał Soplica,
Zadrżał Tadeusz, twarz mu pobladła jak trupia,
Tupnąwszy nogą, usta przyciąwszy, rzekł: «Głupia!»

Odszedł; lecz wyraz «podłość» echem się powtórzył
W sercu, wzdrygnął się młodzian, czuł, że nań zasłużył,
Czuł, że wyrządził wielką krzywdę Telimenie,
Że go słusznie skarżyła, mówiło sumnienie;
Lecz czuł, że po tych skargach tym mocniej ją zbrzydził;
O Zosi, ach! pomyślić nie ważył się, wstydził.
Przecież ta Zosia, taka piękna, taka miła!
Stryj swatał ją! może by jego żoną była!
Gdyby nie szatan, co go plącząc w grzech za grzechem,
W kłamstwo za kłamstwem, wreszcie odstąpił z uśmiechem.
Złajany, pogardzony od wszystkich! w dni parę
Zmarnował przyszłość! uczuł słuszną zbrodni karę.

W tej burzy uczuć, jakby kotwica spoczynku,
Zabłysnęła mu nagle myśl o pojedynku:
«Zamordować Hrabiego! łotra! krzyknął w gniewie.
Zginąć albo zemścić się!» A za co? sam nie wie!
I ten gniew wielki, jak się zajął w mgnieniu oka,
Tak wywietrzał; znów zdjęła go żałość głęboka.
Myślił: «Jeśli prawdziwe było postrzeżenie,

Że Hrabia z Zosią jakieś miał porozumienie,
I cóż stąd? Może Hrabia kocha Zosię szczerze,
Może go ona kocha? za męża wybierze!
Jakimże prawem chciałbym zerwać to zamęście
I, sam nieszczęśnik, wszystkich mam zaburzać szczęście?»

Wpadł w rozpacz i nie widział innego sposobu,
Chyba ucieczkę prędką; gdzie? chyba do grobu!

Więc kułak przycisnąwszy na schylonym czole,
Biegł ku łąkom, gdzie stawy błyszczały się w dole,
I stanął nad błotnistym; w zielonawe tonie
Łakomy wzrok utopił i błotniste wonie
Z rozkoszą ciągnął piersią i otworzył usta
Ku nim; bo samobójstwo jak każda rozpusta
Jest wymyślną; on w głowy szalonym zawrocie
Czuł niewymowny pociąg utopić się w błocie.

Lecz Telimena, z dzikiej młodzieńca postawy
Zgadując rozpacz, widząc, że pobiegł nad stawy,
Chociaż ku niemu takim słusznym gniewem pała,
Przelękła się; w istocie dobre serce miała.
Żal jej było, że inną śmiał Tadeusz lubić,
Chciała go skarać, ale nie myśliła zgubić;
Więc puściła się za nim, wznosząc ręce obie,
Krzycząc: «Stój! głupstwo! kochaj czy nie! żeń się sobie
Czy jedź! tylko stój!» — Ale on już szybkim biegiem
Wyprzedził ją daleko; już — stanął nad brzegiem!

Dziwnym zrządzeniem losów, po tym samym brzegu
Jechał Hrabia na czele dżokejów szeregu,
A zachwycony wdziękiem nocy tak pogodnej
I harmoniją cudną orkiestry podwodnej,
Owych chorów, co brzmiały jak arfy eolskie
(Żadne żaby nie grają tak pięknie jak polskie),
Wstrzymał konia i o swej zapomniał wyprawie,
Zwrócił ucho do stawu i słuchał ciekawie.
Oczy wodził po polach, po niebios obszarze:
Pewnie układał w myśli nocne peizaże.

Кніга трэцяя
Талімэна і Суддзя

Книга третья
Телимена и Судья

Księga trzecia
Telimena i Sędzia

Zaiste, okolica była malownicza!
Dwa stawy pochyliły ku sobie oblicza
Jako para kochanków: prawy staw miał wody
Gładkie i czyste jako dziewicze jagody;
Lewy, ciemniejszy nieco, jako twarz młodziana
Smagława i już męskim puchem osypana.
Prawy złocistym piaskiem połyskał się wkoło
Jak gdyby włosem jasnym; a lewego czoło
Najeżone łozami, wierzbami czubate;
Oba stawy ubrane w zieloności szatę.

Z nich dwa strugi, jak ręce związane pospołu,
Ściskają się; strug dalej upada do dołu;
Upada, lecz nie ginie, bo w rowu ciemnotę
Unosi na swych falach księżyca pozłotę;
Woda warstami spada, a na każdej warście
Połyskają się blasku miesięcznego garście,
Światło w rowie na drobne drzazgi się roztrąca,
Chwyta je i w głąb niesie toń uciekająca,
A z góry znów garściami spada blask miesiąca.
Myślałbyś, że u stawu siedzi Świtezianka,
Jedną ręką zdrój leje z bezdennego dzbanka,
A drugą ręką w wodę dla zabawki miota
Brane z fartuszka garście zaklętego złota.

Dalej, z rowu wybiegłszy, strumień na równinie
Rozkręca się, ucisza, lecz widać, że płynie,
Bo na jego ruchomej, drgającej powłoce
Wzdłuż miesięczne światełko drgające migoce.
Jako piękny wąż żmudzki, zwany g i w o j t o s e m,
Chociaż zdaje się drzemać, leżąc między wrzosem,
Pełźnie, bo na przemiany srebrzy się i złoci,
Aż nagle zniknie z oczu we mchu lub paproci:
Tak strumień kręcący się chował się w olszynach,
Które na widnokręgu czerniały kończynach,
Wznosząc swe kształty lekkie, niewyraźne oku,
Jak duchy na wpół widne, na poły w obłoku.

Między stawami w rowie młyn ukryty siedzi;
Jako stary opiekun, co kochanków śledzi,

Podsłuchał ich rozmowę, gniewa się, szamoce,
Trzęsie głową, rękami i groźby bełkoce:
Tak ów młyn nagle zatrząsł mchem obrosłe czoło
I palczastą swą pięścią wykręcając wkoło,
Ledwie kleknął i szczęki zębowate ruszył,
Zaraz miłośną stawów rozmowę zagłuszył
I zbudził Hrabię.

Hrabia, widząc, że tak blisko
Tadeusz naszedł jego zbrojne stanowisko,
Krzyczy: «Do broni! łapaj!» Skoczyli dżokeje;
Nim Tadeusz rozeznać mógł, co się z nim dzieje,
Już go chwycili; biegą do dworu, w podwórze
Wpadają; dwór budzi się, psy w hałas, w krzyk stróże.
Wyskoczył wpół ubrany Sędzia; widzi zgraję
Zbrojną, myśli, że zbójcy, aż Hrabię poznaje.
«Co to jest?» pyta. Hrabia szpadą nad nim mignął,
Lecz widząc bezbronnego, w zapale ostygnął.
«Soplico! rzekł, odwieczny wrogu mej rodziny,
Dziś skarzę cię za dawne i za świeże winy,
Dziś zdasz mi sprawę z mojej fortuny zaboru,
Nim pomszczę się obelgi mojego honoru!»

Lecz Sędzia żegnając się krzyknął: «W Imię Ojca
I Syna! tfu! Mospanie Hrabia, czy Waść zbojca?
Przebóg! czy to się zgadza z Pana urodzeniem,
Wychowaniem i z Pana na świecie znaczeniem?
Nie pozwolę skrzywdzić się!» — Wtem Sędziego słudzy
Biegli, jedni z kijami, ze strzelbami drudzy;
Wojski, stojąc z daleka, poglądał ciekawie
W oczy panu Hrabiemu, a nóż miał w rękawie.

Już mieli zacząć bitwę, lecz Sędzia przeszkodził;
Próżno było bronić się, nowy wróg nadchodził:
Postrzeżono w olszynie blask, wystrzał rusznicy!
Most na rzece zahuczał tętentem konnicy
I «Hajże na Soplicę!» tysiąc głosów wrzasło:
Wzdrygnął się Sędzia, poznał Gerwazego hasło;
«Nic to, zawołał Hrabia, będzie tu nas więcej,
Poddaj się, Sędzio, to są moi sprzymierzeńcy».

Wtem Asesor nadbiegał krzycząc: «Areszt kładę
W imię Imperatorskiej Mości; oddaj szpadę,
Panie Hrabio, bo wezwę wojskowej pomocy!
A wiesz Pan, że kto zbrojnie śmie napadać w nocy,
Zastrzeżono tysiącznym dwóchsetnym ukazem,
Że jako zło...» Wtem go Hrabia w twarz uderzył płazem.
Padł zgłuszony Asesor i skrył się w pokrzywy;
Wszyscy myśleli, że był ranny lub nieżywy.

«Widzę, rzekł Sędzia, że się na rozbój zanosi».
Jęknęli wszyscy; wszystkich zagłuszył wrzask Zosi,
Która krzyczała, Sędzię objąwszy rękami,
Jako dziecko od Żydów kłute igiełkami.

Tymczasem Telimena wpadła między konie,
Wyciągnęła ku Hrabi załamane dłonie:
«Na twój honor!» krzyknęła przeraźliwym głosem,
Z głową w tył wychyloną, z rozpuszczonym włosem,
«Przez wszystko, co jest świętym, na klęczkach błagamy!
Hrabio, śmieszże odmówić? proszą ciebie damy;
Okrutniku, nas pierwej musisz zamordować!»
Padła zemdlona — Hrabia skoczył ją ratować,
Zadziwiony i nieco zmieszany tą sceną:
«Panno Zofijo rzecze, Pani Telimeno!
Nigdy się krwią bezbronnych ta szpada nie splami;
Soplicowie! jesteście moimi więźniami.
Tak zrobiłem we Włoszech, kiedy pod opoką,
Którą Sycylijanie zwą Birbante-rokką,
Zdobyłem tabor zbójców; zbrojnych mordowałem,
Rozbrojonych zabrałem i związać kazałem:
Szli za końmi i tryumf mój zdobili świetny,
Potem ich powieszono u podnoża Etny».

Było to osobliwsze szczęście dla Sopliców,
Że Hrabia, mając lepsze konie od szlachciców
I chcąc spotkać się pierwszy, zostawił ich w tyle
I biegł przed resztą jazdy, przynajmniej o milę,
Ze swym dżokejstwem, które, posłuszne i karne,
Stanowiło niejako wojsko regularne;
Gdy inna szlachta była, zwyczajem powstania,

Burzliwa i nieźmiernie skora do wieszania.
Hrabia miał czas ostygnąć z zapału i gniewu,
Przemyślał, jak by skończyć bój bez krwi rozlewu;
Więc rodzinę Sopliców w domu zamknąć każe
Jako więźniów wojennych; u drzwi stawi straże.

Wtem «Hajże na Sopliców!», wpada szlachta hurmem,
Obstępuje dwór wkoło i bierze go szturmem,
Tym łacniej, że wódz wzięty i pierzchła załoga;
Lecz zdobywcy chcą bić się, wyszukują wroga.
Do domu nie wpuszczeni, biegą do folwarku,
Do kuchni. — Gdy do kuchni weszli, widok garków,
Ogień ledwie zagasły, potraw zapach świeży,
Chrupanie psów gryzących ostatki wieczerzy,
Chwyta wszystkich za serca, myśl wszystkich odmienia,
Studzi gniewy, zapala potrzebę jedzenia.
Marszem i całodziennym znużeni sejmikiem,
«Jeść! jeść!» — po trzykroć zgodnym wezwali okrzykiem,
Odpowiedziano: «Pić! pić!» Między szlachty zgrają
Stają dwa chory: ci pić, a ci jeść wołają;
Odgłos leci echami, gdzie tylko dochodzi,
Wzbudza oskomę w ustach, głód w żołądkach rodzi.
I tak, na dane z kuchni hasło, niespodzianie
Rozeszła się armija na furażowanie.

Gerwazy, od pokojów Sędziego odparty,
Ustąpić musiał przez wzgląd dla hrabiowskiej warty.
Więc nie mogąc zemścić się na nieprzyjacielu,
Myślił o drugim wielkim tej wyprawy celu.
Jako człek doświadczony i biegły w prawnictwie,
Chce Hrabiego osadzić na nowym dziedzictwie
Legalnie i formalnie; więc za Woźnym biega,
Aż go po długich śledztwach za piecem dostrzega,
Wnet porywa za kołnierz, na dziedziniec wlecze
I zmierzywszy mu w piersi Scyzoryk, tak rzecze:
«Panie Woźny, pan Hrabia śmie Waćpana prosić,
Abyś raczył przed szlachtą bracią wnet ogłosić
Intromisyją Hrabi do zamku, do dworu
Sopliców, do wsi, gruntów zasianych, ugoru,
Słowem, cum gais, boris et graniciebus,

Kmetonibus, scultetis et omnibus rebus
Et quibusdam aliis. Jak tam wiesz, tak szczekaj,
Nic nie opuszczaj!» — «Panie Kluczniku, zaczekaj!
Rzekł śmiało, ręce za pas włożywszy, Protazy;
Gotów jestem wypełniać wszelkie stron rozkazy,
Ale ostrzegam, że akt nie będzie miał mocy,
Wymuszony przez gwałty, ogłoszony w nocy».
«Co za gwałty? rzekł Klucznik, tu nie ma napaści,
Wszak proszę Pana grzecznie; jeśli ciemno Waści,
To Scyzorykiem skrzesam ognia, że Waszeci
Zaraz w ślepiach jak w siedmiu kościołach zaświeci».

«Gerwazeńku, rzekł Woźny, po co się tak dąsać?
Jestem woźny, nie moja rzecz sprawę roztrząsać;
Wszak wiadomo, że strona woźnego zaprasza
I dyktuje mu, co chce, a woźny ogłasza.
Woźny jest posłem prawa, a posłów nie karzą,
Nie wiem tedy, za co mnie trzymacie pod strażą;
Wnet akt spiszę, niech mi kto latarkę przyniesie,
A tymczasem ogłaszam: Bracia, uciszcie się!»

I by donośniej mówić, wstąpił na stos wielki
Belek (pod płotem sadu suszyły się belki),
Wlazł na nie i zarazem, jakby go wiatr zdmuchnął,
Zniknął z oczu; słyszano, jak w kapustę buchnął;
Widziano, po konopiach ciemnych jego biała
Konfederatka niby gołąb przeleciała.
Konewka strzelił w czapkę, ale chybił celu;
Wtem zatrzeszczały tyki, już Protazy w chmielu,
«Protestuję!» zawołał; pewny był ucieczki,
Bo za sobą miał łozę i bagniska rzeczki.

Po tej protestacyi, która się ozwała
Jak na zdobytych wałach ostatni strzał działa,
Ustał już wszelki opor w Soplicowskim dworze;
Szlachta głodna plądruje, zabiera, co może.
Kropiciel, stanowisko zająwszy w oborze,
Jednego wołu i dwa cielce w łby zakropił,
A Brzytewka im szablę w gardzielach utopił.
Szydełko równie czynnie używał swej szpadki,

Kabany i prosięta koląc pod łopatki.
Już rzeź zagraża ptastwu — czujne gęsi stado,
Co niegdyś ocaliło Rzym przed Galów zdradą,
Darmo gęga o pomoc; zamiast Manlijusza
Wpada w kotuch Konewka, jedne ptaki zdusza,
A drugie żywcem wiąże do pasa kontusza.
Próżno gęsi, szyjami wywijając, chrypią,
Próżno gęsiory sycząc napastnika szczypią.
On bieży; osypany iskrzącym się puchem,
Unoszony jak kółmi gęsich skrzydeł ruchem,
Zdaje się być chochlikiem, skrzydlatym złym duchem.

Ale rzeź najstraszniejsza, chociaż najmniej krzyku,
Między kurami. Młody Sak wpadł do kurniku
I z długiego biczyska porobiwszy petle,
Drzemiące ptastwo śledzi przy latarki świetle,
I z drabinek, stryczkami łowiąc, ciągnie z góry
Kogutki i szurpate i czubate kury;
Jedne po drugich dusi i składa do kupy,
Ptastwo piękne, karmione perłowymi krupy.
Niebaczny Saku, jakiż zapał cię unosi!
Nigdy już odtąd gniewnej nie przebłagasz Zosi.

Gerwazy przypomina starodawne czasy,
Każe sobie podawać od kontuszów pasy
I nimi z Soplicowskiej piwnicy dobywa
Beczki starej siwuchy, dębniaku i piwa.
Jedne wnet odgwożdżono, a drugie ochoczo
Szlachta, gęsta jak mrówie, porywają, toczą
Do zamku; tam na nocleg cały tłum się zbiera,
Tam założona główna Hrabiego kwatera.

Nakładają sto ognisk, warzą, skwarzą, pieką,
Gną się stoły pod mięsem, trunek płynie rzeką;
Chce szlachta noc tę przepić, przejeść i prześpiewać. —
Lecz powoli zaczęli drzemać i poziewać,
Oko gaśnie za okiem, i cała gromada
Kiwa głowami, każdy, gdzie siedział, tam pada:
Ten z misą, ten nad kuflem, ten przy wołu ćwierci.
Tak zwycięzców zwyciężył w końcu sen, brat śmierci.

KSIĘGA DZIEWIĄTA • BITWA

T r e ś ć : *O niebezpieczeństwach wynikających z nieporządnego obozowania. Odsiecz niespodziana. Smutne położenie szlachty. Odwiedziny kwestarskie są wróżbą ratunku. Major Płut zbytnią zalotnością ściąga na siebie burzę. Wystrzał z krócicy, hasło boju. Czyny Kropiciela, czyny i niebezpieczeństwa Maćka. Konewka zasadzką ocala Soplicowo. Posiłki jezdne, atak na piechotę. Czyny Tadeusza. Pojedynek dowódców przerwany zdradą. Wojski stanowczym manewrem przechyla szalę boju. Czyny krwawe Gerwazego. Podkomorzy zwycięzca wspaniałomyślny.*

A chrapali tak twardym snem, że ich nie budzi
Blask latarek i wniście kilkudziesiąt ludzi,
Którzy wpadli na szlachtę, jak pająki ścienne
Nazwane k o s a r z a m i na muchy wpółsenne;
Zaledwie która bzyknie, już długimi nogi
Obejmuje ją wkoło i dusi mistrz srogi.
Sen szlachecki był jeszcze twardszy niż sen muszy:
Żaden nie bzyka, leżą wszyscy jak bez duszy,
Chociaż byli chwytani silnymi rękoma
I przewracani jako na przewiąsłach słoma.

Tylko jeden Konewka, któremu w powiecie
Nie znajdziesz równie mocnej głowy przy bankiecie,
Konewka, co mógł wypić lipcu dwa antały,
Nim mu splątał się język i nogi zachwiały,
Ten, choć długo ucztował i usnął głęboko,
Dawał przecie znak życia; przemknął jedno oko
I widzi! istne zmory! dwie okropne twarze
Tuż nad sobą, a każda ma wąsów po parze,
Dyszą nad nim, ust jego tykają wąsami
I czworgiem rąk wokoło wiją jak skrzydłami;
Zląkł się, chciał przeżegnać się, darmo rękę chwyta,
Ręka prawa jak gdyby do boku przybita;
Ruszył lewą, niestety! czuje, że go duchy
Spowiły ciasno jako niemowlę w pieluchy;
Zląkł się jeszcze okropniej, wnet oko zawiera,
Leży nie dysząc, stygnie, ledwie nie umiera.

Lecz Kropiciel zerwał się bronić się, po czasie!
Bo już był skrępowany we swym własnym pasie;
Przecież zwinął się i tak sprężyście podskoczył,

Że padł na piersi sennych, po głowach się toczył,
Miotał się jako szczupak, gdy się w piasku rzuca,
A ryczał jako niedźwiedź, bo miał silne płuca.
Ryczał: «Zdrada!» — Wnet cała zbudzona gromada
Chorem odpowiedziała: «Zdrada! gwałtu! zdrada!»

Krzyk dochodzi echami zwierciadlanej sali,
Kędy Hrabia, Gerwazy i dżokeje spali;
Przebudza się Gerwazy, darmo się wydziera,
Związany w kij do swego własnego rapiera;
Patrzy, widzi przy oknie ludzi uzbrojonych
W czarnych krótkich kaszkietach, w mundurach zielonych;
Jeden z nich, opasany szarfą, trzymał szpadę
I ostrzem jej kierował swych drabów gromadę
Szepcąc: «Wiąż! wiąż!» Dokoła leżą jak barany
Dżokeje w pętach, Hrabia siedzi nie związany,
Lecz bezbronny; przy nim dwaj z gołymi bagnety
Stoją drabi — poznał ich Gerwazy, niestety!
Moskale!!!

Nieraz Klucznik był w podobnych trwogach,
Nieraz miewał powrozy na ręku i nogach,
A przecież się uwalniał; wiedział o sposobie
Rwania więzów, był silny bardzo, ufał sobie.
Przemyślał ratować się milczkiem; oczy zmrużył,
Niby śpi, z wolna ręce i nogi przedłużył,
Dech wciągnął, brzuch i piersi ścisnął co najwężéj;
Aż jednym razem kurczy, wydyma się, pręży,
Jak wąż, głowę i ogon gdy chowa w przeguby,
Tak Gerwazy z długiego stał się krótki, gruby;
Rozciągnęły się, nawet skrzypnęły powrozy,
Ale nie pękły! Klucznik ze wstydu i zgrozy
Przewrócił się i w ziemię schowawszy twarz gniewną,
Zamknąwszy oczy, leżał nieczuły jak drewno.

Wtem ozwały się bębny, naprzód z rzadka, potem
Coraz gęstszym i coraz głośniejszym łoskotem;
Na ten apel rozkazał oficer Moskali
Dżokejów z Hrabią zamknąć pod strażą na sali,
Szlachtę wieść na dwór, kędy stała druga rota.
Nadaremnie Kropiciel dąsa się i miota.

Sztab stał we dworze, a z nim zbrojnej szlachty wiele:
Podhajscy, Birbaszowie, Hreczechy, Biergele,
Wszyscy Sędziego krewni albo przyjaciele.
Na odsiecz mu przybiegli, słysząc o napadzie,
Zwłaszcza że z Dobrzyńskimi byli z dawna w zwadzie.

Kto z wiosek batalijon Moskalów sprowadził?
Kto tak prędko sąsiedztwo z zaścianków zgromadził?
Asesor-li czy Jankiel? różnie słychać o tem,
Lecz nikt pewnie nie wiedział ni wtenczas, ni potem.

Już też i słońce wschodzi, krwawo się czerwieni,
Brzegiem tępym, jak gdyby odartym z promieni,
Na wpół widne, na poły w czerni chmur się chowa,
Jak rozżarzona w węglach kowalskich podkowa.
Wiatr wzmagał się i pędził obłoki ze wschodu,
Gęste i poszarpane jako bryły lodu;
Każdy obłok w przelocie deszczem zimnym prószy,
Z tyłu za nim wiatr leci i deszcz znowu suszy,
Za wiatrem znowu obłok nadbiega wilgotny:
I tak dzień na przemiany był chłodny i słotny.

Tymczasem Major belki schnące pode dworem
Każe wlec, w każdej belce wysiekać toporem
Półokrągłe otwory, w te otwory wtyka
Nogi więźniów i drugą belką je zamyka.
Oba drewna goździami przebite po rogach
Ścisnęły się, jako psie paszczęki, na nogach.
Zaś powrozami mocniej sznurowano ręce
Na plecach szlachty; Major, ku większej ich męce,
Kazał pierwej pozdzierać z głów konfederatki,
Z pleców płaszcze, kontusze, nawet taratatki,
Nawet żupany. I tak szlachta, skuta w kłodzie,
Siedziała rzędem, dzwoniąc zębami na chłodzie
I na deszczu, bo coraz wzmagała się słota.
Nadaremnie Kropiciel dąsa się i miota.

Darmo Sędzia za szlachtą instancyję wnosi
I Telimena łączy prośby do łez Zosi,
Ażeby miano większy wzgląd na niewolników.

Wprawdzie oficer rotny, pan Nikita Ryków,
Moskal, lecz dobry człowiek, dał się udobruchać,
Cóż, kiedy sam majora Płuta musiał słuchać.

Ten Major, Polak rodem z miasteczka Dzierowicz,
Nazywał się (jak słychać) po polsku Płutowicz,
Lecz przechrzcił się; łotr wielki, jak się zwykle dzieje
Z Polakiem, który w carskiej służbie zmoskwicieje.
Płut stał z fajką przed frontem, w boki się podpierał
I gdy mu kłaniano się, nos w górę zadzierał,
A za odpowiedź, na znak gniewnego humoru,
Wypuścił z ust kłąb dymu i poszedł do dworu.

A tymczasem Rykowa Sędzia ułagadza
I Asesora także na bok odprowadza;
Przemyślają, jak by rzecz zakończyć bez sądu,
A co jeszcze ważniejsza, bez mieszań się rządu.
Więc do majora Płuta rzekł kapitan Ryków:

«Panie Major! co nam z tych wszystkich niewolników?
Oddamy pod sąd? będzie szlachcie wielka bieda,
A Panu Majorowi nikt za to nic nie da.
Wiesz co, Major? ot lepiej tę sprawę zagodzić,
Pan Sędzia Majorowi musi trud nagrodzić,
My powiemy, że my tu przyszli dla wizyty,
A tak i kozy całe, i wilk będzie syty.
Przysłowie ruskie: wszystko można, lecz ostrożnie;
I to przysłowie: sobie piecz na carskim rożnie;
I to przysłowie: lepsza zgoda od niezgody;
Zaplątaj dobrze węzeł, końce wsadź do wody.
Raportu nie podamy, tak się nikt nie dowie.
Bóg dał ręce, żeby brać, to ruskie przysłowie».

Słysząc to Major wstaje i od gniewu parska:
«Czy to oszalał, Ryków? to służba cesarska,
A służba nie jest drużba, stary, głupi Ryków!
Czy ty oszalał? ja mam puszczać buntowników!
W takim wojennym czasie! Ha, pany Polaki,
Ja was nauczę buntu! Ha, szlachta łajdaki,
Dobrzyńscy, oj, ja znam was! niech łajdaki mokną!

(I zaśmiał się na całe gardło, patrząc w okno).
Wszakże ten sam Dobrzyński, co siedzi w surducie —
Hej, zdjąć mu surdut! — w roku przeszłym na reducie
Zaczął ze mną tę kłótnię; kto zaczął? on, nie ja.
On, gdy tańczyłem, krzyknął: «Precz za drzwi złodzieja!»
Że wtenczas za pułkowej okradzenie kasy
Byłem pod śledztwem, miałem wielkie ambarasy,
A jemu co do tego? Ja tańczę mazura,
On krzyczy z tyłu: «Złodziej!» szlachta za nim: «Ura!»
Skrzywdzili mnie — a co? wpadł w me szpony szlachciura.
Mówiłem: «Ej, Dobrzyński! ej, przyjdzie do woza
Koza» — a co? Dobrzyński, widzisz! będzie łoza».

Potem Sędziemu szepnął, schyliwszy się, w ucho:
«Jeśli chcesz, Sędzio, żeby to uszło na sucho,
Za każdą głowę tysiąc rubelków gotówką.
Tysiąc rubelków, Sędzio, to ostatnie słówko».

Sędzia chciał targować się; lecz Major nie słuchał,
Znowu biegał po izbie, dymem gęsto buchał,
Podobny do szmermelu albo do rakiety.
Chodziły za nim prosząc i płacząc kobiety.
«Majorze, mówił Sędzia, choć pozwiesz do prawa,
Cóż wygrasz, tu nie zaszła żadna bitwa krwawa,
Nie było ran; że zjedli kury i półgąski,
Za to wedle statutu zapłacą nawiązki;
Ja na pana Hrabiego nie zanoszę skargi,
To tylko były zwykłe sąsiedzkie zatargi».

«A czy Sędzia, rzekł Major, Żółtą Księgę czytał*?»
«Co to za Żółta Księga?» pan Sędzia zapytał.
«Księga, rzekł Major, lepsza niż wasze statuty,
A w niej pisze co słowo: stryczek, Sybir, knuty;
Księga ustaw wojennych, teraz w Litwie całéj
Ogłoszonych; już pod stół wasze trybunały.
Podług ustaw wojennych za takową psotę
Pójdziecie już to najmniej w sybirną robotę».
«Apeluję, rzekł Sędzia, do gubernatora».
«Apeluj, rzekł Płut, choćby do Imperatora.
Wiesz, że gdy Imperator zatwierdza ukazy,

Z łaski swej często karę powiększa dwa razy.
Apelujcie, ja może wynajdę w potrzebie,
Mospanie Sędzio, dobry kruczek i na ciebie.
Wszak Jankiel, szpieg, którego już rząd dawno śledzi,
Jest twoim domownikiem, w karczmie twojej siedzi.
Mogę teraz was wszystkich wziąść w areszt od razu».
«Mnie, rzekł Sędzia, brać w areszt? jak śmiesz bez rozkazu?»
I przychodziło coraz do żywszego sporu,
Gdy nowy gość zajechał na dziedziniec dworu.

Wjazd tłumny, dziwny. Przodem, niby laufer, bieży
Ogromny czarny baran, a łeb mu się jeży
Czterma rogami, z których dwa jako kabłąki
Kręcą się koło uszu, ubrane we dzwonki;
A dwa, od czoła na bok wysuwając końce,
Wstrząsają kulki krągłe, mosiężne, brzęczące.
Za baranem szły woły, trzoda owiec, kozy,
Za bydłem cztery ciężko pakowane wozy.

Wszyscy odgadli, że to wjazd księdza Kwestarza.
Więc pan Sędzia, powinność znając gospodarza,
Stał w progu witać gościa. Ksiądz na pierwszej bryce
Jechał, kapturem na wpół zasłoniwszy lice,
Ale go wnet poznano, bo gdy więźniów minął,
Zwrócił się ku nim twarzą, palcem na znak skinął.
I drugiej bryki furman równie był poznany:
Stary Maciek-Rózeczka, za chłopa przebrany;
Szlachta zaczęła krzyczeć, skoro się pokazał,
On rzekł: «Głupi!» — i ręką milczenie nakazał.
Na trzecim wozie Prusak w kubraku wytartym,
A pan Zan z Mickiewiczem jechali na czwartym.

A tymczasem Podhajscy i Isajewicze,
Birbasze, Wilbikowie, Biergele, Kotwicze,
Widząc szlachtę Dobrzyńskich w tak ciężkiej niewoli,
Zaczęli z dawnych gniewów ostygać powoli.
Bo szlachta polska, chociaż niezmiernie kłótliwa
I porywcza do bitew, przecież nie jest mściwa.
Biegą więc do Macieja starego po radę.
On koło wozów całą ustawia gromadę,

Każe czekać.

Bernardyn wstąpił do pokoju,
Zaledwie go poznano, choć nie zmienił stroju,
Tak przybrał inną postać; zwyczajnie ponury,
Zamyślony, a teraz głowę wzniosł do góry
I z miną rozjaśnioną, jak kwestarz rubacha,
Nim zaczął gadać, długo śmiał się:

«Cha, cha, cha, cha,
Kłaniam, kłaniam! cha, cha, cha, wyśmienicie, przednie!
Panowie oficery, kto poluje we dnie,
Wy w nocy! dobry połów, widziałem zwierzynę;
Oj, skubać, skubać szlachtę, oj, drzeć z nich łupinę!
Oj, weźcież ich na munsztuk, bo też szlachta bryka!
Winszuję ci, Majorze, żeś złowił Hrabika,
To tłuścioszek, to bogacz, panicz z antenatów,
Nie wypuszczaj go z klatki bez trzystu dukatów;
A jak weźmiesz, na klasztor daj jakie trzy grosze
I dla mnie, bo ja zawżdy za twą duszę proszę.
Jakem bernardyn, bardzo myślę o twej duszy!
Śmierć i sztabsoficerów porywa za uszy!
Dobrze napisał Baka, że śmierć dżga za katy
W szkarłaty, i po suknie nieraz dobrze stuknie,
I po płótnie tak utnie, jak i po kapturze,
I po fryzurze równie, jak i po mundurze.
Śmierć matula, powiada Baka, jak cybula
Łzy wyciska, gdy ściska, a równie przytula
I dziecko, co się lula, i zucha, co hula!
Ach! ach! Majorze, dzisiaj żyjem, jutro gnijem,
To tylko nasze, co dziś zjemy i wypijam!
Panie Sędzio, wszakże to czas podobno śniadać?
Siadam za stół i proszę wszystkich ze mną siadać;
Majorze, gdyby zrazów? Panie Poruczniku,
Co myślisz? gdyby wazę dobrego ponczyku?»

«To prawda, Ojcze, rzekli dwaj oficerowie,
Czas by już zjeść i wypić Pana Sędzi zdrowie!»

Zdziwili się domowi, patrząc na Robaka,

Skąd mu się wzięła mina i wesołość taka.
Sędzia wnet kucharzowi powtórzył rozkazy,
Wniesiono wazę, cukier, butelki i zrazy.
Płut i Ryków tak czynnie zaczęli się zwijać,
Tak łakomie połykać i gęsto zapijać,
Że w pół godziny zjedli dwadzieście trzy zrazy
I wychylili ponczu ogromne pół wazy.

Więc Major syt i wesół w krześle się rozwalił,
Dobył fajkę, biletem bankowym zapalił
I otarłszy śniadanie z ust końcem serwety,
Obrócił śmiejące się oczy na kobiety
I rzekł: «Ja, piękne Panie, lubię was jak wety!
Na me szlify majorskie, gdy człek zjadł śniadanie,
Najlepszą jest po zrazach zakąską gadanie
Z paniami tak pięknymi jak wy, piękne Panie!
Wiecie co? grajmy w karty? w welba-cwelba? w wista?
Albo pójdźmy mazurka? he! do diabłów trzysta!
Wszak ja w jegierskim pułku pierwszy mazurzysta!»
Za czym ku damom bliżej chylił się wygięty
I puszczał na przemiany dym i komplementy.

«Tańczyć! zawołał Robak, gdy wychylę flaszę,
To i ja, choć ksiądz, habit czasami podkaszę
I potańczę mazurka! Ale wiesz, Majorze,
My tu pijem, a jegry tam zmarzną na dworze?
Hulać to hulać! Sędzio, daj beczkę siwuchy,
Major pozwoli, niechaj piją jegry zuchy!»
«Prosiłbym, rzecze Major, lecz w tym nie ma musu».
«Daj, Sędzio, szepnął Robak, beczkę spirytusu».
I tak, kiedy we dworze sztab wesoło łyka,
Za domem zaczęła się w wojsku pijatyka.

Ryków kapitan milczkiem kielichy wychylał,
Lecz Major pił i razem damom się przymilał,
A wzmagał się w nim coraz tańcowania zapał,
Rzucił fajkę i rękę Telimeny złapał,
Chciał tańczyć, lecz uciekła; więc podszedł do Zosi,
Kłaniając się, słaniając, do mazurka prosi.
«Hej, ty Ryków, przestańże tam trąbić na fajce,

Precz fajka, wszak ty dobrze grasz na bałabajce,
Widzisz no tam gitarę, pódź no, weź gitarę,
I mazurka! ja, Major, idę w pierwszą parę».
Kapitan wziął gitarę i struny przykręcał,
Płut znowu Telimenę do tańca zachęcał.

«Słowo majorskie, Panno, nie Rosyjaninem
Jestem, jeżeli kłamię! chcę być sukinsynem,
Jeżeli kłamię; spytaj, a oficerowie
Wszyscy poświadczą, cała armija to powie,
Że w tej drugiej armiji, w korpusie dziewiątym,
W drugiej pieszej dywizji, w pułku pięćdziesiątym
Jegierskim, major Płut jest pierwszy mazurzysta.
Pódźże, Panienko! nie bądź taka narowista!
Bo ja po oficersku ukarzę Panienkę...»

To mówiąc skoczył, chwycił Telimeny rękę
I szerokim całusem w białe ramię klasnął;
Gdy Tadeusz, przypadłszy z boku, w twarz mu trzasnął.
I całus, i policzek ozwały się razem,
Jeden za drugim jako wyraz za wyrazem.

Major osłupiał, oczy przetarł, z gniewu blady
Zawołał: «Bunt! buntownik!» i dobywszy szpady
Biegł przebić; wtem Ksiądz dostał z rękawa krócicę:
«Pal, Tadeuszku! krzyknął, pal jak w jasną świécę!»
Tadeusz wnet pochwycił, wymierzył, wypalił,
Chybił, ale Majora zgłuszył i osmalił.
Porywa się z gitarą Ryków: «Bunt! bunt!» woła,
Wpada na Tadeusza; lecz Wojski zza stoła
Machnął ręką na odlew; nóż w powietrzu świsnął
Między głowy i pierwej uderzył, niż błysnął.
Uderza w dno gitary, na wylot ją wierci,
Schylił się na bok Ryków i tak uszedł śmierci,
Lecz strwożył się; krzyknąwszy: «Jegry! bunt! Jej Bogu!»
Dobył szpady, broniąc się zbliżał się do progu.

Wtem z drugiej strony izby wpada szlachty wiele
Przez okna, z rapierami, Rózeczka na czele.
Płut w sieni, Ryków za nim, wołają żołnierzy,

Już trzech najbliższych domu na pomoc im bieży;
Już przeze drzwi włażą trzy błyszczące bagnety,
A za nimi trzy czarne schylone kaszkiety.
Maciek stał u drzwi z Rózgą wzniesioną do góry,
Lgnąc do ściany, czatował jako kot na szczury,
Aż ciął okropnie; może głowy by trzy zwalił,
Lecz stary, czy nie dojrzał, czy zbyt się zapalił,
Bo nim szyje wytknęli, rąbnął po kaszkietach,
Zdarł je; Rózga spadając brzękła po bagnetach —
Moskale cofają się, Maciek ich wygania
Na dziedziniec. —

Tam jeszcze więcej zamieszania.
Tam stronnicy Sopliców pracują w zawody
Nad rozkuciem Dobrzyńskich, rozrywają kłody;
Widząc to jegry za broń porywają, biegą;
Szerżant, wpadłszy, bagnetem przebił Podhajskiego,
Dwóch drugich szlachty zranił, do trzeciego strzela,
Uciekają; było to przy kłodzie Chrzciciela.
Ten już miał ręce wolne, gotowe ku walce;
Wstał, podniósł dłoń i zwinął w kłębek długie palce,
I z góry tak uderzył w grzbiet Rosyjanina,
Że twarz jego i skroń wbił w zamek karabina.
Trzasł zamek, lecz zalany krwią proch już nie spalił;
Szerżant u nóg Chrzciciela na swą broń się zwalił.
Chrzciciel schyla się, chwyta karabin za rurę
I wijąc jak kropidłem, podnosi go w górę,
Robi młynka, dwóch zaraz szeregowych zwala
Po ramionach i w głowę ugadza kaprala,
Reszta zlękła od kłody cofa się z przestrachem:
Tak Kropiciel ruchomym nakrył szlachtę dachem.

Za czym rozbito kłodę, rozcięto powrozy,
Szlachta już wolna wpada na kwestarskie wozy,
Z nich dobywa rapiery, pałasze, tasaki,
Kosy, strzelby; Konewka znalazł dwa szturmaki
I worek kul; wsypał je do swego szturmaka,
Drugi, równie nabiwszy, ustąpił dla Saka.

Jegrów więcej przybywa, mięszają się, tłuką,

Szlachta w zgiełku nie może ciąć krzyżową sztuką,
Jegry nie mogą strzelać, już walczą wręcz, z bliska —
Już stal, ząb za ząb, o stal porwawszy się, pryska,
Bagnet o szablę, kosa o gifes się łamie,
Pięść spotyka się z pięścią i z ramieniem ramię.

Lecz Ryków z częścią jegrów pobiegł, gdzie stodoła
Tyka płotów; tam staje, na żołnierzy woła,
Ażeby zaprzestali bitwę tak bezładną,
Gdzie nie używszy broni pod pięściami padną.
Gniewny, że sam nie może dać ognia, bo w tłumie
Moskalów od Polaków rozróżnić nie umie,
Woła: «Stroj się!» (co znaczy: formuj się do szyku),
Ale komendy jego nie słychać śród krzyku.

Stary Maciek, do ręcznych zapasów niezdolny,
Rejterował się, czyniąc przed sobą plac wolny
Na prawo i na lewo; tu końcem szablicy
Uciera bagnet z rury jako knot ze świécy;
Tam machnąwszy na odlew, ścina albo kole.
I tak ostróżny Maciek ustępuje w pole.

Lecz z największym na niego naciera uporem
Stary Gifrejter, co był pułku instruktorem,
Wielki mistrz na bagnety; zebrał się sam w sobie,
Skurczył się, a karabin porwał w ręce obie,
Prawą u zamka, lewą w pół rury porywa,
Kręci się, podskakuje, czasem przysiadywa,
Lewą rękę opuszcza, a broń z prawej ręki
Suwa naprzód, jak żądło z wężowej paszczęki,
I znowu ją w tył cofa, na kolanie wspiera,
I tak kręcąc się, skacząc, na Maćka naciera.

Ocenił przeciwnika zręczność Maciek stary
I lewą ręką włożył na nos okulary,
Prawą — rękojeść Rózgi tuż przy piersiach trzyma,
Cofa się, Gifrejtera ruch śledząc oczyma,
Sam słania się na nogach, jakby był pijany;
Gifrejter bieży prędzej i pewny wygranéj,
Żeby uchodzącego tym łacniej dosiągnął,

Powstał i całą prawą rękę wzdłuż wyciągnął,
Popychając karabin, a tak się wysilił
Pchnięciem i wagą broni, że się aż pochylił;
Maciek tam, kędy bagnet wkłada się na rurę,
Podstawia swą rękojeść, podbija broń w górę
I wnet spuszczając Rózgę, tnie Moskala w rękę
Raz, i znowu na odlew przecina mu szczękę. —
Tak padł Gifrejter, fechmistrz najpierwszy z Moskalów,
Kawaler trzech krzyżyków i czterech medalów.

Tymczasem koło kładek lewe szlachty skrzydło
Już jest bliskie zwycięstwa; tam walczył Kropidło
Widny z dala, tam Brzytwa wił się śród Moskali,
Ten ich w pół ciała rzeza, tamten w głowy wali;
Jako machina, którą niemieccy majstrowie
Wymyślili i która młóckarnią się zowie,
A jest razem sieczkarnią, ma cepy i noże,
Razem i słomę kraje, i wybija zboże:
Tak pracują Kropiciel i Brzytwa pospołu,
Mordując nieprzyjacioł, ten z góry, ten z dołu.

Lecz Kropiciel już pewne porzuca zwycięstwo,
Bieży na prawe skrzydło, gdzie niebezpieczeństwo
Nowe grozi Maćkowi; śmierci Gifrejtera
Mszcząc się, Proporszczyk z długim szpontonem naciera
(Szponton jest to zarazem dzida i siekiera,
Teraz już zaniedbany i tylko na flocie
Używają go — wówczas służył i piechocie).
Proporszczyk, człowiek młody, zręcznie się uwijał,
Ilekroć mu przeciwnik broń na bok odbijał,
On cofał się; młodego nie mógł Maciek zgonić
I tak, nie raniąc, musiał tylko siebie bronić.
Już mu Proporszczyk dzidą lekką ranę zadał,
Już wznosząc w górę berdysz, do cięcia się składał,
Chrzciciel nie zdoła dobiec, lecz staje w pół drogi,
Okręca broń i ciska wrogowi pod nogi,
Skruszył kość; już Proporszczyk szponton z rąk upuszcza,
Słania się; wpada Chrzciciel, za nim szlachty tłuszcza,
A za szlachtą Moskale od lewego skrzydła
Biegą zmieszani, wszczął się bój koło Kropidła.

Chrzciciel, który w obronie Maćka oręż stracił,
Ledwie że tej przysługi życiem nie przypłacił,
Bo przypadło nań z tyłu dwóch silnych Moskali
I czworo rąk zarazem we włos mu wplątali;
Upiąwszy się nogami, ciągną jako liny
Sprężyste, uwiązane do masztu wiciny;
Daremnie w tył Kropiciel ciska ślepe razy,
Chwieje się — a wtem postrzegł, że blisko Gerwazy
Walczy; zawołał: «Jezus Maria! Scyzoryku!»

Klucznik, trwogę Chrzciciela poznawszy po krzyku,
Odwrócił się i spuścił ostrze płytkiej stali
Między głowę Chrzciciela i ręce Moskali;
Cofnęli się, wydawszy przeraźliwe głosy,
Lecz jedna ręka, mocniej wplątana we włosy,
Została się, wisząca i krwią buchająca.
Tak orlik, jedną szponę gdy wbije w zająca,
Drugą, by wstrzymać zwierza, o drzewo uczepi,
A zając, targnąwszy się, orła wpół rozszczepi,
Prawa szpona u drzewa zostaje się w lesie,
A lewą, zakrwawioną, źwierz na pola niesie.

Kropiciel, wolny, oczy obraca dokoła,
Ręce wyciąga, broni szuka, broni woła,
Tymczasem grzmi pięściami, stojąc mocno w kroku
I pilnując się z bliska Gerwazego boku,
Aż Saka, syna swego, postrzega w natłoku.
Sak prawą ręką szturmak wymierza, a lewą
Ciągnie za sobą długie, sążniowate drzewo,
Uzbrojone w krzemienie i w guzy, i sęki*
(Nikt by go nie podźwignął prócz Chrzciciela ręki).
Chrzciciel, gdy miłą broń swą, swe Kropidło zoczył,
Chwycił je, ucałował, z radości podskoczył,
Zakręcił je nad głową i zaraz ubroczył.

Co potem dokazywał, jakie klęski szerzył,
Daremnie śpiewać, nikt by muzie nie uwierzył,
Jak nie wierzono w Wilnie ubogiej kobiécie,
Która stojąc na świętej Ostrej Bramy szczycie,
Widziała, jako Dejów, moskiewski jenerał,

Wchodząc z pułkiem kozaków, już bramę otwierał,
I jak jeden mieszczanin, zwany Czarnobacki,
Zabił Dejowa i zniósł cały pułk kozacki*.

Dosyć, że się tak stało, jak przewidział Ryków:
Jegry w tłumie ulegli mocy przeciwników.
Dwudziestu trzech na ziemi wala się zabitych,
Trzydziestu kilku jęczy ranami okrytych,
Wielu pierzchło, skryło się w sad, w chmiele, nad rzekę,
Kilku wpadło do domu pod kobiet opiekę.

Zwycięska szlachta biega z okrzykiem wesela,
Ci do beczek, ci łupy rwą z nieprzyjaciela;
Jeden Robak tryumfów szlachty nie podziela.
On dotąd sam nie walczył (bo bronią kanony
Księdzu bić się), lecz jako człowiek doświadczony
Dawał rady, plac boju z różnych stron obchodził,
Wzrokiem, ręką — walczących zachęcał, przywodził.
I teraz woła, aby do niego się łączyć,
Uderzyć na Rykowa, zwycięstwo dokończyć.
Tymczasem przez posłańca wskazał do Rykowa,
Że jeżeli broń złoży, życie swe zachowa;
Jeżeli zaś oddanie broni będzie zwlekać,
Robak każe otoczyć resztę i wysiekać.

Kapitan Ryków wcale nie prosił pardonu;
Zebrawszy koło siebie z pół batalijonu,
Krzyknął: «Za broń!» — wnet szereg karabiny chwyta,
Chrząsnęła broń, a była już dawno nabita;
Krzyknął: «Cel!» — rury rzędem zabłysnęły długim,
Krzyknął: «Ognia koleją!» — grzmią jeden po drugim,
Ten strzela, ten nabija, ten chwyta do ręki,
Słychać świsty kul, zamków chrzęsty, sztenflów dźwięki.
Cały szereg zdaje się być ruchawym płazem,
Który tysiąc błyszczących nóg wywija razem.

Prawda, że jegry byli mocnym trunkiem pjani,
Źle mierzą i chybiają, rzadko który rani,
Ledwie który zabije; przecież dwóch Maciejów
Już zraniono i poległ jeden z Bartłomiejów.

Szlachta z niewiele rusznic z rzadka się odstrzela,
Chce szablami uderzyć na nieprzyjaciela,
Ale starsi wstrzymują; kule gęsto świszczą,
Rażą, spędzają, wkrótce dziedziniec oczyszczą,
Już aż po szybach dworu zaczynają dzwonić.

Tadeusz, który został w domu kobiet bronić
Z rozkazu stryja, słysząc, że coraz to gorzéj
Wre bitwa, wybiegł; za nim wybiegł Podkomorzy,
Któremu Tomasz wreszcie przyniosł karabelę;
Spieszy, łączy się z szlachtą i staje na czele.
Bieży, broń wzniosłszy, szlachta rusza jego śladem,
Jegry, przypuściwszy ich, sypnęli kul gradem.
Legł Isajewicz, Wilbik, Brzytewka raniony;
Za czym wstrzymują szlachtę, Robak z jednej strony,
A z drugiej Maciej; szlachta ostyga w zapale,
Ogląda się, cofa się; widzą to Moskale;
Kapitan Ryków myśli ostatni cios zadać,
Spędzić szlachtę z dziedzińca i dworem owładać.

«Formuj się do ataku! zawołał, na sztyki!
Naprzód!» Wnet szereg, rury wytknąwszy jak tyki,
Schyla głowy, zrusza się i przyśpiesza kroku;
Darmo szlachta wstrzymuje z przodu, strzela z boku,
Szereg już pół dziedzińca przeszedł bez oporu;
Kapitan, pokazując szpadą na drzwi dworu,
Krzyczy: «Sędzio! poddaj się, bo dwór spalić każę!»
«Pal, woła Sędzia, ja cię w tym ogniu usmażę».

O dworze Soplicowski! jeśli dotąd całe
Świecą się pod lipami twoje ściany białe,
Jeśli tam dotąd szlachty sąsiedzkiej gromada
Za gościnnymi stoły Sędziego zasiada,
Pewnie tam piją często za Konewki zdrowie,
Bez niego już by było dziś po Soplicowie!

Konewka dotąd małe dał męstwa dowody;
Choć najpierwszy ze szlachty uwolniony z kłody,
Choć zaraz znalazł w wozie swą miłą Konewkę,
Swój szturmak faworytny i z nim kul sakiewkę,

Nie chciał bić się; powiadał, że sobie nie ufa
Na czczo; szedł więc, gdzie stała spirytusu kufa,
Ręką jak łyżką strumień do ust sobie chylił;
Dopiero gdy się dobrze rozgrzał i posilił,
Poprawił czapkę, z kolan wziął do rąk Konewkę,
Zmacał sztenflem naboju, podsypał panewkę
I spójrzał na plac boju; widzi, że błyszcząca
Fala bagnetów szlachtę bije i roztrąca;
Przeciw tej fali płynie, schyla się do ziemi
I nurkuje pomiędzy trawami gęstemi,
Środkiem dziedzińca, aż tam, gdzie rosła pokrzywa,
Zasadza się, a Saka gestami przyzywa.

Sak, broniąc dworu, stanął z szturmakiem u proga,
Bo w tym dworze mieszkała jego Zosia droga,
Od której choć w zalotach został pogardzony,
Kochał ją zawsze, zginąć rad dla jej obrony.

Już szereg jegrów w marszu na pokrzywę wkracza,
Gdy Konew ruszył cyngla i z paszczy garłacza
Tuzin kul rozsiekanych puszcza śród Moskali,
Sak puszcza drugi tuzin, jegry się zmięszali.
Przerażony zasadzką szereg w kłąb się zwija,
Cofa się, rzuca rannych; Chrzciciel ich dobija.

Stodoła już daleko; bojąc się odwodu
Długiego, Ryków skoczył pod parkan ogrodu,
Tam pierzchającą rotę zatrzymuje w biegu,
Szykuje, lecz szyk zmienia: z jednego szeregu
Robi trójkąt, klin ostry wystawując z przodu,
A dwa boki opiera o parkan ogrodu.
Dobrze zrobił, bo jazda nań od zamku wali.

Hrabia, który był w zamku pod strażą Moskali,
Gdy pierzchła straż zlękniona, dworzan na koń wsadził
I słysząc strzały, w ogień jazdę swą prowadził,
Sam na czele z żelazem nad głowę wzniesionem.
Wtem Ryków krzyknął: «Ognia półbatalijonem!»
Przeleciała po zamkach wzdłuż nitka ognista
I z czarnych rur wytkniętych świsnęło kul trzysta.

Trzech jezdnych padło rannych, jeden trupem leży.
Padł koń Hrabi, spadł Hrabia; Klucznik krzycząc bieży
Na ratunek, bo widzi: jegry na cel wzięli
Ostatniego z Horeszków, chociaż po kądzieli.
Robak był bliższy, Hrabię ciałem swym zakrywa,
Dostał za niego postrzał, spod konia dobywa,
Uprowadza; a szlachcie każe się rozstąpić,
Lepiej mierzyć, postrzałów nadaremnych skąpić,
Kryć się za płoty, studnię, za ściany obory;
Hrabia z jazdą ma czekać sposobniejszej pory.

Plany Robaka pojął i wykonał cudnie
Tadeusz; stał ukryty za drewnianą studnię,
A że trzeźwy i dobrze strzelał z dubeltówki
(Mógł trafić do rzuconej w powietrze złotówki),
Okropnie razi Moskwę, starszyznę wybiera,
Za pierwszym zaraz strzałem ubił feldfebera.
Potem z dwóch rur raz po raz dwóch szerżantów sprząta,
Mierzy to po galonach, to w środek trójkąta,
Gdzie stał sztab; za czym Ryków gniewa się i dąsa,
Tupa nogami, szpady swej rękojeść kąsa.
«Majorze Płucie, woła, co to z tego będzie?
Wkrótce tu nie zostanie nikt z nas przy komendzie!»

Więc Płut na Tadeusza krzyknął z wielkim gniewem:
«Panie Polak, wstydź się Pan chować się za drzewem,
Nie bądź tchórz, wyjdź na środek, bij się honorowie,
Po żołniersku». — A na to Tadeusz odpowie:
«Majorze! jeśli jesteś tak śmiałym rycerzem,
A czegoż ty się chowasz za jegrów kołnierzem?
Nie tchórzę ja przed tobą, wynidź no zza płotów,
Dostałeś w twarz, jam przecie bić się z tobą gotów!
Po co krwi rozlew! między nami była zwada,
Niechajże ją rozstrzygnie pistolet lub szpada.
Daję ci broń na wybor, od działa do szpilki;
A nie, to was wystrzelam jako w jamie wilki».
I to mówiąc wystrzelił, a tak dobrze mierzył,
Że porucznika obok Rykowa uderzył.

«Majorze, szepnął Ryków, wyjdź na pojedynek
I pomścij się za jego raniejszy uczynek.

Jeśli tego szlachcica kto inny zabije,
To Major widzi, Major hańby swej nie zmyje.
Trzeba tego szlachcica na pole wywabić,
Nie można z karabina, to choć szpadą zabić.
Co puka, to nie sztuka, to wolę, co kole» —
Mówił stary Suworów; wyjdź, Majorze, w pole,
Bo on nas powystrzela; patrz, bierze do celu».
Na to rzekł Major: «Ryków! miły przyjacielu,
Ty jesteś zuch na szpady, wyjdź ty, bracie Ryków,
Lub wiesz co? wyszlem kogo z naszych poruczników.
Ja major, ja nie mogę odstąpić żołnierzy,
Do mnie batalijonu komenda należy».
Słysząc to Ryków szpadę podniosł, wyszedł śmiało,
Kazał ognia zaprzestać, machnął chustką białą.
Pyta się Tadeusza, jaką broń podoba;
Po układach — na szpady zgodzili się oba.
Tadeusz broni nie miał; gdy szukano szpady,
Wyskoczył Hrabia zbrojny i zerwał układy.

«Panie Soplico! wołał, z przeproszeniem Pana,
Pan wyzwałeś Majora! ja do Kapitana
Mam dawniejszą urazę, on do zamku mego
(«Mów Pan, przerwał Protazy, do zamku naszego»),
On wpadł, rzekł kończąc Hrabia, na czele złodziejów,
On, poznałem Rykowa, wiązał mych dżokejów.
Skarzę go, jakom zbójców skarał pod opoką,
Którą Sycylijanie zwą Birbante-rokko».

Uciszyli się wszyscy, ustało strzelanie,
Wojska ciekawe patrzą na wodzów spotkanie:
Hrabia i Ryków idą, obróceni bokiem,
Prawą ręką i prawym grożąc sobie okiem;
Wtem lewymi rękami odkrywają głowy
I kłaniają się grzecznie (zwyczaj honorowy:
Nim przyjdzie do zabójstwa, naprzód się przywitać).
Już spotkały się szpady i zaczęły zgrzytać;
Rycerze, wznosząc nogi, prawymi kolany
Przyklękają, w przód i w tył skacząc na przemiany.

Ale Płut, Tadeusza widząc przed swym frontem,
Naradzał się po cichu z gifrejterem Gontem,

Który w rocie uchodził za pierwszego strzelca.
«Gonto, rzekł Major, widzisz ty tego wisielca?
Jeśli mu wsadzisz kulę, tam pod piątym żebrem,
To dostaniesz ode mnie cztery ruble srebrem».
Gont odwodzi karabin, do zamka się chyli,
Wierni go towarzysze płaszczami okryli;
Mierzy, nie w żebro, ale w głowę Tadeusza,
Strzelił i trafił — blisko, w środek kapelusza.
Okręcił się Tadeusz, aż Kropiciel wpada
Na Rykowa, a za nim szlachta, krzycząc: «Zdrada!»
Tadeusz go zasłania, ledwie zdołał Ryków
Zrejterować się i wpaść we środek swych szyków.

Znowu Dobrzyńscy z Litwą natarli w zawody
I pomimo dawniejsze dwóch stronnictw niezgody
Walczą jak bracia, jeden drugiego zachęca.
Dobrzyńscy widząc, jak się Podhajski wykręca
Tuż przed szeregiem jegrów i kosą ich kraje,
Zawołali z radością: «Niech żyją Podhaje!
Naprzód, bracia Litwini! górą, górą Litwa!»
Skołubowie zaś widząc, jak waleczny Brzytwa,
Choć ranny, leci z szablą wzniesioną do góry,
Krzyknęli: «Górą Maćki, niech żyją Mazury!»
Dodawszy wzajem serca, biegą na Moskali,
Nadaremnie ich Robak z Maćkiem wstrzymywali.

Gdy tak na rotę jegrów uderzano z przodu,
Wojski rzuca plac boju, idzie do ogrodu;
Przy boku jego stąpał ostróżny Protazy,
A Wojski mu po cichu wydawał rozkazy.

Stała w ogrodzie, prawie pod samym parkanem,
O który się opierał Ryków swym trójgranem,
Wielka, stara sernica, budowana w kratki
Z belek na krzyż wiązanych, podobna do klatki.
W niej świeciły się białych serów mnogie kopy;
Wkoło zaś wahały się suszące się snopy
Szałwiji, benedykty kardy, macierzanki —
Cała zielna domowa apteka Wojszczanki.
Sernica w górze miała wszerz sążni półczwarta,

A u dołu na jednym wielkim słupie wsparta,
Niby gniazdo bocianie. Stary słup dębowy
Pochylił się, bo już był wygnił do połowy,
Groził upadkiem. Nieraz Sędziemu radzono,
Aby zrucił budowę wiekiem nadwątloną;
Ale Sędzia powiadał, że woli poprawiać
Aniżeli rozrucać albo też przestawiać.
Odkładał budowanie do sposobnej pory,
Tymczasem pod słup kazał wetknąć dwie podpory.
Tak pokrzepiona, ale nietrwała budowa
Wyglądała za parkan nad trójkąt Rykowa.

Ku tej sernicy Wojski z Woźnym milczkiem idą,
Każdy zbrojny ogromnym drągiem jakby dzidą;
Za nimi ochmistrzyni dąży przez konopie
I kuchcik, małe, ale bardzo silne chłopię.
Przyszedłszy, drągi wparli w wierzch słupa nadgniły,
Sami, u końców wisząc, pchają z całej siły,
Jako flisy uwięzłą na rapach wicinę
Długimi drągi z brzegu pędzą na głębinę.

Trzasnął słup: już sernica chwieje się i wali
Z brzemieniem drzew i serów na trójkąt Moskali,
Gniecie, rani, zabija; gdzie stały szeregi,
Leżą drwa, trupy, sery białe jako śniegi,
Krwią i mozgiem splamione. Trójkąt w sztuki pryska,
A już w środku Kropidło grzmi, już Brzytwa błyska,
Siecze Rózga, od dworu wpada szlachty tłuszcza,
A Hrabia od bram jazdę na rozpierzchłych puszcza.

Już tylko ośmiu jegrów z szerżantem na czele
Bronią się; bieży Klucznik, oni stoją śmiele,
Dziewięć rur wymierzyli prosto w łeb Klucznika;
On leci na strzał, kręcąc ostrze Scyzoryka.
Widzi to Ksiądz, zabiega Klucznikowi drogę,
Sam pada i podbija Gerwazemu nogę.
Upadli, właśnie kiedy pluton ognia dawał;
Ledwie ołów prześwisnął, już Gerwazy wstawał,
Już wskoczył w dym; dwom jegrom zaraz głowy zmiata,
Uciekają strwożeni, Klucznik goni, płata;

Oni biegą dziedzińcem, Gerwazy ich torem,
Wpadają we drzwi gumna stojące otworem,
I Gerwazy do gumna na ich karkach wjechał,
Zniknął w ciemności, ale bitwy nie zaniechał,
Bo przeze drzwi jęk słychać, wrzask i gęste razy.
Wkrótce ucichło wszystko; wyszedł sam Gerwazy
Z mieczem krwawym.

Już szlachta odzierżyła pole,
Porozpędzanych jegrów ściga, rąbie, kole;
Ryków sam został, krzyczy, że broni nie złoży,
Bije się, gdy ku niemu podszedł Podkomorzy
I wznosząc karabelę, rzekł poważnym tonem:
«Kapitanie! nie splamisz czci twojej pardonem,
Dałeś proby, rycerzu nieszczęsny, lecz mężny,
Twojej odwagi, porzuć opór niedołężny,
Złóż broń, nim cię naszymi szablami rozbroim,
Zachowasz życie i cześć, jesteś więźniem moim!»

Ryków, Podkomorzego zwalczony powagą,
Skłonił się i oddał mu swoję szpadę nagą,
Skrwawioną po rękojeść, i rzekł: «Lachy braty!
Oj, biada mnie, żem nie miał choć jednej armaty!
Dobrze mówił Suworów: «Pomnij, Ryków kamrat,
Żebyś nigdy na Lachów nie chodził bez armat!»
Cóż! jegry byli pjani, Major pić pozwolił!
Och, major Płut, on dzisiaj bardzo poswywolił!
On odpowie przed carem, bo on miał komendę.
Ja, Panie Podkomorzy, wasz przyjaciel będę.
Ruskie przysłowie mówi: Kto się mocno lubi,
Ten, Panie Podkomorzy, i mocno się czubi.
Wy dobrzy do wypitki, dobrzy do wybitki,
Ale przestańcie robić nad jegrami zbytki».

Podkomorzy, słysząc to, karabelę wznasza
I przez Woźnego pardon powszechny ogłasza,
Każe rannych opatrzyć, z trupów czyścić pole,
A jegrów rozbrojonych prowadzić w niewolę.
Długo szukano Płuta; on, w krzaku pokrzywy
Zarywszy się głęboko, leżał jak nieżywy;

Wyszedł wreszcie, ujrzawszy, że było po bitwie.

Taki miał koniec zajazd ostatni na Litwie*.

KSIĘGA DZIESIĄTA • EMIGRACJA · JACEK

Treść: *Narada tycząca się zabezpieczenia losu zwycięzców. Układy z Rykowem. Pożegnanie. Ważne odkrycie. Nadzieja*

Owe obłoki ranne, zrazu rozpierzchnione
Jak czarne ptaki, lecąc w wyższą nieba stronę,
Coraz się zgromadzały; ledwie słońce zbiegło
Z południa, już ich stado pół niebios obległo
Ogromną chmurą; wiatr ją pędził coraz chyżej,
Chmura coraz gęstniała, zwieszała się niżej,
Aż jedną stroną na wpół od niebios oddarta,
Ku ziemi wychylona i wszerz rozpostarta,
Jak wielki żagiel, biorąc wszystkie wiatry w siebie,
Od południa na zachód leciała po niebie.

I była chwila ciszy; i powietrze stało
Głuche, milczące, jakby z trwogi oniemiało.
I łany zbóż, co wprzódy, kładąc się na ziemi
I znowu w górę trzęsąc kłosami złotemi,
Wrzały jak fale, teraz stoją nieruchome
I poglądają w niebo, najeżywszy słomę.
I zielone przy drogach wierzby i topole,
Co pierwej, jako płaczki przy grobowym dole,
Biły czołem, długimi kręciły ramiony,
Rozpuszczając na wiatry warkocz posrebrzony,
Teraz jak martwe, z niemej wyrazem żałoby,
Stoją na kształt posągów sypilskiej Nijoby.
Jedna osina drżąca wstrząsa liście siwe.

Bydło, zwykle do domów powracać leniwe,
Teraz zbiega się tłumnie, pasterzy nie czeka
I opuszczając strawę, do domu ucieka.
Buhaj racicą ziemię kopie, orze rogiem

I całą trzodę straszy ryczeniem złowrogiem.
Krowa coraz ku niebu wznosi wielkie oko,
Usta z dziwu otwiera i wzdycha głęboko;
A wieprz marudzi w tyle, dąsa się i zgrzyta,
I snopy zboża kradnie, i na zapas chwyta.

Ptastwo skryło się w lasy, pod strzechy, w głąb trawy;
Tylko wrony, stadami obstąpiwszy stawy,
Przechadzają się sobie poważnymi kroki,
Czarne oczy kierują na czarne obłoki,
Wytknąwszy język z suchej, szerokiej gardzieli
I skrzydła roztaczając, czekają kąpieli;
Lecz i te, przewidując nazbyt mocną burzę,
Już w las ciągną, podobne wznoszącej się chmurze.
Ostatnia z ptaków, lotem nieścigłym zuchwała
Jaskółka, czarny obłok przeszywa jak strzała,
Wreszcie spada jak kula.

Właśnie w owej chwili
Szlachta z Moskwą okropną walkę zakończyli
I chronią się gromadnie w domy i stodoły,
Opuszczając plac boju, gdzie wkrótce żywioły
Stoczą walkę.

Na zachód jeszcze ozłocona
Ziemia świeci ponuro, żółtawo-czerwona;
Już chmura, roztaczając cienie na kształt sieci,
Wyławia resztki światła, a za słońcem leci,
Jak gdyby je pochwycić chciała przed zachodem.
Kilka wichrów raz po raz prześwisnęło spodem,
Jeden za drugim lecą, miecąc krople dżdżyste,
Wielkie, jasne, okrągłe jak grady ziarniste.

Nagle wichry zwarły się, porwały się w poły,
Borykają się, kręcą, świszczącymi koły
Krążą po stawach, mącą do dna wody w stawach,
Wpadli na łąki, świszczą po łozach i trawach,
Pryskają łóz gałęzie, lecą traw przekosy
Na wiatr, jako garściami wyrywane włosy,
Zmieszane z kędziorami snopów; wiatry wyją,
Upadają na rolę, tarzają się, ryją,

Rwą skiby, robią otwor wichrowi trzeciemu,
Który wydarł się z roli jak słup czarnoziemu,
Wznosi się, jak ruchoma piramida toczy,
Łbem grunt wierci, z nóg piasek sypie gwiazdom w oczy,
Co krok wszerz wydyma się, roztwiera ku górze
I ogromną swą trąbą otrębuje burzę.
Aż z całym tym chaosem wody i kurzawy,
Słomy, liścia, gałęzi, wydartej murawy,
Wichry w las uderzyły i po głębiach puszczy
Ryknęły jak niedźwiedzie.

A już deszcz wciąż pluszczy,
Jak z sita, w gęstych kroplach; wtem rykły pioruny,
Krople zlały się razem; to jak proste struny
Długim warkoczem wiążą niebiosa do ziemi,
To jak z wiader buchają warstami całemi.
Już zakryły się całkiem niebiosa i ziemia,
Noc je z burzą od nocy czarniejszą zaciemia.
Czasem widnokrąg pęka od końca do końca,
I anioł burzy na kształt niezmiernego słońca
Rozświeci twarz, i znowu okryty całunem
Uciekł w niebo i drzwi chmur zatrzasnął piorunem.
Znowu wzmaga się burza, ulewa nawalna
I ciemność gruba, gęsta, prawie dotykalna.
Znowu deszcz ciszej szumi, grom na chwilę uśnie;
Znowu wzbudzi się, ryknie i znów wodą chluśnie.
Aż się uspokoiło wszystko; tylko drzewa
Szumią około domu i szemrze ulewa.

W takim dniu pożądany był czas najburzliwszy;
Bo nawalnica, boju plac mrokiem okrywszy,
Zalała drogi, mosty zerwała na rzece,
Z folwarku niedostępną zrobiła fortecę.
O tym więc, co się działo w obozie Soplicy,
Dziś nie mogła rozejść się wieść po okolicy,
A właśnie zawisł szlachty los od tajemnicy.

W izbie Sędziego ważne toczą się narady;
Bernardyn leżał w łóżku, zmordowany, blady
I skrwawiony, lecz całkiem zdrowy na umyśle,
Daje rozkazy, Sędzia wypełnia je ściśle.

Prosi Podkomorzego, przyzywa Klucznika,
Każe przywieść Rykowa, potem drzwi zamyka.
Godzinę całą trwały tajemne rozmowy,
Aż je przerwał kapitan Ryków tymi słowy,
Rzucając na stół kiesę ciężką dukatami:
«Państwo Lachy, już jest ta gadka między wami,
Że każdy Moskal złodziej; powiedźcież, kto spyta,
Że znaliście Moskala, który zwan Nikita
Nikitycz Ryków, rotny kapitan, miał osim
Medalów i trzy krzyże, to pamiętać prosim.
Ten medal za Oczaków, ten za Izmaiłów,
Ten za bitwę pod Nowi, ten za Prejsiż-Iłów*,
Tamten za Korsakowa sławną rejteradę
Spod Zurich; a miał także i za męstwo szpadę,
Także od Feldmarszałka trzy zadowolnienia,
Dwie pochwały cesarskie i cztery wspomnienia,
Wszystko na piśmie».

«Ale, ale, Kapitanie,
Przerwał Robak, i cóż się tedy z nami stanie,
Jeśli nie chcesz zgodzić się? wszakże dałeś słowo
Załatwić tę rzecz».

«Prawda, słowo dam na nowo,
Rzecze Ryków, ot słowo! Co po waszej zgubie?
Ja człek poczciwy, ja was, Państwo Lachy, lubię,
Że wy ludzie weseli, dobrzy do wypitki,
I także ludzie śmiali, dobrzy do wybitki.
U nas ruskie przysłowie: kto na wozie jedzie,
Bywa często pod wozem; kto dzisiaj na przedzie,
Jutro w tyle; dziś bijesz, jutro ciebie biją;
Czy o to gniew? tak u nas po żołniersku żyją.
Skąd by się człowiekowi tyle złości wzięło
Gniewać się o przegranę! Oczakowskie dzieło
Było krwawe, pod Zurich zbili nam piechotę,
Pod Austerlicem całą utraciłem rotę;
A pierwej wasz Kościuszko pod Racławicami —
Byłem szerżantem — wysiekł mój pluton kosami.
I cóż stąd? to ja znowu u Maciejowiców
Zabiłem własnym sztykiem dwóch dzielnych szlachciców,
Jeden był Mokronowski, szedł z kosą przed frontem

I kanonijerowi uciął rękę z lontem.
Oj! wy Lachy! Ojczyzna! ja to wszystko czuję,
Ja Ryków; Car tak każe, a ja was żałuję.
Co nam do Lachów? Niechaj Moskwa dla Moskala,
Polska dla Lacha; ale cóż? Car nie pozwala!»

Sędzia mu na to rzecze: «Panie Kapitanie,
Żeś człek poczciwy, wiedzą to wszyscy ziemianie,
U których na kwaterach stałeś od lat wielu;
Za ten dar nie gniewaj się, dobry przyjacielu,
Nie chcieliśmy cię skrzywdzić; te oto dukaty
Śmieliśmy złożyć, wiedząc, żeś człek niebogaty».

«Ach, jegry! wołał Ryków, cała rota skłuta!
Moja rota! a wszystko z winy tego Płuta!
On komendant, on za to przed Carem odpowie,
A wy te grosze sobie zabierzcie, Panowie,
U mnie jest kapitański mój żołd lada jaki,
A dosyć mnie na ponczyk i lulkę tabaki.
A was lubię, że z wami sobie zjem, popiję,
Pohulam, pogawędzę, i tak sobie żyję;
Otoż ja was obronię, i jak będzie śledztwo,
Słowo uczciwe, że dam za wami świadectwo.
Powiemy, że my przyszli tu z wizytą, pili
Sobie, tańczyli, trochę sobie podchmielili,
A Płut przypadkiem ognia zakomenderował,
Bitwa! i batalijon tak jakoś zmarnował.
Wy, Pany, tylko śledztwo pomazujcie złotem,
Będzie kręcić się. Ale teraz powiem o tem,
Co już mówiłem temu szlachcicu, co długi
Ma rapier, że Płut pierwszy komendant, ja drugi:
Płut został żywy, może on wam zagiąć kruczka
Takiego, że zginiecie, bo to chytra sztuczka;
Trzeba mu gębę zatkać bankowym papierem.
No i cóż, Panie szlachcic, ty z długim rapierem,
Czy już byłeś u Płuta? czyś się z nim naradził?»

Gerwazy obejrzał się, łysinę pogładził,
Kiwnął niedbale ręką, jak gdyby znać dawał,
Że już wszystko załatwił. — Lecz Ryków nastawał:
«Cóż, czy Płut będzie milczeć, czy słowem zaręczył?»

Кніга трэцяя
Саперніκі

Книга третья
Соперники

Księga trzecia
Rywale

Klucznik zły, że go Ryków pytaniami dręczył,
Poważnie palec wielki ku ziemi naginał,
A potem machnął ręką, jak gdyby przecinał
Dalszą rozmowę, i rzekł: «Klnę się Scyzorykiem,
Że Płut nie wyda! gadać już nie będzie z nikim!» —
Potem dłonie opuścił i palcami chrząsnął,
Jak gdyby tajemnicę całą z rąk wytrząsnął.

Ten ciemny gest pojęli słuchacze i stali,
Patrząc z dziwem na siebie, wzajem się badali,
I posępne milczenie trwało minut kilka.
Aż Ryków rzekł: «Nosił wilk, ponieśli i wilka!»
«Requiescat in pace!» dodał Podkomorzy.
«Jużci, zakończył Sędzia, był w tym palec Boży!
Lecz ja tej krwi nie winien, jam o tym nie wiedział».

Ksiądz porwał się z poduszek i posępny siedział.
Na koniec rzekł, spójrzawszy bystro na Klucznika:
«Wielki grzech bezbronnego zabić niewolnika!
Chrystus zabrania mścić się nawet i nad wrogiem!
Oj, Kluczniku! odpowiesz ty ciężko przed Bogiem.
Jedna jest restrykcyja: jeśli popełniono
Nie z zemsty głupiej, ale *pro publico bono*».
Klucznik głową i ręką kiwał wyciągnioną
I mrugając powtarzał: *«Pro publico bono!»*

Więcej nie było mowy o Płucie majorze;
Nazajutrz daremnie go szukano we dworze,
Daremnie wyznaczano za trupa nagrodę,
Major zginął bez śladu, jak gdyby wpadł w wodę;
Co się z nim stało, różnie powiadano o tem,
Lecz nikt pewnie nie wiedział ni wtenczas, ni potem.
Daremnie pytaniami Klucznika dręczono;
Nic nie wyrzekł prócz tych słów: *«Pro publico bono»*.
Wojski był w tajemnicy, lecz słowem ujęty
Honorowym, staruszek milczał jak zaklęty.

Po zawarciu układów wyszedł z izby Ryków,
A Robak kazał wezwać szlachtę wojowników,
Do których Podkomorzy z powagą tak mowi:
«Bracia! Bóg dziś naszemu szczęścił orężowi,

Ale muszę Wać Państwu wyznać bez ogródki,
Że z tych niewczesnych bojów złe wynikną skutki;
Zbłądziliśmy i nikt tu z nas nie jest bez winy:
Ksiądz Robak, że zbyt czynnie rozszerzał nowiny,
Klucznik i szlachta, że je pojęła opacznie.
Wojna z Rosyją jeszcze nieprędko się zacznie,
Tymczasem, kto miał udział najczynniejszy w bitwie,
Ten nie może bezpieczny zostać się na Litwie;
Musicie więc do Księstwa uciekać, Panowie,
A mianowicie Maciej, co się Chrzciciel zowie,
Tadeusz, Konew, Brzytew — niech unoszą głowy
Za Niemen, gdzie ich czeka zastęp narodowy;
My na was nieobecnych całą winę zwalim,
I na Płuta, tak resztę rodzeństwa ocalim.
Żegnam was nie na długo; są pewne nadzieje,
Że nam z wiosną swobody zorza zajaśnieje
I Litwa, co was teraz żegna jak tułaczy,
Wkrótce jako zwycięskich swych zbawców zobaczy.
Sędzia wszystko, co trzeba, zgotuje na drogę:
I ja pieniędzmi, ile zdołam, dopomogę».

Czuła szlachta, że mądrze Podkomorzy radził;
Wiadomo, że kto z ruskim carem raz się zwadził,
Ten już z nim na tej ziemi nie zgodzi się szczérze
I musi albo bić się, albo gnić w Sybirze.
Więc nic nie mówiąc, smutnie po sobie spójrzeli,
Westchnęli; na znak zgody głowami skinęli.

Polak, chociaż stąd między narodami słynny,
Że bardziej niźli życie kocha kraj rodzinny,
Gotów zawżdy rzucić go, puścić się w kraj świata,
W nędzy i poniewierce przeżyć długie lata,
Walcząc z ludźmi i z losem, póki mu śród burzy
Przyświeca ta nadzieja, że Ojczyźnie służy.

Oświadczyli, że zaraz wyjeżdżać gotowi.
Tylko się to nie zdało panu Buchmanowi:
Buchman, człowiek rozsądny, w bitwę się nie wmieszał,
Ale słysząc, że radzą, głosować pośpieszał.
Znajdował projekt dobrym, lecz chciał przeinaczyć,
Dokładniej go rozwinąć, jaśniej wytłumaczyć,

A naprzód komisyją legalnie wyznaczyć,
Która by rozważyła emigracji cele,
Środki, sposoby tudzież innych względów wiele;
Nieszczęściem, krótkość czasu była na zawadzie,
Że się nie stało zadość Buchmanowej radzie.
Szlachta żegna się śpiesznie i już w drogę rusza.

Ale Sędzia zatrzymał w izbie Tadeusza
I rzekł do Księdza: «Czas już, żebym ci powiedział
To, o czymem z pewnością wczora się dowiedział,
Że nasz Tadeusz szczerze zakochany w Zosi,
Niechajże przed odjazdem o rękę jej prosi;
Mówiłem z Telimeną, już nam nie przeszkadza,
Zosia także się z wolą opiekunów zgadza.
Jeśli dziś ślubem pary nie możem uwieńczyć,
Toćby ich, Panie Bracie, przynajmniej zaręczyć
Przed odjazdem; bo serce młode i podróżne,
Wiesz dobrze, jako miewa tentacyje różne;
A wszakże, kiedy okiem rzuci na pierścionek
I przypomni młodzieniec, że już jest małżonek,
Zaraz w nim obcych pokus ostyga gorączka.
Wierzaj mi, wielką siłę ma ślubna obrączka.

Ja sam przed lat trzydziestu wielki afekt miałem
Ku pannie Marcie, której serce pozyskałem;
Byliśmy zaręczeni; Bóg nie błogosławił
Związkowi temu i mnie sierotą zostawił,
Wziąwszy do chwały swojej nadobną Wojszczankę,
Przyjaciela mojego córę, Hreczeszankę.
Pozostała mi tylko pamiątka jej cnoty,
Jej wdzięków, i ten oto ślubny pierścień złoty.
Ilekroć nań spójrzałem, zawsze ma nieboga
Stawała przed oczyma; i tak z łaski Boga
Dotąd mej narzeczonej dochowałem wiary,
I nie bywszy małżonkiem, jestem wdowiec stary,
Chociaż Wojski ma drugą córę, dość nadobną
I do mojej kochanej Marty dość podobną!»

To mówiąc, na pierścionek z czułością spozierał
I odwróconą ręką łzy z oczu ocierał.
«Bracie, kończył, co myślisz? zrobim zaręczyny?

On kocha, a mam słowo ciotki i dziewczyny».

Lecz Tadeusz podbiega i z żywością mowi:
«Czymże zdołam odwdzięczyć dobremu Stryjowi,
Który tak o me szczęście ustawnie się trudzi!
Ach, dobry Stryju! byłbym najszczęśliwszy z ludzi,
Gdyby mi Zosia była dzisiaj zaręczona,
Gdybym wiedział, że to jest moja przyszła żona.
Przecież powiem otwarcie: dziś te zaręczyny
Do skutku przyjść nie mogą, są różne przyczyny...
Nie pytaj więcej; jeśli Zosia czekać raczy,
Może mnie wkrótce lepszym, godniejszym obaczy,
Może stałością na jej wzajemność zarobię,
Może troszeczką sławy me imię ozdobię,
Może wkrótce w ojczyste wrócim okolice;
Wtenczas, Stryju, wspomnę ci twoje obietnice,
Wtenczas na klęczkach drogą powitam Zosienkę
I jeśli będzie wolna, poproszę o rękę;
Teraz porzucam Litwę może na czas długi,
Może Zosi tymczasem podobać się drugi;
Więzić jej woli nie chcę; prosić o wzajemność,
Na którąm nie zasłużył, byłaby nikczemność».

Gdy te słowa z uczuciem mówił chłopiec młody,
Zaświeciły mu, jako dwie wielkie jagody
Pereł, dwie łzy na wielkich błękitnych źrenicach
I stoczyły się szybko po rumianych licach.

Ale Zosia ciekawa z głębiny alkowy
Śledziła przez szczelinę tajemne rozmowy;
Słyszała, jak Tadeusz po prostu i śmiało
Opowiedział swą miłość, serce w niej zadrżało,
I widziała tych wielkich dwoje łez w źrenicach.
Choć dojść nie mogła wątku w jego tajemnicach:
Dlaczego ją pokochał? dlaczego porzuca?
Gdzie odjeżdża? przecież ją ten odjazd zasmuca.
Pierwszy raz posłyszała w życiu z ust młodziana
Dziwną i wielką nowość, że była kochana.
Biegła więc, gdzie stał mały domowy ołtarzyk,
Wyjęła zeń obrazek i relikwijarzyk:
Na obrazku tym była święta Genowefa,

A w relikwiji suknia świętego Józefa
Oblubieńca, patrona zaręczonej młodzi,
I z tymi świętościami do pokoju wchodzi.

«Pan odjeżdżasz tak prędko? ja Panu na drogę
Dam podarunek mały i także przestrogę:
Niechaj Pan zawsze z sobą relikwije nosi
I ten obrazek, a niech pamięta o Zosi.
Niech Pana Pan Bóg w zdrowiu i szczęściu prowadzi
I niech prędko szczęśliwie do nas odprowadzi». —
Umilkła i spuściła głowę; oczki modre
Ledwie stuliła, z rzęsów pobiegły łzy szczodre,
A Zosia, z zamkniętymi stojąc powiekami,
Milczała, sypiąc łzami jako brylantami.

Tadeusz, biorąc dary i całując rękę,
Rzekł: «Pani! już ja muszę pożegnać Panienkę,
Bądź zdrowa, wspomnij o mnie i racz czasem zmówić
Pacierz za mnie! Zofijo!...» Więcej nie mógł mówić.

Lecz Hrabia, z Telimeną wszedłszy niespodzianie,
Uważał młodej pary czułe pożegnanie,
Wzruszył się i rzuciwszy wzrok ku Telimenie:
«Ileż, rzekł, jest piękności choć w tak prostej scenie!
Kiedy dusza pasterki z wojownika duszą,
Jak łódź z okrętem w burzy, rozłączyć się muszą!
Zaiste! nic tak uczuć w sercach nie rozpala,
Jako kiedy się serce od serca oddala.
Czas jest to wiatr: on tylko małą świecę zdmuchnie,
Wielki pożar od wiatru tym mocniej wybuchnie.
I moje serce zdolne mocniej kochać z dala.
Panie Soplico! miałem ciebie za rywala;
Ten błąd był jedną z przyczyn naszej smutnej zwady,
Która mię przymusiła dostać na was szpady.
Postrzegam błąd mój, boś ty wzdychał ku pasterce,
Ja zaś tej pięknej Nimfie oddałem me serce.
Niech we krwi wrogów nasze utoną urazy,
Nie będziem się zbójczymi rozpierać żelazy.
Niech się inaczej spór nasz zalotny rozstrzygnie:
Walczmy! kto kogo czuciem miłości wyścignie!

Zostawim oba drogie serc naszych przedmioty,
Pośpieszymy obadwa na miecze, na groty;
Walczmy z sobą stałością, żalem i cierpieniem,
A wrogów naszych mężnym ścigajmy ramieniem».
Rzekł i na Telimenę spójrzał, ale ona
Nic nie odpowiadała, strasznie zadziwiona.

«Mój Hrabio, przerwał Sędzia, po co chcesz koniecznie
Wyjeżdżać, wierz mi, w twoich dobrach siedź bezpiecznie.
Szlachtę biedną rząd mógłby odrzeć i przechłostać,
Ale ty, Hrabio, pewien jesteś cały zostać;
Wiesz, w jakim rządzie żyjesz, jesteś dość bogaty,
Wykupisz się od więzień połową intraty».

«To niezgodna, rzekł Hrabia, z moim charakterem,
Nie mogę być kochankiem, będę bohaterem;
W miłości troskach — sławy zwę pocieszycielki,
Gdy jestem nędzarz sercem, będę ręką wielki».

Telimena pytała: «Któż panu przeszkadza
Kochać i być szczęśliwym?» — «Mych przeznaczeń władza,
Rzekł Hrabia; ciemność przeczuć, które ruchem tajnym
Rwą się ku stronom obcym, dziełom nadzwyczajnym.
Wyznaję, że dziś chciałem na cześć Telimenie
U ołtarzów Hymena zapalić płomienie,
Ale mi dał zbyt piękny przykład ten młodzieniec,
Sam dobrowolnie ślubny swój zrywając wieniec
I biegąc serca swego doświadczać w przeszkodach
Zmiennych losów i w krwawych wojennych przygodach.
Dziś otwiera się nowa i dla mnie epoka!
Brzmiała odgłosem broni mej Birbante-rokka,
Oby ten odgłos równie w Polszcze się rozszerzył!»
Skończył i dumnie szpady rękojeść uderzył.

«Jużci, rzekł Robak, trudno ganić tę ochotę;
Jedź, weź pieniądze, możesz usztyftować rotę,
Jak Włodzimierz Potocki, co Francuzów zdziwił
Dając na skarb milijon; jak książę Radziwiłł
Dominik, co zastawił dobra swe i sprzęty
I dwa uzbroił nowe konne regimenty.

Jedź, jedź, a weź pieniądze; rąk tam dosyć mamy,
Ale grosza brak w Księstwie; jedź Wasze, żegnamy».

Telimena, smutnymi rzuciwszy oczyma:
«Niestety, rzekła, widzę, że cię nic nie wstrzyma!
Rycerzu mój, w wojenne kiedy wstąpisz szranki,
Obróć czułe spójrzenie na kolor kochanki!
(Tu wstążkę oderwawszy od sukni, zrobiła
Kokardę i na piersiach Hrabi przyszpiliła).
Niech cię ten kolor wiedzie na działa ogniste,
Na kopije błyszczące i deszcze siarczyste,
A kiedy się rozsławisz walecznymi czyny
I gdy nieśmiertelnymi przesłonisz wawrzyny
Skrwawiony szyszak i hełm twój zwycięstwem hardy,
I wtenczas jeszcze oko zwróć do tej kokardy.
Wspomnij, czyja ten kolor przyszpiliła ręka» —
Tu mu podała rękę — Pan Hrabia przyklęka,
Całuje; Telimena zbliżyła do oka
Chustkę, a drugim okiem pogląda z wysoka
Na Hrabię, który żegnał ją mocno wzruszony.
Ona wzdychała, ale ruszyła ramiony.

Lecz Sędzia rzekł: «Mój Hrabio, śpiesz się, bo już późno»,
A ksiądz Robak: «Dość tego! wołał z miną groźną,
Spiesz się Wasze!» — Tak rozkaz Sędziego i Księdza
Rozdziela czułą parę i z izby wypędza.

Tymczasem pan Tadeusz stryja obejmował
Ze łzami i Robaka w rękę pocałował;
Robak, ku piersiom chłopca przycisnąwszy skronie
I na głowie mu na krzyż położywszy dłonie,
Spójrzał ku niebu i rzekł: «Synu! z Panem Bogiem» —
I zapłakał... A już był Tadeusz za progiem.
«Jak to? zapytał Sędzia, nic mu brat nie powie?
I teraz? biedny chłopiec, jeszcze się nie dowie
O niczym! przed odjazdem?» — «Nie, rzekł Ksiądz, o niczem
(Płacząc długo z zakrytym rękami obliczem).
I po cóż by miał wiedzieć biedny, że ma ojca,
Który się skrył przed światem, jak łotr, jak zabojca?
Bóg widzi, jak pragnąłbym, ale z tej pociechy

Zrobię Bogu ofiarę za me dawne grzechy».
«Więc, rzecze Sędzia, teraz czas myśleć o sobie,
Uważ, że człowiek w twoim wieku i chorobie
Nie zdołałby z innymi razem emigrować;
Mówiłeś, że wiesz domek, gdzie się masz przechować;
Powiedz, gdzie? spieszmy, czeka zaprzężona bryka,
Czy nie najlepiej w puszczę, do chaty leśnika?»

Robak, kiwając głową, rzekł: »Do jutra rana
Mam czas; teraz, mój bracie, poślij do plebana,
Aby tu jak najrychlej przybył z wijatykiem;
Oddal stąd wszystkich, zostań tylko sam z Klucznikiem.
Zamknij drzwi».

Sędzia spełnił Robaka rozkazy
I usiada na łóżku przy nim; a Gerwazy
Stoi, łokieć przytwierdza na głowni rapiera,
A czoło pochylone na dłoniach opiera.

Robak, nim zaczął mówić, w Klucznika oblicze
Wzrok utkwił i milczenie chował tajemnicze.
A jako chirurg naprzód miękką rękę składa
Na ciele chorującym, nim ostrzem raz zada:
Tak Robak wyraz bystrych oczu swych złagodził,
Długo nimi po oczach Gerwazego wodził,
Na koniec, jakby ślepym chciał uderzyć ciosem,
Zasłonił oczy ręką i rzekł mocnym głosem:

«Jam jest Jacek Soplica...»

Klucznik na to słowo
Pobladnął, pochylił się i, ciała połową
Wygięty naprzód, stanął, zwisł na jednej nodze,
Jak głaz lecący z góry, zatrzymany w drodze.
Oczy roztwierał, usta szeroko rozszerzał,
Grożąc białymi zęby, a wąsy najeżał,
Rapier z rąk upuszczony przy ziemi zatrzymał
Kolanami, i głownię prawą ręką imał,
Cisnąc ją; rapier, z tyłu za nim wyciągniony,
Długim, czarnym swym końcem chwiał się w różne strony.

I Klucznik był podobny rysiowi rannemu,
Który z drzewa ma skoczyć w oczy myśliwemu,
Wydyma się kłębuszkiem, mruczy, krwawe ślepie
Wyiskrza, wąsy rusza i ogonem trzepie.

«Panie Rębajło, rzekł Ksiądz, już mię nie zatrwożą
Gniewy ludzkie, bo jestem już pod ręką Bożą;
Zaklinam cię na imię Tego, co świat zbawił
I na krzyżu zabójcom swoim błogosławił,
I przyjął prośbę łotra; byś się udobruchał
I to, co mam powiedzieć, cierpliwie wysłuchał;
Sam przyznałem się, muszę dla ulgi sumnienia
Pozyskać, a przynajmniej prosić przebaczenia;
Posłuchaj mej spowiedzi; potem zrobisz sobie
Ze mną, co zechcesz». I tu złożył ręce obie
Jak do pacierza; Klucznik cofnął się zdumiony,
Uderzał ręką w czoło i ruszał ramiony.

A Ksiądz zaczął swą dawną z Horeszką zażyłość
Opowiadać i swoją z jego córką miłość,
I swe z tego powodu z Stolnikiem zatargi.
Lecz mówił nieporządnie, często mięszał skargi
I żale we swą spowiedź, często rzecz przecinał,
Jak gdyby już ją kończył, i znowu zaczynał.

Klucznik, dzieje Horeszków znający dokładnie,
Całą tę powieść, chociaż splątaną bezładnie,
Porządkował w pamięci i dopełniać umiał;
Lecz Sędzia wielu rzeczy zgoła nie rozumiał.
Oba pilnie słuchali, pochyliwszy głowy,
A Jacek mówił coraz wolniejszymi słowy
I często zarywał się.

* * *

«Wszak sam wiesz, Gerwazeńku, jak Stolnik zapraszał
Często mnie na biesiady; zdrowie moje wnaszał,
Krzyczał nieraz, do góry podniosłszy szklenicę,
Że nie miał przyjaciela nad Jacka Soplicę;
Jak on mnie ściskał! Wszyscy, którzy to widzieli,
Myślili, że on ze mną duszą się podzieli.

On przyjaciel? on wiedział, co się wtenczas działo
W duszy mojej!

* * *

Tymczasem już szeptała o tym okolica,
Jaki taki gadał mi: «Ej, panie Soplica,
Daremnie konkurujesz; dygnitarskie progi
Za wysokie na Jacka podczaszyca nogi».
Ja śmiałem się, udając, że drwiłem z magnatów
I z córek ich, i nie dbam o arystokratów;
Że jeśli bywam u nich, z przyjaźni to robię,
A za żonę nie pojmę, tylko równą sobie.
Przecież bodły mi duszę do żywca te żarty;
Byłem młody, odważny, świat był mnie otwarty
W kraju, gdzie, jako wiecie, szlachcic urodzony
Jest zarówno z panami kandydat korony!
Wszakże Tęczyński niegdyś z królewskiego domu
Żądał córy, a król mu oddał ją bez sromu.
Sopliców czyż nie równe Tęczyńskim zaszczyty
Krwią, herbem, wierną służbą Rzeczypospolitéj!

* * *

Jak łatwo może człowiek popsuć szczęście drugim
W jednej chwili, a życiem nie naprawi długim!
Jedno słowo Stolnika, jakże byśmy byli
Szczęśliwi! kto wie, może dotąd byśmy żyli,
Może i on przy swoim kochanym dziecięciu,
Przy swojej pięknej Ewie, przy swym wdzięcznym zięciu
Zestarzałby spokojny! może wnuki swoje
Kołysałby! teraz co? nas zgubił oboje,
I sam — i to zabójstwo — i wszystkie następstwa
Tej zbrodni, wszystkie moje biedy i przestępstwa!...
Ja skarżyć nie mam prawa, ja jego morderca,
Ja skarżyć nie mam prawa, przebaczam mu z serca,
Ale i on...

* * *

Żeby już raz otwarcie był mnie zrekuzował,
Bo znał nasze uczucia; gdyby nie przyjmował

Mych odwiedzin; to kto wie? może bym odjechał,
Pogniewał się, połajał, w końcu go zaniechał;
Ale on, chytrze dumny, wpadł na koncept nowy:
Udawał, że mu nawet nie przyszło do głowy,
Żeby ja mógł się starać o związek takowy.
A byłem mu potrzebnym, miałem zachowanie
U szlachty i lubili mnie wszyscy ziemianie.
Więc on niby miłości mojej nie dostrzegał,
Przyjmował mnie jak dawniej, a nawet nalegał,
Abym częściej przyjeżdżał, a ilekroć sami
Byliśmy, widząc oczy me przyćmione łzami
I pierś zbyt pełną i już wybuchnąć gotową,
Chytry starzec, wnet wrzucił obojętne słowo
O procesach, sejmikach, łowach...

* * *

Ach, nieraz przy kieliszkach, gdy się tak rozrzewniał,
Gdy mię tak ściskał i o przyjaźni zapewniał,
Potrzebując mej szabli lub kreski na sejmie,
Gdy musiałem nawzajem ściskać go uprzejmie,
To tak we mnie złość wrzała, że ja obracałem
Ślinę w gębie, a dłonią rękojeść ściskałem,
Chcąc plunąć na tę przyjaźń i wnet szabli dostać;
Ale Ewa, zważając mój wzrok i mą postać,
Zgadywała, nie wiem jak, co się we mnie działo,
Patrzyła błagająca, lice jej bledniało;
A był to taki piękny gołąbek, łagodny,
I wzrok miała uprzejmy taki! tak pogodny!
Taki anielski, że już nie wiem, już nie miałem
Odwagi zagniewać ją, zatrwożyć — milczałem.
I ja, zawadyjaka sławny w Litwie całéj,
Co przede mną największe pony nieraz drżały,
Com nie żył dnia bez bitki, co nie Stolnikowi,
Ale bym się pokrzywdzić nie dał i królowi,
Co we wściekłość najmniejsza wprawiała mię sprzeczka,
Ja wtenczas, zły i pjany, milczał jak owieczka!
Jak gdybym *Sanctissimum* ujrzał!

* * *

Ileż to razy chciałem serce me otworzyć

I już się nawet przed nim do prośb upokorzyć,
Lecz spójrzawszy mu w oczy, spotkawszy wejrzenia
Zimne jak lód, wstyd mi był mojego wzruszenia;
Spieszyłem znowu jak najzimniej dyskurować
O sprawach, o sejmikach, a nawet żartować.
Wszystko to, prawda, z pychy, żeby nie ubliżyć
Imieniowi Sopliców, żeby się nie zniżyć
Przed panem prośbą próżną, nie dostać odmowy,
Bo jakież by to były między szlachtą mowy,
Gdyby wiedziano, że ja, Jacek...

* * *

Soplicy Horeszkowie odmówili dziewkę!
Że mnie, Jackowi, czarną podano polewkę!

W końcu, sam już nie wiedząc, jak sobie poradzić,
Umyśliłem ze szlachty mały pułk zgromadzić
I opuścić na zawsze powiat i Ojczyznę,
Wynieść się gdzie na Moskwę lub na Tatarszczyznę
I zacząć wojnę. Jadę pożegnać Stolnika,
W nadziei, że gdy ujrzy wiernego stronnika,
Dawnego przyjaciela, prawie domownika,
Z którym pił i wojował przez tak długie lata,
Teraz żegnającego i kędyś w kraj świata
Jadącego — że może starzec się poruszy
I pokaże mi przecież trochę ludzkiej duszy,
Jak ślimak rogów!

Ach! kto choć na dnie serca ma dla przyjaciela
Choćby iskierkę czucia, gdy się z nim rozdziela,
Dobędzie się iskierka ta przy pożegnaniu,
Jako ostatni płomyk życia przy skonaniu!
Raz ostatni dotknąwszy przyjaciela skroni,
Częstokroć najzimniejsze oko łzę uroni!

* * *

Biedna, słysząc o moim odjeździe, pobladła,
Bez przytomności, ledwie że trupem nie padła,
Nie mogła nic przemówić, aż się jej rzuciły

Strumieniem łzy — poznałem, jak byłem jej miły!

* * *

Pomnę, pierwszy raz w życiu jam się łzami zalał
Z radości i z rozpaczy, zapomniał się, szalał,
Już chciałem znowu upaść ojcu jej pod nogi,
Wić się jak wąż u kolan, wołać: «Ojcze drogi,
Weź za syna lub zabij!» Wtem Stolnik posępny,
Zimny jako słup soli, grzeczny, obojętny,
Wszczął dyskurs, o czym? o czym? o córki weselu!
W tej chwili! O Gerwazy! uważ, przyjacielu,
Masz ludzkie serce!...

Stolnik rzekł: «Panie Soplica,
Właśnie przyjechał do mnie swat Kasztelanica,
Ty jesteś mój przyjaciel, cóż ty mówisz na to?
Wiesz Wasze, że mam córkę piękną i bogatą,
A kasztelan witebski! wszakże to w senacie
Niskie, drążkowe krzesło, cóż mi radzisz, bracie?»
Nie pamiętam już zgoła, co mu na to rzekłem,
Podobno nic — na konia wsiadłem i uciekłem!»

* * *

«Jacku! zawołał Klucznik, mądre ty przyczyny
Wynajdujesz; cóż? one nie zmniejszą twej winy!
Bo wszakże zdarzało się już nieraz na świecie,
Że kto pokochał pańskie lub królewskie dziecię,
Starał się gwałtem zdobyć, przemyślał wykradać,
Mścił się otwarcie — ale tak chytrze śmierć zadać!
Panu polskiemu! w Polszcze, i w zmowie z Moskalem!»

«Nie byłem w zmowie!» Jacek odpowiedział z żalem.
«Gwałtem porwać? wszak mógłbym, zza krat i zza klamek
Wydarłbym ją, rozbiłbym w puch ten jego zamek!
Miałem za sobą Dobrzyn i cztery zaścianki.
Ach, gdyby ona była jak nasze szlachcianki!
Silna i zdrowa! gdyby ucieczki, pogoni
Nie zlękła się i mogła słuchać szczęku broni!
Lecz ona biedna! tak ją rodzice pieścili,

Słaba, lękliwa! był to robaczek motyli,
Wiosenna gąsieniczka! i tak ją zagrabić,
Dotknąć ją zbrojną ręką, byłoby ją zabić;
Nie mogłem. Nie.

Mścić się otwarcie, szturmem zamek zwalić w gruzy,
Wstyd, boby powiedziano, żem mścił się rekuzy!
Kluczniku, twoje serce poczciwe nie umie
Uczuć, ile jest piekła w obrażonej dumie.

Szatan dumy zaczął mi lepsze plany raić:
Zemścić się krwawo, ale powód zemsty taić,
Nie bywać w zamku, miłość z serca wykorzenić,
Puścić w niepamięć Ewę, z inną się ożenić,
A potem, potem jaką wynaleźć zaczepkę,
Pomścić się.

I zdało mi się zrazu, żem już serce zmienił,
I rad byłem z wymysłu, i — jam się ożenił
Z pierwszą, którąm napotkał, dziewczyną ubogą!
Źlem zrobił — jakże byłem ukarany srogo!
Nie kochałem jej, biedna matka Tadeusza,
Najprzywiązańsza do mnie, najpoczciwsza dusza —
Ale ja dawną miłość i złość w sercu dusił,
Byłem jako szalony, darmom siebie musił
Zająć się gospodarstwem albo interesem,
Wszystko na próżno, zemsty opętany biesem,
Zły, opryskliwy, znaleźć nie mogłem pociechy
W niczym na świecie — i tak z grzechów w nowe grzechy...
Zacząłem pić.

I tak niedługo żona ma z żalu umarła,
Zostawiwszy to dziecię, a mnie rozpacz żarła!

* * *

Jakże mocno musiałem kochać tę niebogę,
Tyle lat! gdziem ja nie był! a dotąd nie mogę
Jej zapomnieć, i zawżdy jej postać kochana
Stoi mi przed oczyma jakby malowana!

Piłem, nie mogłem zapić pamięci na chwilę
Ani pozbyć się, chociaż przebiegłem ziem tyle!
Teraz oto w habicie jestem Bożym sługą,
Na łożu, we krwi... O niej mówiłem tak długo —
W tej chwili, o tych rzeczach mówić? Bóg wybaczy!
Musicie wiedzieć, w jakim żalu i rozpaczy
Popełniłem...

Było to właśnie wkrótce po jej zaręczynach;
Wszędzie gadano tylko o jej zaręczynach,
Powiadano, że Ewa, gdy brała obrączkę
Z rąk Wojewody, mdlała, że wpadła w gorączkę,
Że ma początki suchot, że ustawnie szlocha;
Zgadywano, że kogoś potajemnie kocha. —
Ale Stolnik, jak zawsze, spokojny, wesoły,
Dawał na zamku bale, zbierał przyjacioły,
Mnie już nie prosił — na cóż byłem mu potrzebny?
Mój bezład w domu, bieda, mój nałóg haniebny
Podały mnie na wzgardę i na śmiech przed światem!
Mnie, com niegdyś, rzec mogę, trząsł całym powiatem!
Mnie, którego Radziwiłł nazywał: kochanku!
Mnie, com kiedy wyjeżdżał z mojego zaścianku,
To liczniejszy dwór miałem niżeli książęcy!
Kiedym szablę dostawał, to kilka tysięcy
Szabel błyszczało wkoło, strasząc zamki pańskie!
A potem ze mnie dzieci śmiały się włościańskie!
Tak zrobiłem się nagle w oczach ludzkich lichy!
Jacek Soplica! — Kto zna, co jest czucie pychy...»

Tu Bernardyn osłabiał i upadł na łoże,
A Klucznik rzekł wzruszony: «Wielkie sądy Boże!
Prawda! prawda! więc to ty? i tyżeś to, Jacku
Soplico? pod kapturem? żyłeś po żebracku!
Ty, którego pamiętam, gdy zdrowy, rumiany,
Piękny szlachcic, gdy tobie pochlebiały pany,
Gdy za tobą kobiety szalały! Wąsalu!
Nie tak to dawno! takeś zestarzał się z żalu!
Jakżem ciebie nie poznał po owym wystrzale,
Kiedyś tak do niedźwiedzia trafił doskonale?
Bo nad ciebie nie miała strzelca Litwa nasza,

Byłeś także po Maćku pierwszy do pałasza!
Prawda! o tobie niegdyś śpiewały szlachcianki:
«Oto Jacek wąs kręci, trzęsą się zaścianki,
A komu na swym wąsie węzełek zawiąże,
Ten zadrży, choćby to był sam Radziwiłł książę».
Zawiązałeś ty węzeł i mojemu Panu!
Nieszczęśniku! i tyżeś? do takiego stanu?
Jacek Wąsal kwestarzem! wielkie sądy Boże!
I teraz! ha! bezkarnie ujść tobie nie może,
Przysiągłem: kto Horeszków krwi kroplę wysączył...»

Tymczasem Ksiądz na łożu usiadł i tak kończył:
«Jeździłem koło zamku; ile biesów w głowie
I w sercu miałem, kto ich imiona wypowie!
Stolnik! zabija dziecię własne, mnie już zabił,
Zniszczył! — Jadę pod bramę, szatan mię tam wabił.
Patrz, jak on hula! co dzień w zamku pijatyka,
Ile świec w oknach, jaka brzmi w salach muzyka!
I ten zamek na łysą głowę mu nie runie! —
Pomyśl o zemście, to wnet szatan broń podsunie.
Ledwiem pomyślił, szatan nasyła Moskali.
Stałem patrząc; wiesz, jak wasz zamek szturmowali.

* * *

Bo fałsz, żebym był w jakiej z Moskalami zmowie.

* * *

Patrzyłem; różne myśli snuły się po głowie.
Zrazu z uśmiechem głupim, jak na pożar dziecko,
Patrzyłem, potem radość uczułem zbojecką,
Czekając, rychło zacznie palić się i walić;
Czasem myśl przychodziła skoczyć, ją ocalić,
Nawet Stolnika —

* * *

Broniliście się, ty wiesz, dzielnie i przytomnie,
Zdziwiłem się; Moskale padali wkoło mnie,

Кніга чацвёртая
Пушча

Книга четвертая
Пуща

Księga czwarta
Knieja

Bydlęta, źle strzelają! — na widok ich klęski
Złość mię znowu porwała. — Ten Stolnik zwycięski!
I tak-że mu na świecie wszystko się powodzi?
I z tej strasznej napaści z tryumfem wychodzi?
Odjeżdżałem ze wstydem — właśnie był poranek,
Wtem ujrzałem, poznałem: wystąpił na ganek
I brylantową szpinką ku słońcu migotał,
I wąs pokręcał dumnie, i wzrok dumny miotał,
I zdało mi się, że mnie szczególniej urągał,
Że mnie poznał i ku mnie rękę t a k wyciągał,
Szydząc i grożąc. — Chwytam karabin Moskala,
Ledwiem przyłożył, prawie nie mierzył — wypala!
Wiesz!

Przeklęta broń ognista! kto mieczem zabija,
Musi składać się, natrzeć, odbija, wywija,
Może rozbroić wroga, miecz w pół drogi wstrzymać;
Ale ta broń ognista, dosyć zamek imać,
Chwila, jedna iskierka...

* * *

Czyż uciekałem, kiedyś mierzył do mnie z góry?
Utkwiłem oczy we dwie twojej broni rury,
Rozpacz, jakiś żal dziwny do ziemi mnie przybił!
Czemuż? ach, mój Gerwazy, czemuś wtenczas chybił?
Łaskę byś zrobił! widać za pokutę grzechu
Trzeba było...»

Tu znowu brakło mu oddechu.

«Bóg widzi, rzecze Klucznik, szczerze trafić chciałem!
Ileż ty krwi wylałeś twoim jednym strzałem,
Ileż klęsk spadło na nas i na twą rodzinę,
A wszystko to przez Waszą, Panie Jacku, winę!
A wszakże gdy dziś jegry Hrabię na cel wzięli,
Ostatniego z Horeszków, chociaż po kądzieli,
Tyś go zasłonił, i gdy Moskal do mnie palił,
Tyś mię rzucił o ziemię, tak nas dwóch ocalił.
Jeśli prawda, że jesteś księdzem zakonnikiem,

Jużci sukienka broni cię przed Scyzorykiem.
Bądź zdrów, więcej na Waszym nie postanę progu,
Z nami kwita — zostawmy resztę Panu Bogu».

Jacek rękę wyciągnął — cofnął się Gerwazy:
«Nie mogę, rzekł, bez mego szlachectwa obrazy
Dotykać rękę takim morderstwem skrwawioną
Z prywatnej zemsty, nie zaś *pro publico bono*».

Ale Jacek, z poduszek na łoże upadłszy,
Zwrócił się ku Sędziemu, a był coraz bladszy
I niespokojnie pytał o księdza plebana,
I wołał na Klucznika: «Zaklinam Waćpana,
Abyś został; wnet skończę, ledwie mam dość mocy
Zakończyć — Panie Klucznik — ja umrę tej nocy!»

«Co, bracie? krzyknął Sędzia, widziałem, wszak rana
Niewielka, co ty mówisz? po księdza plebana;
Może źle opatrzono — zaraz po doktora,
W apteczce jest...» Ksiądz przerwał: «Bracie, już nie pora.
Miałem tam strzał dawniejszy, dostałem pod Jena,
Źle zgojony, a teraz draśniono — gangrena
Już tu — znam się na ranach, patrz, jaka krew czarna
Jak sadza, co tu doktor? ale to rzecz marna,
Raz umieramy, jutro czy dziś oddać duszę —
Panie Klucznik, przebaczysz mnie, ja skończyć muszę!

* * *

Jest w tym zasługa nie chcieć zostać winowajcą
Narodowym, choć naród okrzyczy cię zdrajcą!
Zwłaszcza w kim taka, jaka była we mnie duma!

* * *

Imię zdrajcy przylgnęło do mnie jako dżuma.
Odwracali ode mnie twarz obywatele,
Uciekali ode mnie dawni przyjaciele,
Kto był lękliwy, z dala witał się i stronił;
Nawet lada chłop, lada Żyd, choć się pokłonił,

To mię z boku szyderskim przebijał uśmiechem;
Wyraz «zdrajca» brzmiał w uszach, odbijał się echem
W domie, w polu; ten wyraz od rana do mroku
Wił się przede mną, jako plama w chorym oku.
Przecież nie byłem zdrajcą kraju.

Moskwa mnie uważała gwałtem za stronnika,
Dano Soplicom znaczną część dóbr nieboszczyka,
Targowiczanie potem chcieli mnie zaszczycić*
Urzędem. — Gdybym wtenczas chciał się przemoskwicić!
Szatan radził — już byłem możny i bogaty;
Gdybym został Moskalem? najpierwsze magnaty
Szukałyby mych względów; nawet szlachta braty,
Nawet gmin, który swoim tak łacnie uwłacza,
Tym, którzy Moskwie służą, szczęśliwszym — przebacza!
Wiedziałem to, a przecież — nie mogłem.

* * *

Uciekłem z kraju!
Gdziem nie był! com nie cierpiał!

* * *

Aż Bóg raczył lekarstwo jedyne objawić.
Poprawić się potrzeba było i naprawić
Ile możności to...

* * *

Córka Stolnika, ze swym mężem Wojewodą
Gdzieś w Sybir wywieziona, tam umarła młodo;
Zostawiła tę w kraju córkę, małą Zosię,
Kazałem ją hodować.

* * *

Bardziej niźli z miłości, może z głupiej pychy
Zabiłem; więc pokora, wszedłem między mnichy,
Ja, niegdyś dumny z rodu, ja, com był junakiem,

Spuściłem głowę, kwestarz, zwałem się Robakiem,
Że jako robak w prochu...

Zły przykład dla Ojczyzny, zachętę do zdrady
Trzeba było okupić dobrymi przykłady,
Krwią, poświęceniem się...

Biłem się za kraj; gdzie? jak? zmilczę; nie dla chwały
Ziemskiej biegłem tylekroć na miecze, na strzały.
Milej sobie wspominam nie dzieła waleczne
I głośne, ale czyny ciche, użyteczne,
I cierpienia, których nikt...

Udało mi się nieraz do kraju przedzierać,
Rozkazy wodzów nosić, wiadomości źbierać,
Układać zmowy — znają i Galicyjanie
Ten kaptur mnisi — znają i Wielkopolanie!
Pracowałem przy taczkach rok w pruskiej fortecy,
Trzy razy Moskwa kijmi zraniła me plecy,
Raz już wiedli na Sybir; potem Austryjacy
W Szpilbergu zakopali mnie w lochach do pracy,
W *carcer durum*. — A Pan Bóg wybawił mię cudem
I pozwolił umierać między swoim ludem,
Z Sakramentami.

Może i teraz, kto wie? możem znowu zgrzeszył!
Możem nad rozkaz wodzów powstanie przyśpieszył!
Ta myśl, że dóm Sopliców pierwszy się uzbroi,
Że pierwszą Pogoń w Litwie zatkną krewni moi!...
Ta myśl... zdaje się czysta...

Chciałeś zemsty? masz! boś ty był narzędziem kary
Bożej! twoim Bóg mieczem rozciął me zamiary.
Tyś wątek spisku, tyle lat snowany, splątał!
Cel wielki, który całe życie me zaprzątał,
Ostatnie moje ziemskie uczucie na świecie,
Którem tulił, hodował jak najmilsze dziecię,
Tyś zabił w oczach ojca, a jam ci przebaczył!
Ty!...»

«Oby tylko równie Bóg przebaczyć raczył,
Przerwał Klucznik; jeżeli masz przyjąć wijatyk,
Księże Jacku, toć ja nie luter, nie syzmatyk!
Kto umierającego smuci, wiem, że grzeszy.
Powiem tobie coś, pewnie to ciebie pocieszy.
Kiedy nieboszczyk Pan mój upadał zraniony,
A ja, klęcząc nad jego piersią pochylony
I miecz maczając w ranę, zemstę zaprzysiągnął,
Pan głowę wstrząsnął, rękę ku bramie wyciągnął
W stronę, gdzie stałeś, i krzyż w powietrzu naznaczył;
Mówić nie mógł, lecz dał znak, że zbójcy przebaczył.
Ja też pojąłem, ale tak się z gniewu wściekłem,
Że o tym krzyżu nigdy i słowa nie rzekłem».

Tu rozmowę przerwały chorego cierpienia
I nastąpiła długa godzina milczenia.
Oczekują plebana. — Podkowy zagrzmiały,
Zastukał do komnaty arendarz zdyszały,
List ma ważny, samemu Jackowi pokaże;
Jacek bratu oddaje, głośno czytać każe.
List od Fiszera, który był natenczas szefem
Sztabu armiji polskiej pod Księciem Józefem.
Donosi, że w cesarskim tajnym gabinecie
Stanęła wojna; Cesarz już po całym świecie
Ogłasza ją; sejm walny w Warszawie zwołany,
I skonfederowane Mazowieckie Stany
Wyrzeką uroczyście przyłączenie Litwy.

Jacek, słuchając, cicho odmówił modlitwy,
Przycisnąwszy do piersi święconą gromnicę,
Podniosł w niebo zatlone nadzieją źrenice
I zalał się ostatnich łez rozkosznych zdrojem:
«Teraz, rzekł, Panie, sługę Twego puść z pokojem!»

Wszyscy uklękli; a wtem ozwał się pod progiem
Dzwonek: znak, że przyjechał pleban z Panem Bogiem.

Właśnie już noc schodziła i przez niebo mleczne,
Różowe, biegą pierwsze promyki słoneczne,
Wpadły przez szyby jako strzały brylantowe,

Odbiły się na łożu o chorego głowę
I ubrały mu złotem oblicze i skronie,
Że błyszczał jako święty w ognistej koronie.

KSIĘGA JEDENASTA • ROK 1812

T r e ś ć: Wróżby wiosenne. Wkroczenie wojsk. Nabożeństwo. Rehabilitacja urzędowa śp. Jacka Soplicy. Z rozmów Gerwazego i Protazego wnosić można bliski koniec procesu. Umizgi ułana z dziewczyną. Rozstrzyga się spór o Kusego i Sokoła. Za czym goście zgromadzają się na biesiadę. Przedstawienie wodzom par narzeczonych.*

O roku ów! kto ciebie widział w naszym kraju!
Ciebie lud zowie dotąd rokiem urodzaju,
A żołnierz rokiem wojny; dotąd lubią starzy
O tobie bajać, dotąd pieśń o tobie marzy.
Z dawna byłeś niebieskim oznajmiony cudem
I poprzedzony głuchą wieścią między ludem;
Ogarnęło Litwinów serca z wiosny słońcem
Jakieś dziwne przeczucie, jak przed świata końcem,
Jakieś oczekiwanie tęskne i radośne.

Kiedy pierwszy raz bydło wygnano na wiosnę,
Uważano, że chociaż zgłodniałe i chude,
Nie biegło na ruń*, co już umaiła grudę,
Lecz kładło się na rolę i schyliwszy głowy,
Ryczało albo żuło swój pokarm zimowy.

I wieśniacy ciągnący na jarzynę pługi
Nie cieszą się, jak zwykle, z końca zimy długiéj,
Nie śpiewają piosenek, pracują leniwo,
Jakby nie pamiętali na zasiew i żniwo.
Co krok wstrzymują woły i podjazdki w bronie
I poglądają z trwogą ku zachodniej stronie,
Jakby z tej strony miał się objawić cud jaki,
I uważają z trwogą wracające ptaki.
Bo już bocian przyleciał do rodzinnej sosny
I rozpiął skrzydła białe, wczesny sztandar wiosny;
A za nim, krzykliwymi nadciągnąwszy pułki,

Gromadziły się ponad wodami jaskółki
I z ziemi zmarzłej brały błoto na swe domki.
W wieczor słychać w zaroślach szept ciągnącej słomki,
I stada dzikich gęsi szumią ponad lasem,
I znużone na popas spadają z hałasem,
A w głębi ciemnej nieba wciąż jęczą żurawie.
Słysząc to nocni stróże pytają w obawie,
Skąd w królestwie skrzydlatym tyle zamieszania,
Jaka burza te ptaki tak wcześnie wygania.

Aż oto nowe stada, jakby gilów, siewek
I szpaków, stada jasnych kit i chorągiewek
Zajaśniały na wzgórkach, spadają na błonie.
Konnica! dziwne stroje, nie widziane bronie,
Pułk za pułkiem, a środkiem, jak stopione śniegi,
Płyną drogami kute żelazem szeregi;
Z lasów czernią się czapki, rzęd bagnetów błyska,
Roją się nieźliczone piechoty mrowiska.

Wszyscy na północ: rzekłbyś, iż wonczas z w y r a j u*
Za ptastwem i lud ruszył do naszego kraju,
Pędzony niepojętą, instynktową mocą.

Konie, ludzie, armaty, orły dniem i nocą
Płyną; na niebie gorą tu i ówdzie łuny,
Ziemia drży, słychać, biją stronami pioruny. —

Wojna! wojna! Nie było w Litwie kąta ziemi,
Gdzie by jej huk nie doszedł; pomiędzy ciemnemi
Puszczami chłop, którego dziady i rodzice
Pomarli, nie wyjrzawszy za lasu granice,
Który innych na niebie nie rozumiał krzyków
Prócz wichrów, a na ziemi prócz bestyi ryków,
Gości innych nie widział oprócz spółleśników —
Teraz widzi: na niebie dziwna łuna pała,
W puszczy łoskot, to kula od jakiegoś działa,
Zbłądziwszy z pola bitwy, dróg w lesie szukała,
Rwąc pnie, siekąc gałęzie. Żubr, brodacz sędziwy,
Zadrżał we mchu, najeżył długie włosie grzywy,
Wstaje na wpół, na przednich nogach się opiera
I potrząsając brodą, zdziwiony spoziera

Na błyskające nagle między łomem zgliszcze:
Był to zbłąkany granat, kręci się, wre, świszcze,
Pękł z hukiem jakby piorun; żubr pierwszy raz w życiu
Zląkł się i uciekł w głębszym schować się ukryciu.

Bitwa! gdzie? w której stronie? pytają młodzieńca,
Chwytają broń; kobiety wznoszą w niebo ręce;
Wszyscy pewni zwycięstwa, wołają ze łzami:
«Bóg jest z Napoleonem, Napoleon z nami!»

O wiosno! kto cię widział wtenczas w naszym kraju,
Pamiętna wiosno wojny, wiosno urodzaju!
O wiosno, kto cię widział, jak byłaś kwitnąca
Zbożami i trawami, a ludźmi błyszcząca,
Obfita we zdarzenia, nadzieją brzemienna!
Ja ciebie dotąd widzę, piękna maro senna!
Urodzony w niewoli, okuty w powiciu,
Ja tylko jedną taką wiosnę miałem w życiu.

Soplicowo leżało tuż przy wielkiej drodze,
Którą od strony Niemna ciągnęli dwaj wodze:
Nasz Książę Józef i król westfalski Hieronim.
Już zajęli część Litwy od Grodna po Słonim,
Gdy król rozkazał wojsku dać trzy dni wytchnienia.
Ale polscy żołnierze mimo utrudzenia
Skarżyli się, że król im marszu nie dozwala,
Tak radzi by co prędzej doścignąć Moskala.

W mieście pobliskim stanął główny sztab książęcy,
A w Soplicowie oboz czterdziestu tysięcy
I ze sztabami swymi jenerał Dąbrowski,
Kniaziewicz, Małachowski, Giedrojć i Grabowski.

Późno było, gdy weszli; więc każdy, gdzie może,
Zabierają kwatery w zamczysku, we dworze;
Skoro dano rozkazy, rozstawiono czaty,
Każdy strudzony poszedł spać do swej komnaty.
Z nocą wszystko ucichło: oboz, dwór i pole;
Widać tylko, jak cienie, błądzące patrole
I gdzieniegdzie błyskania ognisk obozowych,
Słychać kolejne hasła stanowisk wojskowych.

Spali: gospodarz domu, wodze i żołnierze;
Oczu tylko Wojskiego sen słodki nie bierze;
Bo Wojski ma na jutro biesiadę wyprawić,
Którą chce dom Sopliców na wiek wieków wsławić:
Biesiadę godną miłych sercom polskim gości
I odpowiedną wielkiej dnia uroczystości,
Co jest świętem kościelnym i świętem rodziny;
Jutro odbyć się mają trzech par zaręczyny.
Zaś jenerał Dąbrowski oświadczył z wieczora,
Że chce mieć obiad polski.

Choć spoźniona pora,
Wojski zebrał co prędzej z sąsiedztwa kucharzy;
Pięciu ich było, służą, on sam gospodarzy.
Jako kuchmistrz białym się fartuchem opasał,
Wdział szlafmycę, a ręce do łokciów zakasał;
W ręku ma plackę muszą, owad lada jaki
Odpędza, wpadający chciwie na przysmaki;
Drugą ręką przetarte okulary włożył,
Dobył z zanadrza księgę, odwinął, otworzył.

Księga ta miała tytuł: *Kucharz doskonały**.
W niej spisane dokładnie wszystkie specyjały
Stołów polskich; podług niej Hrabia na Tęczynie
Dawał owe biesiady we włoskiej krainie,
Którym się Ojciec Święty Urban Ósmy dziwił*;
Podług niej później Karól-Kochanku-Radziwiłł,
Gdy przyjmował w Nieświżu króla Stanisława,
Sprawił pamiętną ową ucztę, której sława
Dotąd żyje na Litwie we gminnej powieści.

Co Wojski wyczytawszy pojmie i obwieści,
To natychmiast kucharze robią umiejętni.
Wre robota, pięćdziesiąt nożów w stoły tętni,
Zwijają się kuchciki czarne jak szatany:
Ci niosą drwa, ci z mlekiem i z winem sagany,
Leją w kotły, skowrody, w rondle, dym wybucha;
Dwóch kuchcików przy piecu siedzi, w mieszki dmucha,
Wojski, ażeby ogień tym łacniej rozpalać,
Rozkazał stopionego masła na drwa nalać
(Zbytek ten dozwolony jest w dostatnim domu).

Kuchciki sypią w ogień suche pęki łomu.
Inni na rożny sadzą ogromne pieczenie
Wołowe, sarnie, combry dzicze i jelenie;
Ci skubią stosy ptastwa, lecą puchów chmury,
Obnażają się głuszce, cietrzewie i kury.
Lecz kur niewiele było; od owej wyprawy,
Którą w czasie zajazdu Dobrzyński Sak krwawy
Zrobił na kurnik, kędy Zosi gospodarstwo
Zniszczył, nie zostawiwszy sztuki na lekarstwo —
Jeszcze nie mogło ptastwem zakwitnąć na nowo
Sławne niegdyś ze drobiu swego Soplicowo.
Zresztą zaś miąs wszelakich był wielki dostatek,
Co się zgromadzić dało i z domu, i z jatek,
I z lasów, i z sąsiedztwa, z bliska i z daleka:
Rzekłbyś, ptasiego tylko niedostaje mleka.
Dwie rzeczy, których hojny pan do uczty szuka,
Łączą się w Soplicowie: dostatek i sztuka.

Już wschodził uroczysty dzień *Najświętszej Panny*
Kwietnej; pogoda była prześliczna, czas ranny,
Niebo czyste, wokoło ziemi obciągnięte,
Jako morze wiszące, ciche, wklęsło-wgięte;
Kilka gwiazd świeci z głębi, jako perły ze dna
Przez fale; z boku chmurka biała, sama jedna,
Podlatuje i skrzydła w błękicie zanurza,
Podobne do niknących piór Anioła Stróża,
Który nocną modlitwą ludzi przytrzymany
Spóźnił się, śpieszy wracać między spółniebiany.

Już ostatnie perły gwiazd zamierzchły i na dnie
Niebios zgasły, i niebo środkiem czoła bladnie,
Prawą skronią złożone na wezgłowiu cieni
Jeszcze smagławe, lewą coraz się rumieni;
A dalej okrąg, jakby powieka szeroka
Rozsuwa się i w środku widać białek oka,
Widać tęczę, źrenicę — już promień wytrysnął,
Po okrągłych niebiosach wygięty przebłysnął
I w białej chmurce jako złoty grot zawisnął.
Na ten strzał, na dnia hasło, pęk ogniów wylata,
Tysiąc rac krzyżuje się po okręgu świata,
A oko słońca weszło — jeszcze nieco senne,

Przymruża się, drżąc wstrząsa swe rzęsy promienne,
Siedmią barw błyszczy razem: szafirowe razem,
Razem krwawi się w rubin i żółknie topazem,
Aż rozlśniło się jako kryształ przezroczyste,
Potem jak brylant światłe, na koniec ogniste,
Jak księżyc wielkie, jako gwiazda migające:
Tak po nieźmiernym niebie szło samotne słońce.

Dziś pospólstwo litewskie z całej okolicy
Zebrało się przed wschodem wokoło kaplicy,
Jak gdyby na nowego ogłoszenie cudu.
Zbiór ten pochodził w części z pobożności ludu,
A w części z ciekawości: bo dziś w Soplicowie
Na nabożeństwie mają być jenerałowie,
Sławni dowódcy owi naszych legijonów,
Których lud znał imiona i czcił jak patronów,
Których wszystkie tułactwa, wyprawy i bitwy
Były ewangeliją narodową Litwy.

Już przyszło oficerów kilku, tłum żołnierzy;
Lud ich otacza, patrzy, ledwie oczom wierzy,
Oglądając rodaków mundury noszących,
Zbrojnych, wolnych i polskim językiem mówiących.

Wyszła msza — nie obejmie świątynia maleńka
Całego zgromadzenia; lud na trawie klęka,
Patrząc we drzwi kaplicy, odkrywają głowy:
Włos litewskiego ludu, biały albo płowy,
Pozłacał się jako łan dojrzałego żyta;
Gdzieniegdzie kraśna główka dziewicza wykwita,
Ubrana w świeże kwiaty albo w pawie oczy
I wstęgi rozplecione, ozdoby warkoczy,
Śród głów męskich, jak w zbożu bławat i kąkole.
Klęczący różnobarwy tłum okrywa pole,
A na głos dzwonka, niby na wiatru powianie,
Chylą się wszystkie głowy jak kłosy na łanie.

Wieśniaczki dziś na ołtarz Matki Zbawiciela
Niosą pierwszy dar wiosny, świeże snopki ziela;
Wszystko wkoło ubrane w bukiety i w wianki,
Ołtarz, obraz, a nawet dzwonnica i ganki.

Czasem poranny wietrzyk, gdy ze wschodu wionie,
Zrywa wianki i rzuca na klęczących skronie,
I rozlewa jak z mszalnej kadzielnicy wonie.

A gdy w kościele było po mszy i kazaniu,
Wyszedł przewodniczący całemu zebraniu
Podkomorzy, niedawno przez powiatu stany
Zgodnie konfederackim marszałkiem obrany*.
Miał mundur województwa: żupan złotem szyty,
Kontusz gredyturowy z frędzlą i pas lity,
Przy którym karabela z głownią jaszczurową;
Na szyi świecił wielką szpinką brylantową;
Konfederatka biała, a na niej pęk gruby
Drogich piórek, były to białych czapel czuby
(Na fest kładnie się tylko kitka tak bogata,
Której każde pióreczko kosztuje dukata).
Tak ubrany, na wzgórek wstąpił przed kościołem,
Wieśniacy i żołnierstwo ścisnęło się kołem,
On rzekł:

«Bracia! ogłosił wam ksiądz na ambonie
Wolność, którą Cesarz-Król przywrócił Koronie,
A teraz Litewskiemu Księstwu, Polszcze całej
Przywraca; słyszeliście rządowe uchwały
I zwołujące walny sejm uniwersały.
Ja tylko mam słów parę przemówić do gminy
W rzeczy, która się tyczy Sopliców rodziny,
Tutejszych panów.

Cała pomni okolica,
Co tu zbroił nieboszczyk — pan Jacek Soplica;
Ale kiedy o grzechach jego wszyscy wiecie,
Czas i zasługi jego ogłosić na świecie:
Obecni tu są naszych wojsk jenerałowie,
Od których usłyszałem wszystko, co wam mowię.
Ten Jacek nie był umarł (jak głoszono) w Rzymie,
Tylko odmienił życie dawne, stan i imię;
A wszystkie przeciw Bogu i Ojczyźnie winy
Zgładził przez żywot święty i przez wielkie czyny.

On to pod Hohenlinden*, gdy Ryszpans jenerał

Na pół pobity już się do odwrotu zbierał,
Nie wiedząc, że Kniaziewicz ciągnie ku odsieczy,
On to Jacek, zwan Robak, śród grotów i mieczy
Przeniosł od Kniaziewicza listy Ryszpansowi,
Donoszące, że nasi biorą tył wrogowi.
On potem w Hiszpaniji, gdy nasze ułany
Zdobyły Samosiery grzbiet oszańcowany,
Obok Kozietulskiego był ranny dwa razy!
Następnie, jak wysłaniec, z tajnymi rozkazy
Biegał po różnych stronach ducha ludzi badać,
Towarzystwa tajemne wiązać i zakładać;
Na koniec w Soplicowie, w swym ojczystym gnieździe,
Gdy gotował powstanie, zginął na zajeździe.
Właśnie o jego śmierci nadeszła wiadomość
Do Warszawy w tę chwilę, gdy Cesarz Jegomość
Raczył mu dać za dawne czyny bohaterskie
Legiji Honorowej znaki kawalerskie.

Owoż te wszystkie rzeczy mając na uwadze,
Ja, reprezentujący województwa władzę,
Moją konfederacką ogłaszam wam laską:
Że Jacek wierną służbą i cesarską łaską
Zniosł infamiji plamę, powraca do cześci
I znowu się w rzęd prawych patryjotów mieści;
Więc kto będzie śmiał Jacka zmarłego rodzinie
Wspomnieć kiedy o dawnej, zagładzonej winie,
Ten podpadnie za karę takiego wyrzutu
Gravis notae maculae, wedle słów Statutu
Karzących tak *militem* jak i skartabella,
Co by siał infamiją na obywatela;
A że teraz jest równość, więc artykuł trzeci
Obowiązuje równie i mieszczan, i kmieci.
Ten wyrok marszałkowski pan Pisarz umieści
W aktach Jeneralności, a Woźny obwieści.

Co się tycze Legiji Honorowej krzyża,
Że poźno przyszedł, nic to sławie nie ubliża;
Jeśli Jackowi nie mógł służyć ku ozdobie,
Niech służy ku pamiątce, wieszam go na grobie.
Trzy dni tu będzie wisiał, potem do kaplicy
Złoży się jako wotum dla Boga Rodzicy».

To powiedziawszy, order wydobył z pokrowca
I zawiesił na skromnym krzyżyku grobowca
Uwiązaną w kokardę wstążeczkę czerwoną
I krzyż biały gwiaździsty ze złotą koroną;
Przeciw słońcu promienie gwiazdy zajaśniały
Jako ostatni odbłysk ziemskiej Jacka chwały.
Tymczasem lud na klęczkach Anioł Pański mowi,
Upraszając o wieczny pokój grzesznikowi;
Sędzia obchodzi gości i wiejską gromadę,
Wszystkich do Soplicowa wzywa na biesiadę.

Ale na przyźbie domu usiedli dwaj starce,
Mając u kolan pełne miodu dwa półgarce;
Patrzą w sad, gdzie śród pączków barwistego maku
Stał ułan jak słonecznik, w błyszczącym kołpaku,
Strojnym blachą złocistą i piórem koguta;
Przy nim dziewczę, w zielonej sukience jak ruta
Pozioma, wznosi oczki błękitne jak bratki
Ku oczom chłopca; dalej panny rwały kwiatki
Po ogrodzie, umyślnie odwracając głowy
Od kochanków, żeby im nie mięszać rozmowy.

Ale starce miód piją, tabakierką z kory
Częstując się nawzajem, toczą rozhowory.

«Tak, tak, mój Protazeńku», rzekł klucznik Gerwazy.
«Tak, tak, mój Gerwazeńku», rzekł woźny Protazy.
«Tak to, tak!» powtórzyli zgodnie kilka razy,
Kiwając w takt głowami; wreszcie Woźny rzecze:
«Iż proces nasz kończy się dziwnie, ja nie przeczę;
Wszakże były przykłady; pamiętam procesy,
W których się działy gorsze niż u nas ekscesy,
A intercyza cały zakończyła kłopot:
Tak z Borzdobohatymi pogodził się Łopot,
Krepsztulowie z Kupściami, Putrament z Pikturną,
Z Odyńcami Mackiewicz, z Kwileckimi Turno.
Co mówię! wszak Polacy miewali zamieszki
Z Litwą, gorsze niżeli z Soplicą Horeszki,
A gdy na rozum wzięła królowa Jadwiga,
To się bez sądów owa skończyła intryga.
Dobrze, gdy strony mają panny albo wdowy

Na wydaniu, to zawsze kompromis gotowy.
Najdłuższy proces zwykle bywa z duchowieństwem
Katolickim albo też z bliskim pokrewieństwem,
Bo wtenczas sprawy skończyć nie można małżeństwem.
Stąd to Lachy z Rusami w sporach nieskończonych,
Idąc z Lecha i Rusa, dwu braci rodzonych;
Stąd się tyle procesów litewskich ciągnęło
Długo z księżmi Krzyżaki, aż wygrał Jagiełło.
Stąd na koniec *pendebat* długo przed aktami
Sławny ów proces Rymszów z dominikanami,
Aż wygrał wreszcie syndyk klasztorny ksiądz Dymsza,
Skąd jest przysłowie: większy Pan Bóg niż pan Rymsza;
Ja zaś dołożę: lepszy miód od Scyzoryka».
To mówiąc, półgarcówką przepił do Klucznika.

«Prawda! prawda! rzekł na to Gerwazy wzruszony.
Dziwneć to były losy tej naszej Korony
I naszej Litwy! wszak to jak małżonków dwoje!
Bóg złączył, a czart dzieli, Bóg swoje, czart swoje!
Ach, bracie Protazeńku! że to oczy nasze
Widzą! że znowu do nas ci Koronijasze
Zawitali! Służyłem ja z nimi przed laty,
Pamiętam, dzielne były z nich konfederaty!
Gdyby nieboszczyk pan mój Stolnik dożył chwili!
O Jacku! Jacku! — lecz cóż będziemy kwilili?
Skoro dziś znowu Litwa łączy się z Koroną,
Toć tym samym już wszystko zgodzono, zgładzono».

«I to dziw, rzekł Protazy, że o tej to Zosi,
O której rękę teraz nasz Tadeusz prosi,
Było przed rokiem omen, jakoby znak z nieba!»
«Panną Zofiją, przerwał Klucznik, zwać ją trzeba,
Bo już dorosła, nie jest dziewczyną maluczką,
Przy tym z krwi dygnitarskiej, jest Stolnika wnuczką».
«Owoż, kończył Protazy, był to znak proroczy
O jej losie, widziałem znak na własne oczy.
Przed rokiem tu siedziała w święto czeladź nasza,
Pijąc miod, alić patrzym: pęc, pada z poddasza
Dwóch wróblów bijących się, oba samcy stare,
Jeden, młodszy cokolwiek, miał podgarle szare,

Drugi czarne; dalejże tłuc się po podwórzu,
Przewracać kulki, że aż zaryli się w kurzu;
My patrzym, a tymczasem szepcą sobie sługi,
Że ten czarny niech będzie Horeszko, a drugi
Soplica; więc ilekroć szary był na górze,
Krzyczą: «Wiwat Soplica! pfe, Horeszki tchórze!»
A gdy spadał, wołali: «Popraw się, Soplica!
Nie daj się magnatowi, to wstyd na szlachcica!»
Tak śmiejąc się czekamy, kto kogo pokona;
Wtem Zosieńka, nad ptastwem litością wzruszona,
Podbiegła i nakryła rączką te rycerze;
Jeszcze się w ręku bili, aż leciało pierze,
Taka była zawziętość w tym maleńkim lichu.
Baby, patrząc na Zosię, gadały po cichu,
Że pewnie przeznaczeniem będzie tej dziewczyny
Pogodzić dwie od dawna zwaśnione rodziny.
A widzę, że się dzisiaj ziścił omen babi.
Prawdać to, że naonczas myślano o Hrabi,
Nie zaś o Tadeuszu».

Na to Klucznik rzecze:
«Dziwne są sprawy w świecie, kto wszystko dociecze!
Ja też powiem Waszeci rzecz, choć nie tak cudną
Jak ów omen, a przecież do pojęcia trudną.
Wiesz, iż dawniej rad bym był Sopliców rodzinę
W łyżce wody utopić; a tego chłopczynę,
Tadeusza, od dziecka nieźmiernie polubił.
Uważałem, że gdy się z chłopiętami czubił,
Zawsze ich zbił; więc ilekroć do zamku biegał,
Jam go zawsze do trudnych imprezów podżegał.
Wszystko mu się udało; czy wydrzeć gołębie
Na wieży, czy jemiołę oberwać na dębie,
Czyli z najwyższej sosny złupić wronie gniazdo,
Wszystko umiał, myśliłem: pod szczęśliwą gwiazdą
Urodził się ten chłopiec, szkoda, że Soplica!
Któż by zgadł, że w nim zamku powitam dziedzica,
Męża panny Zofiji, mej Wielmożnej Pani!»

Tu skończyli rozmowę, piją zadumani,
Słychać tylko niekiedy te krótkie wyrazy:

«Tak, tak, Panie Gerwazy» — «Tak, Panie Protazy».

Przyzba tykała kuchni, której okna stały
Otworem i dym jako z pożaru buchały,
Aż z kłębów dymu, niby biała gołębica,
Mignęła świecąca się kuchmistrza szlafmyca.
Wojski przez okno kuchni, ponad starców głowy
Wytknąwszy głowę, milczkiem słuchał ich rozmowy
I podał im nareszcie filiżanki spodek
Pełen biszkoktów, mówiąc: «Zakąście wasz miodek.
A ja wam też opowiem historią ciekawą
Sporu, który miał bitwą zakończyć się krwawą,
Gdy polujący w głębi nalibockich lasów
Rejtan wypłatał sztukę książęciu Denassów.
Tej sztuki omal własnym nie przypłacił zdrowiem;
Jam kłótnię panów zgodził, jak to wam opowiem».
Ale Wojskiego powieść przerwali kucharze,
Pytając, komu serwis ustawiać rozkaże.

Wojski odszedł, a starcy, zaczerpnąwszy miodu,
Zadumani zwrócili oczy w głąb ogrodu,
Gdzie ów dorodny ułan rozmawiał z panienką.
Właśnie ułan, ująwszy jej dłoń lewą ręką
(Prawą miał na temlaku, widać, że był ranny),
Z takimi odezwał się słowami do panny:

«Zofijo, musisz to mnie koniecznie powiedzieć,
Nim zamienim pierścionki, muszę o tym wiedzieć.
I cóż, że przeszłej zimy byłaś już gotowa
Dać słowo mnie? ja wtenczas nie przyjąłem słowa:
Bo i cóż mi po takim wymuszonym słowie.
Wtenczas bawiłem bardzo krótko w Soplicowie,
Nie byłem taki próżny, ażebym się łudził,
Żem jednym mym spojrzeniem miłość w tobie wzbudził;
Ja nie fanfaron, chciałem mą własną zasługą
Zyskać twe względy, choćby przyszło czekać długo.
Teraz jesteś łaskawa twe słowo powtórzyć:
Czymże na tyle łaski umiałem zasłużyć?
Może mnie bierzesz, Zosiu, nie tak z przywiązania,
Tylko że stryj i ciotka do tego cię skłania;
Ale małżeństwo, Zosiu, jest rzecz wielkiej wagi,

Radź się serca własnego, niczyjej powagi
Tu nie słuchaj, ni stryja prośb, ni namów cioci;
Jeśli nie czujesz dla mnie nic oprócz dobroci,
Możem te zaręczyny czas jakiś odwlekać,
Więzić twej woli nie chcę, będziem, Zosiu, czekać.
Nic nas nie nagli, zwłaszcza że wczora wieczorem
Dano mi rozkaz zostać w Litwie instruktorem
W pułku tutejszym, nim się z mych ran nie wyleczę.
I cóż, kochana Zosiu?»

Na to Zosia rzecze,
Wznosząc głowę i patrząc w oczy mu nieśmiało:
«Nie pamiętam już dobrze, co się dawniej działo,
Wiem, że wszyscy mówili, iż za mąż iść trzeba
Za Pana; ja się zawsze zgadzam z wolą Nieba
I z wolą starszych». Potem, spuściwszy oczęta,
Dodała: «Przed odjazdem, jeśli Pan pamięta,
Kiedy umarł ksiądz Robak, w ową burzę nocną,
Widziałam, że Pan jadąc żałował nas mocno,
Pan łzy miał w oczach; te łzy, powiem Panu szczerze,
Wpadły mnie aż do serca; odtąd Panu wierzę,
Że mnie lubisz; ilekroć mówiłam pacierze
Za Pana powodzenie, zawsze przed oczami
Stał Pan z tymi dużymi, błyszczącymi łzami.
Potem Podkomorzyna do Wilna jeździła,
Wzięła mię tam na zimę, alem ja tęskniła
Do Soplicowa i do tego pokoiku,
Gdzie mnie Pan naprzód w wieczor spotkał przy stoliku,
Potem pożegnał; nie wiem, skąd pamiątka Pana,
Coś niby jak rozsada w jesieni zasiana,
Przez całą zimę w moim sercu się krzewiła,
Że jako mówię Panu — ustawniem tęskniła
Do tego pokoiku i coś mi szeptało,
Że tam znów Pana znajdę, i tak się też stało.
Mając to w głowie, często też miałam na ustach
Imię Pana — było to w Wilnie na zapustach;
Panny mówiły, że ja jestem zakochana:
Jużci, jeżeli kocham, to już chyba Pana».

Tadeusz, rad z takiego miłości dowodu,
Wziął ją pod rękę, ścisnął i wyszli z ogrodu

Do pokoju damskiego, do owej komnaty,
Kędy Tadeusz mieszkał przed dziesięcią laty.

Teraz bawił tam Rejent cudnie wystrojony
I usługiwał damie, swojej narzeczonéj,
Biegając i podając sygnety, łańcuszki,
Słoiki i flaszeczki, i proszki, i muszki;
Wesoł, na pannę młodą patrzył tryumfalnie.
Panna młoda kończyła robić gotowalnię;
Siedziała przed źwierciadłem, radząc się bóstw wdzięku;
Pokojowe zaś, jedne z żelazkami w ręku
Odświeżają nadstygłe warkoczów pierścionki,
Drugie klęcząc pracują około falbonki.

Gdy się tak Rejent bawi ze swą narzeczoną,
Kuchcik stuknął doń w okno: kota postrzeżono.
Kot, wykradłszy się z łozy, prześmignął po łące
I wskoczył w sad pomiędzy jarzyny wschodzące;
Tam siedzi, wystraszyć go łacno z rozsadniku
I uszczuć, postawiwszy charty na przesmyku.
Bieży Asesor, ciągnąc za obróż Sokoła,
Pośpiesza za nim Rejent i Kusego woła.
Wojski obu z chartami przy płocie ustawił,
A sam się z placką muszą do sadu wyprawił,
Depcąc, świszcząc i klaszcząc, bardzo źwierza trwoży;
Szczwacze, trzymając każdy charta na obroży,
Ukazują palcami, skąd zając wyruszy,
Cmokają z cicha; charty nadstawiły uszy,
Wytknęły pyski na wiatr i drżą niecierpliwie,
Jak dwie strzały złożone na jednej cięciwie.
Wtem Wojski krzyknął: «Wycz-ha!» Zając smyk zza płotu
Na łąkę, charty za nim, i wnet bez obrotu
Sokoł i Kusy razem spadli na szaraka
Ze dwóch stron w jednej chwili, jak dwa skrzydła ptaka,
I zęby mu jak szpony zatopili w grzbiecie.
Kot jęknął raz, jak nowo narodzone dziecię,
Żałośnie! biegą szczwacze: już leży bez ducha,
A charty mu sierć białą targają spod brzucha.

Szczwacze pogłaskali psy, a Wojski tymczasem
Dobył nożyk strzelecki wiszący za pasem,

Oderznął skoki i rzekł: «Dziś równą odprawę
Wezmą pieski, bo równą pozyskali sławę,
Równa ich była rączość, równa była praca,
Godzien jest pałac Paca, godzien Pac pałaca,
Godni są szczwacze chartów, godne szczwaczów charty;
Otoż skończony spór wasz długi i zażarty;
Ja, któregoście sędzią zakładu obrali,
Wydaję wreście wyrok: obaście wygrali,
Wracam fanty, niech każdy przy swoim zostanie,
A wy podpiszcie zgodę». — Na starca wezwanie
Szczwacze zwrócili na się rozjaśnione lice
I długo rozdzielone złączyli prawice.

Wtem rzekł Rejent: «Stawiłem niegdyś konia z rzędem,
Opisałem się także przed ziemskim urzędem,
Iż pierścień mój sędziemu w salarijum złożę;
Fant, postawiony w zakład, wracać się nie może.
Pierścień niechaj Pan Wojski na pamiątkę przymie
I każe na nim wyryć albo swoje imię,
Lub gdy zechce, herbowne Hreczechów ozdoby;
Krwawnik jest gładki, złoto jedenastej proby.
Konia teraz ułani pod jazdę zabrali,
Rzęd został przy mnie; każdy znawca ten rzęd chwali,
Iż jest wygodny, trwały, a piękny jak cacko:
Kulbaczka wąska, modą z turecka kozacką,
Kula na przodzie, w kuli są drogie kamienie,
Poduszeczka z rubrontu wyściela siedzenie.
A kiedy na łęk wskoczysz, na tym miękkim puszku
Między kulami siedzisz wygodnie jak w łóżku;
A gdy w galop puścisz się (tu rejent Bolesta,
Który, jako wiadomo, bardzo lubił gesta,
Rozstawił nogi, jakby na konia wskakiwał,
Potem, galop udając, powoli się kiwał),
A gdy w galop puścisz się, natenczas z czapraka
Blask bije, jakby złoto kapało z rumaka,
Bo tabenki są gęsto złotem nakrapiane
I szerokie strzemiona srebrne pozłacane;
Na rzemieniach musztuka i na uździenicy
Połyskają guziki perłowej macicy,
U napierśnika wisi księżyc w kształt Leliwy,
To jest w kształt nowiu. Cały ten sprzęt osobliwy,

Zdobyty (jak wieść niesie) w boju podhajeckim
Na jakimś bardzo znacznym szlachcicu tureckim,
Przyjm, Asesorze, w dowód mojego szacunku».

A na to rzekł Asesor, wesoł z podarunku:
«Ja niegdyś darowane od księcia Sanguszki
Stawiłem w zakład moje prześliczne obróżki,
Jaszczurem wykładane, z kolcami ze złota,
I utkaną z jedwabiu smycz, której robota
Równie droga jak kamień, co się na niej świeci.
Chciałem sprzęt ten zostawić w dziedzictwie dla dzieci;
Dzieci pewnie mieć będę, wiesz, że się dziś żenię;
Ale ten sprzęt, Rejencie, proszę uniżenie,
Bądź łaskaw przyjąć w zamian za twój rzęd bogaty
I na pamiątkę sporu, co długimi laty
Toczył się i nareszcie zakończył zaszczytnie
Dla nas obu. — Niech zgoda między nami kwitnie!»

Więc wracali do domu oznajmić za stołem,
Że się skończył spór między Kusym i Sokołem.

Była wieść, że zająca tego Wojski w domu
Wyhodował i w ogród puścił po kryjomu,
Ażeby szczwaczów zgodzić zbyt łatwą zdobyczą.
Staruszek tak swą sztukę zrobił tajemniczo,
Że oszukał zupełnie całe Soplicowo.
Kuchcik w lat kilka później szepnął o tym słowo,
Chcąc Asesora skłócić z Rejentem na nowo;
Ale próżno krzywdzące chartów wieści szerzył,
Wojski zaprzeczył i nikt kuchcie nie uwierzył.

Już goście zgromadzeni w wielkiej zamku sali,
Czekając uczty, wkoło stołu rozmawiali,
Gdy pan Sędzia w mundurze wojewódzkim wchodzi
I pana Tadeusza z Zofiją przywodzi.
Tadeusz, lewą dłonią dotykając głowy,
Pozdrowił swych dowódców przez ukłon wojskowy.
Zofija z opuszczonym ku ziemi wejrzeniem,
Zapłoniwszy się, gości witała dygnieniem
(Od Telimeny pięknie dygać wyuczona).
Miała wianek na głowie jako narzeczona,

Zresztą ubior ten samy, w jakim dziś w kaplicy
Składała snop wiosenny dla Boga Rodzicy.
Użęła znów dla gości nowy snopek ziela;
Jedną ręką zeń kwiaty i trawy rożdzieła,
Drugą swój sierp błyszczący poprawia na głowie;
Brali ziółka, całując jej ręce, wodzowie.
Zosia znowu dygała w kolej, zapłoniona.

Wtem jenerał Kniaziewicz wziął ją za ramiona
I złożywszy ojcowski całus na jej czole,
Podniosł w górę dziewczynę, postawił na stole,
A wszyscy, klaszcząc w dłonie, zawołali: «Brawo!»
Zachwyceni dziewczyny urodą, postawą,
A szczególnie jej strojem litewskim, prostaczym;
Bo dla tych wodzów, którzy w swym życiu tułaczym
Tak długo błąkali się w obcych stronach świata,
Dziwne miała powaby narodowa szata,
Która im wspominała i młode ich lata,
I dawne ich miłostki; więc ze łzami prawie
Skupili się do stołu, patrzyli ciekawie.
Ci proszą, aby Zosia wzniosła nieco czoło
I oczy pokazała; ci, ażeby w koło
Raczyła się obrócić — dziewczyna wstydliwa
Obraca się, lecz oczy rękami zakrywa.
Tadeusz patrzył wesoł i zacierał ręce.

Czy ktoś Zosi poradził wyjść w takiej sukience,
Czy instynktem wiedziała (bo dziewczyna zgadnie
Zawsze instynktem, co jej do twarzy przypadnie),
Dosyć, że Zosia pierwszy raz w życiu dziś z rana
Była od Telimeny za upor łajana,
Nie chcąc modnego stroju, aż wymogła płaczem,
Że ją tak zostawiono, w ubraniu prostaczem.

Spodniczkę miała długą, białą; suknię krótką
Z zielonego kamlotu, z różową obwódką;
Gorset także zielony, różowymi wstęgi
Od łona aż do szyi sznurowany w pręgi;
Pod nim pierś jako pączek pod listkiem się tuli.
Od ramion świecą białe rękawy koszuli,
Jako skrzydła motyle do lotu wydęte,

U dłoni skarbowane i wstążką opięte;
Szyja także koszulką obciśniona wąską,
Kołnierzyk zadzierzgniony różową zawiązką;
Zauszniczki wyrznięte sztucznie z pestek wiszni,
Których się wyrobieniem Sak Dobrzyński pyszni
(Były tam dwa serduszka z grotem i płomykiem,
Dane dla Zosi, gdy Sak był jej zalotnikiem);
Na kołnierzyku wiszą dwa sznurki bursztynu,
Na skroniach zielonego wianek rozmarynu,
Wstążki warkoczów Zosia rzuciła na barki,
A na czoło włożyła zwyczajem żniwiarki
Sierp krzywy, świeżym żęciem traw oszlifowany,
Jasny jak nów miesięczny nad czołem Dyjany.

Wszyscy chwalą, klaskają. Jeden z oficerów
Dobył z kieszeni *portefeuille* z plikami papierów,
Rozłożył je, ołówek przyciął, w ustach zmoczył,
Patrzy na Zosię, rysuje. Ledwie Sędzia zoczył
Papiery i ołówki, poznał rysownika,
Choć go bardzo odmienił mundur pułkownika,
Bogate szlify, mina prawdziwie ułańska
I wąsik poczerniony, i bródka hiszpańska.
Sędzia poznał: «Jak się masz, mój Jaśnie Wielmożny
Hrabio, i w ładownicy masz twój sprzęt podróżny
Do malarstwa!» — W istocie był to Hrabia młody,
Niedawny żołnierz, lecz że wielkie miał dochody
I swoim kosztem cały pułk jazdy wystawił,
I w pierwszej zaraz bitwie wybornie się sprawił,
Cesarz go pułkownikiem dziś właśnie mianował:
Więc Sędzia witał Hrabię i rangi winszował,
Ale Hrabia nie słuchał, a pilnie rysował.

Tymczasem weszła druga para narzeczona:
Asesor, niegdyś cara, dziś Napoleona
Wierny sługa; żandarmów oddział miał w komendzie,
A choć ledwie dwadzieście godzin był w urzędzie,
Już włożył mundur siny z polskimi wyłogi
I ciągnął krzywą szablę, i dzwonił w ostrogi.
Obok poważnym krokiem szła jego kochanka,
Ubrana bardzo strojnie, Tekla Hreczeszanka;
Bo Asesor już dawno Telimenę rzucił

I aby tę kokietkę tym mocniej zasmucił,
Ku Wojszczance afekty serdeczne obrócił.
Panna nie nadto młoda, już pono półwieczna,
Lecz gospodyni dobra, osoba stateczna
I posażna, bo oprócz swej dziedzicznej wioski
Sumką z daru Sędziego powiększała wnioski.

Trzeciej pary daremnie czekają czas długi.
Sędzia niecierpliwi się i wysyła sługi;
Wracają: powiadają, że trzeci małżonek,
Pan Rejent, szczując kota, zgubił swój pierścionek
Ślubny, szuka na łące; a Rejenta dama
Jeszcze u gotowalni, choć śpieszy się sama
I choć jej pomagają służebne kobiety,
Nie mogła w żaden sposób skończyć toalety:
Ledwie będzie gotowa na godzinę czwartą.

KSIĘGA DWUNASTA • KOCHAJMY SIĘ!

Treść: Ostatnia uczta staropolska. Arcyserwis. Objaśnienie jego figur. Jego ruchy. Dąbrowski udarowany. Jeszcze o Scyzoryku. Kniaziewicz udarowany. Pierwszy akt urzędowy Tadeusza przy objęciu dziedzictwa. Uwagi Gerwazego. Koncert nad koncertami. Polonez. Kochajmy się!

Na koniec z trzaskiem sali drzwi na wściąż otwarto.
Wchodzi pan Wojski w czapce i z głową zadartą,
Nie wita się i miejsca za stołem nie bierze,
Bo Wojski występuje w nowym charakterze
Marszałka dworu; laskę ma na znak urzędu
I tą laską z kolei, jako mistrz obrzędu,
Wskazuje wszystkim miejsca i gości usadza.
Naprzód, jako najpierwsza województwa władza,
Podkomorzy-Marszałek wziął miejsce zaszczytne,
Ze słoniowym poręczem krzesło aksamitne;
Obok na prawej stronie jenerał Dąbrowski,
Na lewej siadł Kniaziewicz, Pac i Małachowski.
Śród nich Podkomorzyna, dalej inne panie,
Oficerowie, pany, szlachta i ziemianie,

Mężczyźni i kobiety, na przemian po parze
Usiadają porządkiem, gdzie Wojski ukaże.

Pan Sędzia skłoniwszy się opuścił biesiadę;
On na dziedzińcu włościan traktował gromadę,
Zebrawszy ich za stołem na dwa staje długim,
Sam siadł na jednym końcu, a pleban na drugim.
Tadeusz i Zofija do stołu nie siedli,
Zajęci częstowaniem włościan, chodząc jedli.
Starożytny był zwyczaj, iż dziedzice nowi
Na pierwszej uczcie sami służyli ludowi.

Tymczasem goście, potraw czekający w sali,
Z zadziwieniem na wielki serwis poglądali,
Którego równie drogi kruszec, jak robota.
Jest podanie, że książę Radziwiłł-Sierota*
Kazał ten sprzęt na urząd w Wenecyi zrobić
I wedle własnych planów po polsku ozdobić.
Serwis, potem zabrany czasu wojny szwedzkiéj,
Przeszedł, nie wiedzieć jaką drogą, w dom szlachecki;
Dziś ze skarbca dobyty zajął środek stoła
Ogromnym kręgiem na kształt karetnego koła.

Serwis ten był nalany ode dna po brzegi
Piankami i cukrami białymi jak śniegi,
Udawał przewybornie krajobraz zimowy;
W środku czerniał ogromny bór konfiturowy,
Stronami domy, niby wioski i zaścianki,
Okryte zamiast śronu cukrowymi pianki;
Na krawędziach naczynia stoją dla ozdoby
Niewielkie z porcelany wydęte osoby
W polskich strojach; jakoby aktory na scenie,
Zdawały się przedstawiać jakoweś zdarzenie;
Gest ich sztucznie wydany, farby osobliwe,
Tylko głosu im braknie, zresztą gdyby żywe.

Cóż przedstawiają? goście pytali ciekawi,
Za czym Wojski podnosi laskę i tak prawi
(Tymczasem podawano wódkę przed jedzeniem):
«Za mych Wielce Mościwych Panów pozwoleniem:

Te persony, których tu widzicie bez liku,
Przedstawiają polskiego historią sejmiku,
Narady, wotowanie, tryumfy i waśnie;
Sam tę scenę odgadłem i Państwu objaśnię.

Oto na prawo widać liczne szlachty grono:
Pewnie ich przed sejmikiem na ucztę sproszono,
Czeka nakryty stolik; nikt gości nie sadza,
Stoją kupkami, każda kupka się naradza.
Patrzcie, iż w każdej kupce stoi w środku człowiek,
Z którego ust otwartych, z podniesionych powiek,
Rąk niespokojnych, widać — mówca, coś tłumaczy
I palcem eksplikuje, i na dłoni znaczy.
Ci mowcy zalecają swoich kandydatów
Z różnym skutkiem, jak widać z miny szlachty bratów.

Wprawdzie tam w drugiej kupie szlachta pilnie słucha,
Ten ręce za pas zatknął i przyłożył ucha,
Ów dłoń przy uchu trzyma i milczkiem wąs kręci,
Zapewne słowa zbiera i niże w pamięci;
Cieszy się mowca, widząc, że są nawróceni,
Gładzi kieszeń, bo kreski ich już ma w kieszeni.

Lecz za to w trzecim gronie dzieje się inaczéj:
Tu mówca musi łowić za pasy słuchaczy,
Patrzcie! wyrywają się i cofają uszy;
Patrzcie, jako ten słuchacz od gniewu się puszy,
Wzniosł ręce, grozi mówcy, usta mu zatyka,
Pewnie słyszał pochwały swego przeciwnika;
Ten drugi, pochyliwszy czoło na kształt byka,
Powiedziałbyś, że mówcę pochwyci na rogi;
Ci biorą się do szabel, tamci poszli w nogi.

Jeden między kupkami szlachcic cichy stoi,
Widać, że człek bezstronny, waha się i boi;
Za kim dać kreskę? nie wie i, sam z sobą w walce,
Pyta losu, wzniosł ręce, wytknął wielkie palce,
Zmrużył oczy, paznokciem do paznokcia mierzy,
Widać, że kreskę swoję kabale powierzy:
Jeśli palce trafią się, da afirmatywę,

A jeżeli się chybią, rzuci negatywę.

Na lewej druga scena: refektarz klasztoru
Obrócony na salę szlacheckiego zboru.
Starsi rzędem na ławach siedzą, młodsi stają
I ciekawi przez głowy w środek zaglądają;
W środku marszałek stoi, wazon w ręku trzyma,
Liczy gałki, szlachta je pożera oczyma,
Właśnie wytrząsł ostatnią; woźni ręce wznoszą
I imię obranego urzędnika głoszą.

Jeden szlachcic na zgodę powszechną nie zważa,
Patrz, wytknął głowę oknem z kuchni refektarza,
Patrz, jak oczy wytrzeszczył, jak pogląda śmiało,
Usta otworzył, jakby chciał zjeść izbę całą;
Łatwo zgadnąć, że szlachcic ten zawołał: *Veto!*
Patrzcie, jak za tą nagłą do kłótni podnietą
Tłoczy się do drzwi ciżba, pewnie idą w kuchnię,
Dostali szable, pewnie krwawy bój wybuchnie.

Lecz tam na korytarzu, Państwo uważacie
Tego starego księdza, co idzie w ornacie,
To przeor; *Sanctissimum* z ołtarza wynosi,
A chłopiec w komży dzwoni i na ustąp prosi;
Szlachta wnet szable chowa, żegna się i klęka,
A ksiądz tam się obraca, gdzie jeszcze broń szczęka,
Skoro przyjdzie, wnet wszystkich uciszy i zgodzi.

Ach! wy nie pamiętacie tego, Państwo młodzi!
Jak śród naszej burzliwej szlachty samowładnej,
Zbrojnej, nie trzeba było policyi żadnej;
Dopóki wiara kwitła, szanowano prawa,
Była wolność z porządkiem i z dostatkiem sława!
W innych krajach, jak słyszę, trzyma urząd drabów,
Policyjantów różnych, żandarmów, konstabów.
Ale jeśli miecz tylko bezpieczeństwa strzeże,
Żeby w tych krajach była wolność — nie uwierzę».

Wtem dzwoniąc w tabakierę, rzekł pan Podkomorzy:
«Panie Wojski, niech Wasze na potem odłoży
Te historyje; prawda, że sejmik ciekawy,

Ale my głodni, każ Wać przynosić potrawy».

Na to Wojski, skłaniając aż do ziemi laskę:
«Jaśnie Wielmożny Panie, zróbże mi tę łaskę,
Zaraz dokończę scenę ostatnią sejmików;
Oto nowy marszałek na ręku stronników
Wyniesion z refektarza, patrz, jak szlachta braty
Rzucają czapki, usta otwarli — wiwaty!
A tam po drugiej stronie pan przekreskowany,
Sam jeden, czapkę wcisnął na łeb zadumany,
Żona przed domem czeka, zgadła, co się dzieje,
Biedna! oto na ręku pokojowej mdleje,
Biedna! Jaśnie Wielmożnej tytuł przybrać miała,
A znów tylko Wielmożną na lat trzy została!»

Tu Wojski skończył opis i laską znak daje,
I wnet zaczęli wchodzić parami lokaje
Roznoszący potrawy: barszcz królewskim zwany
I rosoł staropolski sztucznie gotowany,
Do którego pan Wojski z dziwnymi sekrety
Wrzucił kilka perełek i sztukę monety
(Taki rosoł krew czyści i pokrzepia zdrowie).
Dalej inne potrawy, a któż je wypowie!
Kto zrozumie nie znane już za naszych czasów
Te półmiski kontuzów, arkasów, blemasów,
Z ingredyjencyjami pomuchl, figatelów,
Cybetów, piżm, dragantów, pinelów, brunelów;
Owe ryby! łososie suche, dunajeckie,
Wyżyny, kawijary weneckie, tureckie,
Szczuki główne i szczuki podgłówne, łokietne,
Flądry i karpie ćwiki, i karpie szlachetne!
W końcu sekret kucharski: ryba nie krojona,
U głowy przysmażona, we środku pieczona,
A mająca potrawkę z sosem u ogona.

Goście ani pytali nazwiska potrawy,
Ani ich zastanowił ów sekret ciekawy,
Wszystko prędko z żołnierskim jedli apetytem,
Kieliszki napełniając węgrzynem obfitym.

Ale tymczasem wielki serwis barwę zmienił*

I odarty ze śniegu już się zazielenił,
Bo lekka, ciepłem letnim powoli rozgrzana
Roztopiła się lodu cukrowego piana
I dno odkryła, dotąd zatajone oku;
Więc krajobraz przedstawił nową porę roku,
Zabłysnąwszy zieloną, różnofarbną wiosną.
Wychodzą różne zboża, jak na drożdżach rosną,
Pszenicy szafranowej buja kłos złocisty,
Żyto ubrane w srebra malarskiego listy
I gryka wyrabiana sztucznie z czokolady,
I kwitnące gruszkami i jabłkami sady.

Ledwie mają czas goście darów lata użyć,
Darmo proszą Wojskiego, żeby je przedłużyć,
Już serwis, jak planeta koniecznym obrotem,
Zmienia porę, już zboża malowane złotem,
Nabrawszy ciepła w izbie, powoli topnieją,
Już trawy pożółknialy, liścia czerwienieją,
Sypią się, rzekłbyś, iż wiatr jesienny powiewa;
Na koniec owe chwilę przedtem strojne drzewa,
Teraz, jakby odarte od wichrów i śronu,
Stoją nagie; były to laski cynamonu
Lub udające sosnę gałązki wawrzynu,
Odziane zamiast kolców ziarenkami kminu.

Goście pijący wino zaczęli gałązki,
Pnie i korzenie zrywać i gryźć dla zakąski.
Wojski obchodził serwis i, pełen radości,
Tryumfujące oczy obracał na gości.

Henryk Dąbrowski udał wielkie zadziwienie
I rzekł: «Mój Panie Wojski, czy to chińskie cienie?
Czy to Pinety Panu dał w służbę swe bisy*?
Czy dotąd u was w Litwie są takie serwisy
I wszyscy takim starym ucztują zwyczajem?
Powiedz mi, bo ja życie strawiłem za krajem».

Wojski rzekł kłaniając się: «Nie, Jaśnie Wielmożny
Jenerale, nie jest to żaden kunszt bezbożny!
Jest to pamiątka tylko owych biesiad sławnych,
Które dawano w domach panów starodawnych,

Gdy Polska używała szczęścia i potęgi!
Com zrobił, tom wyczytał z tej tu oto księgi.
Pytasz, czy wszędzie w Litwie ten się zwyczaj chowa?
Niestety! już i do nas włazi moda nowa.
Niejeden panicz krzyczy, że nie cierpi zbytków,
Je jak Żyd, skąpi gościom potraw i napitków,
Węgrzyna pożałuje, a pije szatańskie
Fałszywe wino modne, moskiewskie szampańskie;
Potem w wieczor na karty tyle złota straci,
Że za nie dałbyś ucztę na stu szlachty braci.
Nawet (bo co na sercu mam, dziś powiem szczerze,
Niech tego Podkomorzy za złe mi nie bierze)
Kiedym ten serwis cudny ze skarbca dobywał,
To nawet Podkomorzy, i on mnie przedrwiwał!
Mówiąc, że to machina zmudna, staroświecka,
Że to ma pozor niby zabawki dla dziecka,
Nieprzyzwoitej dla tak znakomitych ludzi!
Sędzio! i Sędzia mówił, że to gości znudzi!
A przecież, ile wnoszę z Panów zadziwienia,
Widzę, iż ten kunszt piękny godzien był widzenia!
Nie wiem, czy się podobna okazyja zdarzy
Częstować w Soplicowie takich dygnitarzy.
Widzę, że Pan Jenerał na biesiadach zna się,
Niechaj przyjmie tę książkę, ona Panu zda się,
Gdy będziesz dla monarchów zagranicznych grona
Dawał ucztę, ba, nawet dla Napoleona.
Ale pozwól, nim księgę tę Panu poświęcę,
Niech powiem, jakim trafem wpadła w moje ręce».

Wtem szmer powstał za drzwiami, razem głosów wiele
Zawołało: «Niech żyje Kurek na kościele!»
Ciżba tłoczy się w salę, a Maciej na czele.
Sędzia gościa za rękę do stołu prowadził
I wysoko pomiędzy wodzami posadził,
Mówiąc: «Panie Macieju, niedobry sąsiedzie,
Przyjeżdżasz bardzo poźno, prawie po obiedzie».
«Jem wcześnie, rzekł Dobrzyński, ja tu nie dla jadła
Przybyłem, tylko że mnie ciekawość napadła
Obejrzeć z bliska naszą armię narodową;
Wiele by gadać — jest to ani to, ni owo!
Szlachta mnie obaczyła i gwałtem tu wiedzie,

A Waszeć za stół sadzasz — dziękuję, sąsiedzie».
To wyrzekłszy, przewrócił talerz dnem do góry
Na znak, że jeść nie będzie, i milczał ponury.

«Panie Dobrzyński, rzekł mu jenerał Dąbrowski,
Tyż to jesteś ów sławny rębacz Kościuszkowski,
Ów Maciej, zwany Rózga! znam ciebie ze sławy.
I proszę, takiś dotąd czerstwy, taki żwawy!
Ileż to lat minęło! Patrz, jam się podstarzał,
Patrz, i Kniaziewiczowi już się włos poszarzał,
A ty jeszcze z młodszymi mógłbyś pójść w zapasy.
I Rózga twoja kwitnie pono jak przed czasy;
Słyszałem, żeś niedawno Moskalów oćwiczył.
Lecz gdzie są bracia twoi? Niezmiernie bym życzył
Widzieć te Scyzoryki i te wasze Brzytwy,
Ostatnie egzemplarze starodawnej Litwy».

«Jenerale, rzekł Sędzia, po owym zwycięstwie
Prawie wszyscy Dobrzyńscy schronili się w Księstwie,
Zapewne do którego weszli legijonu».
«W istocie, odpowiedział młody szef szwadronu,
Mam w drugiej kompaniji wąsate straszydło,
Wachmistrza Dobrzyńskiego, co się zwie Kropidło,
A Mazury zowią go litewskim niedźwiedziem.
Jeśli Jenerał każe, to go tu przywiedziem».
«Jest, rzekł porucznik, kilku innych rodem z Litwy,
Jeden żołnierz znajomy pod imieniem Brzytwy
I drugi, co z tromblonem jeździ na flankiery;
Są także w pułku strzelców dwa grenadyjery
Dobrzyńscy».

«Ale, ale, o ich naczelniku,
Rzekł Jenerał, chcę wiedzieć o tym Scyzoryku,
O którym mnie Pan Wojski tyle prawił cudów,
Jakby o jednym z owych dawnych wielkoludów».
«Scyzoryk, rzecze Wojski, choć nie egzulował,
Ale bojąc się śledztwa, przed Moskwą się schował;
Całą zimę nieborak tułał się po lasach,
Teraz dopiero wyszedł; w tych wojennych czasach
Mógłby się na co przydać, jest rycerskim człekiem,
Szkoda tylko, że trochę przyciśniony wiekiem.

Lecz owóż on!...» Tu Wojski palcem wskazał w sieni,
Gdzie czeladź i wieśniacy stali natłoczeni.
A nad wszystkich głowami łysina błyszcząca
Ukazała się nagle jak pełnia miesiąca,
Trzykroć weszła i trzykroć znikła w głów obłoku;
Klucznik idąc kłaniał się, aż dobył się z tłoku
I rzekł:

«Jaśnie Wielmożny Koronny Hetmanie
Czy Jenerale, mniejsza o tytułowanie,
Jam jest Rębajło, staję na twe zawołanie
Z tym moim Scyzorykiem, który nie z oprawy
Ani z napisów, ale z hartu nabył sławy,
Że nawet o nim Jaśnie Wielmożny Pan wiedział.
Gdyby on gadać umiał, może by powiedział
Cokolwiek na pochwałę i tej starej ręki,
Która służyła długo, wiernie, Bogu dzięki,
Ojczyźnie tudzież panów Horeszków rodzinie,
Czego pamięć dotychczas między ludźmi słynie.
Mopanku! rzadko który pisarz prowentowy
Tak zręcznie temperuje pióra, jak on głowy;
Długo liczyć! A nosów i uszu bez liku!
A nie ma żadnej szczerby na tym Scyzoryku
I żaden go nie splamił zbojecki uczynek;
Tylko otwarta wojna albo pojedynek.
Raz tylko! Panie, daj mu wieczny odpoczynek,
Bezbronnego człowieka, niestety, sprzątniono!
A i to, Bóg mi świadkiem, *pro publico bono*».

«Pokaż no, rzekł śmiejąc się jenerał Dąbrowski,
A to piękny scyzoryk, istny miecz katowski!»
I z zadziwieniem wielki rapier opatrywał,
I innym oficerom w kolej pokazywał;
Probowali go wszyscy, ale ledwie który
Z oficerów mógł podnieść ten rapier do góry.
Mówiono, że Dembiński, sławny ręki siłą,
Podźwignąłby szablicę, lecz go tam nie było.
Z obecnych zaś tylko szef szwadronu, Dwernicki,
I dowódca plutonu, porucznik Różycki,
Potrafili obracać tym żelaznym drągiem:
I tak rapier na probę szedł z rąk do rąk ciągiem.

Кніга чацвёртая
У карчме

Книга четвертая
В корчме

Księga czwarta
W karczmie

Lecz jenerał Kniaziewicz, wzrostem najsłuszniejszy,
Pokazało się, iż był w ręku najsilniejszy;
Ująwszy rapier, lekko jakby szpadę dźwignął
I nad głowami gości błyskawicą mignął,
Przypominając polskie fechtarskie wykręty:
Krzyżową sztukę, *młyńca*, *cios krzywy*, *raz cięty*,
Cios kradziony i tempy *kontrpunktów*, *tercetów*,
Które też umiał, bo był ze Szkoły Kadetów.

Gdy śmiejąc się fechtował, Rębajło już klęczał,
Objął go za kolana i ze łzami jęczał
Za każdym zwrotem miecza: «Pięknie! Jenerale,
Czyś był konfederatem? pięknie, doskonale!
To sztych Pułaskich! tak się Dzierżanowski składał,
To sztych Sawy! Któż Panu tak rękę układał,
Chyba Maciej Dobrzyński! A to? Jenerale,
Mój wynalazek, dalbóg mój, ja się nie chwalę,
To cięcie znane tylko w Rębajłów zaścianku,
Od mojego imienia zwane *cios mopanku*;
Któż to Pana nauczył? to jest moje cięcie,
Moje!» — Wstał, Jenerała porwawszy w objęcie.
«Teraz umrę spokojny! jest przecie na świecie
Człowiek, który przytuli moje drogie dziecię;
Bo wszak nad tym od dawna dzień i noc boleję,
Czy po śmierci ten rapier mój nie zerdzewieje!
Otóż nie zerdzewieje! Mój Jaśnie Wielmożny
Jenerale, wybacz mi, porzućcie te rożny,
Niemieckie szpadki, to wstyd szlacheckiemu dziecku
Nosić ten kijek; weźmij szablę po szlachecku!
Oto ten mój Scyzoryk u nóg Twoich składam,
To jest, co najdroższego na świecie posiadam,
Nie miałem nigdy żony, nie miałem dziecięcia,
On był żoną i dzieckiem; z mojego objęcia
Nigdy on nie wychodził; od rana do mroku
Pieściłem go, on w nocy sypiał przy mym boku!
A kiedym się zestarzał, nad łóżkiem na ścianie
Wisiał jako nad Żydem Boże przykazanie!
Myśliłem zakopać go razem z ręką w grobie,
Lecz znalazłem dziedzica. — Niechaj służy Tobie!»

Jenerał wpół śmiejąc się, a na wpół wzruszony:
«Kolego, rzekł, jeżeli ustąpisz mnie żony
I dziecka, to zostaniesz przez resztę żywota
Bardzo samotny, stary, wdowiec i sierota!
Powiedz, czym ci ten drogi dar mam wynagrodzić
I czym twoje sieroctwo i wdowstwo osłodzić?»
«Czy ja Cybulski? rzecze na to Klucznik z żalem,
Co żonę przegrał, grając w mariasza z Moskałem*,
Jak o tym pieśń powiada. — Ja mam dosyć na tem,
Że mój Scyzoryk jeszcze zabłyśnie przed światem
W takim ręku! — Niech tylko Jenerał pamięta,
Aby tasiemka była długa, rozciągnięta,
Bo to długie; a zawsze od lewego ucha
Ciąć oburącz, to przetniesz od głowy do brzucha».

Jenerał wziął Scyzoryk, lecz że bardzo długi,
Nie mógł nosić, w furgonie schowały go sługi.
Co się z nim stało, różnie powiadają o tem,
Lecz nikt pewnie nie wiedział ni wtenczas, ni potem.

Dąbrowski rzekł do Maćka: «A ty co, Kolego?
Zdaje się, żeś ty nierad z przybycia naszego?
Milczysz kwaśny? i jakże serce ci nie skacze,
Gdy widzisz orły złote, srebrne? gdy trębacze
Pobudkę Kościuszkowską trąbią ci nad uchem?
Maćku! myśliłem, że ty większym jesteś zuchem;
Jeśli szabli nie weźmiesz i na koń nie siędziesz,
Przynajmniej z kolegami wesoło pić będziesz
Zdrowie Napoleona i Polski nadzieje!»

«Ha! rzekł Maciej, słyszałem, widzę, co się dzieje!
Ale, Panie, dwóch orłów razem się nie gnieździ!
Łaska pańska, Hetmanie, na pstrym koniu jeździ!
Cesarz wielki bohater! gadać o tym wiele!
Pamiętam, że Pułascy, moi przyjaciele,
Mawiali, poglądając na Dymuryjera,
Że dla Polski polskiego trzeba bohatera,
Nie Francuza ani też Włocha, ale Piasta,
Jana albo Józefa, lub Maćka — i basta.
Wojsko! mówią, że polskie! lecz te fizyliery,
Sapery, grenadiery i kanonijery!

Więcej słychać niemieckich tytułów w tym tłumie
Niżeli narodowych! Kto to już zrozumie!
A muszą też być z wami Turki czy Tartary,
Czy syzmatyki, co ni Boga, ani wiary:
Sam widziałem, kobiety w wioskach napastują,
Przechodniów odzierają, kościoły rabują!
Cesarz idzie do Moskwy! daleka to droga,
Jeśli Cesarz Jegomość wybrał się bez Boga!
Słyszałem, że już podpadł pod klątwy biskupie;
Wszystko to jest...» Tu Maciej chleb umoczył w supie
I jedząc nie dokończył ostatniego słowa.

Nie w smak Podkomorzemu poszła Maćka mowa,
Młodzież zaczęła szemrać; Sędzia przerwał swary,
Głosząc przybycie trzeciej narzeczonej pary.

Był to Rejent, sam siebie Rejentem ogłosił,
Nikt go nie poznał; dotąd polskie suknie nosił,
Lecz teraz Telimena, przyszła żona, zmusza
Warunkiem intercyzy wyrzec się kontusza*;
Więc się Rejent rad nierad po francusku przebrał.
Widno, że mu frak duszy połowę odebrał,
Stąpa, jakby kij połknął, prosto, nieruchawo,
Jak żuraw; nie śmie spójrzeć ni w lewo, ni w prawo;
Mina gęsta, lecz z miny widać, że jest w męce,
Nie wie, jak się pokłonić, gdzie ma podziać ręce,
On, co tak gesty lubił! ręce za pas sadził —
Nie masz pasa — tylko się po żołądku gładził;
Postrzegł omyłkę; bardzo zmięszał się, spiekł raka
I ręce obie schował w jedną kieszeń fraka.
Idzie jakby przez rózgi śród szeptów i drwinek,
Wstydząc się za frak, jakby za niecny uczynek;
Aż spotkał oczy Maćka i zadrżał z bojaźni.

Maciej dotąd z Rejentem żył w wielkiej przyjaźni,
Teraz wzrok nań obrócił tak ostry i dziki,
Że Rejent zbladnął, zaczął zapinać guziki,
Myśląc, że Maciej wzrokiem suknie z niego złupi;
Dobrzyński tylko dwakroć wyrzekł głośno: «Głupi!»
I tak strasznie zgorszył się z Rejenta przebrania,
Że zaraz wstał od stołu i bez pożegnania

Wymknąwszy się, wsiadł na koń, wrócił do zaścianka.

A tymczasem Rejenta nadobna kochanka,
Telimena, roztacza blaski swej urody
I ubior od stóp do głów co najświeższej mody.
Jaką miała sukienkę, jaki strój na głowie,
Daremnie pisać, pióro tego nie wypowie,
Chyba pędzel by skryślił te tiule, ptyfenie,
Blondyny, kaszemiry, perły i kamienie,
I oblicze różane, i żywe wejrzenie.

Poznał ją zaraz Hrabia, z zadziwienia blady,
Wstał od stołu i szukał koło siebie szpady:
«I tyżeś to! zawołał, czy mnie oczy łudzą»?
Ty? w obecności mojej? ściskasz rękę cudzą?
O niewierna istoto, o duszo zmiennicza!
I nie skryjesz ze wstydu pod ziemię oblicza?
Takeś twojej tak świeżej niepomna przysięgi?
O łatwowierny! po cóż nosiłem te wstęgi!
Lecz biada rywalowi, co mię tak znieważa!
Po moim chyba trupie pójdzie do ołtarza!»

Goście powstali, Rejent okropnie się zmieszał,
Podkomorzy rywalów zagodzić pośpieszał;
Lecz Telimena, wziąwszy Hrabiego na stronę:
«Jeszcze, szepnęła, Rejent nie wziął mię za żonę,
Jeżeli Pan przeszkadzasz, odpowiedzże na to,
A odpowiedz mi zaraz, krótko, węzłowato:
Czy mnie kochasz, czyś dotąd serca nie odmienił,
Czyś gotów, żebyś ze mną zaraz się ożenił,
Zaraz, dziś? — jeśli zechcesz, odstąpię Rejenta».
Hrabia rzekł: «O kobieto dla mnie niepojęta!
Dawniej w uczuciach twoich byłaś poetyczną,
A teraz mi się zdajesz całkiem prozaiczną;
Cóż są wasze małżeństwa, jeśli nie łańcuchy,
Które związują tylko ręce, a nie duchy?
Wierzaj, są oświadczenia, nawet bez wyznania,
Są obowiązki nawet bez obowiązania!
Dwa serca, pałające na dwóch końcach ziemi,
Rozmawiają jak gwiazdy promieńmi drżącemi;
Kto wie! może dlatego ziemia tak do słońca

Dąży i tak jest zawsze miłą dła miesiąca,
Że wiecznie patrzą na się i najkrótszą drogą
Biegą do siebie! ale zbliżyć się nie mogą!»
«Dość już tego, przerwała, nie jestem planetą
Z łaski Bożej, dość, Hrabio, ja jestem kobietą;
Już wiem resztę, przestań mi pleść ni to, ni owo.
Teraz ostrzegam, jeśli piśniesz jedno słowo,
Ażeby ślub mój zerwać, to jak Bóg na niebie,
Że z tymi paznokciami przyskoczę do ciebie
I...» — «Nie będę, rzekł Hrabia, szczęścia Pani kłócił!»
I oczy pełne smutku i wzgardy odwrócił,
I ażeby ukarać niewierną kochankę,
Za przedmiot stałych ogniów wziął Podkomorzankę.

Wojski pragnął młodzieńców poróżnionych zgodzić
Przykładami mądrymi, więc zaczął wywodzić
Historyją o dziku nalibockich lasów
I o kłótni Rejtana z książęciem Denassów*,
Ale goście tymczasem skończyli jeść lody
I z zamku na dziedziniec wyszli dla ochłody.

Tam włość już kończy ucztę, krążą miodu dzbany,
Muzyka już się stroi i wzywa na tany;
Szukają Tadeusza, który stał na stronie
I coś pilnego szeptał swojej przyszłej żonie.

«Zofijo! muszę ciebie w bardzo ważnej rzeczy
Radzić się; już pytałem stryja, on nie przeczy.
Wiesz, iż znaczna część wiosek, które mam posiadać,
Wedle prawa na ciebie powinna by spadać.
A chłopi są nie moi, lecz twoi poddani,
Nie śmiałbym ich urządzić bez woli ich pani.
Teraz, kiedy już mamy Ojczyznę kochaną,
Czyliż wieśniacy zyszczą z tą szczęśliwą zmianą
Tyle tylko, że pana innego dostaną?
Prawda, że byli dotąd rządzeni łaskawie,
Lecz po mej śmierci Bóg wie komu ich zostawię;
Jestem żołnierz, jesteśmy śmiertelni oboje,
Jestem człowiek, sam własnych kaprysów się boję,
Bezpieczniej zrobię, kiedy władzy się wyrzekę
I oddam los włościanów pod prawa opiekę.

Sami wolni, uczyńmy i włościan wolnemi,
Oddajmy im w dziedzictwo posiadanie ziemi,
Na której się zrodzili, którą krwawą pracą
Zdobyli, z której wszystkich żywią i bogacą.
Lecz muszę ciebie ostrzec, że tych ziem nadanie
Zmniejszy nasz dochód, w miernym musimy żyć stanie.
Ja przywykłem do życia oszczędnego z młodu,
Lecz ty, Zofijo, jesteś z wysokiego rodu,
W stolicy przepędziłaś twoje młode lata,
Czyż zgodzisz się żyć na wsi? z daleka od świata!
Jak ziemianka!»

A na to Zosia rzekła skromnie:
«Jestem kobietą, rządy nie należą do mnie,
Wszakże Pan będziesz mężem; ja do rady młoda,
Co Pan urządzisz, na to całym sercem zgoda!
Jeśli włość uwalniając zostaniesz uboższy,
To, Tadeuszu, będziesz sercu memu droższy.
O moim rodzie mało wiem i nie dbam o to;
Tyle pomnę, że byłam ubogą, sierotą,
Że od Sopliców byłam za córkę przybrana,
W ich domu hodowana i za mąż wydana.
Wsi nie lękam się; jeśli w wielkim mieście żyłam,
To dawno; zapomniałam, wieś zawsze lubiłam;
I wierz mi, że mnie moje kogutki i kurki
Więcej bawiły niżli owe Peterburki.
Jeśli czasem tęskniłam do zabaw, do ludzi,
To z dziecińostwa, wiem teraz, że mnie miasto nudzi;
Przekonałam się zimą po krótkim pobycie
W Wilnie, że ja na wiejskie urodzona życie;
Pośród zabaw tęskniłam znów do Soplicowa.
Pracy też nie lękam się, bom młoda i zdrowa,
Umiem chodzić około domu, nosić klucze;
Gospodarstwa, obaczysz, jak ja się wyuczę!»

Gdy Zosia domawiała ostatnie wyrazy,
Podszedł ku niej zdziwiony i kwaśny Gerwazy:
«Już wiem! rzekł, Sędzia mówił już o tej wolności!
Lecz nie pojmuję, co to ściąga się do włości!
Boję się, żeby to coś nie było z niemiecka!
Wszak wolność nie jest chłopska rzecz, ale szlachecka!

Prawda, że się wywodzim wszyscy od Adama,
Alem słyszał, że chłopi pochodzą od Chama,
Żydowie od Jafeta, my szlachta od Sema,
A więc panujem jako starsi nad obiema.
Jużci pleban inaczej uczy na ambonie...
Powiada, że to było tak w Starym Zakonie,
Ale skoro Chrystus Pan, choć z królów pochodził,
Między Żydami w chłopskiej stajni się urodził,
Odtąd więc wszystkie stany porównał i zgodził;
Niech i tak będzie, kiedy inaczej nie można!
Zwłaszcza że, jako słyszę, i Jaśnie Wielmożna
Pani moja Zofija na wszystko się zgadza;
Jej rozkazać, mnie słuchać, jużci przy niej władza.
Tylko ostrzegam, byśmy wolności nie dali
Pustej i słownej tylko, jako za Moskali,
Kiedy pan Karp nieboszczyk włościan wyswobodził*,
A Moskal ich podatkiem potrójnym ogłodził.
Radzę więc, aby chłopów starym obyczajem
Uszlachcić i ogłosić, że im herb nasz dojem.
Pani udzieli jednym wioskom Półkozica,
Drugim niech swą Leliwę nada Pan Soplica.
Natenczas i Rębajło uzna chłopa rownym,
Gdy go ujrzy szlachcicem wielmożnym, herbownym.
Sejm potwierdzi.

A niech się mąż Pani nie trwoży,
Iż oddanie ziem Państwo tak bardzo zuboży;
Nie da Bóg, abym rączki córy dygnitarskiej
Widział umozolone w pracy gospodarskiej.
Jest na to sposób; — w zamku wiem ja pewną skrzynię,
W której jest Horeszkowskie stołowe naczynie,
Przy tym różne sygnety, kanaki, manele,
Kity bogate, rzędy, cudne karabele,
Skarbczyk Stolnika, w ziemi skryty od grabieży;
Pani Zofiji jako dziedziczce należy;
Pilnowałem go w zamku jako oka w głowie
Od Moskalów i od was, Państwo Soplicowie.
Mam także spory worek mych własnych talarów,
Uzbieranych z wysługi tudzież z pańskich darów,
Myśliłem, gdy nam zamek wróconym zostanie,
Obrócić grosz na murów wyreperowanie;

Nowemu gospodarstwu dziś zda się w potrzebie; —
A więc, Panie Soplico, wnoszę się do ciebie,
Będę żył u mej Pani na łaskawym chlebie
I kołysząc Horeszków pokolenie trzecie,
Wprawiać do Scyzoryka Pani mojej dziecię,
Jeśli syn, a syn będzie, bo wojny nadchodzą,
A w czasie wojny zawżdy synowie się rodzą».

Ledwie ostatnie słowa domówił Gerwazy,
Gdy poważnymi kroki przystąpił Protazy,
Skłonił się i wydobył z zanadrza kontusza
Panegiryk ogromny, w półtrzecia arkusza.
Skomponował go rymem podoficer młody,
Który niegdyś w stolicy sławne pisał ody,
Potem wdział mundur, lecz i w wojsku beletrysta,
Wiersze rabiał — już Woźny przeczytał ich trzysta,
Aż gdy przyszedł do miejsca: «O ty, której wdzięki
Budzą bolesną radość i rozkoszne męki!
Która na szyk Bellony gdy zwrócisz twarz piękną,
Złamią się wnet oszczepy i tarcze rozpękną,
Zwalcz dziś Marsa Hymenem; srogiej niezgod hydrze
Niech dłoń twoja syczące z czoła zmije wydrze!» —
Tadeusz i Zofija ustawnie klaskali,
Niby chwaląc, w istocie nie chcąc słuchać daléj.
Już a rozkazu Sędziego pleban stał na stole
I ogłaszał włościanom Tadeusza wolę.

Zaledwie usłyszeli nowinę poddani,
Skoczyli do panicza, padli do nóg pani,
«Zdrowie Państwu naszemu!» ze łzami krzyknęli;
Tadeusz krzyknął: «Zdrowie Spółobywateli,
Wolnych, równych, Polaków!» — «Wnoszę Ludu zdrowie!»
Rzekł Dąbrowski; lud krzyknął: «Niech żyją Wodzowie,
Wiwat Wojsko, wiwat Lud, wiwat wszystkie Stany!»
Tysiącem głosów zdrowia grzmiały na przemiany.

Tylko Buchman radości podzielać nie raczył,
Pochwalał projekt, lecz go rad by przeinaczył,
A naprzód komisyją legalną wyznaczył,
Która by... Krótkość czasu była na zawadzie,
Że nie stało się zadość Buchmanowej radzie.

Bo na dziedzińcu zamku już stali parami
Oficery z damami, wiara z wieśniaczkami:
«Poloneza!» krzyknęli wszyscy w jedno słowo.
Oficerowie wiodą muzykę wojskową;
Ale pan Sędzia w ucho rzekł do Jenerała:
«Każ Pan, żeby się jeszcze kapela wstrzymała,
Wiesz, że dzisiaj synowca mego zaręczyny,
A dawnym obyczajem jest naszej rodziny
Zaręczać się i żenić przy wiejskiej muzyce.
Patrz, stoi cymbalista, skrzypak i kozice;
Poczciwi muzykanci — już się skrzypak zżyma,
A kobeźnik kłania się i żebrze oczyma;
Jeżeli ich odprawię, biedni będą płakać;
Lud przy innej muzyce nie potrafi skakać,
Niechaj ci zaczną, niech się i lud podweseli,
Potem będziem wybornej twej słuchać kapeli».
Dał znak.

Skrzypak u sukni zakasał rękawek,
Ścisnął gryf krzepko, oparł brodę o podstawek
I smyk jak konia w zawód puścił po skrzypicy.
Na to hasło stojący obok kobeźnicy,
Jak gdyby w skrzydła bijąc, częstym ramion ruchem
Dmą w miechy i oblicza wypełniają duchem;
Myśliłbyś, że ta para w powietrze uleci,
Podobna do pyzatych Boreasza dzieci.
Brakło cymbałów.

Było cymbalistów wielu,
Ale żaden z nich nie śmiał zagrać przy Jankielu
(Jankiel przez całą zimę nie wiedzieć gdzie bawił,
Teraz się nagle z głównym sztabem wojska zjawił).
Wiedzą wszyscy, że mu nikt na tym instrumencie
Nie wyrówna w biegłości, w guście i w talencie.
Proszą, ażeby zagrał, podają cymbały,
Żyd wzbrania się, powiada, że ręce zgrubiały,
Odwykł od grania, nie śmie i panów się wstydzi;
Kłaniając się umyka; gdy to Zosia widzi,
Podbiega i na białej podaje mu dłoni
Drążki, którymi zwykle mistrz we struny dzwoni;
Drugą rączką po siwej brodzie starca głaska

I dygając: «Jankielu, mówi, jeśli łaska,
Wszak to me zaręczyny, zagrajże Jankielu,
Wszak nieraz przyrzekałeś grać na mym weselu!»

Jankiel nieźmiernie Zosię lubił, kiwnął brodą
Na znak, że nie odmawia; więc go w środek wiodą,
Podają krzesło, usiadł, cymbały przynoszą,
Kładą mu na kolanach, on patrzy z rozkoszą
I z dumą; jak weteran w służbę powołany,
Gdy wnuki ciężki jego miecz ciągną ze ściany,
Dziad śmieje się, choć miecza dawno nie miał w dłoni,
Lecz uczuł, że dłoń jeszcze nie zawiedzie broni.

Tymczasem dwaj uczniowie przy cymbałach klęczą,
Stroją na nowo struny i probując brzęczą;
Jankiel z przymrużonymi na poły oczyma
Milczy i nieruchome drążki w palcach trzyma.

Spuścił je, zrazu bijąc taktem tryumfalnym,
Potem gęściej siekł struny jak deszczem nawalnym,
Dziwią się wszyscy — lecz to była tylko proba,
Bo wnet przerwał i w górę podniosł drążki oba.

Znowu gra: już drżą drążki tak lekkimi ruchy,
Jak gdyby zadzwoniło w strunę skrzydło muchy,
Wydając ciche, ledwie słyszalne brzęczenia.
Mistrz zawsze patrzył w niebo, czekając natchnienia.
Spójrzał z góry, instrument dumnym okiem zmierzył,
Wzniosł ręce, spuścił razem, w dwa drążki uderzył,
Zdumieli się słuchacze. —

Razem ze strun wiele
Buchnął dźwięk, jakby cała janczarska kapela
Ozwała się z dzwonkami, z zelami, z bębenki.
Brzmi *Polonez Trzeciego Maja*! — Skoczne dźwięki
Radością oddychają, radością słuch poją,
Dziewki chcą tańczyć, chłopcy w miejscu nie dostoją —
Lecz starców myśli z dźwiękiem w przeszłość się uniosły,
W owe lata szczęśliwe, gdy senat i posły
Po dniu Trzeciego Maja w ratuszowej sali
Zgodzonego z narodem króla fetowali;

Gdy przy tańcu śpiewano: «Wiwat Król kochany!
Wiwat Sejm, wiwat Naród, wiwat wszystkie Stany!»

Mistrz coraz takty nagli i tony natęża,
A wtem puścił fałszywy akord jak syk węża,
Jak zgrzyt żelaza po szkle — przejął wszystkich dreszczem
I wesołość pomięszał przeczuciem złowieszczem.
Zasmuceni, strwożeni, słuchacze zwątpili,
Czy instrument niestrojny? czy się muzyk myli?
Nie zmylił się mistrz taki! on umyślnie trąca
Wciąż tę zdradziecką strunę, melodyję zmąca,
Coraz głośniej targając akord rozdąsany,
Przeciwko zgodzie tonów skonfederowany;
Aż Klucznik pojął mistrza, zakrył ręką lica
I krzyknął: «Znam! znam głos ten! to jest T a r g o w i c a!»
I wnet pękła ze świstem struna złowróżąca;
Muzyk bieży do prymów, urywa takt, zmąca,
Porzuca prymy, bieży z drążkami do basów.

Słychać tysiące coraz głośniejszych hałasów,
Takt marszu, wojna, atak, szturm, słychać wystrzały,
Jęk dzieci, płacze matek. — Tak mistrz doskonały
Wydał okropność szturmu, że wieśniaczki drżały,
Przypominając sobie ze łzami boleści
R z e ź P r a g i, którą znały z pieśni i z powieści,
Rade, że mistrz na koniec strunami wszystkiemi
Zagrzmiał, i głosy zdusił, jakby wbił do ziemi.

Ledwie słuchacze mieli czas wyjść z zadziwienia,
Znowu muzyka inna — znów zrazu brzęczenia
Lekkie i ciche, kilka cienkich strunek jęczy,
Jak kilka much, gdy z siatki wyrwą się pajęczéj.
Lecz strun coraz przybywa, już rozpierzchłe tony
Łączą się i akordów wiążą legijony,
I już w takt postępują zgodzonymi dźwięki,
Tworząc nutę żałosną tej sławnej piosenki
«O żołnierzu tułaczu, który borem, lasem
Idzie, z biedy i z głodu przymierając czasem,
Na koniec pada u nóg konika wiernego,
A konik nogą grzebie mogiłę dla niego».
Piosenka stara, wojsku polskiemu tak miła!

Poznali ją żołnierze, wiara się skupiła
Wkoło mistrza; słuchają, wspominają sobie
Ów czas okropny, kiedy na Ojczyzny grobie
Zanucili tę piosnkę i poszli w kraj świata;
Przywodzą na myśl długie swej wędrówki lata
Po lądach, morzach, piaskach gorących i mrozie,
Pośrodku obcych ludów, gdzie często w obozie
Cieszył ich i rozrzewniał ten śpiew narodowy.
Tak rozmyślając, smutnie pochylili głowy!

Ale je wnet podnieśli, bo mistrz tony wznosi,
Natęża, takty zmienia, coś innego głosi,
I znowu spójrzał z góry, okiem struny zmierzył,
Złączył ręce, oburącz w dwa drążki uderzył:
Uderzenie tak sztuczne, tak było potężne,
Że struny zadzwoniły jak trąby mosiężne
I z trąb znana piosenka ku niebu wionęła,
Marsz tryumfalny: *Jeszcze Polska nie zginęła!...*
«Marsz Dąbrowski do Polski!» — I wszyscy klasnęli,
I wszyscy «Marsz Dąbrowski!» chorem okrzyknęli!

Muzyk, jakby sam swojej dziwił się piosence,
Upuścił drążki z palców, podniosł w górę ręce,
Czapka lisia spadła mu z głowy na ramiona,
Powiewała poważnie broda podniesiona,
Na jagodach miał kręgi dziwnego rumieńca,
We wzroku, ducha pełnym, błyszczał żar młodzieńca,
Aż gdy na Dąbrowskiego starzec oczy zwrócił,
Zakrył rękami, spod rąk łez potok się rzucił:
«Jenerale, rzekł, Ciebie długo Litwa nasza
Czekała — długo, jak my Żydzi Mesyjasza,
Ciebie prorokowali dawno między ludem
Śpiewaki, Ciebie niebo obwieściło cudem,
Żyj i wojuj, o Ty nasz!...» Mówiąc, ciągle szlochał,
Żyd poczciwy Ojczyznę jako Polak kochał!
Dąbrowski mu podawał rękę i dziękował,
On, czapkę zdjąwszy, wodza rękę ucałował.

Poloneza czas zacząć! — Podkomorzy rusza
I z lekka zarzuciwszy wyloty kontusza,
I wąsa pokręcając, podał rękę Zosi,

I skłoniwszy się grzecznie, w pierwszą parę prosi.
Za Podkomorzym szereg w pary się gromadzi,
Dano hasło, zaczęto taniec — on prowadzi.

Nad murawą czerwone połyskają buty,
Bije blask z karabeli, świeci się pas suty,
A on stąpa powoli, niby od niechcenia;
Ale z każdego kroku, z każdego ruszenia
Można tancerza czucia i myśli wyczytać:
Oto stanął, jak gdyby chciał swą damę pytać,
Pochyla ku niej głowę, chce szepnąć do ucha;
Dama głowę odwraca, wstydzi się, nie słucha,
On zdjął konfederatkę, kłania się pokornie,
Dama raczyła spójrzeć, lecz milczy upornie;
On krok zwalnia, oczyma jej spójrzenia śledzi
I zaśmiał się na koniec — rad z jej odpowiedzi
Stąpa prędzej, pogląda na rywalów z góry
I swą konfederatkę z czaplinymi pióry
To na czole zawiesza, to nad czołem wstrząsa,
Aż włożył ją na bakier i pokręcił wąsa —
Idzie, wszyscy zazdroszczą, biegą w jego ślady,
On by rad ze swą damą wymknąć się z gromady;
Czasem staje na miejscu, rękę grzecznie wznosi
I żeby mimo przeszli, pokornie ich prosi;
Czasem zamyśla zręcznie na bok się uchylić,
Odmienia drogę, rad by towarzyszów zmylić,
Lecz go szybkimi kroki ścigają natręty
I zewsząd obwijają tanecznymi skręty;
Więc gniewa się, prawicę na rękojeść składa,
Jakby rzekł: «Nie dbam o was, zazdrośnikom biada!»
Zwraca się z dumą w czole i z wyzwaniem w oku
Prosto w tłum; tłum tancerzy nie śmie dostać w kroku,
Ustępują mu z drogi — i zmieniwszy szyki,
Puszczają się znów za nim. —

Brzmią zewsząd okrzyki:
«Ach, to może ostatni! patrzcie, patrzcie, młodzi,
Może ostatni, co tak poloneza wodzi!» —
I szły pary po parach hucznie i wesoło,
Rozkręcało się, znowu skręcało się koło,
Jak wąż olbrzymi, w tysiąc łamiący się zwojów;

Mieni się cętkowata, różna barwa strojów
Damskich, pańskich, żołnierskich, jak łuska błyszcząca,
Wyzłocona promieńmi zachodniego słońca
I odbita o ciemne murawy węzgłowia.
Wre taniec, brzmi muzyka, oklaski i zdrowia!

Tylko kapral Dobrzyński Sak ani kapeli
Nie słucha, ani tańczy, ani się weseli,
Ręce w tył założywszy, stoi zły, ponury,
Wspomina swe dawniejsze do Zosi konkury:
Jak lubił dla niej nosić kwiaty, pleść koszyczki,
Wybierać gniazda ptasie, robić zauszniczki.
Niewdzięczna! chociaż tyle pięknych darów strwonił,
Choć przed nim uciekała, choć mu ojciec bronił!
On jeszcze! ileż razy na parkanie siadał,
By ją dójrzeć przez okna; w konopie się wkradał,
Żeby patrzeć, jak ona pleła swe ogródki,
Rwała ogórki albo karmiła kogutki.
Niewdzięczna! Spuścił głowę i na koniec świsnął
Mazurka; potem kaszkiet na uszy nacisnął
I szedł w obóz, gdzie stała przy armatach warta;
Tam dla rozerwania się zaczął grać w drużbarta
Z wiarusami, kielichem osładzając żałość.
Taka była dla Zosi Dobrzyńskiego stałość.

Zosia tańczy wesoło; lecz choć w pierwszej parze,
Ledwie widna z daleka; na wielkim obszarze
Zarosłego dziedzińca, w zielonej sukience,
Ustrojona w równianki i w kwieciste wieńce,
Śród traw i kwiatów krąży niewidzialnym lotem,
Rządząc tańcem, jak anioł nocnych gwiazd obrotem:
Zgadniesz, gdzie jest, bo ku niej obrócone oczy,
Wyciągnięte ramiona, ku niej zgiełk się tłoczy.
Darmo się Podkomorzy zostać przy niej sili,
Zazdrośnicy już z pierwszej pary go odbili;
I szczęśliwy Dąbrowski niedługo się cieszył,
Ustąpił ją drugiemu, a już trzeci śpieszył,
I ten, zaraz odbity, odszedł bez nadziei.
Aż Zosia, już strudzona, spotkała z kolei
Tadeusza, i dalszej lękając się zmiany,
I chcąc przy nim pozostać, zakończyła tany.

Idzie do stołu gościom nalewać kielichy.

Słońce już gasło, wieczor był ciepły i cichy,
Okrąg niebios gdzieniegdzie chmurkami zasłany,
U góry błękitnawy, na zachód różany;
Chmurki wróżą pogodę, lekkie i świecące,
Tam jako trzody owiec na murawie śpiące,
Ówdzie nieco drobniejsze, jak stada cyranek.
Na zachód obłok na kształt rąbkowych firanek,
Przejrzysty, sfałdowany, po wierzchu perłowy,
Po brzegach pozłacany, w głębi purpurowy,
Jeszcze blaskiem zachodu tlił się i rozżarzał,
Aż powoli pożółkniał, zbladnął i poszarzał:
Słońce spuściło głowę, obłok zasunęło
I raz ciepłym powiewem westchnąwszy — usnęło.

A szlachta ciągle pije i wiwaty wznosi:
Napoleona, Wodzów, Tadeusza, Zosi,
Wreszcie z kolei wszystkich trzech par zaręczonych,
Wszystkich gości obecnych, wszystkich zaproszonych,
Wszystkich przyjaciół, których kto żywych spamięta,
I których zmarłych pamięć pozostała święta!

I ja tam z gośćmi byłem, miód i wino piłem,
A com widział i słyszał, w księgi umieściłem.

• K o n i e c •

[E P I L O G]

O tym-że dumać na paryskim bruku,
Przynosząc z miasta uszy pełne stuku,
Przekleństw i kłamstwa, niewczesnych zamiarów,
Za późnych żalów, potępieńczych swarów!

Biada nam, zbiegi, żeśmy w czas morowy
Lękliwe nieśli za granicę głowy!
Bo gdzie stąpili, szła przed nimi trwoga,
W każdym sąsiedzie znajdowali wroga,
Aż nas objęto w ciasny krąg łańcucha
I każą oddać co naiprędzej ducha.

A gdy na żale ten świat nie ma ucha,
Gdy ich co chwila nowina przeraża,
Bijąca z Polski jak dzwon ze smętarza,
Gdy im prędkiego zgonu życzą straże,
Wrogi ich wabią z dala jak grabarze!
Gdy w niebie nawet nadziei nie widzą!
Nie dziw, że ludzi, świat, siebie ohydzą,
Że utraciwszy rozum w mękach długich,
Plwają na siebie i żrą jedni drugich!

* * *

Chciałem pominąć, ptak małego lotu,
Pominąć strefy ulewy i grzmotu
I szukać tylko cienia i pogody,
Wieki dzieciństwa, domowe zagrody...

Jedyne szczęście, kto w szarej godzinie
Z kilku przyjaciół usiadł przy kominie,
Drzwi od Europy zamykał hałasów,
Wyrwał się z myślą ku szczęśliwszym czasóm
I dumał, myślił o swojej krainie...

Ale o krwi tej, co się świeżo lała,
O łzach, którymi płynie Polska cała,
O sławie, która jeszcze nie przebrzmiała! —

Кніга чацвёртая

А гэта рэха грала

Книга четвертая

То эхо отзывалось

Księga czwarta

A to echo grało

O nich pomyślić nie mieliśmy duszy.
Bo naród bywa na takiej katuszy,
Że kiedy zwróci wzrok ku jego męce,
Nawet Odwaga załamuje ręce.

Te pokolenia żałobami czarne,
Powietrze tylą klątwami ciężarne,
Tam myśl nie śmiała zwrócić lotów,
W sferę okropną nawet ptakom grzmotów.

O Matko Polsko! Ty tak świeżo w grobie
Złożona — nie ma sił mówić o tobie!

Ach, czyjeż usta śmią pochlebiać sobie,
Że dzisiaj znajdą to serdeczne słowo,
Które rozczula rozpacz marmorową,
Które z serc wieko podejmie kamienne,
Rozwiąże oczy tylą łez brzemienne
I sprawia, że łza przystygła wypłynie —
Nim się te usta znajdą, wiek przeminie.

Kiedyś — gdy zemsty lwie przehuczą ryki,
Przebrzmi głos trąby, przełamią się szyki,
Gdy wróg ostatni wyda krzyk boleści,
Umilknie, światu swobodę obwieści,
Gdy orły nasze lotem błyskawicy
Spadną u dawnej Chrobrego granicy,
Gdy ciał podjedzą i krwią całe spłyną,
I skrzydła wreszcie na spoczynek zwiną! —
Wtenczas, dębowym liściem uwieńczeni,
Rzuciwszy miecze, siądą rozbrojeni
Rycerze nasi! zechcą słuchać pieni!
Gdy świat obecnej doli pozazdrości,
Będą czas mieli słuchać o przeszłości!
Wtenczas zapłaczą nad ojców losami
I wtenczas łza ta ich lica nie splami.

Dziś dla nas, w świecie nieproszonych gości,
W całej przeszłości i w całej przyszłości
Jedna już tylko jest kraina taka,
W której jest trochę szczęścia dla Polaka:

Kraj lat dziecinnych! On zawsze zostanie
Święty i czysty, jak pierwsze kochanie,
Nie zaburzony błędów przypomnieniem,
Nie podkopany nadziei złudzeniem
Ani zmieniony wypadków strumieniem.
Gdziem rzadko płakał, a nigdy nie zgrzytał,
Te kraje rad bym myślami powitał,
Kraje dzieciństwa — gdzie człowiek po świecie
Biegł jak po łące, a znał tylko kwiecie
Małe i piękne, jadowite rzucił,
Ku pożytecznym oka nie odwrócił.

Ten kraj szczęśliwy, ubogi i ciasny!
Jak świat jest boży, tak on był nasz własny!
Jakże tam wszystko do nas należało,
Jak pomnim wszystko, co nas otaczało:
Od lipy, która koroną wspaniałą
Całej wsi dzieciom użyczała cienia,
Aż do każdego strumienia, kamienia,
Jak każdy kątek ziemi był znajomy
Aż po granicę, po sąsiadów domy!

I tylko krajów tych obywatele
Jedni zostali wierni przyjaciele,
Jedni dotychczas sprzymierzeńcy pewni!
Bo któż tam mieszkał? — matka, bracia, krewni,
Sąsiedzi dobrzy. Kogo z nich ubyło,
Jakże tam o nim często się mówiło,
Ile pamiątek, jaka żałość długa
Tam, gdzie do pana przywiązańszy sługa
Niż w innych krajach małżonka do męża,
Gdzie żołnierz dłużej żałuje oręża
Niż tu syn ojca; po psie płaczą szczerze
I dłużej niż tu lud po bohaterze.

I przyjaciele wtenczas pomogli rozmowie,
I do piosnki rzucali mnie słowo za słowem,
Jak bajeczne żurawie nad dzikim ostrowem,
Nad zaklętym pałacem przelatując wiosną
I słysząc zaklętego chłopca skargę głośną,
Każdy ptak chłopcu jedno pióro zrucił,

On zrobił skrzydła i do swoich wrócił.

O, gdybym kiedy dożył tej pociechy,
Żeby te księgi zbłądziły pod strzechy,
Żeby wieśniaczki, kręcąc kołowrotki,
Gdy odśpiewają ulubione zwrotki
O tej dziewczynie, co tak grać lubiła,
Że przy skrzypeczkach gąski pogubiła,
O tej sierocie, co piękna jak zorze
Zaganiać gąski szła w wieczornej porze —
Gdyby też wzięły na koniec do ręki
Te księgi, proste jako ich piosenki!

Tak za dni moich, przy wiejskiej zabawie,
Czytano nieraz pod lipą na trawie
Pieśń o Justynie, powieść o Wiesławie.
A przy stoliku drzemiący pan włodarz
Albo ekonom, lub nawet gospodarz,
Nie bronił czytać i sam słuchać raczył,
I młodszym rzeczy trudniejsze tłumaczył,
Chwalił piękności, a błędom wybaczył.

I zazdrościła młodzież wieszczów sławie,
Która tam dotąd brzmi w lasach i w polu,
I którym droższy niż laur Kapitolu
Wianek, rękami wieśniaczki osnuty,
Z modrych bławatków i zielonej ruty.

OBJAŚNIENIA [POETY]

w tytule utworu:

OSTATNI ZAJAZD NA LITWIE

Za czasów Rzeczypospolitej Polskiej egzekwowanie wyroków sądowych było bardzo trudne w kraju, gdzie władza wykonawcza nie miała prawie żadnej policji pod swymi rozkazami, a obywatele możni trzymali nadworne pułki, niektórzy nawet, jak książęta Radziwiłłowie, kilkunastotysięczne wojska. Żałujący więc, uzyskawszy dekret, musiał po egzekucją udawać się do stanu rycerskiego, to jest do szlachty, przy której była także władza wykonawcza. Zbrojni krewni, przyjaciele i powietnicy ciągnęli z dekretem w ręku i w towarzystwie woźnego zdobywali, często nie bez rozlewu krwi, dobra przysądzone żałującemu, które woźny legalnie tradował lub w posesję oddawał. Taka egzekucja zbrojna dekretu nazywała się z a j a z d e m. — W dawnych czasach, póki szanowano prawa, najmożniejsi panowie nie śmieli się opierać wyrokom, rzadko zdarzały się zbrojne napaści, a gwałt prawie nigdy nie uszedł bezkarnie. Wiadomy z dziejów smutny koniec księcia Wasila Sanguszki i Stadnickiego zwanego Diabłem. — Zepsucie publicznych obyczajów Rzeczypospolitej namnożyło zajazdów, które ciągle mieszały spokojność Litwy.

KSIĘGA PIERWSZA

w. 5–6

Panno święta, co Jasnej bronisz Częstochowy
I w Ostrej świecisz Bramie.

Wszyscy w Polszcze wiedzą o obrazie cudownym N.P. na Jasnej Górze w Częstochowie. W Litwie słyną cudami obrazy N.P. Ostrobramskiej w Wilnie, Zamkowej w Nowogródku tudzież Żyrowickiej i Boruńskiej.

w. 148–149

..ale nie myśl wcale,
Aby w domu Sędziego służono niedbale.

Rząd rosyjski nigdy w krajach zdobytych nie obala od razu praw i instytucji cywilnych, ale je powoli ukazami podkopuje i roztacza. W Małorosji na przykład utrzymano aż do ostatnich czasów Statut litewski, ukazami odmieniony. Litwie zostawiono całe dawne urządzenie sądów cywilnych i kryminalnych. Obierani więc są po dawnemu sędziowie ziemscy i grodzcy w powiatach i sędziowie główni w guberniach. Ale że apelacja idzie do Petersburga, do mnogich różnego stopnia instancji, przy sądach więc miejscowych ledwie pozostał cień dawnej powagi tradycyjnej.

w. 150:

...nim się pan Wojski ubierze.

Wojski *(tribunus)* bywał niegdyś z urzędu opiekunem żon i dzieci szlachty w czasie pospolitego ruszenia. Od dawnego czasu urząd ten, bez obowiązków, stał się tytularnym. W Litwie jest zwyczajem, iż osobom poważnym nadaje się przez grzeczność jakikolwiek tytuł dawny, który używaniem uprawnia się. Mianują na przykład sąsiedzi przyjaciela swego Obożnym, Stolnikiem lub Podczaszym, zrazu w rozmowie tylko i w korespondencji, a następnie nawet w aktach urzędowych. Rząd rosyjski zabraniał podobnych tytułów i pragnąłby je śmiesznością okryć, a wprowadzić na ich miejsce tytułowanie podług rang swojej hierarchii, do której Litwini dotąd wielki wstręt mają.

w. 178:

Podkomorzy już zjechał z żoną i z córkami.

Podkomorzy, niegdyś urzędnik znakomity i poważny, *Princeps Nobilitatis,* za rządu rosyjskiego stał się tylko tytularnym. Sądził jeszcze niekiedy sprawy graniczne, ale na koniec i tę część jurysdykcji utracił. Teraz zastępuje czasem marszałka i mianuje komorników, czyli mierniczych powiatowych.

w. 248:

Wojski z woźnym Protazym ze świecami w sieni...

Woźny albo jenerał, wybrany uchwałą trybunalską lub sądową ze szlachty osiadłej, roznosił pozwy, ogłaszał intromisje, robił wizje, przywoływał aktoraty etc. Pospolicie drobna szlachta urząd ten sprawowała.

w. 439:

Biegali wszyscy za nim jakby za rarogiem.

Raróg, ptak z gatunku jastrzębia. Wiadomo, że za jastrzębiami drobne ptastwo, szczególnie jaskółki, tłumnie upędzają się. Stąd przysłowie: latać jak za rarogiem.

w. 525:

Że Bonapart czarował...

Mnóstwo krąży powieści między prostym ludem rosyjskim o czarach Bonapartego i Suwarowa.

w. 576:

Asesora z Rejentem wzmogła się uparta...

Asesorowie składają policją ziemską powiatu. Wedle ukazów czasem bywają

obierani przez obywateli, czasem naznaczani od rządu; ci ostatni zowią się koronni. Sędziowie apelacyjni zowią się także asesorami, ale tu nie o nich mowa.

Rejenci aktowi zarządzają kancelarią, dekretowi piszą wyroki, wszyscy zaś mianowani z ręki pisarzów sądowych.

w. 790:

Co by rzekł wojewoda Niesiołowski stary.

Józef hrabia Niesiołowski, ostatni wojewoda nowogrodzki, był prezesem rządu rewolucyjnego w czasie powstania Jasińskiego.

w. 796:

Białopiotrowiczowi samemu odmówił.

Jerzy Białopiotrowicz, ostatni Pisarz W. Ks. Litewskiego, czynnie należał do powstania Litwy pod Jasińskim. Sądził więźniów stanu w Wilnie. Mąż dla cnot i patriotyzmu bardzo szanowany w Litwie.

w. 850:

Woźny pas mu odwiązał, pas słucki, pas lity.

W Słucku sławna była fabryka złotogłowu i pasów litych na całą Polskę; udoskonalona staraniem Tyzenhauza.

w. 872:

Była to trybunalska wokanda...

Wokanda, wąska, podługowata książeczka, na której spisywano nazwiska stron procesujących wedle porządku aktoratów. Każdy adwokat i woźny musiał mieć takową wokandę.

w. 923:

Rzucił w oczy Francuzów sto krwawych sztandarów.

Jenerał Kniaziewicz, wysłany przez armią włoską, złożył Dyrektoriatowi zdobyte chorągwie.

w. 924:

Jak Jabłonowski zabiegł, aż kędy pieprz rośnie.

Książę Jabłonowski, dowodzący Legią Naddunajską, umarł w Saint Domingo i cała prawie Legia tam zginęła. W emigracji jest kilku weteranów pozostałych z owej nieszczęsnej wyprawy, między innymi jenerał Małachowski.

KSIĘGA DRUGA

w. 228:

I w organ, i w rozliczne instrumenty grnła.

W dawnych zamkach stawiano na chorach organ.

w. 282:

I czarną mu polewkę do stołu podano.

Czarna polewka, podana u stołu paniczowi starającemu się o rękę panny, oznaczała rekuzę.

w. 501:

Lub z wicin bierze ziarna w najlepszym gatunku.

Wiciny są to wielkie statki na Niemnie, którymi Litwini prowadzą handel z Prusami, spławiając zboża i biorąc w zamian za nie towary kolonialne.

w. 822:

Książę Dominik, kiedym z nim razem polował.

Ks. Dominik Radziwiłł, wielki miłośnik polowania, emigrował do Księstwa Warszawskiego i wystawił własnym kosztem pułk jazdy, którym dowodził. Umarł we Francji. Na nim zgasła linia męska książąt na Ołyce i Nieświeżu, największych panów w Polszcze i zapewne w Europie.

w. 823–824:

...z jenerałem Mejenem...

Mejen odznaczył się w wojnie narodowej za Kościuszki. Dotąd pokazują pod Wilnem okopy Mejenowskie.

KSIĘGA TRZECIA

w. 264–265:

Panienki za wysmukłym gonią borowikiem,
Którego pieśń nazywa grzybów pułkownikiem.

Znajoma w Litwie pieśń gminna o grzybach wychodzących na wojnę pod wodzą borowika. W tej pieśni opisane są własności grzybów jadalnych.

w. 620:

Nasz malarz Orłowski...

Znany malarz rodzajowy; na kilka lat przed śmiercią malować zaczął pejzaże. Umarł niedawno w Petersburgu.

w. 750–751:

> Dwie pjawki...
> Pies zowie się Sprawnikiem, a suka Strapczyną.

Rodzaj psów angielskich, małych i silnych, zwanych pijawkami, służy do łowów na wielkiego zwierza, szczególniej niedźwiedzia.

S p r a w n i k , czyli kapitan sprawnik, naczelnik policji ziemskiej. – S t r a p c z y, rodzaj prokurora rządowego. Urzędnicy ci, mając często sposobność nadużywania władzy, w wielkim są obrzydzeniu u obywateli.

KSIĘGA CZWARTA

w. 9:

> Ukołysany, marzył o wilku żelaznym.

Podług tradycji, wielki książę Giedymin miał sen na Górze Ponarskiej o wilku żelaznym i za radą wajdeloty Lizdejki założył miasto Wilno.

w. 20:

> Ostatni król, co nosił kołpak Witoldowy.

Zygmunt August był podniesiony starożytnym obyczajem na stolicę Wielkiego Księstwa Litewskiego, przypasał miecz i koronował się kołpakiem. Lubił bardzo myślistwo.

w. 27:

> Czy żyje wielki Baublis...

W powiecie rosieńskim, w majętności Paszkiewicza, pisarza ziemskiego, rosł dąb znany pod imieniem Baublisa, niegdyś w czasach pogańskich czczony jak świętość. We wnętrzu tego wygniłego olbrzyma Paszkiewicz założył gabinet starożytności litewskich.

w. 30:

> Czy kwitnie gaj Mendoga pod farnym kościołem.

Niedaleko fary nowogrodzkiej rosły starożytne lipy, których wiele wycięto około roku 1812.

w. 40–41:

> ...wszak ów dąb gaduła
> Kozackiemu wieszczowi tyle cudów śpiewa.

Ob. poema Goszczyńskiego *Zamek Kaniowski.*

w. 248:

> Kołomyjek z Halicza...

Kołomyjki, piosenki ruskie w rodzaju mazurów polskich.

w. 262–263:

> ...znał się dobrze na handlu zbożowym,
> Na wicinnym...

Ob. przyp. do (księga 11, w. 501).

w. 277–279:

> miejsce... zwane pokuciem.

Zaszczytne miejsce, gdzie dawniej stawiano bogów domowych, gdzie dotąd Rosjanie zawieszają obrazy. Tam wieśniak litewski sadza gościa, którego chce uczcić.

w. 536–537:

> Orzeł, gdy mu dziób stary tak się w kabłąk skrzywi,
> Że zamknięty na wieki już gardła nie żywi.

Dzioby wielkich ptaków drapieżnych z wiekiem coraz bardziej zakrzywiają się i na koniec wierzchnie ostrze, zagiąwszy się, dziób zamyka, i ptak z głodu umierać musi. To mniemanie gminne przyjęli niektórzy ornitologowie.

w. 540–541:

> Stąd to w miejscach dostępnych, kędy człowiek gości,
> Nie znajdują się nigdy martwych zwierząt kości.

Rzeczywiście, nie ma przykładu, aby znaleziono kiedy szkielet zdechłego zwierza.

w. 724:

> A co? fuzyjka moja? niewielka ptaszyna.

Ptaszynki są to strzelby małego kalibru, w które kładzie się drobna kula. Dobrzy strzelcy z takich fuzji ptaka w lot trafiają.

w. 825:

> Zaczęło złoto kapać i błyskać na słońcu.

W butelkach wódki gdańskiej bywają na dnie listki złota.

w. 981–982:

> ...taki ziemi kawał,
> Który by się wołową skórą nakryć dawał.

Królowa Dydo kazała porznąć na pasy skórę wołową i tym sposobem zamknęła

w obrębie skóry obszerne pole, gdzie wystawiła Kartaginę. Wojski wyczytał opis tego zdarzenia nie w *Eneidzie,* ale zapewne w komentarzach scholiastów.

Nb. Niektóre miejsca w pieśni czwartej są pióra S t e f a n a W i t w i c k i e g o.

KSIĘGA PIĄTA

w. 330:

Wyrwawszy się Bóg wie skąd, jak Filip z konopi...

Raz na sejmie poseł F i l i p ze wsi dziedzicznej K o n o p i e, zabrawszy głos, tak dalece odstąpił od materii, że wzbudził śmiech powszechny w Izbie. Stąd urosło przysłowie: wyrwał się jak Filip z konopi.

KSIĘGA SZÓSTA

w tytule:

ZAŚCIANEK

Nazywają w Litwie o k o l i c ą lub z a ś c i a n k i e m osadę szlachecką, dla różnicy od właściwych wsi, czyli sioł, osad wiejskich.

w. 169:

On Horeszkom dziesiąta woda na kisielu.

Kisiel, potrawa litewska, rodzaj galarety, która się robi z rozczynu owsianego, płucze się wodą, aż póki nie oddzielą się wszystkie cząstki mączne; stąd przysłowie.

w. 333:

...Wołodkowicz, pan dumny, zuchwały.

Po licznych burdach pochwycony w Mińsku i za dekretem trybunału rozstrzelany.

w. 381:

Obwołał pospolite ruszenie przez wici.

Kiedy król miał zgromadzić pospolite ruszenie, rozkazywał zatykać w każdej parafii drąg wysoki z uwiązaną na wierzchu miotłą, czyli wicią. I to się nazywało: rozdać wici. Każdy człowiek dorosły stanu rycerskiego obowiązany był pod utratą szlachectwa stawić się natychmiast pod chorągiew wojewódzką.

w. 416:

Brała również przydomki, zwane imioniska.

Imioniska są właściwie sobrykiety.

w. 525:

Bronić pana Pocieja...

Aleksander hrabia Pociej, wróciwszy po wojnie do Litwy, wspierał rodaków udających się za granicę i znaczne sumy przesłał do kasy Legionów.

KSIĘGA ÓSMA

w. 77:

Nieco wyżej Dawida wóz, gotów do jazdy.

Wóz Dawida, konstelacja zwana u astronomów *Ursa Maior.*

w. 97–98:

Podobnie pleban mirski zawiesił w kościele
Wykopane olbrzymów żebra i piszczele.

Było zwyczajem zawieszać przy kościołach znajdowane zabytki kości kopalnych, które lud uważa za kości olbrzymów.

w. 109:

Był to kometa pierwszej wielkości i mocy.

Pamiętny kometa roku 1811.

w. 145:

Ksiądz Poczobut, człek sławny, był obserwatorem.

Ksiądz Poczobut, eks-jezuita, sławny astronom, wydał dzieło o zodiaku w Denderach i obserwacjami swymi pomógł Lalandowi do obrachowania biegów księżyca. Ob. *Żywot* przez Jana Śniadeckiego.

w. 233:

W świcie Księcia był książę niemiecki Denassów.

Właściwie książę de Nassau-Siegen. Sławny podówczas wojownik i awanturnik. Był admirałem moskiewskim i pobił Turków na Lemanie, potem sam na głowę pobity od Szwedów. Bawił czas jakiś w Polszcze, gdzie otrzymał indygenat. Pojedynek księcia de Nassau z tygrysem brzmiał wówczas po wszystkich gazetach europejskich.

KSIĘGA DZIEWIĄTA

w. 165:

«A czy Sędzia, rzekł Major, Żółtą Księgę czytał?»

Ż ó ł t a K s i ę g a, od okładek tak nazwana, księga barbarzyńska praw wojennych rosyjskich. Nieraz w czasie pokoju rząd ogłasza prowincje całe za

będące w stanie wojny i na mocy Żółtej Księgi oddaje dowódcy wojskowemu zupełną władzę nad majątkami i życiem obywateli. Wiadomo, że od roku 1821 aż do rewolucji Litwa cała podlegała Żółtej Księdze, której egzekutorem był wielki książę Carewicz.

w. 456–457:

Ciągnie za sobą długie, sążniowate drzewo,
Uzbrojone w krzemienie i w guzy, i sęki.

Maczuga litewska robi się tym sposobem: wypatruje się młody dąb i nacina się od dołu do góry siekierą tak, ażeby korę i miazgę rozerznąwszy, drzewo z lekka poranić. W te karby wtykają się ostre krzemienie, które z czasem wrastają w drzewo i tworzą guzy twarde. Maczugi stanowiły za czasów pogańskich główną broń piechoty litewskiej; dotąd używają się niekiedy i zowią się nasiekami.

w. 468–469:

I jak jeden mieszczanin, zwany Czarnobacki,
Zabił Dejowa i zniósł cały pułk kozacki.

Po powstaniu Jasińskiego, kiedy wojska litewskie ustępowały ku Warszawie, Moskale zbliżyli się do opuszczonego Wilna. Jenerał Dejów na czele sztabu wjeżdżał przez Ostrą Bramę. Ulice były puste, mieszkańcy zamknęli się w domach. Jeden mieszczanin, spostrzegłszy armatę porzuconą w zaułku, kartaczami nabitą, wymierzył ją w bramę i zapalił. Ten jeden wystrzał ocalił wówczas Wilno: jenerał Dejów z kilku oficerami zginął, reszta, lękając się zasadzki, odstąpiła od miasta. Nie wiem z pewnością nazwiska onego mieszczanina.

w. 762:

Taki miał koniec zajazd ostatni na Litwie.

Bywały i poźniej jeszcze zajazdy, lubo nie tak sławne, dosyć jednak głośne i krwawe. Około roku 1817 obywatel U... w województwie nowogródzkim pobił na zajeździe cały garnizon nowogrodzki i dowódców zabrał w niewolę.

KSIĘGA DZIESIĄTA

w. 111:

Ten za bitwę pod Nowi, ten za Prejsiż-Iłów.

Zapewne Preussisch-Eylau.

w. 810:

Targowiczanie potem chcieli mnie zaszczycić.

Zdaje się, że Stolnik zabity został około roku 1791, za czasów pierwszej wojny.

KSIĘGA JEDENASTA
w Treści:

Wróżby wiosenne.

Jeden historyk rosyjski w podobny sposób opisuje wróżby i przeczucia ludu moskiewskiego przed wojną 1812.

w. 12:

Nie biegło na ruń...

R u ń jest to zieleniejąca się ozimina.

w. 43:

Wszyscy na północ: rzekłbyś, iż wonczas z wyraju...

W y r a j w mowie gminnej znaczy właściwie czas jesienny, kiedy ptaki wędrowne odlatują; lecieć na wyraj — jest to lecieć w kraje ciepłe. Stąd przenośnie nazywa lud wyrajem kraje ciepłe i w ogólności jakieś kraje bajeczne, szczęśliwe, za morzami leżące.

w. 117:

Księga ta miała tytuł: *Kucharz doskonały.*

Książka teraz bardzo rzadka, przed stu kilkudziesiąt laty wydana przez Stanisława Czernieckiego.

w. 121:

Którym się Ojciec Święty Urban Ósmy dziwił.

Opisywano wielekroć i malowano ową legacją rzymską. Ob. *Kucharz doskonały,* przemowa: «Ta legacya wszystkiemu zachodniemu Państwu wielkiém będąc podziwieniem, ogłosiła w rozum nieprzebranego Pana jako i splendor domu i apparament stołu..., że jeden z książąt Rzymskich rzekł: Dziś Rzym szczęśliwy, mając takiego Posła». — Nb. Czerniecki sam był kuchmistrzem Ossolińskiego.

w. 218:

Zgodnie konfederackim marszałkiem obrany.

W Litwie za wkroczeniem wojsk francuskich i polskich zawiązano po województwach konfederacje i obrano posłów na sejm.

w. 246:

On to pod Hohenlinden...

Wiadomo, że pod Hohenlinden korpus polski pod dowództwem jenerała Kniaziewicza zdecydował wygranę.

KSIĘGA DWUNASTA

w. 28:

Jest podanie, że książę Radziwiłł-Sierota...

Radziwiłł-Sierota odbył dalekie podróże i wydał opis peregrynacji swojej do Ziemi Świętej.

w. 159:

Ale tymczasem wielki serwis barwę zmienił.

W szesnastym i na początku siedmnastego wieku, w epoce kwitnienia sztuk, uczty nawet były przez artystów urządzane, pełne symbolów i scen teatralnych. Na sławnej uczcie, danej w Rzymie dla Leona X, znajdował się serwis przedstawiający z kolei cztery pory roku, który służył zapewne za wzór Radziwiłłowskiemu. Zwyczaje stołowe zmieniły się w Europie około połowy wieku ośmnastego; w Polszcze najdłużej przetrwały.

w. 189:

Czy to Pinety Panu dał w służbę swe bisy?

Pinety, sławny na całą Polskę kuglarz, kiedy u nas gościł, nie wiemy.

w. 356–357:

«Czy ja Cybulski? rzecze na to Klucznik z żalem,
Co żonę przegrał, grając w mariasza z Moskalem».

Znajoma na Litwie pieśń żałośna o pani Cybulskiej, którą mąż w karty przegrał Moskalom.

w. 405:

Warunkiem intercyzy wyrzec się kontusza.

Moda przebierania się w suknie francuskie grasowała na prowincjach od roku 1800 do 1812. Najwięcej młodzieży przebrało się przed ożenieniem na żądanie narzeczonych.

w. 480:

I o kłótni Rejtana z książęciem Denassów.

Historia sporu Rejtana z książęciem de Nassau, przez Wojskiego nie doprowadzona do końca, wiadoma jest z tradycji. Umieszczamy koniec jej kwoli

ciekawemu czytelnikowi: Rejtan, obruszony przechwałkami książęcia de Nassau, stanął obok niego na przesmyku; właśnie ogromny odyniec, rozjuszony strzałami i szczwalnią, leciał na przesmyk. Rejtan wyrywa książęciu z rąk strzelbę, swoję ciska o ziemię, a ująwszy oszczep i podając drugi Niemcowi: «Teraz, rzekł, obaczym, kto lepiej robi spisą». Już odyniec wpadał, kiedy Wojski Hreczecha, opodal stojący, trafnym strzałem zwierza powalił. Panowie zrazu gniewali się, potem pogodzili się i hojnie wynagrodzili Hreczechę.

w. 555:

Kiedy pan Karp nieboszczyk włościan wyswobodził.

Rząd rosyjski nie uznaje ludzi wolnych prócz szlachty. Włościanie, przez właściciela uwolnieni, są zaraz zapisywani w skazki dóbr stołowych cesarskich i zamiast pańszczyzny muszą opłacać podatek zwiększony. Wiadomo, że w roku 1818 obywatele guberni wileńskiej uchwalili na sejmiku projekt uwolnienia wszystkich włościan i wyznaczyli w tym celu delegacją do cesarza; ale rząd rozkazał projekt umorzyć i nigdy więcej o nim nie wspominać. Nie ma innego sposobu uwolnić człowieka pod rządem rosyjskim, tylko przybrać go do familii. Jakoż wielu tym sposobem uszlachcono z łaski lub za pieniądze.

АДАМ МІЦКЕВІЧ

ПАН ТАДЭВУШ

АБО

АПОШНІ НАЕЗД У ЛІТВЕ

Шляхецкая гісторыя
з 1811 і 1812 гг.
у дванаццаці кнігах
вершам

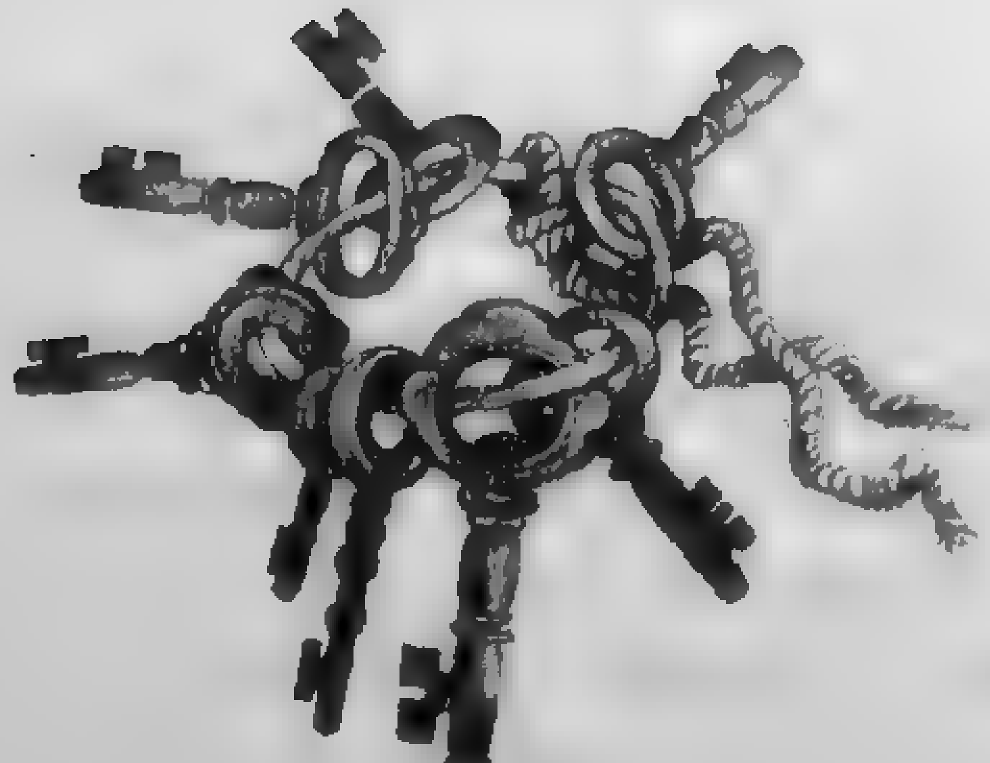

КНІГА ПЕРШАЯ • ГАСПАДАРКА

Змест: Вяртанне паніча. Першая сустрэча ў пакойчыку, другая за сталом. Важнае павучэнне Суддзі аб ветлівасці. Палітычныя заўвагі Падкаморага пра моды. Пачатак спрэчкі за Кусага і Сокала. Нараканні Войскага. Апошні Возны трыбунала. Позірк на тагачаснае палітычнае становішча Літвы і Еўропы.

Літва! Ты, як здароўе ў нас, мая Айчына!..
Што варта ты, ацэніць той належным чынам,
Хто цябе ўтраціў. Вось красу тваю жывую
Зноў бачу і апісваю, бо скрозь сумую.

Святая дзева, што бароніш Чанстахову
І ў Вострай браме свеціш, што ўзяла ў ахову
Наш слаўны Навагрудак з добрым верным людам,
Як мне жыццё ў дзяцінстве ты вярнула цудам,
(Калі ў адчаі маці пад тваю апеку
Мяне здала, і мёртвае я ўзняў павека
І зразу змог пайсці к тваіх святынь парогу
За вернутыя сілы даць падзяку Богу),
Так цудам зноў нас вернеш на Айчыны ўлонне.
Тым часам пераносъ дух сумны мой сягоння
У край лясных узгоркаў і лугоў духмяных,
Шырока над блакітным Нёмнам разасланых,
Да каляровых ніў, дзе жыта серабрыцца
І залачоная калышацца пшаніца,
Дзе грэчка, быццам снег, свірэпка, як бурштыны,

І дзяцельнік гарыць румянцамі дзяўчыны.
А на мяжы, што стужкай абвіла палеткі,
Маўкліва грушы ціхія паселі зрэдку.

Між гэтых ніў калісьці, над руччом на ўзвышшы
ў бярозавым гаі, у дрэў густых зацішшы
Стаяў на падмуроўцы панскі дом драўляны:
Здалёк бялелі вокны, сцены і парканы,
Бо топалі, што двор ад ветру засланялі,
Іх бель на цёмным лісці рэзка адцянялі.
Той дом, хоць невялікі, але мілы воку;
Ля пуні тры стагі стаяць непадалёку
Снапоў, якіх падстрэшша памясціць не можа.
Відаць, уся акруга тут багата збожжам,
Відаць па ліку бабак сцесненых, як зоры,
Па колькасці плугоў, што йшлі уздоўж разоры
Па чарназёмным, пэўне, дворных ніў папары,
Дагледжаным старанна скрозь на ўсім абшары
І ўзрыхленым не горай агародніх градак,
Што тут ва ўсім дастатак, рупнасць і парадак.
Расчыненая брама ўсім апавяшчае,
Што рады тут гасцям, і ў госці запрашае.

Якраз паніч з'явіўся ў параконнай брычцы:
Аб'ехаў двор, каб каля ганка запыніцца,
З сядзення злез, а коні з брычкаю тым часам
Пайшлі шчыпаць траву ўздоўж плоту самапасам.
Дом быў пусты, ўваход праз ганак быў замкнёны
На зашчапкі, а тыя — палачкай праткнёны.
Прыезджы не пайшоў да чэлядзі пытацца,
Убег, адпёршы, ў дом — хацеў з ім прывітацца,
Даўно не бачыў дому, бо далёка ў месце
Канчаў навукі і канца прыждаў урэшце.
Убегшы, прагна азіраецца навокал
І, як старых сяброў, вітае чула зрокам
Шпалеры, мэблю, ўжытку хатняга прадметы,
Якімі змалку быў акружаны, сагрэты.
Ды ўсё здалося меншым — сцены быццам селі,
Аднак партрэты даўнія на іх віселі.
Касцюшка тут у простай кракаўскай чамары
Аберуч меч дзяржыць, узняўшы вочы ў хмары.

Вось так ён прысягаў за родны край любімы
Загінуць ці прагнаць трох ворагаў радзімы.
Далей сядзіць, апрануты па-польску, ў скрусе
Пан Рэйтан, бо свабоду край утраціць мусіў,
Трымае востры нож, накіраваны ў лона,
А перад ім «*Федон*» і жыццяпіс Катона.
Далей Ясінскі, юны прыгажун схмурнелы,
А поруч Корсак, сябра неадступны, смелы —
Сякуць на шанцах Прагі маскалёў заўзята,
А Прага ўжо навокал полымем абнята.
Курантавы гадзіннік — сябра год дзіцячых —
У шафе каля нішы з радасцю убачыў
І зараз жа ўхапіўся за шнурочак з кісцю,
Каб марш Дамброўскага пачуць, як і калісьці.

Праз дом увесь прабег, шукаючы вачыма
Пакой, дзе жыў перад дзесяткам год хлапчынам.
Убег, ды адступіўся — веры даць не хоча
Сваім вачам: яго пакой — пакой жаночы!
Цікава, чый? Здаўна быў дзядзька адзінокім,
А цётка ў Пецярбургу дзесь жыла далёкім,
І не жыла ж тут ахмістрыня! На раялі
Паперы, ноты, кнігі абы як ляжалі.
Усё раскідана нядбайна, але міла,
Тут, пэўне, не старая ручка лад чыніла!
Вось і сукенка белая з калочка знята,
Чакае некага, на крэсла згіб напята,
А з вокнаў шлюць прыемны водар па пакоі
Вазонікі герані, астраў і леўкоі.
Прыезджы ля акна спыніўся — што за дзіва?
На месцы ўзмежка саду з крапівой куслівай
Цяпер гародчык быў маленькі і стракаты,
Травы ангельскай повен і пахучай мяты.
Драўляны нізкі плоцік бег цераз палетак,
Пакрыты стужкамі іскрыстых ясных кветак.
Відаць, былі нядаўна градкі паліваны,
Стаяў яшчэ кубелец тут з вадой драўляны;
Але гароднічкі няма — кудысь прапала,
Відаць, вось-вось пайшла: яшчэ не перастала
Хістацца брамка, вунь і след віднее ножкі —
Відаць, была без чаравічка і панчошкі.

На белі дробнага пяску, сказаў бы снегу,—
Выразны лёгкі след; пакінуты з разбегу,
Ён тут ад нейкіх ножак дробненькіх застаўся
Таго, хто бегучы, зямлі ледзь дакранаўся.

Спыніўся ля акна, задумаўся прыезджы
І доўга удыхаў тых кветак водар свежы.
Нагнуўся нізка над фіялкі кволым кустам,
Па сцежках бег цікавым вокам, але пуста
Было там. На слядах тады ізноў спыняўся
І адгадаць, чые яны былі, стараўся.
Падняў раптоўна вочы, бачыць — на паркане
Стаіць дзяўчына ў белым ранішнім убранні,
Якое стан яе ледзь да грудзей хавае,
А шыю лебедзя і рукі адсланяе.
Ліцвінка ходзіць гэтак толькі зрання ўдому
І ў тым мужчыне не пакажацца чужому,
Дык хоць адна была, а рукі скрыжавала,
Каб тое засланіць, што сукня не хавала.
А валасы, не ў буклях, але вузялкамі
Пазвязваныя густа з белымі стручкамі,
Галоўку дзіўна упрыгожвалі — на сонцы
Свяцілі, як карона на святой іконцы.
Аблічча не было відаць. А той хвіліне
Яна глядзела ў поле. Убачыўшы ў даліне
Кагось, са смехам жвава пляснула ў далоні,
Зляцела з плоту белай птушкай і ў разгоне
Шугнула цераз кветкі, плоцікі, дарожкі
І ўздоўж прыстаўленай да падаконня дошкі,
Пакуль ён схамянуўся, ціхай яснай зданню
У акно ўляцела, быццам месячнае ззянне;
Узяла сукенку, бегла да люстэрка смела,
Ды госця ўбачыла. З рук сукня паляцела,
Сама ж яна ад страху раптам пабялела.
Твар хлопца загарэўся чырванню жывою,
Як хмарка, калі раннем стрэнецца з зарою.
Прыжмурыў вочы падарожны, засланіўся,
Хацеў перапрашаць, тлумачыць, пакланіўся,
Ступіў назад; дзяўчына ўскрыкнула нязвонка,
Як быццам бы дзіця, жахнуўшыся спрасонку.
Спалохаўся паніч, зірнуў: няма дзяўчыны.

Збянтэжаны пайшоў і нейкія хвіліны
Зусім не ведаў, ці яму цяпер смяяцца
З таго спаткання, цешыцца ці мо стыдацца.

А ў гэты час фальварка ўвагі не мінула,
Што брычка з новым госцем к ганку завярнула.
І ўжо, старым звычаем, коней распрагаюць,
Даюць ім сена і аброку засыпаюць,
Бо не хацеў Суддзя, паводле новай моды,
Скіроўваць у карчму сваіх гасцей падводы.
Хоць слугі не сустрэлі госця ў той жа хвілі,
Не думай, што ў Суддзі ўсе абы-як служылі —
Яны загаду пана Войскага чакалі,
Які за домам быў, дзе страву гатавалі.
Намеснік ён гаспадара, ў адсутнасць пана
Яму прымаць гасцей спрадвеку права дана.
(Сваяк далёкі пана, верны сябра дома),
Гасця заўважыў ён у той жа час, вядома,
Але не мог яму ў кужэльным паказацца,
Дык хуценька тайком пайшоў перапранацца
У вопратку, нарыхтаваную ўжо зрання
На час вячэры між чужых паноў і паняў.

Пазнаў здалёк пан Войскі, стаў, раскрыжаваўся
І з крыкам і цалункамі з гасцём вітаўся.
Гаворка пачалася хуткая — такая,
Якая многіх год падзеі закранае
І вяжа ў рад кароткіх зблытаных пытанняў,
Уздыхаў, выкрыкаў і новых прывітанняў.
Калі ўжо Войскі ўволю распытаў, «навохаў»,
Пачаў навіны дому выяўляць патроху.

«Ну добра, мой Тадэвуш (гэтак называлі
Гасця, яму імя касцюшкаўскае далі
На памятку, што ў час ваенны нарадзіўся),
Ну добра, мой Тадэвуш, што да нас з'явіўся,
Калі гасцюе ў нас паненак так багата,
Бо дзядзька ўжо збіраецца цябе засватаць.
А выбраць ёсць з чаго: у нас тут з'езд, спатканне
Запрошаных сюды на суд размежавання:
Старая спрэчка з Графам вырашацца будзе,

А заўтра, кажуць, і пан Граф сюды прыбудзе.
Пан Падкаморы з жонкай, з дочкамі прыехаў.
Вось моладзь пастраляць у лес пайшла на ўцеху,
А дамы і старыя ля жняцоў, няйначай,
Пад лесам, мо чакаюць юнакоў з удачай.
Калі ахвота, пройдземся, сустрэнем скора
І дзядзьку, і шаноўных дам, і падкаморых».

Ідуць Тадэвуш з Войскім сцежкаю па полі
Пад лес, а гутаркі ніяк ім не даволі.
А сонца круг свой да краёў нябёс каціла,
Яно слабей ужо, але шырэй свяціла,
Пачырванеўшы, як здаровае аблічча
Гаспадара, якога пасля працы кліча
Спачынак і спакой. І вось круг прамяністы
Спускаецца на бор, а шэры змрок імглісты,
Запоўніўшы вяршыні і галлё да краю,
Лес звязвае ў адно, нібы яго злівае.
І бор чарнеў накшталт вялізарнага гмаху,
Над ім гарэла сонца, як пажар на даху,
Пасля апала ўглыб, паміж камлёў іскрыцца,
Як свечка вечарам са шчылін аканіцы,
І пагасае. Ўміг сярпоў звон стаў спыняцца,
І граблі ў лузе больш ужо не мітусяцца,
Бо пан Суддзя здаўна даў гэткае ўказанне,
Каб працу разам з сонцам кідалі сяляне.
«Пан свету знае, колькі працаваць нам трэба.
Калі яго работнік, сонца, сыдзе з неба,
Пара і селяніну падавацца з поля»,—
Так пан Суддзя казаў заўжды, а пана воля
Выконвалася аканомам пільна, свята.
Бывала, сцірта ў полі толькі што пачата,
Калёсы ж ледзь не ўлегцы едуць праз палетак;
І цешацца валы, што везці лёгка гэтак.

А госці ўжо вярталіся вясёлай грамадою:
Наперад — дзеці пад наглядам чарадою,
За імі пан Суддзя з Падкамарынай крочыў,
А побач — Падкаморы ў акружэнні дочак.
Паненкі — за старэйшымі, а моладзь збоку
Ці ззаду за паненкамі, хоць на паўкроку

(Такі ўжо звычай). І хоць там не заклікалі
Нікога да парадку, пар не расстаўлялі,
Ды кожны сам міжвольна пільнаваўся ладу,
Які ў Суддзёвым доме меў здаўна уладу —
Усе звяртаць увагу тут былі павінны
На ўзрост, пасаду, род, заслугі для Айчыны.
«Народы славяцца,— казаў Суддзя,— парадкам
І гінуць з даўняе традыцыі упадкам».
І ўсе звыкаліся з такім жыцця укладам,
Хоць ён не вымушаўся просьбай ці загадам.
Дык той, каму ў Суддзі гасціць пашанцавала,
Прыстойнасць шанаваў, што ў доме панавала.

Не доўга пан Суддзя з пляменнікам вітаўся:
Руку падаў пацалаваць, крыху прыўзняўся
І, ў лоб пацалаваўшы, мовіў штосьці —
Даўжэйшай гутарцы перашкаджалі госці.
Аднак сляза, якую хутка скінуў з вока,
Казала, як любіў Тадэвуша глыбока.

Услед за панам з паш, палёў, лугоў і з бору
Усё вярталася і ў стайню, і ў абору.
Вось прэцца ў вулку гурт авечак шматгаловы
З бляяннем, а за ім тырольскія каровы
У пыле крочаць пры званочкаў перазвоне,
А з луга табуном з іржаннем скачуць коні.
Усе бягуць да студні, што свірснёй ківае
Са скрыпам і ваду ў карыты налівае.

Суддзя, хоць змораны, ды цвёрдаю ступою,
Пакінуўшы гасцей, ідзе да вадапою.
Ён кожны вечар на жывёльны двор загляне,
Каб ведаць, у якім яго жывёла стане.
І гэтага нагляду слугам не паручыць,
Бо знаў: гаспадарова вока коней тучыць.

Пан Войскі і Пратазы, ўзяўшы ў рукі свечкі,
У сенях развялі гаворку кшталтам спрэчкі,
Бо Возны ўпотай, як падаўся Войскі з дому,
Сталы з вячэрай знесці загадаў к пустому
Пад лесам замку, ў старасвецкія руіны,

І там парасстаўляць, не трацячы хвіліны.
Пашто пярэбары? Пан Войскі — злы, крывіўся,
Суддзю перапрашаў. І пан Суддзя здзівіўся,
Ды зроблена, час позні, як цяпер вяртацца?
Рашыў перапрасіць гасцей і ў глуш падацца.
А Возны па дарозе ўжо Суддзі тлумачыў,
Чаму ён панскія парадкі перайначыў:
Няма ў двары ніводнае святліцы,
Дзе б гэтулькі гасцей магло зараз змясціцца,
А ў замку тая зала ў самы раз падходзіць —
Скляпенне ж цэлае, раскол сцяны не шкодзіць,
Без шыбаў вокны — ў летні час не перашкода,
Затое побач пограб — чэлядзі выгода.
Так кажучы, міргаў Суддзі — убачыш з міны,
Што меў ён і хаваў больш важныя прычыны.

А замак быў за домам — тысячы дзве крокаў,
Ён веліччу сваёй паважнай вабіў вока,—
Калісьці ўласнасць слаўнага Гарэшкаў роду.
Загінуў пан падчас дзяржаўнага разброду,
Дык і маёмасць разляцелася без ладу:
Канфіскавана, частка трапіла да ўраду,
Нямала перайшло ў крэдытарскія рукі,
А рэшту занялі пляменнікі ці ўнукі,
А замка ўсе зракліся, бо ў шляхоцкім стане
Нялёгка класці грошы на яго ўтрыманне.
Аж Граф, сусед — багач, Гарэшкам родзіч некі,
Паніч, які ледзь толькі выйшаў з-пад апекі,
Прыбыўшы з вяжа, прыгледзеўся да мура,
Што нібы ў ім гатыцкая архітэктура.
Хоць пан Суддзя яму не раз даказваў потым,
Што дойлід з Вільні быў, таму не мог быць готам,
Граф замка зажадаў. А ў гэтым самым часе
Ахвота тая ж і ў Суддзі чамусь знайшлася.
Судзіцца сталі ў земстве, потым і пры ўрадзе
Ў сенаце, зноў у земстве, у губернскай радзе.
Урэшце, пасля коштаў, актаў і блуканняў
Прыйшла ўся справа зноў на суд размежавання.

І праўду Возны гаварыў, што тая зала
Памесціць і юрыстаў, і гасцей нямала,

Была ж бо велічная, з выгнутым скляпеннем,
З філярамі, з падлогай высланай каменнем.
На сценах гладкіх, стыль якіх быў просты, строгі
Тырчэлі навакола коз, аленяў рогі,
Пад імі подпісы: калі, дзе, кім забіты.
А гербы, ўмацаваныя ў сцяны граніты,
Стральцоў адважных славу неслі ў пакаленні.
Яснеў Гарэшкаў герб — Паўкозіц на скляпенні.

Парадкам госці увайшлі і ў поўным зборы.
За стол з кампаніі перш рушыў Падкаморы —
За важны чын і ўзрост яму быў гонар гэткі,
Ён дамам кланяўся, старым і малалеткам.
Пры ім стаў ксёндз-манах, Суддзя пры бернардыне.
Манах прамармытаў малітву па-латыні,
Мужчыны выпілі гарэлкі, ўсе паселі
І моўчкі жвава халаднік літоўскі елі.
Тадэвуш, хоць юнак, але па праве госця
Высока сеў ля дам пры боку ягамосця,
Але між ім і дзядзькам месца пуставала,
Як быццам госця нейкага яшчэ чакала.
На дзверы, то на крэсла дзядзька азіраўся,
Нібы прыходу нечыйга ўсё спадзяваўся.
Тадэвуш стаў здзіўляцца з дзядзькавых паводзін
І зрок за ім з дзвярэй на крэсла пераводзіў.
Аж дзіва! Гэтулькі было паненак вокал,
Што нават мела б дзе спыніцца прынца вока —
Прыгожыя і роду не абы-якога,
А позірк юнака — там, дзе няма нікога.
Загадка-крэсла гэта цягне неўзаметку.
Няўважлівы, амаль не гляне на суседку,
Ледзь колькі слоў прамовіў да Падкамаранкі,
Талерак не змяніў ёй, не падаў ёй шклянкі;
Паненак ветлівай бяседай не займае,
Сталічнай адукацыі не праяўляе.
Яго пустое месца, як прынада, вабіць,
Ды ўжо яно ад думак не пустое, мабыць,—
Па ім скакалі незлічоныя здагадкі,
Нібы падчас дажджу па лузе жабяняткі;
Між іх — адна ўсё постаць, быццам дзе ў затоне
Азёраў лілія, што свеціць белай скронню.

Падалі страву трэцюю. Пан Падкаморы
Віна падліў дачушцы Ружы і ў дакоры,
Другой падсунуўшы талерку з агуркамі,
Сказаў: «Што ж, трэба мне старэчымі рукамі
Служыць вам, дочкі». Ўзняўся рух між панічамі,
Што нетактоўнасці сваёй не прыкмячалі.
Суддзя тым часам, на Тадэвуша зірнуўшы
І адвароты кунтуша крыху загнуўшы,
Наліў віна і так пачаў: «Вось мы ў сталіцу,
Па новай модзе, моладзь аддаём вучыцца
І не пярэчым, што сыны і нашы ўнукі
Больш за старэйшых маюць кніжнае навукі,
Але, па-мойму, моладзь траціць шмат на гэтым,
Што школы ў нас не вучаць жыць з людзьмі і светам.
У панскі двор ішлі мы ў маладыя годы,
Я сам быў дзесяць год прыдворным Ваяводы,
Ад бацькі вашага прымаў я настаўленні
(Тут Падкаморага пацісную за калені),
Яго няспынная парада і апека
З мяне дзяржаўнага зрабіла чалавека.
Шаную памяць я яго так, як нікога,
І за ўпакой яго душы малю век Бога.
І калі менш за іншых змог я навучыцца
І вось, вярнуўшыся дамоў, ару зямліцу,
У час, калі другія з ласкі Ваяводы
Дабіліся чыноў, пашаны, ўзнагародаў,
Прынамсі, тое вынес, што ў мяне тут дома
Сустрэнуць кожнага заўжды, як вам вядома,
З пашанай, ветліва. Няхай жа моладзь знае,
Што ветлівасць — навука ды і не малая,
Навука трудная, бо тут не ў гэтым справа,
Каб толькі дзе ўхмыльнуцца, ножкай брыкнуць жвава,
Такую ветлівасць назваў бы я мяшчанскай,
Але не старапольскай і не панскай.
Усіх трэ' шанаваць, ды кожнага іначай:
Адна ёсць ветлівасць у гутарцы дзіцячай,
Другая ў мужа з жонкай, між слугой і панам,
І ў кожнай з іх адценне іншае схавана.
Дык трэба доўга, пільна наглядаць, вучыцца,
Каб потым пры здарэнні ў чым не памыліцца.
Вучыліся ж даўней, а панскія ўспаміны

Бывалі ў нас жывой гісторыяй краіны
Так, як шляхоцкія — гісторыяй павету.
Такія гутаркі таксама мелі мэту
Адзначыць, што брат-шляхціц — знаны і ў пашане,
А ён, глядзіш, з таго далікатнейшым стане.
Сягоння чалавека не пытай аб родзе:
Хто ён? дзе жыў? ці што рабіў? Па новай модзе,
Абы не шпег ды не ў рыззі, дык кожны прыме
Яго цяпер. Як той Веспазіян у Рыме,
Не нюхаў грошай, не пытаў аб іх крыніцы.
Вось так і родам перасталі ганарыцца:
Хто важны, на кім штэмпель, той у нас харошы.
Сяброў цяпер шануюць, як габрэі грошы».

І тут Суддзя ўсіх змераў вокам па парадку,
Бо хоць заўсёды гаварыў разумна, гладка,
Ды ведаў, што у моладзі цярпення мала,
Дык мо знудзілася ўжо, слухаць перастала,
Але ўсе слухалі, маўчалі ўсе глыбока.
Тады ён Падкаморага спытаўся вокам,
А той маўчаў і не спяшаўся з пахвалою,
І толькі патакаў паважна галавою.
Такі дазвол працягваць прачытаўшы з твару,
Суддзя падліў віна гасцю, сваю ўзяў чару
І так прадоўжыў: «Ветлівасць — рэч немалая,
Яно бо чалавеку зважыць дазваляе
Другіх людзей узрост, заслугі, род, асвету
І ўласную сваю цану пазнаць праз гэта.
Свайго цяжару мы датуль пазнаць не зможам,
Пакуль каго супроць на шалі не паложым.
Але з увагай асаблівай і няспыннай
Пра ветлівасць к жанчынам моладзь дбаць павінна,
Тым больш, калі дом знатны і фартуны дбаласць
Ўпрыгожвае краса прыродная і ўдаласць.
Адтуль шлях да афектаў, а далей, не скрыю,—
Саюз дамоў. Так колісь думалі старыя.
Дык вось...» Тут пан Суддзя насунуў грозна бровы
І кінуў на Тадэвуша пагляд суровы,
Відаць, што падыходзіў к вывадам прамовы.

Ды ў табакерку залатую Падкаморы

Пастукаў і сказаў: «Даўней было шмат гарай!
Цяпер ці мода ўсіх вядзе другой дарогай,
Ці моладзь лепшая,— менш прыкладу благога.
Вось я успомніў зараз з гэтае нагоды
Эпоху панавання ў нас французскай моды,
Калі панічыкаў разбэшчаная зграя
ўварвалася з чужыны к нам, накшталт нагаяў,
І ганіць пачала законы, веру ў Бога
І вопратку — усё да самага малога.
Аж жаль было глядзець на гэтых неданоскаў,
Што гаварылі ў нос, а то й зусім бязносых.
Ад іх пайшлі ў народ брашуры і газеты
З законам новай веры, права, туалетаў.
І мелі ж моц яны ў людзей праз тую моду,
Бо калі Бог ссылае кару для народу,
То ўперад розум адымае грамадзянам.
Дык вось, адпору не было хлюстам паганым
І, як чумы, народ збаяўся баламутаў,
Бо ўжо ўнутры сябе адчуў расткі атруты.
На моднікаў крычалі, а праз час каторы
Мянялі мову, веру, звычаі, уборы.
Быў гэта карнавальны маскарад, сваволле,
Пасля чаго настаў вялікі пост — няволя.

У час майго маленства, у павет Ашмянскі
У дом маіх бацькоў прыбыў аднойчы панскі
Сынок, сусед Падчашыч, на французскай брычцы.
Ён першы ў нас стаў жыць па чужаземнай звычцы.
Народ хадзіў за ім, як за якім рарогам,
Зайздросцілі ўсе тым, перад чыім парогам
Спынялася яго двухкольная дрындулька,
Якую называлі ў той час карыюлькай.
Заместа лёкаяў — сабачак ззаду пара,
На козлах — немец, як драўляная пачвара:
Панчохі на худых нагах, як тычкі ў хмелі,
А клямары камашаў серабром блішчэлі.
Каса ад парыка ў гарбайталі з прарэхай...
Старыя з той павозкі пырскалі ад смеху,
Сяляне аж хрысціліся: маўляў, па свеце
Венецкі чорт у швабскай гойсае карэце.
Падчашыча апісваць — цяжкае заданне,

Даволі, што нам здаўся чортам, малпай, зданню.
Парык, якім ён выхваляўся ўсюды многа,
Мы прыраўноўвалі да каўтуна рудога.
Калі хто і лічыў, што польскае убранне
Шмат прыгажэйшае за моды малпаванне,
Маўчаў тады, бо моладзь подняла б трывогу,
Што ён адстаў, з прагрэсам не ступае ў ногу.
Вось гэтак модзе той пракладвалі дарогу!

Падчашыч аб'явіў, што новыя рэформы
Праводзіць будзе, дасць жыццю другія формы,
Тлумачыў, што ў той час французскія пісакі
Адкрылі, быццам людзі між сабой аднакі,
Хоць гэта сказана даўно ў святым законе
І кожны ксёндз гаворыць тое ж на амбоне.
Тут справа не ў навуках, але ў іх здзяйсненні!
Але ў той час былі ўсе ў гэткім зацямненні,
Што ўжо ніхто не верыў ні ўва што на свеце,
Пакуль таго ў французскай не чытаў газеце.
Падчашыч, пры ўраўненні, тытул меў маркіжа,
А тытулы, вядома, прыбылі з Парыжа,
А ў той час самы модны тытул быў маркіжа.
Пазней, па новай модзе, тытул той быў зняты,
І пан маркіж прысвоіў тытул дэмакрата,
А ўрэшце, новай модай, за Напалеонам,
Прыехаў дэмакрат з Парыжа ўжо баронам.
Ка́б жыў даўжэй, дык можа б новай альтарнатай
Перахрысціўся б потым зноўку ў дэмакрата.
Парыж мяняе моду і хвалу ёй трубіць,
А што француз змудруе, тое ў нас палюбяць.

Дык дзякуй Богу, што калі ў нас хто за межы
Сягоння выязджае, дык не для адзежы,
Не ў пошуках законаў на чужых паліцах
Ці, скажам, вымаўлення па кафэ вучыцца.
У Францыі сучаснай, пад Напалеонам,
Няма дзе зараз разгуляцца пустазвонам,
Там — зброі гук, і нашы сэрцы б'юцца жвава,
Што зноў ідзе па свеце пра палякаў слава.
А слава ёсць, дык будзе і Рэч Паспаліта!
Бо дрэва волі ў лаўр бывае апавіта.

Ды сумна, што час цягнецца марудным крокам,
Бяздзейна, а яны ўсё так ад нас далёка!
Чакаць дадзела. Рэдка можна ўчуць навіну!
Вы, ойча Робак (зніжыў голас к бернардыну),
Я чуў, ізноў з-за Нёмна вестку атрымалі.
Мо вам сябры пра войска наша напісалі?»
«Ды не,— ксёндз Робак у адказ скрывіўся горка
(Відаць, што не цікавіла яго гаворка).—
Палітыкай нуджуся, а калі з Варшавы
Прыходзіць ліст, дык манастырскія ў ім справы,
Не след аб іх размову весці пры вячэры,
Ды ёсць тут свецкія, ім што да той паперы?»

Так кажучы, скасіўся трохі ўбок, дзе ў ліку
Гасцей сядзеў маскоўскі капітан, пан Рыкаў.
Стары салдат, ён быў у вёсцы на кватэры;
Суддзя праз ветлівасць прасіў яго к вячэры.
Еў Рыкаў смачна, у гаворку не мяшаўся,
Ды на ўспамін Варшавы зараз адазваўся:
«Пан Падкаморы! Ой вы! Пан усё цікавы
Пра Банапарта. Цягне ўсё вас да Варшавы!
Айчына! Га! Не шпег я, хоць па-польску ўмею.
Айчына! Я ўсё гэта добра разумею!
Я — рускі, вы — палякі, зараз не ваюем,
Бо — амністыцыюм, дык разам п'ём, балюем.
На фронце ў нас з французам часта, як брат з братам,
Гарэлку п'юць. А — ўра!— пачнуць страляць з гарматаў.
У нас ёсць прыказка: з кім б'ёмся, тога любім,
Або сказаць інакш: як любім — дык і чубім!
Вайна, па-мойму, будзе ў нас, бо да маёра
Плута прыбыў са штаба ад'ютант заўчора:
Да маршу рыхтавацца! Пойдзем ці пад турка,
Ці на француза. Ох, той Банапарт — фігурка!
А без Суворава ён можа нас патузаць.
У нас расказвалі ў паходзе на француза,
Што Банапарты чараваў, так і Сувораў
Стаў чараваць супроць французскіх загавораў.
Аднойчы ў час бітвы знік раптам Банапарты,
А ён, бач, лісам стаў. Уцяміў тыя жарты
Сувораў,— стаў хартом. Пачуў француз пагоню,
Катом зрабіўся, наш тады змяніўся ў поні.

Кніга пятая
Белая лілея

Книга пятая
Белая лилия

Księga piąta
Biała lilia

Дык гляньце ж, як закончылася гэта справа...»
Тут Рыкаў закусіў, і тут з чацвертай стравай
Слуга ўвайшоў, і дзверы адчынілі справа.

Ўвайшла прыгожая і маладая госця.
Сваім з'яўленнем нечаканым, прыгажосцю
Звярнула вочы ўсіх. Усе яе віталі,
Апроч Тадэвуша, відаць, здаўна ўжо знаді.
Яе і постаць зграбную, і бюст прывабны
Сціскаў ружовай сукні матэр'ял ядвабны.
Глыбокі горс, карункавы каўнер, рукаўкі
Кароткія. Круціла веер для забаўкі
(Бо душна не было), той веер залацісты
Пры кожным руху сыпаў зорак дождж іскрысты.
А ў косы, што сышліся ў круг, і ў завітушкі
Былі уплецены ружовыя істужкі,
З-паміж якіх брыльянт выглядваў ненарокам
І, як з каметы зорка, ззяў іскрыстым вокам.
Зусім парадны выгляд! Шэптаў адгалоскі
Пайшлі, што шыку лішне буднім днём для вёскі.
Не ўбачыш ножак, хоць кароткая сукенка,
Так хуценька перастаўляла іх паненка
І сунулася, быццам лялечка з батлейкі,
Якой, схаваўшыся, штукар кіруе нейкі.
Усіх паклонам лёгкім, бегучы, вітала,
Заняць жа тое месца, што яе чакала,
Было нялёгка. Нехапіла многім крэслаў,
Дык чэлядзь да сталоў чатыры лавы ўнесла.
Выходзіла: рад рушыць ці скакаць праз лаву.
Ўшчамілася між радам і сталом і жвава,
Заваяваўшы шлях сабе нялёгкі гэты,
Як шар більярдны, пакацілася да мэты,
Тадэвуша кранула, бо ў адно імгненне,
Заблытаўшы фальбану ў нечыя калені,
Нязручна паслізнулася і ў той хвіліне
Знайшла сабе апору ў маладым хлапчыне.
Перапрасіўшы ветліва, на месца села
Між ім і дзядзькам, але есці не хацела.
Ківала веерам у розныя кірункі,
То зноў каўнерыка брабанцкія карункі
Пагладжвала, то лёгкім дотыкам далоні

Кранала валасы і стужкі каля скроні.

Гаворка запынілася, усе маўчалі
Хвіліны тры, а потым ціха зашапталі,
І гэтак пачалося гукаў нарастанне.
Мужчыны абмяркоўваць сталі паляванне:
Асэсар з Рэентам, стралкі два і гулякі,
Узнялі шум наконт куртатага сабакі,
Якім пан Рэент, гаспадар яго, хваліўся
І ўсё цвярдзіў, што ён за зайца перш хапіўся.
А вось Асэсар са свайго даводзіў боку,
Што гэту славу заслужыў яго хорт Сокал.
Дапытваліся ў іншых, але розна ў залі
Пра Сокала і курту госці меркавалі,
Адны як знатакі, а іншыя як сведкі.
Суддзя паўголасам звярнууся да суседкі:
«Прабач, прашу, што мы з вячэрай не чакалі,
Не выпадала адкладаць, бо спагадалі,
Што госці стомленыя, ды і час не ранні.
Я думаў, мо не прыйдзеш на вячэру, пані».
І з Падкаморым пры напоўненым кяліху
Размову палітычную павёў паціху.

Калі ўсе зноў да страў вярнуліся з ахвотай,
Тадэвуш на суседку стаў глядзець употай.
Прыпомніў, што, не могучы вачэй адвесці
Ад крэсла, адгадаў, хто тут павінен сесці,
Дык чырванеў, бо ў сэрца краўся непарадак,
Хоць з ім разгадку ўбачыў тайнаў і здагадак.
Магчыма, суджана было, каб тут ля боку
Сядзела прыгажуня, стрэтая ў паўзмроку.
Прызнацца, паказалася вышэйшай быццам,
Але ж магла ад вопраткі перамяніцца.
І колер валасоў у той, нібы, не гэткі,
А ясна-залаты, а гэта — тып брунеткі.
Ды ў тым віна, магчыма, сонца немалая —
Яно ж так чырванню пры захадзе палае.
Тады не ўбачыў твару — вельмі хутка знікла,
Але яго ўяўляць ужо душа прывыкла.
Ён там угадваў чорненькія вачаняты,
Твар белы, вусны, быццам вішанькі-блізняты.

І тут убачыў тыя ж вусны, твар і вочы,
Ды вось з узростам думка зладзіць штось не хоча:
Гароднічка была дзяўчынкай загарэлай,
А гэта паняй вопытнай здалася, смелай,
Ды ў метрыкі красунь юнак не заглядае,
Для хлопца кожная жанчына маладая,
І ён прызнаць равесніцай любую можа,
Цнатлівай — кожную, што з выгляду прыгожа.

Тадэвуш, хоць налічваў год ужо дваццаты,
У Вільні жыў, дзіцём яшчэ адбыўшы з хаты,
Пад вокам у ксяндза, што меў заданне
Яму суровае, даўнейшае даць выхаванне.
Дык вось, прывёз Тадэвуш у свой дом айчынны
Жывое сэрца, ясны розум, дух нявінны
І з тым ахвоту немалую пасваволіць.
Ужо зараней ён рашыў сабе дазволіць
Нацешыцца даўно чаканаю свабодай.
Быў малады і неабдзелены прыродай:
Здароўем, сілай мог сапраўды ганарыцца.
Сапліцам зваўся, а вядома, што ў Сапліцаў
Мужчына кожны быў шыракаплечы, дужы,
Ваяка добры, хоць да кніг і менш дасужы.

Тадэвуш ад дзядоў сваіх не адрадзіўся:
І пешшу мог хадзіць, і на каня садзіўся.
Тупы не быў, ды ад вучобы ўзяў не многа,
Хоць дзядзька для яго не шкадаваў нічога.
Ён ахвотней страляў ці шабляй забаўляўся,
Бо для вайсковай службы змалку рыхтаваўся,
Каб быць у згодзе з бацькавай апошняй воляй.
Дык сумаваў па бубне, седзячы у школе.
Ды вось намер чамусьці колішні змяніўся,
І дзядзька даў наказ, каб ехаў, ажаніўся
І стаў гаспадаром. Казаў, што на пачатак
Яму дасць вёску, а пасля і ўвесь дастатак.

К Тадэвушу цягнулі гэтыя прычыны
Цікаўны зрок суседкі, ўважлівай жанчыны.
Яна памерала крытычным быстрым вокам
Яго плячыстасць, стан, грудзей разлёт шырокі,

Паглядвала на твар, што мігам загараўся,
Калі з яе вачыма хлопец сустракаўся,
Бо ўжо нясмеласць першая ў яго прапала.
Глядзеў ён вокам смелым, што агнём палала,
Глядзела і яна гарэзліва, заўзята,
І тлелі зрэнкі іх, як свечкі ў час ратаў.

Перш па-французску да яго загаварыла:
Прыбыў са школы, дык перш кнігі зачапіла,
А ўслед — пісьменнікаў і новыя выданні;
З яго адказаў зноў высноўвала пытанні.
А потым павяла гаворку аб культуры,
Мастацтве, танцах, музыцы, а на'т скульптуры!
Дала намёк, што знае пэндзаль, ноты, друкі.
Ажно аслупянеў Тадэвуш з той навукі,
Пабойваўся, каб так пасмешышчам не стацца,
Пачаў, як на экзамене, ўжо заікацца.
На шчасце, тут настаўнік мілы быў, не строгі:
Суседка разгадала гэтыя трывогі
І гутарку звяла з вышыняў і узлётаў
Да спраў вясковага жыцця, нуды, залётаў
І як праводзіць час, і чым заняцца,
Каб жыць і ў вёсцы весела, з нудой не знацца.
Тадэвуш пасмялеў, і справы беглі далей.
За паўгадзіны ўжо амаль сябрамі сталі,
З'явілася спрачацца, жартаваць патрэба.
Ўканцы паставіла пры ім тры галкі хлеба —
Асобы тры на выбар; першую ўзяў зблізку.
Падкамаранкі вочы апусцілі нізка,
А тая засмяялася ды не сказала,
Каго шчаслівая галушка азначала.

Іначай на другім канцы стала гулялі.
Там раптам Сокала староннікі паўсталі
І на прыхільнікаў куртатага усселі.
Вялікай стала спрэчка, дык ужо не елі,
А стоячы пілі; паток слоў звонка ліўся,
А Рэент найстрашней цецеравіўся,
І не было канца ўжо тому такаванню
І рук яго нястомнаму практыкаванню.
(Даўней быў адвакатам Рэент, пан Балеста,

І меў мянушку прапаведніка за жэсты.)
Дык зразу, падагнуўшы рук абедзвюх локці
І вострыя настаўіўшы на пальцах ногці,
Ён двух хартоў прысутным вобразна паказваў
І так заканчваў: «Вычха! мы пусцілі разам
Сабак, як быццам зразу два куркі рванулі
І з двух стваловў адначасова саданулі.
Пайшлі! А заяц — скок! і полем паімчаўся.
Сабакі вось! (гаворачы, перамяшчаўся
З рукамі ўздоўж стала, малюючы пагоню).
Сабакі — вось! ад лесу мо ўжо з гоні.
Тут Сокал — смык! Сабака добры, ды гарачы,
На палец вырваўся, не больш, я гэта бачыў
І ведаў, што дасць маху. Заяц справу знае,
Мастак! у поле рве, а псарня ж, брат, дурная!—
Уся — за ім! Ён гэта ўбачыў ды — пстрык! жвава
У правы бок, сабакі — ўслед за ім управа,
Дык ён улева раптам як махне два сусы!
Пакуль сабакі ўлева, ён — у лес, ■ Кусы
Мой — цап!!!» На стол далей пан Рэент нахіляўся
І пальцамі ў другі яго канец перамяшчаўся,
І «цап!» раўнуў Тадэвушу над самым вухам.
Ад гэтакага выбуху міжвольным зрухам
Тадэвуш і суседка пасярод размовы
Падскочылі, рвануўшы ўраз свае галовы
У два бакі, нібы вяршаліны двух хвояў
Пад націскам вятроў, і з-пад стала абое
Рванулі рукі, што ляжалі ўжо бок з бокам,
А твары чырванню набеглі ў момант вока.

Тадэвуш, каб збянтэжаным не паказацца,
Прамовіў: «Праўда, пане Рэент, мне, прызнацца,
Ваш Кусы спадабаўся, а калі ён хопкі...»
«Ці хопкі?— крыкнуў Рэент,— Гэтакі таропкі
Сабака ды каб быў не хопкі!» Дык нанова
Яму прыхільнае Тадэвуш мовіў слова
І шкадаваў, што бачыў гончага выпадкам
І часу мала меў, каб ацаніць парадкам.

Тут задрыжэў Асэсар, выпусціў кілішак
І ўбіў зрок у Тадэвуша, як базылішак.

Асэсар менш крыклівы, не такі рухавы
І шмат драбнейшае за Рэента паставы,
Быў страшны на шляхоцкіх зборышчах, бывала.
Казалі ўсе, што ў языку ён мае джгала,—
Такія ён прыдумваў анекдоты, жарты,
Што кожны з іх у каляндар быў трапіць варты,
А вострыя ж усе! Даўней ён жыў багата,
Ды спадчыну бацькоў і ўсю маёмасць брата
Пусціў, разгульваючы па вялікім свеце.
Цяпер служыў, каб быць хоць нечым у павеце.
Любіў ён паляванні ці то для забавы,
Ці мо таму, што голас труб і час аблавы
Яму прыносілі ўспамінаў шмат з былога,
Калі стральцоў прыдворных меў і гончых многа.
З той псярні толькі два сабакі засталіся,
А тут з іх аднаго прыніжваць узяліся.
Дык падышоў, твар, бакенбардамі пакрыты,
Пагладзіў і сказаў з усмешкай ядавітай:
«Бясхвосты хорт — як шляхціц, службай не заняты.
А пан сцвярджае, быццам лепшы хорт куртаты?
Па-мойму, хорт з хвастом заўсёды болей ходкі,
Лепш мо на суд здамося вашай, пане, цёткі.
Хоць пані Талімэна век жыла ў сталіцы
І ж нам нядаўна толькі рачыла з'явіцца,
Ды знае паляванне лепш, чым хто між намі,—
Навука ж бо прыходзіць і сама з гадамі».

Тадэвуш, на якога з боку інтрыгана
Зваліўся гром, падняўся з месца ўсхвалявана
І моўчкі стаў глядзець саперніку у вочы...
На шчасце, Падкаморы чхнуў магутна двойчы.
«Віват!» — сказалі ўсе. Ён дзякаваў ад сэрца
І пальцамі пачаў званіць па табакерцы,
Што з золата была, з брыльянтавай апраўай,
З партрэтам унутры манарха Станіслава —
Ад караля падарак бацьку ўласнаручны.
Яе ён даставаў у кожны момант зручны
І звонам знак даваў, што хоча адазвацца.
Дык вось замоўклі ўсе, не смелі больш спрачацца.
А ён сказаў: «Браты і шляхта дарагая!
Таму, што форум паляўнічых — поле з гаем,

Дык гэтых спраў у хаце я не вырашаю,
А пасяджэнне на наступны дзень склікаю,
Бо рэплік на сягоння ўжо даволі.
Гэй, Возны! Адклікай на заўтра справу ў поле.
А заўтра Граф і паляўнічых больш прыедзе.
І пан Суддзя падасца з намі. Так, суседзе?
І пані Талімэна, ўсе паненкі, пані
Захочуць, думаю, пабыць на паляванні,
І Войскі, спадзяюся, рушыць з намі з дому».
Пры гэтым табакерку падаваў старому.

А Войскі, седзечы ў канцы стала далёкім,
Сачыў за ўсім прыжмураным разумным вокам.
І хоць яму пытанні моладзь задавала,
Бо знаўцаў гэтакіх, як ён, было ўжо мала,
Сядзеў зусім без слоў і без ніякіх рухаў,
Табаку ў шчопцях важыў, а пасля панюхаў
І чхнуў, аж памяшканне загудзела рэхам.
Тады прамовіў з лёгкім, гаркаватым смехам:
«О, як жа сумна мне старому! Я ў здзіўленні!
Бо што ж сказалі б у мінулым пакаленні,
Каб у кампаніі такой, як тут мы бачым,
Пачаў мірыць хто спрэчку аб хвасце сабачым!
І што сказаў бы Рэйтан, каб цяпер прачнуўся?
Напэўна б у свой ляхавіцкі склеп вярнуўся!
Што б Несялоўскі нам сказаў, які трымае
І зараз мо найлепшыя на свеце зграі
І мае сотні дзве стралкоў, звычаем панскім,
І сецяў сто вазоў у замку Варанчанскім,
А столькі год, як той манах, сядзіць удому,
І нельга ўпрасіць яго ўжо ў лес нікому —
Белапятровічу і то паслаў адмову!
Чаго ж яму чакаць ад сённяшняга лову?
Было б прыгожа, каб ён, пан старога роду,
Ганяць па полі шаракоў, як вы, ўзяў моду!
У мой час, пане, згодна мовы паляўнічых,
Дзік, лось, мядзведзь ды воўк шляхоцкай быў здабычай,
А вось без рог, клыкоў ці кіпцюроў звярына
Была здабычаю слугі ды селяніна.
Ніхто з паноў не ўзяў бы стрэльбы ў рукі потым,
Калі б яе спаганіў нехта дробным шротам!

Трымалі і хартоў, ды толькі для забавы.
Калі з-пад ног шмыгне шарак пасля аблавы,
Тады за ім сабак, бывала, выпускалі,
А следам панічы на коніках скакалі
Пад вокам у бацькоў, што ў той бок ледзь глядзелі,
Ні то што каб пасля сварыліся, гудзелі.
Дык хай яснавяльможны Падкаморы рачыць
Адклікаць той загад і мне няхай прабачыць,
Што не магу на гэта ехаць паляванне
І што ніколі там нага мая не стане!
Завуць мяне Грачэха, а ад часаў Леха
За зайцам не ганяўся ні адзін Грачэха!»

Тут смех падняўся і гучаў праз час каторы.
Усталі з-за стала. Перш рушыў Падкаморы —
За важны чын і ўзрост яму тут гонар гэткі.
Ён кланяўся старым і дамам, і падлеткам.
За ім пайшоў манах, Суддзя — пры Бернардыне.
Суддзя ў дзвярах падаў руку Падкамарыне,
Тадэвуш — Талімэне, Асэсар — Крайчанцы,
А на канцы пан Рэент — Войскай Грэчашанцы.

Тадэвуш з маладзейшымі ў гумно падаўся,
Ды быў збянтэжаны і думкай заглыбляўся
У дзень мінулы і ў здарэнняў чаргаванне:
Суседка ля стала, а перад тым спатканне,
І асабліва слова «цётка» каля вуха
Дакучліва гудзела, быццам тая муха.
Хацеў пра Талімэну ў Вознага спытацца,
Але без сведкаў не ўдалося з ім спаткацца.
І Войскага не бачыў — той без затрымання
Падаўся за гасцямі, маючы заданне
Адвесці дамам і старэйшым для спачынку
Пакоі адпаведныя ў жылым будынку.
А маладых Тадэвушу загад быў даны
Завесці ў пуню, ў сена торп падрыхтаваны.

Праз паўгадзіны ціш была вакол, якая
Мо ў кляштары, як змоўкне звон начны, бывае,
І толькі вартаўнік у цемры адзываўся.
Паснулі ўсе. А сам Суддзя яшчэ не клаўся,

Яшчэ ён планаваў наступнага дня справы
І будучыя ў полі для гасцей забавы.
Загад даў войтам, ахмістрыні, аканомам
І ўсім, хто ў доме працаваў і па-за домам,
А потым у рахунках дня стаў разбірацца.
Нарэшце клікнуў Вознага: час распранацца.
Перш Возны пояс зняў з яго шырокі, літы
Работы слуцкай — кручаны і віты,
Залататканы з кутасамі шляк багаты,
А сподам чорна-серабрысты шоўк у краты.
Той пояс носяць толькі важныя асобы —
На светлы бок днём свят, на чорны — ў дні жалобы.
Тут толькі Возны ўмеў яго завязваць, скласці,
Дык вось складаў і бараніўся ад напасці:

«І што ж, што я сталы занёс сягоння ў замак?
Ніякіх страт, а цяжбе новы дан напрамак.
За замак жа вядзецца ў нас сягоння справа.
З сягонняшняга дня — у нас на замак права,
І як бы супраціўны бок не завіхаўся,
Я маю доказы, што замак нам дастаўся,
Бо хто гасцей у замку за сталом прымае,
Той сведчыць, што бярэ яго ці што трымае.
Саміх праціўнікаў мы выставім у сведкі.
Вядомы мне ўжо не адзін выпадак гэткі».

Суддзя ўжо спаў, дык Возны выйшаў ціха ў сені,
Ля свечкі сеў і выняў кніжачку з кішэні,
Што, быццам малітоўнік, век яму служыла.
Гартаць яе было старому вельмі міла.
Была гэта ваканда трыбунала: радам
У ёй стаялі спісы спраў, што прад урадам
Сам Возны выклікаў іх у даўнейшым часе,
Ці аб якіх пасля ўжо вестка разышлася.
Ваканда для чужога — проста спіс іменняў,
А для ўладальніка — вялікі збор здарэнняў.
Чытаў і ўспамінаў: Агінскія з Візгірдам,
Дамініканцы з Рымшам, Рымша з Вышагірдам,
Радзівіл з Верашчакам, Гедрайць з Радултоўскім,
З кагалам Абуховіч, Юрага з Пятроўскім,
З Міцкевічам Малеўскі і на заканчэнне

З Сапліцам Граф. Пераглядзеўшы ўсе іменні,
Зноў бачыць справы ўсе, іх ход цікавы, рэдкі,
І ажываюць зноў бакі: і суд, і сведкі.
І бачыць сам сябе, як некалі, бывала,
У сінім кунтушы ён, служка трыбунала,
Абпёршыся на шаблю, стол рукой пакажа,
Нязгодных выкліча і «сціхніце» прыкажа.
Між гэтых дум, малітву шэпчучы, памалу
Заснуў апошні ў Княстве Возны трыбунала.

Так забаўляліся, жылі ў былыя годы
ў літоўскай ціхай вёсцы, а ў той час народы
Сцякалі кроўю і слязьмі, бо ён, Бог войнаў,
Акружаны палкамі, гнаў народ свой збройны
І спрэжаных арлоў срабрыстых з залатымі
То ў Лівію, то зноў між Альпамі крутымі
За громам кідаў гром, то ў Піраміды, Табар,
Марэнга, Ульм, Аўстэрліц. Смерць, Насілле, Забар
Ішлі за ім і перад ім. А тая сіла
Пранесла славу заваёўнікаў ад Ніла
Ажно на поўнач, дзе ля Нёмна паваротаў
Адбілася, нібы ад скал, ад царскіх ротаў,
Што сцераглі Літву жалезнаю сцяною
Ад весткі для Расіі, як памор, страшное.

А ўсё ж не раз навіна, быццам камень з неба,
Ў Літву трапляла. Дзед, што рад куску быў хлеба,
Бязрукі ці кульгавы, дар прымаў набожна,
Але навокал азіраўся асцярожна.
Калі ж нідзе ў двары ярмулак не заўважыў,
Не бачыў ні салдат, ні ўлады царскай стражаў,
Тады казаў, кім быў: салдатам з легіёнаў,
Што нёс старыя косці да сваіх загонаў,
Бо сіл не меў іх бараніць. О, як прымалі
Яго, і як паны і слугі абдымалі
І плакалі наўзрыд! Тады, сагрэты ласкай,
Ён праўдай дзіўнай забаўляў усіх, як казкай.
Казаў пра тое ім, як генерал Дамроўскі
З Італіі прывесці хоча корпус польскі
Дамоў, сабраўшы сілы на Ламбардскім полі,
І як Князевіч жыў у замку Капітолі,

І як французам кінуў сто сцягоў крывавых,
Здабытых ад патомкаў кесараў шматслаўных,
Як з'ехаў Ябланоўскі ў край вясны бясконцай,
Дзе цукар вараць і дзе перац спее ў сонцы,
А лес цвіце духмяна. З Легіяй Дуная
Ён тужыць па сваіх і неграў пакарае.

Крадком навіна старца вокал вандравала,
І хлопца ў ціхай вёсцы часта спакушала:
Лясамі, праз балоты брыў ён ноччу цёмнай
І ад пагоні кідаўся ў глыбіні Нёмна,
Нырцом да Княжаства Варшаўскага падходзіў,
Дзе радасны прыём у землякоў знаходзіў.
Ды перш чым адысці, з узгорка ці з каменняў
Гукнуў праз Нёман маскалям: «Да пабачэння!»
Так перайшлі Гурэцкі, Пац і Абуховіч,
Пятроўскі, Абалеўскі, Ружыцкі, Яновіч,
Брахоцкі, Міжыеўскія, Бернатавічы
І Купсць, і Гедымін... ды ўсіх не пералічыш.
Бацькоў, край родны свой, маёмасць пакідалі,
Якую цараняты ўміг канфіскавалі.

Здаралася, ў Літву з манастыра чужога
Манах з'яўляўся і, асмелены нямнога,
Газету выпараў з-паміж сваіх шкаплераў,
А ў ёй быў спісаны дакладна лік жаўнераў
І камандзіраў прозвішчы, чыны і званні,
І іх геройстваў або смерцяў апісанні.
І першы раз за шмат гадоў сям'я пазнала,
Што сына недзе смерць ці пахвала спаткала.
Прымаў жалобу дом, не смеючы прызнацца,
Па кім яна была, і толькі здагадацца
Маглі суседзі. Толькі сум таёмны гэты
Ці радасць панская служылі за газеты.

Ксёндз Робак гэтакім манахам быў, здаецца.
Бывала, што ў пакоі ён з Суддзём запрэцца,
Пра штосьці гутарыць, а потым і навіна
Расходзіцца ў суседстве. Выгляд Бернардына
Казаў, што не заўсёды быў ён служкам Божым
І жыў не век за манастырскай агароджай.

Над правым вухам меў ён, трохі вышай скроні,
Кавалак скуры здзёрты ў шырыню далоні
І след у барадзе ад стрэлу ці мо ўдару.—
Не мог ля алтара ён так пашкодзіць твару.
І не адны шрамы, зрок, голас забіяцкі,
А кожны рух яго і голас быў салдацкі.

У час імшы, калі з паднятымі рукамі
Звяртаўся да людзей, гаворачы «Пан з вамі»,
То часам павярнуўся гэткім спрытным рухам,
Нібы яму «кругом!» скамандваў хто над вухам,
І словы літургіі гэткім мовіў тонам,
Як быццам не служыў, а кіраваў швадронам.
Прыслужнікі заўсёды заўважалі гэта.
І ў справах палітычных, што кіравалі светам,
Больш Робак разбіраўся, чым у справах веры.
У горад часта ездзіў, нейкія паперы
Ці пісьмы атрымоўваў, ды ў чужых ніколі
Тых пісьмаў не чытаў. І іншых спраў даволі
Ў яго было: ён рассылаў ганцоў кудысьці
І часта ў ноч ішоў для нейкае карысці,
Паноў наведваў і са шляхтаю шаптаўся.
Знаёмая была яму і бедната ўся,
З сялянамі ў карчме любіў разгаварыцца
І ўсё пра розныя падзеі за граніцай.
Цяпер Суддзю, што спаў ужо каля гадзіны,
Ішоў будзіць, меў, пэўне, важныя навіны.

КНІГА ДРУГАЯ • ЗАМАК

З м е с т : Паляванне з гончымі на асочанага. Госць у замку. Апошні з прыдворных расказвае гісторыю апошняга з Гарэшкаў. Позірк у сад. Дзяўчына ў агурках. Снеданне. Пецярбургскі анекдот пані Талімэны. Новы выбух спрэчкі за Кусага і Сокала. Інтэрвенцыя Робака. Прамова Войскага. Заклад. У грыбы!

Хто з нас юнацкіх год не помніць, як, бывала,
Ішоў са стрэльбай полем, свішчучы удала,
Калі ні плот, ні вал ніякі не спужае,
Калі мяжа не спыніць нават і чужая.

Бо у Літве стралок, як тое судна ў моры,
Куды захоча, вольна ходзіць па прасторы.
Ён, як прарок, глядзіць у неба, дзе ў аблоку
Шмат знакаў для стралецкага адкрыта зроку,
Або з зямлёй гаворыць, што для мешчаніна
Глухая, а яму штось шэпча безупынна.

Вось драч на сенажаці рэзка адазваўся
І, як шчупак у Нёмне, у траве схаваўся,
А тут над галавою раззвінеўся песняй
Званочак ранні — жаўранак, вястун прадвесняў.
А там арол зашастаў крыллямі над пашай
І, як цара камета, вераб'ёў настрашыў.
А ястраб, узляцеўшы высака ў блакіты,
Трапечацца, як шпількай матылёк прыбіты,
І, зайца ўгледзеўшы ці птушку вострым зрокам,
Нырне раптоўна долу, быццам зорка ў змроку.

Калі ж вярнуцца нам з вандроўкі Бог дазволіць,
Каб жыць зноў мірна ўдому, працаваць на полі,
У конніцы служыць, што зайцаў даганяе,
Або ў пяхоце, што на птушкі стрэльбы мае,
Не ведаць іншых, як каса і серп, рыштункаў,
Другіх газет, апроч дамашніх разрахункаў?

Над Сапліцовам сонейка ўзышло і ўпала
На стрэхі, шчылкамі ўглыб пуні завітала.
І па зялёным, свежым і пахучым сене,
З якога далятала моладзі храпенне,
Паўзлі з мігценнем светлым залатыя смужкі
З дзіры ў страсе і выглядалі, быццам стужкі.
І вось казыча вусны спячых промень ранка,
Як каласком дзяўчына, будзячы каханка.
Вось вераб'і цвіркочуць, скачучы па стрэхах,
Гусак загагаў тройчы, а за ім, як рэха,
Увесь птушыны двор стаў адклікацца ў хоры,
І статак зарыкаў, выходзячы з аборы.

Усталі ўсе. Тадэвуш сну прагнаць не можа,
Бо найпазней заснуў. Збянтэжыў, растрывожыў

Яго ўчарашні дзень, дык пеўні ўжо запелі,
А ён не сплюшчыў вока і ў сваёй пасцелі
Круціўся так, што ў сене ледзьве не ўтапіўся.
Ён моцна спаў, ды вось ад ветру падхапіўся,
Калі старыя дзверы заскрыпелі звонка
І бернардын ксёндз Робак стаў ля застаронка.
Ён крыкнуў: «*Surge, puer!*» — і жартліва ўзняты
Паказваў пояс свой манаскі вузлаваты.

А на дзядзінцы гоман, крыкі, пераклічкі.
Стральцы выводзяць коней, пад'язджаюць брычкі,
Аж двор таго натоўпу агарнуць не ў сіле.
Вось граюць трубы, вось і псярні адчынілі.
Сабачы гурт вясёла скача і скавыча,
Убачыўшы ўкруг коней, зброю, паляўнічых.
Харты перш па дзядзінцы скачуць, як дурныя,
Пасля ў аброжкі самі падстаўляюць шыі.
Удачу варажылі гэткія прыкметы;
І ўсе за Падкаморым рушылі да мэты.

Перш егры ехалі адзін каля другога,
Але за брамай расцягнула іх дарога.
Асэсар з Рэентам трымаліся ўсё ж пары,
І хоць ім злосць крывіла час ад часу твары,
Вялі размову мірна, з гонарам, як людзі
Перад судом, дзе лёс іх вырашацца будзе.
З іх слоў не ўбачыш, як заўзятасці ў іх многа.
Асэсар вёў Сакола, а Рэент Кусога.
На брычках дамы ехалі ў канцы калоны,
А побач — моладзі натоўп вясёлы конны.

Ксёндз Робак па двары хадзіў павольным крокам,
Відаць, чытаў малітвы, але кідаў вокам
У бок Тадэвуша. З затоенай усмешкай
Даў знак. Тадэвуш да яго пад'ехаў спешна,
А ён ля носа пальцам пагражаць стаў строга.
І як Тадэвуш ні прасіў тады старога,
Каб той сказаў, што гэты знак пагрозы значыў,
Ды ксёндз шаптаў малітвы і не растлумачыў.
А як пайшоў, каптур націснуўшы на вочы,

Падцяў каня Тадэвуш і за браму скочыў.

А паляўнічыя якраз паход стрымалі
І нерухомай кавалькадаю стаялі.
Адзін другому знак маўчаць даваў рукамі,
І ўсе з цікаўнасцю глядзелі на той камень,
Дзе пан Суддзя стаяў. Ён звера ўжо убачыў
І жэстамі рукі загад здалёк тлумачыў.
Дык ясна ўсім: стаяць. Адны к яму паволі
Асэсар і пан Рэент трухаюць па полі.
Тадэвуш быў бліжэй, дык змог іх папярэдзіць;
Спыніўся ля Суддзі, каб перш за іх углядзець.
Даўно не быў на полі, на сівым прасторы
Не бачны заяц між каменняў у разоры.
Суддзя паказвае яго — шарак стуліўся,
Ля каменя ляжыць, з зямлёю шэрай зліўся,
Чырвоным вокам, у свой бок накіраваны,
Злавіў варожы зрок і, як зачараваны,
Са страху ад яго адняць не можа вока
І пад апокай мёртвы быў, нібы апока.
Тым часам поле курыцца ўсё бліжай, бліжай,
Ляціць на смычы Кусы, побач Сокал хіжы.
Тут Рэент і Асэсар «вычха!» ўраз раўнулі
І разам з гончымі ва ўзняты пыл нырнулі.

А ў час, як заяц быў прадметам інтарэсу,
З'явіўся раптам Граф ля замкавага лесу.
Уся акруга знала графава дзівацтва,
Што ён не мог нікуды на пару сабрацца.
Заспаў і сёння, дык вымову даў халопам,
Заўважыў паляўнічых і скакаў галопам.
Сурдут ангельскі белы свой суконны
На вецер расхінуў, а ззаду — слугі конна
У чорненькіх брыльках, аж лак на іх ільсніцца,
У ботах, куртачках і белых нагавіцах.
А слугі, што фарсяць у гэткай вось ліўрэі,
Завуцца ў графавым палацыку жакеі.

Скакала чвалам цераз поле чарада ўся,
Ды Граф заўважыў раптам замак і стрымаўся.
Ён першы раз тут быў уранні і не верыў,

Што гэта быў той самы мур, да гэткай меры
Адсвежыліся ранкам рысы пабудовы.
Здзівіў надзвычай Графа выгляд замка новы.
Вось вежа, што над ранняю імглой тырчэла,
Вышэйшаю здалася мо ўдвая; бліщчэла
На блясе сонца — дах, як золатам, быў крыты,
Вясёлкамі цвілі кавалкі шыб пабітых.
Зямлю ахутала туману павалока
І скрыла шчыліны і выламы ад вока.
Далёкі гону крык, прынесены вятрамі,
Адбіўся некалькі разоў паміж мурамі;
Прысягу даў бы, што крык з замка, што ў тумане
Мур, аднавіўшыся, людскім стаў памяшканнем.

Любіў Граф захапляцца кожнай з'явай новай
І рамантычнай, як казаў. Ён рамансовай
Зваў галаву сваю, але на самай справе
Ён быў дзівак. Здаралася, што на аблаве
Раптоўна стане і ўгару глядзіць жалосна,
Як кот, калі заўважыць вераб'ёў на соснах.
Не раз без стрэльбы, без сабак блукаў у гаі,
Як дэзерцір, што бездарожжамі кульгае,
То пазіраў на хвалі нерухомым зрокам,
Як чапла, што ўсю рыбу зжорла б хцівым вокам.
Такія дзіўныя былі ў яго звычаі.
Казалі ўсе, што Графу «трошкі не хапае»,
Аднак пашану меў, бо пан быў з прапрадзеда,
Багач, дабрак для мужыкоў, друг для суседа
І на'т габрэя.

Графскі конь убок з дарогі
Праз поле пад замковыя пабег парогі.
Самотна уздыхнуў Граф, стоячы ля муру,
Дастаў паперу і пачаў чарціць фігуру.
Аж вось, зірнуўшы ўбок, за дваццаць, можа, крокаў
Заўважыў чалавека. Моўчкі адзінока
Стаяў ён, рукі ўсунуўшы ў кішэні,
Задраўшы галаву, нібы лічыў каменні.
Пазнаў яго пан Граф, ды, пэўне, са тры разы
Гукнуў, пакуль на кліч той адказаў Гервазы.
Быў гэта шляхціц, колішні слуга Гарэшкі,

Кніга пятая
Звада

Книга пятая
Ссора

Księga piąta
Kłótnia

Апошні з тых, якія тут таптаді сцежкі.
Стары быў рослы і сівы, твар меў здаровы,
Але маршчыністы, пануры і суровы.
Даўней са шляхтай весяліўся пастаянна,
Ды з дня, ў якім ягонага забілі пана,
Гервазы адмяніўся. Хоць гады ляцелі,
Не быў больш на кірмашы, ані на вяселлі.
І з той пары ўжо больш не жартаваў ніколі,
Ніхто й яго усмешкі ўжо не бачыў болей.
Насіў Гарэшкаву ліўрэю беззаменна,
Хоць жоўты колер курткі захаваўся дрэнна,
Галун зжаўцеў і перастаў іскрыцца,
Ды ўсё ж віднеў яшчэ паўкозіц на пятліцах —
Гарэшкаў герб. Таму, не дзеля жарту злога,
Паўкозіцам празвалі шляхціца старога,
Таксама ад прымоўкі, што без перастанку
Ён паўтараў, народ дражніў яго Мапанку
Ці Шчэрбам, бо на лысіне рубцоў меў многа,
А зваўся ён Рамбайла, герба ж быў якога,
Не ведалі. Ён Ключнікам тытулаваўся,
Бо ключнікам спрадвеку ў замку заставаўся.
Дагэтуль пук ключоў ля боку, як калісьці,
Насіў на стужцы з кутасамі, хоць карысці
Цяпер з ключоў тых не было, бо дзверы замка
Даўно стаялі насцеж. Дык замкі і клямкі
Прыладзіў да дваіх дзвярэй сваім стараннем
І штодня забаўляўся іхнім адмыканнем.
Знайшоў сабе прытулак у адным з пакояў,
Хоць мог у Графа жыць у поўным супакоі,
Ды ўсюды сумаваў і чуўся слабым, хворым,
Аж покуль не вяртаўся зноўку ў гэты хорам.

За шапку, Графа ўгледзеўшы, стары схапіўся
І сваяку паноў даўнейшых пакланіўся,
Схіліўшы лысіну бліскучую пад сонца,
Якое асвяціла ўміг рубцоў бясконца.
Падходзіў, гладзячы яе, яшчэ раз нізка
Прыгнуўся і сказаў: «Мапанку, мой паніска!
Даруй, што так кажу, мой ясны Графе пане,
З прывычкі гавару, а не з неўшанавання.
«Мапанку» прымаўляць Гарэшкі мелі моду,

Апошні Стольнік, пан мой, так казаў заўсёды.
Ці праўда, што, мапанку, сталі вы скупіцца
На суд і замак здумалі аддаць Сапліцам?
Не верыў я ды чутка гэта ходзіць вокал».
Тут, гледзячы на замак, уздыхнуў глыбока.

«А што ж тут,— Граф сказаў,— за дзіва? Кошт і нудна.
Хачу канчаць, ды мо сумысля так марудна
Вядзецца справа. Ведае стары: знуджуся,
Не вытрымаю доўга. Сёння ўжо здаюся,
Прыму умовы згоды так, як суд падкажа».
Гервазы ўскрыкнуў: «Згоды? Што пан гэта кажа?!
З Сапліцамі, мапанку, згода?— Тут скрывіўся,
Як быццам сам сваёй гаворцы задзівіўся.—
З Сапліцам згода! Што, мапанку, гэта хіба
Жарт! Замак, вечная Гарэшкава сяліба
Сапліцам пераходзіць! Хай пан толькі рачыць
З каня сысці. Няхай пан толькі сам убачыць!
Не знаеш, пан, што робіш! Не ўпірайся, пане,
Злазь, пан!»— І стрэмя ў рукі ўзяў для прытрымання.

Пайшлі у замак, сталі пры ўваходзе ў сені.
«Вось тут,— сказаў Гервазы,— ў пышным акружэнні
Паны у крэслы, паабедаўшы, сядалі.
Сялян мірыў тут пан, а часам дні бывалі,
Што ён расказваў нешта весела і складна
Ці слухаў жарты і аповесці спагадна.
А моладзь фехтавала на двары заўзята,
А не, дык аб'язджала маладых бахматаў».

Далей стары працягваў: «Вось пад тым скляпеннем
Няма ў паркеце залы гэтулькі каменняў,
Якую колькасць бочак він яна глынула.
На паясах іх шляхта з пограба цягнула,
Прыбыўшы к нам на імяніннае гулянне,
Або на сейм, на сеймік ці на паляванне.
А вунь на хорах там капэлія стаяла,
Яна ў арган і іншыя інструменты іграла.
Як мы ўзнімалі чары, трубы безупынна,
Як судным днём раўлі, а тосты гучна, чынна
Ішлі чаргой: найперш за караля, а далей

За прымаса, за каралеву выпівалі,
Пасля ў чэсць шляхты і ўсяе Рэч Паспалітай.
А там ужо, за пятай шклянкаю дапітай,
«Кахаймася» пілі ўжо ўсе без затрымання,
І тост, пачаты ўдзень, канчаўся толькі зрання,
Калі запрэжак падрыхтаваных багата
Чакала, каб адвезці кожнага дахаты».

Пайшлі далей. Гервазы моўчкі ў задуменні
То зрок запыніць на сцяне, то на скляпенні:
Яго ўспамінаў розных хваля агарнула,
Здавалася, хацеў сказаць: «Усё мінула!»
То галавой кіўне, а то махне рукою,
Відаць, што згадкі не давалі супакою.
Відаць, іх адганяў; аж крокі затрымалі
Наверсе, у люстэркавай вялікай залі,
Дзе ад люстэркаў засталіся толькі рамы,
Без шыбаў вокны, галерэя супраць брамы.
Схіліў стары тут голаў ад душэўнай мукі
І твар далонямі прыкрыў, пасля зняў рукі,
Ды боль і роспач засталіся на абліччы.
Хоць Графу тут было ўсё цьмяным, таямнічым,
Кранула ўсё ж яго старога хваляванне,
Руку яму пацiснуў, і тады маўчанне
Парушыў той. Падняўшы ўверх руку-правіцу,
Сказаў: «Няма, мапанку, згоды між Сапліцам
І ўсёй Гарэшкавай крывёй! А пан жа крэўны,
Па маці Лоўчыне, як знаеш сам, напэўна,
Народжанай другою дочкай Кашталяна,
Які быў, як вядома, дзядзькам майго пана.
Паслухай пан гісторыю, што адбылася
Ў тваёй сям'і, вось тут не ў вельмі даўнім часе.

Нябожчык Стольнік, пан мой, знатны пан, мой пане,
Які ў павеце ў самай большай быў пашане,
Дачку красы анёльскай меў, таму нямала
Багатых панічоў рукі яе шукала.
Між шляхтай славіўся тады задзіра знаны,
Сапліца Яцак, Ваяводаю празваны,
Бо ён сапраўды многа ў ваяводстве значыў:
У ім правадыра ўвесь род Сапліцаў бачыў,

Дык трыста галасоў трымаў ён сільнай воляй,
А сам не меў нічога, проч кавалка поля
Ды шаблі і вусоў даўгіх, як у нікога.
Вось Стольнік заклікаў малойчыка ліхога
І ў замку частаваў, бо выбараў парою
Ён меў шмат галасоў з сябрамі і раднёю.
Пасля таго так абнаглеў Вусач-Сапліца,
Што ўздумаў у зяці да Стольніка ўкруціцца.
Ужо няпрошаны у замку ён з'яўляўся,
А потым, нібы ўдому, ў нас абсталяваўся.
Ужо збіраўся сватаць, ды чакаць не сталі
І чорнай поліўкай яго пачаставалі.
Як быццам Стальнічанцы ён упаў у вока,
Ды ад бацькоў таіла пачуццё глыбока.

Было ўсё гэта пры Касцюшцы. Пан збіраўся
За «Трэці май» змагацца, з шляхтаю звязаўся
І да канфедэратаў браць хацеў напрамак,
Ды раптам уначы Маскаль напаў на замак.
Ледзь быў час выпаліць з марціры на трывогу,
Ход ніжні заваліць, і вось — прымай аблогу!
У замку быў пан Стольнік, я, паненка, паня,
Кухмайстар і два кухты, п'яныя дазвання,
Ксёндз, лёкай, гайдукі чатыры — больш нікога.
Мы з стрэльбамі — да вокнаў. Вораг ля парога
«Ура!» крычыць і рвецца сілаю вялікай.
Мы ў дзесяць стрэльбаў пальнулі: а хто вас клікаў!
Усё закрыла цемра. Слугі знізу білі,
А з гэтай галерэі пан і я палілі.
Ішло ўсё вельмі спраўна, хоць і у трывозе.
Ляжала дваццаць стрэльбаў тут вось на падлозе,
Мы выстралім з адной, другую нам падносяць —
Ксяндзу заняцца гэтай справай давялося,
Таксама пані і паненцы і дзяўчатам.
Стралялі тут мы ўтрох няспынна і заўзята.
А маскалі тым часам куль не шкадавалі,
Мы зрэдку, але метка ім адказ давалі.
Разы тры гэта хамства дзверы штурмавала,
Ды з кожным разам трое ногі задзірала.
Тады ўцяклі пад свіран, а ўжо быў і ранак.
Пан Стольнік выйшаў радасны з ружжом на ганак

І, як салдат які, матнуўся ў завуголлі,
Ён стрэл даваў і не мыляўся аніколі —
Кашкет за кожным разам у траву валіўся.
Пасля таго ўжо ўвесь атрад да сцен туліўся.
Убачыўшы, што вораг топчацца трывожна,
І што яго ўручную выбіць будзе можна,
Пан шаблю ўзяў і гучна слугам даў наказы;
Звярнуўшыся ка мне, сказаў: «За мной, Гервазы!»
Тут бахнуў стрэл з-пад брамы. Стольнік заікнуўся,
Пачырванеў, збялеў, крывёю папярхнуўся.
Тады заўважыў я насупраць сэрца пляму,
А пан з хістаннем паказаў рукой на браму.
Пазнаў я зразу лотру! Я пазнаў Сапліцу
Па росце і вусах! Ён толькі мог рашыцца
На гэткі крок! Я бачыў! Стрэльбу ўверх узняўшы,
Стаяў латруга. Дым яшчэ не быў апаўшы,
Калі я ўзяў яго на цэль. Ён быў, як скамянелы.
Я стрэліў аж два разы, і абодва стрэлы
Не трапілі. Са злосці маху даў ці з жалю...
Як глянуў — пан не жыў... наўкол лемантавалі».

Тут змоўк стары Гервазы і слязьмі заліўся,
І так канчаў: «Маскаль на дзверы наваліўся,
А мне са смерцю пана розум адабрала,
І што было вакол, не разумеў ні мала.
На шчасце выручыў нас пан Парахвяновіч,
Міцкевічаў прывёўшы дзвесце з Гарбатовіч,
А шляхта там навокал — чалавек у чалавека,
І на Сапліцаў маюць злосць яшчэ спрадвеку.

Так згінуў пан набожны, пан вялікай славы,
Што меў у родзе крэслы, стужкі і булавы,
Сялянам бацька, шляхце брат. З яго асобай
Загінуў род. Не меў ён сына, хто б над гробам
Адпомсціць прысягнуў; у кроў з ягонай раны
Я меч свой памачыў, Сцізорыкам празваны.
(Пан, пэўне, чуў пра мой Сцізорык, ён быў слаўны
На сеймах, сейміках у часе старадаўнім.)
Я вышчарбіць яго пакляўся на Сапліцах
І стаў усюды з імі пры сустрэчы біцца.
У спрэчцы двух забіў і двух у паядынку,

А аднаго ў драўляным падпаліў будынку,
Як з Рымшам на Карэлічы наезд рабілі.
Ён спёкся, як пяскар; вушэй жа, што згаліў я,
І не злічу, і толькі з іх адзін застаўся,
Што з памяткай маёй дагэтуль не спазнаўся,
Бо родны брат таго вось Вусача-Сапліцы
Жыве яшчэ, сваім багаццем ганарыцца
І межамі сваімі замак закранае,
Яго шануюць, бо ён пост суддзі займае.
Яму здасце вы замак?! Каб зладзеяў ногі
Сцiралі кроў Гарэшкаву з тае падлогі?
О не! Пакуль яшчэ душа ў Гервазым тлее,
Пакуль ён толькі пальцам зварухнуць здалее
Сцізорык свой, заўсёды на сцяне вісячы,
Датуль Сапліцам замка гэтага не бачыць!»

«О!— ўскрыкнуў Граф з паднятымі ўгару рукамі,—
Любіў я гэты мур, надгрызены вякамі,
Хоць і не ведаў, колькі ён багаццяў крые:
Сцэн драматычных столькі, жудасці такія!
Як толькі гэты продкаў замак адваюю,
Цябе сюды сваім бургграфам накірую.
Я зацікавіўся аповесцю тваёю.
На жаль, не трапіў я сюды начной парою,—
Акрыўшыся плашчом, прысеў бы на каменні,
А ты б мне маляваў крывавыя здарэнні.
Шкада, што слабы маеш дар апавядання.
Чытаў і чуў я шмат вось гэтакіх паданняў.
У Англіі, Шатландыі усе палацы
І замкі ўмеюць жудасцямі выхваляцца.
Амаль у кожным слаўным і магутным родзе
Пра здрады і забойствы знойдзеш звестак годзе,
А помста ў новыя зыходзіць пакаленні,
А вось у Польшчы — рэдкасць гэткія здарэнні.
Я чую, як ва мне Гарэшкаў кроў зайграла,
І справа гонару мне яснай зараз стала.
Вось так! Перагаворы я сарву з Сапліцам,
Гатоў на шпагах з ім ці пісталетах біцца
За гонар свой!» Тут рушыў урачыстым крокам,
А ўслед ішоў Гервазы і ўздыхаў глыбока.
З сабой гаворачы, ля брамы Граф спыніўся,

На замак глянуў, ля каня замітусіўся
І так заканчваў сам з сабой бяседу:
«Мне жаль, што жонкі не прыйшлося мець суседу,
Або дачкі, ў якую мог бы закахацца,
А потым немагчыма з ёй было б пабрацца.
Вось новы вузел зблытаў бы апавяданне:
Тут — сэрца, там — сумленне! Помста і каханне!"

Так шэпчучы, даў шпоры, ў бок двара падаўся,
А тут гурт паляўнічых з лесу паказаўся.
Любіў Граф паляванне, ледзь стральцоў убачыў,
Забыўся ўміг пра ўсё, да іх насустрач скача,—
Мінае браму, плот, гарод. На паваротце
Зірнуў і запыніў каня пры плоце.
Быў сад.

Уздоўж стаялі дрэвы рад ля рада
І зацянялі плошчу поля. Сподам — грады.
Капуста да зямлі тут лысіны зніжае,
Нібы пра лёс гародніны ўсё разважае.
Там боб струкі свае ўплятае моркве ў косы
І тысячай вачэй за ёю сочыць скоса,
А там залоціцца на сонцы кукуруза
І дзе-нідзе гарбуз з бацвіння выпнуў пуза,
Залезшы па сцябліне са сваіх загонаў
У госці да натоўпу буракоў чырвоных.

На ўзмежках гэтай рознаколернай паляны
Шарэнгамі, як войска, лес стаў канапляны.
Гародных кіпарысаў водар, ліст зялёны
З'яўляюцца для град надзейнай абаронай,
Бо гадзіна не смее праз лісты прабрацца,
А вусені-пачвары паху іх баяцца.
А далей мак узняў бялявыя сцябліны,
На іх як быццам рой рассеўся матыліны,
Трапечучыся крыльцамі,— у іх мігценні
Гараць вясёлкі ды каштоўныя каменні —
Такім багаццем колераў мак позірк кліча.
Між кветак, як між зорак месяца аблічча,
Сланечнік велічны багаты расцвітае
І цэлы дзень за сонцам твар свой павяртае.

Пад плотам грады без кустоў, без дрэў і кветак —
Гарод на агуркі займае ўвесь палетак.
Прыгожа выраслі і лісцем лапушыстым
Пакрылі плошчу, быццам дыванам пушыстым.
Сярэдзінай дзяўчына ў ранішнім адзенні
Ішла, а зелень ёй сягала па калені.
Сыходзячы ў барозны, быццам не ступала,
А па лістах плыла і ледзь-ледзь іх кранала.
На скронях пад брылём шырокім саламяным
Дзве стужкі колерам ірдзеліся румяным
У пасмах светлых валасоў яе дзявочых.
Трымала кошык на руцэ. Спусціла вочы,
Руку наставіла, як быццам для хапання,
Нібы дзяўчо, калі ў купальні гнацца стане
За рыбкаю свавольнай. Так уздоўж загонаў
Згінаецца з кашолкай над гурком зялёным,
Які кране нагою ці прыкмеціць вокам.

Пан Граф, які заўважыў з'яву ненарокам,
Цішком стаяў. Жакеям, што ўслед над'язджалі,
Рукой даў знак спыніцца, дык і тыя сталі.
Ён шыю выцягнуў, глядзіць, як той дзюбаты
На варце журавель, старанна тым заняты,
Каб толькі не заснуць, як гурт адпачывае,
І камень у падкурчанай назе трымае.

Ды вось пачуўся Графу шэлест каля скроні.
Быў гэта Робак і трымаў ён у далоні
Падняты ўверх манаскі пояс вузлаваты:
«Гуркоў вам хочацца? Іх тутака багата!
Не лезь у шкоду, пане, бо на гэтым полі
Чужы ўраджай, тваім не быць яму ніколі!»
І, пальцам строга паківаўшы, ўбок падаўся.
Дык і пан Граф тут доўга ўжо не заставаўся.
Хоць засмяяўся, ды не рад быў перашкодзе.
Вярнуўся вокам у гарод, але ў гародзе
Яе ўжо не было, і толькі у аконцы
Мільгнула сукня, стужка ўспыхнула на сонцы.
На градах знаць, якой трымалася дарогі,
Бо цёмны ліст, які кранулі яе ногі,
Падняўся ўгору, задрыжаў і стаў на месца,

Так, як вада, калі к ёй птушка дакранецца.
І толькі, дзе стаяла, кошычак з ракіты
Угору дном ляжаў, са сполаху забыты.
Гуркі згубіўшы, ён на лісці затрымаўся
І на зялёнай хвалі лёганька хістаўся.

Праз момант навакол было бязмоўна, глуха;
На дом Граф пазіраў, напружваючы вуха,
І думаў, а жакеі воддаль нерухома
Стаялі. Раптам у глухім маўклівым доме
Пачуўся шум і гоман, потым крык вясёлы,
Як у вуллі, калі ў яго ўлятаюць пчолы:
Быў гэта знак, што госці едуць з палявання
І чэлядзь завіхаецца наконт снядання.

Ва ўсіх пакоях рух, бо слугі ў той хвіліне
Стаўлялі ежу і бутэлькі, і начынне.
Зялёных вопратак мужчыны не змянялі,
А ў тым, у чым прыйшлі, закусваць пачыналі.
З талеркамі ў руках расходжвалі свабодна
Ці, вушакі падпёршы, гутарылі згодна.
Суддзя і Падкаморства ля стала, паненкі ж
Шапталіся асобна воддаль каля сценкі.
Не той быў лад, як пры вячэры ці абедзе,
Такая мода за граніцай выйшла недзе.
Суддзя, хоць звычаю таго не пахваляе,
Ды рад не рад, яго аднак жа дазваляе.

Мужчын і дам асобнай частавалі ежай:
Разносіць посуд пачалі для кавы свежай,
Дык на падносах, хораша размаляваных,
Дыміўся рад пахучых чайнікаў бляшаных,
Стаялі пазалочаныя філіжанкі,
А побач — дробныя гарнушкі для смятанкі.
Няма такой, як наша, кавы ў іншым краі,
Бо ў Польшчы, дзе жывуць старыя абычаі,
Жанчына ў доме адмысловая бывае,
Кавяркай званая. Яна і здабывае
У горадзе або ў віціннікаў зярняты
І варыць так, як кажа вопыт ёй багаты,
Каб кава моккай пахла, як бурштынірдзела,

Чарнела, як вуголь, і вязкасць мёду мела.
Вядома, чым для кавы добрая смятана,
На вёсцы ёсць яна. Кавярка, ўстаўшы рана,
Паставіць чайнікі, ў малочную ступае
І лёгка свежы белы цвет збанкоў згартае
У дробненькі прыгожы посуд філігранны —
Для кожнай філіжанкі свой вяршок смятанны.

Старэйшыя з жанчын пілі ўжо каву зранку,
Цяпер другі напітак мелі пры сняданку,
Напітак, на які ніхто не гляне крыва:
Гарачае з вяршкамі, з свежым сырам піва.

А для мужчын ляжала розная вяндліна:
Гусяціна, валовіна, язык, свініна
Найлепшага гатунку, спосабам мясцовым
Увэнджаная дбайна дымам ядлаўцовым.
А на астатак зразы чэлядзь падавала.
Дык вось як снедалі ў Суддзі ў той час, бывала.

У дзве святліцы побач разышліся госці.
Пры століку малым старыя ягамосці
Вялі бяседу перш аб справах гаспадарскіх,
А потым аб законах і указах царскіх.
Крануў пан Падкаморы і вайны пытанні,
І вывады свае рабіў і меркаванні.
Вайшчанка акуляры сінія ўзлажыла
І Падкаморысе на картах варажыла,
А моладзь абмяркоўваць стала паляванне.
Гутарылі спакойна ўсе, без хвалявання,
Бо Рэент і Асэсар, роўныя ў рыхтоўцы
Страляць і звера гнаць, вялікія прамоўцы,
Маркотныя былі, глядзелі сумна, гнеўна.
Так добра пацкавалі, кожны з іх быў пэўны,
Што хорт ягоны тут здабудзе перамогу,
Ды шнур сялянскай ярыны закрыў дарогу:
Шарак нырнуў, і з ім харты з вачэй прапалі,
І вось загад Суддзі, каб мігам гон стрымалі,
Выконваць мусілі, хоць грызла злосць, трывога.
Вярнуліся сабакі, і ніхто нічога
Не ведае, ці звер уцёк, ці ў зубы трапіў

Абодвум, ці ў адну якую-небудзь ляпу.
Пра гэта розна тутка сёння гаварылі,
Але сапернікаў ізноў не памірылі.

А Войскі па пакоях сноўдаў адзінока
І пазіраў, нібы рассеяна, навокал.
Удзелу не прымаў ані ў адной бяседзе,
Відаць, што думкамі блукаў далёка недзе.
Насіў на мухі бітку; пастаіць без руху,
Падумае і біткай той прыстукне муху.
Тадэвуш з Талімэнай у свабоднай позе
Паміж пакоямі стаялі на парозе.
Таму што іх пачуць маглі ў абодвух залах,
Дык шэптам гаварылі. Вось яму сказала
Тут цётка Талімэна, што жыве заможна,
Прытым сказаць амаль з упэўненасцю можна,
Што блізкае радство іх між сабой не вяжа,
Ды мо радства ніхто наогул не дакажа,
Хоць дзядзька і заве яе сваёй сястрою —
Так іх бацькі зраднілі даўняю парою.
Пасля ж, калі яна ў сталіцы пражывала,
Паслуг Суддзі зрабіла розных там нямала,
Дык вось дзеля таго ён ганарыўся ёю
І зваў ахвотна пры людзях сваёй сястрою,
Чаго яна, па дружбе, не забараняла.
Тадэвуша ўсё гэта міла хвалявала.
Яшчэ багата спраў яны абгаварылі,
І здарылася гэта ўсё ў кароткай хвілі.

А побач, маючы на ўвазе Асасора,
Прамовіў Рэент: «Я казаў яшчэ і ўчора,
Што ўдацца паляванне сёння ў нас не можа,
Яшчэ зарана, бо не ўсё пажата збожжа,
І мужыкі сваіх шнуроў не пакасілі,
І Графа ўсё няма, хоць мы і запрасілі.
А справы ж палявання Граф дакладна знае
І правілы заўсёды нам напамінае.
Ён за граніцай атрымоўваў выхаванне
І варварствам заве такое паляванне,
Калі палююць так, зусім без далягляду
І без увагі на закон і ўказы ўраду,

Калі не ў лік капцы чужыя ні граніцы,
І грунт чужы таптаць ніхто ў нас не баіцца.
Любой парой стралкі ў нас ходзяць полем, гаем,
Палююць на ліса тады, як ён ліняе,
Хоць бачаць, як харты рвуць котную зайчыху,
Ды мірацца са шкодніцтвам такім паціху.
Таму зусім не дзіва, што на нас Граф валіць
І кожны раз маскоўскія парадкі хваліць,
Бо там цара указы ёсць пра паляванні,
Паліцыі нагляд і розныя спагнанні».

Тут Талімэна слова мовіла дарэчы,
Хусцінкай абвяваючы свой твар і плечы:
«Клянуся мамай,— пачала,— у курсе справы
Пан Граф. Расію знаю я, парадак там цікавы.
Не верылі вы мне, як я не раз казала,
Якая строгасць там заўсёды панавала.
Не раз у Пецербургу быць мне давялося.
О мілы час! А колькі ж згадак засталося!
Цудоўны горад! Быў хто з вас мо ў гэтым месце?
Я маю ў бюрку план. А мо сюды прынесці?
Улетку пецярбургскі свет жыве на дачы,
Ў палацыках вясковых (дача — вёска, значыць).
Я над Нявой жыла ў палацы адзінока,
Не вельмі блізка ды не так, каб і далёка,
На ўзгорачку насыпаным, наколькі знаю.
Цудоўны домік! План яшчэ у бюрку маю.
Вось, на бяду, наняў якраз дом у суседстве
Чыноўнік нейкі дробны, што служыў у следстве.
Трымаў ён гончых. Ну і даўся ж ён мне ў знакі!
Бяда — чыноўнік дробны і яго сабакі!
Бывала, ледзь прайдуся з кніжкаю садочкам
На месяц глянуць ці падыхаць халадочкам,
Ураз бяжыць сабака і хвастом віляе.
А можа ён шалёны, хто яго там знае!
Спужалася не раз я. Сэрца падказала
Бяду мне ад сабак, вось так яно і стала.
Калі я з кніжкай выйшла ў сад аднога ранка,
Ля ног маіх майго загрыз хорт выхаванка —
Баноньчыка! Век буду помніць тую псінку!
Мне князь Сукін прыслаў яе дзеля ўспамінку —

Разумная і, як вавёрачка, жывая!
Яе партрэцік я і сёння ў бюрку маю.
Я, смерць яе пабачыўшы, у альтарац'і
Самлела, спазмы сталі, сэрца пальпітац'і.
Мо больш бяды здарэнне б тое натварыла,
Ды вось прыбыў з візітам на той час Кірыла
Гаўрылыч Казадусін, сам вялікі лоўчы.
Спытаў, як чуюся,— адказ не быў станоўчы.
Ён загадаў цягнуць чыноўніка за вушы.
Той пабялеў, увесь дрыжыць, ды слухаць змушан.
«Як смееш ты, наглец,— крычыць Кірыл грымотна,—
Пад царскім носам здзекавацца над ланню котнай?»
Дарма чыноўнік аслупелы заклінаўся,
Што паляваць зусім яшчэ і не збіраўся,
Што, з іхняй светласці ласкавым пазваленнем,
Сабачкам быў той звер, а не аленем...
«Ах ты, прахвост,— крычыць Кірыла,— як ты смееш
Сцвярджаць, што лепей паляванне разумееш,
Чым я сам, Казадусін, царскі егермайстар?
Няхай жа нас рассудзіць зараз паліцмайстар!»
Тут клічуць паліцмайстра, следства пачынаюць.
«Я,— кажа Казадусін,— гэтым вось сцвярджаю,
Што гэта лань, а ён: сабачка, кажа, пане!
Скажы, хто знае лепш звяроў і паляванне!»
А паліцмайстар знаць парадак справы змушан —
Здзівіўся вельмі той зухваласцю чынушы,
Набок яго адвёў і стаў, як брату, радзіць
Прызнацца да віны і гэтым грэх загладзіць.
Змякчэлы лоўчы абяцаў, што ён прадставіць
Цару ўсю справу, дык і суд мо кару збавіць.
У выніку вяроўкі гончым прысудзілі,
А пана іх аж на два тыдні пасадзілі.
Пасля таго было нам на ўвесь вечар смеху,
Бо хтосьці анекдот прыдумаў на пацеху
Аб тым, як лоўчы за сабачку заступаўся.
І ведаю напэўна, што й сам цар смяяўся».

Абапал смех паўстаў. У той час з Бернардынам
Суддзя граў у мар'яш. Ксёндз, страціўшы ўсе віна,
Ужо ледзь дыхаў, і Суддзя канчаць збіраўся,
Але даслухваннем аповесці заняўся

Настолькі, што, угору галаву задраўшы
І карту для біцця ў руцэ прырыхтаваўшы,
Сядзеў без руху і ксяндза трывожыў гэтым.
Пачуўшы заканчэнне, ход зрабіў валетам
І, смяючыся, так сказаў: «Няхай хто хоча
Ці немцаў хваліць, ці з Масквой нам лезе ў вочы,
Няхай Велькапаляны вучацца ад Швабаў
Судзіцца за лісу, казённых клікаць драбаў,
Каб гончага чужога захапіць у гаі.
У нас старыя, Богу дзякаваць, звычаі,
Хапае нам звярыны, хопіць для суседства,
За справы гэткія мы не праводзім следства.
І збожжа ў нас даволі, не агаладаем,
Калі сабакі полем прабягуць ці гаем,
А ніў сялянскіх нельга нішчыць паляваннем».

Тут адазваўся Аканом: «Маспане,
Не трэба патураць вясковаму народу,
Бо мужыкі і рады, як да іх у шкоду
Ускочыць хорт. Хай дзесяць каласочкаў жыта
Саб'е, то пан капу даеш, і то не квіта,
Ці раз яны ў прыдатак талер атрымалі.
Павер мне, пан, што абнаглеюць, калі далей...»
Але далейшых разважанняў Аканома
Не мог Суддзя пачуць, бо тут падняўся гоман,
Абапал пачалося гутарак з дзесятак,
Апавяданняў, жартаў, спрэчак на астатак.

Тадэвуш з дамаю, забытыя усімі,
Сябе ўсё ж помнілі. Гаворка зноў між імі
Пайшла. Тадэвушу жарт пані спадабаўся,
Дык ён ёй камплiменты выказаць стараўся.
Тым часам Талімэна голас суцішала,
А ён, нібы таму, што так шумела зала,
Не мог пачуць, дык прыхінуўся бліжай тварам,
І скронь жанчыны любым палыхнула жарам.
Ён прагна вуснамі лавіў суседчына ўздыханне
І вокам ясных воч яе праменяванне.

І вось мільгнула ім між вуснамі знянацку
Перш муха, а за ёю скураная «цацка».

Ў Літве даволі мух. Вядуцца між другімі
Такія, што шляхоцкіх атрымалі імя.
Па колеру і форме быццам тая ж муха,
Аднак шырэйшая за іншых, з большым брухам,
Лятаючы, гудзе дакучліва і звонка,
Такой не спыніць павучыная пляцёнка,
А ў сетку ўблытаная, тры дні будзе рвацца,
Ёй сіл хапае нават з павуком змагацца.
Праверыў гэта Войскі і даўно даводзіў,
Што з гэтых мух звычайны дробны род паходзіў,
Што мухі гэтыя — нібы для рою маткі,
Што з іхнім вынішчэннем згінуць мух астаткі.
І хоць ні ахмістрыня, ані ксёндз вясковы
Не вельмі верылі ў той вывад навуковы
І думалі па-свойму аб мушыным родзе,
Стары знішчаў іх пільна пры любой нагодзе —
Ледзь муху ўбачыў гэткую, забіць стараўся.
І вось яму над вухам «шляхціц» той азваўся.
Два разы Войскі пляснуў, але не пацэліў,
Махнуў яшчэ, аж шыбы ледзь не паляцелі.
Ад стукату такога муха у трывозе,
Убачыўшы людзей, што сталі на парозе,
Рашыла хутка прашмыгнуць паміж іх твараў,
І тут жа Войскі біткаю па ёй ударыў.
Так моцна пляснуў, што адскочылі галовы,
Як быццам дрэва гром разбіў на дзве паловы;
Абое з сілаю аб вушакі даліся,
Што сінякі пасля таго ў іх засталіся.

На шчасце, не зважаў ніхто, бо ў гэтым часе,
Пасля спакойнай, хоць і шумнай, пачалася
Гаворка бурная, аж перайшла у крыкі.
Так гоніць лесам ліса гурт стральцоў вялікі:
Чуваць трэск лому, стрэлы, рэдкі брэх сабачы,
Аж раптам нехта нечакана дзіка ўбачыў,
Даў знак, і гул падняўся ў паляўнічай гушчы,
Як быццам загудзелі дрэвы ва ўсёй пушчы,—
Так з гутаркай бывае — роўненька пляцецца,
Пакуль, як на дзіка, на нешта не наткнецца.
Тут дзікам гутаркі працяг быў спрэчкі ўпартай,
Ці хорт Асэсараў, ці Рэентаў больш варты.

Усё трывала толькі міг, ды ў той кароткай хвілі
Адзін другому гэткіх слоў нагаварылі,
Што вычарпалі раптам спрэчкі ўсе тры часці:
Насмешкі, гнеў, абразу — толькі рукі ўскласці.

Шугнулі ўсе да іх з суседняга пакоя,
Не тоўпячыся ў дзверы, бурнаю ракою,
І пару маладых, падобную да Бога,
Да Януса двухтварага, змялі з парога.

Тадэвуш з Талімэнай ледзь свае прычоскі
Паправілі, як сціх той крык і гоман порсткі,
І толькі смех і шматгалосы шум застаўся.
Зноў мір настаў, бо ў сварку Робак умяшаўся:
Хоць пажылы, ён быў прысадзісты, плячысты,
Дык вось, калі падбег Асэсар да юрыста,
Калі абодва ўжо махалі кулакамі,
Схапіў іх каўняры абедзвюма рукамі
І двойчы моцна стукнуў іхнія галовы,
Як яйкі на вялікдзень, потым, без размовы,
Раскінуў хутка рукі ўбок дарожным знакам
І ў два куты пакоя кінуў забіякаў.
Праз момант так стаяў з прасцёртымі рукамі
І «*Pax,*— казаў ім,— *pax vobiscum,* мір між вамі!»

Хоць гэта ім было не вельмі да спадобы,
Але, з пашаны да духоўнае асобы,
Ўсё ж засмяяліся. Пасля ж такое спробы
Больш не пасмелі пры манаху задзірацца.
А той, убачыўшы, што гнеў пачаў сцішацца,
Трыумфу не шукаў у тым, што здзейсніў міры,
Больш слова не сказаў ніводнаму задзіры,
Каптур паправіў, рукі залажыў за пояс
І моўчкі выйшаў.

А тым часам у пакоі
Суддзя і Падкаморы між двума бакамі
Стаялі. Войскі выступіў, развёў рукамі,
Ён раптам, быццам разагнаў сваю дрымоту,
Паправіў вус сівы і абцягнуў капоту,
А вока ўсіх прысутных мігам ахапіла.

І дзе яшчэ быў шум, ён, быццам ксёндз крапілам,
Сцішаючы, памахваў біткай скураною,
Пасля, падняўшы тронкі па-над галавою,
Нібы жазло маршалка, аб'явіў маўчанне:

«Суцішцеся,— казаў,— трэ'ж мець апанаванне.
Вы, паляўнічыя найлепшыя ў павеце,
Нязгоды вашай прыклад майце на прыкмеце!
Надзея краю, наша моладзь дарагая,
Што ўжо і так пра славу пушч не вельмі дбае,
Калі ў яе і зараз лоўля не ў пашане,
Пасля зусім закінуць можа паляванне,
Убачыўшы, замест братэрскае нарады,
Адны нязгоды пасля лоўлі, спрэчкі, звады.
Дык слухайце мяне, старога: не палічыш,
Якіх і дзе, і колькі знаў я паляўнічых.
Я шмат разоў судом судзіў іх палюбоўным.
Ну хто ў лясах літоўскіх Рэйтану быў роўным
Ці то зрабіць аблаву, ці сустрэцца з зверам?
З Белапятровічам каго мы зараз змерым?
Хто гэтак, як страляў Жагота, можа стрэліць,
Што ў зайца на бягу мог з пісталета ўцэліць?
Бывала, Тараевіч, ідучы на дзікаў,
Не браў з сабою іншай зброі, апроч пікаў.
Будрэвіч браўся ўпол і з медзвядзём, бывала.
Дык вось якіх герояў наша пушча знала!
А паспрачаўшыся, як справу разбіралі?
Ды суддзяў набіралі і заклад стаўлялі.
Агінскі за ваўка прайграў валок сто лесу,
Тры вёскі Несялоўскаму барсук звёў к бесу.
І вам жа можна весці справу даўнім ладам,
І спрэчку меншым, хай сабе, рашыць закладам.
Гаворка — вецер, ёй канца на век не будзе,
А дзеля зайца языка не варта трудзіць,
Дык выбірайце зараз палюбоўных суддзяў,
І іх рашэнне хай для вас законным будзе.
Я папрашу Суддзю, каб ён дазволіў еграм
Закончыць гон, каб на'т звярына ў збожжа ўбегла,
І ласку гэту атрымаць я спадзяюся».
Сказаўшы гэта, да кален Суддзі нагнуўся.

«Каня!— ускрыкнуў Рэент,— я каня са збруяй
Стаўляю і абавязацельства бяру я
Суддзі ў salarium аддаць пярсцёнак гэты!»
«А я,— сказаў Асэсар,— здам для той жа мэты
Аброжку з яшчура — цудоўная работа!
Шаўковы павадочак, колцаў пазалота,
Каштоўны камень — зззяе ўсё здалёк і свеціць.
Калісьці ў спадчыну мо атрымалі б дзеці,
Каб ажаніўся. Даў яе мне, каб вы зналі,
Князь Домінік, калі мы раз з ім палявалі
Ды з Маршалам Сангушкам і з тым генералам
Меенам. Што мая там псярня вытварала,
Паверыць трудна. Вось была, скажу вам, штука:
Аж шэсць зайцоў мая злавіла запар сука!
А гэта адбылося на Купіскім полі.
Князь Радзівіл не бачыў гэткага ніколі,
З каня сышоў, абняў маю харціху Каню
І тройчы ў лоб пацалаваў на знак прызнання,
А потым, тройчы пляснуўшы рукой па пысцы,
Сказаў: «Дык будзь цяпер княгіняю Купіскай».
Вось так Напалеон сваім маршалам многім
Даў тытулы князёў ад месцаў перамогі».

Абрыдла Талімэне гутарка ўся скора,
Хацела ў лес пайсці, падшуквала партнёра.
Зняла з калочка кошык. «Вам, панове, мусіць,
І дома добра, я дык на рыжкі прайдуся,
Прашу са мной, хто ласкаў»,— ветліва сказала
І шаль чырвоны з кашаміру завязала.
Руку падкамаранцы падала, другою
Фальбоны прыўзняла, перш чым ступіць нагою.
Тадэвуш у грыбы за ёй падаўся следам.

Суддзя быў рад праходцы той перад абедам,
У ёй ён бачыў спосаб на сцішэнне крыкаў.
«Прашу у лес, панове!— весела заклікаў,—
Хто сёння з вас рыжка найлепшага дабудзе,
З найпрыгажэйшай побач той абедаць будзе,
Сам выбярэ яе. А калі знойдзе дама,
Найпрыгажэйшага хай выбера таксама!»

КНІГА ТРЭЦЯЯ • ЗАЛЯЦАННІ

З м е с т : Графаў паход у сад. Таямнічая німфа пасе гусей. Падабенства грыбнікоў да элізейскіх ценяў. Гатункі грыбоў. Талімэна ў Святыні дум. Нарада ў справе Тадэвуша. Граф — пейзажыст. Мастацкія заўвагі Тадэвуша пра дрэвы і хмары. Графавы думкі наконт мастацтва. Звон. Білецік. Мядзведзь, маспане!

Вярнуўся Граф, але прытрымваў верхавога
І на гарод глядзеў. Там не было нікога,
Ды вось яму здалося, быццам у акенцы
Ізноў мільгнула штосьці ў беленькай сукенцы,
І нешта лёгкае зляцела ў зяляніну
І, прашмыгнуўшы цераз грады, праз хвіліну
Паміж зялёнымі свяцілася гуркамі,
Як свеціць промень сонца, трапіўшы часамі,
З-за хмар на крэмень палявы ў заранай скібе
Ці ззяе між травы ў вады маленькай шыбе.

Граф злез з каня, адправіў слуг, што сталі ззаду,
А сам пачаў крадком скіроўвацца ў бок саду.
Знайшоў дзіру ў паркане і не без напору
Праціснуўся ў гарод, як воўк які ў абору.
Няшчасцем закрануў куст агрэсту сухога.
Гародчыка спужалася, і хоць нічога
Вакол сябе не ўбачыла, ды ў момант вока
Ускочыла і апынулася далёка.
А Граф між шчаўя конскага, паміж павою
Праз лапушыную густэчу поўз травою,
Скакаў, як жаба, і, падкраўшыся ўжо блізка,
Заўважыў від цудоўны ў ясных сонца бліках.

Раслі ў той палавіне саду вішні зрэдку,
А паміж імі мешанка на ўсім палетку:
Пшаніца, кукуруза, боб, ячмень вусаты,
Гарошак, проса, кветкі, рад кустоў пукатых.
Гародчык гэты зрыхтавала ахмістрыня,
Калісьці слаўная ў акрузе гаспадыня,
Какошніцкая, з дому Ендыкавічанка,
Для свойскіх птушак. Гэта вось дзялянка —
Адкрыцце цэлае. Той спосаб беззаганны
Спярша быў толькі ёй самою скарыстаны

І найбліжэйшымі сяброўкамі ў сакрэце,
Аж покуль каляндар не раструбіў па свеце
Пра *«Спосаб супроць шулякоў, або Сакрэты
Гадоўлі свойскай птушкі»* — пра гародчык гэты.

Дык вось ледзь толькі певень, вартаўнік кашлаты,
На месцы стаўшы з дзюбаю ўгару паднятай
І грабяністы чуб звярнуўшы трохі бокам,
Каб тым лягчэй нацэліцца ў нябёсы вокам,
Заўважыць дзесьці ў хмарах ястраба цень буры
І ўскрыкне — уміг хаваюцца ў садочак куры,
А нават гусі, павы, і лятуць ад страху
У сховак гуртам галубы з крутога даху.

Цяпер быў без драпежнікаў блакіт высокі,
Ён толькі дыхаў жарам сонечнае спёкі,
Дык птушкі халадок знайшлі ў сваім садочку,
Ляжаць на мураве, купаюцца ў пясочку.

Сярод галоў птушыных у высокім зеллі
Галоўкі дробныя дзіцячыя бялелі
І шыйкі голыя да плечак. З дзецьмі тымі
Была дзяўчына з валасамі больш даўгімі.
За дзетварой сядзеў паўлін. Нібы ў вясёлцы,
Свяціліся ў яго хвасце кругі і колцы.
Галоўкі дзетак на тым фоне цёмна-сінім
Блішчэлі асабліва, быццам на карціне,
Абведзеныя кругам воч паўліных гожа,
Што, як вяночак з зор, прасвечвалі між збожжа,
Між палак кукурузных, распусціўшых коскі,
Між траў ангельскіх, маляваных у палоскі,
І між каралаў шчыру, што з зялёным слязам
І колеры, і формы скрыжавалі разам,
Як быццам срэбра з золатам пераплялося,
Накшталт заслоны лёгкай з кветак, траў, калосся.

Над гушчаром бадылля, кветак, зяляніны
Узняўся балдахін імглісты матыліны —
Рой лёгкіх бабак, што трасуць на небе сінім
Празрыстым светлым крыллем, быццам павуціннe.
Калі яны ў паветры ўюцца лёгкім пухам,

Хоць бзыкаюць, здаецца, што вісяць без руху.

Дзяўчына ўзмахвала пучком уверх узнятым,
Як быццам з пер'я страўса, веерам багатым,
Падумаў бы, што ім дзяцей абараняла
Ад залатога матылёў дажджу. Трымала
Апроч таго ў другой руцэ прадмет якісьці
І дзецям па чарзе давала піць ці ўгрызці
Таго чагосьці залацістага крутога,
Падобнага зусім да Амальтэі рога.

Хоць так занятая, а ўсё ж не давярала
Кусту, што шалясцеў, і ў той бок пазірала.
Не ведала, што вораг абышоў здалёку
І вужам праз загоны поўз з другога боку.
Вось выскачыў з былля. Убачыла — быў блізка,
Праз град чатыры мо, і кланяўся ёй нізка.
Дык адвярнулася, рукамі ўзмахнула
І спуджанаю краскай з месца пырханула,
Ступнямі лёгкімі мільгнуўшы над гародам.
Тут дзеці, спуджаныя Графа надыходам
І ўцёкамі дзяўчыны, крыкнулі трывожна.
Пачула, зразумела, што ніяк не можна
Дзяцей малых пакінуць у перапалоху.
Вярталася назад, зближалася патроху,
Як неахопны дух, прыкліканы закляццем.
Падбегла да найбольш крыклівага дзіцяці,
Прысела да яго, туліць да ўлоння стала,
Другое гладзіла, суцішвала ласкава.
Памалу сціхлі ўсе, галоўкі затулілі
Ў яе падол, як птушаняты маці ў крыллі.
Яна тады прамовіла: «Ну ці ж прыгожа
Крычаць так? Вас спалохацца пан гэты можа.
Пан страшыць не прыйшоў, не старац ён хаджалы,
А госць, пан добры, гляньце — вунь які ўдалы».

І глянула сама. Прыемна Графу стала,
Ён усміхнуўся ёй за ўсе яе пахвалы.
Агледзелася, змоўкла, апусціла вочы,
І фарба ружы ўкрыла твар яе дзявочы.

А ён і быў удалы: ростам быў высокі,
Хоць з твару і худы, а свежыя меў шчокі
І вочы сінія, а волас белаваты,
Даўгі, хоць, праўда, ў гэты час крыху калматы
І поўны лісту, цэлы бо вянок зялёны
Уплёўся Графу ў чуб, як лез ён праз загоны.

«О ты! Якім бы я цябе ні ўважыў званнем,—
Прамовіў ён,— багіняй, німфаю ці зданню,
Кажы, ці ўласнай воляй ты к зямлі прыстала,
Ці ўлада ворага цябе тут прыкавала?
Ах, здагадаўся: не інакш, любоўнік злосны
Якісьці пан-багач ці апякун зайздросны
Цябе замкнёнаю трымае ў парку гэтым!
Ты, вартая быць рыцарскіх баёў прадметам
І гераіняю раманаў, эпасаў жалосных,
Даверся мне ў сваіх цяжкіх, магчыма, лёсах,
Я буду збаўцам! Дык валодай жа ў спакоі,
Ты, сэрцаў уладарніца, маёй рукою!»
І выцягнуў руку.

Яна ў румянцы кволым,
Але з абліччам слухала яго вясёлым.
Так за малюнкам дзіцянё вачыма водзіць
І ў водбісках лічыльнікаў гульню знаходзіць,
Перш, чым пазнае вартасць іх; так слых ласкала
Ёй гутарка яго, а змест даходзіў мала.
Дык проста запытала: «Скуль пан прыбывае?
Чаго, пан дабрадзей, па градах тут шукае?»

Збянтэжыўся, здумеўся Граф, адкрыўшы вочы,
Маўчаў. Пасля сказаў, зірнуўшы ў твар дзявочы,
Інакшым тонам: «Выбачайце, перашкодзіў,
Відаць, я ў гулях! Ах, я тутка вось праходзіў
На снеданне — пара ўжо, не хацеў спазніцца.
Дарогай, ведама, прыйшлося б мне кружыцца,
А праз гарод, здалося мне, прасцей намнога».
Яна сказала: «Вось, ягомасць, тут дарога,
Але не трэба град псаваць, там ёсць ля дрэва
Сцяжынка». Граф спытаў: «Направа ці налева?»

Гароднічка, падняўшы вочкі са спакоем,
Старалася уцяміць, што тут ёсць такое,
Бо дом — за крокаў тысячу, як на далоні,
А ён пытае пра дарогу? Ды Граф сёння
Ахвоту меў пагаварыць, шукаў нагоду
Да гутаркі. «Вы жывяце тут, ля гароду?
Ці ў вёсцы? У двары, чамусьці, я не бачыў
Паненкі. Тут даўно? Прыезджая, няйначай?»
Яна крутнула галавой. «Прабач, паненка,
Ці панна там жывеш, дзе тое вунь акенка?»
І думаў: «Што ж, няхай яна не гераіня
Рамансаў, але ёсць чароўнасць у дзяўчыне.
Бывае, мысляў скарб, захованы глыбока,
Як ружа між лясоў, цвіце дзесь адзінока,
А вынесі яго на свет, дзе сонца ззяе,
Адразу тысячамі фарбаў задзіўляе!»

Гароднічка тым часам моўчкі з месца ўстала,
Малое падняла, што больш за ўсіх крычала,
Другое ўзяўшы за руку, ўсім карагодам,
Нібы за гуртам гусак, рушыла гародам.

А азірнуўшыся, сказала: «Ці не можа
Пан птушак спуджаных сагнаць назад у збожжа?»
«Я — птушак заганяць?»— спытаў Граф са здзіўленнем.
Яна тым часам знікла па-за дрэваў ценем.
Хвіліну з-за кустоў, з-паміж зялёных звояў
Яшчэ свяціла штосьці, як бы вочак двое.

Граф доўга ў садзе думаў адзінока,
Душа яго зацягвалася шэрым змрокам
І, як зямля з заходам сонца, астывала.
Хацеў памарыць, але мараў не ставала.
Прачнуўся, сам не ведаў, на каго злаваўся,
На жаль, знайшоў не многа — лішне спадзяваўся!
Бо ў час, калі к пастушцы падпаўзаў загонам,
Гарэла ў галаве, а сэрца біла звонам —
Такую прыгажосць ён у русалцы бачыў
І ўсё вакол цудоўна так тлумачыў!
А ўсё знайшоў інакш: твар, праўда, быў прыгожы,
А стан зусім яшчэ не складзены. Быць можа,

Што тая шчок акругласць і румянца жывасць,
Малюючы яе прасцяцкую шчаслівасць,
Не сведчаць, што спіць думка, сэрца спачывае,
Ды вёска ж праз яе адказы праглядае!
«Няма сумнення,— крыкнуў,— я ўжо ўпэўнен цалкам:
Гусей пасе мая таемная русалка!»

А са знікненнем німфы чар быў зразу зняты
З усёй карціны той: вось залатыя краты
І стужкі ўміг саломай сталі з каласкамі.

Граф з заламанымі глядзеў цяпер рукамі
На жменьку шэрай, звязанай травой мятліцы,
Што пер'ем страўсавым умела серабрыцца.
А конаўка, што ў дзеўчыны руках так ззяла,
Той Амальтэі рог, звычайнай морквай стала —
Ён бачыў, як дзіця яе жавала хціва.
Дык і расплыўся чар, развеялася дзіва.

Юнак, калі цыкорыі заўважыць кветку,
Што вабіць мяккасцю далонь, і неўзаметку
Дыхне, узяўшы ў рукі, дык з паветра рухам
Рассыплецца ўся тая кветка лёгкім пухам.
І вельмі здзівіцца дапытлівы хлапчына,
Як з кветкі застанецца голая сцябліна.

Граф, капялюш націснуўшы, назад вяртаўся,
Але дарогу ўсё ж пакараціць стараўся:
Па агародніне, праз кветкі, агрэст крочыў,
Аж уздыхнуў, як агароджу пераскочыў.
Прыпомніў, што казаў пра снеданне дзяўчыне.
А можа бачыў хто яго а той хвіліне,
Як быў з ёй у гародзе? Мо пачнуць шуканне?
І што падумаюць пра гэткае спатканне?
Вярнуцца выпадала. Дык крадком за плотам,
Праз зелле меж, зрабіўшы сотні паваротаў,
Нарэшце выбраўся шчасліва на гасцінец,
Што проста ў дворны накіроўваўся дзядзінец.
Ішоў ля плоту, ды ад саду твар адводзіў,
Як злодзей ад каморы, у якой нашкодзіў,
Ці думае пабыць у ёй у зручным часе.

Хітрыў Граф, хоць за ім мо сочка не вялася.
У супроцьлеглы саду бок глядзеў — управа.

Быў скрозь травой заросшы гай стары, радкавы.
Як па кілімах, ля бярозак беластвольных
Пад навессю шатроў зялёных і прывольных
Снавалі постаці. Нагадвалі іх рухі
То танцы дзіўныя, то нейкіх дзіўных духаў
Блуканне ў бляcках месяца. Адны у чорных
І цесных вопратках, другія ў больш прасторных
І белых, быццам снег. Той з голай галавою,
Той пад брылём шырокім, тыя, бы чалмою,
Як светлым воблакам, галовы агарнулі
І, як камета хвост, канцы яе цягнулі.
У кожнага свой выгляд: з месца той не сходзіць,
Адно вачыма, долу спушчанымі, водзіць,
Той, гледзячы наперад, быццам сонны, крочыць,
Як па канаце, і нікуды ўжо не збочыць.
А ўсе згінаюцца к зямлі памалу, сонна,
Зусім, як быццам адбіваючы паклоны.
Калі ж адзін супроць другога раптам стане,
Маўчаць і разыходзяцца без прывітання.
Усе ў задуме, ўсе ва ўладзе летуценняў.
Граф думаў, што ён бачыць элізейскіх ценяў,
Што хоць не ведаюць зямных клапот і ліха,
Блукаюць сумныя павольна, моўчкі, ціха.

Ды хто пазнаў бы ў гэтых марах ледзь рухомых,
У тых людзях маўклівых, нам ужо вядомых
Гасцей, сяброў Суддзі? З шумлівага снядання
Пайшлі ўсе на ўрачыстае грыбоў збіранне.
Як людзі з розумам, што ўмеюць карыстацца
І рухамі, і мовай, каб дапасавацца
Да кожнага выпадку, месца і звычаю,
Яны прад тым, як рушыць за Суддзём да гаю,
Від новы прынялі і вопраткі другія:
Плашчы кужэльныя, шырокія, даўгія
Панацягалі зверху на свае кунтушы,
Брылі-капялюшы насунулі на вушы,
Дык і бялелі, быццам тыя ў чысцы душы.
І моладзь перапранена, ’проч Талімэны

І тых-сіх моднікаў французскіх.

Гэтай сцэны
Не ўцяміў Граф, не знаў вясковага звычаю,
Дык здзіўлены надзвычай падбягаў да гаю.

Грыбы ўрадзілі. Хлопцаў просяць пакланіцца,
У песнях слаўныя, румяныя *лісіцы* —
Дзявоцтва сімвал, бо іх чэрві не з'ядаюць
І, дзіўна, насякомыя не абсядаюць.
Паненкі дык *баравіка* ўсё выглядалі,
Якога песні ў нас палкоўнікам назвалі.
А ўсе *рыжка* шукаюць; ён хоць і сціплейшы,
І менш у песнях слаўны, але найсмачнейшы
Ці солены, ці свежы, у любую пору.
А Войскі дык збірае толькі *мухаморы*.

І іншыя грыбы, пакінутыя ў браку
З прычыны ядавітасці ці злога смаку,
Карысць сваю даюць: звярыне служаць ежай,
Гняздом кузуркам, гай малююць фарбай свежай.
На абрусе зялёных траў лясной паляны,
Нібы сталовае суддзё парасстаўляны:
Судзіначкі чырвона-жоўтых *сыраежак*
З вінам празрыстым, серабрыстым, ясным, свежым,
Казляк, як быццам кубка дно, пукаты, клейкі,
Як смуклыя шампанскія кілішкі — лейкі,
А *белякі* далёка свецяць між паляны,
Як малако ў вялікіх кубках паліваных
І, пылам шэрым поўная, сядзіць у цені,
Як перачніца, *порхаўка*. Другіх найменні
Мо толькі ёсць у зайчай або воўчай мове,
Іх людзі ж не хрысцілі, гай і так іх повен.
Ніхто ні зайчых, ані воўчых не збірае,
А хто, нагнуўшыся, сваю памылку заўважае,
У гневе зломіць грыб або нагой падкіне.
Не месца гэтакім слядам на зеляніне.

Людскіх ні воўчых Талімэна не збірае,
Рассеяная, нудна вокал пазірае,
Задраўшы галаву. Пан Рэент дык у гневе

Казаў, што мо прыйшла шукаць грыбоў на дрэве.
Асэсар з’едліва назваў яе ільвіцай,
Што месца выглядае, дзе б гняздом спыніцца.

Яна ж, відаць, шукала ціхай адзіноты
І, ў грамадзе хадзіць не маючы ахвоты,
Да ўзгорачка ляснога крокі скіравала,
Дзе ценю больш, дзе больш магутных дрэў стаяла.
Між дрэў прасвечваў камень; ручаёк пад глыбай
Журчаў і пырскаў, а пасля шкляною шыбай,
Як бы шукаючы цяньку, хаваўся ў зелле,
Якое над вадой буйное лісце сцеле.
Там шустры той дуронік, у траву спавіты,
Лістамі падасланы, ад вачэй закрыты,
Знячэўку пачынае ціханька шаптаці,
Падобным стаўшы да крыклівага дзіцяці,
Якому зыбку маці ахіне ў радзюжку
І макаўя, каб спала, ўложыць пад падушку.
Ахвотна Талімэна тут адпачывае
І гэты кут *Святыняй думак* называе.

На бераг ручая на зелень разаслала
Свой шаль кашміровы колеру карала,
А потым, як плыўчыха, што к вадзе хінецца
Памалу, покуль першы раз не акунецца,
Укленчыла і стала нахіляцца бокам
І, схопленая тым каралавым патокам,
Апала на яго і цела распасцёрла,
Аблакацілася, рукамі твар падпёрла,
Схіліла галаву. І ў той жа міг у зеллі
Лісты французскай кнігі ярка заблішчэлі.
Над алебастрам распасцёртага рамана
Вілася косаў смоль істужкай пасплятана.

Ў травы смарагдзе, на крываўнікавым шалі,
У доўгай сукні — яснай пляме на карале,
З канца якой блішчэў прычоскі кок вялікі,
А на другім канцы чарнелі чаравікі
І ззяла бель між імі рук, панчошак, твару,
Яна была зусім, як вусень, што з гушчару
Павольна выпаўз на кляновы ліст.

Ды толькі
Малюнка гэтага краса, прынадаў столькі
Дарма чакалі знатакоў — ніхто не гляне
Ў той бок, так захапіла ўсіх грыбоў збіранне.
Аднак Тадэвуш наглядаў, пастрэльваў вокам
І ледзь прыкметна пачынаў зближацца бокам,
Як паляўнічы, што ў рухомай з голля будцы
Стараецца на колцах к дрофам падцягнуцца
Ці, севак ловячы, канём сябе прыкрые,
Ідзе каля сядла, або пад конскай шыяй
І быццам барануе ці мяжой праходзіць,
А сам што раз бліжэй да птушак падыходзіць.
Так краўся і Тадэвуш.

Мусіў запыніцца
Аднак, бо вось Суддзя зближаўся да крыніцы.
Гулялі з ветрам полы апранахі белай
І хустка, што канцом на поясе вісела,
А саламяны брыль, падвязаны за вухам,
Хістаўся, як лапух, услед за кожным рухам,
То ападаючы на плечы, то на вочы.
Вось гэтак з посахам Суддзя палянай крочыў.
Перш чым прысесці, к Талімэне прыступіцца,
Нагнуўся, рукі вымыў з берага ў крыніцы,
Апёрся на слановай булдавешцы кія,
На камень сеў і словы стаў казаць такія:

«Бач, ваша, з часу, як да нас прыбыў у госці
Тадэвуш, неспакой мяне гняце чагосьці.
Я сам стары, бяздзетны, гэты ж вось хлапчына
Ўсяго маёй уцехі, і такім вось чынам
Майго багацця ён наследнік. З ласкі неба,
Пакіну неблагі яму кавалак хлеба.
Пара падумаць пра яго усталяванне,
Ды толькі вось на клопат мой хай ваша гляне:
Мой брат, пан Яцак, бацька Тадавушкаў, знаеш,
Які дзівак,— яго намераў не згадаеш.
Вандруе і не хоча да сваіх вяртацца,
Не хоча сыну нават, што жыве, прызнацца,
А ўсё кіруе ім. То ў легіён меў планы
Яго паслаць... Я гэтым быў засумаваны

І ледзь дабіўся згоды, каб застаўся ён тут дома
І ажаніўся. Ажаніўся б ён, вядома,
Я пару ўжо нагледзеў. У ва ўсёй акрузе
Для Падкаморага па знатнасці, заслузе
Няма раўні. Старэйшая іх дочка Ганна
На выхадзе — прыгожая, з пасагам панна,
Спытаць хацеў я». Талімэна пабялела,
Зложыла кнігу, паднялася раптам, села.

«Клянуся мамай,— мовіла,— мой пане браце,
Які ж тут сэнс? Дзе ж ваша аб жыцці паняцце?
Дык думаеш Тадэвушу стаць дабрадзеем,
Зрабіўшы юнака такога грэчкасеем?
Завяжаш свет яму, павер, клясці вас будзе!
Такія таленты ў сяле зглуміць, у брудзе!
Павер, ён здольнае дзіця, як я пазнала,
І варта, каб ён свет пабачыў многа-мала.
Брат, добра зробіш, як пашлеш яго ў сталіцу,
Напрыклад, у Варшаву. Ці мо лепш спыніцца
На Пецярбурзе? На зіму туды, быць можа,
Ізноў паеду я. Мо ў гэта падарожжа
Тадэвуша б паслаць? Я там знаёмствы маю,
Уплывы. Гэта ж на карысць было б, я знаю.
З маёй падмогай ён прыняты ўсюды будзе,
А калі важныя яго пазнаюць людзі,
Чын атрымае, ордэн. Ну тады б падацца
Мог і ў адстаўку і дамоў сабе вяртацца,
Здабыўшы і значэнне, і знаёмства свету.
А, брат, як думаеш?» «Яно, у пору гэту,—
Сказаў Суддзя,— хлапцу праветрыцца шмат значыць,
Паміж людзьмі працерціся і свет пабачыць.
Я сам у маладосці выездзіў нямала,
Быў у Пятркове, ў Дубне. То за трыбуналам
Я палястрантам вандраваў, то зноў па справе
Пабыць мне давялося нават і ў Варшаве.
І скарыстаў не мала! Дык скажу зараней,
Што хлопца выправіў бы ў свет для вандравання,
Як шлюць рамесніка, каб практыкі набраўся,
Няхай бы ён са светам трохі запазнаўся,
А не для ордэнаў і ранг! Прашу прабачыць,
Ну што той ордэн царскі ў нас сягоння значыць?

Які ж у нас з паноў, ні то што каб важнейшых,
А толькі так між шляхтай трохі багацейшых
Пра гэту дробязь дбае? Але ж у *estymie*
Яны ў людзей, бо мы шануем род і імя,
А калі чын, дык земскі, выбарам прызнаны
Грамадскім, а не з нечай ласкі дараваны».
«Тым лепш,— сказала Талімэна,— дык брат можа
Яго як ваяжыра слаць у падарожжа».

«Хацеў,— сказаў Суддзя на гэта ў задуменні,—
Ды новыя, сястра, паўсталі затрудненні.
Пан Яцак не спускае з-пад апекі сына
І мне прыслаў якраз на карак бернардына
Рабака. Ён прыбыў з-за Віслы, з-за Варшавы,
Прыяцель брата, ведае ўсе нашы справы.
Яны рашылі аб Тадэвушавым лёсе
І хочуць, каб Тадэвуш ажаніўся з Зосяй,
З Васпані выхаванкай. Мелі б ва ўладанні,
Апроч маёй фартункі, Яцкавы ўкладанні
У капіталах. Ваша, ведаеш, што мае
Ён капітал, грош не малы ў мяне трымае
І можа ім распараджацца. Ваша, зможаш
Усё абмеркаваць, ці справе дапаможаш.
Іх трэба пазнаёміць. Можа ранавата
Для Зосі замуж, ды не шкодзіць гэта сватам.
Пара б ужо нам Зосі не трымаць у хаце,
Бо, мабыць, вырасла яна ўжо з дзіцяняці».

А Талімэна ў сполаху і ў задзіўленні
Прыпадымалася, устала на калені,
Перш пільна слухала, пасля далоні рухам
Пярэчыла, рукой махаючы над вухам
І, быццам мух, зганяючы за словам слова
Назад прамоўцы ў вусны.

«А вось гэта нова!
З чаго Тадэвуш будзе ў выйгрышы ці ў шкодзе,—
Сказала з гневам,— думай сам, васпан дабродзей,
Бо мне ён што? Як хочаце аб ім судзіце,
Зрабіце аканомам ці ў карчму садзіце,
Хай шынкаруе ці звярыну з лесу носіць,

З ім вы што хочаце рабіце, але... Зосі!
Васпанству што да Зосі? Я, без умяшання,
Яе рукой кірую! Што на выхаванне
Яе даваў пан Яцак грошы, што выплачваў
Ёй пенсійку, што, быццам, большую назначыў,
То не купіў яшчэ яе! Для вас сакрэту
Няма, і ведама ўсяму наўкола свету,
Што вашы шчодрасці для нас не без прычыны,—
Гарэшкам жа Сапліцы тое-сёе вінны!»
(Суддзя канец прамовы выслухаў на дзіва
Збянтэжана, у жалі і амаль гідліва,
Нібы баяўся слоў далейшых, нахіліўся,
Рукой патакваў, але твар крывёй наліўся.)

«Я ёй сваячка,— Талімэна так казала,—
Я апякунка, Зосю я узгадавала,
І клопат толькі мой аб выхаванкі лёсе!»
«А мо знайшла б у тым замужжы шчасце Зося?—
Сказаў Суддзя, падняўшы зрок.— Мо Тадавушка
І ўпадабала б?» «Гэта — на вярбе ігрушка.
Палюбіць, не палюбіць — гэта мала важна!
Хоць Зося і не будзе вельмі ўжо пасажнай,
Ды не з абы сяла яна, абы шляхцянка:
Яна — з яснавяльможных і ваявадзянка
Ад маці Гарашчанкі! Мужа ўміг дастане!
Мы ж так стараліся, каб даць ёй выхаванне!
Хіба б здзічэла тут». Суддзя ўсё пільна слухаў,
У вочы гледзячы, пасля сабраўся з духам
І весела сказаў: «Ну што ж, сястрыца,
Бог бачыць, шчыра я хацеў дагаварыцца,
Прашу не гневацца. Што ж, ваша, я з тым згодзен,
Пярэчыць мае права; дык размовы годзе
Пра гэту справу. Я пытаў па просьбе брата.
Ганьбуеш, ваша, маладога, дык для свата
Цяпер пісьмом даць звестку Яцку застаецца,
Што Зося за Тадэвуша не аддаецца.
Цяпер сам буду дзейнічаць, мо з Падкаморым
Сватоўства распачнём і справу абгаворым».

Праз той час Талімэне трохі астывала:

«Памалу, браце, я зусім не ганьбавала!
Брат сам казаў, што ранавата ім пабрацца,
Дык пачакайма, паглядзім, чаго ж спяшацца?
Вось пазнаёмім маладых і асцярожна
Разважым. Шчасцем іх рызыкаваць не можна.
Прашу аднак вас, пане браце, устрымацца
З намовамі яго у Зосю закахацца,
Бо сэрца не нявольнік, не прызнае пана
І ў кайданы сілком не можа быць скавана!»

Затым Суддзя ў задуме ад яе падаўся.
З другога боку пан Тадэвуш набліжаўся,
Від робячы, што грыб яго ў глыб лесу зводзіў.
І Граф у гэтым жа напрамку падыходзіў.

У той час, як Суддзя сядзеў тут з Талімэнай,
За дрэвам Граф стаяў. Задзіўлены той сцэнай,
Дастаў з кішэні алавік, лісток паперы,
Што пры сабе насіў, і, мастакоў манерай
Апёршыся на ствол, заняўся пільна маляваннем,
Гаворачы з сабой: «З такім вось згрупаваннем
Не часта стрэнешся: яна ў траве, і ў пары
З ёй ён на камені — кантраставыя твары,
Тыповыя галовы!»

Падыходзіў бліжай,
Спыняўся, цёр ларнет і вочы, гнуўся ніжай
І ўсё глядзеў: «Няўжо ўсе цені, фарбы, ўзбліскі
Загінуць, зменяцца, калі падыдзеш блізка?
Той аксаміт травы абернецца ў бацвінне,
І ўбачыш, што русалка — проста ахмістрыня?»

Хоць Граф і перад гэтым з Талімэнай знаўся,
Бо з ёю у Суддзёвым доме сустракаўся,
Ды ўвагі асаблівай не звяртаў, бывала,
Дык дзіву даўся, што яна мадэллю стала
Яго малюнку. Месца пышнасць, густ убрання
Змянілі выгляд памятны яму да-звання.
Яшчэ гарэлі вочы непатухшым гневам,
А твар, ажыўлены лясных вятроў павевам,

Кніга пятая

Ваенная нарада

Книга пятая

Военный совет

Księga piąta

Rada wojenna

Размоваю з Суддзём, з'яўленнем хлопцаў гожых,
Стаў шмат свяжэйшым, больш румяным і прыгожым.

«За смеласць,— Граф сказаў,— прашу прабачыць, пані.
Прыходжу перапрошваць і нясу прызнанні:
Прашу прабачыць, што сачыў я пані крокі,
І дзякую, што сведкам дум быў адзінокім.
Я так зняважыў! Вінаваты вельмі многа!
Я ж перашкодзіў думкам, ды, сваёй дарогай,
Натхненне зведаў. Гневайся на чалавека,
Ды мастаку даруй, усцеш сваёй апекай!
Адважыўся на шмат, ды большае наважыў:
Судзі!»— укленчыў і падаў свае пейзажы.

Судзіла Талімэна малявання спробы
З прыхільнасцю мастацтвы знаючай асобы:
Хваліла скупа, а ахвоты паддавала.
«Віншую, Граф,— сказала,— таленту не мала!
Адно не закідай, пан! Асабліва трэба
Шукаць красы ў натуры. Шчаснае ты, неба
Італіі! Сады цазараў, руж прынады,
Класічныя на вечным Тыбры вадаспады
І Паўзыліпа страшныя пячоры, скалы!
Вось, Граф, дзе край мастацтва! А наш край адсталы!
Дзіця муз, зданае ў Сапліцаве на мамкі,
Памрэ напэўна. Граф, я ўстаўлю гэта ў рамкі,
Або ўлажу ў альбом. Малюнкі я збіраю
Даўно і многа іх у бюрку ўжо хаваю».

І павялі размову пра блакіты, горы,
Пра водары вятроў, пра шумы хваль у моры,
Прымешваючы ўсцяж, турыстаў злым звычаем,
То тут, то там насмешкі, жарт над родным краем.

А ў той жа час ля іх ва ўсёй красе бясконцай
Літоўскія лясы шумелі ў бляску сонца.
Чаромхі, пасплятаныя вянкамі хмелю,
Рабіны, што румянцам маладым гарэлі,
Ляшчына ў зелені жазлоў, нібы мянада,
Уся ў арэхах, як у гронках вінаграда.
А нізам песціцца з шыпшыннікам каліна,

І туліць да малін свой чорны твар ажына.
Кусты і дрэвы лісцем рукі працягнулі,
Як хлопцы і дзяўчаты, распачаўшы гулі
Навокал пары маладых. А ў гэтым коле
Ёсць пара, што ўзвышаецца над наваколлем
Высмукласцю і колераў сваіх прывабам,—
Бяроза белая, нявеста, з мужам-грабам.
А рэшта, як старыя, на дзяцей і ўнукаў
Глядзяць маўкліва: тут паважных колькі букаў,
Там цёткі-топалі і, мохам барадаты,
Дзед-дуб, што пяць вякоў усклаў на хіб гарбаты.
Стаіць ён, быццам на слупах грабніц разбітых,
На скамянелых трупах продкаў знакамітых.

Тадэвушу размова доўгая задзела
Таму, што ён не мог прымаць у ёй удзелу.
А як пачуў чужой прыродзе гімн няспынны,
Калі расхвальваліся поўдня ўсе расліны:
Лімоны, кіпарысы, апяльсін, мігдалы,
Альвасы, кактусы, магоні ды сандалы,
Павой, гарэхі, нават фігі і масліны —
За надзвычайныя іх кветкі і сцябліны,
Тадэвуш больш яшчэ стаў гневам загарацца
І ўрэшце ўжо ад злосці сіл не меў стрымацца.

Быў ён прасцяк, ды з сэрцам чулым і уменнем
Адчуць красу прыроды, дык сказаў з натхненнем:
«Не раз я ў Вільні ў батанічным агародзе
Глядзеў на тыя дрэвы, што растуць на ўсходзе
Ці дзесь пад італьянскім сонечным сугрэвам.
Якую ж з тых раслін зраўняеш з нашым дрэвам?
Ці той альвас-грамаадвод з зялёных палак,
Ці карліцу-лімон за золата тых галак,
Што ў лакавых лістах блішчаць спіной пукатай,
Як модніца старая ў вопратцы багатай?
Ці той мо кіпарыс худы і даўганогі,
Які не сум наводзіць, а нуду, трывогі?
Ён, кажуць, сумна выглядае на магіле,
Бо ён, як лёкай той, якому узлажылі
Жалобу, што ні рук ні ўзняць, ані схіліцца,
Хоць ён і так парушыць этыкет баіцца.

Ці ж горшы выгляд нашай сціплае бярозы,
Што як сялянка, калі лье па сыну слёзы,
Або ўдава па мужу — рукі заламае,
Струменні кос распусціць і стаіць нямая
І боль пастаццю ўсёй сваёю выражае!
Чаму ж пан Граф, калі мастацтва паважае,
Дрэў нашых не малюе, што вось зеляняцца?
Сапраўды, і суседзі будуць з вас смяяцца,
Што, ва ўраджайнай нашай жывучы краіне,
Малюеце ўсё скалы толькі ды пустыні».

«Мой дружа,— Граф сказаў,— уся краса ў прыродзе
Ёсць толькі формай, тлом, матэрыяй і годзе.
А творчаю душой з'яўляецца натхненне
І густу паліроўка, правілы і ўменне.
Не хопіць рэчаіснасці ці на'т запалу,
Мастак ляцець павінен к сферам ідэалу!
Не ўсё прыгожае павінна добра выйсці!
Пра гэта ў кнігах прачытаеш, пан, калісьці.
Што тычыцца мастацтва: для малюнка трэба
Ансамбля, групы, пунктаў гледжання і неба
Італіі. Таму і цвіў там жанр пейзажа,
Цвіце і будзе цвісці, гэта кожны скажа.
Бо вось, 'проч Брэйгеля, але не Ван дэр Гэлле,
А пейзажыста (бо былі аж два Брэйгелі),
І апроч Рэйсдаля, на поўначы, прызнацца,
Не знойдзеш чым у пейзажыстаў захапляцца.
Нябёс, нябёсаў трэба!» «Наш мастак Арлоўскі,—
Сказала Талімэна,— густ меў сапліцоўскі.
(Прашу не забываць сапліцаўскай хваробы:
Апроч Айчыны ім нішто не да спадобы.)
Арлоўскі, што жыццё правёў у Пецярбурку
(Яго эцюдаў некалькі я маю ў бюрку),
Жыў ля цара ў двары, ну проста, нібы ў раю,
А не паверыш, Граф, усё тужыў па краю.
Любіў расказваць нам з дзяцінства успаміны
І ў Польшчы ўсё хваліў: лес, неба і даліны...»

«І розум меў!— сказаў Тадэвуш з жарам жвава,—
Бо небу італьянскаму за што ў нас слава?
Пустое, сіняе яно, як шыба лёду.

Па-мойму, неба прыгажэе ў непагоду.
У нас даволі вочы ўзняць, і ў рухах хмары
Убачыш мноства фарбаў, сцэн, малюнкі, чары,
Бо хмары розныя. Асенняю парою,
Як чарапаха, хмара сунецца гарою,
Пузатая вадой, к зямлі спускае косы —
Дажджу шырокія празрыстыя палосы.
А хмара з градам сунецца аэрастатам,
Блакітна-цёмная з адценем жаўтаватым —
Вялікі шум чуваць вакол. І проста хмаркі
Цікава выглядаюць, бег іх лёгкі, шпаркі.
Яны, як лебедзі ці гусак гурт плывучы,
А вецер, быццам сокал, гоніць іх да кучы,
Дык ціснуцца, растуць, грубеюць... што за дзіва?
Вось шыі выгінаюць, распускаюць грывы
І, выставіўшы ног рады, па неба склепе
Ляцяць, як дзікіх коней табуны па стэпе —
Усе, як срэбра, белыя. Зноў замяшанне:
Праз момант з каркаў мачты, ветразь з грыў устане —
Табун стаў караблём, і вось па сіняй далі
Яго пад ціхім ветрам хвалі загайдалі».

Граф з Талімэнай пазіралі пільна ўгору,
Тадэвуш хмару паказаў і ў тую ж пору
Другой рукой пацііснуў ручку Талімэны.
Мінула некалькі хвілін той ціхай сцэны,
Граф ліст паперы палажыў на капялюшык
І алавік дастаў. Аж раптам рэзнуў вушы
Удар у дворны звон, і ўслед за першым рэхам
Азваўся ціхі лес гуканнем, крыкам, смехам.

Граф галавой кіўнуў, прамовіў сумным тонам:
«Вось гэтак лёс канчае ўсё на свеце звонам —
Разлікі думак нашых, уяўленні, планы,
Нявінную гульню і дружбы гарт каваны,
І сэрцаў чулых голас. Хай медзь зарыкае,
І ўсё мяшаецца і рвецца, і знікае!»
На Талімэну глянуўшы, пасля хвіліны
Спытаў: «А што ж нам застаецца?» «Успаміны»,—
Прамовіла і, каб пацешыць Графа ў смутку,
Дала яму, сарваўшы, кветку-незабудку.

Граф кветку к вуснам прыпаднёс, чапляў к жакету.
Тадэвуш кусцік расхінаў у пору гэту,
Заўважыўшы, што нешта між лістоў бялее
Што раз бліжэй. Была там ручка, як лілея.
Схапіў яе і вуснамі тануў паціху
У ёй, нібы пчала у лілii кяліху.
Пачуў на вуснах холад, ключ заўважыў шэры
І побач, трубкай скручаны, лісток паперы.
Схапіў, схаваў, не ведае, што ключ той значыць,
Ды беленькі лісток, напэўна, растлумачыць.

А звон званіў, і з нетраў лесу разам з рэхам
Нясліся галасы з гуканнямі і смехам —
Хор розных поклічаў склікання і шукання —
Сігнал закончанага ўжо грыбоў збірання.
Не сумна звон званіў, і Граф таго не ведаў,
Што звон быў не хаўтурны, а склікаў к абеду.
Звон гэты кожны поўдзень з-пад страхі гукае
І ўсіх гасцей і чэлядзь на абед склікае.
Як адгалосак даўняга ў дварах звычаю,
Ён захаваўся і ў Суддзі. Дык зараз з гаю
Выходзіць гуртам госці пачалі з кашамі,
Кашолкі поўныя набраўшы, з вузялкамі.
Паненкі неслі у руках дзеля паказу
Вялізны б а р а в і к , як веер або вазу,
А побач, быццам кветкі, што растуць ля сцежкі,
А п е н ь к і і ўсялякіх фарбаў с ы р а е ж к і .
А Войскі нёс свой м у х а м о р . Ды толькі дрэнна
Грыбы збіралі Граф, Тадэвуш, Талімэна.

Парадкам госці увайшлі. Праз час каторы
За стол з паўкруга першы рушыў Падкаморы.
(За важны чын і ўзрост яму тут гонар гэткі.)
Ён дамам кланяўся, старым і малалеткам.
Пры ім стаў ксёндз-манах, Суддзя пры бернардыне.
Бернардын памаліўся хутка па-лаціне,
Пасля далі гарэлку, а затым паселі
І халаднік літоўскі моўчкі жвава елі.

Абед цішэйшы быў, чым іншым днём бывала.

І хоць Суддзя бадзёрыў, гутарылі вяла,
Бо тыя, хто за гончых сёння быў у звадзе,
Спынялі, пэўне, думкі на сваім закладзе,
А веліч дум, звычайна, вусны зачыняе.
Размовы толькі Талімэна не спыняе:
З Тадэвушам гаворыць, Графу слоўца кіне
І зрок спыняе на Асэсаравай міне.
Вось гэтак, на шчыглоў нарыхтаваўшы сетку,
Лавец пільнуе вераб'ёў. А на суседку
Глядзяць Тадэвуш з Графам. Кожны з іх шчаслівы,
Напоўнены надзеяй і таму маўклівы.
Граф штораз з гонарам свой зрок звяртаў на кветку,
Тадэвуш на кішэнь касіўся неўзаметку,
Ці ключык той не ўцёк, і поўны неспакою
Лісточак непрачытаны круціў рукою.
Суддзя, хоць Падкамораму віна ў кяліхі
Ўсё падліваў і кланяўся, і сам быў ціхі,
І гутарыць не меў звычайнае ахвоты,
Відаць, перажываў ён нейкія клапоты.

Міналі стравы, моўчкі сходзіў час абеду,
Аж раптам уварваўся ў нудную бяседу
Неспадзяваны госць — ляснік. Паходкай жвавай,
Нягледзячы на час абедні, з нейкай справай
Падбег да пана. Адгадаеш з рухаў, з міны,
Што пасланец ён нейкай важнае навіны.
Звярнулі вочы на яго паны і пані,
А ён, адсопшыся, сказаў: «Мядзведзь, маспане!»
І рэшту адгадалі ўсе: што з цёмнай гушчы
Звер выйшаў і што краўся з Занямонскай пушчы,
Што трэ'дагнаць яго. У момант зразумелі,
Хоць абсудзіць той справы часу йшчэ не мелі.
Супольнасць думак праявілася адразу
Праз жэсты рук, праз сэнс загаду ці наказу,
Якіх хоць многа загуло ў хвіліну гэту,
Ды ўсе яны адну на ўвазе мелі мэту.

«Ў сяло,— сказаў Суддзя,— хай сотнік скача жвава!
Паклікаць дабравольцаў, бо чуць свет — аблава!
Хто з пікай вырушыць ахвотна, без адказу,

Таму спісаць пяць дзён і дзве шарваркі зразу!»

А Падкаморы крыкнуў: «Зараз жа на Сівай
Скакаць ка мне у двор і, захапіўшы жыва
Дзве п'яўкі, слаўныя заядласцю й навукай —
Сабака Спраўнікам завецца, Страпчай — сука,—
Ў мяхі ўвапхнуць, у морды затычкі заправіць
І конна, для паспешнасці, сюды даставіць!»
«Гэй, Ванька!— закрычаў Асэсар рускай мовай,—
Цясак бруском звядзі! Каб мне было гатова
Усё! Цясак — Сангушкі князя падарунак,
Паняўў Правер і ў пасе кожную з ладунак!»
«Рыхтуйце стрэльбы!» — ўсе крычалі ўсхвалявана.
Асэсар волава шукаў. «Куль трэба алавяных!—
Крычаў.— Я форму ў торбе маю!» «Да плябана,—
Сказаў Суддзя,— паслаць ганца, каб заўтра рана
Прыбыў імшу адправіць у лясной капліцы —
Святому Губерту за ўдачу памаліцца».

Пасля загадаў тых усе пазамаўкалі,
Задумаліся, быццам між сабой шукалі
Кагосьці. І міжволі ўсіх прысутных вочы
Твар Войскага старога цягне, адзіночыць.
Відаць, правадыром яго ўсе выбіралі
І моўчкі булаву яму перадавалі.
Падняўся Войскі, зразумеў сваё заданне
І, стукнуўшы рукою ў стол, сярод маўчання
Дастаў з-за пазухі ланцуг, які на вушку
Трымаў грубы гадзіннік з добрую ігрушку.
«Паўпятае,— прамовіў,— заўтра ля капліцы
Сабрацца ўсім ганцам, ды толькі не пазніцца».

Тут рушыў з-за стала, за ім без затрымання
Пайшоў ляснік. Ішлі абдумаць паляванне.

Вось так і камандзіры пры чаканні бою,
Калі байцы адпачываюць, чысцяць зброю
Ці спяць на шынялях, ці сядуць сілкавацца,—
Цішком вядуць нарады доўгія ў палатцы.

Абед спыніўся, дзень прайшоў у неспакоі,—

У клопатах пра коней, пра сабак, аб зброі.
А ў час вячэры госці вельмі мала елі
І на'т ахвоты спрэчкі прадаўжаць не мелі
За ганчакоў. Мір заключыўшы ў тым разгары,
Асэсар з Рэентам ідуць пад рукі ў пары —
Шукаюць волава. Другія пасля працы
Пайшлі спаць рана, каб на досвітку падняцца.

КНІГА ЧАЦВЕРТАЯ • ДЫПЛАМАТЫКА І ЛОВЫ

З м е с т : З'ява ў папільётках будзіць Тадэвуша. Запозненае асэнсаванне памылкі. Карчма. Эмісар. Спрытнае ўжыванне табакеркі звяртае дыскусію на патрэбную дарогу. Матачнік. Мядзведзь. Тадэвуш і Граф у небяспецы. Тры выстралы. Спрэчка Сагалясоўкі з Сангушкоўкай, вырашаная на карысць Гарэшкаўскай аднастволкі. Бігас. Аповесць Войскага пра паядынак Давэйкі з Дамэйкам перарвана цкаваннем зайца. Канец аповесці пра Давэйку і Дамэйку.

Равеснікі князёў літоўскіх слаўных, дрэвы
Панараў, Свіцязі, пушч цёмных, Кушалева!
Вы ж ценем прыкрывалі каралёў галовы:
Вітэна грознага, вялікага Міндовы
І Гедыміна ў час, як на хрыбце Панараў
Ля вогнішча на скуры медзвядзя ён марыў,
Заслуханы у песні мудрага Ліздэйкі,
І ўсплёскамі Вяллі, і пошумам Вялейкі
Закалыханы, сніў ваўка ў жалезнай зброі.
А потым, згодна з воляю багоў святою,
Ён горад Вільню ўзнёс, што між лясоў-суседзяў
Сядзіць, як воўк між зубраў, дзікаў і мядзведзяў.
А з горада таго, як з рымскае ваўчыцы,
Паходзяць Ольгерд, Кейстут і Альгердавічы —
Праслаўленыя звераловы і героі,
Што звера ўмелі гнаць, былі майстрамі бою.
Сон паляўнічага адкрыў нам тайны неба,
Што для Літвы заўжды лясоў, жалеза трэба.

Лясы! Апошні прыязджаў да вас на ловы
Кароль, што Вітаўтаў насіў каўпак сталёвы,
Кароль апошні з Ягелонаў ваяўнічы,

Манарх апошні, што быў добрым паляўнічым.
Маёй радзімы дрэвы! Неба мо адкрые
Яшчэ мне к вам дарогу. О, сябры старыя,
Ці вас тады застану? Помню, як раслі вы,
А я вакол вас поўзаў у свой час шчаслівы.
Ці той Баўбліс расце, старэча дуплаваты,
Ў якога жарале, не меншым добрай хаты,
Дванаццаць чалавек за стол сядала ўкола?
Ці ёсць Міндоўгаў гай ля фарнага касцёла?
А там на Украіне на ўзбярэжжы Росі
Ля дома Галавінскіх, ці яшчэ ўсё ўзносіць
Старая ліпа крону, пад якой, бывала,
Сто юнакоў і сто паненак танцавала?

Вы нашы помнікі! О як жа вас без меры
Зжыраюць царскіх слуг і гандляроў сякеры!
Не пакідаюць месца птушкам лёгкакрылым,
Ні песнярам, якім ваш цень таксама мілы.
Бо ліпа ж Чарналеская натхніла Яна
На столькі слаўных рыфмаў! Шмат падыктавана
І песняру-казаку дубам-многабаем.

А колькі ж вінен я лясам і нашым гаям!
Стралок слабы, я ад сяброўскіх жартаў злосных
Хаваўся ў вашым цені, векавыя сосны.
І колькі ж дум упаляваў, калі ў глухмені
Адзін на купіне сядзеў у задуменні.
Між пнямі мох сівы, бывала, серабрыцца,
Заліты сінявой растоптанай чарніцы,
А воддаль чырванеюць верасоў узгоркі,
Прыбраныя ў брусніц каралавыя зоркі.
Наўкола цемра, а ўгары на ўсім абшары —
Галіны, як зялёныя густыя хмары.
Віхор гуляў дзесь там над склепам нерухомым
З выццём і шумам, з лёскатам і громам:
Гул дзіўны, ап'яняючы! І мне здалося,
Што мора нада мной шумела шматгалоссем.

А нізам, як руіны гарадоў: пень дуба
Тырчыць з зямлі, як частка велічнага зруба,
На ім апёртыя, як сцен, калон руіны,

Гнілыя пні, калоды, з суччам верхавіны,
Абвітыя травой, імхом. У тыя гушчы
Заглянуць страшна — там жывуць магнаты пушчы:
Ваўкі, дзікі, мядзведзі. Ля ўваходу — косці
Неасцярожных, што зайшлі сюды у госці.
Шугнуць часамі з зелені лясной аблогі
Уверх, нібы фантаны два, аленя рогі,
Ці іншы звер мігне істужкай жаўтаватай
Між дрэў і гасне, як прамень між зелені кашлатай.

І зноў на нізе ціха. Дзяцел на яліне
Пастукае і далей адлятае, гіне,
Схаваўся, але дзюбай дзесьці ў дрэва тыча
І, як дзіця, знайсці сябе ў схаванцы кліча.
Арэх грызе вавёрка, скокнуўшы на хвою,
І, кутасок павесіўшы над галавою,
Нібы пяро над стройнай шапкай кірасіра,
Усё галоўкай круціць ды працуе шчыра.
А госця ўбачыўшы, лясная танцаўшчыца
Мігае з дрэў на дрэвы, быццам бліскавіца,
Пасля ў дупле якімсьці нечакана гіне,
Нібы дрыяда, грэчаскіх лясоў багіня.
Зноў цішыня.

Шасціць галінкай, пэўне, вецер.
Ды не. З-паміж разгорнутага веццяў
Яснее тварам, прыгажэйшым чым рабіна,
Збіральніца ляснае ягады, дзяўчына,
З кашолкі лыкавай частуе назбіранай
Брусніцай, быццам вусны у самой, румянай.
З ёй побач хлопец крочыць, гне ляшчыннік стромкі,
І ловіць дзеўчына арэхавыя гронкі.

Аж раптам брэх сабак чуваць і рога гранне,
Дык адгадаўшы, што надходзіць паляванне,
Паміж гушчараў лісця, поўныя трывогі,
З вачэй знікаюць раптам, як лясныя Богі.

А ў Сапліцове ўзняўся рух ужо ад рання.
Але ні зычны голас труб, ні коней ржанне,
Ні брэх сабачы, ані зборы ўсе ў дарогу

Тадэвуша з пасцелі выцягнуць не могуць.
Ён спаў апрануты, нібы байбак, і ў дому
Шукаць яго на думку не ўзбрыло нікому,
Бо кожны быў заняты, меў сваё заданне.
І сонны сябра быў забыты ў гэта ранне.

Ён хроп, а сонца праз дзіру, што ў аканіцы
Кшталт сэрца мела, зазірнула ў глыб цямніцы,
І слупам вогненным твар хлопца асвяціўся.
Ён падрамаць яшчэ хацеў, дык пакруціўся,
Хаваючыся ў цень. Ды раптам стук раздаўся,
І сон прапаў. Вясёлым сёння прачынаўся
І чуўся рэзвым, лёгкім, быццам птушка ў полі,
Пасмехваўся, шчаслівым чуўся, як ніколі.
Нагадваў дзень мінулы, што прайшоў так міла,
Ўздыхаў і чырванеў, і сэрца моцна біла.
Зірнуў на свет, вось дзіва! ў косах залацістых
У сэрцы тым блішчала пара воч празрыстых,
Расчыненых шырока. Гэтак вось бывае,
Калі хто з яснасці дня ў цемру заглядае.
І ручку ўбачыў дробную, як веер збоку,
Настаўленую к сонцу для аховы зроку.
А пальцы дробныя, што зменшыць бляск хацелі,
Наскрозь, як бы рубінавыя, зіхацелі.
І вусны ўбачыў, што цікавасць расхінала,
І зубкі, што цвілі, як перлы між каралаў,
І тварык, хоць ад сонца даланёй прыкрыты
Ружовай, свежых ружаў фарбай быў заліты.

Тадэвуш ля акна спаў. Сам прыкрыты ценем,
Ляжаў і разглядаў з цікавым задзіўленнем
Здань тую проста над сабой, над самым тварам.
Не разумеў, ці гэта быль, ці толькі мара —
Адзін з тых ясных мілых тварыкаў дзіцячых,
Якія ў снах дзяцінства мы часамі бачым.
А тварык нахіліўся. І тады разгледзеў
З пачуццем страху, што яго ён бачыў недзе.
Прыпомніў волас залацісты і кароткі
У беласнежныя завіты папільёткі,
У серабраныя стручкі, што так на сонцы
Свяцілі, як карона на святой іконцы.

Ускочыў, з'ява спуджаная адляцела.
Чакаў дарма — вяртацца не хацела,
Але пачуў стук лёганькі па аканіцы
І словы: «Уставайце, каб вам не спазніцца
На паляванне». Мігам з ложка падарваўся
І аканіцу пхнуў, што толькі трэск раздаўся,
Калі аб сцены грукнулі дзве палавіны.
Задзіўлены глядзеў вакол са дзве хвіліны —
Нікога не заўважыў, і слядоў ні звання.
Непадалёк быў сад. Нязначна на паркане
Лісточкі і галоўкі хмелю ўздрыганулі.
Магчыма, што іх рукі лёгкія кранулі?
Ці вецер рушыў мо? Тадэвуш прыглядаўся
Да іх, ды ў сад ісці адвагі не набраўся.
Падняўшы вочы, затрымаў іх на паркане
І, палец к вуснам прылажыўшы для маўчання,
Каб словам не зрабіць у думках блытаніны,
У лоб сябе пастукаў, будзячы ўспаміны.
А ўрэшце пальцы закусіў мо аж да косці
І: «Гэтак мне і трэба!»— закрычаў у злосці.

А двор пасля ўсёй мітусні, неразбярыхі
Замоўк і, як магільнік, стаў глухім і ціхім —
Паехалі ўсе ў лес. Тадэвуш доўга слухаў,
Прыставіўшы далоні да вушэй, ды глуха
Гудзеў спачатку вецер, потым з нейкай далі
Данёсся голас труб і тых, што палявалі.

У стайні конь чакаў яго ўжо асядланы,
Дык скокнуўшы ў сядло, з ружжом, як апантаны
Ляцеў да карчмаў, што стаялі ля капліцы,
Дзе ўранні паляўнічым трэ' было спыніцца.

Абапал той дарогі дзве карчмы сядзелі
І вокнамі варожа на сябе глядзелі.
Адна не перастала замкавай лічыцца,
Другую збудаваў, на злосць старой, Сапліца.
У першай, нібы дома, рэй вадзіў Гервазы,
А ў новай рассядаўся ў покуці Пратазы.

Навейшая карчма нічым не задзіўляла,

А вось старая больш цікава выглядала.
Стыль гэткі склалі Тырскія калісьці цеслі,
А на ўвесь свет яго габрэі ўжо разнеслі —
Архітэктурны від, якога мы не зналі,
А толькі ў спадку ад габрэяў перанялі.

Карчма, як карабель, а ззаду, як святыня:
Чатырохгранная, як тога Ноя, скрыня,
Вядомая пад простай назваю стадолы.
Там — козы барадатыя, з другой жывёлы —
Валы, каровы, коні, ўверсе птушак хмара
І насякомыя, і паўзуноў хоць пара.
Палова задняя, як дзіўная святыня,
Нагадвае гмах Саламона, што ў краіне
Сіонскай першыя умельцы ўзнеслі —
Гірамавы, далёка ведамыя цеслі.
Габрэі і сягоння так будуюць школы,
А рысы школаў маюць карчмы і стадолы.
Дах з дранкі і з саломы востры і уздзёрты,
Як той каўпак габрэйскі, змяты і пацёрты.
А пад шчытом балкона канты вытыркаюць
І на драўлянай каланадзе спачываюць.
Калоны тыя, архітэктарам на дзіва,
Трываюць, хоць згнілі, хоць стаўленыя крыва,
Нібы ў Пізанскай вежы. Грэчаскіх мадэляў
Тут не заўважыш, бо няма зусім тут капітэляў,
А вяжуць у адно калон тых верхавіны,
Сагнутыя пад стыль гатыцкі, лукавіны.
Паверх іх упрыгожанні ідуць выкрутам,
Не долатам, а простым сечаныя склютам,
Крывыя, як падсвечнікавы завітушкі;
Звісаюць з лукавін, як гузікі, галушкі,
Як тыя, што габрэі к лобу прыкладаюць
У час малення і што «цыцэс» называюць.
Здалёк нагадвае сабой карчма крывая
Габрэя, што ў час мольбаў тулавамківае:
Як шапка, дах над стрэшкай-барадой калматай,
А сцены ў дыме й брудзе, як палы халата,
Разьба ж з канца — нібы на лобе багамолы.

Карчма раздзелена накшталт габрэйскай школы:

Адна палова — збор каморачак парожніх
Для паняў і паноў і іншых падарожных,
Другую скрозь займае зала. Ў гэтай зале
Уздоўж ля сцен сталы шматногія стаялі,
Пры іх, ніжэйшыя,— радамі табурэты,
Як дзеці ля бацькоў.
Вось тутака ў дзень гэты
Сядзела шмат сялян, сялянак, шляхты дробнай —
Усе падрад, а аканом сядзеў асобна.
Пасля імшы ў капліцы, бо была нядзеля,
Зайшлі да Янкеля глынуць хмяльнога зелля.
Ля кожнага шумела ўжо з сівухай чарка,
А навакола з бутлем бегала шынкарка.
Сам Янкель-арандар у доўгім аж па пяты
Халаце, што быў спераду на гафткі ўзяты,
Адной рукой пагладжваў бараду сівую,
А за шаўковы пояс залажыў другую.
Паглядваючы вокал, аддаваў загады,
Вітаў гасцей, мірыў, калі ўзнікалі звады,
Спыняўся часам слова мовіць аднаму-другому,
Сачыў за ўсімі, але не служыў нікому.
Стары габрэй быў навакол здаўна ў пашане
За чэснасць, бо хоць жыў даўно тут, ні сяляне,
Ні шляхта на яго не мелі крыўд ніколі,
Бо і за што? Напіткаў добрых меў даволі,
Цану загадваў правільна, без ашуканства,
Падвыпіць дазваляў, хоць і не зносіў п'янства.
Ахвотнік быў да гульняў: у яго вяселлі
І хрэсьбіны спраўлялі. Кожнае нядзелі
К сабе ў карчму з суседняга сяла ён клікаў
З дудою і басэтляй ведамых музыкаў.

І сам знаў музыку, граў з талентам, бывала,
На слаўным іхнім інструменце, на цымбалах.
З двара ў двор ходзячы, здзіўляў мастацкім граннем
І песняў чыстым і прыгожым выкананнем.
Хоць і габрэй, валодаў добра польскай мовай,
Любіў парадаваць народнай песняй новай,
Прывозіў з занямонскай кожнае выправы
Прыпеўкі з Галіча, мазуркі з-пад Варшавы.
І чутка ёсць, ці цалкам пэўная, не знаю,

Што першы ён прывёз да нас з чужога краю
І першы распаўсюдзіў у ва ўсім павеце
Праслаўленую сёння песню ў цэлым свеце,
Якую першы раз дзесь на зямлі Аўзонаў
Зайгралі гучна трубы польскіх легіёнаў.
Музычны талент у Літве здаўна ў пашане,
Прыносіць славу ён, багацце і каханне.
Дык Янкель жыў заможна, але ў веку сталым
Павесіў на сцяне шматструнныя цымбалы,
Асеў з сям'ёю у карчме, заняўся шынкам,
Апроч таго быў у мястэчку падрабінкам.
Усюды і заўжды ён госцем быў жаданым:
Парадзіць мог у выпадку якім складаным
І на віцінным гандлі збожжам добра знаўся,
І славай добрага паляка карыстаўся.

Старыя спрэчкі паміж карчмамі уладзіў.
Абедзве арандуючы, трымаў ва ўладзе
Задзір і змусіў з воляю сваёй лічыцца
Усіх староннікаў Гарэшкі і Сапліцы.
Дык шанаваў старога карчмара і грозны
Гарэшкаўскі ключар і неспакойны Возны.
Пры ім спынялі, за даўнейшыя абразы,
Гервазы грозную руку, язык Пратазы.

Гервазага няма, падаўся на аблаву,
Бо ведаў, што на небяспечную забаву
Паехаў Граф, дык каб не стрэўся з небяспекай,
Рашыў яму служыць і радай, і апекай.

На пастаянным месцы Ключніка ў святліцы,
На п о к у ц і сягоння бернардын садзіцца —
На гэта месца Янкель Робака падводзіць,
Відаць, яго шануе, бо, як можа, годзіць:
Як толькі заўважаў яго пустую чарку,
Адразу да манаха падклікаў шынкарку,
А тая падлівала ліпавага мёду.
Чуваць, калісьці мелі не адну нагоду
Сустрэцца дзесьці за кардонам. Ксёндз заходзіў
Не раз і ўночы у карчму і час праводзіў
На тайных гутарках. Сёй-той плёў пад сакрэтам

Пра кантрабанду, ды паклёп, відаць, быў гэта.
Ксёндз Робак гаварыў, а шляхта прыўставала,
З увагай слухала яго і акружала,
І сунула насы к манаскай табакерцы
Ды нюхала чаргой і чхала ўжо ад сэрца.

«*Reverendissime,*— сказаў ксяндзу Скалуба,—
Вось гэта дык табака! Дастае да чуба!
З тых дзён, як нос нашу (тут доўгі нос пагладзіў),
Такой не нюхаў я (і чхаць ізной заладзіў),
Мо бернардынская і, пэўне, з Коўна родам,
Бо горад той табакай славіцца і мёдам.
Я быў там год ужо...» Ксёндз мовіў: «На здароўе
Усім вам, паважаныя мае панове!
Што ж тычыцца табакі, дык змыліўся груба
Наш вельмі паважаны дабрадзей Скалуба.
Яна аж з Яснае гары, яе паўліны
У Чанстахове труць з табачнае расліны,
У месцы цудамі праслаўленай іконы
Прачыстай, каралевы польскае кароны;
Народ яе ў нас і літоўскай называе.
Яна Карону і цяпер абараняе,
Літву ж дык вельмі схізма ўжо апанавала!»
«Аж з Чанстаховы?— мовіў Вільбік,— год не мала
Таму я ў споведзі там быў. Даходзяць весці,
Што быццам бы француз, гасцюючы ў тым месце,
Касцёл задумаў разваліць і скарб заграбіць,
Ды лжэ «*Кур'ер Літоўскі*», як заўсёды, мабыць?»
«Няпраўда,— мовіў Робак,— пан наш найяснейшы
Напаляон — католік сёння найшчырэйшы,
Яго ж памазаў папа; паміж імі згода,
Дык лечаць норавы французскага народа,
Што трохі папсаваўся. Праўда, з Чанстаховы
Аддалі многа серабра на скарб вайсковы
Для бацькаўшчыны Польшчы. Гэтак, з волі Божай,
Заўжды яго алтар радзіме дапаможа.
У Княжастве Варшаўскім вось, з народу волі,
Сто тысяч войска ёсць, а хутка будзе болей,
А хто аплаціць войска? Можа, вы, літвіны?
Вы ж плаціце Маскве са шкодай для краіны».
«Чорт даў бы,— крыкнуў Вільбік,— гвалтам забіраюць!»

Кніга шостая
Дыялог Робака і Суддзі

Книга шестая
Диалог Робака и Судьи

Księga szósta
Rozmowa Robaka z Sędzią

«Ой, дабрадзею,— селянін азваўся з краю
З паклонамі ксяндзу і, пачасаўшы ў чубе,—
Яно, сказаць, і шляхту ўсю вядуць к загубе,
А з нас дзяруць, як лыка». «Хам!— тут голас зычны
Падаў Скалуба,— што табе? ты ўжо прывычны,
Што як вугра цябе дзяруць, а г е р б а в а н ы м ,
Вяльможным, у свабодах залатых хаваным,
Як нам? Даўней, браты, хто у шляхоцкім родзе...
(«А як жа,— крыкнулі ўсе,— роўны ваяводзе!»)
А сёння нам правоў шляхоцкіх адмаўляюць:
Вось дакажы паперай, хто ты,— заяўляюць!»
«Вашэці меней крыўдна,— тут сказаў Юрага,—
Вашэці род мужыцкі, прадзед твой стаў шлягай,
Але вось я! з князёў! Мяне маскаль пытае,
Калі я вольным стаў? Бог толькі гэта знае!
Няхай ён пойдзе ў лес, спытаецца ў дубіны
Правоў расці над іншыя ўсе дзеравіны».
«Гэй, князь!— азваўся Жагель,— бай каму другому,
Тут знойдзеш мітры ледзь не ў кожным дому».
«У гербе крыж,— сказаў Падгайскі,— значыць, скрыта
Алюзія, што род ідзе ад неафіта».
«Фальш!— крыкнуў Бірбаш,— я з графоў татарскіх, знаю,
А крыж у гербе «Карабель» таксама маю».
«Парай»,— Міцкевіч крыкнуў,— гэта герб князёўскі,
Пра гэта многа піша ведамы Стрыйкоўскі!»

Тут спрэчкі пачаліся, доказы, праверкі.
Ксёндз бернардын звярнуўся зноў да табакеркі,
Прамоўцаў частаваў, і ў хаце заціхала,
Бо шляхта з ветлівасці нюхала і чхала.
Ксёндз з перапынку скарыстаў і мовіў далей:
«Ад гэтае табакі многія ўжо чхалі!
Паверце, гэта табакерка генерала
Дамброўскага разы чатыры частавала!»
«Дамброўскага?»— спыталі. «Я не памыліўся,
Я быў пры ім, як ён пад Гданьскам біўся.
Ён сеў пісаць і вось, каб сон яго не змарваў,
Нюхнуў і, чхнуўшы, па плячы мяне ударыў:
«Так, ксенжа Робак,— кажа,— ксенжа бернардыне,
За год які мо ў вашай стрэнемся краіне.
Скажы, няхай сустрэнуць там мяне з табакай,

Да з Чанстахоўскай, я не нюхаю ўсялякай».
Прамова гэта узбудзіла хваляванне
І радасць так, што ў зале зразу ўсе дазвання
Замоўклі, потым той-другі прамовіў слова
І паўтараў: «Табака з Польшчы? Чанстахова?
З Італіі? Дамброўскі?»... Потым раптам разам
Як быццам словы з думкі аднае наказам
Злучыліся ў адзін, хоць і не стройны голас:
«Дамброўскага» ўсе заспявалі навакола.
Хапіліся ў абдымкі ў радасці бяскрайняй
Мужык і граф, крыж з мітрай, карабель з параем.
Забыліся пра ўсё і на'т пра бернардына,
Крычалі весела: «Гарэлкі! Мёду! Віна!»

Ксёндз Робак тую песню слухаў, усміхаўся,
Ды каб спыніць яе, за табакерку ўзяўся
І гэтак чхнуў, што ўраз мелодыю ім зблытаў,
І, пакуль ладзілі яе, працягваў спрытна:
«Табаку хваліце, паны і дабрадзеі,
Ды гляньце ў табакерку — што там за падзеі».
Тут хусткай донца ад табакі выцер чыста
І армію вакол паказваў, што ўрачыста,
Як дробных мушак рой, стаяла. У гэту гушчу
Ўмяшаўся коннік-камандзір, падобны хрушчу.
Каня ўзнімаў, як быццам рваўся да нябёсаў,
Рука на повадзе, другая каля носа.
«Зірніце,— мовіў Робак,— на таго вунь мужа,
Хто ён, згадайце!» Ўсім было цікава дужа.
«Вялікі чалавек і цар, хоць без адзнакі,
Але не рускі — ў іх не нюхаюць табакі».
«Вялікі,— мовіў Цыдзік,— а чаму ў капоце?
Вялікія, звычайна, ўсе у пазалоце,
Бо ўзяць у маскалёў, ледзь генерал, маспане,
То ўвесь у золаце, як рыба у шафране».
«Я,— мовіў Рымша,— бачыць колісь меў нагоду
Касцюшку, камандзіра нашага народа.
Ён чын меў важны, а хадзіў вось у сукмане
Ці ў той чамарцы». «Ды ў якой чамарцы, пане?—
Пярэчыў Вільбік.— Гэту ж звалі тарататкай».
«Дык тая ж фрэндзлі мела, а тут крой быў гладкі!»—
Міцкевіч крыкнуў. І ўзняліся зараз свары

За формы крою тарататкі і чамары.

А ксёндз, убачыўшы, што зноў бяседа рвецца,
Ізноў яе да вогнішча сабраць імкнецца —
Да табакеркі. Частаваў, нанова чхалі,
Здароўя зычылі, а ён працягваў далей:
«Калі Напаляон падчас бітвы прымае
Табаку, гэта знак, што ён перамагае.
Так пад Аўстэрліцам было. Француз гарматы
Паставіў, а на іх ляцеў маскаль заўзяты.
Вось кесар моўчкі пазіраў: французы стрэляць
І войскі маскалёў на землю так і сцелюць —
Полк за палком ляцеў, і гінулі ваякі.
Што полк зляціць, то кесар прыме нюх табакі.
Дык Аляксандар той ды са сваім брацішкам
Тым Канстанцінам і з нямчынаю Францішкам
Давай рваць з поля. Кесар бачыць — бой суняўся,
Дык з пальцаў строс табаку, ціха засмяяўся.
Хто з вас у войску кесара на службе будзе,
Няхай маіх слоў гэтых не забудзе».

«Ах мілы ксенжа наш!— сказаў ізноў Скалуба,—
Калі ўжо тому быць? Лічыць ужо нялюба
Дзён каляндарных. Вочы нашыя збалелі
Іх выглядаць у святы, ледзь ні штонядзелі.
А цар нам злезці з шыі ўсё ніяк не хоча.
Раса нам, покуль сонца ўзыдзе, выесць вочы».

«Маспане,— ксёндз сказаў,— хай бабы наракаюць,
І шынкары, злажыўшы рукі, хай чакаюць,
Пакуль каго ў карчму не прывядзе дакука.
Пабіць з Напаляонам маскалёў не штука,
Бо ён і немцам ажно тройчы лазню справіў,
Стаптаў і прусакоў, і Англію адправіў
Назад за мора, дык і маскалям дагодзіць,
Але глядзіце вы, што з гэтага выходзіць:
Вось мы збяромся на каня тады садзіцца
І шаблі возьмем, як не будзе ўжо з кім біцца,
А кесар, сам стаптаўшы ворагаў пад ногі,
Спытае: «Хто вы? Мне не трэба вашай дапамогі»,
Калі гасцей чакаюць, шчыра ў хату просяць,

Дык іх рыхтуюцца сустрэць, сталы пазносяць,
Дом чыста прыбяруць, павымятаюць смецце...
Рыхтуюць дом, рыхтуюць, паўтараю, дзеці!»

Маўчанне наступіла, потым запыталі:
«Што значыць «дом рыхтуюць»? Мы не разгадалі.
Мы ўсё ахвотна зробім, што у нашай сіле,
Але б вас, дабрадзею, выясніць прасілі...»

А ксёндз глядзеў цераз акно на двор за браму,
Убачыў штосьці там, аж высунуўся ў раму,
Пасля ўстаў, кажучы: «Пара мне. Пры сустрэчы
Яшчэ пра розныя пагутарым мы рэчы.
Я заўтра ў места еду, але, пэўне, скора
Наведаю ўсіх вас, як вырушу па зборы».

«Дык хай жа ў Негрымова ксёндз заехаць рачыць,—
Сказаў аконам,— вас Харонжы хоча ўбачыць.
Далёка між людзьмі такая ходзіць мова:
Шчасліва трапіў, быццам ксёндз у Негрымова».
«Да нас,— сказаў Зубкоўскі,— просім, калі ласка,
Бо знойдзецца і ў нас сувойчык, масла фаска,
Кароўка ці баран, бо і пра нас ёсць слова:
Яму, нібы ксяндзу, што трапіў у Зубкова».
«І к нам»,— прасіў Скалуба. Побач Тараевіч
Сказаў: «Галодны ксёндз не выйшаў і з Пуцэвіч».
І гэтак кожны абяцаў штосьць бернардыну,
Праводзячы яго. Ён спешна ўсіх пакінуў,

Бо перш ужо ў акне Тадэвуша угледзеў,
Як той скакаў у лес гасцінцам на мядзведзя,
Прыгнуўшыся, без шапкі, з скрыўленым абліччам,
Каня і шпорачы, і сцёбаючы бічам.
Ад гэты бернардына задзівіў, узрушыў,
Дык хуткім крокам за хлапцом дарогай рушыў
У пушчу, што, як толькі зрок людскі акіне,
Займала цэлы краявід сцяною сіняй.

Хто ж зведаў пушч літоўскіх змрочныя абшары
Аж да сярэдзіны, да глыбіні гушчару?!
Рыбак дно мора толькі ля ўзбярэжжа знае,

Сталок, звычайна, нетры пушчаў абмінае,
Ён толькі з большага знаёмы з іх абліччам,
А іх нутро і застаецца таямнічым,
Бо што там — казка, чутка знае мо пра тое.
Калі б ты бор мінуў і падшыццё густое,
Наткнуўся б на абвалы пнёў, калод, каменняў,
Акружаных дрыгвою, тысячай струменняў,
Заросшых сеткай зелля, мураўёў капцамі,
Шаршнёў, вужакаў гнёздамі, лазы дубцамі.
Калі б і гэта не стрымала чалавека,
Дык большая прад ім паўстала б небяспека —
Далей, як ямы воўчыя, на кожным кроку
Сустрэнуцца азёры, скрытыя ў асоку,
З такою глыбінёй, што дна іх не прамераць.
(Сядзяць там чэрці, калі толькі чуткам верыць.)
Вада тых студняў свеціцца іржой крывавай,
Смярдзіць і ўдзень, і ўночы, дыміцца плюгава,
Аж дрэвы навакола чахнуць і хварэюць:
Лісты, кару губляюць, не растуць, чарвеюць,
Сукі іх пакрывае мох каўтунаваты,
А кожны пень і ствол грыбамі барадаты.
Лес гэты над вадою — быццам ведзьмаў група,
Што грэе рукі над гаршком, дзе вараць трупа.

За гэтыя азёры ўжо не толькі крокам,
Але дарэмна нават заглыбляцца вокам,
Бо там усё агорнута імглістым змрокам,
Што вечна з той дрыгвы распаранай шыбае.
А ўжо за той імглой (як казка ў сёлах бае)
Багатая зямля ляжыць — не надзівіцца,
Галоўная раслін і зверыны сталіца.
Там зберагаецца ўсіх дрэў і траў насенне,
З якога новае ўзрастае пакаленне.
Там, як у Ноя, з кожнага жывёлін роду
Хаваецца па некалькі пар для заводу.
А ў самым цэнтры пушчы занялі абшары
Тур, Зубр, Мядзведзь, якія ў пушчы валадараць.
На дрэвах побач з імі Рысь рассеўся быстры
І хцівец-Расамаха, нібы два міністры.
Далей, як падуладныя князям васалы,
Сялібы маюць Дзік і Воўк, і Лось удалы.

Над галавою ўюцца Сокалы з Арламі,
Накшталт нахлебнікаў, што жывяцца з панамі.
І гэтак пары патрыярхаў тых звярыных
Жывуць нябачнымі ў нязведаных глыбінах,
Дзяцей сваіх пускаюць за лясоў граніцы,
А самі без турбот бытуюць у сталіцы.
Ад стрэльбы ці мяча яны не прападаюць,
А толькі натуральнай смерцю паміраюць.
І маюць могільнік, куды ў часіну смерці
Ідуць звяры і птушкі поўсць ці пер'е здзерці.
Мядзведзь, калі сваёй жаваць не можа стравы,
Алень, калі бяссільным стане і кульгавым,
Шарак, калі ўжо кроў яго ўся ў жылах крэпне,
Крумкач, як пасівее, сокал, як аслепне,
Арол, якога дзюба так у круг сагнецца,
Што ўжо замкнутай назаўсёды застанецца,
Ідуць на могільнік. Звер ранены ці хворы
Бяжыць у родны кут праз нетры і заторы.
Таму у месцах тых, дзе чалавек праходзіць,
Ніхто касцей звярыны дохлай не знаходзіць.
Чуваць, што ў той лясной сталіцы між звярамі
Пануе лад, яны яго наводзяць самі;
Не сапсаваныя культураю людскою,
Уласнасці не ведаюць, і разам з ёю
Ні паядынкаў, ні ваеннае навукі,
І, як дзяды ў раю жылі, жывуць унукі
І дзікія, і свойскія — усе ў яднанні,
Ніхто не думае пра бойкі ці кусанні.
Каб трапіў нават чалавек туды бяззбройны,
То мог бы між звяроў ісці зусім спакойна,
Яны б услед глядзелі зрокам задзіўлення
Так, як калісьці ў той апошні дзень тварэння
Іх першыя бацькі глядзелі на Адама,
Пакуль не раз'ядналіся за райскай брамай.
Ды, шчасцем, чалавек не зойдзе ў тыя нетры,
Бо Мукі, Страх і Смерць там тояцца ў паветры.

Адно заядлыя сабакі ў час пагоні,
Знячэўку ўскочыўшы ў балоцістыя тоні
І нешта жудаснае стрэўшы ненарокам,
Бягуць назад у жаху з ашалелым зрокам.

І доўга потым пад ласкаваю рукою
Дрыжаць ля ног стралка ў вялікім неспакоі.
Глыбіні гэтых нетраў змрочных, таямнічых
Завуцца «м а т а ч н і к а м і» між паляўнічых.

Дурны мядзведзь! Каб ты ў сваёй сядзеў бярлозе,
Не стаў бы Войскі на тваёй лясной дарозе.
Але ці пасекі вяла цябе духмянасць,
Ці мо да спелага аўса замілаванасць,
На бераг пушчы выбраўся ты ў лес радкавы,
А там і высачыў цябе ляснік цікавы;
І вось шпіёны сталі пад яго падказку
Выследжваць твой начлег і кожную папаску.
А зараз хітры Войскі ладзіў акружэнне
І ў матачнік табе адрэзаў адступленне.

Тадэвушу сказалі, што ўжо з паўгадзіны
Мінула, як сабакі сочаць троп звярыны.

Зацішша. Дарма паляўнічыя без руху
Стаяць, прыкладваюць далоні трубкай к вуху
І слухаюць маўчанне лепей за прамовы,
Ды ў далях толькі граюць нетры і дубровы.
Сабакі ў пушчы, як у моры вадалазы,
Ныраюць, а стралкі, гатовыя біць зразу,
За Войскім сочаць. Вухам ён зямлю пытае.
Як зрок сяброў з аблічча лекара чытае
Надзею на жыццё ці смерць асобы мілай,
Вось так і ў Войскім вочы грамада тапіла
З пачуццямі надзеі, з халадком трывогі.
«Ёсць, ёсць!»— сказаў сцішка і хутка ўстаў на ногі.
Ён чуў! другія не маглі 'шчэ разабрацца.
Аж вось сабака звягнуў, потым два, тры, дваццаць!
І ўсе рассыпанай араваю зайгралі.
Злуюцца, душацца, на след, відаць, напалі,
Бяруць. І гэта не спакойнае ўжо гранне
Сабак за шараком, лісіцай або ланню,
А брэх абрывісты, заядлы і высокі.
Відаць, не толькі ўскочылі на след далёкі —
На вока гоняць. Часам гон свой гвалт спыняе,

То ўзніме зноў. Мо звер сябе абараняе,
Калечыць, пэўне, ў шале, бо пасля маўчання
Чуваць між брэху енк сабачага канання.

Стральцы стаялі, стрэльбы ўжо нарыхтаваўшы,
З напружаннем галовы ў той бок скіраваўшы.
Чакаць даўжэй не могуць! Вось пасты кідаюць
То тут, то там і ў лес глыбей перабягаюць,
Каб звера чым хутчэй сустрэць. Хоць Войскі строга
З каня яшчэ раз папярэджваў, што такога,
Хто кіне пост, адсцёбае аброжкай з ходу,
Якога б ён ні быў становішча ці роду,—
Не слухалі. Усе, супроць яго прыказу,
Пабеглі ў лес. Тры стрэльбы грукнулі адразу,
А потым — кананада, аж мацней за стрэлы
Раўнуў мядзведзь, і рэха праняло лес цэлы.
Рык страшны болю, шалу, роспачы, трывогі!
За ім сабачы гвалт, трубы зык, выкрык строгі
Грымелі з нетраў пушчы. А стралкі з засады
Ў лес беглі, ўзводзілі куркі, былі ўсе рады,
І толькі Войскі жаласна крычаў, што маху далі.
Стральцы з нагоншчыкамі крута павярталі
Звяру наперарэз, між нетрамі і пушчай.
Мядзведзь, спалоханы людзьмі, сабачай гушчай,
Звярнуў назад — туды, дзе слаба пільнавалі,
Ў бок поля, дзе стральцы пасты папакідалі,
Дзе толькі засталіся з ланцуга аблавы
Тадэвуш, Войскі, Граф і той-сёй менш рухавы.

Тут лес радзейшы быў. Аж вось чуваць трэск лому,
І вырваўся, як з хмар, мядзведзь навалай грому,
За ім — сабакі: брэшуць, рвуць. Ён стаў на ногі
І, рыкам страшачы, хоць поўны сам трывогі,
Хапаўся лапамі за дрэвы, за карэнні,
За пні смалістыя, за ўросшыя каменні
І кідаў у сабак, людзей, ды вырваў дрэва
І, як даўбнёй ім круцячы управа, ўлева,
Рвануўся на апошніх стражнікаў аблавы —
Тадэвуша і Графа. Тыя бой крывавы
Прымаюць, выткнулі ў звяра ствалоў па пары,

Як два грамаадводы ў масу чорнай хмары,
І, як адзін, абодва за куркі рванулі.
(Неспрактыкаваныя!) Стрэльбы ўраз раўнулі,
Не трапілі. Мядзведзь скакаў, яны ў той хвілі
За раз абодва піку ўткнёную ўхапілі
І вырывалі хто сабе. А тут жа блізка
Клыкоў рады бялеюць з велічнага пыска,
І над галовамі павісла лапа звера.
Збялелі, скочылі назад, пад пушчы бераг
І уцякалі. Звер з узнятай лапай гнаўся:
Махнуў, не трапіўшы упаў, ізноў падняўся,
Браў светлы графаў волас чорнай лапай груба...
Сарваў бы чэрап з галавы, як шапку з чуба,
Ды Рэент і Асэсар выскачылі збоку,
Гервазы быў наперадзе на сто мо крокаў,
За ім — ксёндз Робак, хоць без стрэльбы, і тут з раду
Утрох тры стрэлы далі, быццам па загаду.
Мядзведзь уверх падскочыў, як шарак ад хартаў,
І рынуў долу галавой. Яшчэ упарта
Млынком крутнуўся, і ўсё той разгону сілай
Дагнала туша Графа і на землю збіла.
Яшчэ ўставаў і роў, ды ўжо на ім віселі
Са Страпчай Спраўнік і яшчэ жывога елі.

Тут Войскі падхапіў, тасьмой прымацаваны,
Буйволлі доўгі рог, круты пакарбаваны,
Як боа-вуж, паднёс да губ, аберуч сціснуў,
Як буталь, твар надзьмуў, крывавым вокам бліснуў,
Павекі прычыніў, сцягнуў углыб паўбруха,
У лёгкія паслаў усе запасы духу
І граць пачаў. Рог, быццам віхру на пацеху,
Панёс па пушчы голас, паўтараны ў рэху.
Стральцы замоўклі, сталі гоншчыкі ў здзіўленні,
Пачуўшы гукаў моц, іх чыстыя адценні.
Стары, што славіўся даўней сваім мастацтвам,
Рашыў з ім зноўку паляўнічым паказацца.
Жыццём уміг напоўніў нетры і дубровы,
Нібы спусціў сабак і распачаў уловы;
Ігрой ён ход аблавы пераказваў хутка:
Спачатку рэзкі, звонкі зык трубы — пабудка,

Пасля за енкам енкі — брэх сабачы смелы,
А месцам цвёрды тон, як гром, — няйначай, стрэлы.

Тут змоўк, а рог трымаў; тады ўсім выдавала,
Што Войскі граў яшчэ, а гэта рэха грала.

Падзьмуў ізноў. А рог, здавалася, мяняўся
І ў вуснах Войскага грубеў, цянеў, згінаўся
І зверам галасіў: то, быццам, воўчай шыяй
Выцягваецца доўга і панура вые,
То зноў, нібы раскрыўшыся ў мядзведзя горла,
Раўнуў; і вецер зубра рыканне раздзёрла.

Тут змоўк, а рог трымаў; тады ўсім выдавала,
Што Войскі граў яшчэ, а гэта рэха грала.
Пачуўшы музыкі шэдэўр — той песні гукі,
Дуб дубу паўтараў іх, неслі букам букі.

Вось дзьме ізноў. Мо сто рагоў ірвецца з рога:
Разносіцца вакол цкаванне, гнеў, трывога
Стральцоў, сабак і зверыны. Аж Войскі ўдарыў,
Падняўшы рог, трыумфу гімнам проста ў хмары!

Тут змоўк, а рог трымаў; тады ўсім выдавала,
Што Войскі граў яшчэ, а гэта рэха грала.
І колькі дрэў, рагоў гудзела столькі з бору,
Адны другім насілі песню, бы ў хор з хору.
І музыка ўсё станавілася шырэйшай,
Далейшай і чысцейшай, што раз выдатнейшай,
Аж знікла ў далях дзесьці ля нябёс парога!

І Войскі рукі, апускаючы ад рога,
Раскрыжаваў. А рог на поясе раменным
Апаў і калыхаўся. З позіркам праменным,
З прыбракшым тварам Войскі, музыкай натхнёны,
Стаяў, яшчэ лавіў знікаючыя тоны.
Тым часам загрымелі навакол музыкі
Віваты, віншаванні, воплескі і крыкі.

Памалу сціхла ўсё, і вочы ад музыкі

Звярнуліся ізноў на звера труп вялікі.
Ляжаў, скрываўлены і кулямі прашыты,
Грудзьмі уплецены ў траву і ў зямлю ўбіты.
Развёў пярэднія шырока накрыж лапы,
Яшчэ ўздыхаў, а кроў лілася цераз храпы.
Расплюшчваў вочы, ды ўжо галавы не зрушыць,
Бо п'яўкі Падкаморавы ўпіліся ў вушы:
Па левай — Страпчая, а Спраўнік злы прыссаўся
Па правай старане і кроўю напіваўся.

Аж прут, па Войскага загаду, ушчамілі
Сабакам між зубоў і ляпы так раскрылі.
Перавярнулі дагары цяпер мядзведзя,
І зноў трайны віват аж хмары зрушыў недзе.

«А што? — Асэсар крыкнуў, стрэльбу ўзняўшы ўдала,—
А што мая стральбінка? Наша, наша брала!
А што? Мая стральбінка — дробненькая пташка,
А вось што паказала! Гэта ёй не цяжка.
Ніводзін дарма не пайшоў з яе ладунак!
Мне князь Сангушка гэткі справіў падарунак».
І тут паказваў стрэльбу дзіўнае работы,
Хоць дробную, і выхваляў яе даброты.
«Бег я,— прамовіў Рэент, пот абцёршы з твару,—
Бег я за медзвядзём, а Войскі тут з гушчару
Крычыць мне: «Стой!» Як тут стаяць? Мядзведзь у поле,
Як заяц скача, хоча вырвацца на волю,
Аж дух мне заняло — дагнаць няма надзеі,
Управа глянуў, бачу: кепскія падзеі,
З засады вырвецца, дык стой, кажу, маруха!
На вока ўзяў, і вось ляжыць, сабачы юха.
Вось стрэльба, вось сапраўдная Сагалясоўка,
Кляйма: «Сагаляс, Лондан а Балабаноўка».
(Там жыў наш слесар, бо і там жывуць палякі,
Рабіў ён стрэльбы, што такія маюць знакі.)».

«Як так?— Асэсар пырснуў,— сотня сот мядзведзяў!
Дык гэта, быццам, пан забіў? Што пан там збрэдзіў?»
«Паслухай,— мовіў Рэент,— тут не следства, пане,
А тут аблава! Кожны тут за сведку стане».

Дык зараз пачаліся спрэчкі і дакоры,
Хто стаў пры Рэенце, а хто пры Асасоры.
Ніхто Гервазага не ўспомніў, забягалі
З бакоў, а што было наперадзе, не зналі.
Прамовіў Войскі: «Ну цяпер хоць ёсць прычына,
Бо гэта ўжо не то што нейкі там зайчына,
А тут мядзведзь, тут варта змераць мэту
І дабівацца праўды, хоць і з пісталета.
Змірыць вас вельмі цяжка, дык старым звычаем,
Змагацца вам у паядынку дазваляем.
Адну я помню між суседзямі нязгоду:
Жылі ў мой час два шляхціцы старога роду
Абапал над прыгожаю ракой Вялейкай.
Адзін Дамэйкам зваўся, а другі Давэйкам,
І гэтак жа ў адну мядзведзіцу стралялі,
А потым, так як вы цяпер, спрачацца сталі.
Уздумалі страляцца ледзь ні дула ў дула —
Праз скуру медзвядзя — так злосць іх агарнула.
Той паядынак нашумеў даўней нямала,
Бо песні на'т спявалі пра яго, бывала.
Я секундантам быў і з самага пачатку
Глядзеў на іх, дык раскажу вам па парадку».

Але ў той момант спрэчку пагасіў Гервазы.
З увагай медзвядзя ён абышоў два разы,
Узяў цясак і пысу ім рассек надвое,
Намацаў кулю, выняў і абцёр палою,
Пасля агледзеў моўчкі, а калі праверыў,
Ці ўходзіць у патрон, і з дулам стрэльбы змерыў,
Узняўшы з куляю далонь над галавою,
Сказаў: «Вось куля, ды яна не з вашай зброі,
Панове, а з старой гарэшкаўскай куркоўкі
(І стрэльбу ўзняў уверх, спавітую ў аборкі),
Ды выстраліў не я. О, як жа хутка, смела
Там трэ' было страляць! Аж мне ў вачах цямнела,
Бо панічы абодва ў мой напрамак беглі,
А звера кіпцюры на Графа ледзь не леглі —
Апошняга з Гарэшкаў! хоць і па кудзелі.
Ой, Божа! крыкнуў я і покуль мы глядзелі,
Ксёндз Бернардын якраз падбег на дапамогу.

Ён засароміў нас! Вось гэта ксёндз! Трывогу
Стрымоўваў я, дрыжаў, хацеў страляць, не стрэліў,
Ён стрэльбу вырваў з рук маіх, даў стрэл, пацэліў.
Між двух галоў страляць! Сто крокаў! І папасці!
Якраз у ляпу! Зубы так яму пакласці!
Паны! Даўно жыву і заяўляю смела:
Адзін мог толькі гэткім пахваліцца стрэлам.
Адзін той злыдзень мог страляць вось гэткім чынам,
Той, што выстрэльваў коркі на хаду жанчынам,
Той лотра слаўны, лепш бы век мне з ім не знацца,
Той Яцак, той Вусач... Лепш з прозвішчам стрымацца.
Ды ўжо яму ганяцца за мядзведзем годзе —
Сядзіць ён у смале пякельнай, як у мёдзе.
Хвала ксяндзу! Ён двух людзей ад смерці збавіў,
А мо і трох. Я справу так сабе паставіў,
Што, каб апошняе дзіця з Гарэшкаў роду
У зубы звера трапіла, я асалоду
Знайшоў бы ў тым, каб і мае скрышыў ён косці.
Дзе ксёндз? Трэ' выпіць за здароўе ягамосця».

Дарма ксяндза шукалі, ён чамусьці скрыўся.
Вядома толькі, што на момант быў з'явіўся,
Да Графа і Тадэвуша што сіл падскочыў
І, ўбачыўшы жывымі, ўзняў на неба вочы,
Падаўся ўбок і стаў шаптаць малітву ціха,
Пасля пабег праз поле, чым далей ад ліха.

Тым часам з Войскага загаду пні і сучча,
Лісты і верас пачалі скідаць да кучы.
Шугнуў агонь, падняўся дым уверх сасною
І шэрым балдахінам стаў над галавою.
Над полымем стральцы зладжылі ў козлы пікі,
На іх катлы падвесілі, пад шум і крыкі.
З вазоў нясуць гародніну, муку, прыправы
І хлеб.

Суддзя куфэрак свой у гонар той аблавы
Дастаў, адкрыў, і пляшак бліснулі галовы.
Ён выняў самы большы буталь адмысловы
(Багаты падарунак ад ксяндза Рабака).

Гарэлка з Гданьска, дарагая для паляка.
«Няхай жыве!— сказаў Суддзя з паднятай чашай,—
Наш горад Гданьск, зноў быць яму ва ўладзе нашай!»
І па чарзе ўсім наліваў лікёр срабрысты.
Пакуль дно залатым не заблішчала лістам.

Бігос варылі ў кацялках. Сказ многаслоўны
Не перадасць той колер, пах і смак цудоўны.
Пачуе мешчанін звон рыфмаў, слоў парадак,
А смак і застанецца толькі ў цьме здагадак.
Каб песні ацаніць літоўскія і стравы,
Здаровым трэба быць, вяртацца трэ' з аблавы.

Ды і без тых прыправаў вельмі смачнай ежай
Бігос бывае. Ўраз з гароднінаю свежай
Капуста квашаная да яго бярэцца,
Што, згодна прыказкі, у рот сама кладзецца.
Закрытая ў катле з прыправамі і з мясам,
Гатуецца, пакуль уся не сойдзе квасам,
Пакуль агонь яе не змякчыць і не сцісне,
А з берагоў начыння з парай вар не свісне
І не напоўніцца паветра араматам.

Бігос гатоў. Стральцы бягуць і зухавата
З бадзёрасцю штурмуюць лыжкамі начынне.
Медзь звоніць, і бігос, як камфара, ўміг гіне.
Знік, паляцеў. І толькі пара ў нетрах чанаў
Бурліць, нібы ў патухшых кратарах вулканаў.

Калі ўжо ўсе даволі падпілі, пад'елі,
На воз усклалі звера і на коней селі,
Усе вясёлыя, апроч двух: Асасора
І Рэента. Яны больш злыя, чым учора,
Бо паспрачаліся за стрэльбу Сангушкоўку
І за балабаноўскую Сагалясоўку.
І Граф з Тадэвушам зрок долу апускалі
З няёмкасці, што прамахнулі і ўцякалі,
Бо на Літве, хто звера выпусціць з аблавы,
Шмат мусіць працаваць, каб зноў дабіцца славы.

Граф гаварыў, што першы кінуўся да пікі,
Ды перашкодзілі яму, на жаль вялікі;
Тадэвуш жа доказваў, што ён, як дужэйшы
І да ўжывання пікі больш, чым Граф, спраўнейшы,
Яму на выручку спяшыў. Так прымаўлялі
Сабе між гоману і ехалі зноў далей.

А Войскі ехаў рады. Чалавек шаноўны
Вясёлы быў на рэдкасць і таму шматслоўны.
Дык памірыць задзір паставіўшы заданне,
Канчаў пачатае раней апавяданне:
«Пан Рэент, калі я хацеў, каб з Асесарам
Вы біліся, дык не таму, што страціў сорам
І прагнуў вашае крыві, о крый вас, Божа!
Хацеў вас памірыць, настрой падняць, быць можа.
Жарт думаў узнавіць, які год тому сорак
Прыдумаў. Дзіўны жарт. Было аб ім гаворак!
Вы маладыя, вам не ў памяць жарт той даўны,
Ад гэтай пушчы колісь да Палесся слаўны.

Бывала, прозвішчы Давэйкі і Дамэйкі
Пазблытвалі не раз, змяшалі ў вузел нейкі,
Са шкодаю для іх. Вось выбараў парою
Сябры Давэйкі, стоячы за ім гарою,
Шапнуць каму: «Глядзі, дай голас за Давэйку!»
А той, не ўчуўшы, галасуе за Дамэйку.
Аднойчы на банкеце тост узняў Рупейка:
«Віват, Дамэйка!» Іншым выдала: Давэйка!
Дык закрычалі гучна, але бесталкова,
Па-свойму паўтарыўшы кінутае слова.

Раз горш было. У Вільні нейкі шляхціц п'яны
З Дамэйкам біўся шабляй і панёс дзве раны.
Пасля той шляхціц, едучы, відаць, дадому,
Выпадкам стрэў Давэйку недзе ля парома.
І вось, калі абодва ехалі Вялейкай,
Пытае той: «Ты хто?» Ён адказаў: «Давэйка».
А той рапіру выняў моўчкі з-пад кірэйкі:
Чах, чах! і за Дамэйку вус адсек Давэйку.

А ўрэшце ўжо, ўсё роўна як на завяршэнне,
Яшчэ такое падключылася здарэнне:
Ў аблаве, побач стоячы, на радасць ліху,
Стралялі цёзкі ўдвух зараз у медзвядзіху,
І тая ўмомант паваліласся без духу,
Але ўжо несла перш з дзесятак куль у бруху.
З адным калібрам стрэльбаў шмат было ў аблаве,
Дык хто забіў? Як тут рашыць, чыёй быць славе?

А тут яны крычаць: «Даволі нам цягацца!
Ці Бог, ці чорт злучыў нас — трэба разлучацца!
Нас двух, як сонца два, відаць, зашмат на свеце!»
Дык шаблі ў рукі і становяцца на меце.
Тут шляхта ўся ўгаворвае іх, просіць, годзіць,
А злосць на іх тым часам штораз горш находзіць,
Дык шаблі кінулі, схапілі пісталеты.
Мы ў крык, што зблізілі яны занадта меты!
Яны тады, на злосць нам, пакляліся здуру
Страляцца дула ў дула!— праз мядзведзя скуру.
Стралялі вельмі добра. «Секундуй, Грачэха!»
«Я згодзен,— ім кажу,— ўраз будзе вам пацеха:
Няма ’шчэ ямы. Ды падумайце ж вы самі,
І ў бойцы трэба быць людзьмі, не разнікамі.
Збліжацца годзе, бачым, што няма ў вас страху.
Ці ж баіцеся, каб не даць часамі маху?
Паслухайце мяне: ну згода, што на пісталеты,
Ды толькі не з бліжэйшай, ні з далейшай меты,
Як праз мядзведзя скуру — будзь тут ваша воля!
Я сам яе расцягваць буду сярод поля
І вас парасстаўляю. На хвасце мядзведзя
Вы станеце, а вы на носе, мой суседзе».—
«Мы згодны! Дзе? Калі?» — «Чуць свет — карчма над Ушай».
Я ўзяў Віргілія: як быць з той калатушай?»

Тут крык спыніў апавяданне, бо з-пад коней
Шмыгнуў шарак. Вось Сокал з Кусым у пагоні!
Хартоў узялі на аблаву, бо дарогай,
Вяртаючыся, ў полі можна стрэць касога.
Харты ішлі ля коней і ледзь зайца ўчулі,
За ім адразу без цкавання сіганулі.

Асэсар з Рэентам хацелі конна скочыць,
Ды Войскі крыкнуў: «Стоп! Хай кожны з месца сочыць!
Нікому нават крокам рушыць не дазволю —
Адгэтуль добра бачым: заяц верне к полю».
А заяц, чуючы пагоню ад дарожкі,
Скакаў у поле; вушы склаў, як сарна рожкі,
І над раллёй пабліскваў, выцягнуты ў струнку.
У сіле лап сваіх шукаючы ратунку,
Здавалася, што да зямлі ледзь дакранаўся,
Як ластаўка, цалуючы ваду, ўзвіваўся.
За зайцам — пыл, харты — за пылам, і ляцела
Праз поле гэта дзіўнае даўгое цела,
Як быццам прапаўзаў гад злосны і заўзяты:
Дзе заяц — галава, а шыя — пыл узняты,
Сабакі — хвост двайны рухомы і кудлаты.

Асэсар з Рэентам, стрымаўшыся ля куста,
Глядзяць без духу. Рэент пабялеў, як хуста,
Бляднее і Асэсар — што там за падзея?
Убачылі, што вуж чым далей, тым даўжэе,
Што рвецца напалам, што не зрасціся гаду,
Што галава пад лесам, а хвасты — дзе ззаду!
Мільгнула галава яшчэ раз пад навесам
Лясным і знікла, хвост пакінуўшы пад лесам.

Сабакі, так абдураныя непрыемна,
Шукалі, быццам абвіняліся ўзаемна,
Пасля вярнуліся назад павольным крокам,
Стуліўшы вушы і хвасты, з прытухшым зрокам.
Прыбегшы, з сораму вачэй падняць не смелі
І не збліжаліся к панам, а воддаль селі.

Пан Рэент галаву павесіў невясёла,
Асэсар сумным вокам кідаў навакола,
А потым пачалі тэорыі разводзіць,
Што ў гэткай справе гончым ход свабодны шкодзіць,
Што заяц раптам скочыў і не быў цкаваны
І што, каб хіба быў сабака падкаваны,
Тады дагнаў бы мо па гэткай камяніцы.

Разумна ўмелі на дэталях запыніцца.
Каб слухачы хацелі, многа б скарысталі,
Але не слухалі. Адны пасвістваць сталі,
Пасмейвацца другія, іншыя ў той хвілі,
Мядзведзя ўспомніўшы, аб ім загаварылі.

А Войскі толькі раз за зайцам вокам кінуў
І, ўбачыўшы, што той між дрэў у лесе згінуў,
Вось так свой сказ канчаў: «Дык жа на чым мы сталі?
Ага! на тым, што слова мне абодва далі
Страляцца праз мядзведзя скуру. Шляхта гнеўна
Крычыць: «Дык гэта ж дула ў дула! Смерць! Напэўна!»
Я ў смех, бо чуў ад Мара, мудраца старога,
Што скурай звера можна змерыць вельмі многа.
Вядома вам, панове, што Дыдо-царыца,
Прыбыўшы ў Лівію, рашыла там спыніцца
І гэтакі зямлі палетак старгавала,
Які б накрыць адной валовай скуры стала.
На тым кавалку поля вырасла Карфага!
Вось гэта абмяркоўваў я ўначы з увагай.

Ледзь стала днець, Давэйка едзе ў тарадэйцы
На зборны пляц, насустрач коннаму Дамэйцы.
Глядзяць, ажно праз рэчку мост ляжыць касматы
З мядзведжай скуры, зрэзанай на паскі-латы.
Паставіў я Давэйку на хвасце мядзведзя,
Дамэйцы ж месца выпала за рэчкай недзе.
«Цяпер страляйцеся,— кажу,— хоць і да смерці,
Але без згоды з месц вас не пушчу, паверце».
Яны — у злосць, а шляхта поўзае ад смеху.
Тут я з ксяндзом давай адводзіць іх ад грэху
Евангеллем, законам. Просім грамадою.
І так прыйшлося ім адмовіцца ад бою.

Выпадак гэты да іх дружбы прычыніўся.
З Дамэйкавай сястрой Давэйка ажаніўся,
Тады Дамэйка шваграву сястру засватаў.
Маёмасць роўна падзялілі, як брат з братам,
А месца, што праславілася справай гэткай,
Карчму паставіўшы, зваць пачалі Мядзведкай».

КНІГА ПЯТАЯ • ЗВАДА

З м е с т : Паляўнічыя планы Талімэны. Гароднічка рыхтуецца ў вялікі свет і выслухоўвае навукі апякункі. Стральцы вяртаюцца. Вялікае здзіўленне Тадэвуша. Паўторнае спатканне ў Святыні дум і згода, наладжаная дзякуючы мурашак. За сталом пачынаецца гутарка пра паляванне. Перапыненая аповесць Войскага пра Рэйтана і князя Дынасаў. Спробы перамоў паміж бакамі, таксама перапыненыя. Постаць з ключом. Звада. Граф з Гервазым праводзяць ваенную нараду.

Вяртаецца пан Войскі з перамогай з бору,
А Талімэна дома, вочы ўзняўшы ўгору,
Распачынае ўловы. Праўда, нерухома
Сядзіць, на грудзі склаўшы рукі, ды без стомы
У думках гоніць двух звяроў і разважае,
Як іх злавіць абодвух. Думкай абкружае
Тадэвуша і Графа. Граф, хоць і прыгожы,
І з роду знатнага, кахае ўжо, быць можа,
Ды гэткага пачуцці могуць адмяніцца,
Прытым, хто знае, ці захоча ажаніцца
З жанчынаю старэйшай! і не так багатай!
А свет што скажа? Сваякі? Лепш іх не кратай!

І з думкамі такімі Талімэна ўстала,
На пальчыкі ўзнялася, быццам падрастала.
Адкрыла трохі грудзі, выгнулася бокам
І доўга на сябе глядзела пільным вокам:
Што скажа ёй люстэрка, ведаць захацела,
Пасля ўздыхнула, вочы апусціла, села.

Граф — пан! А панскі густ, звычайна, не трывалы,
Ды Граф бландзін! Бландзін бывае рэдка сталым.
Ну а Тадэвуш? Прасцячок! Хлапчына мілы!
Амаль дзіця! Але з усёй кахае сілы!
Адно глядзець, дык першай не парве завязкі,
Ды ўжо для Талімэны мае абавязкі.
Мужчына малады, хоць трохі ў думках зменны,
Бывае цвёрды ў пачуцці, бо ён сумленны.
І доўга сэрца хлопца носіць успаміны
Пра шчасця час і ўдзячнасць за яго хвіліны.
І хлопец радасна прымае асалоду,
Нібы вясёлую сяброўскую прыгоду.

І толькі п'яніца, віном спаліўшы кішкі,
Гідліва потым пазірае на кілішкі.
Пра гэта Талімэна вельмі добра знала,
Бо розум мела ды і вопыту не мала.

Аднак, што скажуць людзіў Можна б перабрацца
Ў другое месца і ад злых вачэй схавацца,
Або зусім у іншы край перасяліцца.
Найлепш для гэтага падходзіла б сталіца —
Там можна б хлопца вывесці у свет, у людзі,
Пакіраваць, дапамагчы, дзе трэба будзе,
Кахаць, выхоўваць, сябра ў ім мець дарагога
І, покуль сілы служаць, пагуляць нямнога!

І з марамі такімі весела і смела
Прайшлася па пакоі, потым зноў прысела.

Не шкодзіла б падумаць і аб Графа лёсе.
Ці не ўдалося б як яму падсунуць Зосю?
Хоць небагатая, але ж — з арыстакратаў,
Так, як і Граф. Няўжо б яе ён не засватаў?
Каб толькі іх у пару звесці удалося,
Дык бы і Талімэне месца ў іх знайшлося
У будучым. Сваячка Зосі, Графа сваццця,
Была б у доме маладых, як быццам маці.
Закончыўшы з сабою гэткую нараду,
Падходзіць да акна і кліча Зосю з саду.

А Зося ў лёгкім плацці з галавой адкрытай
Стаяла на двары, высока ўзняўшы сіта;
Каціўся да яе клубок курэй стракатых,
З другога боку — статак пеўнікаў чубатых
Імчыцца, патрасае шышакоў каралам,
Вяслуе праз кусты, баразны дружна, валам,
Ускідваючы ўгору шпорыстыя ногі.
Індык за імі сунецца надзьмуты, строгі
І жонкі крык сцішае гнеўнай балбатнёю.
А павы, як плыты, хвастамі над травою
Плывуць. І, пакідаючы вышынь прасторы,
Ляціць шматочкам снегу голуб белапёры.
І на кругу зялёным з кветак, зелля, траваў

Сціскаецца рухомы круг крыклівы, жвавы,
Абведзены навокал галубоў істужкай,
Мігцеў той карагод рознакалёрнай птушкай,
Дзе з пер'я мітуслівага, як рыбкі з хвалі,
Чубкі чырвоныя і дзюбы вытыркалі,
Выцягваліся ўгору, быццам водныя цюльпаны,
І, быццам сотні зорак, ясна ззялі вочы.

А над натоўпам птушак — Зосін стан дзявочы.
Яна ўся ў белым — глянеш, і здаецца,
Што там фантан між кветак круціцца і б'ецца.
А Зося сыпала на крыллі і галовы
Рукой, як перлы, белай град густы пярловы
Ячменных круп, прызначаных для хатняй стравы
І ў некаторыя расолы для прыправы.
Так Зося, крупы беручы тайком са скрыні,
Наносіць шкоду гаспадарцы ахмістрыні.

Пачула — клічуць: «Зося!» — Гэта голас цёткі!
Сыпнула зразу птушкам той прысмак салодкі
І, сітка круцячы, як бубен танцаўшчыца,
І стукаючы ў такт, не ў сілах запыніцца,
Давай скакаць праз курак, галубоў і паваў,
Аж птушкі фуркнулі ўгару ад той забавы.
А Зося ледзь ступнямі зямлю закранала
І быццам з галубамі ўгору падлятала,
Якія, нібы ўпрэжаныя ў калясніцу,
Ляцелі нізка, не паспеўшы ў неба ўзвіцца.

І Зося з крыкам праз акно ў пакой зляцела,
Задыханая, цётцы на калені села,
А тая з пацалункам, гладзячы, як маці,
З уцехай заўважае прыгажосць дзіцяці
(Бо выхаванку шчыра ад душы любіла).
Але вось перад ёй сур'ёзны твар зрабіла,
Устала і, прайшоўшыся уздоўж пакоя,
На вуснах з пальцам, мовай пачала такою:

«Ну, Зося дарагая, ты ўжо забываеш
Пра ўзрост і стан свой. Ты ж распачынаеш
Год чатырнаццаты, пара кідаць чубаткі —

Гульня з курмі ніяк не для арыстакраткі!
І з дзетварой мужыцкай бруднай, мне здаецца,
Займацца досыць. Зося! Мне аж сэрца рвецца —
Ты ж загарэла, усё роўна як цыганка,
А рухаешся, ходзіш, як парафіянка.
З сягонняшняга дня ўжо гэтага не будзе,
Сягоння выведу цябе на свет, у людзі,
К гасцям. Гасцей, як ведаеш, цяпер тут многа.
Глядзі ж, каб сораму не выйшла мне якога».

Тут Зося ўскочыла і пляснула ў далоні,
І, ўпаўшы радасна на цётчынае ўлонне,
Смяялася, аж пераходзячы да плачу.
«Ах, цёця! Я ўжо так даўно гасцей не бачу!
З тых пор, як сябрам стаў мне птушнік наш вялікі,
Адзіны госць ка мне заглянуў — голуб дзікі.
Было мне трохі сумна, міленькая цёця,
Аж пан Суддзя ўжо спачуваў маёй самоце».

«Суддзя даўно,— сказала цётка,— ў людзі хоча
Цябе увесці і здаўна тым коле ў вочы,
Што ты ўжо вырасла. Не знаецца на гэтым
Дзядуля наш, з вялікім не абжыты светам.
Мне лепш вядома, колькі трэба рыхтавацца
Паненцы, каб нарэшце свету паказацца.
Хто між людзьмі расце, няхай сабе прыгожы,
Няхай разумны, ўражання зрабіць не можа,
Таму што ўсе к яму прывыклі ад дзіцяці.
А досыць толькі новай выплысці пастаці,
Што выхаваннем і красою бліснe хоць нямнога,
Тады к ёй ціснуцца адзін цераз другога,
Каб толькі як найлепш разгледзець тварык новы,
Рух кожны ацаніць, паслухаць свежай мовы.
Як стане моднаю асоба маладая,
То на'т яе той хваліць, хто й не ўпадабае.
А як вясці сябе, ты, спадзяюся, знаеш,
Расла ў людзях. Хоць тут другі год пражываеш,
Ды, пэўне, не забылася аб Пецярбурку.
Дык туалет распачынай. Вазьмі у бюрку
Усё патрэбнае табе для прыбірання,
Ды хутка, бо прыедуць зараз з палявання».

Тут пакаёўку клікнула. Загад дзяўчыне
Дала вады ў сярэбранае ўліць начынне.
І Зося, быццам птушачка ў пясочку, мые
З падмогаю дзяўчыны рукі, твар і шыю.
А цётка пецярбургскія бярэ прылады,
Духоў вымае пляшкі, слоікі памады
І лепшымі духамі пырскае на Зосю
(Аж пах ідзе вакол), памадзіць злёгку косы.
І Зося ўсцягвае ажурныя панчошкі
І туфлікі варшаўскія кладзе на ножкі.
Тым часам пакаёўка шнуравала станік,
Пасля, накінуўшы на плечы пударманік,
Да месца пачала загортваць папільёты
І волас недаўгі звівала ў два заплёты,
А грыўку гладка па-над тварам разабрала
І жменьку васількоў, што толькі вось сабрала,
Падносіць Талімэне. Тая іх счапіла
І к Зосінай галоўцы ўмела прышпіліла
Па правай старане. І васількі прыгожа
У светлых валасах цвілі, як паміж збожжа.
Вось знялі пударманік, толькі засталося
Сукенку ўскінуць, вось зусім гатова Зося:
Стаіць у белі, хустачка ў руцэ бялее,
І выглядае ўся, як водная лілея.

Папраўіўшы сукенку, валасы рукою,
Прайсціся цётка Зосю шле уздоўж пакоя
І пільна сочыць збоку свецкай дамы вокам
За кожным рухам выхаванкі, кожным крокам,
Муштруе гнеўна, кожную драбніцу бачыць:
«О я няшчасная! Глядзі, што гэта значыць
Жыць між гусей і пастухоў! Так расстаўляеш
Калені, як хлапец, вачыма так страляеш,
Як маладзіца! Ну зрабі паклон! Няўдала!»
«Ах, цёця! Ці ж я вінна, што такою стала?—
Сказала Зося.— Чым жа мне было заняцца?
Любіла з дзецьмі быць, за птушкай паганяцца,
Але як між людзьмі я трохі абжывуся,
Убачыш, цётачка, якой тады зраблюся!»

«Ужо,— сказала цётка,— лепей, пэўне, з птаствам
Гуляць, як з тым, што гасцявала ў нас, плюгаўствам.
Прыпомі толькі, хто збіраўся ў нас ля пляшкі:
Вось ксёндз, што ўсё маліўся ды іграў у шашкі,
Ды з люлькамі юрысты. Вось дык кавалеры!
Ад іх пераняла б ты слаўныя манеры.
Цяпер гасцюе таварыства ў нас, прызнацца,
Зусім адменнае, дык ёсць каму хоць паказацца.
Зважай жа, Зося, ёсць тут граф адзін прыгожы,
Ён родзіч ваяводы, быў у падарожжы,
З ім ветліваю будзь...»

Чуваць і коней ржанне,
І гоман шматгалосы: едуць з палявання!
Узяўшы Зосю за руку, пабегла ў залю.
Адразу з ходу месц мужчыны не займалі —
Перапранущца ўся кампанія жадала,
Бо ў куртках каля дам сядзець не выпадала.
Найперш прыйшлі у залю юнакі, вядома.

А Талімэна сёння ў ролі пані дому
Гасцей вітае, садзіць, мовай забаўляе
І ўсім пляменніцу парадкам прадстаўляе.
Тадэвуша знаёміць, як з сваячкай блізкай.
Прысела злёгку Зося, ён схіліўся нізка,
Хацеў прамовіць, вусны расчыніў нямнога
І ў вочы глянуў ёй. Ды тут прыйшла трывога,
Аж занямеў, і твар яго пачаў мяняцца,
Бо ў тым, што бачыў, быў не ў сілах разабрацца.
Пазнаў яе і ўміг адчуў сябе няшчасным,
Пазнаў па ўзросце і па воласе тым ясным:
Галоўку, постаць гэту бачыў на паркане,
І голас той будзіў яго на паляванне.

Аж Войскага ўзялі за юнака трывогі:
Убачыўшы, што той збялеў, аслаб на ногі,
Параіў адысці ў пакой для адпачынку.
Тадэвуш стаў у кут, апёрся на камінку
І моўчкі пераводзіў позірк свой туманны
То на аблічча цёткі, то на тварык панны.

Дык не магла тут не заўважыць Талімэна,
Што з хлопцам адбылася раптам перамена,
Хоць не згадала, што было яе прычынай.
Занепакоеная, сочыць за хлапчынам
І, выбраўшы хвіліну, хутка падбягае.
Што сталася? Здароў? Адказ даць налягае,
Напамінае Зосю трохі жартаўліва.
Тадэвуш, абапёршыся, стаяў маўкліва
І толькі вусны выкрыўляў і моршчыў бровы.
Здзівіў яе, разгневаў выгляд той суровы,
Дык твар й бяседы тон тады перамяніла,
Устала і са злосцю з ім загаварыла,
Сыпнуўшы градам слоў, якіх не падбірала.
Тадэвуш усхапіўся, быццам бы ад джала,
Зукоса глянуў, адапхнуў нагою крэсла
І, сплюнуўшы, пабег, нібы яго што несла,
З таго пакоя вон. На шчасце гэтай сцэны
Ніхто больш не заўважыў, апроч Талімэны.

За браму выбегшы, пакіраваў ў бок поля.
Як той шчупак, якому восць хрыбет праколе,
Нырае і плыве, жыцця, свабоды прагне,
Але ўсё шнур з жалезам за сабою цягне,
Так і Тадэвуш валачыў свае згрызоты
Цераз шырокія палі, платы, балоты,
Блукаючы зусім без мэты і дарогі.
Нарэшце ўжо, ці то яго прынеслі ногі
Выпадкам, ці сумысля, ды накіраваўся
ў той гай, які нядаўна сведкам шчасця стаўся,
Дзе той лісток любоўны быў яму паданы,—
На ўзгорачак лясны, Святыняй дум прызваны.
І ў час, як спадзяваўся быць тут адзінокім,
Заўважыў Талімэну ў роспачы глыбокай:
Сядзіць яна, ўжо не такая, як учора,
А скамянелая на камені ад гора,
Твар утуліўшы у адкрытыя далоні.
Відаць адразу, што ў слязах гаручых тоне.

Дарма Тадэвуш са спагаднасцю змагаўся,
Змякчэла сэрца з жалю, і хлапчына здаўся:
Сачыў за ёй хвіліну, стоячы за дрэвам,

І, уздыхнуўшы, сам сабе тлумачыў з гневам:
«Дурны! Яна ж не вінна, што я ашукаўся».
Дык да яе з-за дрэў памалу выхінаўся.
Аж раптам Талімэна ўскоквае на ногі
І рвецца ўправа, ўлева, поўная трывогі,
З распушчанай касою, з пабялеўшым тварам,
На землю падае, ўстае, бяжыць гушчарам,
Зноў падае, качаецца па зяляніне,
Відаць, што страшна мучыцца, бо па хвіліне
Хапаецца за грудзі, шыю, за калені.
Тадэвуш хутка скочыў да яе ў здзіўленні,
Падумаўшы, што звар'яцела мо жанчына
Ці страшна захварэла. Але тут прычына
Была другая.

Пад бярозаю старою
Мурашнік быў вялікі. Стуль мурашкі роем
Наведвалі штодня Святыню дум ад рання
Як месца працы, ці пляцоўку для гуляння.
З свайго узгорка, з мурашынае сталіцы
Дарогу пратапталі аж па ўскрай крыніцы.
Тым разам Талімэна села на дарожку.
Мурашкі, беленькую ўбачыўшы панчошку,
Узбеглі і пайшлі скрозь ласкатаць, кусацца.
Прыйшлося Талімэне бегчы, атрасацца,
Лавіць нарэшце, сеўшы воддаль той дарогі.

Не мог адмовіць ёй Тадэвуш дапамогі.
Сукенку чысцячы, схіліўся аж да ножкі,
А потым скроні вуснамі кранўўся трошкі.
Так дружна сядзячы, хоць і не гаварылі
Пра ранішнюю спрэчку, згоду ўстанавілі.
Няведама дакуль цягнулася б размова,
Каб іх не разбудзіў звон гучны з Сапліцова.

Пара вячэраць, час вяртацца ўжо дадому,
Тым больш, што недалёка трэск пачуўся лому.
Шукаюць, можа? Разысціся давядзецца.
Дык Талімэна ўправа, пад гарод, крадзецца,
А ён скіроўваецца ўлева — да дарогі.
Прыйшлося ім тады зазнаць крыху трывогі:

Раз Талімэне паказалася, што з куста
Аблічча Робака мільгнула, быццам хуста,
А пан Тадэвуш бачыў, пэўне, са два разы
У гушчары цень нейкі белы, даўгавязы.
Што там было, не знаў — падказвала пачуцце,
Што гэта Граф быў у даўгім сваім сурдуце.

Вячэралі у замку, бо стары Пратазы,
Нягледзячы на ясныя Суддзі наказы
Больш замка не займаць, зноў дзейнічаў з сакрэтам
І ў залу тую самую прыбыў з буфетам.
Парадкам госці увайшлі. Праз час каторы
За стол з паўкруга першы рушыў Падкаморы.
За важны чын і ўзрост яму тут гонар гэткі,
Дык дамам кланяўся, старым і малалеткам.
Манаха не было, і месца бернардына
Была запрошана заняць Падкамарына.
Калі Суддзя гасцей так, як жадаў, расставіў,
Кароткую малітву над сталом адправіў;
Мужчыны выпілі гарэлкі, і ўсе селі,
І халаднік забелены маўкліва елі.

Пасля падалі ракаў, куранят, шпарагі,
Наставілі венгерскіх вінаў і малагі.
Ядуць і п'юць усе, але маўчаць. Ніколі,
Як замак замкам, у яго застоллі,
Дзе гэтулькі калісьці чулася віватаў,
Ускрыкаў, тостаў розных тысячы мо ўзнята,
Напэўна, не было сумнейшае вячэры.
І толькі коркаў стук, талерак звон за дзверы
Перадавала рэха праз пустыя залы,
А вусны ўсім як быццам нешта завязала.

Прычын было сягоння многа для маўчання:
Прыбыўшы ў неблагім настроі з палявання,
Стральцы раздумаліся дома над аблавай
І ўбачылі, што выйшлі з невялікай славай.
Бо трэ' ж было, каб поп якісьці прыблукаўся
І ў справу, як Піліп з канопляў, умяшаўся,
Зацьміўшы ўсіх стральцоў павету. Вось і выйдзе
Наверх той сорам і ў Ашмянах, і у Лідзе,

Якія з гэтым век змагаюцца паветам
За першынство ў стральбе! Дык думалі аб гэтым.

Асэсар з Рэентам успомнілі няўдачы
Аблавы і той промах ранішні сабачы.
І зараз зрок іх дражніць заяц, што пад гаем
Так гончых абдурыў: ён хвосцікам мігае
І сэрцы іх абодвух сцёбае, як бічам,—
Сядзелі над талеркамі з тупым абліччам.
Асэсар меў маўчаць і іншыя прычыны,
Калі сапернікаў разглядваў ля жанчыны.

К Тадэвушу сядзела Талімэна бокам
Збянтэжанай, не смеўшы змераць хлопца вокам.
Хацела Графа сумнага крыху забавіць,
У гутарку ўцягнуць, настрой яго паправіць,
Бо вельмі кіслы Граф прыбыў з гуляння
Ці, па Тадэвушавай думцы, з падглядання.
На словы Талімэны галаву Граф горда
Падняў, насупіўся, зірнуў варожа, цвёрда
І зараз жа падаўся чым бліжэй да Зосі:
Талеркі ёй мяняе, шклянкі ёй падносіць,
Гаворыць кампліменты, часам скосіць вока,
Паклоніцца, ўсміхнецца і ўздыхне глыбока.
Ды так, што ўсё змагло заўважыць акружэнне,
Што ён хацеў за штосьці помсціць Талімэне,
Бо, павяртаючыся, быццам ненарокам,
Штораз у бок жанчыны ўзбліскваў грозным вокам.

Не знала Талімэна, што ўсё гэта значыць,
Пацiснула плячамі, падумала: дзівачыць.
Пасля і рада нават з ходу спраў такога,
Увагу ўсю сваю звярнула на другога.

Тадэвуш хмурны быў, да ежы неахвочы
І слухаў гутарку, ў талерку ўбіўшы вочы,
Дык лье яму віно, гуторыць, не сціхае.
Ён за руплівасць злы, маўчыць і пазяхае.
Яму не да спадобы (вось дык перамена!),
Што так ахвочая к залётам Талімэна,
Што гэтак выразаны на грудзях глыбока,

Няскромна горс. А вышай прыпадняўшы вока
І зрок хвіліну на яе стрымаўшы твары,
Спалохаўся, бо ўжо глядзеў не цераз мары,
І разгадаў сакрэт, як напускала чары!
Мой Бог! Намаляваная!

Ці там бяліла
Было благое, ці выпадкам адсланіла
Сапраўдны колер твару — адгадаць не можна.
А мо ў Святыні дум ён сам неасцярожна,
Заблізка размаўляючы, абцёр карміны,
Лягчэйшыя за пух на крылцах матыліных?
А дома Талімэна часу мела мала
І, пэўне, ў спешцы твару не падпудравала.
Ля вуснаў асабліва фарба абляцела,
І месцам выступіў смуглявы колер цела.
Адкрыўшы першае знячэўку сфальшыўленне,
Тадэвуш адшукаў і больш іх са здзіўленнем:
Зубоў двух не хапае, на ілбе маршчыны,
О, нават сотні іх на шыі у жанчыны!

Тадэвуш адчуваў, што цалкам непатрэбна
Красу дакладна разглядаць, і што ганебна
Шпіёніць так каханку, і што непрыгожа
Так сэрца адмяніць, ды хто ж з ім зладзіць можа!
Дарма каханне хоча замяніць сумленнем
І адагрэць душу вачэй яе праменнем,
Ды зрок яе, як месяц, свеціць, а не грэе
Глыбінь душы, а толькі звонку прамянее.
Дык дакараў сябе за нораў свой распусны,
Нагнуўся над талеркай і прыкусваў вусны.

А тут слоў некалькі падслухаць давялося,
Дык хочацца пачуць размову Графа з Зосяй.
Дзяўчына, ўбачыўшы, што Граф ёй так заняты,
Перш чырванела і спускала вачаняты,
Пасля смяяцца сталі і ў найлепшай згодзе
Спатканне ўспаміналі нейкае ў гародзе
І нейкі ход па лапухах, кустах, па шкодзе.
Тадэвуш, вушы навастрыўшы што меў сілы,
Лавіў і словы горкія, і зык іх мілы

І страшна мучыўся. Гадзюка гэтак злая
Перш яд з раслін двайным джыгалам выпівае,
Пасля ў клубок саўецца і на сцежцы ляжа,
Ўсім пагражаючы, хто ледзь ступню пакажа.
Так і Тадэвуш, зайздрасці атрутай п'яны,
Стараўся скрыць, які быў злы і ўсхваляваны.

Ў любой кампаніі, няхай хто заслуецца,
Яго настрой на іншых зараз разальецца.
Стральцы і так маўчалі, рэшта заўважала
Тадэвушаву злосць і галасы зніжала.
Пануры быў таксама сёння Падкаморы
І моўчкі пазіраў са смуткам час каторы
На дочак, што хоць і былі ўжо ў самым цвеце,
З пасагам, першыя паненкі у павеце,
А вось сядзелі моўчкі ў поўным занядбанні.
Таміўся і Суддзя у гэтакім маўчанні.
Аж Войскі ўжо не мог сцярпець. Выдатны лоўчы
Назваў вячэру гэту не людской, а воўчай.

Грачэха на маўчанне слых меў вельмі чуткі,
Сам гаварун і іншых слухаў бы ўсе суткі.
Не дзіва! ўсё жыццё правёўшы ў вандраваннях —
На радах, на наездах ці на паляваннях,
Прывык, каб вечна штось яму гудзела ў вуху,
Калі і сам маўчаў ці біткаю на муху
Замерваўся, ці марыў, прычыніўшы вочы.
Удзень шукаў гаворкі, ноччу быў ахвочы
Малітвы слухаць да пазна, старыя казкі.
Таму вось у яго не мела люлька ласкі,
Як выдумка нямецкая, што чужаземчыць
Народ, бо перш маўчаць навучыць, потым немчыць.
Ён, гаварун стары, адпачываў пры мове,
Будзіўся ад маўчання на апошнім слове.
Так мельнік, задрамаўшы, ўміг на ногі стане,
Калі млын спыніцца і сціхне грукатанне.

Вось Падкамораму пан Войскі пакланіўся,
Рукой ад вуснаў знак Суддзі зрабіў, спыніўся:
Прасіў даць слова. Дык абодва пахілілі
Галовы ў знак, што думку выступіць хвалілі.

Тады сказаў:

«Прасіў бы вас я, кавалеры,
Па-старадаўняму праводзіць час вячэры
І моўчкі не жаваць. Няўжо мы тут святошы?
Бо за сталом маўчанне — звычай не харошы.
Маўчаць, скажу вам, бы ў ствале зарад іржавіць.
Таму век гаварлівасць продкаў буду славіць:
Яны сядалі, не каб з'есці і напіцца,
А каб і ўдосталь, ад душы нагаварыцца
І сэрцы аблягчыць. Былі ў іх абгаворы
І ловаў, і стральцоў. Бывала, што каторы
І крык там узнімаў, і ўсе гудзелі жвава,
І раз яшчэ перажывалася аблава.
Сягоння ясна ўсім, чаго з вас той-сёй хмурны:
Каптур манаскі, пэўне, ўнёс настрой хаўтурны!
За промахі вам брыдка? Дарма духам палі!
Я лепшых знаў стральцоў, што часам не траплялі.
Пацэліць, прамахнуць, паправіць кожны можа.
Я сам, хоць ад дзяцінства ўжо страляў прыгожа,
Было, што не трапляў так, як і сам Тулошчык,
Не кожны раз трапляў і пан Райтан, нябожчык.
Пра Рэйтана скажу пазней. А ў гэтай справе,
Што панічы не дастаялі на аблаве
І не змагаліся з мядзведзем грудзі ў грудзі,
Хоць мелі піку, мы ані хваліць не будзем,
Ні ганіць, бо ўцякаць з зараджанаю зброяй
Той будзе, хто ніяк не варт імя героя.
А выстраліць наслепа (бо бывае й гэта),
Калі звер не падпушчан, задалёка мэта,
Ёсць ганьбай. Але хто прыцэліцца без страху
І выстраліць, калі і дасць часамі маху,
Без сораму ўжо можа ўзад падацца,
Таксама можа пікаю абараняцца,
Але не з мусу, бо бяруць на паляванне
Для абароны піку, не для нападання.
Здаўна вядзецца так. Паслухайце вось рады:
У сэрцы не прымайце вашай райтарады
І ты, Тадэвуш, і вы, шаноўны Графе!
А як прыпомніце аб гэтым трафе,
Не забывайце важнае перасцярогі:

Адзін другому не заходзьце больш дарогі
І не страляйце разам у адну звярыну».

Як толькі Войскі слова вымавіў «звярыну»,
Асэсар буркнуў спадцішка «дзяўчыну»,
Другія «брава» ўскрыкнулі і цераз смехі
Перасцярогу сталі паўтараць Грачэхі:
Апошняе са слоў крычалі: той звярыну,
А іншы, смеючыся, паўтараў: дзяўчыну.
«Кабету»,— буркнуў Рэент, і на заканчэнне:
«Какету»,— сыкнуў злы Асэсар к Талімэне.

А Войскі не збіраўся дапякаць нікому,
Да шэптаў тайных справы не было старому.
Ён рады быў, то дамам повад даў для смеху,
Дык і стральцам хацеў знайсці што на пацеху,
І так казаў, віна сабе падліўшы ў чару:

«Я тут не бачу бернардынавага твару.
Хацелася б, каб ён выпадак чуў цікавы,
Падобны да здарэння з сённяшняй аблавы.
Такога, як ксёндз Робак, мастака страляння
Знаў Ключнік аднаго, як нам расказваў зрання,
А я другога ведаў. Ён сябе праславіў
І стрэлам двух паноў ад пэўнай смерці збавіў,
Калі ў лес Налібоцкі, шмат таму ўжо часу,
Тадэвуш Рэйтан прыязджаў і князь Дынасаў.
І зайздрасці к стральцу паны не праяўлялі,
А нават тосты за яго здароўе ўзнялі,
І падарункаў паназносілі без ліку
І дзіка скуру. Вось хачу аб гэтым дзіку
І пра той стрэл вам зараз даць расказ асобны,
Бо той выпадак і да нашага падобны,
А здарыўся стральцам найлепшым нашых часаў —
Паслу Райтану разам з князем фон Дынасаў».

А тут Суддзя сказаў, віна падліўшы ў чашы:
«П'ю Робака здароўе. Войскі, ў рукі вашы!
Калі наш дар ксяндза не вельмі мо ўзбагаціць,
Дык хай тады яму за порах хоць заплаціць —
Лічу, што тушы з сённяшняга палявання

Кніга шостая
Ксёндз Робак

Книга шестая
Ксендз Робак

Księga szósta
Ksiądz Robak

Для манастырскай кухні на гады два стане,
А скуры не аддам. Гатоў на'т пасварыцца,
Калі не пажадае ксёндз са мной мірыцца,
А не, сплачу яе хоць нават сабалямі,
Бо скураю распараджацца мы павінны самі.
Калі пяршынства славы ў нас слуга ўзяў Божы
То скуру прысудзіць пан Падкаморы можа
Таму, хто з нас другой узнагароды варты».

Задумаўся тут Падкаморы не на жарты.
Стральцы загаварылі, кожны ўсхваляваўся:
Той гаварыў, як звера спудзіў, той — як гнаўся,
Той — як сабак склікаў, а той — як вёў аблогу.
Асэсар з Рэентам паднялі зноў трывогу:
Адзін усё сваёй хваліўся Сангушкоўкай,
Другі — балабаноўскаю Сагалясоўкай.

Тут мовіў Падкаморы: «Пан Суддзя, суседзе!
Па праву ў пераможцы вамі ксёндз узведзен,
Ды цяжка меркаваць, хто быў другім між вамі,
Чыёй заслугі больш. Вы ж ведаеце самі,
Што роўныя вы ўменнем, спрытам і адвагай.
Але, абмеркаваўшы справу ўсю з увагай,
Сцвярджаю: Граф з Тадэвушам — два чалавекі,
Што сёння найбліжэй былі ад небяспекі,
Дык скура ім належыць. Але мне здаецца,
Што ад яе Тадэвуш зараз адрачэцца,
Як маладзейшы, а пан Граф трафей той прыме,
Дык хай ён упрыгожыць дом яго і імя.
І гэта памятка сягонняшняй аблавы,
Як сімвал, хай вядзе вас, Граф, да новай славы».

І з думкай, што уцешыў Графа, сеў у крэсла.
Не ведаў, што прамова Графу боль прынесла,
Бо той, на першае трафея ўспамінанне
Падняў міжвольна зрок на лбы аленяў, ланяў,
На рогі, што тырчэлі, быццам лес лаўровы,
Хаваныя ў вянкі нашчадкам на галовы,
На рад партрэтаў, што ўпрыгожвалі філяры,
На герб Паўкозіц на скляпення ўсім абшары,
І часы даўнія над ім загаварылі.

Прачнуўся, ўспомніў, дзе гасціў у гэтай хвілі.
Сваяк Гарэшкаў у свой дом гасцём прыняты,
З Сапліцаю балюе, з ворагам заўзятым!
А рэўнасць горкая, якой не мог пазбыцца,
Тым больш распальвала яго супроць Сапліцаў.

Дык мовіў горка: «Дзе ў маім змясціцца доме
Падарку вашаму багатаму такому!
Пакінем лепш мядзведзя тут пакрасавацца,
Пакуль яго Суддзя мне не аддасць з палацам».

Уцяміўшы, куды хінецца Графа мова,
Пан Падкаморы табакеркай просіць слова.

«Пахвалы варты вы,— прамовіў,— Граф, суседзе,
Што ў думках справы маеце на'т пры абедзе,
Не так, як большасць панічоў такого ўзросту,
Што рахаваць не любіць. Я скажу па-просту,
Што суд ураз закончыць згодай мы маглі бы,
Бо справа тут датычыць дворнае сялібы.
Я маю і праект, як можна замяніцца
Зямлёй»... І стаў казаць, задумаўшы спыніцца
Над тым, якія мае ён замены планы.
Ужо ў паўмовы быў, ды рух неспадзяваны
Падняўся пры канцы стала: адны штось заўважалі,
Паказвалі другім. І ўсе звярнулі ў залі
Галовы ў кут, як каласы, што іх кранула
Уздыхам ветру і у іншы бок нагнула.

З кута, дзе быў партрэт старога пана,
Апошняга Гарэшкі, з форткі, што схавана
Была дасціпна за масіўныя філяры,
З'явілася пастаць, падобная да мары:
Гервазы. Па аблічы, росце распазналі
І па той куртцы, што Паўкозіцы ўкрывалі.
Ступаў ён, быццам слуп, прамы, нямы, суровы,
Не зняўшы шапкі, не шануючы прамовы.
Трымаў ён ключ вялікі, як кінжал блішчасты,
І стаў у шафе штось пакручваць, нечым шастаць.

У двух кутах каля філяраў у той залі

У шафах двух старых гадзіннікі стаялі,
Два дзівакі, што з сонцам не былі ўжо ў згодзе:
Паўдня паказвалі тады, як дзень сыходзіў.
Гервазы папраўляць не думаў тых машынаў,
Але і без дагляду ўсё ж іх не пакінуў
І катаваў ключом штовечар вельмі дбала,
А зараз вось пара накручвання настала.
У час, як Падкаморы кіраваў увагу
На важнасць справы, Ключнік пацягнў за вагу —
Заскрыгатаў у шафе механізм іржавы.
Спыніўся Падкаморы ад такое справы.
«Браток,— сказаў,— спыніся з працай пільнай гэтай».
І прадаўжаў далей. А той са злоснай мэтай
Яшчэ мацней загрукатаў другою гірай.
Тут гіль, што зверху быў, кіўнуўся над задзірай
І, крыллямі б'ючы, куранты грацъ сабраўся.
Ён спрытна змайстраваны, толькі сапсаваўся,
Дык заікаўся і пішчаў штораз то горай.
Тут госці ў смех, зноў мусіў змоўкнуць Падкаморы.
«Гэй, Ключнік,— крыкнуў,— або лепш, пугач-начніца,
Калі шануеш дзюбу, раджу прыпыніцца!»
Гервазы, не ўстрашаны гразьбой такою,
Апёрся на гадзіннік праваю рукою,
А леваю узяўся ў бок і ў той паставе:
«Падкамарэньку,— мовіў,— жартаваць вы ўправе,
Хоць меншы верабей за пугача, ды дома
Ён многа адважнейшы — гэта вам вядома.
А Ключнік не пугач, вось хто ў чужую хату
Ўлез ноччу, той пугач, і я яму дам плату».
«Вон! Вон яго!»— ўзарваўся Падкаморы.

«Пане,
Пан Граф,— азваўся Ключнік,— хай пан толькі гляне:
Ужо і так ваш гонар пляміцца даволі,
Што вы з Сапліцамі п'яце ў адным застоллі.
І трэба ж, каб мяне, замковага служаку,
Гарэшкаў ключніка лічылі за сабаку
Ў паноў маіх палацы? Як пан гэта зносіць?»
Тут закрычаў Пратазы: «Сціхніце ўсе! Досыць!
На ўказ! Вось я, Пратазы Бальтазар Брахальскі,
Імён двух, генерал калісьці трыбунальскі,

Па-просту — Возны, тут выказваю сцвярджэнне,
У сведкі беручы ўсё гэта акружэнне
І заклікаючы на следства Асасора,
Бо на законах і правах мая апора,
У справах шанаванага Суддзі Сапліцы
З прычын інкурсіі — наезду на граніцы
І ў замку гвалту: праўна ім Суддзя ўладае,
А доказ вось: у замку ён за стол сядае».
«Брахун!»— ускрыкнуў Ключнік,— на вось за заслугі!»
І пук сваіх ключоў, рвануўшы ад папругі,
Крутнуў над галавой і выпусціў з размахам.
Жалезны жмут мільгнуў, як з прашчы; простым шляхам
Ён пэўне б лоб Пратазаму разбіў на чвэрці,
Ды, шчасцем, той схінуўся і не даўся смерці.

Усе ўсхапіліся і нейкі час маўчалі,
Суддзя ўскрыкнуў: «Гэй, хлапцы, чаго пасталі?
Звязаць яго!» І чэлядзь кінулася жвава
Праходам вузкім між сцяной і лавай,
Але ім крэслам Граф загарадзіў дарогу
І, на апоры той умацаваўшы ногі:
«Стоп!— крыкнуў,— не дазволю, пан Суддзя, нікому
Майго слугу пакрыўдзіць у маім жа дому!
Хто мае скаргу на яго, сказаць мне можа!»

Тут глянуў Падкаморы на яго варожа:
«Без вашай дапамогі пакараць я ў сіле
Шляхцюшку злоснага, [redacted] вас мы б, Граф, прасілі
Прыпомніць, што прысвойваць замак 'шчэ зарана,
Мы за сталом не ў вас мо, а ў другога пана.
Сядзіце ціха і ўшануйце, як не гэту
Сівую галаву, дык першы чын павету!»

«А што мне? — буркнуў Граф,— даволі слоў між намі.
Нудзіце іншых паважаннем і чынамі!
Даволі глупства, што заняўся з вамі п'янствам,
Якое вось заканчваецца грубіянствам.
Вы мне яшчэ адкажаце за ўсе абразы!
Убачымся цвярозымі! За мной, Гервазы!»
Адказу гэтага ніяк не спадзяваўся
Пан Падкаморы, ён віна падліць узяўся,

Ды збіты Графа грубасцю, як громам,
Апёрся на кілішак бутлем нерухомым.
Схіліўшы галаву убок, наставіў вуха
І вочы шырака раскрыў, сказаў штось глуха,
Пасля зноў моўчкі чарку з гэткай сілай сціснуў,
Што звонка пырскнула, струмень віна аж свіснуў
У вочы і, нібы ў душу падсыпаў жару —
Так бліснуў зрок, і чырвань хлынула да твару.
Ўсхапіўся гаварыць і перш штось невыразна
Малоў, пакуль праз зубы выціснуў: «Ад... блазна...
Вось я! Ах ты, Графчук! Тамаш! Дзе шабля? Я тут
Табе навучку дам! Ты, блазан! Пойдзеш к кату!
Урады, ўвагі нудзяць вушка без прывычкі!
Вось зараз паласну цябе праз завушнічкі!
За дзверы! Вон! Тамаш, дай шаблю мне ў той хвілі!»

Тут Падкаморага наўкола абступілі,
Суддзя ўхапіў за рукі: «Гэта наша справа!
Я першы вызваны. За мной адпомсціць права!
Пратазы, шаблю! Зараз ён мне тут паскача!»
Тадэвуш прыпыніў Суддзю: «О не! Задача
Утаймаваць яго павінна мне застацца,
А вам няёмка з гэткім фарсуном вязацца.
Пакіньце гэта мне, я дам яму навуку.
А ты, што на старых сваю ўзнімаеш руку,
Пакажаш заўтра нам, якога ты пакрою,
Што ты за рыцар, заўтра знойдзем пляц і зброю,
А сёння, покуль цэл, ідзі!»

І добра радзіў,
Бо Ключнік з Графам апынуліся ва ўладзе
Абураных людзей, дзе адыход быў цяжкі,
А тут ужо з канца стала ляцелі пляшкі
Над Графа галавой. Жанчыны ўсе ў трывозе —
У плач, а Талімэна ў слабасці к падлозе
Хінуцца стала, раптам крыкнуўшы жалосна,
Пасля на рукі Графу ўпала і павісла млосна
Грудзьмі на грудзі у бяспамяцтве ад жаху.
А Граф, хоць злы, стрымацца мусіў у размаху,
Стаў церці, ажыўляць.

У той жа час Гервазы

Пад градам пляшак, табурэтаў, хоць не зразу,
Хістацца стаў. А чэлядзь, ссунуўшы рукавы,
Натоўпам бегла да яго. Ды тутка ў справы
Ўступіла Зося: хутка скокнула к старому
І засланіла ад напасці і пагрому.
Стрымаліся. Гервазы трохі ўзад падаўся
І знік з вачэй. Шукалі, дзе пад стол схаваўся,
А ён з канца другога вынырнуў, як з тоні,
І, лаву падхапіўшы ў дужыя далоні,
Крутнуўся, як вятрак. Уміг суцішыў залу,
І разам з Графам сталі адступаць памалу,
Заслоненыя лавай, к дзверцам за філяры.
А тут стары, зірнуўшы ворагам у твары,
Няўпэўнена хвіліну думаў: адступіцца
Ці ў бітву з новай зброяй раз яшчэ пусціцца.
Другое выбраў: лаву, як таран для муру,
Узад падаў дзеля размаху, ўсю фігуру
Напружыў і хацеў папхнуць, зрабіць дарогу,
Ды Войскага заўважыў і адчуў трывогу.
Сядзеў спакойна Войскі і з прыжмурам вока,
Здавалася, задумаўся над чымсь глыбока.
Але як з Падкаморым Граф пачаў спрачацца
І пагражаць Суддзі, стары аддаў табацы
Належнае і стаў ацэньваць Графа крокі.
Пан Войскі быў Суддзі якісь сваяк далёкі
І, жывучы здаўна ў яго гасцінным доме,
Так сябру спачуваў, як, пэўне, больш нікому.
Дык зацікаўлены ўсёй гэтай валтузнёю,
Руку на стол дастаў угору даланёю
І палажыў на ёй нож тронкамі да ногця
Ўказальніка, лязом павернуты да локця,
І стаў ківаць рукою, быццам забаўляўся,
Прытым у Графа безупынна углядаўся.

Мастацтва кідання нажоў, страшное ў звадзе,
У той час у Літве было ўжо ў заняпадзе
І між старымі. Ключнік кідаў нож нярэдка,
Але ніхто так не пускаў, як Войскі, метка.
Відаць па руху рук, што нож запусціць з жарам,
А па вачах, што ў Графа цэліцца з ударам
(Ў апошняга з Гарэшкаў, хоць і па кудзелі).

Не ўсе з прысутных рухі тыя зразумелі.
Збялеў Гервазы, засланяе Графа лавай,
Здае к дзвярам. А вокал крык: «Лавіце! Жвава!»

Як воўк, калі яго над падаллю застануць,
Рванецца ў гурт сабак, убок не ўспеўшы глянуць,
І гоніць іх: вось-вось рване, ды сярод брэху
Пачуе трэск курка — на новую памеху
Вачыма косіць. Бачыць: цалкам недалёка
Стралок прыкленчыў, к стрэльбе прытуліўшы вока,
Кранае спуск і рулю на яго наводзіць.
Воўк туліць хвост і ўміг на ўцёкі пераходзіць,
А псярня з брэхам жудкім клубіцца зноў ззаду,
За кудлы рве. Ён на сабак знайшоў бы раду,
Бо ледзь зірне, пашчэмкай плясне, клык аголіць,
Уся арава рассыпаецца й скуголіць.
Так і Гервазы грознай адступаў паставай,
Вачыма ворага спыняючы і лавай,
Пакуль не ўскочылі абодва ў цьму фрамугі.

«Лаві!» — крычалі, бегучы за імі, слугі.
Аж раптам над галовамі неспадзявана
На хорах Ключнік паявіўся ля аргана
І з трэскам алавяныя пачаў рваць трубы.
І, пэўне, шмат каго прывёў бы да загубы,
Ды госці ўжо таўпіцца пачалі ў парозе.
І слугі не ўстаялі, хутка ўсе ў трывозе,
Ледзь што-мага хапіўшы, следам падаліся
І розных рэчаў, і начыння шмат зракліся.
А хто ж, не чуткі ні на ўдары, ні абразы,
Апошнім адступіў? — Брахальскі Пратазы.
Ён, стоячы ў Суддзі за крэслам непарушна,
Цягнуў асведчанне ўсё тое ж раўнадушна
І, толькі скончыўшы, пляц кінуў апусцелы,
Дзе засталіся грузы і пабітых целы.

Людскіх ахвяраў не было, але ўсе лавы
Амаль без ног былі, а голы стол кульгавы
Злёг на талерак, місак гурт, вінам заліты,
Як рыцар на шчыты, з каня ў змаганні збіты.
А ўкруг ляжаць індычак, куранятак цельцы,

А з іх тырчаць нажы і ўбітыя відэльцы.

І хутка ўжо ў старым Гарэшкаўскім будынку
Вяртацца пачало ўсё зноў да супачынку.
Згушчаўся змрок. А рэшткі панскае вячэры
Ляжаць, як ежа для дзядоў, што, згодна веры
Народнай, сходзяцца на заклінанняў словы.
З-пад даху адгукнуліся ўжо тройчы совы,
Як гусляры, нібы ўсход месяца віталі,
Якога водбліск пранікаў з надхмарнай далі
З дрыжаннем светлым. І сярод начное цішы
Праз дзіры пацукі павылезлі і мышы,
Грызуць і п'юць. І толькі часам стукне глуха
Шампанскага бутэлька за здароўе духаў.

А на другім паверсе ў той жа час у залі,
Якую некалі люстэркаваю звалі,
Стаяў Граф на балконе насупроціў брамы
І ветрам халадаўся. Рухам з нейкай драмы
Сурдут з пляча спусціў, палою ахінуўся
І быццам у плашчы шырокім апынуўся.
Гервазы ў кут з кута хадзіў цяжкой ступою,
І кожна повен дум гутрыў сам з сабою.
Граф мовіў: «Пісталеты, а як не — палашы!»
Гервазы паўтараў: «Зямля і замак нашы!»
«Пляменніка і дзядзьку,— ўскрыкваў Граф,— кліч к бою!
Увесь іх род!» «Калі вы хочаце спакою,—
Выкрыкваў Ключнік,— замак, землі адбірайце,
Пан Граф, нічога ім не пакідайце!
Нашто судзіцца вам, мапанку? Суд кароткі:
Чатыры сотні год жылі тут вашы продкі.
Зямлі аднялі шмат дзялягі Таргавіцы
І перадалі, як пан ведаеш, Сапліцы.
Усё забраць ад іх, не толькі нашу долю,
За кошты ўсе судовыя, за самаволю!
Я вам не раз казаў: наездам праў дабіцца!
Я вам не раз казаў: даволі ўжо судзіцца!
Даўней бывала так: хто раз зямлю здабудзе,
Той пан. У полі выйграй, дык прысудзяць суддзі.
А што датычыцца з Сапліцам даўняй звады,
Дык тут не суд, а мой Сцізорычак дасць рады.

А як Мацей паможа з Розгай весці спрэчку,
То мы, мапанку, ўдвух з Сапліцаў зробім сечку».
«О брава!— ўскрыкнуў Граф.— Твой план гота-сармацкі
Мілейшы мне на шмат, чым гоман адвакацкі.
Ты ведаеш, на ўсю краіну шуму будзе,
Бо аб падобных справах і не помняць людзі,
Дык пагуляем. За маё тут прабыванне,
За два гады, хто біўся? За мяжу сяляне!
А ў тым нашэсці нашым кроў паліцца можа.
Я раз, калі яшчэ бываў у падарожжах,
Такі паход праводзіў з князем у Сыцылі.
Тады ў яго бандыты зяця захапілі
І выкупу ад сваякоў патрабавалі.
Мы хутка слугаў і васалаў пазбіралі
І — к ім. Я сам аж двух забіў з таго іх зброду,
У табар іхні ўскочыў, вязню даў свабоду.
Ах, дарагі Гервазы! Што за трыумфальны
Быў наш зварот дамоў геройска-феадальны!
Народ нас з кветкамі сустрэў, а дочка князя
На грудзі ўпала мне ва ўдзячнасці й экстазе.
Калі ж прыбыў я ўжо ў Палерма, ўсе газеты
І ўсе жанчыны славілі выпадак гэты.
І на’т раманс надрукавалі аб здарэнні,
Дзе прозвішча маё названа і найменні.
Раманс завецца «*Граф, або Пра таямніцы*
Бірбанта-рокка замка». Ці тут ёсць цямніцы?»
«Ёсць,— адказаў Гервазы,— варта падзівіцца.
Было ў іх і віно, ды выпілі Сапліцы».
«Жакеяў,— Граф сказаў,— таксама ўзброіць можам,
Васалаў клікнем з сёл». «Лакеяў? Крый вас, Божа!—
Гервазы ўскрыкнуў.— Вы разважце толькі самі,
Які ж наезд з лакеямі ды з мужыкамі?
Не цяміце ў наездах, бачу, вы нічога.
Вусалаў — рэч другая. Вусачы — падмога!
А мы ў засценках лёгка знойдзем іх, мапанку!
Адно даць знаць у Добрынь, Центычы, Рубанку.
Здаўна там шляхта рыцарская пражывае
І ад вякоў Гарэшкаў роду спачувае,
Яны Сапліцаў ненавідзяць усе чыста,
Адтуль вось і збяру я вусачоў са трыста.
Мая ў тым справа. Вы ж вяртайцеся ў палацы

Паспаць, бо заўтра вас чакае многа працы.
Пара даўно: пяюць другія пеўні, пане.
Я папільную замка, покуль дзень настане.
І ў Добрынь вырушу, як след, з самога ранку».

На словы гэтыя Граф адступіўся з ганку
І глянуў, адыходзячы, ў дзіру байніцы.
А ўбачыўшы агнёў шмат у двары Сапліцы:
«Ілюмінуйце!— крыкнуў,— заўтра будзе змрочна
Ў вас, а ў замку светла — гэта ідавочна!"

Гервазы сеў у кут, да сценкі прытуліўся
І галавою, поўнай дум, уніз хіліўся,
А месяц асвяціў ягоны чэрап лысы.
На ім стары вычэрчваў пальцам знакі, рысы —
Відаць, што распрацоўваў новы план ваенны.
На вочы стаў насоўвацца цяжар каменны,
Дык рушыў галавой, каб цалкам не забыцца,
І, па штодзённай звычцы, спрабаваў маліцца.
Але паміж адной малітвай і другою
Пачалі мары плысці доўгай чарадою:
І Ключнік бачыць зноў паноў з Гарэшкаў роду —
Усе яны са зброяй, з імі шмат народу.
А кожны круціць вус, глядзіць сурова,
Замерваецца шабляй грозна, хоць без слова.
За імі воддаль ціхі цень адзін крануўся
З крывавымі грудзьмі. Гервазы здрыгануўся,
Бо Стольніка пазнаў, пачаў хрысціцца скора,
Гнаць сон цяжкі. А каб вярнуць сабе бадзёрасць,
Маліцца зной пачаў за ўсіх памёршых душы.
Зноў склеіліся вочы, зазванілі вушы.
І бачыць гурму шляхты, сонечную зброю:
Наезд! Карэлічы! Вядзе ўсіх Рымша к бою!
І бачыць сам сябе, як конны з грозным крыкам
Ляціць у бой з мячом бязлітасным вялікім;
Расшпіленая рвецца ўгору тарататка,
І з вуха з'ехала назад канфедэратка.
Ляціць ён і сустрэчных валіць, рэжа, коле
І на канец Сапліцу паліць у стадоле.
Ды вось паблыталіся думкі бесталкова,
І так заснуў апошні ключнік Гарашкова.

КНІГА ШОСТАЯ • ЗАСЦЕНАК

Змест: Першыя ваенныя рухі наезду. Паход Пратазага. Робак з панам Суддзём радзяцца пра грамадскія справы. Працяг бескарыснага паходу Пратазага. Урывак пра каноплі. Шляхоцкі засценак Дабрын. Апісанне сялібы і асобы Мацька Дабрынскага.

Няўзнак світанне кралася з сырога змроку,
Дзень без румянца несучы, без свету ў воку.
Хоць дзень настаў, ён ледзь прыкметны праз туманы.
Імгла вісела над зямлёй, як саламяны
Застрэшак над хацінай літвіна. На ўсходзе
Відаць на небе па рассветленым абводзе,
Што сонца ўстала, што ўзнімаецца над нівай,
Але, яшчэ заспанае, ідзе ляніва.

Па прыкладу нябёсаў і зямля заспала.
Пазней на луг жывёла выйшла, крочыць вяла
І зайцаў спозненых трывожыць пры сняданку.
Звычайна ў гай яны ўжо скачуць на світанку,
А ў сённяшняй імгле то хрумстаюць макрыцу,
То скачуць парамі, то ў гурт прабуюць збіцца,
Капаюцца ў раллі, гуляюць на прасторы.
Спалоханыя, ў лес бягуць уздоўж разоры.

І ў лесе цішыня. Не хочацца птушыне
Пяяць, расу атрэсла, сеўшы на галіне,
Галоўку ўціснула ды жмурыцца ў дрымоце
І ўсё чакае сонца. Дзесьці на балоце
Клякоча бусел і, абмокшыя, ўсё ранне
Працяжна каркаюць вароны у тумане,
Абрыдлыя сялянам, бо варожаць слоту.
Сяляне ўжо даўно ўзяліся за работу.

Пачаўся жнеяў спеў працяглы і маркотны,
Так сумны, аднастайны, як дзень гэты слотны,
І тым сумнейшы, што ў імгле без рэха гіне.
Вось хруснулі сярпы у спелай азіміне,
І рад касцоў сячэ атаву на лагчыне,
Насвістваючы песню; а ў канцы пакосаў
Спыняюцца ўсе, менцяць або клеплюць косы.

Людзей не ўбачыш, толькі чуецца ў тумане
Звон кос, сярпоў ды песняў стройнае гучанне.

А аканом, на сноп прысеўшы сярод збожжа,
Маркоціцца, за працаю сачыць не можа,
На тракт, на скрыжаванне хіліць зрок цікавы,
Дзе незвычайныя заўважыў справы.

Гасцінцам, па дарогах з самага ўжо ранку
Снуюць падводы. Вось мужыцкую фурманку
Мінае брычка, быццам пошта, ў поўным чвале,
За ёй бяжыць другая, трэцюю дагналі.
Налева пасланец матнуўся, бы ў пагоні,
А справа праскакала больш дзесятка коней.
Куды спяшаюцца ўсе гэтак — невядома.
Дзівіла гэта ўсё надзвычай аканома,
Устаў ён са снапа і доўга над дарогай
Стаяў, хацеў спытаць, ды не спыніў нікога
І не пазнаў. Мігаюць коннікі, як цені,
І толькі стук капыт чуваць у аддаленні
І, што больш дзіўна, бразганне халоднай зброі.
Дык аканом і рад, і трохі ў неспакоі,
Бо хоць тады ў Літве быў час зусім спакойны,
Ды чуткі нейкія насіліся пра войны,
Пра Францыю, Дамброўскага, пра Банапарта.
Няўжо вайну той рух варожыць? Ведаць варта.
І аканом пабег Суддзі пра ўсё данесці,
Ну і даведацца пра тое-сёе ўрэшце.

А ў Сапліцове ўсе пасля ўчарашняй звады
Усталі ў злым настроі і з сябе не рады.
Дарма Вайшчанка дамам пасіянсы ставіць,
Дарма нясуць мужчынам карты, не цікавіць
Нішто. Мужчыны з люлькамі ў кутках сядзелі,
Жанчыны ж заняліся дамскім рукадзеллем.
Спяць нават мухі.

Войскі, стомлены нагладка
Маўчаннем, вырушыў на кухню да чалядкі
Паслухаць гоману і ўбачыць, чым заняты
Бурклівы кухар, ахмістрыня, кухараты.

Прысеўшы там, аддаўся ўвесь прыемным марам
Пад рух ражноў, што павярталіся над жарам.

Суддзя, замкнуўшыся ў сябе, пісаў ад рання,
А Возны на двары таміўся ад чакання.
Аж вось Суддзя закончыў, Вознага ў дом кліча
І ўголас іск чытае, схмурыўшы аблічча,
На Графа за знявагу гонару, абразы,
За гвалты і разбой, што дапусціў Гервазы,
А на абодвух за пагрозы і за шкоды,
Учыненыя імі з гэтай жа нагоды.
Іск трэба вусна аб'явіць, абавязкова
Да сонца заходу. Пратазы рад, без слова
Прымае ад Суддзі пакет для даручэння,
А сэрца скача ў самаго з задавальнення.
Ад думкі аднае пра суд — адмаладзіўся,
Успомніў, колькі з іскамі ён нахадзіўся
Па гузакі і, як-ніяк, па ўзнагароды.
Так вось салдат, які правёў у войнах годы,
І ў больніцы ляжыць калекам адзінокім,
Пачуўшы бубна стук ці кліч трубы далёкі,
Праз сон ускрыкне: «Ў бой, браты салдаты!» —
І на назе драўлянай скача вон з палаты
Так хутка, што ніхто дагнаць яго не можа.

Пратазы апранацца стаў у падарожжа,
Ды не ўскладае кунтуша ані жупана —
Адзежа гэта на пару судоў схавана.
Ён для дарогі мае іншае адзенне:
Шырокія райтузы, куртку па калені,
Якой на гузіках падшпільваюцца полы
Або спускаюцца. Таксама могуць долу
Спускацца ўверх падвязаныя шапкі вушы.
Апрануты так, з палкай пехатою рушыў,
Бо Возны перад справай, як шпіён ваенны,
Пад выгляд маскіруецца зусім адменны.

Каб Возны не так спешна выйшаў у дарогу,
То іскам тым пацешыўся б зусім не многа,
Бо ў Сапліцове перайначыліся планы.
Ксёндз Робак да Суддзі прыбег усхваляваны

І кажа: «Вось бяда, Суддзя, нам з цёткай гэтай,
З той Талімэнай, ветрагонам і какетай.
Як Зося апынулася ў сірочым стане,
Аддаў яе пан Яцак ёй на выхаванне,
Пачуўшы, што яна разумная, свет знае,
А бачу, што яна муціць нам пачынае.
Тадэвуша звяла інтрыгамі сваімі
І Графа баламуціць — круціць абудвымі.
Дык абмяркуйма, як пазбыцца гэтай цёткі,
Бо не агледзешся, як тут паўстануць плёткі,
Злы прыклад, нават звады з гэтае нагоды
І перашкодзяць з Графам вам прыйсці да згоды».
«Да згоды?!— закрычаў Суддзя усхваляваны,—
Са згодай скончана, план згоды разарваны!»
«А гэта што?— ускрыкнуў Робак.— Дзе ж галовы?
Што, ваша, баеш? Зноў скандал якісьці новы?»
«Віна тут не мая,— сказаў Суддзя,— вось суддзям
Даказана ўсё Графава нахабства будзе.
Латруга і Гервазы. Ды суд прыме меры!
Шкада, што не былі вы, ксенжа, на вячэры,
Пасведчылі б, як страшна Граф мяне абразіў».
«Пашто ж, пан,— крыкнуў Робак,— у руіны ўлазіў?
Я гэтак замка не цярплю. І больш нічога
Мяне туды не ўцягне. Вось зноў кара Бога!
Як там было? Скажы! Зноў трэба ўсё наладзіць.
Мяне дурнота ваша пачынае гадзіць.
Важнейшыя ёсць справы, чым мірыць разлады,
Ды раз яшчэ зміру». «Змірыць? Без вашай рады
Абыдзецца. А вы лепш ціхенька сядзіце,—
Сказаў Суддзя са злосцю.— На табе! Глядзіце!
Якісьці там манах мне дасць загад мірыцца!
Знай, ваша, што мірыцца не прывык Сапліца,
Падаў у суд, дык выйграе. Выпадкі ў нас бывалі,
Што ў шостым пакаленні суд мы выйгравалі.
Даволі глупства, што па вашаму жаданню
Я трэці раз склікаю суд размежавання,
А сёння згоды ўжо няма, няма між намі!
(Выкрыкваў і хадзіў, і біў як вол нагамі.)
Апроч таго, за свой нахабны, злосны ўчынак
Хай Граф нас перапросіць, не — дык паядынак!»
«Што ж будзе, як аб тым даведаецца Яцак?

Памрэ ад жалю, бо не можна забывацца,
Што замак ад Сапліцаў вынес шмат благога.
Ах, брат, глядзі, каб гора не было замнога!
Ты ведаеш, што землі замка Таргавіца
Забрала, а пасля перадала Сапліцам,
І Яцак за грахі пакляўся перад Богам,
Што верне ўсё назад да самага малога,
Дык у апеку ўзяў Гарэшкі ўнучку Зосю.
Плаціць за выхаванне многа ўжо прыйшлося.
А ён хацеў яе з Тадэвушам сасватаць
І гэтак дзве нязгодныя сям'і пабратаць,
Наследніцы аддаць, на што ў яе ёсць права».
«Што мне?— сказаў Суддзя.— А мне якая справа?
Я нават і не бачыўся ніколі з Яцкам,
Ледзь чуў і аб жыцці ягоным гайдамацкім.
У езуітаў я вучыўся ў тыя годы,
Пасля прыдворным быў у замку ваяводы.
Маёмасць далі, я узяў, прыняў і Зосю,
Глядзеў яе і дбаю аб далейшым лёсе,
Ды бабская гісторыя ўжо мне дадзела!
Пасля, чаго Граф лезе ў не свае надзелы?
З якім да замка правам? Скуль яно узята?
Гарэшкам ён — вадой на кісялі дзесятай!
Ён лаецца, а я павінен з ім мірыцца?!»
«Брат,— ксёндз сказаў,— прычыны ёсць, пашто таіцца.
Ты помніш, Яцак думаў слаць у войска сына,
Пасля ў Літве пакінуў. Што тут за прычына?
Вось ён радзіме тутка больш патрэбным будзе.
Ты ж ведаеш, пра што вакол гавораць людзі,
Пра тое ж гаварыў і я не раз, бывала,
А вось цяпер сказаць усё пара настала!
Тут справы важныя, мой брат: вайна і годзе!
Вайна за Польшчу! Браце! Будзем на свабодзе!
Вайна вось-вось пачнецца! Едучы таёмна
Сюды, фарпосты бачыў я ўжо каля Нёмна.
Напаляон збірае гэтулькі народу,
Што свет не помніць, чалавек не бачыў з роду.
З французамі ідзе і польскі корпус цэлы:
Дамброўскі, Панятоўскі і арол наш белы!
Яны ўжо блізка. Хай па першаму наказу
Праз Нёман ступяць, і Радзіма ўскрэсне зразу!»

Суддзя уважна слухаў, склаўшы акуляры,
Глядзеў ксяндзу у вочы: ці ж сапраўды мары
Здзяйсняюцца? Ўздыхнуў, сляза ў вачах свяціла...
Пасля схапіў ксяндза за шыю са ўсёй сілы:
«Ах, ксенжа,— ўскрыкваў,— ды ці толькі гэта праўда?
Ах, ксенжа,— паўтараў,— ці толькі гэта праўда?
Нас столькі зводзілі! А помніш, як казалі:
Напаляон ідзе! І мы тады чакалі.
Казалі: ён у Польшчы, ў Прусах, ля граніцы,
Да нас ідзе! А ён у Тыльжы стаў мірыцца.
Ці толькі гэта праўда? Мо ізноў памылка?»
«Як Бог на небе, праўда!» — мовіў Робак пылка.
«Хай Бог благаславіць вас тым, чаго вам трэба,—
Сказаў Суддзя з паднятымі рукамі ў неба,—
Не скаешся ў пасольстве, божы чалавеча,
Я дам на манастыр твой сотні дзве авечак.
Ты ўчора на каштанку, ксенжа, заглядаўся,
Гняды мой, ведаю, табе быў спадабаўся,
Сягоння запрагаю я ў твой воз абое.
Прасі, што хочаш зараз, я аддам любое,
Ды толькі ведай: з Графам згоды ў нас не будзе,
Аб гэтым не прасі, няхай рашаюць суддзі,
І ўсё тут».

Ксёндз, упёршыся ў Суддзю вачыма,
Аж рукі заламаў. Паціснуўшы плячыма,
Сказаў: «Калі Напаляон нясе свабоду
І свет дрыжыць, ты можаш думаць пра нязгоду?
Такіх падзеяў незвычайных ход пазнаўшы,
Няўжо чакаць спакойна будзеш рукі склаўшы,
Калі ўжо дзейнічаць пара?» «Што на думцы маеш?» —
Спытаў Суддзя. «Няўжо яшчэ не адчуваеш
Душой сваёю дум маіх? Ах, браце мілы!
Калі ў табе Сапліцаў кроў і досыць сілы,
Глядзі: французы рушаць спераду ў змаганне,
А што, каб ззаду нам узняць тады паўстанне?
Як думаеш? «Пагоня» хай заржэ, на Жмудзі
Няхай «Мядзведзь» раўне, і ўміг паўстануць людзі.
Каб з тысячу спачатку ці хоць з палавіну
Сабраць, а там паднялі б мы і ўсю краіну.
І вось, каб мы, здабыўшы тутка перамогу,

Кніга шостая
Мацей з Дабрына

Книга шестая
Матек с Добжина

Księga szósta
Maciek z Dobrzyna

Сустрэць выбаўцаў нашых выйшлі на дарогу!
Ідзём, а імператар, здзіўлены не мала,
Пытае: «Хто там?» Мы крычым: «Літва паўстала!
Дазволь нам, кесар, з арміяй тваёй злучыцца!»
Спытае ён: «Хто камандзір?» «Суддзя Сапліца!»
Хто смеў бы папракнуць тады нас Таргавіцай?
Браток, пакуль стаяць Панарам, Нёмну плысці,
Датуль Сапліцаў імю з памяці не выйсці!
Унукаў, праўнукаў Ягайлава сталіца
Паказваць будзе пальцам: «Гляньце, вось Сапліца,
З Сапліцаў тых, што першыя ўзнялі паўстанне».

Суддзя на гэта: «Хто ды што казаць там стане,
Дык гэтым галава мая найменш занята.
Нічым не вінаваты я ва ўчынках брата,
Палітыкай таксама я не забаўляўся,
А толькі абавязкі выканаць стараўся.
Я — шляхціц і ахвотна сцёр бы пляму дому.
Ахвотна паслужу я краю дарагому.
Душу яму аддам. Не лепшы я з ваякаў,
Ды й мой палаш таму-сяму пакінуў знакаў.
Раз я на сейміку адным у бой паклікаў
І ў паядынку зраніў двух братоў Бузвікаў,
Што... ды не ў гэтым справа. Як тут разабрацца,
Ці трэба неадкладна ў поле выбірацца?
Стралкоў сабраць не цяжка. Пораху мы маем
І некалькі гарматак у ксяндза хаваем,
А ў Янкеля, я знаю, ёсць жалезкі к пікам,
Што будуць годныя і якасцю і лікам.
Жалезкі гэтыя прывезены з Крулеўца
Тайком, а зараз мы да іх наробім дрэўкаў.
І шабляў хопіць. Шляхту конна ўміг пасадзім,
Я — на чале з пляменнікам, а там — паглядзім!»

«Вось кроў паляка!— ўскрыкнуў бернардын,— не скрыю,
Я гэтага й чакаў! — і згроб Суддзю за шыю. —
«Ты сын Сапліцаў, ты прыслужышся радзіме
І з братніх він цяжкіх сваё ачысціш імя.
Ты быў мне мілы заўсягды, а з гэтай хвілі
Ты мне, як брат, нас справы зараз параднілі.
Мы падрыхтуемся, бо рушым не адразу,

Я месца вызначу і час, чакай наказу.
Я знаю, цар ганцоў паслаў да Банапарта —
Прадоўжыць мір ён дабіваецца упарта,
Але цяпер яго старанне мала варта.
Француз Біньён з напалеонаўскае рады
Гаворыць, што нічым закончацца нарады,
Што быць вайне. А наш князь Юзаф тому рады,
Мяне сюды ў Літву направіў ён з наказам
Разведаць, ці не хочаце вы з Польшчай разам
За кесарам ісці, як многія народы,
І ў чым ваш доказ, што чакаеце свабоды.
Тым часам, браце, з Графам трэба ўсё наладзіць.
Хоць ён дзівак, фантаст, радзіме ён не здрадзіць,
Ён добры патрыёт і справе дапаможа.
Бо кожны з дзівакоў карысць прынесці можа,
І нават могуць дурнаватыя змагацца,
Калі захочам імі мы апякавацца.
Граф — пан і ў шляхты навакольнай у пашане,
Па прыкладу яго і ўвесь павет паўстане.
Маёмасць знаючы яго, разважыць кожан:
Калі паны ідуць, быць рызыкі не можа.
Дык вось бягу к яму». «Хай так сябе не ўзносіць,—
Сказаў Суддзя,— няхай прыедзе, перапросіць
Мяне, бо я ж старэйшы ды і пост займаю!
А справу хай зноў суд арбітраў разбірае...»
Тут ксёндз дзвярыма стукнуў. «Ну дык едзьце з Богам»,—
Сказаў Суддзя.

Ксёндз сеў на воз адразу за парогам,
Б'е пугай, лейцамі сваю варушыць пару.
Загрукатала брычка, ўзняўшы пылу хмару,
Аж ледзь руды каптур з той цемры гляне,
Нібы арол, калі ў аблоках віцца стане.

А Возны быў ужо ад дома Графа блізка.
І, быццам знюхаўшы здалёку сала, ліска
Бяжыць к яму ды безупынна ўсё гадае,
Ці ежа не атручана, ўсё разглядае,
Спыняецца, а то на задніх сядзе лапах
І веерам-хвастом ганяе пах па храпах,—
Так Возны ўбок звярнуў з дарогі, полем крочыць,

Махае палкай, пільна за сялібай сочыць
І, быццам быдла ўбачыўшы, што ўлезла ў шкоду,
Праз луг ідзе, але крадзецца ў бок гароду.
І раптам, нібы гончы драча балотам,
Пабег сагнёны і ў каноплях знік за плотам.

У гэтай цёмналістай і густой расліне
Ля дому ёсць прытулак птушцы і звярыне,
І людзям. Часта заяц, спуджаны ў капусце,
Шукае сховішча ў каноплях, а не ў кусце,
Бо ў гэтых гушчарах няма для харта ходу,
Ганчак жа там яго не зветрыць ад смуроду.
Дваровы там ад бізуноў ці аплявухаў
Хаваўся і сядзеў, пакуль пан гневам бухаў.
Нярэдка ўцёкшым ад ракрутчыны сялянам
Здаралася хавацца ў лесе канапляным.
Таму ў час бітвы ці наездаў, дратаванняў
Бакі абодва не шкадуюць намаганняў,
Каб толькі затрымаць каноплі за сабою,
Бо тым яны карысныя ў хвіліну бою,
Што з хмелевым далей злучаюцца спляценнем,
Спрыяючы атакам ды і адступленням.

Пратазы, хоць быў смелы, не пазбыўся страху,
Бо ўспомніў зараз ад расліны гэтай паху
З даўнейшых часаў некаторыя выпадкі,
Як доказ, што шлях службы Вознага не гладкі:
Прыпомніў Тэльшы і шляхцюгу Дзіндалета,
Які, упёршы ў грудзі дула пісталета,
Пад стол загнаў адчытваць іск сабачым брэхам,
Ды памаглі каноплі — скончылася смехам.
Другі раз Валадковіч, злоснік небывалы,
Што разганяў нарады, ганьбіў трыбуналы,
Прыняўшы раз ад Вознага з суда паперы,
Парваў іх і паставіў гайдукоў на дзверы,
А сам крычаў, падняўшы меч над галавою:
«Зжары свае пісулькі, не дык вось раскрою!»
Стаў есці, аж на лобе ўсталі поту кроплі,
Ды бухнуў праз акно і шуснуў у каноплі.

Хоць на Літве тады была пара другая

І не ўжываў ніхто ні шаблі, ні нагаяў
На Возных, толькі мо хто дзе аблаяў,
Не знаў Пратазы перамены абычаяў.
Даўно ўжо вельмі з іскамі ён не насіўся,
Хоць быў ахвотнік прыслужыцца і прасіўся,
Але Суддзя з увагі на старыя годы
Яму ўсё адмаўляў і скарыстаў з нагоды
Сягоння.

Возны пільна вушы настаўляе —
Навокал ціха, дык рукамі расхінае
Канопляў лес густы, высокі і пахучы
І сунецца, як той плывун, нырнуўшы з кручы.
Ўзняў галаву — наўкола ціш. К сцяне крадзецца —
Наўкола ціш. Праз вокны глянуць давядзецца —
Нікога. Узышоў на ганак, цісне клямку
Са страхам — пуста, быццам дзе ў заклятым замку.
Іск дастае, чытае ўголас аб'яўленне.
Тут стук калёс пачуў і ў сэрцы мітусенне.
Ўцякаць хацеў, ды штосьці дзверы засланіла —
Ксёндз Робак! Вельмі іх сустрэча задзівіла.

А Граф кудысьці вырушыў з дварнёю,
Бо на'т пакінуў дзверы насцеж за сабою.
Відаць, што зброю браў. Ляжалі на падлозе
Двухстволкі, стрэльбы, шрубштакі, пры дапамозе
Якіх наладжвалі, відаць, старую зброю.
Валяўся порах і клакі сярод пакоя.
Ці Граф на паляванне вельмі так спяшаўся?
Пашто ж яму запас халоднай зброі здаўся?
Вось шабля без галоўкі, зломаная шпага —
А зброя падбіралася, відаць, з увагай
З таго, чым шмат гадоў ніхто не карыстаўся.
Ксёндз Робак доўга думаў, пільна прыглядаўся,
Нарэшце ў фальварак распытаць падаўся,
Шукаючы людзей, што ведалі ці чулі,
Дзе Граф. І вось спаткаў нарэшце дзве бабулі,
Якія расказалі, што з сваёй дружынай
Узброены пан Граф падаўся ў бок Дабрына.

Здаўна ў Літве Дабрынскі славіцца засценак

Адвагай шляхціцаў, прыгожасцю паненак.
Даўней багаты, людны, бо калі Ян Трэці
Праз віці вёў мабілізацыю ў павеце,
То прыбыло тады з Дабрына к ваяводзе
Шэсцьсот узброеных мужоў. Сягоння ў родзе
Іх менш, усе збяднелі. Некалі, бывала,
Дабрынскіх шмат на лёгкім хлебе працавала
У войску ці ў паноў вялікіх у палацах,
А зараз мусяць самі аб сабе старацца
І працаваць, як простыя сяляне з вёскі.
Сярмяг не носяць, а капоты у палоскі,
А святам кунтушы. У бедных на'т шляхцянак
Адзежа розніцца ад вопраткі сялянак:
Яны ўсе ў крамных ходзяць блузах і спаднічках,
Кароў пасуць не ў лапцях, але ў чаравічках
І збожжа жнуць, а на'т прадуць у рукавічках.

Дабрынскіх распазнаць было ў натоўпе проста,
Бо выдзяляліся і моваю, і ростам,
Вачыма чорнымі, арлінымі насамі
І чорнымі (кроў чыстых ляхаў) валасамі.
З зямлі Дабрынскай некалі прывандравалі
І хоць чатырыста гадоў тут пражывалі,
Мазурскай засталіся верныя радзіме.
Калі хто з іх даваў свайму дзіцяці імя,
Дык браў апякуном кароннага святога:
Барталамея ці Мацея — не другога.
Дык сын Мацея быў заўсёды Баўтрамеем,
А Баўтрамея сын мог толькі быць Мацеем,
Жанчыны ў іх былі ўсе Кахны ці Марыны.
Каб разабрацца сярод гэткай блытаніны,
Прымалі розныя мянушкі ад заганы
Ці якасці, з якой быў хто найлепей знаны.
Мужчыны мелі часам прозвішчаў і многа
То ў знак пашаны, то ад нораву якога.
Інакш часамі звалі шляхціца ў Дабрыне,
А іншым імем у чужой ён зваўся гміне.
Дык за Дабрынскімі паны, а потым служкі
Браць сталі прозвішчы, па-нашаму — м я н у ш к і .
І рэдкі ведае, хоць выдумка ўсё ў модзе,
Што нарадзілася яна ў Дабрынскіх родзе.

Ды там была патрэбнай, а па цэлым краі
Не йнакш, як перайманнем увайшла ў звычаі.

Дык Матыяш Дабрынскі, шанаваны дзеля
Старшынства ў родзе, зваўся Пеўнем на касцеле,
Але з Касцюшкаўскае эпапеі змрокам
Мянушку ён змяніў і звацца стаў Забокам,
У Дабрыне ён зваўся Каральком — як бацька,
А Літвіны празвалі Над Мацькамі Мацькам.

Як над Дабрынскімі ён сам, яго сяліба
Над вёскай панавала, і чужынец хіба
Не знаў, хто жыў паміж касцёлам і карчмою,
Дзе кожны кут паглядваў страшнай беднатою.
Двор без варот, платы ў развале, і бярозкі
На градах, але дом быў, як сталіца вёскі,
Бо лепш і раскашней за іншых збудаваны —
Ён правым бокам, дзе святліца, быў цагляны.
Паводдаль свіран, стайня, клуня і абора —
У гурце ўсё і ўсё прыгнутае ад гора
І надзвычайнай старасці. Вакол па даху,
Як быццам хто зялёную раскідаў бляху,
Свяціўся мох, і гойдаў травы ветру подых,
Нібы на лузе ці ў падвешаных гародах.
Там крапіва, а там чырвоныя кракосы,
Дзеванна жоўтая і шчыраў фарбных касы.
Тут розных птушак гнёзды — галубоў пад дахам
І ў вокнах ластавак, а з-пад дзвярэй са страхам
Трусы вылазяць, рыюць норы на палетку,
Дык двор нагадвае трусятнік або клетку.

А абаронны быў калісьці! Поўна знакаў,
Што многа помніць ён нападаў і атакаў.
За брамаю валялася паводдаль хаты,
Як галава дзіцячая, ядро гарматы
Ад шведскіх часаў; некалі крыло у браме
Абапіралі на яго, нібы на камень.
На панадворку ў палыне і розным зеллі
Магільныя старэнькія крыжы тырчэлі.
Іх больш дзесятка. Тут знайшлі сабе магілы
Забітыя раптоўна ўдарам страшнай сілы.

Каб хто прыгледзеўся бліжэй к будынкам,
Заўважыў бы ў бярвеннях, шчылінах, пад тынкам
Шрамы счарнелыя, а ў кожнай гэткай пляме
Засела куля, быццам чмель у цёмнай яме.

А ля ўваходу ў дом і клямкі ўсе, і гакі
Або абсечаны ці носяць шабляў знакі:
Тут, пэўне, правяралі гарт тых Зыгмунтовак,
Якімі можна нарубаць з цвікоў галовак
Ці крук рассекчы, не зрабіўшы ў шаблі шчэрбы.
Паверх дзвярэй віднеліся Дабрынскіх гербы,
Ды сыры іх з паліцай зараз абступілі,
І гнёзды ластавак вясёлых абляпілі.

У доме, стайні, клуні, нават і у садзе
Убачыш поўна зброі, нібы ў нейкім складзе.
Пад стрэхамі падвешаны чатыры каскі —
Прыгожасць марсавых галоў,— там абавязкі
Бацькоў спраўляюць галубы, Венеры птушкі.
Над жолабам кальчуга, звязана за вушкі,
І панцыр лускаваты служыць за драбіну,
Ў якую жарабкам кідаюць канюшыну.
Кухарка некалькі рапір адгартавала,
Бо іх замест ражноў, бязбожная, ўжывала,
Трафеем з Вены — бунчуком змятае жорны.
Багіні Цэрэс даў дарогу Марс праворны,
А тая з Флёраю, Памонай і Вяртумнам
Апанавала дом, хлявы, свіронак, гумны.
Але сягоння расступаюцца багіні:
Вярнуўся Марс.

Чуць свет з'явіўшыся ў Дабрыне,
Якісьці пасланец па вёсцы скача конна
І будзіць, як на паншчыну. Перш шляхта сонна
Ўстае і пачынае ў вуліцах таўпіцца —
Гудзе карчма, і свеціцца ў ксяндза ў святліцы.
Старэйшыя ідуць пытаць, што гэта значыць,
Парадзіцца, а хлопцы ўжо на конях скачуць.
Жанчыны ў крык, трымаюць, тыя з рук іх рвуцца,
Бягуць кагосьці біць, вяртаюцца, злуюцца
Ды ўсё ж спыняюцца. А у ксяндза плябана

Нарада доўгая вялася ўсхвалявана,
Але, калі надзеі не было на згоду,
Рашылі запытаць Мацея, бацьку роду.

Хоць семдзесят два годы меў Мацей старэчы,
Ды дужы быў, прысадзісты, шыракаплечы.
Яшчэ канфедэратам будучы, сваёю
Дамаскай шабляй ён праславіўся крывою,
Штыкі і пікі з-пад якой ляцелі сечкай,
Якую сціпла жартам называў *Рузэчкай*.
З канфедэрата потым манархістам стаўся
І Тызенгаўзавай палітыкі трымаўся,
Але, калі кароль прымкнуў да Таргавіцы,
Ён паспяшаўся зноў з ім хутка разлучыцца.
За тое, што змяніў ён партыяў так многа,
Пачалі *Пеўнем на касцеле* зваць старога,
Што ён, нібы той пеўнік, ветрам кіраваўся.
Прычыны гэткіх змен не кожны б дакапаўся:
Магчыма, што Мацей любіў так моцна войны,
Што іх усё шукаў яго дух неспакойны,
А мо, палітык быстры, толькі кіраваўся
Дабром радзімы і ўслужыць ёй лепш стараўся,
Хто знае! Толькі пэўна, што ані калісьці,
Ні потым не шукаў ён славы ці карысці
І не звязаўся з царскай партыяй ніколі,
І што цярпець не мог ён царскае няволі,
І каб не ўбачыць масказя, праседжваў дома,
Як той мядзведзь, што лапу ссе між буралому.

Апошні раз, пайшоўшы на вайну з Агінскім
У Вільню, дзе служылі разам пад Ясінскім,
Ён з Розгай проста цуды паказаў адвагі.
Вядома, што ён першы збег з акопаў Прагі
Пацея бараніць, які ляжаў стаптаны,
Ў баі тым атрымаўшы дваццаць і тры раны.
І доўга іх усе лічылі за забітых,
Ды вось вярнуліся, дзіравыя, як сіты.
Дык пан Пацей, дабраўшыся з вайны дахаты,
Свайму выбаўцы ахвяроўваў дар багаты:
Даваў фальварак з пяці хат у карыстанне
І злотых тысячу што год на утрыманне,

Але Дабрынскі мовіў: «Хай Пацей Мацея,
А не Мацей Пацея лічыць дабрадзеем».
Адмовіўся ад фальварка і ад платы,
І з працы ўласнай жыў, вярнуўшыся дахаты:
Рабіў вуллі, лякарствы рыхтаваў жывёле,
На торг слаў курапатак, што лавіў на полі,
І паляваў на звера.

Хоць было ў Дабрыне
Старых людзей не мала, што і па-латыні
Умелі, і закон маглі тлумачыць з ходу,
Было шмат багацейшых, з усяго ўсё ж роду
Мацей, прасцяк убогі, меў найбольш пашаны.
Не толькі ён праз Розгу быў навокал знаны,
Але як мудры чалавек, што ведаў многа
Пра родны край і род, і з роду пра любога.
Законы знаў і ведаў гаспадаркі справы,
Сакрэты знаў стральбы, знаў лекавыя травы,
А на'т хадзілі чуткі (толькі ксёндз пярэчыў),
Што ведае ён шмат чаго з таемных рэчаў.
Прытым усе надвор'я перамены знае
І лепш за каляндар пагоду угадае.
Дык і не дзіва, што ці то перад дарогай,
Ці перад працаю пыталіся старога.
Ні суд, сяўба, дажынкі, згода пасля звады —
Нічога не ішло без Мацькавай парады.
Мець гэткае значэнне Мацек не стараўся,
А нават на кліентаў часцяком злаваўся
І моўчкі выпіхаў іх цераз дзверы дому,
Бо радзіць не хацеў ніколі і нікому.
Аднак, убачыўшы каго ў цяжкіх умовах,
Часамі што сказаў і то ў кароткіх словах.
Дык думалі, што сёння дзеля важнай справы
Парадзіць ці захоча весці ў бой крывавы,
Бо ён любіў сутычкі ў маладыя годы
І з маскалём счапіцца ждаў адно нагоды.

Якраз стары хадзіў ля стайні і аборы
І ціха пеў *«Калі ўстаюць уранні зоры»*,
Пагодзе рады, бо імгла ішла не ўгору,
Як гэта ў слотную заўжды бывае пору,

А ападала. Вецер расхінуў далоні,
Імглу разгладжваў, рассцілаў па шэрым склоне,
А сонца ў той час зверху тысячай праменняў
Залоціць, серабрыць, румяніць рэшту ценяў.
Як слуцкія майстры ўдваіх ткуць пояс літы —
Дзяўчына распраўляе шоўк, на кросны ўзвіты,
І гладзіць фон, а зверху ткач у пасмы тыя
Кідае ніткі серабрыста-залатыя
І творыць кветкі; так зямлю сягоння дбала
Туманам вецер заснаваў, а сонца ткала.

Мацей сагрэўся ў сонцы, перастаў маліцца
І вось пачаў аб гаспадарцы клапаціцца:
Прынёс травы, лістоў, пад хатай сеў і свіснуў.
На свіст бялюткім пухам гурт трусіны бліснуў;
Нібы нарцысы, на траве трусы зайрдзелі
І квеццем беласнежным зацвіталі ў зеллі.
А вочкі свецяць, як крывавыя рубіны,
Ушытыя ў зялёны аксаміт раўніны.
Становіцца на лапкі кожны, рушыць вухам,
Глядзіць, пасля ўсе гуртам белапухім,
Прынаджаныя лісцем свежае капусты,
Бягуць да ног, калені абсядаюць густа.
Ён сам, як трус, бялюткі, любіць іх занадзіць
І белы цёплы пух іх далікатна гладзіць.
Другой рукою проса кідае ў бок плоту
Для вераб'інае, штоваліцца са стрэх, галоты.
І вось неспадзявана цераз паўхвіліны
Трусы прапалі ў норах, а ўвесь вераб'іны
Натоўп шугнуў на стрэхі з гоманам трывожным,
Дарогу даючы гасцям ці падарожным.
А гэта ад плябаніі пасля ўжо звады
Ішлі паслы прасіць Мацеевай парады.
Яшчэ здалёк аддаючы яму паклоны,
Прамовілі: «Хрыстос хай будзе пахвалёны»,
«На векі векаў, аман»,— адказаў старэча,
Пазнаўшы, што прыйшлі не для пустое рэчы;
У хату просіць. Увайшлі, абселі лаву,
А першы, стоячы, пачаў выкладваць справу.

Тым часам шляхты штораз болей прыбывала —

Дабрынскія амаль усе, чужых не мала
З суседства ўзброеных і без ніякай зброі,
У брычках, каламашках, конна, пехатою;
Вазы стаўляюць, коней да бярозак вяжуць,
І ўсім цікава, што нарады тут пакажуць.
Святліца поўная, і сені — да паловы,
А многія праз вокны ўціснулі галовы.

КНІГА СЁМАЯ • НАРАДА

З м е с т : Выратавальныя парады Бартака, празванага Прусаком. Салдацкае слова Мацька Хрысціцеля. Палітычнае слова пана Бухмана. Янкель заклікае да згоды, якую рассякае Сцізорык. Прамова Гервазага, у якой выяўляецца сеймавае красамоўства. Пратэст старога Мацея. Раптоўнае з'яўленне падмацавання абрывае нараду. Гайда на Сапліцу!

Спярша стаў Бартак Прус выкладваць справу.
За тое, што ў Крулевец ён хадзіў для сплаву,
Яго празвалі Прусаком аднасяльчане
У жарт, бо прусаў не любіў з пераканання,
Хоць часта ўспамінаў. Быў веку пажылога,
Нямала вандраваў па свеце, бачыў многа,
Палітыкай цікавіўся, чытаў газеты
І растлумачыць шмат што мог на зборы гэтым.
Дык вось ён так канчаў:

«Наш дарагі Мацею,
Мой браце, а для ўсіх, шаноўны дабрадзею,
Тут не малая дапамога. У французе
Я ўпэўнены, як быццам у казырным тузе:
Народ ваенны, а ад часаў Тадавуша
Касцюшкі (кожны з тым цяпер змірыцца змушан)
Няма ваякі большага за Банапарта.
Я помню, як французы перайшлі праз Варту.
Я за граніцай быў тады, у годзе панскім,
У тысяча васьмісот шостым, і пад Гданскам
Вёў гандаль. Сваякоў жа маю я ў Пазнанскім,
Дык ездзіў іх наведаць у той час з Юзэфам
Грабоўскім, што сягоння рэгіменту шэфам,

А ў той час жыў у вёсцы блізка Аб'язера,
І мы на дробнага там палявалі звера.
Было спакойна ў Велькапольшчы ў гэтым часе,
Ды ўміг аб страшнай бітве вестка разышлася;
Да нас прыймчаўся мігам пасланец Тадвэна,
Грабоўскі ліст счытаў і крыкнуў: «Ена! Ена!
Прусакі збітыя дазвання — перамога!»
Я на калені ўпаў з падзякаю да Бога.
У горад зараз жа мы коней павярнулі,
Як быццам так сабе, нібы навіны і не чулі,
Аж бачым, што ўжо ўсе ландраты і гофраты
Ды камісары — зброд нямецкі франтаваты
Нам кланяецца нізка, ажно глянуць гадка,
І ўецца, як прусак, апараны вараткам.
Мы рукі паціраем, просім з прыніжэннем
Сказаць, што новага чутно, як справы ў Ене?
Іх страх узяў, што мы аб перамозе новай
Пачулі, дык крычаць: «*А хары гот! О-о вэй!*»
Насы павесіўшы, ідуць дамоў, а там на ногі
Стаўляюць спешна ўсіх. І ўраз усе дарогі
Кішаць народам. Немцы ўюцца, як мурашкі,
Паўзуць, вязуць вазы, нагружаныя цяжка,
А ля вазоў ідуць мужчыны і жанчыны
І валакуць куфэркі, чайнікі, пярыны,
Бягуць, як могуць. Мы збіраем зараз раду:
Па конях! Перабіць нямчыскам райтараду!
Давай ландратам і гофратам гладзіць скабы,
А гэрам афіцэрам абрываць гарцабы.
І генерал Дамброўскі ўраз быў ля Пазнані
З загадам кесара: ўзнімацца на паўстанне!
За тыдзень наш народ так высцебаў прусакаў,
Што й на лякарства не знайшоў бы небаракаў!
А каб і нам сягоння справу так паставіць
І маскалям у нас такую ж лазню справіць?
Што думаеш, Мацей? Калі ўжо з Банапартам
Масква ў нязгодзе, то не скончыцца тут жартам:
Герой у свеце першы, войска многа мае,
Скажы нам, Каралёк, тут мысль твая якая?»

Замоўк, і ўсе з Мацея ўжо не зводзяць вока,
А ён маўчаў, відаць, задумаўся глыбока

І толькі зрэдку штосьці мацаў каля боку,
Як бы хапаў за шаблю (з дня няволі краю
Ўжо шаблі не насіў, але свайго звычаю
Не кінуў: на ўспамін Масквы за бок хапаўся,
Нібы намацаць Розгу там ён спадзяваўся,
І дзеля гэтага празваны быў Забокам).
Узняўшы галаў, слухаў ён з прытухшым зрокам
І доўгі час, супроць агульнага чакання,
Сядзеў схмурнелы, ўрэшце ўжо пасля маўчання
Усё ж загаварыў павольна і сурова,
З прыціскам вымаўляючы за словам слова:

«Ну ціха! Скуль жа вы навіну гэту бралі?
І дзе цяпер французы? Ці вайну пачалі?
Хто іх вядзе? Куды ідуць? Якой дарогай?
Пяхоты колькі? Конніцы? Гармат ці многа?
Кажыце зараз, што адкуль вядомым стала?»

А грамада глядзела вокал і маўчала.
«Я раджу пачакаць прыезду бернардына,—
Сказаў Прусак,— бо гэта ад яго навіна.
Тым часам трэба слаць шпіёнаў на граніцу
І ўзбройваць тых цішком, якія могуць біцца,
А покуль што з намерамі не адкрывацца
І да паўстання ўсёй акругай рыхтавацца».
«Чакаць? брахаць? цягнуць?— другі Мацей падняўся,
Які Крапіцелем праз доўбню зваўся,
Празваную Крапілам — меў яе з сабою,
І, рукі скрыжаваўшы па-над булавою
І ўспёршы бараду, крычаў:— Чакаць! Спрачацца!
І доўга думаць! Гэм, трэм, брэм, пасля змывацца!
Я ў Прусіі не быў, і розум крулявецкі —
Для прусакоў, а ў мяне ёсць свой, шляхецкі.
Хто хоча ў бой, павінен за крапіла брацца,
А хто ўмірае, тому трэба спавядацца!
Я жыць хачу і біць! Нашто нам бернардыны
Ці Робакі? З якой патрэбны нам прычыны?
Мы самі — рабакі і маскалёў падточым!
Чакаць! Цягнуць! Дзяды вы, я скажу у вочы!
І недарэкі! Хай сабака ходзіць нюхаць,
Ксёндз пабірацца, а мне трэ' крапілам рухаць!

Крапіць! крапіць! і ўсё тут». І даўбню пагладзіў.
За ім: «Крапіць! крапіць!»— пранеслася ў нарадзе.

Тут Бартак, што ад тонкай шаблі Брытвай званы,
Мацей з мянушкай Конаўка, бо пастаянна
Насіў з шырокай руляй стрэльбу і з якое
Мог тузін куль, як з конаўкі, лінуць ракою,
Крычалі гучна разам: «Хай жыве Крапіла!»
Прусак зноў слова браць хацеў, ды заглушыла
Яго шмат крыкаў: «Вон з ім трусам-прусачынам!
Хто трус, таму не быць байцом, а бернардынам!»

Тут галаву падняў стары Мацей з задумы,
І зараз жа заціхлі крыкі ўсе і шумы.
«Насмешкі з Робака,— сказаў ён,— без карысці,
Бо ён чарвяк, які арэхі можа грызці.
Я бачыў раз яго, ледзь толькі кінуў вокам,
Пазнаў, што ён за птушка; ён крутнуўся бокам
І рушыў, не хацеў, відаць, мне спавядацца.
А што мне? Што мне ў справы не свае мяшацца?
Сюды не прыйдзе, не чакайце бернардына.
Калі ж вось гэта ад яго прыйшла навіна,
Дык што ў яго за мэта? Бес ён, не ксянжына!
Як апроч гэтага не знаеце нічога,
Тады чаго вам трэба? Скуль уся трывога?»

«Вайна!» — крычалі. «З кім?»— спытаў. «З Масквой!
З Масквою!—
Крычалі ўсе.— Гайда на маскалёў! Гэй, к бою!»

Прусак перакрычаць усіх яшчэ стараўся
І голас узвышаў, які піскілвым стаўся,
Прасіў паклонам слова і махаў рукамі.

«І я,— крычаў, б'ючыся ў грудзі кулакамі,—
Хачу змагацца! Раз дык жэрдкай ад віціны
Аж чатыром прусакам справіў я хрысціны
За тое, што ўтапіць мяне хацелі ў Прэглі!»
«Ты, Бартак, зух! Крапіць, крапіць, каб зразу леглі!» —
Крычаў Хрысціцель. «Бог мой! Трэба ж, хіба, ведаць,
З кім мы ваюем,— рваўся Бартак,— трэ' ж разведаць,

Адкуль і як пачаць. Падумайце ж вы самі,
Адразу так народ не вырушыць за намі!
Браты! Паны! Уважце! Як жа лезці ў схватку,
Калі няма ў нас ладу ні парадку!
Вы хочаце вайны? Перш сарганізавацца,
Намеціць планы трэба — сканфедэравацца.
У Польшчы так было: вось бачым райтараду
Нямецкую, склікаем тайную нараду,
Прыводзім шляхту і вясковы люд да ладу
І так чакаем ад Дамброўскага наказу.
Пасля — гайда на коней і ў бой скачам зразу».

«Прашу даць слова!» — камісар ускрыкнуў клецкі,
Прыстойны, малады, у вопратцы нямецкай.
Ён зваўся Бухман, але быў палякам зроду,
Хоць невядома, ці быў шляхціцам; нагоды
Ніхто не меў навесці праўкі пра Бухмана.
Даволі, што ў вялікага служыў ён пана,
Быў добрым патрыётам, многа меў навукі
І з кніг чужых знаў гаспадарнічання штукі,
Адміністрацыю двароў вёў вельмі ўмела
І аб палітыцы судзіў заўсёды смела,
Пісаў прыгожа, вельмі гладка выслаўляўся;
Дык змоўклі ўсе, як толькі адазваўся.
«Прашу даць слова!— паўтарыў. Пасля з паклонам
Адкашляўся і так прамовіў зычным тонам: —

Мае прадмоўцы ў выступленнях красамоўных
Ужо да пунктаў дакрануліся галоўных,
Дыскусію на значную ступень узнялі,
Дык думкі трапныя, што вельмі ўсіх занялі,
Мне застаецца толькі ўзгодніць і адгладзіць,
Каб больш змястоўна нам дыскутаваць і радзіць.
Дыскусія дзве часткі ў нас сягоння мела,
І я трымацца буду гэтага раздзела.
Найперш: чаму мы маем узнімаць паўстанне?
Ў якім напрамку?— гэта першае пытанне.
А вось другое ўжо адносіцца да ўлады.
Падзел тут трапны. Але перш за ўсё — загады:
Калі мы ўладу неабходнай нам знаходзім,
То ўжо з яе з'яўлення мэту, сэнс выводзім.

Дык што да ўлады. Вось вачыма прабягаю
Гісторыю народаў і спасцерагаю,
Што дзікі род людскі яшчэ ў глыбінях лесу
Злучаўся для супольных спраў і інтарэсу
І радзіўся. Так перш паўсталі рады.
Тады ўжо кожны для агульнае улады
Сваёй свабоды частку аддаваў памалу,
І так статут і права паўставала.
Дык бачым, што законы не прыйшлі ад Бога,
А ад саміх людзей залежыць вельмі многа.
Дык на кантракце абапёршыся народным,
Падзел улады стаў з'яўляцца неабходным...»

«Няхай кантракт народны! Кіеўскі ці Мінскі,—
Сказаў стары Мацей,— няхай урад бабінскі!
Пан Бухман, Бог нам царскую ўдружыў уладу
Ці чорт, не дойдзем зараз з вамі мы да ладу.
Вось лепей, як цара пазбыцца, дайце раду».

«Вось загваздка,— сказаў Крапіцель,— каб так скокнуць
З Крапілам да прастола і цара раз «кокнуць»,
То ўжо ні Кіеўскім ён не вярнуўся б трактам,
Ні Мінскім, і ніякім Бухманскім кантрактам,
І ўваскрасіць яго ўжо сілы б не хапіла
Ні ў чорта, ні ў папоў. Дык хай жыве Крапіла!
Гаворыш ты, пан Бухман, гладка, безумоўна,
Ды гэта ўсё шум-друм. Крапіць трэ', пан шаноўны!»

«Во, во!— ускрыкнуў задаволены Брытэўка,
К Хрысціцелю ад Мацька скачучы, як цэўка,
У кросны закіданая — той самай сцежкай,—
Адно ты, Мацек, з Розгай, ты, Мацей, з даўбешкай,
Адно згадзіцеся, дальбог наробім сечкі
З маскалёў. Брытва пад каманду йдзе Рузэчкі!»

«Каманда,— зноў сказаў Хрысціцель,— на парадзе
Патрэбная, а ў нашай Ковенскай брыгадзе
Была кароткая: палохай, сам не бойся,
Бі, не давайся, наступай, сячы прыстройся:
Шах-мах!» «Во, во!— зноў Брытва піснуў,— во, як міла!
Нашто тут акты нам складаць, псаваць чарніла?

Канфедэрацыі нам трэ'? За гэта спрэчка?
Дык вось — маршалак! Наш Мацей з жазлом Рузэчкай!»
«Няхай жыве Мацей!» — крычаў Хрысціцель,
А шляхта крыкнула: «Няхай жыве Крапіцель!»

Ды па кутах пачуўся шум нездавальнення,
Відаць, што ў радзе пачалося раздваенне.
Тут Бухман крыкнуў: «Згоды я не пахваляю
Ніяк!» А хтосьці закрычаў: «Не дазваляю!»
Другія ім падтакваюць. У той час груба
Басіць пачаў прыбыўшы толькі што Скалуба:

«Што ж вы, паны Дабрынскія? У чым тут справа?
Ці вы не ўздумалі нас вылучыць з-пад права?
Калі наказ нам далі сённяшняга ранку,
А прыязджаў у наш засценак сам Мапанку,
Рубайла Ключнік, то казалі, што ўсю гэту
Нараду склікалі для цэлага павету,
Што справа не адных Дабрынскіх закранае.
Прагаварыўся ж Робак, бо ён болей знае,
Чым кажа, але, зводзячы канцы з канцамі,
Мы — тут, суседзяў павядоміўшы ганцамі.
Вы не адны, паны Дабрынскія, нарэшце,
З другіх засценкаў многа — чалавек мо дзвесце,
Дык радзьма ўсе. Калі маршалка выбіраем,
Дык галасуйма. Ўсе аднакі голас маем!
І роўнасць хай жыве!»

І тут два Тараевічы,
Чатыры Стыпулкоўскіх і тры Міцкевічы
Ускрыкнулі: «Няхай жыве!» А за Скалубам
Крычаць пачаў зноў Бухман: «Згода будзе згубай!»
Крапіцель надрываўся: «Выберам і самі!
Няхай жыве маршалак — Мацек над Мацькамі!»
Дабрынскія крычалі: «Мацька запрашаем!»
А ўсе прыезджыя крычаць: «Не дазваляем!»
І гэтак раздзяліўся збор на дзве паловы,
Крычыць усхвалявана натаўп шматгаловы:
«Не дазваляем!» тут і «Просім!» там візгліва.

Адзін стары Мацей сядзеў яшчэ маўкліва,

І ён адзін не рухаўся, не хваляваўся.
Хрысціцель перад ім на доўбні успіраўся
І галавой паверх яе круціў, нібыта
Вялікім гарбузом, на доўгі кій узбітым,
Папераменна ўперад, то назад ківаўся:
«Крапіць! Крапіць!»— крычаў і ажно надрываўся.
Тым часам Брытва штораз падбягаў рухавы
То да Хрысціцеля, то да Мацея лавы,
А Конаўка змірыць усіх шукаў нагоды:
Хадзіў між групамі і заклікаў да згоды.
У памяшканні ўсё «Крапіць!», «Галіць!» гудзела.
Мацей маўчаў, ды ўжо, відаць, яму дадзела.

І вось паверх галоў у зборышчы кіпучым
Пад бэльку шугануў слуп светлы і бліскучы.
Быў гэта меч, узняты моцнай даланёю,
Двухсечны, ў пядзь шырокі, ў сажань даўжынёю,
Відаць, яшчэ тэўтонскі з нюранбергскай сталі.
Заціхлі ўсе, на зброю моўчкі пазіралі.
Хто ўзняў яе, не ўбачыш, ды згадалі зразу:
«Сцізорык! — закрычалі, быццам бы з наказу.—
Няхай жыве Сцізорык!» «Хай жыве Мапанку!
Рубайла! Шчэрбец!» — нёсся крык без перастанку.
Гервазы (ён быў гэта) ўміг натоўп расціснуў,
К сярэдзіне пралез, Сцізорыкам зноў бліснуў
І, вастрыё схіліўшы ўніз, сказаў: «Мой пане,
Сцізорык Розачцы прыносіць прывітанне!
Браты Дабрынскія! Прыбыў я не спрачацца,
А расказаць, чаму прымусіў вас сабрацца,
А што і як рабіць, рашайце ўжо вы самі.
Вядома ўсім, што чуткі носяцца між намі,
Што справы важныя рашаюцца на свеце.
І Робак штосьці казаў, і самі мы не дзеці».
«Мы знаем!» — крыкнулі. «Дык мудрай жа галоўцы,—
Казаў,— даволі нават два-тры слоўцы.
Няпраўда?» «Праўда!» — мовілі. «Калі французскі
Адтуль надходзіць кесар, згэтуль жа цар рускі,
Тады вайна няўхільная паміж царамі.
Дык, калі так, тады падумайце ж вы самі,
Ці ж нам цішком сядзець? Вялікага вялікі
Хай б'е, малы малога — вось і ўсе тут крыкі.

Згары і знізу: гэты гэтага, той тога.
Як сеч пачнём, тады ачысціцца дарога
І шчасце ў Рэч Паспалітую завітае,
Няпраўда?» «Праўда!— крыкнулі.— Як з нот чытае!»
«Крапіць!— Хрысціцель крыкнуў.— Справа залатая!»
«А я галіць гатоў!»— тут Брытвачка азваўся.
«Змірыцца толькі трэба,— Конаўка ўмяшаўся,—
Адносна выбару маршалка-ваяводы».
Тут Бухман перабіў: «Дурны шукае згоды!
Дыскусіі для справаў не прыносяць шкоды.
Прашу маўчаць! На гэтым справа скарыстае!
Па-новаму яе пан Ключнік асвятляе!»
«А як жа,— мовіў Ключнік,— не патрэбны крыкі.
Аб важных справах думае няхай вялікі.

Ёсць цар, а будзе зноў кароль, сенат з пасламі,
Дык справы важныя, вы ведаеце самі,
Рашаюцца ў Варшаве, а не у Дабрыне,
І акты пішуцца па гэтай жа прычыне
На пергаменце, а не крэйдай на цагліне.
Не нам жа акты тут складаць. Пісцоў мы маем
Каронных і Літоўскіх, дык старым звычаем,
Мой доўг — Сцізорыкам змагацца!» «І Крапілам
Махаць»,— дадаў Крапіцель. «І выколваць Шылам!»—
Шыдэлка Бартак крыкнуў, выхапіўшы шпагу.

«З вас кожны,— мовіў Ключнік,— можа даць прысягу,
Што Робак гаварыў: пакуль спакойна ў свеце,
Падмесці трэба дом і выкінуць вон смецце.
А ведаеце вы, тым смеццем хто ў павеце?
Ці добра зразумелі? Хто забіў у здрадзе
Найлепшага з палякаў? Хто ўвесь час у звадзе
З Гарэшкамі? Астаткі вырваць хто маніцца?
Хто рабаўнік? Ці ж трэба вам казаць?» «Сапліца,—
Тут Конаўка сказаў.— Ён лотра!» «І душыцель!»—
Падтакнуў Брытва. «Дык крапіць!»— гукнуў Хрысціцель.
«Павесіць!— крыкнуў Бухман.— А чаго вазіцца?»
«Гайда!— падняўся крык,— гайда граміць Сапліцу!»

А Прус прамовіць за Суддзю ўсё ж меў адвагу,
Пачаў крычаць у абурэнні за знявагу:

«Паны! Браты! ай! ай! пабойцеся ж вы Бога!
Пан Ключнік! Што вы? Не звіхнуўся пан нямнога?
Ці ж тут пра гэта мова? Калі хто меў брата
Нягодніка, дык што? Цяпер яму адплата?
Якраз па-хрысціянску! Графа тут каншахты.
Падумайце! Няўжо Суддзя благі для шляхты?
Няпраўда! Далібог! Вы гэта толькі самі
Супроць яго пайшлі; ён хоча згоды з вамі,
З свайго адступіць ды яшчэ і страты плаціць.
Што з Графам судзіцца? Дык што? Ў іх грошай хваціць:
Ад спрэчкі між панамі што і хто з нас траціць?
Суддзя — душыцель? Ён жа адмяніў паклоны
Зямныя пану, аб'явіў сваім прыгонным,
Што гэта грэх. Не раз ён з мужыкамі разам
За стол сядае, служыць ім дабром і радай,
Падаткі плаціць за сялян. Не то што ў Клецку,
Дзе ты, пан Бухман, гаспадарыш па-нямецку.
Ён — здраднік? Што вы? Я ж калісьці з ім вучыўся,
Ён дзіцем добрым быў і сёння не змяніўся,
Радзіму любіць і звычай стары хавае,
Маскоўскіх новых мод і блізка не пускае.
Вяртаючыся з Прус, каб нямчыны пазбыцца,
Заходжу ў Сапліцова польскасцю абмыцца,
Бо там сапраўды нашых звычаяў сталіца!
Дальбог, Дабрынскія, я брат ваш, але знайце,
Суддзі не дам пакрыўдзіць, лепш не пачынайце.
Не так у Велькапольшчы шляхта немцаў біла:
Які быў дух і згода, проста ўспомніць міла!
І глупствамі ніхто не запыняў нарадаў».
«Не глупства тут,— ускрыкнуў Ключнік,— вешаць гадаў!»
Шум нарастаў, ды Янкель па-над грамадою,
На лаву стаўшы, белай бліснуў барадою,
Што венікам ажно да пояса звісала.
Каўпак лісіны ссунуў з галавы памалу,
А леваю рукой ярмолку ўміг паправіў.
Пасля, калі за пояс зноў руку уставіў,
Паклон даў каўпаком і распачаў прамову:

«Паны Дабрынскія, ну кіньце гэту змову.
Суддзя ні брат мне і ні сват, ну я Сапліцаў
Шаную; з імі можна жыць, ну і мірыцца.

Шаную і Дабрынскіх Барткаў і Мацеяў,
Ну як маіх суседзяў і як дабрадзеяў,
Дык так кажу: яшчэ вам можна запыніцца,
Не нападаць, бо вы ж там можаце пабіцца,
Забіць. А спраўнік? а турма? а асасоры?
А ў вёсках жа Сапліцы час ужо каторы
Стаіць гурма салдатаў. Хай асэсар свісне,
Дык батальён пяхоты мігам вас расцісне.
А што тады? Француз нам зараз не падмога,
Ну бо яму да нас далёкая дарога.
Габрэй я, мала знаю, ну але ў Бяліцы
Габрэйчыкаў я бачыў ажно з-пад граніцы.
Чуваць, француз стаіць над рэчкай Ласасною,
Вайна ж, калі і будзе, хіба аж вясною.
Ну я скажу: чакайце! Двор Суддзі Сапліцы —
Не будка крамніка, што можа ў воз змясціцца
І з'ехаць. Двор стаяў, стаяць і далей будзе.
Суддзя не арандатар, і ўсе знаюць людзі,
Што не ўцячэ, яго вы знойдзеце й налета,
Дык кіньце лепш, і хай заціхне справа гэта,
І аб гавораным тут раджу ўсім забыцца.
І, калі ласка, ўсіх прашу паклапаціцца
Зайсці ў карчму. Сынка мне Сора нарадзіла,
Я ўсіх частую, будзе музыка на дзіва,—
Заграем на басэтлі, скрыпках і на дудзе.
І мёд стары, які пан Мацек любіць, будзе,
Ну і мазуркі; маю новыя мазуркі
І *файн* спяваць свае я вывучыў бахуркі».

Прамова Янкеля, якога ўсе любілі,
У сэрцы трапіла сабраным той жа хвілі,
І шум вясёлы на двары на'т разгарнуўся.
Ды тут Гервазы к Янкелю з мячом рвануўся,
Той скокнуў з лавы. Ключнік крыкнуў: «Вон, жыдзішча!
Не сунь у дзверы пальцаў! Тут табе не йгрышча!
Пан Прусак! Калі пан Суддзёваю гандлюеш
Віцінаў паркай, дык яго вось як малюеш!
Ты помніш добра і павінен нам прызнацца,
Што бацька твой сплаўляў Гарэшкавых аж дваццаць
І што нажыўся ён з усімі сваякамі.
Стуль нажываліся Дабрынскія вякамі.

Старыя могуць голасам пацвердзіць згодным,
Што Стольнік быў для шляхты проста бацькам родным.
Хто камісарыў у яго маёнтках пінскіх?
Дабрынскі! Пісарамі браў каго? Дабрынскіх!
Буфета ў замку не даверыў ён нікому
Апроч Дабрынскіх. Меў Дабрынскіх поўна ўдому!
Ён падтрымоўваў вашы ў трыбуналах справы,
У караля выпрошваў хлеб для вас ласкавы
І копам вашай дзетвары даваў асвету
Ва ўсіх піярскіх школах нашага павету.
Дарослым памагаў у людзі, ў свет прабіцца.
Пра гэткага суседа грэх, браты, забыцца!
А сёння ваш сусед Сапліца робіць многа
Для вашага дабра? Скажыце мне!»

«Нічога!—
Падтакнуў Конаўка.— Я помню тую пору,
Як ён быў гол, а зараз нос дзярэ ўжо ўгору
І дзьмецца: пху, пху, пху! Паклікаў на вяселле,
Паю, а ён не п’е. «Я не магу,— мне меле,—
Так многа піць, як вы, без меры і граніцы».
Вось далікацік з марымонцкае мучыцы!
Не піў, мы ў горла ліць, ён зазлаваўся дужа.
Чакай, я з Конаўкі налью табе, мой дружа!»

«О ёсць,— сказаў Хрысціцель,— і ў мяне прычына
Яго крапіць. Мой сын разумны быў хлапчына,
А зараз, па віне Суддзі, мой небарака
Так адурэў, што ўсе яго зваць сталі Сакам.
Казаў яму: «Чаго ты прэшся ў Сапліцова?
Калі заловяць, лазня будзе там гатова!»
А ён ізноў — да Зосі цераз луг, каноплі.
Злавіў яго, давай драць вушы, сыпаць краплі;
Ён плача і крычыць: «Як, тата, ты б не біўся,
Туды ісці я мушу». Тут я разгубіўся:
«Ды што з табой?» «Я,— кажа,— ў Зосю улюбіўся!»
Ён хоча глянуць на яе! Вось небарака!
Кажу Суддзі: «Аддай, пан, Зосю нам за Сака!»
Ён кажа: «Замалая, пачакай тры годы,
І як сама захоча!» Лотра! Жджэ нагоды
Аддаць другому. Вось як скокну на вяселле

Ды крапяну сваім Крапілам па пасцелі!..»

«І гэты лотра,— ўскрыкнуў Ключнік,— тут пануе
І вось паноў даўнейшых грабіць і руйнуе!
Ці ж так Гарэшкаў памяць і імя ўжо згіне?
А дзе ж удзячнасць? Мо няма яе ў Дабрыне!
Браты! Вы ж з царскай сілай думалі змагацца,
А тут Сапліцы раптам пачалі баяцца!
Страх вам турмы? Браты! Ды я ж стаю пры праве!
Я вас не клічу на разбой! У гэтай справе
Ўжо выйграў Граф, дэкрэтаў мае ён нямала,
Адно іх выканаць! Заўсёды так бывала —
Дэкрэты трыбуналаў шляхта спаганяла,
А перш за ўсіх Дабрынскія, дык вось і стала
Расці ў вас слава. Бо, Дабрынскія, вы ж самі
Ў наездзе Мыскім ваявалі з маскалямі.
Прывёў іх генерал расейскі Вайніловіч
І лотра, друг яго, Воўк з вёскі Лугамовіч,
Вы ж помніце, як Воўка мы ў палон узялі
І як на бэльцы ў пуні вешаць ужо сталі
За тое, што сялян душыў, Маскве прадаўся.
Жывым тады праз літасць мужыкоў застаўся
(З маім Сцізорыкам аднак не размінецца).
Наездаў гэтулькі ўжо мне не давядзецца
Адбыць, з якіх выходзілі мы са здабычай
І славай, як шляхоцкі патрабуе звычай!
Ды што пра тое ўспамінаць! Пан Граф дэкрэты
Ўсё вырабляе, судзіцца за замак гэты,
А з вас ніхто не спачувае адзіноце
Яго і, з ласкі ворага, яго згрызоце.
Няма ў яго сяброў, апроч мяне, нікога
І вернага майго Сцізорыка старога!»

«Ну і Крапіла,— тут Хрысціцель адазваўся,—
Дзе ты, там я — плясь, плясь! Адзін ты не застаўся,
Што два, то два. Дальбог, ты маеш меч, Гервазы,
А я Крапіла. Будзем чысціць ад заразы
Вакол: шах-шах, плясь-плясь! Яны няхай гамоняць».

«Браты ж мо Бартка,— ўткнуўся Брытва,— не прагоняць;
Што вы намыліце, то Брытва зголіць чыста».

«Я з вамі,— Конаўка прамовіў урачыста.—
Калі яны ніяк не выберуць маршалка,
Нашто мне галасы ці галкі? Во дзе галка
(Тут выняў з кішані са звонам куляў жменю).
Вось галкі! Ўсе аддам Сапліцаў пакаленню!»
«І мы,— Скалуба крыкнуў,— пойдзем разам з вамі!»
«І мы ўсе!— шляхта крыкнула.— І мы з братамі!
Рубайла хай жыве! Гайда граміць Сапліцу!»

І ўсіх пераканаў Гервазы ў мове гладкі,
Бо кожны меў з Суддзём якіясь непаладкі,
Як часта у суседстве: то за шкоду ў полі,
То за парубку, то за межы, а найболей
Іх зайздрасць, што Суддзя багаты, падбівала.
Так пачуццё нянавісці ўсіх аб'яднала.
Вакол Гервазага падняўся гоман бурны,
Ўзняліся шаблі, палкі...

Мацек моўчкі хмурны
Падняўся з лавы і, зрабіўшы два-тры крокі
К сярэдзіне святліцы, рукі ўзяў у бокі.
Тут, глянуўшы вакол з дакорам і сурова,
Паволі вымаўляць пачаў за словам слова,
З прыпынкамі, з прыціскам: «Дурні вы, дурніцы!
Дык дурні ж вы! Мука камусьці, вам — кастрыца!
Пакуль вялася аб радзіме тут нарада
І аб агульных справах, дык вам, дурні,— звада,
Што нельга ні падумаць, ні дагаварыцца.
Замест парадку, ладу, дурні, вы — сварыцца!..
А хай за дробязь помсты здарыцца нагода
Вам, дурні, дык адразу лад у вас і згода!
Вон з хаты! Бо я, Мацек, вас... да міліёнаў
І тысяч тысячаў фур, бочак і фургонаў
Чарцей!!!..»

Заціхлі ўсе, як ляснутыя громам.
Ды раптам гоман, крык падняўся дзесь за домам:
«Ура! пан Граф!» Ён ўз'язджаў на двор Мацееў
Узброены і збройных дзесяць з ім жакеяў.
Пад Графам добры конь, і выгляд Графа панскі:
На ім плашч колеру гарэха, італьянскі,

Шырокі, без рукаў, як быццам пакрывала,
Што цераз плечы стройна долу ападала.
Пяро на капялюшыку тырчэла ззаду.
Крутнуўся Граф і шпагай прывітаў нараду.

«Ура! пан Граф!— ускрыкнулі,— з ім жыць, змагацца!»
Тут з хаты сталі ўсе праз вокны прыглядацца
І ўслед за Ключнікам на выхад прабірацца.
Гервазы выйшаў, сход за ім услед таўпіўся.
А Мацек, выгнаўшы апошніх, зашчапіўся
І, глянуўшы ў акно, сказаў: «Дурніцы!»

Тым часам шляхта каля Графа мітусіцца,
І ўсе ў карчму ідуць. З Гервазага наказу
Тры вяжуць паясы ад кунтушаў і зразу
На іх са склепа цягнуць бочкі для народу:
Гарэлкі бочку, бочку піва, бочку мёда.
Вымаюць шпунты, з шумам рвуцца тры крыніцы:
Адна гарыць агнём, другая серабрыцца,
Жаўцее трэцяя — вясёлкаю іграюць
І звонка ў розных сто начынняў ападаюць.
І шляхта з Графам п'е, балюе, весяліцца,
Ўзнімае тосты і крычыць: «Граміць Сапліцаў!»

А Янкель вышмыгнуў цішком. Таксама
Хацеў зрабіць і Прус, ён быў ужо за брамай,
Ды шляхта згледзела і — ў крык, што здрадзіў.
Міцкевіч аддзяліўся, не крычаў, не радзіў,
Але відаць па міне, што задумаў штосьці,
Дык з шаблямі — к яму! Ён ад усіх у злосці
Бароніцца, ўжо ранены, прыпёрты к плоту,
Ды за яго ўступіўся Зан і тры Чачоты.
Разнялі хутка ўсіх, ды ў часе той разрухі
Двух ранілі ў руку, адзін дастаў па вуху.
Сядаць на коней пачалі.

Граф і Гервазы
Наводзяць лад, узбройваюць, даюць наказы.
Нарэшце хваляй, што не ў сілах запыніцца,
Ўсе скачуць з крыкамі: «Гайда граміць Сапліцаў!»

КНІГА ВОСЬМАЯ • НАЕЗД

Змест: Астраномія Войскага. Заўвагі Падкаморага пра каметы. Таямнічая сцэна ў пакоі Суддзі. Тадэвуш, жадаючы спрытна выблытацца, трапляе ў вялікія клопаты. Новая Дыдона. Наезд. Апошні пратэст Вознага. Граф заваёўвае Сапліцова. Штурм і разня. Віначэрп Гервазы . Баль пасля наезду.

Маўклівы, ціхі час бывае перад бурай,
Калі на небе хмара ўздыбіцца панура,
На месцы стане, змусіць ветры запыніцца
І свет пачне абводзіць вокам бліскавіцаў,
Каб вызначыць, куды прарвацца можна з громам,—
Зацішак гэткі быў над Сапліцоўскім домам.
Як быццам прадчуванняў жудасных цяжары
Самкнулі вусны ўсім, цягнулі ўсіх на мары.

Пасля вячэры сам Суддзя і госці са святліцаў
На двор выходзяць пагуляць, ахаладзіцца.
Расселіся па прызбах, высланых травою,
Але ўсе сумныя сягоння, без настрою
Глядзяць на неба, што як быццам прыніжацца,
Цясніцца стала, да зямлі зблізжацца
І разам з ёю пад заслонай змроку цёмнай,
Як закаханыя, ўжо шэпчуцца таёмна,
Свае пачуцці выражаючы ва ўздыхах,
У шэптах, шумах, словах здушаных і ціхіх,
Якія твораць вечара канцэрт вялікі.

Вось з-пад страхі пранесліся начніцы крыкі,
Шапнулі лёгкім крыллем кажаны ў палёце
На дом, дзе шыбы ззялі ў светлай пазалоце.
А бліжай сёстры кажаноў — цьмы ўюцца роем
Над белай вопраткай жанчын і з неспакоем
Аб Зосін тварык б'юцца, ёй больш дакучаюць,
Бо вочкі ясныя за свечкі дзве прымаюць.
А хмара машкары, склубіўшыся ў паветры,
Гармонікай пяе і круціцца на ветры.
І вуха Зосі ловіць з гукаў блытаніны
Акорды мух і тон фальшывы камарыны.

У полі пачынаецца канцэрт вялікі:

Вось строіць інструменты скончылі музыкі,
Азваўся тройчы драч у лузе, і тым часам
Яму уторыць стаў брыдун з балота басам,
А бакасы, угору вырваўшыся, ўюцца
І бэкаюць, як быццам аб бубенец б'юцца.

Ў фінал мушыных шумаў, гоман птушак, здалі
Ставы два хорам здвоеным вось заспявалі,
Нібы каўказскія чароўныя азёры,
Што ўдзень маўчаць, а ўноч вядуць перагаворы.
Адзін стаў, што быў ясны, з берагам пясчаным,
Блакітнымі грудзьмі даў тон усхваляваны,
Другі, што з дном быў цёмным і абліччам мутным,
Яму адказваў крыкам жаласным, магутным.
Ў абодвух тых ставах спявалі жабы зважна,
То сола перарывіста, то ў хор працяжна.
Адзін фарціссіма пяе, другі сціхае,
Той быццам чымсь абураны, другі ўздыхае.
Так размаўлялі два ставы з сабой праз поле,
Як быццам арфы дзве чароўныя Эола.

А змрок гусцеў, і толькі недзе каля рэчкі
Ў лазе блішчэлі вочы воўчыя, як свечкі.
Далей на краявіду сцесненым палетку
Агні начлежнікаў там-сям блішчэлі зрэдку.
Вось месяц запаліў свой факел серабрысты
І асвяціў зямлю, і купал неба чысты.
Яны, адслоненыя з цемры ў палавіне,
Драмалі, быццам з жонкай муж; а той хвіліне
Шчаслівa неба сіняе ў абдымкі брала
Зямлю, што грудзі ў блісках месяца купала.

Вось зорка супроць месяца адна, другая
Бліснула, вось іх тысяча, мільён міргае.
Кастор з Палюксам, два браты перш заяснелі —
Славяне іх празвалі Леле і Палеле,
А ў нас сяляне іншае імя ім далі:
К а р о н а й і Л і т в о й назваць іх пажадалі.

Далей Вагі нябеснае дзве шалі ззяюць;
На той вазе сам Бог (старыя гэтак баюць)

Зямлю адважваў, а за ёй і ўсе планеты
Тады, калі ствараў і будаваў сусветы.
Пасля павесіў з золата вагу на небе,
Каб людзі пераняць змаглі яе ў патрэбе.

На поўначы іскрыцца зорным кругам С і т а ;
Цераз яго (як кажуць) Бог прасеяў жыта,
Калі яго пасыпаў праайцу Адаму,
Прагнанаму з гароду райскага за браму.

А там Д а в і д а ў   в о з скіроўвае свой дышаль
У бок палярнай зоркі, што яснее вышай.
Старыя літвіны пра той рыдван гадаюць,
Нібы няправільна яго так называюць,
Бо не Давідаў гэта воз, а воз злых духаў.
На ім Люцыпар, калі Бога не паслухаў,
Дык млечным шляхам рваўся ўжо ў нябёс парогі,
Ды Міхаіл спыніў яго і збіў з дарогі,
І воз той паміж зор зламаны кавыляе —
Міхал-архангел напраўляць не дазваляе.

І ведама таксама між старых літвінаў
(А звесткі тыя нейкі рабін ім пакінуў),
Што той даўжэзны Ц м о к між знакаў Задыяку,
Пакручаста віецца паміж зорак маку,
Які для астраномаў В у ж а м выдаецца,
Не вуж, а рыба. Што Левіятан завецца.
Жыла яна ў марах, але пасля патопу
Затхнулася на сушы ад вод недахопу.
Дык дзеля памяткі, ўсяму на дзіва свету,
Развесілі анёлы ў небе тушу гэту.
Так і ў касцёле Мірскім ксёндз каля арганаў
Павесіў косці выкапнёвых веліканаў.

Гісторыі такія, што з апавядання
Ці з кніжак знаў, расказваў Войскі ў час змяркання.
Хоць вечарам слабы зрок быў ужо ў старога,
Што ў акулярах на’т не бачыў ён нічога,
Ды знаў на памяць зор найменні, іх напрамкі
І ў небе пальцам крэсліў іх шляхі і рамкі.

Ледзь слухалі яго і не звярталі ўвагі
Ані на Сіта, ні на Цмока, ні на Вагу,
Бо сёння сцягвае і думкі ўсіх, і вочы
Госць новы, выплыўшы нядаўна з цемры ночы:
Камета, што ляцела праз нябёс абшары
На поўнач з захаду, накшталт чырвонай хмары.
Крывавым вокам на той воз яна глядзела,
Як быццам падмяніць Люцыпара хацела:
Касу адкінула і, неба болей трэці
Аблытаўшы, цягнула зоркі, нібы ў сеці,
Кудысьці у бясконцыя нябёс прасторы,
Ў напрамак, дзе палярныя мігаюць зоры.

Са страхам павяртаў народ на неба вочы
І паглядаў на тыя цуды кожнай ночы,
Варожачы нядобрае з прыкмет шматлікіх
І чуючы прадвесце зла ў птушыных крыках,
Бо птушкі часта хмарай пустыры ўкрывалі,
Вастрылі дзюбы, быццам трупаў шмат чакалі.
Заўважана, што і сабакі землю рылі
І, быццам чуючы бяду, працягла вылі
На голад ці вайну. На могілках ля бору
Раз леснікі заўважылі жанчыну мору,
Што йшла, вышэйшая за лес, паходкай жвавай
І хусткаю размахвала вакол крывавай.

Цівун казаў пра гэта, стоячы пры плоце,
Прынёсшы справаздачы пану аб рабоце.
Шаптаў аб тым і пісар нешта аканому.

Ды Падкаморы, што сядзеў на прызбе дому,
Спыніў размовы, захацеў сам мовіць штосьці,
Бо табакеркі бляск заўважылі ўсе госці
(Яна ўся з золата, з брыльянтамі аправа,
Ўнутры яе партрэт манарха Станіслава),
Дык пазваніў па ёй, нюхнуў і мовіў: «Пане
Тадэвуш, ваша гэтае апавяданне
Пра зоркі, толькі рэха чутага у школе,
А працякі пра цуды ведаюць шмат болей.
І я вучыўся астраноміі ці мала
У Вільні, дзе Пузыніна ахвяравала

Даход з сяла свайго у дзвесце душ халопаў
На закуп розных шкел і тэлескопаў.
Ксёндз Пачабут быў астраномам там год колькі
І рэктарам у акадэміі, ды толькі
З той кафедрай чамусьці хутка разлучыўся
І зноў у келлі манастырскай зачыніўся,
Дзе і памёр. Знаёмы мне і пан Снядэцкі,
Разумны вельмі чалавек быў, хоць і свецкі.
Дык вось жа астраномы гэтак на камету
Глядзяць, як нашыя мяшчане на карэту;
Вядома ім, што скіравалася ў сталіцу
Ці выязджае з горада дзесь за граніцу,
А хто ў ёй ехаў і пра што там размаўлялі,
Ці пасланца з вайной, ці з мірам пасылалі,
Таго не знаюць. У мае, я помню часы,
Калі Бранецкі ехаў у карэце ў Яссы,
То ўслед цягнуўся за ганебнай той карэтай
Таргавічанаў хвост, як тут вось за каметай.
Народ, хоць не мяшаўся ў панскія нарады,
Згадаў адразу, што той хвост быў знакам здрады.
Чуваць, мятлы імя ён гэтай даў камеце
І кажа, што мільён яна загорне ў смецце».

Тады сказаў з паклонам Войскі: «Праўда гэта,
Пан Падкаморы, мне напомніла камета,
Што ў нас расказвалі і, на астатак,
Што бачыў сам тады, як меў гадоў з дзесятак.
Панцэрнага палка паручнік, пан Сапега
Спыніўся, помню я, у нас дзеля начлега,
Той самы, што пасля быў маршалам дзяржаўным,
А потым канцлерам Літвы дагэтуль слаўным,
Ён жыў сто дзесяць год; пад Вену ў часы Яна
Хадзіў ён з войскам Ябланоўскага, гетмана.
Вось ён расказваў нам, што перад тою справай,
Якую Ян закончыў з гэтакаю славай,
Калі сам нунцый выпраўляў яго ў дарогу,
А пасланец аўстрыйскі цалаваў у ногу,
Як стрэмя падаваў (пасол граф Вільчэк зваўся):
«Што гэта робіцца?»— кароль спытаўся.
Глядзяць, аж над галовамі ляціць камета
Тым шляхам, дзе ступала войска Магамета,

З усходу ды на захад. І ксёндз Бартахоўскі
У панегірыку на той трыумф кракоўскі,
Пад назвай «*Orientis Fulmen*», піша многа
Аб той камеце. Ды чытаў я апроч тога
Ў «*Яніне*» — кніжцы, дзе разгледжана старанна
Кампанія уся — паход пад Вену Яна.
Там намалёваны і сцягі Магамета,
І гэткая ж, як бачым мы цяпер, камета».

«Амінь,— сказаў Суддзя,— я варажбу вашэці
Прымаю. Хай з зарой к нам з'явіцца Ян Трэці!
На захадзе вялікі ёсць герой, быць можа,
Ён за каметай прыйдзе к нам. Дай гэта, Божа!»

На гэта мовіў Войскі голасам спакойным:
«Камета часам спрэчкі значыць, часам войны.
Не добра, што стаіць яна над Сапліцовам,
Бо, можа, нашым пагражае што галовам.
Учора спрэчак, звад у нас было даволі
Спярша на паляванні, потым у застоллі.
Пан Рэент паспрачаўся з Асасорам зрання,
А вечарам ізноў паўстала замяшанне:
Прыйшлося за мядзведзя скуру пасварыцца.
Я ведаю, што змусіў бы іх памірыцца,
Калі б не трэ' было з расказам запыніцца.
Хацеў я расказаць выпадак вам цікавы,
Падобны да падзеі з нашае аблавы,
Што здарыўся з людзьмі не так далёкіх часаў,
З Райтанам і нямецкім князем фон Дынасаў.
Выпадак быў такі:

Пан генерал падольскіх
Зямель, праездам да сваіх маёнткаў польскіх
Ці, можа, едучы на сейм які ў Варшаву,
Дарогай к шляхце заязджаў, то на забаву,
То так — для папулярнасці. Прыбыў і к пану,
Цяпер ужо святое памяці, Райтану,
Які пазней паслом наваградскім з'яўляўся,
Той, у якога я з маленства гадаваўся.
З прычыны гасцявання князя генерала

Райтан зазваў гасцей. Іх прыбыло нямала.
Быў і тэатр (князь генерал любіў тэатры);
Дык феерверк даў Кашыц, што жыве у Ятры,
Танцораў Тызенгаўз прыслаў. Агінскі даў музыкаў,
А Солтан дзятлаўскі капэлію паклікаў.
Наладжаны былі шыкоўныя забавы
Ў двары, а па лясах вялікія аблавы.
Вядома кожнаму, не толькі самым блізкім,
Што хоць яны з крыві Ягайлаў, Чартарыскім
З вякоў не вельмі да спадобы паляванне —
Не тое, каб з ляноты, а ад выхавання
І ад замежных густаў. Дык і генерала
Больш кніга, чым сабакі і лясы, займала,
Ды й каля дам не мала ён збіваў абцасаў.

У свіце князя быў нямецкі князь Дынасаў,
Які нібыта ў афрыканскай пушчы дзікай
Старога тыгра закалоў звычайнай пікай,
Калі аднойчы быў між неграў пасяліўся.
А потым тым выпадкам вельмі ўсім хваліўся.
У нас хадзілі на дзікоў у тую пору,
І Рэйтан раз забіў агромную мацёру
З вялікай небяспекай, падпусціўшы блізка.
Усе дзівіліся, хвалілі, а нямчыска,
Той князь Дынасаў, пахвалы зусім не слухаў,
Пахаджваў толькі і пад нос сабе ўсё дзьмухаў,
Што трапны стрэл даказвае мо смеласць вока,
А зброя белая — і рук. І стаў шырока
Ізноў пра Лівію разводзіць небыліцы
І ўсё тым самым тыграм без канца хваліцца.
Пан Рэйтан дык аж трохі зазлаваўся,
Па шаблі жыва стукнуўшы, так адазваўся:
«Мой князь! Хто ўмее глянуць смела, б'ецца смела!
Варт тыгра дзік, за зброю ж трэба брацца ўмела!»
І распачаўся дыялог між імі жвавы,
Ажно князь генерал тут умяшаўся ў справы,
Французскай мовай іх змірыў. Сказаць даволі,
Што згода іх была, як попел на вуголлі;
Рэйтан прыняў да сэрца справу і пасля той згоды
Навучку немцу даць чакаў адно нагоды.

Кніга сёмая
Заклік Гервазага

Книга седьмая
Призыв Гервазия

Księga siódma
Wezwanie Gerwazego

Назаўтра ледзь жыццём не аплаціў выпадку
Таго, а як было, скажу ўсё па парадку».

Тут Войскі замаўчаў і з мінай абыякай
Да Падкаморага звярнуўся за табакай,
Час доўгі нюхаў, не канчаў апавядання,
Цікавасць разбудзіць паставіўшы заданне.
Урэшце пачынаў, ды зноў перапынілі
Расказ, а ўсе ж за ім з цікавасцю сачылі!
К Суддзі з'явіўся пасланец. Пачулі госці,
Што ў пільнай справе да яго прыехаў хтосьці.
Суддзя з усімі хутка нанач развітаўся.
Праз момант і з гасцей ніхто ўжо не застаўся —
Пайшлі ўсе спаць, хто ў дом, хто ў сена закапацца.
Суддзя ішоў са спозненым гасцём спаткацца.

Усе ўжо спяць — Тадэвуш круціцца у сенях
Ля дзядзькавых дзвярэй у змрочных шэрых ценях.
Яго сюды прыводзіць важнае пытанне,
Якое трэба вырашыць без адкладання.
Суддзя на ключ замкнуўся, з некім размаўляе,
Тадэвуш ўсё чакае, вушы настаўляе.

Перш чуе, быццам плач, дык, не крануўшы клямак,
Праз шчыліну замка глядзіць у той напрамак
І бачыць дзіва! Робак і Суддзя стаялі
Ў абдымках на каленях у слязах і ў жалі.
Ксёндз Робак з плачам рукі цалаваў Суддзёвы,
А пан Суддзя туліўся да яго без слова.
Пасля даўгой хвіліны плачу і маўчання
Сказаў ксёндз Робак ціха, як на развітанне:

«Брат, знае Бог, што я захоўваў таямніцы,
Якія абяцаў за грэх. Не час хваліцца,
Што Богу і радзіме ўсе аддаў я годы,
Ніякай не шукаючы узнагароды.
Я жыў дагэтуль і хацеў памерці бернардынам,
Схаваўшы прозвішча за манастырскім тынам,
Не думаў адкрывацца прад табой, ні сынам,
Хоць ксёндз правінцыял і даў мне пазваленне
Зрабіць *in articulo mortis* аб'яўленне.

Хто знае, ці жыў буду і на чым там стане
У Дабрыне! Брат! вялікае там замяшанне!
Француз яшчэ далёка, доўга давядзецца
Яго чакаць, а шляхта, пэўне, не дачакаецца!
Магчыма, я з паўстаннем лішне завіхаўся!
Вось дрэнна зразумелі! Ключнік умяшаўся!
І гэты дурань Граф панёсся ў бок Дабрына,
Не мог яго я папярэдзіць, ёсць прычына:
Стары Мацей мяне пазнаў, няхай адкрые,
З Сцізорыкам мая не размінецца шыя!
Нічога Ключніка не спыніць! Не баюся смерці,
Ды гэткае здарэнне план наш можа сцерці.

Я там быць мушу! Мушу знаць усе падзеі,
Хоць прыйдзецца мо згінуць; шляхта там шалее.
Здароў будзь, наймілейшы брат! Спяшацца мушу.
Калі загіну, за маю маліся душу.
У выпадку вайны, табе ўся таямніца
Адкрыта, помні справу і што ты Сапліца!»

Тут слёзы сцёр, каптур паправіў, зашпіліўся,
Адставіў аканіцу, ў сад з акна спусціўся,
І з бытнасці яго не засталося знакаў.
Суддзя, застаўшыся адзін, сядзеў і плакаў.

Тадэвуш, пачакаўшы трошкі, ўсе ж рашыўся:
Пастукаў, увайшоў і нізка пакланіўся.
«Прабачце, дзядзечка,— сказаў,— я ў вас дзён колькі
Пабыў. Час гэты здаўся мне хвілінай толькі,
Не меў калі нацешыцца я й домам родным,
Як выезд мой адгэтуль стаўся неабходным.
Я змушан вас пакінуць зараз, неадкладна:
Мы Графа вызвалі, вы ж знаеце дакладна,
Што паядынкі забаронены ў нас строга,
Але мяне стрымаць не можа ўжо нічога,
Пайду да Княжаства Варшаўскага граніцаў.
І Граф, хоць фанфарон, не зможа не з'явіцца
На месца, што ва ўмовах мы паставім,
Дык там сустрэнемся і ўсё, як трэба, справім.
Пасля, яго ўкараўшы, калі Бог паможа,
Да брацціяў за Ласосну ўдасца трапіць, можа.

Я чуў, што бацька мне тастамантам назначыў
Служыць у войску, ды хтось гэта перайначыў».

«Тадэвушак,— сказаў Суддзя,— ці ты купаны
Ў вадзе гарачай, ці так круціш, як ліс гнаны,
Што думае хвастом пушыстым засланіцца?
Мы выклікалі Графа, згодзен, трэба біцца.
Але сягоння ехаць? Як? З якой нагоды?
Ёсць звычай перш сяброў слаць, дабівацца згоды
Прад паядынкам. Граф адумацца'шчэ можа,
Перапрасіць, дык што спяшацца ў падарожжа?
А можа, іншая цябе ўкусіла муха?
Кажы, як ёсць, нашто такая завітуха?
Я дзядзька твой. І я меў сэрца маладое,
Кажы (і гладзіў твар яго сваёй рукою).
Маё мне прадчуванне раптам падказала,
Што з дамамі ў цябе штось склалася няўдала.
За дам бяруцца зараз хутка, проста дзіва!
Ну раскажы, Тадэвушак, мне ўсё праўдзіва».

«Яно,— сказаў Тадэвуш,— праўда, ёсць прычыны
Другія, дзядзя дарагі, мае тут віны!
Памылка! Што ж, няшчасце! Ў чым тут прызнавацца?
Не, дзядзя, ў Сапліцове нельга мне застацца.
Ах, мілы дзядзечка! На вашае пытанне
Скажу, што выехаць мне трэ'без адкладання».

«Га!— мовіў дзядзька,— дык любоўныя тут справы,
Я бачыў, што ты ўчора не крануў на'т стравы
І скоса углядаўся на адну дзяўчынку;
Яна штось кіслую таксама мела мінку.
Я знаю вашы глупствы: хай падлеткаў пара
Улюбіцца, то ў іх капа згрызотаў зараз!
То цешацца, то ходзяць, быццам у няшчасці,
Стараюцца са словам з'едлівым напасці,
То па кутах стаяць, не размаўляюць болей,
А нават уцякаюць ад людзей на поле.
Калі і ў вас чаргуецца любоў і звада,
Дык пацярпіце толькі — ёсць на гэта рада,
Я на сябе бяру прывесці вас да згоды.
Прайшоў і я ўсё гэта ў маладыя годы.

Скажы мне праўду ўсю, дык можа што дарадзім
Удвух і, разабраўшыся, усё наладзім».
Тадэвуш сарамліва мовіў: «Давялося
(Тут цалаваў руку Суддзі) сказаць, што Зося,
Ну, ваша выхаванка, дарагой мне стала,
Хоць я яе яшчэ і бачыў вельмі мала,
А мне ўсе навакол гудуць без перастанку,
Што ў жоны выбралі вы мне Падкамаранку.
Не можа жонкаю маёй быць панна Ружа,
Калі я Зосю гэту так кахаю дужа.
Нячэсна, любячы адну, з другой жаніцца.
Час вылечыць мяне, тут нельга мне спыніцца».

«Дзіўлюся,— мовіў дзядзька,— што вам да спадобы,
Кахаючы, ўцякаць ад мілае асобы!
Ну добра, што прызнаўся, а то даў бы маху,
Паехаўшы ад нас. Дык вось пазбудзься страху:
Я Зосю сватаю табе — скачы з уцехі!»

Тадэвуш мовіў: «Вам я ўдзячны, ды памехі
Усё ж ёсць. Вы — бацькам для мяне і дабрадзеем,
Ды не паможа ўжо нішто, канец надзеям!
Бо пані Талімэна не аддасць мне Зосі».
«Папросім»,— мовіў дзядзька.

«Не, яе не ўпросім!—
Сказаў Тадэвуш жвава,— надарма чаканне,
Я, дзядзя, выехаць павінен заўтра зрання.
Прашу благаславення вашага ў дарогу,
А там у Княстве я ў сяброў знайду падмогу».

Суддзя, вус круцячы, глядзеў на хлопца гнеўна:
«Дык так ты мне і сэрца адкрываў, напэўна?
Перш паядынак, а пасля ў яго каханне
І выезд гэты. Ой, тут бачу махляванне!
Мне ўжо казалі, я твае праверыў крокі!
Ты — баламут і пуставей, і лгун ты недалёкі!
А ну, расказвай, дзе надоечы бадзяўся,
Што ты ў двары учора вынюхаць стараўся?
Глядзі, Тадэвуш! Збаламучана мо Зося
Табой, і ты ўцякаеш, дык, малакасосе,

Табе не ўдасца гэта — хай і без кахання
Ўсёроўна Зося жонкаю тваёю стане,
А не, дык — бізуна, і заўтра, неадкладна!
Ён аб пачуццях мне яшчэ пляце нязкладна!
Ты — лгун! А-фэ! Яшчэ я з гэтай калатушы
Зраблю і следства! Я натру табе йшчэ вушы!
Сягоння клопатаў я меў і так даволі,
Спаць не даеш, мне галава трашчыць ад болю.
І ты йдзі спаць!» І тут на дзверы пальцам тыкаў
І распранацца Вознага ў пакой паклікаў.

Тадэвуш выйшаў, не сказаўшы больш ні слова.
Душу яго кранула дзядзькава прамова.
Аблаян ўпершыню так востра! Аж здзівіўся
Праўдзівасці ўсіх закідаў і прыпыніўся:
Як быць, калі да Зосі дойдзе гэта сцэна?
Прасіць рукі? А што тут скажа Талімэна?
Адзіны выхад — гэта месца перамена.

Ў задуме гэткай ледзь зрабіў мо крокаў пару,
Як штось зайшло дарогу. Глянуў — бачыць мару:
Уся у белым, тонкай выдала, худою,
Плыла к яму з настаўленай здалёк рукою,
Якую серабрыў бляск месяца ледзь значны,
І, падышоўшы, ціха енкнула: «Няўдзячны!
Шукаў ты позірку майго і ўжо ўцякаеш,
Размоў шукаў, а зараз вушы затыкаеш!
Скажы мне, ў чым жа гэткіх перамен прычына?
Так мне і трэба! Знала я, хто ты,— мужчына!
Не знаючы какецтва, я не стала мучыць
Цябе і ашчасліўіла. Як гэта вучыць!
Трыумф над мяккім сэрцам вельмі лёгкім здаўся,
Ты — бессардэчны, і з мяне ты насмяяўся!
Такою страшнаю навучаная спробай,
Я пагарджаю, больш чым ты, сваёй асобай!»

«Дальбог, не цвёрдае,— сказаў ён,— сэрца маю,
Табой жа, Талімэна, я не пагарджаю,
Але ты ўзваж сама: за намі сочаць зорка,
Ці можна так адкрыта? Вынікне гаворка,
Ды і грахом з'яўляецца такая ўцеха».

«Грахом!— сказала Талімэна з горкім смехам,—
Нявінненькі! Ягнятка! Я хоць і жанчына,
Зусім аб тым не дбаю. Гэта не прычына!
Няхай сабе і ўсё адкрыюць, хай зняславяць!
А ты ж мужчына! Вам яшчэ ў заслугу ставяць,
Калі вы маеце каханак дзесяць зразу».
Тут стала плакаць: «Кінуць здумаў? Так адразу?»
«Падумай, што сказаў бы свет аб чалавеку,—
Сказаў Тадэвуш,— што ў такім, як я вось, веку
Здаровы дома жыў, каханы і вясёлы,
Калі жанатыя кідаюць сем'і, сёлы
І прабіраюцца у войска праз граніцу.
Каб нават я й хацеў, дык не магу спыніцца:
Мне бацька перад смерцю загадаў ваенным
Аддацца справам. Той загад яго бяззменны,
Дык заўтра еду, я прыняў ужо рашэнне,
Дальбог, няма што думаць аб яго адмене».
«Я не хачу быць перашкодай на дарозе
Тваёй да шчасця й славы,— мовіла ў знямозе.—
Ты стрэнешся з каханкай, можа, больш прыгожай,
Больш вартаю кахання, багацейшай, можа!
Ды толькі мне для ўцехі перад раставаннем
Скажы, што пачуццё тваё было каханнем,
Не жартам, ні распустай, што нявіннасць губіць.
Хачу пачуць яшчэ: мяне Тадэвуш любіць!
Хачу пачуць «люблю» яшчэ хоць раз адзіны
І ў сэрцы захаваць шчаслівыя гадзіны.
Лягчэй прабачыць будзе, хоць цябе і страчу,
Ўсё ж будзе мне ўспамін...» І ўздрыгвала ад плачу.

Тадэвуш, бачачы, што плача і галосіць
Жанчына і адно такой драбніцы просіць,
Узрушыўся, праняў яго і жаль, і літасць.
І каб праверыў зараз дум і сэрца скрытасць,
Дык, можа, і не мог бы даць сабе адказу,
Кахаў яе ці не. Дык і прамовіў зразу:
«Дальбог жа, Талімэна, каб я мёртвым стаўся,
Калі не праўда, што ў цябе я закахаўся.
З табой прабавілі мы час такі кароткі,
Ды быў ён гэткі мілы, гэтакі салодкі!
І доўга-доўга, покуль сэрцу біцца,

Я пра цябе, дальбог жа, не змагу забыцца».

Тут Талімэна скочыла яму на шыю:
«Я так і думала! Ты любіш, дык не скрыю,
Што без цябе я ўраз пакончыла б з сабою.
О, дарагі! Мы не расстанемся з табою!
Я сэрца аддала табе, аддам багацце,
Пайду з табой усюды, на’т у беднай хаце
З табой шчаслівай буду! І ў пустыні дзікай
Мы створым рай любоўю нашаю вялікай!»

Тадэвуш вырваўся з яе абдымкаў сілай.
«Як што? куды?— спытаў,— што ты нагаварыла?
Ты за салдатам думаеш услед цягацца?
Ці маеш розум?» «Дык жа мы маглі б пабрацца» —
Сказала Талімэна. «Не, ніколі! Што ты?—
Тадэвуш крыкнуў.— У мяне няма ахвоты
Жаніцца ні кахаць, бо справа ёсць другая!
Падумай толькі, супакойся, дарагая!
Табе я ўдзячны, але нельга мне жаніцца.
Кахаймася здалёк. Старайся з тым змірыцца,
Што я застацца не магу, што ехаць мушу.
Бывай здарова, Талімэна! Заўтра рушу».

Сказаў, насунуў капялюш, стараўся бокам
Прайсці, ды тут яна яго стрымала зрокам
І тварам, як мядузы галавой. Застацца
Павінен быў і да яе стаў прыглядацца.
Збялелая стаяла ўжо амаль без духу!
Аж вось руку наставіла ў раптоўным руху,
Два пальцы натапырыўшы яму у вочы:
«Я так і знала!— выкрыкнула з цемры ночы.—
Ты з сэрцам яшчаркі, а твой язык — джыгала!
Няхай я Рэенту і Графу «не» сказала,
А ты зламаў мяне і кінуў сіратою,
Нічога! Ты ж мужчына і з душой пустою,
Дык так, як і ўсе іншыя, да здрадаў звычны,
Але не знала я, што лгун ты злаязычны!
Я пад дзвярыма дзядзькі чула ўсё дакладна.
Дык ты на гэта дзіцянё, на Зосю здрадна
Палюеш! Дык табе адной ахвяры мала!

Душа твая другой каля яе шукала!
Бяжы! Праклён мой пойдзе за табою ўсюды,
Ці заставайся, я тваё адкрыю бруды!
Тваім махлярствам больш не будзе ўжо спажывы!
Прэч! Грэбую табой! Ты подлы і ілжывы!»

Ад гэтакай абразы, што век не забыцца,
Якой ніводзін не пачуў яшчэ Сапліца,
Тадэвуш пабялеў, як паступіць, не знае,
Ды ў злосці, тупнуўшы нагой, гукнуў: «Дурная!»

Пайшоў, ды слова «подлы» рэха паўтарыла
У сэрцы. Ўздрыгануўся — так было няміла.
Адчуў, што крыўду учыніў ён Талімэне,
Дакорамі ў душы азвалася сумленне,
Але й яна яму цяпер здалася горам!
Пра Зосю, ах! было падумаць нават сорам,
Бо Зося гэткай мілаю была, прыгожай
І хутка жонкаю яго магла б быць, можа,
Каб не ўплятаў яго злы дух у грэх за грэхам,
З маны ў ману, пакуль не кінуў вось са смехам.
Аблаян, зненавіджаны, за дзён тых пару
Жыццё ўсё змарнаваў. Адчуў і грэх, і кару.

У бурах дум, як быццам якар супачынку,
Узбліснуў раптам успамін аб паядынку:
«Забіць трэ' лотру Графа!— ўецца думка злая.—
Загінуць або помсціць!» А за што — не знае.
І гэты гнеў так, як заняўся, ў момант вока
І выветраў. Зноў жаль праняў душу глыбока.
Стаў думаць: «Дык калі праўдзіва спасцярога,
Што Граф і Зося падружылі ўжо нямнога,
Тады што? Граф мо ў Зосю закаханы дужа,
Яна мо любіць, выбярэ яго за мужа!
Якое ж права маю я між іх мяшацца,
Зламаць іх шчасце, не дазволіць ім пабрацца?»

У роспачы не ведаў, як грахі зацерці.
Ўцякаць? Куды? Хіба ў абдымкі смерці!

Кулак прыціснуўшы да скрыўленага твару,

Бег на ставы, што пазіралі з траў гушчару.
Стрымаўся над балоцістым і зрок маркотны
Тапіў у цёмных водах, а той пах балотны
Уцягваў поўнымі грудзьмі, адкрыўшы вусны,
Таму што самагубства замысел спакусны
Ў ім спеў. Ён у мазгоў шалёным завароце
Адчуў жаданне утапіцца ў тым балоце.

Дык Талімэна, ўбачыўшы па ўспышцы дзікай
Яго адчай, хоць і ў злабе была вялікай,
Адчула страх, што можа быць бяды прычынай,
Бо ўсё ж ткі не благой была яна жанчынай.
Ёй жаль было, што ён ужо другую любіць,
Хацела пакараць, ■ ўбачыла, што губіць.
Пагналася за ім, аж косы расплялiся,
І клікала: «Пастой! Любі сабе, жаніся
Ці едзь, ды толькі стой!» А ён так разагнаўся,
Што бег далей і аж над ставам затрымаўся.
Выпадкам нейкім дзіўным лёсу, па-над ставам
Памалу ехаў Граф са слуг сваіх атрадам.
Захоплены прыгожасцю начы пагоднай,
Цудоўнаю ставоў гармоніяй падводнай
Тых хораў, што гудзелі арфамі Эола
(Нідзе такога хору не пачуеш болей),
Стрымаў каня, бо ўжо не ў памяці ўся справа.
Стаіць, паставіў вуха, слухае цікава,
Глядзіць на поле, неба доўга агладае,
Відаць, начны пейзаж у думках укладае.

А від сапраўды быў прыгожы, маляўнічы!
Ставы два пахілілі да сябе аблічча,
Як пара закаханых: правы быў глыбокі
Без траваў, чысты, гладкі, як дзяўчыны шчокі,
А левы чуць цямнейшы, як твар маладога,
З загарам і пушком абсыпаны нямнога.
Пяском залочаным свяціўся злёгку правы,
Як ясным воласам, а левы кучаравы,
Лазой наежаны і вербамі чубаты.
Абодва ж зелені вянком былі абняты.

Два ручаі з іх, быццам дзве рукі супольна

Сціскаюцца, і ўніз адзін ужо прывольна
Спадае, ды не гіне: ў рова павароты
Нясе на дробных хвалях бліскі пазалоты.
Вада ляціць пластамі, а на кожным пласце
Па жмені ўзбліскаў месяц рупіцца пакласці.
Святло ў канаве ў стужкі дробненькія рвецца,
А плынь, іх падхапіўшы, знесці ўдаль імкнецца,
А зверху жменямі бляск месяца кладзецца,
Як быццам Свіцязянка, сеўшы на раўніне,
Адной рукой ваду лье з шклянага начыння,
Другою з фартушка кідае ў хвалі тыя
Зачараваных скарбаў пліткі залатыя.

А далей, з рова выбегшы, ручай павольна
Раскручваецца, льецца па раўніне польнай,
І на яго рухомай дробнай лускавіне
Ўздоўж свет месячны дрыжыць, плыве і гіне.
Якраз, як той г і в о й т а с , жмудскі вуж прыгожы,
Што хоць нібы ляжыць на верасавым ложы,
Паўзе, бо срэбрам, золатам трымціць патроху,
Пакуль з вачэй не знікне паміж траў і моху,
Так і струмень хаваўся пад альшын завесу,
Што небасхіл адзначвалі падобна лесу,
Ўзнімаючыся формай шэрай і няяркай,
Як духі, напалову скрытыя за хмаркай.

Паміж ставоў над ровам млын стары схаваўся,
Як дзед, што закаханых падглядаць сабраўся.
Падслухаў іх размову, гневаецца, рвецца,
Балбочучы пагрозы, і ажно трасецца,
Так млын той раптам страсянуў чалом імшыстым
І кулаком крутнуў над ручаём празрыстым.
Скрыпучае старое закрахтала кола,
Зглушыла шэпты ўсе і спевы навакола,
І Графа разбудзіла.

Бачыць Граф, аж збоку
Стаіць Тадэвуш ля яго непадалёку,
Дык выкрыкнуў: «За зброю!» Скокнулі жакеі,
І ледзь Тадэвуш змог падумаць пра падзеі,
Ужо яго схапілі, рвуцца ў двор не жартам.

Двор будзіцца, сабакі ў брэх, у крыкі варта.
Суддзя бег паўраздзеты: што ўсё гэта значыць?
Падумаў, што бандыты, ажно Графа бачыць.
«Што гэта?»— ўскрыкнуў. Граф мільгнуў узнятай шпагай.
Але к бяззбройнаму аднёсся ўсё ж з увагай.
«Сапліца!— крыкнуў,— злосны вораг наш старынны!
Сягоння я цябе за ўсе ўкараю віны.
Сягоння ўсё захопленае вернеш зразу,
Перш чым табе адпомшчу за сваю абразу!»

Суддзя перажагнаўся: «У Айца і Сына!
Пан Граф! Вы ж нападаеце бандыцкім чынам!
Як гэта мірыцца, Граф, з вашым выхаваннем,
Паходжаннем, значэннем і самапазнаннем?
Не дамся ў крыўду!» Слугі беглі ўжо Суддзёвы
Хто з кіем, хто са стрэльбай, біцца ўсе гатовы.
А Войскі, стоячы паводдаль трохі збоку,
Меў нож у рукаве, а пана Графа ў воку.

Хацелі біцца, ды Суддзя тут перашкодзіў:
Дарма змагацца — новы вораг надыходзіў.
У вольхах бліснула, і стрэл раздаўся. Потым
Загрукаў мост ад конскіх ног за паваротам.
«Граміць Сапліцу!»— сотня галасоў раўнула.
«Гервазы там!»— у галаве Суддзі мільгнула.
«Нічога,— Граф сказаў,— нас будзе зараз болей,
Здавайцеся, Суддзя, лепш зразу мне ў няволю!»

Надбег Асэсар з крыкам: «Арышт за знявагу!
У імя імператара, аддай, Граф, шпагу,
А не — ваенную паклічу дапамогу!
Я арыштую вас! Бо хто зайшоў дарогу
Ці ўночы нападае, вінен, згодна ўказу
Ад...» Граф ударыў плазам цераз твар, і зразу
Асэсар моўчкі бухнуўся ў траву з ног збіты.
Ўсе думалі, што ранен быў ці мо забіты.

«Відаць,— сказаў Суддзя,— забойства пачалося!»
Завойкалі кругом, а больш за іншых Зося:
Яна дала, Суддзю абняўшы, крыкам волю,
Нібы яе жыды іголкамі паролі.

Тым часам Талімэна ўбегла паміж коней
І к Графу заламаныя ўзняла далоні.
«На гонар твой!— ускрыкнула ад слёз жалосна,
З распушчанай касою, выгнутая млосна,—
На ўсё святое, што ў душы і сэрцы носяць!
Ці ж нам адмовіце, пан Граф? Вас дамы просяць.
Бязлітасны, перш нас забі рукою ўласнай!»
І тут, самлеўшы, ўпала. Скочыў Граф к няшчаснай,
Задзіўлены, збянтэжаны такою сцэнай.
«Ах, панна Зося,— мовіў,— пані Талімэна!
Крывёй бяззбройных я не спляміў рук ніколі.
Сапліцы, слухайце! Вы ўсе ў мяне ў няволі.
Вось так зрабіў я і ў Італіі далёкай,
Між гор Сіцыліі ля скал Бірбанта-рокка:
Заняўшы лагер банды, збройных мы пабілі,
Бяззбройных жа ў палон адразу захапілі.
Яны трыумф мой упрыгожылі прыкметна,
Пасля павесілі мы іх ля спускаў з Этны».

Шчаслівa здарылася для сям'і Сапліцаў,
Што Граф на лепшых конях змог паклапаціцца,
Каб першаму прыбыць, бо рэшта шляхты ў пыле
Цягнулася за ім не бліжай як за мілю.
Атрад жакеяў, што скакаў за ім па-парна,
Адзінкай быў у значнай меры рэгулярнай,
А шляхта рухалася так, як хто захоча,
Была яна натоўпам вешаць, біць ахвочым.

Граф часу меў даволі, каб абдумаць справы
І бой правесці так, каб быў ён бескрывавы,—
Загадвае у доме зачыніць Сапліцаў,
І ля дзвярэй з жакеяў варце размясціцца.

Аж «Гэй, граміць Сапліцаў!»— рвецца шляхта бурна,
Двор вокал акружае і займае штурмам,
Бо правадыр забраны, войска паўцякала,
Ды шляхта ўсё йшчэ ў злосці ворага шукала.
Не ўпушчаныя ў двор, бягуць на фаліварак,
У кухню. Толькі ўскочылі, а тут пах скварак,
Агонь прытушаны і стравы водар свежы
Ды від сабак, што дагрызалі рэшткі ежы,

Мяняе думкі ўсіх, бярэ за сэрцы дзесьці,
Гнеў студзіць і распальвае патрэбу есці.
Нарадай стомленыя, доўгаю яздою,
«Гэй, есці!»— згоднай закрычалі грамадою.
А там зноў «піць» пачуўся вокліч, і нарэшце
Крычаць два хоры: тыя — «піць!» а тыя — «есці!»
І голас рэхам рвецца, а куды даходзіць,
Аскому ў вуснах, голад нестрыманы родзіць.
На даны з кухні знак, забыта ўміг змаганне,
І армія ідзе на фуражыраванне.

У дзверы да Суддзі Гервазы рваўся ўпарты,
Ды мусіў адступіць, стрыманы графскай вартай.
А як адпомсціць зброяй стала немагчыма,
Успомніў пра нашэсця мэты і прычыны.
Як чалавек практычны, даў сабе заданне
Легальна і фармальна ўвесці ва ўладанне
Сягоння Графа. Вознага вакол шукае,
Уканцы з дзіры якойсь яго вывалакае,
Схапіўшы за каўнер, і цягне ўміг на людзі.
Там, вастрыё Сцізорыка упёршы ў грудзі,
Гаворыць: «Граф вас просіць, паважаны пане,
Зрабіць аб'яву — хай усім вядомым стане,
Што Графу пераходзіць замак, двор Сапліцы
І ўся зямля яго па ўсе яе граніцы,
Як ёсць, *cum gais, boris et graniciebus,*
К *metonibus, sculletis et omnibus rebus*
Et quibusdam aliis. Так брашы, як знаеш,
Не прапускай нічога!» «Пан жа розум маеш,
Пан Ключнік,— смела адазваўся ўжо Пратазы,—
Гатоў я выканаць усе бакоў наказы,
Аднак жа праўнай моцы мець не могуць акты,
Уночы вымушаны гвалтам — вось вам факты».
«Што тут за гвалт?— прамовіў Ключнік.— Далікатна
Я вас прашу, калі ж вам цёмна і няздатна,
Дык я Сцізорыкам так красану вашэці,
Што свет, нібы ў сямі касцёлах, вам засвеціць!»

«Гервазанька,— прамовіў Возны,— што злавацца?
Я возны, і не мне у справах разбірацца,
Бо возны толькі абавязак свой спраўляе,

Калі дыктованае свету аб’яўляе.
Пасол законаў я, паслоў жа не караюць.
Чаму ж мяне тады пад вартаю трымаюць?
Я мігам акт спішу — ліхтарык прынясіце.
А зараз аб’яўляю: больш не гаманіце!»
І, каб лепш чутым быць, падняўся на бярвенні,
Што сохлі кучай каля саду ў зацяненні.

Узлез і знік, як бы яго ўміг вецер здзьмухнуў,
Пачулі толькі ўсе, як у капусту бухнуў,
Праз момант у каноплях блісНуў шапкай белай,
Што, нібы голуб, хутка ў цемры праляцела.
Даў выстрал Конаўка па ёй, ды не пацэліў.
Вось тычкі трэснулі — Пратазы ўжо у хмелі.
«Я пратастую!»— крыкнуў. Не баяўся болей,
Бо далей меў ён рэчку, луг балотны, поле.

І за пратэстам тым, што прагучаў, нібыта
Апошні стрэл гарматны з крэпасці здабытай,
Спынілася ў Сапліцаве супраціўленне.
Рабунак у двары пачаўся на здзіўленне:
Крапіцель правяраў абоpы засяленне,—
Вала і двух бычкоў між рог здзяліў Крапілам,
А Брытва горлы ім падрэзваў. Быццам шылам,
Калоў Шыдэлка кабаноў і парасятак,
Уторкваючы шпагу ім каля лапатак.
І птушкі ў небяспецы — вось гусей грамады,
Нашчадкі тых, што ратавалі Рым ад здрады,
Дарэмна гагаюць, іх крык людзей не ўзрушыць.
Ўварваўся Конаўка ў катух, адных з іх душыць,
Другіх за пояс затыкае, цягне, глушыць.
Надарма гускі б’юцца, шыі выгінаюць,
А гусакі шыпяць і ворага шчыпаюць,
Бяжыць ён цераз двор, акрыты светлым пухам,
Зусім як несены гусіных крылляў рухам,
Як быццам стаў дамавіком — крылатым духам.

Разня ж найбольшая, хоць і найменш там крыку,
Сярод курэй. Іх Сак сцягнуў ужо без ліку,
Пятлёй чапляючы ў падстрэшшы на драбіне.
Так род шурпатак і чубатак марна гіне,

Бо Сак іх душыць і складае труп на трупах
Курэй, што на пярловых выкармлены крупах.
О, Сак! Скуль злосці гэтулькі ў табе ўзялося?
Табе твайго учынку не даруе Зося!

Гервазы ўспамінаць пачаў старыя часы:
Ён, паясы звязаўшы, пограба запасы
Выцягвае наверх на радасць і на дзіва —
Сівухі бочкі, бочку дубняку і піва.
Адны з іх адчыняюць, а другія бокам,
Нібы мурашкі, коцяць з крыкамі, з падскокам
У замак. Там прадбачыцца начлег, вячэра
І штаба графскага галоўная кватэра.

Кладуць сто вогнішчаў. Вакол дыміць, скварэцца,
Сталы пад мясам гнуцца і гарэлка льецца,
А шляхта есць і п'е, пяе, не заціхае.
Аднак паволі той-сёй дрэмле, пазяхае,
За вокам гасне вока, вось ківацца сталі
І, дзе пілі і елі, там паападалі —
Той з місай, а той з куфлем ля валовай чвэрці.
Так перамог і пераможцаў сон, брат смерці.

КНІГА ДЗЕВЯТАЯ • БІТВА

Змест: Пра небяспекі, якія вынікаюць з бязладнага абозу. Неспадзяваная падмога. Сумнае становішча шляхты. Прыбыцце манаха прадвяшчае паратунак. Маёр Плут празмерным заляцаннем наклікае на сябе буру. Выстрал з пісталета — сігнал да бою. Подзвігі Крапіцеля, учынкі і небяспека Мацька. Конаўка засадай ратуе Сапліцова. Коннае падмацаванне, атака на пяхоту. Подзвігі Тадэвуша. Паядынак камандзіраў перапынены здрадай. Войскі ўдалым манеўрам перацягвае шалю бою. Крывавыя подзвігі Гервазага. Падкаморы — велікадушны пераможца.

А так храплі і гэтакім сном цвёрдым спалі,
Што іх не будзяць ліхтары, ні бляскі сталі,
Ні людзі, што напалі на безабаронных,
Як быццам павукі-касцы на мух паўсонных.
Няхай якая бзыкне, ў той жа міг кат строгі
Спаўе ёй крыллі павуціннем, звяжа ногі.

А сон шляхоцкі быў цяжэйшы, чым сон мухаў —
Не бзыкае ніхто, ляжаць зусім без духу,
Хоць сіла дужых рук іх брала, несла
І, як салому, адкідала ўбок і трэсла.

Ды Конаўка адзін, якому і ў павеце
Раўні не знойдзеш пры гарэлцы на банкеце —
Ён выпіць мог за раз не менш як дзве барылкі
І не ківацца, і гуторыць без памылкі,
Той, хоць і доўга піў, хоць і заснуў глыбока,
Ды знак жыцця даваў, адкрыў нямнога вока
І бачыць: што за мара? Два страшныя твары
Схіляюцца, на кожным з іх вусоў па пары,
Сапуць над ім і к вуснам бліжацца вусамі,
Рукамі ўзмахваюць, ківаюць карпусамі.
Спалохаўся, хацеў перахрысціцца скрыта,
Ды правая рука ля боку, як прыбіта.
Парушыў левай, ды дарма. Што гэта, духі
Так спавілі яго, як бабкі- павітухі?
Спалохаўся йшчэ больш, дык вока прымыкае,
Ляжыць, не дыхае — душа з яго ўцякае.

Крапіцель здумаў бараніцца, ды па часе!
Быў скручаны, ажно вяроўка ўпілася,
Але крутнуўся, прыпадняўся да паловы
І ўпаў на сонных, пакаціўся праз галовы.
Як рыба кідаўся па беразе пясчаным
І роў, нібы мядзведзь той ад смяротнай раны.
«Тут здрада!»— роў, і ўслед за ім тым самым складам
Узнялі крык другія: «Здрада! Гвалт! Тут здрада!»

А крык той далятае з рэхам да той залі,
Дзе Граф, яго жакеі і Гервазы спалі.
Гервазы ўміг прачнуўся, але дарма рвецца:
Так скручаны з мячом, што нават не кранецца.
Людзей чужых заўважыў ля акна ў прасветах —
У вопратках зялёных, чорных спрэс кашкетах,
Узброеных. Адзін са стужкаю з павагай
Каманду падаваў. Паказваючы шпагай,
Шаптаў: «Вяжы, вяжы!» Жакеі на падлозе
Ляжаць у путах, Граф сядзіць у беднай позе

Кніга сёмая

Прыезд Графа

Книга седьмая

Приезд Графа

Księga siódma

Przyjazd Hrabiego

Без пут, але й без зброі. Са штыкамі грозна
Стаяць над ім удвух. Пазнаў іх, ды запозна!
Ах, маскалі!

Знаў Ключнік гэткія трывогі,
Не раз яму ў жыцці вязалі рукі, ногі,
Ды вызваляўся — рваў і путы і вяроўкі,
Бо дужы быў, сакрэты знаў і меў снароўкі.
Задумаў моўчкі ратавацца: жмурыць вочы,
Выцягваецца ўздоўж, нібыта ў сне і ўночы,
Падцягвае жывот і грудзі, жмецца дужа
І раптам корчыцца і дзьмецца накшталт вужа,
Што хвост і галаву зацягвае ў пярсцёнкі:
Так стаў Гервазы тоўсты, як спярша быў тонкі.
Вяроўкі падаліся, скрыпнуўшы аб косці,
Але не лопнулі. Ад сораму і злосці
Крутнуў Гервазы моўчкі твар крывы ад гневу
І абыякавы ляжаў, падобны дрэву.

Вось бубны вухнулі, уперад зрэдку, потым
Штораз гусцей грымелі клічам ці зваротам.
Пад той сігнал загад салдаты атрымалі
Жакеяў з Графам зачыніць пад варту ў залі,
А шляхту ў двор гнаць, дзе была другая рота.
Дарма злуе Крапіцель, рвецца з тых цянётаў.

А на двары ўжо мітусіліся, гудзелі
Падгайскія, Грачэхі, Бірбашы, Бяргелі —
Сябры і сваякі Суддзі, што наляцелі
Са зброяй у руках, пачуўшы аб нападзе,
Тым больш, што век былі з Дабрынскімі у звадзе.

Хто змог прывесці з вёсак батальён салдатаў?
І хто так хутка засцянкоўцаў тых раскратаў?
Асэсар? Янкель, можа? Розна гаварылі,
Аднак не ведае ніхто да гэтай хвілі.

І сонца ўжо ўстае крывава з шэрых ценяў
І берагам тупым, пазбаўленым праменняў,
З хмурын сівых, парваных, збітых бесталкова
Высоўваецца, быццам з горана падкова.

Ўздымаўся вецер, гнаў натоўпы хмар з усходу —
Яны па-над зямлёй плылі, як крыгі лёду,
І кожная з тых хмар дождж дробны рассявае,
А вецер следам сушыць, росы абівае.
За ветрам тым пахмурак зноў ляціць вільготны:
Так дзень уперамежку быў халодны, слотны.

Маёр тым часам загадаў цягнуць бярвенні,
Якія сохлі кучаю на прыгуменні,
У кожным з іх сякерай дзіры прасякаюць
І ў тых калодах ногі шляхты замыкаюць.
Абодва бервяны ў канцах цвікамі збіты,
Змыкаюцца пашчэнкамі сабак сярдзітых.
Вяроўкамі ж мацней салдаты вяжуць рукі
У шляхты на плячах, а дзеля большай мукі
Маёр загад даў зняць з галоў канфедэраткі,
З плячэй плашчы, на'т кунтушы і тарататкі.
І так вось забіякі, стаўшы ўміг рабамі,
Трасліся і званілі з холаду зубамі,
Бо сыпаў дождж, мачыў зямлю, рабіў балота.
Дарма злуе Крапіцель, рвецца з тых цянётаў.

Дарма, што ў згодным шчырым льюцца суглоссі
Суддзёвы, Талімэны просьбы і плач Зосі,
Каб аблягчыць хоць трохі шляхты стан гаротны.
Што праўда, афіцэр Мікіта Рыкаў, ротны,
Не кепскі чалавек, не адмаўляўся крута
Ад просьб, ды мусіў слухаць сам маёра Плута.

Маёр жа быў паляк, і родам быў з Дзяровіч,
І называўся некалі, чуваць, Плутовіч,
Ды лотрам стаў, перахрысціўся. Так бывае
З палякам, калі ён край родны забывае.
Плут з люлькаю стаяў, у бокі падпіраўся,
Нос дзёр і на паклоны на'т не азіраўся,
А ў знак нездавальнення, дрэннага настрою,
Пусціў клуб дыму і пасунуўся ў пакоі.

Суддзя тым часам Рыкава усё лагодзіць,
Асэсара для гутаркі набок адводзіць:
Як справу скончыць без суда, вядуць нараду,

І як пазбавіцца праследу з боку ўраду.
Тады к маёру Плуту так азваўся Рыкаў:

«Вось пан Маёр сабе адно клапот наклікаў:
Што з вязнямі рабіць? Судзіць? Няшчасця многа
Для іх, а вам за гэта не дадуць нічога.
Вы знаеце, Маёр? Лепш справу залагодзіць,
А пан Суддзя за труд вас добра ўзнагародзіць.
Мы скажам, што прыйшлі сюды дзеля візіты,
Дык козы будуць цэлы, і воўк будзе сыты.
Ёсць прыказка: ўсё можна, толькі асцярожна,
І прыказка яшчэ: дзяры з казны, дзе можна,
І прыказка яшчэ: мір лепшы за нязгоду.
Заблытай вузел, а канцы уторкні ў ваду.
Не будзе рапарта, ніхто і знаць не будзе.
Бог рукі даў, каб браць, вось што гавораць людзі!»

Маёр на гэта аж запырскаўся ад злосці:
«Ты, Рыкаў, ашалеў? Тут служба, а не госці!
А служба, брат, не дружба, ты дурны, Мікіта!
Бунтаўшчыкоў пускаць? Ты ашалеў нібыта!
У гэткі час ваенны? Га, паны палякі,
Я навучу вас бунту! Дамся вам я ў знакі,
Паны Дабрынскія! Дык вось як вас прыпёрла!
(І гледзечы ў акно, смяяўся ва ўсё горла.)
А гэта той Дабрынскі! Вунь ён у сурдуце —
Гэй, зняць яму сурдут! Аднойчы на радуце
Пачаў ка мне чапіцца без ніякай меры.
Я ў танец, ён крычыць: «Вон злодзея, за дзверы!»
Што ў той час за ваеннай абкраданне касы
Вялося следства, ну і меў я амбарасы,
Дык што яму за справа? Я пайшоў мазурку,
А ён крычыць услед мне: «Злодзей!» Вось шляхцюрку
Я ўзяў і з тымі, што падтаквалі прыдурку.
Казаў я: «Эй, Дабрынскі, помні, прыйдуць козы
Да воза. Га, Дабрынскі, бачыш?— будуць лозы!»

Пасля, схіліўшыся, шапнуў Суддзі на вуха:
«Калі жадаеце, каб выйшлі ўсе насуха,
Ад кожнай галавы — па тысячы ў гатоўцы,
Па тысячы, не менш — апошняе вам слоўца».

Суддзя стаў таргавацца, ды Маёр не слухаў,
Зноў бегаў па пакоі, дымам густа дзьмухаў,
Падобны да ракеты з гэтае прычыны.
За ім хадзілі з плачам, просячы, жанчыны.
«Маёр,— сказаў Суддзя,— ў суд пойдзеш з гэтай справай,
Што выйграеш? Тут не было бітвы крывавай,
А што прапалі гусі, куры, парасяты,
Дык згодна Статута, мне вернуць тыя страты,
І з Графам без суда мы зробім прымірэнне —
Суседскае, не больш тут, непаразуменне».

«А з Ж о ў т а й К н і г а й вы знаёмы, пан Сапліца?—
Спытаў Маёр. «З якою кнігай?» — «Ды з крыніцай
Законаў лепшых за ўсе вашыя статуты,
Бо ў ёй, што слова: кнут, пятля, Сібір ды путы —
Правоў ваенных кніга, што запанавала
Замест статутаў вашых, вашых трыбуналаў.
За гэткую распусту, на аснове ўказу,
Найменей у Сібір вы пойдзеце ўсе зразу».

«Пастой,— сказаў Суддзя,— у нас ёсць губернатар!»
«Тут рады,— Плут сказаў,— не дасць і імператар,
Бо ведама, што цар, падпісваючы ўказы,
Ласкава кару павялічвае ў два разы.
Дык апеліруй, пан Суддзя, але, быць можа,
Ў патрэбе знойдзем і на вас кручок прыгожы.
Вось Янкель ваш — шпіён, за ім улада сочыць,
А ён у вас карчму дзяржыць, людзей марочыць.
Магу ўсіх вас, як ёсць, арыштаваць адразу».
«Мяне?— спытаў Суддзя.— А па якому ўказу?»
І ўсё што раз жывейшую вялі гаворку
У час, як новы госць з'явіўся ў панадворку.

Ўязджаў дзіўны натоўп. Сярэдзінай дарогі,
Нібы ляўфар, баран таўсты чатырохрогі
Бег й ўзмахваў галавой. Рагі два абадкамі
Віліся ля вушэй. Абвешаны званкамі,
Два іншыя рагі тырчэлі з ілба вонкі,
Пры руху галавы давалі голас звонкі.
Баран вёў коз, валоў, авечак, а за статкам
Чатыры грузныя вазы ішлі парадкам.

Усе згадалі, што над'ехаў ксёндз па зборы,
Дык і Суддзя, пакінуўшы перагаворы,
Пайшоў сустрэць гасця. Ён ехаў на падводзе
Пярэдняй, твар схаваўшы у каптур, па модзе
Манашай, ды яго пазналі. У спакоі,
Мінуўшы вязняў, глянуў, знак зрабіў рукою.
І хто другі фурман, пазнаць было не цяжка:
Мацей, хоць на плячах мужыцкая сярмяжка.
Убачыўшы яго, крычаць усе пачалі,
А ён сказаў ім: «Дурні!» Знак даў, каб маўчалі.
Прусак — на трэцім возе ў каптане пацёртым,
А Зан з Міцкевічам сядзелі на чацвёртым.

А Ісаевічы, Падгайскія, Бяргелі,
Бірбашы, Вільбікі ды Котвічы глядзелі
На здзек, які няслі Дабрынскія ў няволі,
І астывалі з гневаў даўнішніх міжволі.
Бо шляхта ў нас, хоць звады, бойкі вельмі любіць,
Ды помстай супраціўнікаў сваіх не губіць,
Дык да Мацея падаліся ўсе на раду.
А той парасстаўляў іх за вазамі ззаду,
Сказаў чакаць.

Ксёндз злез, падаўся ў бок пакояў.
Там ледзь яго пазналі — ў гэткім быў настроі
І новай форме. Сумны у любую пору,
Панурысты, ўзняў сёння галаву угору
І з мінай яснаю і рук шырокім махам,
Перш чым загаварыў, смяяўся:

«Ха-ха, ха-ха!
Вітаю, ха-ха-ха! вітаю! вось прыгожа,
Панове афіцэры! Хто ўдзень толькі можа
Хадзіць на ўлоў, а вы і ўночы! А звярыну
Я бачыў. Скубці шляхту! драць з яе лупіну!
Кілзайце брыкуноў, вучыце іх парадку!
Віншую, пан Маёр, што ты схапіў Графятка.
О, гэта тлусцячок, багач, з арыстакратаў,
Не выпускай яго без сотняў трох дукатаў,
А ўзяўшы, дай хоць грош манастыру ў падмогу,
Бо й за тваё збаўленне я малюся Богу!

На сан мой! мне не абыякі вашы душы!
І штабс-афіцароў хапае смерць за вушы!
Праўдзіва Бака піша — ў смерці многа працы:
Бярэ ў палацы і ў палотны б'е ахвотна,
І па сукне не раз шчаўкне, ды і ў мундзіры,
Так, як у каптуры, ахвотна робіць дзіры.
Матуля-смерць, казаў наш Бака, як цыбуля,
Слязою блісне, калі сцісне, і у люлі
Дзіця бярэ, і малайчыну ў часе гуляў!
Ах, ах! жывём, а заўтра, можа, загніёмся.
Ўсяго ў нас, пан Маёр, што пад'ямо, нап'ёмся!
Як, пан Суддзя, ці не пара падмацавацца?
Сядаю сам і ўсіх прашу не адмаўляцца.
Як, пан Маёр, пан Капітан? Закажам зразы?
Як думаеце? Мо і пуншыку з паўвазы?»

«Чаму ж,— абодва мовілі,— мы рады чэсці
І выпіць за Суддзю здароўе і паесці!»

Дзівіліся ўсе хатнія з ксяндза Рабака:
Чаму зрабіўся раптам ён такім гулякам?
Суддзя даў кухару патрэбныя наказы:
Уміг бутэлькі ўнеслі, вазу, цукар, зразы.
Плут з Рыкавым так спрытна пачалі ўвіхацца,
Піць часта і старанна ежай мацавацца,
Што ў паўгадзіны з'елі дваццаць і тры зразы
І пуншу выхілілі не малой паўвазы.

Дык Плут вясёлы, сыты разваліўся, потым
Дастаў тытун і люльку, прыкурыў банкнотам
І, вусны чыста выцершы канцом сурвэты,
Звярнуў на дам свой твар, напіткам разагрэты;
«Люблю я дам,— сказаў,— ды гэта ж не сакрэты!
Клянуся чэсцю, мне пасля падмацавання
Закускай лепшаю бывае размаўлянне
З такімі прыгажунямі, як вы тут, пані!
Вось што, паграйма ў карты! ў вэльба-цвэльба? ў віста?
Або хадзем мазурку! Га! Чарцякаў трыста!
Ды ў егерскім палку я ж першы з мазурыстаў».
Пры гэтым штораз бліжай к дамам нагінаўся
І з дымам кампліменты ім пускаць стараўся.

«У танцы!— крыкнуў Робак.— Дык не трацьма часу!
І я, хоць ксёндз, падпіўшы, падхіляю расу
І йду мазурку. Але ведаеш, Маёрку?
Мы тутка п'ём, а егры мерзнуць на падворку,
Гуляць, то ўсім гуляць! Суддзя, дай ім сівухі,
Маёр дазволіць еграм выпіць весялухі!»
«Прасіў бы,— Плут сказаў,— ды тут не мус, а проста...»
«Дай бочку,— ксёндз шапнуў Суддзі,— на... дзевяноста».
І так, калі ў двары піло, гуляла панства,
У войску каля дому пачалося п'янства.

Маўкліва Рыкаў толькі чаркай забаўляўся,
А вось Маёр і піў, і к дамам прыміляўся,
І ўсё да танцаў узрастала ў ім натхненне.
Пакінуў люльку, стаў чапляцца к Талімэне,
Цягнуў гуляць, але ўцякла, тады да Зосі
Пайшоў з хістаннем, кланяецца — ў танец просіць.
«Гэй, Рыкаў, люльку кінь, смактаць яе ўжо годзе,
Ты ж балалаечнік праслаўлены ў народзе.
Гітару бачыш вунь? Ідзі вазьмі гітару,
Мазурку грай! У першую пайду я пару».
Дык Капітан, гітару ўзяўшы, круціць, строіць,
А Плут зноў Талімэну просьбай непакоіць.

«Маёра слова! Мне не быць расіянінам,
Калі я лгу! Няхай я буду сукінсынам,
Калі я лгу! Спытай, пацвердзяць афіцэры
Усе, як ёсць, калі не хочаш даць мне веры,
Што ў арміі другой, у корпусе дзевятым
Дывіз'і першай, у палку пяцідзесятым
Егерскім, Плута лічаць першым мазурыстам.
Хадзі, паненка! Што ты гэтак наравіста!
Бо я па-афіцэрску пакараю злюку...»

Тут скокнуў і, схапіўшы Талімэны рукі,
Шырокім пацалункам у плячо ёй пляснуў.
І тут яму Тадэвуш ёмка ў шчоку ляснуў.
Цалунак з аплявухай так адначасова
Азваліся ў пакоі, як за словам слова.

Маёр стаў слупам, пабялеў і на знявагу

Ускрыкнуў: «Бунт! Бунтар!» — і, выхапіўшы шпагу,
Хацеў прабіць, ды ксёндз к Тадэвушу падскочыў,
Даў пісталет. «Смалі!— ускрыкнуў,— проста ў вочы!»
Схапіў, прыцеліўся Тадэвуш, пальнуў скора,
Ды толькі асмаліў і аглушыў маёра.
З гітарай скокнуў Рыкаў. «Бунт!— крычыць,— як можна!»
Бяжыць к Тадэвушу; тут Войскі бестрывожна
Махнуў рукой наводля, нож аж толькі свіснуў
Паміж галоў і перш ударыў, чым узбліснуў,
Трапляе ў дно гітары, б'е яго на чвэрці.
Схінуўся трохі Рыкаў і ўцёк так ад смерці.
Тады трывожна крыкнуў: «Егры! бунт! Ей Богу!»
І, шпагу вырваўшы, прасоўваўся к парогу.

А тут з другога боку, як паўстала спрэчка,
Праз вокны шляхта рвецца, камандзір — Рузэчка.
Вось Плут у сенях, Рыкаў з ім, крычаць трывогу,
І тры салдаты ім спяшаюцца ў падмогу.
Уміг праз дзверы ўлазяць тры штыкі, мушкеты,
А ззаду чорныя прыгнутыя кашкеты.
Мацей, падняўшы Розгу, стаў за вушакамі,
Сачыў цішком, як быццам кот за пацукамі,
Аж рубануў; усе мо збіў бы тры галовы,
Але стары не згледзеў, ці ўжо быў нярвовы,
Бо перш, чым шыі выткнулі, цяў па кашкетах,
Збіў іх, а Розга зазваніла па мушкетах —
Дык егры адступаюць, Мацек вон іх гоніць
На двор.

А там ужо бушуе ўсё, гамоніць.
Прыхільнікі Суддзі, не трацячы нагоды,
Бягуць Дабрынскіх ратаваць, знімаць калоды.
На гэта егры дай хапаць свае мушкеты,
Сяржант Падгайскага парнуў у часе гэтым,
Двух іншых раніў ля Хрысціцеля калоды,
Пасля даў стрэл. Хрысціцель блізкі быў свабоды,
Ужо меў рукі вольныя, дык без размовы
Падняў высока ўгору свой кулак пудовы
І гэтак стукнуў у хрыбет расіяніна,
Што ўплюшчыў твар яго ў жалеза карабіна,
Дык порах, кроўю змочаны, не запаліўся,

А сам сяржант ля ног Хрысціцеля зваліўся.
Хрысціцель гнецца, карабін бярэ за дула
І круціць, аж паветра загуло, раўнула.
Млынкуе, валіць двух салдат, ды гэтых мала —
За імі ўраз трапляе ў галаву капрала.
Другія адступаюць ад яго са страхам.
Вось так жывым Крапіцель прыкрываўся дахам.

Развязаны ўжо рукі, збіты ўсім калоды,
І шляхта на ксяндзоўскія бяжыць падводы,
З іх дастае рапіры, шаблі, стрэльбы, косы,
А Конаўка знайшоў два штурмакі. Калёсы
Ўмяшчалі і шмат куль. Узрадваўся ваяка,
Бярэ штурмак сабе, другі дзяржыць для Сака.

А еграў прыбывае, збіліся, таўкуцца,
І шляхце ўжо няма як шабляй размахнуцца.
Страляць не могуць егры, б'юцца гурмай зблізку:
Па сталі звоніць сталь, мігцяць іскрыста ўзбліскі,
Б'е шаблю штык, каса сячэ эфес, скуголіць,
Кулак таўчэ кулак, плячо плячо няволіць.

Дык Рыкаў кінуўся ў напрамку, дзе стадола
Сышлася з плотам; кліча еграў, каб наўкола
Спынялі бой такі дурны і бесталковы,
Дзе ўсе без выстрала паскладваюць галовы.
Злы быў, што сам страляць не можа, бо ў таўчэчы
Свайму, замест чужога, ўсадзіш кулю ў плечы,
Дык: «Стройся! Гэй ка мне!»— выкрыкваў Рыкаў,
Але яго каманда нікне сярод крыкаў.

Мацей, да рукапашнай бітвы ўжо не здольны,
Памалу адступаў і шлях праторваў вольны
Направа і налева: то канцом Рузэчкі
Сцірае штык з ствала, як быццам кнот са свечкі,
То зноў наводля замахнецца, рэжа, коле.
Так Мацек асцярожна адступаў у поле.

Але з найбольшым цісне на яго напорам
Гефрэйтар пажылы з інструктарскім задорам,
Мастак баёў штыковых. Ён, сабраўшы сілы,

Схапіў аберуч карабін, ідзе пахілы,
Адной рукой затвор, другою ствол сціскае,
Падскаквае і круціцца; то штык спускае,
То сам прысядзе, то зноў выцягнецца дужа
І штык папхне наперад, як джыгала вужа,
То ўзад рване і на калене апірае,
І так штораз мацней на Мацька насядае.

Стары Мацей пазнаў майстэрскія удары,
Уздзеў сабе на нос ляўшою акуляры,
А пры грудзях трымаў Рузэчкі рукаятку.
Здае назад, глядзіць, ды не ўступае ў схватку,
Сланяецца крыху, як быццам трохі п'яны.
Гефрэйтар цісне больш — Мацей ледзь не спайманы.
Дык каб лягчэй дагнаць, прабіць штыком старога,
Узняўся ды адну руку падаў замнога.
На карабін, папхнуўшы, гэтак наваліўся,
Што ад вагі той зброі значна нахіліўся,
А Мацек шаблі рукаятку ў тую ж пору
На стык ствала з штыком падставіў, б'е угору
І апускае Розгу на далонь салдата,
А потым рассякае твар яго вусаты.
Так паў фехтмайстар знатны з прымаскоўскіх даляў,
Крыжоў трох кавалер і чатырох медаляў.

Тым часам ля калодаў шляхта рускіх біла
І скрозь перамагала. Там граміў Крапіла,
Здалёку бачны, Брытва з ім — у самай гушчы;
Той рэжа напалам, а той галовы трушчыць.
Так, як машына, што германцы збудавалі,
А потым малатарняю яе назвалі,
Якая адначасна сечку рэзаць можа —
Сячкарняй быць і малаціць цапамі збожжа,
Так Брытвачка з Крапілам у варожым стане,
Той знізу, той згары, рабілі замяшанне.

Крапіцель раптам пакідае перамогу,
Бяжыць направа, бо ў душы адчуў трывогу
За Мацька. Там адпомсціць прапаршчык жадае
За смерць гефрэйтара, шпантонам насядае.
(Шпантон — сякеру з пікай рэдка хто ўжывае

Цяпер, але яшчэ бытуе ён у флоце,
А ў той час сустракаўся часта і ў пяхоце.)
Дык прапаршчык-юнак вёў наступленне ўмела:
Ледзь зброя ад удару ўгору падляцела,
Ён адступаў, бо бачыў — Мацек не дагоніць,
Што ён, не ранячы, адно сябе бароніць.
Ужо бердыш узняты быў на ўдар вялікі,
Ужо чапіў Мацея злёгку кончык пікі,
Хрысціцель не паспее — стаў сярод дарогі,
Крутнуў даўбню і кінуў ворагу пад ногі.
Скрышыў нагу, дык прапаршчык шпантон з рук кінуў,
Хістаецца. Тут шляхты гурт уміг нахлынуў,
За шляхтай гурма маскалёў услед валіла,
І тут нанова бой пачаўся ля Крапіла.

Хрысціцель, страціўшы сваю праз Мацька зброю,
З уласнай ледзь не развітаўся галавою,
Бо ззаду на яго напалі два салдаты,
Рукамі чатырма за валасы заўзята,
Упёршыся нагамі, цягнуць, быццам ліны,
Прывязаныя к мачце нёманскай віціны.
Дарма назад удары шле ён раз за разам,
Хістацца стаў, аж бачыць: б’ецца вось Гервазы,
Дык крыкнуў: «Божа мой! Сцізорык, на падмогу!»

Пачуўшы ў голасе Хрысціцеля трывогу,
Гервазы апусціў Сцізорык свой узняты
Ля галавы Хрысціцеля, на рукі тых салдатаў.
Адскочылі, падаўшы разам страшны голас,
Але адна рука, заблытаная ў волас,
Крывёй сцякаючы, матлялася, вісела.
Так орлік, кіпцюры ўсадзіўшы зайцу ў цела,
Другою лапай на бягу ствол дрэва зловіць,
А заяц, скокнуўшы, арла перапаловіць,
І ў лесе застаецца частка з лапай правай,
А звер ляціць у поле з леваю крывавай.

Крапіцель вольны, дык вачыма вокал водзіць,
Шукае з крыкам зброю, але не знаходзіць,
Тым часам кулаком таўчэ, ідучы ў кроку
З Гервазым, ля яго трымаючыся боку,

Ды раптам бачыць сына Сака недалёка.
Той праваю рукой дзяржыць штурмак, а левай
Валочыць за сабой даўгое ў сажань дрэва
З той крамянёвай, гузаватай булавою
(Хрысціцель толькі можа ўзняць такую зброю).
Крапіцель, згледзеўшы здалёк сваё Крапіла,
Падбег, схапіў, пацалаваў, настолькі міла
Было яно яму; крутнуў — паветра ўзвыла.

Што потым вытвараў ён і ў якім памеры,
Дарма пяяць, не будзе, знаю, музе веры,
Так як не верылі і ў Вільні той жанчыне,
Што, стоячы на Вострай Брамы лукавіне,
Убачыла, як Дэеў, генерал пяхоты,
Ішоў з палком казакаў, адчыняў вароты
І як тут мешчанін, што зваўся Чарнабацкі,
Збіў Дэева і знішчыў цэлы полк казацкі.

Даволі, што было так, як прадбачыў Рыкаў:
Хістацца сталі егры, вось чутно ўжо з крыкаў.
Аж дваццаць тры валяюцца на смерць забітых,
Больш трыццаці ўжо мучацца ад ран адкрытых,
Шмат іх пабегла ў сад, за рэчку, ў хмель ад здзекаў,
І колькі ў дом убегла пад жанчын апеку.

Дык шляхта з перамогі ўся у захапленні —
Той цягне ўжо трафей, там бочку ўжо абселі —
Абставін бою, як відаць, не разумелі.
Адзін ксёндз Робак справу знаў (яму каноны
Не дазваляюць біцца), ды, жыццём наўчоны,
Ён радзіў, як лепш біць, і пляц абходзіў бою,
Каманду падаваў і вокам, і рукою
І зараз заклікаў, каб у адно злучацца,
На Рыкава ударыць, з рэштай расквітацца.
А Рыкаву праз пасланца паведамляе,
Што той жыццё, хто кіне зброю, захавае.
Калі ж прадоўжыць далей капітан змаганне,
То ўміг атрад акружаць, высекуць да-звання.

А Рыкаў не намерваўся прасіць пардону.
Сабраўшы ля сябе палову батальёна:

«За зброю!» — крыкнуў. Па загаду каітана
Ўміг зброя хруснула, даўно панабівана.
Ён крыкнуў: «Цэль!» Ствалы заззялі шнурам цэлым.
Скамандаваў: «Агонь чаргой!»— б'е стрэл за стрэлам.
Страляе той, той набівае, той наводзіць,
Свіст куль, затвораў трэск з канца ў канец праходзіць,
Шарэнга выгінаецца, як звер паўзучы,
Які махае спрытна сотняй ног бліскучых.

Хоць кожны з еграў быў ад спірту моцна п'яны,
Цаляць не мог ніхто, ды ўсё ж наносяць раны,
А той-сёй і заб'е. Праз момант двух Мацеяў
Падбілі, і адзін забіты з Баўтрамеяў.
А шляхта б'е ў адказ ім з некалькіх рушніцаў,
На шаблі з еграмі жадаючы счапіцца,
Старэйшыя спыняюць, кулі ж свішчуць густа,
Трапляюць, гоняць. На двары ўміг будзе пуста,
Па шыбах дому звоняць часта, б'юць па рамах.

Тадэвуш, што павінен быў сядзець пры дамах
З загаду дзядзькі, чуючы, што справы горай
Пайшлі, дык выбег, з ім пабег і Падкаморы,
Якому шаблю ўжо Тамаш прынёс нарэшце.
Спяшаецца, камандуе, як бой правесці.
Бяжыць, падняўшы шаблю, шляхта — побач, радам,
А егры сыпанулі ў іх куль цэлым градам.
Паў Вільбік, Ісаевіч, Брытва злёг ад раны.
Тады напад той бесталковы быў стрыманы
Мацеем з Робакам. Дык шляхта халадзее,
Здае назад. Такая маскалям падзея
Ўзнімае дух, і Рыкаў меціць адным махам
Ачысціць двор і апынуцца ўміг пад дахам.

«Фармуйся!— крыкнуў.— На штыкі! Наперад! Жвава!»
І ўміг уся шарэнга са штыкамі лавай
Хінецца, рушыцца і прыбаўляе кроку.
Дарма страляе шляхта спераду і збоку,
Палову ўжо двара прайшоў атрад з адвагай,
А капітан, на дзверы паказаўшы шпагай,
Крычыць: «Суддзя! здавайся! двор спаліць прыкажам!»
«Палі!— крычыць Суддзя.— Цябе ў агні падсмажым!»

О, двор Сапліцаўскі! Калі цяпер ты цэлы
І свеціцца між ліпаў твой будынак белы,
Калі там шляхты грамада, суседзі
Сядаюць за сталы Суддзёвы пры абедзе,
То Конаўкі здароўе п'юць абавязкова,
Бо каб не ён, даўно б не стала Сапліцова!

Дагэтуль Конаўка не меў яшчэ нагоды
Адвагі доказ даць, хоць першы ўстаў з калоды,
Хоць конаўку знайшоў у возе дарагую —
Штурмак свой мілы, куляў торбачку-другую,
Ды біцца не хацеў, казаў, што мала варты
Бывае нашча, дык ішоў шукаць паўкварты.
Да бочкі спірту падышоў, зачэрпнуў жменяй,
І ўжо калі пачуў, што выпіў болей-меней,
Паправіў шапку, конаўку сваю пагладзіў,
Памацаў кулю шомпалам, затвор наладзіў
І аглядзеў пляц бою. Бачыць, доўгай хваляй
Блішчаць штыкі і гоняць шляхту штораз далей.
Дык пачынае супраць гэтай хвалі плысці,
Дае нырца ў быллё, паўзе ў густэчы лісця
І пасярод дзядзінца ў крапіве знікае,
Хаваецца і Сака жэстам заклікае.

А Сак са штурмаком парог аберагае,
Бо ў гэтым доме недзе Зося дарагая.
І хоць не раз ад Зосі быў ён адапхнёны,
Цяпер жыцця не шкадаваў для абароны.

Вось егры ў крапіву ўступаюць роўным крокам...
Тут Конаўка даў стрэл. Штурмак ствалом шырокім
Пускае тузін куль разных па грознай хвалі.
Другі — пускае Сак. І маскалёў стрымалі —
Спалоханы засадай рад канцы звівае
Назад, а раненых Хрысціцель дабівае.

Гумно далёка — каб не рассыпаць народу,
Дык Рыкаў падбягае пад паркан гарода,
Трымае ўцекачоў, камандуе талкова,
Зноў ладзіць строй, ды толькі ўжо манерай новай.
Рыхтуе трохвугольнік вострым клінам з ходу,

А цэнтр абапірае аб паркан гароду.
І правільна зрабіў, бо конніца йшла здалі.

А Граф, якога егры ў замку пільнавалі,
Калі ад страху збегла варта, той парою
Атрад сваіх жакеяў конных вёў да бою —
Сам на чале, жалеза ўгору ўзняў з фасонам.
Тут Рыкаў закрычаў: «Агонь! Паўбатальёнам!»
Цераз ствалы ўзвілася нітка прамяніста,
І з чорных дулаў раптам свіснула куль трыста.
Трох з коней скінулі, адзін ужо забіты,
Паў графскі конь, зваліўся Граф. Тут крык сярдзіты
Узняў Гервазы, што не йнакш, як праглядзелі
Апошняга з Гарэшкаў (хоць і па кудзелі).
Ксёндз Робак быў бліжэй, за Графа забягае,
Прымае рану за яго, ўстаць памагае,
Адводзіць. Шляхце даў загады расступіцца,
Лепш меціцца, страляць ды кулямі скупіцца,
Хавацца за платы, за студню, за будынкі,
А Графу пачакаць больш зручнае хвілінкі.

Тадэвуш, зразумеўшы думку бернардына,
З-за студні паражаць стаў еграў каля тына.
Цвярозы быў і біў з двухстволкі вельмі ўдала,
(Ў манету ўскінутую ўверх, трапляў, бывала),
Дык немалую ворагу наносіць шкоду:
Спярша фельдфебеля са строю выбіў з ходу,
Пасля з двух дулаў двух сяржантаў зразу валіць —
Цаляе ў галуны, або па цэнтру смаліць,
Дзе штаб стаяў. Дык Рыкаў злы аж лае матку,
Нагамі б'е, кусае шпагі рукаятку.
«Маёр!— крычыць,— што робіцца з той банды!
Яны ж пакінуць наша войска без каманды!»

Дык Плут крычыць к Тадэвушу з вялікім гневам:
«Гэй, пан паляк, што там хаваешся за дрэвам,
Не трусь, выходзь на пляц і біся ганарова,
Так, як салдат». А той яму на гэта слова:
«Маёр! Калі ты рыцар гэткі знакаміты,
Чаго ж сядзіш грудзьмі салдацкімі прыкрыты?
Перад табой я не ўцяку. Вылазь з-за плоту,

Ты ў твар дастаў, я стукнуць маю йшчэ ахвоту!
Пашто ліць кроў! Між намі спрэчка і знявага,
Хай вырашаць яе ці пісталет, ці шпага.
А зброю выбірайце там любую самі,
А не, дык выб'ю вас, як тых ваўкоў у яме».
Пры гэтым выстраліў яшчэ і не змыліўся:
Паручнік каля Рыкава ўміг з ног зваліўся.

«Маёр,— прамовіў Рыкаў,— выйдзі на расправу,
Адпомсці ты яму за ранішнюю справу,
Калі ж бо іншы хто таго шляхцюру знішчыць,
Тады табе не ўдасца ганьбы век ачысціць.
Яго нам трэба, як мага, на пляц занадзіць —
Калі не можа куля, хай з ім шпага зладзіць.
«Люблю без стуку штуку, гэткую, што коле»,—
Казаў стары Сувораў. Выйдзі, брат, на поле,
Бо ён нас выб'е ўсіх. Глядзі, які дасужы».
Тады маёр прамовіў: «Рыкаў, мілы дружа,
Ты добра б'ешся шпагай, выйдзі, браце Рыкаў,
А не, дык мо б каго з паручнікаў паклікаў.
Маёр я, нельга мне кідаць сваіх салдатаў,
Каманда батальёнам, знаеш,— справа свята».
На гэта Рыкаў шпагу ўзняў, выходзіць смела,
Сказаў спыніць стральбу, махае хусткай белай.
Тадэвуша спытаў, на чым той хоча біцца,
Рашылі ў той жа міг на шпагах запыніцца.
Не меў Тадэвуш шпагі, а у час шукання
Прыскочыў збройны Граф, навёўшы замяшанне,
Бо крыкнуў: «Пан Сапліца! Справа тут не пана!
Вы йшлі супроць маёра, а на капітана
Я маю гнеў, бо ён у замак мой варваўся
(«Кажыце, пане: ў наш»,— Пратазы умяшаўся),
Ускочыў,— Граф працягваў,— на чале зладзеяў,
Ён, Рыкава пазнаў я, павязаў жакеяў.
Я дам яму, як і ў Сіцыліі далёкай
Бандытам даў каля скалы Бірбанта-рокка!»

Заціхлі ўсе, вакол спынілася стралянне,
Глядзяць ваякі на смяротнае спатканне:
Граф з Рыкавым падходзяць, звернутыя бокам,
Рукою правай пагражаючы і вокам,

Пасля адкрылі левымі свае галовы
І кланяюцца (звычай гэткі ганаровы:
Перад забойствам ветліва йшчэ прывітацца).
Вось шпагі ўжо сустрэліся разоў са дваццаць,
Вось рыцары ўзнімаюць ногі, на калена
Прыкленчваюць і ўскакваюць папераменна.
А Плут Тадэвуша прыкмеціў перад фронтам,
Дык стаў шаптаць яфрэйтару, што зваўся Гонтам
І славіўся стралком найлепшым у той роце.
«Ты бачыш,— мовіў,— тога, што стаіць пры плоце?
Калі яму ты кулю ўткнеш пад скабай пятай,
Чацвёрка серабром за гэта будзе платай».
Дык Гонт рыхтуе карабін у той жа хвілі,
Таварышы яго шынелямі прыкрылі.
Не ў скабу, а на чэрап ён наводзіць мушку,
Папаў, але прабіў капялюша вярхушку.
Тадэвуш аж крутнуўся. Тут Крапіцель з рада
Рвануўся к Рыкаву, а шляхта ўзвыла: «Здрада!»
Тадэвуш капітана засланіў, дык Рыкаў
Ускочыў да сваіх сярод пагроз і крыкаў.

Зноў кінуліся ў бой дабрынцы і літвіны,
Забыўшыся пра звады для такой хвіліны.
Ваююць, як браты, таго той выручае:
Дабрынскім цяжка, дык Падгайскі прыкмячае,
Касой сячэ, у гушчу еграў убягае.
Дабрынскія крычаць: «Няхай жывуць Падгаі!
Гарой, Літва! Хвала літвінам, брацця нашым!»
Скалубы, Брытву згледзеўшы, што бег бясстрашна,
Хоць ранены, крычаць з глыбінь крывавай буры:
«Гарой, Мацеі, Барткі! Хай жывуць мазуры!»
Так заахвоціўшыся, рвуцца штораз далей,
Хоць іх Мацей і Робак, як маглі, спынялі.

Калі на роту еграў бег натоўп народу,
Задумаў Войскі скіравацца ў бок гароду.
З ім разам асцярожна сунуўся Пратазы,
А Войскі ціханька даваў яму наказы.

Стаяла там за плотам блізка, поруч з садам,
Дзе Рыкаў абапёрты быў сваім атрадам,

Старая сырніца, ў зруб складзеная рэдкі
З брусоў скрыжованых, падобная да клеткі.
У ёй свяцілі копы сыраў яснай беллю,
А навакол на ветры сохлі звязкі зелля:
Валошак, чабару, рамонку і шалфею —
Лячэбныя Вайшчанкі на зіму трафеі.
Уверсе меў будынак сажні тры з паловай,
А ўнізе на калодзе ўспёрты быў дубовай,
Як буслава гняздо. Той слуп ужо крышыўся,
Падгніў ад старасці і значна нахіліўся,
Збіраючыся ўпасці. Ўжо Суддзі калісьці
Казалі, што не будзе з сырніцы карысці,
Што лепш яе раскідаць. Дык Суддзя паправіць
Яе рашыў і ўжо збіраўся пераставіць,
Але рамонт адцягваўся час некаторы,
Тым часам пад той слуп уткнулі дзве падпоры.
Так падмацованая вельмі нетрывала
Будыніна на строй маскоўцаў пазірала.

Вось Возны з Войскім к сырніцы падходзяць ззаду,
А кожны захапіў, як піку, жэрдку з саду.
За імі ўслед каноплі ахмістрыня топча
І кухарчук, хоць і малы, ды дужы хлопчык.
Прыйшоўшы, тычкі ўпёрлі ў слупа верх пахілы
І пхнуць будынак знізу, колькі маюць сілы,
Так сплаўшчыкі, як стане на мялі, віціну
Каламі доўгімі спіхаюць на глыбіну.

Слуп трэснуў, крышыцца... Вось сырніца ў палёце,
Вось б'е цяжарам дрэва і сыроў па роце
І раніць, забівае войска й камандзіраў.
Так зleглі ў кучу: дрэва, трупы, груды сыраў.
Абліты мозгам і крывёй, трохкутнік рвецца,
І ўжо Крапіла ў ім гудзіць, і Брытва ўецца,
Сцябае Розга, падбягае шляхта звонку,
Жакеі гоняць еграў, б'юць наперагонкі.

Вось толькі восем еграў і сяржант з адвагай
Бароняцца. К ім Ключнік бег, яны з увагай
Аж дзевяць дулаў на яго накіравалі —
Ён бег пад праменем Сцізорыкавай сталі.

Ксёндз, гэта згледзеўшы, забег яму дарогу,
Сам паваліўся і падбіў старому ногі.
Зваліліся якраз, як дружны залп раздаўся.
Як прасвістала волава, Гервазы ўзняўся,
Ўбягае ў дым, двум еграм голавы ссякае.
Бягуць другія, Ключнік гоніць, не чакае.
Яны бягуць дваром, Гервазы — іх слядамі,
Яны — ў гумно і нікнуць там, бы ў цёмнай яме.
І ён туды бяжыць, не думае спыніцца,
Прапаў у цемры, ды і там працягваў біцца,
Бо крык чуваць, на ўдар мяча чуваць адказы.
Урэшце сціхла ўсё. З'явіўся зноў Гервазы
З мячом крывавым.

Шляхта ўжо займае поле,
Разбеглых еграў гоніць, забівае, коле.
А Рыкаў б'ецца смела, на перагаворы
Не згодзен. Да яго падходзіць Падкаморы,
Узняўшы шаблю, і паважным кажа тонам:
«Пан капітан! Не зганьбіш чэсці ты пардонам,
Ты смелы рыцар, без ніякага сумнення,
Але пакінь дарэмнае супраціўленне,
Здай зброю нам, пакуль цябе не закалолі,
Жыццё і чэсць з табой, бо ты ў мяне ў няволі!»

І Рыкаў цэніць Падкаморага павагу:
Зрабіў паклон, аддаў яму у рукі шпагу,
Скрываўленую ўсю, і мовіў: «Эх, камраты!
Бяда мне, што не меў я хоць адной гарматы!
Сувораў праўду гаварыў мне: «Рыкаў, браце,
На ляхаў ідучы, пяршынства дай гармаце!»
Што ж, егры п'яныя былі! Плут піць дазволіў.
Ох, гэты Плут! ён сёння вельмі пасваволіў!
Ён дасць цару адказ, яго былі загады,
А я, пан Падкаморы, сябрам вам быць рады.
Ёсць прыказка у нас: каго хто моцна любіць,
Той, пане Падкаморы, тога моцна чубіць.
Падпіць вы малайцы і ў бітве не калекі,
Але над еграмі пакіньце ўрэшце здзекі».

На гэта Падкаморы шаблю узнімае,

Праз Вознага пардон агульны аб'яўляе.
Загад даў раненых пабраць, ачысціць поле,
А еграў абяззброеных браць у няволю.
Шукалі доўга Плута, ён жа, як забіты,
Ляжаў у крапіве, быллём ад вока скрыты.
Калі заціхла ўсё, ён выйшаў для разведкі.

Ў Літве наезд апошні меў канец вось гэткі.

КНІГА ДЗЕСЯТАЯ • ЭМІГРАЦЫЯ. ЯЦАК

Змест: Нарада пра выратаванне лёсу пераможцаў. Перамовы з Рыкавым. Развітанне. Важнае адкрыццё. Надзея.

Аблокі ранішнія тыя, што ў разбродзе
Плылі спярша, як птушкі чорныя, на ўсходзе
Штораз гусцелі і, ледзь сонейка апала
З паўдня, іх грамада паўнеба ўраз заслала
Вялізнай хмараю. Яна ўсё напаўзала,
Клубілася, гусцела і ніжэй звісала,
І, адарваная ад неба палавіны,
Разгорнутая, быццам ветразяў тканіны,
К зямлі ўвагнутая, ўвабраўшы ветры к ходу,
З паўдня праз неба паляцела ў бок заходу.

Быў момант цішыні, паветра ўсцяж стаяла
Маўкліва, глуха, бы з трывогі замірала.
І нівы збожжа, што пад ветрамі густымі
Зямлю кранали каласамі залатымі
І хвалямі кіпелі, сталі нерухома
І ў неба пазіралі ўздыбленай саломай.
І вербы ў зелені, таполі пры дарозе,
Якія перш, як плачкі ля труны ў знямозе,
Рукамі трэслі і ў паклонах гнулі станы
Ды з ветрам распускалі волас серабраны,
Цяпер, як мёртвыя, з азнакамі жалобы,
Стаяць без шолаху, накшталт сыпільскай Ньобы.
Асіна толькі шэпча лісцем сіваватым.

І статак, што звычайна ледзь брыдзе дахаты,
Цяпер бяжыць, прынук пастушых не чакае,
Кідае ежу і дамоў з травы ўцякае.
Бугай нагою землю рве, капае рогам
І гурт свой запалохвае рыканнем строгім.
Карова штораз то ўзнімае ў неба вока,
Разінецца ад дзіву і ўздыхне глыбока.
Вяпрук злуе, вішчыць, з дарогі ўбок ступае,
Крадзе снапы і цягне — на запас хапае.

А птаства ў лес схвалася, пад стрэхі, ў травы.
Адных варон над ставам бачан гурт рухавы,
Яны паважна ходзяць кучкамі і ўпары,
Кіруюць вочы чорныя ўбок чорнай хмары,
Высоўваюць сухія языкі ад рання,
Разводзяць крыллі ўбок, чакаючы купання;
Ды і яны, у прадчуванні навальніцы,
Ляцяць у лес, як хмара, што гарой імчыцца.
Апошняй ластаўка, нібы стралы ударам,
Прашые чэрава навісшай чорнай хмары
І валіцца, як куля.

Вось у гэтай хвілі
Крывавы жорсткі бой праціўнікі спынілі,
І ўсе хаваюцца пад стрэхі грамадою,
Цяпер паспешна пакідаючы пляц бою
Для барацьбы стыхіяў.

Зямля на захадзе, дзе сонца залаціла,
Яшчэ панура-жоўтай чырванню свяціла.
А хмара, быццам сеці, распускае цені,
Ляціць за сонцам, заграбае ўслед праменні,
Нібы глынуць яго хацела прад заходам.
Вось віхры раз за разам прасвісталі сподам,
Ляцяць і кроплі дажджавыя раскідаюць,
Якія круглым, ясным градам ападаюць.

І раптам віхры збіліся, ўзяліся ўполы,
Качаюцца і ўюцца з посвістам вясёлым,
Ваду у ставе муцяць, кружаць па заставах,
На луг апалі, свішчуць у лазе і травах.

Трашчыць галлё лазы, ўзлятаюць траў пакосы
На вецер, быццам жменяй вырваныя косы
У гурце з кудрамі снапоў. Вятры ўжо выюць,
Спадаюць на раллю, качаюцца ў ёй, рыюць,
Рвуць скібы — трэцяму вятрыску б'юць праломы,
Што вырваўся з раллі слупамі чарназёму,
Ўздымаецца, рухомай пірамідай крочыць,
Ілбом грунт круціць, зоркам гоніць пыл у вочы,
Штокрок шырэе, дзьмецца ў страшную фігуру
І той трубой агромнай аб'яўляе буру.
Аж вось з усім хаосам вод расхваляваных,
Пяску, сукоў, лістоў, саломы, траў нарваных
Віхры на лес напалі і па нетрах пушчы
Мядзведзямі ўзраўлі.

А дождж палеткі плюшчыць —
Густы, як з сіт. Раўнулі раптам громы,
Зліліся зразу кроплі ў струны і без стомы
Касою доўгай вяжуць землю і нябёсы,
А часам бухнуць, як з вядра, вады палосы.
На землю і на неба змрок густы садзіцца,
Чарнейшая за ноч іх крые навальніца.
Часамі краявід прарвецца ўдаль бясконца —
Анёл грамоў, накшталт вялізарнага сонца,
Рассвеціць твар, ды зноў, акрыты цьмой грубою,
Захлясне перуном хмар дзверы за сабою.
Ізноў мацнее бурны лівень той навальны
І змрок грубы, густы, амаль што дакранальны.
Зноў ціхне дождж, задрэмле гром, ды па хвіліне
Прачнецца, зноў раўне і зноў вадою хлыне.
Аж вось заціхла ўсё, і толькі дрэвы
Шумяць ля дому разам з хлюпатам залевы.

І добра, што ў дзень гэты не было зацішша,
Бо навальніца, цемрай бою пляц акрыўшы,
Дарогі заліла, масты сарвала з рэчак
І аддзяліла двор ад вёсак і мястэчак.
Дык пра здарэнні грозныя ў двары Сапліцы
Адразу вестка не магла яшчэ прабіцца,
А шляхты лёс залежны быў ад таямніцы.

Ў Суддзі ў пакоі — важныя перагаворы.
Там ксёндз ляжаў у ложку стомлены і хворы,
І акрываўлены, ды ў памяці быў поўнай.
Загад яго Суддзя спаўняе безадмоўна:
Перш Падкаморага і Ключніка паклікаў,
І дзверы зачыняюць, як прыйшоў і Рыкаў.
Гадзіну ўжо трывала тайная размова,
Урэшце Рыкаў тут сказаў такое слова,
Адкінуўшы капшук, дукатамі напханы:
«Панове Ляхі, ёсць між вамі сказ, мне знаны,
Што кожны рускі — злодзей, хабарнік прапіты.
Дык знайце ж, што маскаль, якога зваць Мікіта
Мікітыч Рыкаў, ротны капітан, меў восем
Медаляў, тры крыжы, і гэта помніць просім!
Медалі за Ачакаў і за Ізмаілаў,
Вось за бітву пад Нові, вось за Прэйсіш-Ілаў,
А гэты вось ад Карсакова. За адвагу,
Апроч таго, я атрымаў таксама шпагу
І ад фельдмаршала аж тры пахвал ступені
Ды царскіх грамат дзве, чатыры адзначэнні —
Ўсе на пісьме».

«Але, але, мой капітане,—
Азваўся Робак,— дык на чым жа справа стане,
Калі не згодзішся? Бо ты ж даваў нам слова
Уладзіць справу».

«Слова даў і дам нанова,—
Сказаў зноў Рыкаў,— мне не трэба вашай згубы,
Я чэсны чалавек, а вы, паны, мне любы,
Што вы вясёлыя, ахвочы да напіткаў
І людзі смелыя, і здатныя да біткі.
У нас ёсць прыказка: той, хто на возе едзе,
Бывае і пад возам; той, хто папярэдзіў,
Назаўтра — ззаду. Б'еш сягоння, заўтра — біты.
Злаваць за гэта? Заўтра, можа, будзем квіты.
Адкуль бы чалавек набраў злабы такоўскай,
Каб гнявацца за ўсё? У бітве Ачакоўскай
Злягло ў нас шмат, пад Цюрыхам змялі пяхоту,
Пад Аўстарліцам жа маю скрышылі роту,
А перш Касцюшка ваш пасек ля Рацлавіцаў —

Я быў сяржантам — косамі мой ўзвод. Адбіцца
Я змог ля Мацеёвіц. У той бітве страшнай
Двух важных шляхціцаў забіў я ў рукапашнай.
Адзін быў Макраноўскі, ён за нашым валам
Касою кананіру ссек руку з падпалам.
Ой, ляхі вы! Айчызна! Я ўсё гэта знаю,
Я, Рыкаў. Тут загад цара, я праў не маю.
Нашто нам ляхі? І Маскоўшчыны нам годзе!
Хай Польшча будзе ляху! Што ж, як цар не згодзен».

Суддзя сказаў на гэта: «Пане капітане,
За чэснасць вашу вас мы маем у пашане,
І ўсе вакол сапраўднага ў вас бачаць мужа.
Не злуй на нас за падарунак, добры дружа,
Цябе мы скрыўдзіць не хацелі, а дукаты
Пасмелі даць, бо чалавек ты ж небагаты».

«Ах, егры!— ўскрыкнуў Рыкаў,— гэткія салдаты!
Мая ўся рота! І ўсё Плут тут вінаваты!
Ён камандзір, перад царом адкажа строга.
Вы ж гэтыя грашы схавайце, дзеля Бога.
Я маю грош мой сціплы царскага служакі,
І хопіць мне на пунш і люлечку табакі.
А вас люблю, вось з вамі вып'ю, пагуляю.
Паем, пагутару і гэтак пражываю.
Я вас абараню, як следства распачнецца,
Даю вам слова — справа на ваш бок схінецца.
Мы скажам, што прыйшлі сюды дзеля візіту,
Што тут сабе гульнулі, кожны быў падпіты,
А Плут «агонь» каманду крыкнуў выпадкова —
Бітва! І батальён разбілі, і гатова.
Вы ж следства мажце золатам, дзе толькі можна,—
Круціцца будзе. Але толькі асцярожна:
Казаў я шляхціцу таму з даўгой рапірай,
Што першы Плут, бо ён жа быў тут камандзірам.
А Плут жывы, ён можа так загнуць кручочак,
Што згінеце, бо гэта хітранькі паночак.
Яму заткніце горла банкавым білетам.
Дык што ж вы, пан з мячом, падумалі аб гэтым?

Былі ўжо ў Плута? Што і як ён вам парадзіў?»

Гервазы аглянуўся, лысіну пагладзіў,
Кіўнуў рукой нядбала, гэтым знак падаўшы,
Што справу скончыў. Капітан аднак, устаўшы,
Дапытваўся: «Што ж кажа Плут? Маўчаць захоча?»
А Ключнік злы, што Рыкаў гэтак лезе ў вочы,
Нагнуў вялілі палец да падлогі змрочна,
Пасля махнуў рукою. Гэтым відавочна
Хацеў пытанні скончыць і сказаў: «Вось слова,
Што змоўчыць Плут! Закончана яго размова!»
І хруснуў пальцамі, пасля спусціў далоні,
Як бы ўсю таямніцу збіў з іх у разгоне.

Той змрочны жэст усе ў пакоі зразумелі,
Глядзелі навакол, прагаварыць не смелі,
І доўгі час трывала гэткае бязмоўе.
Азваўся Рыкаў: «Воўк цягаў на безгалоўе!»
«*Requiescat in pace*»,— мовіў Падкаморы.
«Відаць,— Суддзя сказаў,— па Божым прыгаворы,
Ды я не вінен, я не ведаў гэтай справы».

Ўзарваўся ксёндз з падушак бледны, але жвавы.
Зрок скіраваў на Ключніка і ў неспакоі
Прамовіў: «Грэх забіць палоннага, без зброі!
Хрыстос вучыў не крыўдзіць помстаю нікога!
Ой, Ключнік! Цяжка ты адкажаш перад Богам.
Адно ёсць апраўданне,— іншым мовіў тонам,—
Калі не з помсты ты, а ... *pro publico bono*».
Дык Ключнік і рукой, і галавы наклонам,
Міргаючы патакваў: «*Pro publico bono!*»

І больш не ўспаміналі пра маёра Плута.
Дарма назаўтра кожны абышлі закутак,
Дарма назначылі за труп узнагароду,
Маёр бясследна знік, нібы ўваліўся ў ваду.
Аб тым, што сталася з ім, розна гаварылі,
Ды праўды ні тады, ні потым не адкрылі.
Пыталі ў Ключніка, ды той аднакім тонам
Усім адказваў толькі: «*Pro publico bono!*»
Хоць Войскі нешта ведаў, ды пад словам чэсці
Маўчаў і на ніштo умеў адказы звесці.

Пасля размовы выйшаў з кабінета Рыкаў,
А ксёндз цераз Суддзю ўсіх змагароў паклікаў.
Да іх прамовіў Падкаморы з асцярогай:
«Браты! Бог нам памог, за намі перамога,
Ды я павінен вам усім сказаць адкрыта,
Што справа гэтая не будзе нам забыта.
Зблудзіліся мы ўсе, і ўсе мы вінаваты:
Ксёндз Робак, што навіны нёс нам ранавата,
А Ключнік з шляхтаю, што кепска зразумелі.
Вайна пачнецца не тады, як мы б хацелі.
Тым часам, хто больш дзейна вёў сябе ў змаганні,
Таму падумаць зараз трэ' аб развітанні,
Бо ў Княства уцякаць з вас многім давядзецца.
Так вось Мацей, які Хрысціцелем завецца,
Тадэвуш, Брытва, Конаўка, ну і другія
За Нёман хай нясуць галовы дарагія.
А мы тут на адсутных звальваць будзем віны
І на Плута, бо хопіць нам тут цыганіны.
Бывайце, не надоўга, бо ўсё ж ёсць надзея,
Што нам вясной зара свабоды заяснее
І край, што вас сягоння гоніць у вандроўку,
Як збаўцаў, хутка будзе сустракаць вас зноўку.
Суддзя ўсё, што вам трэба, дасць вам на дарогу,
І я грашыма акажу вам дапамогу».

Было ўсім ясна: Падкаморы добра радзіў,
Бо хто з царом хоць бы адзін раз не паладзіў,
Той з ім ужо не змірыцца ніколі шчыра
І змушаны ці біцца, ці згніе ў Сібіры.
Дык у маўчанні сумным азірацца сталі,
Ўздыхнулі і галовамі ўсе züківалі.

Хоць наш зямляк, у чым усе даўно ўжо згодны,
І любіць больш жыцця і шчасця край свой родны,
Аднак яго пакінуць згодзіцца заўсёды,
Гатоў цярпець нястачы, здзек даўгія годы,
З людзьмі і лёсам ваяваць і ўсё падужаць,
Калі ў ім ёсць надзея, што радзіме служыць.

Дык заявілі ўсе, што выехаць гатовы,
Ды толькі Бухман не згаджацца меў асновы.

Разважны Бухман у змаганне не ўмяшаўся,
Але ў народзе голас свой падаць стараўся.
Праект знаходзіў добрым, толькі перайначыць
Хацеў яго, развіць, больш ясна растлумачыць,
А перш за ўсё яшчэ камісію назначыць,
Якая б эміграцыі раскрыла мэты,
Умовы, спосабы і іншыя сакрэты.
На жаль, сягоння шляхта часу мела мала,
Таму з тых Бухманавых рад не скарыстала.
Развітваюцца ўсе, каб у дарогу рушыць.

Суддзя стрымоўвае ў пакоі Тадавуша,
Ксяндзу гаворыць: «Расказаць намер я маю
Табе, што з дня ўчарашняга напэўна знаю,
Што наш Тадэвуш закаханы шчыра ў Зосю.
Хай перад выездам рукі яе папросіць.
Пытаў я ў Талімэны — не перашкаджае,
І Зося волю нашу згодай пацвярджае.
Няма як павянчаць іх сёння ў гэтай хвілі,
Дык можа б мы іх, браце, зараз заручылі,
Таму што сэрца маладое ў падарожных,
Як ведаеш, спакусаў многа мае розных.
А вось ужо, хоць маладому, пры пярсцёнку
Трудней забыцца будзе, што пакінуў жонку,
І так памалу ў ім гарачка прамінае,—
Такую сілу заручальны персцень мае.

Я сам афект вялікі меў таму год трыццаць
Да панны Марты, а дагэтуль не забыцца.
Былі заручаны мы, ды з Божай волі
Не суджана было нам мець шчаслівай долі —
Асіраціла беднага мяне Вайшчанка,
Майго прыяцеля дачушка, Грэчашанка,
І не пакінула на памятку нічога,
Апроч вось гэтага пярсцёнка залатога.
Дык гляну на яго, і мігам набягае
Яна на думку мне, і Бог мне памагае
Быць верным ёй і не забыцца век той страты.
Вось зараз я ўдавец, хоць і не быў жанаты
І хоць у Войскага і ёсць дачка другая,
Падобная да той, што мне так дарагая».

Пры гэтым, глянуўшы на персцень чулым вокам,
Слязу абцёр і ад душы ўздыхнуў глыбока.
«Дык як, заручым іх?—спытаў.— Бо ёсць прычыны:
Ён любіць і ёсць слова цёткі і дзяўчыны».

Але Тадэвуш падбягае ўсхваляваны
І кажа: «Ўдзячны я вам, дзядзечка каханы,
Што аб маім вы шчасці гэткі клапатлівы.
Ах, дзядзя! Невымоўна быў бы я шчаслівым,
Каб Зося сёння заручылася са мною,
Каб знаў, што будзе калісь жонкаю маёю,
Але скажу адкрыта: гэтае дзяўчыны
Пакуль што я не варт, на гэта ёсць прычыны...
Больш не пытайце. Зося ж, калі час назначыць
Чакаць, дык можа ўжо мяне другім убачыць,
Мо трохі лепшым буду, больш кахання вартым,
Даб'юся славы мо ў змаганні тым упартым.
Магчыма, хутка вернемся ўсе з вандравання,
Тады прыпомню, дзядзя, ваша абяцанне,
Тады, прыкленчыўшы, зноў Зосю прывітаю,
Застаўшы ж вольнаю, рукі ў яе спытаю.
А зараз жджэ мяне вялікая дарога,
І Зося можа палюбіць яшчэ другога.
Яе я звязваць не хачу, не маю права,
Не заслужыў я гэтага, і ўся тут справа».

Калі ён так з пачуццем гаварыў і з жарам,
Гарэлі шчокі юнака душы пажарам,
Як ягады, ў вачах дзве перлы зіхацелі
І ўніз з блакітных зрэнак хутка паляцелі.

Ды Зося, зацікаўлена, з глыбінь альковы
Сачыла за напрамкам гэтае размовы
І чула, як Тадэвуш проста, ясна, смела
Прызнаўся, што кахае. Сэрца задрыжэла
Ў яе, як слёзы ўбачыла ў вачах хлапчыны,
Ды зразумець была не ў сілах той прычыны,
З якой ён пакахаў і зараз пакідае.
Куды паедзе? Зося ж тога не жадае!
Вось сёння першы раз пачула нечакана
Вялікую навіну, што была каханай.

Пабегла к хатняму алтарыку святому,
Ўзяла іконку, ладанку — святыню дому.
На тым абразіку — святая Генавэфа,
А ў ладанцы рэліквія свяцейшага Юзэфа,
Апякуна ўсіх тых, хто хоча заручыцца,
І тыя святасці прыносіць у святліцу.

«Вы едзеце, так хутка? Я вам на дарогу
Дам дробны падарунак і перасцярогу:
Каб з гэтаю рэліквіяй не разлучацца,
Таксама і пра Зосю нельга забывацца!
Хай Бог вам у ва ўсім і ўсюды дапаможа
І хутка верне вас дадому з падарожжа».
Галоўку ўгнула, змоўкла і ледзь вачаняты
Самкнула, пырснуў з іх струменьчык слёз багаты.
І стоячы ля мілага ёй чалавека,
Брыльянты слёз губляла Зося з-пад павекаў.

Прыняў Тадэвуш дар, пацалаваў ёй рукі
І мовіў: «Пані! Час ужо настаў разлукі,
Бывай здарова, не забудзь, прашу маліцца
І за мяне!..» На болей слоў не мог здабыцца.

Ды Граф і Талімэна тут, над спадзяванне,
Угледзелі, ўвайшоўшы, гэта развітанне.
Граф быў узрушан, кінуў вокам к Талімэне
І мовіў: «Колькі ж прыгажосці ў гэтай сцэне,
Калі душа байца і маладой дзяўчыны,
Як лодка з караблём развітвацца павінны!
Ніколі сэрца так не можа разгарацца,
Як пад прымусам ад другога адрывацца.
Час, быццам вецер: ён малую свечку здзьмухне,
Але пажар вялікі з ветру не патухне.
Здалёку і ў мяне лепш сэрца разгарыцца.
Я вас сапернікам лічыў, мой пан Сапліца.
Памылка гэта сталася прычынай звады
І змусіла нас ажно ў шпаг шукаць парады.
Памылку бачу: ты ўздыхаў к пастушцы мілай,
А мне вось гэта німфа сэрца паланіла.
Ў крыві варожай хай патонуць гневы нашы,
Не будзем зброі на сябе ўзнімаць бясстрашна,

Няхай жа спрэчкі ў іншым скончацца змаганні:
Ваюйма за трываласць нашу у каханні!
І я, як вы, прадмет пакіну сэрцу мілы.
Спяшаймася на страшны бой і з поўнай сілы
Ваюйма між сабой цярплівасцю і ўвагай,
Ганяйма ворага рукою дужай і адвагай».
І тут жа скіраваў зрок чулы к Талімэне,
Яна ж не знала, што сказаць ад задзіўлення.

«Мой Граф,— сказаў Суддзя,— а вам дык не канечне
І выязджаць. Вы можаце сядзець бяспечна,
Бо ўрад са шляхтай беднай можа распраўляцца,
А вам, пан Граф, зусім няма чаго баяцца —
Знаёмствы маеце і досыць вы багаты,
Каб суд купіць і не папасціся за краты».

«Не, гэта ўсё з маім характарам не згодна.
Няма як быць каханкам, дык мне неабходна
Праславіцца, і я не пашкадую працы,
Каб мне, хоць сэрцам бедны я, героем стацца».

«Хто ж вам,— спытала Талімэна,— забароніць
Кахаць і быць шчаслівым?» «Лёс мяне мой гоніць,—
Прамовіў Граф,— прадчуццяў цемра рухам тайным
Вядзе мяне ў чужыну к справам надзвычайным.
Скажу, што сёння я збіраўся Талімэне
Развесці на Гімена алтары гарэнне,
Ды мне якраз навуку даў юнак вось гэты
Адмовай ад рукі каханае кабеты,
Каб бегчы сэрца правяраць у перашкодах
Нясталых лёсаў і ў вайны цяжкіх нягодах.
Маёй пачатак новай эры недалёка!
Грымела зброяю маёй Бірбанта-рокка,
Няхай жа і па Польшчы льецца тая слава!»
І па эфесе шпагі тут ударыў жвава.

«Што ж,— мовіў Робак,— нельга гэткую ахвоту
Спыняць, дык едзь, і можаш там узброіць роту,
Як той Патоцкі (што ўсю Францыю здзівіла),
Мільён дзяржаве даў, ці следам Радзівіла,
Які, прадаўшы шмат сваіх шэдэўраў панскіх,

Здаў грошы на ўзбраенне двух палкоў уланскіх.
Едзь, едзь з грашыма, бо людзей там досыць маем,
А грошай мала ў Княстве, едзь, благаслаўляем».

Дык Талімэна Графу ў вочы паглядае
І кажа: «Бачу, што ніхто вас не стрымае,
Мой рыцар! Апынуўшыся ж на ратным полі,
Зірні на гэты вось тваёй каханкі колер!
(І тут зняла ад сукні стужку, ўміг зрабіла
Какарду і на грудзі Графу прышпіліла.)
Хай гэты знак вядзе цябе на стрэлы, пікі
І на агонь гармат — на подзвіг твой вялікі.
Калі ж сябе ваеннай славай упрыгожыш
І лаўрамі бяссмертнымі абсыпаць зможаш
І акрываўлены свой шлем, і рэшту зброі,
Зірні на гэту вось какарду той парою,
Руку успомні, што яе прымацавала».
Тут падала руку. І Граф, як выпадала,
Прыкленчвае, цалуе, а яна ля вока
Дзяржыць хусціну, а другім глядзіць звысока
На Графа: ці ўсё гэта праўда? ці магчыма?
І, уздыхаючы, пацепвала плячыма.

Ды тут Суддзя сказаў: «Ідзі, Граф, бо ўжо позна».
А ксёндз: «Даволі, ўжо!— прамовіў з мінай грознай.—
Спяшайцеся!» Вось гэтак ксёндз з Суддзём Сапліцам
Іх праганяюць і змушаюць разлучыцца.
Тадэвуш у слязах, на доўгую разлуку
Абняўся з дзядзькам і ксяндза цалуе ў руку.
А Робак да грудзей прыціснуў яго скроні,
Злажыў на галаве накрыж свае далоні,
На неба глянуў і сказаў: «Сынок мой! З Богам!»
І плакаць стаў... Тадэвуш скрыўся за парогам.

«Як так?— спытаў Суддзя.— І ты яму нічога
Не скажаш зараз, нават і перад дарогай?»
«Не,— ксёндз сказаў,— не дам яму ніякіх знакаў
(І тут, закрыўшыся рукамі, доўга плакаў).
Няхай ад беднага лепш будзе гэта скрыта,
Што бацька змушан быў шмат год, накшталт бандыта,
Хавацца ад людзей. Сказаць я марыў,

Ды Богу за грахі зраблю яшчэ ахвяру».
«Тады пара,— сказаў Суддзя,— падумаць штосьці
І аб сабе, бо хвораму ў тваім узросце
Няма як з іншымі збірацца у вандроўку.
Ты ж мне казаў, што ўжо даўно нагледзеў схоўку,
Скажы мне, дзе яна? Вунь брычка ўжо гатова,
Някепскім сховам будзе хатка леснікова».
А Робак галавой крутнуў: «Да заўтра рана
Ёсць час,— сказаў,— пашлі, мой браце, па плябана,
Каб як мага хутчэй прыбыў сюды з прычасцем,
Адпраў усіх, астанься з Ключнікам — на шчасце,
Ён тут. І дзверы зачыні».

Яго наказы
Суддзя ўсе споўніў, сеў на ложак, а Гервазы
Стаіць, апёршы локці на мячы, а скроні,
Прыгнуўшыся, заціснуў у свае далоні.

А Робак, перш чым мовіць, Ключніка аблічча
Праверыў пільным вокам моўчкі, таямніча.
І як хірург перш мяккую руку ўскладае
На цела ў месцы, дзе яго прабіць жадае,
Так Робак быстрыню сваіх вачэй злагодзіў
І імі па Гервазага вачах праводзіў,
Ўканцы, як бы рашыўшыся, ўваткнуць нож зразу,

Прыкрыў рукою вочы і пачаў ад сказа:
«Я — Яцак Сапліца...»

І Ключнік, гэта слова
Пачуўшы, згорбіўся і, корпуса паловай
Нахілены наперад, звіс, прыгнуўшы ногі,
Як камень, спынены ў палёце ў паўдарогі,
Тапырыў вусы, вусны расчыняў шырока,
Грaзіў зубоў аскалам, страшным блескам вока,
Рапіру выпусціў, пасля каленьмі сціснуў
Каля зямлі, рукой хапаў, і меч павіснуў
Ля ног, з'язджаў назад, што раз распрасціраўся
І ў розныя бакі канцом сваім ківаўся.
Гервазы быў, як рысь паранены, што хоча
З густэчы дрэва кінуцца стральцу у вочы:

Кніга сёмая
Гайда на Сапліцу!

Книга седьмая
Гей на Соплиц!

Księga siódma
Hajże na Soplicę!

Ўздымаецца клубком, мармыча, зрок крывавы
Іскрыцца, вусы ходзяць, б'ецца хвост рухавы.

«Нішто мяне ўжо ўстрашыць,— ксёндз сказаў,— не можа,
Бо ўжо я, пан Рэмбайла, пад рукою Божай,
Але ў імя таго, які свет грэшны збавіў,
Благаслаўляў сваіх забойцаў і адправіў
Бандыта ў рай, прашу цябе, апамятайся
І выслухаць расказ мой гэты пастарайся.
Сам прызнаюся: я для сэрца аблягчэння
Прасіць хачу, хоць мо й не будзе, прабачэння.
Паслухай споведзі маёй, пасля са мною
Рабі што хочаш». Рукі склаў перад сабою,
Як пры малітве. Ключнік адступаў з вачыма
Адкрытымі, рукой біў лоб, сціскаў плячыма.

А ксёндз тут распачаў сваё апавяданне,
Як жыў з Гарэшкам, пра вялікае каханне
З яго дачкой і ад таго ўсе непаладкі.
Ды гаварыў бязладна, і былі выпадкі,
Што скаргі і папрокі споведзь абрывалі,
І быццам ён канчаў, ды зноў працягваў далей.

А Ключнік, знаючы падзеі ўсе дакладна,
Усю аповесць, што вялася так бязладна,
Парадкаваў, забытае ішло на памяць.
Але Суддзя ўсяго не мог дакладна ўцяміць.
Абодва слухалі, спусціўшы ўніз галовы,
А ў Яцка ўсё цяжэй зляталі з вуснаў словы,
І часта запынаўся.

* * *

«Ты ж ведаеш, Гервазанька, як Стольнік проста
І часта заклікаў мяне, узносіў тосты,
Крычаў не раз пры ўсіх — таго мне не забыцца,
Што друг яго найлепшы — гэта я, Сапліца.
А як ён абдымаў! Здавалася, са мною
Гатоў ён падзяліцца нават быў душою.
Прыяцель ён? Ён знаў, як там усё гарэла
Ў душы маёй...

* * *

Тым часам шэпты сталі навакол кружыцца,
Такі-сякі казаў мне: «Эй ты, пан Сапліца,
Дарма стараешся, саноўніка парогі,
Не йначай, завысокія на Яцка ногі!»
Смяяўся я, нібыта я ў нішто магнатаў
Стаўляў, а з імі дочкі ўсіх арыстакратаў,
Што быццам к ім хаджу па дружбе на гулянкі,
А ў жоны не вазьму другой, апроч шляхцянкі.
Але ў душу калолі гэтакія жарты.
Я малады быў, ведаў, колькі быў я варты
У нас, дзе шляхціц побач мог з арыстакратам
Стаць каралеўскае кароны кандыдатам!
Тэнчынскі ж некалі і ў каралеўскім родзе
Прасіў рукі і атрымаў яе па згодзе.
Імя Сапліцы горшае, скажы адкрыта,
Крывёю, службай для Рэч Паспалітай?

* * *

Як лёгка можна шчасце знішчыць чалавеку
За раз, і не паправіш на працягу веку!
Хапіла б толькі Стольніка на тое згоды,
І мы былі б шчаслівымі даўгія годы!
Мо жыў бы сёння ён тут пры сваім дзіцяці,
Пры Еве дарагой, і пры удзячным зяцю
І ўнукаў калыхаў бы з поўным супакоем,
А так, вось бачыш што? Загублены мы двое,
І сам — забойства гэта — і ўсіх бед прычыны,
І ўсе мае пазнейшыя грахі і віны...
Я абвіняць не ў праве, я свой гнеў пакінуў,
Я абвіняць не ў праве — праз мяне ён згінуў,
Але і ён...

* * *

Каб раз ужо адказ мне пэўны даў адкрыта,
Бо знаў пачуцці нашы, каб маіх візітаў
Больш не прымаў, хто знае, мо б я пасварыўся,
Пагневаўся, паехаў, болей не з'явіўся.
Але ён тут прыдумаў хітры план і новы:
Аб тым, як быццам, не магло быць мовы,
Каб я пасмеў пра сувязь вымавіць два словы.

А я яму патрэбны быў, бо у пашане
Быў я і ў шляхты, і ў магнатаў пры спатканні.
Дык ён, нібы маіх пачуццяў не заўважваў,
Прымаў мяне, як і даўней, са мной расхаджваў,
Прасіў часцей наведваць. А як толькі ў залі
Мы заставаліся удвух, уміг вязалі
Мае пачуцці, просьбы, план ужо гатовы
Яго сумысля абыякавыя словы
Пра сеймікі, суды, пра паляванні...

* * *

Не раз за чаркамі, пачуццям даўшы волю,
Ён кляўся ў дружбе, абдымаў мяне да болю,
Бо я патрэбны быў са зброяю ці ў сойме.
Калі я мусіў абдымаць яго, хто ж пойме,
Якая злосць ва мне кіпела! Ў вуснах сліну
Трымаў, рука сціскала шаблю. Думаў, кіну
Ўсё гэта, плюнуўшы на дружбу ваяўніча,
Ды Ева, бачачы мой зрок, маё аблічча,
Угадвала, не знаю як, што ўсё кіпела
Ва мне. Глядзела з просьбай на мяне, бляднела.
А гэта ж галубочак быў такі лагодны,
І зрок яе быў гэткі ветлівы, пагодны!
Такі анёльскі, што спыняў я пыл імклівы,
Не меў адвагі гневацца, сядзеў маўклівы.
І я, ва ўсёй Літве задзіра ўсім вядомы,
Перад якім дрыжалі панскія харомы,
Які не толькі Стольніка б не пабаяўся,
А нават каралю у крыўду б мо не даўся,
Што ў шал мяне прыводзіла любая спрэчка,
Я ў той час злы, п'яны маўчаў, нібы авечка!
Як бы *Sanctissimum* угледзеў!

* * *

Ці раз збіраўся сэрцам я яму адкрыцца,
Унізіцца да просьбаў перад ім, скарыцца,
Ды, глянуўшы у вочы, сустракаў пагляды
Халодныя, як лёд. Дык сам зноў быў не рады
Сваім пачуццям і стараўся зноў упарта
Аб іншых справах гаварыць ці строіць жарты.
Ўсё гэта, праўда, з гонару, каб мне не ўнізіць

Сапліцаў прозвішча, каб толькі не прыблізіць
Сябе да пана і не атрымаць адмовы,
Бо колькі ж паміж шляхтаю было б размовы,
Каб ведалі, што я, Яцак...

* * *

Гарэшкі за Сапліцу дзеўкі не аддалі!
Мне, Яцку, чорнай поліўкі на стол падалі!

Ўканцы, не ведаючы, што і як уладзіць,
Надумаў я са шляхты полк малы зграмадзіць
І, кінуўшы павет свой і свой край каханы,
Прабрацца ў бок Масквы ці дзе на басурманы,
І ваяваць. Паехаў я на развітанне
Да Стольніка з надзеяй, што калі ён гляне
На сябра даўняга, якога у пашане
Ўсё ж меў за вернасць і вялікія карысці,
Які вось зараз хоча выехаць кудысьці,
Дык можа ўзварухнецца ў ім пачуцце трошкі
І мо пакажа ён мне, як слімак той рожкі,
Крыху душы людской!

Ах, той, хто хоць крыху для сябра сэрца мае,
Хоць іскрачку пачуццяў у душы хавае,
Дабудзе тую іскрачку пры развітанні,
Як аганёк жыцця апошні пры скананні!
Калі апошні раз над сябрам схіліць скроні,
То вока найцвярдзейшае слязу аброніць.

* * *

Бядачка, чуючы, што еду, пабялела,
Як труп, звалілася без памяці — самлела.
Прамовіць не магла і колькі мела сілы,
Душыла страшны плач — такі я быў ёй мілы!

* * *

Я помню, першы раз тады слязьмі заліўся
Ад радасці і роспачы. Пра ўсё забыўся
І думаў кінуцца старому проста ў ногі
І віцца вужам, і крычаць: «Вярні з дарогі,
Вазьмі за сына ці забі!» А ён халодны,

Як з солі слуп, стаў весці ветліва, нягодны,
Гаворку, ды пра што? Пра доччына вяселле!
У гэткай хвілі! О, Гервазы, ты ж у целе
Душу людскую маеш!

Кажа: «Пан Сапліца,
Якраз ка мне прыехаў сват Кашталяніцаў.
Ты сябра мой, што скажаш мне аб гэтых сватах?
Дачка ж мая прыгожая, з сям'і багатай,
Каштэлян Віцебскі, як знаеш, у сенаце
Пачэснае займае крэсла! Дык як, браце?»
Зусім не памятаю я свайго адказу,
Здаецца, моўчкі выбег, на каня сеў зразу!»

* * *

«Ты, Яцак,— мовіў Ключнік,— мудрыя прычыны
Знаходзіш, ды твае не зменшацца тым віны!
Здаралася ж ужо, і то не раз на свеце,
Што дочку караля ці пана на прыкмеце
Хто меў, дык думаў, як схапіць яе, украсці,
Адкрыта помсціць. Але хітра так напасці
І пана польскага ў адно забіць з Масквою!»

«Не быў я ў змове!— ксёндз пярэчыў галавою.—
Браць гвалтам? Мог бы я яе з-за крат, з-за клямак
Забраць, разбіць бы мог у пыл яго той замак!
Я Добрынь меў з сабой і іншыя засценкі.
Ах, каб яна была, як іншыя паненкі,
Здаровая! Калі б уцёкаў і пагоні
Цяжары вынесці магла, каб зброя, коні
Яе не страшылі, не ждаў бы я й хвіліны!
Але ж яна была, як чэрвік матыліны —
Такая кволая, пястушачка! Дык сіла
Тут не падходзіла — яна б яе забіла.
Не мог я! Не!

Адкрыта помсціць, замак разваліць у грузы
Стыдаўся, бо сказалі б — помшчу за канфузы!
Ах, Ключнік! Сэрца простае тваё не знае,
Якое пекла ў сэрцы ўніжаны хавае!

А сатана шторaз то мне падсоўваў планы:
Крывава помсціць, а прычына каб нязнанай
Была нікому, і пра Еву каб забыцца,
У замку не бываць, з другою ажаніцца,
А там як-небудзь пашукаць якой зачэпкі,
Адпомсціць.
І мне здалося: зжыў я з сэрца дарагую,
Быў рады з выдумкі, і ўзяў сабе другую,
Якая трапілася, дзеўчыну-нябогу!
Нядобра я зрабіў, і кара ж была строгай,
Я не любіў яе. Тадэвушава маці
Мяне кахала, бедная, але, мой браце,
Сваім каханнем першым я быў з толку збіты,
Дык быў, нібы шалёны, заўсягды сярдзіты.
Дарма шукаў сабе заняткаў, інтарэсаў.
Надарма ўсё! Дык апантаны помсты бесам,
Не мог знайсці сабе ні месца, ні спакою
Нідзе на свеце. Стомлен доляю такою,
Я піць пачаў.

У хуткім часе жонка з той бяды памёрла,
Пакінуўшы дзіця. Мне сэрца роспач жорла!

* * *

Ах, як бясконца быў яе мне вобраз мілы!
Год столькі! Дзе не быў я! а не маю сілы
Аб ёй забыцца. Вечна твар яе каханы
Стаіць перада мной, нібы намаляваны!
Я піў, але не мог пазбыцца ўсё ўспамінаў
Аб ёй. Не мог, хоць гэтулькі прайшоў краінаў!
Вось зараз я манах, скрываўлены і хворы,
А гавару аб ёй праз час ужо каторы —
Пра гэта гаварыць цяпер? Хай Бог прабачыць!
Хачу свае пачуцці тыя растлумачыць,
Якія змусілі...

Было якраз пасля яе заручын, помню,
Ўсе толькі пра заручыны гудзелі, помню.
Расказвалі, што Ева, як пярсцёнак брала
Ад жаніха, прытомнасць страціла і ўпала,
Што хворая яна, што плача, засыхае,

Угадвалі, што некага тайком кахае.
А Стольнік рад быў і спакойны. Як заўсёды,
Збіраў сяброў і баляваў з тае нагоды.
Мяне не запрашаў — нашто ж я быў патрэбны?
І бедната мая, і ход жыцця ганебны
Пасмешышчам мяне зрабілі перад светам,
Мяне, які калісьці трос усім паветам,
Мяне, якога на'т Радзівіл зваў: каханку!
Мяне, які як бег на бойку ці гулянку,
То большая чым князя акружала світа.
Калі я шаблю выняў, то вакол сярдзіта
Бліпічэлі сотні іх для страху замкаў панскіх!
І вось я стаў пасмешышчам дзяцей сялянскіх!
Такой зрабіўся я ў людскіх вачах драбніцай!
Калісьці важны, слаўны Яцак, пан Сапліца!»

Тут бернардын аслаб і зноў апаў на ложак,
А Ключнік мовіў схваляваны: «Мой ты Божа!
І праўда, праўда! І няўжо ты гэта, Яцку?
Сапліца і манах? І жыў так па-жабрацку?
Ты той, якога помню, як здароў, румяны,
Прыгожы шляхціц быў панамі разрываны
І за якім шалелі ўсе жанчыны! Вусе!
Не так даўно! Ты так зблажэў! Я не змірусь,
Што не пазнаў цябе па стрэле тым удалым,
Такім цудоўным у мядзведзя, дасканалым!
Бо над цябе стралка Літва не знала наша,
І шабляй біўся не горш Мацька ты, манаша!
Сапраўды! пра цябе пялі ў нас паненкі:
«Як Яцак круціць вус, трасуцца ўсе засценкі,
Калі завяжа вус супроць тых, хто нямілы,
Дык хай дрыжаць, хоць бы і нават Радзівілы».
Вось гэткі вузел завязаў майму ты пану!
Няшчасны! Гэта ты? І ты надзеў сутану?
Вус-Яцак — ён манах! О мой вялікі Божа!
І зараз! га! Ды так табе прайсці не можа,
Я даў прысягу: хто Гарэшкаў акрывавіў...»

Тут ксёндз ізноў прыўстаў на ложку і дабавіў:
«Я ездзіў каля замка. Колькі бесаў выла
Ў душы маёй, ніякая не злічыць сіла!

Ён, Стольнік, дочку забівае! Я — забіты
І знішчаны! Пад браму чорт прывёў сярдзіты.
Зірні, як ён гуляе! Што дзень баль і п'янства!
Як свецяць вокны! Музыка! Гуляе панства!
І замак не абваліцца на чэрап лысы!
Падумай помсціць, дык чорт зброю дасць: хапіся.
Ледзь я падумаў, чэрці маскалёў наслалі!
Стаяў я, гледзячы, як замак штурмавалі.

* * *

Бо фальш, што быў я з маскалямі ў нейкай змове.

* * *

Глядзеў, ■ думкі розныя, на безгалоўе,
Віліся. Перш глядзеў на ўсё, скажу адкрыта,
Як на пажар дзіця, і з пачуццём бандыта
Чакаў, калі ўсё зваліцца і загарыцца.
Часамі думаў ратаваць яе пусціцца,
І нават Стольніка —

* * *

А бараніліся тады вы смела, ўпарта,
Хоць маскалі атакавалі не на жарты.
Страляюць кепска! Ўбачыўшы, што адступалі,
Я закіпеў ад злосці — Стольнік зноў на хвалі!
І так яму на свеце у ва ўсім вядзецца?
Дык і ад гэтага нападу адаб'ецца?
Я засаромлены пайшоў, а ўжо быў ранак,
Ажно гляджу, пазнаў: выходзіць ён на ганак
І запінкай брыльянтавай мігціць на сонцы,
І круціць вус, сабой здаволены бясконца.
І мне здалося, што смяяўся нада мною,
Што ён мяне пазнаў і ўзмахваў так рукою
З насмешкай і пагрозай. Карабін хапаю
Ў салдата, ледзь падняў — я стрэліў, не згадаю!
Ты знаеш!

Пракляты самапал! Бо той, хто забівае
Мячом — замахваецца, круціць, адбівае,
Раззброіць можа ворага або спыніцца,
А зброя агнястрэльная — абы схапіцца,

Адна хвілінка, іскарка...

* * *

Ці ж я ўцякаў, як ты ў мяне наставіў дула?
Стаяў я моўчкі, роспач сэрца агарнула
І з жалю нейкага я на'т не зварухнуўся.
Чаму ж ты, ах, Гервазы, ў той час прамахнуўся?
Зрабіў бы ласку! Ды, відаць, за грэх пакуты
Патрэбныя...»

Зноў задыхнуўся, болем скуты.

«Бог бачыць,— мовіў Ключнік,— што я шчыра мецію!
А стрэл твой колькі ж выпусціў крыві! Прыкмеціў,
Якой азваўся ў нашых сем'ях ён бядою?
А гэтаму ўсяму, пан Яцак, ты віною!
А сёння, калі Графа ледзь-ледзь не задзелі,
Апошняга з Гарэшкаў, хоць і па кудзелі,
Ты засланіў яго. Калі маскаль стараўся
Мяне забіць, то праз цябе я жыў застаўся.
Дык калі праўда, што ты стаў ксяндзом-манахам,
То ўжо не згінеш пад Сцізорыкавым ўзмахам.
Бывай, не праступлю больш вашага парога,
Цяпер мы квіты, дык пакіньма рэшту Богу!»

Тут Яцак працягнуў руку, але Гервазы
Адскочыў, кажучы: «Мне нельга без абразы
Крануць рукі тваёй — па гонару законах!
Яна скрываўлена не *pro publico bono*».

Дык Яцак на падушкі зноў апаў бяссільна,
Штораз бляднейшы, і пачаў распытваць пільна
Суддзю ізноў, ці пасылалі па плябана,
А Ключніку сказаў: «Вось я малю васпана
Застацца, зараз скончу, ледзь мне хопіць сілы
Сказаць. Пан Ключнік, я стаю ўжо ля магілы!»

«Што ты,— сказаў Суддзя,— я ж бачыў сам, што рана
Не страшная, а ты так пільна жджэш плябана?
Змяніць мо перавязку? Лекара, быць можа?
Ў аптэчцы ёсць...» Ксёндз перарваў: «Не дапаможа
Нішто. Была старая рана там з-пад Ены,

А сёння зачапілі, дык і ўсё — гангрэна.
А я на ранах знаюся — вось кроў, як сажа,
Ды гэта глупства ўсё... Дык што тут доктар скажа?
Раз паміраем, здаць цяпер ці потым душу...
Даруйце, пане Ключнік, я закончыць мушу!

* * *

І ў тым заслуга ёсць, не стацца вінаватым
Перад народам, хоць і здраднікам праклятым
Цябе завуць, так як было тады са мною!

* * *

І здрадніка імя ішло за мной чумою.
Знаёмыя са мной не сталі сустракацца,
Сябры мае мяне ўжо сталі выракацца.
Хто баязлівы, той здалёк ледзь прывітаўся.
Ды на'т габрэй які, мужык і той стараўся,
Хоць пакланіўшыся, правесці злосным смехам.
А слова «здраднік» адбівалася ўкруг рэхам
І цэлы дзень ад рання самага да змроку
Вілося прада мной, як пламя ў хворым воку.
Аднак не быў я здраднікам радзімы.

Маскоўскім сябрам гвалтам я пачаў лічыцца.
Зямлі Гарэшкаў частку аддалі Сапліцам
Таргавічаны ды надумалі і ўрадам
Мяне ушанаваць. Каб быў я здольны к здрадам —
Чорт радзіў, дык я стаў бы сільны і багаты.
Каб стаў я маскалём, дык першыя магнаты
Маёй шукалі б ласкі. Сын шляхоцкай хаты
І селянін, што землякоў так папракаюць
За службу маскалям, удачлівых не хаюць.
Я гэта ведаў — і не мог аднак жа.

* * *

Я ўцёк з радзімы!
Дзе я не быў! Чаго не перанёс!

* * *

Але мне Бог памог душу ад смерці збавіць:
Папраўіцца павінен быў я і направіць

Наколькі можна, тое...

* * *

Гарэшкі дочка ўмерла на Сібіры дзесьці,
І ваявода, муж, прапаў там дзесь без весці,
Пакінулі дзіцятка на радзіме, Зосю.
Я гадаваць яе загад даў...

* * *

Больш чым з кахання, з гонару хутчэй дурнога
Забіў я, дык стаў сціплым, стаў слугою Бога.
Як быў я рызыкантам, злоснікам, гулякам,
Дык галаву спусціў, манахам стаў Рабакам,
Што як чарвяк у пыле...

Злы прыклад для радзімы, падазрэнне здрады
Я адкупіць рашыў і заплаціць быў рады
Крывёй, самаадданасцю...

Я ваяваў за край, дзе? як? казаць не буду.
Я не баяўся стрэлаў, ні агню, ні труду.
Аднак мілей успамінаю я не войны,
А ўчынкі ціхія, малыя, час спакойны
І мукі, што ніхто...

Не раз мне давялося і ў свой край прабрацца,
Насіць загады камандзіраў, запазнацца
З жыццём падпольным. Знаюць і галіцыяне
Каптур мой бернардынскі, і велькапаляне!
Ля тачкі гніў я цэлы год у прускай яме,
І тройчы маскалі нявечылі кіямі,
Вялі ўжо і ў Сібір. Пасля зноў аўстрыякі
Ў Шпільберга падзямеллях мне даліся ў знакі,
Сядзеў у *carcer durum*, ды Бог проста цудам
Дазволіў мне памерці паміж родным людам,
З прычасцем...

А мо й цяпер я саграшыў, што так зарання,
Не па загаду ўладаў распачаў паўстанне!
Ды думка, што Сапліцы першыя ў радзіме
«Пагоню» ўзнімуць і сваё праслявяць імя...

Здаецца... думка чыстая...
Хацеў ты помсты? Маеш! Хопіць гэтай кары,
Што Бог тваім мячом разбіў мае ўсе мары.
Ты зблытаў планы шмат гадоў снаванай змовы
І мэты велізарнае сарваў асновы!
Апошнія мае пачуцці ў гэтым свеце,
Якія я насіў, што мне былі, як дзеці,
Ты ў бацькавых вачах забіў. І я прабачыў!
Ты!..»

«Каб таксама Бог і мне прабачыць рачыў!—
Прамовіў Ключнік.— Калі хочаш прычасціцца,
Дык я ж не лютар, не схізматык, пан Сапліца!
Хто крыўдзіць цяжка хворага, той моцна грэшыць.
Хачу сказаць такое, што цябе мо ўцешыць:
Калі нябожчык пан мой ранены зваліўся,
А я укленчыў ля яго і нахіліўся
Над ім, мячом крыві кранаючы, і кляўся
Адпомсціць, пан руку ўгару падняць стараўся
І крыж паветраны ў тваім напрамку значыў.
Не мог сказаць, дык знак даў, што табе прабачыў.
Я зразумеў, ды так паддаўся д'яблу злому,
Што пра той крыж ні слова не сказаў нікому».

Тут мукі хворага размову перарвалі,
І доўгія хвіліны цішыні насталі.
Ксяндза чакаюць. Вось падковы зазванілі
І арандар пастукаў у той самай хвілі:
Пісьмо ёсць важнае, пакажа толькі Яцку.
Дык Яцак перадаў пісьмо Суддзі па-брацку,
Прасіў чытаць. Пісьмо ад Фішара, ад шэфа
Са штаба войскаў Панятоўскага Юзэфа.
Даносіць ён, што ў кесаравым кабінеце
Вайна ўжо вырашана і па цэлым свеце
Ўжо аб'яўляецца. Варшаўскі сейм сабраны
З удзелам мазаўшан. Народ усхваляваны.
Літва ізноў павінна з Польшчаю злучыцца.

А Яцак, слухаючы, ціха стаў маліцца
Грамнічку пасвянцаную да сэрца ціснуў,
І зрокам абнадзееным у неба бліснуў.

Заліўшыся апошняй радаснай слязою,
Сказаў: «Цяпер пусці слугу твайго ў спакоі!»

Усе укленчылі, бо тут жа за парогам
Званок азваўся: ксёндз прыехаў «з Панам Богам».

Якраз ужо і ноч рассейваць стала цені —
Ружовыя ўжо беглі праз блакіт праменні.
Праз вокны ўскочылі брыльянтавыя стрэлы
І твар на ложку, ад пакутаў пастарэлы,
Прыгожа ўбралі, золатам акрыўшы скроні,
Што ззяў, нібы святы, у вогненай кароне.

КНІГА АДЗІНАЦЦАТАЯ • ГОД 1812

З м е с т : Вясенняя знаменні. Прыход войскаў. Набажэнства. Афіцыйная рэабілітацыя святой памяці Яцка Сапліцы. З гутаркі Гервазага з Пратазым можна зрабіць выснову пра блізкі канец судовай справы. Заляцанні ўлана да дзяўчыны. Развязваецца спрэчка пра Кусага і Сокала. Пасля гэтага госці збіраюцца на бяседу. Прадстаўленне камандзірам нарачоных пар.

О годзе той, як памятны ты ў нашым краі!
Цябе завуць дагэтуль годам ураджаю
І годам войнаў, і дагэтуль людзі баюць
Пра слаўны год і песні пра яго спяваюць.
Даўно ты быў прадказаны нябесным цудам
І звесткай папярэджаны глухой між людам.
На сэрцы літвіноў напала ў весну гэту
І прадчуванне, нібы прад скончэннем свету,
І сумна-радаснае нейкае чаканне.

І быдла ў полі першы раз вясною ранняй,
Хоць і заморанае голадам, худое,
На рунь не бегла, а лянівай грамадою
Паклалася, ўдыхаючы раллі пах свежы,
Раўло і перажоўвала астаткі ежы.

Сяляне, цягнучыся на палі з плугамі,
Не цешацца вясной ні полем, ні лугамі

І песняў не пяюць, варушацца ляніва,
Як быццам не чакаюць ні сяўбы, ні жніва.

Стрымоўваюць валоў і коней з бараною
І ўсё цікавяцца заходняй стараною,
Як быццам цуду выглядаючы якога.
На птушкі з выраю глядзяць усе з трывогай.
Вярнуўся бусел на гняздо і на світанні
Раскінуў крыллі белыя — вясны сцяг ранні.
За ім крыклівым статкам, дружнай грамадою
Ляцелі ластаўкі, кружылі над вадою
І мерзлае балота на дамкі насілі.
Вальдшнэпаў вечарам шуршэлі ў лесе крыллі,
І статкі дзікіх гусак неба пакідалі
І зморана і гулка на папас сядалі,
І дзесьці ў хмарах чуўся покліч жураўліны.
Начныя старажы ў такія вось хвіліны
Пытаюць здзіўлена: што птушак так трывожыць
І што іх гэткі ранні пералёт варожыць?

А вось і статкі новыя; як гурт сінічак,
Шпакоў і снегіроў, заззялі маляўніча
На стройных шапках кутасы, сцяжкі на піках.
Вось коннікі! Здзіўляе зброя, форма, лік іх!
Палкі, як талы снег вясною, нечакана
Плывуць дарогамі няспынна, нестрымана.
З лясоў чарнеюць шапкі, штык ільсніцца важкі,
Паўзуць пяхоты незлічонае мурашкі.

Усе на поўнач! Быццам в ы р а й пакідалі
За птушкамі і людзі, паляцеўшы ў далі,
Нібы іх гнаў інстынкт у гэты край нязнаны.

Гарматы, людзі, коні цераз змрок, туманы
Плывуць, а неба палымнее ад пажараў,
Дрыжыць зямля ад перуноў і ад цяжараў.

Вайна! вайна! Літва кутка таго не мела,
Дзе б гул яе не трапіў. Там, дзе зелянела
Густэча пушчаў, дзе мужык амаль ніколі
Граніц лясоў не парушаў, не быў на полі,

Не знаў другіх, апроч віхуры, ў небе зыкаў,
А на зямлі, апроч звярыны рыкаў,
Гасцей не бачыў, акрамя ваўкоў і дзікаў,
Заўважыў полымя на небе, дым кудлаты.
У пушчы грукат — там ядро з якойсь гарматы,
Зблудзіўшы, ў лес апала. І зубр барадаты,
Стрывожаны сукоў і пнёў трашчаннем жудкім,
Сарваўся з моху, ўздыбіў грыву рухам хуткім
І на пярэднія прыўзняўся мігам ногі,
Ўстрасае барадой ад дзіву і трывогі
І пазірае ў лом на бляскі папялішча.
А там граната круціцца, гудзе і свішча,
І з гукам рвецца, як пярун. І зубр баіцца
Ўжыцці мо першы раз і ў глуш бяжыць забіцца.

«Дзе бітва? у якім баку?»— хлапцы пытаюць
І зброю рвуць, жанчыны рукі узнімаюць.
Усе у перамогу вераць, са слязамі
Крычаць: «З Напалеонам Бог, а Напалеон з намі!»

О ты, вясна! так памятная ў нашым краю,
Вядомая вясна вайны! Вясна ўраджаю!
Якой жа ты была чароўнай і кіпучай,
Травою, збожжам, кветкамі, людзьмі бліскучай,
Багатаю здарэннямі, надзеяў поўнай!
Цябе я помню марай соннаю цудоўнай!
Народжаны ў няволі, скуты з год дзіцячых,
Адну вясну ў жыцці я гэтакую бачыў.

Двор Сапліцаў быў каля самае дарогі,
Якой вялі свае палкі да перамогі
Князь Юзаф і Вестфаліі кароль Геронім.
Занята ўжо Літва ад Гродна аж па Слонім,
І вось кароль даў войску тры дні адпачынку.
Ды польскія салдаты нават на хвілінку
Спыніцца не хацелі, ўголас наракалі,
Што з войскам царскім іх схапіцца не пускалі.

Непадалёк раскінуў князь свой штаб асноўны,
А ў Сапліцове войска з сорак тысяч поўных,
І са штабамі сталі генерал Дамброўскі,

Князевіч, Малахоўскі, Гедрайць і Грабоўскі.

Было не рана, як прыйшлі, дык дзе папала,
У замку, у двары, кватэрай войска стала.
Расстаўлены ўжо варты, выданы загады,
Дык кожны, маршам стомлены, прылегчы рады.
Ўначы заціхла ў замку, на двары, на полі,
І толькі цені патрулёў снуюць паволі.
Часамі ўзбліснe вогнішча там-сям у змроку
І пільнай варты поклічы чуваць здалёку.

Спаў гаспадар і камандзіры, і салдаты.
І толькі Войскі сном салодкім не абняты,
Бо Войскі думае бяседу заўтра справіць,
Якой жадае дом Сапліцы ўвек праславіць, —
Бяседу, вартую гасцей даўно чаканых
І сэрцу мілых, так здалёку пазбіраных,
Якая вінна і сямейным святам стацца,
Бо заўтра аж тры пары будуць заручацца.
А генерал Дамброўскі праявіў жаданне
Абед мець польскі.

Хоць і час ужо не ранні,
Ды з Войскім жвава аж пяць кухараў кухмарыць
З двароў суседніх. Вось у кухні гаспадарыць
Сягоння ён, і ён адказны за ўсе стравы,
На ім каўпак, фартух. Стары рухавы
Трымае бітку, каб гнаць бруд ёй усялякі,
Які так хціва налятае на прысмакі,
Другой рукою акуляры ускладае
І, з-пад палы дастаўшы кнігу, раскладае.

Завецца кніга тая «*Кухар дасканалы*»,
А ў ёй дакладна спісаны ўсе спецыялы
Сталоў у Польшчы. Раз у Рыме граф з Тэнчына
Па ёй гасцей прымаў такім раскошным чынам,
Што гэта нават папу Урбана здзівіла.
Пасля па ёй таксама ў князя Радзівіла
Прымалі ў Несвіжы манарха Станіслава.
Там гэтакі быў баль, якога слава
Ў Літве паўсюль й цяпер жыве ў сялянскай казцы.

Кніга восьмая
Роздум Суддзі

Книга восьмая
Размышления Судьи

Księga ósma
Rozwarzania Sędziego

Што вычытае Войскі, па яго указцы
У момант кухары умелыя рыхтуюць.
Кіпіць работа, пяцьдзесят нажоў шаткуюць.
А кухцікі уюцца, нібы чэрці ў пекле:
Той дровы носіць, той гаршкі, там штосьці секлі,
Лілі ў катлы і на патэльні; дым клубіцца,
Бо нехта з мехам-паддувалам мітусіцца.
А Войскі, каб у печы полымя не згасла,
Сказаў узліць на дровы топленага масла
(Дазволен гэткі збытак у багатым дому).
Пільнуюць кухцікі агню, забыўшы стому,
Другія на ражнах пякуць кускі дзічыны —
Казляціны, аленіны або ласіны.
Там птушкі скубленай уецца пух лятучы,
Ляжаць курэй, гусей, глушцоў, цяцерак кучы.
Курэй было не многа, бо ад той выправы,
Якую ў час наезду Сак зрабіў крывавы
На птушнікі, з былога Зосі валадарства
Не засталося птушкі нават на лякарства,
І не паспела птаства вырасціць нанова
Багатае курмі калісьці Сапліцова.
І так вялікі мяса маецца дастатак,
Сабранага ў двары і звезенага з ятак,
І з лесу, і з суседства, і адкуль трапляла.
Сказаў бы, малака ад птушак не хапала.
Дзве рэчы ў тым банкеце вінны спалучацца
З загаду панскага: дастатак і мастацтва.

Ўзыходзіў ясны дзень *святой Мадонны кветнай*
Цудоўнаю бясконца раніцаю летняй,
Дзе неба чыстае над соннаю зямлёю
Вісела сінім морам, поўным супакою.
Зор колькі свеціць, як жамчужыны, няярка,
А збоку адзінокая праходзіць хмарка
І, летучы, ў блакіце крылле акунае,
Якое нам анёла ўраз напамінае
Таго, што, на зямлі малітвай прытрыманы,
Спяшаецца цяпер у свой палац туманны.

Ужо на дне нябёсаў перлы зор здраблелі
І згаслі. Вось чало нябёс яснее ў белі

І правы бок яго ляжыць на мяккіх ценях,
А левы ружавее ў сонечных праменнях,
І круг, нібы павека, ўзносіцца шырока,
А там бялок віднее дзесьці ў цэнтры вока
І зрэнка-радуга. А вось прамень узбліснуў,
Па небе круглым дзённае святло працiснуў
І ў белай хмарцы залатой стралой павіснуў.
На гэты стрэл — дня знак — агнёў пук цэлы рвецца,
Крыжуецца на небе, ясным светам льецца,
І вока сонца ўсходзіць. Зразу сонна, быццам
Стараючыся жмурыцца ці прыпыніцца,
Ў сем колераў гарыць, і неба раз за разам
Крывавіцца ў рубін, залоціцца тапазам,
Яснее і крышталам свеціцца празрыстым,
Пасля агнём гарыць, блішчыць брыльянтам чыстым
І ўрэшце ззяе зоркай велічнай бясконца —
Вось так самотнае ішло па небе сонца.

Народ літоўскі сёння зрання мітусіцца,
Сабраўшыся з вакольных сёл каля капліцы,
Як быццам для якога цуду аб'яўлення.
Сабраліся сяляне часткай для малення,
А часткаю таму, што ўсіх цікавасць брала
Пабачыць войска, афіцэраў, генералаў —
Тых слаўных камандзіраў нашых легіёнаў.
Якіх народ любіў і памятаў імёны,
Якіх блуканні, бітвы, страты і ўсе справы
Былі евангеллем літоўскім, кнігай славы.

Снуюць вакол салдаты, ходзяць афіцэры;
Народ ледзь можа даць вачам уласным веры,
Што бачыць землякоў у вопратцы вайсковай,
Узброеных і з польскай выпраўкай і мовай.

Ішла імша. Не змесціць дробная капліца
Усіх, дык большасць звонку грамадой цясніцца,
Глядзяць на дзверы ўсе, адкрыты ўсе галовы,
І волас літвіноў жаўтавы ці сталёвы
Залоціцца, як быццам жыта на палетку.
Галоўкі баб, дзяўчат цвітуць між імі зрэдку,
Прыбраныя ў шматфарбных каснікоў палосы,

Ў жывыя кветкі, паўплятаныя у косы,
І так мігцяць, бы ў збожжы васількі, куколі.
Натоўп шматколерны ўкрывае густа поле,
І на званочак серабрысты, гаманлівы
Галовы гнуцца, як ад ветру колас нівы.

Сялянкі сёння к Багародзіцы алтару
Нясуць снапочкі свежых зёлак на ахвяру.
Усё прыбрана кветкамі, дык зеляніцца
Алтар, абраз, а нават ганак і званіца.
А калі ранні ветрык, дзьмухнуўшы з усходу,
Вянкі сарве і кіне на натоўп народу,
То льюцца вокал пахі ладана і мёду.

Пасля імшы ў касцёле і пасля казання
З'явіўся правадыр народнага сабрання —
Пан Падкаморы, выбраны на пору гэту
Маршалкам дэлегацыі ўсяго павету.
Быў ён у жупане, скрозь золатам расшытым,
І ў кунтушы з махром ядвабным. Пояс літы
Блішчэў над шабляй з рукаяткай лускаватай,
Пад шыяй ззяў брыльянт на зашчапцы багатай.
Канфедэратка белая, на ёй пук цэлы
Прыгожых рэдкасных чубоў ад чаплі белай.
(А гэткі кутасок чапляюць толькі ў свята,
Бо пёрку кожнаму цана не менш дуката.)
Вось так прыбраны, стаў на ўзгорку ля касцёла,
Салдаты і сяляне сціснуліся ў кола,
А ён прамовіў:

«Аб'явіў нам ксёндз з амбоны,
Што кесар дараваў, па прыкладу Кароны,
Свабоду Княжаству Літоўскаму. Вы чулі,
Што ўлады новую работу разгарнулі,
Агульны сейм збярэцца хутка ўжо ў сталіцы.
Я толькі коратка хацеў бы запыніцца
На справе, што датычыцца сям'і Сапліцаў,
Паноў тутэйшых.

Мы не будзем адракацца,
Вядома ўсім, што некалі рабіў пан Яцак.

Калі яго грахі ўся ведае акруга,
То трэба расказаць і пра яго заслугі:
Прысутныя тут нашых войскаў генералы
Прывезлі ў адрас Яцка многія пахвалы.
Пан Яцак не памёр (як гаварылі) ў Рыме,
Але змяніў жыццё сваё і стан, і імя,
І акупіў усе свае старыя віны
Жыццём святым і працай на карысць Айчыны.

Пад Гогэнліндэн, калі Рышпанс паўразбіты
Збіраўся адступаць за радаю ўсёй світы,
Не ведаючы, што надходзіць дапамога,
Ён, Яцак-Робак, небяспечнаю дарогай
Прынёс пісьмо Князевіча да генерала,
Што наша войска тыл варожы акружала.
Пасля ў Іспаніі, дзе польскія уланы
Гор Самасеры бралі пункт умацаваны,
Пры Казетульскім, ён быў ранены два разы!
А потым пераносіў тайныя наказы
У розныя краіны. Выпаўняў заданні
У тайных таварыствах, уздымаў паўстанні.
А потым дома зноў, дзе працы той не кінуў,
Рыхтуючы паўстанне, у наездзе згінуў.
Калі дайшла пра гэта звестка да Варшавы,
Было ўжо там вядома, што для Яцка славы
Ад кесара яму прыслалі ўзнагароду:
Адзнаку Легіі за працу для народу.

Вось гэта беручы цяпер на ўвагу,
Я тут, рэпрэзентуючы сабой павагу
Улады ваяводскай, гэтым аб'яўляю,
Што ласкай кесара і службаю для краю
Пан Яцак пляму змыў. Зноў будзе і ў пашане
Яго імя, і побач слаўных, чэсных стане.
Дык хто цяпер кране нябожчыка папрокам
За віны даўнія, пакрытыя ўжо змрокам,
Той панясе належную яму пакуту —
Gravis notae maculae, што па Статуту
Прадбачыцца на ўсіх, нягледзячы на станы.
І кожны можа быць за гэта пакараны,
Бо зараз маем роўнасць, і параграф трэці

Усіх датычыць, што прашу мець на прыкмеце.
І гэтыя, цяпер прыведзеныя факты
Запішуцца, і возны прачытае акты.

А што прыйшла запозна к Яцку ўзнагарода,
Дык гэта чэсці Яцкавай не перашкода.
Калі грудзей яго ўпрыгожыць мы не можам,
Дык ордэн гэты зараз на магілу ўзложым.
Тры дні вісець тут будзе, а пасля ў капліцы,
Як дар для Маці Божай, будзе залаціцца».

Сказаўшы гэта, выняў ордэн з пакрывала,
І вось на надмагільным крыжыку заззяла
Кукарда, сшытая са стужачкі чырвонай,
І белы зорны крыж пад залатой каронай.
А зоркі супроць сонца так зазіхацелі,
Нібы героя славу несці ў свет хацелі.
Народ тым часам на калені станавіцца,
Каб за ўпакой душы героя памаліцца.
Суддзя чаргой сялян і шляхту — ўсіх дазвання
У Сапліцова запрашае на гулянне.

А два старыя ўселіся на прызбе дома
З паўгарцамі мядку ліповага, вядома,
І ў сад глядзяць, туды, дзе паміж кветак маку
Стаяў улан прыгожы у бліскучым чаку,
Прыбраным бляхай залацістаю і пер'ем;
А побач вочкі сінія к яму з давер'ем
Дзяўчына прыўзняла ў зялёнай, быццам з руты,
Сукенцы. Над травой паненак гурт самкнуты —
Збіраюць кветкі, адварочваюць галовы
Ад маладых, каб ім не перабіць размовы.

Старыя мёд п'юць, табакеркаю ліповай
Частуюцца і забаўляюцца размовай.

«Так, так, Пратазаньку ты мой», — сказаў Гервазы.
«Так, так, Гервазаньку ты мой», — сказаў Пратазы.
«Ды так, так», — згодна паўтарылі са тры разы
З кіўкамі галавы. Урэшце мовіў Возны:
«Што спрэчка наша скончана ўжо, бачыць кожны.

Я помню прыкладаў такіх з жыцця не мала,
Дзе часта горшых на'т эксцэсаў шмат бывала,
А інтэрцыза ўвесь закончыла той клопат.
Вось так з Барздабагатымі згадзіўся Лопат,
Крапштулі з Купсцямі і Путрамэнт з Піктурнам,
З Адынцамі Міцкевіч, а з Квілецкім Турна.
Што тут казаць! У Польшчы горшыя замешкі
Былі з Літвой, чым у Сапліцаў і Гарэшкі,
А мудра каралева ўладзіла Ядвіга,
Што без судоў закончылася ўся інтрыга.
Някепска, калі ёсць паненкі або ўдовы
Для замужжа, дык кампраміс раз-два гатовы.
Найгоршая цяжба з духоўнымі бывае
Каталікамі, ці радство перашкаджае
І загародкі для жаніцьбы утварае.
Таму вось ляхі з русамі здаўна нязгодны,
Што продкаў мелі Леха з Русам — брацціяў родных.
Адтуль у нас працэсаў столькі месца мела
З тэўтонцамі, пакуль не выйграў наш Ягелла.
Так справа доўгімі цягнулася гадамі
Між Рымшам і дамініканскімі ксяндзамі,
Пакуль не выйграў *syndyk* манастырскі Дымша,
Адтуль і прыказка: Бог большы, чым пан Рымша,
А я дабаўлю: мёд шмат лепшы за Сцізорык».
І піў да Ключніка паўгарцам раз каторы.

«І праўда, праўда! — Ключнік адказаў з пачуццем.—
Лёс дзіўны Польшчы і Літвы. Яны ў пакуце
І ў шчасці так жылі, як з жонкай муж — сям'ёю!
Бог лучыць, а чорт рве, бог тое, чорт другое!
Ах, брат Пратазанька! Ізноў вось вочы нашы
Убачылі сваіх! Ізноў Караніяшы
Прыйшлі да нас! Я знаю іх — народ заўзяты,
З іх, помню, ёмкія былі канфедэраты!
Каб мой пан Стольнік дачакаўся гэткай хвілі!
Ах, Яцак! Яцак! — ды мы зноў загаласілі?
Калі Літва з Каронай зноўку аб'яднаны,
То гэтым беды ўсе забыты, пахаваны».

«І дзіўна, — тут сказаў Пратазы, — што аб Зосі,
Рукі ў якой сягоння наш Тадэвуш просіць,

Мінулым летам быў цікавы знак, бы з неба!»
«Яе зваць паннай Зосяй, — мовіў Ключнік, — трэба,
Бо, мабыць, вырасла яна даўно з дзяўчатка
Ды ўнучка ж Стольніка яна, арыстакратка».
«Дык вось, — канчаў Пратазы, — гэты знак прарочы
Пра лёс яе, на ўласныя я бачыў вочы.
Мінулым летам раз сядзела чэлядзь наша
Вось тут, аж бачым: бух! зваліліся з паддашша
Два вераб'і ў змаганні, два самцы старыя.
Адзін, відаць, малодшы з цёмна-шэрай шыяй,
Другі быў з чорнай. Б'юцца, разгарнуўшы крыллі,
Качаюцца, ажно зарыліся ўжо ў пыле.
Глядзім, аж слугі між сабою зашапталі
І чорнага Гарэшкам так, у жарт назвалі,
А шэрага Сапліцам, і як ён быў гарою,
Крычаць: «Гарэшка — трус! Сапліцы ў нас — героі!»
Як ападаў, крычалі: «Панаддай, Сапліца,
Бо сорам шляхціцу прад багачом скарыцца!»
Смяёмся і чакаем, хто каго з іх зможа.
Аж раптам Зося к рыцарам, што так варожа
Таўкліся, падбягае, ручкай іх прыкрыла,
А тыя біліся ўсё, аж фурчэлі крылы —
Такая злосць была у гэткім дробным ліху.
Тут бабы і давай шаптаць з сабой пацiху,
Што суджана, відаць, каб праз дзяўчыну гэту
Змірыліся дзве знатныя сям'і павету.
І, бачу, спраўдзіліся бабскія варожкі,
Хоць пра Тадэвуша не думалі ні трошкі
Тады, а больш пра Графа».

Ключнік жа на гэта:
«Дзівосна як на свеце ў тайны ўсё адзета!
Скажу і я вашэці штось. Мо менш цудоўна
Было, чым з птушкамі, ды дзіўна невымоўна.
Ты знаеш, што Сапліцаў я без дай прычыны
Гатоў быў нішчыць, а да гэтага хлапчыны
Я адчуваў бязмерную любоў заўсёды.
Калі ён біўся з кім яшчэ ў малыя годы,
Заўсёды верх браў. Я яго, пад замка мурам
Сустрэўшы, падстракаў да розных авантураў.
Выконваў ён усё: ці галубоў зняць з вежы,

Ці амялы з дубоў нарваць, ці з хвоі свежых
Набраць вароніх яек, ён без адгаворкі
Рабіў. Відаць, што пад шчаслівай светам зоркі
Прыйшоў на свет, я думаў, шкода, што Сапліца!
Хто ж знаў, што суджана яму так ажаніцца,
Стаць мужам панны Зофіі, маім быць панам!»

Тут змоўклі, справам дзівяцца неспадзяваным,
І толькі зрэдку чуюцца ўсё тыя ж фразы:
«Так, так, мой пан Гервазы», «Гэтак, пан Пратазы».

Над прызбай той у кухні вокны ўсе раскрыты,
З іх пара, быццам дым, узносіцца ў блакіты,
А з тых дымоў, як беленькая галубіца,
Мільгнула светлая кухмайстара шляфмыца,
І Войскі праз акно па-над старых галовы
Нагнуўся тварам, моўчкі слухаў іх размовы.
Урэшце ім падаў дзве філіжанкі, сподак
З бісквітамі і мовіў: «Хоць мядок салодак,
Ды закусіце і гісторыі цікавай
Паслухайце, што ледзь не сталася крывавай,
Калі ў Налібацкіх лясах за даўніх часаў
Падвёў пан Рэйтан штуку князю фон Дынасаў.
Ледзь ён жыццём не заплаціў за гэту звадку.
Я іх змірыў, а як — пачну казаць спарадку».
Ды повесць Войскага тут кухары спынілі,
Пытаючы, ці так сервіз распалажылі.

Пайшоў пан Войскі, а старыя зноў ля мёду
Глядзелі моўчкі, задуменна ў бок гароду,
Дзе стройны той улан стаяў з прыгожай дзевай.
Улан руку яе узяў рукою левай
(Бо правая рука была забінтавана)
І словы гэткія казаў усхвалявана:

«Зафія, трэ', каб ты нічога не ўкрывала
І, перш чым пабяромся, шчыра адказала.
Нічога, што калісьці ты была гатова
Даць слова мне. Я не прыняў у той час слова,
Не мог застацца я пры вымушаным слове.
Тады я вельмі мала жыў у Сапліцове,

І ў той час я не смеў чакаць таго ні мала,
Каб ты мяне вось так адразу пакахала:
Не фанфарон я, а хацеў заслугай, Зося,
Любоў тваю здабыць, хоць бы й чакаць прыйшлося.
Цяпер жа ты ізноў мне слова паўтарыла:
За што мяне ты гэткай ласкай надарыла?
А мо выходзіш за мяне ты не з кахання,
А толькі з дзядзькі слоў ці з цёткі намаўляння.
Але жаніцьба, Зося, справа немалая,
Парайся з сэрцам, хоць мо хто і намаўляе.
Пагроз не слухай дзядзькі, не зважай на цёцю.
Калі ж не па сваёй выходзіш мо ахвоце,
Тады заручыны на іншы час адложым,
Няма куда спяшацца, пачакаць мы можам,
Тым больш, што атрымаў я ўчора назначэнне
Ў інструктары, тут буду весці абвучэнне
Салдат, пакуль мае не выгаяцца раны.
Дык як, каханая?»

I Зося твар румяны
К яму ўзняла і стала гаварыць нясмела:
«Не помню, як яно тады ўсё стацца мела,
Ды ўсе казалі мне, што замуж трэба
За вас, а я заўсёды згодна з воляй неба
І са старэйшых воляй». Апусціўшы вочы,
Прамовіла: «Калі вы, помніце, той ночы,
Як ксёндз памёр у буру, двор наш пакідалі,
Заўважыла, што вы нас моцна шкадавалі,
Аж слёзы мелі у вачах. Скажу вам смела,
Што тыя слёзы помніла я й пэўнасць мела,
Што любіце мяне, і мне душа балела,
А ў час малітвы вы ў маім стаялі зроку
З бліскучымі вялікімі слязамі ў воку.
Пасля мяне Падкамарына ў Вільню брала
На зіму, але я там вельмі сумавала
Па Сапліцове і па тым сваім пакоі,
Дзе ў нас спатканне дзіўнае было такое
І дзе мы развіталіся. Вось так памалу
У сэрцы нешта, як расада, прарастала
Усю зіму; хоць не казала я нікому,
Ды вельмі сумавала і па гэтым дому,

І па пакойчыку, і нешта мне шаптала,
Што тут вас зноў убачу, — вось і прычакала.
Вас маючы ўсё ў думках, часта імя ваша
Я паўтарала, дык таварыства ўсё наша
Мяне ўвесь час лічыла ў Вільні закаханай.
Дык вось, калі кахаю, то, напэўна, пана».

Адчуў Тадэвуш немалую асалоду
З тых слоў, і пад руку пайшлі яны з гароду
Ў напрамку да пакойчыка малога,
Дзе пражываў Тадэвуш год таму ўжо многа.
У той пакой жаночы пара падалася,
Дзе жыў Тадэвуш некалі ў дзяцінства часе.

Цяпер там Рэент быў у новенькім убранні
І памагаў збірацца сэрца свайго пані,
Падносячы пярсцёнкі, скрыначкі, падушкі,
Флаконы, ланцужкі, то парашкі, то мушкі,
Ды на нявесту пазіраў з трыумфам, рады.
А маладая, скончыўшы ўціраць памады,
І пекнасць перад люстрам пільна правярала.
Дзве пакаёўкі шчыпчыкамі спрытна, ўдала
Падкручваюць астылыя ўжо кос пярцёнкі,
Другія, ўкленчыўшы, працуюць ля фальбонкі.

Калі так Рэент ля нявесты мітусіўся,
Ў акно пастукаў кухарчук: «Шарак з'явіўся.
Пракраўшыся з лазы вялізарнага куста,
Праз луг матнуўся ў сад тым бокам, дзе капуста,
Ды там сядзіць. Не цяжка ўзяць яго ні трошкі,
Калі хартоў паставіць пасярод дарожкі».
Бяжыць Асэсар, цягне Сокала ў бок саду,
І Рэент выбег, ён імчыцца з Кусым ззаду.
Паставіў Войскі іх з сабакамі ля плоту,
Сам з біткаю у сад пайшоў. Ля павароту
Дарожкі свіснуў, пляснуў — звера так трывожыў.
А кожны з цкавачоў зрок пільна насцярожыў,
Паказвае сабакам сцежку перад стартам
І цмокае сцішка. Глядзяць харты упарта,
Насы наставілі, дрыжаць нецерпяліва,
Як быццам дзве стралы адна дзяржыць цяціва.

Тут Войскі крыкнуў: «Выч-га!» Заяц — скок з-за плоту
На луг, харты — за ім, і ў той жа момант, з лёту
Сакол і Кусы зайца разам ухапілі,
Зляцеўшы з двух бакоў, як быццам птушкі крыллі,
І зубы, быццам кіпцюры, убілі ў плечы.
А заяц выдаў нейкі голас чалавечы,
Жалосны! Цкавачы бягуць: ляжыць без духу,
І ўжо харты кудлачаць шэрсць яго на бруху.

Сабак адводзяць, гладзяць. Войскі ў гэтым часе,
Дастаўшы нож, што ля папругі целяпаўся,
Абрэзаў зайцу лапы і сказаў: «Па праву
Харты аднолькавую заслужылі славу.
Іх роўная дасужасць, роўная і праца —
Палац быў варты Паца, а пан Пац палаца.
Яны ў вас роўныя, адзін другога варты,
Дык ваша спрэчка скончана ўжо не на жарты.
А я, што вамі запрашаны быў у суддзі,
Даю свой прыгавор: няхай пачуюць людзі,
Што выйгралі абодва, фанты не прайграны,
Дык падпішыце згоду». Тут усхвалявана
Абодва цкавачы у ветлівым паклоне
І ў шчырай радасці паціснулі далоні.

Пан Рэент мовіў: «Я стаўляў каня з нарадам,
Даў подпіс, нашым земскім сцверджаны урадам,
Што аддаю суддзі пярсцёнак мой прыгожы.
Фант, стаўлены ў заклад, забраны быць не можа.
Прашу, няхай жа персцень той пан Войскі прыме
І ўласнае на ім загад дасць выбіць імя,
А не, дык герб Грачэхаў — што больш да спадобы.
Рубін жа ў золаце адзінаццатай пробы!
Каня сягоння ў армію ўзялі уланы.
А той камплект пры мне, ён быццам маляваны,
Выгодны і трывалы, зроблены, як цацка.
Сядло па модзе ці турэцкай, ці казацкай,
Багата ўбранае ў каштоўныя каменні,
Падушачка з рубронту пушыцца ў сядзенні.
А як, ускочыўшы, у стрэмя ўставіш ножку,
Дык ты між куль сядзіш, нібыта ў ложку.
А як галопам пусціш (тутка пан Балеста,

Які, як ведама, ахвотнік быў да жэстаў,
Расставіў ногі, бы ў страмёнах падымаўся,
Пасля галоп паказваючы, ў такт ківаўся),
А як галопам скочыш, дык чапрак іскрыцца,
І проста золата пачне з каня валіцца,
Бо і табэнкі золатам панабіваны,
І пазалота на страымёнах серабраных.
На рамянях ад муштука і на аброці
Бялеюць ракавін кружкі, а колцы ў пазалоце.
Нагруднік зззяе месяцам, як герб Лялівы,
Накшталт маладзіка. Камплект той асаблівы
Здабыты у баі (здаецца) Падгаецкім
На нейкім знакамітым шляхціцы турэцкім,
Прыміце, пан Асэсар, ў знак маёй пашаны».

Тады Асэсар, вельмі рад і ўсхваляваны,
Сказаў: «Нашыйнікі цудоўныя я ставіў,
Якімі князь Сангушка калісь мяне ўславіў:
Яшчур і золата на іх — глядзець ахвота,
Пры іх ядвабны павадок. Яго работа —
Цудоўная, а ў ім каштоўны камень свеціць.
Я думаў, можа, ў спадчыне пяроймуць дзеці,
Напэўна ж буду мець дзяцей, бо вось жанюся.
Таму, пан Рэент, я таксама спадзяюся,
Што вы аброжкі прымеце з тае нагоды,
Што спрэчка наша, ўжо трываючая годы,
Нарэшце скончана так добра, ганарова
Для нас абодвух. Згода хай цвіце нанова!»

Пайшлі дамоў, каб чым хутчэй даць знаць наўкола,
Што спрэчка скончана за Кусага й Сакола.

Казалі, быццам Войскі зайца маладога
Хаваў пры доме ў клетцы ў таямніцы строгай,
Пасля ў гарод пусціў, каб лёгкаю здабычай
Зміріць двух цкавачоў. Зрабіў так таямніча,
Што аніхто не здагадаўся з Сапліцова.
Праз колькі год шапнуў пра гэта кухар слова,
Каб звесці Рэента з Асэсарам нанова,
Але дарма стараўся ў гэткім злым намеры:
Адрокся Войскі, дык не далі кухце веры.

Ужо сабраныя ў замковай пышнай залі,
Чакаючы бяседы, госці размаўлялі,
А тут Суддзя ў мундзіры ўрадавым заходзіць
І за сабой Тадэвуша і Зосю ўводзіць.
Паклон аддаў Тадэвуш леваю рукою
Гасцям і афіцэрам, што былі ў пакоі,
А Зося сарамліва вочкі апусціла
І прывітальны рэверанс гасцям зрабіла
(Прыгожа так, як цётка гэтага жадае).
На галаве вянок, бо Зося — маладая.
Яна была ў той самай вопратцы прыгожай,
Ў якой насіла ўранні зелле Маці Божай.
І зараз для гасцей снапок травы нажала.
Адной рукой прысутным кветкі раздавала,
Другой на галаве трымала серп бліскучы.
Бяруць героі кветкі, збіўшыся да кучы,
Цалуюць ёй руку, яна зноў чырванела.

Аж генерал Князевіч, падхапіўшы смела
І па-бацькоўску у чало пацалаваўшы,
На стол паставіў Зосю, перш высока ўзняўшы.
А ўсе ў далоні пляскалі, крычалі «брава»,
Захопленыя прыгажосцю і паставай,
А асабліва вопраткай яе народнай.
Бо ім, жаўнерам, што даўно з краіны роднай
Пайшлі ў чужыну ў войны, бітвы і паходы,
Былі надзвычай дарагімі люду моды —
Яны ж напаміналі маладыя годы,
Даўнейшае каханне. Дык усе глядзелі
На Зосю, аж у многіх слёзы заблішчэлі.
Дык просяць, каб яна ўзняла нямнога вочы,
Каб павярнулася. Хоць твар гарыць дзявочы,
Пакручваецца, з сэрцам поўным неспакою
І засланіўшы вочкі ясныя рукою.
Тадэвуш вельмі рады, ажно цёр далоні.

Ці Зосі ўрадзіў хто адзецца так сягоння,
Ці падказаў інстынкт (дзяўчына адгадае
Заўсёды, што ёй лепш да твару прыпадае),
Сказаць даволі, што, хоць Талімэнай зрання
Яна была аблаяна за гэта ўбранне,

Адмовілася з плачам ад сукенкі моднай
І гэтак засталася ў вопратцы народнай.

Спаднічку мела беленькую пад кароткай
Зялёнаю сукенкай з яснаю абводкай.
Зялёны быў гарсет, прыгожа вышываны
І стужкамі ружовымі зашнураваны,
Дык грудзі выглядалі, як бутоны кветак.
З плячэй рукаўкі белыя свяцілі гэтак,
Як крыллі матыля, стрыманага ў разгоне.
Ружовы каснічок сціскаў іх ля далоні,
А шыя сціснута прыгожай белай блузкай,
Каўнер якой абшыты стужачкаю вузкай.
У вушках завушнічкі з костачак ад вішні,
Якімі Сак Дабрынскі даў быў доказ лішні
Сваіх пачуццяў к Зосі (Сак на іх умелы
Вырэзваў спраўна сэрцы, ўздзетыя на стрэлы).
На шыі павісаюць два шнуркі бурштыну,
На галаве ляжыць вяночак з размарыну.
Ад косаў стужкі Зося кінула на плечы,
А над чалом у светлай валасоў густэчы
Свяціўся серп крывы, травой адшліфаваны,
Як ясны маладзік па-над чалом Дыяны.

Усе ў далоні плешчуць, хваляць. З афіцэраў
Адзін дастаў *portefeuille*, запоўнены папераў,
Расклаў, змачыў у вуснах алавік і значыў
Ім штось, на Зосю гледзячы. Суддзя пабачыў
Прылады, мастака па іх пазнаў самога,
Хоць за той час яго змянілі вельмі многа
Палкоўніка адзнакі і мундзір уланскі,
І вусікі з бародкай на манер іспанскі.
Суддзя сказаў: «Вітаю вас, яснавяльможны
Пан Граф. І ў патранташы носіце дарожны
Прыбор для малявання!» (Бо пан Граф быў гэта.)
Хоць толькі ў войску быў з мінулага ён лета,
Але за тое, што уланскі полк паставіў
За ўласны кошт і ўжо ў баях сябе праславіў,
Ён атрымаў палкоўніка сягоння званне.
Суддзя пачаў складаць яму павіншаванне,
Ды Граф маўчаў — яго займала маляванне.

Тут маладых з'явілася другая пара.
Асэсар, што нядаўна царскім быў жандарам,
Цяпер напалеонаўскай служыў уладзе.
І хоць і дня на новай не прабыў пасадзе,
Ужо насіў мундзір такі, як у палякаў,
Цягнуў крывую шаблю і у шпоры «звякаў».
Паважна побач крочыла яго каханка —
Прыбраная прыгожа Тэкла Грачашанка,
Бо ўжо даўно Асэсар Талімэну кінуў
І, каб какеткі боль сардэчны не пакінуў,
Свае пачуцці на Вайшчанку перакінуў.
Яна мо пражыла гадоў каля паўвеку,
Ды гаспадарлівай была і чалавеку
Пасагу ўносіла, апроч уласнай вёскі
І ад Суддзі ў гатоўцы значны дар сяброўскі.

А трэцяй пары ўсё няма, дык раз каторы
Суддзя шле слуг, каб там хутчэй канчалі зборы.
Вяртаюцца: няма ў пакоі маладога,
Пярсцёнка дзесь шукае, бо, як гнаў касога,
На лузе мо згубіў, а Рэентава дама
Яшчэ рыхтуецца. Хоць там прыладаў крама
І хоць спяшаецца з дзяўчатамі ад рання,
Усё ніяк не можа скончыць прыбірання.
Гатова будзе ля чацвертай мо гадзіны.

КНІГА ДВАНАЦЦАТАЯ • КАХАЙМАСЯ!

Змест: Апошняя старапольская бяседа. Архісервіз. Тлумачэнне яго фігур. Яго рухі. Адораны Дамброўскі . Яшчэ пра Сцізорык. Адораны Князевіч.ы Першы дзяржаўны акт Тадэвуша пры перайманні спадчыны. Заўвагі Гервазага. Канцэрт над канцэртамі. Паланез. Кахаймася!

Вось грукнулі дзвярэй абедзве палавіны.
Заходзіць Войскі ў залу з урачыстай мінай,
Ён не вітаецца і месца не займае,
Бо Войскі сёння ў новай ролі выступае:
Прыдворны маршал ён. Як знак сваёй пасады
Трымае посах, неабходны для абраду —

Паказваць, хто і дзе, ў якім парадку сядзе.
Найперш таму, хто сёння ў ваяводскай радзе —
Маршалку-Падкамораму, з пашаны к госцю,
Даў крэсла з аксамітам і слановай косцю.
Направа ад яго сеў генерал Дамброўскі,
А леваруч Князевіч, Пац і Малахоўскі,
Між іх — Падкамарына. Афіцэры, пані
І шляхта — ўсе прысутныя на святкаванні,
Мужчыны і жанчыны — кожны так сядае
Па пары, як пан Войскі сесці загадае.

Суддзя перапрасіў паноў усіх і паняў
І выйшаў на дзядзінец, дзе яго сяляне
Чакалі ля стала на гоні мо даўгога,
Дык там прысеў з канца, а плебан сеў з другога.
Тадэвуш ані Зофія за стол не селі,
А між сталамі ходзячы, пілі і елі.
Такі ўжо звычай, што павінны пані з панам
Падчас банкету першага служыць сялянам.

Тым часам госці, што знаходзіліся ў залі,
На велічны сервіз цікаўна пазіралі,
Бо гэтакіх яшчэ не бачылі дзівотаў.
Яго калісьці быццам Радзівіл-Сірота
Прывёз з Венецыі. У месце тым, быць можа,
Ён быў і зроблены на польскі лад, прыгожа.
Пасля ён трапіўся падчас напасці шведскай,
Няведама адкуль і як, сям'і шляхецкай.
Сягоння, выняты на дзень святочны гэты,
Ляжаў сярод стала, як кола ад карэты.

Сервіз той быў напоўнены аж вышай сценак
Бліскучай беллю цукраў, снегам лёгкіх пенак.
Нагадваў ён дакладна краявід зімовы:
У цэнтры быў з варэння чорны бор сасновы,
Паводдаль — хаткі, быццам вёскі і засценкі,
Абсыпаныя шэранню цукровай пенкі.
На беразе начыння шмат парасстаўляных
Было фігурак фарфуровых выдзіманых.
У польскіх вопратках усе, нібы на сцэне
Яны паказвалі якоесьці здарэнне.

Кніга восьмая

Наезд

Книга восьмая

Наезд

Księga ósma

Zajazd

Такая размалёўка, жэсты ў іх такія,
Што ледзь не загавораць зараз, як жывыя.

Якое ж іх значэнне, госці ўсе пыталі,
Дык Войскі мовіў, як прыціхла трохі ў залі
(Якраз разносілі гарэлку ў той часіне):
«З дазволу ўсіх гасцей, што расказаць прасілі
Пра гэты вось натоўп пярсон размаляваных,
Скажу, што сеймік польскі тут адлюстраваны,—
Галасаванне і трыумф, нарады, звады.
Я ўсё тут разгадаў і растлумачыць рады.

Вось тут направа бачым шляхты згуртаванне,
Відаць, што склікана яна для частавання;
Чакае стол накрыты, ды гасцей не садзяць,
Яны пасталі купкамі, аб чымсьці радзяць.
Глядзіце, ў кожнай купцы маем чалавека,
З якога вуснаў, рук, адкрытых воч, павекаў
Відаць, што прамаўляе, слухачам тлумачыць
І пальцам на далоні нешта цвёрда значыць:
Вядзецца агітацыя за кандыдатаў,
Ды з розным вынікам, не кожны ўсіх раскратаў.

У гэтай тутка купцы слухаюць ахвоча,
Той вуха прыхіліў, пачуць дакладна хоча,
Той з даланёй ля вуха, каб дакладна ўцяміць
І пільна нанізаць пачутае на памяць.
Прамоўца рад, што мова гэтак іх займае,
Дык гладзіць кішаню: іх галасы ўжо мае.

У трэцяй групцы ўжо зусім другія справы,
Прамоўца слухачоў хапае за рукавы,
Глядзіце! рвуцца, чымсьці ўгневаныя, пэўна.
А гэты во, глядзіце, як надзьмууся гнеўна,
Руку узняў, заткнуць прамоўцы вусны рвецца,
Бо той працаўніка стаў выхваляць, здаецца.
А гэты, быццам бык, нагнуўся злы і строгі,
Сказаў бы, што прамоўцу хоча ўзяць на рогі,
А тыя гэтых гоняць шаблямі з дарогі.

Адзін стаіць між групак шляхціц адзінокі,

Відаць, што баязлівы ён і недалёкі.
За кім падацца? Сам змагаецца з сабою,
Дык справу вырашыць надумаў варажбою,
Зажмурыўся і пальцам хоча ў палец цэліць,
Пакажа лёс, каго ён голасам абдзеліць:
Як пальцы сыдуцца, дык дасць афірматыву,
А калі не, тады укіне негатыву.

А тут другая сцэна: ў манастырскай залі,
Якую для нарадаў сёння скарысталі,
Старэйшыя сядзяць, малодшыя таўпяцца,
І ўсе к сярэдзіне стараюцца прабрацца,
Дзе з урнай у руках стаіць маршалак
І правярае колькасць там сабраных галак,
Апошнюю вось вытрас. Возныя чакаюць
І імя новага ўрадоўца аклікаюць.

Адзін, з ухвалаю агульнаю не згодны,
Глядзіце, высткнуў з кухні галаву, нягодны,
І пазірае смела, вылупіўшы вочы,
Разінуўся, як быццам з'есці залу хоча.
Згадаць не цяжка, што выкрыквае ён «*Veto!*»
Глядзіце, як рвануліся к дзвярам на гэта,
Як ціснуцца на кухню! Тыя ўсталі з лавы,
Там шаблі вынялі — пачнецца бой крывавы.

Але на калідоры, вунь з канца другога,
Прашу, паны, заўважыць там ксяндза старога —
Ігумен гэта, ён *sanctissimum* выносіць,
Хлапчына ў белым звоніць — расступіцца просіць.
Хавае шляхта зброю, х546546526рысціцца набожна,
А ксёндз туды ідзе, дзе ўсё яшчэ трывожна,
Пакуль пяройдзе, верне ўсіх да супакою.

Вы не знаёмыя ўсе з справаю такою,
Калі да шляхты самаўладнай, неспакойнай
Не трэ' было паліцыі ніякай збройнай.
Пакуль жыла ў ёй вера і пашана права,
Была свабода з ладам і з багаццем слава!
А на чужыне, чую, ўрад трымае драбаў,
Жандараў, паліцэйскіх, розных там канстабаў...

А дзе парадкі толькі меч аберагае,
Свабода ў краі тым, мяркую я, благая».

Тут з табакеркі звонам мовіў Падкаморы:
«Пан Войскі, адкладзіце вашы нагаворы
На потым. Згодзен я, што сеймік той цікавы,
Ды мы галодныя, пара ўжо ўносіць стравы».

На гэта Войскі адказаў: «Шаноўны пане,
Прашу, дазвольце скончыць мне апавяданне,
Вось сцэну растлумачу, і мой сказ гатовы.
Тут на руках прыхільнікаў маршалак новы
З сталовай вынесен, і ўся вакол нарада
Кідае з крыкам шапкі ўгору, вельмі рада.
А воддаль — пераможаны ў галасаванні
Стаіць адзін, відны яго перажыванні.
Насустрач жонка выйшла, праўду адгадала
І, бедная, на рукі пакаёўкі ўпала.
Ах, бедная, хацела быць яснавяльможнай,
А зноў трэ' быць вяльможнай, як шляхцянцы кожнай».

Тут Войскі скончыў сказ і апускае посах.
Ўваходзяць парамі лакеі, на падносах
Трымаюць пачастункі: боршч, што царскім звецца,
За ім расольнік старапольскі падаецца,
Ў які пан Войскі, маючы свае сакрэты,
Укінуў колькі перлаў і са дзве манеты
(Такі расольнік чысціць кроў, здароўю служыць).
Далей другія стравы. Хто ж бы мог падумаць
Запомніць невядомыя ўжо ў нашы часы
Кантузы розныя, аркасы і блямасы,
Пінэлі і памухлі ці там фігатэлі,
Цыбэты, піжмы і драганты, і брунелі.
А рыбы! Той ласось вядомы дунаецкі,
Ікра вянецкая і асяцёр турэцкі,
Шчупак галоўны, падгалоўны і лакетны,
І камбала, і карп стары, і карп шляхетны!
Ўканцы сакрэт кухарскі: рыбіна старанна
З канца падсмажана, а далей запякана,
А пры хвасце, як заліўная, зрыхтавана.

А госці не пыталі, як завуцца стравы,
Зусім іх не крануў і той сакрэт цікавы,
На ўсё салдацкія былі ў іх апетыты,
Абы часцей венгерскім келіх быў наліты.

Сервіз жа ў гэтым часе ў фарбах адмяніўся,
Ачышчаны ад снегу, зеленню пакрыўся,
Бо лёгкая, цяплом у залі разагрэта,
Растала ўжо плёнка беленькая гэта,
Адкрыўшы дно з-пад снегу і з-пад цукру-лёду,
Дык краявід ажыў другой парою года,
Заззяў зялёнаю шматколернай вясною.
Вось збожжа раптам узнімаецца сцяною:
Шафранавай пшаніцы ўстаў шнур залацісты,
Палетак жыта серабраны і квяцісты,
Расце і грэчка, зробленая з шакаладу,
І яблыкі, і грушы пазіраюць з саду.

Ледзь госці маюць час аддаць прызнанне лету
І дарма просяць, каб пару прадоўжыць гэту,
Сервіз, нібы планета, цвёрда кіраваны,
Пару мяняе. Краявід залататканы,
Сагрэты ў памяшканні, колеры згартае:
Пажоўклі травы, ліст чырвоны аблятае,
І ўжо асенніх ветраў чуюцца павевы.
І вось, нядаўна стройныя такія дрэвы
Стаяць аголеныя, бы ў чаканні скону.
Так засталіся толькі палкі цынамону,
Галінкі лаўравыя там, дзе лес быў цёмны.
Замест іголак хвоі, кмен застаўся скромны.

Дык госці, папіваючы віно, пачалі
Ламаць галлё, сукі — закусваць імі сталі.
А Войскі абыходзіў свой сервіз наўкола
І пазіраў на ўсіх з трыумфам і вясёла.

Дамброўскі Генрых выразіў сваё здзіўленне
І мовіў: «Ці кітайскія мы бачым цені?
Ці мо Пінэты бесаў вам прыслаў на службу?
Ці ўсе ў Літве з сервізамі трымаюць дружбу

І гэтакім старым балююць абычаем?
Скажы мне, бо я ўсё жыццё правёў за краем».

«О не,— прамовіў Войскі,— мой яснавяльможны
Пан генерал, тут не якісьці чар бязбожны!
А толькі памятка аб тых бяседах слаўных,
Якія у дамах бывалі старадаўніх,
Калі наш край яшчэ магутны быў, багаты!
А стравы ўсе вось з гэтай кнігі мною ўзяты.
Пытаеш, ці ў Літве звычай стары хаваем?
На жаль, сягоння новым сталі жыць звычаем.
Не раз крычыць паніч, што ён не церпіць збыткаў,
А скупіцца гасцей карміць, падаць напіткаў,
Венгерскага шкадуе, цешыцца шатанскім
Маскоўскім сфальшаваным нейкім там шампанскім,
А потым вечарам праграе столькі ў карты,
Што баль на сто пярсон сум гэтакіх не варты.
А нават (бо што маю, то скажу адкрыта,
І хай пан Падкаморы не глядзіць сярдзіта)
Калі задумаў за сервіз я гэты ўзяцца,
Дык на'т пан Падкаморы стаў з мяне смяяцца!
Казаў, што з гэтай старасвецкае махіны
Забаўка можа быць для дробнае дзяціны,
А гэтакіх гасцей яна напэўна знудзіць!
Суддзя і той казаў, што толькі ўсіх утрудзіць!
Аднак, на колькі бачу з вашага здзіўлення,
Сервіз мой быў прадметам нават захаплення.
Магчыма, што ўжо я ў мае старыя годы
Такіх гасцей прымаць не буду мець нагоды.
Пан генерал, відаць, толк ведае ў бяседзе,
Прашу ўзяць гэту кнігу — згодзіцца вам недзе,
Як будзеце прымаць манархаў, чэсці вартых,
А можа, нават і самога Банапарта.
Ды перш скажу, як кніга кухарскай навукі,
Вось гэта, трапіла дзівосна ў мае рукі».

Тут раптам галасы знадворку загудзелі:
«Ура! Няхай жыве наш Пеўнік на касцеле!»
Таўпяцца ўсе, убачыць Мацька ўсе хацелі.
Суддзя насустрач госцю зразу паспяшае,
Вядзе к гасцям за руку, сесці запрашае

І кажа: «Пан Мацей, нядобры мой суседзе,
Прыходзіш позна, ледзь не па абедзе».
«Ем рана,— кажа Мацек,— я тут не для стравы,
А для таго, што мне здаўна было цікава
Пабачыць зблізку наша войска удалое.
Шмат гаварыць!— яно ні тое ані сёе!
Мяне там шляхта акружыла, ты ж ледзь згледзеў,
За стол вядзеш адразу, дзякую, суседзе».
Сказаўшы, адвярнуў талерку дном угору
І змоўк з аблічнам поўным нейкага дакору.

«Дык, пан Дабрынскі,— мовіў генерал Дамброўскі,—
Ты гэта той рубака слаўны касцюшкоўскі,
Мацей, празваны Розгай! Ведаю з дзён славы!
А ты яшчэ бадзёры, бачу, і рухавы!
А колькі год мінула! Я ўжо стаў хіліцца,
Вунь і ў Князевіча ўжо волас серабрыцца,
А ты яшчэ супроць любога мог бы выйсці.
І Розга, пэўне, так цвіце, як і калісьці.
Я чуў, што маскалёў ты адсцябаў нядаўна.
А дзе ж твае браты, што б'юцца гэтак спраўна?
Пабачыць Брытвы і Сцізорыкі я мару —
Апошнія Літвы даўнейшай экземпляры».

«А после той,— Суддзя прамовіў,— перамогі,
Дабрынскія пайшлі ў далёкія дарогі,
Магчыма, што прыпісаны дзе й к легіёну».
«І праўда,— адазваўся збоку шэф швадрона,—
У нас у роце ёсць вусатае страшыдла,
Вахмістр Мацей Дабрынскі, прозвішчам Крапідла,
Мазуры ж называюць 'шчэ яго Мядзведзем,
Яго прывесці можна, ён тут блізка недзе».
«І ёсць, — сказаў хтось,— тут з Літвы другія родам,
Адзін з іх Брытваю празваны між народам,
Ёсць і другі, якога знаюць па трамблёне,
І гранадзеры ёсць два ў пешым батальёне
Дабрынскія».

«А дзе ж ваш, славаю акрыты,—
Прамовіў генерал,— Сцізорык знакаміты,
Так панам Войскім мне сягоння выхваляны,

Нібы той волат казачны ці легендарны?»
«Сцізорык,— Войскі адказаў,— не аддаляўся,
Ды следства баючыся, ад Масквы хаваўся.
Усю зіму правёў у лесе, небарака,
Цяпер вось толькі выйшаў. Ён герой-ваяка,
Пайшоў бы й на вайну, бо ваяваць заўзяты,
Але шкада, што ўжо даволі стараваты.
Ды вось і ён!..» Тут Войскі паказаў у сені,
Дзе ў слуг натоўпе і цікаўных акружэнні
У той час лысіна вялікая заззяла,
Як поўня месяца, і тройчы то знікала,
Бы ў хмары, то ўзнімалася з-паміж народу,
Бо Ключнік кланяўся. Пралезшы, зараз з ходу
Сказаў:

«Яснавяльможны пане наш Гетмане
Ці генерале, ды тут важнае не званне,
Вось я Рамбайла стаў на вашае жаданне
З маім Сцізорыкам, якому бой крывавы
І гарт, а не прыгожасць назбіралі славы,
Аж нават вы аб ім пачулі, генерале.
Каб ён мог гаварыць, дык можа б мы сабралі
Крыху пахвалаў і руцэ маёй вось гэтай,
Што, дзякуй богу, не адно служыла лета
Сям'і Гарэшкаў, ну і ўсё жыццё Айчыне,
Аб чым сярод народу памяць не загіне.
Мапанку! Мала дзе ў нас пісар павятовы
Так пёры вострыць, як Сцізорык мой галовы.
Іх не злічыць! Вушэй, насоў нарэзаў кучы,
А ўсё, як і калісьці, востры і бліскучы.
І ні адзін яго не сапляміў злы учынак,
А ўсё вайна адкрытая ці паядынак.
Раз толькі! Божа, вечны дай яму спачынак,
Бяззбройны чалавек прыведзен быў да скону,
Але Бог сведка мне, што *pro publico bono*».

«Ну пакажы,— сказаў з усмешкаю Дамброўскі.—
Вось гэта дык сцізорык! Чысты меч катоўскі!»
І аглядаў з здзіўленнем страшную рапіру.
І афіцэры ўсе дзівіліся ёй шчыра,
У рукі бралі, ды амаль ніхто са збору

Не мог падняць мяча адной рукою ўгору.
Казалі, што Дамбінскі, у руках магутны,
Парушыў бы мячом, але ён быў адсутны.
З прысутных жа адно швадрона шэф Двярніцкі
І камандзір узвода малады Ружыцкі
Маглі валодаць жалязякай не без мукі.
І так Сцізорык пераходзіў з рук у рукі.

Ды генерал Князевіч, ростам найвышэйшы,
Ў руках таксама аказаўся найдужэйшы.
Рапіру ўзяўшы, лёгка ўзняў яе, як шпагу
І зразу прыкаваў да ўзбліскаў сталі ўвагу,
Прыпомніўшы ўсе фехтавальныя прыёмы:
Крыжовы ўдар, млынок, не ўсім вядомы,
Так званы, *крадзены* і цэлы рад *тэрцэтаў*,
Якія знаў, бо быў з вучылішча кадэтаў.

Калі з усмешкай фехтаваў, Рамбайла ўкленчыў,
Схапіўшы за калені, са слязамі енчыў
За кожным рухам і узмахам генерала:
«Ці ж ты канфедэратам быў? Цудоўна! Ўдала!
Пуласкіх гэта ўдар! Так Дзержаноўскі біўся,
А гэтак Сава! І ў каго ж пан навучыўся?
Хіба ў Дабрынскага! А гэта? Пабажуся,
Пан генерал, мой гэта ўдар, я не хвалюся,
Ім карысталіся Рамбайлы! Без падманку,
Ён ад майго імя завецца «*ўдар Мапанкаў*».
Хто ж вас вучыў? Мой гэта ўдар, мае прытрымкі!»
Устаў і захапіў Князевіча ў абдымкі:
«Памру цяпер спакойна, бачу, не загіне
Маё уменне, і прытулак даць дзяціне
Ўжо ёсць каму, бо я не меў ужо надзеі,
Што гэты меч пасля мяне не заржавее!
Не заржавее, не! Прабач, яснавяльможны
Пан генерал, ражны, што ў вас тут носіць кожны,
Нямецкія кійкі, што ў вас завуцца шпагі,
Вам не да твару, не для вашае павагі!
Вось мой Сцізорык я ля вашых ног складаю —
Ўсё самае мілейшае, што толькі маю.
Ніколі жонкі я не меў, дачкі, ні сына,
Ён быў мне жонкай і дзіцём і быў няспынна

Заўжды пры мне. І я ад рання аж да змроку
Ласкаў яго, а ўночы спаў ён каля боку!
Цяпер вісіць над ложкам, як закон габрэя,
Бо я не той ужо, рука мая старэе.
Я думаў, што са мной ён пойдзе ў глыб магілы,
Ажно наследніка сваёй знаходжу сілы!»

А генерал напоў з усмешкай, паўузрушан,
Сказаў: «Адмовіцца ад дару буду змушан,
Бо ты, аддаўшы жонку мне сваю і сына,
На старасць будзеш і ўдаўцом і сірацінай!
Якая ж плата дар твой можа ўзнагародзіць,
І што тваё ўдаўство, сіроцтва асалодзіць?»
«Ці ж я Цыбульскі,— Ключнік скрыўдзіўся не ў жарты,—
Які прайграў салдатам рускім жонку ў карты,
Як песню ў нас пяюць? Я задаволен гэтым,
Што мой Сцізорык ’шчэ заззяе перад светам
У гэткіх вось руках. Ды толькі, генерале,
Глядзіце, каб тасьму далёка распускалі,
Бо доўгі ён. Ад левага бярыце вуха
Аберуч, дык з пляча разрэжаце да бруха».

Узяў Сцізорык генерал, ды ля папругі
Насіць не мог, у воз яго схавалі слугі.
Што сталася з ім потым, розна гаварылі,
Але ніхто не ведае да гэтай хвілі.

Дамброўскі мовіў Мацьку: «Дружа, я ў здзіўленні,
Няўжо не рад ты нашаму сюды з’яўленню?
Маўчыш скваснелы! Як табе не скача сэрца
Ад тых арлоў на сцягах? Трубы на паверцы
Табе над вухам слаўны марш Касцюшкаў граюць!
Мацей, ты не такі, як аб табе тут баюць.
Я думаў, што калі ты на каня не ўскочыш,
То хоць з усімі намі піць, гуляць захочаш!
За кесара падымеш тост і за надзеі!»

«Га! — адказаў Мацей,— я бачу ўсе падзеі!
Ды разам двух арлоў ніхто не зможа згнездзіць!
А ласка пана на кані пярэстым ездзіць!

Напалеон — герой, ніхто таго не скрые!
Але Пуласкія, мае сябры старыя,
Казалі, паглядаючы на Дымур'ера,
Што нам трэ' польскага героя-кавалера,
Не італьянца, не француза, але Пяста —
Юзэфа, Яна ці Мацея — вось і баста.
Тут, кажуць, войска польскае, ды фізільеры,
Сапёры, гранадзеры і кананіеры!
Нямецкіх назваў больш у гэтай зграі,
Чым нашых польскіх! Хто іх распазнае!
І, пэўне, ў вас татараў ці мо туркаў многа,
Схізматыкаў, што ў іх ні веры, ані бога:
Сам бачыў — на жанчын у вёсках нападаюць,
Касцёлы грабяць, падарожных абдзіраюць!
Яны ў Маскву ідуць! Далёкая дарога!
І калі толькі кесар выбраўся без Бога!..
Я чуў, што ён ужо духоўнымі пракляты.
А гэта ёсць...» Мацей спыніў тут сказ пачаты,
Хлеб памачыў у боршч і стаў жаваць без слова.

І Падкамораму не ўсмак была прамова,
І моладзь загула. Суддзя ўмяшаўся ў свары
Аб'явай пра з'яўленне ў залі трэцяй пары.

Быў гэта Рэент, рэентам ізноў назваўся.
Ніхто яго пазнаць не мог — ён апранаўся
Заўжды па-польску, а цяпер праз Талімэну
Зрабіць быў змушаны ў адзежы перамену
І апрануцца па-французску адмыслова.
Відаць, што фрак адняў яму душы палову:
Ідзе, як кій глынуўшы, проста, нерухава,
Як жораў, і ні ўлева не зірне, ні ўправа.
Хоць твар спакойны, ды на ім відочны мукі:
Не знае, як зрабіць паклон, куды дзець рукі.
Ён жэсты так любіў — за пояс рукі ўсаджваў,
А пояса няма — дык вось жывот пагладжваў.
Памылку згледзеўшы, сумеўся небарака
І ўсунуў дзве рукі ў адну кішэню фрака.
Ідзе між кпін наўкольных, рад бы быў схавацца,
Ды змушан, як злачынства нейкага, стыдацца.

Аж здрыгануўся, Мацька згледзеўшы у залі.

А Мацек з Рэентам заўсёды сябравалі.
Цяпер на Рэента стары так глянуў злосна,
Што той спалохаўся, яму ўміг стала млосна,
І ад няёмкасці руку ўзняў зашпіліцца.
Дабрынскі ж толькі двойчы вымавіў: «Дурніца!»
І так абурыўся за гэткае убранне,
Што з-за стала падняўся і без развітання
Сеў на каня крадком і вымкнуўся дахаты.

Тым часам Талімэна свой убор багаты
І прыгажосць паказваць цешыцца з нагоды,
Бо ўсё на ёй сягоння найсвяжэйшай моды.
Ў якой была сукенцы, галаўным уборы,
Дарма пісаць пяром, дарма ўсе абгаворы,
Мо пэндзаль паказаў бы цюлі і птыфэні,
Бландзіны, кашаміры, перлы і каменні,
Ружовасць твару, вока ўзбліскі, броваў цені.

Пазнаў яе і Граф, дык бледны ад знявагі,
Ускочыў з-за стала, шукаў ля боку шпагі:
«І гэта ты!— ускрыкнуў.— Ці тут злыя мары?
Ты на маіх вачах ідзеш з другім у пары?
Ілжывая, куды цябе нявернасць кліча?
І не схаваеш зараз пад зямлю аблічча?
Дык гэтак помніш тое, ў чым ты мне клялася?
Пашто ж мне стужка гэта вось твая здалася?
Бяда таму, хто так мяне зняважыў груба!
Праз труп мой хіба пойдзе ён з табой да шлюба!»

Усталі госці, Рэент страшна ўсхваляваўся,
Тут Падкаморы ворагаў змірыць стараўся.
А Талімэна, Графа клікнуўшы ў старонку:
«Яшчэ,— шапнула,— ён не ўзяў мяне за жонку.
Калі ты пратэстуеш, дык у чым тут гора?
Скажы мне толькі зараз проста, цвёрда, скора:
Ці ўсё кахаеш, ці ў пачуццях не змяніўся
І ці са мною зараз ты б тут ажаніўся,
Сягоння, зараз? Хочаш, Рэента пакіну!»
Граф адказаў: «І зразумей ты тут жанчыну!

Ты гэткаю была ў пачуццях паэтычнай,
А зараз сталася бясконца празаічнай.
І што ў вас за жаніцьбы? Хіба дзеля мукі,
Бо не кранаюць душ, а толькі вяжуць рукі.
Павер, прызнанні ёсць без лішніх слоў, без ласкі
І без абавязацельстваў ёсць абавязкі!
Два сэрцы закаханыя на'т і здалёку
З сабой вядуць размову, быццам зоркі ў змроку.
Хто знае! Можа ад таго зямля ад сонца
Імкнецца і так міла месяцу бясконца,
Што бачаць век сябе, бягуць к сабе заўсёды,
Ды зблізіцца з сабой няма у іх нагоды!»
«Даволі гэтага,— спыніла,— не планета
Я, з ласкі Божай, пане Графе, а кабета.
Даволі плесці тут ні тое ані сёе.
Прасцерагаю, піснеш слоўца хоць малое,
Каб шлюб сарваць, дык так, як Бог святы мне мілы,
Я скочу з кіпцюрамі ў твар і з цэлай сілы...»
«Не буду,— Граф сказаў,— разбурваць шчасце пані».
І сумны позірк адвярнуў без хвалявання.
Пасля, як пакараць нявервую каханку,
Звярнуў сваю ўсю ўвагу на Падкамаранку.

А Войскі з думкай, што зайздроснікаў пагодзіць
Разумным прыкладам, пачаў ізноў выводзіць
Гісторыю Налібацкую з даўніх часаў
Пра спрэчку Рэйтана і князя фон Дынасаў,
Але, марожанае скончыўшы і воды,
Усе на двор выходзяць дзеля ахалоды.

Канчаюць і сяляне. Мёд гарыць у шклянцы,
Збан кружыць, але вось рыхтуюцца ўжо танцы.
Тадэвуша шукаюць. Аж знайшлі нарэшце —
Шаптаў ён штосьці, адышоўшы ўбок, нявесце:

«Хачу я, Зофія, пра нешта запытацца,
Я з дзядзькам гаварыў, не будзе ён спрачацца.
Вось большасць вёсак, што маімі стацца маюць,
Табе, паводле права, ў спадку прыпадаюць,
Таму з'яўляюцца тваімі і сяляне.
Не смею лёсу іх змяніць без згоды пані.

А ў час, як зноў мы жыць у вольным краі сталі,
Ці ж хопіць, каб сяляне столькі скарысталі
У тым, што пана на другога памянялі?
Што праўда, і ранейшы пан быў к ім ласкавы,
Ды невядома, як павернуцца ўсе справы,
Вось я салдат, і мы смяротныя абое,
Магу і не заўсёды згодным быць з сабою,
Лепш будзе, калі я зракуся ўлады панскай
І пад апеку права лёс аддам сялянскі.
Мы вольныя, хай будуць вольнымі й сяляне,
Аддайма ім зямлю на вечнае ўладанне,
Бо за яе яны крывавай працай плацяць
І цэлыя вякі ўсіх кормяць і багацяць.
Але хачу напомніць: з земляў перадачай
Даходы ў нас паменшацца, бо як жа йначай?
Я змоладу прывык да сціплага даходу,
Ты ж, Зофія, з высокага паходзіш роду
І правяла ў сталіцы маладыя годы,
Ці згодзішся застацца ў вёсцы назаўсёды
Шляхцянкаю?»

Дык Зося сціпла адказала:
«Жанчына я, аб гэтых справах знаю мала,
Вы мужам будзеце, для рад я маладая,
Што міла вам, таго й мая душа жадае.
Калі, ім даўшы волю, будзеш і бяднейшым,
То для душы маёй ты станеш даражэйшым.
Пра род свой мала ведаю і мала дбаю,
Была я сіратой бяздомнаю і знаю,
Што я была ў Сапліцаў за дачку прынята
І з ласкі іхняе вось ты мяне засватаў.
Я вёскі не баюся, хай сабе і годы
Жыла я ў горадзе даўней, але заўсёды
Сяло любіла, і мілейшыя мне куры
Былі заўжды, чым горад той чужы, пануры.
Калі я па людзях, па гулях сумавала,
Дык гэта ў час дзяцінства, а цяпер пазнала,
Што ў горадзе сумую. Як была зімою
У Вільні, дык ніяк не мела супакою
І сярод гуляў думала пра Сапліцова.
Тут мне знаёма ўсё, я молада, здарова,

Умею і ключы насіць, і працы не баюся.
Убачыш, як я гаспадарыць навучуся!»

А ў час, як Зося словы тыя дамаўляла,
З ёй побач стаў Гервазы, здзіўлены нямала:
«Я чуў,— сказаў,— Суддзя казаў мне пра свабоду,
Але не ведаю, нашто яна народу!
Баюся, ці няма тут выдумкі нямецкай,
Бо воля толькі нашай справай ёсць, шляхецкай!
Хоць, праўда, ўсе мы род выводзім ад Адама,
Я чуў, што мужыкі ўрадзіліся ад Хама,
Габрэі ад Яфета, шляхта ўся ад Сіма,
Таму вось і пануем мы над абаімі.
Вядома, ксёндз іначай вучыць на амбоне...
Ён кажа, што ў старым было вось так законе,
Але калі Хрыстос, хоць з царскага быў роду,
Радзіўся ў стайні сярод простага народу,
Дык тым усіх зраўняў, прынёс любоў і згоду.
Няхай і гэтак будзе, калі йнакш не можна!
Тым больш, калі пачуў я, што з яснавяльможнай
Маёю паняй Зофіяй прайшла нарада.
Мне выпаўняць яе загад — пры ёй улада.
Але засцярагаю, каб вы ім не далі
Пустой свабоды, слоўнай, каб не прагадалі.
Нябожчык Карп пусціў сваіх сялян на волю,
А цар ім тройчы горшую прыдумаў долю.
Я раджу, мужыкам, даўнейшым абычаем,
Шляхоцтва даць і аб'явіць, што мы прымаем
Іх к гербам. Частцы даць, напрыклад, Паўказіца,
Другім сваю Ляліву хай дасць пан Сапліца.
Тады Рамбайла мужыка прызнае роўным,
Калі той стане ўжо вяльможным і гярбоўным.
А сейм пацвердзіць.

Хай вас толькі не трывожыць,
Што перадача земляў моцна вас зубожыць.
Не дасць Бог, каб мазольныя я ўбачыў ручкі
Маёй сучаснай пані, Стольніка унучкі.
На гэта спосаб ёсць. Я знаю ў замку скрыню,
Ў якой ляжыць Гарэшкавых сталоў начынне,
Пры тым нашыйнікі, сыгнеты, бранзалеты

І зброя дарагая — шаблі, пісталеты.
Маёмасць добра захавана ад растраты,
Вам, пані Зофія, належыць скарб багаты.
Яго бярог, як вока, я — чаго таіцца?
Ад маскалёў ды і ад вас, паны Сапліцы.
Апроч таго я маю торбачку сваіх дукатаў,
Сабраных мною з падарункаў і зарплаты.
Я думаў, калі замак вернецца к нам зноўку,
За гэты грош направіць мур і абмалёўку.
Спатрэбіцца ён вам у гаспадарцы новай,
Дык к вам звярнуся, пан Сапліца, з прапановай:
Дазвольце жыць пры вас, пад панінай аховай
Гарэшкаў трэцяе ўжо нянчыць пакаленне.
Як будзе ў пані сын, прывіць яму уменне
Сцізорыкам валодаць. Войны надыходзяць,
А ў час ваенны хлопчыкаў жанчыны родзяць».

Ледзь словы гэтыя сказаў стары Гервазы,
Калі паважным крокам надышоў Пратазы,
Схіліўся і дастаў з-за пазухі паперы.
Там панегірык быў вялізарны без меры,
Напісаны сяржантам з сённяшняй нагоды.
Раней пісаў ён рыфмай у сталіцы оды,
Пасля уздзеў мундзір ды ўсё быў белетрыстам.
Вось Возны прачытаў радкоў ужо са трыста,
А як дайшоў да месца: «Ты, якой прыгожасць
Прыемны будзіць боль і мучыць страшна можа!
Калі ты на Беллону звернеш твар цудоўны,
Зламаюцца шчыты і пікі, безумоўна.
Зваюй Гіменам Марса, з гідры злой нязгоды
Рука твая гадзюк хай вырве назаўсёды!..» —
Тадэвуш з Зофіяй уладкі пляскаць сталі,
Але, папраўдзе, не хацелі слухаць далей.
Вось, стаўшы на стале, ксёндз голасам магутным
Тадэвушаву волю аб’явіў прысутным.

Пачуўшы навіну так важную, сяляне
Да паніча падбеглі, кінуліся к пані.
«Няхай жывуць пан з паняю!» — крычалі ў згодзе.
Тадэвуш крыкнуў: «Роўнасць хай жыве ў народзе!»
Дамброўскі мовіў: «За народ падымем чашы!»

Народ крычаў: «Жывуць хай камандзіры нашы!
Хай армія жыве! Свабода! Люд наш просты!»
І так ішлі чаргой віваты, крыкі, тосты.

І толькі Бухман радасці прычын не бачыў,
Праект хваліў, але ахвотна б перайначыў,
А перш камісію б легальную назначыў,
Якая б... Часу грамадзе было замала,
Таму яна з яго парад не скарыстала.

Бо на замковага двара вялізарным абшары
Пасталі госці, пазбіраўшыся ўжо ў пары.
«Давайце паланез!» — чуваць навокал словы.
Прыводзяць афіцэры свой аркестр вайсковы,
Але Суддзя звярнуўся тут да генерала:
«Скажыце, каб капэлія крыху счакала,
Сягоння ж, знаеце, заручыны спраўляем,
А ў родзе нашым, страдаўнейшым звычаем,
У гэты дзень вясковыя музыкі граюць.
Вось дудары, скрыпач і цымбаліст чакаюць,
Вунь бедакі нярвуюцца, той скрыпку ўзносіць,
А вось дудар паклонам і вачыма просіць.
Калі адправіць іх, паверце мне, заплачуць.
Пры іхняй музыцы сяляне лепш паскачуць.
Няхай пачнуць, няхай пацешацца сяляне,
Тады паслухаем аркестравага грання».
Даў знак.

Скрыпач абодва закасаў рукавы,
Грыф сціснуў, барадой прыпёрся да падставы
І смык, нібы каня, пусціў у ход з наскоку.
На гэта дудары, што там стаялі збоку,
Як крыллямі б'ючы, няспынным локцяў рухам
Мяхі сціскаюць, твары надзімаюць духам.
Падумаеш, што вось яны з таго задору,
Нібы Барэя дзеці, узлятуць угору.
Цымбалаў нестае.

Было музыкаў многа,
Але не ўпросіш граць пры Янкелю нікога.
(А Янкель быў на ўсю зіму кудысьці скрыўся,

Кніга восьмая
Шляхта гуляе

Книга восьмая
Шляхта гуляет

Księga ósma
Szlachta hula

Цяпер з галоўным штабам войска зноў з'явіўся.)
Вядома ўсім было, што ён мастак удалы,
Што, як ніхто, любіў і разумеў цымбалы.
Дык інструмент нясуць, грацъ просяць цэлым хорам,
А ён бароніцца, што адчувае сорам,
Што агрубеў, бо грацъ даўно не давялося,
З паклонам уцякае. Бачыць гэта Зося,
Бяжыць к яму і з белай падае далоні
Кручкі, якімі цымбаліст у струны звоніць.
Другой рукою гладзіць бараду старога,
З паклонам просіць: «Ну паграйце, хоць нямнога,
Мае ж заручыны сягоння, вы ж хацелі
І абяцалі на маім пагр噢цъ вяселлі».

Любіў надзвычай Янкель Зосю. Барадою
Кіўнуў на згоду, дык таўпяцца грамадою
К яму, падносяць крэсла, падаюць цымбалы,
Кладуць іх на калені. Рад музыка ўдалы,
Глядзіць на ўсіх, як ветэран, калі унукі
Са сценкі меч яго цяжкі бяруць у рукі;
Смяецца дзед і, хоць даўно не кратаў зброі,
Упэўнен, што рука не выйшла йшчэ са строю.

Тым часам вучні два, прыкленчыўшы ў паклоне,
Наводзяць інструмент — у струны ціха звоняць,
А Янкель, зрок прыжмурыўшы шчасліва,
Трымае палачкі ў руках, сядзіць маўкліва.

І вось ударыў зразу тактам трыумфальным,
Пасля стаў сеч гусцей, нібы дажджом навальным.
Здзівіў усіх, ды гэта — толькі спробы гукі,
Бо ўраз спыніў іх, прыпадняўшы ўгору рукі.

Зноў грае: тон дрыжачы ледзь кранае вуха,
Нібы струну чапіла лёгкім крыллем муха,
Узняўшы ціхі зык працяглага бранчэння.
Мастак глядзеў у неба і чакаў натхнення.
Зірнуў з гары, інструмент змерыў вокам горда,
Узняў угору рукі і спусціў іх цвёрда.
Здумеліся усе...

Ўвесь струн набор вялікі
Так грымнуў, быццам яньічарскія музыкі
Ударылі ў званкі, ў талеркі, ў бубны, ў трубы.
Гудзе «*Маёвы паланез*»! Напеў той любы
Прыносіць радасць, радасцю слых поіць —
Гуляць дзяўчаты хочуць, хлопцы аж не ўстояць.
Але старых панеслі ў прошлае ўспаміны,
У час такі шчаслівы для ўсяе краіны,
Калі паслы з сенатам у агульнай залі
З народам зміранага караля віталі,
У танцах пяючы: «Віват кароль жаданы!
Віват саслоўі ўсе! Віват дэлегаваным!»

Мастак прыспешвае зноў такты з сілай дужай,
Ды вось пусціў акорд фальшывы, як сык вужа,
Як быццам бы па шкле жалеза скрыгатала,
Ажно дрыготка праняла ўсіх і скавала.
І ўсе з трывогай пазіралі неспакойна:
Музыка мыліцца, ці інструмент нястройны?
Не змыліцца такі! Сумысля ён кранае
Струну здрадлівую і песню абцінае,
Штораз мацней дае акорд расхваляваны,
Супроць акордаў згодных сканфедэраваны.
Аж Ключнік, зразумеўшы, ў чым тут таямніца,
Азваўся: «Знаю, знаю! Гэта — Т а р г а в і ц а!»
І раптам, пырснуўшы, струна аж засвістала.
Музыка рушыць прымы, такты рве нядбала,
Кідае прымы, звоніць гулкімі басамі.

Гудзіць інструмент тысячнымі галасамі:
Такт маршу, штурм, атака, крык чуваць і стрэлы,
Плач матак і дзяцей. Вось так мастак умелы
Аддаў страхоцце штурму, аж уздрыгваў смелы,
Аж плакалі сялянкі, бо прыпаміналі
Р а з н ю у П р а з е , пра якую з песняў знaлі.
Дык рады зноў, што пасля ўдару са ўсёй сілы
Ён гук зглушыў, бы ўгнаў яго у глыб магілы.

Ледзь слухачы маглі апомніцца з здзіўлення,
Зноў музыка другая — ціхае бранчэнне

Спярша ў струн некалькі, што енк іх рвецца, гіне,
Як зык ледзь чутны мух, прарваўшых павуцінне.
Ды струнаў прыбывае, адзіночкі тоны
Злучаюцца ў акордаў гучных легіёны
І ўжо ступаюць тактам смелым, роўным, згодным,
І льюцца песняю з напевам сумным, родным:
Пра беднага салдата, што брыдзе лясамі,
Нядоляй зморaны і голадам, часамі,
І ўрэшце падае з каня, бо страціў сілу,
А конік ножкай рые для яго магілу.
Старая песня! Як яе паслухаць міла!
Пазналі ўсе яе, дык войска абступіла
Цясней музыку. Слухалі і ўспаміналі
Той страшны час, калі радзіму пахавалі
І з гэтай песняй падаліся на ўскрай свету.
Прыпомнілі і ўсю сваю вандроўку гэту
Праз землі, моры, праз пустыні, па марозе,
Дзе між чужымі на папасе ці ў дарозе
Уцешылі не раз іх роднай песні словы.
І сумна пачалі скланяць свае галовы.

Ды ўраз узнялі іх, бо такт ужо жвавее
І з тонаў зменeных другое нешта вее.
Мастак ізноў з гары глядзіць на струны горда
І дзве рукі за раз на іх ускінуў цвёрда.
Удар быў гэткі ўмелы, так рвануў басамі,
Што струны загулі труб звонкіх галасамі,
І з труб тых голас песні пад нябёсы хлынуў —
Марш трыумфальны: «*Польскі край яшчэ не згінуў!..*»
«Марш, марш Дамброўскі ў Польшчу!» — ў ладкі ўсе пляскалі
І дружна: «Марш Дамброўскі!» — хорам усклікалі.

Самога мастака здзівілі песняў гукі,
Калочкі выпусціў, падняў угору рукі,
А шапка лісяя звалілася на плечы.
Развейваў ветрык бараду старэчы,
Пунсовым шчокі заірдзеліся адценнем,
А зрок яго юнацкім палымнеў натхненнем.
Як зноў Дамброўскага перад сабою ўбачыў,
Закрыў рукамі вочы і прамовіў з плачам:
«Пан генерал,— сказаў,— даўно Літва ўжо наша

Цябе чакала, як габрэі Месіяша,
Цябе і спевакі прарочылі між людам,
І неба твой прыход нам аб'явіла цудам,
Жыві, ваюй, ты наш...» І плакаў небарака,
Бо польскі край любіў не меней за паляка.
Руку падаў яму Дамброўскі ўсхвалявана,
Ён шапку зняў, пацалаваў руку з пашанай.

І паланез пачаць пара. Дык Падкаморы
Вылёты кунтуша закінуў, рушыў скора,
З паклонам ветлівым руку к вусам узносіць,
Зблiжаецца да Зосі і у танец просіць.
За Падкаморым пары сталі шчыльным радам,
Пачаўся танец — ён камандуе парадам.

Над зеленню чырвоныя ірдзеюць боты,
Б'е ззянне з шаблі, свеціць пояс пазалотай,
А ён ідзе памалу, быццам так, нарокам,
Але за кожным рухам і за кожным крокам
Танцора пачуццё і думка праглядае.
Вось стаў, як быццам даму запытаць жадае,
Схіляе к вушку галаву, глядзіць у вочы.
Саромеецца дама, выслухаць не хоча.
Ён зняў канфедэратку, просіць вінавата.
Зірнула дама, ды маўчыць яшчэ заўзята.
Ён памалей ступае, заглядае ў зрэнкі
І раптам засмяяўся. Рады, ля паненкі
Хутчэй ідзе, глядзіць навокал з недавер'ем,
Сваю канфедэратку з белай чаплі пер'ем
Насуне, то ізноў адслоніць волас русы,
Аж вось звярнуў яе на вуха, круціць вусы.
Ідзе, ■ ўсе зайздросцяць, даганяюць жвава,
А ён хацеў бы з дамай вымкнуцца з забавы,
Часамі стане, ветліва руку узносіць
І, каб яго міналі, ўсіх ласкава просіць.
А часам ухітраецца і ўбок захіліць,
Мяняе сцежку, думае, сяброў мо змыліць,
Але бягуць за ім дакучліва і хутка,
І нельга вырвацца з таго жывога скрутка.
Дык злы, руку кладзе на шаблі рукаятку,
Як бы казаў: «Зайздросных навучу парадку!»

І з выклікам адважным на чале і ў воку
Ідзе ў натоўп, а той яго не смее кроку
Спыніць і расступаецца, змяніўшы шыкі,
Аднак усе бягуць за ім.

Гудуць ускрыкі:
«Ах, мо апошні ён! Глядзіце на палетак!
Апошні мо, што паланез танцуе гэтак!»
За парай беглі пары гучна і вясёла,
Раскручвалася, зноў закручвалася кола,
Як вуж вялізарны, што ўецца між прастораў.
Пераліваюцца лускою фарбы ўбораў
Салдацкіх, панскіх, дамскіх і гараць бясконца
У пазалоце, што заходзіла ўжо, сонца,
Адбіўшыся на цёмным зелені ўзгалоўі.
Кіпіць гульня, гудзе аркестр, п'юць «за здароўі!»

Адзін капрал Дабрынскі Сак ані музыкаў
Не чуе, не гуляе, не ўзнімае крыкаў,
Стаіць з рукамі за спіною, з неахвотай
Успамінаючы даўнейшыя залёты —
Як абрываў для Зосі кветкі ля крынічкі,
Кашолачкі ёй плёў, вырэзваў завушнічкі.
Няўдзячная! Ўсе падарункі змарнаваны!
Хоць уцякала, хоць быў бацькам пакараны
Не раз, ішоў і на паркан стары ўзбіраўся,
Каб праз акно пабачыць. Праз каноплі краўся,
Каб толькі паглядзець, як палівала градкі,
Гуркі збірала ці карміла кураняткі.
Няўдзячная! Тут галаву ўцягнуў і свіснуў
Мазурку, а пасля кашкет глыбей націснуў,
Пайшоў у бок гарматаў, дзе стаяла варта
І, каб прагнаць нуду, пачаў граць у дружбарта
З сябрамі, чаркай асалоджваючы жаласць.
Такую меў да Зосі ён пачуццяў сталасць.

А Зося ўсё танцуе. Хоць у першай пары,
Аднак здалёк ледзь бачная на тым абшары
Зарослага дзядзінца, дзе натоўп быў гэткі.
Апраненая ў зелень, выстраена ў кветкі,
Між траў і кветак кружыцца няспынным лётам,

Кіруе танцам, як анёлы зор зваротам:
Згадаеш, дзе яна, бо Зосю бачыць кожан,
Бо кожны Зосяю сягоння заварожан.
І дарма Падкаморы цягне танца хвілі,
Зайздроснікі яе ў яго ужо адбілі.
Нядоўга і Дамброўскі шчасцем карыстаўся,
Другому адступіў, а там і трэці гнаўся,
І той, адбіты, пазірае ўслед з тугою.
Аж Зося, зморaная, ўбачыла чаргою
Тадэвуша і, баючыся вандравання,
З ім застаецца, пакідае круг гуляння,
Ідзе к сталу наліць гасцям віна ў келíхі.

А сонца гасла, вечар цёплы быў і ціхі,
Круг неба быў там-сям у хмарачкі спавіты,
На захадзе гарэлі ружамі блакіты.
Відаць, к пагодзе — хмаркі лёгкія ўрачыста
Плылі, як па траве авечак гурт пушысты,
А збоку дробныя, як качак статкі.
На захадзе хмурынка з беражком нягладкім
Фіранкай выглядае тонкай і ажурнай
З залочаным рубцом, з сярэдзінай пурпурнай.
Яна заходу блескам тлела, прамянела,
Але памалу зжоўкла, зблякла, пашарэла.
Спусціла сонца твар, фіранку зацягнула
І, уздыхнуўшы цёплым ветрыкам, заснула.

А шляхта п'е нястрымна, тосты бурна ўзносіць
За камандзіраў, за Тадэвуша, за Зосю,
За ўсе тры пары, злучаныя сёння ўранні,
За ўсіх гасцей, прысутных на гулянні,
За ўсіх сяброў, каго хто толькі спамятае,
За тых памёршых, памяць аб якіх святая.

І я там быў з гасцямі, піў і мёд, і віны,
А кнігі гэтыя — з тых часаў успаміны.

• К а н е ц •

[ЭПІЛОГ]

Пра тое ж марыць на парыжскім бруку
З вушамі поўнымі штодзённа стуку,
Праклящяў і ілжы, папрокаў позніх,
Пустых намераў, спрэчак злосных, розных!

Бяда, уцекачы, што ў час суровы
Мы неслі ў край чужы свае галовы!
Бо, дзе ступілі, ўслед ішла трывога,
І ворагаў мы сустракалі многа.
А зараз нам тут, сцесненым, замкнутым,
Жадаюць хуткай смерці ў ланцугу тым.

Калі не верыць свет слязам, пакутам,
Калі магільным рэхам звону
Іх страшаць звесткі з Польшчы, з-за кардону,
Калі ахова ім жадае скону,
Магільшчык-вораг вабіць іх з палону,
Калі і ў небе бачаць толькі злыдні,
Не дзіва, што ўсё вокал ім абрыдне,
Што, розум страціўшы ў вялікім горы,
Грызуцца, ўгразшы ў спрэчкі й абгаворы!

* * *

Хацеў мінуць я, птах малых узлётаў,
Мінуць маланкі, буры і грымоты
І толькі ценю пашукаць, пагоды
У тым баку, дзе дом, дзяцінства годы...

Шчаслівы той, хто шэраю гадзінай
Прысесці мог з сябрамі ля каміна,
Замкнуцца ад Еўропы амбарасаў,
Пабегчы думкай да дзяцінства часаў
І марыць, думаць пра сваю краіну...

Але пра кроў, што ў тыя дні лілася,
Пра слёзы, што ракой плылі ў тым часе,
Пра славу, што яшчэ не разышлася,
Аб іх падумаць не хапала сілы!

Бо гэткі здзек цярпеў народ мой мілы,
Што, скіраваўшы зрок на тыя мукі,
Сама адвага заламала б рукі.

Бо пакаленне чорнае з жалобы,
Цяжарныя кляцьбой паветра ўтробы
Не кіравалі нашых дум дадому,
Туды, дзе нават страшна птушкам грому!

О Маці Польшча! Ля тваёй магілы
Расказваць пра цябе не хопіць сілы!

Хто ж сёння ў нас настолькі лёгкакрылы,
Хто гэткае знайсці умее слова,
Што мармур роспачы прабіць гатова,
Што зніме з сэрца каменнае века,
Крыніцы воч развяжа ў чалавека
І зробіць, што сляза нанова пойдзе?
Пакуль такога знойдзем, век мо пройдзе.

Калісь, як сціхне помсты рык ільвіны,
І трубы роднай прагучаць краіны,
А вораг выдасць крык апошні болю,
Замоўкне і абʼявіць свету волю,
А нашыя арлы, як бліскавіцы,
Злятуць да Хробрага старой граніцы
І трупамі насыццаца, крывёю
Ды зложаць крыллі зноў на час спакою,
Тады з дубовымі вянкамі славы,
Пакінуўшы мячы, абсядуць лавы
Героі нашы слухаць спеў цікавы!
Калі зайздросціць будзе свет іх долі,
Час будуць меце пачуць пра дні няволі
Бацькоў сваіх і лёсы іх уцяміць,
І твару іх тады сляза не спляміць.

Мы ў свеце, як няпрошаныя госці.
І ў будучым, і ў тым, што на пагосце
Адзіны край такі існуе ў Бога,
Дзе шчасця для паляка ёсць нямнога:
Дзяцінства край! Ён прад вачыма ўстане

Святы і чыст, як першае каханне,
Ўспамінамі памылак не разбіты,
Абманутай надзеяю не ўзрыты,
Не зменены нічым і не забыты,
Дзе рэдка плакаў я і не злаваўся.
З тым краем я ахвотна б прывітаўся,
З дзіцячым краем, дзе вясёлы гэткі
Я лугам бег і ведаў толькі кветкі
Прыгожыя. Мінаў благія бокам
І на карысныя не глянуў вокам.

Той край убогі, цесны, але шчасны,
Як Божы свет, быў гэткі наш уласны!
І як жа нашым там усё бывала,
Як помнім тое, што нас акружала,—
Ад ліпы, што ў свой цень глухі хавала
Усіх дзяцей сяла ад спёкі сонца,
Да ручайка, каменьчыка... бясконца
Нам дарагіх, знаёмых, мілых
Аж вунь да тых суседскіх хат пахілых!

І толькі тых ваколіц грамадзяне
Не здрадзілі ні дружбе, ні каханню,—
Сябры мне верныя дагэтуль недзе!
Бо хто ж там жыў? Браты, радня, суседзі
І маці. А каго з іх нeставала,
Ах, колькі ж гутаркі аб ім бывала,
Як доўгае было там шкадаванне!
Там, дзе ў слугі да пана больш прызнання,
Чым тут у жонкі любасці да мужа,
Там, дзе салдат па зброі болей тужыць,
Чым тут па бацьку сын. Больш там парою
Па выжле плачуць, чым тут па герою.

Сябры мне памаглі тады размовай
І ў песню слова кідалі да слова,
Як жураўлі, што ў казцы той вясковай,
Калі над выспай з замкам раз ляцелі
І хлопцу даць ратунак захацелі,
Па пёрку скінулі — дар небагаты,
Той крыллі змайстраваў і ўцёк дахаты...

О, дачакацца б мне такой уцехі,
Каб кнігі гэтыя прыйшлі пад стрэхі
І каб, кудзелю прадучы, сялянкі,
Калі закончаць любыя спяванкі
Пра дзеўчыну, якая граць любіла
І цераз скрыпку гусак пагубіла,
Пра сірату прыгожую, як зоры,
Што гусак гнала ў спозненую пору,—
Каб кнігі простыя мае, як гукі
Іх песняў, узялі сялянкі ў рукі!

Калісьці так на вёсцы ў час гуляння
Збіраліся пад ліпай для чытання
Пра Веслава, Юстыну, пра каханне.
А ля стала, спавіты злёгку ў дрому,
Сядзеў пан аканом, а то й пан дому
І слухаў, а калі запінку бачыў,
Цяжэйшае малодшым растлумачыў,
Хваліў прыгожасць, што не так — прабачыў.

Зайздросцілі мы песнярам іх славы,
Што там яшчэ ў лясах гудзе і ў полі,
Якім мілей, чым лаўры Капітоля,
Вянок, сялянкі сплецены рукамі,
З лістоў зялёнай руты з васількамі.

ТЛУМАЧЭННІ [АЎТАРА]

У загалоўку твора:

АПОШНІ НАЕЗД У ЛІТВЕ

У часы Рэчы Паспалітай Польскай выкананне прысудаў было вельмі цяжкім — у краіне, дзе выканаўчая ўлада амаль не мела пад сваім кіраўніцтвам ніякай паліцыі, а багатыя грамадзяне трымалі прыдворныя палкі, некаторыя нават, як князі Радзівілы, больш чым дзесяцітысячнае войска. Такім чынам, скаржнік, атрымаўшы дэкрэт, быў змушаны дзеля спагнання прысуду звяртацца да рыцарскага саслоўя, г. зн. да шляхты, якая мела таксама і выканаўчую ўладу. Узброеныя сваякі, сябры, суседзі ехалі з дэкрэтам у руках і ў суправаджэнні з возным дабывалі, часта не без крыві, прысуджаную скаржніку ўласнасць. Такая ўзброеная экзекуцыя дэкрэту называлася н а е з д а м. У даўнейшыя часы, пакуль шанавалі закон, найбагацейшыя паны не смелі супраціўляцца прысудам, напады здараліся рэдка, а гвалт амаль ніколі не заставаўся без кары. Вядомы з гісторыі сумны канец Васіля Сангушкі і Стадніцкага, празванага Д'яблам. Упадак грамадскіх звычаяў Рэчы Паспалітай стаў прычынай павелічэння колькасці наездаў, якія бесперапынна парушалі спакой Літвы.

КНІГА ПЕРШАЯ
р. 5—6:

Святая дзева, што бароніш Чанстахову
І ў Вострай браме свеціш.

Усе ў Польшчы ведаюць пра цудатворную ікону Багародзіцы на Яснай гары ў Чанстахове. У Літве славяцца цудамі іконы прачыстай дзевы Вострабрамскай у Вільні, Замкавай — у Наваградку, а таксама Жыровіцкай і Барунскай.

р. 149:

Не думай, што ў Суддзі ўсе абы-як служылі.

Расійскі ўрад ніколі ў заваёваных краінах не руйнуе адразу законаў і грамадскіх устаноў, але памалу падкопвае іх указамі. У Маларусі, напрыклад, утрымаўся аж да апошніх часаў Літоўскі Статут, адменены ўказамі. Літве пакінута ўся даўнейшая структура судоў грамадскіх і крымінальных. Па-даўнейшаму выбіраюцца суддзі земскія і гарадскія ў паветах, галоўныя ў губернях. Але дзеля таго, што апеляцыя ідзе ў Пецярбург у шматлікія інстанцыі розных ступеняў, дык пры мясцовых судах застаўся толькі цень даўнейшай традыцыйнай павагі.

р. 150:

Яны загаду пана Войскага чакалі.

Войскі *(tribunus)* быў некалі на службе апекуном жанок і дзяцей ў часе агульнай мабілізацыі. Ад даўніх часоў чын гэты, без абавязкаў, стаўся тытулярным. У Літве ёсць звычай, што паважаным асобам даецца праз ветлівасць нейкі стары тытул, які праз ужыванне становіцца правамоцным. Называюць, напрыклад, суседзі свайго сябра Абозным, Стольнікам ці Падчашым, перш толькі ў гутарцы і ў карэспандэнцыі, а пасля нават і ва ўрадавых актах. Рускі ўрад не прызнаваў гэтых тытулаў, стараўся іх асмяяць, уводзячы замест іх тытуляванне паводле рангаў сваёй іерархіі, да якой Ліцвіны дагэтуль маюць вялікую гідлівасць.

p. 178:

Пан Падкаморы з жонкай, з дочкамі прыехаў.

Падкаморы, калісьці службовец выдатны і паважаны, *Princeps Nobilitatis* стаўся пры панаванні царызму толькі тытулярным. Часам яшчэ судзіў справы аб межах, але ўрэшце і гэту частку юрысдыкцыі страціў. Цяпер бывае замяшчае маршалка і прызначае каморнікаў або павятовых землямераў.

p. 250:

Бо Возны ўпотай, як падаўся Войскі з дому...

Возны, або генерал, выбраны трыбунальскім ці судовым рашэннем з мясцовай шляхты, разносіў позвы, аб'яўляў інтрамісіі, рабіў судовы агляд бягучых спраў, выклікаў актараты і г. д. Звычайна гэту пасаду займала дробная шляхта.

p. 439:

Народ хадзіў за ім, як за якім рарогам...

Рарог — птушка з сям'і ястрабаў. Вядома, што дробныя птушкі, асабліва ластаўкі, ганяюцца за ястрабамі гуртам. Адгэтуль прымаўка: лятаць, як за рарогам.

p. 525:

Што Банапарты чараваў...

Шмат кружыць аповесцяў сярод простых рускіх людзей пра чары Банапарта і Суворава.

p. 576:

Асэсар з Рэентам, стралкі два і гулякі...

Асэсары ўтвараюць земскую паліцыю павету. Паводле ўказаў, часамі выбіраюцца грамадзянамі, часамі прызначаюцца ўрадам. Тыя апошнія завуцца кароннымі. Асэсарамі завуцца і апеляцыйныя суддзі, але тут гаворка не пра іх.

Рэенты актавыя кіруюць канцылярыяй, дэкрэтавыя пішуць прысуды,

а ўсіх іх прызначаюць на пасаду судовыя пісары.

р. 790:

Што б Несялоўскі нам сказаў...

Юзаф граф Несялоўскі, апошні Навагрудскі ваявода, быў прэм'ерам рэвалюцыйнага ўрада ў часе паўстання Ясінскага.

р. 796:

Белапятровічу і то паслаў адмову!..

Юры Белапятровіч, апошні пісар В. Кн. Літоўскага, прымаў чынны ўдзел у паўстанні пад кіраўніцтвам Ясінскага. Судзіў у Вільні палонных за здраду народнай справе. Чалавек, справядлівы і патрыятычны, вельмі ў Літве паважаны.

р. 850:

Перш Возны пояс зняў з яго шырокі, літы.

У Слуцку знаходзілася слаўная на ўсю Польшчу фабрыка залатых тканін і літых паясоў, удасканаленая стараннем Тызенгаўза.

р. 872:

Была гэта ваканда трыбунала...

Ваканда — вузкая прадаўгаватая кніжачка, куды запісвалі прозвішчы скаржнікаў абодвух бакоў судовай справы паводле парадку рэгістрацыі. Кожны адвакат і возны павінен быў мець такую ваканду.

р. 922:

І як французам кінуў сто сцягоў крывавых...

Генерал Князевіч, выпраўлены італьянскай арміяй, перадаў Дырэктарыі здабытыя сцягі.

р. 924:

Як з'ехаў Ябланоўскі ў край вясны бясконцай...

Князь Ябланоўскі, камандуючы Наддунайскай Легіяй, памёр у Сан Дамінга, дзе загінула амаль уся легія. У эміграцыі ёсць некалькі ветэранаў, што засталіся ад той нешчаслівай экспедыцыі, між іншымі, генерал Малахоўскі.

КНІГА ДРУГАЯ
р. 228:

Яна ў арган і іншыя інструменты іграла.

У даўнейшых замках стаўлялі на хорах арган.

р. 282:

> І чорнай поліўкай яго пачаставалі.

Чорная поліўка, паданая на стол хлопцу, які сватаўся, азначала адмову.

р. 501:

> У горадзе або ў віціннікаў зярняты...

Віціны — гэта вялікія судны на Нёмане, якімі ліцвіны карыстаюцца для гандлю з прусамі, сплаўляючы збожжа і атрымоўваючы ўзамен каланіяльныя тавары.

р. 823:

> Князь Домінік, калі мы раз з ім палявалі.

Князь Дамінік Радзівіл, вялікі ахвотнік да палявання, эміграваў у Княства Варшаўскае і за ўласны кошт паставіў полк кавалерыі, якім камандаваў. Памёр у Францыі. На ім згасла мужчынская лінія князёў з Алыкі і Нясвіжа, найбольшых магнатаў у Польшчы і, пэўне, у Еўропе.

р. 824—825:

> ... з тым генералам Меенам.

Меен праславіўся ў нацыянальным паўстанні ў часы Касцюшкі. Дагэтуль паказваюць пад Вільняй Меенаўскія акопы.

КНІГА ТРЭЦЯЯ

р. 264—265:

> Паненкі дык баравіка ўсё выглядалі,
> Якога песні ў нас палкоўнікам назвалі.

Вядомая ў Літве народная песня пра грыбы, якія выходзілі на вайну пад камандай баравіка. У гэтай песні апісаны ўласцівасці ядомых грыбоў.

р. 620:

> Наш мастак Арлоўскі...

Вядомы мастак, за некалькі гадоў да смерці пачаў маляваць пейзажы. Памёр нядаўна ў Пецярбургу.

р. 750—751:

> Дзве п’яўкі, слаўныя заядласцю й навукай —
> Сабака Спраўнікам завецца, Страпчай — сука.

Парода англійскіх сабак малых і дужых, празваных п’яўкамі, прыдатная да палявання на буйнага звера, асабліва на мядзведзя.

Спраўнік, або капітан спраўнік — начальнік земскай паліцыі. Страпчы — пасада накшталт дзяржаўнага пракурора. Гэта чыноўнікі, якія, маючы часта нагоду перавышаць сваю ўладу, знаходзяцца ў вялікай

пагардзе ў грамадзян.

КНІГА ЧАЦВЕРТАЯ

р. 9:

Закалыханы, сніў ваўка ў жалезнай зброі.

Паводле падання, вялікі князь Гедымін сасніў на Панарскай гары жалезнага ваўка і з парады песняра Ліздэйкі заснаваў горад Вільню.

р. 20:

Кароль, што Вітаўтаў насіў каўпак сталёвы.

Жыгімонт Аўгуст быў уведзены на сталіцу Вялікага Княства Лўтоўскага старым звычаем — падперазаў меч і каранаваўся каўпаком. Вельмі любіў паляванне.

р. 27:

Ці той Баўбліс расце, старэча дуплаваты...

У Росенскім павеце ў маёнтку Пашкевіча, земскага пісара, рос дуб, вядомы пад імем Баўбліса, які ў часы паганства ўшаноўваўся, як святыня. У жарале гэтага выгнілага волата Пашкевіч абсталяваў кабінет літоўскай старыны.

р. 30:

Ці ёсць Міндоўгаў гай ля фарнага касцёла?

Недалёка ад фарнага наваградскага касцёла раслі старыя ліпы, якіх шмат высеклі каля 1812 г.

р. 40—41:

... Шмат падыктавана
І песняру-казаку дубам-многабаем.

Гл. паэму Гашчынскага *«Замак Канёўскі».*

р. 248:

Прыпеўкі з Галіча...

Каламыйкі — рускія песні, падобныя да польскіх мазурак.

р. 263:

І на віцінным гандлі збожжам добра знаўся.

Гл. «Тлумачэнні» да Кн. II, р. 501.

р. 278:

На покуці сягоння бернардын садзіцца...

Пачэснае месца, дзе даўней стаўлялі хатніх багоў, дзе дагэтуль рускія

вешаюць абразы. На покуці літоўскі селянін садзіць госця, якога хоча ўшанаваць.

р. 536—537:

Арол, якога дзюба так у круг сагнецца,
Што ўжо замкнутай назаўсёды застанецца...

Дзюбы старых драпежных птушак з гадамі закрыўляюцца штораз больш і ўрэшце верхняя частка, замкнуўшыся, дзюбу замыкае, і птушка павінна здыхаць з голаду. Гэту народную думку прынялі некаторыя арнітолагі.

р. 540—541:

Таму у месцах тых, дзе чалавек праходзіць,
Ніхто касцей звярыны дохлай не знаходзіць.

Сапраўды, няма прыкладу, каб быў калі-небудзь знойдзены шкілет мёртвага звера.

р. 724:

А што? Мая стральбінка — дробненькая пташка...

Пташкі — гэта стрэльбы дробнага калібра, у якія ўкладаецца невялікая куля. Добрыя стралкі з гэткіх стрэльбаў збіваюць птушку ў палёце.

р. 825:

Пакуль дно залатым не заблішчала лістам.

У пляшках Гданьскай гарэлкі бываюць на дне лісткі золата.

р. 981—982:

І гэтакі зямлі палетак старгавала,
Які б накрыць адной валовай скуры стала.

Каралева Дыдона загадала парэзаць на палоскі валовую скуру і гэткім чынам ахапіла вялікую плошчу, на якой пабудавала места Карфаген. Войскі вычытаў апісанне гэтага здарэння не ў *«Энеідзе»*, а, пэўне, у каментарыях схаластаў.

Nb. Некаторыя месцы ў чацвёртай песні належаць пяру Стафана Вітвіцкага.

КНІГА ПЯТАЯ
р. 330:

І ў справу, як Пiліп з канопляў, умяшаўся.

Аднойчы на сейме пасол Піліп з родавага сяла Каноплі, выступіўшы з прамовай, так далёка адступіў ад тэмы, што выклікаў у зале пасяджэнняў агульны смех. Адгэтуль паўстала прымаўка: вырваўся, як Піліп з канапель.

КНІГА ШОСТАЯ

Загаловак:

ЗАСЦЕНАК

У Літве ваколіцай або засценкам называюць шляхоцкае паселішча, у адрозненне ад вёсак або сёл, сялянскіх паселішчаў.

p. 169:

Гарэшкам ён — вадой на кісялі дзесятай...

Кісель — літоўская страва, род жэле, якая робіцца з аўсянай рошчыны; палошчуць яе вадой да тае пары, пакуль не аддзеляцца ўсе мучныя часткі. Адтуль прымаўка.

p. 333:

...Валадковіч, злоснік небывалы...

Пасля шматлікіх скандалаў, схоплены ў Мінску і расстраляны, паводле дэкрэту трыбунала.

p. 381:

Праз віці вёў мабілізацыю ў павеце...

Калі кароль збіраўся правесці ўсеагульную мабілізацыю, загадваў утыкаць у кожнай парафіі высокую жэрдку з прывязанай на канцы мятлой, т. зв. віццю. І гэта называлася: раздаць віці. Кожны дарослы мужчына рыцарскага саслоўя быў абавязаны пад пагрозай пазбаўлення шляхоцтва неадкладна з'явіцца пад ваяводскую харугву.

p. 416:

Браць сталі прозвішчы, па-нашаму — мянушкі.

Мянушкі — гэта сабрыкеты.

p. 525:

Пацея бараніць...

Аляксандр граф Пацей, вярнуўшыся пасля вайны ў Літву, памагаў землякам, якія прабіраліся за граніцу, і значныя сумы пераслаў у касу легіёнаў.

КНІГА ВОСЬМАЯ

p. 77:

А там Давідаў воз скіроўвае свой дышаль...

Давідаў воз — сузор'е, названае астраномамі *Ursa major.*

p. 97:

Так і ў касцёле Мірскім ксёндз каля арганаў

Павесіў косці выкапнёвых веліканаў.

Быў звычай вывешваць у касцёлах знойдзеныя выкапнёвыя косці, якія народ прымае за косці волатаў.

p. 109:

Камета, што ляцела праз нябёс абшары.

Памятная камета 1811 года.

p. 145:

Ксёндз Пачабут быў астраномам там год колькі.

Ксёндз Пачабут, экс-езуіт, слаўны астраном, выдаў працу пра задыяк у Дэндэрах і сваімі назіраннямі дапамог Лаланду вылічыць арбіту месяца. Гл. *Біяграфія*, напісаная Янам Снядэцкім.

p. 233:

У свіце князя быў нямецкі князь Дынасаў.

У сапраўднасці — князь *de Nassau Siegen*, слаўны ў тым часе ваяка і авантурыст. Ён быў рускім адміралам і пабіў туркаў на Лемане, потым самога ўшчэнт разбілі шведы. Жыў нейкі час у Польшчы, дзе атрымаў індыгенат. Паядынак князя *de Nassau* з тыграм грымеў тады ва ўсіх еўрапейскіх газетах.

КНІГА ДЗЕВЯТАЯ

p. 165:

А з Ж о ў т а й к н і г а й вы знаёмы, пан Сапліца?

«Ж о ў т а я к н і г а», за колер вокладак гэтак празваная,— кніга варварскіх ваенных рускіх законаў. Часта ў мірным часе ўрад аб'яўляе цэлыя правінцыі на ваенным становішчы і на аснове «Ж о ў т а й к н і г і» аддае ваеннаму камандзіру поўную ўладу над жыццём і маёмасцю грамадзян. Вядома, што ад 1821 года аж да рэвалюцыі ўся Літва падпарадкоўвалася «Ж о ў т а й к н і з е», экзекутарам якой быў вялікі князь-цэсарэвіч .

p. 456—457:

Валочыць за сабой даўгое ў сажань дрэва,
З той крамянёвай гузаватай булавою...

Літоўская булава робіцца гэткім чынам: наглядаюць малады дуб і насякаюць яго ад нізу да верху сякерай так, каб, разрэзаўшы кару і мяздру, злёгку параніць дрэва. У гэтыя насекі ўтыкаюць вострыя каменні, якія з часам урастаюць у дрэва і ўтвараюць цвёрдыя гузы. У старажытныя часы булавы з'яўляліся галоўнай зброяй літоўскай пяхоты; ужываюцца яшчэ часамі дагэтуль і завуцца «насекамі».

р. 468—469:

> І як тут мешчанін, што зваўся Чарнабацкі,
> Збіў Дэева і знішчыў цэлы полк казацкі.

Пасля паўстання Ясінскага, калі літоўскія войскі адступалі пад Варшаву, маскалі набліжаліся да пакінутай Вільні. Генерал Дэеў на чале штаба ўязджаў праз Вострую браму. Вуліцы былі пустыя, жыхары пазамыкаліся ў дамах. Адзін мешчанін, заўважыўшы гармату, пакінутую ў завулку і набітую карцеччу, накіраваў яе на браму і выстраліў. Гэты адзін стрэл выратаваў тады Вільню: генерал Дэеў з некалькімі афіцэрамі загінуў, а рэшта, баючыся засады, адступіла ад горада. Не ведаю дакладна прозвішча таго мешчаніна.

р. 762:

> Ў Літве наезд апошні меў канец вось гэткі.

Бывалі і пазней яшчэ наезды, хоць не такія слаўныя, аднак шумныя і крывавыя. Каля 1817 года грамадзянін У... ў Навагрудскім ваяводстве пабіў на наездзе ўвесь наваградскі гарнізон і ўзяў у палон камандзіраў.

КНІГА ДЗЕСЯТАЯ

р. 112:

> Вось за бітву пад Нові, вось за Прэйсіш-Ілаў...

Пэўне, *Preusisch Eylau.*

р. 811—812:

> Таргавічане ды надумалі і ўрадам
> Мяне ушанаваць...

Здаецца, Стольнік быў забіты каля 1791 года, падчас першай вайны.

КНІГА АДЗІНАЦЦАТАЯ

У змесце:

> Вясеннія знаменні.

Адзін рускі гісторык падобным чынам апісвае прыкметы і прадчуванні народу маскоўскага перад вайной 1812 года.

р. 12:

> На рунь не бегла...

Рунь — гэта зелянеючая азіміна.

р. 43:

> Усе на поўнач! Быццам вырай пакідалі...

Вырай у вясковай мове значыць час асенні, калі адлятаюць вандроўныя птушкі. Ляцець у вырай — гэта значыць ляцець у цёплыя краіны. Адсюль у пераносным сэнсе народ называе выраем цёплыя краіны і наогул нейкія

казачныя краіны, што знаходзяцца за марамі.

p. 117:

Завецца кніга тая «Кухар дасканалы».

Кніга гэта вельмі рэдкая, выдадзеная больш за сто гадоў таму назад Станіславам Чарнецкім.

p. 121:

Што гэта нават папу Урбана здзівіла.

Гэта рымскае пасольства не раз малявалі і апісвалі. Гл. *«Кухар дасканалы»,* прадмова: «Гэта пасольства задзівіла ўвесь заходні свет, давяла да ведама шаноўнейшага Папы рымскага як багацце дому так і роскаш стала, ...што адзін з рымскіх князёў сказаў: «Сягоння Рым шчаслівы, маючы гэткага пасла».

Nb. Чарнецкі сам быў кухмайстрам Асалінскага.

p. 218:

Маршалкам дэлегацыі ўсяго павету...

У Літве з уступленнем французскіх і польскіх войскаў былі арганізаваны па ваяводствах канфедэрацыі і выбраны дэлегаты ў сейм.

p. 246:

Пад Гогэнліндэн...

Вядома, што пад Гогэнліндэн польскі корпус пад камандай генерала Князевіча вырашыў лёс перамогі.

КНІГА ДВАНАЦЦАТАЯ

p. 28:

Яго калісьці бышцам Радзівіл-Сірота...

Радзівіл-Сірота зрабіў далёкія падарожжы і выпусціў апісанне свайго паломніцтва ў Святую зямлю.

p. 159:

Сервіз жа ў гэтым часе ў фарбах адмяніўся.

У шаснаццатым і на пачатку семнаццатага стагоддзя ў эпоху росквіту мастацтваў нават банкеты рыхтаваліся мастакамі і былі поўныя сімвалаў і тэатральных сцэн. На слаўным банкеце, наладжаным у Рыме для Льва X, знаходзіўся сервіз, які прадстаўляў пачаргова чатыры пары года; ён, пэўне, служыў узорам радзівілаўскаму. Сталовыя звычаі адмяніліся ў Еўропе каля паловы васемнаццатага стагоддзя, у Польшчы пратрымаліся найдаўжэй, чым у іншых краінах.

р. 189:

Ці мо Пінэты бесаў вам прыслаў на службу?

Пінэты — слаўны на ўсю Польшчу штукар. Калі ў нас гасцяваў, не ведаем.

р. 356—357:

Ці ж я Цыбульскі,— Ключнік скрыўдзіўся не ў жарты,—
Які прайграў салдатам рускім жонку ў карты.

Вядомая ў Літве жаллівая песня пра паню Цыбульскую, якую муж прайграў у карты маскалям.

р. 405—406:

Зрабіць быў змушаны ў адзежы перамену
І апрануцца па-французску адмыслова.

Мода насіць французскае ўбранне панавала на правінцыі ад 1800 да 1812 года. Моладзь большасцю мяняла стыль вопраткі перад шлюбам, па жаданню нявест.

р. 480:

Пра спрэчку Рэйтана і князя фон Дынасаў...

Гісторыя спрэчкі Рэйтана з князем *De Nassau*, не даведзеная Войскім да канца, вядомая з падання. Для чытача зацікаўленага падаем яе заканчэнне: Рэйтан, усхваляваны самахвальствам князя *De Nassau,* стаў ля яго на вузкай сцяжыне; якраз вялізарны адзінец, раз'юшаны страляніной і цкаваннем, імчаў на сцежку. Рэйтан вырывае ў князя з рук стрэльбу, сваю кідае на зямлю і, хапіўшы рагаціну, а другую падаючы немцу: «Зараз,— сказаў,— убачым, хто лепш валодае пікай». Ужо кабан надбягаў, калі Войскі Грачэха, які стаяў воддаль, трапным стрэлам зваліў звера. Паны перш гневаліся, а потым паміры́ліся і багата ўзнагародзілі Грачэху.

р. 555:

Нябожчык Карп пусціў сваіх сялян на волю.

Расійскі ўрад не прызнае іншых вольных людзей, апроч шляхты. Сяляне, вызваленыя ўладальнікам, зараз жа запісваюцца ў «сказкі» царскіх сталовых маёмасцяў і замест паншчыны змушаны плаціць яшчэ большы аброк.

Вядома, што ў 1818 годзе грамадзяне Віленскай губерні прынялі на сейміку праект вызвалення ўсіх сялян і назначылі з гэтай мэтай дэлегацыю да цара, але ўрад загадаў праект скасаваць і ніколі больш пра яго не згадваць. Пад рускім урадам няма іншага спосабу даць чалавеку «вольную», як толькі запісаць яго ў сваю «фамілію». Шмат хто такім чынам атрымалі шляхецтва з ласкі ці за грошы.

АДАМ МИЦКЕВИЧ

ПАН ТАДЕУШ

ИЛИ ПОСЛЕДНИЙ НАЕЗД В ЛИТВЕ

Шляхетская история
с 1811 и 1812 гг.
в двенадцати книгах
стихом

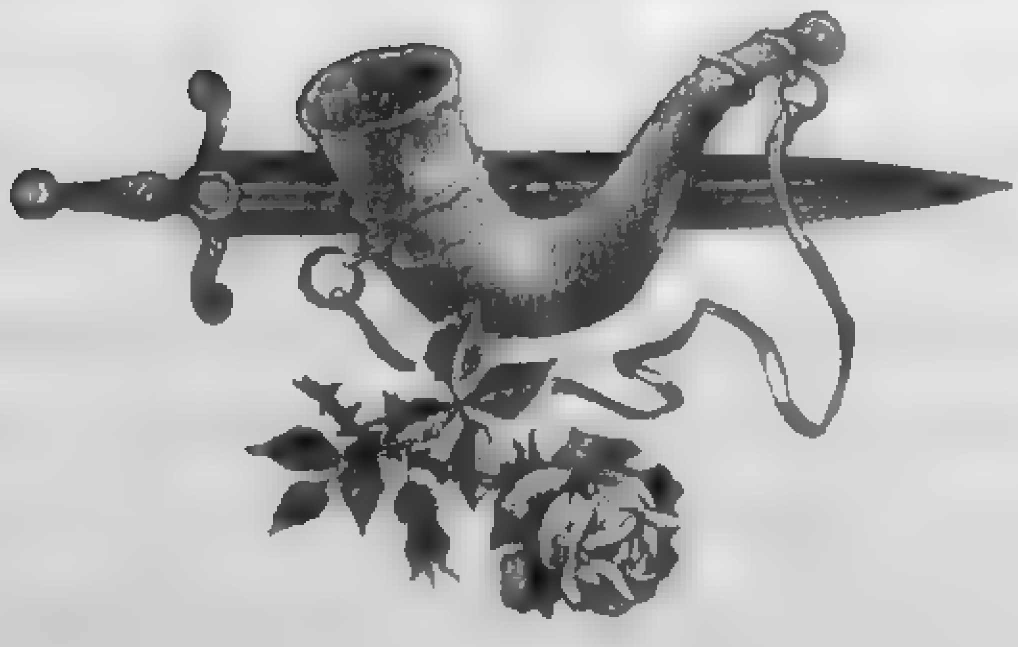

[illegible]

КНИГА ПЕРВАЯ • ХОЗЯЙСТВО

Содержание: Возвращение панича. Первая встреча в комнатке, другая за столом. Тонкие рассуждения Судьи об учтивости . Политические замечания Подкомория о модах. Начало спора о Куцем и Соколе. Сетование Войского. Последний Возный Трибунала. Взгляд на тогдашнее политическое положение в Литве и в Европе.

Отчизна милая, Литва, ты, как здоровье:
Тот дорожит тобой, как собственною кровью,
Кто потерял тебя! И я рисую ныне
Всю красоту твою, тоскуя на чужбине.

О Матерь Божия, Ты в Ченстохове с нами,
Твой чудотворный лик сияет в Острой Браме,
И Новогрудок свой Ты бережешь от бедствий,
И чудом жизнь мою Ты сохранила в детстве
(Едва я был вручен Твоей святой опеке,
Я поднял мертвые, сомкнувшиеся веки —
И с ложа смерти встал, хвалу Тебе читая,
Вернула Ты мне жизнь, заступница святая.), —
Так нас на родину вернешь, явив нам чудо.
Позволь душе моей перелететь отсюда
В леса любимые, к родным лугам зеленым,
Над синим Неманом раскинутым по склонам;
К пшенице налитой, на золото похожей,
К полям, расцвеченным серебряною рожью,
Где желтый курослеп в гречихе снежно-белой,

Где клевер покраснел, как юноша несмелый;
Все опоясано межою, лишь местами
Там груши вкраплены с поникшими листами.

Среди таких полей, на берегу потока,
В густом березняке, на горке невысокой
Шляхетский старый дом стоял в былые годы;
Скрывали тополя его от непогоды,
И стены белые за порослью лесною
Издалека еще сияли белизною,
Фундамент каменный, а домик деревянный,
И перед ригою виднелись постоянно
Две-три больших скирды, не могшие вместиться.
Округа славилась обилием пшеницы.
И видно по снопам, тяжелым и душистым,
Которые блестят, как звезды, в поле чистом,
И по числу плугов, что пар ломают рано
На тучных полосах, богатых нивах пана,
Усердно вспаханных, как в огороде грядки,
Что дом зажиточен, содержится в порядке.
Оповещают всех раскрытые ворота,
Что рады здесь гостям и примут их с охотой.

Вот шляхтич молодой на бричке пароконной,
Объехав рысью двор, к крыльцу свернул с разгона
И наземь соскочил; а лошади лениво
Травою занялись, потряхивая гривой.
Пустынно на дворе и тихо на крылечке,
А на дворе засов и колышек в колечке.
Но путник ждать не стал, пока придет прислуга,
Он снял засов — и дом приветствовал, как друга, —
Ведь не был здесь давно: он в городе далеко
Науки изучал и вот дождался срока.

Вбежал он в комнаты и поглядел на стены,
Как будто бы искал, уж нет ли перемены?
Все та же мебель здесь расставлена в порядке:
Меж этих кресел он играл, бывало, в прятки;
Однако выцвели и съежились предметы.
Висели по стенам старинные портреты.
Вот на одном из них Костюшко вдохновенный,

В чамарке краковской, сжимает меч священный,
Как будто бы на нем, у алтаря святого,
Монархов трех изгнать дает он клятву снова,
Не то погибнуть с ним. Вот на другом угрюмо
Рейтан о вольности скорбит, объятый думой:
Нож у груди, лицо героя непреклонно,
Раскрыты перед ним «*Федон*» и «*Жизнь Катона*».
Вот и Ясинский здесь, прекрасный и надменный,
И рядом Корсак с ним — товарищ неизменный;
Плечом к плечу они дерутся с москалями —
В предместье между тем уже бушует пламя.
Куранты старые приезжий видит снова,
Они по-прежнему стоят в тиши алькова.
Вот с детской радостью он за шнурок берется —
И вновь Домбровского мазурка раздается!

Стремглав несется он по светлой галерее,
Чтоб детскую свою увидеть поскорее.
Вошел и отступил, и огляделся живо:
Все было в комнате нарядно и красиво!
Но дядя — холостяк, кто ж мог здесь поселиться?
Гость знал, что тетушка давно живет в столице.
Откуда ж в комнату попало фортепьяно?
Кто ноты с книгами перемешал нежданно?
Все так небрежно здесь, но вид всего так сладок!
Руками юными наделан беспорядок.
Кто платье белое, сняв с гвоздика, повесил,
Распялив кое-как, на спинках мягких кресел?
Расставлены горшки с геранью по окошкам,
С петуньей, астрами, гвоздикой и горошком.
Приезжий поглядел в окно — и снова диво:
У края сада, где была одна крапива,
Теперь разбит цветник, посажены левкои
И выстрижен газон искусною рукою.
Сплетенный цифрами заборик; у калитки,
Как пестрая кайма, — вьюнки и маргаритки!
Должно быть, политы недавно были грядки;
Вон лейка полная стоит у чистой кадки,
Но нет садовницы, — куда ж она девалась?
Недавно здесь была, калитка колебалась,
Задетая рукой. След узкой женской ножки,

Босой и маленькой, лег на песок дорожки.
На мягком и сухом песке белее снега —
След легкий, угадать не трудно, что с разбега
Оставлен девушкой, которая, казалось,
Босыми ножками едва земли касалась.
Приезжий не сводил с пустой аллеи взгляда,
Вдыхая аромат, несущийся из сада.
Лицом прильнул к цветам, стоявшим на окошке,
А мыслями бежал по беленькой дорожке
И на следах опять глазами задержался:
Все думал, чьи они, и угадать старался.
Внезапно девушку он на плетне заметил
В одежде утренней; был нежный облик светел.
Едва прикрыта грудь оборкой вырезною,
Но плечи нежные сияют белизною.
Литвинка поутру так рядится обычно,
Но повстречаться так с мужчиной неприлично;
И девушка, хотя совсем одна стояла,
Но вырез на груди руками закрывала.
Он видел завитки ее волос коротких,
Накрученных торчком на белых папильотках.
В сияньи солнечном, подобные короне,
Светились венчиком они, как на иконе.
Лица он не видал, она искала что-то,
Глядела на поле, склонясь вполоборота.
Нашла, захлопала в ладоши восхищенно,
Как птица, сорвалась с плетня и так с разгона
Помчалась в сад она по клумбам, через грядки;
Вот по дощечке вверх взбежала без оглядки,
В раскрытое окно стремительно впорхнула,
Как месяц молодой, пред юношей мелькнула.
Схватила платьице и к зеркалу пустилась.
Увидев юношу внезапно, так смутилась,
Что платье белое из рук ее упало.
Лицо приезжего покрылось краской алой,
Как тучка ранняя, что солнце повстречала.
Глаза потупил он и к стенке прислонился,
Хотел заговорить, но только поклонился
И слова не сказал. Крик девушки был звонок,
Так дети малые порой кричат спросонок;
Взглянул с испугом он — но девушка пропала.

Ушел взволнованный, и сердце трепетало,
Опомниться не мог, не понимал, как видно,
То ль радостно ему от встречи, то ли стыдно?

А дворня между тем уже оповестила,
Что бричка новая к подъезду прикатила.
Тут распрягли коней и увели мгновенно.
Овса засыпали, не пожалели сена.
Судья не отсылал коней на корм к еврею,
Он жил по старине, согласовался с нею.
Хоть дворня юноши в дверях не повстречала,
Но то небрежности отнюдь не означало —
Все ждали Войского, пока он наряжался
И ужином к тому ж еще распоряжался.
В отсутствии Судьи хозяйничал он в доме,
Сам принимал гостей, заботясь о приеме
(Как дальний родственник, приятель закадычный).
Узнав о госте, он пошел тропой привычной
К себе, — чтоб не встречать приезжих в пудермане,
На праздничный костюм сменить его заране.
Костюм готов с утра, разложен, отутюжен,
Недаром Войский знал, что будет званый ужин!

Пан Войский юношу приветствовал сердечно,
Он обнимал его и целовал, конечно;
Беседа началась, вопросы полетели, —
Вмиг десять лет друзья пересказать хотели! —
Несвязные слова, короткие ответы,
И восклицания, и вздохи, и приветы.
Но вот, наслушавшись приезжего досыта,
Пан Войский в свой черед заговорил открыто:

«Тадеуш! (Юношу так звали в честь Костюшки,
Он родился в тот год, когда гремели пушки
И дорог был сердцам герой войны суровой.)
Тадеуш, ты как раз приехал в Соплицово
Теперь, когда у нас немало панн в усадьбе,
А дядя о твоей подумывает свадьбе!
К нам гости съехались, и выбор преотличный, —
Назначили у нас на завтра суд граничный
Для разрешения с соседом Графом спора,

И Граф в именье к нам приехать должен скоро;
Сам Подкоморий к нам с семейством прибыл тоже.
В лес пострелять пошел кой-кто из молодежи,
А старшие в полях осматривают жниво
И за беседой ждут стрелков нетерпеливо.
Пойдем туда со мной, невдалеке от бора
Ты Подкомория и дядю встретишь скоро».

Тадеуш с Войским в лес направились тропою,
Наговориться всласть не могут меж собою.
А солнце между тем уже с небес сходило,
И хоть не жаркое, оно еще светило
И разрумянилось, подобно селянину,
Что с полевых работ спешит к себе в долину.
Уже багровый диск зашел за лес зеленый,
И тихий мрак повил дубы, березы, клены.
Наполнил ветви он, вершину сплел с вершиной
И темный лес связал как будто воедино.
Лес, точно дом большой, виднелся над полями,
А солнце разожгло на темной крыше пламя,
Потом проникло вглубь, и только ветви тлели.
Блеснуло — так свеча порой блеснет сквозь щели —
Погасло. И серпы звенеть вдруг перестали,
И грабли замерли, как будто бы устали.
Все по хозяйскому исполнилось приказу:
Как день окончился — бросать работу сразу.
Судья говаривал: «Всевышний знает сроки!
Когда батрак его покинет свод высокий,
Тогда и нам пора кончать работу в поле».
В именье все велось согласно панской воле,
Которую считал пан эконом законом;
Бывало, воз еще не доверху груженным
Свозили на гумно, лишь солнце заходило, —
И ноша легкостью своей волов дивила.

В порядке стройном шло все общество из бора:
Вначале детвора под оком гувернера,
Там, с Подкомория женой, Судья почтенный,
А рядом с ними шел супруг ее степенный;
За ними — барышни; на полшага, не больше,
От них шли юноши, как то водилось в Польше.

Никто не думал здесь о соблюденье правил,
Никто мужчин и дам в порядке не расставил,
Но трудно было бы не соблюдать приличий:
Судья хранил в дому былых времен обычай,
И требовал от всех он дани уваженья
Для старости, ума, чинов и положенья.
Любил он говорить в те памятные годы:
«Порядком держатся и семьи, и народы,
С его падением приходит мир в упадок».
Кто приезжал к Судье, перенимал порядок,
Которым все кругом в имении дышало,
Хоть незнаком ему порядок был сначала.

Соплица повстречал племянника приветом,
Он руку дал ему поцеловать при этом,
Поцеловался с ним, поздравивши с прибытьем,
И хоть пришлось совсем немного говорить им,
Но чувство прорвалось невольною слезою,
Которую смахнул он на ходу рукою.

За господами вслед, как повелось в поместье,
Крестьяне и стада с полей уходят вместе.
Там овцы скучились, а дальше, за оврагом,
Коровы шествуют неторопливым шагом —
И колокольчики звенят друг подле друга.
Несутся лошади со скошенного луга;
Стада на водопой бегут, стучат копыта,
Скрипит журавль, течет струя воды в корыто.

Судья с гостями был, устал, гуляя долго,
Но пренебречь не мог он исполненьем долга.
На скотный двор пошел сам поглядеть на стадо,
Приглядывать за ним хозяйским глазом надо.
Присмотра пан Судья не доверял дворовым,
Он утверждал, что скот был оттого здоровым.

Пан Войский свечи взял и вышел в сени с Возным,
Там разговором с ним он занялся серьезным.
Расспрашивал его, зачем он спозаранка
Перенести столы велел под своды замка,
Чьи стены издали в густой листве белели.

Зачем столы туда поставил, в самом деле?
Не мог понять того пан Войский, он скривился,
Пошел спросить Судью, Судья и сам дивился,
Но было некогда менять распоряженье,
Пришлось созвать гостей, просить у них прощенья.
Тут Возный объявил Судье весьма пространно,
Что изменить пришлось распоряженье пана,
Затем что дом жилой для пира не годится,
Гостям почтенным в нем никак не разместиться;
А замок цел еще, не обвалились своды,
Лишь треснула одна стена за эти годы;
Нет рам, но ■ летный зной зато дышать свободней,
А близость погребов для челяди удобней.
Тут он мигнул Судье, видать по важной мине,
Что перенес столы он по другой причине.
Почти ■ двух тысячах шагах от Соплицова
Руины высились, как памятник былого.
То замок родовой Горешков был. В восстанье
Погибли все они; богатство, в наказанье,
Отписано в казну; всего за четверть века
Вконец разорено имение опекой.
По женской линии родным кой-что досталось
Да перепало там и кредиторам малость.
Лишь замок уцелел — средь местного шляхетства
Никто не зарился на эту часть наследства;
Но юный Граф, сосед и родственник магната,
Хотя родство у них весьма далековато,
Когда вернулся вновь из странствий заграничных,
Пленился готикой старинных стен кирпичных.
Судья по записям доказывал, однако,
Что замок — дело рук не гота, а поляка.
У Графа стал Судья оспаривать руины,
Неведомо зачем процесс затеяв длинный.
Но тяжба их в судах осталась без ответа
И поступила ■ суд губернский из повета,
В сенат, и наконец, дорогою привычной,
Вернулась вновь она в исходный суд — граничный.

А Возный дело знал и в замок звал недаром —
Хватало места всем в огромном замке старом.
Колонны круглые поддерживали своды,

Кніга дзевятая
Палон шляхты

Книга девятая
Пленение шляхты

Księga dziewiąta
Niewola szlachty

Пол камнем вымощен, как строили в те годы,
И стены чистые, без всяких украшений;
Лишь по углам рога ветвистые оленей,
Фамилии стрелков поставлены под ними,
И даты рядышком с гербами родовыми.
Не стерлись имена, хоть лет промчалось много,
Горешков «козерог» прибит был у порога.

Все общество в сенях столпилось в полном сборе.
Вот к месту главному идет пан Подкоморий,
Он самый старший здесь и возрастом ■ чином,
Шагает, кланяясь и дамам и мужчинам.
Ксендз и Судья за ним. Как водится доныне,
Вначале ксендз прочел молитву по-латыни,
Мужчины выпили, на скамьи гости сели,
Литовский холодец ■ молчанье дружном ели.

Тадеуш молод был, но на почетном месте
По праву гостя сел и с дамами был вместе.
Меж ним и дядюшкой местечко пустовало,
Казалось, что оно кого-то поджидало.
(Судья поглядывал на дверь, по всем приметам,
И сам кого-то ждал, не говоря об этом.)
Не зная отчего, Тадеуш, точно дядя,
Обеспокоен был, на то же место глядя.
И странно! Столько панн сидело тут же, рядом,
Тадеуш ни одной не удостоил взглядом.
Для королевича нашлась бы тут невеста,
А юноша глядел лишь на пустое место!
Не знал он, чье оно, — пленяет юность тайна,
И был взволнован он загадкой чрезвычайно!
Своей соседке он едва сказал два слова,
Тарелок не менял, не подливал ей снова,
Небрежен с нею был и по своим манерам
Не выказал себя столичным кавалером;
Пустое место лишь влекло и волновало —
В мечтаньях юноши оно не пустовало!
Так мысли прыгали, гоняясь друг за дружкой,
Как скачут под дождем лягушка за лягушкой.
Но образ девушки царил в душе упорно,

Как лилия царит над синевой озерной.
Пан Подкоморий сам за третьей переменой
За дочерями стал ухаживать степенно.
Налив одной вина, другой подвинул почки,
Сказав: «Приходится услуживать вам, дочки,
Хотя не молод я!» Тут юноши, ■ смущенье,
Скорей придвинули соседкам угощенье.
Меж тем насупился Соплица недовольный,
Венгерского хлебнул и разговор застольный
Затеял: «Новые порядки, грош цена им!
Мы юношей своих в столицу посылаем —
Не стану спорить я, что сыновья и внуки
Постигли лучше нас все книжные науки;
Да жаль, не учат их, как жить с людьми, со светом,
И право, старики их превосходят в этом!
Бывало, шляхтичи у панов жили годы,
И сам я в юности служил у воеводы —
У подкоморьева отца, — тут он соседу
Слегка колено сжал и продолжал беседу: —
Сказать по совести, пан, памяти блаженной,
Манерам нас учил, учтивости отменной!
Признателен ему, добра принес он много,
И за него молю до сей поры я Бога.
Хоть не отмечен был вниманьем воеводы;
И дома землю я пашу все эти годы,
В то время как среди воспитанников пана
Достигли многие и почестей, и сана,
Но обо мне никто не скажет здесь с упреком,
Чтоб я кого-нибудь обидел ненароком.
По правде говоря — искусство обхожденья
Дается нелегко и требует терпенья!
Уметь расшаркаться и руку жать с улыбкой —
Труд небольшой еще, но было бы ошибкой
То вежливостью звать: купеческая штука —
Не старопольская шляхетская наука!
Училась молодежь учтивости недаром;
Учтивым должно быть и с малым и со старым,
Учтив с женою муж, пан со своей прислугой...
Учтивость разная! Большая в том заслуга,
Чтоб досконально знать искусство обхожденья

И каждому воздать согласно положенью.
Беседа панства шла, бывало, не смолкая,
О счастье родины, судьбе родного края.
А шляхта речь вела о всех делах повета.
Давала шляхтичу понять беседа эта,
Что знает все о нем доподлинно шляхетство,
И шляхтич дорожил своею честью с детства.
Теперь не думают о том: каков ты? кто ты?
И всякий всюду вхож, о чести нет заботы!
И если не шпион, не нищ, то примут пана:
«Не пахнет золото!» — слова Веспасиана,
Он деньги брал от всех, мы всех встречаем смело —
Род, воспитание, ни до чего нет дела!
По чину-званию встречаем, как магната,
И чтим приятеля, как чтут менялы злато».

Так говоря, Судья оглядывал собранье.
Встречала речь его достойное вниманье.
Однако знал Судья, что юности наскучит
Такая проповедь, хоть многому научит.
На Подкомория он поглядел с сомненьем,
Но тот не прерывал Соплицы поощреньем,
Заслушался, как все, и, головой кивая,
Поддакивал ему, из чары отпивая.
Когда замолк Судья, кивнул ему он с жаром.
Судья венгерское разлил гостям по чарам.
«Панове! Подлинно всему венец — любезность!
Кто ею овладел, найдет в ней ту полезность,
Что, оценив других, себя понять сумеет
И те достоинства, которыми владеет.
Кто хочет взвеситься хотя б из интереса,
Другого должен он поставить мерой веса.
Любезность всех других достоинств нам дороже,
И дамы вправе ждать ее от молодежи;
Особенно ж когда богатство, древность рода
Венчают красоту, что создала природа.
Отсюда путь к любви, поэтому нередки
Союзы славные. Так рассуждали предки,
А нынче ...» Тут Судья на юношу с упреком
Взглянул и замолчал, как будто бы уроком

Хотел закончить речь, замолкши ненароком,

Но табакеркою прищелкнул Подкоморий:
«Нет, в старину порой похуже было горе —
Не знаю, мода ли другая, чем когда-то,
Умней ли юноши, но нет того разврата!
Я помню до сих пор ■ мои былые годы
Влияние на всех французской пришлой моды.
Наехали юнцы из заграниц толпою,
Нахлынули на край ногайскою ордою,
Гоненья начались на старые законы
И на обычаи, и на кунтуш суконный!
Кто мог бы не жалеть о тех молокососах,
Гнусящих в нос порой, а иногда безносых,
Читающих с утра брошюры и газеты,
Хвалящих новые законы, туалеты!
Шляхетство предалось ужасному влиянью.
Кого захочет Бог подвергнуть наказанью,
Безумие нашлет он на того вначале —
Пред вертопрахами и мудрые молчали!
Боялся их народ, как мора или сглаза,
Не знал он, что и в нем уже сидит зараза.
Ругали модников, но все по их примеру
Бросали кунтуши, обычаи и веру.
Разгул на масленой, потом иная доля:
За карнавалом вслед великий пост — неволя!

Хоть я ребенком был, но помню эти годы,
В Ошмяны прибыл к нам угодник новой моды,
Подчаший, — ездил он в кабриолете узком,
И первый на Литве в костюме был французском.
Все, как за ястребом, за ним гнались; едва ли
Его в те времена они не ревновали
К тем, у чьего крыльца появится двуколка,
Звал по-французски он свой экипаж «карьолкой»,
Там на запятках две кудрявые болонки,
На козлах — немчура, как жердь, худой и тонкий,
В чулках и башмаках, а ноги, как тычины,
Парик на голове, а сам бесстрастный, чинный,
И за спиной коса свилась в мешке из меха,

Как глянут старики — покатятся со смеха.
Крестясь, твердил народ, что вот на белом свете
Венецианский черт в немецкой мчит карете!

Каков Подчаший был, описывать не стану:
Похож на какаду, похож на обезьяну!
Все с золотым руном он сравнивал, бывало,
Парик, но колтуном его толпа прозвала!
Кому же не пришлось по вкусу подражанье
И кто предпочитал родное одеянье,
Таился и молчал, — не то повесы сдуру
Могли бы закричать, что губит он культуру.
Так крепко этот вздор проник уже в натуру!

Подчаший заявил, что он цивилизатор,
Организует нас, как истый реформатор!
Что суть французского «великого» открытья
Есть равенство людей. Не стану говорить я
О нем, известно нам из Нового Завета,
С амвона ксендз всегда провозглашал нам это,
Да только не было завету примененья.
Однако модники тогда от ослепленья
Не верили вещам, известнейшим на свете, —
Не напечатанным французами в газете.
Подчаший-демократ явился к нам маркизом.
Меняют титулы в Париже по капризам:
Раз в моде был маркиз, он сделался маркизом!
Но мода держится не долгий век в Париже,
И демократом стал Подчаший, вот поди же!
Когда же Франция пошла с Наполеоном,
Подчаший величал себя уже бароном.
Но все меняется! Когда бы жил он дольше,
То демократом бы явился снова в Польше.
Хоть мода и глупа, известно всем, однако, —
Что выдумал француз, то мило для поляка.

Что ж, молодежь теперь успела измениться,
Не платьями ее прельщает заграница,
Не ищет истины она в брошюрках низких,
Не совершенствует язык в кафе парижских.
Премудр Наполеон и не дает народу

Заняться модою тщеславию в угоду.
Успехи воинов сердца нам окрылили,
И о поляках вновь везде заговорили;
А значит, Польше быть, как в золотые годы, —
Из лавров расцветет и дерево свободы!
Жаль, время тянется в бездействии печальном,
И все нам кажется несбыточным и дальним.
Так долго ждем гостей — и вести ни единой.
Отец, — вполголоса спросил он бернардина, —
Ты из-за Немана весть получил недавно;
Какие новости из Польши нашей славной?»
«Да ровно никаких! — ксендз молвил беззаботно,
Видать, что слушал он беседу неохотно, —
Что мне политика? Я не ищу в ней славы,
А если получил известье из Варшавы, —
Дела церковные, и вам, как светским людям,
Неинтересные, касаться их не будем».

Так говоря, повел в конец стола глазами,
Где русский капитан беседовал с гостями.
У шляхтича в селе стоял он на квартире,
Был приглашен Судьей принять участье в пире.
Он смачно ел и пил, с гостями не чинился,
«Варшава» услыхав, тотчас насторожился.
«А, Подкоморий пан, вас любопытство точит!
Пан о Варшаве знать, о Бонапарте хочет!
Я не шпион отнюдь, но я по-польски знаю.
Отчизна! Чувствую, панове, понимаю!
Вы — ляхи, русский я, теперь мы не воюем,
В знак перемирия все вместе мы пируем.
Мы и с французами, бывало, выпить рады,
Пока не загремят раскаты канонады.
Как говорят у нас: кого мы бьем, тех любим;
Трясем, как грушу, их, зато и приголубим!
Скажу — война близка. Вчера был у майора
Из штаба адъютант, он говорил, что скоро
Отправимся в поход! Пойдем не то на турка,
Не то на Францию; ну, Бонапарт — фигурка!
Нам без Суворова теперь придется скверно.
Как на французов шли, то сказывали, верно,
Что Бонапарт колдун, ну, и Суворов тоже,

Вот чары с чарами в бою столкнулись. Что же?
Раз Бонапарт исчез — да где ж он? Столько споров!
А он лисою стал, да стал борзой Суворов;
Стал кошкой Бонапарт, царапался немало,
Суворов стал конем. Ага, кому попало?
Попался кот впросак! Что скажете, панове?»
Лакеи с блюдами стояли наготове —
Он к яствам приступил и смолк на полуслове.

На радость юноши раскрылась дверь широко,
Тадеуш увидал в одно мгновенье ока:
Вошла красавица. Все перед нею встали,
Так незнакомую приветствуют едва ли.
Она была стройна, а грудь манила взоры,
На платье розовом сплелись цветов узоры.
И вырез низок был согласно новой моде,
И веер был ■ руках, — хотя не по погоде,
Казалось, веер был прелестною забавой,
Он сыпал искрами налево и направо.
К лицу красавице была ее прическа
И ленты розовой атласная полоска;
Светился бриллиант меж локонами вдетый,
Как светится звезда в большом хвосту кометы.
Наряд был праздничный; кругом шептались панны,
Что слишком вычурный и для деревни странный.
Но панство туфелек ее не разглядело.
Как будто не прошла она, а пролетела.
Марионетки так стремительны и прытки,
Когда их дергают украдкою за нитки.
Приветствуя гостей, кокетливо и смело
К накрытому столу она пройти хотела.
Но как пробраться ей? Сидит в четыре ряда
На четырех скамьях шляхетство, вот досада!
Перешагнуть скамьи нужна была сноровка,
Она меж двух скамей протиснулась так ловко!
У самого стола мгновенно очутилась,
Как биллиардный шар по ряду покатилась;
Тадеуша на миг задела кружевами...
Как вдруг запуталась оборка меж скамьями.
Тут гостья, оступясь, невольно наклонилась,
Плеча Тадеуша коснувшись, извинилась

И тотчас рядом с ним тихонько в кресло села.
Но не пила вина и ничего не ела;
На юношу она поглядывала зорко,
Играла веером и кружевной оборкой,
То ленты светлые в кудрях перебирала,
То кудри черные на пальцы навивала.

Прошло ■ молчании минуты три-четыре,
Сперва беседа шла чуть слышная на пире,
Потом вполголоса мужчины обсуждали
Охоту псовую и горячиться стали.
Сперва Нотариус с Асессором схватился,
Стоял за Куцего, которым он гордился;
Вот ссора вспыхнула: Юрист твердил упорно,
Что Куцый зайца взял, он лучший пес, бесспорно!
Асессор Соколу приписывал победу,
Кичась своей борзой, назло законоведу!
Иные Куцего хвалили, но едва ли
Другие Сокола не больше восхваляли;
Те были знатоки, свидетели — другие.
Соседке говорил Судья слова такие:
«Прошу прощения, что не дождались пани,
Проголодаться мы успели в ожиданье.
К тому же я не знал: почтит ли пани ужин,
И подавать велел — шляхетству отдых нужен».
Вот к Подкоморию Соплица обратился
И о политике с ним в разговор пустился.

Меж тем как занялось шляхетство разговором,
Тадеуш с жадностью впился в соседку взором.
И радовался он, что изо всех соседок
Свою избранницу он встретил напоследок.
Тадеуш покраснел, забилось сердце сладко,
Не подвела его счастливая догадка!
Дождался наконец! Ведь с ним сидела панна,
С которой в сумерках он встретился нежданно.
Казалось, что была повыше панна эта,
Не изменилась ли она от туалета?
И золото кудрей запомнил он как будто,
А эти — черные и завитые круто.
Наверное, они и не были другими —

От солнечных лучей казались золотыми.
Лица не разглядел, она исчезла живо,
Но догадался он, что девушка красива,
Что губы красные, как вишенки на ветке,
Что темные глаза; и у его соседки
Такие же глаза, уста. Одно, пожалуй,
Что в возрасте могла быть разница немалой:
Казалась юной та, а рядом с ним сидела
Особа, красотой пленяющая зрелой.
Но дела нет ему до возраста красотки,
Для молодого все красотки — одногодки,
И женщина юна для юных постоянно,
Как для невинного — всегда невинна панна.

Хотя Тадеушу шел год уже двадцатый,
Жил с детства в Вильне он, и город был богатый,
Но рос он у ксендза, воспитывался строго,
В суровых правилах, и видел он немного.
Вернулся в край родной с невинною душою
И с чистым сердцем он, но с жадностью большою
К веселью, к радостям. Был ■ ожиданье сладком
Любви; рассчитывал натешиться порядком
Свободой новою, под дядюшкиным кровом;
Знал, что хорош собой, был юношей здоровым,
В наследство от родных он получил здоровье.
Соплицею он был, Соплицы все по крови
Здоровяки, к тому ж хорошие солдаты,
В науках, может быть, немного слабоваты.

Гордиться юношей могли бы смело предки:
Хороший был ездок и пешеход был редкий.
К наукам, правда, он не чувствовал влеченья,
Хоть денег не жалел Судья на обученье;
Любил охотиться и фехтовал отменно:
Ведь для карьеры он готовился военной,
Так завещал отец в своей последней воле, —
И юноша был рад, скучал он в душной школе.
Но вызвал дядюшка к себе его в поместье —
Писал, что, мол, пора подумать о невесте,
К хозяйству приступить, а там сыграть и свадьбу;
Деревню обещал, а после — всю усадьбу.

Черты Тадеуша не скрылись от соседки,
Недаром взгляд ее был пристальный и меткий!
Она заметила, что юноша был строен,
Высок, широкоплеч, внимания достоин.
Взглянул он на нее и покраснел мгновенно,
Едва лишь встретился с улыбкой откровенной.
Вот он оправился от первого смущенья,
Сам глянул ей в глаза; не скрывши восхищенья,
Глядела и она. Глаза при этой встрече
Нежданно вспыхнули, как восковые свечи.

Тут по-французски с ним она заговорила;
О школе, городе любезно расспросила,
О новом авторе выспрашивала мненье,
Хотела обо всем узнать его сужденье;
О живописи с ним заговорила смело,
О танцах, музыке, — все знала, все умела!
Вот стала разбирать гравюры и пейзажи,
От мудрости такой остолбенел он даже!
Боялся, что она смеется над невеждой,
Как на экзамене дрожал, хотя с надеждой:
Учитель, правда, был красивый и нестрогий;
Соседка поняла предмет его тревоги
И завела она беседу с ним попроще:
Об их житье-бытье, о поле, доме, роще.
Учила юношу, как не скучать в именье,
Как отыскать себе получше развлеченье.
Тадеуш отвечал смелее; в разговоре
Сошлись и поняли они друг друга вскоре;
Уже она над ним подшучивала мило:
Три хлебных шарика на выбор предложила;
Он ближний шарик взял, лежавший за стаканом;
То не понравилось сидевшим рядом паннам.
Смеялась женщина, не объяснив секрета,
Кого касается счастливая примета.

В другом конце стола шло время в жарком споре:
Сторонников обрел немало Сокол вскоре,
Бранили Куцего, на спорщиков насели
И за столом уже последних блюд не ели;
Все пили, с места встав и ссорясь меж собою:

Юрист, как на току глухарь, без перебоя
Все толковал свое, упрямцев атакуя,
Жестикулировал, безудержно токуя.
(Ведь адвокатом был когда-то пан Болеста
И обойтись не мог без красочного жеста.)
Вот руки он согнул, к бокам прижавши локти,
И пальцы вытянул, их удлиняли ногти,
Он представлял борзых и, не моргнувши глазом,
Как закричит: «Ату! Борзых пустили разом!
Псы вместе сорвались, столь необыкновенно,
Как будто два курка, нажатые мгновенно!
Ату! А заяц — шмыг! и в поле — мах рывками!
А псы за ним!» Юрист все пояснял руками,
И пальцы своре псов искусно подражали.
«Борзые — хоп! — за ним, от леса отбежали.
Тут Сокол вырвался, — пес ловкий, но горячий,
Я знал, что Соколу не справиться с задачей!
Косой был не простак, он разгадал уловки,
И по полю летел, видать, зайчина ловкий!
Но лишь почувствовал он свору за собою,
Направо кувырком, и псы за ним гурьбою,
А он налево скок! И ■ чаще очутился,
Налево псы за ним, мой Куцый изловчился
И — цап!» Юрист вскричал, а пальцы пробежали
Всю ширину стола и до конца достали.
«Цап!» — закричал Юрист над парочкой так рьяно,
Как будто бы хватил их обухом нежданно.
Обоих поразил удар нежданный метко,
И от Тадеуша отпрянула соседка, —
Так липы старые сплетаются ветвями,
Но ветер ветви рвет; разъединились сами
И руки под столом, успевшие сродниться.
Румянцем вспыхнули взволнованные лица.

Тадеуш поспешил смущенье скрыть словами,
Сказав Юристу так: «И я согласен с вами,
Ваш Куцый — славный пес, ну а хорош ли в деле?» —
«Еще бы не хорош! Да вы меня задели!
Он в деле лучше всех!» — «Борзая без порока!»
Тадеуш оценил ее весьма высоко,
И даже превознес над всем собачьим родом,

Жалея, что видал ее лишь мимоходом.

Асессор, выронив бокал, нагнулся низко,
На юношу взглянул он взором василиска,
Асессор ростом мал и с виду был невзрачен,
Но устрашал друзей, когда был зол и мрачен,
На сеймиках, балах все перед ним дрожало,
Как будто не язык был у него, а жало;
Шутил ехидно он, но так умно и кстати,
Что шутки острые годились для печати.
Он сам богатым был и получил наследство,
Но промотать успел свои большие средства
В ту пору, как еще вращался в высшем свете.
Теперь служил, — хотел он вес иметь в повете.
Охоту обожал, не знал иной забавы:
Напоминал ему заветный рог облавы
Те давние года, когда он был богатым,
Десятки егерей держал, подстать магнатам...
Осталось две борзых. Одну из них позорят
И с ним, со знатоком, еще к тому же спорят!
Известно было всем, что он за Телименой
Ухаживал, томясь надеждой сокровенной;
Однако вовремя сознав свою ошибку,
Закинул удочку он на другую рыбку.
Теперь заговорил с улыбкой безобидной,
А между тем была улыбка преехидной!
«Немало в Вильне школ, однако же нескладно
Там учат о борзых и путают изрядно:
В Варшавском княжестве, и верно в целом свете,
Твердят пословицу, известную в повете:
«Борзая без хвоста, как шляхтич без усадьбы».
Бесхвостие — порок. И мне хотелось знать бы,
За что его теперь достоинством зовете?
Хочу я выслушать сужденье панской тети!
Хотя она гостит недавно ■ Соплицове,
В столице век жила и ей охота внове,
Но лучше молодых в ней знает толк, наука
Приходит с возрастом, я сам тому порукой!»

Был юноша сражен, как громовым ударом,
Смутился, замолчал и только в гневе яром

На остряка глядел со злобою во взоре.
На счастье, тут чихнул два раза Подкоморий.
Все крикнули: «Виват!» Ответил он поклоном
И, табакерку взяв, раскрыл ее со звоном.
Была алмазами усыпана оправа
С изображением монарха Станислава.
Тот королевский дар берег отец покойный,
И пользовался им по праву сын достойный.
Вот звоном подал знак, что просит он вниманья,
Все смолкли, и никто не нарушал молчанья.
«Панове, — он сказал, — не место здесь раздорам,
Луга, поля и лес — вот наш единый форум!
Я дома не берусь решать дела такие,
На завтра отложу, пусть отдохнут борзые.
Сегодня выступать истцам я не позволю.
Перенеси процесс на завтра, Возный, в поле;
К тому же завтра Граф прибудет с егерями,
И мой сосед Судья поедет вместе с нами,
И пани с паннами, и пани Телимена,
Охоту славную устроим несомненно!
Поможет Войский нам и делом и советом».
Попотчевал его он табаком при этом.

Старик не тешился беседою живою,
Сидел, нахмуренный, с поникшей головою.
Еще не высказал он своего сужденья,
Хоть спрашивал уже кой-кто его решенья.
Понюшку молча взял и, словно вспоминая,
Не нюхал, а сидел, табак переминая.
Понюхал и чихнул, а чох отдался эхом.
Качая головой, сказал он с горьким смехом:
«Мне уши старые те споры истерзали.
Ну что б великие охотники сказали,
Когда б услышали подобный спор горячий,
Предмет которого — ничтожный хвост собачий!
Ах, что б сказал Рейтан? От этакого спора
В могилу бы он лег, чтобы не слышать вздора.
Что Неселовский бы ответствовал на это,
Владелец лучших свор и первый пан повета?
Есть двести егерей в его именье панском
И сто возов сетей при замке ворончанском!

Он, как монах, живет, не ездит на охоту,
Так много лет прошло, что сбился я со счету!
Бялопетровичу, и то он шлет отказы.
Охота для него — не детские проказы!
Я спрашиваю вас, пристало ль воеводе
За зайцами гонять по вашей новой моде?
На языке стрелков, в кругу их молодецком,
Кабан, медведь и волк звались зверьем шляхетским,
А звери без клыков и без рогов к тому же —
Добыча платных слуг и челяди похуже,
Шляхетство в руки бы двустволку ту не взяло,
В которой дробь хотя б однажды побывала.
Держали мы борзых: когда поедем с лова,
Выскакивал русак — вот травля и готова!
Спускали мы собак, и, припустив лошадок,
Скакали малыши — таков уже порядок.
Смешила стариков сыновняя потеха.
Когда я слышал вас, мне было не до смеха!
Пускай вельможный пан остаться мне позволит
И от поездки с ним на этот раз уволит,
На травле заячьей ноги моей не будет!
Я знаю, пан простит, по совести рассудит:
Зовусь Гречехой я: от царствованья Леха
На зайца ни один не хаживал Гречеха!»

Затейливая речь покрылась смехом вскоре,
Встает из-за стола достойный Подкоморий.
Он самый старший здесь и возрастом и чином,
Шагает, кланяясь и дамам и мужчинам.
Ксендз и Судья за ним; супругу Подкоморья
Повел хозяин сам с почтением во взоре.
Соседку — юноша, но был он не ■ ударе,
А с дочкой Войского Нотариус шел в паре.

Тадеуш молодежь вел в ригу; злясь на что-то,
На что? И сам себе не отдавал отчета.
Беседа за столом Тадеуша смущала,
Он вновь и вновь ее перебирал сначала,
И слово «тетушка» жужжало прямо в ухо,
Как будто бы жужжит назойливая муха.
Хотел он Возного порасспросить о пани,

Но, не поймав его, остался при желанье.
Гречеху он искал, но тот ушел с гостями,
Заняться должен был домашними делами:
Ночлег готовили в дому для именитых,
Старик раздумывал, как лучше разместит их.
Устроить юношей Тадеуш был обязан,
На сеновале им ночлег Судьей указан.

Настала тишина, в монастыре как будто,
За колоколом вслед — безмолвия минута.
Лишь окрик сторожа ночную мглу тревожит,
Да все еще Судья забыться сном не может;
Хозяин-хлебосол обдумывал забавы
В дому и на поле, в окрестностях дубравы.
Распоряжения давал он эконому,
Конюшим, егерям, принадлежавшим к дому.
Вот просмотрел счета, в них должно разобраться,
И Возному сказал, что хочет раздеваться.
Тут Возный развязал парчовый слуцкий пояс,
Витая бахрома на нем висела сдвоясь,
Золототканый шелк, бесценный по работе,
Он чернью серебра покрыт на обороте.
На обе стороны тот пояс надевали:
На праздник — золотой и черный — в дни печали.
Один лишь Возный мог сложить его в порядке.
Он говорил судье, разглаживая складки:

«Ведь в замке трапеза была ничем не хуже,
И в выигрыше пан останется к тому же!
С сегодняшнего дня владеть мы замком вправе,
Понеже есть статья, известная в уставе,
Которая теперь нас вводит во владенье,
Противной стороне отрезав отступленье!
Кто в замке принимал, тот подтвердил тем самым,
Что он хозяин в нем. Ответчикам упрямым
Придется отступить. Свидетельство их будет
Во вред самим себе. Вам замок суд присудит!»

Уже уснул Судья, а Возный вышел в сени,
Уселся, положив тетрадку на колени,
Которую носил, как требник, неизменно

И дома и в пути читал обыкновенно.
Реестр судебных дел хранил бедняга свято:
В нем были списки лиц, судившихся когда-то,
Которых Возный сам провозглашал бывало,
А об иных слыхал, таких имен немало,
Обычный список лиц для глаз непосвященных,
А Возный в нем читал о годах отдаленных.
Все тяжбы старые: Огинского с Визгирдом,
Монахов с Рымшею, а Рымши с Высогирдом,
Потом Мицкевича с Малевским, а с Петковским
Юраги и еще Гедройца с Рудултовским...
Да всех не перечесть, фамилий вереница,
А в довершение — Горешко и Соплица.
Дела минувших дней из списка выплывали,
Истцы, свидетели пред ним опять вставали.
Он видел сам себя в кунтуше ярко-алом,
Жупан белехонек, стоит пред трибуналом,
И саблею своей с достоинством бряцает,
И по столу стучит : «Спокойно!» — восклицает.
Мелькают перед ним уставы трибунала...
Последний Возный спит, смежив глаза устало.

Так проводили жизнь в то памятное лето
В повете на Литве, когда почти полсвета
Слезами изошло. Бог войн, вооруженный
Литыми пушками, полками окруженный,
Орлов серебряных запрягши в колесницу,
А с ними золотых, простер до Альп десницу:
Маренго, Аустерлиц, Египет, пирамиды,
Он с гвардией прошел, она видала виды!
Разя, как молния, он вел войска к победам,
И слава бранная за ним стремилась следом,
Взносила имена: у берегов литовских
Отбилась, наконец, от грозных войск московских!
Они стеною путь в Литву закрыли сразу,
Чтоб вести не могли переносить заразу!

Но вести падали в Литву, как будто с неба.
Нередко инвалид, просивший корку хлеба
Христовым именем, придя за подаяньем,
Оглядывался вдруг с тревогой и вниманьем;

Кніга дзевятая

Сігнал да бітвы

Книга девятая

Сигнал к битве

Księga dziewiąta

Sygnał do bitwy

И если не видал нигде мундиров красных,
Еврея, москаля, других людей опасных,
То признавался вдруг, что он пришел из Польши,
Отчизны защищать уже не в силах больше,
Вернулся умереть! Как все тогда рыдали!
Как все наперебой страдальца обнимали!
Садился он за стол и, окруженный лаской,
Вел речи о боях, казавшиеся сказкой:
Как из Италии спешит домой Домбровский —
О Польше помнит он и о земле Литовской!
Собрал он земляков уже в Ломбардском поле;
Князевич между тем взошел на Капитолий,
Приказы отдает; к ногам Наполеона
Отбитые в боях он положил знамена,
Как Яблоновский наш на острове далеком,
Где сахарный тростник исходит сладким соком,
На негров ринулся с дунайским легионом,
А сам о родине грустит в раю зеленом.

Шли вести по домам, и парню молодому
Случалось пропадать негаданно из дому.
Лесами темными он потаенно крался
И от солдатских пуль он в Немане скрывался.
Ныряя, в Польшу плыл, а чуть на берег вышел:
«Приветствуем тебя!» — слова родные слышал.
И прежде чем уйти, кричал он в назиданье
С пригорка москалям: «До скорого свиданья!»
Так пробрались уже Горецкий, Обухович
И Межеевские, Рожицкий и Янович,
Пац, Бернатовичи, Брохоцкий с Гедимином,
Петровские и Купсть — все шли путем единым!
Бросали край родной и семьи забывали,
В отместку москали добро конфисковали.

Из Польши квестарь вдруг являлся — и поди же! —
Едва он узнавал своих хозяев ближе,
Как им показывал газету потаенно,
А в ней — число солдат, названье легиона,
Фамилии вождей, бои на поле чести,
И весть о славе шла порой со смертью вместе!

Так через много лет родные узнавали
Судьбу сыновнюю и траур надевали.
По ком был траур тот — родители молчали,
Но шляхтичи судить могли по их печали.
Так радость панская иль траур для повета
Являлись в те года единственной газетой!

Таким же квестарем был Робак, по приметам,
Наедине с Судьей беседовал, при этом
Известья новые кружили по застянку.
Никто бы не сказал, взглянувши на осанку
Монаха, что привык он хаживать ■ сутане,
В монастыре служил, а не на поле брани.
Над правым ухом шрам прямою был уликой
Того, что нанесен он саблей или пикой,
Другой рубец на лбу. Указывали знаки
Отнюдь не на посты — на битвы и атаки.
Монах проникнут был насквозь военным духом.
Имел он грозный вид, не только шрам над ухом.

Когда во храме он с поднятыми руками
Народу говорил у алтаря: «Бог с вами!»,
То делал поворот так четко и так браво,
Как будто выполнял «равнение направо!»
Провозглашал «аминь» подчас таким он тоном,
Каким командуют пред целым эскадроном.
И примечали все за мессой поневоле,
Что был в политике осведомлен он боле,
Чем в житиях святых. Пускаясь в путь-дорогу
За сбором, в городе имел он дел помногу:
То письма получал — и ни за что на свете
При посторонних он не вскроет письма эти, —
То посылал гонцов — куда? Их путь неведом! —
То ночью уходил сам за гонцами следом,
Усадьбы посещал, со шляхтою шептался,
По селам, деревням нередко он шатался,
В корчмах беседовал подчас с простым народом,
О Польше говорил все больше мимоходом.
Видать, что новости привез он издалека,
Пришел будить Судью, который спал глубоко.

КНИГА ВТОРАЯ • ЗАМОК

Содержание: Охота с борзыми на косого. Гость в замке. Последний из дворовых Горешки рассказывает историю последнего Горешки. В саду. Девушка на огуречной грядке. Завтрак. Случай с пани Телименой в Петербурге. Новая вспышка спора о Куцем и Соколе. Вмешательство Робака. Речь Войского. Заклад. По грибы!

Как не запомнить лет, когда в полях весною
Ты юношей бродил, с двустволкой за спиною;
Препятствий никаких в дороге не встречалось,
Чужая от своей межа не отличалась!
Охотник на Литве — корабль в открытом море,
Куда глаза глядят, несется на просторе!
То смотрит в небеса, подобно астрономам,
Погоду узнает по признакам знакомым,
То землю слушает: с другими молчалива,
С ним разговорчива зато она на диво;

Чу! Дернул коростель, искать его напрасно, —
Как щука в Немане, он в зелени атласной.
Там колокольчиком весенним льются песни,
А жаворонка нет, он скрылся в поднебесье.
Тут воробьев вспугнул орлиный клекот грозный,
Пугает так царей комета в выси звездной.
Вон ястреб в синеве повис настороженный,
Дрожа, как мотылек, булавкою пронзенный;
Едва завидит он добычу острым взором,
Как тотчас с высоты метнется метеором.

Когда же, господи, закончатся скитанья
И мы на родину вернемся из изгнанья,
Ударим конницей на зайца и лисицу
И дружно выступим пехотою на птицу,
Домашние счета заменят нам газеты,
А косы и серпы — клинки и пистолеты?!

Вот солнце поднялось, лучи прокрались снова
Сквозь щели узкие на ригу Соплицова
И на душистое рассыпанное сено,
Где летом молодежь спала обыкновенно;

Полоски золота, в глухую темь проема,
Как ленты из косы, струились невесомо.
Светило раздразнить лучами спящих хочет,
Как девушка цветком любимого щекочет.
Чирикать воробьи пустились на рассвете,
Загоготал гусак, за ним другой и третий,
Вот утка крякнула, наскучивши молчаньем,
Скотина ей в ответ отозвалась мычаньем.

Все поднялись уже, лежит один Тадеуш,
Он после ужина взволнован был, и где уж
Сомкнуть глаза ему! И петухи пропели,
А он все вертится бессонный на постели,
И в сене, как в волнах, под утро утонул он,
Спал до тех пор, пока в глаза ему не дунул
Холодный ветерок. Он глянул, беспокоясь,
То бернардин вошел, в руке сжимая пояс.
«*Surge, puer!*» — сказал и тотчас для острастки
Он поясом взмахнул с угрозой, полной ласки.

А во дворе уже охотники толпятся,
Выводят лошадей, галдят и суетятся,
Повозки катятся, все делается споро,
Вот грянула труба и выпущена свора.
Завидев лошадей, псарей и доезжачих,
Борзые прыгают на радостях собачьих,
Визжат и мечутся, — что делается с псами!
Бегут и головы суют в ошейник сами!
Должна удачной быть, по признакам, охота.
Дал Подкоморий знак скорей открыть ворота.

Один вслед за другим, все едут тихо, чинно,
И растянулся ряд в дороге цепью длинной:
Асессор посреди, с Нотариусом рядом,
Грозят по временам друг другу мрачным взглядом,
На поединок свой они, как люди чести,
В беседе дружеской неспешно едут вместе.
Асессор Сокола ведет благопристойно,
И держит Куцего Нотариус спокойно.
Коляски позади, а сбоку кавалькадой

Гарцует молодежь — покрасоваться рада.

Ксендз Робак по двору похаживал без спешки,
Творил молитвы он, но не сдержал усмешки
При виде юноши, еще раз оглянулся
И поманил его. Тадеуш встрепенулся,
Ксендз пальцем погрозил Тадеушу сурово,
Но на вопрос его не отвечал ни слова.
Как ни выспрашивал Тадеуш бернардина,
Тот оставался нем и с набожною миной
Надвинул капюшон, окончивши молиться.
Пришлось Тадеушу в сомненье удалиться.

Меж тем охотники борзых попридержали,
На месте замерли, покрепче сворки сжали,
И каждый призывал к молчанию другого,
Уставясь на Судью; приметил тот косого,
На камень поднялся — и прочим с возвышенья
Он знаками давал свои распоряженья.
Все поняли его, — как вкопанные стали,
И все Асессора с Нотариусом ждали.
Тадеуш обогнал соперников и разом
К Соплице подскакал, ища косого глазом,
Но серого никак не сыщешь в сером поле,
Среди камней русак укроется тем боле.
На зайца указал Тадеушу Соплица,
Русак к земле приник, боясь пошевелиться,
Как зачарованный, предчувствием терзаем,
Глазами красными глядел русак в глаза им.
От ужаса застыл с остекленелым взглядом,
Казался мертвым он, как мертвый камень рядом.
Пыль по полю летит, клубится тучей рыжей,
То Куцый с Соколом, они все ближе, ближе...
Но тут Нотариус с Асессором вступили
И с криками «ату!» исчезли в гуще пыли.
Пока погоня шла, недалеко от лога
Вдруг показался Граф, он опоздал немного.
Неаккуратностью прославился в округе,
Хоть были у него «во всем виновны слуги».
Проспал он и теперь. К охотникам, веселый,
Он рысью поскакал, пустив по ветру полы,

В английском сюртуке изысканного кроя.
И слуги на конях за ним трусят рысцою;
Белеют их штаны, и на грибы похожи
Шапчонки черные, черны ботфорты тоже.
Граф наряжал их так согласно новой моде,
И звал жокеями в домашнем обиходе.

Влетели всадники стремглав на луг зеленый,
Увидел замок Граф и замер изумленный.
Не верил сам себе, что тот же замок это,
Так изменился он от утреннего света.
На замок Граф глядел, не отрывая взгляда.
Рассыпались лучи по контурам фасада,
Во мглистом воздухе казалась башня выше,
Блестела золотом под солнцем жесть на крыше.
От солнечных лучей, струящихся потоком,
Играла радуга в разбитых стеклах окон.
Руины белые под пеленой тумана
Казались новыми, без трещин, без изъяна.
Далекой травли гул спокойный луг встревожил,
Он стены пробудил, и замок снова ожил.
Казалось, замок был отстроен, обитаем,
Шумели люди в нем и вторили рога им.

Все Графу нравилось, что было необычно,
Необычайное казалось романтично.
Граф величал себя романтиком; пожалуй,
И в самом деле был чудак он или шалый:
На травле мог отстать и ввысь глядеть тоскливо,
Как смотрит кот на птиц, кружащихся над сливой.
Без пса и без ружья, как беглый рекрут в чаще,
Блуждал нередко он, и над струей журчащей
Склонивши голову, сидел один часами,
Как цапля жадная, рыбешек ел глазами.
Привычки странные ему стяжали славу
Чудаковатого, однако же по праву
Он уважаем был людьми: за древность рода,
За то, что был богат, не обижал народа,
Со шляхтой был учтив.

Тут Граф коню дал шпоры,

Помчался к замку он, на все решенья скорый.
Вздыхая, вынул он бумагу из кармана
И принялся чертить на ней наброски рьяно.
Вот поднял голову, окинул поле оком,
Другого знатока он увидал под боком —
На замок тот глядел и взгляд его был долог,
Казалось, камни счесть задумал археолог.
Граф, опознав его, окликнул, но Гервазий
Не сразу услыхал, в таком он был экстазе.
Последний из людей Горешки, он когда-то
Нес службу верную у старого магната.
Старик уже седой, но все еще здоровый,
Лицо угрюмое, в морщинах после боя,
В котором пан погиб, рассорился с гульбою
И много лет уже не посещал гулянок,
И не видал его смеющимся застянок,
И не слыхал никто его веселых шуток
И смеха звонкого, забавных прибауток.
В ливрею панскую рядился он доселе.
Но галуны на ней поблекли — пожелтели,
А некогда они казались золотыми;
Расшитые гербы пестрели рядом с ними;
Шелками вышиты Горешков козероги,
И Козерогом зван был шляхтич длинноногий.
«Мопанку» звал он всех, и вот за ту привычку
«Мопанку» назван был, носил и третью кличку:
За лысину в рубцах, отведавшую стали,
Прослыл рубакою, герба ж не вспоминали.
Он Ключником себя именовал недаром,
Служил он ключником у пана в замке старом.
Ключи за поясом носил он и доныне,
На шелковой тесьме с узлом посередине.
Хоть замок без замков и отперты ворота,
Нашел он где-то дверь, с великою охотой
Ее исправил сам, приладил без помехи
И, отпирая дверь, не знал другой утехи.
Здесь, в комнате пустой, он жил под тихим кровом,
Хотя у Графа жить он мог на всем готовом.
Но шляхтич дня прожить не мог вдали развалин,
Хирел в разлуке он и был всегда печален.

Вот шапку с головы сорвал Гервазий в спешке,
Склонился низко он пред родичем Горешки —
И лысина его, иссеченная сталью,
Светилась далеко. Старик вздохнул с печалью,
Погладил лысину и вновь склонился низко,
С волненьем говоря: «Мопанку, мой паниско!
Прости, вельможный пан, мне смелость обращенья,
Привычка такова, в том нет неуваженья!
«Мопанку» говорить привыкли все Горешки,
И я так говорю, поверь, не для насмешки!
Мопанку, правда ли, что вздумал ты скупиться,
Не тратиться на суд и уступить Соплице?
Не верю я, хотя прошла молва плохая».
На замок он глядел и говорил, вздыхая:

«Что ж сомневаться тут? Не велика потеря!
А скука велика! Жаль, шляхтич тот тетеря,
Все упирается, извелся я от скуки,
И я не выдержу, сложу сегодня руки,
Приму условия, какие суд предложит».
«Как? Мир с Соплицами? Да быть того не может!
Мир и Соплицы... Что?» — тут шляхтич так скривился,
Как будто собственным словам своим дивился.
«Соплице уступить? Нет, это не годится!
В гнездо Горешково не залетит Соплица!
Пусть соизволит пан сойти с коня, со мною
Пусть замок посетит, гнездо свое родное.
Пускай не спорит пан, теперь шутить не время.
Слезайте же с коня!» — и придержал он стремя.

Добравшись до сеней, рассказывал пространно
Гервазий, что в былом здесь сиживали паны
Со всем двором своим за дружеской беседой,
Здесь после сытного, веселого обеда
Они крестьян своих судили и мирили,
Порой гостям своим рассказывали были,
Порою слушали, а молодежь, бывало,
Скакала по двору верхом и фехтовала.

Гервазий речь повел в сенях уже с порога:

«Пол камнем вымощен. Камней здесь очень много,
Но больше было здесь распито бочек винных,
На сеймах, сеймиках, на панских именинах!
Тащили шляхтичи бочонки из подвала
На поясах своих, как в старину бывало.
На хорах музыка играла неустанно,
Гром трубный заглушал мелодию органа,
Как в судный день, когда шли здравицы. Виваты
Сопровождали их под медные раскаты.
Сперва за короля звучали тосты эти,
Потом за примаса, за королеву третий,
Четвертый — шляхте всей, простой и именитой,
А пятый — здравие всей Речи Посполитой.
«За братскую любовь!» — и чаши замелькают,
Виваты дружные всю ночь не умолкают;
Немало ждет карет и бричек пароконных,
Чтоб отвезти домой гостей всех приглашенных».

В парадных комнатах, в молчанье погруженный,
Гервазий взглядывал на своды и колонны.
Он видел лет былых удачи и невзгоды.
Как будто говоря: «Прошли, промчались годы»,
То головой качал, а то махал рукою
И в мыслях горестных не находил покоя.
Все дальше шли они, уже — в зеркальном зале,
Где рамы без зеркал у голых стен стояли,
А окна голые без стекол; на ворота
Глядел крутой балкон, Гервазий с неохотой
Взглянул и голову склонил, тоскою полон,
Руками лоб закрыл, когда же их отвел он,
То скорбный лик являл отчаянье такое,
Что Граф растрогался и дружеской рукою
Сжал руку старика, хотя причин печали
Совсем не понимал. Тут оба помолчали.
Вдруг шляхтич произнес с подъятою десницей:
«Нет примирения Горешке и Соплице!
В тебе Горешков кровь, ты кровный родич пана
По матери своей, по внучке кастеляна!
А дед твой, кастелян, был человек известный
И дядя Стольника. Род именитый, честный.
Узнай историю сородичей почтенных,

Что разыгралась здесь, вот в этих самых стенах.

Покойный Стольник был в повете первым паном,
Гордился он своим сокровищем желанным:
Дочь у него была, прекрасная собою,
И не было у ней от женихов отбоя.
Незнатен Яцек был, но в памятные годы
Был славным удальцом и кличку Воеводы
Недаром он носил, ей было основанье:
Глава трехсот Соплиц, имел на всех влиянье,
Распоряжался он в повете голосами,
Хоть беден был, владел огромными усами
Да саблею. Надел — клочок земли ничтожный,
Но приглашал его мой пан ясновельможный
И угощал не раз пред сеймиками знатно, —
Сторонникам его он этим льстил, понятно.
Соплица обнаглел, обласканный приемом,
И породниться он затеял с панским домом:
Горешке зятем стать. К нам зачастил без зова
И обжился у нас. Казалось, все готово,
Посватается он. Похлебкой чечевичной
Однажды встречен был и не пришел вторично!
А панне, слух прошел, был по сердцу Соплица,
Но не обмолвилась пред Стольником девица.

То были времена Костюшки; в эти годы
Пан шляхту собирал, поборником свободы
Горячим был и сам стоял за Третье мая.
На нас напали вдруг. Стояла ночь глухая...
Едва лишь удалось нам запереть ворота,
Из пушки выпалить. Солдаты шли без счета,
А мы — пан Стольник, я, да удалые парни —
Четыре гайдука, да пьяные в поварне,
И пани с пробощем, — он был мужчиной дюжим, —
Все к окнам кинулись немедленно, с оружьем.
На приступ москали посыпали, как тати,
Из ружей десяти мы встретили их: «Нате!»
Темь, не видать ни зги, но гайдуки стреляли
Из окон, я и пан с балкона подбавляли.
Все как по маслу шло, хоть были мы в тревоге.
Немало ружей здесь лежало на пороге,

Пальнем из одного, враз подают другое:
Ксендз-пробощ заряжал, не ведая покоя,
И пани с панною, и девушки другие.
Хоть мало было нас, зато стрелки лихие!
Солдаты градом пуль нас осыпали дружно,
Стреляли редко мы, но целили, как нужно.
Три раза у дверей сшибались мы с врагами,
Но трое каждый раз летели вверх ногами!
Ушли они в амбар, а во дворе светлело,
Развеселился пан: пойдет скорее дело!
Враг только голову из-за стены покажет,
Пан тотчас выстрелит, конечно, не промажет!
В траву покатится солдатская каскетка.
За ум взялись враги, высовывались редко!
Когда же недруга сомненье одолело,
На вылазку идти решился Стольник смело;
Распоряжения дал слугам, оглянулся
И, закричав: «За мной!», внезапно пошатнулся.
Я выстрел услыхал, в груди дыханье сперло,
Пан говорить хотел — кровь хлынула из горла.
Попала пуля в грудь. Взглянувши на ворота,
Успел он указать мне пальцем на кого-то.
Соплица! Замер я, от злобы холодея,
По росту, по усам я угадал злодея!
Он Стольника убил. Ружье еще дымилось,
Не опустил его еще он, ваша милость.
Тут я прицелился, стоял он недвижимо,
Два раза выстрелил — и оба раза мимо:
На мушку взять его отчаянье мешало!
На пана глянул я — его уже не стало!»

Гервазий зарыдал, лишь вспомнил о потере,
И дальше продолжал: «Враги ломились в двери,
Сознание мое от горя помутилось,
И я не понимал, что вкруг меня творилось.
Но, к счастью, подоспел на помощь Парфянович,
Привел Мицкевичей лихих из Горбатович,
Бойцы как на подбор! И как один все двести —
Противники Соплиц, мечтавшие о мести!

Так славный пан погиб, благочестивый, бравый,

В роду которого и кресла, и булавы!
Он хлопам был отец, брат шляхте. К сожаленью,
Он сына не имел отмстить за преступленье.
Я был его слугой и обмакнул я в рану
Кровавую свой меч. Известен «Ножик» пану.
Прошла молва о нем, он потрудился честно,
На сеймах, сеймиках, в округе — всем известно!
Соплицам отомстить поклялся я сторицей,
Пока на их костях мой меч не зазубрится!
Двоих убил в бою, двоих же в драке рьяной,
А третьего спалил в избушке деревянной.
Он спекся, как пескарь, когда на Кореличи
Напали с Рымшей мы. Соплицам без различий
Всем уши я кромсал. Один лишь в целом свете
Соплица уцелел, до сей поры в повете:
Брат Яцека родной, брат подлого злодея
Живет и здравствует, спокойно богатея!
Вкруг замка Стольника шумит его пшеница,
И в должности судьи панует пан Соплица!
Уступишь замок ты, чтобы Соплица мерзкий
Кровь пана моего топтал ногою дерзкой!
Пока Гервазий жив и палец хоть единый
Он может положить на «Ножик перочинный»,
Висящий у него над стариковским ложем,
До той поры Судье мы уступить не можем!»

Граф руки распростер и так воскликнул с жаром:
«Мне по сердцу пришлись развалины недаром,
Хоть я не знал тогда, что в этих самых стенах
Так много было драм и повестей бесценных!
На замок родовой свои права докажем,
Дворецким будешь ты — фамильной чести стражем.
Все струны чувств моих преданием задеты,
Жаль, не ночной порой поведал повесть мне ты!
Закутавшись плащом, я сел бы на руинах,
А ты бы речь повел об ужасах старинных.
Как жаль, что ты лишен рассказчика призванья,
Читал я много раз подобные преданья!
Шотландские дворцы скрывают преступленья
И замки Англии, везде без исключенья!
Там каждый знатный род, покрытый древней славой,

Скрывает ужасы истории кровавой!
Идут из рода в род убийства роковые,
Но в Польше слышу я подобное впервые.
Я чувствую, во мне Горешков кровь струится,
От мщенья моего не скроется Соплица.
Немедленно порву с ним всякие сношенья,
Решает пистолет, и шпага жаждет мщенья!
Так честь велит!» Сказал и к выходу пошел он.
Гервазий брел за ним, печальной думой полон.
Из замка вышел Граф, взглянул он на ворота
И на коня вскочил, вздыхая без отчета.
«Жаль, нету дочери у старого Соплицы,
В которую б я мог без памяти влюбиться.
Не признаваясь ей, таить в душе мученья,
Бороться и страдать, не победив влеченья!
Рассказ бы выиграл от затаенной страсти,
Тут ненависть и месть, а там — любовь и счастье!»

Так размечтавшись, Граф помчался рысью скорой:
Он ловчих увидал недалеко от бора.
А Граф был истинным любителем охоты.
Едва завидев их, забыл он все заботы,
Ворота миновал и парники с рассадой,
Но задержал коня пред низенькой оградой;
Был сад.

Построились там яблони рядами
И осеняли луг. Над пестрыми грядами,
Склонивши лысины, взошли кочаны густо,
О судьбах овощей задумалась капуста.
Кудрявую морковь горох оплел стручками,
Уставясь на нее зелеными зрачками.
Там золотой султан взносила кукуруза;
Тянулась далеко за дыней толстопузой
Распущенная плеть, и развалились дыни
На грядке бураков, как гостьи, посредине.

Где провела межа черту по ровным грядкам,
Шеренга конопли следила за порядком.
Похожа конопля на кипарис зеленый,
И запах и листва ей служат обороной;

Уже не выбраться из зелени дремучей
И одуреть червям в листве ее пахучей.
Казалось, мотыльки на стебли мака сели,
Расправив крылышки, которые блестели,
Как будто вкраплены в них самоцветы были,
Как жар горевшие от изумрудной пыли, —
А это мак пестрел, кивая с грядок полных.
И, как луна средь звезд, в кругу цветов подсолнух,
Стоящий целый день на солнечном припеке,
За солнцем лик вращал, большой и круглощекий.

Вдали от всех кустов, у самого забора,
Темнели огурцы, разросшиеся споро,
Стелились по земле и закрывали грядки
Узорною листвой, растущей в беспорядке.
Мелькнула девушка, подобно белой тени.
В густой траве она тонула по колени.
Спускаясь с темных гряд, она не шла, а точно
Плыла в волнах травы, ныряя в ней нарочно.
Была в соломенной нарядной шляпке панна,
Две ленты розовых взвивались беспрестанно,
И выбивалась прядь волос нежнее шелка.
Потупивши глаза, шла девушка с кошелкой
И что-то ухватить пыталась ручкой гибкой.
Как девочка в волнах гоняется за рыбкой,
Играет ножкой с ней и ловит ручкой белой, —
Так к огурцам она склонялась то и дело,
То ножкой шарила, то белою рукою.

Залюбовался Граф картиною такою.
Он замер, услыхав жокеев приближенье,
Махнул рукою им, чтоб стали без движенья.
Сам, шею вытянув, застыл, как будто длинный
Журавль сторожевой пред стаей журавлиной,
Что на одной ноге стоит, раскрывши око,
Другою камень сжал, чтоб не заснуть глубоко.

Тут шорох за спиной прервал его мечтанья:
Был это бернардин, который в назиданье
Свой пояс показал с узлами-огурцами:
«Пан хочет огурцов? Вот огурцы пред вами!

Подальше от греха! Воспользуйтесь советом!
Нет овощей про вас на огороде этом!»
Он пальцем погрозил, свой капюшон поправил,
Ушел, а Графа он в раздумии оставил.

Граф недоволен был случайною помехой,
Но удержаться он никак не мог от смеха.
Вот снова глянул в сад и увидал с досадой,
Что платье белое исчезло за оградой.
Виднелись и следы, где девушка бежала,
Трава примятая чуть-чуть еще дрожала,
Но успокоилась, точь-в-точь вода речная,
Которой ласточка коснулась, пролетая.
На месте девушки белела сиротливо
Кошелка легкая, сплетенная из ивы,
Что опрокинулась, застряв в листве зеленой,
И на волне травы покачивалась сонно.

В саду без девушки все стало тише, глуше,
И на дом Граф глядел, насторожившп уши.
Он все раздумывал, а слуги все молчали,
Уединенный дом был глух и нем вначале,
Но вот он загудел, раздался крик веселый, —
Так улей зажужжит, когда вернутся пчелы.
А это ловчие домой вернулись с луга,
И с завтраком уже забегала прислуга.

Приборы подают, тарелки и бутылки,
Повсюду в комнатах стучат ножи и вилки.
Мужчины с чарками, с тарелками гуляют,
Они в охотничьих костюмах щеголяют,
Пристроились к окну, им и столов не нужно,
О ружьях, о борзых ведут беседы дружно.
Уселись за столом Судья и Подкоморий,
А панны в уголок забились — просто горе!
Все беспорядочно за раннею закуской,
Согласно с модою затейливой французской.
Недавно завелось то новшество большое,
И уступил Судья, хотя скорбел душою.

Вот для мужчин одни, для дам — другие блюда;

Подносы поданы с кофейною посудой,
Расписаны они кругом листвой зеленой,
На них кофейники дымятся благовонно.
И чашки тонкие саксонского фарфора,
И сливочник стоит у каждого прибора.
Такого кофе нет нигде на свете больше!
Обычай старины еще хранится в Польше:
За кофеем следит особая кухарка,
По должности она зовется кофеварка, —
Ей зерна закупать поручено для дома,
С их варкою она доподлинно знакома.
Прозрачней янтаря, черней угля напиток,
Густой, как старый мед, и мокко в нем избыток.
Нужны и сливки здесь — что сомневаться в этом!
Служанка для того встает уже с рассветом,
Идет в молочную, расставивши посуду,
И сливки свежие сбирает отовсюду
В особый сливочник для каждой чашки малой,
Чтоб вздулась пеночка и кофий поднимала.

Старушки выпили свой кофий рано,
И новое питье из пива со сметаной
И творогом они приготовляют живо,
Кипит и пенится дымящееся пиво.

Закусок для мужчин припасено немало,
Язык и ветчина, копченый гусь и сало;
Домашним способом коптят их самым лучшим —
На можжевеловом дыму густом, пахучем.
Вот зразы подают последней переменой —
Судья своих гостей так потчевал отменно.

В двух смежных комнатах расселись гости вскоре,
Забылись старики в серьезном разговоре.
Речь о хозяйстве шла и об указах тоже,
Которые теперь царь издавал все строже.
Войны, политики коснулся Подкоморий,
Он слухи обсуждал в застольном разговоре.
И, синие очки воздев на переносье,
Дочь Войского уже гадала старшей гостье.
Шли в смежной комнате о травле разговоры,

Спокойней, чем всегда, не возникали споры.
Ведь лучшие стрелки, ораторы повета,
Сидят, насупившись, честь каждого задета!
Юрист с Асессором травили зайца вместе,
Гоняли хорошо, но не добились чести!
Ведь каждый доверял своей борзой косого,
А заяц скрылся вдруг средь поля ярового.
Борзые русаком спешили поживиться,
Но доезжачих тут остановил Соплица.
Он не дал вытоптать крестьянского посева.
Пришлось послушаться (хотя и не без гнева).
Вернулись псы ни с чем. Теперь гадай, терзаясь,
Которой из борзых попался в лапы заяц?
Обеим, может быть? Суды и пересуды
Ведут противники под звяканье посуды.

А Войский между тем все места не находит,
Глазами по стене нетерпеливо водит,
Как будто бы ему охота надоела,
Да и взбрело на ум совсем другое дело.
Вот он задумался — и мухобойкой глухо
Как хлопнет по стене — убита сразу муха!

А на пороге здесь Тадеуш с Телименой
Беседе предались, негромкой и степенной.
Шептались, для того чтоб гости не слыхали,
Хотя подслушивать их стали бы едва ли.
Тут юноша узнал, что с состояньем тетка,
Что связи родственной меж ними нет короткой,
Что, если говорить по правде, откровенно,
Сродни ль племянник ей, — не знает Телимена.
Хотя сестрой ее зовет Судья, едва ли
Она сестра ему, ее так с детства звали,
Но много старше он. Жила она в столице,
Услуги оказать могла она Соплице,
Приобрела за то его расположенье,
Судья зовет ее сестрой в знак уваженья.
И соглашается по дружбе Телимена.
Тадеуш просиял от речи откровенной:
Нашел он всем своим загадкам объясненье —
И все произошло в короткое мгновенье.

Дразня Асессора, Нотариус лукавил:
«Я говорил вчера, охота против правил!
Не будет толка в ней, для травли рановато,
Ведь рожь крестьянская еще не всюду сжата,
И не придется нам добычей поживиться,
Вот почему и Граф не пожелал явиться.
Граф — истинный знаток охоты благородной,
Вот что он говорит, когда вам знать угодно.
(Граф рос в чужих краях, видал людей без счету.)
И варварством зовет литовскую охоту.
Охотятся у нас, как и во время оно,
Не выждав времени, без правил и закона.
Чужих владений мы совсем не уважаем
И по земле чужой свободно разъезжаем.
Запретов никаких охотники не знают,
Бесстыдно бьют лисиц, когда они линяют,
И не дают уйти они зайчихам котным,
Натравливают псов расправиться с животным!
Дичь переводится! У москалей найдете
Цивилизацию — законы об охоте,
Там для охотников указы есть царевы
И нарушителя ждет приговор суровый».

Батистовым платком обмахивая плечи,
Сказала тетушка вдобавок к этой речи:
«Могу поклясться я, все правда, что ни слово!
Россию знаю я, мне это все не ново!
Хоть вы не верите, скажу вам без стесненья:
Достойна похвалы там бдительность правленья!
Да, в Петербурге я не раз, не два гостила...
Картины прошлого, все так чудесно, мило!
А город! Кто-нибудь из вас бывал в столице?
План в столике моем до сей поры хранится.
Там лето — высший свет и все, кто побогаче, —
Проводят во дворцах, за городом, на даче.
Жила на даче я, не близко, не далеко
От города, к тому ж на горке невысокой,
Насыпанной людьми. Внизу Нева струится.
А что был за дворец! План в столике хранится.
Но на беду мою, соседний домик вскоре
Чиновник мелкий снял, охотник, просто горе!

Держал он и борзых. Я натерпелась бедствий;
Жить рядом с псарнею, с чиновником в соседстве!
Бывало, с книжкою пойду бродить вдоль сада,
Любуясь месяцем, дыша ночной прохладой, —
Борзая — тут как тут! Бежит, хвостом виляет,
Ушами шевелит, как бешеная лает!
Пугалась я не раз, и сердце билось, точно
Предчувствуя беду. Все вышло, как нарочно.
Я как-то вывела гулять свою болонку,
Борзая бросилась за песиком вдогонку,
Разорвала его у ног моих на части...
Дар князя Сукина — болонка белой масти!
Собачка резвая, живая, словно птица...
Есть у меня портрет, он в столике хранится.
Я плакала навзрыд и от большой печали
Упала в обморок, тиски мне сердце сжали.
Мне хуже было бы; но, в лекарстве искусен,
Явился к нам Кирилл Гаврилыч Козодусин.
Он егермейстером придворным был в то время
И тотчас захотел с души моей снять бремя;
Велел он притащить за шиворот чинушу,
Со страха негодяй едва не отдал душу!
«Как ты осмелился под самым царским носом
Лань котную травить!» Таким его вопросом
Вельможа оглушил. Бедняк лепечет что-то,
Что, дескать, им еще не начата охота,
Что должен он сказать, едва на то дерзая, —
Болонку, а не лань разорвала борзая.
«Да как на ум взбрело тебе, молокососу,
Со мною в спор вступать по данному вопросу?
Да знаешь ли, кто я? Я — царский егермейстер!
Пускай нас тотчас же рассудит полицмейстер!»
Когда ж явился тот, пан Козодусин смело
Свидетельствовал сам искусно и умело:
«Вот эту лань зовет болонкою тетеря.
Суди по совести, какого видишь зверя?»
Долг службы знал судья, все понял с полуслова
И дерзость чудака он осудил сурово,
Но посоветовал ему служака старый
Сознаться поскорей, во избежанье кары.
Мой гость доволен был, сказал, что он доложит

Царю и приговор смягчит еще, быть может.
На псарне с той поры борзые псы сидели,
А мой сосед в тюрьме провел две-три недели.
Смеялись досыта мы над проделкой этой,
Забавный анекдот состряпали для света,
И над проказою, над шалостью прелестной
Смеялся государь, доподлинно известно!»

Судья [redacted] бернардин меж тем [redacted] марьяж играли,
Открыли козыри и взятки набирали.
Соплица даму взял, ксендз Робак было спекся,
Однако же Судья рассказом так увлекся,
Что он не козырял, а только поднял руку
И, слушая рассказ, обрек ксендза на муку;
Дослушав до конца, не козыряя дамой:
«Пусть не нахвалятся, — так он сказал упрямо, —
Порядком москалей и просвещеньем немцев,
Пускай поучатся теперь у иноземцев
Охоте на зверей немудрые поляки,
Пусть стражников зовут, заслышав лай собаки,
Пускай хватают пса, что в лес чужой ворвется,
А на Литве у нас по старине ведется!
Зверья достаточно для нас и для соседства,
Не станем следствия чинить в кругу шляхетства.
Богаты хлебом мы, не объедят борзые,
Хотя и забегут в чужие яровые.
Не тронь крестьянских нив! Вот наш запрет единый».

Тут эконом сказал: «На это есть причины;
Пан платит дорого за каждую потраву,
Крестьянство от того не жалуется, право,
Когда шляхетский пес потопчет яровое.
За каждый колосок заплатит пан копною
И талер даст еще. От баловства такого
Крестьяне портятся, даю вам [redacted] этом слово».
Но дальше говорить не дали эконому.
Шумело общество, и каждый по-иному
Доказывал свое; немало разговоров
Вокруг двух мнений шло, и много было споров.

Тадеуша вдвоем с прекрасной Телименой,

На радость парочке, забыли несомненно.
В восторге юноша был от любезной пани,
И только ей одной он уделял вниманье.
Шел нежный разговор все тише, замирая...
Тадеуш, точно слов ее не разбирая,
Склонился близко к ней и вдруг, лишась покоя,
Тепло щеки ее почувствовал щекою.
Дыханье затая, впивал ее дыханье,
Вбирал глазами он очей очарованье.

Вдруг — муха меж их уст, а вслед за мухой бойкой
И Войский тотчас же ударил мухобойкой.

Обилье мух в Литве. Особые меж ними
Шляхетскими слывут, по праву носят имя.
Шляхтянка черная — черны все мухи в мире, —
Но покрупней брюшко и грудь чуть-чуть пошире,
А на лету гудит, жужжит протяжно, глухо,
И паутину рвет, — вот как сильна та муха!
Уже запутавшись, три дня с жужжаньем бьется
И может с пауком успешно побороться!
Все это Войский знал, и распускал он слухи,
Что от шляхетских мух пошли другие мухи,
Что муха та меж мух сродни пчелиной матке,
Что с гибелью ее погибнет род их гадкий!
Однако ни плебан, ни экономка пана
Не верили ему. По мнению плебана,
Не от шляхетских мух шли мухи-невелички,
Но Войский все равно не оставлял привычки:
Бил мухобойкой он по всем шляхетским мухам, —
И загудела вдруг такая же над ухом!
Ударил Войский, хлоп! Нет, не попал немножко,
Захлопал вновь и вновь, чуть не разбил окошка.
Шляхтянка, одурев, из комнаты метнулась,
Но подле выхода на парочку наткнулась,
И меж их лицами с жужжаньем пролетела,
А Войский хлопнул вслед, — не забывал он дела;
И отшатнулись вдруг две головы пугливо,
Как будто надвое расколотая ива.
Застигнуты врасплох, как робкие воришки,
О притолку себе они набили шишки.

Никто их не видал, затем что в разговоры
Еще негромкие, хотя кипели споры,
Ворвался шум; стрелки так ждут лису в дубраве,
Стоят недвижные безмолвно на облаве,
Вдали трещат кусты да слышен лай собачий, —
Вдруг поднял кабана ретивый доезжачий,
Дал знак; раздался крик, залаяли собаки,
Как будто лес дрожит в прохладном полумраке.
Так и с беседою: неторопливо льется,
Покуда с «кабаном» теченье не столкнется.
«Кабан» — был давний спор борзятников отменных
О качестве борзых столь необыкновенных.
Он краток был, но вмиг нарушил весь порядок:
Так много колкостей, обидных слов, нападок
Обрушил, что смешал в одно три фазы спора.
Гнев, вызов, колкости, дойдет до драки скоро!

Тут все из комнаты в другую устремились,
Через порог они волною прокатились,
И смыло парочку бушующею кликой.
Была та парочка, как Янус, бог двуликий.

Едва оправились Тадеуш с Телименой,
Как смолкли окрики, и шум затих мгновенно.
Вновь говор слышится, и смех звенит в покоях,
И воцарился мир. Ксендз усмирил обоих!
Был человеком он хоть старым, но плечистым;
Едва Асессор в спор успел вступить с Юристом
И принялись грозить друг другу кулаками,
Ксендз их обоих взял за шиворот руками
И лбами стукнул так, что искры полетели.
Яйцом бьют о яйцо так на святой неделе.

Ксендз, руки разведя, швырнул обоих сразу,
Он стал навытяжку, напрягшись до отказу.
Так, стоя меж бойцов на расстоянье близком,
«Мир вам! — провозгласил, прибавив: — *Pax vobiscum!*»
Тут засмеялись все, уже без всякой злобы, —
Ведь почитаются духовные особы!
Браниться не могли, а после этой пробы
Не смели ссориться, у всех пропало рвенье.

Ксендз Робак между тем, достигнув примиренья,
Триумфа не искал, на спорщиков не цыкнул,
Не погрозился им и даже не окликнул;
Поправив капюшон, чуть съехавший на темя,
Из комнаты ушел спокойно.

В это время
Уселись меж сторон Судья и Подкоморий.
От размышления очнулся Войский вскоре,
Он выступил на шаг и стал перед гостями;
Собранея обведя горящими глазами,
Махнул хлопушкою, как машет ксендз кадилом,
На тех, чей разговор шел с наибольшим пылом,
Потом, как жезл, вознес хлопушку для вниманья
И начал речь свою средь полного молчанья:

«Уймитесь, господа, оставьте споры эти,
Стрелками лучшими вы числитесь в повете,
Подумали ли вы, что значит ваша ссора?
Вот наша молодежь — надежда и опора,
Которая должна прославиться без спора,
Которую, увы, охотиться не тянет, —
Каким примером ей такая ссора станет?
Вы, лучшие стрелки, пример для молодежи,
Чуть-чуть не подрались — на что это похоже?
Немало пожил я, все это мне не внове,
Я знал охотников не хуже вас, панове!
Я распри их судил и как судья был славен.
Кто был в лесах Литвы стрельбой Рейтану равен?
Напасть на верный след, устроить ли облаву,
Бялопетрович все проделывал на славу.
Бил зайца на бегу не раз из пистолета
Жегота молодой — кому по силам это?
А Тераевич пан? Охотник был великий!
Ходил на кабана, бывало, только с пикой.
Будревич мог один управиться с медведем.
Когда же из лесу с добычею приедем
И спор затеется, — судью мы избирали,
Мы бились о заклад и выигрыши брали!
Так из-за серого лес проиграл Огинский,
А из-за барсука — деревню Неселковский.

Должны вы поступать, как подобает людям,
Побейтесь о заклад, по чести вас рассудим.
Слова срываются, а ветер их уносит,
Устали спорить вы, язык покоя просит.
Пусть полюбовный суд обоих вас рассудит,
Решения никто оспаривать не будет.
Я упрошу Судью помочь вам в незадаче:
Пусть забирается в пшеницу доезжачий,
Судья уступит мне, не оттолкнет молений».
Умолк и с просьбою он сжал Судье колени.

«Коня, — вскричал Юрист, — в заклад коня со сбруей!
И запиши еще, что я Судье дарую
Фамильный перстенек, пусть он пойдет оплатой».
Асессор отвечал: «Ошейник дам богатый,
Он яшмой выложен, на кольцах позолота,
С ним шелковый смычок в каменьях, а работа
Сама равняется ценой каменьям этим.
В наследство я хотел смычок оставить детям —
Ведь я женюсь еще... — подарок Радзивилла,
Мы с ним охотились. Давно все это было!
Он, Мейен, я да князь Сангушко. Состязались
Их псы с моей борзой — все позади остались!
На травле памятной — невиданная штука! —
Шесть зайцев я загнал с единственною сукой!
Охотились тогда мы на Куписком поле,
С коня слез Радзивилл, не мог сдержаться доле:
Собаку обнял он, и в голову целуя,
Он горячо хвалил искусную борзую.
Коснулся трижды он рукой собачьей морды,
«Куписскою княжной» нарек борзую гордо.
Так сам Наполеон и князья вождей возводит
По месту, где у них сраженье происходит».

Но Телимена тут, наскучив долгой сварой,
Задумала гулять, обзаведясь парой.
Корзинку захватив, гостям сказала пани:
«Иду я по грибы и, если есть желанье
Идти кому-нибудь, — прошу!» Тут шалью алой
Она кокетливо головку повязала,
Дочь Подкомория взяла с собой, плутовка,

И юбку подняла над щиколоткой ловко.
Тадеуш вслед за ней последовал украдкой.

Судья доволен был счастливою догадкой:
Он видел способ в ней для прекращенья спора,
И крикнул: «По грибы! А кто придет из бора
С прекраснейшим грибом, тот будет за обедом
Прекраснейшей из дам любезнейшим соседом.
Когда ж за панною останется победа,
То по сердцу себе возьмет она соседа».

КНИГА ТРЕТЬЯ • ВОЛОКИТСТВО

Содержание: Посещение Графом сада. Таинственная нимфа пасет гусей. Сходство собирания грибов с прогулкой елисейских теней. Сорта грибов. Телимена во Храме грез. Совещание, касающееся судьбы Тадеуша. Граф-пейзажист. Художественные замечания Тадеуша о деревьях и облаках. Мысли Графа об искусстве. Звон. Записка. Медведь, моспане!

Граф ехал медленно, не прибавляя ходу,
А сам прикован был глазами к огороду.
Почудилось ему, как будто бы блеснуло
В окошке платьице, еще раз промелькнуло,
И что-то легкое, как белый пух, слетело,
По саду пронеслось, на грядке заблестело
В зеленых огурцах. Казалось, что из тучи
Прорвался, наконец, весенний луч летучий
И камень озарил, сереющий в тумане,
И засверкал в ручье на бархатной поляне.

Граф соскочил с коня и отпустил жокеев,
К забору поспешил, заботы все развеяв,
Лазейку отыскал, и вдруг, подобно волку,
Который крадется в ягнятник втихомолку,
Он юркнул в огород, задевши куст рукою.
Смутилась девушка: откуда? Что такое?
Вот глянула туда, где ветка задрожала, —
Нет никого, и все ж она перебежала
В другую сторону. А Граф меж лопухами

Пополз, и за щавель цеплялся он руками,
Как жаба прыгая, запрятался в малине
И подивился вдруг невиданной картине.

Под вишнями росло немало спелых злаков,
Сорта различные и вид неодинаков:
За кукурузой шли овес, горох усатый,
Пшеница и бобы перемещались с мятой, —
Домашней птицы сад, придуман экономкой,
Хозяйкой доброю, хотя без славы громкой,
Звалась Кокошницкой из дома Индюкови-
Чевых, внесла она в хозяйство много нови.
Ее открытие известно всем в округе,
А прежде слышали о нем две-три подруги,
И кое-кто еще проведал из шляхетства.
Потом в календаре прочли про это средство,
Как надо охранять домашних птиц от хищных
В подобных садиках, от всех других отличных.

В тенистый уголок когда б вы ни взглянули,
Всегда б увидели — стоит на карауле,
Задравши клюв, петух, поста не покидая,
Не шелохнется он, за небом наблюдая.
Завидев ястреба, висящего высоко,
Закукарекает, и во мгновенье ока
Попрячутся в хлеба павлины, куры, утки
И даже голуби — со страхом плохи шутки!

Однако в небе враг сегодня не мелькает,
Лишь солнце летнее все жарче припекает,
И птицы прячутся в искусственном лесочке:
Те в зелени травы, те плещутся в песочке.

Среди головок птиц — ребячьи головенки,
И волосы на них, как лен пушистый, тонкий;
Девичья голова виднеется меж ними,
Чуть-чуть повыше их, с кудрями золотыми;
Красуется павлин на расстоянье малом,
Раскинув пышный хвост нарядным опахалом.
На фоне голубом, как будто на пастели,

Льняные головы заманчиво блестели,
Как в обрамленье звезд, в венке глазков павлиньих,
Светились в васильках и в голубых и в синих,
Меж золотистою, тяжелой кукурузой,
Слегка сгибавшейся от собственного груза,
И английской травой с серебряной полоской,
Меж красной мальвою, зеленою березкой.
Не перечесть цветов, в глазах рядит от блеска,
И все колышется, блестит, как занавеска.

Над гущею стеблей, колосьев, маков с тмином
Поденки легкие повисли балдахином;
Прозрачны, как стекло, легки, как паутинки,
Сквозные крылышки, едва приметны спинки,
Как будто над землей туман белеет тонкий, —
Звенят, но кажутся недвижными поденки.

В руке у девушки цветное опахало,
Что перья страуса собой напоминало,
Отмахивала им от детских головенок
Она звенящий дождь мелькающих поденок.
Держала девушка своей другой рукою
Рог позолоченный, изогнутый дугою,
Кормила им детей, подобно доброй фее,
Казалось, рог ее был рогом Амальтеи.

Поглядывала все ж она в кусты нередко,
Туда, где хрустнула таинственная ветка,
Но не оттуда ей грозило нападенье!
Граф миновать успел докучные растенья;
Внезапно выскочив из лопухов зеленых,
Стал изгибаться он в почтительных поклонах.
Вот плечи подняла и во мгновенье ока,
Как сойка, собралась она лететь далеко,
Вспорхнула, понеслась, умчалась бы нежданно,
Но дети, в ужасе от появленья пана
И бегства девушки, вдруг в голос заревели;
Как быть? Не бросить же малюток, в самом деле?
Раздумывая так, боялась оглянуться
И, хоть помедлила, должна была вернуться
(Как призрак, вызванный таинственным заклятьем!),

Склонилась к малышам, ну слезы утирать им,
Вот на руки взяла меньшого мальчугана,
Утешила других заботливая панна.
Под крылышко ее уткнулись, как цыплята,
Белоголовые, затихшие ребята.
«Ну, что кричали вы? — сказала. — Хорошо ли?
Пан испугается, уйдет он поневоле.
Пан не старик с мешком, пришел он не за вами,
Красивый, ласковый, вы поглядите сами!»

Взглянула и она. Граф улыбался мило,
Речь девичья ему, как видно, очень льстила.
Тут от смущения красавица зарделась,
Пеняя на себя за собственную смелость.

А Граф и правда был хорош: молодцеватый,
Лицо приятное, овал продолговатый;
Он был голубоглаз, с кудрявой головою,
Листва запуталась в кудрях его с травою,
Пока по грядкам полз, по мураве зеленой,
Казалось, что венок на нем был расплетенный.

«Как величать тебя, волшебное виденье?!
Ты нимфа или дух, небесное творенье?
Сошла на землю к нам ты по своей ли воле?
Прикована ли ты судьбой к земной юдоли?
Догадываюсь я: отвергнутый влюбленный,
А может опекун суровый, непреклонный
Здесь стережет тебя, — страдаешь ты невинно,
Достойная! Во мне найдешь ты паладина!
Не героиня ли ты повести печальной?
Прекрасная! Открой печаль судьбины тайной!
Лишь увидал тебя — лишился я покоя!
Как сердцем властвуешь, так властвуй и рукою!»
Он руку протянул.

Смущенно речи эти,
Но радостно она впивала, точно дети,
Которые, пленясь деньгами золотыми,
Их звоном тешатся, порой играют с ними,
Не зная им цены: так слух ее ласкали

Слова, которые понять могла едва ли.
Спросила, наконец, запутавшись в догадках:
«Откуда взялся пан? Что ищет он на грядках?»

Граф сразу отрезвел, казался он смущенным,
Учтиво отвечал уже обычным тоном:
«Паненка, должен я у вас просить прощенья,
Невольно помешал забаве, без сомненья;
На завтрак я спешил, однако по дороге
Пришлось бы мне кружить. Не будьте же так строги:
Путь через грядки здесь, мне кажется, прямее».
«Пан, вот она, тропа! Идите прямо ею, —
Сказала девушка, — но грядок не топчите!» —
«Налево ли идти? Направо ли? Скажите!»
Казалось, что она не поняла, в чем дело,
И с любопытством вдруг на Графа поглядела:
Дом был близехонько, почти под самым носом, —
Так для чего же Граф ей докучал вопросом?
А Графу между тем предлог придумать надо:
«Что, панна здесь живет? Недалеко от сада?
Как вышло, что еще не встретился я с панной?
А, может быть, она приехала нежданно?»
Тряхнула головой она, не дав ответа.
«Паненкино окно, скажите мне, вот это?»

Он говорил себе: «Она — дитя простое,
Не героиня, но пленяет красотою...
Мысль сокровенная, порыв души великой
Невидимо цветут, как роза в чаще дикой,
Но если вынести ее на свет из чащи,
То ослепит она окраскою блестящей.»

Меж тем Садовница тихонько встала снова,
Ребенка подняла, взяв за руку другого,
Всех остальных она, перед собой, как стадо
Гогочущих гусят, прочь погнала из сада.
Вот к Графу обратясь, сказала: «Пан, быть может,
Птиц разбежавшихся загнать в хлеба поможет?»
«Мне птицу загонять?» — Граф крикнул в изумленье.
Тем временем она исчезла в отдаленье;
На миг глаза ее в густой листве блеснули,

Но скоро в зелени деревьев утонули.

Граф долго простоял один на огороде.
Душа, точь-в-точь земля при солнечном заходе,
Похолодела вдруг, темнея постепенно.
В мечтах забылся он, очнулся вновь мгновенно,
От грядок, от кустов свои глаза отвел он.
Нет, мало он нашел, а был надеждой полон!
Когда по грядкам полз, он ожидал так много,
Горела голова, сжимала грудь тревога,
Он столько ждал чудес, пленившись красотою,
Во столько прелестей убрал ее мечтою!
Все вышло иначе — убого, неприглядно.
Прекрасное лицо, зато сама нескладна!
Округлость нежных щек, румянец ярко-алый
Здоровье выдают и простоту, пожалуй, —
Да и слова ее с крестьянской речью схожи.
Видать, что мысли спят, что сердце дремлет тоже.
Вот, наконец, сказал, в сердцах кляня простушку:
«За нимфу принял я гусятницу, пастушку!»

А с нимфою ушло и все очарованье,
Прозрачность воздуха и красок сочетанье,
За золото, увы, он принимал солому!

Теперь, однако, Граф все видел по-другому.
Глядел на пук травы глазами недоверья, —
Он принимал его за страусовы перья!
Рог позолоченный, сиявший красотою,
В действительности был морковкою простою!
Мальчишка грыз ее с завидным аппетитом,
Разочарованным казался Граф, сердитым.

Так одуванчиком порой дитя прельстится
И мягкостью его захочет насладиться,
Приблизит к ротику, дохнет — от дуновенья
Вдруг разлетится пух в единое мгновенье.
На голый стебелек, совсем не аппетитный,
Глядит с отчаяньем ботаник любопытный.

Надвинувши картуз, Граф наступал на грядки,

Заторопился он — путь выбрал самый краткий,
Топтал он овощи с цветами без разбора,
Пока не миновал знакомого забора.
С презреньем вспоминал он собственные речи;
Не рассказала ли пастушка всем о встрече?
Пойдут встречать его и не найдут... О Боже!
Подумают — бежал! И впрямь, на то похоже!
Уж не вернуться ли? Он колесил по саду,
На бедных овощах срывал свою досаду,
Но, наконец, смирил душевную тревогу,
Увидя прямо в дом ведущую дорогу.
Пошел он вдоль плетня, не глядя в сад; так ловкий
Вор, заметая след, уходит от кладовки,
В которой побывал. Граф шел, не сбавив хода,
Хоть не следил за ним никто из огорода;
Шагал с повернутой направо головою.

Поляна там была с зеленой муравою,
По ней, как по ковру, с узорными цветами,
Под бархатистыми, нависшими ветвями,
Фигуры странные таинственно сновали,
Как будто под луной виденья танцевали.
Кружились призраки в одеждах узких, черных,
В плащах белеющих, коротких и просторных,
Кто в шляпе был, а кто с открытой головою,
А у кого в кудрях, как облако сквозное,
Под ветром полосы цветного шарфа вьются
И, как хвосты комет, за духами несутся.
Иные призраки как будто бы присели
И приросли к земле, очами водят еле,
То, как лунатики, уставясь прямо, бродят
По линии одной, с нее уже не сходят,
То смотрят в стороны, их взоры полусонны,
То наклоняются, как будто бьют поклоны.
Вот сходятся они, не обменявшись словом,
Опять расходятся в молчании суровом.
Граф объяснить себе не мог таких движений,
Не елисейские ль расхаживают тени,
Не знающие здесь ни боли, ни страданья,
Но обреченные на вечное молчанье?

Кто угадать бы мог в тех духах невесомых,
В безмолвных призраках — приятелей, знакомых,
Гостивших у Судьи? Подзакусивши плотно,
В лес по грибы они отправились охотно.
Как люди умные, толк понимая в деле,
Они заранее все рассчитать сумели,
Чтоб к обстоятельствам успешней примениться,
Поэтому они не стали торопиться,
А прежде занялись серьезно туалетом
И шарфы да плащи накинули при этом,
Прикрыли белою холстиною кунтуши,
И шляпы круглые надвинули на уши,
Блуждали призраки, как праведные души;
Преобразились так все, кроме Телимены,
И кой-кого еще.

Однако этой сцены
Граф объяснить не мог, обычаев не зная,
Навстречу поспешил он, мураву сминая.

Не счесть грибов! Юнцы хотят найти л и с и ч е к,
Воспетых песнями лисичек-невеличек, —
Эмблема чистоты! Их червь точить не станет,
И насекомое к их шапкам не пристанет.
А панны б о р о в и к разыскивают с жаром,
Грибным полковником зовется он недаром!
Все жаждут р ы ж и к о в, хоть их не воспевают,
Зато вкусней грибов на свете не бывает!
В рассоле хороши зимою или в осень;
Гречеха м у х о м о р искал под тенью сосен.

А сколько есть грибов невкусных, ядовитых,
Никто не зарится на аппетитный вид их.
Однако их едят и волки и зайчата,
Лесную глушь они украсили богато.
На скатерти полян, как винная посуда,
Грибов серебряных, червонных, желтых — груда.
Не с ы р о е ж к и ли, как чарочки лесные
С искрящимся вином, — цветные, расписные?
На кубки кверху дном м о х о в и к и походят.

Кніга дзевятая
Бітва

Книга девятая
Битва

Księga dziewiąta
Bitwa

Волнушку, как бокал, порой в траве находят.
Белянки круглые рассыпались в овражке,
Как будто молоком наполненные чашки.
Меж ними *дождевик*, набитый черной пылью.
Он с перечницей схож. *Поганок* изобилье,
Не названных людьми, но все же, ходят толки,
Что дали имена им зайцы или волки.
К иным грибам никто не хочет прикоснуться,
А если, ошибясь, кто вздумает нагнуться,
Растопчет тотчас же с досадою поганку,
Обезобразив тем зеленую полянку.

Что было до грибов полезных или волчьих
Сестре хозяина? Она вдали от прочих
Шла, голову задрав. Юрист сказал в насмешку,
Что, верно, приняла ольху за сыроежку!
Асессор же сравнил ее остротой едкой
С искавшей гнездышко заботливой наседкой.

Уединения искала Телимена
И, отдаляясь так от прочих постепенно,
На холмик взобралась пологий и зеленый,
Уютный уголок, ветвями затененный.
В средине камень был. Ручей оттуда прядал,
Он сыпал брызгами, с журчаньем громким падал
В душистую траву, искал приют от зноя
И русло пролагал, запенясь, вырезное.
На ложе из листвы, травою перевитой,
Проказник тотчас же смирял свой нрав сердитый,
Невидимый для глаз, журчал он еле-еле,
Мурлыкал, как малыш в уютной колыбели,
Когда задернет мать над колыбелью полог,
Подложит алый мак, чтоб детский сон был долог.
Тенистый уголок, уютный, сокровенный,
Был назван Храмом грез недаром Телименой.

Здесь, у ручья, она, чтоб грезить не мешали,
Постлала на траве узоры яркой шали.
И, как купальщице над водною прохладой
Перед ырянием набраться духу надо,
Так медлит и она, но вот склонилась боком,

И точно схвачена коралловым потоком,
Тут во весь рост она простерлась утомленно,
На локти оперлась в густой траве зеленой,
И на руки она склонилась головою.
Обложка желтая раскрылась над травою.
Над белизной страниц, шуршавших еле-еле,
Чернели локоны и ленты розовели.

В смарагде буйных трав она легла на шали,
И всю ее кругом кораллы украшали.
Там, с одного конца, на ярком одеянье
Виднелись волосы, с другого — туфли пани.
Цветная, пестрая, на красной шали лежа,
Красавица была на бабочку похожа,
Что села на листок...

Но на беду прекрасной
Все прелести ее раскинулись напрасно;
Ценитель красоты прошел бы тут едва ли...
Да только все грибы прилежно собирали!

Тадеуш между тем стрелял недаром оком;
Не смея подойти, он пробирался боком:
С охотником на дроф он мог теперь сравниться,
Который на возу с ветвями едет к птице, —
Не то на стрепетов идет неторопливо,
Конь впереди бежит, ружье укрыто гривой.
Прикинется стрелок, что смотрит на дорогу,
И приближается он к птице понемногу, —
Так крался юноша.

Но помешал затее
Судья, который шел Тадеуша быстрее.
Вихрь развевал его раздувшиеся полы,
Заигрывал с платком на поясе, веселый,
И шляпа летняя от бурного порыва
Качалась, как лопух, на голове игриво;
То приподымется, то вновь начнет валиться:
С большою палкой так шествовал Соплица.
На круглый камень сел Судья пред Телименой
И руки сполоснул в ручье, белевшем пеной;

Облокотился он на трость рукою влажной
И приготовился к беседе очень важной.
«С тех пор, как здесь гостит Тадеуш, я не скрою,
Задумываться мне приходится порою.
Бездетен я и стар; сказать по правде надо,
Племенник для меня — единая отрада,
К тому ж наследник мой. Ведь я, по воле неба,
Оставлю юноше кусок шляхетский хлеба!
Решить судьбу его теперь настало время:
Но понимаешь ли, несу какое бремя?
Отец Тадеуша, сказать по правде, — странный,
И непонятны мне дела его и планы:
Сказался умершим, скрывается сам где-то,
Но не желает он, чтоб сын узнал про это.
Меня тревожит брат: то в легион вначале
Он сына направлял, я был в большой печали.
Потом согласье дал, чтоб пожил он в поместье.
Женился бы скорей. А я уж о невесте
Подумал для него; скажу пред всем народом,
Что с Подкоморием никто не равен родом;
Как раз на выданье его дочурка Анна,
Богата и знатна, собой пригожа панна.
Хочу сосватать их». Тут пани побледнела
И книжку бросила, вскочила, снова села:

«Помилуй, братец мой, да веришь ли ты в Бога?
К чему женить его? Подумай хоть немного!
Как в голову взбрела подобная идея?
Красавца превратить ты хочешь в гречкосея!
Тебя он проклянет впоследствии за это!
Зарыть такой талант навек в глуши повета!
Поверь словам моим: есть разум у дитяти,
Пусть наберется он и лоска и понятий,
Для воспитания нужна ему Варшава...
Ах, милый братец мой, придумала я, право!..
Пошли-ка в Петербург! И я туда зимою
Отправлюсь по делам; мы порешим с тобою,
Как лучше поступить, а там приму я меры,
Влияньем пользуюсь полезным для карьеры.
С моею помощью он всюду принят будет,
А через важные знакомства он добудет

Чины и ордена; а там его уж дело, —
Домой вернется он, коль служба надоела,
Уже со связями, добившись положенья.
Ну, что ответишь ты?» — «И я того же мненья.
Неплохо побродить Тадеушу по свету
И повидать людей, хвалю затею эту;
Я в юности моей постранствовал немало,
Я в Дубно побывал с делами трибунала,
И в Петрокове был, свет повидал на славу,
Однажды посетил я даже и Варшаву
С большою пользою! Тадеуша б я смело
Отправил в дальний путь, поездить так, без дела,
Попутешествовать и свет увидеть, пани,
Поездкой завершить свое образованье.
Не ради орденов, чинов! Прошу прощенья,
Российские чины, — какое в них значенье?
И кто из шляхтичей, — как прежде, так и ныне, —
Будь даже небогат, заботится о чине,
О пустяке таком? Почтение народа
Имеет панство здесь за имя, древность рода,
И ценятся посты лишь выборные нами,
А не добытые чинами, орденами».

«Когда согласен ты, — прервала Телимена, —
Пошли Тадеуша в столицу непременно!»

Затылок почесал Судья не без смущенья:
«Послать бы я послал, да есть тут затрудненья!
Я брата своего ослушаться не смею,
Монаха он теперь мне навязал на шею, —
Ксендз Робак к нам сюда приехал из-за Вислы;
Мой брат открыл ему намеренья и мысли:
Женить Тадеуша на Зосе дал приказ он,
И нужно нам с тобой уладить дело разом.
К тому ж, скажу тебе, при браке столь желанном,
Их Яцек наделит значительным приданым,
По милости его владею капиталом,
Он одарил меня имуществом немалым!
И вправе он решать — подумай-ка об этом
И помоги, сестра, мне делом и советом!
Мы познакомим их. Сознаюсь я, не споря,

Что Зосе мало лет, но в том не вижу горя;
К тому ж пришла пора ей выйти из затвора,
Не девочка она и взрослой будет скоро».

Все это слушала с волненьем Телимена,
Вскочила второпях и села вновь мгновенно,
Как будто своему не доверяла слуху,
Гнала слова его, как прогоняют муху,
Отталкивала их в уста ему обратно
И разразилась вдруг:

«Мне это непонятно!
Как быть с Тадеушем, вы разберетесь сами,
Об этом, добрый брат, не буду спорить с вами!
Вы с Яцеком вдвоем решайте, как хотите, —
Хоть и в корчму его за стойку посадите,
Пусть будет лесником, волны вы в том вопросе,
Но права нет у вас распоряжаться Зосей!
Что вам до Зосеньки? Ее ращу я с детства!
Пускай твой старший брат на то давал мне средства
И пенсию платил он Зосе ежегодно,
Но не купил ее, и девушка свободна.
Пусть ей приданое назначил — деньги эти,
Как это знаешь ты и помнят все на свете,
Не без причины ей дает он, что дивиться?
Обязан кое-чем Горешкам пан Соплица!»
(Судья внимал речам со скорбным выраженьем,
Махнул рукою он и голову повесил,
Ни слова не сказав, нахмурился, невесел.)

А пани кончила: «Я Зосю воспитала,
Я родственница ей, и мне решать пристало.
Я в зосиной судьбе одна приму участье!»
«А если в браке том нашла бы Зося счастье? —
Прервал ее Судья. — А если Тадеушек
Понравится?» — «Ну, то — искать на вербе грушек!
Понравится ли, нет — судить нам рановато,
И Зосенька моя, хотя и небогата, —
Не деревенщина и не простой породы:
Ясновельможная и дочка воеводы;
Жених отыщется, за ним не станет дело,

А Зосенька, что мной воспитана умело,
Здесь одичала бы!» Казалось, что отказом
Судья не огорчен; он не повел и глазом,
А молвил весело: «Чего же тут сердиться?
Бог видит, я хотел согласия добиться
Не принуждением, а если не согласна,
То право за тобой и гневаться напрасно.
Так брат приказывал и выполнил я волю,
Ты отказала мне — я не ропщу на долю
И брату отпишу, что не в моей то власти:
Устроить юноши и панны Зоси счастье.
А сам договорюсь я с паном Подкоморьим,
С ним слажу сватовство, — наверно, не поспорим!»

На милость гнев она переменила сразу:
«В моих суждениях,— сказала, — нет отказу!
Да Зося молода, ты сам заметил это, —
Посудим, поглядим, не дам еще ответа,
А между тем, пока их познакомить можно,
Нельзя судьбу других решать неосторожно!
Прошу, не принуждай племянника ты силой,
Чтоб Зосеньку избрал и в брак вступил постылый.
Ведь сердце не слуга, не склонно к подчиненью,
Не может полюбить оно по принужденью!»

Судья, задумавшись, пошел своей дорогой.
Тадеуш между тем приблизился немного.
Все представлялся он, что увлечен грибами.
Туда же крался Граф неслышными шагами.

Он видел спор Судьи с прекрасной Телименой
И живописною залюбовался сценой.
Достал он карандаш с бумагой из кармана, —
Их при себе носил художник постоянно, —
К рисунку приступил, захваченный минутой,
И говорил себе: «Нарочно все как будто:
Тут он, а здесь она, — контрастные фигуры!
И позы смелые! Сейчас пиши с натуры!»

Граф протирал лорнет средь сумрака лесного,
Глаза зажмуривал и вглядывался снова,

Он тихо повторял: «Чудесней нет картины,
Когда ж приближусь к ней — исчезнет в миг единый,
И станет бархат трав обычною полянкой,
А нимфа дивная — вульгарною служанкой!»

Граф раньше был знаком с прекрасною соседкой,
Он в доме у Судьи видал ее нередко,
Но не дарил ее он прежде восхищеньем:
Теперь модель свою узнал в ней с изумленьем.
Неузнаваема была она для взгляда,
Все было ей к лицу: и красота наряда,
И не затихшее еще волненье спора.
Лицо ей освежал прохладный ветер бора,
А юношей приход и пылкий гнев жестокий
Разгорячили ей пылающие щеки.

Граф обратился к ней: «Простите, пани, смелость,
Дань благодарности вам принести хотелось.
Прощения прошу, ведь я следил за пани,
И счастлив я, что стал свидетелем мечтаний!
Насколько я теперь виновен перед вами,
Прервав раздумий нить, — не выразить словами!
За вдохновенье я обязан вам навеки!
Прости художника, забудь о человеке!
Рисунок удостой вниманьем благосклонным,
Суди!» — Он подал ей набросок свой с поклоном.
Набросок юноши судила Телимена,
Как судят знатоки: с умом, проникновенно,
Скупа на похвалы, щедра на поощренья:
«У пана есть талант, достойный восхищенья.
Пусть продолжает он, но в поисках натуры
Не льстится на леса, на небосвод наш хмурый!
Италия! О рай! О чудеса природы!
Тибура дивного классические воды.
Ты, Позилиппский грот, покрытый древней славой!
Земля художников! У нас же, Боже правый!
Нет ярких красок здесь, все проще и суровей,
Питомец муз навек увял бы в Соплицове!
Эскиз ваш помещу среди страниц альбома:
Есть в столике моем рисунков много дома».

Беседа началась о дуновеньях нежных,
О скалах каменных, о шуме волн прибрежных,
И, восхищенные далеким небосводом,
Они над родиной смеялись мимоходом.

А между тем кругом, налево и направо,
Литовские леса темнели величаво! —
Кудрявый хмель обвил черемуху багрянцем,
Рябина расцвела пастушеским румянцем.
С жезлами темными орешины-менады
Орехов жемчуга вплели в свои наряды,
А подле детвора: шиповник и калина,
Устами тянется к ним спелая малина.
Деревья за руки взялись с кустами, словно
Юнцы с паненками, все шепчутся любовно.
И возвышается среди лесной громады
Красивая чета, приковывая взгляды,
Виднее прочих всех осанкой и нарядом:
Береза белая и граб влюбленный рядом.
Стоят безмолвные ряды высоких буков,
Как старики, они любуются на внуков.
Седые тополи, дуб старый, бородатый
Под тяжестью веков поник уже, горбатый,
На предков оперся, сухих, окаменелых,
Как на кресты могил, от времени замшелых.

Тадеуш был смущен беседой их сначала,
В которую вступить не мог, как надлежало.
Когда ж они пошли леса чужие славить,
Стараясь меж собой получше их представить:
Миндаль и апельсин, и кипарис зеленый,
Алоэ, кактусы, оливы и лимоны,
Орехи грецкие, смоковницы густые, —
Хвалили форму их, плоды их золотые, —
Тадеуш хмурился, скрывая возмущенье,
И, наконец, вскочил в безудержном волненье.

Он горячо любил литовскую природу
И чувству своему дал, наконец, свободу:
«Когда я в Вильне жил, видал в оранжерее

Деревья, что родных деревьев вам милее;
Пускай их красотой Италия гордится,
Но с нашими из них которое сравниться?
Алоэ с длинными ветвями налитыми,
Лимоны-карлики с шарами золотыми,
Одутловатые: они по виду схожи
С богачкой толстою, а вовсе не пригожи!
Тщедушный кипарис за что вы прославляли?
Он воплощение скучищи, не печали!
Пусть, говорят, хорош, тоскою омраченный,
По мне же, он — лакей, в ливрею облаченный,
Стоит навытяжку, не склонится нимало,
Чтоб строгий этикет ничто не нарушало!

Не краше ль во сто крат почтенные березы —
Они, как матери над сыном, точат слезы,
Как вдовы горькие, заламывают руки
И косы до земли склоняют в горькой муке.
Как выразительны их скорбные фигуры —
Так отчего же вы не пишете с натуры?
Нарисовали б их с поникшими ветвями!
Смеяться будут здесь все шляхтичи над вами,
Что вы в Литве родной хотя живете ныне,
Изображаете все скалы да пустыни!»

«Приятель, — Граф сказал, — прекрасная природа —
Канва искусства, фон; душа — другого рода,
Она парит всегда на крыльях вдохновенья,
Все совершенствуясь от вкуса и уменья.
Природы мало нам и вдохновенья мало,
Творец стремится сам в обитель идеала.
Не все прекрасное пригодно для искусства,
Из книг узнает пан, что развивает чувство.
Для вдохновения искали пейзажисты
Ансамбль, и колорит, и свод небесный чистый,
Цвета Италии. Вот почему, конечно,
Землей художником ей называться вечно.
Двух-трех художников сочтем и мы: Брейгеля,
Конечно, старшего, отнюдь не Ван дер Хелля.
Пожалуй, Рюисдаль составит исключенье —
Других на севере не сыщешь, без сомненья.

Небес нам надобно!» — «Художник наш Орловский, —
Прервала пани тут, — был гений соплицовский.
(Есть слабость у Соплиц; недаром в целом свете
Ничто не мило им так, как дубравы эти!)
Орловский славен был, гордилась им столица, —
Эскиз есть у меня, он ■ столике хранится.
Живал он при дворе, однако в райской жизни
Все позабыть не мог о брошенной отчизне,
Мечтами улетал ■ свои былые годы
И вечно рисовал леса родные, воды».

«Конечно, прав он был, — вскричал Тадеуш страстно, —
Вы небо южное хвалили так напрасно:
С прозрачным синим льдом сравню его природу,
Но больше во сто крат ценю я непогоду!
Поднимешь голову — и сцены замелькают;
Из облачной игры картины возникают;
Все тучи разные: осенние — ленивы,
Набухшие дождем, они неторопливы
И по земле метут распущенной косою
Струящихся дождей сплошною полосою;
А градовая — вдаль летит, как шар, по сини,
Она кругла, темна, желта посередине,
Несется гул за ней. И облака не схожи:
Взгляните пристально, они различны тоже!
То облака летят станицей лебединой,
Их, точно сокол, вихрь сгоняет воедино;
То вдруг сжимаются изменчиво красивы!
То шеи вытянут, то вдруг распустят гривы.
Взмахнут копытами — и вот вдоль небосклона
Несутся табуны, как по степи зеленой;
Белеют серебром, сливаются и снова
Не гривы — паруса, один белей другого;
Табун стал кораблем в передвижной картине,
И медленно плывет по голубой равнине...»

Граф с Телименою разглядывали тучи.
Старался описать Тадеуш их получше,
А сам рукою жал он ручку Телимены.
Так несколько минут промчалось тихой сцены:
Граф вынул карандаш с бумагой из кармана,

На шляпе разложил, но резкий звон нежданно
Раздался вдалеке, и тотчас же из бора
Донесся разговор, смех, отголоски спора.

Граф, головой кивнув, промолвил важным тоном:
«Так все кончается здесь погребальным звоном —
Полет фантазии, утехи бранной славы,
И дружба тихая, и детские забавы.
Чувствительных сердец смолкают излиянья,
Тускнеет красота и меркнут упованья
При медном звоне том!» — Тут Граф спросил у пани:
«Что ж остается нам, живым?» — «Воспоминанье!»
И графскую печаль смягчить желая шуткой,
Она дарит его любезно незабудкой.
Целует Граф цветок, в петлицу продевает.
Тадеуш между тем кустарник раздвигает
И видит: в зелени скользит к нему, белея,
Рука прелестная, как нежная лилея.
Схватил и удержал он ручку без усилий,
Тонули в ней уста, как пчелки в чашах лилий.
Вдруг холод на губах: то ключик и записка.
Засунул их в карман Тадеуш к сердцу близко;
Хотя не понимал он ключика значенье,
Но думал, что в письме найдется объясненье.

Под колокольный звон летели, словно эхо,
Из чащи голоса, и крик, и взрывы смеха.
Тот колокольный звон был громок, беспокоен, —
Всех сборщиков грибов звал из лесу домой он.
Но не печален был звенящий голос меди,
Напротив, говорил о доме и обеде.
Шел из-под крыши звон — так в полдень постоянно
Он на обед сзывал гостей в усадьбе пана.
Обычай этот шел от времени былого,
И соблюдался он доныне в Соплицово.
Вернулись сборщики веселою гурьбою,
Кошелки, кузовки несли они с собою.
Как веер сложенный, в руке у каждой панны
Виднелся боровик и, как цветы с поляны,
Пестрели в их руках лисички, сыроежки,
Которые набрать им удалось без спешки.

Пан Войский мухомор принес, но шли с пустыми
Руками юноши и Телимена с ними.

Столпилось общество в столовой в полном сборе.
Вот к месту главному идет пан Подкоморий,
Он самый старший здесь и возрастом и чином,
Шагает, кланяясь и дамам и мужчинам;
Судья с ксендзом за ним. Как водится доныне,
Вначале ксендз прочел молитву по-латыни.
Мужчины выпили. Все по порядку сели.
Литовский холодец в молчанье дружном ели.

Царила тишина за праздничным обедом.
И за столом сосед не говорил с соседом,
Сторонники борзых задумались в молчанье,
Тревожили умы заклад и состязанье;
Ведет к молчанию забота неизменно.
С Тадеушем, смеясь, болтала Телимена
И с Графом погодя беседу затевала,
И об Асессоре она не забывала:
Переняла она повадку птицелова,
Что заманил щегла и метит на другого.
Соперники вдвоем, счастливые, сидели,
Неразговорчивы, не пили и не ели:
Граф трогал с нежностью подарок-незабудку,
Тадеуш между тем боялся не на шутку,
Чтоб ключик не пропал, он нагибался низко, —
Все проверял: цела ль заветная записка?
Судья венгерское цедил неторопливо,
И Подкоморию колено жал учтиво,
Но к разговорам сам он не имел охоты,
Смущали ум его хозяйские заботы.
Не клеилась у них и за жарким беседа...
Прервал унылое течение обеда
Лесничий; ворвался он в комнату нежданно, —
Знать, было из чего ему тревожить пана!

Взлохмачен, весел был, лицо его пылало,
Что новость важная, все это подтверждало!
Застыли все на миг, он перевел дыханье
И громко закричал: «Медведь, медведь, мос пане!»

Расспрашивать его охотники не стали,
Что зверь из крепи был, и сами угадали,
Одна и та же мысль — не тратить время даром —
Пришла им в головы, заговорили с жаром.
По кратким возгласам, по жестам торопливым
Видать, что все единым охвачены порывом.
Повскакивали с мест, приказы полетели...
Хоть разные, — они вели к единой цели.

Соплица закричал: «В село лететь галопом,
Чтоб на облаву шли, пусть сотский скажет хлопам!
Кто отзовется, тем, когда придут с охоты,
Скощу я барщины — четыре дня работы!»

Пан Подкоморий вслед: «Скачите-ка на сивой,
Пиявок из дому мне привезите живо!
Собаки славные, не тронь — откусят руку!
Пса Справником зовут, Стряпчиною звать суку,
Надев намордники, и мешки их завяжите!
Гоните сивую! Скорей собак тащите!»
Асессор закричал по-русски: «Живо, Ванька,
Тесак — дар княжеский — из сундука достань-ка!
(Асессор хвастался перед слугою даже.)
Проверить не забудь и пули и патронташе!»
Нотариус взывал: «Свинца! Свинца! Панове!
Должны оружие держать мы наготове!»
Судья командовал: «Оповестить плебана,
Чтоб мессу отслужил он завтра утром рано.
Святого Губерта нужна на завтра месса,
Должны собраться мы в часовне, возле леса».

Вот крики замерли, замолкли приказанья,
Все призадумались средь общего молчанья, —
И каждый, поводя внимательно глазами,
Искал начальника облавы меж гостями.
Взглянув на Войского, уж не искали боле,
Он дружно избран был для этой важной роли.
Гречеха не сробел пред почестью такою,
Спокойно по столу он постучал рукою,
Цепочку он достал с толстенными часами
И общество обвел пытливыми глазами,

Промолвив: «На заре должны прийти вы к лесу, —
В часовне выслушать перед облавой мессу».

Он встал, лесничий с ним, им надо без помехи
Наметить общий план для завтрашней потехи.
Как доблестным вождям перед великим боем,
Распорядиться всем им надобно обоим.
Уснули в лагере, не спят вожди, однако
Все совещаются у сонного бивака.

Все гости разбрелись: те лошадей ковали,
Те ружья чистили, те просто толковали.
За ужином ловцов собралось очень мало,
О споре общество уже не вспоминало.
Юрист с Асессором покончили с враждою,
Пошли искать свинец согласною четою;
Другие, утомясь, уже легли в постели,
Перед облавою все выспаться хотели.

КНИГА ЧЕТВЕРТАЯ • ДИПЛОМАТИЯ И ОХОТА

Содержание: *Видение в папильотках будит Тадеуша. Ошибка, замеченная слишком поздно. Корчма. Эмиссар. Умелое пользование табакеркой дает надлежащее направление спору. Крепь. Медведь. Тадеуш и Граф в опасности. Три выстрела. Спор Сагаласовки с Сагушовкой, решенный в пользу горешковской одностволки. Бигос. Рассказ Войского о поединке Довейки с Домейкой, прерванный травлей зайца. Окончание рассказа о Довейке и Домейке.*

Князей литовских ты ровесница, дубрава,
Понар, и Свитязи, и Кушелева слава!
Когда-то отдыхать любили в чаще дикой
Витенис и Миндовг, и Гедимин великий.
Однажды Гедимин охотился в Понарах,
На шкуру он прилег в тени деревьев старых
И песней тешился искусного Лиздейки,
И убаюкан был журчанием Вилейки;
Железный волк ему явился в сновиденье,
И понял Гедимин ночное откровенье:
Он Вильно основал в непроходимых чащах,

Тот город волком стал среди зверей рычащих.
Он грудью выкормил, как римская волчица,
Ольгердов древний род, чья доблесть не затмится.
Могучие князья снискали славу в битвах,
Равно счастливые в сраженьях и ловитвах.
Так было вещим сном грядущее открыто:
Железо и леса — с тех пор Литвы защита.

Леса литовские! В глуши дубов и кленов
Охотился не раз наследник Ягеллонов;
Последний Ягеллон, он предков был достоин,
Последний на Литве король-охотник, воин.
Деревья милые! Увижу ли вас снова,
Друзей-приятелей далекого былого?
Какими встречу вас? Под вашими ветвями
Ребенком ползал я и любовался вами...
А как Баублис-дуб? В стволе его зияло
Огромное дупло; сходилось в нем, бывало,
Двенадцать рыцарей на пиршестве веселом.
Шумит ли рощица Миндовга над костелом?
И липа та жива ль, размеров исполинских,
Над Росью светлою, у дома Головинских?
Плясало вкруг нее, в тени ветвей зеленых,
Сто молодых людей, сто девушек влюбленных.

Деревья старые! Вас меньше год от году,
И вырубают вас стяжательству в угоду!
Не петь лесным певцам в густой листве весенней,
Поэтам не мечтать под шелковистой сенью.
Ян отклик находил у липы в Чернолесье,
Дуб, старый говорун, с короной в поднебесье,
Нашептывал певцу сказания лесные!

А скольким, скольким я обязан вам, родные!
Бывало, упустив добычу, уязвленный
Насмешками друзей, я уходил под клены!
И сколько образов нашел я у болота,
Присев в тени на холм. Что мне была охота?
Повсюду мох лежал серебряный и дикий,
Залитый синевой раздавленной черники,
Цветущим вереском отсвечивали дали,

И ягоды в листве, как бусины, сверкали;
А ветви наверху темнели, словно тучи,
И застилали высь завесою дремучей.
Порою вихрь шумел над неподвижным сводом,
Стонал и грохотал, подобно бурным водам.
Какой пьянящий шум! Казалось мне, бывало,
Что небо надо мной, как море, бушевало.

Руины городов внизу легли как будто,
Дуб, вырванный грозой, к земле склонялся круто
И, словно сруб, торчал; колонна за колонной
Валились на него стволы с листвой зеленой,
Трава сплела вкруг них подобие забора.
А в чащу не гляди: там властелины бора —
Медведи, кабаны; у входа в чащу — кости
Забредших к хищникам неосторожно в гости.
Меж зелени густой мелькают в отдаленье
Фонтаны светлые, — но то рога оленьи;
И зверь, блеснув в кустах полоской золотою,
Исчезнет, словно луч за порослью густою.

И снова тишина. Лишь дятел еле-еле
Стучит и прячется, летя от дуба к ели;
Стучит и вновь летит все дальше, без оглядки,
Как будто бы шалун зовет играть с ним в прятки,
Да белочка грызет орешки торопливо,
Над головою хвост раскинув горделиво,
Как пышное перо на шишаке военном;
Насторожится вдруг движением мгновенным
И, гостя увидав, лесная танцовщица,
Быстра, как молния, по гибким веткам мчится
И прячется в дупле, невидимом для взгляда,
Как прячется в лесу пугливая дриада.
И снова тишина.

Но ветви колыхнулись,
И гроздья свежие рябины покачнулись,
И щеки вспыхнули, как гроздь рябины в пуще,
У юной девушки, по ягоды идущей;
Свой кузовок она протянет вам невинно
Со свежей, как уста, румяною малиной;

Кніга дзесятая
Прымірэнне

Книга десятая
Примирение

Księga dziesiąta
Zgoda

А рядом парень гнет орешины густые, —
Рвет на лету она орехи молодые.
Вдруг слышат — звук рогов, залаяли собаки —
Охота близится в прохладном полумраке;
И, ветви выпустив в смятенье и в тревоге,
Они исчезнут вдруг, как темной пущи боги.

А в Соплицове шум. Ни суета. Ни ржанье,
Ни громогласный лай, ни бричек дребезжанье,
Ни трубы звонкие, глашатаи охоты,
Нарушить не могли Тадеуша дремоты;
Он, как сурок в норе, одетый спал в постели.
Разыскивать его по дому не хотели:
Все на своих местах уже с зарею были,
И о Тадеуше, конечно, позабыли.

Он спал. А солнышко проникло через ставни,
Сквозь прорезь ворвалось, прогнало сумрак давний
И огненным столбом в лицо ему глядело;
Не просыпаясь, он вертелся то и дело,
Как вдруг раздался стук, и он в одно мгновенье
Проснулся; весело и сладко пробужденье!
Тадеуш счастлив был, — беспечный, словно птица.
Все улыбался он, не мог не веселиться,
И приключение припоминал сначала,
Краснел он и вздыхал, а сердце так стучало!

На ставни поглядел, на прорезь: что за чудо!
Пытливые глаза в упор глядят оттуда, —
Раскрыты широко — всегда бывает это,
Когда в ночную тьму хотят взглянуть со света.
И нежная ладонь — от солнышка защита —
Над белоснежным лбом щитком была раскрыта;
А пальцы тонкие, пронизанные светом,
Рубины яркие напоминали цветом.
Увидел юноша коралловые губы,
Как жемчуга, меж них поблескивали зубы.
Хотя красавица лицо и прикрывала,
Но щеки юные пылали ярко-ало.

Кровать Тадеуша была укрыта тенью;

Дивился юноша волшебному виденью —
Оно над головой склонялось у постели,
И юноша не знал , — то наяву, во сне ли?
Такие лица мы видали в детстве раннем,
С тех пор в душе они живут воспоминаньем.
Склонилось личико — и он узнал в смятенье
И в радости, увы, волшебное виденье!
Узнал он завитки ее волос коротких,
Они накручены на белых папильотках,
И в солнечных лучах, подобные короне,
Сияют над лицом, как будто на иконе.

Едва сорвался он, красавица умчалась —
Как видно, шум спугнул. Она не возвращалась!
Но юноша слыхал, как в двери стукнул кто-то,
И донеслись слова: «Вставать пора! Охота!»

Тадеуш тотчас же опять вскочил с постели,
Так распахнул окно, что петли загремели,
А ставни хлопнули, о стены громыхая;
Он выглянул в окно и впился в даль, вздыхая, —
Хоть было пусто все, не спрятались от взгляда
Примятые цветы на изгороди сада,
Качался дикий хмель и пестрые левкои
Дрожали, — может быть, задетые рукою?

Тадеуш не сводил с дрожащих листьев взора,
Но в сад идти не смел, — лишь стоя у забора,
Он палец свой к губам прижал с немым упреком,
Боясь обмолвиться хотя бы ненароком;
Ударил по лбу он потом себя в молчанье,
Как будто пробудить хотел воспоминанье,
И, пальцы закусив с мгновенною досадой,
Он громко закричал: «Ну что ж, мне так и надо!»

И вот на том дворе, где было столько шума,
Как на погосте, все безмолвно и угрюмо.
Стрелков в помине нет. Тадеуш поднял руки,
Как трубки приложил к ушам, ловил он звуки,
Какие ветер нес из чащи отдаленной, —
Глухой собачий лай, и гул далекий гона.

Давно оседланный конь дожидался в стойле,
Тадеуш взял ружье, галопом через поле
Помчался к двум корчмам, что у часовни были,
Перед облавой все сходиться здесь любили.

Враждуют две корчмы вблизи дороги сонной,
И окнами грозят друг другу озлобленно.
За замком числится одна из них; позднее
Соплица новую поставил рядом с нею.
В одной, как в вотчине своей, царит Гервазий,
В другой господствует слуга Соплиц — Протазий.

Хоть новая корчма ничем не выделялась,
Но старая зато постройкой отличалась:
Тот стиль измышлен был строителями Тира,
Евреи развезли его по странам мира.
И перешла в Литву к нам их архитектура,
Родному зодчеству чужда ее натура.

Фасад корчмы — корабль, а тыл подобен храму,
Ковчег, а не корчма! И столько же в ней гаму.
Корабль похож на хлев, и в нем зверья немало:
Коровы, лошади и овцы, кто попало!
И насекомые, и птицы; всякой твари,
И даже ужаков, отыщется по паре.
Напоминает храм святыню Соломона,
Которая была еще во время оно
В Сионе образцом прекраснейшего храма,
А возвели ее искусники Хирама;
Так строят хедеры евреи и поныне,
Стиль одинаковый везде — в корчме, в овине.
На крыше задранной и доски, и рогожа, —
С еврейским колпаком та крыша очень схожа!
Стропила над крыльцом, и, может быть, штук сорок
Колонн из дерева — искуснейших подпорок.
Колонны прочные пришлись по вкусу зодчим,
Нескладно срублены, кривые, между прочим,
С Пизанской башнею могли б они сравниться,
Но стиля эллинов искать в них не годится.
А над колоннами изогнутые своды —
Наследье готики, что пощадили годы.

Здесь подивишься ты искусному узору,
Что вырубил топор, — резцу такие впору.
Точь-в-точь еврейские светильники кривые,
И шарики на них, как пуговки, какие
Молящийся еврей на лоб свой надевает
И цицесами их обычно называет.
Как набожный еврей, корчма полукривая,
Как будто молится, качаясь и кивая,
А стены грязные на лапсердак похожи,
И с бородой стреха имеет сходство тоже.
Как цицес, над крыльцом торчит узор старинный.
Разделена корчма перегородкой длинной.
Направо множество каморок непригожих,
Они для путников проезжих и прохожих.
Налево зал большой, так гомон постоянный.
Под каждою стеной стол узкий деревянный,
У каждого стола теснятся, словно детки,
Похожие на стол простые табуретки.

Расселись за столом крестьяне с шляхтой вместе.
И только эконом был на особом месте.
Все собрались сюда, ведь было воскресенье,
И выпивка ■ корчме сулила развлеченье.
Пред каждым из гостей уже стояла чарка,
С бутылью бегала вокруг стола шинкарка,
А Янкель с важностью поглядывал в окошки,
На нем кафтан до пят, из серебра застежки.
Он бороду свою поглаживал рукою
И пояс шелковый перебирал другою.
Приветствовал гостей, вступая в разговоры,
А сам следил за всем, кругом бросая взоры.
Мирил он спорящих, знал тонкость обращенья,
Но не прислуживал — давал распоряженья.
Почтеннейший еврей в округе был известен,
С крестьянами в корчме был неизменно честен,
И жалоб на него не поступало к пану.
Чтоб жаловаться тут? Не прибегал к обману,
Напитки добрые всегда держал за стойкой
И пить не запрещал, гнушался лишь попойкой.
Крестины, свадьбы все справлялись у еврея;
Звал музыкантов он, расходов не жалея,

И по воскресным дням здесь музыка играла,
Волынка и дуда гуляющих встречала.

К тому же обладал еврей талантом истым —
Был музыкантом он, отменным цимбалистом.
Ходил он по дворам минувшею порою
И восхищал людей искусною игрою,
И песни польские пел Янкель вдохновенно.
Он чисто говорил. В повет обыкновенно
Из Гданьска, Галича и даже из Варшавы
Он песни привозил, не трус был Янкель бравый!
Шел разговор о нем, отнюдь не небылицы,
Что первым он привез в Литву из-за границы
И первым распевал в своем родном повете
Ту песню, славную теперь в широком свете,
Которую тогда впервые у авзонов
Играли трубачи народных легионов.
Дар песенный в Литве несет с собой по праву
Богатство и дает еще впридачу славу.
Так Янкель приобрел почет и капиталы,
Повесил на стену звенящие цимбалы,
А сам осел в корчме, торговлей занимаясь,
Главой общины стал и жил, с нуждой не знаясь.
Желанным гостем он бывал под всякой кровлей,
Советы всем давал и с хлебною торговлей
На барках был знаком; ценились те заслуги,
Поляком добрым он прослыл в родной округе.

В корчмах не позволял он разгораться злобе
И спорщиков мирил, их арендуя обе.
Горешков партия и партия Соплицы
В корчме у Янкеля любили веселиться.
Еврея уважал и богатырь Гервазий,
И спорщик, кляузник — слуга Соплиц, Протазий.
Смолкал пред Янкелем длинноязыкий Возный
И воли не давал рукам Гервазий грозный.

Рубаки не было. Отправился в дубраву,
Боялся отпустить он Графа на облаву
Без верного слуги; надеялся при этом
В беде помочь ему и делом и советом.

В почетном уголке, где, точно воевода,
Гервазий восседал, подальше от прохода, —
Сегодня квестарь был: ведь Янкель чтил монаха
И ублажал его отнюдь не ради страха.
Он убыль замечал в его глубокой чарке
И тотчас подбегал, приказывал шинкарке
Душистый мед подать скорей для бернардина;
Свела их с квестарем, как говорят, чужбина.
Здесь к Янкелю в корчму он хаживал ночами,
Обменивался с ним заветными речами.
Не контрабанда ли сближала их так тесно?
Но нет! То был поклеп, — в округе всем известно.

Ксендз Робак рассуждал вполголоса о деле.
Развесив уши, все в молчании сидели
И к табаку ксендза тянулись взять понюшку;
Чихали шляхтичи, как будто бы из пушки.

«Reverendissime! — сказал, чихнув, Сколуба, —
Воистину табак! Такой проймет до чуба!
Мой нос (погладил он свой нос рукой привычно)
Такого не встречал! (Тут он чихнул вторично.)
Монашеский табак! Небось, из Ковно родом,
Который славится и табаком и медом?
Давненько не был там...» Ксендз молвил: «На здоровье
Всем вашим милостям, почтенные панове!
А что до табака, он родом не из Ковно,
Подальше вырос он, и это безусловно!
Из Ясногорского монастыря святого,
Я вам его привез, друзья, из Ченстохова,
Где чудотворная икона чистой девы,
Владычицы небес и польской королевы.
Княжной литовскою народ ее считает,
Короной польскою она повелевает,
Но схизма на Литве царит у нас, панове!»
Тут Вильбик заявил: «И я был в Ченстохове —
За отпущением ходил туда к святыне.
А правда ль, там француз хозяйничает ныне
И храмы грабит он без уваженья к вере?
Читал уже о том в «*Литовском*, — я, — *курьере*».
Ответил бернардин: «Неправда это, враки!

Католик кесарь наш, такой же, как поляки!
Помазан папою, с ним дружбу сохраняет,
И в духе истины французов наставляет.
А что до серебра, пожертвовано много
В народную казну, но это воля Бога!
Для Польши, родины, то взнос богоугодный!
Как Божьим алтарям не быть казной народной?
В Варшавском княжестве есть польских войск немало,
Сто тысяч насчитал, довольно для начала!
Должны их содержать литвины, верьте слову;
Даете деньги вы, небось, в казну цареву!»
«Да черта с два даем! У нас берут их силой!» —
Так Вильбик завопил. Встал мужичок унылый,
Затылок почесав, сказал, ни с кем не споря:
«Ну, что до шляхтичей, так вам еще полгоря,
Но лыко с нас дерут!» «Хам! — закричал Сколуба, —
Пусть лыко с вас дерут, как с молодого дуба,
Привычка есть у вас. Вам, хлопам, так и надо,
Но к воле золотой привыкли мы измлада!
Ведь шляхтич у себя, скажу при всем народе...»
«Да! — подхватили все, — он равен воеводе!» —
«Меж тем приходится изыскивать нам средства
И документами доказывать шляхетство!»
«Да вам-то что? — спросил Юрага ядовитый. —
Подумаешь, какой вы шляхтич родовитый!
Но от князей ведут свой древний род Юраги,
И мне-то каково разыскивать бумаги?
Пускай москаль пойдет и спросит у дубравы,
Кто ей давал патент перерасти все травы?»
«Князь! — Жагель протянул. — Хоть ври, да знай же меру!
Немало митр у нас найдется здесь. К примеру:
У пана крест в гербе, вернее нет улики,
Что выкрест был в роду!» Его прервали крики:
«Врешь! Крест — над кораблем, и я сродни татарам!» —
Юрага завопил; Мицкевич крикнул с жаром:
«Мой Порай с митрою средь поля золотого.
Герб княжеский, о том в геральдике есть слово!»

Желая спор унять, вернуться к прежней теме,
Ксендз табакерку вновь поставил перед всеми
И начал потчевать он спорщиков учтиво.

Тут расчихались все, спор прекратился живо,
Ксендз продолжал: «Табак и вправду наилучший,
Расхваливал его недавно вождь могучий.
Как вспомню я теперь, Домбровский одолжался...
Он три понюшки взял, чихнул, не удержался!» —
«Домбровский! Правда ли?!» — «Да, он! При генерале
Я в лагере стоял, когда мы Гданьск с ним брали.
Домбровский занят был. Рукою утомленной
Он по плечу меня похлопал благосклонно.
«Ксендз, года не пройдет, — так мне сказал Домбровский, —
Как встретимся с тобой мы на земле литовской!
Литвинам накажи: табак из Ченстохова
Пускай мне поднесут, я не терплю другого!»

Застыли шляхтичи на миг в оцепененье,
В такой восторг пришли, в такое восхищенье!
Они вполголоса все повторяли снова:
«С таким же табаком! Он впрямь из Ченстохова!
Домбровский явится! Ксендз видел генерала!»
Тут речи их слились и кровь в них заиграла!
Вот разом грянули, как будто по сигналу:
«Домбровского! Ура!» Рев переполнил залу.
Все тотчас обнялись, хлоп с князем, с Митрой — Порай,
С татарским графом Крест, всем было не до спора!
Забыли Робака и, надрывая глотки,
Запели весело: «Вина побольше! Водки!»

Казалось, бернардин доволен был весельем,
Он табакерку взял и насладился зельем,
Спугнул чиханием мелодию живую,
Опомниться не дав, завел он речь иную:
«Вы хвалите табак, а что там в табакерке?
Вам надо поглядеть, хотя бы для проверки!»
Он вытер донышко, стряхнув с него пылинки.
Там, как мушиный рой, виднелись на картинке
Войска — и, словно жук, был всадник перед ними,
Который скакуна жег шпорами своими
И, в небеса летя, узду сжимал рукою,
А к носу табачок он подносил другою.
«Ну, что же, — ксендз сказал, — еще вы не узнали
Великого вождя?» В молчанье все стояли.

«Да, император он! И не москаль к тому же,
Их царь не нюхает, пускай, ему же хуже!»
«Великий человек, да что ж одет он просто?
Сюртук без золота, и небольшого роста!» —
Так Цыдзик закричал. «Москаль, скажу я панам,
Весь блещет золотом, как щука под шафраном!»
«Ба! — Рымша речь прервал, — москаль другого рода.
Костюшку видел я, вождя всего народа!
Великий человек ходил в простом кафтане,
В чамарке краковской!» — «В какой чамарке, пане?
Заспорил Вильбик с ним. — Ходил он в таратайке!»
«Нет, со шнуровкой та, а полы этой гладки!» —
Мицкевич возразил. Спор загорелся жаркий,
Все обсуждали крой кафтана и чамарки.

Ксендз Робак между тем, не говоря ни слова,
Вкруг табакерки всех объединяет снова,
Любезно потчуя. Понюшку взяв, панове
Чихали, говоря друг другу: «На здоровье!»
«Когда Наполеон за табачок берется, —
Промолвил ксендз, — врагам сдаваться остается!
Под Аустерлицем так: орудья зарядили
Французы. Москали толпой на них валили.
Глядел Наполеон. Пальнули мы навстречу —
Упали москали, сраженные картечью.
Полк падал за полком, подбитый нашей пушкой,
А кесарь брал табак, понюшку за понюшкой.
Тут Александр бежал в сопровожденье братца,
Ну, по плечу ли им с богатырем тягаться?!
Его величество доволен был сраженьем
И пальцы отряхнул уверенным движеньем.
Когда в его войска поступите вы, — эту
Тогда, друзья мои, припомните примету!»

«Ах, квестарь дорогой! — заговорил Сколуба. —
Когда ж то сбудется? Вот было бы нам любо!
Сулят французов нам раз десять на неделе,
А мы все ждем да ждем, глаза уж проглядели!
Москаль как нас душил, так душит, что есть мочи,
Пока заря взойдет, роса нам выест очи!»

«Пусть ропщут женщины, — так ксендз сказал, — на муки!
Пускай евреи ждут, сложив спокойно руки,
Чтоб дорогих гостей потом встречать с поклоном.
Не трудно москалей побить с Наполеоном!
Разбил он англичан, спустил он швабам шкуру,
Пруссаков растоптал, три раза лезших сдуру
И москалям теперь придется, верно, худо.
Но знаете ли вы, что следует отсюда?
Коль шляхта сабли взять тогда не побоится,
Когда уж не с кем ей, пожалуй, будет биться,
Вам скажет Бонапарт: «Где были вы, вояки?
Ведь кулаками-то не машут после драки!
А значит, мало ждать, и суть не в приглашенье, —
А надо челядь звать, готовить угощенье!
Сор надо вымести! Почище подметите,
Когда ■ своем дому гостей встречать хотите!»
Настала тишина и говор несогласный:
«Сор надо вымести... Слова ксендза неясны.
На все готовы мы, пускай нам ксендз укажет,
Что делать мы должны, пускай яснее скажет!»

Но ксендз ■ окно смотрел, о чем-то беспокоясь.
Вот высунулся он в него почти по пояс.
«Нет времени, — сказал, — зато когда приеду,
Продолжу с вами я серьезную беседу!
В уездном городе я буду гостем скорым
И к вашим милостям пожалую за сбором».

«Пусть для ночлега ксендз заедет в Негримово, —
Промолвил эконом, — к приему все готово!
Напомню вам одну пословицу, панове:
«Так счастлив человек, как квестарь в Негримове!»
Зубковский попросил: «В Зубково ехать надо,
Корову стельную отдать хозяйка рада,
С полштуки полотна, и слышать вам не внове:
«Счастливей никого нет квестаря в Зубкове!»
«К Сколубе просим вас!» — «К нам, — молвил Тераевич, —
Голодным бернардин не покидал Пуцевич!»
Так наделить его сулили все дарами,
Глядели вслед ему, но был он за дверями.

Ксендз увидал в окно Тадеуша, который
Спешил по большаку, коню давая шпоры,
Склонивши голову, без шапки, бледный мчался,
Коня настегивал, расстроенным казался.
Смятеньем юноши был Робак озабочен,
Пошел он вслед за ним и торопился очень
Туда, где горизонт, насколько видит око,
Затмила сень дерев, раскинутых широко.

Кто пущи исходил от края и до края,
До самой глубины их дебрей проникая?
Рыбак о дне морском у побережья судит;
Стрелок в лесной глуши охотиться не будет,
Кружит опушкой он, знаком с ближайшим бором,
Но в тайники его не проникает взором;
Гласят предания в моем краю родимом,
Что если лесом кто пойдет непроходимым —
Наткнется на барьер стволов, колод с ветвями,
Размытых в глубине бегущими ручьями;
Там муравейники, ползучие растенья,
Гадюки, пауки, слепни — столпотворенье!
Но если б удалось проникнуть в глубь завала,
Опасность новая ему бы угрожала:
Овраги темные раскинули б тенета
И заманили бы зеленые болота;
В них не достанешь дна — а в глубине, поверьте,
Средь всякой нечисти гнездятся даже черти!
Пятнает ржавчина отравленную воду,
Тлетворный дым столбом восходит к небосводу,
Он губит чахлые кустарники лесные;
Деревья-карлики, плешивые, больные,
Мох сбился колтуном, скрывая жалкий остов,
А на стволах у них не счесть грибных наростов!
Здесь, над водой, они подобны ведьмам старым,
Что варят мертвеца и греются над паром.

Не перебраться нам сквозь топкие озера
И на берег другой вовек не бросить взора;
Повита облаком глухая чаща бора,
Которое всегда восходит над трясиной.
За мглою, говорят, за дивною лощиной,

Что в заповеднике от глаз людских таится, —
Деревьев и зверей заветная столица...
Хранятся в ней ростки и семена растений,
Которые ■ лесу восходят в день весенний;
Как будто в Ноевом ковчеге для приплода,
По паре всех зверей здесь собрала природа.
Медведь, и зубр, и тур — они владыки чащи:
У каждого свой двор богатый и блестящий!
Министры знатные — и рысь, и россомаха —
Гнездятся подле них, совсем не зная страха;
Как благородные вассалы, в темной сени
Пасутся кабаны, и волки, и олени;
Над ними соколы, они с орлами дружат,
Живут подачками, доносчиками служат.
Вот пары главные в той чаще благодатной,
Что возвеличены над прочими стократно;
Детенышей они рассеяли по бору,
А сами здесь живут, им отдыхать лишь впору.
С ножами и ружьем зверье тут незнакомо,
Живет до старости и умирает дома.
Есть кладбище у них, туда несут пред смертью
И крылья с перьями и шкуры вместе с шерстью.
Туда идет медведь, от старости беззубый,
Зайчишка-старичок с облезшей, ветхой шубой,
Дряхлеющий олень, безногий и ленивый,
И сокол слепенький, и старый ворон сивый,
Орел, едва лишь клюв его так искривится,
Что пищу более клевать не может птица,
И всякое зверье, когда изменят силы,
Спешит на кладбище — найти себе могилы.
Вот почему в лесах, во всех местах доступных,
Не отыскать костей ни маленьких, ни крупных.
В столице чтит зверье свое лесное право,
Хранит обычаи и благородство нрава:
Цивилизации нет в заповедной шири,
И собственности нет, поссорившей всех в мире,
Нет поединков здесь, нет воинской науки,
Как жили прадеды, так поживают внуки,
Ручные с хищными встречаются согласно,
И не грызут они друг друга ежечасно.
Когда бы человек забрел сюда случайно,

То встретило б его зверье необычайно;
Глядело б на него, застыв от изумленья,
Как в тот субботний день, в последний день творенья,
Их праотцы в раю глядели на Адама
До ссоры роковой — доверчиво и прямо.
Но человек сюда и не заглянет даже —
Тревога, Труд и Смерть стоят в лесу на страже.

Со следа гончие порой в глуши сбивались,
В болото и в овраг нечаянно врывались,
И, пораженные величием картины,
С безумным воем прочь бежали от трясины,
И на своем дворе они еще визжали,
И у хозяйских ног испуганно дрожали.
Ту чащу дикую, во всем великолепье,
Зовут охотники в своих беседах — Крепью.

О дуралей медведь! Когда б сидел на месте,
Гречеха о тебе не получил бы вести;
Прельстило ль пасеки тебя благоуханье?
Овес ли золотой привлек твое вниманье?
Но ты покинул глушь, а здесь деревья реже,
И распознал лесник твои следы медвежьи.
Он ловчих разослал, чтоб выследить берлогу
И где ты кормишься, когда выходишь к логу;
А Войский в лес привел охотничью ораву —
Отрезан путь назад, и начали облаву.

Тадеуш знал уже, что опоздал он к сбору
И гончие давно рассыпались по бору.

Напрасно замерли стрелки настороженно,
Напрасно слушают молчанье в чаще сонной,
Стоят с двустволками и выжидают срока, —
Лесная музыка несется издалека,
Ныряют в чаще псы, как будто в волнах утки,
Стрелки на Войского глядят, им не до шутки,
А он припал к земле и ухом ловит шумы;
Как на лице врача родня читает думы,
Чтоб угадать судьбу любимого больного,
Так ждут охотники решительного слова,

Глядят на Войского с надеждой и в сомненье.
«Есть! Есть!» — воскликнул он, поднявшись в нетерпенье.
Он слышал, — а они услышали позднее:
Собака залилась, другая вслед за нею,
И разом буйный лай понесся, нарастая, —
То заливается, напав на след, вся стая;
Собаки мчатся вглубь, и лай их не сравнится
Со сдержанным, когда покажется лисица;
Сейчас их злобный лай отрывистей и чаще, —
Как видно, гончие настигли зверя в чаще;
Внезапно лай затих; медведь поднялся хмурый,
На гончих бросился — рвет морды им и шкуры.
А лай звучит теперь как будто бы иначе,
И слышен вой глухой, предсмертный визг собачий.

Как луки, выгнулись мужчины в нетерпенье,
Готовятся к стрельбе и напрягают зренье:
Ждать дольше невтерпеж! Не выдержали нервы,
Все бросили посты, и всяк стремится первый
Медведя повстречать, хотя поклялся Войский
С тем, кто покинет пост, разделаться по-свойски!
Пусть шляхтич, или хлоп, юнец, иль бородатый —
Всех вытянет смычком, коль будут виноваты!
Ничто не помогло! Стрелки бегут без толка,
И раза три уже ударила двустволка.
И началась пальба! Но, звуки заглушая,
Вдруг заревел медведь — глушь дрогнула лесная.
Ужасный рев! В нем боль, отчаянье, тревога;
За ним несется лай и гул победный рога.
Стрелки взвели курки, переведя дыханье,
Другие ■ лес бегут — повсюду ликованье;
Но Войский закричал, что зверя упустили:
Охотники в лесу за ним не доследили,
Наперерез ему они спешили к пуще,
А зверь, напуганный людьми и псами пуще,
Поворотил назад, на дальнюю поляну,
Где удержать никак не удалось охрану.
Из всех охотников остались подле лога
Тадеуш, Войский, Граф и гонщиков немного.

Из глубины лесной донесся рев могучий,

И прянул вдруг медведь, как гром из синей тучи;
На лапы задние встал в бешенстве великом
И устрашал врагов своим свирепым рыком:
Он камни вырывал, погоней разъяренный,
Ломал деревья он и, точно вихрь зеленый,
На недругов летел; потом сломал осину!
И вот занес ее, как будто бы дубину,
Пошел на юношей, грозя убить с размаху,
Но Граф с Тадеушем стоят, не зная страху.
Двустволки подняты, курки на оба взвода, —
Так против тучи два стоят громоотвода.
Вот разом два курка они спустили дружно
(Неопытность! Двоим зараз стрелять не нужно!)
И — промах! Прыгнул зверь — рогатина готова,
Схватились за нее, не говоря ни слова,
И друг у друга рвут; тут оглянулись, к счастью,
И видят — рядом зверь с разинутою пастью,
И лапа поднята! От ярости медвежьей
Пустились наутек туда, где чаща реже.
За ними зверь бежит — над графской головою
Он когти выпустил и лапой роковою
Полчерепа с него чуть не содрал, как шляпу, —
Так яростно простер над головою лапу.
Но тут Нотариус, Асессор подоспели,
Рубака был уже недалеко от цели,
И бернардин бежал, хотя и безоружный, —
Раздался залп в лесу тотчас же громкий, дружный.
Медведь подпрыгнул вверх, как заяц пред борзыми,
И рухнул. Но махал он лапами своими,
Как машет мельница крылами; грузной тушей
Он Графа придавил, а сам рычал все глуше.
Хотел еще привстать, но прокусили шею
Стряпчина первая, а Справник вслед за нею.

Тут Войский рог схватил крученый, буйволиный,
Висевший на ремне, как змей блестящий, длинный;
Прижал его к губам обеими руками,
Потом закрыл глаза с кровавыми белками,
Вобрал в себя живот, раздул, как тыквы, щеки
И рогу передал весь выдох свой глубокий,
И заиграл; а рог, как будто вихрь летящий,

Нес музыку лесам и отдавался в чаще.
Тут замерли стрелки в немом оцепененье,
Дивясь и чистоте и мощной силе пенья.
Старик искусство все, каким был славен в пуще,
Еще раз передал гармонией поющей;
И лес наполнился, и ожила дубрава,
Как будто псы бегут и началась облава.
В тех звуках целая охота зазвучала:
Вначале резкий клич далекого сигнала,
Потом задорный лай, — несутся псы гурьбою,
И твердый тон звучит, — то лес гудит пальбою.

Вдруг Войский оборвал, охотникам казалось,
Что он трубит еще, — то эхо отзывалось.

И снова затрубил; казалось, рог менялся
В устах у Войского, — то рос, то уменьшался,
Вытягивался вдруг он длинной шеей волка
И выл пронзительно и долго, безумолка,
То вырывался рев, как из медвежьей пасти,
А то — мычание вихрь разрывал на части.

Тут Войский оборвал, охотникам казалось,
Что он трубит еще, — то эхо отзывалось.
Летели по лесу ликующие звуки,
Дубы им вторили, подхватывали буки.

Вновь Войский затрубил: рогов казалось много,
Смешались вместе лай, и ярость, и тревога
Стрелков, зверей и псов; движением могучим
Рог поднял музыкант, и гимн вознесся к тучам.
И снова оборвал, охотникам казалось,
Что он трубит еще, — то эхо отзывалось.
Деревья музыке откликнулись по бору,
И песню понесли они от хора к хору;
А звуки ширились, смолкая в отдаленье,
Чем дальше слышались, тем были совершенней, —
Пока не замерли у горнего порога!
Гречеха руки вдруг, склонясь, отвел от рога,
Разъединяя их; и рог повис крученый,
А Войский поднялся, набрякший, просветленный,

И долго ввысь глядел в каком-то вдохновенье,
А слухом все ловил слабеющее пенье.
Меж тем на все лады виваты загремели,
От тысячи хлопков качались буки, ели.

Затихли... и в лесу как будто стало глуше,
Тут обернулись все к большой медвежьей туше.
Прошита пулями, вся в брызгах крови алой,
Как в землю вбитая, она пластом лежала.
Раскинул лапы зверь, как будто крест широкий,
Струились из ноздрей кровавые потоки,
Медведь еще дышал, еще водил глазами,
Но неподвижен был. Повисли за ушами
На левой стороне Стряпчина, а на правой,
Вцепившись, Справник пил из горла ток кровавый.

С трудом лишь удалось отнять от туши гончих,
Просунув меж зубов прута железный кончик.
Стрелки прикладами медведя повернули,
Виваты грянули и в небе утонули.

Асессор ликовал, поглаживая дуло:
«Ружьишко каково? Надуло! Всех надуло!
Ружьишко каково? Что? Невеличка-птичка,
Как отличилось! А? Вот вам и невеличка!
Не любит зря стрелять! Что, хороша игрушка?
Мне подарил его за меткость князь Сангушко!
Все восхищался он — искусная работа!
И находил в ружье достоинства без счета».
«Бегу за зверем вслед, — Юрист сказал, стирая
Со лба горячий пот. — Кричит пан Войский с края:
«Стой!» А чего стоять? Косматый жарит в поле,
Как заяц, во всю прыть. Уйти ему дать, что ли?
Бегу, спирает дух, догнать надежды нету.
Гляжу, а зверь бежит прямехонько к просвету!
На мушку взял его. «Ну, мишка, друг бедовый!» —
Подумал я, и все! Вот он лежит готовый!
Нельзя не похвалить моей Сагаласовки,
Сагалас лондонский, хоть из Балабановки!
Тот оружейник был поляк, по всем приметам,
Но ружья украшал по-английски при этом».

Асессор закричал: «Ну, нет! Уж это дудки!
Так это пан убил? Пан, верно, шутит шутки!»
Но отвечал Юрист: «Не суд у нас — облава,
Здесь все свидетели — принадлежит мне слава!»

Тут зашумели все, заспорили речисто,
Те за Асессора, а эти — за Юриста.
О Ключнике они совсем не вспоминали,
Бежали сбоку все, что дальше там — не знали.
Гречеха слово взял: «Теперь, по крайней мере,
Достойный спор у вас — вопрос о крупном звере!
Не заяц, а медведь! И объясняться в этом
Придется саблею, а может, пистолетом!
Решенья не найти в подобном спорном деле,
И разрешить его пристало на дуэли!

Когда-то шляхтичи здесь жили по соседству,
Принадлежавшие к древнейшему шляхетству.
Меж их усадьбами вилась река Вилейка,
А звали шляхтичей Домейко и Довейко.
В медведицу они пальнули как-то вместе,
Не знали, кто убил, — и вот, во имя чести,
Сквозь шкуру поклялись стреляться, дуло ■ дуло!
Дуэль шляхетская! А сколько шума, гула
Вкруг поединка шло! А сколько песен пели
О той неслыханной по дерзости дуэли!
Я секундантом был; как все происходило
Сначала расскажу: давненько это было...»

Пока он говорил, уладил Ключник дело,
Он тушу обошел и оглядел умело.
Медвежью голову ножом рассек он разом,
Затылок разрубил, и не моргнувши глазом,
Он пулю вытащил, отер ее ливреей
И, к дулу приложив, примерил поскорее.
«Вот пуля, — он сказал, все на нее взглянули, —
Панове, — продолжал, — у вас другие пули!
Ружье Горешково! — тут он приподнял ловко
Старинное ружье, скрепленное бечевкой. —
Но выстрелил не я, хотя и был под боком,
Боялся в юношей попасть я ненароком:

Бежали юноши. Глазам своим не веря,
Над графской головой я видел лапу зверя!
Горешков родич он, хотя бы и по прялке...
Я к Господу воззвал и был услышан, жалкий!
Послали ангелы на помощь бернардина.
Он всех нас устыдил. Ну, молодец ксенжина!
Покуда я дрожал, чего-то дожидался,
Он выхватил ружье, и выстрел вмиг раздался!
Стрелял за сто шагов и между головами
В пасть зверю угодил! Откроюсь перед вами:
Немало прожил я, но я стрелка такого
Лишь одного знавал и не встречал другого!
Он, славный некогда на стольких поединках,
Он, пулей каблуки срезавший на ботинках,
Он, низкий человек, но храбрости отменной,
Усач по прозвищу, фамилии презренной!
Однако ни к чему теперь его отвага,
По самые усы горит в аду бродяга.

Хвала ксендзу! Двоих сегодня спас от смерти,
А может и троих, Гервазию поверьте!
Горешково дитя, последнее на свете,
Когда бы зверь задрал, и я бы не жил, дети!
Полез бы на рожон к медведю прямо в глотку!
За Графа выпьем, ксендз, я приготовил водку!»
Но не было уже ксендза в лесу зеленом,
Медведя застрелив, он подбежал к спасенным,
Хотел скорей унять душевную тревогу,
Узнав, что целы все, вознесся мыслью к Богу,
Молитву прочитал и, широко шагая,
Пустился в поле он, как будто убегая.

Гречеха между тем распоряжался снова.
Охапки вереска и хвороста сухого
Подбросили в костер, разросся дым сосною,
Набросив балдахин над зеленью лесною,
А над огнем стрелки рогатины скрестили,
Пузатые котлы на зубья нацепили.
С возов несли уже капусту и жаркое,
И хлеб, а погребец всегда был под рукою.

Хранились в погребце бутылки всех калибров —
И вот, хрустальную бутыль из прочих выбрав
(Гостинец Робака по вкусу всем полякам,
То водка Гданская — кто до нее не лаком!),
Провозгласил Судья, разлив вино по чашам:
«Здоровье Гданска пью, он был и будет нашим!»
И чаши винные от наполнял до края,
Покуда золото не капнуло сверкая.

А бигос греется. Сказать словами трудно
О том, как вкусен он, о том, как пахнет чудно!
Слова, порядок рифм, все передашь другому,
Но сути не понять желудку городскому!
Охотник, здоровяк и деревенский житель —
Литовских кушаний единственный ценитель.

Но и без тех приправ литовский бигос вкусен,
В нем много овощей и выбор их искусен;
Капусты квашеной насыпаны там горки,
Что тает на устах, по польской поговорке.
Капуста тушится ■ котлах не меньше часа,
С ней тушатся куски отборнейшего мяса,
Покуда не проймет живые соки жаром,
Покуда через край они не прыснут паром
И воздух сладостным наполнят ароматом.

Готово кушанье, и с громовым виватом
Все с вилками бегут, в капусту их вонзают.
Звон меди. Дым валит, и бигос исчезает,
Подобно камфаре; на самом дне казанов
Клокочет пар, как дым из кратеров вулканов.

Стрелки, довольные, напились и наелись
И, тушу привязав, на лошадей уселись,
Друг с другом весело вступают в разговоры.
Юрист с Асессором не позабыли ссоры.
Все спорили они о славной Сангушовке
И балабановской лихой Сагаласовке.
А Граф с Тадеушем печально путь держали,
Стыдились промаха, стыдились, что бежали.

Кто зверя упустил, нарушив ход облавы,
Тот нелегко уже добьется доброй славы!

«Я взял рогатину! — промолвил Граф со злобой. —
И не вмешайся пан, мы не бежали б оба!»
Тадеуш отвечал, что он его сильнее,
Со зверем лучше бы управился он ею,
И захотел помочь. Так говоря угрюмо,
Не слушали они ни болтовни, ни шума.

Гречеха посреди охотничьего круга
Был весел, говорлив, как в добрый час досуга.
О рьяных спорщиках немного беспокоясь,
Задумал досказать он начатую повесть.
«Асессор и Юрист, вас призывал к дуэли,
Не потому что я свиреп на самом деле,
Не кровожаден я; хотел вас позабавить
И шутку повторить, комедию представить,
Чтоб вас уговорить не тратить время в ссорах.
Я шутку выдумал тому назад лет сорок.
Вы молоды еще, до вас не долетела
Та шутка славная, что некогда гремела.

Довейко, верно, бы с Домейко мирно жили,
Но помешало им созвучие фамилий!
На сеймиках себе сторонников, бывало,
Довейко партия средь шляхты вербовала;
Прошепчет шляхтичу: «Свой голос дай Довейке» —
Тот, недослышавши, отдаст его Домейке.
На пиршестве, когда провозгласил Рупейко:
«Виват Довейко наш!» — кто подхватил «Домейко!»,
А кто понять не мог, кого же называют.
В конце обеда речь нечеткою бывает!

А в Вильно было так: какой-то шляхтич пьяный
С Домейкой фехтовал и получил две раны.
Из Вильно уходя и торопясь к парому,
С Довейкой встретился он по дороге к дому.
И вот, когда вдвоем поплыли по Вилейке,
Кто он таков, спросил пьянчужка у Довейки.

«Довейко!» Услыхав, полез в свою кирейку,
Клинком подрезал ус Довейке за Домейку.

А на облаве раз похуже получилось,
И надо было же, чтоб с ними так случилось!
Стояли рядышком и выстрелили вместе
В одну медведицу, упавшую на месте
От этих выстрелов; хотя ходили слухи,
Что до десятка пуль она носила в брюхе,
Однокалиберных немало ружей было, —
Которое из них медведицу убило?

«Довольно! — крикнули друзья мои с досадой, —
Бог или черт связал, но развязаться надо!
Как в небе солнцам двум — двоим нам в мире тесно.
За сабли! Чья возьмет, решим дуэлью честной!»
Мирить их шляхтичи старались, но напрасно!
Они, рассвирепев, в запальчивости страстной
Клинки отбросили, взялись за пистолеты...
Тут закричали мы, что слишком близки меты,
Но поклялись они стреляться через шкуру —
Опасность велика, убьют друг друга сдуру!
«Гречеха секундант!» Я не моргнул и глазом.
«Пускай могилу вам могильщик роет разом,
Не кончится добром ваш вызов молодецкий,
Но вы не мясники, деритесь по-шляхетски!
И не сближайтесь так, ведь удальство не в этом,
Хотите пропороть вы брюхо пистолетом?
Дистанцию свою назначили вы сами,
Я выверю ее шагами и глазами,
Сам шкуру растяну и сам ее расправлю,
И вас, друзья мои, по совести расставлю:
На морде одного, а на хвосте другого,
Стреляйтесь досыта — позиция готова!»
«Когда и где, скажи?» — «Да в Уше, на рассвете!»
Ушли они, а я Виргилия взял, дети!»

Вдруг раздалось «Ату!» вслед быстрому зайчонку —
И Куцый с Соколом летят за ним вдогонку.
Борзые были здесь. Нередко после лова

Случалось лошадям в пути поднять косого.
Без сворок псы брели и, повстречавшись с серым,
Не ждали окрика, а понеслись карьером.
Юрист с Асессором за ними было гнаться,
Но Войский закричал: «Стой! С места не сниматься!
Ни шага никому я сделать не позволю,
Отсюда все видать, русак несется к полю!»
Зачуя псов, русак туда понесся, верно!
Наставил уши он, как будто рожки серна,
И, вытянувшись весь, серел он в поле, будто
Не лапки быстрые под ним — четыре прута!
Казалось, на бегу едва земли касаясь,
Как ласточка, летел тот злополучный заяц.
За ним клубилась пыль, за пылью псы; похоже,
Что заяц, пыль и псы слились в одно и то же —
Одна змея ползла, змеиной головою,
Конечно, был русак, и шеей пыль, а двое
Псов, точно два хвоста, мелькали над травою.

Юрист с Асессором раскрыли рты в волненье,
Вдруг побледнел Юрист, как плат, как привиденье.
Асессор побледнел, поникши головою...
Змея длинней, длинней — тут что-то роковое!
Разорвалась змея, исчезла шея пыли,
У леса голова, хвосты далеко были!
Пропала голова, как будто шутки ради
Мелькнула вдалеке, а псы остались сзади.

Обманутые псы бегут у перелеска,
Не то советуясь, не то ругаясь резко.
Подходят медленно и опускают уши,
И поджимают хвост. Позор им лег на души!
Не смеют глаз поднять, свершили преступленье!
И к панам не идут, а стали в отдаленье.
Тут голову на грудь Нотариус повесил,
Асессор не сдавал, но тоже был невесел!
Вдвоем они нашли немало отговорок;
Мол, не привыкли псы охотиться без сворок!
Мол, заяц выскочил нежданно, нынче в поле
Хоть обувай собак; булыжники там, что ли,

И камни острые, и рытвины, и кочки.
Так объясняли всё борзятники, до точки.
Могла быть эта речь охотникам полезной,
Но те не слушали, смеялись нелюбезно,
Перебирали вновь минувшую облаву,
А свист их оглашал зеленую дубраву!
Гречеха только раз на зайца обернулся,
Узнав, что убежал, спокойно отвернулся
И продолжал рассказ: «На чем бишь я, панове?
Ах, да на том, что я держу друзей на слове!
Послужит шкура им дистанцией дуэли.
Жалеют шляхтичи: «Погибнут, в самом деле»,
Я отвечаю им с улыбкою невинной,
Что шкура может быть порою очень длинной!
Панове, знаете, как, по словам Марона,
К ливийцам приплыла прекрасная Дидона
И там клочок земли добыла при условье,
Что он уместится под шкурою воловьей.
И вот на том клочке встал Карфаген могучий,
Я ночью изучал недаром этот случай!

Едва взошла заря на берегах Вилейки,
Домейко на коне, Довейко на линейке.
А через реку мост косматый, крепко вбитый, —
Ремни из шкуры там нарезаны и сшиты.
Домейко стал на хвост, на морду стал Довейко,
Меж ними катится шумливая Вилейка!
«Стреляйтесь, — я сказал, — на славу подеритесь,
А лучше, удальцы, друг с другом помиритесь!»
Смеются шляхтичи, а дуэлянты злятся,
Ксендзу и мне пришлось немало постараться:
Читать Евангелье и приводить законы.
Смирились гордецы, хоть были непреклонны!

Довейко в жены взял себе сестру Домейки,
До гробовой доски дружили их семейки!
Друзей примернее не знали мы в округе.
Домейко шурина сестру избрал в супруги.
Поставили они корчму на месте боя,
Ее «Медведицей» прозвали меж собою.

КНИГА ПЯТАЯ • ССОРА

Содержание: Охотничьи планы Телимены. Огородница готовится к вступлению в свет и выслушивает советы наставницы. Охотники возвращаются. Изумление Тадеуша. Вторичная встреча в Храме грез и примирение, достигнутое при посредничестве муравьев. За столом завязывается беседа об охоте. Прерванный рассказ Войского о Рейтане и князе Денасове. Переговоры между сторонами, тоже прерванные. Явленье с ключом. Ссора. Военный совет Графа с Гервазием.

С охоты Войский вновь вернулся в Соплицово,
А Телимена здесь охотиться готова.
Хоть ■ комнате она сидит уединенно
И руки на груди сложила утомленно,
Но ловит двух зверей в раздумье Телимена
И хочет затравить обоих непременно.
Кого ж ей предпочесть? Граф — юноша красивый,
Он рода знатного, любезный, неспесивый;
Уже влюблен, хотя... все может измениться!
Верна ль его любовь? Захочет ли жениться?
Чуть-чуть постарше я, и состоянья нету!
Как поглядит родня и свет на свадьбу эту?

Раздумывая так, привстала Телимена,
Как будто выросла от мыслей тех мгновенно;
Открыла ниже грудь и повернулась боком,
Внимательным себя окидывая оком.
У зеркала она просить совета стала,
Потупилась, вздохнув, и села вновь устало.

Граф — пан! Изменчивы богатые мужчины!
К тому же, он блондин! А пылки ли блондины!
Тадеуш — простачок! Еще он мальчик, право,
А первая любовь для сердца — не забава!
Когда следить за ним, то будет крепко связан,
И Телимене ведь он кое-чем обязан.
Изменчив юноша лишь в мыслях, и недаром
Он совестлив душой, с ним легче, чем со старым:
О первых радостях Тадеуш не забудет,
И наслаждение приветствовать он будет,
А распростится с ним он попросту, с весельем,
Как будто с пиршеством, какое с другом делим,

Не то, что пьяница, гуляка и кутила,
Которому давно на свете все постыло.
А пани толк в любви прекрасно понимала,
Она умна была и опытна немало!

Что станут говорить? Но можно затаиться,
Уехать далеко, от всех знакомых скрыться,
Столицу посетить, когда придет желанье,
Мысль эта радостна честолюбивой пани:
Там познакомила бы юношу со светом,
И помогла б ему, наставила советом!
Нашла бы в нем себе — супруга, друга, брата,
Покуда молодость не скрылась без возврата!

Мечтая так, она прошлась беспечно, смело,
Потом нахмурилась и на диван присела.
О Графе думала попутно Телимена:
На Зосеньке женить, вот было бы отменно!
Из рода знатного, она подстать супругу,
Происхождением они равны друг другу.
Когда б их удалось сосватать Телимене,
Нашлось бы место ей ■ супружеском именье
Как зосиной родне и свахе Графа тоже.
Была бы молодым их матерью пригожей!

И поразмыслив так, довольная затеей,
Племянницу спешит окликнуть поскорее.

А Зося с головой, от солнца не закрытой,
Стоит, держа в руках приподнятое сито;
Ей ■ ноги катятся лохматыми клубками
Рябые курочки вослед за петушками,
Трясут чубатые головками задорно,
На шишаках у них коралловые зерна.
И на бегу они широко ставят ноги;
За ними следует индюк надутый, строгий,
Не слушая речей дражайшей половины;
Невдалеке плывут хвостатые павлины —
Хвост помогает их движениям нескорым;
И голубь падает комочком сребороперым.
На бархатном лугу приветливой лужайки

В звонкоголосый круг теснятся птичьи стайки;
Как белой лентою, обвитый голубями,
Круг пестрый, в крапинках, сверкает, словно пламя.
Янтарь на клювиках, кораллы на уборе,
Из гущи перышек, как рыбки светят в море.
Вся стайка пестрая у стройных ножек панны
Едва колышется, как над водой тюльпаны:
Глядит на девушку с волненьем круг стоокий,

А Зося кажется меж птицами высокой,
Одета в белое, лицом бела, румяна
И движется легко, как бьет струя фонтана;
Из сита черпает она для птиц проворно
Рукой жемчужною жемчужин крупных зерна —
Ячменную крупу, служившую заправой
Литовских кушаний. Но Зосенька лукаво
Похитила крупу у экономки старой
Для милых птиц своих, пренебрегая карой.

Услышала — зовут. «О, тетя, нет сомненья!» —
И, высыпав скорей остатки угощенья
И сито покрутив, как бубен танцовщица,
Выстукивая такт, сама взвилась, как птица,
Помчалась радостно, домашних птиц пугая:
Взметнулась тотчас же испуганная стая.
Ногами девушка едва земли касалась
И птицей между птиц летящею казалась;
За нею голуби летели пышной свитой,
Как за прекрасною богиней Афродитой.

Вскочила девушка в окошко к Телимене,
Любимой тетушке уселась на колени;
А тетушка своей рукою белоснежной
Погладила ее по круглой щечке нежной
И глянула в глаза ее проникновенно
(Любила девушку сердечно Телимена).
Однако поднялась, потом прошлась немного
И, пальцем погрозив, заговорила строго:

«Ты, Зося, не дитя, пора остепениться,
Тебе четырнадцать, ты взрослая девица!

И внучке Стольника, конечно, не пристало
Возиться с птицами, якшаться с кем попало!
С крестьянскими детьми ты нянчилась довольно.
Поверь, что на тебя глядеть мне даже больно!
Вся загорела ты, как будто бы цыганка,
И неуклюжа ты, и ходишь, как крестьянка.
Забавы детские пора тебе оставить,
Сегодня свету я хочу тебя представить,
К нам гости съехались, и встретишься ты с ними,
Не осрами ж меня манерами дурными!»

Тут Зося прыгнула и в радостном волненье
На шею бросилась нежданно Телимене,
В ладоши хлопнула, смеяться, плакать стала:
«Ах, тетя, как давно гостей я не видала!
Все с курами вожусь, все слышу птичьи крики,
Был у меня в гостях один лишь голубь дикий;
Как мне наскучило сидеть одной в алькове,
Со скукой, говорят, приходит нездоровье!»

«Мне докучал Судья, — прервала Телимена, —
В свет вывозить тебя хотел он непременно.
Не знает, что плетет. Жил старикан в повете
И в свете не бывал, — что знает он на свете?
Известно хорошо мне, как особе светской,
Что надо в общество явиться не из детской.
Коль на глазах растешь, тогда, попомни слово,
Эффекта все равно не будет никакого,
Будь раскрасавицей. Зато, когда нежданно
Пред светом явится блистательная панна,
Наперебой за ней ухаживать все рады.
Все кинутся ловить ее улыбки, взгляды,
Заискивать пред ней, ей поступать в угоду.
А если девушка войдет однажды в моду,
То хвалят все ее и создают ей славу,
Хотя не каждому красавица по нраву.
Не беспокоюсь я: ты выросла в столице,
Я воспитанием твоим могу гордиться,
Ты помнишь Петербург, хотя живешь в повете.
Заботься, Зосенька, скорей о туалете!
Здесь в столике моем все для тебя готово.

Охотники вот-вот должны вернуться с лова».

Тут камеристка вмиг с прислужницей живою
Ей таз серебряный наполнили водою.
Как воробей в песке, в воде плескалась панна,
И камеристка ей прислуживала рьяно.
Свой петербургский склад открыла Телимена,
Помаду и духи взяла она мгновенно,
Духами тонкими обрызгала девицу
(Благоухание наполнило светлицу).
Надела Зосенька чулочки-паутинки;
Обулась в белые варшавские ботинки.
Шнуровку кончила в то время камеристка,
Тут пеньюар подав, она склонилась низко
И, папильотки сняв бумажные, крутые,
В два локона свила ей кудри золотые,
Разгладив волосы на лбу и над висками.
Потом сплела венок из руты с васильками,
Который тетушка взяла рукой умелой
И ловко девушке на голову надела, —
А в золоте волос, как в спелой ржи, мелькая,
Синели васильки, головками кивая.

Вот платье белое на Зосеньку надето,
И, чтобы подчеркнуть сиянье туалета,
Взяла она платок, блиставший белизною,
Бела, как лилия над гладью водяною.

Одобрив туалет последнего фасона,
Велит ей тетушка пройтись непринужденно.
Особой светскою была недаром тетка,
И не понравилась ей зосина походка.
Едва взглянув, она в отчаянье приходит:
«Ах, я несчастная! Так вот к чему приводит
Возня с гусятами! Что это за походка?
Зачем по сторонам глазеешь, как разводка?
Как неуклюже ты передо мной присела!»
И отвечала ей племянница несмело:
«Жила я взаперти, ни с кем не танцевала,
Возилась с детворой и с птицами, бывало.
Прошу у тетушки немного снисхожденья,

С гостями поведусь и наберусь уменья».

«Возиться с птицами — все лучше для начала,
Чем с тою шушерой, что дядю посещала! —
Сказала тетушка. — Плебан, игравший в шашки,
С молитвой на устах, другие замарашки —
Чинуши с трубками, лихие кавалеры!
Переняла бы ты завидные примеры!
Но вдоволь можешь ты теперь повеселиться
В хорошем обществе. Созвал гостей Соплица,
Меж ними есть и Граф, жил за границей годы,
Воспитан хорошо и родич воеводы,
С ним полюбезней будь!»

                                        Тут долетело ржанье.
Знать, гости съехались — и поспешила пани
Вдвоем с питомицей приезжих встретить в зале,
Спустились об руку, гостей там не застали.
Они к себе прошли, хотят принарядиться, —
Охотничий костюм для залы не годится.
Вот Граф с Тадеушем переоделись живо,
И были встречены хозяйкою учтиво:
Приветствовала их любезно Телимена,
Свою племянницу представила степенно.
Сперва Тадеушу: он родственник ей близкий.
Присела девушка, поклон отвесив низкий,
Беседу завязать Тадеуш попытался,
Но, заглянув в глаза, с открытым ртом остался.
Он вспыхнул, побледнел, и сердце застучало,
Он сам не понимал, что это означало.
Несчастный! Угадал он Зосю несомненно!
По росту, голосу узнал ее мгновенно;
Да, эту девушку он видел на заборе,
И на заре она его будила, — горе!

Помог Тадеушу Гречеха ■ затрудненье;
Увидев дрожь его и бледность и волненье,
Советовал ему пойти вздремнуть немного.
Тадеуш в угол стал, подальше от порога.
Не говоря ни с кем, глядел безумным взглядом
И видел тетушку с племянницею рядом.

Меж тем за юношей следила Телимена,
Смущение его заметила мгновенно,
Стараясь разгадать, что с ним такое стало,
Она по-прежнему с гостями щебетала.
Но, улучив момент, Тадеуша спросила:
Здоров ли? Отчего один стоит уныло?
О Зосе, наконец, ему сказала что-то,
Но юноша молчал и слушал с неохотой,
И губы покривил. Тут пани стало жутко,
И поняла она, что это все не шутка!
Участие на гнев сменила Телимена,
Вдруг поднялась она и глянула надменно,
Презреньем обдала, а юноша был молод,
Не выдержав, вскочил, как будто был уколот,
Прочь кресло отпихнул стремительным движеньем,
И бросившись бежать, он плюнул с раздраженьем,
Дверь хлопнула за ним. Но этой бурной сцены
Никто не увидал, на счастье Телимены.

В смятенье юноша бежал прямой дорогой,
Похож на щуку был с вонзившейся острогой,
Которая нырнет, скрываясь под водою,
И тянет в глубину веревку за собою, —
Так бедный юноша с собой унес досаду;
Он прыгнул через ров, перескочил ограду
И прямо побежал куда глаза глядели,
Дороги не ища, не намечая цели.
Попал он, наконец, — привел, быть может, случай, —
Туда, где счастлив был он всей душой кипучей,
Где получил вчера записку — дар прелестный...
Зовется Храмом грез то место, как известно.

Она! Узнал ее он во мгновенье ока.
Да, Телимена здесь сидела одиноко.
Была она грустна, укрыта шалью белой,
На камень опершись, сама окаменела,
Печальное лицо в ладонях укрывала
И слезы горькие беззвучно проливала.

Тут сердце юноши напрасно защищалось,
Он сам растрогался, почувствовав к ней жалость.

Таясь в листве глухой, вздыхал он ненароком
И, наконец, в сердцах сказал себе с упреком:
«Неправ я, но ее винить мне нет причины!»
Тут высунулся он почти до половины.
Вдруг пани прыгнула и точно ошалела,
Метаться начала, ручей перелетела.
Бледна, растрепана, стремглав бежала пани
И наземь бросилась, не выдержав страданий.
Пытается привстать, однако все напрасно,
И видно, что она терзается ужасно.
Хватается за грудь, за шею, за колена...
Тадеуш выскочил — да что же с Теличеной?
Припадок, может быть? Но нет, не в этом дело!
Другое бедствие!

Вблизи березы белой,
Где муравейник был, народец муравьиный
Хозяйственно сновал вдоль по дорожке длинной.
Зачем же муравьи в траве обосновались?
Что их влекло сюда? Причины не дознались!
Но с самого утра, сквозь березняк зеленый
Тропинку протоптав, ползли их легионы.
А пани у ручья сидела на песочке.
Польстились муравьи на белые чулочки
И поползли по ним, кусаются, щекочут...
Тут пани поднялась, стряхнуть мурашек хочет,
Но падает в траву, ей не сдержать стенаний.

Тадеуш должен был прийти на помощь пани!
Он платье отряхнул и белые чулочки,
Нечаянно уста приблизил к нежной щечке.
Так в позе дружеской была забыта ссора,
Беседа обошлась без сцен и без укора —
И затянулось бы свиданье их, но снова
Раздался медный звон, он шел из Соплицова
И к ужину сзывал. Поторопиться надо!
Вдруг хрустнул бурелом, их ищут, — вот досада!
Вернуться им вдвоем, конечно, невозможно,
И Телимена в сад спустилась осторожно,
А юноша пошел налево по дороге.
Не обошлось у них обоих без тревоги:

Кніга адзінаццатая

Уступленне войскаў

Книга одиннадцатая

Вступление войск

Księga jedenasta

Wkroczenie wojsk

Ей померещилась сутана с капюшоном, —
Не Робак ли за ней шел шагом приглушенным.
Тадеуш был смущен какой-то длинной тенью,
Мелькавшей перед ним. Он чувствовал и смятенье,
Хотя и не видал, что это Граф шел полем,
В английском сюртуке, просторном, долгополом.

А ужин в замке был; не примирясь с запретом,
Протазий на свой страх сам настоял на этом:
Он замок штурмом взял, когда ушел Соплица,
Ввел во владенье слуг — как это говорится.
Вот общество в сенях столпилось в полном сборе,
И к месту главному идет пан Подкоморий,
Он самый старший здесь и возрастом и чином,
Шагает, кланяясь и дамам и мужчинам.
Садится рядом с ним примерная супруга,
А ксендз не ужинал, он не имел досуга.
Вот, разместив гостей, Судья стал посредине,
«Благословение» прочел он по-латыни.
Мужчины выпили, на скамьи гости сели,
Литовский холодец в молчанье дружном ели.

Шли раки вслед за ним, цыплята с винегретом
В компании живой венгерского с кларетом.
Молчали за столом. Подобного скандала,
С тех пор как замок был воздвигнут, не бывало!
А шляхту принимать — не привыкать палатам,
Где стены вторили ликующим виватам,
Теперь же слушают постукиванье вилок,
Да пробок хлопанье, да бульканье бутылок.
Звучавшие в тиши отрывисто и глухо,
Замолкли языки по воле злого духа.

Не без причины все сидели молчаливо;
Вернулись из лесу ватагою шумливой,
Но вскоре пыл остыл. Припомнив ход облавы,
Установили все, что не стяжали славы.
Ведь надо было же! Какая-то сутана,
Бог весь откуда к ним попавшая нежданно,
Вдруг превзошла в стрельбе охотников столь рьяных.
Что станут говорить и в Лиде и в Ошмянах,

Которые взялись тягаться с их поветом
В стрельбе и [redacted] ловкости? Все думали об этом.

Юрист с Асессором являли исключенье.
Позор любимых псов им причинял мученье.
И каждый видел вновь, досадою терзаясь,
Как хвостиком [redacted] лесу помахивает заяц
И точно дразнит их! Сидели мрачно оба,
К тарелкам наклонясь, [redacted] сердцах кипела злоба.
Асессора печаль еще другая гложет:
От Телимены глаз он отвести не может.

С Тадеушем она ни слова не сказала,
Но взгляды на него смущенные бросала.
На Графа мрачного с улыбкою глядела,
Душевный разговор с ним завести хотела.
Придя с прогулки, Граф исполнен был досады...
Тадеуш знал, что Граф вернулся из засады!
Закинув голову, поднявши гордо плечи,
С презреньем слушал Граф приветливые речи.
Потом он к Зосеньке подсел как можно ближе,
Менял тарелки ей и наклонялся ниже,
Закатывал глаза, беседуя любезно,
И тяжело вздыхал, — все было бесполезно!
Видать, несчастный Граф ухаживал для виду
И Телимене тем отплачивал обиду.
Оглядывался он, как будто ненароком,
И на коварную сверкал ревнивым оком.

Но непонятна ей осталась эта сцена.
«Чудак!» — подумала о Графе Телимена.
Успехом девушки наставница гордилась
И вот к Тадеушу с улыбкой обратилась.

Тадеуш мрачен был, он слушал разговоры,
Но не пил и не ел, вперив в тарелку взоры,
В ее любезностях назойливость он видел,
Зевал в ответ на них и тем ее обидел,
Не нравилось ему (какая перемена!),
Что так щедра была на ласки Телимена.
Разгневался еще на декольте большое,

Нескромное; и вдруг он обомлел душою,
Он зорок был теперь, — влияние измены, —
Едва лишь бросил взгляд на щеки Телимены,
Как тайну разгадал великого обмана:
Она румянится!

Виновны ли румяна?
Случайно стерлись ли? Но волшебство нежданно
Распалось. Видел он все недостатки кожи.
Румяна в Храме грез могли стереться, все же
Беседа их велась на близком расстоянье,
Как с бабочки пыльцу их свеяло дыханье!
А пани, запоздав, хоть путь был недалекий,
Забыла второпях вновь подрумянить щеки.
Глаза Тадеуша, как хитрые шпионы,
Открыв один обман, искать другие склонны.
Куда не поглядят — везде следы обмана:
Веснушек несколько, не скрыли их румяна.
Нет двух зубов во рту, на лбу лежат белила
И множество морщин лицо избороздило.

Увы! Тадеуш знал — занятие пустое
И недостойное следить за красотою.
Шпионить за своей любовницей ужасно, —
Но сердце, разлюбив, в любви уже не властно.
Когда не станет чувств, то в совести нет прока,
И холода души не согревает око!
Не грея, светится полночное светило,
Свет поверху скользит — душа уже застыла.
Сидел насупясь он в молчании угрюмом
И губы искусал, предавшись черным думам.
Он Зосю ревновал к ретивому соседу,
Злой дух толкал его подслушать их беседу.
А Зося, тронута манерою учтивой,
Сперва потупилась и вспыхнула стыдливо,
Соседу своему в ответ на красноречье
Сама напомнила о некой странной встрече,
О неких лопухах, об огородных грядках...
Терзался юноша в сомненьях и в догадках.
Глотал слова ее — из вымыслов несладких
Был ужин юноши. И как гадюка, жалом

Яд высосав из трав на огороде малом,
Свернувшися клубком, разляжется на грядке
И гибелью грозит неосторожной пятке, —
Так и Тадеуш был, хотя спокоен с виду,
Но в сердце затаил ревнивую обиду.
Когда в кругу друзей один угрюм бывает,
Своей угрюмостью других он заражает.
Сидели хмурые одни стрелки вначале,
На юношу взглянув, другие замолчали.

Обижен был на всех за дочек Подкоморий
И не хотел принять участья в разговоре.
Он знал, что дочери — красавицы, с приданым,
Невесты первые — чего же больше паннам?
Меж тем вниманьем их не балуют мужчины.
Судья тревожился от этой же причины.
Гречеха, увидав, что все сидели молча,
«Ну, трапеза, — сказал, — не польская, а волчья!»

Молчанья не терпел речистый пан Гречеха,
Застольный разговор был для него утехой.
Не диво! Жизнь провел со шляхтой на охотах,
На съездах, сеймиках, в хозяйственных заботах.
Привык он, чтоб ему бубнили что-то в ухо,
Всегда — когда смолкал, когда садилась муха,
Когда стерег ее, когда смыкались очи.
Беседы днем искал, не пропускал и ночи:
Молитвы слушал он и сказки вперемежку,
А трубки не терпел. Говаривал в насмешку,
Что немцы завели занятие пустое
И онемечить нас желают немотою!
Болтал он целый век, под говор спал бывало,
А просыпался он, едва лишь затихало.
Так мельник сладко спит под грохот и гуденье,
А станет колесо — умчится сновиденье.

Вот Подкоморию кивнул Гречеха живо,
Коснулся уст рукой, дав знак Судье учтиво,
Что хочет говорить, а те в ответ с приветом
Склонили головы: мол, просим вас об этом!
«Прошу я молодежь, —

так речь повел Гречеха, —
Не избегать речей и не бояться смеха.
Жевать в молчании лишь капуцины рады,
Молчащий, — как стрелок, что бережет заряды,
И ржавеют они в ружье его без толка.
А в старину велась беседа безумолка,
Сходились за столом стрелки, покончив с ловом,
Не только есть и пить, но обменяться словом!
Хвалили гонщиков, о гончих толковали,
Удачных выстрелов вовек не забывали.
Бывало, гомонит веселая орава,
Мила беседа им, как новая облава!
Я знаю, почему сидите сокрушенно:
Беда нахлынула на вас из капюшона!
Вам стыдно промахов! Стыдиться их негоже,
Отличнейший стрелок промазывает тоже!
Бить метко, пуделять — такая наша участь,
Охочусь с детства я, а промах дав, не мучусь!
Тулощик пуделял, и утверждать я стану,
Случалось пуделять и самому Рейтану!
За то, что юноши нарушили порядки
И, зверя упустив, бежали без оглядки,
Забыв рогатину, за это молодежи
Хотя не похвалю, не осужу я тоже.
От зверя убегать с двустволкою в дубраву,
Из трусов трусом быть — стяжать дурную славу!
А наобум палить, не подпуская зверя,
Как делает иной, прицела не проверя,
Еще позорнее! Совсем другое дело,
На мушку зверя взяв, стрелять в добычу смело.
Когда промажешь ты, нет срама в отступленье!
Идти с рогатиной велит не долг — влеченье!
Рогатина дана стрелкам для обороны,
Такие издавна охотничьи законы.
Как ни обидна вам обоим ретирада,
Но все-таки, друзья, печалиться не надо!
Прошу я об одном, ревнуя к вашей славе,
Когда вы вспомните о нынешней облаве,
Припомните наказ, завещанный Гречехой:
«Друг другу на пути не будьте вы помехой!
И не стреляйте вы вдвоем в одну дичину».

Гречеха только лишь успел сказать «дичину»,
Асессор тотчас же пробормотал: «Девчину!»
Кругом раздался смех и крики: «Браво, браво!»
Завет оратора пришелся всем по нраву.
Их одного конца несется крик: «Дичина»,
С другого тотчас же ответствуют: «Девчина».
«Соседка», — прошептал Нотариус, «Кокетка», —
Асессор подхватил, взглянув на пани едко.

Гречеха между тем далек был от упреков
И оценить не мог улыбок и намеков,
Он рад был возбудить веселье молодежи,
Хотел развеселить и остальных всех тоже,
И начал говорить, налив бенедиктина:

«Напрасно я ищу глазами бернардина,
Хотел бы рассказать ему за пиром славным
О метком выстреле, сегодняшнему равном.
Хоть Ключник говорит, что он стрелка такого
Знал только одного и нет еще второго,
Но я другого знал. Был на облаве случай,
Двоих охотник спас от смерти неминучей!
Один Денасов был, другой Рейтан Тадеуш,
На них напал кабан, бежать бы им, да где уж!
Хвалили шляхтича вельможные панове
И пили за столом спасителя здоровье,
Они наперебой стрелка благодарили,
Кабаньей шкурою, деньгами одарили.
Я видел это сам, был с ловчими в дубраве;
Такой же выстрел был на нынешней облаве,
Как тот, который я хвалить не перестану, —
Он спас обоим жизнь: и князю, и Рейтану».

«А я, — сказал Судья, дав знак наполнить чаши, —
Пью здравие ксендза и пью здоровье ваше!
Хоть предложить ксендзу подарки я не смею,
Но порох оплатить, конечно же, сумею.
Для бернардина я не пожалею туши,
Пусть кормит года два монашеские души.
Но шкуры не отдам! Прибегну к силе даже,
Когда откажет ксендз мне в дружеской продаже.

Десяток соболей за шкуру дам и боле,
Распорядиться ей хочу своею волей.
Честь первая — ксендзу, охотникам на горе,
А кто за ним идет, рассудит Подкоморий.
Он шкурой наградит достойного, панове!»

Сам Подкоморий тут в раздумье сдвинул брови;
Но зашумели все, и каждый слово вставил:
Тот зверя выследил, а тот собак направил,
Тот лучше всех держал себя во время гона.
Юрист с Асессором сцепились разъяренно:
Превозносил один за меткость Сангушовку,
Другой расхваливал свою Сагаласовку.

«Ты прав, сосед Судья, — так начал Подкоморий, —
Честь первая — ксендзу, охотникам на горе;
Кого ж назвать за ним, я сам теперь в сомненье,
Ведь каждый проявил и ловкость и уменье.
Все мужеством равны. Но все ж из молодежи
Сегодня на двоих нам указал перст Божий,
Двоих чуть не задрал косматый на облаве,
Граф и Тадеуш, вы владеть той шкурой вправе!
Тадеуш юн еще и по своей же воле,
Как родственник Судьи, откажется от доли.
Трофей получит Граф и, как велит обычай,
Украсит кабинет охотничьей добычей.
Та шкура — памятка сегодняшней забавы,
Девиз охотника, залог грядущей славы!»

Оратор замолчал, он думал сделать лучше,
Но Граф был сам не свой, глядел он туча-тучей.
При слове «кабинет» взглянул от в изумленье,
Увидел над собой все головы оленьи,
Ветвистые рога — лавровый лес, отцами
Взращенный для сынов, чтоб их венчать венками;
Портреты предков здесь под сводами висели,
Старинный Козерог, блестевший еле-еле.
Былого голоса, они всего дороже!
От грез очнулся Граф. В гостях он, у кого же?
Наследник Стольника, он — гость в своих хоромах,
С врагами за столом! Какой ужасный промах!

И ревность пылкая к счастливцу молодому
Будила ненависть к соплицевскому дому.

С усмешкой Граф сказал: «Мой домик мал и тесен,
Нет места годного, и слишком дар чудесен!
Пусть лучше подождет медведь среди сохатых,
Пока не поселюсь я в родовых палатах!»

Смекнув, к чему он вел такую речь в задоре,
По табакерке тут постукал Подкоморий:

«Достойна похвалы заботливость соседа,
Ему дела его куда важней обеда,
Не так, как молодежь, блюдет он интересы,
И на уме его не шашни, а процессы.
Хочу согласьем я закончить суд, но дело
В усадебной земле. Решим его умело,
За землю заплатив окрестными полями...»
Тут начал излагать обширно пред панами,
Как поступал всегда, намеренья и планы.
Но изложение нарушил шум нежданный,
Движенье началось; одни, заметив что-то,
Во все глаза глядят, другим взглянуть охота,
Склоняют головы за ними торопливо, —
Так клонится порой под буйным ветром нива, —
И в угол все глядят;

а там портрет старинный
Последнего в роду Горешков. Из гостиной,
Из двери маленькой явилось привиденье
И двинулось вперед, подобно длинной тени.
Гервазий! Кто еще такой же длинноногий,
И у кого еще на куртке козероги?
Он шел, прямой, как столб, качая головою,
Суровый и немой с усмешкою кривою.
В руках держал он ключ — подобие кинжала.
Вот шкафик растворил, пружина завизжала.

Здесь в двух углах сеней, где высилась колонна,
Куранты старые в шкафах дремали сонно.
С природой не в ладу старинные чудила,

Показывали день, когда за полночь било.
Исправить механизм Гервазий был не в силах,
Однако всякий раз исправно заводил их,
Крутил их каждый день, уже в теченье года,
И вот как раз теперь пришла пора завода.
Покуда излагал пан Подкоморий планы,
Он гирю потянул, и встрепенулись паны,
Услышав ржавый скрип и скрежет да гуденье, —
Пан Подкоморий сам прервал тут рассужденье:
«Работу спешную ты б отложил, любезный!»
Хотел он продолжать, но было бесполезно,
Другую гирю тут старик рванул с разгона.
Снегирь, что на часах сидел непринужденно,
Вдруг крылья распустил, да как приступит к пенью!
Искусно сделанный, испорчен, к сожаленью!
Сбивался и пищал, совсем заврался вскоре.
Под общий смех прервал доклад свой Подкоморий.
«Эй, Ключник, — закричал, — уймись ты, старый филин,
И клюв побереги, пока он не отпилен!»

Гервазий, услыхав в его словах угрозу,
Лишь подбоченился, приняв лихую позу,
И гирю придержал своей рукою правой:
«Изволите шутить, смелы те шутки, право!
Хоть мал воробушек, но в гнездышке крылатый
Смелее филина, что залетел в палаты.
Знай, пан, что филин тот, кто под стрехой чужою
Пирует по ночам. Пугну его ужо я!» —
«За двери Ключника! Довольно безобразий!» —
«Мопанку, видите! —
                                        в слезах вскричал Гервазий. —
Да разве вы еще не запятнали чести
Тем, что с Соплицами за стол уселись вместе?
Рубаку, Ключника, Гервазия пред вами
Поносят дерзкими, обидными словами!
И не ответит пан обидчикам достойно?»
Вдруг трижды закричал Протазий им: «Спокойно!
Протазий-Балтазар, я по отцу Брехальский,
Ношу два имени, был возный трибунальский!
Как возный ныне я обследовал именье,
По форме осмотрел и вывел заключенье.

В свидетели беру всех вас, мой список полон.
Прошу Асессора, чтоб следствие повел он
По делу славного Судьи, сиречь Соплицы,
О нарушении противником границы,
Вторженье в замок тот, владеет он которым,
Понеже в нем он есть, и здесь конец всем спорам!»

«Попридержи язык, ты брешешь, как собака!» —
Гервазий заревел. Схватив ключи, Рубака,
Как камень из пращи, пустил их в Балтазара,
Однако увильнул Брехальский от удара,
И голову склонил он вовремя, на счастье,
Не то бы лоб его расколот был на части!

В смятенье шляхтичи молчали миг короткий.
Соплица закричал: «Разбойника в колодки!
Гей, хлопцы!» Челядь тут ватагой озорною
Заполнила проход меж дверью и стеною.
Граф креслом посреди загородил дорогу,
На крепость шаткую поставив твердо ногу.
«Стоп! — крикнул он Судье, — на что это похоже,
Гнать моего слугу из дома моего же!
Мой замок, мой слуга, сам разберусь я в споре!»

Нахмурясь, поглядел на графа Подкоморий:
«Без вашей помощи накажем грубияна,
А ваша милость, Граф, присваивает рано
Сей замок, суд еще не объявил решенья,
Не вы хозяин здесь, не ваше угощенье!
Молчал бы лучше пан! Когда седины эти
Не чтишь, уважил бы хоть первый чин в повете!»

Но огрызнулся Граф: «Довольно! Уши вянут!
Постановления другие слушать станут!
Довольно с вами здесь я предавался пьянству,
Которое ведет к насилью и к буянству!
Ответ дадите мне за оскорбленье чести,
Как протрезвитесь вы. Уйдем, Гервазий, вместе!»

Подобной выходки не ждал пан Подкоморий,
Он наливал вино, чтоб подкрепиться в споре.

Внезапной дерзостью, как громом пораженный,
О чашу оперся бутылкою склоненной
И, шею вытянув, ладонь приставил к уху:
Еще не доверял он собственному слуху!
Молчал, но чашу он в руке так мощно стиснул,
Что лопнула она, напиток в очи прыснул —
И, видимо, зажег в душе пожар жестокий —
Так очи вспыхнули, так запылали щеки.
Лишился языка от брызнувшего хмеля,
Сквозь зубы, наконец, промолвил: «Пустомеля!
Графишка! Я тебя! Подай мне, Томаш, саблю!
Я пана вышколю, я спеси поубавлю!
Боится натрудить изнеженные уши?
Я уши надеру! Не станет бить баклуши!
За сабли! Томаш, гей! С крыльца задиру сбросьте!»

Но Подкомория тут окружили гости,
И за руку его схватил Судья Соплица:
«Я первый был задет, мне надлежит с ним биться!
Протазий, дай палаш! Ну, забияка жалкий,
Попляшешь у меня ты, как медведь под палкой!»
Тадеуш вымолвил: «Вам, дядя, не пригоже
Сражаться с фертиком, есть люди помоложе!
Вы предоставьте мне сразиться с забиякой.
Ты вызвал стариков, — отважный пан однако.
Мы завтра поглядим, как бьешься на дуэли
И что за рыцарь ты, а нынче — прочь отселе!
Пускайся наутек!»

Совет не спас беднягу,
Граф с Ключником попал в плохую передрягу.
Налево за столом кричали и свистели,
А с правого конца бутылки полетели,
Что в Графа метили. Испуганные панны
Слезами залились. Раздался вопль нежданный,
И, закатив глаза, склонилась Телимена
На графское плечо. Белевшая, как пена,
Лебяжья грудь ее к груди его прижалась,
Тут Граф разгневанный почувствовал к ней жалость,
Он поддержал ее.

Зато Гервазий старый
Грудь беззащитную подставил под удары.
Уже изнемогал под натиском дворовых
И выдержать не мог он испытаний новых,
Но Зося Ключника сердечно пожалела
И, заслонив его, простерла руки смело.
Отхлынула толпа, и след простыл буяна.
Искали под столом, но не нашли. Нежданно
Он как из-под земли поднялся пред гостями
И, приподняв скамью могучими плечами,
Крутясь, как мельница, всех смел перед собою,
И Графа заслонил дубовою скамьею;
Повлек его к дверям, однако у порога
Гервазий постоял, поглядывая строго.
Не безоружен он, — так отступать к чему же?
Быть может, в бой вступить, коли достал оружье?
Избрал последнее и с головой склоненной
Тараном добытым взмахнул он разъяренно —
И каждого с пути убрал бы, как помеху,
Но глянул вовремя на старого Гречеху —
Полузакрыв глаза в раздумии глубоком,
Гречеха вспоминал о времени далеком...
Граф с Подкоморием едва лишь побранился
И погрозил Судье, как Войский оживился.
Понюхал табачку, отер глаза и щеки.
Соплица Войскому был родственник далекий,
Но у него в гостях жил Войский постоянно
И озабочен был благополучьем пана.
Он стал внимательно прислушиваться к ссоре
И руку вытянул с ножом блестящим вскоре.
Нож на ладони был, глядел клинок на локоть,
А рукоять его чуть задевала ноготь.
Старик покачивал рукой вооруженной.
На Графа между тем смотрел настороженно.

Метание ножей опасно в каждой драке,
Оставили его литвины и поляки.
Одни лишь старики, Гервазий между ними
И Войский, славились ударами своими.
Видать, что нож теперь метнет он, не помешкав,
Что целит в Графа он, наследника Горешков!

(По женской линии он им родня, по прялке.)
Движенье Войского укрылось в перепалке.
Гервазий побледнел, смекнув, в чем было дело,
И Графа прочь повлек. «Держи!» — толпа ревела.

Как волк, над падалью застигнутый, с разгона
Бросается на псов и рвет их разъяренно,
Но щелкнет вдруг курок отрывисто и сухо,
Знакомый звук! И волк, насторожившись ухо
И оком поведя, охотника находит,
Который, наклонясь, тихонько дулом водит
И кажется — вот-вот он к спуску прикоснется, —
Волк поджимает хвост и с воем прочь несется;
Бросается за ним с победным лаем стая,
За шерсть кудлатую бегущего хватая,
Тут огрызнется волк, ощерится клыками,
Отскакивают псы трусливыми прыжками, —
Так Ключник отступал; однако, пятясь задом,
Он сдерживал напор скамьей и грозным взглядом,
Покуда не достиг он с графом коридора,
«Держи!» — летело вслед. Но крики смолкли скоро.

Гервазий вынырнул из сумрака нежданно,
Уже на хорах был, у старого органа,
И трубы вырывал. Гостям пришлось бы худо,
Когда бы стал крушить Гервазий их оттуда.
Но гости из сеней посыпали гурьбою,
И слуги в ужасе бежали с поля боя, —
Приборы захватить нужна была сноровка,
В добычу Ключнику досталась сервировка.

Однако, кто ушел последним из сраженья?
Протазий-Балтазар. Стоял он без движенья,
За креслом у Судьи, спокойный и серьезный,
И акт провозглашал, как возглашает возный.

Провозгласив, ушел, торжественный и чинный,
Оставив ра́неных и трупы да руины.
Хоть из людей никто не пострадал нимало,
Но стол изранен был, скамейка захромала.
Стол на тарелки пал, разбитый, обнаженный,

Как падает на щит солдат, в бою сраженный,
Среди поверженных индеек, винных чарок
И с вилками в груди валявшихся пулярок.

Настала тишина. На замок отдаленный,
Где был кровавый пир, покой нисходит сонный.
И вспоминаются старинные обряды:
Ночное пиршество, когда справляют «дзяды».
Усопшие идут, заклятью покоряясь,
И трижды ухают сычи, как бы стараясь
Подобно гуслярам восславить месяц белый.
Блик падает в окно, дрожащий и несмелый,
Как дух чистилища, а крысы лезут в щели,
Подобно нечисти, и празднуют веселье:
Грызут и пьют они, и точно выстрел глухо
Бутылка хлопает — заздравный тост за духа!

В покоях наверху, и большом зеркальном зале,
Где рамы без зеркал пустынные стояли,
Граф вышел на балкон, к воротам обращенный,
И прохлаждается, еще разгоряченный.
Он на плечо сюртук надел ночной порою,
И, драпируя грудь, сложил рукав с полою.
Гервазий медленно расхаживал по зале,
Задумчиво они друг с другом толковали.
«Палаш, — промолвил Граф, — иль пистолет, конечно!» —
«Земля и замок нам достанутся навечно!» —
«Судью, племянника, к барьеру все их племя!» —
«Усадьбу, замок наш забрать настало время!»
Так с Графом говоря, добавил Ключник смело:
«Мопанку, все бери, покуда суд да дело!
Зачем тебе процесс? Не жаль платить издержки?
Четыре сотни лет владели всем Горешки!
Земля отторгнута была при Тарговице
И отошла потом, как знает пан, к Соплице.
Не только эту часть, возьмем и остальное —
Как штраф за грабежи, нечестно нажитое!

Я пану говорил, судиться надоело,
Я пану говорил, наезд — вот это дело!
Удача — смелому, так исстари ведется,

Кто и поле выиграл, тот своего добьется!
Вражды с Соплицами процесс не уничтожит!
А «Перочинный нож» уладить дело может!
И если Матек нам поможет хоть немножко,
То из Соплиц у нас получится окрошка!»
«Отлично! — Граф сказал. — Твой план сарматско-готский
Мне больше по сердцу, чем суд их идиотский!
Пусть разнесется слух по всей Литве широко:
Наездов не было от давнишнего срока!
Два года здесь сижу и все не вижу боя,
Лишь хлопы за межу дерутся меж собою.
Наш доблестный поход сулит пролитье крови,
А для меня дела подобные не внове:
Когда в Сицилии я жил у князя в вилле,
Там зятя княжьего бандиты изловили
И выкуп от родни заполучить хотели,
Мы, взяв с собою слуг, вдогонку полетели:
Я двух разбойников убил своей рукою,
И пленника я сам освободил. Какое
Необычайное по блеску возвращенье —
Наш рыцарский триумф, будивший восхищенье!
Все шли навстречу нам восторженно, с цветами.
Дочь князя плакала счастливыми слезами,
И вести обо мне далеко полетели,
В Палермо женщины лишь на меня глядели!
Все приключение описано в романе,
Там даже назван я. Роскошное изданье,
Заглавье в памяти до сей поры хранится:
«*Бирбантско-Рокский Граф!*» А есть ли здесь темница?»
«Есть, — Ключник отвечал, — и как ей не водиться,
Да только погреб пуст, все вылакал Соплица!»
«Пойдем с вассалами, вооружим жокеев!» —
Сказал сурово Граф. «Не надо нам лакеев! —
Гервазий закричал. — Годны лишь для разбоя,
Но с паном мы теперь задумали другое.
В наездах пан еще не может разобраться.
Пойдем с усатыми! Те, верно, пригодятся!
Не в деревнях искать их надо, а в застянках,
В Добжине, а потом в Центычах и в Ромбанках.
Все шляхта добрая, кровь рыцарей течет в ней,

Горешкам преданы, дружины нет почетней!
Заклятые враги они Соплиц проклятых,
Оттуда наберу я сотни три усатых!
Все на себя возьму, моя о том забота,
Нам завтра предстоит великая работа!
Пан любит почивать, а петухи пропели,
Пока на страже я, пан выспится в постели.
Я с утренней зарей в Добжин отправлюсь конный».

Граф согласился с ним и, уходя с балкона,
Взглянул в широкое отверстие бойницы,
Блестели огоньки в усадьбе у Соплицы.
«Иллюминируйте, — он закричал, — панове,
Но завтра в этот час мрак будет в Соплицове!»
Гервазий наземь сел, взглянув настороженно,
И голову склонил, в заботы погруженный,
Свет месяца играл на лысине блестящей,
Гервазий пальцами чертил по ней все чаще, —
Видать, сражение спросонок намечает...
Но веки сомкнуты, и сон их отягчает.
Вот клюнул носом он, рисуя планы битвы,
И принялся читать вечерние молитвы.
Меж «богородицей» и «верую» ■ затменье
Увидел пред собой скользящий рой видений —
Горешков доблестных. Прошел мороз по коже!
В руках их палаши и буздыганы тоже.
Покручивая ус, сурово смотрят паны,
Вот сабли скрещены, взлетели буздыганы!
Гервазий задрожал при виде новой тени,
Кровавое пятно он различил в смятенье —
И Стольника узнал! Все стал крестить кругом он,
Чтоб только страх унять, утишить крови гомон.
За душ чистилищных пробормотал литанью,
Глаза сомкнулись вновь. Опять мечей блистанье!
Вот мчится конница в погоне за добычей,
И Рымша во главе, наезд на Кореличи!
Увидел и себя: верхом, преображенный,
Несется на врага он с саблей обнаженной,
И развевается широкая крылатка,
И валится со лба назад конфедератка.
Всех давит он конем и всех с пути сметает,

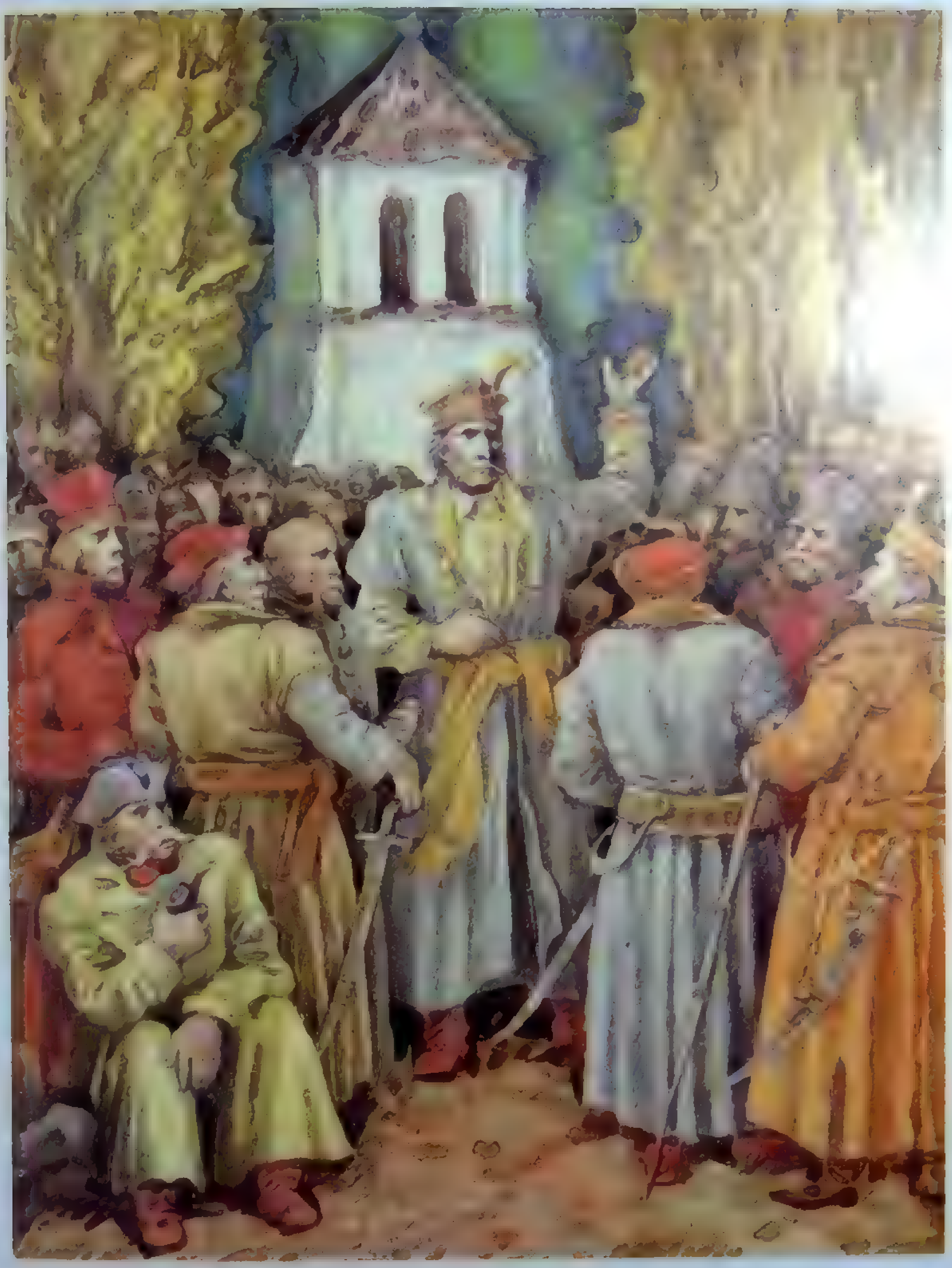

Кніга адзінаццатая
Апраўданне Яцка Сапліцы

Книга одиннадцатая
Оправдание Яцека Соплицы

Księga jedenasta
Rehabilitacja Jacka Soplicy

Соплицу, наконец, в амбаре поджигает.
Тут рассыпаются, пылая, головешки,
И крепко спит слуга последнего Горешки!

КНИГА ШЕСТАЯ • ЗАСТЯНОК

С о д е р ж а н и е : Первые военные движения, подготавливающие наезд. Поход Протазия. Робак и пан Судья совещаются о делах общественных. Дальнейшие действия Протазия кончаются неудачей. Заметка о конопле. Шляхетский застянок Добжин. Описание домашнего быта и личности Матвея Добжинского.

Тихонько крадется, туманной мглы бледнее,
Бесцветная заря; незрячий день за нею.
Еще не брезжит свет, хоть ожила долина.
Мгла в воздухе висит, как над избой литвина
Подгнившая стреха, и только там, с востока,
По белому пятну, что светится высоко,
Заметно — солнышко идет вдоль небосклона,
Невесело оно и двигается сонно.

Вслед небу и земля сегодня запоздала:
Поздней на пастбище брела скотина вяло,
И зайцам не дала наесться птичьей мятой;
Привыкли прятаться уже с зарей зайчата,
А нынче, все еще укрытые туманом,
Хрустят мокричкою и скачут по полянам.
Хоть зайцам весело играть в траве, но стадо
На выгон прибрело, и разбегаться надо.

И в чаще тишина. Разбуженная пташка
Зажмурила глаза, нахохлилась, бедняжка,
Боится щебетать и к дереву прильнула —
Ждет солнца. Вдалеке, где лужица блеснула,
Вдруг аист затрещал. Вороны-непоседы,
Горланя, завели зловещие беседы.
Предвестье слякоти крестьянам надоело,
Они в поля ушли и принялись за дело.

Простая песня жниц разносится над нивой,

Печальная, как день бессолнечный, тоскливый,
Не вторит эхо ей в рассветной мглистой рани.
Похрустывает рожь, несется кос жужжанье,
Запели косари тем звукам в подражанье,
Закончив полосы, оттачивают косы,
В такт оселки звучат, как хор многоголосый,
И не видать людей, лишь звон серпов да пенье,
Как голос музыки невидимой, осенней.

Уселся эконом на желтый сноп лениво,
Откинув голову, не смотрит он на жниво.
На перекресток он глядит в недоуменье:
Необычайное на всех путях движенье!

Летят по большаку от самого рассвета
Крестьянские возы, карета за каретой,
И брички легкие, одна вслед за другою,
Несутся во всю прыть нестройной чередою.
Направо проскакал гонец, забыв усталость,
Налево лошадей десятка два промчалось,
И все торопятся проселочной дорогой.
Откуда и зачем? Встал эконом с тревогой.
Хотел порасспросить, что означает это?
Но на вопросы он не получил ответа.
Как духи, всадники в седую мглу летели,
И только стук копыт донесся еле-еле,
Бряцанье палашей, — еще бы не знакомо! —
Все это и страшит и тешит эконома!

В те времена в Литве хотя спокойно было,
Однако о войне молва уже ходила.
Слух о Домбровском был и о Наполеоне.
К чему готовились? К походу? К обороне?
Пустился эконом к Соплице торопливо,
Хотел он у него поразузнать про диво.

Печально поутру в усадьбе после ссоры:
Гостям не по себе, умолкли разговоры.
Хоть панна Войская гаданье разложила
И поиграть в марьяж мужчинам предложила,
Но гости врозь сидят, молчат, не балагурят:

Шьют что-то женщины, мужчины трубки курят;
И даже мухи спят.

Гречеха утомленно,
Хлопушку отложив, побрел на кухню сонно.
Молчанью предпочел он вопли экономки
И поваренка крик обиженный и громкий,
Пока не предался блаженному покою,
Любуясь на огонь, румянящий жаркое.

Судья строчил с утра, взыскательный и строгий,
А Возный ждал с утра, усевшись на пороге;
Позвал его Судья и прочитал на месте
На Графа жалобу за оскорбленье чести,
Гервазия винил он в брани и в побоях
И наказать просил за дерзость их обоих,
Еще он требовал издержек возмещенье
И в актовый реестр просил внести прошенье.
Вручить ответчикам сегодня позыв надо —
И сердце Возного подобной спешке радо.
Бумагу выхватить из рук ему хотелось,
Он в пляс пустился бы, имей на это смелость!
Процесс предвидел он, в нем чувства встрепенулись,
Воспоминания в его душе проснулись —
О крепких тумаках, о щедрых подношеньях.
Так старый ветеран, проведший жизнь в сраженьях
И с инвалидами живущий на покое,
Заслышав зов трубы, готов мгновенно к бою:
«Бей москаля!» — кричит, бросается с постели,
Бежит на костылях, да так, что еле-еле
И молодой за ним угнаться исхитрится.

Протазий в путь спешит скорее снарядиться.
Жупана с кунтушем Брехальскому не надо, —
Не для судебного готовился парада;
Куда удобнее рейтузы — путь тяжелый! —
И куртка длинная, на пуговицах полы:
Когда их отстегнешь, так будут по колено;
Ушанку надевал Протазий неизменно,
В ненастье опускал наушники Протазий.
Он палку захватил и в путь пошел по грязи.

Как прячется шпион среди врагов умело,
Так Возный прячется, покуда суд да дело!

Протазий второпях пустился в путь из дому,
И кстати: все пошло совсем здесь по-иному.
К судье пришел монах, стоял он на пороге,
Был это бернардин; взволнованный, в тревоге,
Он закричал Судье: «Беда нам с пани теткой,
С той Телименою, кокеткой и трещеткой!
Осталась Зосенька сироткой в детстве раннем
Без денег, Яцек сам следил за воспитаньем.

Договорился он с любезной Телименой,—
По слухам опытной и доброты отменной!
Но вижу, что она мутит в усадьбе воду,
От выдумок ее большой соблазн народу!
То льнет к Тадеушу, то к Графу, а, пожалуй,
Хотелось бы двоих прельстить кокетке шалой.
Как удалить ее? Возникнут сплетни скоро.
У молодых людей вот—вот начнется ссора!
Тогда придет конец твоим переговорам». —
«Переговоров — нет! Я кончил с этим вздором!»
«Как! — закричал монах. — В своем ли пан рассудке?
Быть может, ваша честь со мною шутит шутки?
«То не моя вина, — сказал в сердцах Соплица,—
Граф дерзок и спесив, с ним трудно помириться!
Гервазий —негодяй! Суд разберется в деле!
Когда мы в замке все за ужином сидели,
Не знаешь ты, как Граф тогда набезобразил!» —
«Зачем же, ваша честь, ты в этот замок лазил?
Я замка не терплю, ты знаешь, ваша милость!
Опять поссорились! Да что же приключилось?
Быть может, я еще смогу уладить дело?
На ваши глупости глядеть мне надоело!
Есть поважней дела, чем слушать дрязги эти,
Еще раз помирю...» — «Нет, ни за что на свете!
Проваливай, монах, и скатертью дорога! —
Судья в ответ ему. — Вот ксендз, каких немного!
Над добротой моей ты хочешь посмеяться!
Привыкли своего Соплицы добиваться!

Судились долго мы, чтоб всем на удивленье,
Поставить на своем в четвертом поколенье!
И так уж я сглупил, послушавшись совета,
Созвав третейский суд насмех всего повета!
Не надо мира мне, нет мира между нами! —
Выкрикивая так, затопал он ногами. —
Пусть за вчерашнее попросит он прощенья,
А нет — за палаши! Попомнит угощенье!» —
«А если Яцек бы узнал о том, Соплица?
Он с горя умер бы! Так делать не годится!
Не стану вспоминать ужасного событья,
О зле содеянном не стану говорить я!
Не Тарговица ли вам отдала когда-то
Горешковы поля — имущество магната?
Твой брат, раскаявшись в тягчайшем прегрешенье,
Поклялся возвратить наследникам именье.
На Зосеньку давал он деньги, не жалея,
Просил растить ее, одну мечту лелея:
Тадеуша теперь сосватать с сиротою,
Таким путем хотел разделаться с враждою,
Вернуть наследнице — наследство без позора!»
«Да мне-то что? На мне ведь не лежит укора! —
Ответствовал Судья. — Я не встречался с Яцком,
Хоть о житье его наслышан гайдамацком.
У иезуитов я учился в эти годы,
А после службу нес у пана воеводы.
Мне земли дали — взял, и Зосю ради брата
Лелеял, пестовал, растил, как дочь магната!
Причем же Граф? Скажи! Все это бабье дело
Мне, признаюсь тебе, давно осточертело!
Какой он родственник Горешкам? Фертик жалкий!
Десятая вода на киселе! По прялке!
Смеется надо мной. Так для чего ж мириться?»
Ксендз тихо произнес: «Есть для чего, Соплица!
Ведь Яцек в легион хотел отправить сына.
Потом оставил здесь. Была на то причина!
Тадеуш здесь в краю, скажу тебе по чести,
Полезней родине! Ты, верно, слышал вести,
Которые теперь разносятся повсюду.
Пришла пора узнать их и простому люду!
Война над головой! Об этом знает всякий,

Война за Польшу, брат, а мы с тобой — поляки!
Когда я к вам спешил, глаза мои видали:
Форпосты польские на Немане стояли!
Ведет Наполеон к нам армию такую,
Какой не видел свет, и я душой ликую:
Ведь польские полки идут в войсках французов.
С орлами белыми Домбровский, славный Юзеф,
По мановению руки Наполеона
За Неман выступят к отчизне воскрешенной!»

Судья сложил очки, не говоря ни слова,
И, глядя на ксендза, все теребил их снова.
Вот, наконец, вздохнул и, заморгав глазами,
К монаху бросился на шею со слезами.
«Мой Робак! — он сказал. — Да неужели правда,
Мой Робак! — воскликнул. — Да неужели правда?
Нам столько раз уже французов обещали,
Вот, говорят, идут... Мы верили и ждали!
Вот, говорили нам, французы в Ковно, ждите!
Мы ждали — Бонапарт мир заключил в Тильзите!
Да правда ли? Скажи! Не обещай напрасно!»
«Все правда! Как Бог свят!» — ответил Робак страстно.
«Да будет на тебе небес благословенье! —
Тут руки ввысь воздел Соплица в умиленье, —
Нет, не раскаешься ты в миссии священной,
И не раскается твой монастырь смиренный!
Овец две сотни дам монастырю святому!
Присматривался ты, монах, вчера к гнедому
И сивого хвалил; бери обоих смело,
Что хочешь, то проси; процесс — другое дело!
Мириться не могу; отмщу за оскорбленье
И Графа притяну к суду без промедленья!
Могу ли допустить!»

Монах всплеснул руками,
Уставясь на Судью, сказал, пожав плечами:
«Когда весь мир дрожит, тебя процесс тревожит!
От мелких дрязг тебя ничто отвлечь не может!
С Наполеоном к нам идет в Литву свобода,
Но дела нет тебе до твоего народа?
А как ты нужен нам!..» — «Зачем?» — спросил Соплица.

«Не понял ты еще, что на сердце таится?
Не прочитал в глазах? Я широко раскрыл их!
Но если кровь Соплиц в твоих струится жилах,
То ты поймешь меня! Пора нам сбросить узы.
Ударим с тыла мы, а спереди — французы!
Погоня лишь заржет, Медведь взревет на Жмуди,
Подымутся на зов повсюду наши люди.
Под дружным натиском не устоять солдатам,
Восстанье все сметет своим огнем крылатым.
Захватим у царя и пушки, и знамена,
С победою пойдем встречать Наполеона!
Он спросит нас: «Кто вы?» — завидя наши пики.
«Повстанцы! — загремят победно наши крики, —
Мы с вашей армией пришли соединиться».
«А кто командует?» — «Командует Соплица!»
Забудется тогда лихая Тарговица!
Покуда высятся Понары, Неман льется,
Соплицы имя, брат, вовеки не сотрется!
На внуков, правнуков с почтением укажут:
«Соплица! Он из тех Соплиц великих, — скажут, —
Которым удалось поднять в Литве восстанье».

Соплица отвечал: «Я не ищу вниманья,
И славы не ищу, по поклянусь я свято,
Хоть не причастен я к грехам родного брата,
Хотя я отроду с политикой не знался,
Хозяйству предан был, судейством занимался,
Но шляхтич я — пятно хотелось бы стереть мне,
Поляк — за родину не жалко умереть мне!
Пусть не рубака я и человек я старый,
Но раздавать умел когда-то я удары:
В последний сеймик я двух братьев на дуэли
Изрядно потрепал, едва лишь уцелели.
Но, дело прошлое... Чего же медлить доле?
Пусть скажет ваша честь, не выйти ли на поле?
Стрелков собрать легко, что тратить время в спорах?
В приходе пушка есть, найдется также порох!
И острия для пик у Янкеля хранятся,
Он дать их обещал, они нам пригодятся!
Он из Крулевца их доставил под секретом,
Мы древки смастерим, толк понимаем в этом!

И сабли есть у нас, мы полетим на поле —
Тадеуш, рядом я, а там все в Божьей воле!»

«Кровь польская! — вскричал монах, раскрыв объятья,
И обнялись они. — Тебя могу назвать я
Соплицей истинным, ты послан в утешенье
Скитальцу Яцеку, чтоб он снискал прощенье!
Искупишь грех его, содеянный когда-то!
Я уважал тебя, теперь люблю, как брата!
Пора готовиться, поговори со всеми.
Я место укажу и сам назначу время:
О мире царь послал просить Наполеона,
Еще не подняты победные знамена,
Но Юзеф наш слыхал от самого Биньона,
Который при дворе, что то лишь промедленье
И скоро перейдут французы в наступленье.
Должны быть начеку вы каждое мгновенье,
Я вам привез приказ, чтоб вы готовы были
Французам доказать, что Польшу не забыли,
Всем сердцем жаждете слияния с Короной,
С единокровною сестрой своей исконной.
А с Графом должен пан пойти на мировую;
Граф молод, фантазер, но в нем я доблесть чую,
Он истинный поляк, хоть и чудак, без спора,
Но в революции нельзя без фантазера!

Годятся и глупцы, из опыта известно,
Лишь только б слушались и воевали честно!
Граф — роду знатного, имеет он влиянье,
Поднимет он повет, когда начнем восстанье,
Все скажут, что магнат не станет зря сражаться,
Знать, дело верное! Чего же нам бояться?
Я поспешу к нему!» — «Спеши! — сказал Соплица. —
Пускай же предо мной он первый извинится,
Ведь я старик уже, и спорить он не будет;
Ну, а процесс пускай третейский суд рассудит!»
Ксендз двери закрывал. Судья промолвил: «С Богом!
Счастливого пути!»

Монах был за порогом,
В тележку быстро сел, и лошадь затрусила,

Пыль поднялась столбом, из глаз тележку скрыла.
Хоть не видна была уже во мгле сутана,
Как ястреб, капюшон взносился из тумана.

Усадьбу графскую приметил из долины
Протазий, — так лиса на запах солонины
Идет, хоть ведомы охотничьи повадки,
Присядет, поглядит: как? все ли здесь в порядке?
Принюхается вновь и спросит у дубравы,
У ветра свежего — уж нету ли отравы?..
Протазий лугом шел, любуясь сенокосом,
Вот палку поднял он и повертел под носом,
Как будто увидал скотину, где не надо,
И, так лавируя, он выбрался из сада.
Тут он изобразил охотничью ищейку
И юркнул в коноплю, найдя в плетне лазейку.

В цветущей конопле, в пахучей гуще темной,
И человек, и зверь найдут приют укромный.
Так заяц, поднятый на огородной грядке,
Несется в коноплю от гончих без оглядки.
И псам не взять его на грядке конопляной,—
Собьются со следа они во мгле духмяной.
От розог в конопле скрывается дворовый,
Пока не отойдет от гнева пан суровый.
И от рекрутчины она спасает даже:
Мужик в ней прячется, покуда ищут стражи.
Во время всяких смут, в пылу борьбы горячей
Считают шляхтичи решительной удачей
Занять позицию среди зеленой гущи,
До глубины двора разливом волн бегущей:
Ведь с тыла конопля за порослью хмельною
Дорогу преградит высокою стеною.

Хоть смел Протазий был, но запах конопляный
В душе его будил какой-то трепет странный:
Припомнились ему былые злоключенья, —
Спасала конопля от всех без исключенья!
Как был приперт к стене он паном Дзиндолетом:
Пан угрожал ему зловещим пистолетом,
Велел залезть под стол, пролаять позыв рьяно,

Но Возный в коноплю запрятался от пана.
Как Володкович пан, что был предерзких правил, —
Он сеймы разгонял и в грош суды не ставил,
Повестку изорвал и после, в страшном раже,
Поставил гайдуков с дубинами на страже
И с гневом требовал, чтоб Возный съел повестку,
Не то грозил пронзить рапирою в отместку.
Протазий сделал вид, что ест, взглянул в окошко,
Приметил коноплю и выпрыгнул, как кошка.

Хоть не было уже в Литве обыкновенья
На позыв отвечать нагайкой без стесненья,
И только брань одна была порой ответом,
Но Возный был старик, не знал еще об этом:
Он позывов давно не возглашал в округе,
Хоть предлагал не раз Судье свои услуги,
Но старика щадя, Судья не соглашался,
На доводы его и просьбы не склонялся
До нынешней поры.

Все тихо. Смолкли звуки.
Протазий в коноплю просовывает руки,
Прокладывает путь, и как пловец, волною
Захлестнутый, плывет под рябью водяною,
Вот поднял голову, к окну подкрался смело —
Из окон пустота на Возного глядела.
Он подошел к крыльцу, хотя и был взволнован, —
Пустынный замок нем, как будто зачарован;
Свой позыв прочитал, оправившись немного.
Послышались шаги, сдавила грудь тревога,
Хотел бежать; взглянул — знакомая особа.
Кто это? Робак ксендз! Тут удивились оба.

А Граф с дворовыми в путь снарядился скоро,
И двери замка он оставил без запора.
Ушли с оружием; разбросанные в зале
Винтовки, штуцера и шомпола лежали.
Отверток, винтиков валялся целый ворох,
И для патронов был в углу насыпан порох.
Охотиться ль они помчались без оглядки?
Зачем же шпаги здесь? Клинок без рукоятки?

Оружья старого тут навалили груду,
Как будто бы его сбирали отовсюду,
И в склады бегали и ■ погребах искали.
Ксендз Робак оглядел и сабли, и пищали
И поспешил ■ фольварк, чтоб люди рассказали,
Куда поехал Граф, — прислуга знать могла бы,
Но встретились ему лишь две каких-то бабы.
От них проведал он, что Граф, созвав дружину,
Во всеоружии отправился к Добжину.

Шляхетским мужеством и красотой шляхтянок
Добжинский род в Литве прославил свой застянок.
Он многолюден был; когда без исключенья
Всех шляхтичей сзывал Ян Третий ■ ополченье,
То шляхтичей шестьсот из одного Добжина
Откликнулись на зов. Шляхетская община
С тех пор уменьшилась, а также обеднела.
В былом — на сеймиках, у пана, то ли дело:
Жизнь беспечальная ■ довольстве протекала,
Теперь Добжинские работают немало,
И только что сермяг не носят ■ доныне
Да ходят в будний день ■ окрашенной холстине,
А в праздник — ■ кунтушах. Шляхтянок платья тоже
Одной расцветкою с крестьянскими не схожи:
Шляхтянки рядятся ■ узорную холстину,
И в башмаках они пасут свою скотину,
В перчатках лен прядут и на поле гнут спину.

Есть чем похвастаться перед людьми Добжинским —
И польским языком и ростом исполинским.
По черным волосам по носам орлиным
О польском роде их мы узнаем старинном.
Хоть лет четыреста прошло, когда не больше,
С тех пор как шляхтичи ушли в Литву из Польши,
С Короной уз они отнюдь не порывали,
И при крещении ребенка называли
Всегда по имени семейного святого:
Варфоломея ли, Матвея, не иного.
Так сын Матвея был всегда Варфоломеем,
Варфоломеев сын крещен бывал Матвеем.
Шляхтянки были все иль Кахны, иль Марины.

А чтоб распутаться средь этой мешанины,
Их прозвищами всех обычно наделяли,
По их достоинствам, по месту называли.
Иному молодцу в знак большего почета
Давали иногда и *прозвища* без счета.
В Добжине шляхтич слыл слыл под кличкою одною,
А у соседей был известен под другою.
Шляхетство местное, Добжинским в подражанье,
Переняло себе и клички, и прозванья,
В семейный обиход ввело их по привычке.
Так позабыли все, что из Добжина клички
И были там нужны, но что в другом селенье
Людская глупость их ввела в употребленье.

Матвей Добжинский — тот, что был главою рода, —
Был прозван «*Флюгером*» до памятного года.
Когда ж закончилось восстание Костюшки —
«*Забоком*» назван был в родимой деревушке,
И «*Кроликом*» его добжинцы звали сами,
А меж литвинов слыл он «*Матьком над Матьками*».

В застянке Кролику не находилось ровни,
Дом у корчмы стоял и около часовни.
Хоть он заброшен был — в нем бедность приютилась:
Ворота рухнули, ограда развалилась,
В саду уже росли березки, зеленея,
Но замком все-таки казался дом Матвея
Среди убогих изб. Стена кирпичной кладки
Воспоминанием служила о достатке.
А рядом житницы, сарай близ сеновала,
Все в общей куче, — так у шляхтичей бывало, —
И крыши ветхие почти что в каждом месте
Мерцали отблеском зеленоватой жести
От моха и травы, заполнившей все щели.
По стрехам, как сады висячие, пестрели
Золотоцветы, мак, петунья и крапива,
И скипетр царский рос, расцвеченный красиво.
Здесь много было гнезд и голубятен много,
Под крышей ласточки, а рядом, у порога,
Резвились кролики в густой траве нередко.
Ну, словом, целый двор был, как большая клетка.

Меж тем он крепостью служил в года былые
И помнил бранных лет набеги удалые!
Ядро железное, укрытое травою,
Казалось круглою ребячьей головою,
Со шведских войн еще оно в траве лежало
И вместо камня здесь ворота подпирало.
Десятка два крестов в крапиве и полыни,
В глухом углу двора торчали и поныне:
Могилы древние в земле неосвященной,
Нежданно умерших глухой приют зеленый.
А если стены кто окинет острым взором, —
Увидит, что пестрят они сплошным узором,
И в каждом пятнышке есть пуля в середине,
Как будто бы шмели засели в серой глине.

Засовы на дверях иссечены, побиты,
В отметках сабельных крючки, запоры, плиты:
Испробована здесь закалка зыгмунтовки,
Срубавшей начисто с больших гвоздей головки —
И не тупилась сталь, и не было зазубрин.
Гербами прадедов был весь карниз разубран;
На украшенья их насело много пыли,
И гнезда ласточек их тесно облепили.

А в комнатах жилых, от верха до подвала,
Оружье старое валялось, где попало.
Четыре шишака на чердаке сложили, —
Они не рыцарям, но голубям служили:
Голубки в них птенцов кормили деловито;
Кольчуга старая над яслями прибита,
Кормушкою она служила для скотины,
Покрыта клевером почти до половины.
Закалки лишены рапиры в печке жаркой
И в вертела они превращены кухаркой;
Трофейным бунчуком она молола зерна...
Ну, словом, изгнан Марс Церерою позорно,
И царствует она с Помоной на раздолье
В Добжине: и в дому, и на гумне, и в поле.
Но место уступить должны опять богини, —
Марс возвращается...

Уже с утра в Добжине
Гонец во все дома стучался неустанно;
Звал, как на барщину, и шляхта встала рано.
Толпа на улицах, слышны повсюду речи,
Крик из корчмы летит, горят в костеле свечи;
Расспрашивает всяк: «Что там? Скажи на милость!»
А молодежь коней седлать заторопилась.
Мешают женщины, мужчины в драку рвутся,
Хотя за что и с кем — ответить не берутся!
Что ж, надо обождать, хватило бы терпенья!
Все собрались к ксендзу, чтоб разрешить сомненья.
Но спорить, наконец, народу надоело, —
Решили поручить вести Матвею дело.

И семь десятков лет Матвея не сломили —
Былой конфедерат остался в полной силе.
Запомнили враги в боях его повадку,
Дамасской сабли блеск и боевую хватку.
Шутливо саблю звал он «Розгою» своею,
Но пики и штыки, как сечку, резал ею.
Хоть некогда он был лихим конфедератом,
Но самым преданным стал королю солдатом;
Когда ж король на сейм приехал в Тарговицы, —
От короля Матвей решился отступиться.
Менял он партии, менял он убежденья
И «Флюгером» людьми был назван без сомненья
За то, что по ветру, как флюгер, он вращался.
Причины ж перемен никто не доискался:
Любил ли так войну, что в битвах неустанно
На стороне любой искал он славы бранной?
Политиком ли был и, чтоб служить отчизне,
Дух времени ловил и применялся к жизни?
Кто знает! Лишь одно могли сказать правдиво,
Что не прельщался он тщеславьем и наживой,
Что враг был москалей и, чуждый всякой фальши,
Едва завидев их, спешил уйти подальше.
А чтобы москаля не встретить на дороге,
Он, как медведь, сидел один в своей берлоге.

В последнюю войну отправившись с Огинским,

Он в битвы с ним ходил за доблестным Ясинским,
И «Розга» славная там чудеса являла.
Все знали: прыгнул он один с крутого вала,
Спеша на выручку прийти к Потею-пану —
Тот получить успел семнадцатую рану.
Их гибель на Литве была уже забыта,
Когда пришли они, исколоты, как сито;
Тут пан Потей решил, что боевому другу
Оплатит щедро он великую услугу,
Усадебку ему дарил он благородно
И злотых тысячу впридачу ежегодно.
Но отвечал Матвей: «Пусть не Матвей Потея,
Матвея пусть Потей почтет за добродея».
Фольварк и деньги он принять не согласился,
Но, воротясь домой, по-прежнему трудился:
Он пчелок разводил с любовью и заботой,
И промышлял подчас в родном лесу охотой,
И дичь ловил в силки.

Достаточно в Добжине
Водилось знатоков в науках и латыни:
Учились в городе и право изучали,
И жили без нужды, не ведая печали;
Все ж среди них Матвей добился большей славы,
И не за то одно, что был рубака бравый.
Но, как мудрец, всегда живущий по заветам
Родимой старины, знаток людей при этом.
Он сведущ был равно в хозяйстве и в законах
И все уловки знал охотников исконных.
О ведовстве его прошла молва по свету
(Хотя считал плебан пустою сплетню эту).
Предсказывал Матвей погоды измененья
Верней, чем календарь, селу на изумленье.
Не удивительно, что отправлять вицыны,
Посев ли начинать, свозить ли хлеб в овины,
В суде ль вести процесс, не то бросать затею, —
Все за советами в Добжине шли к Матвею.
Влияния в селе Матвей не добивался,
От почитателей избавиться старался
И выпроваживал нередко их из дому,
И попросту на дверь указывал иному;

Но в важных случаях, для разрешенья ссоры,
Высказывался он, и тем кончались споры.
Теперь надеялись, что он, узнавши дело,
Возьмется за него и проведет умело;
Недаром смолоду любил Матвей оружье
И недолюбливал он москалей к тому же.

Старик по дворику бродил и на просторе
Мурлыкал песенку *«Когда восходят зори»*;
Он рад был, что туман не собирался гуще,
Не поднимался вверх, не уплотнялся в тучи,
А ветер расстилал его рукой крылатой
По нивам, по лугам, пропахшим свежей мятой.
Вот солнце в небесах вдруг вспыхнуло, как пламя,
Позолотило все, забрызгало лучами.
Как в Слуцке мастера выделывают пояс
И, в кросно девушка заправив шелк на совесть,
Рукою гладит ткань, чтоб расстилалась глаже,
А сверху сыплет ткач волокна яркой пряжи —
И расцветает ткань, — так и с туманом было:
Вихрь расстелил его, а солнце расцветило.

На солнце погуляв и помоляся Богу,
Добжинский приступил к хозяйству понемногу.
Принес он зелени, уселся возле дома
И свистнул: кролики пришли на свист знакомый.
В густой траве они нарциссами белели,
Лишь уши длинные качались еле-еле.
Блестели искрами глаза их в чаще дерна,
Как будто на шелку — рубиновые зерна.
На лапки поднялись и ловят шорох ухом,
Глядят во все концы и мягким белым пухом
К Матвею катятся, почуяв угощенье,
На плечи прыгают, садятся на колени.
Любил он кроликов, сам, точно кролик белый,
И гладит теплый пух рукою загрубелой.
Другою рассыпал из старой шапки зерна
Для воробьев; они слетали вниз проворно.

Недолго тешился он стайкой воробьиной:
Исчезли кролики, и птицы в миг единый

На крышу унеслись пред новыми гостями.
К фольварку шли они поспешными шагами —
То были шляхтичи, послы по всем приметам,
Послала шляхта их к Матвею за советом,
И кланялись они Матвею издалече.
«Пусть славится Христос», — промолвили при встрече.
«На веки вечные, аминь», — Матвей ответил.
Когда же важность их посольства он приметил,
То в дом их попросил; послы на лавки сели,
Один стал посреди — порассказать о деле.

А шляхта между тем все пуще прибывала.
Сперва Добжинские, потом других немало —
Те с ружьями пришли, а те пришли без ружей,
Повозки и возы оставили снаружи
И, привязав коней к березкам поживее,
Торопятся узнать решение Матвея.
Весь дом наполнили, потом набились в сени
И в окна головы совали в нетерпенье.

КНИГА СЕДЬМАЯ • СОВЕТ

С о д е р ж а н и е : Спасительные советы Варфоломея-Пруссака. Воинственная речь Матвея-Кропителя. Политическая речь пана Бухмана. Янкель старается наладить мир, который рассекает «Перочинный ножик». Речь Гервазия, обнаруживающая большую опытность в сеймиковском красноречии. Протест старого Матька. Неожиданное прибытие военного подкрепления срывает совещание. Гей же на Соплиц!

К Матвею речь держал Варфоломей вначале,
Что с барками ходил в Крулевец и едва ли
Пруссаком не за то был назван земляками,
Что враждовал всегда ужасно с пруссаками,
Зато поговорить любил о них, бывало.
Он был уже в летах и повидал немало;
Мастак в политике, он читывал газеты
И подавать умел разумные советы.
Закончил речь он так:

«Нет, Матек, наш радетель,
Помогут нам они, отец и благодетель!
Французы, право же, сильней всех прочих в мире.
Поставлю я на них, как на туза четыре.
Лихие смельчаки, их не пугают пушки!
Пожалуй, со времен Тадеуша Костюшки
Дар полководческий достался Бонапарту!
Однажды перешли французы через Варту...
Об этом рассказать хочу в собранье панском.
В ту пору, помнится, я вел торговлю с Гданском,
Меж тем родня моя жила в краю Познанском;
Встречался там не раз я с Юзефом Грабовским;
Полковник он теперь в своем полку литовском.
Жил в Обезеже он тогда, в спокойном месте.
Бывало, мы на дичь охотились с ним вместе, —
В Короне мир царил в то время грозовое,
Когда примчалась весть нежданная о бое.
Принес известие посланец от Тодвена...
Грабовский, прочитав, воскликнул: «Йена! Йена!
Пруссакам всыпали!» — и в это же мгновенье
Я соскочил с коня и преклонил колени!

Мы в город въехали, как будто в самом деле
Не знали новостей и разузнать хотели.
Бегут навстречу нам ландраты и хофраты,
И сволочь прочая, все ужасом объяты;
Как прусаки, когда ошпарят кипятком их;
Юлят и корчатся, — не узнаем знакомых!

Не зная будто бы о страшном избиенье,
Мы спрашиваем их, что, мол, слыхать о Йене?
Смекнули подлые, что мы про бой узнали,
И дрожь их проняла: «Майт гот!» — все застонали;
Повесили носы, да и давай бог ноги!
Кругом пруссаками запружены дороги,
Как муравьи кишат, теснясь на перекрестке,
На мили тянутся возы их и повозки, —
Вагонами зовут они их; все с узлами
И с трубками бредут вослед за лошадями.
Держали мы совет и вот, острастки ради,
Решили помешать немецкой ретираде!

Хофратам по горбам, ландратам в шею дали,
А офицеров их мы за косы хватали!
Домбровский — молодец, глядишь, уже в Познани
Распоряжается — велит начать восстанье.
В неделю выгнали пруссаков мы из Польши,
Там даже днем с огнем их не разыщешь больше!
А что, когда б и мы готовились к восстанью,
Мы москалям тогда б задали баню!
Что скажешь, пан Матвей? Слыхать, Наполеону
Перечат москали, а тот не даст пардону!
Войск много у него, он всех сильней на свете!
Ну, Кролик, наш отец, ответь на речи эти!»
Замолк. На Матека глядели все в сомненье,
Он глазом не повел на это заявленье,
А только за бок лишь хватался в нетерпенье,
Как будто бы искал он саблю; хоть с раздела
Ходил без сабли он, хватался то и дело
За левый бок, едва о москалях услышит,
Как будто Розгою им ижицу пропишет.
(В застянке звался он поэтому Забоком.)
Вот поднял голову в молчании глубоком,
Все ждали слов его, — напрасно ожиданье,
Нахмурясь, он поник, не прерывал молчанья,
Но вот заговорил раздельно, с удареньем,
Оглядывая всех с серьезным выраженьем:

«Спокойно, шляхтичи! Откуда эти вести?
Как далеко француз? И кто идет с ним вместе?
Да разве начата уже война с Москвою?
Французы движутся дорогою какою?
Пехота? Конница? Видали вы их сами?»

Поочередно всех обвел Матвей глазами.
Пруссак сказал: «Ксендза дождаться бы не худо,
Он вести передал, разведчики покуда
Сумеют оказать нам важную услугу,
А мы тем временем вооружим округу,
Без шума лишнего, все проведем толково,
Чтоб москалям о том никто не молвил слова».

«Как? Ждать? Врать? Спать?» — Матвей-Кропитель

скорчил мину,
Кропилом называл он крепкую дубину,
Которою в бою с пруссаками он дрался
И на нее теперь руками опирался.
«Ну что ж, — вскричал, — друзья, хотите, ожидайте,
Тяните то да се, а после удирайте!
А я одно скажу, что разум крулевецкий
Хорош для немчуры, а у меня — шляхетский!
Когда на бой иду, то верю я Кропилу,
Когда умру — пускай проводит ксендз в могилу!
Я бить и жить хочу! Никто из нас не робок,
И мы не школьники, на что нам сдался Робак?
Шум-бум, шпионов слать! Оттяжки надоели!
Мы с вами — шляхтичи, не рохли-пустомели!
Пусть квестарь квестует, а мой завет единый —
Кропить! Кропить! Кропить!» — тут он взмахнул дубиной.
Как видно, призывал Кропитель не напрасно.
«Кропить! Кропить! Кропить!» — все подхватили страстно.
«Кропить!» — Варфоломей кричал, что Бритвой звался
За саблю острую; Матвей с ним надрывался,
Который в бой ходил со штуцером широким
И пули грозные оттуда лил потоком, —
Он назван Лейкой был за то. «Виват Кропило!»
Пруссак хотел прервать — куда? Не тут-то было!
«Молчи! — все крикнули. —Что разводить турусы?
Под капюшонами скрываются лишь трусы!»

Седую голову приподнял Матек старый
И стал улаживать поднявшиеся свары:
«Оставьте Робака, не время для насмешек!
Ксендз — штучка тонкая, не по зубам орешек!
Я вмиг узнал его! Гляжу, а он таится,
Надвинул капюшон, понятно, что за птица!
Боялся, что его на исповедь возьму я.
Да мне-то что? Монах все врет напропалую!
Коль слухи от него, не ждите бернардина!
С какою целью врал, мне это все едино,
Но доверять ему не надо, бес — ксенжина!
А если принесли одни пустые вести,
Чего хотите вы? Ответьте мне по чести!»

«Войны!» — вскричали все. — «Да с кем же?» —
«С москалями!
И гей же на царя! Распоряжайся нами!»

Но тут Матвей-Пруссак возвысил голос снова,
С поклонами себе выпрашивал он слово
И, наконец, добыл то криком, то мольбою.
«Коль бить, так бить! — себя он стукнул в грудь рукою. —
Хоть не Кропитель я, а все ж веслом, литвины,
Устроил четырем пруссакам я крестины,
Когда меня они спьяна в реке топили».
«Креститель славный ты!» — все дружно завопили. —
«Но, братья, с кем война? Когда б загадку эту
Могли мы разгадать и рассказать повету! —
Едва мы позовем... Народ пойдет за нами,
Да мы, друзья мои, пути не знаем сами!
Без знанья этого у нас не выйдет лада,
Порядок надобен, за ум нам взяться надо!
А на кого пойдем? Под чьим началом будем?
В конфедерации все это мы рассудим.
Когда пруссацкую видали ретираду,
В Великопольше мы собрали тайно раду,
Вооружили там и шляхту, и громаду.
Домбровский подал знак, и по его приказу
Мы — «гей же на коня!» —помчались в битву сразу».

«Вниманье!» — человек, одетый по-немецки,
Воскликнул. Управлял имением он в Клецке
И звался Бухманом, — в округе же, однако,
Все знали Бухмана как честного поляка,
А был ли шляхтичем пан Бухман, — неизвестно;
Он уважаем был за знанья повсеместно,
Прочел немало книг, ученым слыл в повете,
Разумно рассуждать мог о любом предмете.
По книжкам изучив, как управлять именьем,
Он о политике беседовал со рвеньем,
Бумаги составлял и слыл за краснобая.
Все смолкли, Бухману охотно уступая.
«Вниманье! — начал он, прочистив горло дважды,
И так заговорил, что мог услышать каждый: —
«Все те ораторы, что нынче выступали,

Предмет суждения по пунктам разобрали
И подняли его на высоту при этом;
Суждениями их хочу, как ярким светом,
Наглядно озарить запутанное дело,
Чтоб несогласий впредь оно бы не имело.
Дискуссия у нас распалась на две части,
Отчетливо они разделены, на счастье:
Часть первая — решить сего восстанья цели
И как бы мы теперь вести его хотели?
Какая власть нужна — вторая из загадок;
Что ж, пункты хороши, но изменю порядок:
Вопрос о власти я хочу решить сначала,
Чтобы она нам цель восстанья намечала.
Когда историю окинем мы глазами
В ее развитии, то что ж увидим сами? —
Селились дикари в лесах во время оно,
Объединяла их одна лишь оборона.
Чтоб обеспечить жизнь спокойную народу,
Стесняли дикари порой свою свободу.
Вот первый был устав, из этого устава —
Первоисточника — возникло наше право.
Законы создает, коль в дело вникнуть строго,
Правительство, — оно ж, мы знаем, не от Бога!
Общественный контракт — всему основа, так-то!
Ну, а раздел властей лишь следствие контракта». —
«Ну, о контрактах речь, заговорил ab ovo!
К чему перебирать старье такое снова?
Кто покориться нас заставил царской власти,
Господь иль сатана? Не в знании тут счастье,
Советуй, как теперь уйти нам от напасти!»

Кропитель закричал: «Вот было б делом милым
Добраться до царя и закропить кропилом!
Уж не вернулся б он по Киевскому тракту,
И никакие тут не помогли б контракты!
Не воскресили бы его ни слуги Божьи,
Ни Вельзевуловы. Кропило мне дороже,
Чем ваша речь, хоть вы красноречивы были.
Шум-бум, и нет ее! Суть главная в Кропиле!»
«Так! — Бритва запищал. — Так, правильно, ей-богу! —
Он от Кропителя перебегал к Забоку

(Свершает так челнок по кроснам путь недлинный)... —
Так, Матек с Розгою и так, Матвей с Дубиной!
Побьете москалей, едва начнется битва,
Команду Розга даст и не подгадит Бритва!»

«Команда что? — сказал Кропитель. — На параде
Нужна была она, а в Ковенской бригаде
Была короткая: «Страши, не зная страха,
Не дай задеть себя, а сам лупи с размаха!
Шах-мах!» Тут завизжал истошно Бритва: «Так-то!
На что регламенты? Не надобно контракта!
На эти пустяки нам время тратить жалко,
Пойдем за Розгою! Нет лучшего маршалка!»
Креститель подхватил: «Забок наш предводитель!»
Добжинцы грянули: «Да здравствует Кропитель!»

Шум начался в углах, где мненья разделились,
И на два лагеря все шляхтичи разбились.
«Согласья не терплю! Моя система это!» —
Так Бухман закричал. А кто-то крикнул: «Вето!»
Но крики заглушив, раздался голос грубый
Вошедшего ■ тот миг сердитого Сколубы:

«Добжинцы! Хорошо ль вы поступили с нами?
Мы все наделены такими же правами!
Созвал Рубака нас, по прозвищу Мопанку,
Сзывая шляхтичей по нашему застянку,
Клялся торжественно, что совещанье это
Касается нас всех и целого повета,
А не Добжинских лишь! Монах, в былую встречу,
Долбил о том же нам, но путаною речью.
Желая оказать, панове, вам услугу,
Послали мы гонцов и подняли округу,
Так почему же нам не совещаться вместе?
Ведь шляхтичей пришло не менее, чем двести!
Голосовать мы все хотели бы свободно,
Скажите ж, почему вам это неугодно?»

«Пусть равенство живет!» —
Мицкевичи вначале,
А Тераевичи за ними закричали,

И Стыпулковские вопили: «Так, Сколуба!»
Но Бухман закричал: «Согласье мне не любо!»
Кропитель подхватил: «Мы обойдемся сами!
Виват маршалок наш! Наш Матек над Матьками!»
«Мы просим!» — крикнули Добжинские на это,
А прочие в ответ заголосили: «Вето!»
Разбились голоса, шум поднялся великий,
Кивают головы и «просим!» рвутся крики,
И «вето!» им в ответ, и крики «просим!» — снова.

Единственный из всех Забок молчал сурово;
Сидел недвижно он с поникшей головою,
Кропитель перед ним, как лист перед травою,
Стоял и головой, подпертою дубиной,
Вертел, как тыквою, на шест надетой длинный.
Кивал он тем и тем, выкрикивая часто:
«Не соглашаемся! Кропить Кропилом, баста!»
А Бритва двигался живее и живее,
Он от Кропителя перебегал к Матвею,
И Лейка подходил от шляхтичей сердитых
К Добжинским, будто бы желая примирить их.

«Брить!» и «Кропить!» — кругом кричали в исступленье.
Хотя молчал Забок, но он терял терпенье!
Пока народ шумел, как будто оглашенный,
Среди голов людских блеснул клинок саженный,
Был шириною ■ пядь, потяжелей дубины,
И обоюдоостр, без пятен, без щербины.
То был тевтонский меч из нюренбергской стали —
И от оружия все глаз не отрывали.

Хоть кто вознес его, не видели литвины,
Однако крикнули: «Виват! Наш «Перочинный»!
Виват могучий герб — краса всего застянка!
Виват Рубака наш! Наш Козерог-Мопанку!»

Гервазий (то был он) протиснулся сквозь давку,
Стал, «Ножиком» взмахнул и оперся на лавку.
Салютовал клинком он Матеку при этом:
«Склоняется мой Нож пред Розгою с приветом!
Добжинцы, шляхтичи, пришел вам рассказать я,

Зачем вас на совет созвал сегодня, братья!
Как надо поступить, пускай решает шляхта,
Об этом толковать не буду второпях-то.
Теперь большой вопрос решается на свете,
Вам Робак говорил не раз о том предмете».
«Да, знаем», — был ответ. — «Так, шляхтичи, полслова
Тому достаточно, кто думает толково.
Не правда ль?» — «Правда, так!» Тут продолжал оратор:
«Там русский царь, а там французский император, —
Воюет царь с царем, князья идут с князьями,
Все встретятся в бою, а что же будет с нами?
Что нам бездельничать? Пока большой большого
Осилит, маленький пускай побьет меньшого!
В горах и на лугах пусть малый бьется с малым,
Так русского царя мы потихоньку свалим!
Речь Посполитая получит вновь свободу». —
«Он правду говорит! Глядит как будто в воду!»
Кропитель выкрикнул: «Кропить! С Кропилом в битву!» —
«Я брить всегда готов! Не забывайте Бритву!»
А Лейка заклинал, ну впрямь читал молитву:
«Кропитель, Матек, вам маршалка выбрать надо!»
Вмешался Бухман тут: «В согласии нет лада!
От спора общего лишь выиграет рада!
Молчите, слушайте, потом берите слово!
Рубака осветил предмет с конца другого!»

«Конечно! — поддержал Гервазий всей душою, —
Большому кораблю и плаванье большое!
На то Наполеон, сенат есть у поляков,
Великие дела пускай решает Краков,
Варшава вместе с ним, ну, а у нас в повете
Не может речь идти о важном столь предмете.
Не мелом пишутся на трубах акты эти,
А на пергаменте чернилом! Скажем смело,
Не нашего ума, панове, это дело!
А мне бы «Ножичком!» — «А мне бы лишь Кропилом!» —
Кропитель заявил. «А мне кольнуть бы Шилом!» —
Тут Шильце шпагою своей взмахнул в экстазе.
«Вы все свидетели тому, — сказал Гервазий, —
Как Робак давеча нам говорил о соре,

Что вымести его ■ повете надо вскоре.
Известно ль вам, о ком шла речь в том разговоре?
Кто этот сор у нас? Кто лучшего поляка
Ограбил и убил? Еще не сыт, однако,
И у наследника отнять добро стремится!
Назвать ли вам его?» — «Да кто ж, как не Соплица?» —
Так Лейка закричал. «Он — подлый притеснитель!» —
Так Бритва поддержал. «Кропить!» — сказал Кропитель.
А Бухман заявил: «О благе всех радея,
Должны повесить мы упорного злодея!»

Вступился за Судью Матвей-Пруссак: «Бог с вами,
Панове! — он вскричал с простертыми руками. —
Пан Ключник! Как, опять? Он одержимый, братья,
Я заклинаю вас святынею распятья!
Да кто же станет здесь карать за брата брата?
Что брат был негодяй, семья не виновата!
Тут Графа происки, их надобно стыдиться.
Не притесняет вас, не жмет Судья Соплица.
Ей-богу же, не так! Вы ссоритесь с ним сами,
Соплица между тем лишь мира ищет с вами,
И за издержки сам он платит всех дороже.
А если тяжбу он затеял с Графом — что же?
Пусть паны ссорятся, мы в их дела не вхожи!
Не притеснитель он! Сам запретил крестьянам
Склоняться до земли пред ним, законным паном!
Сказал им, что грешно! И слышать вам не внове,
Что с хлопами за стол садится он, панове!
Налоги он платил за них, — не то, что в Клецке,
Где управляли вы, пан Бухман, по-немецки!
Он не злодей! Мы с ним за партою сидели,
Хороший малый был, такой же он доселе!
Хранит обычаи, живет, как деды жили,
Самодержавья враг, мы с ним всегда дружили!
Когда очиститься хотел от прусской пыли,
Я ■ Соплицово шел натешиться польщизной,
Там надышаться мог, упиться мог отчизной.
Я с вами, шляхтичи, что мне судья Соплица?
Однако обижать его нам не годится!
Не так, друзья мои, в Великополье было,

Согласье было там, припомнить сердцу мило!
Подобный вздор слыхать там не было оказий...»
«Казнить разбойника — не вздор!» — прервал Гервазий.

Тут Янкель на скамью вскочил, расправил плечи
И, голову подняв, просил вниманья к речи.
Седая борода повисла, как мочала,
Он правою рукой сорвал колпак сначала,
А левою надел ермолку преспокойно,
И палец заложил он за кушак пристойно.
Пред каждым наклонил колпак поочередно:

«Панове шляхтичи, коль слушать вам угодно,
Я, не родня Судье, скажу вам без обмана:
В Соплице как-никак я уважаю пана,
И вас, Добжинские, я уважаю с детства
Как благодетелей и доброе соседство!
Но если на Судью напасть вы захотите,
То доброго себе от этого не ждите!
Убить? Асессор там, натерпитесь в кутузках!
В округе нашей есть солдат немало русских!
Все больше егеря, Асессор свистнет только, —
Примаршируют все, не сосчитаешь сколько,
И что получится? Французов ждать нам рано,
Дорога длинная, не вышло бы обмана!
Нет дела до войны евреям, но в Белице
Евреев я встречал, бывавших за границей;
Передают они, что до весны с Лососны
Французы не уйдут. Хотя их ждать несносно.
Но все ж придется ждать! Именье Соплицово —
Не будка, что на воз положишь и готово!
Останется оно, к тому ж, — сказал оратор, —
Соплица-пан — судья, не жалкий арендатор,
Бежать не пустится, весной за ним гонитесь,
Ну а теперь, друзья, спокойно расходитесь.
Да позабудьте все, о чем здесь говорилось.
А если, шляхтичи, окажете мне милость,
То нынче родила сыночка мне супруга,
И музыканты есть. Приди хоть вся округа,
Я буду только рад. А Матеку в угоду,

Что любит старый мед, поставлю вволю меду.
Услышит он мотив мазурки самой новой,
Зер файн разыгранной, даю вам в этом слово!»

Та речь понравилась, все сразу зашумели,
И захотелось всем участвовать в веселье.
Гул одобрений рос, но Ключник с грозной миной
Еврею показал свой «Ножик перочинный»;
Убрался Янкель вмиг, вслед загремел Рубака:
«Не о тебе тут речь! Не суй свой нос, собака!
Скажи мне, пан Пруссак, неужто за две барки
Соплицы ты теперь его защитник жаркий?
Мопанку позабыл, Горешковых десяток
Сплавлял твой батюшка, тем приобрел достаток!
В довольстве вся семья живет у вас доныне;
Да все вы, наконец, кто ни живет в Добжине,
Отлично знаете, я сам тому свидетель,
Что Стольник был для вас отец и благодетель!
Кто управлял всегда в его именьях пинских?
Кто экономом был? Все из семьи Добжинских!
Буфетом ведал кто? Добжинские, конечно, —
И на хлебах его вам всем жилось беспечно!
Бывало, хлопотал за вас он в трибунале,
Следил он, чтобы вас в делах не обижали,
Для вашей детворы магнат входил в расходы:
За обученье их платил в былые годы!
Да что и говорить! Его обычай ведом,
Покойный Стольник был недаром вам соседом!
Теперь другой у вас сосед — судья Соплица;
Что сделал он для вас?»

«Невелика ведь птица,
А задается как! И держится как гордо!
Не сделал ничего! — ответил Лейка твердо. —
Однажды я позвал его на свадьбу дочки,
Поил — не хочет пить, мол,« мне не выпить бочки,
Вы, мол, привыкли пить, а я уже не в силах!»
Подумаешь, течет кровь голубая в жилах!
Не пил, но мы ему насильно влили в глотку...
Из Лейки выпьет он теперь другую водку!»

Кропитель закричал: «Злодей получит трепку!
Мой сын был молодцом, а стал похож на пробку,
Так поглупел теперь! Стал просто дурачиной!
Кто виноват во всем? Судья всему причиной.
Я сыну говорил: «Не бегай в Соплицово,
Когда поймаю там, то выдеру сурово!»
Он снова к Зосе — шмыг! Но я стерег ■ овраге,
Хвать за уши его и надавал бродяге!
А он все хнык да хнык! Чего тебе, бедняге?
«Убей, но я пойду!» — ответил он рыдая.
Зачем? А он — «люблю!» Ну, понял все тогда я!
Гляжу, извелся он, а парень был не робкий.
Я попросил Судью: «Отдай, мол, Зосю Пробке!»
«Пускай три года ждет, а там, как Зося хочет», —
Ответил мне, а сам он о другом хлопочет!
Приду с гостями я теперь на свадьбу тоже,
Кропилом окроплю я новобрачных ложе!»

Гервазий завопил: «Ворюга тот гуляет!
Законных панов он к тому же разоряет!
А память Стольника изгладилась ■ Добжине.
Знать, благодарности здесь нету и в помине!
И если вы с царем не побоитесь биться,
То что же вас страшит ничтожный пан Соплица?
Тюрьмы боитесь вы? Я не зову к разбою,
Стою за право я и призываю к бою!
Граф выиграл процесс, декретов есть немало,
Оформить надо их, как ■ старину бывало,
Что трибунал решал, то шляхта выполняла,
Поддерживая честь и славу трибунала!
Отсюда выросла и всех Добжинских слава,
В наездах постоять могли они за право!
Напрасно москалей вел шеф их Войнилович
И помогал ему пан Волк из Логомович,
Но пана Волка мы тотчас же в плен забрали,
Повесить думали его на сеновале;
Он был слугой царя, для хлопов был тираном,
Но хлопы сжалились над бессердечным паном!
Возьмусь за нож, когда Судьи мне не повесить,
Наездов помню я не менее, чем десять!
И выходили мы всегда из них со славой,

Как и пристало то могучей шляхте бравой.
Примеры старины достойны подражанья!
Граф тяжбу выиграл, но мало предписанья;
Никто из вас помочь не хочет сиротине,
А Стольник некогда всем помогал в Добжине!
Что ж, у наследника его лишь друг единый —
Гервазий, да еще с ним «Ножик перочинный!»

Креститель выступил: «Где «Ножик», там Кропило!
С тобою буду я, чтоб не обидно было!
Пойдем вдвоем с тобой, «Нож» у тебя, Гервазий,
Кропило у меня для этаких оказий!
Пойдем, шах-мах! Плюск-пляск! Без толку не болтая!» —

«О Бритве не забудь! Без вас пойду куда я?
Что вы намылите, я тотчас же обрею!»
Тут Лейка вскинулся: «Я поливать умею!
Когда не выбрали мы нашего маршалка,
К чему голосовать? Шары мне тратить жалко!
(При этом горстку пуль достал и ну хвалиться), —
Шары другие есть, получит их Соплица!»
Сколуба заревел: «От вас мы не отстанем!»
Другие крикнули: «Мы с вами рядом станем!
Горешки пусть живут! Виват и Козерогу!
Так гей же на Соплиц! Не мешкая, в дорогу!»
Гервазий потянул всех за собой, еще бы!
У шляхты на Судью скопилось много злобы:
Там — за потраву штраф, а тут — порубка бора,
В соседстве мало ли есть поводов для спора?
Одни из зависти, другие из злорадства
Хотели отомстить Соплице за богатство.
Вот, сабли обнажив, дубинами махая,
Все встали.

Матек лишь, что до сих пор, вздыхая,
Сидел в молчании, встал, вышел на середку
И подбоченился, прочистив кашлем глотку.
Он с расстановкою ронял за словом слово,
В такт головой кивал и говорил сурово:
«Глупцы! Остались вы, как были, дураками,
За спор чужой теперь поплатитесь боками!

О возрождении отчизны ваша рада
Была сварливою и не имела лада,
Вы не могли найти ни одного решенья,
Порядка не было, а значит — соглашенья!
Вождя не выбрали! Глупцы, стыжусь за вас я,
В домашней ссоре вмиг добились вы согласья!
Глупцы! Попомните еще слова Матвея!
Прочь! К черту! К дьяволу отсюда поскорее!
Прямой дорогой в ад!!!»

Поражены, как громом,
Все смолкли. В тот же миг раздался крик за домом:
«Виват наш Граф!» — Во двор въезжал он, окруженный
Жокеями, и сам он был вооруженный,
Одетый в черное. Граф был хорош собою.
На нем был модный плащ не польского покроя, —
Тот плащ без рукавов, широкий и недлинный,
Держался на крючке и звался пелериной.
На голове — берет с пером. Дыша отвагой,
Граф горячил коня, всем салютуя шпагой.
«Да здравствует наш Граф!» Тут шапки полетели,
Из окон шляхтичи с волнением глядели,
И устоять могли они лишь еле-еле.
Гервазий дверь раскрыл и вышел, остальные
Вслед за Гервазием рванулись, как шальные.
А Матек из окна им крикнул: «Простофили!»
Тут Графа шляхтичи толпою окружили
И с ним в корчму пошли. Припомнивши обычай,
Гервазий шляхтичей отправил за добычей:
На поясах они втащили торопливо
Три бочки; были в них вино, и мед, и пиво,
Затычки выбиты — и три струи фонтаном
Забили — золотым, серебряным, багряным.
Их искрометный ток, и холоден и жарок,
Наполнил сотни чаш и сотни медных чарок.
Тут шляхта крикнула: «Жить Графу многи лета!»
И «Гей же на Соплиц!» — гремел ответ на это.
Умчался Янкель прочь, Пруссак за ним, однако,
Хватились шляхтичи бежавшего Пруссака.
В погоню бросились, крича вослед: «Измена!»

Не по нутру была Мицкевичу вся сцена,
Он что-то замышлял, но сабли засверкали, —
Он бросился бежать, да спасся бы едва ли,
Когда бы не пришли Чечоты с верным Заном,
Отпора не дали отъявленным буянам.
В той драке пострадать случилось забиякам,
Попало по рукам и по носам воякам!
Другие на коней вскочили по приказу,
Который отдал Граф, и поскакали сразу.
По длинной улице зацокали подковы
И «Гей же на Соплиц!» — раздался клич громовый.

КНИГА ВОСЬМАЯ • НАЕЗД

Содержание: Астрономия Войского. Замечания Подкомория о кометах. Таинственная сцена в комнате у Судьи. Тадеуш, стараясь половчее выпутаться, попадает в большие затруднения. Новая Дидона. Наезд. Последний протест Возного. Граф захватывает Соплицово. Штурм и резня. Гервазий-виночерпий. Пиршество.

Пред бурею есть миг затишья рокового,
Когда громада туч надвинется сурово,
Вдруг остановится и сдержит ветер вольный,
И землю обежит глазами ярких молний,
И место выберет, чтоб разразиться громом:
Миг тишины такой был над шляхетским домом,
На все упала тень грядущих испытаний
И души унесла в край сумрачных мечтаний.

Вот ужин кончился, и гости за Судьею
Выходят подышать прохладою ночною;
Здесь на завалинках, покрытых свежим дерном,
Сидят задумчиво, в молчании упорном,
Глядят на небеса. А небеса теснее

Придвинулись к земле, желая слиться с нею;
Вот сблизились они под сумрачным покровом
И, как влюбленные, намеком, полусловом
И полушепотом вели свои признанья,

Кніга адзінаццатая
Спатканне

Книга одиннадцатая
Свидание

Księga jedenasta
Spotkanie

Роняя тихий смех, глухие восклицанья —
Из коих музыка слагается ночная.
Сыч открывал концерт, под крышею стеная,
И мышь летучая под окнами шуршала,
Мелодии сыча она не заглушала.
Ночная бабочка, сестра летучей мыши,
На платья белые летела из-под крыши,
То билась Зосеньке в лицо, то билась в очи,
Приняв за свечи их во мраке летней ночи.
А в воздухе мелькал рой мелких насекомых,
Звенел гармоникой в созвучиях знакомых;
Узнала Зосенька в тех звуках над долиной
Аккорды мошкары и тенор комариный.

Начать концерт в полях спешили музыканты;
Настройка кончилась, вступили оркестранты.
Вот трижды коростель на скрипке вывел ноту,
И забасила выпь, шныряя по болоту.
Бекас откликнулся вслед за другим бекасом,
Как будто бубен бил вечерним теплым часом.
Гуденью мошкары и птичьим разговорам
Завторили пруды двойным финальным хором,
Подобно сказочным озерам в цепи горной,
Молчащим в свете дня, поющим ночью черной.
Из синей глубины торжественно и важно
Песчаный чистый пруд откликнулся протяжно;
А пруд болотистый отозвался призывно
Из мутных вод своих со страстью заунывной:
То в каждом из прудов лягушек певчих орды
Согласно вознесли могучие аккорды.
Один фортиссимо, другой звучит пиано,
Тот горько сетует, тот плачет неустанно;
Весь вечер песни их будили сумрак дола,
Звенели в воздухе, как струны арф Эола.

Вечерний мрак густел. Уже меж лозняками,
Вдали, глаза волков светились огоньками.
Подальше, у краев ночного небосклона,
Пастушеских костров огни мерцали сонно.
Вот месяц засветил фонарик над лесами,
Он светом озарил всю землю с небесами.

Земля и небеса, как будто муж с женою,
Покоились вдвоем под легкой пеленою
И были счастливы: в объятье неба чистом
Блестела грудь земли под месяцем лучистым.
Напротив месяца взошла звезда, другая,
Десятки тысяч звезд уже горят мигая,
Созвездье Близнецов зажглось над темным хмелем,
Славяне звали их когда-то Лель с Полелем.
Другие имена у них в Литве зеленой:
Одна звезда — Литва, другую звать Короной.

Невдалеке Весов блестят пустые чаши.
На них когда-то Бог планеты, звезды наши
Прилежно взвешивал, пуская по орбитам.
(Преданье старины осталось незабытым.)
Потом он прикрепил те чаши к небосводу,
Дав образец весов всему людскому роду.
Кружок на севере — светящееся Сито,
Бывало, сквозь него создатель сеял жито,
Которое бросал Адаму с состраданьем,
В те дни, когда его он покарал изгнаньем.

Стоит Давида Воз среди небесной сини,
К звезде Полярной он направил дышло ныне.
В народе до сих пор упорно говорится,
Что не Давида, мол, возила колесница,
Возила ангелов и даже Люцифера,
Но переполнилась его дерзанью мера,
Когда посмел восстать на Божие чертоги, —
Сбил Михаил его и Воз свернул с дороги.
Валяться среди звезд он обречен до срока,
Пока не снимет Бог сурового зарока.

Гласит старинное предание литвинов,
К ним перешедшее от мудрецов-раввинов,
Что длиннохвостое созвездие Дракона,
Которое теперь мерцает в небе сонно, —
То рыба, не змея. Жила она вначале
В пучине, и ее Левиафаном звали.
Когда прошел потоп, иссякли воды в море, —

Левиафан издох, и в голубом просторе
Висит его костяк, чтоб люди не забыли
О тех страшилищах, что до потопа были.
В костеле мирском так скелеты рыб висели
И даже, слухи есть, висят там и доселе.
Гречеха звезды знал по книгам и преданьям,
Рассказывал о них и слушал со вниманьем.
Хоть плохо видел он, замечу мимоходом,
Не мог и сквозь очки следить за небосводом,
Но знал он наизусть созвездий очертанья,
Мог указать их путь любому в назиданье.

Его не слушали: Весы, и Воз, и Сито,
Созвездья прочие — все было позабыто!
Казалось, что теперь решался общий жребий, —
Глаза и мысли всех приковывала в небе
Комета яркая, что с Запада всходила,
Летела к Северу и всех с ума сводила.
На звездный Воз она косилась с небосферы,
Как будто метила комета в Люциферы!
Своей косой она мела небес две трети,
Созвездья в волосах запутались, как в сети,
Влекла их за собой тропою лучезарной
И прямо с Запада неслась к звезде Полярной!

За лучезарною кометою хвостатой
Народ следил с тоской, предчувствием объятый, —
Грозила бедствием зловещая комета.
Кричало воронье — недобрая примета!
Оттачивая клюв, оно в полях летало,
Сбиралось стаями и трупов поджидало.
И замечал народ: собаки землю рыли,
Как будто чуя смерть, протяжно, долго выли,
Сулили голод, мор. От страха изнывая,
Видали сторожа — шла Дева Моровая,
Превыше всех дубов Ольгердовой дубравы;
Как жар, в ее руке светился плат кровавый.

Приказчик кое-что прибавил к тем приметам:
Пришел он дать отчет, но позабыл об этом.
Конторщик в трепете шептался с экономом,

Но Подкоморий пан, сидевший перед домом,
Вдруг табакерку взял, — а это означало,
Что хочет говорить; шляхетство замолчало.
Она из золота, с брильянтами оправа,
А посреди портрет монарха Станислава.
«Тадуеш, — он сказал, открывши табакерку, —
О звездах речь твоя, выходит на поверку, —
Лишь эхо школьных слов. Занятнее о чуде
Толкуют меж собой бесхитростные люди.

Курс астрономии и я прошел когда-то,
Жил ■ Вильне, где жена богатого магната
Доход свой отдала с имения и с хлопов
Все на покупку книг, стекла и телескопов.
Обсерваторией заведовал в те годы
Почобут — ксендз. Он был разумен от природы
И ректорства достиг. Однако надоели
Науки все ему, и заперся он в кельи.
Знаком был в те года я также со Снядецким,
Ученым мудрецом, хоть человеком светским.
Что ж, каждый астроном толкует о комете,
Как будто мещанин о встреченной карете:
Заедет ли она на царский двор ■ столицу
Иль от заставы прочь помчится за границу?
Но кто же едет в ней? С какою эстафетой?
Войну ли, мир несет проезжая карета?
О том не думают. Я помню, ехал в Яссы
Браницкий. Увлекла его карета массы.
Как пышный звездный хвост влачится за кометой,
Так хвост торговичан тянулся за каретой.
Народ хотя и прост, но понял он душою:
Хвост длинный означал предательство большое.
Комета названа была *метлой* народом
Затем, что вымела мильоны мимоходом!»

Гречеха тотчас же откликнулся с поклоном:
«Все правда! Помню я в минувшем отдаленном,
Что говорилось мне, — еще я не был в школе,
Я был мальчонкою лет десяти, не боле.
Гостил у нас тогда Сапега — пан покойный,
Поручик, кирасир и человек достойный;

Маршалок был потом, до канцлерского чина
Дошел уже, когда пришла его кончина.
При Яне Третьем он был гетманом под Веной,
Сражался доблестно, признаюсь откровенно.
Вот что он говорил, я помню речи эти:
«Как раз, когда в седло садился наш Ян Третий,
А кардинал его благословлял в дорогу
И целовал ему посол австрийский ногу
(Граф Вильчик, помнится), король воскликнул:
«В небе комета вещая сулит нам светлый жребий!»
Все поглядели ввысь: шла медленно комета
Путем, которым шли отряды Магомета,
С Востока к Западу. Когда же ксендз народу
Поведал наш триумф, то озаглавил оду
«С Востока молния», — писал там о комете.
Однако я читал не только строки эти,
«Янину» я прочел, в которой описанье
Всей жизни короля, там все его деянья!
В ней нарисованы знамена Магомета
И та, похожая на эту вот, комета!»

«Аминь! — сказал Судья, — я предвещанья эти
Приму, пусть со звездой появится Ян Третий!
Теперь на Западе есть богатырь похожий,
Комета приведет его и к нам, дай Боже!»

Гречеха опустил с глубокой грустью взоры:
«Комета и войну сулит нам и раздоры!
А то, что поднялась она над Соплицовым,
Наверное, грозит нам бедствием суровым!
Не приведут к добру сварливые беседы
И спор охотничий! Боюсь, нагрянут беды!
Юрист с Асессором заспорил утром рано,
И вызвал на дуэль Тадеуш Графа-пана.
Медвежья шкура — вот причина зла и спора!
Когда бы мне Судья не помешал, — я б скоро
Наладил общий мир, окончилась бы ссора!
Хотел поведать я о случае занятном,
Таком же, как вчера, почти невероятном.
В былом произошел он с лучшими стрелками:
Денасов и Рейтан ведь славились меж нами!

Все дело вышло так:
К нам из земель подольских
Приехал генерал пожить в поместьях польских.
Для популярности и ради развлеченья
Дорогой посещал шляхетские именья.
В Варшаву ехал он, заехал в гости к пану,
Блаженной памяти Тадеушу Рейтану.
Он новогрудским был послом у нас позднее,
Я вырос у него, не знал семьи роднее.
Тогда, по случаю приезда генерала,
Рейтан созвал гостей, и музыка играла.
Князь представления давал в своем театре,
Пан Кошиц фейерверк зажег в любимой Ятре,
Пан Тизенгауз прислал танцоров для веселья,
Огинский и Солтан, который жил в Здзенцеле,
Оркестры дали нам. Пошли пиры, забавы,
Балы, и, наконец, пришел черед облавы.
Панове, знаю я, и всем давно известно,
Что Чарторыйские, пусть это и не лестно,
Все не охотники, хотя и Ягеллоны,
Но не из лености охотиться не склонны:
Французский вкус у них. Ну, генерал наш тоже
Охотник был до книг, ценил их псов дороже!
Альковы дамские предпочитал он бору.
Был в свите у него Денасов в эту пору,
Который странствовал по землям африканским,
Охотился с царьком каким-то негритянским,
Ходил на тигра там с копьем. Одним ударом
Он тигра как-то сшиб и хвастался недаром!
Подняли кабана у нас в глуши дубовой,
Рейтан из штуцера подрезал матерого!
Стрелял почти в упор! Большая это смелость,
И каждому из нас почтить стрелка хотелось.
Один Денасов был с другими не согласен,
Он под нос бормотал, что выстрел первоклассен,
Но выстрелом Рейтан обязан только глазу,
А тигра сбить копьем не всякий может сразу!
Потом о Ливии затеял спор горячий
И начал хвастаться своей былой удачей,
Но хвастовство его Рейтану надоело,

Он взялся за эфес, парировал умело.
«Кто метко целится, — сказал, — тот смел. К тому же
Тигр стоит кабана, ружье копья не хуже!»
Тут завязался спор, он перешел бы в ссору,
Но положил конец сам генерал раздору:
Он по-французски их мирил, но я не скрою,
Что тлела их вражда, как пламя под золою.
Рейтан Денасову хотел отмстить жестоко
И шутку с ним сыграть, не выжидая срока.
Наутро же ее придумал он, панове,
Пошел на риск большой, мог потерять здоровье!»

Гречеха помолчал и попросил нежданно
Понюшку табака у Подкоморья-пана.
Однако не спешил с концом повествованья,
Хотел он возбудить шляхетское вниманье.
Решился продолжать, увы! Рассказ прервали,
Хоть любопытнее его найдешь едва ли!
Однако вызван был по делу пан Соплица,
С ним кто-то должен был не медля объясниться.
Сердечно распростясь, Судья ушел в покои,
И гости разошлись улечься на покое, —
На сеновал и в дом. Судья, готов к приему,
Просил приезжего направить прямо к дому.

Все в доме спят давно; Тадеуш гонит дрему,
У дядиных дверей подобен часовому.
Он должен перед сном спросить его совета,
Не смеет постучать он несмотря на это,
Дверь заперта на ключ. Идет беседа глухо,
К замочной скважине он приставляет ухо.

Рыданья слышит он и вот нетерпеливо
Заглядывает в щель, и видит — что за диво? —
Судья и Робак ксендз упали на колени
И плачут горестно, в сердечном умиленье.
Ксендз целовал Судью, не говоря ни слова,
И обнимал Судья монаха, как родного.
Вот в комнате слова неясно зазвучали,
Монах заговорил в волненье и в печали:
«Таился я от всех, теперь открылся брату.

Я клялся на духу, за тяжкий грех в расплату
Отдать всего себя лишь Богу и отчизне,
Не славе суетной, не обольщеньям жизни.
Хотел и умереть, как жил я, бернардином,
Не выдавать себя признаньем ни единым,
Ни пред тобою, брат, ни даже перед сыном!
Но настоятель-ксендз позволил пред своими
В предсмертный час открыть мое былое имя.
Кто знает, буду ль жив? Что ждет меня в Добжине?
Мы пред великими событиями ныне!
Французы далеко, придут весной, не ране,
А шляхта, я боюсь, без них начнет восстанье.
Быть может, виноват я сам чрезмерным рвеньем!
Гервазий спутал все! Снедаем нетерпеньем,
В Добжин безумный Граф отправился, я слышал;
Я не догнал его, прискорбный случай вышел:
Матвей узнал меня! Лишь обо мне известье
До Ключника дойдет, мне не уйти от мести.
Скажу по правде я: не смерть меня тревожит,
А то, что заговор со мной погибнуть может.
Но надо ехать мне в Добжин, из чувства долга, —
Ведь шляхте без меня и надурить недолго!
Прощай, мой милый брат! Зовет меня дорога...
Что ж! Если не вернусь, лишь ты взгрустнешь немного.
Доверил все тебе; когда война случится,
Кончай, что начал я, и помни, ты — Соплица!»

Тут ксендз отер слезу, накрылся капюшоном,
И ставни растворил он с шумом приглушенным,
В окошко выпрыгнул и побежал с пригорка.
Судья один сидел и долго плакал горько.

Тадеуш постучал и, подождав немного,
С поклоном дверь раскрыл и замер у порога.
«Мой дядюшка, — сказал, — те дни, что я в именье
Провел с тобою здесь, промчались как мгновенье:
Еще и не успел я насладиться ими,
Но должен уезжать, расстаться со своими.
Решенье принято, отсрочки не хочу я;
Мы Графа вызвали, за дерзость отплачу я.
Я драться буду с ним, как мы того хотели,

Но только на Литве запрещены дуэли,
В Варшавском княжестве такого нет порядка;
Граф — фанфарон, но он не робкого десятка,
Со мною встретиться он пожелает тоже.
Померяемся с ним, и, с помощию Божьей,
Я накажу его, а там — Лососна рядом, —
За нею встречусь я с повстанческим отрядом.
Отец мне завещал сражаться за свободу,
Хоть завещание то кануло, как в воду!»
«Что больно прыток ты? — спросил шутливо дядя.—
Юлишь ты предо мной, в глаза мои не глядя,
И путаешь следы, как хитрая лисица!
Да, Графа вызвали и надлежит с ним биться,
А только для чего такая торопливость?
Приятелей пошлем, как в старину водилось,
Для объяснения. Граф извиниться может,
И время есть у нас. Не то тебя тревожит!
Вот разве что другой отсюда гонит овод?
К чему же хитрости? Представь правдивый довод!
Ведь с детских лет тебе отца я заменяю,
И хоть не молод я, но юность понимаю.
Мизинчик мне шепнул вчера, что не зеваешь
И с дамами уже ты шашни затеваешь!
Да, молодежь теперь влюбляться стала рано...
Ну, что же! Не таись, откройся без обмана!»

Тадеуш прошептал: «Все правда, но другую
Причину, дядюшка, открыть вам не могу я!
Я виноват в ней сам, шаг сделан мною ложный,
Ошибка! Но ее исправить невозможно!
Не спрашивай меня, я не скажу ни слова,
Но должен сей же час покинуть Соплицово!»

«Ну! — дядюшка сказал, — любовная размолвка!
Ты чувствовал себя вчера не очень ловко,
На панну искоса глядел, — она молчала
И кислой миною твой каждый взгляд встречала.
Все это глупости! Когда полюбят дети,
То ссорам нет числа! Забавны ссоры эти!
То дети веселы, а то, глядишь, суровы,
Бог весть из-за чего друг друга грызть готовы;

Врозь по углам сидят, самим себе не рады,
И разбегаются и ссорятся с досады.
Когда произошла у вас такая ссора,
Берусь уладить я любовные невзгоды, —
Все через них прошли мы в молодые годы.
Во всем признайся мне, и дам я обещанье, —
Услышишь от меня ответное признанье».
Тадеуш отвечал, в глаза ему не глядя:
«Открою правду я; понравилась мне, дядя,
Та панна Зосенька. Ее я видел мало,
Всего два раза лишь, но в душу мне запала!
А дядя между тем мне сватает другую, —
Дочь Подкомория взять в жены не могу я.
Красавица она, но все же, ваша милость,
Как сердцу изменить, что Зосею пленилось!
С другою было бы венчаться мне не честно,
Уеду лучше я; надолго ль — неизвестно!»

Тут дядя речь прервал: «Ого, пример особый,
Когда любовь бежит возлюбленной особы!
Выходит хорошо, что сделал ты признанье.
Сам Зосеньку тебе хочу посватать, пане!
Ну, что ж не прыгаешь? Не радуешься, верно?»

Тадеуш отвечал: «Добры вы беспримерно,
Но не поможете своею добротою,
Затея ваша все ж окажется пустою!
Ведь Зоси не отдаст мне пани Телимена!»

«Я упрошу ее!»

«Нет! — отвечал мгновенно
Тадеуш. — Упросить ее вам не удастся!
Нет, не могу я ждать, я должен отправляться!
У вас я, дядюшка, прошу благословенья
И с ним отправлюсь в путь сейчас, без промедленья!»

Ус закрутил Судья и закричал сердито:
«Да, вижу, ты правдив, душа твоя открыта!
То поединок был, а то — любовь святая!
Отъезд и дальний путь — уловка не простая!

Ты — баламут, болтун, и лгал ты страха ради!
Где был позавчера? Ну, отвечай-ка дяде!
Зачем ты по двору в глухую темь шатался?
О хитростях твоих давно я догадался!
Тадеуш! Если ты смутил сердечко Зоси
И нету совести в тебе, молокососе,
Заранее скажу: обман твой не удастся,
И прикажу тебе я с Зосей обвенчаться!
Пускай под розгами, но станешь на ковре ты!
О верности твердил, так выполняй обеты!
Нет! Не потатчик я твоей игре лукавой
И уши надеру тебе за это, право!
Сегодня целый день я не имел покоя,
А на ночь от тебя выслушивать такое!
Ступай-ка лучше спать, тебе не отвертеться!» —
И Возного позвал, чтоб он помог раздеться.

Тадеуш горестно побрел по коридору;
Повесив голову, припоминал он ссору.
Впервые дядюшка бранился так жестоко!
Тадеуш сознавал всю правоту упрека.
А если обо всем узнает Зося, Боже!
Просить руки ее? А Телимена что же?
Нет, — оставаться здесь Тадеушу не гоже!

Едва он несколько шагов прошел в смятенье, —
Возникло перед ним, казалось, привиденье!
Все в белом, стройное, откуда? Что такое?
Приблизилось к нему с протянутой рукою.
И на руку луна отбрасывала тени.
«Неблагодарный! — так шепнуло привиденье. —
Искал ты глаз моих, теперь бежишь от взгляда!
Ловил слова мои, теперь и слов не надо!
Как зачумленную, меня обходишь ныне!
Но так и надо мне! — доверилась мужчине!
Не мучила тебя и вот, себе на горе,
Я предалась тебе... Увы! Постыла вскоре!
Ты победил легко — и сердце зачерствело,
Легко добытое — легко и надоело!
Но так и надо мне! Научена уроком,
Я больше, чем ты сам, казню себя упреком!»

Тадеуш отвечал: «Причина есть другая,
И сердцем я не черств, тебя не избегаю,
Но что подумают о нас, давай рассудим,
Коль на глаза вдвоем мы попадемся людям?
Ведь неприлично нам грешить с тобой открыто».
«Грешить! — ответила она ему сердито. —
Невинное дитя! Я — женщина и все же
Готова для любви всем жертвовать. О Боже!
Я сплетен не боюсь! А ты, а ты — мужчина!
Чтоб осудить тебя, какая есть причина?
Десятерых люби — не встретишь осужденья!
Меня бросаешь ты, — увы, — без сожаленья!»

Тадеуш возразил: «Скажи мне, Телимена,
Что станут говорить о юноше, отменно
Здоровом, холостом, живущем беззаботно,
Тогда, как молодежь всем жертвует охотно,
Бросая жен, детей, уходит под знамена?
Позор — не ехать мне без всякого резона!
И мой отец хотел, чтоб я служил уланом,
И дядя мой вполне согласен с этим планом.
Уеду завтра же, решенье неизменно.
Ей-богу, не могу остаться, Телимена!» —
«Тадеуш! Я тебе препятствовать не вправе,
Не заступлю пути ни к подвигам, ни к славе!
Мужчина ты, найдешь любовницу иную,
Красивее меня, богаче — не ревную!
Но пред разлукою хочу я быть счастливой,
Хочу увериться, что ты любил правдиво,
Что не шутил со мной жестоко и беспечно,
Но что любил меня Тадеуш мой сердечно!
Хочу из уст твоих «люблю» услышать снова
И ■ сердце сохранить навеки это слово;
Когда разлюбишь ты, снесу я все страданья,
Лишь знать бы, что любил!» Тут начались рыданья.
Тадеуш увидал, что грусть бедняжку точит,
Что мелочи такой она добиться хочет, —
И в сердце юноши проникли боль и жалость.
А если б он хотел узнать, что в нем скрывалось,
То, верно бы, и сам не разобрался в этом —
Любил ли, не любил? Он поспешил с ответом:

«Пусть гром меня убьет, не лгал я, Телимена,
А всей душой любил! Сознаюсь откровенно.
Хоть счастья нашего мгновенья были кратки,
Но для меня они так милы и так сладки,
Что вспоминать о них я постоянно буду,
И Телимены я, ей-богу, не забуду!»

Тут юноше на грудь упала Телимена:
«Я этого ждала, ты любишь неизменно!
Хотела жизнь пресечь я собственной рукою,
Не ты ли вверг меня в отчаянье такое!
Я сердце отдала, отдам тебе именье,
Вдвоем с тобой пойду в изгнанье и в сраженье!
Где б ни были вдвоем, хоть и ■ пустыне дикой, —
Повсюду счастье мы найдем в любви великой!»

Тадеуш вырвался из пламенных объятий:
«В уме ли ты? — сказал. — Вдвоем? С какой же стати?
Не маркитантка ты! Ведь я иду солдатом!» —
«Мы повенчаемся, отправишься женатым!»
Тадеуш закричал: «Нет, ни за что на свете!
Жениться не хочу! Оставь мечтанья эти!
Все это выдумки! Дай мне покой! Ей-богу,
Прошу я об одном, пусти меня в дорогу!
Хоть благодарен я, но не могу жениться!
Люблю, но не хочу с тобой соединиться!
Уеду завтра же, остаться не могу я...
Прощай, благодарю за ласку дорогую!»

Уйти собрался он, избавясь от обузы,
Но стал, как вкопанный, пред головой медузы;
На Телимену он глядел не без смущенья:
Она бледна была, застыла без движенья!
Рука ее мечом казалась занесенным,
Перст уличающий грозил глазам смущенным.
«Я этого ждала! — воскликнула со стоном. —
О сердце изверга! Змеи лукавой жало!
Ведь я из-за тебя достойным отказала:
Нотариус и Граф руки моей искали,
Ты ж сироту сгубил и бросил без печали!
Мужскую знала фальшь, знакома я со светом,

Не знала одного, как подло лжешь при этом!
Я все подслушала! Ты девочкою скромной
Пленился, обмануть затеял вероломно?
Едва лишь соблазнил одну, — в бесстыдном рвенье
Под окнами другой ты ищешь приключенья!
Беги — не убежишь ты от моих проклятий!
Останься, — расскажу всем о твоем разврате!
Других не соблазнишь, как соблазнил меня ты,
Прочь, подлый человек! Прочь с глаз моих, проклятый!»

От оскорбления, язвящего, как жало,
Слыхать которое Соплицам не пристало,
Тадеуш побледнел, глаза потупил хмуро
И, топнувши ногой, сквозь зубы молвил: «Дура!»

Побрел он, но в душе звенел укор жестокий.
Тадеуш знал, что им заслужены упреки,
Что горе причинил он бедной Телимене,
Что справедливо был он уличен в измене.
Однако оттого милей она не стала;
О Зосе думал он, и сердце трепетало.
Казалась девушка уже недостижимой —
А дядя сватал их! Была б его любимой, —
Вмешался дьявол тут! Тадеуш соблазнился,
Запутался во лжи, а дьявол отстранился.
Всего два дня прошло, и вот уже злодей он!
Погибла будущность! Ужасный грех содеян!

В той буре чувств его мелькнула на мгновенье
О поединке мысль — единственном спасенье:
«Я Графу отомщу, тому порукой шпага!»
Но мстить за что ему, и сам не знал бедняга.
И гнев как занялся, так и погас мгновенно,
Тадеуш размышлял с печалью сокровенной:
Зачем же совершать ошибку роковую?
Быть может, к Графу я не попусту ревную,
Быть может, Зосенька дарит ему участье
И в браке с ним найдет заслуженное счастье?
И сам несчастен я, и горе сею всюду, —
Чужому счастью я препятствовать не буду!
Он впал в отчаянье и помышлял уныло,

Что выход из беды единственный — могила!

В безумье голову он охватил руками
И поспешил к прудам неверными шагами.
Дышал всей грудью он, там в глубине прохладной
Он взоры утопил, тянулся к ней он жадно,
Захвачен был шальным восторгом упоенья:
Самоубийство ведь, без всякого сомненья,
Есть род безумия; и юношу манила
Зеленая вода — холодная могила.
Его отчаянье смутило Телимену, —
Простив Тадеушу невольную измену,
Изменника она всем сердцем пожалела,
А сердце доброе красавица имела!
Хоть горько было ей, что любит он другую,
Хотела наказать, а не губить, ревнуя.

Вдогонку бросилась и закричала пану:
«Женись на Зосеньке, мешать тебе не стану!
Не то, так уезжай!» Но от не слышал зова,
Стоял на берегу средь шороха лесного.

По воле неба Граф с жокеями своими
В то время проезжал тропинками лесными,
Он зачарован был небесной глубиною,
Надводной музыки мелодией живою,
Звенящей арфами. Нигде на свете больше
Лягушки не поют так сладостно, как в Польше!
Граф придержал коня, забыл он о поездке
И слушал кваканье, журчание и плески,
Глядел на землю он, на небо, на березки,
И, верно, новые обдумывал наброски.
Картине подлинно мог всякий подивиться,
Глядели с нежностью пруды друг другу в лица;
Направо — светлый пруд своей водой прозрачной
Напоминал лицо прелестной новобрачной!
Зато налево труд темнел под небом звездным,
Казался строже он, с мужским лицом серьезным.
Вкруг правого песок и золотой и нежный,
Как пряди светлые! Вкруг левого прибрежный
Густой тростник с лозой сплели подобье чуба,

И оба в зелени, — глядеть не них так любо!
Прозрачные ручьи сплетались, словно руки,
В одну струю, она спадала на излуке,
Но не могла пропасть в глубокой тьме оврага,
Ведь уносила свет ее живая влага.
Вода сбегала вниз, подобная прибою,
Блеск месяца стекал за каждою струею
И, достигая дна, дробился в ней без счета,
А струи падали стремительно, с налета,
И сыпалась на них горстями позолота.
Не свитязянка ли за дымкою тумана
Струила воду в ров из призрачного жбана,
И золото в овраг из фартучка бросала,
И тешилась, когда в воде оно мерцало?
Покинув темный ров, ручей смирял движенье,
Но по равнине все ж видать его теченье, —
Недаром на его поверхности дрожащей
Лежал во всю длину луч месяца блестящий.
Точь-в-точь Гивойтос — змей, сверкающий и длинный,
Который будто спит в кустарниках долины,
Но видно издали по ярким переливам,
Что дальше он ползет движением ленивым,
Так по пути ручей мелькал, таясь в ольшине,
Темневшей далеко, в лазоревой ложбине,
Неясным очерком, почти что невидимкой,
Как духи, скрытые до половины дымкой.

Стояла мельница внизу, в кустах зеленых,
Как старый опекун, что выследил влюбленных
И, тайный шепот их подслушав, рассердился,
И головой затряс, и бранью разразился, —
Так затрясла теперь крылом, поросшим мохом,
Старушка мельница и пальцами со вздохом
Вдруг начала грозить, всердцах забормотала,
Вмиг замерли пруды — молчание настало,
От грез очнулся Граф;

глядит не наглядится:
Тадеуш перед ним, попался, пан Соплица!
«К оружью!» — Граф вскричал, и тотчас налетела
Толпа на юношу; не разобрав, в чем дело,

Кніга дванаццатая
Дар Князевічу

Книга двенадцатая
Дар Князевичу

Księga dwunasta
Kniaziewicz udarowany

Уже он схвачен был. Во двор вломилась клика,
И всполошились все от мала до велика.
Тут выбежал Судья, чтоб дать отпор разбою,
И Графа увидал нежданно пред собою.
«В чем дело?» — закричал. Граф поднял шпагу с жаром,
Но безоружного не поразил ударом.
«Соплица, — молвил он, — фамильный враг старинный,
Теперь ответишь мне за все былые вины!
За то, что посягнул ты на добро Горешков,
За оскорбления отмщу я, не помешкав!»

Судья, перекрестясь, сказал: «Во имя Божье!
Да разве ваша честь разбойничает тоже?
Как совмещает пан с высоким положеньем
Разбой, который впрямь зовется преступленьем!
Я не позволю вам!» Дворовые гурьбою
Сбежались с палками, уже готовы к бою.
Гречеха, времени на речи не теряя,
На Графа взглядывал, ножом своим играя.

Чтоб свалке помешать, пришлось Судье вмешаться.
Враг новый близился, напрасно защищаться!
Ружейный выстрел вдруг раздался из ольшины,
И топот по мосту несущейся дружины,
И «Гей же на Соплиц!» неслось уже из лога...
Затрепетал Судья — узнал он Козерога!
Граф закричал ему: «Сдавайся, пан Соплица!
Со мной союзники, ты должен подчиниться!»

Асессор подбежал и крикнул возмущенно:
«Стоп! Арестую вас я именем закона!
Отдайте шпагу мне, не то придут солдаты!
Напали ночью вы, а значит, виноваты,
Указом тысяча двухсотым...» Но бедняга
Не кончил, по лицу его хватила шпага.
Асессор замертво упал. Всем показалось,
Что не очнется он: погиб, какая жалость!
Соплица закричал: «Разбойник ты великий!»
Все зашумели тут, но, заглушая крики,
Вопила Зосенька испуганно спросонок,
К Судье на грудь она припала, как ребенок.

Тут под ноги коня упала Телимена
И руки подняла, белевшие, как пена,
А кудри черные чело ее венчали.
«Злодей, где честь твоя? — воскликнула в печали. —
Во имя господа! Прошу я со слезами...
Ведь не откажешь ты в последней просьбе даме!
Жестокий! Порази нас первыми скорее!»
Упала в обморок. Склонился Граф пред нею,
Он соскочил с коня, смущенный этой сценой:

«О панна София! О пани Телимена!
Нет! Безоружных кровь не запятнает стали!
Соплицы, все теперь вы пленниками стали!
Так мне в Италии пришлось по воле рока
Бандитов окружить вблизи Бирбанте-Рокка;
С вооруженными я расправлялся тут же,
А безоружных всех велел связать потуже, —
И увеличили они триумф заветный.
Повесили потом их у подножья Этны».
Соплицам повезло, что графский конь был лучший
Из всех других коней, помог счастливый случай!
Граф отомстить хотел им собственной рукою,
Он шляхту далеко оставил за собою,
Лакеи ехали за Графом вслед попарно —
Сравниться бы могли с пехотой регулярной,
А шляхтичи меж тем не медлили с расправой:
В восстаньях одичал характер шляхты бравой.
Граф холодней уже расценивал событья,
И обойтись хотел он без кровопролитья.
Поэтому Соплиц он запер, словно пленных,
Жокеям приказал стеречь их зорко в стенах.
Вдруг: «Гей же на Соплиц!» — и шляхта повалила,
Двор заняла она с несокрушимой силой,
Тем легче, что Судья в тюрьме был с гарнизоном.
Несутся шляхтичи потоком разъяренным,
Их не впускают в дом, спешат под сень фольварка,
Все ищут, биться с кем? Но вот на кухне жаркой
Лихие шляхтичи носами потянули —
Благоухание кастрюль они вдохнули,
Все захотели есть, вражда была забыта,
Горячий гнев остыл во славу аппетита.

Марш утомил людей, да и совет был трудный,
«Есть! Есть!» — заголосил отряд их многолюдный.
«Пить! Пить!» — откликнулись соратники ретиво,
Два хора грянули, согласные на диво!
Крик будоражит всех, ведь шляхте не до шуток,
У каждого давно заговорил желудок.
Тут шляхта бросила мушкеты и рапиры,
Как будто ратников сменили фуражиры.
Гервазия к Судье не подпустили даже,
Пришлось ему уйти при виде графской стражи.
Не мог он отомстить, все под замком сидели.
Но он не позабыл своей заветной цели
И Графа утвердить в правах хотел формально,
Чтоб совершилось все по правилам, легально.
За Возным гнался он с уже готовой речью,
Покуда не нашел Брехальского за печью,
За шиворот схватил и поволок за двери,
Приставил нож к груди, чтоб возбудить доверье.
«Пан Возный, просит Граф у вашей панской чести,
Чтоб огласили вы, как принято, на месте.
Ту интермиссию, что вводит во владенье
И замка, и полей, и целого именья.
Да что перечислять! Все *cum graniciebus*
К *metonibus, scultetis, et omnibus rebus*
Et quibusdam aliis как знаете, долбите,
Не пропуская слов!» — «Постойте, не спешите! —
Гервазий отвечал, поглаживая пояс. —
Я позыв огласить готов, не беспокоясь,
Однако это акт без всякого значенья,
Понеже вынужден был силой принужденья!»
«Здесь нет насилия, — сказал Гервазий скромно, —
Я вежливо прошу, а если пану темно, —
Я посвечу «Ножом». Вмиг от огней веселых
Засветится в глазах, как в девяти костелах!»
«К чему, Гервазенька, со мной такой ты грозный? —
Протазий вопросил. — Я кто? Я только возный!
В округе ведомо, что дел я не решаю,
Что продиктуют мне, то я провозглашаю!
Слуга закона я, не подлежу аресту,
Зачем «Ножом» меня приковываешь к месту?
Пусть принесут фонарь, в акт должен все вписать я,

Теперь провозглашу: «Утихомирьтесь, братья!»

К плетню он подошел, учтив и хладнокровен,
Чтоб все услышали, залез на груду бревен,
Сушившихся в саду, и вдруг — как ветром сдуло,
Пропал он из очей; белея, промелькнула,
Как голубь белая, тулья конфедератки,
Он юркнул в коноплю и скрылся без оглядки.
Тут Лейка выстрелил, но не попал по цели,
Протазий в хмель залез, тычины захрустели,
Забрался в коноплю и крикнул: «Протестую!»
Он знал, погоня бы за ним была впустую!

Протест Протазия как залп последний грянул,
Защита сломлена, и враг на стены прянул,
И дворня, наконец, насилью уступила.
Все шляхта грабила, что под рукою было:
Не тратя лишних слов, забрался в хлев Кропило,
Он закропил волов; кипела рядом битва —
Прирезал двух телят своею саблей Бритва,
А Шило шпагою работал их не хуже,
Он поразил свинью и кабана к тому же!
Увы! Уже резня гусиная настала!
Те гуси, что спасли когда-то Рим от галла,
Печально гогоча, о помощи молили,
Не к Манлию они, — в пасть Лейке угодили!
Он двух гусей живьем заткнул себе за пояс,
Гусыни шеями вертели, беспокоясь,
С шипеньем гусаки сновали под ногами...
Он, точно поднятый гусиными крылами,
Стремительно летал, осыпан белым пухом,
Казался Хохликом, ночным крылатым духом.

Во мраке птичника буянил Пробка хмурый,
И от руки его бесславно гибли куры.
Тащил с насеста он железными крючками
Хохлаток-курочек вослед за петушками,
Душил их тотчас же с повадкою суровой.
Вскормила Зосенька тех кур крупой перловой!
Эх, Пробка, дуралей! За это преступленье
Не вымолить тебе у Зосеньки прошенья!

Гервазий, вспомнивши о годах молодецких,
Тут пояса собрал от кунтушей шляхетских,
На этих поясах велел он из подвала
Бочонки притащить, как в старину бывало.
Бочонки шляхтичи охотно ухватили,
Как муравьи киша, их к замку покатили.
Расположился Граф со шляхтой там биваком,
Все дружно выпили (до водки всякий лаком).

Вот сто костров зажглось, румянится жаркое,
И ломятся столы, вино течет рекою,
Пропить, проесть они хотят часы ночные,
Но начали дремать весельчаки хмельные,
Меж тем идут часы, за оком гаснет око,
И там, где кто сидел, тот спит уже глубоко,
Кто с чаркою в руке, кто водку в кружку вылил.
Так победителей — брат смерти — сон осилил!

КНИГА ДЕВЯТАЯ • БИТВА

Содержание: Об опасностях, возникающих от беспорядка в лагере. Неожиданная помощь. Печальное положение шляхты. Прибытие квестаря предвещает спасение. Майор Плут избытком любезности навлекает на себя бурю. Выстрел из пистолета подает сигнал к бою. Подвиги Кропителя. Подвиги и опасное положение Матека. Лейка засадой спасает Соплицово. Конное подкрепление, атака на пехоту. Подвиги Тадеуша. Поединок вождей, прерванный изменой. Войский искусным маневром решает исход боя. Кровавые подвиги Рубаки. Победитель Подкоморий проявляет великодушие.

Храпящих шляхтичей, могучим сном сраженных,
Не разбудил приход людей вооруженных,
Которые тотчас на них напали хищно, —
Так пауки на мух бросаются обычно
И обвиваются вкруг сонных жертв ногами;
Такие пауки зовутся косарями.
Увы! Шляхетский сон мушиного похлеще!
Валялись шляхтичи, как трупы или вещи,
Хотя хватали их, как на току солому,
И, одного связав, шли тотчас же к другому.

Но Лейка, тот, что был кутилой самым рьяным
И всех перепивал, не напиваясь пьяным,
По два антала пил и даже не шатался,
Когда беседовал, язык не заплетался, —
Но Лейка-удалец, хотя уснул глубоко,
А все же приоткрыл сомкнувшееся око,
И что же увидал! — страшенные две рожи
Склоняются над ним, на всех чертей похожи,
Топорщатся усы — и четырьмя руками
Уроды шевелят, как будто бы крылами!
В испуге он хотел крестом оборониться,
Но к боку правому пригвождена десница!
А шуйца к левому! Тут понял он спросонок,
Что был он перевит, спеленут, как ребенок!
Бедняк зажмурился — глаза бы не глядели!
Лежал ни жив ни мертв, вздыхая еле-еле.

Кропитель вскинулся, увы! Он, как нарочно,
Был кушаком своим во сне обвязан прочно!
Напрягся, подскочил движением умелым,
Упал на шляхтичей своим могучим телом.
Как щука, бился он, а так как был здоровым,
То воздух оглашал медвежьим, зычным ревом!
«Измена!» — рык его всех разбудил мгновенно,
Подхвачен всеми был: «Насилие! Измена!»

Разнесся эхом крик и по зеркальной зале,
Где Граф с жокеями и с Козерогом спали;
Проснулся Козерог, но опоздал как раз он,
К рапире собственной был накрепко привязан!
Гервазий выглянул из-за своей рапиры,
Каскетки увидал, зеленые мундиры...

Один со шпагою и в поясе богатом
Клинком указывал на шляхтичей солдатам.
«Вяжи!», — он говорил иль что-то в том же роде.
Жокеи связаны, остался на свободе
Лишь безоружный Граф, с драбантами на страже.
Гервазий их узнал и содрогнулся даже, —
Да это ж москали!
Из этих оказий,

Бывало, выходил не раз, не два Гервазий,
Был опытен уже и знал он все уловки,
К тому же крепок был, рвал цепи и веревки.
Представясь, что уснул, зажмурился Рубака,
Сам вытянулся он во всю длину, однако,
Втянул в себя живот Гервазий что есть мочи
И сжался, — вдвое вдруг он сделался короче!
Как будто длинный змей, в тугой клубок свернулся.
Гервазий воздуху набрал, как шар раздулся
И выпрямился вдруг, но не добился цели...
Веревки скрипнули, однако уцелели.
Мопанку лег ничком, не выдержав позора,
И, как чурбан, лежал, не поднимая взора.

Донесся до него чуть слышно бубнов рокот,
Все разрастался он, сливаясь в дробный грохот.
Дал офицер приказ оставить Графа ■ зале
Под стражей егерей, а шляхтичей, чтоб гнали
Во двор, где собралась уже другая рота...
Кропитель тщетно рвал проклятые тенета!

Штаб во дворе стоял; там, захватив доспехи,
Другие шляхтичи, Бирбаши и Гречехи —
Приятели Судьи, сошлись не для потехи,
Услышав про наезд, на помощь поспешили,
С Добжинскими они к тому же не дружили.

Кто москалей успел уведомить о бое?
Кто шляхте передал известие такое?
Асессор? Янкель ли? Есть разные рассказы,
Но правды не сказал о том никто ни разу!
Светило поднялось над хмурым небосклоном,
Алея по краям, сияния лишенным,
Диск отуманенный отсвечивал багрово,
Как раскаленная под молотом подкова.
Гнал ветер облаков ряд бесконечно длинный,
Как будто льдина шла за тающею льдиной
И на ходу дождем холодным проливалась,
Тут ветер налетал; все вновь чередовалось:
Вслед ветру облака и дождик с небосвода...
День переменчивый, ненастная погода!

Вот приказал майор, чтоб сохнувшие бревна
Собрали, продолбив отверстия в них ровно,
И ноги узников велел засунуть в дыры,
Сомкнув другим бревном, чтоб не ушли задиры!
Колодки скреплены, и шляхтичи забились,
Как будто в ноги их зубами псы вцепились!
Злосчастным пленникам назад скрутили руки,
Распоряженье дал майор — для пущей муки
Содрать у шляхтичей с голов конфедератки,
С плеч — кунтуши, плащи и даже тарататки.
Сидели шляхтичи с нахмуренными лбами
И выбивали дробь от холода зубами,
Хотя горячий стыд их прошибал до пота.
Кропитель тщетно рвал проклятые тенета!

Судья просил за них, но было все напрасно,
И Телимена с ним мольбы взносила страстно.
И Зося плакала, и было много криков...
Смягчился капитан храбрец Никита Рыков,
Хотел он выпустить шляхетство в ту минуту,
Но подчинился сам — увы! — майору Плуту!

Майором был поляк из городка Дзерович,
Носил он польскую фамилию Плутович,
Но изменил ее, отъявленный мошенник,
Так поступал кой-кто из-за чинов и денег.
Плут подбоченился, нос кверху задирая,
И с трубкою в зубах стоял, на фронт взирая.
Желая показать, что он разгневан сильно,
Он к дому повернул и задымил обильно.

А дома Рыкова задобрил пан Соплица,
Уже с Асессором успел он сговориться,
Как шляхтичей спасти от этакой напасти,
А главное, как скрыть беду от царской власти.

Майору капитан в беседе откровенной
Сказал: «Какой нам прок от этой шляхты пленной?
Хотя военный суд накажет шляхту строго,
Майор от этого не выгадает много.
Не лучше ли с Судьей уладить все без спора?

Конечно, наградит Судья за труд майора!
Мы дело замолчим, все выйдет шито-крыто:
И овцы целые, и волки будут сыты!
Пословица гласит: «Все можно — осторожно!»
Не пахнут денежки, пословица неложна!
Еще пословицу привел бы вам в угоду:
«Кто узел завязал, концы бросает в воду!»
Мы дело замолчим, не выдаст и Соплица.
«Когда дают — бери», — у русских говорится!»
Майор рассвирепел и покраснел багрово:
«Ты, Рыков, ошалел! А служба-то царева!

А служба, говорят, не дружба, Рыков старый,
Бунтовщиков смирить пристало грозной карой.
Война предвидится. Попались мне, поляки!
Я научу теперь вас бунтовать, собаки!
Добжинцы! Знаю вас! Эге, как вас приперло!
Помокните! — Майор смеялся во все горло. —
Тот шляхтич, ■ кунтуше, что там сидит подале, —
Содрать с него кунтуш! Недавно ■ полной зале
Сам приставал ко мне, он первый начал ссору,
В лицо мне закричал: «Что надобно здесь вору?»
А в кассе полковой покража приключилась,
Я был под следствием, да что, скажи на милость,
Ему до этого? Назвал меня он вором...
«Ура!» — Добжинские все подхватили хором.
А что? Попались мне! Кто был зачинщик ссорам?
Я вас предупреждал: «Бычку быть на веревке».
Ага, Добжинские, вас не спасут уловки!»

Потом шепнул Судье с улыбочкой кривою:
«Когда захочешь, пан, закончить мировую,
Давай по тысяче за каждого шляхтюру,
По тысяче, Судья, не то сдеру с них шкуру!»
Судья просил его напрасно об уступке,
По дому бегал Плут, пуская дым из трубки,
Пыхтел он, как меха, дымил он, как ракета,
И слезы женские оставил без ответа.

«Военный суд, — сказал Судья майору Плуту, —
Накажет штрафом их, по нашему статуту,

Ведь боя не было. Чего же тут лукавить?
Что шляхта съела кур, беда не велика ведь!
Я знаю, шляхтичи отделаются штрафом,
Судиться ни за что я сам не стану с Графом!»

«А Книга Желтая? — таков ответ был Плута. —
Про Книгу пан забыл? Она важней статута!
Ведь что ни слово в ней — Сибирь, петля да пытки,
Там наказания имеются в избытке!
Оглашены уже военные уставы.
Долой ваш трибунал! Теперь иные нравы!
За эту самую разбойничью проказу
Отправятся в Сибирь добжинцы по указу!»
«Обжалую! — сказал Судья. — Есть губернатор!»
«Обжалуй! Не спасет их даже император! —
Ответил Плут. — Когда царь утверждал указы,
Удвоить строгости еще давал приказы!
Обжалуй! Я крючок нашел уже заране,
И на него смогу поддеть и вас, мосьпане!
Мы знаем Янкеля как злостного шпиона,
А он в корчме твоей скрывался от закона!
Знай, если захочу, — всех арестую сразу!»
«Меня? — вскричал Судья. — Как смеешь без приказу?»
Беседа б их дошла до бешеного спора,
Однако новый гость подъехал к дому скоро.

Въезд шумный, странный был: шел посреди дороги,
Как скороход, баран могучий, круторогий;
Два рога завитком сгибались над ушами
И были убраны на славу бубенцами,
Другие два со лба по сторонам торчали,
Бубенчики на них качались и бренчали.
Тянулся скот за ним, шли козы быстрым ходом,
Давая путь большим, наполненным подводам.
Въезд квестарский, никто не мог бы ошибиться!
Учитывая долг хозяина, Соплица
К порогу поспешил с приветливым поклоном.
Ксендза узнали все, хотя он капюшоном
Прикрыл лицо свое и погрозил воякам,
Призвав к терпению их молчаливым знаком.
И Матек узнан был, хоть был переодетым,

И быстро промелькнул за квестарем при этом.
Но раздались ему навстречу восклицанья.
«Глупцы!» — промолвил он и подал знак молчанья.
За ними ехал вслед Пруссак в одежде старой,
И Зан с Мицкевичем спешили дружной парой.

Собраться во дворе тем временем успели
Бирбаши, Вильбики, Подгайские, Бергели;
Добжинских увидав, узнав, что с ними сталось,
Соседи тотчас к ним почувствовали жалость.
Шляхетство польское всегда готово к драке,
Зато отходчивы, не мстительны поляки.
Позвали Кролика, собравшись всем народом,
А Кролик им велит скорей идти к подводам
И ждать велит.

Меж тем монах вошел в покои...
Как изменился он! Лицо совсем другое!
Смиренен прежде был, теперь держался гордо,
Нос кверху задирал и выступал он твердо,
Монах отчаянный! Сказал он: «Ну, потеха! —
Казалось, продолжать не мог уже от смеха. —
Здорово! Ха, ха, ха! Увидел я воочью,
Что вы, друзья мои, охотитесь и ночью!
Пожива славная! Свежуйте-ка шляхтюру!
Я видел ваш улов, ну, ну! Дерите шкуру!
Чтоб не брыкались тут, взнуздать без разговора!
Эге, да здесь и Граф! Поздравлю с ним Майора!
Граф золотом набит, к тому же из магнатов,
Не выпускать его без сотен трех дукатов!
А как получишь их, пожертвуй мне немного,
Я буду за тебя молить смиренно Бога!
Все души грешные — забота бернардина.
Военных косит смерть, как штатских, все едино!
Ведь Бака говорил, что смерть — точь-в-точь собака:
Кусает москаля, кусает и поляка,
В кафтане поразит, в сутане, на подушке,
Солдату в брюхо даст, магнату — по макушке!
И впрямь, бабуля-смерть похожа на цыбулю,
Пробьет она слезу, да и покажет дулю!
В усадьбе унесет, на свадьбе влепит пулю!

Сегодня живы мы, а завтра — околели,
И наше только то, что выпили да съели!
Не время ли к столу просить нас, пан Соплица?
Уселся я уже и всех прошу садиться!
Хотите зраз, майор, и пунша на придачу,
Ведь надо спрыснуть нам как следует удачу!»

Майор сказал: «И то, для очищенья крови,
Я пунша выпил бы за панское здоровье!»

Дивили сопличан манеры бернардина.
Откуда бы взялась веселости причина?
Но все-таки пришлось Судье распорядиться:
Ром, сахар, зразы — все велел подать Соплица.
Майор и капитан уписывали мясо
И попивали пунш. В теченье получаса
Приели двадцать зраз, и чаша опустела,
Так ревностно взялись военные за дело!

Майор повеселел за пуншем разогретым
И трубку запалил он банковым билетом,
Салфеткой вытер рот и, не вставая с кресел,
На женщин бросил взгляд — майор был сыт и весел!
Сказал он: «Как десерт вас обожаю, панны,
Вы после сытных зраз особенно желанны!
Да, после вкусного, обильного обеда
Что может лучше быть, чем дамская беседа!
Хотите ли сыграть со мною робер виста?
Мазурку поплясать? Такого мазуриста
Не сыщете нигде, хоть верст пройдете триста!»
И вместе с хвастовством, ничем не удержимым,
Дам комплиментами он потчевал и дымом.

Ксендз закричал: «Плясать! От вас я не отстану!
Хотя и квестарь я, а подберу сутану!
Я тоже мазурист! Майор, вы виноваты:
Мы пьем, а во дворе продрогшие солдаты!
Гулять, так всем! Судья, поставить им бочку водки!
Майор не запретит, пускай промочат глотки!»
«Прошу! — сказал майор. — Согреет их сивуха!»
«Дай спирту!» — ксендз шепнул Соплице прямо в ухо.

Штаб тешился в дому беседою за ромом,
Пока у егерей попойка шла за домом.

В молчанье Рыков пил, майор — другое дело:
Он пил, за дамами ухаживая смело.
Вот захотел плясать и, не сбавляя тона,
Вдруг Телимену он схватил непринужденно,
Но вырвалась она. Плут Зосю звал на танец,
Шатался и кричал, как водится у пьяниц:
«Эй, Рыков, брось дымить! Мазурку нам сыграй-ка!
В руках твоих горит любая балалайка!
А здесь гитара есть! — Он подошел к гитаре, —
Мазурку, Рыков, шпарь! Пройдусь я в первой паре!»
Гитару Рыков снял и занялся настройкой,
Вновь к Телимене Плут пристал с беседой бойкой:

«Я пани поклянусь! Не быть мне дворянином,
Когда я ей солгу, в быть собачьим сыном!
Но если, пани, мне вы не даете веры,
Спросите в армии, вам скажут офицеры,
Что в армии второй есть в корпусе девятом,
Второй дивизии в полку пятидесятом,
Плут, егерский майор, в мазурке первый самый!
Пойдемте танцевать! Не будьте столь упрямой,
Не то вас накажу с отвагой офицерской».

Тут Телимену он схватил рукою дерзкой
И чмок ее в плечо! Едва поверив слуху,
Тадеуш закатил майору оплеуху!
За звуком новый звук последовал так скоро,
Как будто реплика на тему разговора.

Майор остолбенел. «Бунт! — крикнул он. — Измена!»
И, шпагу выхватив, хотел отмстить мгновенно.
Ксендз вынул пистолет, на эту сцену глядя,
И подал юноше: «Стреляй в майора, Тадя!»
Тадеуш выстрелил в лицо майору Плуту,
Но только оглушил майора на минуту.
«Бунт!» — Рыков закричал и бросился с гитарой
К Тадеушу. Но тут вмешался Войский старый,
Взмахнул рукою он, и «Нож» взлетел, как птица,

Тогда лишь заблестев, когда успел вонзиться
В гитару, — дно пробил, но капитан нагнулся
И смерти избежал, едва лишь увернулся!
В тревоге крикнул он: «Солдаты, бунт, ей-богу!» —
И, шпагу обнажив, приблизился к порогу.

А в окна шляхтичи уже ломились кучей,
Всех впереди Забок был с Розгою могучей.
Плут в сени, Рыков с ним, зовут солдат: «Засада!»
На помощь трое к ним стремглав бегут из сада,
Перед окном уже мелькают их фигуры,
Каскетки и штыки у самой амбразуры.
Но Матек с Розгой был на страже за дверями,
Ждал, словно кот мышей, он встречи с егерями,
Три головы бы снес, так замахнулся грозно,
Но то ли поспешил, а то ль ударил поздно,
И Розга стукнула с размаха по каскеткам —
И сбила только их, хотя удар был метким!
Осталось егерям одно лишь — отступленье.
Бегут они во двор.

А во дворе смятенье!
Сторонники Соплиц Добжинских выручали,
Развязывали их, колодки с ног сбивали;
Вмешались егеря, и завязалась драка...
Сержант Подгайского проткнул, упал вояка!
Поранил двух еще задорный победитель,
Но руки вызволил из крепких пут Кропитель
(Сражение вблизи него происходило).
Он, руку сжав в кулак, с несокрушимой силой
Ударил по хребту сержанта-исполина,
Прибив лицо его к затвору карабина;
Кровь порох залила, и выстрел не раздался,
У ног Кропителя лихой сержант остался.
Кропитель карабин тотчас схватил за дуло,
И, как кропилом, им махал в чаду разгула:
Двух егерей свалил, — им по плечам попало, —
И голову разбил отважного капрала.
Смутились егеря, а он стоял всех выше,
Шляхетство осенив вращающейся крышей.
Колодки сломаны. Добжинцы всем народом

Бегут к нагруженным вместительным подводам.
Рапиры, палаши и косы с тесаками,
Что хочешь, загребай обеими руками!
Все больше егерей, сбегаются толпою, —
Не могут шляхтичи построиться для боя.
И тесно егерям стрелять из карабинов,
Сталь лязгает о сталь, противника не сдвинув.
Стучит по сабле штык, скользя по рукояти.
Вплотную борются враждующие рати.

С остатком егерей добрался Рыков скоро
До риги брошенной, стал около забора
И крикнул егерям, что отступить им надо,
Сражаться в тесноте не следует без лада!
Сердился он, что сам открыть огня не может,
Боялся, что своих, а не врагов уложит.
«Постройтесь!» — закричал своим солдатам Рыков...
Увы! Затерян был его призыв средь криков!

Не мог старик Матвей сражаться в рукопашной,
И расчищал он путь своею Розгой страшной,
Торчащие штыки сбивая с карабинов,
Как бы нагар со свеч, шел, голову откинув,
Рубил наотмашь он, прокладывал дорогу
И к полю, наконец, пробрался понемногу.

Но вот он увидал нежданно пред собою
Ефрейтора. То был великий мастер боя!
К Забоку он спешил неслышными прыжками
И карабин держал обеими руками:
У спуска левая, а на стволе — другая,
Волчком крутился он, внезапно приседая.
Вот руку снял с замка и, не смутясь нимало,
В лицо Матвея штык хотел вонзить, как жало,
Но снова отступил он во мгновенье ока
И так, лавируя, атаковал Забока.

Проворство оценил, как должно, Матек старый,
Ефрейтора он счел себе достойной парой;
Надев на нос очки и с Розгой наготове,
Забок следил за ним, нахмуривая брови,

Вдруг пошатнулся он, прикидываясь пьяным,
Ефрейтор подскочил, он был рубакой рьяным,
И ■ предвкушении победы вожделенной,
Тут руку вытянул во всю длину мгновенно!
Пихая карабин, он так вперед тянулся,
Что сам под тяжестью удара перегнулся.
Подставил рукоять ему старик под дуло,
Где штык привернут был, — и штык как ветром сдуло!
Тут Розгой по руке Забок его ошпарил,
С размаха по щеке ефрейтора ударил,
Ефрейтор наземь пал, а фехтовал едва ли
Не лучше всех в полку, имел кресты, медали...

Победа близилась, и у колодок слева
Кропитель действовал. Он был исполнен гнева.
Мелькал средь егерей и Бритва, грозный мститель,
Врагов он бил в живот, по головам — Кропитель.

Орудуя вдвоем, врагов крушили пылко,
Точь-в-точь немецкая машина молотилка:
И жнейка вместе с тем, в ней цеп и нож — все вместе,
Что только ни сожнет, смолотит здесь на месте.
Лупили егерей приятели исполу:
Один валил с горы, другой крушил их с долу.
Победой пренебрег для Матека Кропитель,
Не мог он вытерпеть, как равнодушный зритель,
Что старый Матек был в опасности великой:
Напал на Матека поручик с длинной пикой,
Был и топор на ней. Подобную найдете
В теперешние дни, пожалуй, лишь во флоте,
Но в старину она водилась и в пехоте.
Поручик молод был, атаковал он с жаром,
Не мог его Забок настичь своим ударом:
Ведь трудно старику за юношей угнаться,
Пришлось не нападать, а только защищаться!
Поручик пикою сперва задел Матвея,
Потом занес топор, чтоб кончить поскорее.

Кропитель, пробежав едва лишь полдороги,
Швырнул поручику свое ружье под ноги;
Кость хрустнула, топор рука не удержала...

Тут на поручика вся шляхта набежала,
Но слева егеря бегут уже гурьбою.
Прошлось Кропителю приготовляться к бою,
Спасая Матека, остался безоружным, —
И вот он изнемог под нападеньем дружным!
Два дюжих егеря вцепились [redacted] космы разом,
Четыре пятерни его тянули наземь;
Как тянут мачту вниз упругие канаты,
Тянули вниз его повисшие солдаты,
И не уйти б ему, когда б еще немного,
Но к счастью своему, увидел Козерога.
«На помощь! — закричал, — Мопанку! «Перочинный!»
Тут выказал себя Гервазий молодчиной,
Над головой его блеснув мечом с размаха.
Два дюжих егеря попятились от страха,
Но вопль отчаянья послышался мгновенно, —
То пятерня одна не выбралась из плена,
Повисла [redacted] волосах, кровь хлынула багрово.
Так когти выпустит сова в хребет косого,
Другою лапою она в сосну вонзится,
Чтоб зайца удержать, — косой рванет, [redacted] птица
Разодрана косым; он мчится с частью правой,
А левая висит, роняя ток кровавый.
Кропитель принялся везде искать Кропило,
Однако на земле его не видно было!
Расставил ноги он, окинул битву оком,
Сжал руки в кулаки у Матека под боком.
Вдруг в давке увидал он Пробку ненароком!

А Пробка целился уже из карабина,
В руке его была огромная дубина,
С кремнями острыми под грубою корою.
(Кропитель с легкостью вертел ее рукою!)
Едва увидел он заветное Кропило,
Расцеловал его, — так было сердцу мило, —
И стал разить врагов с удвоенною силой.
А скольких сокрушил с дубиною в союзе, —
Того не расскажу, ведь не поверят Музе!

Так бедной женщине не верили мы сами,

Которая, придя молиться к Острой Браме,
Воочью видела, как с казаками Деев
К воротам подступил. Казацкий полк рассеяв,
Спас город мещанин, какой-то Чернобацкий,
Он Деева убил и полк разбил казацкий.

Как Рыков ожидал, все вышло очень плохо:
Отважных егерей сгубила суматоха,
И было наповал до двадцати убито,
А тридцать ранами тяжелыми покрыто;
Кто спрятался в саду, а кто ушел за реку,
Иные к женщинам попали под опеку.

Шляхетство, победив, взялось за водку живо,
Развеселила их богатая пожива.
Лишь Робак, как всегда укрытый капюшоном,
В сраженье не вступал — запрещено каноном!
Распоряженья он давал спокойным тоном
И обходил плацдарм, сраженье озирая,
Да взглядом и рукой шляхетство ободряя.
Вот отдал он приказ, чтоб шляхтичи спешили
Напасть на Рыкова, победу б завершили!
Меж тем он к Рыкову послал парламентера
И предложил ему оружье сдать без спора;
Помиловать его он обещал за это
Иль уничтожить всех, когда не даст ответа.
Но Рыков не хотел выпрашивать пардона.
Собрав вокруг себя остаток батальона,
«К оружью!» — крикнул он. Все карабины взяли
И, приготовившись, команды новой ждали.
«Рассеянный огонь!» — промчалось над рядами.
Был тотчас же приказ исполнен егерями:
Тот целился, а тот стрелял из карабина,
Свист пуль и треск курков сливались воедино;
Казалось, что отряд был движущимся гадом,
Который шевелит ногами, брызжа ядом.

Признаться, егеря порядком пьяны были,
От этого они нередко мимо били,
Но все ж им удалось свалить двоих Матвеев

И ранить одного из трех Варфоломеев.
Но было штуцеров не более десятка
У шляхтичей, они стреляли без порядка,
А сабли обнажить им старшие не дали;
И пули, как назло, хлестали и хлестали,
Весь двор очистили и зазвенели в рамах.

Тадеуш должен был заботиться о дамах,
Не покидая их; не утерпел он вскоре
И выскочил во двор, а следом Подкоморий.
(Принес-таки палаш ему ленивый Томаш.)
Старик хотел прийти скорей к своим на помощь,
И тотчас шляхтичей увлек он за собою;
Солдаты встретили их бешеной пальбою.
Так Бритва ранен был и Вильбик с ним бок о бок.
Но шляхту удержал от наступленья Робак,
И старый Матек с ним! Шляхетство отступило,
А егерям успех еще подбавил пыла.
Тут Рыков захотел последнею атакой
Всем домом завладеть и тем покончить с дракой.
Но закричал: «В штыки!» Солдаты, как шальные,
Помчались, выдвинув вперед штыки стальные.
Сгибая голову, всё прибавляли шагу.
Напрасно шляхтичи удвоили отвагу.

Шеренга полдвора прошла, врагов размыкав, —
Тут, шпагой указав на двери, крикнул Рыков:
«Я дом велю поджечь и вас огнем ошпарю!»
«Жги!» — отвечал Судья, — а я тебя зажарю!»
Но если уцелел старинный дом почтенный,
И в зелени листвы сияет, белостенный,
И собираются, как прежде, в час обеда
Соседи-шляхтичи у доброго соседа, —
За Лейку пьют они, затем что, право слово,
Без Лейки бы давно погибло Соплицово!

Хоть Лейка раньше всех свободен стал, однако
Не проявил себя ничем еще вояка,
Он, правда, тотчас же нашел свое оружье,
И отыскал он пуль достаточно к тому же,

Но биться натощак героя не прельщало,
К бочонку спирта он направился сначала;
Оттуда пригоршней он черпал, точно ложкой,
И, жажду утолив, пришел в себя немножко;
Широкогорлую проверил одностволку
И порох тщательно насыпал он на полку.
Когда же, наконец, увидел пред собою,
Как гонят шляхтичей штыки волной стальною, —
Наперерез волне поплыл, в траве ныряя,
Забрался далеко — трава была густая!
Среди двора залег в укромном, тихом месте
И Пробку поманил, чтоб действовать с ним вместе.

На страже Пробка был, как дуб несокрушимый,
У милой Зосеньки, неверной, но любимой!
Хотя отвергнут был, но для ее защиты
Готов был умереть, как рыцарь знаменитый!

В крапиву забралась недремлющая рота.
Тут Лейка спуск нажал, и, как из водомета,
Полил свинцовый дождь, подбавил Пробка града,
Смешались егеря, поражены засадой;
Пустились наутек, о раненых забыли,
Пришлось Кропителю подумать о Кропиле!

Но Рыков егерям не дал уйти далеко.
Завидя огород с оградою высокой,
Он роту удержал и тотчас перестроил,
Шеренгу длинную он в треугольник строил:
Клин выставил вперед — надежною опорой,
Меж тем бока его пристроил у забора.
Стратегия сия изобличала опыт,
Затем что тотчас же донесся конский топот;

Граф взаперти сидел, но убежали стражи,
Дворовых на коней он усадил тогда же,
Понесся впереди, со шпагой занесенной,
Тут Рыков загремел: «Огонь! Полбатальона!»
Блеснуло по стволам багряное монисто,
Из вороненых дул ударило пуль триста!

Убито четверо, а пятый окровавлен,
Граф на земле лежал, своим конем придавлен.

Мопанку бросился, чтоб выручить из свалки
Горешково дитя, хотя родство по прялке!
Но Графа бернардин прикрыл могучим телом
И встать ему помог движением умелым,
Шляхетству приказал, чтоб не стреляли кучей,
А расступились бы и целились бы лучше,
Попрятались за тын и за колодец тоже;
Он Графа с конницей просил нагрянуть позже.

Недаром отдавал приказы полководец:
Тадеуш тотчас же укрылся за колодец,
Он метким был стрелком и на лету монету
Мог надвое рассечь на удивленье свету.
Прилежно целился, по чину выбирая.
Сперва фельдфебеля — стоял он первым с края,
Потом сержантов двух; стреляя не без толку,
Он метил в галуны, подняв свою двустволку!

Сердился капитан, не мог он дать отпора;
Ногами топая, окликнул он майора:
«Майор, — нельзя же так, — в сердцах сказал он Плуту, —
Всех командиров черт убьет через минуту!»

Плут закричал стрелку: «Ты доблестный вояка,
Зачем же прячешься за деревом однако?
Когда не трусишь ты, в бой выходи открыто!»
Тадеуш отвечал майору ядовито:
«Ты прячешься зачем, майор, за егерями?
Коль так отважен ты, сражайся не словами!
Что проливать нам кровь? Давай-ка по старинке
Мы ссору разрешим с тобой на поединке!
Оружье выбирай, от палки и до пушки,
Не то вас перебью, как зайцев на опушке!»
Чтоб доказать, что нет в словах его обмана,
Убил поручика вблизи от капитана.
Тут Рыков-капитан сказал, набравшись духу:
«Расчесться должен ты, майор, за оплеуху!

Ведь если шляхтича любой из нас уложит,
То никогда майор пятна отмыть не сможет!
Нам надо выманить его из-за колодца,
Убить иль заколоть, как выйдет, как придется!
«Штык вправду молодец, — говаривал Суворов, —
А пуля дура ведь!» Ступай, майор, без споров,
И впрямь нас перебьет, как зайцев, целит ловко».

«Ах, Рыков, — Плут сказал, — есть у тебя сноровка,
Пошел бы за меня! А, впрочем, можно тоже
Поручика послать из тех, кто помоложе!
Нельзя мне драться с ним, то было б незаконно,
На мне ответственность за целость батальона!»
Поднялся капитан, махая белым флагом,
Он прекратил огонь и вышел твердым шагом.
Согласен был избрать оружие любое, —
И шпаги выбрали противники для боя.
Пока для юноши разыскивали шпагу,
Граф выступил вперед и закричал: «Ни шагу!
Прошу прощения у дорогого пана,
Майора вызвал пан, я вызвал капитана!
Он в замке натворил немало безобразий!»
«Положим, замок наш!» — в сердцах прервал Протазий.
Граф продолжал свое: «Он, первый из злодеев, —
Узнал я Рыкова! — перевязал жокеев!
Я проучу его, как проучил жестоко
Бандитов матерых вблизи Бирбанте-Рокка!»

Замолкли выстрелы, все ожидали встречи
Двоих противников, готовых к грозной сечи;
Вот Граф и капитан уже идут по кругу,
Рукою правою они грозят друг другу,
А левою спешат снять шапки для приветствий,
Учтиво кланяясь. (Таков обычай чести:
Сперва приветствовать, потом рубить жестоко.)
Вот сабли скрещены, противники с наскока
Друг к другу бросились, припали на колено,
И наступали вновь они попеременно.

Меж тем, Тадеуша увидя перед фронтом,

Договорился Плут с лихим сержантом Гонтом
(Всех лучше Гонт стрелял, за что был награждаем):
«Гонт, если справишься ты с этим негодяем,
Пробьешь в груди его отверстие пошире,
Получишь от меня за труд рубля четыре!»

Гонт поднял карабин, прельстился он наживой.
Товарищи его от пуль укрыли живо.
Хоть метил не в ребро, а в голову, однако
Он только шапку снес с отважного поляка,
И покачнулся тот, раздался крик: «Измена!»
Кропитель ринулся на Рыкова мгновенно,
Едва беднягу спас Тадеуш от Кропила,
Ретировался тот, не то бы худо было!

Добжинские опять с Литвой в согласье были,
Свои давнишние размолвки позабыли,
Сражались рядышком, друг друга поощряя.
Добжинцы, увидав Подгайского у края,
Что егерей косил налево и направо,
Вскричали радостно: «Виват Подгайский! Браво!
Вперед, литвины! Так! Ну, выиграна битва!»
Сколуба, увидав, как мужественный Бритва,
Который ранен был, рубил еще живее,
С восторгом закричал: «Да здравствуют Матвеи!
Мазуры молодцы!» С отвагой молодецкой
Крушили всех они одной семьей шляхетской.

Покуда фронт еще удерживала рота,
Пробрался Войский в сад, видать, затеял что-то,
Недаром рядом с ним шел осторожный Возный,
Выслушивая план таинственный и грозный.
Стояла сырница у самого забора,
Здесь треугольник свой построил Рыков скоро.
Казалась сырница обширной, ветхой клеткой;
Из балок, связанных крест-накрест, кладки редкой,
Сквозь щели кое-где круги сыров светились,
Снопы пахучих трав под крышею сушились —
Шалфей, анис, ревень, чесночные головки.
Ну, словом, здесь была аптека Соплицовки,

Диаметром она в полчетверти сажени,
Но на одном столбе держалось все строенье!
Как аиста гнездо! Подгнил и столб дубовый,
Который был всего строения основой.
И расшатался столб, подточенный столетьем,
Давно уже Судья был озабочен этим,
Хотел он сырницу на новый столб поставить,
Но не ломать ее, а только лишь поправить,
Однако времени не находил, покуда
Кой-как подпер ее, чтоб не случилось худа.
Вот эта сырница, без прочного упора,
Над треугольником свисала у забора.

Гречеха с Возным шли в молчании кустами,
Вооруженные, как пиками, шестами.
Вслед экономка шла по конопле дремучей,
И кухонный мужик, здоровый и могучий!
Пришли, уперлись в столб тяжелыми шестами
И тяжестью своей на них повисли сами;
Так сплавщики плоты от берега толкают,
На длинные шесты прилежно налегают.
Столб хрустнул, сырница свалилась, как лавина,
И роту егерей смешала воедино:
Где треугольник был, — лежали трупы, бревна
Да круглые сыры, окрашенные словно
То кровью красною, а то и мозгом серым.
Уже на егерей несется Граф карьером,
И Розга из сечет, орудует Крапило,
Шляхетство со двора толпою повалило.

Лишь восемь егерей сражаются упрямо.
Гервазий выскочил и стал пред ними прямо,
И восемь дул ему глядели в лоб, — Рубака
Свой «Перочинный нож» уже занес, однако,
Увидя это, ксендз перебежал дорогу
И тотчас бросился под ноги Козерогу.
Раздался дружный залп, промчались пули мимо,
Гервазий на ноги поднялся в туче дыма,
Хватил двух егерей железною дубиной,
Другие прочь бегут, за ними «Перочинный!»
Они бегут двором, по их следам Гервазий,

Вбегают на гумно, и в боевом экстазе
Мопанку на плечах противников ворвался
И в темноте исчез, хотя не унимался:
Из мрака слышались и вопли и удары,
Но вот затихло все, и вышел Ключник старый
С кровавым «Ножиком».

Шляхетство ликовало
И раненых бойцов на месте добивало.
Но Рыков все еще рубился на просторе,
Хотя и был один. Тут вышел Подкоморий.
Он, палашом взмахнув, промолвил важным тоном:
«Не запятнаешь ты оружия пардоном,
Дав мужества пример и выказав отвагу,
Но победителям отдать ты должен шпагу!
Никто не посягнет на жизнь и честь мосьпана,
Я пленником своим считаю капитана!»

Тут Рыков тронут был его достойной речью,
И шпагу отдал он, шагнув к нему навстречу.
(Была она в крови до самой рукояти.)
«Собратья ляхи, — так промолвил он, — некстати
Без пушки были мы! Наказывал Суворов
Без пушек не ходить на ляхов, знал ваш норов!
Во всем виновен Плут, он допустил до пьянства,
Не то бы егеря перестреляли панство.
Он командир, с него и взыщет царь сурово.
Я, ляхи, вас люблю, даю вам в этом слово!
И как вас не любить? «Люби дружка, как душу, —
Пословица гласит, — тряси его, как грушу!»
Сражаться рады вы и пить не прочь, камрады!
Для пленных егерей прошу у вас пощады!»

Не отказал ему довольный Подкоморий,
Протазий огласил указ о пленных вскоре:
«Всем раненым помочь, потом очистить поле
И егерей взять в плен, не добивая боле».
Искали шляхтичи Плутовича майора,
В крапиве он залег и найден был нескоро;
Узнав, что кончен бой, покинул двор соседний,
И тем окончился в Литве наезд последний!

С о д е р ж а н и е : Совещание о том, как бы спасти победителей. Переговоры с Рыковым. Прощанье. Важное открытие. Надежда.

Слетались на заре, подобно черной стае,
Густые облака и плыли нарастая.
Чуть солнце за полдень поникло головою,
Полнеба облегло их пламя грозовое
Свинцовой тучею и ветром тучу гнало;
Отяжелев, она все ниже нависала —
Отстала от небес одною половиной
И распростерлась вширь над хмурою долиной,
Огромным парусом подветренным раздулась
И с юга к западу стремительно рванулась.

Настала тишина, и воздух недвижимый
Тревоги полон был глухой, неудержимой.
Хлеба, что донизу склонялись, налитые,
И подымали вверх колосья золотые,
Бушуя, как прибой, теперь оцепенели
И, ощетинившись, на небеса глядели.
Березы гибкие, что были в придорожье,
Еще недавно так на плакальщиц похожи,
И, ветками дрожа, склонялись под откосы,
По ветру распустив серебряные косы, —
Теперь понурились, от горести слабея,
Окаменелые, подобно Ниобее.

И — только у осин листва дрожит пугливо,
Стада, которые домой плелись лениво,
Теперь без пастуха поспешно в кучи сбились,
Поля оставили и к хлеву устремились.
Бык опустил рога и землю бьет копытом,
Стада пугает он мычанием сердитым.
Огромные глаза возносит ввысь корова,
Губами шлепает, вздыхает бестолково;
А сзади топчется, похрипывая, боров,
Ворует хлеб, таков его несносный норов!
И птицы прячутся в леса, под стрехи — всюду,

И только воронье усеяло запруду,
Проходит важными, надменными шагами,
Глазами черными следит за облаками,
И, крылья волоча и клювы разевая,
Купанья ждет оно, от жажды изнывая;
Но в страхе воронье пред бурею могучей —
Метнулось в ближний лес, подобно черной туче.
И только ласточка, прорезавши стрелою
Немые небеса, окутанные мглою,
Упала пулею.

                    И ■ это же мгновенье
У шляхты и солдат закончилось сраженье.
Все бросились в дома, в овины, чтоб укрыться;
А там, где бой прошел, там вскоре разразится
Борьба стихий.
Кой-где на западе сквозь хмурые покровы
Струило солнце свет оранжево-багровый,
Но простиралась тень, как будто сеть густая,
Вылавливая свет и солнце настигая,
Казалось, что его украсть с земли хотела.
Тут вихрей несколько промчалось, просвистело,
И капли первые посыпались без лада,
Большие, светлые, точь-в-точь как зерна града.

Два вихря пронеслись, рванулись друг за другом;
Они слились ■ борьбе, вертясь свистящим кругом,
Пруд взбаламутили и мглою грозовою
Помчались на луга и свищут над травою.
Трепещут лозняки, летят сухие травы,
Как пряди тонкие, уносятся ■ дубравы
С обрывками снопов; а вихри стонут, воют,
Беснуются в полях и борозды в них роют,
Чтоб вихрю третьему побольше дать простора.
Поднялся третий вихрь, как столб земли, и скоро
Стал пирамидою, понесся, что есть мочи,
Лбом землю продолбил, бросая звездам в очи
Пыль из-под ног своих. Беснуясь и бушуя,
Он бурю затрубил в свою трубу большую.
Тут вихри хаосом воды, песка с травою
И сломанных ветвей с намокшею листвою

Обрушились на лес — и там, в глубинах чащи,
Взревели зубрами.

А дождь хлестал все чаще,
Надолго зарядил, и громы зарычали,
И капли вдруг слились; то струнами вначале,
То прядями луга вязали с небосводом,
То низвергались вдруг, подобно бурным водам.
Земля и небеса уже затмились мглою —
Чернее ночи мрак повил их пеленою.
Но разрывался вдруг покров небесный, темный,
И ангел бури плыл, как солнца диск огромный;
Покажется, сверкнет и вновь во тьме дремучей
Укроет светлый лик, захлопнув громом тучи.
То буря заревет, то пронесется мимо,
И тьма нависшая почти что ощутима.
Все тише дождь шумит, и гром уснул далекий,
Проснулся, зарычал, и хлынули потоки.
Все смолкло, наконец, и только еле-еле
Был слышен шум дождя да листья шелестели.
Но было хорошо, что буря бушевала;
Гроза, свирепствуя, все мглою покрывала,
Дороги залила, снесла и переправу,
Затерянный фольварк стал крепостью на славу!
Так о побоище в усадьбе Соплицово
Никто и не слыхал в окрестностях ни слова,
Не то бы шляхтичей судьба была сурова.
Совет в усадьбе шел до самого рассвета.
Ксендз тяжко ранен был, но, несмотря на это,
Был в полной памяти, давал распоряженья,
Судья их выполнял без слова возраженья,
Велел он, чтоб пришли Гервазий, Подкоморий
И Рыков; после дверь держали на запоре.
Тянулась целый час их тайная беседа,
Вдруг Рыков оборвал решительно соседа
И резко оттолкнул тугой кошель с деньгами.

«Поляки, — закричал, — толкуют между вами,
Что воры москали. Скажите же открыто,
Что знали москаля, крещенного Никитой,
Прозваньем Рыкова, имел он семь медалей,

И три креста еще ему за службу дали:
Медаль за Измаил, а эта — за Очаков,
И за Эйлау та, для сведенья поляков!
Я с Корсаковым был при славной ретираде
И за отвагу там представлен был к награде;
Я упомянут был фельдмаршалом три раза,
Сам царь хвалил меня, известно из приказа!»
Вмешался Робак ксендз:

«Ну, что ж, на нет — суда нет,
Да только посуди, что с нами всеми станет,
Когда откажешься? Ты все же дал нам слово
Уладить миром все».

«И дал и дам вам снова! —
Ответил капитан. — Забудьте ваши страхи.
Зачем губить мне вас? Ведь я люблю вас, ляхи!
Вы — люди добрые и славитесь гульбою,
Вы — люди смелые, всегда готовы к бою!
Кто едет на возу, у русских говорится,
Тому случается под возом очутиться.
Сегодня ты побьешь, на завтра — жди расплаты,
Чего ж тут гневаться? Так и живут солдаты!
Откуда бы взялось на свете столько злобы,
Чтоб поражение нас рассердить могло бы?
Вот потеряли мы под Цюрихом пехоту,
Под Аустерлицем мне всю разгромили роту;
Под Рацлавицами, вот до чего я дожил,
Костюшко косами отряд мой уничтожил!
А что из этого? Я снова в Матьевицах
Проткнул двух шляхтичей здоровых, круглолицых!
Шли с косами на нас и руку канониру
Один из них отсек, я проучил задиру!
Отчизна! Знаю вас, вы все живете ею.
Приказывает царь, я, Рыков, вас жалею!
Москва для москаля, а Польша для поляка,
По мне пускай и так, — не хочет царь однако!»
Судья ответствовал: «Мы знаем честность пана,
Помещики кругом все хвалят капитана,
И предана ему шляхетская округа.
Не гневайся за дар, прошу тебя, как друга!

Ведь не в обиду мы несли тебе дукаты,
А думали помочь, мы знаем, небогат ты!»
«Черт! — крикнул капитан. — Вся рота перебита!
А кто виновен? Плут! Я всем скажу открыто!
Он командир, и он перед царем в ответе,
А вы, друзья, назад возьмите деньги эти,
Ведь жалованье все ж мне платят кой-какое,
Хватает на табак, на то и на другое.
А вас я полюбил за то, что мы в беседе,
В охоте и п пирах проводим дни, соседи;
Когда приедет суд, свидетельствовать буду
И постоять за вас, конечно, не забуду!
Скажу, что мы пришли, пирушка затевалась,
Мы дружно выпили и захмелели малость,
А Плут огонь открыть вдруг повелел солдатам, —
Весь батальон погиб, и Плут был виноват в том!
Приказных золотом купите вы, поляки,
Уладят все они! Я указал вояке,
Тому с большим мечом, еще одну причину:
Плут — старший командир, а я второй по чину.
Поверьте, Плут еще загнет вам заковыку,
Плут — штучка хитрая! Одно спасенье — выкуп!
Заткните пасть ему вы банковым билетом.
Что ж, пан с большим мечом, подумал ты об этом?
Что Плут сказал тебе? Согласен взять деньжата?»

Гервазий лысину погладил виновато,
Потом рукой махнул, мол, все уже готово, —
Но Рыков не отстал, допытывался снова:
«Что, будет Плут молчать? Пообещал он панам?»
Гервазий, утомясь тем следствием пространным,
Вдруг палец опустил к земле без разговора,
Потом рукой махнул в знак окончанья спора:
«Клянусь я «Ножичком», напрасны страхи эти,
Ни с кем не будет Плут беседовать на свете!»
Он хрустнул пальцами в сердцах, но не случайно,
Казалось, что из них упала наземь тайна.
Смутилось общество, увидя жест угрюмый,
Был каждый омрачен невольно тайной думой.
Молчанье мрачное они хранили долго,
Вдруг Рыков произнес: «Драл волк, задрали волка!»

«Почиет в мире пусть!» — добавил Подкоморий.
«Увы! То Божий перст, — Судья промолвил в горе, —
Но не повинен я ни помыслом, ни словом!»

С постели ксендз привстал в молчании суровом,
На Ключника взглянув, сказал: «Беда! К тому же
На беззащитного грешно поднять оружье!
Не разрешил Христос нам и с врагом расправы!
Ответишь Господу за этот грех кровавый:
Простится, если ты убил не ради мщенья, —
Pro bono publico — для общего спасенья!»
Гервазий заморгал глазами в подтвержденье:
«Pro bono publico — для общего спасенья!»
И больше не было о Плуте разговора;
Напрасно поутру искали след майора,
Сулили и за труп награду дать народу, —
Ничто не помогло, Плут канул, точно в воду!
Что стало с ним потом, есть разные рассказы,
А только не видал его никто ни разу.
Напрасно Ключника расспрашивали снова.
«Pro bono publico», — он отвечал сурово.
Гречеха тайну знал, но честью поручился
Не выдавать ее и не проговорился.

Как только капитан пустился в путь обратный, —
Ксендз Робак приказал собраться шляхте ратной;
Сам Подкоморий речь держал к ней: «Власть Господня
Оружью нашему послала мощь сегодня!
Но разразился бой совсем не в пору, братья,
Грозят нам бедствия, не должен то скрывать я!
Ошиблись мы, и всем придется быть в ответе:
Ксендз Робак новости распространял в повете,
Вы сгоряча взялись за сабли, но поди же,
Война и до сих пор отнюдь не стала ближе!
Кто нынче воевал особенно успешно,
Тот должен, шляхтичи, пуститься в путь поспешно.
Остаться б на Литве небезопасно было,
А потому скажу: Тадеуш и Кропило,
И Лейка с Бритвою! Коль дорога свобода,
Ступайте в Польшу вы, к защитникам народа!
На Плута и на вас мы всю вину возложим,

Но остальных спасти от наказанья сможем!
Простимся, шляхтичи, одно есть утешенье:
Весной взойдет для нас заря освобожденья!
Скитальцами от нас уйдете нынче, братья,
Как избавители вернетесь к нам в объятья!
Судья припасами снабдит вас на дорогу,
А я вам денег дам, панове, на подмогу!»

Речь справедливую, нахмурясь, слушал каждый.
Все знали; кто с царем поссорится однажды,
Тому вовек с царем жить не удастся в мире,
И надо биться с ним, а нет — так гнить в Сибири!
Друг другу шляхтичи, вздохнув, в глаза взглянули,
И в знак согласия все головы нагнули.

Хотя прославились на целый мир поляки
Любовью к родине, об этом знает всякий,
Но радостно поляк отправится в изгнанье,
И годы долгие он проведет в скитанье,
В борьбе со злой судьбой, покуда в бурной жизни
Надежда светится, что служит он отчизне!

Хотели шляхтичи тотчас же распроститься,
Но Бухман возразил, не мог он согласиться!
Хоть не было его в сражении, на счастье,
В совете все-таки он принимал участье:
Одобрил в целом план, но все ж переиначить
Еще хотел его, комиссию назначить,
И форму соблюсти, как то пристало в деле,
Чтоб эмиграции точней наметить цели.
Хотел он многое сказать в таком же роде,
Но так как ночь была почти что на исходе,
Внимания ему не уделили много.
Прощались шляхтичи, звала их в даль дорога,

Но воротил Судья Тадеуша с порога
И так сказал ксендзу: «Хорошее известье
Я услыхал вчера, порадуемся вместе!
Твое заветное желание сбылося, —
Пришлась Тадеушу по сердцу наша Зося!
Не будет им чинить препятствий Телимена,

Кніга дзесятая
Развітанне

Книга десятая
Прощание

Księga dziesiąta
Pożegnanie

Согласие свое даст Зося несомненно.
Хотя мы свадьбы их сегодня же не справим,
Зато помолвку их немедленно объявим;
Тадеуш в ней найдет большое утешенье,
В разлуке разные бывают искушенья,
На перстень поглядев, припомнит всякий раз он,
Что Зосе слово дал, что он обетом связан,
И возвратится вновь душой к тому, что было.
Да, в перстеньке, поверь, великая есть сила!

Сам тридцать лет назад любил я крепко панну,
И ею был любим, — вот, думал, счастлив стану!
И нас помолвили, но счастье молодое
Мне не судил Господь, оставил сиротою!
Невесту милую к себе призвал Спаситель,
Вошла дочь Войского в небесную обитель.
И, словно памятка любви моей печальной,
Остался у меня мой перстень обручальный.
Я на него с тех пор не мог глядеть без боли,
Все вспоминал ее; и так, по Божьей воле,
Не связывал себя вовек обетом новым,
Женатым не был я, хотя остался вдовым,
Хотя у Войского другая дочка тоже —
Красавица, к тому ж и сестры были схожи!»

На перстенек взглянул Судья с глухой тоскою,
Невольную слезу тайком смахнул рукою,
Спросил: «Что ж, обручим? К чему тянуть напрасно?
Он любит девушку, и девушка согласна».

Воскликнул юноша, в слезах, Судью целуя:
«Ах, дядя, как тебя за все благодарю я!
Ты о добре моем всегда печешься столько!
Ах, добрый дядюшка, когда бы Зося только
Обручена была сегодня же со мною,
Когда бы мог назвать ее своей женою!
Но, дядюшка, спешить не надо с обрученьем,
Причина есть тому... Вот если бы с терпеньем
Ждать Зосенька меня сама бы захотела,
То, может быть, тогда поправил бы я дело
И, может быть, любовь делами боевыми

Я смог бы заслужить, быть может, славой имя
Украсил бы свое! Коль мы вернемся вскоре, —
Припомните тогда об этом разговоре!
Пред Зосей дорогой я преклоню колено
И сам ее руки я попрошу смиренно.
Надолго, может быть, уеду я из дома,
И сердце девушки достанется другому;
Не стану связывать ее помолвкой скорой
И ждать взаимности, не заслужил которой».
Едва он высказал заветнейшие мысли,
Как на ресницах две жемчужины повисли
И в голубых глазах печально засветились,
И с юношеских щек тихонько покатились.

А Зося слушала из глубины алькова
Беседу тайную от слова и до слова;
Когда же юноша так просто и так смело
Открыл свою любовь, то Зося не стерпела;
Слезами девушка растрогалась немало,
Хотя причины их совсем не понимала:
За что он полюбил? Что ждет его в дороге?
Не знала Зосенька, была она в тревоге;
Впервые девушка услышала нежданно
Волшебные слова — любима и желанна!
Метнулась к алтарю и на колени стала,
Достала образок и ладанку достала.
Глядела с образка святая Геновефа,
Был в ладанке зашит клочок плаща Юзефа,
Патрона любящих, — с подарками святыми
К мужчинам подошла и стала перед ними.

«Уже собрался пан? Я на дорогу пану
Подарок принесла, просить покорно стану:
Пусть этот образок он с шеи не снимает
И ладанку хранит, о Зосе вспоминает...
Пусть пана Бог хранит счастливым и здоровым,
Чтоб свидеться опять пришлось под этим кровом!»

Умолкла и глаза потупила в печали,
А слезы щедрые с ресниц ее бежали.
Так голову склонив, пред юношей стояла,

И слез брильянтовых рукой не отирала.
Тадеуш, взяв дары, поцеловал ей руку.
«Решиться должен я с тобою на разлуку,
Ты за меня молись, да будь сама здорова!» —
И больше он не мог произнести ни слова.

Граф с Телименою вошли к Судье, едва ли
Не все слова они прощавшихся слыхали, —
И Граф растроганно промолвил Телимене:
«Ах, сколько прелести таится в этой сцене!
То воина душа с душой пастушки, в горе,
Как лодка с кораблем, расстались в бурном море!
Нет в мире ничего достойней состраданья,
Чем нежные сердца ■ минуту расставанья!
Но время, словно вихрь, задует лишь огарок,
Пожар же на ветру пылает, зол и жарок,
И сердце издали сильней ■ любви стремится.
Соперником тебя считал я, пан Соплица,
И оттого с тобой поссорился вчера я,
К дуэли был готов, от ревности сгорая,
Но нет у нас причин сердиться друг на дружку;
Я нимфу полюбил, а ты — свою пастушку.
Пускай в крови врагов потонет оскорбленье,
Не будем драться мы друг с другом ■ ослепленье,
И спор наш разрешим не шпагою могучей —
Посмотрим, кто из нас любить умеет лучше!
Возлюбленных своих оставим мы недаром:
Возьмемся за мечи, двойным пылая жаром;
Сразимся верностью, любовью и тоскою
И поразим врагов бестрепетной рукою!»
На Телимену Граф уставил взор влюбленный,
Та ж не ответила, казалась удивленной.

Судья прервал его: «Торопишься напрасно,
Тебе остаться здесь, поверь мне, безопасно!
Лишь бедняков одних присудят к наказанью,
Ты можешь поступать по своему желанью!
Страшны приказные лишь тем, кто небогаты,
А что до них тебе? Есть у тебя дукаты!»
Но Граф сказал: «Меня зовет мой рок опасный!
Пусть буду я герой, коль не любовник страстный!

И если не любим я нимфой величавой,
Смогу утешиться я только бранной славой!»

Но Телимена тут спросила в изумленье:
«Мешает кто любить?» — «Кто? Предопределенье!
Предчувствий грозный мрак своим веленьем тайным
Зовет к чужим краям, к делам необычайным!
Пред Гименеем я хотел бы с Телименой
Теперь на алтаре возжечь огонь священный,
Но юноши пример достоин подражанья, —
По доброй воле он отрекся от венчанья,
И сердце испытать сам захотел в невзгодах,
В изгнании, в нужде и в боевых походах!
Эпоха новая открыта волей рока,
Уже звенят мечи моей Бирбанте-Рокка;
Из Польши слышу их, и не сдержать отваги!» —
Ударил гордо он по рукояти шпаги.
«Ну, если чувствуешь ты к подвигам охоту,
Ступай! — промолвил ксендз. — Да сформируй-ка роту!
Так и Потоцкий наш к французам удивленным
Пришел не налегке, а с целым миллионом!
А щедрый Радзивилл! Он заложил именье
И конных два полка поставил он, не мене.
Дукаты захвати, людей у нас немало,
А денег в Польше нет, за ними дело стало!»

Печально повела очами Телимена:
«Я вижу, что твое решенье неизменно,
Ну что же, рыцарь мой, когда ты рвешься к бою —
Возлюбленной цвета останутся с тобою!»
Тут ленты сорвала, кокардою скрепила,
И приколола их на грудь его уныло:
«Пускай мои цвета ведут на подвиг смелый,
К блистающим мечам, под копья и под стрелы.
Когда ж прославишься делами боевыми,
Бессмертной славою свое покроешь имя,
Украсишь лаврами шишак и шлем кровавый, —
На этот бант взгляни, что ты носил со славой,
И вспомни, как с тобой прощалась Телимена!»
Припав к ее руке, он преклонил колено.
Батистовым платком она лицо прикрыла,

Но взгляд из-под платка герою подарила
И так, от глаз своих платка не отнимая,
Вздыхала Графу в тон, плечами пожимая.

Судья промолвил им: «Путь предстоит вам длинный!»
«Довольно!» — бернардин воскликнул с грозной миной,
И приказанья их, подобно мрачной силе,
Двоих чувствительных влюбленных разлучили.
Вот обнял дядюшку Тадеуш на прощанье
И руку Робака поцеловал. В молчанье
Ксендз голову его прижал к груди и в муке
На голову его скрестил с молитвой руки,
Взглянув на небеса, промолвил: «Сын мой, с Богом!»
Заплакал...Юноша уже был за порогом.
«Что? Как?— спросил Судья. — Ушел он из-под крова,
Не зная ничего? Ты не сказал ни слова?»
Монах ответил: «Нет! — и залился слезами,
И долго плакал он, закрыв лицо руками. —
На что бедняге знать, что жив отец, коль скоро
Таиться должен он от света хуже вора!
Все ж я хотел сказать и лишь во искупленье
Содеянного мной осилил искушенье!»
«Подумай о себе! — просил Соплица брата. —
Ты ранен тяжело, не молод, как когда-то,
Со шляхтичами ты не можешь в путь пуститься.
Ты говорил, — есть дом, где можно приютиться,
Так где же он? Скажи! Но кажется мне, лучше
У лесника в глуши запрятаться дремучей!»

Ксендз Робак отвечал: «Есть время до рассвета,
Плебана позови, не медля сделай это!
Пусть исповедует меня порой ночною;
Вдвоем с Гервазием останься ты со мною,
А двери затвори!»

Исполнив приказанье,
Судья сел на кровать, Гервазий, в ожиданье,
Поставил локоть свой на «Ножик перочинный»
И замер, наклонясь, торжественный и чинный.
Но ксендз не начинал с друзьями разговора,
С лица Гервазия все не сводил он взора.

Как опытный хирург рукой ведет по телу
И лишь затем с ножом он приступает к делу, —
Так Робак взгляд смягчил, чтоб не ударить сразу,
На Ключника глядел, не приступал к рассказу
И, чтобы не видать удара рокового,
Прикрыл глаза рукой, когда промолвил слово:
«Соплица Яцек я!»

Гервазий выгнул спину,
Все тело он напряг, как гибкую пружину,
Подался наперед и замер на мгновенье,
Как будто бы валун, задержанный в паденье.
Он выкатил глаза, разинул рот, зубами
Грозился острыми, зашевелил усами;
Свой оброненный меч поймал он у кровати
И не спускал руки с железной рукояти,
Зажал в коленях меч, а тот змеей казался,
И словно черный хвост взад и вперед качался.
На рысь похожим стал Гервазий разъяренный,
Готовую к прыжку в лесной глуши зеленой,
Которая на миг, пред самым нападеньем,
Сжимается в клубок рассчитанным движеньем.

«Гервазий, суд людской меня уж не тревожит,
Ждет Божий суд меня, он рассудить нас может!
Но именем того, кто дал нам искупленье,
И на кресте простил убийцам преступленье,
И просьбе татя внял, — молю я, терпеливо
Рассказ мой выслушай, открою все правдиво.
Знай, с совестью моей я должен примириться,
Просить прощения, хотя не все простится!
Послушай исповедь, и что захочешь позже,
То сделаешь со мной. Мы все во власти Божьей!»
Тут руки он сложил. В ответ на эти речи
Гервазий отступил, подняв строптиво плечи.

Ксендз рассказал, как он с Горешкой подружился,
Как панну полюбил и сам ей полюбился,
Как оттого у них с Горешкой вышла ссора,
Бессвязно говорил и утомлялся скоро,
И жалобами речь все время прерывалась.

Он дальше вел рассказ, преодолев усталость.
Горешковы дела знал наизусть Гервазий,
И разбирался он в запутанном рассказе,
Хоть исповедь ксендза была подчас без лада;
Не мог понять Судья всего, как было надо,
Но оба слушали, склонившись у постели,
А Яцек говорил все тише, еле-еле
И часто замолкал.

«Он зазывал меня, встречал меня с любовью, —
Слыхал ты сам не раз, как пил мое здоровье,
И часто на пирах он начинал хвалиться,
Что друга не имел дороже, чем Соплица.
Он обнимал меня! И кто нас видел вместе, —
Все думали, что он дружил со мной по чести.
Дружил со мною? Нет! Ему известно было,
Что делалось со мной!

А между тем уже шепталась вся округа,
И говорил кой-кто: «Знай, мы тебя, как друга,
Должны предостеречь: сановника пороги
Высоки, и о них сломает Яцек ноги!»
Я отвечал, смеясь, что близостью магнатов
И дочек их не льщусь, не чту аристократов;
Что лишь по дружбе мне бывать у них приятно,
Что свататься и сам не стал бы к панне знатной.
Но задевали все ж те шутки за живое:
Я молод был, вся жизнь лежала предо мною
В краю, где могут быть увенчаны короной
И самый знатный пан, и шляхтич урожденный!
Пришлась Тенчинскому по сердцу королевна,
И отдал шляхтичу король ее безгневно.
Соплицы же равны с Тенчинскими, конечно,
По крови, по гербу, по службе безупречной!

Чужую жизнь разбить недолго человеку,
Зато исправить зло порой не хватит веку!
Когда бы сжалился Горешко надо мною,
Мы мирно жили бы счастливою семьею,
И не пришлось бы мне тогда прибегнуть к мести,
И доживал бы век Горешко с нами вместе,

Теперь, конечно бы, к нему ласкались внуки!
А вышло что? Обрек обоих нас на муки
И сам погиб за то... и ужасы последствий...
Убийство Стольника, и годы долгих бедствий!
Но я не жалуюсь, себя не защищаю,
Нет, я не жалуюсь, от всей души прощаю, —
Ведь я убил его!..

Хотя бы сразу он мне отказал от дома, —
Он чувства наши знал, — все б вышло по-другому!
Кто знает, может быть, уехал бы я в гневе...
Погоревал бы я и позабыл об Эве.
Но он хитрил со мной, мол, не имел понятья
О том, чего не смел тогда ему сказать я;
Мол, представлял себе совсем другого зятя!
Я нужен был ему, имел я положенье
Средь шляхты, и сыскал магнатов уваженье.
Как будто чувств моих совсем не замечая,
Он зазывал меня, по-дружески встречая.
Когда ж, бывало, с ним мы за столом сидели
И слезы у меня порой в глазах блестели,
И видел он, что я ему откроюсь скоро...
Хитрец переводил теченье разговора,
На тяжбы, сеймики, охоты в недрах бора.

Растрогается он, бывало, за бутылкой
И обнимать начнет, клянется ■ дружбе пылкой
(Когда нужна была ему моя услуга),
Я ж должен был в ответ обнять его, как друга, —
Такая злость брала! Проглатывал слюну я,
И крепко стискивал я рукоять стальную
И саблю обнажить стремился, полон гнева,
Но, непонятно как, угадывала Эва,
Что делалось со мной; лицо ее бледнело,
Глядела мне в глаза она с мольбой несмелой.
Была голубкою она такою милой,
Был ясный взгляд ее такой исполнен силой
Небесно-ангельской, что забывал о боли!
Чтоб не пугать ее, смирялся поневоле!
И я, буян, в Литве прославленный когда-то,
И я, сбивавший спесь не с одного магната,

Рубака доблестный и видывавший виды,
Который бы не снес от короля обиды,
Который не прощал ни слова, ни усмешки, —
Покорно замолкал пред дочерью Горешки,
Как будто я *Sanctissimum* увидел...
А сколько раз хотел я перед ним открыться,
С мольбой горячею смиренно обратиться!
Но Стольник всякий раз ■ холодном изумленье
Глядел в глаза мои, я подавлял волненье,
Менял я разговор и снова был на страже,
О тяжбах рассуждал, шутить пытался даже!
Из гордости одной, боясь Соплицы имя
Унизить хоть на миг поступками своими.
Ведь получить отказ Соплице не годится,
Узнают шляхтичи, придется мне стыдиться,
Когда пойдет молва, что Яцек, я...

Соплица сватался, да к дочери Горешки!
И как мне, Яцеку, терпеть других насмешки!

Что было делать мне? И сам не знал я даже!
Решил шляхетский полк сформировать тогда же,
Покинуть край родной, с отчизной распрощаться
И на татар пойти, не то с царем сражаться...
Поехал к Стольнику, — мечтал я ■ эту пору,
Что, как увидит он сторонника — опору,
Почти что родича, с которым крепко связан,
С ним вместе воевал и пировал не раз он,
И едет старый друг на край далекий света, —
Быть может, Стольника растрогает хоть это?
Покажет сердце мне, он , жалостью согретый,
Как будто бы улитка рожки?..

Ах, кто приятеля любил хотя немного,
То искорка любви, пред дальнею дорогой,
Наверно, вспышкою украсила прощанье,
Как будто жизни луч в минуту угасанья!
Прощаясь с земляком на вечную разлуку,
И черствый человек испытывает муку!

Бедняжка! Услыхав, что я уеду вскоре,

Упала замертво — ее скосило горе!..
Слезами залилась... Я и теперь бледнею,
Лишь вспомню, как я был любим взаимно ею!

Впервые плакал я в ответ на слезы эти,
От счастья, помнится, все позабыл на свете,
Хотел обвить в слезах я стольниковы ноги,
«Убей!» молить его, в смятенье и в тревоге,
«Иль сыном назови!» — но в час последний встречи
Он обдал холодом, повел другие речи:
О свадьбе дочери, да, он просватал панну!
Гервазий, понял ты, я пояснять не стану,
Ты добрый человек!

Сказал: «Совета пана
Прошу, приехал сват от сына каштеляна;
Ведь ты приятель мой, как мне принять магната?
Сам знаешь, дочь моя красавица, богата,
Сын каштеляна он из Витебска. В сенате
Хоть не из первых, но... Совет твой будет кстати!»
Что отвечал ему? Не помню! Вероятно,
Я промолчал в ответ и ускакал обратно.»

Гервазий закричал: «То это, то иное
Выдумываешь ты, но сам всему виною!
Коль обвенчаться ты хотел с магната дочкой,
То надо было бы ее похитить ночкой
Иль силою забрать, и если мстить — так смело!
Но в сговор с москалем вступать — плохое дело!
Ты не отвертишься, мой меч тому порукой!»

«Я не был в сговоре, — ответил Яцек с мукой, —
Ее бы мог добыть из-за замков, решеток,
Разбил бы замок вправ! Ведь целый околоток
Добжинский был со мной и прочие застянки,
Ах, если бы она была, как все шляхтянки,
Вынослива! Могла при лязге сабель, звоне
Со мною ускакать, не думать о погоне!
Но бедная! Она, взлелеянная с детства,
Пугливою была, — как ей пускаться в бегство!
Былинка вешняя! Одно прикосновенье

К оружию — ее убило б во мгновенье!
И я не мог! Не мог...

Открыто отомстить, разрушить замок сразу?
Нельзя, — узнали бы, что не стерпел отказу!
Душа твоя чиста, Гервазий, ты доныне
Не знаешь горьких мук обиженной гордыни!
Гордыня привела меня к иному плану:
Не выдавать себя, готовить мщенье пану,
Убить любовь в себе, не поддаваться гневу,
Жениться на другой, предать забвенью Эву,
Потом, потом найти, к чему бы мне придраться
И отомстить...

Вот показалось мне, что я достиг покоя;
Обрадовался я и в брак вступил с другою:
Соединился я с убогою девицей, —
Я плохо поступил, наказан был сторицей!..
Я не берег ее и не любил нимало,
А мать Тадеуша любила и страдала!
Но Эву я любил и злость меня душила,
Ходил я, как в чаду, все было мне не мило,
Не проявлял тогда к хозяйству интереса,
Как ни старался я; по наущенью беса
На всех сердился я, ни в чем не знал утехи.
И от греха к греху катился без помехи...
С тоски я запил...

Недолго прожила жена моя на свете
И мне оставила дитя и муки эти!

Зато как сильно я всегда любил другую...
Где б ни жил, сколько лет, забыть все не могу я!
Голубка нежная рисуется доныне
Так ярко предо мной, как будто на картине!
Я пил, но памяти не мог залить вином я,
Не забывал ее, хоть был в краю ином я!
Теперь в сутане я, слуга покорный Божий,
Израненный, в крови... О ней тоскую все же!
Об Эве, в час такой? Но все мы в Божьей воле!
Хочу чтоб знали вы: не без сердечной боли

Злодейство совершил...

Отпраздновал тогда Горешко обрученье,
Повсюду толки шли об этом обрученье,
Лишь только ей кольцо надел пан воевода, —
Упала замертво, к смущению народа,
И чахла с той поры от горя и печали.
Шептались — влюблена... В кого? Того не знали...
Но Стольник весел был и пировал с друзьями,
Он задавал балы, и дни сменялись днями,
Шла за пирушкою разгульная пирушка,
На что был нужен я — ничтожество, пьянчужка?
Обрек меня порок на посмеянье света!
Меня, который был грозой всего повета,
Меня, которого звал Радзивилл: «Коханку»,
Который выезжал, бывало, спозаранку
Со свитой пышною, под стать и Радзивиллу,
А саблю обнажал — пять тысяч их светило
Тогда вокруг меня, на страх усадеб панских...
И стать посмешищем простых детей крестьянских!
Каким ничтожным стал в глазах людей Соплица,
Который гордость знал и вправе был гордиться!»

Тут Яцек, ослабев, опять упал на ложе;
Гервазий произнес: «Правдив твой суд, о Боже!
Ты ль это, Яцек, тот? Соплица — и в сутане,
Проводишь жизнь свою в лишеньях и в скитанье!
А шляхтич был какой! Здоровый и румяный!
Я помню, пред тобой заискивали паны!
Усач! Шляхтянок всех сводить с ума умел ты,
И не от старости, от горя поседел ты!
Как не узнал тебя по выстрелу лихому?
Не удавалось так стрелять у нас другому!
По меткости никто не мог с тобой сравниться,
И Матеку под стать рубака был Соплица!
Певали о тебе влюбленные шляхтянки:
«Закрутит Яцек ус — и задрожат застянки,
Завяжет узелок на усе пан Соплица,
Хоть Радзивиллом будь, всяк перед ним смириться!»
Горешке узелок ты завязал в отмщенье...
Но как ты сам попал в такое положенье?

Усач Соплица — ксендз! Правдив твой суд, о Боже!
Ты не уйдешь теперь от наказанья тоже —
Я клялся: кто прольет Горешков кровь, в отмщенье...»

Ксендз Робак продолжал в сердечном сокрушенье:
«Все дьяволы меня пред замком искушали,
Их было множество, не слушал я вначале!
Но в мыслях Стольник был, ему желал я смерти,
Он Эву загубил, меня смущали черти:
«Взгляни, пирует он и замок полон света,
Играет музыка, и ты потерпишь это?
Ты не покончишь с ним, теперь же, здесь, на месте?»
Черт подает ружье тому, кто жаждет мести!
О мщенье думал я... Тут москали явились...
Глядел я, как тогда вы с москалями бились.
Неправда, что вступил я в сговор с москалями...

О многом думал я и вдруг — увидел пламя,
Я на пожар смотрел сперва с восторгом детским,
Потом почувствовал себя злодеем дерзким,
Который ждет, чтоб все скорей в огне сгорело;
Хотел спасти ее, прийти на помощь смело,
И Стольника спасти...
Ты знаешь, как тогда вы доблестно сражались!
Валились москали, на приступ не решались...
Хотели отступать, палили без разбора.
Тут злость меня взяла: так победит он скоро!
Во всем везет ему! Все с рук удачно сходит!
Он вместо гибели триумф себе находит!
Редели москали. Был ясный час рассвета,
Он вышел на балкон, и я увидел это!
Вот бриллиант его на солнце загорелся,
Он гордо ус крутил и гордо огляделся.
Тут показалось мне — узнал меня Горешко
И руку протянул с надменною усмешкой.
Схватил я карабин у москаля и сразу,
Не целясь, выстрелил. Поверишь ты рассказу!
Ты знаешь сам!..

Проклятый карабин! Коль обнажаешь шпагу,
То можешь нападать и отступать по шагу,

Оружие отнять, не поразить сурово;
А карабин... на спуск нажал ты — и готово!
Мгновенье... Искорка...

Гервазий, отчего не целился ты лучше?
Я на ружье глядел, ждал смерти неминучей,
Застыл на месте я, стоял — не шелохнулся,
Так отчего же ты, Гервазий, промахнулся?
Добро бы сделал ты! Видать, так надо было
Для искупления...»

Воскликнул Ключник с силой:
«Клянусь, хотел убить! Твой выстрел был причиной
Резни и крови, здесь пролившейся невинной!
Ведь сколько тяжких бед со всеми приключилось,
А все по чьей вине? По вашей, ваша милость!
Но в битве нынешней, как вспомню, холодею,
Горешков родича убили бы злодеи, —
Ты защитил его и спас меня от смерти,
Свалив меня, когда стреляли эти черти!
Теперь в сутане ты, и в сердце больше зла нет,
Защитой от меня тебе сутана станет.
Прощай! Вовек тебе не заступлю дорогу.
С тобою квиты мы, — а суд оставим Богу!»

Ксендз руку протянул, но отступил Гервазий:
«Я не приму руки, не упрекай в отказе,
Ты запятнал ее, убив не во спасенье,
Pro bono publico, а в гневе ради мщенья!»

Тут Яцек снова лег и на Судью с постели
Встревоженно глядел. Глаза его горели,
И с беспокойством он молил позвать плебана,
И Ключника просил: «Я заклинаю пана
Остаться, может, мне позволит власть Господня
Закончить исповедь, ведь я умру сегодня!»

«Как, брат? — спросил Судья. — Невелика ведь рана.
Я осмотрел ее, зачем же звать плебана?
За доктором пошлю, коль сбилась перевязка...»
Но ксендз прервал его: «Близка уже развязка!

Открылась рана та, что получил под Йеной,
И никаким врачам не справиться с гангреной!
Я в ранах знаю толк; взгляни, как почернела!
Не нужно доктора, теперь не в этом дело.
Всем надо умирать; когда? — не все ль едино?..
Прости, Гервазий мой, что говорю я длинно!..
Нет, не хотел я быть предателем отчизны,
И я не заслужил народной укоризны!
Предателем меня все звали, как нарочно,
Та кличка, как чума, ко мне пристала прочно.
При встрече земляки в глаза мне не глядели,
Приятели со мной встречаться не хотели,
Кто потрусливее, тот уходил скорее,
Здоровались со мной крестьяне и евреи,
Но вслед глядели мне они с ехидным смехом:
«Предатель!» слышалось и отдавалось эхом!
И в поле и в дому — повсюду это слово
Мелькало, будто бы круги в глазах больного.
Но все же я не предавал отчизны!

Сторонники царя меня своим считали,
Богатство Стольника они Соплицам дали,
Тарговичане чин еще мне дать хотели,
Но совести моей они не одолели!
Бес искушал меня: ведь я бы стал магнатом,
Вельможным паном стал, и знатным, и богатым,
И шляхта гнулась бы перед своим собратом!
Ведь шляхтичи у нас лишь ровню обижают,
Кто взыскан милостью, того они прощают!
Я это знал и все ж — не мог!

***

Покинул край родной!
Где не был! Как страдал я!

***

Всевышний указал единый путь к спасенью:
Исправиться, отдать всего себя служенью
Отчизне, Господу...

***

А дочка Стольника не справилась с бедою,

В Сибири умерла, скончалась молодою;
Оставила в краю у нас малютку Зосю, —
Просил растить ее.

***

Убил из гордости, не из любви; в сутане
Платил смирением за это злодеянье...
Горд от рожденья был, вовеки не был робок,
Склонил я голову, назвал себя я Робак,
Был, как во прахе червь...

Я много зла принес кровавым преступленьем,
Хотел я искупить его добром, терпеньем,
И подвигом, и собственною кровью...
Отчизну защищал; не ради бранной славы
Я был под пулями, бросался в бой кровавый.
Милее ратных дел мне подвиги молчанья,
Те подвиги добра, смиренья, послушанья,
Которые никто...

Переодетым я в отчизну пробирался,
Приказы тайные переносить старался,
Порой в Галиции я оставался дольше,
Мой капюшон мелькал по всей Великопольше.
На прусской каторге я к тачке был прикован,
Плетями москалей я был исполосован,
В Сибирь отправлен был и спасся еле-еле..
Нещадно голодал в Шпильбергской цитадели...
Избавила меня от мук рука Господня,
Дает мне умереть в кругу своих сегодня
И причаститься тайн...

Быть может, и теперь — кто знает? — согрешил я!
И на свой риск и страх с восстаньем поспешил я!
Но мысль, что первым стяг поднимет Соплицово,
Что будет первое к восстанию готово,
Мне кажется чиста...

Ты отомстить хотел? Ты стал орудьем мщенья,
Господь мечом твоим рассек без сожаленья
Все замыслы мои, а годы — улетели!

Кніга дзесятая

Прызнанне Робака

Книга десятая

Признание Робака

Księga dziesiąta

Spowiedź Robaka

Я посвятил всю жизнь одной великой цели,
Я полон был всегда надеждою одною,
Ее лелеял я, как детище родное,
Но ты убил ее, и я прощаю все же!
А ты!..»

Гервазий отвечал: «Прости обоим, Боже!
Ты ждешь причастия, и ты смертельно ранен,
Но не схизматик я, да и не лютеранин!
Грешно в последний час удваивать мученье;
Поведаю теперь, тебе на утешенье:
Когда покойный пан упал с тяжелой раной,
Я на колени стал и на груди у пана,
Меч обмакнув в крови, поклялся мстить, — с тоскою
Пан головой тряхнул, крест начертал рукою,
Как видно, говорить уже он не был в силах,
Все ж он простил. Но кровь в моих кипела жилах,
Решил не говорить об этом я до срока,
Пока не отомщу сурово и жестоко!»

Впал Яцек в забытье, не выдержав страданья,
И в комнате настал час долгого молчанья.
Плебана ждали все, — зацокали копыта,
И кто-то постучал. Вмиг дверь была открыта,
Вошел еврей с письмом, в нем Яцку порученья,
А Яцек брату дал бумагу для прочтенья.
Письмо от Фишера, из штаба, что при войске,
Которое в бои вел Юзеф по-геройски.
Соплица вслух прочел, что кесарским советом
Объявлена война, и знает мир об этом,
Что созван общий сейм, как водится, в Варшаве,
Что постановлено, к их обоюдной славе,
Соединить Литву торжественно с Короной.

Страдалец умирал с душою примиренной.
Громницу крепче сжав, — заколебалось пламя.
Творил молитву он с поднятыми глазами.
И слезы радости лились из глаз рекою:
«Прими, Господь, слугу, я отхожу в покое!»
Тут колокольчик вдруг раздался за дверями, —
Как знак, что в комнату идет плебан с дарами.

А ночь прошла уже, и первый луч рассвета
Прорезал небеса опалового цвета,
Брильянтовой стрелой проник он сквозь окошко,
К постели побежал светящейся дорожкой,
И бернардина лик, сияньем окруженный,
Светился, словно лик святителя с иконы.

КНИГА ОДИННАДЦАТАЯ • ГОД 1812

Содержание: Весенние предзнаменования. Вступление войск. Богослужение. Официальная реабилитация блаженной памяти Яцека Соплицы. Из разговора Гервазия и Протазия можно предвидеть скорое окончание процесса. Объяснения улана с девушкой. Разрешается спор о Куцем и Соколе. После этого гости собираются на пиру. Представление вождям обрученных пар.

О год двенадцатый! Ты памятен для края!
Ты для народа был порою урожая,
Войной — для воинов, для песни — вдохновеньем,
И старцы о тебе толкуют с умиленьем.
Ты был предшествуем народною молвою
И возвещен Литве кометой роковою;
Литовские сердца, как пред концом вселенной,
Забились по весне надеждой сокровенной
В предчувствии глухом и радости и боли.

Когда впервые скот весной погнали в поле,
Голодный и худой, — то люди примечали:
Стада не шли на луг, а жалобно мычали,
Ложились, головы к земле склонив уныло,
И зелень свежая их вовсе не манила.

Устало пахари в поля тащили сохи,
Молчали, слышались порой глухие вздохи;
Не радуясь весне, не думая про жниво,
Волов и лошадей вели они лениво.
Не отводили глаз от Запада — оттуда,
Казалось им, вот-вот должно явиться чудо.
Крестьяне, лошадей остановив без цели,
На перелетных птиц встревоженно глядели.

Вернулся аист вновь к родной сосновой сени
И крылья развернул, как белый флаг весенний;
Полками ласточки надвинулись шумливо,
Кружились над землей — и в клювах хлопотливо
Носили грязь они для гнездышек; проворно
Тянули кулики вдоль заросли озерной,
И гуси дикие носились над землею
И с шумом падали, застигнутые мглою.
А в небе журавлей курлычет вереница,
И ночью сторожам от криков их не спится:
Так рано почему летит за стаей стая?..
Пригнала буря птиц, наверно, не простая!

Вот снова косяки прорезали туманы, —
Скворцы и чибисы — знамена и султаны;
Белеют по холмам, проносятся по чащам, —
То кавалерия с оружие звенящим!
Полк за полком спешит, и льются снегом талым
Шеренги грозные ■ сверканье небывалом;
В темнеющих лесах блестят штыки стальные,
Пехота движется, как муравьи лесные.

На север! Кажется, что в эту пору жизни
Все, все за птицами спешит к моей отчизне,
Гонимое сюда таинственною волей.
Пехота, конница и днем, и ночью в поле;
Багровы небеса от зарева пожаров,
И вся земля дрожит от громовых ударов.

Война! Война! В Литве нет ни угла, ни чащи,
Куда бы не проник язык ее гремящий.
И те лесовики, чьи прадеды здесь жили
И умирали здесь, с деревьями дружили
И слышали в лесах лишь ветер монотонный
Да диких хищников рычание и стоны,
Другого ничего не знали, не видали, —
Вдруг видят: зарево сверкает в темной дали,
И слышат в чаще гул случайного снаряда,
Что с поля битвы вдруг попал куда не надо,
Ломая все кругом; зубр — бородач косматый —
Вдруг ощетинился и вздыбился, горбатый,

И, шею вытянув, стоит он подле клена
И бородой трясет и смотрит изумленно
На зарево вдали, на холм, во мраке спящий;
Он слышит резкий свист гранаты в темной чаще:
Граната лопнула; испуганный впервые,
Зубр в ужасе бежит в чащобы вековые.
Хватает молодежь оружье в жажде битвы,
А женщины творят с надеждою молитвы,
Все шепчутся в слезах, с восторгом умиленным:
«С Наполеоном Бог, и мы с Наполеоном».

Весна! Ты памятной останешься для края
Весною воинов, весною урожая.
Весна! Ты памятна, и ты цвела богато
Цветами, травами, надеждами солдата,
Полна предчувствием грядущих испытаний!
Я не забыл тебя, весна моих мечтаний!
Рожден в неволе я, с младенчества тоскую,
И в жизни только раз я знал весну такую!

У войска на пути лежало Соплицово,
Вели войска вожди дорогою суровой;
Король Вестфалии и Юзеф благородный
Прошли уже Литву от Слонима до Гродна.
Трехдневный отдых дан войскам Иеронимом,
Но польским воинам, усталостью томимым,
Обидным все-таки казалось промедленье,
Хотелось перейти скорее в наступленье.

В ближайшем городке штаб сделал остановку,
А командиры шли с обозом в Соплицовку:
Пришел со свитою сам генерал Домбровский,
Князевич и Гедройц, Грабовский, Малаховский.
Добраться к ночи лишь в имение успели,
И в замке, во дворе нашли себе постели.
Приказы отданы, не позабыты стражи,
Все утомленные легли заснуть тогда же.
Утихло все кругом, и воины уснули,
Бродили по двору, как призраки, патрули.
Бивачные костры кой-где светились в поле,
Да слышались в ответ на оклики пароли.

Хозяин и вожди, все спят во мраке ночи,
И только Войскому сон не смыкает очи;
Обдумывает он изготовленье пира,
Прославить хочет им Соплиц на зависть мира.
Пир этот должен быть достоин приглашенных
И соответствовать триумфу нареченных.
Ведь завтра день святой ■ в доме, и ■ костеле,
Двойное торжество отпраздновать легко ли!
Домбровский с вечера упомянул пред Войским,
Что предпочтение дает он блюдам польским.
Созвали поваров соседних ради спеха —
Пять слуг отборнейших; придворный шеф — Гречеха;
Подобно поварам, он был в халате белом;
И руки обнажил, чтоб заниматься делом:
Хлопушку он держал своей рукою правой
И ею мух гонял, жужжащих над приправой.
Рукою левою очки на нос надвинул,
А из-за пазухи тотчас же книжку вынул,
«Чудесным поваром» та книга называлась,
В ней описание старинных блюд давалось.
Граф Оссолинский сам оттуда брал советы,
Когда в Италии устраивал банкеты
На удивление святейшему Урбану.
Коханку Радзивилл, как подобает пану,
В Несвиже принимал достойно Станислава,
Штудируя ее. Жива поныне слава
Банкетов княжеских в повете и в округе.

Что Войский ни прочтет, то выслушают слуги,
И тотчас закипит у поваров работа,
И застучат ножи тяжелые без счета;
Как почерневшие от сажи чертенята,
С вином и с молоком шныряют поварята
И льют из кувшинов в кипящие кастрюли;
Другие между тем в печи огонь раздули,
Гречеха приказал, чтоб пламя не погасло,
Скорее лить в него растопленное масло.
(Избыток разрешал роскошество такое.)
А повара уже готовили жаркое:
Оленей, кабанов на вертела сажали;
Другие — специи для соусов мешали.

В углу щипали птиц, и пух летал повсюду,
Тетерок, глухарей наваливали груду,
Но не хватало кур; передушил их Пробка,
Когда на птичнике хозяйничал неробко!
Перевелась вконец куриная порода,
Хотя б одну из них оставил для развода!
Не смог оправиться курятник Соплицова,
Не обзавелся он домашней птицей снова!
Но выбор туш мясных был короля достоин;
Нашлись они в дому, привезены из боен,
Из ближних, дальних мест собрали туши эти...
Одной амброзии не будет на банкете!

Настало празднество *Заступницы всепетой*;
Погода ясная была уже с рассвета,
И небо чистое, как голубое ложе,
Простерлось над землей, с повисшим морем схоже;
Мерцали звездочки, как перлы в синем море,
Летело облако, белея на просторе,
И погружалось вглубь спокойно, без усилья:
Не херувимские ль тонули в небе крылья?
Молитвой ангела до зорьки задержали,
Он упорхнуть спешит в светлеющие дали.

В бездонной глубине созвездья потускнели,
Небесное лицо светилось еле-еле;
Хоть правая щека еще в тени лежала,
Однако левая зарделась ярко-ало.
И точно веко, вкруг округлость небосклона
Слегка раздвинулась, — блеснуло око сонно,
И, как зрачок в глазу, зажегся луч играя,
Все небо прочертил от края и до края,
Стрелою золотой туманность рассекая.
Вот по сигналу дня зажглись потоки света,
И тысячи лучей скрестились, как ракеты,
А солнце выплыло лениво, утомленно,
Спросонок щурилось, взирая с небосклона.
Семью цветами вдруг оно блеснуло сразу,
Как яхонт алое, а то под стать топазу,
И засверкало все хрустальными огнями,
Потом брильянтами и, наконец, как пламя.

По светлому пути, на небесах высоко,
Большое, как луна, шло солнце одиноко.

Перед часовнею, задолго до восхода,
Со всех сторон сошлась тьма-тьмущая народа;
Как будто собрались на поклоненье чуду
Благочестивые крестьяне отовсюду.
И любопытство их к тому же разбирало:
На мессу ждали ведь сегодня генералов, —
Вождей прославленных народных легионов,
Которых знали все и чтили, как патронов,
Чьи подвиги, бои, скитанья на чужбине
Служили на Литве евангелием ныне.
Солдаты собрались, и офицеры с ними;
Любуется народ героями своими, —
Свободны земляки, блестят на них мундиры;
По-польски говорят солдаты, командиры!

Вот месса началась, но не вместит каплица
Такого сборища желающих молиться.
Сняв шапки, на траве поклоны бьют литвины;
Льняные волосы белы у половины,
А у другой желты, со спелой рожью схожи;
Головки девичьи кой-где мелькают тоже;
Красуются в венках со свежими цветами,
И ленты яркие в их косах за плечами.
Среди мужских голов они, как в гуще злаков,
Не отличаются от васильков и маков.
Все наклоняются под звоном колокольным,
Точь-в-точь колосья нив под ветром своевольным.

Крестьянки на алтарь заступницы Пречистой
Несут дары весны — снопы травы душистой:
Везде лежат венки, на всем налет весенний,
Цветами повиты и колокол и сени.
Прохладный ветерок, поднявшийся с восхода,
Кой-где свалил венки на головы народа,
И фимиамом вдруг повеяла природа.

Вот месса отошла. За проповедью вскоре
На паперти собрал пришедших Подкоморий,

Маршалком выбрали его конфедераты,
Едва лишь собрались сословий депутаты.
На нем цветной жупан, кунтуш горит атласом,
И слуцким поясом маршалок опоясан,
На поясе — палаш с блестящей рукоятью,
На шее — бриллиант, блеск придающий платью,
В конфедератке он с плюмажем драгоценным,
Который носится по праздникам священным:
Из белой цапли он и выглядит богато,
Платили за перо не менее дуката!
Вот все на паперти столпились в полном сборе,
Торжественную речь держал к ним Подкоморий:
«О братья!

Нам ксендзом объявлено с амвона,
Что вольною теперь считается Корона,
И с Польшею уже Литва соединилась,
И созван общий сейм, как в старину водилось.
Уже дошла до вас объявленная милость!
А я вам передам еще одно известье, —
Касается оно восстановленья чести
Помещиков Соплиц.

Вы знаете, литвины,
Поступки Яцека, его былые вины,
Но если грех его известен всей округе,
То вам пристало знать и Яцека заслуги.
От генералов я узнал о них, и с вами
Я поделюсь теперь приятными вестями:
Не умер Яцек тот, как говорили, в Риме,
А только изменил свое житье и имя.
Великой святостью и подвигом терпенья
Он искупил сполна былые прегрешенья:
Под Гогенлинденом, в той битве незабытой,
Где Ришпанс отступал, австрийцами разбитый,
Не зная, что к нему Князевич вел отряды,
Он, Яцек, Робак тож, под грохот канонады
Ришпансу весть принес, что близко подкрепленье,
И наши перешли тотчас же в наступленье.
В Испании, когда отправились уланы
Самосиерру брать, он получил две раны;

Ведь с Козетульским там сражался он бок о бок!
Тайком переносил потом приказы Робак,
Людей испытывал, налаживал он связи;
Всех подвигов его не перечтешь в рассказе.
И здесь готовил он восстание, панове,
Но при наезде сам скончался в Соплицове.
Едва об этом весть до Польши докатилась,
От императора тотчас же вышла милость:
Покойник награжден рукой Наполеона
Отличием — крестом почетным легиона.

Все эти сведенья примите во вниманье.
Ведь, как маршалок, я веду теперь собранье
(Впервые новый чин я предаю огласке),
За службу Яцека и по монаршей ласке
Пятно бесчестия навеки с Яцка смыто,
И патриотом я зову его открыто!
И кто из вас, друзья, хотя бы ненароком
Обмолвится теперь о Яцеке с упреком,
Тот будет отвечать, как видно из статута,
За опороченье, и с ним поступят круто.
Под кару попадет и шляхтич именитый,
И мещанин простой, ничем не знаменитый,
Еврей и хлебороб, живущие в повете:
О равенстве таком гласит артикул третий.
Пусть писарь поспешит в акт занести решенье,
А Возный сделает позднее оглашенье!

Легионера крест — подарок величавый,
Он имя Яцека покрыл бессмертной славой;
Хотя и не вручен при жизни был герою,
Могильный холм его украсит он собою.
Потом снесем его заступнице экс-вотум,
Завещанный ее слугой и патриотом».

Маршалок, кончив речь, обвел глазами раду,
И на могильный крест повесил он награду:
Бант, пышно связанный на ленточке червонной,
И звездный белый крест под рыцарской короной.
На солнце заблестел он золотом оправы,
Как отблеск дел земных в сиянье вечной славы.

Тут на колени все торжественно склонились
И за усопшего усердно помолились.
Вот произнес Судья приветственное слово
И отобедать всех позвал он в Соплицово.
Сидели старики на лавочке у входа,
Поставив рядышком два полных жбана меда,
Смотрели в сад они. Средь маков, майорана,
Ну, впрямь подсолнечник, блестел шишак улана,
Он золотой, перо за ремешок заткнуто;
А рядом — девушка ■ зеленом, точно рута;
Она невысока, глаза, как первоцветы;
Подруги по саду гуляют разодеты
И, чтобы парочке не помешать влюбленной,
Поодаль рвут цветы в густой траве зеленой.

Потягивают мед друзья, забыв раздоры,
И, нюхая табак, заводят разговоры.
«Да, да, Гервазинька», — заговорил Протазий.
«Да, да, Протазинька», — ответствовал Гервазий.
«Да, да!», — промолвили они согласно снова,
Кивая в такт речам, а Возный молвил слово:
«Что ж, кончился процесс; я не скажу худого, —
Бывает всякое; запомнил я процессы,
В которых видывал и худшие эксцессы,
Но брачный договор кончал и рознь и ропот.
С Борзобогатыми так помирился Лопот,
Крепштулы с Куптями, Путраменты с Пиктурной,
Мацкевич с Одынцом, Квилецкий с родом Турна.
Что говорить! Литвы с Короною раздоры
Горешков и Соплиц превосходили ссоры,
А лишь за ум взялась Ядвига-королева, —
Интрига кончилась без крови и без гнева.
Когда есть у сторон девицы или вдовы —
На примирение пойти мы все готовы.
Но тяжбы с церковью не разрешишь умело,
И с кровными вражда продлится без предела,
Затем что свадьбою нельзя закончить дело!
Спор Руси с ляхами сильней был год от года,
Хотя произошли от братьев оба рода;
И с крыжаками нам тягаться надоело,
Пока не одолел в конце концов Ягелло,

С доминиканцами у Рымши бесконечно
Тянулся давний спор, и длился бы он вечно,
Но выиграл его доминиканец Дымша.
И тех пор и говорят: «Бог выше, чем пан Рымша»;
Мед лучше «Ножичка», — добавлю я для связи».
Тут кружку осушил за Ключника Протазий.

«Все правда, — отвечал ему старик польщенный, —
Дивит меня судьба возлюбленной Короны
И дорогой Литвы! Сам Бог соединил их,
Но замешался черт, супругов ссорит милых.
Что ж, брат Протазинька, ведь и в самом деле
К нам из Короны вновь поляки прилетели!
Служили вместе мы, в одних полках. Поляки,
Как правды не сказать, достойные вояки!
Когда покойный пан их увидал бы только!
Эх, Яцек! Ничего, что слезы лить без толку?
И раз Литва опять соединилась с Польшей,
То позабыто все, грустить не надо больше!»

«Не диво ли, — сказал Протазий, — приключилось,
С той Зосей, что теперь с Соплицей обручилась?
Вещало знаменье брак этот непреложно!»
Но Ключник речь прервал: «Звать панной Софьей должно;
Не девочка она и рода не простого,
А внучка Стольника, тебе напомню снова».
Протазий продолжал: «Небесный знак был ясен,
Все сразу поняли, что был он не напрасен!
Сидела челядь здесь и мед свой попивала,
Вдруг видим: падают к нам с крыши сеновала
Два воробья лихих, не прекращая драки,
И шейка серая у одного вояки,
Чуть почерней другой; свернули оба крылья
И катятся клубком, осыпанные пылью.
Вмиг челядь прозвища дала тем кавалерам:
Горешки — черному, Соплицы — с зобом серым.
И если Серая наскакивала птица,
Кричим: «Горешкам стыд! Да здравствует Соплица!»
А если Черная, — кричали, не помешкав:
«Соплица, не робей, одолевай Горешков!»

Со смехом ждали все, кто победит в сраженье,
Вдруг видим — Зосенька упала на колени,
Пернатых рыцарей накрыла ручкой белой.
Но пара и в руке смириться не хотела:
Летели перышки, дрались они так лихо!
На Зосю глядючи, шептались бабы тихо,
Что видно сам Господь теперь избрал девицу —
Навеки примирить Горешка и Соплицу.
Примета как-никак теперь осуществилась.
Хотя мы думали о Графе, ваша милость».
Гервазий отвечал:

«Немало есть на свете
Чудесного, да кто постигнет тайны эти?
Добавить кое-что и я могу к рассказу:
Хотя не так чудно, а не поверишь сразу.
Я не терпел Соплиц, смеялся их обидам,
Всех в ложке бы воды я утопил, но выдам,
Что я Тадеуша всегда любил безмерно, —
За удальство его с мальчишками, наверно:
Всех он колачивал. И с каждым новым разом
Я подстрекал его и не к таким проказам.
Отважно приступал малыш к любому делу:
С вершины дуба он легко срывал омелу,
Вороньи гнезда он сбивал с сосны шумливой, —
Все удавалось, все! Казалось, под счастливой
Звездою родился, — и жаль, что он Соплица!
Кто угадать бы мог тогда, что так случится
И с панной Софьей в брак Тадеуш вступит скоро!»

Тут кружки поднялись на смену разговора,
И слышались порой неясно восклицанья:
«Да, да, Гервазинька!» — «Да, да, Протазий, пане!»

Стояла их скамья близ окон кухни старой,
Откуда дым валил, как будто от пожара.
Голубкой белою парил над черным дымом
Светящийся колпак на поваре незримом.
Беседу стариков из верхнего окошка
Гречеха выслушал и, наклонясь немножко,
Обоим протянул по блюдечку печенья:

«Вот закусите мед, а я для развлеченья
Напомню вам одно старинное событье,
Могло бы перейти оно в кровопролитье!
Раз мы охотились в лесу напропалую,
С Денасовым Рейтан затеял шутку злую,
Да чуть не заплатил здоровьем за проказу,
Однако помирил соперников я сразу».
Тут помешал слуга рассказчику вопросом:
«Кто сервирует стол? Кого послать с подносом?»

Смолк Войский. Старики отведали хмельного
И принялись глядеть в зеленый садик снова,
Где с Зосей говорил улан высокий, бравый.
Он левою рукой жал ручку ей (а правой
Не мог еще владеть — не исцелилась рана),
И слушала его внимательная панна:

«Покуда мы колец еще не обменяли,
Скажи мне, Зосенька, ты любишь впрямь меня ли?
Ты прошлою зимой уже была готова
Мне слово дать свое, но я не принял слова:
Ты согласилась бы из доброты отчасти,
Но на покорности нельзя построить счастье.
Я мало был с тобой и не могу я льститься,
Что влюбится в меня в единый миг девица;
Нет, я не фанфарон, и выполненьем долга
Хотел снискать любовь, но ждать пришлось бы долго.
Ты повторила вновь сегодня обещанье, —
Но чем я заслужил, скажи, твое вниманье?
Быть может, потому даришь свою мне милость,
Что воле старших ты послушно покорилась?
Брак — дело важное; когда даешь ты слово,
То сердца слушайся и никого другого;
Ни дядиных угроз, ни тетки уговора
Ты слушать не должна — и откажись, коль скоро
Меня не любишь ты; отложим обрученье, —
Быть может, заслужу твое расположенье,
Спешить нам не к чему; ведь маршалом Домбровским
Инструктором в полку оставлен я литовском,
Придется подождать, чтоб затянулась рана.
Что ж, Зося милая?»

В ответ сказала панна,
Поднявши голову и поглядев несмело:
«Не помню хорошо, давно ведь было дело,
За пана сватали меня в былую встречу,
Я воле Господа и старших не перечу, —
Потом потупилась, сказав с улыбкой ясной: —
Когда скончался ксендз, когда в ночи ненастной
Пан собирался в путь, я видела воочью,
Что, покидая нас, он горевал той ночью;
Я слезы видела; признаюсь откровенно,
Запали в душу мне те слезы, и мгновенно
Я им поверила; молилась неизменно
За пана на войне, всегда перед глазами
Стоял он, как в ту ночь, печальный, со слезами.
Гостила в Вильне я с женою Подкоморья,
И тосковала там, сама с собою споря,
По Соплицову я, по комнатке знакомой,
Где с паном в первый раз мы повстречались дома
И где расстались мы. Но памятка осталась, —
Подобно озими, всю зиму укреплялась.
Недаром пану я сказала, что грустила
Зимою в Вильне я, — все было там немило,
Рвалась в деревню я, и сердце мне шептало,
Что пана встречу там, — я верно угадала.
Все думала о нем, его твердила имя,
Беседуя не раз с подругами своими.
Влюбленною меня дразнили непрестанно, —
Что ж! Если я люблю, то разве только пана».
Тадеуш счастлив был признанию такому,
Взял Зосю под руку и поспешил с ней к дому;
В ту комнату пошли, в которой повстречались,
В которой детские года его промчались.

Меж тем Нотариус счастливый и довольный
Услуживал своей невесте своевольной.
И бегал, поднося ей мушки и флаконы,
Перчатки, брошечки, цепочки, медальоны;
С триумфом на нее поглядывал при этом.
Но занята была невеста туалетом
И, глядя в зеркало, Венеру вопрошала.
Прислужница щипцы горячие держала,

Чтоб локоны завить, а девушки другие
В оборки кружева вшивали дорогие.

Покуда все они так время проводили,
Раздался стук в окне: мол, зайца уследили!
Бежал из лозняков он через луг украдкой,
Шмыгнул на огород, а там капустной грядкой
Прельстился и засел. Нетрудно из рассады
Поднять его и взять. Борзых готовить надо.
Вот тащит Сокола Асессор в нетерпенье,
И кличет Куцего Нотариус в смятенье.
Поставил Войский их на страже у забора,
А сам хлопушкою пошел тревожить вора.
Захлопал, засвистел; сердца у них забились,
В ошейники борзых охотники вцепились,
Указывают псам, откуда ждать косого;
Насторожились псы перед началом лова
И уши подняли, предчувствуя охоту, —
Дрожа, как две стрелы, готовые к полету.
Вдруг Войский закричал «Ату!» вослед зайчишке,
А тот как выпрыгнет — и прочь без передышки.
Псы ринулись за ним и сразу, без усилья,
По сторонам его мелькнули, словно крылья,
И в заячий хребет вцепились разъяренно.
Заверещал косой, точь-в-точь новорожденный,
И смолк! Охотники бегут к нему; борзые
Под брюхом шерстку рвут, довольные и злые.

Пришлась борзятникам по вкусу их сноровка!
Гречеха нож достал, отрезал лапки ловко.
«Награду равную, — он произнес, — по праву
Снискали оба пса, работая на славу.
Искусство их могло лишь резвости равняться, —
Достоин Пац дворца, дворец достоин Паца.
Достойны и борзых охотники, конечно.
Итак, закончен спор, который длился б вечно;
А что касается до вашего заклада,
То выиграли спор вы оба, значит, надо
Заклад вам получить и тотчас помириться».
От этих мудрых слов разгладились их лица,
В сердцах рассеялись и ненависть и злоба,

И руки правые соединили оба.

Нотариус сказал: «В заклад коня со сбруей
Поставил, и назад заклада не беру я.
Еще я перстенек в залог Судье оставил, —
Обратно не возьму, то будет против правил.
Гречеха, перстенек приняв, меня обяжет,
Пускай он вырезать свой герб на нем прикажет:
Мой перстень — золотой, к тому ж высокопробный,
И камень-сердолик на перстне бесподобный.
Конь реквизирован милицией военной,
Но сбруя у меня и ценится отменно
За легкость, красоту и за удобство тоже.
Седло турецкое, других оно дороже,
И на луке его огнем горят каменья,
И шелком выстлана подушка для сиденья.
Усядешься в него, и точно в самом деле
Покоишься в пуху, на собственной постели;
А пустишься в галоп (нотариус Болеста
Не обошелся тут без красочного жеста:
Привстал и показал, как на коня садятся,
Раскачиваться стал, изображал, как мчатся), —
А пустишься в галоп, на чепраке богато
Каменья заблестят, как будто каплет злато;
Вся сбруя золотом искрится и сверкает,
И серебро стремян на солнышке играет;
На узких ремешках и на узде узорной
Жемчужных пуговок поблескивают зерна,
И на нагруднике луна в гербе Леливы, —
Под новолуньем — крест блестящий и красивый.
Добыта сбруя та в сраженье подгаецком,
Украшен ею был конь под пашой турецким.
Прими ее теперь, Асессор, друг старинный!»

Тот отвечал ему с сияющею миной:
«Ошейник подарил когда-то мне Сангушко;
Его поставил я в заклад; он, как игрушка,
Весь яшмой выложен, на кольцах позолота,
С ним шелковый смычок. Прекрасная работа,
Равняется ценой вполне каменьям этим.
Его в наследство я хотел оставить детям:

Кніга дванаццатая
Канцэрт Янкеля

Книга двенадцатая
Концерт Янкеля

Księga dwunasta
Koncert Jankiela

Женюсь я; детвора, наверное, родится.
Однако и тебе ошейник пригодится.
Дарю его тебе за княжескую сбрую
И в знак того, что спор сошел на мировую,
Почетно кончился согласием сердечным,
И мир у нас с тобой отныне будет вечным!» —
Все к дому двинулись и вспомнили за пиром
Непримиримый спор, закончившийся миром.

Однако слух прошел, что Войский сам украдкой
Зайчишку приручил и выпустил на грядку,
Желая примирить враждующих умело,
И удалось ему состряпать втайне дело,
Да так, что обманул старик все Соплицово.
Позднее казачок шепнул кому-то слово, —
Хотел, конечно, он друзей поссорить снова;
Не вышло ничего, хоть не жалел он сплетен:
Рассказ Гречехи был для всех авторитетен!

Вот гости вкруг стола уже собрались в зале
И за беседою все пира ожидали.
Тут с обрученными вошел Судья под своды,
На нем сверкал мундир парадный воеводы.
Тадеуш отдал честь, хоть левою рукою:
Из-за ранения не мог владеть другою;
А Зося вспыхнула и очи опустила,
И реверансами все общество почтила.
(Была обучена недаром теткой Зося.)
На голове ее венком сплелись колосья, —
В таком же платьице была она в костеле,
Где сноп оставила, который сжала в поле.
А сноп второй она среди гостей делила,
Дарила всем цветы и улыбалась мило,
Серпа на голове касаясь ручкой белой,
К другой руке вожди склонялись то и дело,
А Зосенька в ответ, краснея, приседала.

Князевич девушку взял на руки средь зала
И, по-отечески расцеловавши в щеки,
Поставил Зосеньку на белый стол высокий.

Тут все захлопали, повскакивали с места:
Так хороша была смущенная невеста.
Герои на костюм литовский засмотрелись, —
Пленяла странников родного платья прелесть.
Скитались столько лет изгнанники по свету,
Что им литовское простое платье это
Казалось юностью минувшего согрето,
Напоминало им былые увлеченья...
Все стали вкруг стола, не удержав волненья,
Просили девушку взглянуть и повернуться,
Головку приподнять, склониться, улыбнуться.
Головку подняла и улыбнулась мило,
Но ручкою глаза застенчиво прикрыла,
Не мог на девушку Тадеуш наглядеться.
Кто Зосю научил как следует одеться?
Инстинкт ли подсказал, как ей распорядиться?
(Умеют девушки к лицу принарядиться.)
Но утром первый раз бранила Зосю тетка:
Питомица всегда повиновалась кротко,
А тут противилась, простого платья ради.
И слышать не могла о городском наряде.

В короткой кофточке была и в юбке длинной,
Зеленой с розовой полоскою поплина;
Зеленый и корсаж, но с розовой шнуровкой,
И зашнурован он до самой шеи ловко;
Грудь, чуть расцветшая, в корсаже укрывалась.
Прозрачных рукавов материя взвивалась,
Парила крыльями она в потоках света,
У кисти собрана, где ленточка продета;
А шея Зосина обтянута сорочкой
И ворот розовый отделан оторочкой;
Сережки смастерил из косточек вишневых
Сам Пробка, и на них узор был не из новых:
Два сердца пламенных, пронизанных стрелою,
Он Зосе подарил, томясь любовью злою;
Две нитки янтаря сплетались воедино,
Цвел на висках венок из веток розмарина,
И были волосы заплетены косою,
И серп на голове, обрызганный росою,

Светился серебром в траве благоуханной,
Как месяц молодой на голове Дианы.
Тут все захлопали, забыл полковник шпагу,
Скорей раскрыл портфель и раздобыл бумагу,
Смочил он карандаш, рисует Зосю смело,
Лишь увидал Судья, сейчас смекнул, в чем дело:
Художника узнал по всем его повадкам,
Хоть изменил его теперь мундир порядком,
И эполетов блеск, и весь убор уланский,
И темные усы с бородкою испанской.
Судья сказал: «Эге, мой Граф ясновельможный,
И в патронташе ты хранишь набор дорожный
Для рисования!» Хоть Граф простым солдатом
Отправился в поход, но так как был богатым,
То целый полк привел и, как отважный воин,
Был императорской наградой удостоен:
Он произведен был в полковники приказом.
Судья хвалил его, Граф не повел и глазом,
Картина целиком пленила графский разум.

Вторая пара в зал вошла слегка смущенно:
Асессор, преданный слуга Наполеона,
Про службу царскую уже забыл отныне,
И хоть немного он часов был в новом чине,
Но шпорами звенел на плитах пола скользких,
Одетый в синие цвета жандармов польских.
С ним дочка Войского бок о бок шла, как пава,
Была она в шелках, держалась величаво.
(Асессор неспроста покинул Телимену
И, чтобы отомстить кокетке за измену,
За дочкой Войского ухаживал степенно.)
Хотя полвека ей — не молода, пожалуй,
Хозяйка добрая и капитал не малый,
Скопила денежки, что ей дарил Соплица,
И деревенька есть, все может пригодиться.

А третью парочку напрасно долго ждали,
Дождаться не могли, слугу за ней послали, —
И доложил слуга, что перстень обручальный
Пытается найти Нотариус печальный:
Он уронил его, охотясь, а невеста

Кончает туалет, сойти не может с места;
С портнихой заперлась, а также с камеристкой,
Но окончание предвидится не близко, —
Оденется она не раньше чем в четыре.

КНИГА ДВЕНАДЦАТАЯ • ЗА БРАТСКУЮ ЛЮБОВЬ

С о д е р ж а н и е : *Последний старопольский пир. Чудо-сервиз. Объяснение его фигур. Его перемены. Домбровский получает подарок. Еще о «Перочинном ножике». Князевич получает подарок. Первый поступок Тадеуша при вступлении его во владение вотчинами. Замечания Гервазия. Концерт из концертов. Полонез. За братскую любовь!*

Вот с треском, наконец, раскрылись двери шире,
Пан Войский в зал вошел; он в шапке был на пире,
Не поздоровался ни с кем он, — до того ли?
Гречеха выступал сегодня в новой роли —
Распорядителя; не выпускал он трости,
По мановению ее садились гости
(Трость эту он держал, как символ руководства).
Вот Подкоморий пан — маршалок воеводства,
Как первое лицо сел на почетном месте,
Обитом бархатом, и с ним уселись вместе,
По правой стороне — сам генерал Домбровский,
По левой стороне — Князевич, Малаховский.
Невдалеке от них маршалкова супруга,
Шляхетство, воины, рядком друг подле друга, —
Где Войский указал, там разместились чинно;
За каждой дамою ухаживал мужчина.

Почтив своих гостей, Судья ушел к крестьянам,
Собрал их во дворе он за столом пространным, —
Длиной во сто шагов. Смогли все разместиться:
Плебан — в одном конце, в другом конце — Соплица.
Тадеуш с Зосею, конечно, не сидели,
Но, потчуя гостей, и сами с ними ели;
Так по обычаю пристало новым панам —
Сперва прислуживать самим своим крестьянам.

А гости за столом беседовали в зале,

Сервизу славному вниманье уделяли:
Работа тонкая все общество дивила.
(Сервиз когда-то был Сиротки Радзивилла.)
По замыслу его исполнен в польском стиле,
В Венеции его художники отлили.
Потерян был сервиз в связи с войною шведской,
Бог знает как потом попал он в дом шляхетский!
Теперь он украшал парадные банкеты.
Поднос был с колесо объемистой кареты,
Застыли сливки там короной ледяною,
Был сахар белый схож со снежной пеленою;
Картина зимняя, привычная для взгляда;
Посередине — бор варений, мармелада,
А по бокам его ютились на опушке
Селенья малые, застянки, деревушки —
И, замыкая круг роскошного прибора,
Стояли ловкие фигурки из фарфора,
Все в польских кунтушах, похожи на артистов,
Кто хмур, кто величав, кто весел, кто неистов,
У каждого свой цвет, свой жест, все, как живые,
Досадно лишь одно, что все они немые!

«Что делают они?» — допытывались гости.
И Войский объяснял, не выпуская трости
(В то время принесли бутылки и стаканы):
«Когда позволят мне вельможнейшие паны,
Я расскажу, что здесь дано изображенье
Старинных сеймиков в обычном их теченье:
Голосование, совет, триумф. Ну, словом,
Я разгадал спектакль и расскажу его вам:

Направо — гости здесь, как видите, панове,
Приглашены на пир, стол рядом, наготове,
Однакоже за стол фигурки не садятся,
А совещаются, кого бы им держаться?
Здесь в каждой группке их — оратор в середине
Стоит с раскрытым ртом; по возбужденной мине
Видать, что говорит, что голоса считает
И на руках своих он пальцы загибает,
Что называет он различных кандидатов;

По лицам шляхтичей не видно результатов.
Направо, в группе той, не доверяя слуху,
Иной свою ладонь прикладывает к уху,
И крутит ус другой рукою молчаливо,
Как видно, увлечен оратором на диво!
Оратору легко, он видит их вниманье,
Как будто голоса лежат в его кармане.

А в третьей группе вид досадный и унылый, —
Оратор шляхтичей удерживает силой,
Схватив за пояса; а те, взгляните, рвутся!
И слушать не хотят, ну, только не дерутся!
Один оратору грозит во гневе яром
И хочет рот ему заткнуть лихим ударом,
Вот, кажется, боднет оратора рогами...
Те сабли вынули, а те уж за дверями!
Тот в нерешимости: кому отдать свой голос?
Видать, что голова от мыслей раскололась,
Как поступить ему, не знает, — вот в чем дело,
И полагается он на судьбу всецело!
Зажмурил он глаза и пальцем в палец метит,
Чтоб ногти их сошлись. Пускай судьба ответит!
Когда сойдутся, он подаст аффирмативу,
А не сойдутся, он положит негативу!
Здесь рефектариум монастыря стал залом,
В нем выборы идут. В молчанье небывалом
Уселись старики, а молодые, стоя,
Глядят во все глаза, там что-то непростое!—
Маршалок посреди пред урной с голосами,
Считает он шары, их шляхта ест глазами.
Но вот последний шар, и возные согласно
Избранника теперь назвали громогласно.

А этот шляхтич вот с решеньем не согласен,
Из кухни выглянул, взгляните, как он красен!
Глаза таращит он, разинув рот широко,
Как будто бы пожрет всех во мгновенье ока!
Нетрудно угадать, что закричал он «*вето!*»,
Что шляхта на него набросится за это:
Те кинулись к дверям, те взяли сабли — право,

От битвы не уйти жестокой и кровавой.

Взгляните в коридор хотя бы на мгновенье,
Увидите ксендза, идет он ■ облаченье,—
То приор! К спорящим *санктиссимум* выносит,
А мальчики звонят и расступиться просят;
Оружье спрятано, все на колени пали,
Лишь кое-где еще увидишь отблеск стали;
Но пред святынею смирятся все буяны...

То время доброе давно умчалось, паны,
Когда шляхетские разнузданные страсти
Обуздывать могли без полицейской власти.
Все свято верили и уважали право,
Порядок с волей был, и шла с богатством слава!
Меж тем ■ иных краях немало есть драбантов,
Чинов полиции — констеблей и сержантов,
Но там, где служит меч порукою охраны,
Не верю, чтобы там была свобода, паны!»

По табакерке тут ударил Подкоморий:
«Пан Войский, знаете вы множество историй
О сеймиках, но их на время отложите,
Подумайте теперь о нашем аппетите!»
С поклоном Войский встал, и трость к земле склонилась:
«Ясновельможный пан, мне окажите милость!
Кончается рассказ, одна осталась сцена:
Маршалка нового выносят вдохновенно
Из рефектария; все чествуют собрата,
Бросают шапки вверх, лишь не слыхать вивата!

Вон там отвергнутый стоит уединенно,
Надвинул шапку он себе на лоб смущенно,
А дома ждет жена — по взгляду догадалась,
Упала ■ обморок! Несчастная! Вот жалость!
Ясновельможной быть несчастная мечтала,
Теперь вельможною осталась, все пропало!»
Рассказ окончился, и тотчас же лакеи
По знаку Войского несут обед скорее.
Здесь королевский борщ близ польского бульона,
В который опустил Гречеха потаенно

Жемчужин несколько и крупную монету, —
Переходил рецепт бульона по секрету.
Он вкусен был, служил для очищенья крови
И силы укреплял, поддерживал здоровье,
Другие яства шли, — они забыты нами:
Фрикасы вкусные, аркасы с блемасами,
С ингридиентами контузы, фигатели,
Помухли с соусом, пинели и брунели...
А сколько за столом дунайской лососины,
Отборнейшей икры, чудесной осетрины!
И мелких, крупных щук здесь выбор пребогатый,
Меж карпов были тут и шляхта и магнаты,
А щука-уникум струила ароматы —
С печеной головой и с жареной середкой
Вареный хвост парил над жаркой сковородкой.

Но гости, не спросив, как называлось блюдо,
И даже не дивясь на поварское чудо,
За яства принялись с завидным аппетитом
И запивали их венгерским знаменитым.

Меняется сервиз — там, где снега белели,
Прошла уже зима, луга зазеленели.
Произвело тепло такую перемену,
Все сливки растопив и сахарную пену;
Представилось гостям другое время года,
Весенний ясный день, расцветшая природа:
Побеги выбились, зазеленели злаки,
Взошли, как на дрожжах, и васильки и маки
В пшенице золотой, окрашенной шафраном,
Засеребрилась рожь под сладким марципаном,
Гречиха зацвела (она из шоколада),
Запахли яблони в тени густого сада.

Спешило общество вкусить утехи лета,
Просило Войского продолжить время это...
Увы! Круговорот законный совершая,

Сервиз меняется — вот осень золотая!
Поблекшая трава, и листья покраснели.
Здесь на ветвях они держались еле-еле, —

Вдруг осыпаются, как будто бы сорвало
Осенним вихрем их, — листы как не бывало!
Лес обнажен, в тени деревьев не укрыться...
Темнеет голыми стручочками корица,
Да лавра веточки чернеют в зернах тмина, —
А были соснами! Печальная картина!
Тут гости веточки и сучья оборвали
И принялись их грызть, венгерским запивали.

Гречеха радости и гордости был полон,
Глазами общество с достоинством обвел он.
Домбровский, наконец, промолвил в удивленье:
«Пан Войский, что это? китайские ли тени?
Быть может, перенял пан волшебство Пинети?
Откуда на Литве взялись сервизы эти?
И хлебосольство здесь такое же всегда ли?
Скажите нам, Литвы давно мы не видали!»
Гречеха отвечал: «Нет, пан ясновельможный.
Мне бесов не ссужал на пир колдун безбожный!
Обед наш — образец старинных тех обедов,
Что были некогда у прадедов и дедов,
Когда страна была счастливой и могучей.
Рецепты вычитал я в книжке самой лучшей.
Увы! обычаи забыты в наши годы,
И поддалась Литва влиянью новой моды:
Скупятся и у нас, не терпят, мол, избытков,
Не подают гостям достаточно напитков,
Венгерского не пьют, а тешатся шампанским,
Московской модою — напитком шарлатанским —
И, деньги на пиры для шляхтичей жалея,
Спускают золото, за картами шалея!
Я вам поведаю и собственное горе, —
Пусть не обидится на это Подкоморий, —
Когда из сундука я взял сервиз старинный,
Он повстречал его насмешливою миной
И хламом называл, машиной старосветской,
Пригодной для забав ну разве только в детской!
К приему знатных лиц, сказал он, не годится,
И поддержал его — увы! — судья Соплица.
Но выразили вы теперь мне восхищенье,
А, значит, тот сервиз и впрямь на загляденье!

Не знаю, будем ли еще когда, панове,
Мы чествовать гостей столь знатных в Соплицове?
Знаток банкетов вы, и я просить вас стану
В дар эту книжку взять: понадобится пану
Монархов принимать в гостях у легиона,
Быть может, пир задать и в честь Наполеона!
Поможет книжечка вам не одним советом.
Как получил ее, я расскажу об этом».

Тут шум послышался, — то шляхтичи кричали:
«Пускай живет Забок, не ведая печали!»
Толпа ввалилась в зал, Матвей шел с нею вместе.
Судья приветствовал Добжинского по чести,
С вождями усадил на самом видном месте,
И выговаривал он ласково соседу,
Что позже всех пришел и опоздал к обеда.
«Я здесь не для еды, обедаю я рано,
Из любопытства лишь пришел на праздник пана,
Чтоб нашу армию увидеть на постое.
Она — ни то ни се, сказал бы, да не стоит!
Но шляхта не дала уйти мне от обеда,
Ты усадил за стол, — благодарю соседа».
В знак, что не хочет есть, тарелку опрокинул
И хмурым взглядом он все общество окинул.

Домбровский Матека окликнул восхищенно:
«Не ты ль с Костюшкой был еще во время оно?
Ты, точно ль, Матек тот? Твоей наслышан славой!
Ты свеж по-прежнему, как прежде — воин бравый!
А сколько лет прошло! Не тот я, что бывало;
Князевич поседел — взгляни на генерала, —
А ты и молодым не уступил бы в силе,
И «Розгу» славную года не подкосили;
Ты москалей побил, не изменила смелость.
Где ж родичи твои? Безмерно мне б хотелось
Увидеть «Ножички» и «Бритвы» ваши снова.
Цвет дедовской Литвы и рыцарства былого».

Судья Домбровскому ответствовал на это:
«В леса ушли они, попрятались от света,
Легионерами вступили под знамена».

«И правда, — подтвердил начальник эскадрона, —
Во взводе у меня усатое страшило —
Вахмистр Добжинский есть, по прозвищу «Кропило».
Медведем из Литвы прозвали мы рубаку, —
Захочешь — позову усатого вояку».
А капитан сказал: «Ходил литовец в битву,
В отряде знали все отчаянного «Бритву»;
Был в коннице у нас другой правофланговый;
Два гренадера есть у нас в полку стрелковом
Добжинских.

Встретиться хотел я с их главою,
Известен «Ножичек» нам славой боевою.
О нем пан Войский мне рассказывал пространно,
Изображал его почти как великана».
«Хотя он не бежал, — ответил Войский, — все же
Подальше от греха — вояка скрылся тоже;
Всю зиму по лесам скитаясь одиноко,
К нам на призыв пришел он во мгновенье ока;
Гервазий полон сил и рвется в бой. Однако
Годами староват испытанный рубака».
Тут Войский указал на сени: «Ваша милость,
Да вот он!..» Дворня там с крестьянами толпилась,
И лысина одна над тьмой голов всходила,
Как в новолуние небесное светило,
Ныряла по пути и двигалась к проходу, —
То Ключник проходил и кланялся народу.
«Пан гетман, — так сказал Домбровскому он смело, —
А нет, так генерал, не в титулах тут дело, —
По слову твоему пришел, — лишь долетело, —
Рубака с «Ножичком»; мой нож не за оправу —
За подвиги свои стяжал такую славу,
Что донеслась она и до тебя сегодня.
А разреши ему святая власть Господня,
О старой бы руке порассказал он много:
Служила хорошо, не забывая Бога,
Отчизне, а потом Горешков славных роду.
Та служба памятна и посейчас народу.
Так перья писаря не очиняют славно,
Как головы срубал мой «Ножичек» исправно,
А сколько ссек носов! Не счесть и половины!

И ни единой нет на «Ножичке» щербины.
И не запятнан он, могу сказать без лести, —
Рубился на войне, на поединках чести,
А беззащитного он положил на месте
Лишь раз один, и то отнюдь не ради мщенья —
«Pro bono publico!» — для общего спасенья!»
«Прекрасный «Ножичек!» — промолвил вождь со смехом, —
Таким бы мог палач сечь головы с успехом!»
Тут взял он в руки меч, дивясь его размеру,
И передал его другому офицеру.
Испробовали все, да только бесполезно:
Никто поднять не мог рапиры той железной.
Все об отсутствии Дембинского жалели, —
Вот он бы справился! Силач был, и самом деле.
Лишь эскадрона шеф и богатырь Дверницкий
Да взводный командир, поручик пан Ружицкий,
Могли с трудом поднять железную махину:
Меч по рукам пошел, переходя по чину.

Князевич между тем и ростом великанским,
И силой превзошел других в полку уланском.
Мечом, как шпагою, взмахнул он пред собою, —
И точно молния сверкнула над толпою!
Припомнил генерал сперва удар «крестовый»,
А после «мельницу», удар и выпад новый,
«Украденный» удар и выпады терцетом,
Какие в корпусе преподают кадетам.

Он фехтовал смеясь. Пал Ключник на колени
И обнимал его, и плакал в умиленье:
«Чудесно, — восклицал, — так бились мы когда-то!
Мопанку, узнаю в тебе конфедерата!
Вот так Пулавский бил, а это — выпад Савы.
Кто ж руку панскую тренировал для славы?
Наверно, Матек сам! Присьягу дам святую,
Что это выпад — мой, я не хвалюсь впустую:
Я обучил ему сородичей. «Мопанку»
Он назван в честь мою, как ведомо застянку.
Кто ж выучил тебя? Хотел бы очень знать я».
Поднялся и схватил Княжевича в объятья:

«Умру спокойно я! Век прожил не короткий,
И не останется дитя мое сироткой;
Все думал я о нем и тосковал порою,
Что он заржавеет, когда глаза закрою! —
Но не заржавеет! Ясновельможный пане,
А нет, так генерал, — что толку в этой дряни,
В шпажонке узенькой — немецкой глупой штуке?
Потомок шляхтича, возьми-ка саблю в руки!
У ног твоих сложил я «Ножик перочинный»,
Он для меня был всем — и счастьем и кручиной.
Ведь не женился я и не имел дитяти, —
Он заменял мне всех; ни разу из объятий
Моих не выходил; я, как зеницу ока,
Берег его всегда, со мной и спал он сбоку!
Когда ж я постарел, то осенил он ложе,
Как осеняет кров еврея слово Божье!
В могилу «Ножичек» хотел я взять с собою, —
Владельца он нашел и вновь годится к бою!»

Со смехом искренним, взволнован простотою,
Промолвил генерал: «Ты станешь сиротою,
Когда уступишь мне ребенка и супругу,
Утратишь в старости опору и подругу!
Но чем вознагражу тебя за жертвы эти,
За дар, которого дороже нет на свете?»
Тут Ключник закричал: «Что я, Цыбульский, что ли,
Который проиграл жену по доброй воле,
Как песня говорит? Мне и того довольно,
Что «Ножик» мой блеснет еще на свете вольно
В такой руке! Прошу о том лишь генерала,
Чтоб длинен был темляк, как лезвию пристало.
Тогда, как рубанешь ты недруга от уха, —
То разом рассечешь от головы до брюха».
Князевич принял меч, но был он слишком длинный,
И слуги унесли заветный «Перочинный».
Что стало с «Ножичком», есть разные рассказы,
Но больше не видал его никто ни разу.

«А что же ты, Матвей? — спросил его Домбровский, —
Не весел и не пьешь? Ты, удалец литовский!
Не радуешься ты орлам белее снега,

Орлам серебряным и золотым, коллега?
Не рад костюшкиной побудке молодецкой?
Как не почувствовал ты гордости шляхетской?
Я думал, если ты и сабли не отточишь,
То выпить с нами ты, наверное, захочешь
За императора и за надежды Польши!»
«Слыхал, — сказал Матвей, — чего и слушать дольше!
Но двум орлам в одном гнезде не поместиться,
А милость кесаря ведь может измениться!
Наполеон — герой! Я возражать не стану!
Но о Пулавских все ж хочу напомнить пану.
Они о Дюмурье твердили меж собою,
Что Польше надобно и польского героя.
Не итальянского и не француза — Пяста,
Юзефа ль, Матека, а нет, так Яна! Баста!
Про войско говорят, что польское! Саперы
И фузильеры есть, вступать не стану в споры.
Немецких прозвищ здесь побольше, чем народных,
Кто разберется в тех названиях негодных?
Должно быть, с вами тут и турки, и татары,
Схизматики еще — не миновать им кары!
Сам видел, как они бесчинствуют в деревне,
Бьют женщин, не щадят и веры нашей древней!
Торопятся в Москву! Далекая дорога,
Коль выбралось его величество без Бога!
Слыхал, что проклят он и отлучен костелом...»
Хлеб размочил старик в молчании тяжелом
И начал есть его, не видя проку в споре.

Уже на Матека косился Подкоморий,
Роптала молодежь; но тут о третьей паре
Соплица возвестил, и ропот смолк в разгаре.
То был Нотариус. Не назови он имя,
Неузнанным бы он остался меж своими:
Привык он к кунтушу, однако Телимена
Сменить его на фрак велела непременно;
И вот он был одет согласно новой моде,
Хотя видать, что фрак претит его природе, —
Он жесты так любил! А нынче прям, как спица,
Шагает, как журавль, боится оступиться;
Хоть с миной важною, а все в тяжелой муке,

Не знает, что сказать, куда засунуть руки.
Заткнуть за пояс их — нет пояса на платье;
Водил по животу руками; вдруг — проклятье! —
Ошибку понял он и стал краснее рака
И руки заложил в один кармашек фрака.
Он, как сквозь строй, прошел под шепот изумленья;
Стыдился фрака он, как будто преступленья,
А Матька увидав, затрясся от боязни.
До сей поры Матвей с ним жил в большой приязни,
Теперь же взгляд его беднягу жег, как пламя.
Застегивался он дрожащими руками, —
Казалось, раздевал его Забок тем взглядом;
И так был разъярен Матвей его нарядом,
Что дурнем обозвал средь целого собранья
И вышел, не сказав и слова на прощанье,
И, на коня вскочив, помчался прочь мгновенно.

Меж тем, счастливая невеста Телимена
Сиянье красоты, улыбки расточала,
И мода грацию красавицы венчала.
Прическа и наряд, все было здесь прекрасно, —
Пером не описать, рассказывать напрасно, —
И кисть художника нам передаст едва ли
Брильянты, кашемир, тончайший тюль вуали,
Румянец на щеках и томный вздох печали.

Граф увидал ее и стал бледней бумаги,
Вскочил из-за стола, сжав рукоятку шпаги:
«Ты ль это? — возопил, — иль обмануло зренье?
Другому руку жмешь при мне ты без стесненья?
О вероломная! Нарушившая слово!
Как не провалишься ты со стыда такого?
Изменница, тебе я предан был так страстно
И на груди носил цвета твои напрасно!
Но горе жениху, — за это оскорбленье
Он, лишь убив меня, пойдет на обрученье!»

Мужчины поднялись, Нотариус смешался,
Пан Подкоморий их уговорить старался.
Но Граф был отведен в сторонку Телименой:

«Еще не связаны мы клятвою священной;
Когда захочешь ты... жду твоего ответа:
Скажи мне попросту, и если правда это,
Что любишь ты меня, — я тотчас же готова
С тобою в брак вступить у алтаря святого,
А слово данное возьму тогда обратно».
Но Граф ей отвечал: «Нет, мне ты непонятна!
О женщина, была ты прежде поэтичной,
Но кажешься теперь простой и прозаичной!
Цепями назову я этот брак, конечно, —
Он вяжет не сердца, а руки лишь навечно.
Порой в молчании таится вздох признаний,
Есть обязательства помимо обещаний!
Разлука не властна над пылкими сердцами,
Они, как звездочки, беседуют лучами;
И к солнцу оттого всегда земля стремится,
А месяц на нее глядит — не наглядится,
Друг к другу их ведет кратчайшая дорога,
Но не сближаются они по воле Бога!»

«Довольно вздор молоть! Да я ведь не планета, —
Я женщина! Пора тебе постигнуть это!
Давно наскучила мне болтовня без толка,
И если скажешь ты хотя бы слово только,
В лицо твое вцеплюсь я десятью ногтями
И расцарапаю, клянусь, перед гостями». —
«Не стану я мешать ни счастью, ни обрядам!»
И Граф неверную не удостоил взглядом,
А чтоб ей отомстить и нанести обиду,
Он за другою стал ухаживать для виду.

Желая помирить поссорившихся сразу,
Пан Войский приступил к искусному рассказу,
Про Налибокский лес заговорил пространно
И про денасову обиду на Рейтана.
Но ужин кончился, десерт уже доели,
И гости в сад пошли и прохладиться сели.
Там по рукам крестьян жбан ходит вкруговую,
Играет музыка мелодию живую.
Зовут Тадеуша, а он стоит на месте

Кніга дванаццатая
Паланэз

Книга двенадцатая
Полонез

Księga dwunasta
Polonez

И что-то на ушко твердит своей невесте.

«О важном деле я хочу спросить совета;
Согласен дядюшка, что скажешь ты на это?
Ты знаешь, я теперь вступаю во владенье
Имуществом твоим, а в деревнях, в именье —
Твои крестьяне, прав над ними не имею,
Без госпожи решать судьбу крестьян не смею.
Хотя отчизной мы владеем, Зося, снова,
Но к мужикам она, как мачеха, сурова.
Что им сулит она? Хозяина другого?
Пускай не плохо б им жилось у нас, родная,
Но если я умру, — что ждет их, я не знаю;
К тому же я солдат, и смертны мы с тобою,
Я человек, боюсь играть чужой судьбою;
Рабовладельцем быть позорно человеку, —
Хочу отдать крестьян под правую опеку.
Свободны мы с тобой, подарим им свободу,
Землей наследною дадим владеть народу.
Мужик рожден на ней, и до седьмого пота
Он трудится — весь мир живет его работой!
Но только не забудь, что с дарственною этой
Беднее станем мы, и на меня не сетуй.
Я к бережливости привык еще измлада,
Ты ж — рода знатного, тебе богатства надо.
Нужды не знала ты, когда жила в столице, —
Захочешь ли со мной от света удалиться,
В деревне жить?»

Ему так Зося отвечала:
«Я — женщина, решать самой мне не пристало.
Ты — будущий мой муж; юна я для совета,
Что скажешь, соглашусь от всей души на это!
И если от того бедней мы станем, что же?
Ты будешь для меня тогда еще дороже.
Про знатность я свою, — сказала Зося кротко, —
Забыла; помню я, что с нищею сироткой
Соплицы нянчились, как с детищем желанным,
И замуж выдают, и наградят приданым.
А жизнь столичную совсем я позабыла;
Деревни не боюсь, — всегда ее любила.

Поверь, что индюки, и голуби, и куры
Милей мне во сто крат, чем Петербург тот хмурый.
По развлечениям я, помнится, грустила,
Но в детстве, а теперь все в городе не мило!
Деревню я люблю и жизнь с простым укладом —
Возню с пернатыми, уход за птичьим садом;
Не забывала я и в Вильне Соплицова.
Труда я не боюсь, я молода, здорова,
С ключами хлопотать привыкла я по дому,
Хозяйству рада я и не стремлюсь к иному!»

Пока с Тадеушем так Зося говорила,
Гервазий подошел и так сказал уныло:
«И я уже слыхал об этих новых планах!
Судья мне рассказал, жалею о крестьянах!
Не оказалась бы та выдумка немецкой, —
Свобода искони была у нас шляхетской!
Хотя произошли все люди от Адама,
Но хлопы, слышал я, ведут свой род от Хама,
От Сима — шляхтичи, евреи — от Яфета, —
Зато мы властвуем от сотворенья света.
Однако говорит не так плебан с амвона...
Мол, тот порядок был еще во время оно,
Но сам Христос не внял писаниям закона:
Он в яслях родился, хотя был царской крови,
Среди евреев рос — не различал сословий;
Пусть будет так, когда иначе невозможно!
Когда угодно то моей ясновельможной
И дать согласие моя хозяйка рада,
То ей повелевать, — мне подчиняться надо.
Глядите только вы, чтоб зла не получилось
Из этой вольности, как при царе случилось:
Когда решил пан Карп дать хлопам отпускную,
То подать наложил на них москаль тройную.
Советую тебе шляхетство дать крестьянам,
Присвоив им гербы, как настоящим панам.
Пусть пани даст одним селеньям «Козерога»,
Другим «Леливу» даст Соплица, волей Бога.
И я себе тогда признаю хлопа равным,
Когда его с гербом увижу достославным.
Сейм утвердит гербы.

Пусть знает пан Соплица —
От этой отпускной ему не разориться;
Ведь не допустит Бог, — а все мы в Божьей воле, —
Чтоб внучке Стольника пришлось нажить мозоли.
Фамильное добро запрятано в руинах,
Там много золотых колец, монет старинных:
Запястья ценные, цепочки и браслеты,
И сбруя дивная, и сабли, и стилеты.
Стерег сокровище я, как зеницу ока,
От москалей, от вас, Соплиц, зарыл глубоко.
Добро до сей поры укрыто потаенно,
Достанется теперь наследнице законной.
С ним талеров мешок я спрятал полновесный, —
Их заработал я всей долгой службой честной.
Я ждал, что замок нам достанется в наследство,
Хотел я на ремонт истратить эти средства...
Что ж, новым господам, запас мой пригодится,
Ведь поселюсь теперь я у тебя, Соплица,
И на покое мне привольно будет житься!
Горешков вынянчу я третье поколенье,
Сыночка обучу рубить на загляденье.
А родится сынок, — на это есть причина:
Во время войн всегда жена приносит сына».

Едва закончил речь растроганный Гервазий,
Шагами важными к ним подошел Протазий.
Он из-за пазухи достал огромный свиток,
Почти что в три листа, хранивший чувств избыток.
То юный офицер, товарищ по походу,
Посланье сочинил: торжественную оду.
Хоть он в мундире был, но с жаром беллетриста
Пера не оставлял. Протазий строчек триста
Прочел; дойдя до слов: «О ты, чьей красотою
Я в сердце поражен и восхищен мечтою!
Когда покажешь лик ты в лагере Беллоны,
Рассыпятся мечи, красой испепеленны!
Ты Марса порази оружьем Гименея,
Сорви рукой с чела обвившегося змея!..»
Хвалила парочка творение поэта,
Но в их сердцах оно не вызвало ответа.
Меж тем плебан уже успел сказать крестьянам,

Что вольностью они пожалованы паном.

Едва услышали слова его крестьяне,
Как в ноги бросились Тадеушу и панне.
«Живите вечно вы!» — кричали со слезами.
Тадеуш отвечал: «Живите вечно сами!»
«Да здравствует народ!» — провозгласил Домбровский.
«Да здравствуют вожди!» — гремит ответ литовский.
«Да здравствует народ, крестьяне, все сословья!» —
На тысячи ладов звенели славословья.
Хваля проект, хотел его переиначить
Пан Бухман и еще комиссию назначить,
Чтоб уточнить ясней намеренья и цели,
Но так как времени на это не имели,
То шляхтичи ему внимать не захотели.

Вот с дамами вожди, с солдатами крестьянки
Попарно строятся пред замком на полянке.
«Играйте полонез!» — толпа в одно вскричала,
И подают сигнал оркестру для начала,
Но просит пан Судья тихонько генерала,
Чтоб музыка его пока что не играла:
«Племянника теперь справляю обрученье, —
От предков повелось у нас обыкновенье
Под музыку сельчан плясать и петь на свадьбе.
Вон музыканты ждут, они с утра в усадьбе;
Волынщик хмур, скрипач подмигивает глазом.
Мне не хотелось бы их огорчать отказом;
Ведь если откажу, то будут слезы литься,
И под оркестр народ не станет веселиться;
Пускай начнут они, народу на забаву,
Натешимся потом оркестром мы на славу».
Знак подан.

И скрипач, взмахнув смычком коротким,
На скрипку оперся тяжелым подбородком,
Галопом свой смычок пустил по струнам скрипки.
Волынщики напев схватили без ошибки,
Плечами двигали, как будто бы крылами,
И дунули в меха; зажгло все лица пламя, —
Казалось, улетят они в мгновенье ока,

Подобно детворе Борея толстощекой,
Жаль, цимбалистов нет.
Хоть выбор их немалый,
При Янкеле никто из них не брал цимбалы.
(Где Янкель пропадал всю зиму, непонятно,
Но только с войском он домой пришел обратно.)
Известно было всем окрестным музыкантам,
Что не сравниться с ним уменьем и талантом.
Цимбалы подали почтительно еврею,
Но он не взял: «Отвык, как приступлю к игре я?
Стесняюсь панства я, рука не та уж стала».
Собрался уходить, но Зося увидала
И, молоточки взяв, к еврею поспешила,
Дала их Янкелю и улыбнулась мило,
И, бороды его приветливо касаясь,
«Пожалуйста, сыграй! — просила улыбаясь. —
Ведь обручаюсь я, — прибавила в смущенье, —
А ты мне обещал играть на обрученье».
Он бородой кивнул. И кресло притащили,
В средину Янкеля с почетом усадили,
Тотчас же положив цимбалы на колени,
Старик глядел на них с восторгом, в умиленье;
Так смотрит ветеран, которого призвали,
На меч, что со стены с трудом внучата сняли,
И хоть меча давно уже не брал он в руки, —
Уверен, что былой не позабыл науки.

Вот пред цимбалами два музыканта юных
Настройкой занялись, берут аккорд на струнах,
В глазах у Янкеля зажглись две ярких точки;
В приподнятых руках держал он молоточки.

На струны опустил, прошел певучим ладом,
И звуки хлынули могучим водопадом;
Тут подивились все, — но то была лишь проба,
Маэстро опустил вновь молоточка оба.
Коснулся снова струн так тихо и умело,
Как будто бабочка чуть слышно пролетела.
Едва касаясь струн, старик глядел в волненье
На небо, точно ждал оттуда вдохновенья,
И на цимбалы вдруг он сверху глянул гордо

И, наклонившись, взял два мощные аккорда,
Все замерли на миг...
                                        Ударил вновь маэстро,
И звуки разрослись и гром бурного оркестра,
Литавров медный звон, грохочут дробно бубны,
И *полонез* плывет, как будто голос трубный!
Пылают радостью сияющие лица,
И хочет молодежь скорее в пляс пуститься,
А старым грезятся излюбленные даты:
Счастливый майский день, в который депутаты
С сенатом в ратуше, не ведая печали,
Народа с королем согласие венчали.
«Виват!» — кричали все с восторгом и с любовью
Народу, королю и каждому сословью.

Ускорил Янкель темп — и в праздничные звуки
Ворвался диссонанс, как будто свист гадюки
Иль скрежет по стеклу; тут гости побледнели:
Предчувствие беды нарушило веселье.
Встревожилась толпа, все шепчутся смущенно:
Фальшивит инструмент? Старик ли сбился с тона?
Но нет! Не сбился он и продолжает дальше
В мелодию вносить оттенок мерзкой фальши;
В гармонии тонов певучей, сладкогласной —
Все тот же диссонанс пронзительный и властный:
И гости поняли, стыдясь, закрыли лица,
Гервазий закричал: «Ах, это Т а р г о в и ц а ! »
Вдруг лопнула струна, раздался свист зловещий...
По примам молотки забегали все резче.
Вот примы бросили, к басам перебежали,
На тысячи ладов цимбалы зазвучали.

Атаку и войну, тревогу и печали,
Стон детский, женский плач, смятенье в польском стане
Так передал старик, что плакали крестьяне!..
По песням только лишь запомнили бедняги
Резню, которая была когда-то в Праге.
Тут мастер заглушил аккорды струн унылых,
И звуки замерли, он точно в землю вбил их!

Едва пришел в себя народ от изумленья,

Другая музыка летит, как дуновенье:
Вот струны тонкие, когда их еле тронут,
Как мухи, вырвавшись из паутины, стонут.
Но звуки ширятся, разрозненные тоны
Сливаются, гремят аккордов легионы,
И в такт сплетаются созвучья все чудесней,
Передающие напев знакомой песни:
Скитается солдат по свету, как бродяга,
От голода и ран едва живой, бедняга,
И падает у ног коня, теряя силу,
И роет верный конь солдатскую могилу.
Та песня старая мила седым воякам!
И по сердцу пришлась мелодия полякам!
Столпились вкруг цимбал и вспоминали с мукой,
Как над могилою отчизны пред разлукой
Запели, и пошли они бродить по свету;
Скитанья вспомнили, конца которым нету,
По суше, по морям, тяжелые невзгоды
Среди людей чужих и новые походы,
Когда той песенкой залечивали раны...
И головы свои склонили ветераны,
Но снова подняли: артист взмахнул рукою
И тон переменил, и заиграл другое,
На струны поглядел, и вот двумя руками
Обрушился на них двумя он молотками:
Удар превосходил все прежнее по силе, —
Как трубы медные, цимбалы зазвонили,
И песня в небесах, ликуя, зазвенела.
Марш ширился и рос — то *«Польска не сгинела»*,
То *марш Домбровского*! — И грянули виваты,
Запели хором все: крестьяне и солдаты!

Казалось, Янкеля заворожили звуки, —
Он бросил молотки и поднял к небу руки,
Ермолка с головы сползала, не спадая,
По ветру борода раскинулась седая,
И щеки старика покрылись краской алой,
И жаром юности лицо его пылало;
Тут Янкель, не сдержав слез, хлынувших рекою,
Сказал Домбровскому, прикрыв глаза рукою:
«Тебя ждала Литва со всей тоской своею,

Как ждут пришествия Мессии иудеи,
И о тебе молва давно прошла по свету, —
Недаром видели мы дивную комету.
Живи! Воюй! Ты — наш! Тобой гордится всякий...»
Любил он родину не меньше чем поляки!
Вождь руку дал ему, избытком чувств волнуем,
А Янкель к ней припал горячим поцелуем.

Но полонез гремит. И Подкоморий вышел.
Закинул рукава кунтуша он повыше,
Подкручивает ус и просит Зосю старый,
Учтиво кланяясь, идти с ним первой парой.
Все пары строятся в ряды за ними; вскоре
Знак подан начинать, — ведет их Подкоморий.

Алеют сапоги в траве щеголевато,
И сабля светится, горит кушак богато.
Ступает медленно, с ленивым выраженьем,
Но угадать легко по всем его движеньям
И чувства, и мечты искусного танцора:
Вот перед дамой встал, как будто ищет взора
И, наклонившись к ней, шепнуть ей хочет что-то;
Отворотясь, она взглянула с неохотой.
Конфедератку снял, склонился в ожиданье,
А дама глянула, но все хранит молчанье;
Он замедляет шаг, с нее не сводит взора,
Она смеется, вот — завязка разговора;
Соперникам своим грозится он украдкой,
Играет на ходу лихой конфедераткой,
Надвинет на глаза и передвинет вправо,
Наденет набекрень, закрутит ус лукаво.
Идет — соперники спешат за ним толпою,
Он рад бы ускользнуть, уйти любой тропою;
Подымет руку вдруг и так замрет мгновенно,
Скорее проходить попросит всех степенно;
Порою в сторону он хочет уклониться,
Чтоб мимо пронеслась цветная вереница, —
Однако тщетно все, вновь настигают пары
И вьются вкруг него, и недоволен старый;
За рукоять меча берется Подкоморий,
Соперникам своим он предвещает горе,

Идет навстречу им с надменным выраженьем;
Все расступаются перед его движеньем
И уступают путь, но вновь, ряды мешая,
Пускаются за ним.

С восторгом восклицая:
«Остался среди нас лишь только он, единый,
Который так ведет наш полонез старинный!» —
Беспечно пары шли, кружились друг за другом,
Развертывались, вновь закручивались кругом;
Как бесконечный змей меняет переливы,
Менялась радуга костюмов их красивых:
Мужские, дамские, блестевшие богато,
Играли чешуей под золотом заката,
И оттеняла их трава зеленым глянцем.
Гремела музыка, «виват» летел за танцем!
Капрал Добжинский лишь не разделял веселья.
Не слушал музыки, невесел, как с похмелья.
Сплел руки за спиной, был мрачен и суров он!
Все вспоминал, как был он Зосей очарован,
Как ей таскал цветы и гнезда из дубравы,
Сережки вырезал неверной для забавы...
Неблагодарная! Он ей дарил немало,
Хотя она, его завидя, убегала,
Хотя отец его не потакал проказам,
От все ж... чтоб увидать хотя одним бы глазом,
Как возится она на огороде с грядкой,
Взбираясь на забор, лез в коноплю украдкой;
Неблагодарная! Не поглядев на пляску,
Мазурку засвистал, надвинул ниже каску
И к лагерю побрел, где пили ветераны:
Там картами лечить пытался сердца раны,
Глушил вино. Увы! Не помогло и пьянство!
Вот было каково у Пробки постоянство!

А Зося весело танцует: бал в разгаре,
Она едва видна, хотя и в первой паре;
На зелени травы она, в зеленом платье,
С венком на голове, на розовом закате
Ведет танцующих движеньем грациозным,
Как в небе светлый дух вращеньем правит звездным.

Найти ее легко — обращены к ней взгляды,
К ней руки тянутся, все танцевать с ней рады,
Напрасно тщился с ней остаться Подкоморий.
Соперники его прочь оттеснили вскоре,
Недолго тешился Домбровский сладкой честью,
Другому уступил, и третий шел к невесте,
Однако потерпел он тут же пораженье,
Устала Зосенька от шума и движенья,
Попав к Тадеушу, ушла она из круга,
Не стала танцевать, чтоб не покинуть друга.
Пошли к столам они налить гостям бокалы,

А в небе догорал заката отблеск алый,
И облаков края сквозили еле-еле,
Вверху лиловые, а снизу розовели.
Сулили облака хорошую погоду,
Как легкие стада, брели по небосводу,
Взвивались стайками и плавали иные;
Как занавески вдруг белели кружевные,
Струились складками, из глубины сверкая,
Жемчужной пронизью и позолотой с края.
В закатном отблеске они неярко тлели
И выцветали все, желтели и бледнели.
Тут солнце голову вглубь облаков уткнуло,
Теплом в последний раз дохнуло — и уснуло.

А шляхта все пила на мураве зеленой
За Зосю, за вождей и за Наполеона,
Вновь чарки подняла она за обрученных,
Потом за всех гостей, на свадьбу приглашенных,
И за живых друзей, встречавшихся когда-то,
И за покойников, чью память чтили свято!

И я с гостями был, пил доброй мед и вина.
Что видел, что слыхал — собрал здесь воедино.

• Конец •

[ЭПИЛОГ]

О чем еще на улицах парижских
Мечтать мне среди лжи, обманов низких,
Утраченных надежд, проклятий, споров
И сожалений поздних и укоров?..

О, горе нам за то, что на чужбину
Бежали мы [redacted] суровую годину!
Куда ни шли — тревога шла за нами,
Все встречные казались нам врагами,
Сжималась цепь тесней, бряцала глуше,
Как будто бы звала отдать и души.

Мир затыкал от наших жалоб уши,
Меж тем из Польши доносились стоны,
Как похоронные, глухие звоны,
Желали сторожа нам смерти черной,
Могилу рыли нам враги упорно,
А [redacted] небесах надежда не светила.
И дива нет, что все для нас постыло,
Что, потерявши в долгих муках разум,
Накинулись мы друг на друга разом!

Хотел бы малой птицей пролететь я
Те бури, грозы, ливни, лихолетье,
Искать погоды, веющей прохладой,
И вспоминать свой домик за оградой...

Одно лишь счастье нам дала чужбина —
Сидеть порой с друзьями у камина
И, запершись от суеты и шума,
К счастливым временам вернуться думой:
К отчизне светлой, к юности невинной.
Зато о крови, лившейся рекою,
О Польше, раздираемой тоскою,
О славе, что еще не отгремела, —
О них помыслить и душа не смела!
Под тяжестью народного удела,

Пред родиной, распятой в крестной муке,
И мужество заламывает руки.

Там в горьком трауре мои собратья
И воздух тяжелеет от проклятья,
В ту сферу страшную лететь боится
И буревестник — грозовая птица!

Мать Польша! Предали тебя могиле, —
И в муке о тебе не говорили...
Ах, чьи уста похвастаться могли бы,
Что ими найдено такое слово,
Которое развеет мрак былого,
С души поднимет каменное бремя,
Глаза раскроет, что сковало время,
И слезы, наконец, польются снова.
Века пройдут, пока найдется слово!

Когда ж от львиного рычанья мести,
При громе труб надут враги на месте,
Когда их крики возвестят народу
Желанную и жданную свободу,
Когда орлы родные с громом славы
Домчатся до границы Болеслава,
Упьются вражьей кровью в изобилье,
И, наконец, насытясь, сложат крылья —
Тогда, увенчаны листвой дубовой,
Уже без снаряженья боевого,
Герои к песням возвратятся снова
И над судьбой отцов заплачут сами
Печальными, но чистыми слезами.

Нигде не жданные, что мы встречали?
Во всей вселенной — лишь одни печали!
Но сохранился в мире край, однако,
В котором счастье есть и для поляка —
Край детских лет, с надеждами и снами;
Как первая любовь, он вечно с нами!
Не омрачен тоскою сожалений
И не отравлен ядом угрызений,

Незыблем он среди других явлений!

О, если б сердце улететь могло бы
В тот край, где я не знал ни слез, ни злобы!
Край детства, где бродили мы по свету,
Как по саду, сбирали первоцветы,
Топтали белену, когда встречали,
Полезных трав совсем не примечали!

Тот край счастливый, небогатый, тесный
Был только наш, как Божий — поднебесный!
Все в том краю лишь нам принадлежало,
Все помню, что тогда нас окружало;
От липы той, что пышною короной
Давала тень, до гнезд в листве зеленой,
До быстрого ручья, овражка, клена
Все было близко нам и все знакомо,
Вплоть до соседей, живших подле дома!
Те земляки навек остались с нами
Единственными верными друзьями
И нашими приверженцами в Польше!
Кто жил там? Мать, сестра, а кто же больше?
Приятели. Когда мы их теряли,
Как долго их соседи вспоминали,
Как тосковали горько, неустанно!
Там крепче был слуга привязан к пану,
Чем муж к жене привязан на чужбине,
Там сабля дорога была мужчине,
Как сын отцу; о псе грустили втрое
Сильней, чем здесь тоскуют о герое!

Меж тем друзья-приятели былого
Роняли в песню мне за словом слово,
Как журавли, когда из синей дали
Над замком чародея пролетали
И крики мальчугана услыхали,
По перышку на землю уронили,
И смастерил малыш из перьев крылья!..
Дожить бы мне до радостного мига,
Когда пойдет по селам эта книга, —
Чтоб девушки за пряжею кудели

Не только бы простые песни пели
Про девочку, что скрипку так любила,
Что и гусей для скрипки позабыла,
Про сиротинку, схожую с зарею,
Что птиц гнала вечернею порою, —
Чтоб взяли девушки ту книгу в руки,
Простую, как народных песен звуки.

В далекой юности мы, для забавы,
Под липою густой читали главы
Сказаний про Юстину и Веслава;
А за столом широким, деревянным
Нередко эконом садился с паном,
И не мешали чтению, порою
Нам объясняли то или другое,
Хваля хорошее, простив дурное.

И ревновали мы поэтов к славе,
Которая гремит в лесу и в поле,
Хотя не увенчал их Капитолий, —
Милее пышных лавров для поэтов
Девичий дар — венок из первоцветов.

ОБЪЯСНЕНИЯ [АВТОРА]

В заголовке книги:

ПОСЛЕДНИЙ НАЕЗД НА ЛИТВЕ

Во времена Речи Посполитой приведение приговоров в исполнение было очень затруднено в стране, где исполнительная власть почти не имела в своем распоряжении полиции, а магнаты содержали при своих дворах полки, а некоторые, как князья Радзивиллы, даже более чем десятитысячное войско. Истец вследствие этого, получив приговор, вынужден был за приведением его в исполнение обращаться к рыцарскому сословию, то есть к шляхте, которая также располагала исполнительной властью. Вооруженные родственники, друзья и земляки выступали в поход с приговором в руках и в сопровождении возного добывали, часто не без кровопролития, присужденное истцу имущество, которое возный согласно закону передавал истцу либо во временное, либо в постоянное пользование. Такое вооруженное приведение приговора в исполнение называлось «заяздом». В прежние времена, пока еще уважали законы и самые могущественные магнаты не смели сопротивляться приговорам, вооруженные столкновения были редки, и насилие почти никогда не оставалось безнаказанным. Известен из истории печальный конец князя Василия Сангушки и Стадницкого, прозванного Дьяволом. Порча общественных нравов в Речи Посполитой умножила число «заяздов», которые непрерывно нарушали спокойствие на Литве.

КНИГА ПЕРВАЯ

Строки 5-6:

О Матерь Божия, Ты в Ченстохове с нами,
Твой чудотворный лик сияет в Острой Браме...

Всем в Польше известен чудотворный образ пресвятой девы на Ясной Горе в Ченстохове. В Литве славятся чудесами образа пресвятой девы Остробрамской в Вильно, Замковой — в Новогрудке, а также Жировицкой и Борунской.

Строки 146-147:

Судья не отсылал коней на корм к еврею,
Он жил по старине, согласовался с нею.

Царское правительство никогда не отменяет сразу в завоеванных землях законы и гражданские институты, но постепенно подрывает их и разлагает указами. В Малороссии, например, до последних лет

удерживался Литовский Статут, фактически отмененный указами. Литве оставлено все старое устройство гражданских и уголовных судов. Как и прежде, там избирают судей, земских и городских, — в повятах, а также главных судей — в губерниях. Но апелляции направляются в Петербург, во множество разнообразных инстанций, и таким образом у местных судов едва ли осталась тень их прежней традиционной силы.

Строка 150:

> Все ждали Войского, пока он наряжался...

Войский *(tribunus)* был некогда, по должности, опекуном жен и детей шляхты на время всеобщего ополчения. Давно уже эта должность, без всяких обязанностей, стала почетной. В Литве существует обычай давать видным лицам, из вежливости, какой-либо старинный титул, узаконенный благодаря постоянному употреблению. Так, соседи называют своего приятеля Обозным, Стольником или Подчашим сначала только в разговоре или в личной переписке, а затем даже и в официальных актах. Царское правительство запрещало подобное титулование и пыталось даже выставить его на посмешище, вводя вместо него титулование по своей иерархии чинов, к которой литвины до сих пор чувствуют глубокое отвращение.

Строка 178:

> Сам Подкоморий к нам с семейством прибыл тоже...

Звание Подкомория, некогда видного и важного сановника *Princeps Nobilitatis*, стало при царской власти только титулом. Некоторое время он еще разрешал граничные дела, но, наконец, утратил и эту область давней юридической власти. Теперь он иногда еще заменяет маршалка и назначает «коморников», или повятовых землемеров.

Строка 248:

> Пан Войский свечи взял и вышел в сени с Возным...

Возный, или генерал, избранный из местной шляхты постановлением трибунала или суда, разносил повестки, провозглашал ввод во владение, производил судебный осмотр на месте фактического положения вещей и т. п. Обычно эту должность нес кто-либо из мелкой шляхты.

Строка 439:

> Все, как за ястребом, за ним гнались...

Ястреб — хищная птица из породы ястребиных. Известно, что мелкие пташки, и особенно ласточки, целыми стайками гоняются за ястребами.

Отсюда и поговорка: летать, как за ястребом.

Строка 525:

Что Бонапарт колдун...

Среди простого русского люда кружит немало рассказов о колдовстве Бонапарта и Суворова.

Строка 576:

Сперва Нотариус с Асессором схватился...

Асессоры составляют земскую полицию повета. По указам их иногда выбирают сами граждане, а иногда они назначаются администрацией; последних зовут коронными. Судей по апелляциям тоже зовут асессорами, но здесь речь идет не о них. Нотариусы управляют канцелярией суда и составляют судебные приговоры; их назначают по указанию секретарей судов.

Строки 798-799:

Что Неселовский бы ответствовал на это,
Владелец лучших свор и первый пан повета?..

Граф Юзеф Неселовский, последний новогрудский воевода, был председателем революционного правительства во время восстания Ясинского.

Строка 804:

Бялопетровичу, и то он шлет отказы!..

Ежи Бялопетрович — последний писарь Великого княжества Литовского. Принимал деятельное участие в восстании Ясинского. Он судил государственных преступников в Вильно. Муж, весьма уважаемый за доблести и патриотизм.

Строка 858:

Тут Возный развязал парчовый слуцкий пояс...

В Слуцке была фабрика золотого шитья и поясов, славившихся на всю Польшу; ее усовершенствовал Тизенгауз.

Строка 880:

Реестр судебных дел...

Воканда — узкая продолговатая книжка, куда записывались имена тяжущихся сторон в порядке рассмотрения дел. Каждый адвокат и

возный обязан был иметь подобную книжку.

Строка 931:

Отбитые в боях он положил знамена...

Генерал Князевич, посланный итальянской армией, сложил перед Директорией добытые в боях знамена.

Строка 932:

Как Яблоновский наш на острове далеком...

Князь Яблоновский, командир Наддунайского легиона, умер в Сан-Доминго, где погиб почти весь его легион. Среди эмигрантов имеется несколько ветеранов, уцелевших участников этого злополучного похода, и между ними генерал Малаховский.

КНИГА ВТОРАЯ

Строка 226:

На хорах музыка играла неустанно...

В старинных замках ставился на хорах орган.

Строки 280-281:

...Похлебкой чечевичной
Однажды встречен был и не пришел вторично!..

Подать домогавшемуся руки панны чечевичную похлебку к столу означало отказ.

Строка 500:

Ей зерна закупать поручено для дома...

В оригинале дословно: *«Или берет с вицин кофейные зерна лучшего сорта».*

Вицины — это большие суда на Немане, которыми литвины пользуются для ведения торговли с Пруссией, отправляя на них зерно, а взамен получая бакалейные товары.

Строки 820-821:

...подарок Радзивилла,
Мы с ним охотились...

Князь Доминик Радзивилл, большой любитель охоты, эмигрировал в княжество Варшавское и сформировал там за свой счет кавалерийский полк, которым и командовал. Умер во Франции. С ним угасла мужская

линия Радзивиллов, князей Ольца и Несвижа, самых крупных магнатов в Польше и, должно быть, во всей Европе.

Строка 821-822:

...Давно все это было!
Он, Мейен...

Мейен отличился в народной войне во времена Костюшки. Под Вильно до настоящего времени показывают мейенские окопы.

КНИГА ТРЕТЬЯ

Строки 264-265:

А панны боровик разыскивают с жаром,
Грибным полковником зовется он недаром...

На Литве широко известна народная песня о грибах, выступающих на войну под командованием боровика. В этой песне описаны свойства съедобных грибов.

Строка 619:

...Художник наш Орловский...

Известный художник; за несколько лет до смерти начал писать пейзажи. Умер недавно в Петербурге.

Строки 748, 750:

Пиявок из дому мне привезите живо...
Пса Справником зовут, Стряпчиною звать суку...

Пиявки—порода английских псов, малых, но сильных; они служат для охоты на крупного зверя, главным образом, на медведя.

Справник, или капитан-исправник, — начальник уездной полиции. Стряпчий — должностное лицо вроде государственного прокурора. Эти чиновники, часто располагающие возможностью злоупотребить властью, вызывают глубокое отвращение у граждан.

КНИГА ЧЕТВЕРТАЯ

Строка 9:

Железный волк ему явился в сновиденье...

По преданию, великому князю Гедимину приснился на Понарской горе железный волк, и Гедимин, по совету вайделота Лиздейки, заложил город Вильно.

Строка 22:

Последний на Литве король-охотник, воин...

Сигизмунт-Август, по старинному обычаю, препоясался в столице Великого княжества Литовского мечом и короновался шапкой Витовта. Он очень любил охоту.

Строка 27:

А как Баублис-дуб?..

В Росенском уезде, в имении Пашкевича, земского секретаря, рос дуб, прозванный Баублис, некогда, в языческие времена, считавшийся священным. В дупле этого исполина Пашкевич устроил кабинет литовских древностей.

Строка 30:

Шумит ли рощица Миндовга над костелом?

Недалеко от приходского костела в Новогрудке росли древние липы; их много вырубили около 1812 года.

Строки 40-41:

Дуб, старый говорун, с короной в поднебесье,
Нашептывал певцу сказания лесные!

См. поэму Гощинского *«Каневский замок».*

Строка 277:

В почетном уголке...

Почетное место, где в древности ставили домашних богов, где до сих пор русские вешают образа. Туда литовский крестьянин сажает гостя, которого хочет почтить.

Строки 536-537:

Орел, едва лишь клюв его так искривится,
Что пищу более клевать не может птица...

Клювы больших хищных птиц, по мере того как эти птицы стареют, все более искривляются, пока, наконец, верхнее острие, загнувшись, не замкнет клюв, и тогда птица умирает с голоду. Это народное предание принято некоторыми орнитологами.

Строки 540-541:

Вот почему в лесах, во всех местах доступных,

Не отыскать костей ни маленьких, ни крупных.

В самом деле, не было случая, чтобы когда-нибудь был найден скелет издохшего зверя.

Строка 724:

Ружьишко каково? Что? Невеличка-птичка...

В оригинале: «Пташинка» — ружье малого калибра, ■ которое кладется маленькая пуля. Меткий стрелок поражает из такого ружья птицу на лету.

Строка 825:

...Покуда золото не капнуло сверкая.

В бутылках гданьской водки на дне бывают листочки золота.

Строки 981-982:

И там клочок земли добыла при условье,
Что он уместится под шкурою воловьей...

Царица Дидона приказала разрезать на полосы воловью шкуру и таким образом охватила ею обширное поле, на котором заложила Карфаген.

Войский вычитал описание этого события не ■ *«Энеиде»*, а, вероятно, в комментариях схоластов.

Nb. Некоторые места четвертой песни принадлежат перу Стефана Витвицкого.

КНИГА ШЕСТАЯ

Заголовок:

ЗАСТЯНОК

В Литве называют «околицей», или «застянком», шляхетское селение, чтобы отличить его от собственно деревень или сел, то есть крестьянских поселений.

Строка 169:

Десятая вода на киселе!...

Кисель — литовское кушанье, рода галантира; он приготавливается из заквашенного молотого овса, отполаскиваемого водой до тех пор, пока не отделятся все мучные частицы; отсюда и поговорка.

Строка 333:

Как Володкович пан, что был предерзких правил...

После многих насилий Володкович был схвачен в Минске и по приговору трибунала расстрелян.

Строка 381:

Всех шляхтичей сзывал Ян Третий в ополченье...

Король, объявляя созыв всеобщего ополчения, приказывал втыкать в каждом приходе высокий шест с привязанной к нему сверху метлой, то есть выставлять веху (вицу). И это называлось «раздать вехи». Каждый взрослый мужчина рыцарского сословия обязан был тотчас же, под угрозой утраты шляхетства, стать под воеводскую хоругвь.

Строка 416:

Переняло себе и клички, и прозванья...

Клички — это собрикеты (фр.sobriquets).

Строка 525:

Спеша на выручку прийти к Потею-пану...

Граф Александр Потей, возвратившись с войны в Литву, поддерживал перебегавших за границу земляков и пересылал значительные суммы денег ■ кассу легионов.

КНИГА ВОСЬМАЯ

Строка 77:

Стоит Давида Воз среди небесной сини...

Воз Давида—созвездие, известное у астрономов под именем *Ursa major*.

Строки 97-98:

В костеле мирском так скелеты рыб висели
И даже, слухи есть, висят там и доселе.

Был обычай вывешивать возле костела найденные останки ископаемых животных, которые простой народ считает костями исполинов.

Строка 109:

Комета яркая, что с Запада всходила...

Памятная комета 1811 года.

Строка 146:

Почобут — ксендз. Он был разумен от природы...

Ксендз Почобут — бывший иезуит, известный астроном, издал труд о зодиаке в Дендерах и своими наблюдениями помог Лаланду в вычислении движения Луны. См. его *Биографию*, составленную Яном Снядецким.

Строка 233:

Был в свите у него Денасов в эту пору...

Точнее — князь де Нассау-Зиген. Известный в то время воин и любитель приключений. Он был русским адмиралом и побил турок на Лимане, затем сам был наголову разбит шведами. Жил некоторое время в Польше, где получил индигенат. Поединок князя де Нассау с тигром гремел тогда во всей европейской прессе.

КНИГА ДЕВЯТАЯ

Строка 165:

А Книга Желтая? — таков ответ был Плута...

«Желтая Книга», названная так по ее обложке,— варварская книга царского военного насилия. Не раз в мирное время правительство объявляет целые области на военном положении и на основании «Желтой книги» отдает военачальнику всю власть над имуществом и жизнью граждан. Известно, что с 1821 года вплоть до революции вся Литва подлежала действию «Желтой книги», а проводил это в жизнь великий князь цесаревич.

Строки 454-455:

В руке его была огромная дубина,
С кремнями острыми под грубою корою...

Литовская дубина делается следующим способом: высмотрев подходящий молодой дуб, его обрабатывают топором снизу доверху так, чтобы только слегка поранить дерево, разрубив в нем кору и заболонь. В образовавшиеся рубцы втыкают острые кремни, которые со временем врастают в дерево в виде твердых узлов. В языческие времена подобные дубины (мачуги) были основным оружием литовской пехоты; их иногда употребляют и в наше время, называя их «насеками».

Строки 466-467:

Спас город мещанин, какой-то Чернобацкий,
Он Деева убил и полк разбил казацкий...

После восстания Ясинского, когда литовские войска отступали к Варшаве, русские подошли к Вильно. Генерал Деев со свитой въезжал в город через Острую Браму. Улицы были пусты, жители заперлись в домах. Но один из граждан города, заметив покинутую в переулке пушку, набитую картечью, прицелился в ворота и поднес фитиль. Этот выстрел спас тогда Вильно: генерал Деев с несколькими офицерами погиб, а остальные, боясь засады, отступили от города.

Не могу назвать с уверенностью фамилию этого горожанина.

Строка 758:

И тем окончился в Литве наезд последний!

Бывали еще и позже «заязды», хотя и не столь славные, но все же громкие и кровавые. Около 1817 года некий У., в Новогрудском воеводстве, побил во время заязда весь новогрудский гарнизон и взял в плен его командиров.

КНИГА ДЕСЯТАЯ

Строки 111-112:

Медаль за Измаил, а эта — за Очаков,
И за Эйлау та...

Конечно, за Прейсиш-Эйлау.

Строки 810-811:

Богатство Стольника они Соплицам дали,
Тарговичане чин еще мне дать хотели...

Кажется, Стольник был убит около 1791 года, во время первой войны.

КНИГА ОДИННАДЦАТАЯ

В содержании:

Весенние предзнаменования...

Один из русских историков именно так описывает гадания и предчувствия русского простонародья перед войной 1812 года.

Строка 12:

Стада не шли на луг...

[В оригинале дословно: «Не бежали на рунь»].
Рунь — это зеленеющая озимь.

Строки 43-44:

На север! Кажется, что в эту пору жизни
Все, все за птицами спешит к моей отчизне...

[В оригинале дословно: «Все на север: словно из вырая...»].

Вырай в простонаречье означает осеннее время, когда отлетают перелетные птицы. Лететь в вырай — это значит лететь в теплые края. Отсюда в переносном смысле народ называет выраем теплые края и все сказочные, счастливые страны, лежащие за морями.

Строка 117:

«Чудесным поваром» та книга называлась...

Книга «Отличный повар» теперь чрезвычайно редкая, лет полтораста тому назад изданная Станиславом Чернецким.

Строка 121:

На удивление святейшему Урбану...

Упомянутое посольство в Рим часто описывали и изображали на картинах. См. предисловие к книге «Отличный повар»: «Это посольство вызвало изумление всего западного мира, и так замечательны были блеск и устройство стола, что один из римских князей воскликнул: «Рим счастлив, принимая ныне такого посла».

Nb. Чернецкий сам был кухмистером у Оссолинского.

Строка 215:

Маршалком выбрали его конфедераты...

В Литве после вступления французских и польских войск были образованы по воеводствам конфедерации и выбраны депутаты на сейм.

Строка 244:

Под Гогенлинденом...

Известно, что под Гогенлинденом польский корпус под предводительством генерала Князевича сыграл решающую роль в победе.

КНИГА ДВЕНАДЦАТАЯ

Строка 28:

Сервиз когда-то был Сиротки Радзивилла...

Радзивилл-Сиротка совершил путешествие по «святым местам» и

издал его описание.

Строка 158:

Меняется сервиз — там, где снега белели...

В XVI и в начале XVII века, в эпоху расцвета искусства, даже пиры оформлялись художниками и были полны символов и театральных сцен. На знаменитом пиру, данном в Риме в честь Льва X, был сервиз, представлявший поочередно четыре времени года и послуживший, вероятно, образцом для радзивилловского. Застольные обычаи изменились в Европе около середины XVIII века; в Польше они удержались дольше, чем в других странах.

Строка 188:

Быть может, перенял пан волшебство Пинети?..

Пинети был известный всей Польше фокусник; когда он гостил у нас, не знаем.

Строки 355-356:

Тут Ключник закричал: «Что я, Цыбульский, что ли,
Который проиграл жену по доброй воле...

В Литве широко известна трогательная песня о пани Цыбульской, которую муж проиграл в карты москалям.

Строки 403-404:

Привык он к кунтушу, однако Телимена
Сменить его на фрак велела непременно...

Мода на французскую одежду распространилась в польской провинции в 1800 — 1812 годах. Большинство молодых мужчин меняло покрой одежды перед женитьбой, по требованию своих невест.

Строки 478-479:

Про Налибокский лес заговорил пространно
И про денасову обиду на Рейтана...

История спора Рейтана с князем де Нассау, не доведенная до конца, известна по устным преданиям. Чтобы удовлетворить любопытство читателей, приводим ее конец: Рейтан, задетый за живое похвальбой князя де Нассау, стал возле него на тропке. Как раз в это время огромный кабан, разъяренный ранами и травлей, мчался на эту тропу. Тогда Рейтан

вырывает ружье из рук князя, швыряет свое наземь и, схватив рогатину, подает немцу другую со словами: «Ну, а теперь посмотрим, кто лучше работает копьем». Одинец был уже совсем недалеко, как вдруг Войский Гречеха, стоявший поодаль, метким выстрелом повалил зверя. Те сначала гневались, а потом, помирившись, щедро наградили Гречеху.

Строка 554:

Когда решил пан Карп дать хлопам отпускную...

Царское правительство не признает вольных людей, кроме дворянства. Крестьян, освобожденных их владельцем, тотчас же записывают в «сказки» удельного ведомства, и они вместо барщины платят еще больший оброк. Известно, что в 1818 году граждане Виленской губернии приняли на сеймике проект освобождения всех крестьян и с этой целью избрали делегацию к императору; но правительство приказало уничтожить проект и больше никогда не вспоминать о нем. При царской власти нет другого способа освободить человека, как включив его в состав своей семьи. И многие таким образом получали дворянство из милости или же за деньги.

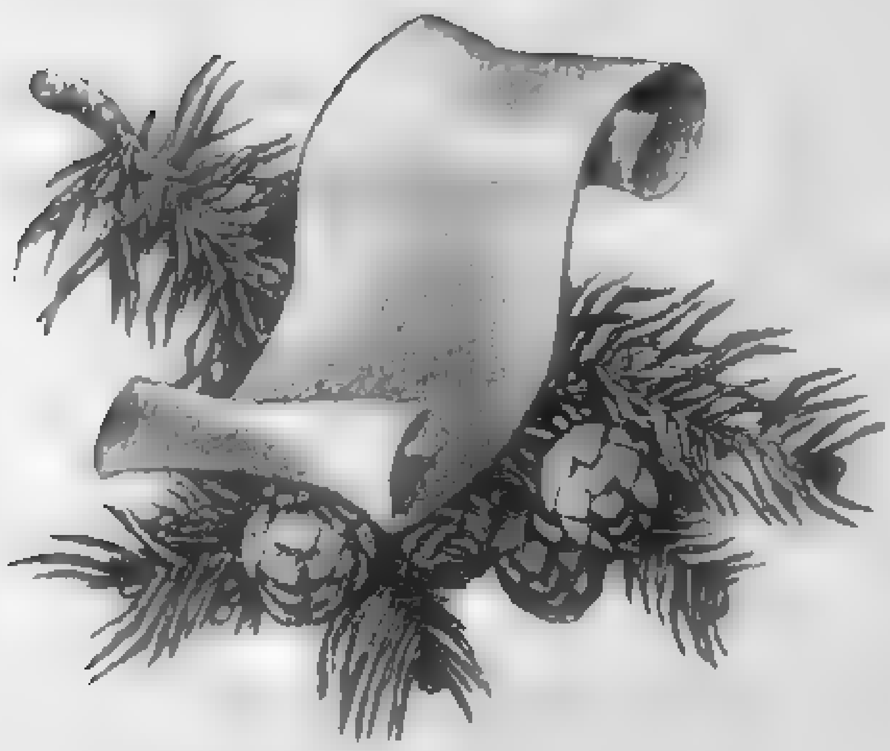

PRZYPISY

Jubileuszowe wydanie poematu Adama Mickiewicza «Pan Tadeusz», poświęcone 200-leciu urodzin poety jest w znacznym sensie nowatorską publikacją. Epokowe dzieło poety po raz pierwszy ukazuje się w trzech językach słowiańskich w jednej oprawie. Wielomilionowe rzesze czytelników otrzymują możliwość porównania tekstów w tych pięknych językach. Dla bystrego czytelnika będzie to możliwość porównania wznowienia białoruskiego i rosyjskiego z polskim oryginałem.

Oryginał poematu jest publikowany według wydania, które łaskawie udostępniło wydawnictwo «Czytelnik». Podkreślmy, że w nim — podobnie jak w innych wydaniach popularnych (w odróżnieniu od naukowych, np. «Biblioteki Narodowej»), język Mickiewicza nieco uwspółcześniono (zamiast *swemi — swymi, dawnemi — dawnymi, za temi — za tymi, za czem — zaczym, dziwnem — dziwnym* itd.) Poprawiono w nim m.in. również autorskie znaki przestankowe i odstępy pomiędzy wersami. Wprowadzono też dwuwiersz, dopisany przez A.Mickiewicza na egzemplarzu wydania z 1844, należącym do przyjaciela poety — Eustachego Januszkiewicza *(Była wieść, że od przodka Dobrzyńskich ta klinga // Wydarta pod Grunwaldem z rąk mistrza Junginga.* VII,266—267*)*.

Przekład białoruski P.Bitela został wydany według rękopisu, który znajduje się w archiwum rodzinnym tłumacza. Tekst rękopisu wymagał pewnej pracy redaktorskiej.

Zgodnie z życzeniem moskiewskiej strony wspólnego projektu wydawniczego, rosyjski przekład poematu dokonany przez S.Mar (Aksionową) został opublikowany według Dzieł Wybranych z 1949 r. Zauważmy, że w późniejszych wydaniach tekst rosyjski jest lepiej dopracowany. Jedynym naszym odstąpieniem od wydania z 1949 r. jest dołączenie do rosyjskiego przekładu «Objaśnień [poety]», których nie było w tamtym wydaniu (zaczerpnęliśmy je z książki: *Адам Мицкевич. Пан Тадеуш. М.: Книга,* 1985). Przypomnijmy, że nawet w ostatnim wydaniu z 1985 r. «Objaśnienia» są niepełne, ponieważ w przekładzie S.Mar (Aksionowej) nie występują słowa i zwroty wyjaśniane przez Mickiewicza (*pokuć, ruń, wyraj, wiciny*)

Podkreślmy też, że w naszym wydaniu «Objaśnienia [poety]», należące do Adama Mickiewicza zostały zamieszczone nie od razu po tekście ostatniej, XII księgi poematu ale po «Epilogu». Naturalnie w ten sposób została naruszona tradycja polskich tekstologów, którzy «Objaśnienia [poety]» podają przed «Epilogiem» poematu. Wydaje się nam jednak, że nie naruszyliśmy najważniejszych kwestii: logiki rozmieszczenia materiału tekstowego (wyjaśnienia zawsze następują po tekście, a nie w nim); woli autora («Epilog» do «Pana Tadeusza», ten potężny wzlot geniuszu Mickiewicza miał miejsce, kiedy poemat był już w druku; później «Epilog» zaginął i został odnaleziony dopiero po śmierci wieszcza).

W polskim mickiewiczoznawstwie zgromadził się znaczny dorobek komentarzy do «Pana Tadeusza» — m.in. prace K.Górskiego, Z.Nowaka, S. Pigonia, K.Wyki. Nasze «Przypisy» opierają się na pracach powyższych literaturoznawców (w części przypisów białoruskich wykorzystano materiały pozostałe po ś.p. Piotrze Bitelu).

Oprócz tego liczbę przypisów ograniczyła objętość wydania, pozwalając zatrzymać się jedynie na poszczególnych realiach (wydarzeniach historycznych, personaliach i barbaryzmach) istniejących w oryginale i obydwu przekładach.

Czytając «Pana Tadeusza» trzeba zdawać sobie sprawę, że Adam Mickiewicz, zgodnie z ówczesną tradycją słowa «Litwa» używał w znaczeniach:

1/ historycznym (uproszczona nazwa Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego i Żmudzkiego);

2/ administracyjno-geograficznym.

W pierwszej połowie XIX wieku Litwą oficjalnie nazywano centralne i zachodnie ziemie obecnej Białorusi — gubernię mińską, grodzieńską i wileńską, w odróżnieniu od guberni

«białoruskich» — witebskiej, mohylewskiej i smoleńskiej oraz Żmudzi — guberni kowieńskiej. Litwę etniczną (Lietuva) poeta tradycyjnie nazywał Żmudzią, jej rdzennych mieszkańców — Żmudzinami.

Litwa dla wieszcza jest więc Ojczyzną i pierwoźródłem. W oryginale poematu słowo *Litwa* występuje ok. 55 razy, a np. termin *Polska* — zaledwie 15. (Być może podczas układania przyszłego Słownika języka Adama Mickiewicza językoznawcy poprawią redaktora-edytora, który jako pierwszy zwrócił uwagę na te proporcje).

Oto dlaczego «Pan Tadeusz» jest unikalną encyklopedią Litwy-Białorusi początku XIX wieku, stworzoną w języku polskim ale bliską i zrozumiałą również dla Białorusinów, rodaków Adama Mickiewicza. Szereg realiów utworu, związanych z m.in. nazwami toponimicznymi, różnymi wydarzeniami, obyczajowością ludową, zwyczajami i obrzędami, florą i fauną nie wymaga komentarzy przeznaczonych specjalnie dla białoruskiego czytelnika.

Dla oszczędności miejsca i w celu uniknięcia powtórzeń skróty w rodzaju *w* (ers) zostały pominięte. Dlatego spotykane w tekście liczby oznaczają nie numery porządkowe lecz odpowiadające im wersy ksiąg poematu.

* * *

Za pomoc, uwagi i porady udzielone podczas pracy nad naszym wydaniem redaktor-edytor wyraża podziękowania Monice Bankowski *(Zürich)*, Cezaremu Golińskiemu *(Warszawa)*, Taćcianie Kabrżyckiej, Hienadziowi i Janinie Kisialowom, Adamowi Maldzisowi, Maksimowi Czamiaryckiemu *(Mińsk)*, Wiaczasławowi Rahojszy, Halinie Chinka-Januszkiewicz, Feliksowi Januszkiewiczowi *(Raków)*.

KSIĘGA PIERWSZA

19 *świerzop* (białor. *świrépa)* — chwast (łac. Raphanus raphanistrum), kwitnący żółto.

20 *dzięcielina* (białor. *dziácialina*) — nazwa koniczyny białej o różowym odcieniu.

23 *ruczaj* (białor. *ruczáj*) — tu: strumień.

64 *...Fedon i żywot Katona...* — dwa dzieła greckie: Platona *Fedon* o Sokratesie; oraz życiorys Katona Młodszego, napisany przez Plutarcha.

287 *guberski* (z ros.) — gubernialny.

288 *ukaz* (z ros.) — wyrok, decyzja.

292 *refektarz* — wielka jadalnia klasztorna.

304 *kwestarz* — zakonnik jeżdżący po kweście (zbierające datki na swój klasztor).

418 *Nohaje* — tzn. Tatarzy, których jedno plemię nazywano się Nogajami lub Nogajcami

442 *karyjulka* — kariolka (fr.*carriole*), dwukołowy powozik ciągniony przez jednego konia.

477 *alternata* (z łac.) — kolejna odmiana.

514 *armistycjum* (z łac.) — zawieszenie broni, rozejm.

569 *z brabanckich koronek* — piękne i kosztowne koronki belgijskie, wyrabiane w prowincji Brabancja.

691 *wyczha* — okrzyk myśliwego przy szczuciu psa na zwierzynę.

767 *solwuję* (z łac.) — odraczam, odkładam.

789 *Lachowicze* — miasteczko na południe od Nowogródka.

KSIĘGA DRUGA

47 «*Surge, puer!*» (łac.) — wstawaj, chłopcze.

194 *stolnik* — Horeszko był stolnikiem litewskim, piastował urząd «wielki» (a nie ziemski, powiatowy), był więc dygnitarzem.

351 *Korelicze* — miasteczko na wschód od Nowogródka.

483 *uszaki* (białor.) — futryny drzwi lub okien.

623 *alteracja* (z łac.) — silne wzruszenie.

658 *mariasz* — dawna gra w karty; *pamfil* — najwyższa karta w mariaszu.

760 «*Pax vobiscum*!» (łac.) — «Pokój z wami!»

794 *kot* — w języku myśliwskim: zając.
815 *salarijum* (łac.) — opłata za czynności urzędowe; tu: upominek.

KSIĘGA TRZECIA

191 *mietlica* (białor. *miatlica*) — gatunek trawy o kłosach zebranych w wiechę, jakby miotełkę.
261 *lisica* (białor.) — grzyb jadalny (kurka).
371 *parentela* (z łac.) — parantela, związki pokrewieństwa, ród.
389 *kreacja* (z łac.) — wyniesienie, wyrobienie stanowiska
410 *estyma* (z fr.) — poważanie, szacunek.
671 *niezabudek* (białor. *niezabúdka*) — niezapominajka.
736 *matecznik* — głęb puszczy.
752 *miech* (białor.) — worek.
762 *oferta* (z łac.) — w znaczeniu: msza.
763 *święty Hubert* — patron myśliwych.

KSIĘGA CZWARTA

4 *Witenes* — wielki książe litewski (ok. 1295—1316); *Mindow* (lub Mendog) — wielki książe litewski w połowie w. XIII, który przybrał tytuł króla Litwy; siedzibą jego był Nowogródek.
43 *błahy* (białor. *błahi*) — kiepski.
50 *brusznice* (białor. *brusznicy*) — borówki.
59 *obłamy* — ruiny.
60 *tram* (białor.) — kloc, belka.
80 *dryjada* — według mitologii gr. każde drzewo miało swoją opiekuńczą boginkę, driadę.
156 *mohilnik* (białor. *móhilnik*) — cmentarz.
200 *sklut* (białor.) — szeroki topór.
293 *Reverendissime* — Przewielebny (forma zwracania się do księdza).
307 *Księżną Litewską...* — istotnie tytułowano Matkę Boską w dawnych pieśniach nabożnych.
348 *neofita* — nowo wychrzczony, przechrzta.
736 *marucha* (białor., przenośn.) — niedźwiedź.
795 *vulgo* (łac.) — pospolicie.
922 *Usza* — folwark w pow. nowogródzkim, o 37 km od Nowogródka, nad rzeką Uszą.
923 *...do Wirgilijusza...* — Wergiliusz (Publius Vergilius Maro, 70—19 p.n.e.), poeta rzymski, autor Eneidy. Wergiliusza dotyczy również dalsze określenie: «mój przyjaciel Maro» (w. 977).
988 *na szmaty* (białor.) — na kawałki.

KSIĘGA PIĄTA

68 *ruchawy* (białor.) — ruchliwy, żywy.
269 *wielka choroba* — padaczka, epilepsja.
506 *nalibockie lasy* — Puszcza Nalibocka (należała do dóbr Radziwiłłów nieświeskich).
546 *spolia opima* (ł a c.) — łupy, zdobycz, wspaniałe trofea.
575 *fundum* (ł a c.) — tu: grunt, na którym stoi zamek.
592 *puginał* — sztylet, nóż bojowy.
639 *inkursyja* (z łac.) — napaść.
683 *nauczę ciebie mores* (z łac.) — nauczę cię szacunku.
686 *fora* (od łac. *foras*) — precz, za drwi; *do korda* — do szabli.
739 *indeks* (z łac.) — palec wskazujący.
755 *półkurcze* — część kurka staroświeckiej strzelby skałkowej.
887 *buzdygan* (z tur.) — rodzaj buławy, oznaka wyższych stopni oficerskich.

KSIĘGA SZÓSTA

13 *mokrzyca* (białor. *makrýca*) — drobna pospolita roślina, rośnie zwykle na niskich, mokrych terenach (*muchotrzew*).

29 *otawa* (białor. *atáwa*) — drugi, letni zbiór siana; potraw.

132 *pieniacz* — człowiek, który się pienia, tj. zaciekle procesuje.

145 *deprekować* (z łac.) — przeprosić publicznie.

151 *Targowica* — konfederacja zawiązana w 1792 r. w mieście Targowicy na Ukrainie przez przeciwników Konstytucji 3 maja, pod protektoratem Rosji, której wojska wkrótce zajęły Litwę.

153 *pod absolucją* (z łac.) — pod warunkiem otrzymania rozgrzeszenia; restytuować (z łac.) — zwrócić prawemu właścicielowi.

162 *retor* — tu: uczeń retoryki, tj. szóstej klasy jezuickiej szkoły średniej .

222-223 *Pogoń* — herb W.Ks.Litewskiego; *Niedźwiedź* — herb Żmudzi.

294 *kałamaszka* (białor.) — wózek jednokonny bez resorów.

391 *katanka* — kaftan, kurtka ze sfilcowanej wełny.

501 *sztyk* — rosyjska nazwa bagnetu.

568 *«Kiedy ranne wstają zorze»* — pieśń Franciszka Karpińskiego (1792).

613 *podjezdek* — mały koń niewielkiej wartości.

KSIĘGA SIÓDMA

39 *«Achary Got! o wej!»* — przekręcone z niemieckiego: *ach, Herr Gott, o weh!!* — ach, Panie Boże, biada!

48 *drzeć schaby* — bić, «dawać łupnia».

149 *Buchman* — nazwisko znaczące: «człowiek książkowy» (z niem.).

161 *preopinant* (z łac.) — przedmówca.

204 *dalbóg* (białor. *dalbóh, dalibóh*) — dalibóg, tj. jak Boga kocham

266-267 *Była wieść, że od przodka Dobrzyńskich ta klinga // Wydarta pod Grunwaldem z rąk mistrza Junginga* — wstawka ta z egzemplarza E. Januszkiewicza nie jest dostatecznie zharmonizowana z treścią poematu.

345 *infima* (z łac.) — klasa najniższa w dawnych szkołach jezuickich.

378 *Bielica* — miasteczko nad Niemnem, na zachód od Nowogródka.

380 *Łosośna* — lewy dopływ Niemna, w części biegu stanowiący wówczas granicę Księstwa Warszawskiego.

416 *konwikt* (z łac.) — dawna szkoła klasztorna.

460 *zajazd myski* — wzmianka dotyczy zapewne miejscowości Nowa Mysz i Stara Mysz w Nowogródczyźnie.

534 *sklep* — piwnica sklepiona.

KSIĘGA ÓSMA

97 *pleban mirski* — Mir, miasteczko na płd.-wschód od Nowogródka.

120 *złowieszcze ptaki* — kruki.

130 *ciwun* (białor.) — prowincjonalna nazwa włodarza dworskiego.

131 *pisarz prowentowy* — pisarz prowadzący rachunki dworskie.

187-190 *Janina...* — dzieło Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego (1739) z wizerunkiem komety i chorągwi Mahometa zdobytej przez Sobieskiego pod Wiedniem.

210 *Jenerał Podolskich Ziem* — Adam Kazimierz ks. Czartoryski (1734—1823), naczelny starosta ziem podolskich, ojciec ks. Adama.

293 *prowincyjał* — prowincjał, przełozony nad klasztorami jednej reguły w całym kraju (prowincji).

294 *In articulo mortis* (łac.) — na wypadek niebezpieczeństwa grożącego śmiercią.

367 *raptus* (łac.) — nagłe podniecenie, atak szału.

733 ...*cum gais, boris et graniciebus, K metonibus, scultetis et omnibus rebus Et quibusdam aliis* — makoraniczna mieszaniana. Wyrażenie znaczy: *z gajami, borami, granicami, kmieciami, sołtysami, wszystkimi rzeczami i niektórymi innymi.*

771 *kaban* (białor. *kabán*) — wieprz, odyniec.

775 *kotuch* (białor. *katúch*) — komórka dla drobiu, ciemny zakątek..

KSIĘGA DZIEWIĄTA

6 *mistrz* — w jednym z dawnych znaczeń: kat.

10 *przewiąsło* (białor. *pierawiasła*) — powrósło, skręcony ze słomy sznur do wiązania snopów.

162 ...*wedle Statutu*... — Statut Litewski 1588 r. obowiązujący jeszcze wówczas na Litwie (do r. 1840).

KSIĘGA DZIESIĄTA

23 *Jedna osina drżąca wstrząsa liście siwe*... — według podania białoruskiego osina drży ze wstydu od tego czasu, kiedy Judasz po sprzedaniu Chrystusa powiesił się na tym właśnie drzewie.

110 *Oczaków* — twierdza nad Morzem Czarnym, zdobyta w wojnie z Turkami w r. 1788 przez wojska rosyjskie. *Izmaiłów* — twierdza nad ujściem Dunaju, zdobyta w r. 1790 przez Suworowa.

186 *«Requiescat in pace!»* — niech spoczywa w pokoju; formuła ze mszy za zmarłych.

195 *pro publico bono* (z łac.) — dla dobra powszechnego.

266 *tentacyja* (z łac.) — pokusa.

374 *intrata* (z wł.) — dochód z majątku ziemskiego

384 *Hymen* — gr. bóg małżeństwa, wyobrażany z pochodnią w ręku, oznaczającą ognisko domowe.

394 *usztyftować* (z niem.) — wystawić i uzbroić oddział wojska.

398 *regiment* — pułk kawalerii.

445 *wijatyk* (z łac.) — komunia udzielana ciężko chorym.

508 *konkurować* (z łac.) — starać się o rękę panny.

535 *zrekuzować* (z łac.) — odmówić czegoś.

571 *Sanctissimum* (łac.) — Przenajświętszy Sakrament.

847 *Szpilberg* — cytadela austriacka na Morawach, koło Brna, słynne więzienie dla więźniów politycznych.

848 *carcer durum* (łac. *carcer durus*) — więzienie obostrzone głodem i robotami przymusowymi.

KSIĘGA JEDENASTA

268 *infamija* (z łac.) — niesława, utrata czci.

332 *pendebat* (łac.) — wisiał, trwał.

352 *omen* (łac.) — wróżba.

642 *portefeuille* (z fr.) — teczka na papiery

KSIĘGA DWUNASTA

86 ... *da afirmatywę*... (z łac.) — głos potwierdzający, przychylny.

87 ... *rzuci negatywę*... (z łac.) — głos przeciw.

262 *tromblom* (z fr.) — strzelba z lufą szerszą u wylotu.

268 *egzulować* (łac. *exulere*, iść na wygnanie) — wyjść z kraju.

КАМЕНТАРЫ

Юбілейнае выданне паэмы Адама Міцкевіча «Пан Тадэвуш», прысвечанае 200-годдзю з дня нараджэння паэта, вызначаецца пэўнай навізной. Эпахальны твор упершыню з'яўляецца ў свет на трох славянскіх мовах пад адной вокладкай. Для шматмільённага чытача ўзнікае выдатная магчымасць параўнаць тэксты на гэтых цудоўных мовах. Для дасціпнага ж чытача — параўнаць беларускае і рускае ўзнаўленне твора з першакрыніцай.

Арыгінал паэмы друкуецца па выданню, камп'ютэрны набор якога ласкава прадстаўленым выдавецтвам *«Czytelnik»*. Звяртаем увагу на тое, што ў ім, як і ў некаторых іншых папулярных выданнях (у адрозненне ад навуковых, у прыватнасці — *«Biblioteki Narodowej»*), мова Міцкевіча некалькі асучаснена (замест *swemi — swymi, dawnemi — dawnymi, za temi — za tymi, za czem — zaczym, dziwnem — dziwnym* і г. д.), у ім падпраўлены аўтарскія знакі прыпынку, прабелы паміж радкамі і інш. Уведзена таксама двухрадкоўе, дапісанае на асобніку 1844 года выдання А.Міцкевічам для сябра паэты Яўстаха Янушкевіча *(Była wieść, że od przodka Dobrzyńskich ta klinga // Wydarta pod Grunwaldem z rąk mistrza Junginga.* VII, 265)

Беларускі пераклад П. Бітэля публікуецца ўпершыню па рукапісу, які захоўваецца ў сямейным архіве перакладчыка. Тэкст рукапісу запатрабаваў рэдактарскай працы.

Згодна пажаданню маскоўскага боку сумеснага выдавецкага праекта, рускі пераклад паэмы С. Мар (Аксёнавай) друкуецца па выданню Зборы твораў 1949 г. Аднак трэба адзначыць, што ў пазнейшых перавыданнях рускі тэкст больш дапрацаваны. Адзіным нашым адступленнем ад выдання 1949 г. з'яўляецца далучэнне да рускага перакладу «Тлумачэнняў [аўтара]» (далей «Тлумачэнні»), якія ў Зборы твораў паэта адсутнічалі (яны ўзяты намі з кнігі: Адам Мицкевич. Пан Тадеуш. М.: Книга, 1985). Зазначым, што нават у выданні 1985 г. аўтарскія «Тлумачэнні» няпоўныя, паколькі ў перакладзе С.Мар (Аксёнавай) не перададзены словы, звароты патлумачаныя А. Міцкевічам *(віціны, вырай, покуць, рунь).*

Дарэчы, у нашым выданні «Тлумачэнні», якія належаць Адаму Міцкевічу, пастаўлены не адразу за тэкстам апошняй XII кнігі паэмы, а за «Эпілогам». Відавочна, парушаецца традыцыя польскіх тэкстолагаў, якія «Тлумачэнні» падаюць перад «Эпілогам». Нам аднак уяўляецца, што мы не закранулі галоўнае: логіку размяшчэння тэкставага матэрыялу (тлумачэнні заўсёды ідуць за тэкстам, а не ў сярэдзіне яго); волю аўтара («Эпілог» да «Пана Тадэвуша» — магутны ўзлёт паэтычнага генія Міцкевіча — узнік, калі паэма была ўжо ў друку; пазней «Эпілог» загубіўся і адшукаўся пасля смерці песняра).

У польскім міцкевічазнаўстве назапашана багатая спадчына каментавання «Пана Тадэвуша» — працы К. Выкі, К. Гурскага, З.Новака, С. Піганя і інш. Нашыя «Каментарыі» грунтуюцца на зробленым пералічанымі літаратуразнаўцамі (у беларускай частцы каментароў выкарыстаны матэрыялы, падрыхтаваныя нябожчыкам П.Бітэлем). Аб'ём выдання абмежаваў памер тлумачэнняў, дазволіўшы спыніцца толькі на асобных рэаліях (гістарычных падзеях, персаналіях і барбарызмах), зафіксаваных у арыгінале і ў абодвух перакладах.

Чытаючы «Пана Тадэвуша», трэба ўлічваць, што Адам Міцкевіч, згодна тагачаснай традыцыі, слова «Літва» ўжываў у значэннях:

1/ гістарычным (скарочаная назва дзяржавы Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага);

2/ геаграфічна-адміністрацыйным.

Літвой у першай палове XIX ст. і пасля афіцыйна называліся цэнтральныя і заходнія сучасныя беларускія землі — губерні Мінская, Гродзенская і Віленская, у адрозненне ад «беларускіх» губерняў — Віцебскай, Магілёўскай і Смаленскай, а таксама Жамойціі

(Жмудзі) — Ковенскай губерні. Этнічную Літву-Летуву паэт традыцыйна называў Жмуддзю, этнічных літоўцаў-летувісаў — жмудзінамі.

Так што «Літва» для песняра — яго Радзіма, першавыток. У арыгінале паэмы радзімае слова *«Litwa»* сустракаецца прыкладна 55 разоў, а тэрмін *«Polska»* прыблізна 15. (Пры складанні будучага Слоўніка мовы Адама Міцкевіча моваведы паправяць рэдактара-укладальніка, які першым звяртае ўвагу даследчыкаў на гэтыя прапорцыі.)

Вось чаму «Пан Тадэвуш» — унікальная паэтычная энцыклапедыя Літвы-Беларусі пачатку XIX ст. на польскай мове — блізкая і зразумелая беларусам, суайчыннікам Адама Міцкевіча. Шэраг рэалій твора, звязаных з тапанімічнымі назвамі, рознымі падзеямі, народным побытам, звычаямі і абрадамі, флорай, фаўнай і г.д., для беларускага чытача не патрабуе каментавання.

Каб пазбегнуць паўтору ў каментарнай часткі скароты тыпу *w*[ers], *p*[адок], *c*[трока] не ставіліся. Пачатковыя лічбы азначаюць не парадкавыя нумары, а толькі адпаведныя радкі песень з паэмы.

* * *

За дапамогу, парады і заўвагі, выказаныя ў часе працы над нашым выданнем, рэдактар-укладальнік шчыра ўдзячны Моніцы Банькоўскі *(Цюрых)*, Цэзарыю Галіньскаму *(Варшава)*, Таццяне Кабржыцкай, Генадзю і Яніне Кісялёвым, Адаму Мальдзісу, Максіму Чамярыцкаму *(Мінск)*, Вячаславу Рагойшу, Галіне Хінка-Янушкевіч, Фэліксу Янушкевічу *(Ракаў)*.

КНІГА ПЕРШАЯ

5 *Святая дзева, што бароніш Чанстахову...* — тут і далей зварот да славутых цудадзейных абразоў: Маці Божай Чанстахоўскай (патронкі Польшчы), віленскай Вострабрамскай (апякункі Літвы), абраза Маці Божай наваградскай; апошні захоўваўся ў неіснуючай ужо цяпер уніяцкай царкве на Замкавай гары.

57 *Касцюшка* Андрэй Тадэвуш Банавентура (1746—1817) — палітычны і ваенны дзеяч Рэчы Паспалітай, кіраўнік вызваленчага паўстання 1794 г.

62 *Рэйтан* Тадэвуш (1742—1780) — палітычны дзеяч Рэчы Паспалітай; паходзіў з в. Грушаўка на Навагрудчыне (цяпер Ляхавіцкі р-н); наваградскі пасол на сейм 1773 г.

64 *А перад ім «Федон» і жыццяпіс Катона...* — два старажытныя творы на грэцкай мове: Платона «Федон» (у ім асуджаны на смерць Сакрат разважае пра несмяротнасць душы); жыццяпіс Катона Малодшага *(Uticensis)* напісаны Плутархам. Рымлянін Катон да канца стаяў на баку Пампея ў ягонай вайне супраць Цэзара (сярэдзіна I ст. да н.э.). Пасля няўдалага змагання перад смерцю чытаў урыўкі з «Федона», а потым прабіў сябе мячом. У старажытнасці ўспрымаўся як узор чалавека непахісных перакананняў.

65 *Ясінскі* Якуб (1761—1794) — ваенны і палітычны дзеяч, паэт. Адзін з кіраўнікоў паўстання 1794 г. , камендант Вільні, потым генеральны камандуючы паўстанцкімі войскамі ў ВКЛ; загінуў пры абароне Прагі пад Варшавай.

66 *Корсак* Тадэвуш (174—1794) — дзяржаўны і вайсковы дзеяч ВКЛ. У пачатку паўстання 1794 г. прыбыў у Вільню на чале некалькіх дзесяткаў узброеных навакольных і уласных сялян; загінуў разам з Ясінскім пры абароне Прагі пад Варшавай.

67 *Прага* — прадмесце Варшавы, дзе 4 лістапада 1794 г. расейскія войскі пад камандаваннем Суворава выразалі разам з абаронцамі і цывільнае насельніцтва.

72 *марш Дамбpoўскага...* — песня-гімн «Яшчэ Польшча не загінула!..» на словы Ю. Выбіцкага паўстала ў 1797 г. у Італіі, дзе арганізоўваліся польскія легіёны; *Дамброўскі* Ян Генрык (1755—1818) — польскі генерал.

178 *Падкаморы* — службовая асоба ў ВКЛ: прыдворны падкаморы сачыў за парадкам і убраннем ў пакоях вялікага князя; павятовы — разглядаў зямельныя спрэчкі паміж шляхтай у падкаморскім судзе.

240 *свірсня* — журавель пры студні.

250 *Возны* — службовая асоба ў ВКЛ. Рассылаў судовыя позвы грамадзянам (пры

неабходнасці дастаўляў гэтых асоб у суд). У кожным павеце было некалькі возных, галоўнага з іх называлі генералам; *войскі* — службовая асоба ў ВКЛ. Пад час войнаў і агульнай мабілізацыі (паспалітага рушання), калі шляхта пакідала свае маёнткі, назіраў за парадкам у павеце.

447 *гарбайталь* (ням. *der Haarbeuteil*) — торбачка на валасы, сетка для падтрымання прычоскі.

470 *маркіж* — так вымаўляў Падкаморы слова маркіз.

514 *амністыцыюм* (лац.) — перамір'е.

569 *брабанцкія карункі* — вырабленыя ў Бельгіі (правінцыя Брабант).

653 *рараты* — адно з касцельных набажэнстваў (адпраўляецца звычайна досвіткам).

725 *базылішак* — д'ябал, чорт.

749 *рачыць* (польск.) — быць ласкавым, зрабіць ласку.

793 *І сецяў сто вазоў у замкуВаранчанскім...* — даўней у лясных паляваннях багатыя магнаты скарыстоўвалі сеці, якімі агароджваўся ладны кавалак лесу і куды трапляла розная дзічына; «замак» у Варончы быў драўляны на высокім каменным падмурку (цяпер в. Варонча ў Карэліцкім р-не; да Варанчанскай парафіі належалі Туганавічы, дзе жыла каханая паэта Марыля Верашчака).

897—900 *Лівія* — грэцкая назва Афрыкі. Тут згаданы егіпецкі паход (1798), памятны пераможнай бітвай пад пірамідамі; бітвы з туркамі ля гары Табар у Палестыне (1799); з аўстрыякамі пад Марэнга ў Італіі (1800) і пад Ульмам у Германіі (1805), з аўстрыйцамі і рускімі пад Аўстэрліцам (Слаўковым) на Маравіі (1805).

920 *Ламбардскае поле* — у Ламбардыі (Паўночная Італія) генерал Дамброўскі фармаваў (1796) свае першыя легіёны.

921 *Князевіч* Кароль (1762—1842) — удзельнік паўстання 1794 г., узначальваў польскія легіёны, камандаваў іх 1-й легіяй; генерал.

924 *Ябланоўскі* Уладзіслаў — генерал легіёнаў, нейкі час камандаваў Прыдунайскай «легіяй», аднак у экспедыцыі на Гаіці, дзе знаходзіцца востраў Сан Дамінга, камандаваў не польскімі легіёнамі, ▪ французскай паўбрыгадай,

936 *Так перайшлі Гурэцкі...* — Гарэцкі Антон (1787—1861), чыім прозвішчам распачаты пералік уцекачоў у княства Варшаўскае, паходзіў з Вільні; перабег у 1809 г. і стаў капітанам; блізкі сябар Міцкевіча, паэт, аўтар зборніка «Паэзія літвіна» (Парыж, 1834); памёр у эміграцыі.

КНІГА ДРУГАЯ

47 «*Surge, puer!*» — «уставай, хлопча!».

96 *апока* — скала, камень.

220 *бахмат* — конь татарскай гадоўлі.

232 *прымас* — найвышэйшы духоўны чын у часыф Рэчы Паспалітай.

286 *За «Трэці май» змагацца...* — 3 траўня 1791 г. ў Варшаве Чатырохгадовы сейм прыняў Канстытуцыю, паводле якой Рэч Паспалітая абвясціла сябе суверэннай унітарнай дзяржавай, ліквідаваўшы падзел на Карону і ВКЛ.

340 *... крэслы, стужкі і булавы...* — гэта значыць, меў у сваім родзе сенатараў і гетманаў, ганараваных высокімі дзяржаўнымі ўзнагародамі (булава — адзнака гетмана).

370 *бургграф* (ням.) — начальнік замка.

623—624 *...у альтарац'і ~ сэрца пальпітац'і...* — модныя ў XVII ст. «хваробы», ў асяродку вялікасвецкіх паняў залежна ад настрою і сітуацыі.

658 *мар'яш* (мар'яж) — назва гульні ў карты; *віна* — масць картах, пікі.

760 «*Pax vobiscum*!» (лац.) — «Супакой з вамі» («мір вам»; словы, якія прамаўляе святар у час імшы).

816 *salarium* — плата, падарунак на памяць.

818 *яшчур* — скура вужа (або імітацыя пад яе).

823 *Князь Домінік* — Радзівіл Дамінік (1786—1813), апошні прадстаўнік старшай лініі

Радзівіллаў. Пасля яго смерці канчаткова заняпала багацце «каралеўскага» роду на Беларусі; царскі ўрад канфіскаваў і разрабаваў радзівілаўскія ўладанні.

824-825 ...*і з тым генералам Меенам...* — Ян Якуб Меен быў палкоўнікам пяхотнага палка ў войску ВКЛ, удзельнічаў у абароне Вільні ўлетку 1794 г.

828 ...*на Купіскім полі...* — в. Купіск ля Наваградка.

КНІГА ТРЭЦЯЯ

61 ...*з зялёным слязам...* — сляз, адзін з гатункаў мальвы (іх на Беларусі налічваюць каля васьмі).

240 ...*думаў, што ён бачыць элізейскіх ценяў...* — старажытныя людзі верылі, што душы справядлівых людзей пасля смерці вялі спакойнае жыццё на падземных палях, якія называліся элізеўм.

399 *Быў у Пятркове, ў Дубне. То за трыбуналам...* — трыбунал, вышэйшая судовая інстанцыя ў ВКЛ. Трынул літоўскі адбываўся ў Наваградку; каронны ў «трыбунальскіх замках» у Пятркове (г. Пётркуў-Трыбунальскі ў Лодзінскім ваяводстве) і Дубне.

400 *палястрант* — юрыст, адвакат

410 *estyma* (з фр.) — пашана.

425 *фартуна* (лац.) — багіня лёсу, шчасця; тут у значэнні: багацце, маёмасць.

538 ...*Паўзыліпа страшныя пячоры...* — тунэль пракладзены праз гару Паўзыліп пад Неапалем.

552 *мянада* (міф.) — жрыца Вакха (бог вясёлага застолля, разгулу). Падчас піравання Вакха мянады насілі кіі, абвітыя павоем і вінаградам.

617-618 ...*два Брэйгелі ~ І апроч Рэйсдаля...* — Брэйгелі — сямейства нідэрландскіх мастакоў: Пітэр (1525—1569) і два яго сыны: Пітэр (1564—1638), празваны «Ван дэр Гэлле» (што азначае: пякельны) за напісанне ім сцэн з выявай пекла, і Ян (1568—1625); Рэйсдаль Якаб (1628—1682) — галандскі мастак-пейзажыст.

620 *Арлоўскі* Аляксандр (1777—1832) — польскі мастак; большую частку жыцця маляваў у Пецярбургу, дзе і пазнаёміўся з Міцкевічам. Польскіх краявідаў ён не стварыў.

747 *шарваркі* (шарварак) — прымусовая праца пры рамонце і пабудове шляхоў, гасцінцаў.

КНІГА ЧАЦВЁРТАЯ

2 *Панары* — горы, альбо ўзгоркі, якія цягнуцца ланцугом на паўднёвым захадзе Вільні.

4 *Вітэн* — Віцень (каля 1295—1316), вялікі князь ВКЛ; *Гедымін* (каля 1275 — 1341), вялікі князь ВКЛ, (1316 — 1341); у часы ягонага княжання фактычна завяршыўся працэс аб'яднання беларускіх земляў.

7 *Ліздэйка* — імя легендарнага вярхоўнага жраца.

20 *Вітаўтаў ~ каўпак сталёвы...* — Вітаўт (1350—1430), вялікі князь ВКЛ (1392—1430). Сын Кейстута, унук Гедыміна. Адзін з самых выдатных дзеячаў; правіў ва ўмовах складаных знешніх і унутраных абставін нямецкай агрэсіі, дыпламатычныай экспансіі Польшчы ў адну дзяржаву, прэтэнзій Маскоўскага вялікага княства на беларускія і ўкраінскія землі; *каўпак сталёвы* — ту у значэнні: каралеўская карона. У 1429—1430 гг. Вітаўт спрабаваў атрымаць ад папы рымскага тытул караля і каралеўскую карону, аднак нечаканая смерць спыніла гэтыя захады.

30 *Міндоўгаў гай ля фарнага касцёла...* — Міндоўг (1195?—1263), князь наваградскі, вялікі князь ВКЛ. У 1253 г. прыняў тытул караля, каранаваўся ў сваёй рэзідэнцыі ў Наваградку; у фарным касцёле 12.02.1799 г. быў ахрышчаны Адам Бернард Міцкевіч.

39 *Бо ліпа ж Чарналеская натхніла Яна..* — Кахамістаноўскі Ян (1530—1584), польскі паэт; маёнтак, у якім ён жыў і пісаў, называўся Чарналессе.

41 *пясняр-казак...* — маецца на ўвазе паэт Севярын Гашчынскі (1801—1876), аўтар паэмы «Канеўскі замак».

80 *дрыяда* (міф.) — згодна грэцкай міфалогіі, кожнае дрэва мела ад багоў уласную апякунку — дрыяду.

195 *Нібы ў Пізанскай вежы...* — славутая нахіленая вежа ў Пізе (Італія).

293 *Reverendissime* — прывялебны.

314 *Літоўскі кур'ер («Kurier Litewski»*, «Літоўскі веснік») — газета, якая выдавалася ў 1796—1840 гг.: да 1797 г. у Гродне, потым у Вільні (да 1833 г. на польскай мове, з 1834 — на рускай).

352 *Стрыйкоўскі* Мацей (каля 1547—1590?) — гісторык-храніст, паэт. Аўтар «Хронікі польскай, літоўскай, жамойцкай і ўсяе Русі» (Каралевец, 1582) — першай друкаванай гісторыі беларуска-літоўскай дзяржавы .

782 *... хоць і па кудзелі...* — сваяк па маці, жаночай лініі.

КНІГА ПЯТАЯ

816 *Зямлі аднялі шмат дзялягі Таргавіцы...* — Таргавіцкая канфедэрацыя атрымала такую назву ад мястэчка Таргавіца на Украіне, дзе 14 траўня 1792 г. была абвешчана падрыхтаваная ў Пецярбургу змова магнатаў Рэчы Паспалітай і расейскага ўраду, скіраваная супраць Канстытуцыі 3 траўня 1791 г.

КНІГА ШОСТАЯ

У змесце: *асоба Мацька Дабрынскага* — рэдактар-укладальнік палічыў неабходным адаптаваць у перакладзе П. Бітэля словы, якія ў беларускай мове маюць іншае вымаўленне (часам з пагардлівым адценнем): *бжытва (бжытэўка) — брытва, Дабжынскія — Дабрынскія*. Тым самым пазбягалася штучная дакладнасць (напрыклад, у рускім перакладзе слыннае мястэчка *Дзятлава* стала *Здзенцёлам*).

255 *прывезены з Крулеўца* — Кенігсберг (Каралевец); цяпер Калініград.

479-481 *Трафеем з Вены ~ Памонай і Вяртумнам...* — маецца на ўвазе перамога польскага караля Яна Сабескага над туркамі пад Венай (1683); *бунчук* — пук валасоў з конскага хваста, з'яўляўся адзнакай высокага вайсковага звання; *Цэрэс* (міф.) — багіня земляробства і ўраджаю, Памэна (міф.) — апякунка садоў, Флора — кветак, Вяртумнас — даспявання.

568 *«Калі ўстаюць ураннi зоры»* — рэлігійная песня на словы паэта Ф.Карпінскага (1741—1825).

КНІГА СЁМАЯ

27*Ена* — у 1806 г. пад Енай (Германія) Напалеон разбіў прускую армію.

32 *ландраты* і *гофраты* — прускія ўрадоўцы высокіх чыноў.

35 *варатак* — вар, кіпень.

39 Перакручаныя нямецкія словы: *«Ach, Her Gott! O, Weh!»* — «Ах, госпадзі, бяда!»

49 *гарцаб* (з ням. *Haarzopf*) — каса парыка, якія насілі прускія афіцэры.

265 Тут у польскім выданні *«Czytelnika»* пастаўлена двухрадкоўе, якое раней у асноўных тэкстах не прыводзілася, і таму ў перакладзе П. Бітэля адсутнічае (падрадковы пераклад : «*Была чутка, што ад продкаў Дабрынскіх той клінок, здабы пад Грунвальдам з рук магістра Юнгінга*».

378 *Ласосна* — рака, левы прыток Нёмана; пачынаецца яна ў Польшчы, цячэ ў Гродзенскім раёне. Нейкі час па ёй праходзіла мяжа з Княствам Варшаўскім.

458 *Ў наездзе Мыскім...* — пэўна, адносіцца да мясцовасці Новая Мыш ці Старая Мыш (каля Баранавіч), на якія зрабіў у канцы XVIII ст. наезд Несялоўскі.

КНІГА ВОСЬМАЯ

81 *Давідаў воз* — сузор'е Вялікая Мядзведзіца.

92 *Левіятан* — рыба з габрэйскай (талмудычнай) міфалогіі.

138-139 *Тадэвуш, ваша гэтае апавяданне пра зоркі...* — на думку міцкевічазнаўцаў, тут памылка аўтара: Тадэвушавага апавядання пра зоркі ў тэксце няма. Відаць, паэт намерваўся яго напісаць, а магчыма, напісанае выкрасліў перад здачай; адказ жа Падкаморага застаўся. Рэканструяваць дыялог не магчыма, паколькі рукапіс гэтай мясціны з кнігі VIII не захаваўся.

145 *Пачобут*-Адляніцкі Марцін (1728—1810) — астраном і асветнік, ксёндз, адзін з арганізатараў і дырэктар (1765—1807) Віленскай астранамічнай абсерваторыі.

149 *Снядэцкі* Ян (1756—1830) — астраном, матэматык, філосаф-асветнік, рэктар Віленскага універсітэта (1806—1825).

158 *Браніцкі* Францішак Ксавэры — гетман вялікі каронны, арганізатар Таргавіцкай канфедэрацыі.

183 *ксёндз Бартахоўскі* — Бартахоўскі Войцах (1640—1708), езуіт, аўтар празаічнага панегірыка *Fulmen Orientis* («Пярун Усходу»), выдадзенага ў Калішу (1684)

187 *«Яніна»* — твор Рубінкоўскага, выдадзены ў 1739 г.

211-212 *Генерал падольскіх зямель* — князь Адам Чартарыскі (1734—1823), пісьменнік і вядомы ў сваім часе палітык.

221 *...феерверк даў Кашыц, што жыве ў Ятры...* — Кашыц Язэп, чашнік смаленскі, палкоўнік войск ВКЛ. На думку міцкевічазнаўцаў, згадка пра Кашыца паўстала дзякуючы сяброўству паэта з ягоным унукам, таксама Язэпам Кашыцам (1795—1868), маршалкам шляхты Навагрудскага пав., удзельнікам паўстання 1830—1831 гг., родам з-пад Пінска і які памёр у эміграцыі; *Ятра* — вёска і маёнтак пад Навагрудкам.

222 *Танцораў Тызенгаўз прыслаў...* — Тызенгаўз Антон (1733—1785), прагрэсіўны грамадска-палітычны дзеяч ВКЛ, падскарбі надворны літоўскі, гарадзенскі староста; кіраваў каралеўскімі эканоміямі на Беларусі; асветнік-мецэнат.
Агінскі даў музыкаў... — верагодней за ўсё, меўся на ўвазе Міхал Казімір Агінскі (1730—1800), пісар польны літоўскі, гетман вялікі ВКЛ, кампазітар, паэт, мецэнат; жыў пераважна ў Слоніме.

223 *...Солтан дзятлаўскі капэлю паклікаў...* — Солтан Станіслаў, надворны маршалак літоўскі.

294 *in articulo mortis* (лац.) — у выпадку пагрозы смерці.

688 *Этна* — вулкан на востраве Сіцыліі.

733-735 *...cum gais, boris et graniciebus, K metonibus, scultetis et omnibus rebus Et quibusdam aliis...* — «...з гаямі, барамі, граніцамі, сялянамі, солтысамі, з усімі рэчамі і некаторымі іншымі». Прыклад даўнейшай макаранічнай лацінскай мовы ў судах ВКЛ, у якую ўплячалі польскія словы з лацінскімі канчаткамі.

КНІГА ДЗЕВЯТАЯ

141 *Аднойчы на радуце...* — рэдута (польск.), баль-маскарад.

162 *...згодна Статута...* — збор законаў ВКЛ; трэцяя рэдакцыя Статута 1588 г. дзейнічала на беларускіх землях да поўнай забароны царызмам у 1840 г.

186 *ляўфар* (ням.) — пасланец, скараход.

231 *Бака* Юзаф (1707—1780) — езуіт, аўтар вершаў рэлігійна-маралізатарскага зместу, такіх бязглуздых, што яны сталі сінонімамі графаманства.

352 *штурмак* — стрэльба з расшыраным пры канцы ствалом.

КНІГА ДЗЕСЯТАЯ

111 *Ачакаў, Ізмаіл* — былыя турэцкія крэпасці, заваёваныя рускімі ў 1788—1790 гг.

112 *Нові* — мясцовасць у Італіі, дзе Сувораў пабіў французаў у 1799 г.

187 *Reguiescat in pace* (лац.) — вечная памяць.

196 *Pro publico bono* (лац.) — для грамадскага дабра.

385 *Гімен* (грэч. міф.) — бог жаніцьбы; яго ўяўлялі з паходняй, сімвалам хатняга вогнішча.

572 *Sanctissimum* (лац.) — Святы Сакрамент.
849 *carcer durum* — карцэр, турма.

КНІГА АДЗІНАЦЦАТАЯ

246 *Пад Гогэнліндэн, калі Рышпанс...* — французскі генерал, які вызначыўся ў бітве з аўстрыякамі (1800 г.).
253 *Самасеры* — высокі горны перавал перад Мадрыдам.
642 *portefeuille* (з фр.) — папка на паперы.

КНІГА ДВАНАЦЦАТАЯ

86 *афірматыва* (лац.) — голас «за».
87 *негатыва* — голас «супраць».
100 *«Veto»!* (лац.) — забараняю.
189 *Пінэта* (Пінеці) — слынны італьянскі штукар канца XVIII—пачатку XIX ст.; пазней, па сведчанню мемуарыстаў, ягонае імя ўжывалася як назыўное.
262 *трамблён* — старадаўня стрэльба з шырокай руляй.
309 *Ружыцкі* Самуэль (1784—1834) — удзельнік вайны 1811—1812 гг.
382 *...паглядаючы на Дымур'ера...* — Дзюмур'е Шарль Франсуа (1739—1823), французскі палкоўнік, прысланы ў якасці вайсковага інструктара.

Т ЛУМАЧЭННІ [АЎТАРА]

...Рэчы Паспалітай Польскай... — тут паэт недакладна ўжыў назву дзяржавы: Рэч Паспалітая Абодвух Народаў (Кароны і ВКЛ).
Сангушка Дзмітры (у паэта памылкова *Васіль*) — магнат-авантурнік, прымусам вывез сабе нарачоную, а сам захапіў яе маёнткі; асуджаны на выгнанне, быў забіты ў Чэхіі ў 1554 г.
...аб'яўляў інтрамісіі... (лац.) — увядзенне новага гаспадара ў набытыя ім уладанні.
актараты (лац.) — бягучыя судовыя справы
У Слуцку ~ удасканаленая стараннем Тызенгаўза... — выраб славутых слуцкіх пасаў належаў Радзівілам; Тызенгаўзам належалі не менш слаўныя ткацкія варштаты ў Гародні.
Пашкевіч Дзяніс (1757—1830) — пісьменнік і даследчык культуры свайго краю.
рускія песні — дакладней сказаць, украінскія песні.
Стафан Вітвіцкі (1802 —1847) — польскі паэт-рамантык, блізкі сябра А. Міцкевіча ў эміграцыі.
сабрыкеты (ад фр. *sobriquets*) — мянушкі.
Ursa Maior — Вялікая Мядзведзіца
задыяк у Дэндэрах — вёска ў Егіпце, дзе французы знайшлі ў руінах тамтэйшай старажытнай святыні малюнак задыяку, які доўгі час прыцягваў увагу астраномаў.
Лаланд Юзаф Геранім (1732—1807) — французскі астраном, дырэктар абсерваторыі ў Парыжы.
...пабіў туркаў на Лемане... — у вусця Дняпры ля Чорнага мора. Паэт меў на увазе марскую бітаву пад Ачакавам, дзе дэ Насаў, як расійскі адмірал, разбіў турэцкую флатылію (1788).
індыгенат — шляхецтва, якое надавалася ў ВКЛ і Кароне іншаземцу.
экзекутар (лац.) — судовы выканаўца.
грамадзянін У... — маецца на ўвазе Ігнат Узлоўскі, уладальнік Чамброва ля Свіцязі. Як высветлілі міцкевічазнаўцы (Л.Падгорскі-Аколаў), падзея тая адбылася не «каля 1817 года», а ў снежні 1821 г. (Podhorski-Okołow L. Realia Mickiewiczowskie. Warszawa, 1952).
Леў X — папа рымскі (1513—1521), вядомы як апякун мастацтва і навук.
...у «фамілію»... — да свайго герба і прозвішча.

КОММЕНТАРИИ

Юбилейное издание поэмы Адама Мицкевича «Пан Тадеуш», приуроченное к 200-летию со дня рождения поэта, отличается определенной новизной. Впервые в истории книгоиздательского дела шедевр польской и всей мировой литературы выходит ■ свет одновременно на трех славянских языках под одной обложкой. Тем самым создается прекрасная возможность для многомиллионного читателя обратиться ■ более доступному для него тексту поэмы, а для читателя пытливого — сравнить белорусское и русское воспроизведения поэмы с ее первоисточником.

Оригинал поэмы печатается по изданию, любезно предоставленному варшавским издательством *«Czytelnik»*. Обращаем внимание на то, что в этом, как и в некоторых других массовых изданиях (в отличие от научных, в частности — *«Biblioteki Narodowej»*), язык Мицкевича несколько осовременен (вместо *swemi — swymi, dawnemi — dawnymi, za temi — za tymi, za czem — zaczym, dziwnem — dziwnym* и т.д.), в нем изменены некоторые авторские знаки препинания, пробелы между строками и др. Введено также двустишие, надписанное А. Мицкевичем на экземпляре поэмы 1844 года издания для своего друга Евстахия Янушкевича (*VII, 265*).

Белорусский перевод поэмы П. Бителя публикуется впервые по рукописи, хранящейся в семейном архиве переводчика. Текст рукописи потребовал определенного редакторского труда.

Согласно пожеланию московской стороны совместного издательского проекта, текст русского перевода поэмы С. Мар (Аксеновой) печатается по изданию Собрания сочинений 1949 г., хотя следует заметить, что позднейшие переиздания перевода С. Мар (Аксеновой) значительно доработаны. Единственное наше отступление от издания 1949 г. — присоединение к этому переводу «Объяснений [автора]», отсутствующих ■ данном издании (они перепечатываются из книги: Адам Мицкевич. Пан Тадеуш. М. , 1985). Отметим, что и в названном последнем издании 1985 г. авторские «Объяснения» неполные, поскольку в переводе С.Мар (Аксеновой) не переданы слова (в большинстве своем белорусские), встречающиеся у А. Мицкевича и объясненные им (*витины, вырай, покуть, рунь*). Часть из них введено ■ наше издание ■ переводе редактора-составителя.

Кстати, везде в нашем издании (в том числе и ■ публикации поэмы на польском языке) «Объяснения [автора]», принадлежащие Адаму Мицкевичу, приводятся не сразу за текстом последней XII книги поэмы, а непосредственно за «Эпилогом». Понятно, тем самым несколько нарушается традиция польских текстологов, до сего времени помещающих «Объяснения [автора]» перед «Эпилогом» поэмы. Однако, как нам кажется, при этом не нарушается главное: ни логика расположения текстового материала (объяснения всегда идут за объясняемым текстом произведения), ни воля автора (один из мощных взлетов поэтического гения Мицкевича — «Эпилог» к «Пану Тадеушу» — возник тогда, когда поэма, по сути, была уже напечатана, позже «Эпилог» вообще затерялся и отыскался уже только после смерти поэта. См. комментарий к «Эпилогу»).

В польском мицкевичеведении существует довольно значительная традиция комментирования «Пана Тадеуша», в частности — труды К. Выки, К. Гурского, З. Новака, С. Пигоня и др. Данные «Комментарии» в определенной степени зиждутся на созданном названными литературоведами. В белорусском корпусе комментариев использованы также материалы, подготовленные переводчиком П. Бителем. Часть русских комментариев заимствована из Собрания сочинений 1949 г. (Т. 2. Сост. Н. А. Славятинский). Вместе с тем, большой объем издания (более 800 страниц) ограничил размер самих

объяснений, позволив остановиться, главным образом, на трех реалиях: некоторых исторических событиях, лицах и варваризмах, зафиксированных как ■ оригинале, так и в обоих переводах.

Приступая к чтению «Пана Тадеуша», необходимо учитывать, что Адам Мицкевич, согласно современной ему традиции, слово «Литва» употреблял в двух значениях:

1/ историческом (сокращенное название бывшего мощного государства Великого Княжества Литовского, Русского и Жемойтского);

2/ административно-географическом.

Литвой в первой половине XIX в. (да и намного позже) официально назывались центральные и западные современные белорусские земли — губернии Минская, Гродненская и Виленская, в отличие от «белорусских» губерний — Витебской, Могилевской и Смоленской, а также Жемайтии (Жмуди) — Ковенской губернии. Этническую современную Литву (Летуву) поэт традиционно называл Жмудью, этнических жителей — жмудинами.

Так что Литва для гения — его Родина, первоисток. В оригинале поэмы родимое слово *«Litwa»* соотносится, например, со словом *«Polska»* примерно в соотношении 55:15. (При составлении будущего словаря языка Адама Мицкевича исследователи уточнят эту пропорцию, на которую обращает внимание редактор-составитель.)

Вот почему «Пан Тадеуш» — эта уникальная польскоязычная поэтическая энциклопедия Литвы-Беларуси начала XIX в. — особенно близок и понятен белорусам, землякам Адама Мицкевича. Вот почему масса реалий произведения, связанных с топонимическими названиями, разными событиями, народным бытом, обычаями и обрядами, флорой, фауной и т.д., для белорусского читателя вообще не требует комментирования.

Чтобы избежать повторов в ограниченной комментарной части, сокращения типа ***с***[трока], ***w***[ers], ***p***[адок] не ставились. Поэтому первоначальные цифры означают не порядковые номера ссылок, а соответствующие строки книг поэмы.

* * *

За помощь, советы и замечания, высказанные во время работы над данным изданием, редактор-составитель выражает благодарность Монике Баньковски *(Цюрих)*, Цезарию Голиньскому *(Варшава)*, Геннадию и Янине Киселевым, Татьяне Кобржицкой, Адаму Мальдису, Максиму Чемерицкому *(Минск)*, Вячеславу Рагойше, Галине Хинка-Янушкевич, Феликсу Янушкевичу *(Раков)*.

КНИГА ПЕРВАЯ

8 *И чудом жизнь мою Ты сохранила в детстве...* — Мицкевич рассказывал своему другу Одынцу, как он, еще совсем ребенок, «выпал из окна и не подавал признаков жизни», пока мать не поручила его милости Богоматери.

56 *Висели по стенам старинные портреты...* — подбор портретов в усадьбе не случаен. Это все портреты деятелей польского национально-освободительного движения, тесно связанных с Литвой (а Костюшко был даже родом из того же новогрудского воеводства, что и Мицкевич).

72 *Мазурка Домбровского* — песня, впоследствии национальный гимн Польши; возникла в 1797 г. в польских легионах, сражавшихся в Италии. Автор ее — Юзеф Выбицкий (1747 — 1822) — польский политический деятель, соратник Домбровского, известный литератор-мемуарист.

156 *...чтоб не встречать приезжих в пудермане...* — пудерман, или пудермантель (нем. *Pudermantel*) — полотняный халатик, надевавшийся, когда посыпали парик пудрой; в общем значении — полотняный плащик для защиты от пыли и грязи («пыльник»).

495 *Ты из-за Немана весть получил недавно...* — то есть из герцогства Варшавского,

границившего с Россией по Неману.

504 *Где русский капитан беседовал с гостями...* — живым прототипом капитана Рыкова послужил якобы генерал-лейтенант Рыков, выслужившийся из солдат; Мицкевич познакомился с ним в Одессе в 1825 г. (см. «Письма» А. Мицкевича. Т. IV. Париж, 1884. С. 74). Литературным же прототипом был, по всей вероятности, Федор Никитич Бебехов из «Литовских писем» Немцевича, вышедших в 1812 г.

858 Тут Возный развязал парчовый слуцкий пояс... — такой пояс был до десяти «локтей» длины и до трех «локтей» ширины. Самые дорогие были вытканы из серебряных и золотых нитей (по одну сторону серебро, по другую — золото) и отделаны ткаными шелком цветами. Пояс надевали на кунтуш, перехватывая им стан два или три раза, завязывая его спереди или сбоку в замысловатый бант и спуская к низу цветистые концы либо бахрому. Одевать такой пояс можно было только с посторонней помощью.

899 *Последний Возный спит, смежив глаза устало...* — этой строкой первоначально заканчивалась первая книга «Пана Тадеуша». Последующие стихи составляли окончание третьей книги. Работая уже над четвертой книгой, поэт решил сделать эту перестановку.

КНИГА ВТОРАЯ

47 *«Surge, puer!»* (лат.) — «Вставай, мальчик!»

231 *Примас* — архиепископ гнезненский, глава католической церкви в Польше, первая особа после короля.

337 *Противники Соплиц, мечтавшие о мести!* — между Мицкевичами и Соплицами в действительности существовала давняя родовая вражда, отраженная ■ судебных актах о земельном («граничном») процессе Соплиц и Мицкевичей, ■ также — преследовании Мицкевичей со стороны Яна Соплицы, убившего одного из родственников поэта и угрожавшего посягнуть на жизнь отца Адама Мицкевича, начавшего против него судебное дело.

338-339 *Так славный пан погиб ~ кресла, и булавы!* — в оригинальном тексте — «кресла, ленты и булавы» говорят о том, что предки Стольника были сенаторами, их награждали орденами, среди них были и гетманы (булава — знак гетманского достоинства).

350 *Он спекся, как пескарь, когда на Кореличи...* — то есть сгорел живьем (пескарей пекли или жарили живыми). Кореличи — местечко (городок) ■ 22 км к востоку от Новогрудка, возле речки Рута.

680 *Талер* — монета, которую стали чеканить ■ Чехии с 1518 г. В Польше чеканка их началась с 1528 г. Первоначально талер равнялся тридцати грошам, то есть он был одинаковой стоимости с польским злотым, но позднее ценность талера поднялась значительно выше.

759 *«...Pax vobiscum!»* (лат.) — «Мир вам!»

826 *Охотились тогда мы на Куписком поле...* — Куписк — урочище над Неманом в Виленском воеводстве, возле Щорс.

КНИГА ТРЕТЬЯ

551 *Орешины-менады...* — менады, по греческой мифологии, женщины из свиты бога вина Дионисия (у римлян — Вакха, вакханки); их изображали с жезлами (тирсами), обвитыми плющом и виноградом. Гроздья лесных орехов Мицкевич сравнивает с гроздьями винограда.

КНИГА ЧЕТВЕРТАЯ

293 *Reverendissime* (лат.) — почтеннейший. В старину так обычно обращались к ксендзам.

565 *Крепь* — так переводчик передает польское слово *matecznik*, означающее здесь «недра пущи», с заматерелым, вековечным лесом, естественные заповедники, где сохраняется и выводится всякий зверь. Мицкевич в описании *matecznika* опирался на народные поверья о недоступных человеку лесных недрах, куда знают доступ какими-то им одним известными тропами только звери, которые и отправляются туда умирать.

890 *Кирейка* — верхняя одежда, обычно на меху.

922 *Уша* — фольварк (хутор) в Новогрудском уезде в 39 км от Новогрудка, над речкой Уша, притоком Немана.

КНИГА ПЯТАЯ

329-330 *...Какая-то сутана, Бог весть откуда к ним попавшая нежданно...* — в оригинале дословно: «вырвавшаяся бог весть откуда, как Филипп из конопли». Мицкевич комментирует эти строки: «Однажды на сейме депутат Филипп из наследственной деревни Конопля, попросив голоса, так далеко отступил от темы, что возбудил всеобщий смех в палате. Отсюда-то и поговорка: вырвался как Филипп из конопли.» Это объяснение считается теперь неточным. Комментаторы указывают, что Филипп — это южноукраинское прозвище зайца. Заяц, одурев от острого запаха конопли, бежит из нее во весь дух, отсюда и поговорка.

506 *Один Денасов...* — принц де Нассау-Зиген (1745—1808), известный искатель приключений, много путешествовавший. Служил в войсках у французов, итальянцев, русских; принимал участие ■ одной из русско-турецких войн. В Польшу прибыл в 1780 г., был гостем знатнейших аристократов (например, Кароля Радзивилла) и женился на княжне Сангушко.

КНИГА ШЕСТАЯ

78 *Позыв* (польск. *pozew)* — означало в судопроизводстве вызов ответчика на суд; этот вызов осуществлялся истцом при посредстве судебных властей, обычно посылавших такую повестку через возного.

222 *Погоня лишь заржет, Медведь взревет на Жмуди...* — «Погоня» — герб Великого Княжества Литовского: на червонном поле изображен всадник, скачущий на белом коне; ■ правой руке у всадника меч, в левой — щит. «Медведь» — герб Жмуди.

269 *...от самого Биньона...* — Биньон Луи (1771—1848), французский дипломат, был ■ 1811 г. представителем Наполеона ■ столице герцогства Варшавского.

381 *...сзывал Ян Третий ■ ополченье...* — Ян III Собесский (1624—1696), сын краковскаго кастеляна, польский король с 1674 г.

КНИГА СЕДЬМАЯ

2 *Крулевец* — польское название Кенигсберга, бывшей столицы Восточной Пруссии.

219 *Вето (лат. veto)* — запрещаю, традиционная в Польше формула срыва сейма, на котором непременно требовалось единогласное решение. Эта формула так въелась в сознание каждого шляхтича, что даже после ликвидации Речи Посполитой ею, по создавшейся привычке, то и дело пользовались и в сильно сузившейся общественной жизни и в быту.

КНИГА ВОСЬМАЯ

109 *Комета яркая, что с Запада всходила...* — об этой комете писало множество мемуаристов. С нею связывалось ожидание крупнейших политических событий.

163 *«Комета названа была метлой народом...»* — на родине Мицкевича народ называл комету метлой, говоря, что, в какую сторону она обратит свой хвост, тот край будет начисто сметен.

КНИГА ДЕВЯТАЯ

182 *«Меня? — вскричал Судья. — Как смеешь без приказу?»* — судья — это хотя и выборный, но утвержденный царскими властями чиновник, и его нельзя было третировать, подобно остальной шляхте.

КНИГА ДЕСЯТАЯ

133 *Рацлавицы* — деревня в Краковском воеводстве, под которой Костюшко 4 апреля 1794 г. разгромил царские войска.

135 *Матьевицы* (Мацеевицы) — деревня в быв. Седлецкой губернии. Здесь 10 октября 1794 г. армия Костюшко потерпела поражение от царских войск.

519 *Пришлась Тенчинскому по сердцу королевна...* — Ян Тенчинский, воевода белзский, в бытность свою послом ■ Швеции обручился со шведской принцессой Цецилией. Женитьба его не состоялась, так как по дороге в Швецию он был арестован датчанами и умер в копенгагенской тюрьме (1562).

572 *Sanctissimum* — святые дары, символизирующие кровь и плоть Христа.

КНИГА ОДИННАДЦАТАЯ

1-2 *О год двенадцатый! ~ порою урожая...* — по свидетельству современников, 1812 г. был необычайно хлебородным в Литве ■ Белоруссии.

119 *Оссолинский* Ежи (1595—1650) — посол польского короля Владислава IV ■ Урбану VIII — папе римскому в 1633 г.

251 *Самосиерру брать...* — высоко расположенный перевал в хребте, с севера прикрывающем Мадрид. Испанцы хорошо укрепили его и не сдавались, несмотря на многократные атаки французской пехоты. Ко всеобщему изумлению, он был взят 30 ноября 1808 г., в результате кавалерийской атаки польскими уланами.

КНИГА ДВЕНАДЦАТАЯ

85-86 *...аффирмативу ~ негативу...* (лат.) — голоса «за» и «против».

188 *Пинети* — фокусник, по некоторым данным, не раз приезжавший ■ Польшу. Так, в 1796 г. он был в Гродно, где развлекал Станислава Августа, отрекшегося от польского трона.

391 *Сам видел, как они бесчинствуют в деревне...* — армия Наполеона с первых же недель вторжения отличалась мародерством и насилиями над мирными жителями. Вестфальцы Жерома Бонапарта в этом отношении были из первых.

595 *Беллона* (миф.) — богиня войны в римской мифологии.

597 *Гимен или Гименей* (миф.) — бог брака ■ греческой мифологии.

639 *Борей* (миф.) — бог северного ветра.

ЭПИЛОГ

Опубликован посмертно, в 1860 г. Долгое время его принимали за вступление к поэме. Но Мицкевич написал его, когда книга была уже ■ печати. В письме к А.Одынцу (21 июля 1834) поэт писал: «Быстрота печатания и мои тогдашние супружеские заботы были причиной тому, что я не имел времени поправить и поместить этот эпилог ».

117 *Сказаний про Юстину и Веслава...* — Юстина — возлюбленная поэта Францишка Карпинского (1741—1825), которую он воспевал в своих песнях и идиллиях; многие из них стали достоянием польского фольклора; «Веслав» — идиллическая поэма Казимира Бродзинского (1791—1835).

ЗМЕСТ

Навáградская Іліяда. *Прадмова Язэпа Янушкевіча* 5
Новáградская Илиада 11
Iliada Nowogródzka 17

PAN TADEUSZ
CZYLI
OSTATNI ZAJAZD NA LITWIE

Księga pierwsza. Gospodarstwo 25
Księga druga. Zamek 51
Księga trzecia. Umizgi 73
Księga czwarta. Dyplomatyka i łowy 94
Księga piąta. Kłótnia 121
Księga szósta. Zaścianek 145
Księga siódma. Rada 162
Księga ósma. Zajazd 177
Księga dziewiąta. Bitwa 199
Księga dziesiąta. Emigracja. Jacek 220
Księga jedenasta. Rok 1812 246
Księga dwunasta. Kochajmy się! 264
[Epilog] 288
Objaśnienia [poety] 292

ПАН ТАДЭВУШ
АБО
АПОШНІ НАЕЗД У ЛІТВЕ
Пераклад Пятра Бітэля

Кніга першая. Гаспадарка 307
Кніга другая. Замак 332
Кніга трэцяя. Заляцанні 355
Кніга чацвертая. Дыпламатыка і ловы 376
Кніга пятая. Звада 403
Кніга шостая. Засценак 427
Кніга сёмая. Нарада 443
Кніга восьмая. Наезд 458
Кніга дзевятая. Бітва 479
Кніга дзесятая. Эміграцыя. Яцак. 500

Кніга адзінаццатая. Год 1812 525
Кніга дванаццатая. Кахаймася! 543
[Эпілог] 567
Тлумачэнні [аўтара] 571

ПАН ТАДЕУШ
ИЛИ
ПОСЛЕДНИЙ НАЕЗД В ЛИТВЕ

Перевод С. Мар (Аксеновой)

Книга первая. Хозяйство 585
Книга вторая. Замок 611
Книга третья. Волокитство 633
Книга четвертая. Дипломатия и охота 654
Книга пятая. Ссора 681
Книга шестая. Застянок 705
Книга седьмая. Совет 721
Книга восьмая. Наезд 736
Книга девятая. Битва 757
Книга десятая. Эмиграция. Яцек 778
Книга одиннадцатая. Год 1812 802
Книга двенадцатая. За братскую любовь 820
[Эпилог] 843
Объяснения [автора] 847
PRZYPISY 861
КАМЕНТАРЫІ 866
КОММЕНТАРИИ 873

Міцкевіч А.

М 70 Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве. Шляхецкая гісторыя з 1811 і 1812 гг. у дванаццаці кнігах вершам/Агул. рэд., прадм. Я. Янушкевіча; Уклад. У. Гілеп і інш.; Пер. на бел. мову П. Бітэля; Пер. на рус. мову С. Мар (Аксёнавай); Камент. В. Рагойшы, Я. Янушкевіча; Маст. В.Шаранговіч. — Мн.: БФК, 1998. с. 880, [37] л. іл.

ISBN 985-6523-01-X

Адам Міцкевіч (1798-1855) — вялікі паэт славянскага свету, якога нарадзіла беларуская зямля. Ён пісаў па-польску, геніяльна ўзнаўляючы тагачасную рэчаіснасць.

Найбольш яскрава дух Літвы-Беларусі ўвасобіўся ў велічным мастацкім палатне паэмы «Пан Тадэвуш» — энцыклапедыі шляхецкага ладу жыцця, што грунтаваўся на традыцыях колішняй еўрапейскай дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага.

У гэтым фаліянце славуты твор друкуецца на трох мовах — польскай, беларускай і рускай.

УДК 884-31
ББК 84(4П)6

Літаратурна-мастацкае выданне

Адам Міцкевіч

Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве. Шляхецкая гісторыя з 1811 і 1812 гг. у дванаццаці кнігах вершам.

Рэдактары Я. Я. Янушкевіч, В. А. Басава
Мастацкі рэдактар В. П. Шаранговіч
Тэхнічны рэдактар М. М. Кіслякова
Карэктар (беларуская і руская мовы) Р. А. Маслоўская
Верстка Н. А. Новік, І. В. Баранава
Камп`ютэрны набор Ж. В. Фіневіч
Камп`ютэрная апрацоўка графікі А. А. Первянкоў

Набор і карэктура польскага тэкста зроблены ў выдавецтве «Czytelnik».
Падрыхтавана да друку пры садзейнічанні камп`ютэрнага цэнтра ЗАТ «ТІМ На Ростанях». Кіраўнік А. Г. Дзігун.

Падпісана да друку 25.08.98. Фармат 70×108/16. Папера афс., іл.-мелав. Гарнітура Times New Roman. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 77. Ул.-выд. арк. 50. Тыраж 4000 экз. Заказ № 1148.

Выдавецтва «Беларускі фонд культуры». Ліцэнзія ЛВ № 241 ад 11.04.98 г. Рэспубліка Беларусь, 220039, г. Мінск, Камунальная узб. 6-Б.

Пры удзеле ТАА «Харвест». Ліцэнзія ЛВ № 32 ад 27.08.98. 220013, Мінск, вул. Я. Коласа, 35-305.

Калерападзел і друк ілюстрацый выкананы на Мінскай фабрыцы каляровага друку Рэспубліка Беларусь, 220024, г. Мінск, Каржанеўскага, 20.

Надрукавана з дыяпазітываў заказчыка на Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінаце ВПП імя Я. Коласа, Рэспубліка Беларусь, 220005, г. Мінск, Чырвоная, 23.